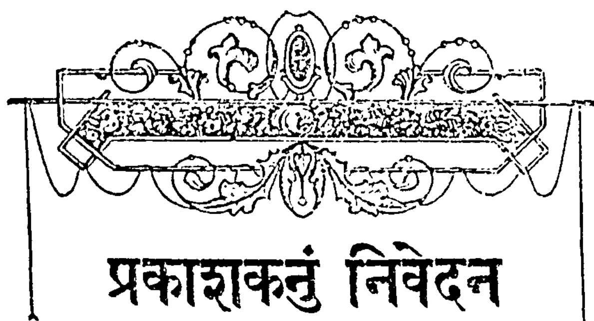
અમદાવાદ—"સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય"માં
ભિક્ષુ અખંડાનંદના પ્રબંધથી મુદ્રિત

प्रकाशकनुं निवेदन

આ "શુભસંગ્રહ ભાગ ૯ મો" ચાલુ વરસ સંવત ૧૯૯૬ નું "વિવિધ ગ્રંથમાળા"નું ત્રીજું પુસ્તક છે અને તેનો સળંગ ગ્રંથાંક ૩૩૩ થી ૩૩૫ છે.

આવા સંગ્રહોની ઉપયોગિતા વિષે આ અગાઉના ભાગોમાં એકથી વધુ વખત જણાવેલું છે; એટલે અત્રે માત્ર એટલુંજ જણાવવાનું કે, આમાં સંગ્રહાયલા લેખો વધુ ઉપયોગી થાય, એ માટે તેની પસંદગીમાં બનતી કાળજી રખાઈ છે.

આ સંસ્થા તરફનાં આવાં તેમજ બીજાં પુસ્તકોમાંના દરેક-દરેક વિચાર સાથે આ સેવક સંમત છે; અથવા અસંમત છે એમ સમજવાનું નથી; તેમ તે વિષે લખાપટ્ટી કે વાદવિવાદ કરવાની આવશ્યકતા નથી. આ સેવકે મુખ્યત્વે એવું ધોરણ રાખેલું છે કે, પોતાની અલ્પ મતિ પ્રમાણે એકંદરે જે હિતાવહ જણાય તે પ્રસિદ્ધ કરવું. એ બાબત કોઈને વધારે ગમવી, ઓછી ગમવી અથવા ન ગમવી; તે વાચકબંધુઓની સ્થિતિ, પ્રકૃતિ અને સમજશક્તિ ઉપર આધાર રાખે છે.

અગાઉ પ્રસિદ્ધ થયેલા આઠ ભાગોની પેઠે આ પુસ્તકમાં પણ દરેક લેખ સાથે તેના લેખકનું નામ તથા જેમાંથી તે લેખ લેવાયો હોય તે પત્રિકાનું નામ પણ બનતાં સુધી અપાયું છે. એટલે તે તે

યુનિવર્સિટીનો કેર

(રાગ:—કોઇના લાડકવાયાનો)

અશ્રુ ટપકતી સો સો આંખો યુનિવર્સિટીથી આવે,
સહુ સુહૃદો ને સહુ સ્નેહીઓ શોક એના સમાવે;
ફેઇલિયર રડતાં રડતાં રે,
પરીક્ષક પર ગાળો વરસાવે.
કોની વનિતા, કોની માતા, ભગિની ટોળે વળતી,
અશ્રુભીના પતિ-સુત-વીરની ખુરશીઓ પર લળતી;
મુખથી હૈયે કરી કરતી,
માથે કર મીઠો ધરતી.
થોકે થોકે પાડોશી ઉમટતા ભઆયોને બિછાને,
દિલાસાના શબ્દ બોલતાં પ્રત્યેકની પિછાને;
નિજ નામોશીને નામે,
હતાશ દુઃખ અતિશે પામે.
પ્રત્યેકને ઘેર ભાંડુ જનોનો મળિયો જ્યાં દુઃખમેળો,
નિરાશ ને દુઃખપીડિત દીસતો અબોલ ભાઇ સૂતેલો;
વાંચી વાંચી કંટાળેલો,
નાપાસ થતાં દુભાયેલો.
એને અભિનંદન દેવાને મિત્રો કોઇ ન આવ્યા,
રિસ્ટ વોચ કે ફાઉન્ટન પેનની ભેટ કો ના લાવ્યા,
કોઇએ કોંગ્રેચ્યુ-લેશનના
શુભ સંદેશા ના કહાવ્યા.
કપોલે એને ખચીઓ ભરતી અશ્રુધારાઓ વહેતી,
ઉજાગરે ફૂલેલી આંખો ટપ ટપ કરતી ચૂતી;

દુષિત કેળવણી પ્રત્યે,
આંખડી ઝેર નીતરતી.
આઘાતે એ નાસીપાસના લોચન લોલ બિડાયાં,
ફેઈલર્સની સ્મૃતિનાં બે આંસુ કપોલ પર ઢોળાયાં;
ઉલ્લાસ દીપક ઓલાયા,
ઓષ્ઠના ગુલાબ કરમાયા.
આશાભગ્ન એ આત્મન પાસે હળવે પગ સંચરજો,
હળવે એના હૈયા ઉપર પ્રિય વચન પાથરજો;
એને પ્રસન્ન સહુ કરજો,
કાનમાં દિલાસો ઉચ્ચરજો.
દડદડતાં આંસુડાંની લૂછજો ધારા ધીરે,
એને ઓષ્ઠ, કપોલે, ભાલે, ધરજો ચુંબન ધીરે;
સહુ માતા ને ભગિની રે,
ગોદ લેજો ધીરે ધીરે.
ભવિષ્યના એ ગ્રૅજ્યુએટની નવરૂપ હશે સહુ સોતા,
એ ગાલોની સુધા પીનારા હોઠ હશે એ દાતા;
રે લગ ચુંબન સોહાતાં,
પામશે નિરાશ કંઈ માતા.
એ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરતી,
એની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પાસે પડતી;
[illegible] [illegible] [illegible].
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible];
[illegible] [illegible] [illegible].
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
[illegible]

स्व० मोतीभाईना जीवननो एक प्रसंग

ઘણાં વર્ષો પહેલાં જ્યારે સ્વર્ગસ્થ મોતીભાઈ પેટલાદમાં હાઇસ્કૂલના મુખ્ય અધિકારી હતા તે વખતની વાત છે. એક મેળાવડા પ્રસંગે આ સેવકને તેમની સાથે બોર્ડિંગના મકાનમાં મોડી રાત્રે સૂવાનો પ્રસંગ મળ્યો હતો. સૂઇ રહ્યા પછી એવું બન્યું કે, એક કુરકુરિયાને એક કૂતરાએ ગળામાંથી પકડ્યું. તેની ચીસો સાંભળીને મોતીભાઈ સાહેબ ઊંઘમાંથી જાગી ઉઠ્યા. ચીસ સંભળાતી હતી એ દિશામાં ગયા અને પેલા કુરકુરિયાને મોતના પંજામાંથી છોડાવ્યું.

"મુસ્લિમ મહાત્માઓ"ના પુસ્તકમાં 'તપસ્વી સુફિયાન સુરી બસરી'ની પ્રાણીદયાનો નીચેનો પ્રસંગ વાંચવામાં આવતાં ઉપરની વાત યાદ આવી હતી.

"સુફિયાન સુરીને પ્રાણીમાત્ર ઉપર અત્યંત દયા હતી. એક વાર રસ્તે થઇ તેઓ જતા હતા, ત્યાં પાંજરામાં પૂરેલા એક પંખીને તેમણે જોયું. એ પંખી પાંજરામાંથી બહાર નીકળવા પાંખો ફફડાવતું હતું અને ચીસો પાડતું હતું. પંખીને જોતાંજ મહર્ષિને દયા ઊપજી. તેના માલિકને બોલાવી તેમણે એ પંખી વેચાતું લીધું અને પછી ત્યાંથીજ ઉડાડી મૂક્યું"

—ભિક્ષુ અખંડાનંદ

महाकाव्यो–रामायण ने महाभारत

ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ મીમાંસાને, નીતિને અને સંસ્કારમય જીવનને લોકપ્રિય કરવાં એ મહાકાવ્યોનું કાર્ય હતું.

રામાયણ અને મહાભારત બન્ને મોટા પાયા ઉપર યોજાયલા અને કોઇ મહાન હેતુને સાધવા માટે રચાયલા "ઇતિહાસો" છે. જે મહાકવિઓએ એ ઇતિહાસો આલેખ્યા તથા જેઓએ એ મૂળ રચનામાં પાછળથી ઉમેરા કર્યા, તેમનો હેતુ એક પ્રાચીન વાર્તા ... પડે એવી રીતે, ઉદાત્ત ભાવે અને સુંદર રીતે કહેવાનો માત્ર

ન હતો. તેમ રસ અને અર્થના ભારથી ભિંજાયલી વિપુલતાવાળી–અર્થથી ભરપૂર–કવિતા રચવી એ પણ તેમનો ઉદ્દેશ ન હતો. જો કે એ બંને કાર્યો તેમણે ભારે સફળતાપૂર્વક સાધી બતાવ્યાં છે. તેમણે પોતાની કૃતિઓ નિર્માણ કરી, તે "વિશ્વકર્મા–જીવનના ઘડનાર વિશ્વકર્મા" તરીકેના પોતાના ધર્મના ભાનપૂર્વક કરી છે. "અમે સર્જન કરનાર દ્રષ્ટા છીએ" એવું તેઓ જાણતા હતા. રાષ્ટ્રીય ચિંતન, રાષ્ટ્ર–ધર્મ, નીતિ અને સંસ્કારના અર્થઘન રૂપોના તેઓ સ્રષ્ટા હતા.

રામાયણ અને મહાભારતને સામાન્ય સાહિત્યના–નાના મર્યાદિત હેતુઓ સાધવા માટે લખાયલાં મહાકાવ્યોનાં (જેવાં કે રઘુવંશ વગેરે) કલાધોરણો લાગુ કરવાં નિરર્થક છે અને છતાં એમ બંને મહાકાવ્યોમાં ઝીણી ઝીણી વિગતોમાં તથા સમગ્ર બંધારણમાં મહાન અને જાગૃત કળાનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. આ કાવ્યોનું સ્થાપત્ય મોટા વિશાળ રાષ્ટ્રીય મહામંદિર જેવું છે. વાચકને એકથી બીજા ઓરડામાં લઈ જાય છે અને એક ઓરડેથી બીજે ઓરડે જતાં પગે પગે પોતાના અપરિમેય, સંપૂર્ણ વિચારતત્ત્વને મૂર્તસ્વરૂપ આપતાં જાય છે. આર્ષસ્પર્શક ભવ્યસમૂહો, મૂર્તિઓ તથા કોરી કોતરી કરેલા શિલાલેખો અનેક ઓરડામાં આપણને જોવા મળે છે. કેવી આકૃતિ! જાણે સામાન્ય માનવોની હદ બહારની કૃત! જાણે

અને પ્રગલ્ભ, વિગતોમાં પણ ધ્યાન ખેંચે તેવી અને અસરકારક છે. શૈલી અને ગતિ સરળ ને ઓજસભરી-મહાકાવ્યને લાયક છે. વસ્તુ રસિક અને શૈલી આબેહૂબ હોવા ઉપરાંત એ મહાકાવ્યોમાં ઇતિહાસનું તત્ત્વ પણ રહેલું છે. સમસ્ત ભારતપ્રજાના જીવનના-તેની સંસ્કૃતિના કેન્દ્રસ્થ વિચારોના અને આદર્શોના એ ઇતિહાસો છે.

મૌલિક તત્ત્વોમાં રામાયણ, મહાભારતને મળતું આવે છે. રામાયણની યોજનામાં મહાભારત કરતાં સરળતા વિશેષ છે એટલું ખરું. રામાયણના રચનારનું માનસ વધારે સુકુમાર અને આદર્શશીલ લાગે છે. એનો આત્મા કાવ્ય-ભાવોની ઉષ્મા અને રંગોના સૂક્ષ્મ વાતાવરણમાં વધારે રમતો હશે. પાછળથી પ્રક્ષિપ્ત ભાગો ઉમેરાયલા છે; છતાં રામાયણ એક વ્યક્તિનુંજ સર્જન લાગે છે. એના અયોજન-માં રહેલ એકતા મહાભારત કરતાં ઓછી, વ્યાપ્ત અને વધારે વિશદ છે. રામાયણ રચનાર માનસમાં મીમાંસા કે તર્કપ્રધાન બુદ્ધિનું નહિ, પરંતુ વધારે વિશુદ્ધ કાવ્યમયતાનું અને કલામયતાનું પ્રાધાન્ય છે; એ માનસકલાકારનું વધારે અને સ્થપતિનું (વિશ્વકર્માનું) ઓછું પાસું બતાવે છે. આખી કથા આરંભથી અંત સુધી એક સૂત્રમાં ગૂંથેલી છે અને વિષયાંતર બિલકુલ નથી. છતાં બન્ને મહાકાવ્યોમાં દર્શનની વિશાળતા સમાન છે! વસ્તુની કલ્પનામાં મહાકાવ્યને લાયક ગરુડ-સમ વેગી ઉડ્ડયન અને ભવ્યતા છે. બીજી બાજુ કાવ્યની રચનામાં સૂક્ષ્મ વર્ણનનું ઐશ્વર્ય અને સમગ્ર કાવ્યમાં ટકી રહેલ વિપુલતા જણાય છે. મહાભારતમાં દેખાતી આયોજન શક્તિ, સમર્થ કાર્ય-સાધક કારીગીરી તથા વિભાગોની વહેંચણીની રીત આર્ય સ્થપતિ-ઓની સ્થાપત્યકલામાં જે રેખાઓની ભવ્યતા અને પ્રાબલ્ય હોય છે તેનું સ્મરણ કરાવે છે. જ્યારે રામાયણમાં રહેલી રંગલીલાનું ઐશ્વર્ય, દિવ્યતા જેવું ઝીણી વિગતોનું કાર્ય આર્યાવર્તની ચિત્ર-કલાના આત્માને અને તેની શૈલીને જાણે સાહિત્યમાં ન સર્જાવતું હોય એમ લાગે છે!

રામાયણમાં આદર્શ માનવતા છે, નૈતિક ધર્મની અને સદા-ચારની દિવ્ય સુંદરતા છે. એમાં ધર્મના ઉપર સ્થાપલી સંસ્કૃતિ

આપણને દર્શન થાય છે. એમાં નૈતિક આદર્શશીલતાનો ખૂબ ઉન્નતગામી ભાવાવેશ એવી તો ખૂબીથી રજૂ કરવામાં આવ્યો છે કે, તે માનવની રસવૃત્તિને આકર્ષે છે–અતિ સબળપણે આકર્ષે છે. બીજી બાજુએ અવ્યવસ્થાની–અસંસ્કૃત અને લગભગ આકારહીન અહંતાની, માનવથી અતિ બળવાન શક્તિઓ, પોતાનું ધાર્યું કરવા માગે છે, અને ક્રૂરતામાં રાચે છે.

માનવપ્રકૃતિ આ બે શક્તિઓને જીવંત કરીને તેમની પરસ્પર અથડામણ રામાયણમાં રજૂ કરે છે. અને દિવ્ય માનવના રાક્ષસના ઉપર વિજયો થાય છે.

डाकिनी चा देवी

(લેખકઃ–શ્રી. હિંમતલાલ રામચંદ્ર અધ્વર્યુ)

પ્રિય વાચકો ! તમારામાંના ઘણાને દિવસમાં એક બે કે ત્રણ ચાર વાર આ દેવીનું ભાવભર્યું પૂજન કરવાની ટેવ કે રિવાજ હશે. તે આ વસ્તુ શું છે તેનો અને કુદરતે બક્ષેલી આપણી આ પંચેન્દ્રિયની કાયાને આપણા આરોગ્યને શું લાભ કે નુકસાન કરીએ છીએ તે આજનો આપણે આપણે વિચાર કરીશું

ગોળ તથા દેશી ખાંડને તિલાંજલિ આપી નાના પ્રકારના અસંખ્ય રોગોને આપણાં બારણાં ઠોકતા બોલાવીએ છીએ.

જેમ જેમ ચાના ડોઝ ને પૈસા ખર્ચી પીવાની પરબોનો વધારો થતો જાય છે, તેમ તેમ નવીન નવીન રોગો પણ ઉત્પન્ન થતા જાય છે ને તે રોગોને રોકવા તથા પોતાના પેટનું ભરણપોષણ કરનાર વૈદ્યો ને ડોકટરોની સંખ્યામાં પણ વધારો થતો જાય છે. શહેરમાં નીકળીશું તો પૈસા ખર્ચી ચાનાં ચપણિયાં ચાટવાની પરબો, દવાના ડોઝો ને પડીકાં આપનારા વૈદ્યો ડોકટરોજ નજરે ચડે છે. જ્યાંસુધી હોટલો વધતી જાય છે ત્યાંસુધી રોગો પણ વધવાના છે અને તે રોગોને મટાડનાર વૈદ્યો ને ડોકટરોની પણ જરૂર છે.

ચા એ ઠંડા પ્રદેશનું તાજગી આપનાર પીણું છે. ત્યાં પણ નુકસાન તો કરે છેજ. ઠંડીમાં ક્ષણિક તાજગી આપવા સિવાય તેનામાં એક પણ ગુણ હોય તેમ મારું માનવું નથી. મારી દૃષ્ટિએ તો એ દુર્ગુણનો ખજાનોજ લાગે છે.

બાદી થઇ હોય, શરદી થઇ હોય, માથું દુખતું હોય તો આપણા વડવાઓ કે જેમણે ચા દેવીનાં દર્શન કર્યાં નથી; તેઓ તજ, લવિંગ, સૂંઠ, મરી, તુલસી નાખી ઉકાળો બનાવી પીતા; તેથી તેમના શરીરના દરેક દોષો નાશ પામતા અને શરીર સારું થતું. અત્યારે આપણે બાળકોને ગળથુથીમાંજ (નાનપણમાં) ચા આપીએ છીએ તે ખરેખર ઝેરજ આપીએ છીએ. તેનાથી શરીરની નસેનસ કમજોર બની જાય છે ને બાળકો લોહી વિનાનાં, રસકસ વિનાનાં હાડકાંના માળાજ બને છે, તેમનામાં નથી હોતી તાકાત કે નથી હોતી સ્ફૂર્તિ. આપણે સરખામણી કરીએ કે, એક ચા પીનાર માતાને બાળક હોય ને એક ચા નહિ પીનાર માતાને બાળક હોય તેમાં કઇ માતાનું બાળક બળવાન ને તાકાતવાળું હશે? સ્વાભાવિકજ છે કે જે માતાને ચાનું વ્યસન નહિ હોય તે માતાનું બાળક હૃષ્ટપુષ્ટ તાકાતવાળું હશે.

આપણા વડવાઓ બાળકને પ્રથમ ગાય, ભેંસ કે બકરીનું દૂધ પીતાં અથવા તો ગરીબ માણસો તાજી છાશ પીતાં શીખવતા, ત્યારે જે બાળકો મોટાં થતાં તેની ઉંમર સો વરસની ગણાતી ને

આત્યારે ચા પીતાં શીખવીએ છીએ તેની ઉંમર કેટલી ગણાય છે? તે આપણે સર્વે જાણીએ છીએ; છતાં આપણે આપણાં વહાલાં બાળકોનાં માબાપ બની, ચા જેવી પાઈ એક દુશ્મનની ગરજ સારીએ છીએ.

હોટેલોમાં જોઈશું તો કેટલી ગંદકી હોય છે? જ્યાંત્યાં જેમતેમ કચરો પડ્યો હોય છે. ચાના પ્યાલા જેણે ને તેણે ગમે તે રોગિષ્ટ માણસે મોઢે માંડ્યા હોય છે, તેને શું બરાબર સાફ કરવામાં આવે છે? હાલમાં તો કાચના રકાબી-પ્યાલા થવાથી જરા પાણીમાં બોળવાથી સાફ, પિત્તળ કે અન્ય ધાતુના હોય તો કાટ ચડે ને ગંદા લાગે, તે પણ હવે રહ્યું નથી. એટલે ખાસ સાફ કરવાની જરૂરત રહેતી નથી ને તેથી ચાના પ્યાલામાં જે ચેપી રોગવાળાએ રોગનાં જંતુઓ મૂક્યાં હોય છે, તે રકાબી-પ્યાલો બીજાની પાસે જતાં તેને પણ લાગુ પડે છે. આ રીતે ચાના શોખીનો રોગને સ્વહસ્તેજ આમંત્રણ આપે છે. આ રીતે જો દુર્ગુણોનાં વર્ણન કરવા બેસીએ તો પુસ્તકનાં પુસ્તકો ભરાય; પરંતુ અહીં તો થોડાજ દુર્ગુણો આપવામાં આવ્યા છે.

ચાને બદલે જો છાસનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો છાસમાં સદ્‌ગુણો વધારે છે. પીનારાઓને મળાવરોધ તો કોઈ દિવસ થતોજ નથી, એટલે શરીરમાં રહેલા લોહી, માંસ, મેદ, મજ્જા, વીર્ય આદિમાં કોઈ પણ વ્યાધિનો ઉપદ્રવ થતો નથી. જુદાં જુદાં અનુપાનો સાથે ખાસ લેવાથી [illegible]

[illegible]

तुलसी

(૧) તુલસી વિષે આપણે ઘણા ગુણગાન વાંચ્યાં છે, સાંભળ્યાં છે અને અનુભવ્યાં છે. તેને બહુજ પવિત્ર છોડ તરીકે આપણે આદર આપી, દરેક ઘરમાં વસાવવી એવી શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. વળી દરેક ઘરન ગૃહલક્ષ્મીએ સવારમાં સ્નાનાદિક કાર્ય કર્યા પછી તુળસીનું પૂજન કર અને તેની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરવી. તે ધાર્મિક કાર્ય તરીકે આપણ જીવનમાં વણી દેવામાં આવેલ છે, જેથી ધાર્મિકતાને લઈને ધર્મચુ હિંદુઓ જાણ્યે-અજાણ્યે પણ તેના સુંદર વાતાવરણનો અનેરો લ ઉઠાવી શકે. કેટલાક મનુષ્યો રસ્તાની બન્ને બાજુએ તુળસી વા હોય, તો તે રસ્તા પર ચાલવાથી ગંગા-જમનામાં સ્નાન કર્યાનું પુણ્ય લેખે છે. આ બધું આયુર્વેદની દૃષ્ટિએ જોઈએ. આયુર્વેદ તુળસીને જંતુઘ્ન, જ્વરઘ્ન, કફનો નાશ કરનાર, ભૂખ લગાડનાર, ઉષ્ણ, રુચિકર વગેરે ઉચ્ચ ગુણો ધરાવતી વનસ્પતિ તરીકે વર્ણવે છે; પરંતુ હાલમાં છેલ્લી શોધથી જણાય છે કે, તુળસીની ગંધ એવી ઉગ્ર છે કે, જ્યાં તુળસી હોય ત્યાં સર્પ આવતો નથી, તેથી તુળસીનો છોડ વસાવનાર ઘર આ ભયાનક યમદૂતથી બચી જાય છે. વળી મેલેરિયા ફેલાવનાર મચ્છર પણ તેની પાસે આવતા નથી. આપણે ચા, દૂધ વગેરેમાં તેનો ઘણી વાર ઉપયોગ કરીએ છીએ. તુળસી સાથે મરી ખાવાનો ચાલ જ્વરનાશક તરીકે ઘરગથ્થુ ઉપાય થઈ ગયો છે. શક્તિ આપનાર ગુણ માટે તેની પ્રશંસા કરવાનીજ રહેતી નથી, વગેરે જોતાં આપણે ચોક્કસ આપણા શાસ્ત્રકારોની આજ્ઞાની મહત્તા ગાયા સિવાય નજ રહી શકીએ. હું મારા હિંદુ ભાઈઓને ભલામણ કરું છું કે, આપણા બગીચામાં આપણે નિરુપયોગી વિલાયતી છોડથી શોભા માનીએ છીએ, તે કરતાં તુળસીના છોડ જેવા અત્યુત્તમ છોડનો ઉપયોગ કરવાથી પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે ઘણા ફાયદા મેળવીશું.

('વૈદ્યકલ્પતરુ'ના એક અંકમાંથી)

अनुक्रमणिका

विषयवार अनुक्रमणिका

૧—કાવ્યો

૪—વાર્તા, ચરિત્ર, નાટક ઇત્યાદિ ૮૯

૫–શિક્ષણ અને સેવા

૬–કૃષિ (ખેતીવાડી)

૭–આરોગ્ય

૮–પ્રકીર્ણ

૫૦૨	૧૧	મહિંરે	મંદિરે
૫૨૦	૪	કરૂપો	કરૂપો
૫૨૬	૩	જ્ઞાનકા	જ્ઞાન કા
૫૩૧	૫	આલ્યો	ચાલ્યો
૫૩૧	૬	તૈયારી	તૈયારી કરી
૫૩૯	૨૩	બલિકુલ	બિલકુલ
૫૪૧	૧૬	અતિંમ	અંતિમ
૫૪૩	૧૫	આકાર	આ કર
૫૫૪	૭	સુયોગનો	સુયોગ ને
૫૫૬	૧૬	હંસ કર	હંસ કર
૫૫૬	૨૪	ભવ સમાધિ	ભાવ સમાધિ
૫૫૮	૧૪	નાય	ક્રિયા નાય
૫૫૮	૨૭	લેગોં	લોગોં
૫૬૦	૨૦	વન હોનાં	હોનાં
૫૬૨	૮	મહામ્મા	મહાત્મા
[illegible]	૨૮	પત્ર	પાત્ર
[illegible]	[illegible]	મોં	મેં
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

		નં	મં
૩૧૧	૨૧	આંબાશન	આંબાશન
૩૧૨	૨૧	ક્રાંતિ	શાંત
૩૧૮	૧૧	સ્તને	ન લને
૩૧૫	૨૧	તરતીમ	તરકીબ
૩૧૭	૪	આરજૂ	આરજૂ
૩૫૦	૨૩	પગ	પદ
૩૫૦	૨૫	પુષ્પ	પુષ્પ
૩૮૩	૨૯	થારે	મારે
૩૮૫	૧૬	ઋષિ	ઋદ્ધિ
૪૦૮	૨૭	ઈશ્વરચિત	ઈશ્વરરચિત
૪૩૮	૧૬	નાનારંગાવાવે	નાના રંગવાળે
૪૪૨	૮	ગઇ	ગયે
૪૪૪	૧૪	ને તો	તો
૪૪૬	૧૬	જેનું	જેનો
૪૪૭	૩	ફ્રાગટ	પ્રગટ
૪૪૭	૨૦	નિકી	નકી
૪૪૭	૨૪	જરાયુઓથી	જરાયુજોથી
૪૫૨	૧૬	બનાવવાળો	બનાવવાવાળો
૪૫૩	૨૮-૨૫	સર્વ ભૂતેભ્યુઃ	સર્વ ભૂતેભ્યઃ
૪૫૮	૨૫	પતંગા	પતંગ
૪૫૯	૨૮	ઓ	ॐ
૪૬૩	૧૬	गीघ	गीध
૪૬૪	૨૯	मक्तया	मक्त्या
૪૬૭	૭	प्रभुति	प्रभृति
૪૭૨	૧૭	સ્વ.	સ્વા०
૪૮૪	૧૭	સુલ	સુલભ
૪૮૬	૧૯	હો	હો
૪૮૬	૫	मयि	मयि
૫૦૨	૮		

૫૦૨	૧૧	મદિંરે	મંદિરે
૫૨૦	૪	કરૂપો	કદ્રૂપો
૫૨૬	૩	જ્ઞાનકા	જ્ઞાન કા
૫૩૧	૫	આલ્યો	ચાલ્યો
૫૩૧	૬	તૈયારી	તૈયારી કરી
૫૩૯	૨૩	બલિકુલ	બિલકુલ
૫૪૧	૧૬	અતિંમ	અંતિમ
૫૪૩	૧૫	આકાર	આ કર
૫૫૪	૭	સુયોગનો	સુયોગ ને
૫૫૬	૧૬	ફેંસ કર	ફેંસ કર
૫૫૬	૨૪	ભવ સમાધિ	ભાવ સમાધિ
૫૫૮	૧૪	જાય	ક્રિયા જાય
૫૫૮	૨૭	લેગોં	લોગોં
૫૬૦	૨૦	વન દોનાં	દોનાં
૫૬૨	૮	મહામયા	મહામાયા
૫૬[illegible]	૨૦	પત્ર	પાત્ર
૫૬૭	૬	ગોં	ગોં
૫૬૭	૧૪	તારી	તારે
૫૬[illegible]	૨૨	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

श्री

शुभसंग्रह

भाग १ लो

१—आरती

જય જગદીશ હરે, પ્રભુ! જય જગદીશ હરે;
માયાતીત, મહેશ્વર, મન-વચ-બુદ્ધિ પરે. ટેક.
આદિ, અનાદિ, અગોચર, અવિચલ, અવિનાશી;
અતુલ, અનંત, અનામય, અમિત શક્તિરાશી. (૧)
અમલ, અકલ, અજ, અક્ષય, અવ્યય, અવિકારી;
સત, ચિત, સુખમય, સુંદર, શિવ, સત્તાધારી. (૨)
વિધિ, હરિ, શંકર, ગણપતિ, સૂર્ય, શક્તિરૂપા;
[illegible] (૩)
[illegible]
[illegible] (૪)
[illegible]
[illegible]

રામ-કૃષ્ણ કરુણામય પ્રેમામૃતસાગર;
મન-મોહન, મુરલીધર, નિત-નવ નટ-નાગર. (૬)
સબ-વિધિ-હીન મલિનમતિ, હમ અતિ પાતકિ જન;
પ્રભુ-પદ-વિમુખ અભાગી કલિ-કલુષિત તન-મન. (૭)
આશ્રય-દાન-દયાર્ણવ ! હમ સબકો દીજે;
પાપ તાપ હર હરિ ! સબ, નિજ-જન કર લીજે. (૮)
('કલ્યાણ' માસિકના એક અંકમાંથી)

૨—મ્હારો જીવનપંથ ઉજાળ

પ્રેમળ જ્યોતિ ત્હારો દાખવી,
મ્હારો જીવનપંથ ઉજાળ. પ્રેમળ૦

દૂર પડ્યો નિજ ધામથી હું, ને ઘેરે ઘન અંધાર,
માર્ગ સૂઝે નવ ઘોર રજનીમાં, નિજ શિશુને સંભાળ;
મ્હારો જીવનપંથ ઉજાળ. પ્રેમળ૦ ૧

ડગમગતો પગ રાખ્ય તું સ્થિર મુજ, દૂર નજર છો ન જાય,
દૂર માર્ગ જોવા લોભ લગીર ન, એક ડગલું બસ થાય;
મ્હારે એક ડગલું બસ થાય. પ્રેમળ૦ ૨

આજ લગી રહ્યો ગર્વમાં હું, ને માગી મદદ ન લગાર,
આપબળે માર્ગ જોઈને ચાલવા, હામ ધરી મૂઢ બાળ;
હવે માગું તુજ આધાર. પ્રેમળ૦ ૩

ભભક ભર્યા તેજથી હું લોભાયો, ને ભય છતાં ધર્યો ગર્વ,
વીત્યાં વર્ષોને લોપ્યાં સ્મરણથી, સ્ખલન થયાં જે સર્વ;
મ્હારે આજથકી નવું પર્વ. પ્રેમળ૦ ૪

ત્હારા પ્રભાવે નિભાવ્યો મ્હને પ્રભુ ! આજ લગી પ્રેમભેર,
નિશ્ચે મ્હને તે સ્થિર પગલેથી, ચલવી પ્હોંચાડશે ઘેર.
દાખવી પ્રેમળ જ્યોતની સેર. પ્રેમળ૦ ૫

કર્દમભૂમિ કળણ ભરેલી, ને ગિરિવરકેરી કરાડ,
ધસમસતા જળકેરા પ્રવાહો, સર્વ વટાવી કૃપાળ;
મુને પ્હોંચાડજે નિજ દ્વાર. પ્રેમળ૦ ૬
રજનિ જશે, ને પ્રભાત ઊજળશે, ને સ્મિત કરશે પ્રેમાળ,
દિવ્યગણોનાં વદન મનોહર, મ્હારે હૃદય વસ્યાં ચિરકાળ;
જે મ્હેં ખોયાં હતાં ક્ષણવાર. પ્રેમળ૦ ૭

(મહાત્મા ગાંધીના આશ્રમમાં ગવાતું એક ભજન)

२-संत कैसे होते हैं?

સંત ભગવાનકે સેવક હૈં, સંત સચ્ચે ભક્ત હૈં;
સંત ભગવાનકે દૂત હૈં, સંત સચ્ચે યોગી હૈં.
સંત ભગવાનકે પુત્ર હૈં, સંત સચ્ચે જ્ઞાની હૈં;
સંત ભગવાનકે સ્વરૂપ હૈં, સંત સચ્ચે કર્મી હૈં.
સંત ઔર ભગવાન એક હૈં, સંત સબસે ન્યારે હૈં;
સંત સદા પ્રસન્ન રહતે હૈં, સંત [illegible] હૈં.
સંત સદા શાન્ત રહતે હૈં, સંત [illegible] હૈં;
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

સંત રોના જાનતે હૈં, સંત ભોગ નહીં ચાહતે;
સંત મિટાના જાનતે હૈં, સંત માન નહીં ચાહતે.
સંત બિછુડના જાનતે હૈં, સંત સ્વર્ગ નહીં ચાહતે;
સંત મરના જાનતે હૈં, સંત મોક્ષ નહીં ચાહતે.
('કલ્યાણ' માસિકના એક અંકમાંથી)

૪-सप्तपदी

(લેખકઃ-શ્રી. લાલજી વિશ્વેશ્વર જાનિ)

પુરુષવચન આપે છેઃ—

("સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા" એ રાગ)

શ્રી પ્રભુ આપો અમને નિત્યે સન્મતિ,
લગ્ન ગ્રંથીનો સાક્ષી શ્રી જગદીશ જો;
પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા મારી, હે સહગામિની,
અન્ન વસ્ત્રના ભર્યા રહો ભંડાર જો.
શ્રી વિષ્ણુ આપો તુજને શારીર સંપતિ,
રોગ રહિત કાયા ને નિર્મળ મન જો;
દ્વિતીયપદે આ વચન મહારું કામિની,
ભામિની રાખે પૂર્ણ ભરોસો ચિત્ત જો.
શક્તિ કમાવા આપો મુજને શ્રીહરી,
પૂરણ કરશું ધન ધાન્યે તવ કોડ જો;
તૃતીયપદે આ વચન મહારું પાળવા,
શ્રી વિષ્ણુ આપો ધન સંપતી પૂર્ણ જો.
સ્નેહ પાત્ર તું એકજ હો પ્રણયેશ્વરી,
શ્રી વિષ્ણુ આપો તુજને સંતતિ સૌખ્ય જો;
ચોથે પગલે વચન મહારું હે પ્રિયે,
એક પત્નીવ્રત પાળીશ હું ધરી પ્રેમ જો.

નવ રસ નિધિ હો નિત્ય ગૃહે હૃદયેશ્વરી,
કામધેનુ સમ ગાય ભેંસ હો દ્વાર જો;
રસ બસ રાખો વિષ્ણુ દૂધ દહીં વડે,
પંચમ પગલે પાળીશ મારું વેણ જો.
ષટ ઋતુઓ સુખ આપો તુજને હે પ્રિયે,
સાનુકૂળ હો તુજને દેવાદેવ જો;
વરુણ ઇન્દ્ર ને મારુત દેવ કૃપા કરો,
છઠ્ઠે પગલે સાચાં હો મુજ વેણ જો.
મુજને સાનુકૂળ થવું તુજને ઘટે,
ઊંચા કુળનું એકજ આ એંધાણ જો;
અનુસરજે મમવૃત્તિ પ્રેમથી પ્રિયે,
સપ્તમ પગલે તો સિદ્ધિ તુજ હાથ જો.

કન્યા પ્રતિજ્ઞા લે છે:—

(રાગ ઉપરનો)

સુખ દુઃખ ભાગીદાર થઈ હું આજથી,
આપ સદા મુજ આત્મેશ્વર ભરથાર જો;
જ્યાં વસશો ત્યાં હું યે રહીશ સુખે સહી,
સુખ સઘળું મમ જીવનનું છો આપ જો.
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

મેં કહ્યું: "બધું દીઠું."

(૩)

તારા ઓરડાના ખૂણેખૂણામાં નાથ! મેં તને શોધ્યો. અનંત શૂન્યતામાં હું આથડ્યો. નીરવ ને નિસ્પંદ નિઃસ્તબ્ધતા પડી હતી, કાળું ઘોર અંધારું; તું જડ્યો ના.

દીવો નીચે મૂકી, લમણે હાથ દઇ બેઠો. મારા મોં ઉપર તેજ પાથરી દીપક અટ્ટહાસ્ય કરી રહ્યો હતો. શિખા ઉપર બેઠક ને દાહક હાસ્ય દીઠું.

હું સમજ્યો:—

અંધકારમાં તું નથી, તેજમાં તું નથી; અંધકાર અને તેજ એ તો તારી પાંપણના પલકારા છે.

(૪)

નાથ! ત્યારે શું હું તને ઓળખી શક્યોજ ના?

અજ્ઞાનતાને લીધે–હે સર્વવ્યાપી! તારાં દર્શનની કેટલી અમૂલ્ય પળો મેં ગુમાવી દીધી છે?

વીજળી ચમકી ને મેં કહ્યું: "વાદળ અથડાયાં."

પર્ણો હસ્યાં ને મેં કહ્યું: "પવન આવ્યો."

આજે મારી મૂર્ખતા ઉપર હું હસું છું ને રડું છું. તાર
ર્શનની કેટલી અમૂલખ પળો મેં ગુમાવી?

(૫)

તારા સિવાય અમે–નાથ! ચેતનવિભૂતિહીણા છીએ.

સંસારના પટ ઉપર કંપતી–દોડતી અનેક કાર્યસરિતાઓ,
વિના નાથ! નિરંકુશ અને નિરાદર્શ બની છે. અંતબિંદુવિહોણા
નાથ! વિરાટમંથનમાં પડી અજ્ઞાની બન્યા છીએ, અંધ બન્યા છ
ધૈર્ય ખોઈ બેઠા છીએ ને વીરતા ગુમાવી રહ્યા છીએ; માયાની
સૂરે મર્કટની જેમ નાચીએ છીએ.

તારા સિવાય નાથ! અમે જીવતાં મુડદાં છીએ.

(૬)

આકાશ નવલખ આંખે રુએ છે નાથ! તારા વિના.

(૭)

ગગનગામી કો હિમાચ્છાદિત ગિરિશૃંગે દેવ! તારું મંદિર છે.

સેંકડો પૂજારીઓ તારી દિવ્ય પ્રતિમાની આરતી ઉતારે છે. ઘોર ઘંટારવ દિગન્તમાં વ્યાપી રહે છે. અભક્તો એ સાંભળે છે ને કર્ણપ્રિય માધુર્યથી વિવશ થઈ, ઝાકળભર્યા, ગીતભર્યા, નૃતનથીભર્યા, સતપંથે દોડે છે, ગોગમ ગાજતા સૂર વિભ્રમ પેદા કરે છે ને અભક્તો તેને વશ થાય છે.

ઘંટારવ ગાજે છે, પૂજાપુષ્પની સુરભિ આવે છે, દેવત્વની જ્યોતથી ફૂટતાં અજવાળાં દૂર દૂર દેખાય છે.

ભોળાં તેથી લોભાય છે, લલચાય છે ને તારા મંદિર પ્રતિ નાથ! ઉતાવળા, હાંફતા, વિહ્વળ બની નાસે છે. તારા મંદિર આગળ આવે છે ને સ્વર, સુરભિ અને તેજ શોધે છે.

તેને નથી શોધતા ને તું નથી જડતો: તું નથી જડતો ને કંઈ નથી જડતું.

(૮)

જગતજન સામે લાગણીભર્યાં લોચન પાથરી શા માટે અનુ-મોદિત ફેરું?

[illegible]

(૯)

[illegible]

ગાજી ઊઠો. પિતા! તારા ઉદાત્ત ગીતધ્વનિને જગનગન હૃદયપાત્ર-
માં ઝીલો ને શમિતાવસ્થાના મહાનંદમાં ભળતાં પ્રાણીઓ એ અમૃ-
તરસ ઘૂંટડે ને ઘૂંટડે પીઓ!

અંધારું આંખો ભરતું હતું. મેં દીવો લઈ ને તને શોધ્યો.
પિતા! તારા અદ્દભુત વીણાયંત્રમાંથી તારા અનહદ ગીતના અનાદિ સૂર
દિગન્તમાં વ્યાપી રહ્યા'

(૧૦)

ઓ નવરંગી પુષ્પની મધુર સુરભિ! ઓ પંખીના મંજુલ ધ્વનિ!
ઓ નિર્જન વનની અગાધ ગહનતા! ઓ ગિરિરાજની ભવ્ય ગંભી-
રતા! ઓ સરિતાની રમ્ય શીતળતા! ઓ સમુદ્રના હાસ્યમય ગર્જન!
ઓ પ્રભુ!

(૧૧)

આકાશમાંથી અસહ્યતાના સળગતા અંગાર વરસે છે ને વિષ-
મતાના વાયુની પ્રબળ ફૂંકો ફુંકાય છે, ત્યારે દીનાનાથ! તારી આશા-
એ હું નતમસ્તકે બેઠો છું.

અંગારથી હું દાઝું છું ને ફૂંકોથી હું વધારે સળગું છું; તો
પણ નાથ! તું અમૃતસંજીવનની આશાએ હું બેઠો છું.

(૧૨)

જગત ચાલ્યાજ કરે છે.

નવરંગી વસ્ત્રો પહેરી, કો સહેલાણી અપ્સરાસમી ઉષા
પતે વદને પધારે છે. સૂર્યનારાયણનાં સોનેરી કિરણો ઓઢી
પગલાં ભરતાં દિવસ પધારે છે, સંક્રાંતિકાળની ગમગીની મોંએ
સંધ્યા આવે છે ને કોઇ વખત રૂપેરી, તો કોઇ વખત કાળા
સજી રજની પધારે છે. જીવો પ્રવૃત્તિ માંડે છે ને સંકેલે છે.

આ વિશાળ કલશોર વચ્ચે શાંત–પ્રશાંત, રહસ્યની કોઈક
છે. એ કોઇક તે તું–સર્વવ્યાપી દેવ! તે તું.

(૧૩)

પિતા! તું હાસ્ય છે: તું કરુણા છે.

(૧૪)

જ્યારે અનેક આશાઓ એક આશામાં પરિણમે, અનેક લક્ષ્યો કેન્દ્રિત થઇને એકત્વ સાધે, ષડ્રિપુઓ પરાજિત થાય; જગમાં સર્વ દેખાય ને સર્વમાં તું મૂર્તિમંત થાય, ત્યારે દેવ! વિજયદુંદુભિ બજાવતો તું પધારજે.

મારા નિર્મળ શરીરગૃહમાં ગોઠવેલા હૃદયસિંહાસને તને પધરાવીશ ને જીવનના પૂજનથાળમાંથી વિશુદ્ધ કાર્યોનાં ફૂલડાંથી તારી પૂજા કરી મહત્તાનાં, તારી મહાનુભાવતાનાં ગીતો નિરંતર ગાતો રહીશ—જીવીશ.

(૧૫)

હે રાજરાજેશ્વર ! કેટલાંક માનવીઓ લોલુપતાઓ અને બુદ્ધિવાદના સ્મશાનમાં તારી સાધના કરે છે—તારી સન્મુખ બેસી શ્રદ્ધાથી પૂજન નથી કરતાં. બબાટવિની ભૂલેલી વિભૂતિઓ દેવ ! તને ને તારા મહાભાગ્યને પૂજે છે.

પણ;—

હે નિરંજન ! બિચારા નથી જાણતા કે, તું હસીહાથી સિદ્ધ થાય અને ઉદાસીનતાથી બંધાય તેવો નથી !

(૧૬)

અહો ! પણ ?

[illegible]

[illegible]

(૧૭)

[illegible]

સ્વજનવિરોધો મુજ એકલવાયા જીવનને હાનીયોદયના સ્મશાનના ઘોર સાજ સજાવી ન દેજે.

(૧૮)

તને તજીને કોને પૂજું ?

હે પ્રભુ!

મારે હાથે થતાં તારાં પૂજન લાચારીનાં ન હો! ઉપભોગની આશાથી પ્રગટેલા સ્વાર્થના કાદવથી ખરડાયેલાં ન હો!

તારાં પૂજન પૂજન હો—આદર્શ ને ઉદ્દેશી.

(૧૯)

વિશ્વપિતા! તારી કરણી મારી મનોભાવના હો! તારી મનોભાવના મારી કરણી હો! મારી મનોભાવના તારી કરણી હો! મારી કરણી તું હો—પિતા! તું હો!

(૨૦)

અભિલાષાઓનાં વાદળાં છવાયાં છે અને અનેક આશાઓની વીજળી, સફળતા—નિષ્ફળતાના ગડગડાટ કરતી સળગી ઊઠે છે. ભ્રમણાના વંટોળ ચડે છે ને શમે છે, કર્મનો વરસાદ વરસે છે.

પણ આશાઓ અને અભિલાષાઓ એક બનો. અભિલાષાઓ મને ભ્રમિત કરો ના, આશાઓ મને માર્ગચ્યુત બનાવો ના. આશાઓ અને અભિલાષાઓનું એકત્વ સાધેલું સ્વરૂપ તારા પ્રતિ ગતિમાન હો!

(૨૧)

સર્વ ઇન્દ્રિયો તારા પ્રતિ દોડે, સર્વ શક્તિઓ તને ભજે. અંગનો અણુએ અણુ તારા પતિતપાવન નામનો ઘોષ કરે, ત્યારે ઓ પિતા! તું મારી પાસે આવજે. હું તારાં પૂજન કરીશ.

એ પહેલાં આવતો ના.

હું તને ઓળખી શકીશ નહિ ને જીવનની અમૂલખ લહાણ સમાં તારાં પૂજન કરી શકીશ નહિ.

મારે પિતા!

તે પહેલાં તું આવતો ના.

(૨૨)

આ શી વિચિત્રતા છે ? નાથ !

શોધું છું સત્ય, તો જડે છે અસત્ય. શોધું છું દયા, તો જડે છે ક્રૂરતા. શોધું છું પ્રેમ, તો જડે છે દંભ.

(૨૩)

તિરસ્કારના વરસતા વરસાદમાંથી, અસત્યના અંધકારથી વીંટળાયલો હું કુદરતના કંટકમય પથ ઉપર નિર્લેપ અને નિશ્ચલ રહી આગળ વધું છું ત્યારે દયામય ! તારાં દર્શનની ઝાંખી થાય છે.

એ ઝાંખીમાં સત્યનો પ્રકાશ છે, દયાની સુરખી છે. પ્રેમનાં ભવ્ય ગાન છે.

ઓ સંગીતમય સૌરભભર્યા પ્રકાશ ! તું મને ઉજાળ !

(૨૪)

પ્રભુના ઓ દૂત ! અખંડ, અવિનાશી અને અનુપમ એવા અભય શાંતિપ્રદેશના ઓ ફિરસ્તા ! શા માટે દૂર ઊભો છે ? તારા હસ્તસ્પર્શથી હું દાઝીશ એમ માને છે ? તારાં દર્શને હું થરથરીશ એમ માને છે ? તારી તો હું પ્રતિક્ષા કરી રહ્યો છું. તારા વરદહસ્તમાં આગ કેવી ? તારાં ઉદાત્ત દર્શનમાં ભય કેવો ? પ્રભુના ઓ દૂત ! અમર, અખંડ, અવિનાશી અને અનુપમ એવા અભય શાંતિપ્રદેશના ઓ ફિરસ્તા ! હું તને વધાવું છું, સન્માનું છું.

[illegible] મને સત્ય પામવાના પ્રદેશમાં [illegible], મેં તે દીઠો નથી.

(૨૫)

७-ए जो महात्मा आव्या !

(લેખકઃ-શ્રી. પંડિત ઉદયચંદ લાલચંદ)

કાં રડ તું લાડકવાયા ?
એ જો મહાત્મા આવ્યા ! ધ્રુવ૦

નભના શશિ-મંગલ-શુક્ર, લય થયા પ્રભાત પ્રભામાં;
જો બાળ તું બાળ-રવિએ, જોયું આ વિશ્વસભામાં.
ન્હાનાં ન્હાનાં પંખીને, લખી મંગલ આ જંગલમાં;
ડોલતા તાડ પુલકિત થઇ, જુઓ એ ખુલ્લી હવામાં !
હવે એ ભૂખે મરવાની,
ટાઢેથી છે ધ્રૂજવાની;
થઇ દૂર નિશા રૌરવની.
નવ પવન દેશમાં વાયા, એ જો મહાત્મા આવ્યા !

(૧)

કાં વ્યર્થ વળગે વ્હાલા, હવે આવે દૂધ ક્યાંથી ?
દાણો નહિં એક મળ્યો છે, એ પૂરા ચાર દિવસથી !
ચિત્કાર મસ્ત હાથીનો, સંભળાય છે જોરથી.
ગાંધીજીના દરશનથી, ફરિ પણ જાતા ધીરજથી !
ગાંધીજીનું નામ રટીને,
જંગલના કંદ ખાઇને
ખાડાનાં પાણી પીને
આસામ અખિલ ફરી આવ્યા, એ જો મહાત્મા આવ્યા !

(૨)

આ તાડોમાંથી દીસે, એ લાગ્યો ધુમ્ર સંગાથે,
હશે એ માતા બાળકની, ગાઇ હાલરડું સુવાડે.

હશે કન્યાઓ પણ વધતી, વનવેલી જેમ લચકાતી;
હશે અકડીને નર ચાલે, મનમાં ઉમંગ લહરાતી !

એ મુક્ત ચિત્તથી હસતા,
ભરપૂર ઊંઘમાં સૂતા.
સુખ સમય વ્યતીત છે કરતા

એ વેત છે ક્યાંના આવ્યા? એ જો મહાત્મા આવ્યા !

(૩)

શું કહું બાળ મુજ પ્યારાં, ઘર-બાર હતાં સૌ મારાં,
જ્યાં સુધી હતી એ છાયા, બળશક્તિ કોની ન ચા'તા !
બાબાની મિઠ્ઠી-વાણીએ, સુખમય બનાવ્યા અમને,
પ્રેમે બતાવ્યા વૈભવ, આ દરિદ્ર દંપતીને !

એ પાપી દલાલ આવ્યા !
હૃદયેશ્વરને ભરમાવ્યા !
તમને પણ જાળે ફસાવ્યા !

બંધાયા ગુલામી-માયા, જો જો મહાત્મા આવ્યા !

(૪)

(૫)

વધીથઇ લાયક એ બાળા, તે સ્થિતિમાં મુજ દુઃખિયાની
તે દુષ્ટ નામ જવા દો, કે પડી નજર પાપીની !
સીધી સાદી ને ઠરી, હા ! હા ! ઢળી એ કુંદની !
અધ રાતે દ્વાર પર આવી, બેશુદ્ધ લાશ દીકરીની !
જોઇ અમને પ્રિયની સાથે,
તે વક્ર વ્યથિત નયનોએ.
થઇ સદા વિદા એ અમથી
મોકલ્યા જઇ સન્દેશા, એ જો મહાત્મા આવ્યા !

(૬)

લાગી ગઇ આગ તનમાં, પીંજરે શેઅર બબ્બરનાx
એ નિર્દયની ગરદનને, દોડ્યા દબાવી દેવા.
પકડીને ખૂબ રિબાવ્યા, કેતાં કંપે છે કાયા;
એ મારા સૌભાગ્યેશ્વર, લડી પડ્યા, સ્વર્ગમાં જવા.
ઈશને કદી જો જોઉં,
મૂર્છાથી તરત જગાડું !
આ ન્યાય કેવો દેખાડું !
કહેતાં એમ પ્રાણ ગુમાવ્યા, એ જો મહાત્મા આવ્યા

(૭)

રે મૂર્ખો ! એઓ તો હતા, બસ ધર્મરાજ કળિયુગન
નેતરથી રક્ત તેમનું, વહ્યું ભીંજવી અંગ ભૂમિન
હે આત્મઘાતકી લોકો ! એ હતા અંશ ઈશ્વર
સો નહિ થયા હજારો, અપરાધ અનેક સદી
એ ઘાવ લાગે ઈશ્વરને,

x કેસરી-સિંહ.

મૂર્છા આવી ઈશ્વરને.
એ દાગ લાગ્યા છે એને;
ત્યારે શુદ્ધિમાં આવ્યા—એ જો મહાત્મા આવ્યા!

(૮)

દીનોની મૂક તપસ્યા, જઈ પહોંચી છે એ નભ પર!
જુલ્મોનું આસન ધ્રૂજ્યું, કંપ્યો ઇન્દ્ર પણ થર થર.
જે થયા પ્રભુને પ્યારા, ગરીબોનાં બોર એઠાં;
તે કરુણા-સાગર દોડ્યા, એ યજ્ઞ મૂર્તિને લાવ્યા.
આડંબર જેને હરામ,
છે સાદી ખાદીથી કામ.
ચંપલનું પણ નહિ નામ,
દુઃખિયાની છત્ર-છાયા, જો એ મહાત્મા આવ્યા!

(૯)

એ જો મહાત્મા આવ્યા, સાંભળી સહુ મજદૂર;
તજી ખેતર હળને ફેંક્યાં, પાવડા કોદાળી સત્વર.
રોટલી અરધી સેકેલી, છોડી માતાઓ દોડી;
નિજ પગ ઉપર ઉછાળ્યા, સ્તન પાન દઈને છોડી.
એ ન્હાયા ગણે આપસમાં,
આંસુની સતત વરષામાં;
ત્યાં મગન તીર્થધામમાં.
[illegible] ન મગન સમાયા, એ જો મહાત્મા આવ્યા!

તે વિશ્વ-વિશાલ હૃદય છે,
પતિતોનો પ્રિય આશ્રય છે;
દલિતોનો અટળ અભય છે!
જઇએ એની છાયામાં, જો તું મહાત્મા આવ્યા!

(૧૧)

એ જો મહાત્મા આવ્યા, હવે બીજું શું કહું બેટા;
એનો જતાંજ આત્મા, મમ ગયો સ્વર્ગમાં બેટા.
તને ગાંધીજીને દેવા, રહી ગઇ કાય આ બેટા;
હવે ગાંધીની સેનાનો, થા શૂર સિપાહી બેટા!
લ્યો, મારું આ જીવનધન,
ગાંધીજી! તમને અર્પણ;
લ્યો સેવા અર્પણ મન તન.
રાખવા દીનની લજ્જા, જો એ મહાત્મા આવ્યા!
('ચિત્રમય જગત'ના એક અંકમાંથી)

८–समशेर तारी भोंठी पडी रे!

ભોંઠી પડી રે સમશેર, રાણાની તેગ ભોંઠી પડી રે;
દીઠી મીરાંને ઠેર ઠેર, સમશેર તારી ભોંઠી પડી રે.
લૂંટી શક્યો ન એનાં જોબન એ દાઝથી,
કાયો ગુજારી બધા કેર, સમશેર તારી ભોંઠી પડી રે.
જીતી શક્યો ન એનું દિલડું એ ઝાળથી,
નિંદા વાવી તેં ઘેર ઘેર, સમશેર તારી ભોંઠી પડી રે.
કાળી નિંદાનાં રૂડાં કાજળ આંજી કરી,
ઘેઇ થેઈ નાચી એ ઠેર ઠેર, સમશેર તારી ભોંઠી પડી રે
ઝેરના કટોરા તારા પી કરીને પાગલી,

પામી ગઇ પ્રભુતાની લે'ર, સમશેર તારી બોઠી પડી રે.
ખૂટી તદબીર સર્વ, ખેંચી તલવાર-ધાર,
તડ્યો બેભાન જાર પેર, સમશેર તારી બોઠી પડી રે.
એકલડી ભાળી ને ભાળી આયુધહીન
કરવા ઉઠ્યો તું જેર જેર, સમશેર તારી બોઠી પડી રે.
ઊભો શું મૂઢ હવે દેખી અણપાર રૂપ!
ચરણે નાખી દે સમશેર, સમશેર તારી બોઠી પડી રે.
'મા! મા! હે મા!' વદીને ઢાળી દે માથડાં
માગી લે જનનીની મ્હેર, સમશેર તારી બોઠી પડી રે.
જુગ જુગથી અમ્મર બેઠી છે એની એ મીરાં
એને છે ઈશ્વરની ભેર, સમશેર તારી બોઠી પડી રે.

('ફૂલછાબ'ના એક અંકમાંથી)

૧—સમરાંગણ

(લેખકઃ—શ્રી. પુરુષોત્તમ ચૌહાણ)

જ્યાહરે યુદ્ધનાં દુંદુભી વાગિયાં,
જ્યાહરે સમરાંગણે, નિશાનો ફરકિયાં;
જ્યાહરે વીર-હૃદય, ઊર્મિએ ઉછળિયાં,
ત્યાહરે બોલને! યાર તને સ્વાદ કેવો? ૧
ધીરને હોય ના. [illegible] કહેવા નહિ,
હોય ના મોહ [illegible] સંસારનો;
[illegible] દૂર કરે, [illegible] ના [illegible]
ત્યાહરે બોલને! યાર તને સ્વાદ કેવો? ૨
[illegible]
[illegible]

શમશેર ને શર તણી ઝડીઓ વધાવતા.
જીવનની અમૂલ્ય પળ, મરણાન્તે માણતા. ૩

યુદ્ધનો સુઅવસર, ભાગ્યેજ સાંપડે,
સાંપડ્યે ભૂલે તો, યૌવનમાં ધૂળ પડે;
શક્તિના સંચારને, ઝંકારતો ઝુકાવને,
ત્યાહરે બોલને ! થાક તને આજ કેવો ? ૪

એ મરણ નહિ, અમર-કીર્તિની વેલ એ,
એ મરણ નહિ, જીવનસંસ્કારની છાંય એ;
અનેક હિંદબાળ, આરામશે એ છાંય તળે,
ત્યાહરે બોલને ! થાક તને આજ કેવો ? ૫

१०–व्यायाम मंदिरो खोलो

(લેખકઃ–શ્રી. મધુસુદન રામચંદ્ર ભટ્ટ)

('મંગલ મંદિર ખોલો' નું એક પ્રતિ કાવ્ય)

વ્યાયામ મંદિરો ખોલો, ગામેગામ, વ્યાયામ મંદિરો ખોલો૦
જયજય બજરંગબલી બોલો, ગામેગામ, વ્યાયામ મંદિરો ખોલો૦
બાલજીવન અતિ વેગે વટાવ્યું, યૌવન દ્વાર ઊભો શિશુ ભોળો,
સ્નાયુ તેના ખીલવવાને, વ્યાયામ મંદિરો ખોલો, ગામેગામ,
વ્યાયામ મિંદિરો ખોલો૦

નામ વ્યાયામનું તમ રટો નિરંતર, વૃદ્ધોસહુ પ્રેમે બોલો,
સ્વરાજ્યાતુર થયું ભારત, ચેતન અમીરસ ઢાળો, ગામેગામ,
વ્યાયામ મંદિરો ખોલો૦
જયજય બજરંગબલી બોલો, ગામેગામ, વ્યાયામ મંદિરો ખોલો૦

('વ્યાયામ' માસિકના અંકમાંથી)

११–कोनी दवा ?

(લેખકઃ–શ્રી. ચંદ્રવદન બ્રહ્મભટ)

ગઝલ

તમે માંદા પડ્યા પહેલાં, જરા સૌ ચાલજો ચેતી,
અને આરોગ્યના માટે, દવા વ્યાયામની કરજો.
બનો જો આળસુ જરીએ, અને સૂઝે નહિ કાર્યો;
ચડાવા સ્ફૂર્તિ તનમનમાં, દવા વ્યાયામની કરજો.
બને તમ દેહ જો ઢીલો, શિથિલ થાયે બધાં અંગો;
પડાવા સ્નાયુ તનમનના, દવા વ્યાયામની કરજો.
અશક્તિ અંગમાં લાગે, હકીમો આપતા દારુ;
બૂરી શક્તિ કદી ઇચ્છા, દવા વ્યાયામની કરજો.
ભણીને બોબરી કીધી, તમારી ખોપરી ભારી;
કરાવા બુદ્ધિની ભરતી, દવા વ્યાયામની કરજો.
બને મુડદાં સમાં માનવ, દવા વ્યાયામની આપો;
બને બ્રહ્મચર્ય દઢ એવી, દવા વ્યાયામની કરજો.

('વ્યાયામ' માસિકના ભેટ અંકમાંથી)

१२–भारतनो कंगाळ खेडूत

કેટલું ખર્ચ થાય છે, તે વાચક નીચેના આંકડા પરથી જોઈ શકશે.

બાવન લાખ બાવાઓમાં કેટલાક એવા છે કે, જે માત્ર સાદો ખોરાક લે છે; કેટલાક 'બચ્ચા ભોજન ખિલવા દે' કહી વીશીમાં કે કોઇ ગૃહસ્થને ત્યાં જઈ ચડી ભિક્ષાને નામે ભોજન મેળવી લે છે; ત્યાંથી માંડી મોટા મોટા મંદિરોમાં રાજભોગ અને સામગ્રીમાં જે કીમતી મિષ્ટાન્નો ધરાવાય છે, તે સર્વનો સરેરાશ ખર્ચ ગણીએ તો માણસ દીઠ રોજ ચાર આનાનો ખર્ચ ઓછામાં ઓછો થાય. તે રીતે કુલ રૂ. ૧૩ લાખ ૨૫ હજાર રોજ ભોજનમાં જાય. માસીક ૩ કરોડ ૯૭ લાખ ૫૦ હજાર રૂપિયાનો ખર્ચ થાય. વાર્ષિક રૂ. ૪૭ કરોડ ૭૦ લાખ ભોજનમાં જાય છે.

મહિને માત્ર એક રૂપિયાનું માણસ દીઠ કાપડ ગણીએ. જેમાં મહંતોના કીમતી રેશમી વુલન અને જરીના પોશાકોનો પણ સમાવેશ થાય છે. તો વર્ષે ૧૨ રૂ. નું માણસ દીઠ ખર્ચ ગણતાં રૂ. ૬ કરોડ ૨૪ લાખ કાપડમાં ખરચાય છે. ભાંગ, ગાંજા અને તંબાકુના વ્યસનમાં સાધુમહારાજોનો રોજનો સરેરાશ માત્ર એક આનો ગણતાં રૂપિયા ૧૦ કરોડ ૪૦ લાખ થાય એમ કુલ.

				રૂપિયા
ખોરાક	...	...	...	૪૭૭૦૦૦૦૦૦
પોશાક	...	...	...	૬૨૪૦૦૦૦૦
વ્યસન	...	...	...	૧૦૪૦૦૦૦૦૦

કુલ ખર્ચ રૂ. ૬૪૩૪૦૦૦૦૦ થા

આ તો માત્ર જીવનનો જરૂરી ખર્ચ ગણ્યો છે જે ચમક નારો છે. એથી વિશેષ તેમની જમાતોના ઝંડા સાથે આખા હિં જાત્રાએ જાય છે. કેટલાક ધર્મગુરુઓ સ્પેશિયલોમાં જાય છે. સ રણ બાવાઓ પણ પરિક્રમા અને યાત્રાને નામે પ્રજાના પૈસાનો કરે છે. તે બધું જતું કરતાં માત્ર ખોરાક, પોશાક અને નો અનિવાર્ય ખર્ચ ગણતાં રૂ. ૬૪ કરોડ ૩૪ લાખ દ ંદી પ્રજાના ધર્મને નામે વેડફાય છે. મહાન મહંતો અ

છે પણ તે પોતાના સ્વાર્થ ખાતર. ઉપદેશ આપે છે તે માત્ર પોતાની આવક સહીસલામત રાખવા માટે. દેવ–ધર્મને નામે અપાયલું દ્રવ્ય સ્વર્ગે કામ લાગે છે, માટે અમને આપતા રહો. એથી વિશેષ એમનો ઉપદેશ હોતો નથી. આ રીતે અભણ અને ભણેલ આ વર્ગના તમામ સભ્યો દેશને તદ્દન નિરુપયોગી છે. હવે તેમનામાં પ્રચાર કરી તેમને કેળવવામાં આવે, તો તેમાંના ઘણાને સ્ત્રી–બચ્ચાંની જંજાળ હોતી નથી તેથી વીર સૈનિક નહીં તો સેવા કામ લાગે. હવે [illegible] ખાણમાં [illegible] ફાયદો કરી આપે. [illegible] તો દેશનું કલ્યાણ કરી શકે. [illegible]

[illegible]

આપણને આશ્ચર્ય થયા વિના રહેતું નથી. અર્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ અને કરકસરના સિદ્ધાંતથી વિચાર કરતાં તેના મકાનમાં એટલી બિનઆવશ્યક વસ્તુઓનો સંગ્રહ દેખાય છે કે, આપણને એમ લાગે કે આવી મુશ્કેલીઓ અનુભવવાને બદલે તે ગૃહસ્થે એટલી વસ્તુઓ વિના ચલાવી લીધું હોત તો ઠીક થાત.

ઉચ્ચ વિચારો અને સાદું જીવન

હકીકત એમ છે કે, ઉચ્ચ વિચારો અને સાદા જીવનના સિદ્ધાંતો આપણે વિસારી દીધા છે અને આપણે આપણી પોતાની તેમજ આપણા કુટુંબીજનોની નિરર્થક આવશ્યકતાઓ એટલા બધા પ્રમાણમાં વધારી દીધેલી હોય છે કે, ગમે તેવી સારી આવકવાળા માનવીને પણ અમુક પ્રકારની તાણ વેઠવી પડે છે.

અલબત્ત, કેટલાંક કુટુંબોમાં એવા અપવાદો હોઇ શકે. તે કુટુંબની આવક તેની ઓછામાં ઓછી જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા જેટલી પણ ન હોય. તેઓ ગમે તેટલી કરકસર કરે છતાંએ તેમની આવક અત્યંત અપૂરતી થઇ પડે છે, આવાં કુટુંબો માટે આપણને સહાનુભૂતિ થયા વિના રહેતી નથી અને એવાં કુટુંબોનું પ્રમાણ પણ આજના સમાજમાં નાનું નથી.

પરંતુ જેઓ નરી આવશ્યકતાઓને ધોરણે કરકસરના સિદ્ધાંતનો ખરેખર અમલ કરવા માગે છે, તેઓ જેમ જેમ પ્રયાસ કરતા જશે તેમ તેમ જણાશે કે, તેઓ ઘણા ઓછામાં જીવનનિર્વાહ ચલાવી શકે છે. તે એટલે સુધી કે ઇંગ્લૅંડમાં સૌથી વધુ ખર્ચાળ ગણાતા લંડન શહેરમાં એક વિખ્યાત અર્થશાસ્ત્રીની ગણતરી પ્રમાણે એક માણસ દર માસે એક પાઉંડના ખર્ચથી બહુજ આનંદપૂર્વક પોતાનું જીવન વિતાવી શકે છે.

વિનાખર્ચે જીવવાની કળા

પરંતુ ખુદ ઇંગ્લૅંડમાં અસંખ્ય સ્ત્રી-પુરુષો એવાં છે કે, જેમ... જન્મથી તે મૃત્યુપર્યંત તેમને એક પણ પાઇનો ખર્ચ કરવો પ... નથી કે એક પણ પાઇ કમાવી પડી નથી; છતાં તેમણે જીવ... દરેક સમસ્ત મોજની હોય છે, દરેક પ્રકારના આનુરો અનુ...

કોઇ શ્રીમંત માણસનો બાળક મેળવે તેવી સુખસગવડમાં જીવન ગાળ્યું. આ બધા વખત દરમ્યાન પિતા તો બેકારજ હતા અને અમને જે જાહેર સંસ્થાઓ તરફથી મદદ મળતી ત્યાંથી અમારો નિર્વાહ સુખરૂપે ચાલ્યા કરતો. કુટુંબનાં બાળકોમાં વધારો થતો ગયો તેમ તેમ મદદ પણ વધતી ગઇ અને એક સ્વતંત્ર કામદાર કુટુંબ કરતાં પણ અમારા બેકાર કુટુંબની આવક અને સુખસગવડ વધી ગયાં.

નોકરી કરવાની જરૂર ન પડી

આ પ્રમાણે પંદર વર્ષ ગાળ્યા પછી મને નોકરી કરવાની જરૂર પડી અને જરાક સંતાપ થયો કે, હવે મારે મહેનત કરવી પડશે. પણ મારા દુર્ભાગ્યે કહો કે સદ્ભાગ્યે નોકરી પર જવાને પહેલેજ દિવસે મને એક મોટર અકસ્માત થવાથી મારા પગને ઇજા થઇ. ત્યાંથી મને હોસ્પિટલમાં લઇ જવામાં આવ્યો જ્યાં મહિનાઓ સુધી મેં ઉત્તમ સારવારનો આનંદ ભોગવ્યો. આ ઇજાથી હું જરાક લંગડો બન્યો, તેથી મને મોટરના માલિક તરફથી સારી જેવી રકમનો બદલો આપવામાં આવ્યો. હું હોસ્પિટલમાંથી છૂટ્યા પછી મને અપંગો માટેની તાલીમશાળામાં મોકલવામાં આવ્યો. ત્યાં ત્રણ વર્ષમાં મને એક પાઇનો પણ ખર્ચ થયો નહોતો. આ પછી હું ઘેર ગયો. પરંતુ ત્યાં કોઇ જાહેર સંસ્થાના પ્રતિનિધિ ડૉક્ટરને મારી લંગડી સ્થિતિની ખબર પડતાં તેણે મારી શારીરિક તપાસ કરી એવો નિર્ણય આપ્યો કે, હું કોઇ પણ જાતની નોકરી કરવાને પાત્ર નહોતો અને મને વર્ષો સુધી જાહેર ખર્ચે નિભાવવો જોઇએ.

હોસ્પિટલો અને સેનિટોરિયમો

ડૉક્ટરના અભિપ્રાય પ્રમાણે ક્ષયના જંતુઓ મારામાં ઘર કરી બેઠાં હતા. જો કે બહારનો મારો દેખાવ તો તંદુરસ્ત હતો. તેની ભલામણથી મેં અનેક વર્ષો આરોગ્યગૃહો, હોસ્પિટલો અને સેનિટોરિયમોમાં ગાળ્યા. હાલમાં પણ હું હોસ્પિટલમાં આનંદમાં દિવસો ગાળી રહ્યો છું. માત્ર મને એક સિગારેટ પીવાની છૂટ મળતી નથી. ડૉક્ટરના અભિપ્રાય પ્રમાણે તેથી મને ઉધરસ થવાનો સંભવ છે. હવે થોડાક વખત પછી મને અહીંથી કાઢવામાં આવશે તેનો મને ભ

છે. કારણ કે બાલ્યાવસ્થાથીજ મદદ મેળવીને ઉછર્યો હોવાથી હવે મારી ઘણીખરી શક્તિઓ ક્ષીણ બની ગઇ છે અને કામની વાત સાંભળીને મને કંપ થાય છે. મારી તો એવી ઇચ્છા છે, કે મરતાં સુધી મારે કામ પણ કરવું ન પડે અને હું મારી અંતિમ ક્રિયાનો ખર્ચ પણ રાજ્ય તરફથી મેળવીશ. મારી આ દયાજનક સ્થિતિ માટે કોણ જવાબદાર છે? અલબત્ત, મારે કહેવું પડશે કે, અસંખ્ય જાહેર અને ધર્માદા સંસ્થાઓ તરફથી જે અયોગ્ય અને તપાસ વિના મદદ મળ્યા કરે છે, તેજ સગવડ મારા અધઃપતન માટે જવાબદાર છે."

યાને સંસ્કૃતિના પાઠ શીખવતો હતો, ત્યારે ભારતવર્ષમાંજ એ દેશ-
નમાં આવી હોય; તે ઉપરાંત અમુક સુજનજૂની બાબતો પણ
જોવામાં આવે છે, કે જે જ્યારે દુનિયામાં માત્ર મનુષ્યો નમાવસ્થા-
માંજ ફરતાં હતાં ત્યારે પણ મોજૂદ હતી. ફંડ ઉઘરાવવાની પ્રથા
ઉપર જણાવેલા સમયોમાંથી કયા સમયમાં પહેલવહેલી વ્યવહારમાં
દાખલ થઇ એ પ્રશ્ન વિષે વાદવિવાદ કરવો બહુ આનંદજનક થઇ
પડે એમ હું ધારું છું, પણ એના સંબંધમાં હું અહીં લંબાણથી ચર્ચા
કરું તો આ લેખ બહુ લાંબો થઇને પુસ્તક જેવડો થઇ જાય. આવા
ડરથી આ પ્રશ્નને વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓને સોંપી દઇ હું તો અત્રે માત્ર
એ પ્રથાનું આધુનિક રેખાચિત્ર આપવા મન કરું છું.

જેમ જેમ સમય અને સંજોગ બદલાતા જાય તેમ તેમ આ
પ્રથાના સ્વરૂપમાં, તેના વિસ્તારમાં પણ ફેરફાર થતા જાય એ સહેજે
સમજાય તેવું છે. ઓગણીસમી સદીમાં રાવસાહેબ કે ખાનસાહેબનો
ઇલકાબ કોઇને મળે તોપણ આ પ્રથા અમલમાં મૂકવાની જરૂર
જણાતી; એટલુંજ નહિ પણ એમાં સફળતા પણ મળતી. પણ હવે
તો આમાં નાનાં કારણોને લઇને કોઇ ફંડને જન્મ આપવો એ વિક
કાર્ય થઇ પડ્યું છે. અલબત્ત, જન્મ આપનાર વ્યક્તિ ઉપરજ ફં
ફંડનું સ્વરૂપ અને તેના આત્માનો આધાર છે એ કોઇએ ભૂલી જ.
જોઇએ નહિ.

સાધારણ રીતે જ્યારે એક નેતાના હૃદયમાં અમુક પ્રકારની
અસ્વસ્થતા ઉત્પન્ન થાય છે, કંઇ નવું કાર્ય માથે ઉપાડવાની તેને
ધમશ થાય છે, પોતાની પ્રસિદ્ધિનો પ્રકાશ ઝાંખો પડતો જાય છે,
એવી દહેશતથી જ્યારે તેને એમ લાગી આવે છે કે, હવે એ પ્રસિ-
દ્ધિના પ્રકાશને કોઇ પણ રીતે 'ધામો' લગાડવાની જરૂર છે, ત્યારે
એ નેતા કાં તો એક દાવડો પત્ર પોતાના એકાદ વાજિંત્રરૂપ ગણાતા
પત્રમાં પ્રસિદ્ધ કરે છે, કે કાં તો એક નાની સભા ભરી તેમાં જુસ્સા-
દાર ભાષણ આપે છે. આ ઉભય ક્રિયામાંથી ગમે તે ક્રિયા કરવાથી
"ફલાણા ફલાણા ફંડ"નો જન્મ થાય છે.

આવી રીતે જન્મ લેતા ફંડનું કારણ શોધવાને મહાપ્રયાસ

કરવો પડતો નથી. કારણો તો ઢગલાબંધ મોજૂદજ હોય છે. 'દેશ-સંકટ નિવારણ ફંડ,' 'પાણીની અછતને લઈને પેઠેલ દુષ્કાળ સંકટ નિવારણ ફંડ,' 'વિધવા વિવાહ ફંડ,' 'વિધવા વિવાહ નિષેધ ફંડ,' એવાં એવાં નામવાળાં ફંડોથી માંડીને મહાત્માજીએ ઊભું કરેલ એક ક્રોડ રૂપિયાનું 'તિલક સ્વરાજ ફંડ' વગેરે ફંડોને જન્મ લેતાં પણ વિલંબ નથી લાગતો અને વિરાટસ્વરૂપ ધારણ કરતાં પણ વાર નથી લાગતી. પણ આવાં ફંડોના પ્રમાણમાં બહુજ નાનાં ફંડો પણ- આપણે દુનિયાની વાત નહિ કરતાં આપણી અંદરની ગુજરાતનીજ વાત કરીએ, તોપણ જ્ઞાતિઓની સંસ્થાઓમાં [illegible] 'ફંડ' નામજ કેવું આબાલ-વૃદ્ધોનાં હૈયાંમાં એવી [illegible]

નાણાંની ગમે તેવી અછત હો, ભૂખમરો ગમે તેવો સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો હોય, પણ 'ફંડ' એ કોઇ એવી આકર્ષક વસ્તુ છે કે, તેમાં—તેને જન્મ આપનાર વ્યક્તિ ખરેખર પ્રભાવશાળી હોય છે, તો કોઇપણ દિવસ નાણાંભીડ હોતીજ નથી. એ ફંડની છાયામાં વિચરનાર મનુષ્યોને પોતાને પણ તે સમયે નાણાંની કિંમત હોતી નથી. આ નાણાં ઊભાં કરવાની યોજનાઓ હજારોની સંખ્યામાં ગણી શકાય. પણ જરા ઊંડું વિચારી જોતાં એની મુખ્ય રીત એ ત્રણથી વધુ હોતી નથી. કોન્સર્ટો, નાટકો, જાદુના પ્રયોગો, નાચ વગેરે બનાવી પ્રેક્ષકો પાસેથી નાણાં કઢાવવાં એ મુખ્ય રીત અને એથી ઊતરતી તે માત્ર કોઇ પણ છાપખાનામાં પાવતીઓ છપાવી તે વડે નાણાં ઊભાં કરવાં તે બીજી રીત. ત્રીજી રીતમાં કોઇ પણ પાવતીની જરૂર નથી કે નથી જરૂર નાટ્યપ્રયોગની. તેમાં તો એક કોથળી લઇને કોઈ માણસ આગળ ધરવી એટલે પેલો માણસ એમાં પોતાની ગુંજાઇશના કરતાં ઘણું વધારે નાણું નાખવાનોજ.

ઉપરછલ્લી નજરે જોનાર માણસને એમજ લાગે કે, આટલી સહેલાઇથી આ નાણાંભીડના જમાનામાં નાણાં મળેજ નહિ. પણ એવા માણસને 'ફંડ' ની સંસ્થાનો પ્રભાવ કેવો પ્રચંડ છે, એની ખબરજ નથી.

આવી રીતે અનેક બહાને નાણાં કઢાવનાર-વ્યક્તિઓ ધાડપાડુઓ, લૂંટારાઓ કે ચોરોના નામથી ઓળખાતી નથી, પણ તેઓ સ્વયંસેવકો અને સ્વયંસેવિકાઓ કહેવાય છે ! આ સેવકો અને સેવિકાઓનાં નાક એવાં તીવ્ર હોય છે કે, કોઇ પણ ફંડનો જન્મ થાય કે તરત એકાદબે દિવસમાં એમને તેની ખબર પડી જાય છે અને તરત તેઓ બીજાં કામધંધો છોડી દઇને આ 'ફંડ'નું પાલન કરવા કટિબદ્ધ થઇ મેદાને પડી જાય છે.

આપણા દરેકના જીવનમાં આ સ્વયંસેવકો અને સેવિકાઓએ અમુક ભાગ ભજવ્યોજ હશે. પરિણામે એ વિચિત્ર વર્ગનું પૃથક્કરણ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા રહેતી નથી. જ્યાં એક મોટો અને સામાન્ય દાખલો અહીં અસ્થાને નહિ ગણાય.

અસૂઢ ફૂંદનો જન્મ થયો. જે યુવતીઓ સામાન્ય રીતે મોટરોમાંજ આપણી પાસેથી સડસડાટ ચાલી જતી હોય અને આપણે એને પાંચસો વાર જોતા હોય છતાં એમની સાથે આપણને આ જિંદગીમાં એક વેળા પણ બોલવાનો પ્રસંગ આવશે એવું આપણે સ્વપ્નમાં પણ ધારી શકીએ નહિ, તેવી યુવતીઓ સ્વયંસેવિકાઓ તરીકે બની ગઈ છે. આપણે સ્વસ્થતાથી, કોઈ સવારે આપણી ટીન પર્ણકુટિમાં બેઠા હોઈએ, આપણા કુટુંબીજનો આપણી સામે વાર્તાલાપ કરતાં હોય ત્યાં બહાર ધમધમ કરતી મોટર આવીને ઊભી રહે અને જેમ આકાશમાં વીજળી ચમકતી હોય તેવી ચિત્ર સુંદર યુવતીઓ [illegible] પાંખોથી ઊડતી હોય તેવી ગતિથી મોટરમાંથી ઊતરીને અંદર [illegible]. આપણા સૌના [illegible] [illegible] [illegible] આવે.

ડિયામાં દસ વખત તો અમે તમને જોઇએ છીએ. તમે તો-બહેન આવામાં ભાગજ લેતાં નથી? એમ કેમ વારુ! હવે ગાતાં નથી આવડતું અને એ બધું તો જાણે સમજ્યાં! ત્યારે અમે બધી ગોહ-રંજન જેવી ગાનારીઓ છીએ એમ તમે માનો છો? મેં તો પહે-લેજ દિવસે તમારું નામ દીધેલું, ખરું કેની સુચના! પણ ચારપાંચ માણસોએ અમને કહ્યું કે, એ ભાગ નહિ લે અને તમે-બાઇ! તમે તો કામ કામ અને કામનીજ બૂમ માર્યા કરો છો. હાહાહા! ત્યારે પાંચ પાંચ રૂપિયા વાળી ચાર ટિકિટ ફાડું ?”

બસ, થઇ ચૂક્યું. વીસ રૂપિયામાં મહિનાનું મોટીનું બીલ ચૂક-વાનું હોય તે વીસ રૂપિયા આ વીજળીના શબ્દ ઉપર આપણે ફેંકવા! માથાઝીક થાય, હિંમત રાખીને આપણે ના પાડીએ, પાંચ-માંથી ત્રણ રૂપિયાની વાત આવે અને ચાર ટિકિટમાંથી બે કે ઉપર એક ટિકિટ ઉપર વાત આવે, આ બધું એટલું ત્વરાથી બની જાય કે, આપણને વિચાર કરવાનો વખત પણ મળે નહિ અને એ વીજળી પાછી આભમાં સમાઇ જાય-મોટર સડસડાટ એમને લઇને ચાલી જાય ત્યારેજ આપણને ખબર પડે કે, પૈસો વાપરતાં પા કલાક વિચાર કરીએ તેવા આપણે પાંચસાત રૂપિયાના ખાડામાં ઊતરી ગયા છીએ! અસ્તુ.

ફંડના બે મુખ્ય પ્રકાર છે; એક અલ્પજીવી અને બીજો દીર્ઘ-જીવી. બીજા પ્રકારના ફંડના આરંભમાં ઉપર વર્ણવેલ ઉત્સાહ, તનમનાટ વગેરે તો પહેલા પ્રકારના જેવાંજ થાય છે, પણ પછી તોફાન પછીના શાંત જલની પેઠે તેમાં શાંતિ આવી જાય છે અને અમુક સમય પછી તેનામાં મૃત્યુના જેવી સ્થિરતા અને નિઃશબ્દતા આવી જાય છે. પહેલા પ્રકારના ફંડોનો આરંભ જેવો ત્વરિત, ચમ-ત્કારવાળો, તેવોજ તેનો અંત પણ ત્વરિતજ હોય છે. જોતજોતામાં એ સ્વયંસેવકો અને સેવિકાઓ ક્યાં અદૃશ્ય થઇ ગયાં એ કહી શકાતું નથી. એ સમિતિઓ-ઉપસમિતિઓ-ઉપઉપસમિતિઓ વિશાળ સાગર પર કે નાની ઊર્મિ હાથભર ઉછળી એ સાગરના ઉદરમાં સમાઇ જાય તેમ કોણ જાણે ક્યાં સમાઇ જાય છે! અને ઉપરે એ 'ફંડ'

જન્મ આપનાર પ્રતાપી વ્યક્તિ, એકલ ઊભેલ વડ પેઠે એચાર ક્ષણ પોતે ઊભી કરેલી સૃષ્ટિ પાછી વિરમી જાય છે તે ખિન્ન હૃદયે જોઈ રહે છે, ક્ષણવાર મૌન સેવે છે અને પછી પાછા એના એજ અદમનીય ઉત્સાહથી બીજા 'ફંડ' ને જન્મ આપી તેની આસપાસ નવી સૃષ્ટિ રચવાના મહાપ્રયાસમાં ગૂંથાઈ જાય છે.

'ફંડ'ની સંસ્થાનો આ સવિસ્તર ઇતિહાસ નથી, પણ તેનું એક ટૂંકું રેખાચિત્ર છે. આથી સહજ મને પોતાને એક વિચાર તો સ્ફુરે છે કે, આ અનેકવિધ શક્તિવાળી સંસ્થા જગતમાં સૌથી પહેલાં કયા વિરાટ વ્યક્તિઓ સરજતી હશે?

('ઉત્થાન' સાપ્તાહિકના એક અંકમાંથી)

૪૪—अनामी योद्धाओ

વ્યવસ્થા કરવી, છૂપી રીતે સાઇક્લોસ્ટાઇલ કરાવવી ને વહેંચાવવી, તે બધું કામ કાકાનું. ખાસ પ્રસંગોએ પત્રિકા છપાવવાની જવાબદારી પણ કાકાજ લે. કોઇ પણ પ્રેસમાં જઇ તે છપાવી લાવી શકતા.

સહુથી અણુજાણ્યુ રહેવાની તેમની સિફત જબરી. મિલનાં કપડાં પહેરે. માથે કાળી ટોપી રાખીને નીકળે, વાતચીત કરવાની ટેવ થોડી ને તેમાંએ લડતને અંગે તો એ ભાગ્યેજ કોઇની સાથે બોલે.

એ રતનપોળમાં પરદેશી કાપડની દુકાન ચલાવતા. એ દુકાન પરથી કેટલાક જણુના પરિચયથી લડતમાં પડ્યા, લડતમાં તેમણે સંપૂર્ણ ફાળો આપ્યો. લડતમાંના ધ્યાનને કારણે દુકાન આજે અટવાઇ ગઇ છે, કાકા લગભગ બેહાલ થઇ ગયા છે. તે આજે બીજાની દુકાન ઉપર બેસે છે.

૧૯૩૨ માં એકજ વાર તે પોલીસના સંશય નીચે આવેલા. કલેક્ટરે બોલાવી પૂછપરછ કરેલી, પરંતુ તેમાંથી તે બચ્યા ને વળી પાછું કામ આરંભ્યું.

તે જેલમાં ગયા નથી. જેલમાં જવાનો મોકો હતો, પણ તે જતો કર્યો છે. જેલના ડરના કારણે નહિ, પરંતુ કામને કારણે જેલમાં ગયા નથી. ખાદી પહેરતા નથી, સભા, સરઘસોમાં આવતા નથી, એ કારણે ઘણા તેમને ઓળખતા નથી. એ કારણે તે મોટા નથી બન્યા.

કાકાને મૂંગું કામજ કરવું ગમે છે. અસિદ્ધિનો મોહ જરાએ નથી. લડત પૂરી થયા પછી પોતાની દુકાન ચલાવ્યા કરે છે. "લડત થાય ત્યારે બોલાવજો, આપણું કામ સંભાળી લઇશું."

આવી ફનાગીરી ઉપર, દંડી કાર્યશક્તિ ઉપર આફરીન ન થવાય તો પછી શું થાય? ('નવસૌરાષ્ટ્ર' ના એક અંકમાંથી)

અને મદદ કરવાનો વિચાર ન હોય તો નકામી મારી ગરીબની મશ્કરી શું કરવા કરો છો ?"

વિદ્યાસાગરે તેનો વાંસો થાબડી કહ્યું: "હું મશ્કરી નથી કરતો. હું ખરેખર પૂછું છું કે જો હું તને એક રૂપિયો આપું તો તું શું કરે?"

છોકરાએ જવાબ દીધો: "હું એક આનાનું ખાવાનું લઉં અને બાકીના પૈસાનાં રમકડાં લઇને બજારમાં વેચું અને એ રીતે ભીખ માગવાનું છોડી દઉં."

"ફરી કોઇની આગળ હાથ નહિ ધરું, એવી પ્રતિજ્ઞા લેવા તૈયાર છે ?"

"જી, બાબુસાહેબ! પ્રતિજ્ઞા લેવા તૈયાર છું."

તરતજ વિદ્યાસાગરે ગજવામાં હાથ નાખ્યો અને રૂપિયો કાઢી છોકરાના હાથમાં મૂકી કહ્યું: "આ રૂપિયાથી તું ધંધો શરૂ કરી દે." પછી બીજા ચાર પૈસા આપી કહ્યું: "આનું ખાવાનું લેજે."

છોકરાએ આભારભરી આંખે એમના તરફ જોયું અને કહ્યું: "ભગવાન આપનું ભલું કરો."

× × × ×

આ વાતને પંદર વરસ વીતી ગયાં. વિદ્યાસાગર એક વખત એજ મહોલ્લામાં થઇને જતા હતા. એવામાં એક પ્રતિષ્ઠિત વેપારી તેમની પાસે હાથ જોડીને ઊભો રહ્યો. વિદ્યાસાગરે પૂછ્યું: "કેમ શેઠજી! શી આજ્ઞા છે ?"

દુકાનદારે ખૂબ નમ્રતાથી ઉત્તર દીધો: "આ સામેજ સેવકની દુકાન છે. જરા ત્યાંસુધી આવવાની મહેરબાની કરો. મારે આપને કંઇક વાત કરવી છે."

વિદ્યાસાગર કંઇ પણ બોલ્યા વિના તેની સાથે દુકાને ગયા અને ત્યાં આરામથી બેઠા એટલે પેલા દુકાનદારે કહ્યું: "મહારાજ! આપને યાદ હશે કે, આજથી પંદર વરસ પહેલાં આપે એક ગરીબ ભિખારીના છોકરાને એક રૂપિયો આપ્યો હતો અને શિખામણ દીધી હતી કે, પોતાના પગ ઉપર ઊભા રહેવાનો પ્રયત્ન કરજો." (અપૂર્ણ)

તો જણાશે કે, તેમાં લાભ લેનારાઓમાંથી ખરો ગરીબ રોગી ભાગ્યેજ જોવાનો મળે.

હોસ્પિટલોમાં ખરા ગરીબ રોગીને નીરખવા અર્થે વૃથા સમય વ્યતીત કરવાનું સાહસ કરવું ફોગટ છે. કારણ કે એમાં ખરા ગરીબોને સ્થાન નથી.

ગરીબોને નામે હોસ્પિટલો ભલે ખુલ્લી મૂકવામાં આવી હોય છતાં તેમાં ગરીબોને સ્થાન મળે એવા સંજોગોનો અભાવ છે. એ બાબત ડૉક્ટરો, વૈદ્યોને ઓછી પરવા હોય એમ તો સૌ કોઈને કબુલવુંજ પડશે.

ગ્રાન્ટ આપનારી સત્તા કે પછી સહાય કરનારા સદ્ગૃહસ્થો હોસ્પિટલોના બહાર પડતા રિપોર્ટોમાં દરદીની સંખ્યાના મોટા આંકડા વાંચી પોતાના તરફથી અપાતા ધનના ભોગની સફળતા માને તે જુદી વાત છે; પરંતુ જે હેતુથી ધનનો ભોગ અપાયો હોય છે, તે હેતુ પાર પડ્યો છે કે કેમ તે જોવાની કોઇને પરવા પડી નથી.

આજે લાભ લેનારા કહેવાતા ગરીબો અને ખરા ગરીબો વચ્ચે આસમાનજમીન જેટલું અંતર ઊભું છે; પરંતુ એ કોયડો ઉકેલવાની દરકાર દાનદાતાઓને ક્યાંથી હોય? શા માટે હોય? કારણ કે કીર્તિદાન અર્થે જે ભોગો અપાયા છે, તેને માટે તો કાંઇ કહેવાપણું રહેતુંજ નથી.

જેઓ આજે લાભ લઇ રહ્યા છે, તેમને ભલે લાભ મળે, પરંતુ ખાસ ગરીબોને જો વંચિત રખાતા હોય તો તે ઇચ્છવા યોગ્ય તો ન લેખાય.

કોઇ એમ પણ કહી શકશે કે, ચેરિટી–ધર્માદા હોસ્પિટલોમાં ખરા ગરીબને સ્થાન નથી, એ વાત સાચી નથી. તેનો એજ જવાબ છે કે દેવળો, મંદિરો કે હવેલીઓ જેવા ધર્મનાં સ્થાનોની આજુબાજુમાં જે ભિક્ષુકો યાચના કરી રહ્યા હોય છે કે મોટા જાહેર રસ્તાઓ ઉપર જેઓ યાચના કરતા માલૂમ પડે છે, તેમના તરફ એકવાર દૃષ્ટિ કરો એટલે જણાશે કે ખરા ગરીબો–ખરા આજારીઓ–રોગથી રિબાતા અનાથોના સમૂહની હોસ્પિટલોમાં સારવાર થાય છે કે રસ્તામાં બૂરે હાલે રિબાઇ રિબાઇને હૃદયના કરુણ સ્વરોથી કલ્પાંત કરી કરીને

જિંદગીનો અંત લાવે છે ? એવા ગરીબ રોગીઓ ઉપર દયા લાવનારાઓ ક્યાં છે ? એવા અનાથ રોગીઓનાં હૃદયની આગ બુઝાવનારાઓ કોણ છે ? એવા રોગથી રિબાતા અનાથોના નાથ હોવાનો દાવો ધરાવનારા ક્યાં છે? કોણ છે? કેટલા છે ? લાખોનાં દાન કરનારા કે એક સાથે અર્ધો કરોડનાં દાન કરનારાઓ તો ભારતભૂમિ ઉપર તમને મળી આવશે, પણ તેમાં એકાદ એવો દાનવીર છે ખરો કે જેમણે અનાથ રોગીઓને અર્થે ભોગ આપ્યા હોય, કે જેમનાં જીવન આજે પામર જીવજંતુથી પણ વધુ દયાજનક થઇ પડ્યાં છે? જેઓ વરસોથી રોગના ભોગ બન્યા છે, જેમને નથી ગામ કે ઘર, નથી પહેરવા-ઓઢવા કપડાં કે નથી ખાવાપીવાને કોઈ સાધન, ત્યારે સ્વજનો–સગાં-સંબંધીઓ તો હોયજ ક્યાંથી ? માત્ર ઊંચે આભ અને નીચે ધરતી. એ સિવાય જેમનું બીજું કોઈ નથી, એવા રોગીજ દારુણ વેદનાઓ સહી રહ્યા છે; તેમનાં કરુણ આક્રંદોનાં આન્દોલનોની અસર જેમના ઉપર થઈ હોય એવા દાનવીરોની કે એવા ઉપચારકોની કે એવી હોસ્પિટલોનીજ મુખ્ય જરૂર છે.

આજે એવી હોસ્પિટલોની જરૂર છે કે, જેમાં ખરા ગરીબ અનાથ રોગીઓને કોઇ પણ ભોગે પ્રથમ દાખલ કરાતા હોય અને કાળજીપૂર્વક સારવાર થતી હોય.

એવા ડોકટર–વૈદ્યોની જરૂર છે કે, જેઓ ગરીબ–અનાથ રોગીઓની સારવાર કરવામાં ગૌરવ માનતા હોય.

એવી એંબ્યુલન્સ કારોની જરૂર છે કે જેઓ અનાથ રોગીઓને જ્યાં જુએ ત્યાંથી ઉપાડીને અનાથ રોગીઓની સારવાર કરનારી હોસ્પિટલોમાં પહોંચાડવાનું કામ કરે.

એવા સ્વયંસેવકોની જરૂર છે કે જેઓ અનાથ રોગીઓની શોધ કરીને એંબ્યુલન્સ કાર મારફતે હોસ્પિટલોમાં પહોંચાડવાનો યોગ્ય બંદોબસ્ત કરતા રહે.

એવા દાનવીરોની જરૂર છે કે, જેઓ ખરા અનાથ રોગીઓની સારવાર અર્થેજ ધનનો ભોગ આપવાને તૈયાર હોય.

ભારતવર્ષમાં ધનવાનો ઘણા છે; તેમ ધનનો ભોગ આપનારા

[illegible]

[illegible]

[illegible] પછી રોગ, [illegible] જ્યારે પ્રમ ઉપર એ રોગીઓ [illegible] થાય છે !

[illegible] રોગ [illegible] કે [illegible] પણ રસ્તા ઉપરના રખડતા, જૂના રોગથી રિબાતા રોગીઓની મારફત એવી હોસ્પિટલો જ્યારે પ્રમાણમાં વધારે થાય છે. એવા રોગથી રિબાતા રોગીઓની સારવાર કરવામાં કે કરવામાં નહિ આવે; તો પછી ધર્માદા ફંડનો ઉપયોગ કરતી હોસ્પિટલોનો શો અર્થ સમજવો ? રસ્તા ઉપર એવા સંખ્યાબંધ રોગીઓ મોટા શહેરોમાં જ્યાંત્યાં જોવામાં આવે છે; પણ એમને માટે નથી એકે હોસ્પિટલ બંધાણી કે નથી કોઈ દાનવીર જન્મ્યો.

જે શહેરોની અંદર ધર્માદા હોસ્પિટલોમાં દરવરસે એકાદ કરોડ રૂપિયાનું પાણી થતું હશે, છતાં એવો એક દાખલો નહિ નીકળી શકે કે જ્યાં એક પણ ખરા અનાથ, રોગથી રિબાતા રોગીને રોગમુક્ત કર્યો હોય; જ્યાં ખરા ગરીબ રોગીઓ માટે સ્થાન નથી, જ્યાં ખરા ગરીબ રોગીઓ રોગમુક્ત થયા નથી, એવી સંસ્થાઓને ધર્માદા હોસ્પિટલોના નામથી સંબોધન કરવું તે ભૂષણરૂપ નહિ પણ દૂષણરૂપ લેખાવું જોઈએ.

આજે એવા ઉપચારકોની જરૂર છે કે જે ગરીબોની સેવામાં સમર્પણ થાય. આજે એવા ધનિકોની જરૂર છે કે જેઓ ખરા ગરીબ-અપંગોને રોગમુક્ત કરાવવા અર્થે ધનનો ભોગ આપી પાવન થાય.

વિશ્વમાં એકજ વ્યક્તિના અપાયેલા ભોગ વડે મીરજ જેવાં

સ્થળોમાં ખરા અનાથ રોગીઓ રોગમુક્ત બને છે. આજે પતિતપાવની ગંગાની જેમ મીરજમાં લાખોની સંખ્યામાં બિચારા અનાથ રોગીઓ જઇ ભયંકર રોગમાંથી મુક્ત થઇ નવું જીવન પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે. કરોડોનાં દાન કરનારા આપણે ત્યાં મોજૂદ છે, પણ માત્ર ગરીબોને માટેજ દાન કરનારા એ વિદેશી હીરલાની તોલમાં મૂકી શકાય એવી વ્યક્તિ તો નહિજ સાંપડે.

વિલાસમાં દશવીસ લાખનું પાણી કરનારાની દુનિયાને જરૂર નથી. પણ સમય અને ધનનો ભોગ આપી દવાખાનાની સંખ્યામાં અનાથ-અપંગોની ઝૂંપડીમાં દોડી જઇ ગામે ગામ અને ઘેરેઘેર જઇને દુઃખીઓનાં દુઃખમાં ભાગ લઇ જીવનનું સાર્થક કરનારા સેવાભાવી યુવકોની દેશને જરૂર છે, કે જેઓ અનાથોની સેવાનેજ પ્રભુસેવા માને છે, ગરીબોની સેવામાંજ ગૌરવ માને છે, દીન જનોની સેવાનેજ દેવસેવા માને છે, અનાથોના નાથ બનવું એજ ધર્મ માને છે, પૈસાના પૂજારી નહિ બનવું એમાં પ્રતિષ્ઠા માને છે, કોઇ પણ ભોગે ગરીબોનાં દુઃખ દૂર કરવાં એજ જેમણે કર્તવ્ય માન્યું છે, એવા યુવકોની, ઉપચારકોની અને ધનિકોની દેશને મોટી જરૂર છે.

ભોગના આપનારા તો ઘણા છે પણ શુભ ભાવનાથી ભોગ આપનારનીજ ખોટ છે. એટલેજ સાંભળીએ છીએ કે:

"પ્રભુ જેવું હતું તેવું ફરી ભારત બનાવી દે."

પશુઓ માટે પાંજરાપોળ બંધાવી હોય છે, અરે વિદેશોમાં કાગડા, કૂતરાં અને ઊંદરો માટે પણ અનેક રક્ષણનાં સાધનો છે. જ્યારે ભારતી જાયાઓનાં જીવન, રસ્તાઓ ઉપરના કાગડાકૂતરાંઓથી પણ અધમ કોટિનાં દેખાતાં નજરે પડે છે.

અપંગો! તમારે માટે નથી હોસ્પિટલો કે નથી ડોકટરો, નથી દવા કે નથી દયા.

"અંગ ગળેલ જળેલજ અંધા, ધારી શકે નહિ ધીરજ ધંધા.
તે જનના તન તાપ નિવારો, રે! ધનના ધણી ધર્મ તમારો."

('આયુર્વેદ રહસ્યાર્ક'માંથી)

૫૮–एक वेपारीनी ग्रामसेवा

(લેખકઃ–શ્રી. વિઠ્ઠલ લક્ષ્મણ ફડકે)

કોલેજમાં ઉનાળાની રજાઓ પડી હતી. પરમામ બનુના ગોધરાના બે વણિક વિદ્યાર્થીઓ મારી પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા, "અમારે સેવા કરવાના ઉદ્દેશથી ગામડાં જોવાં છે. અમારાથી એકલા જઈ શકાય તેમ નથી, કેમકે ગામડાંનો અમને જરા પણ અનુભવ નથી. તમે સાથે આવો તો સારું." આમ કહેનાર વિદ્યાર્થીઓ ગોધરાના મારા લાંબા અનુભવમાં મને આ પહેલીજ વાર મળ્યા હતા. અમે ફરતા ફરતા ગોધરા તાલુકાના પૂર્વ ભાગના મોરા નામના એક ગામે ગયા. ત્યાંના શેઠ ગુલાબચંદ છગનલાલ ખેડૂતોને સસ્તું અનાજ આપે છે એમ સાંભળેલું, એટલે પહેલેથી ખબર આપીને એમને ત્યાંજ ઊતર્યાં. સાઠ વરસના આ ડોસાનો દેખાવ, એમનો પહેરવેશ, એમની રીતભાત, એમની ચોખ્ખાઇ (અથવા તો એનો અભાવ) એમનું શિક્ષણ, એમની ભાષા ગામડાનાં લોકો કરતાં સંસ્કારિતામાં જરાએ ચડિયાતાં હોય એમ લાગતું નથી. એમની સાધારણ વાતચીતમાં પણ કશુંજ આકર્ષણ નથી. છતાં જ્યારે એ પોતાના કામની વાત કરવા માંડે છે, ત્યારે એમના અવાજમાં ગાંભીર્ય, એમની મોતિયાવાળી આંખમાં તેજ અને એમના શબ્દોમાં આત્મવિશ્વાસ ચમકવા માંડે છે. એમની કેટલીક વાતો સાંભળીને એમની સેવાની બધીજ હકીકત જાણવાની અમારી ઇચ્છા વધી. અમે એક આખો દિવસ ત્યાં રોકાયા. સોળ વરસ પહેલાં એમણે છપાવેલી એક પુસ્તિકા જોઈ. બીજી નાની પત્રિકાઓ જોઇ. ખેડૂતોને અનાજ આપતી વખતે ભરવાનાં પત્રકોનાં ખાતાં જોયાં. ગામની આસપાસ ફરીને ખેતરોની સરસ વાડો જોઈ. ભર ઉનાળામાં બીજાં સ્થળોએ પાણીનો છાંટોએ હોતો નથી, તેવાંજ સ્થળોએ અહીં ભેંસોને ખાબોચિયાંના કાદવમાં આરામ કરતી જોઇ. ચારપાંચ હાથ ખોદતાં ચોખ્ખું પાણી મળતું જોયું. એમની યોજનાથી કેટલા ખેડૂતોને લાભ થયો છે, તે સાંભળ્યું અને આદરપૂર્વક એમની રજા લીધી.

જ્યાં વસ્તીનો મોટોભાગ સુધરેલો અને શિક્ષિત છે. તેમજ જ્યાં પ્રમાણમાં પૈસાની વધારે છૂટ છે, ત્યાં ખેતીમાં તથા સામાજિક રીતરિવાજોમાં લોકો ઘણા આગળ વધ્યા હોય તેમાં નવાઇ નહિ. પણ તદ્દન પછાત પ્રદેશમાં સાધનો તથા પૈસાની તંગીમાં ધગશવાળો એક માણસ પણ કેટલું કરી શકે છે, તે બતાવવા માટે શેઠ ગુલાબચંદ જોડે અમારે થયેલી વાતચીતનો સંવાદરૂપે સાર આ નીચે આપું છું.

સ.—બીજા વેપારીઓમાં ખેડૂતો વિષે લાગણી નથી તે તમારામાં ક્યાંથી ઉત્પન્ન થઇ ?

જ.—મારો જન્મસિદ્ધ સંબંધ વડીલોપાર્જિત ખેતી સાથે છે. ઓછામાં ઓછાં પાંત્રીસ વરસથી પચાસ ઘરનાં ખેડૂત ગામમાંજ હું રહું છું. છપ્પનિયાના દુકાળમાં ખેડૂતો ભાંગ્યા તેમની સાથેજ વેપારીઓ પણ ભાંગ્યા અને બીજે ઠેકાણે ચાલ્યા ગયા એવું મેં જોયું. સર્વ વેપારી ચીજનો ખરીદનાર આખરે ખેડૂત છે. તે જો આબાદ હશે તોજ વેપારીનો વેપાર સારો ચાલશે અને વધારે નફો મળશે. તેનો થોડોઘણો પણ બદલો ખેડૂતને પાછો વાળી ઋણમુક્ત થવું અને પરમેશ્વરના કૃપાપાત્ર થવું એ વેપારીઓની ફરજ છે, તેને બદલે આજે તો વેપારીઓ લૂંટજ ચલાવે છે, એ મે'ણું મારે ટાળવું હતું તેથીજ હું ખેડૂતોને વિષે વિચાર કરતો થયો.

સ.—ખેડૂતોનો પ્રશ્ન ક્યારથી હાથમાં લીધો ?

જ.—મારી અઢાર વરસની ઉંમરથી ત્રેપન વરસની ઉંમર સુધીના લાંબા ગાળા દરમ્યાન મેં એજ કામ કર્યું છે, છતાં મને નિરાશાજ મળી હતી; પણ હમણાં ચારપાંચ વરસથી ઠીકઠીક કામ ચાલી રહ્યું છે.

સ.—કામની શરૂઆત તમે કેવી રીતે કરી ?

જ.—આ બાજુની ખેતી બહુજ પ્રાથમિક દશામાં છે, તેથી ખેતરને વાડો નથી. ઢોરોનું છાણ જ્યાંત્યાં વેરાયેલું પડ્યું હોય છે. મેં વાડ, સડાવેલા ખાતરનો ઉકરડો,—ખાણ; ઢાંગરને માટે ઊંચા પાળવાળા ક્યારડા, કૂવા અને આંબા વગેરે ઝાડો; આ પાંચ મુદ્દા માં લઇ મારી દુકાનના તમામ આસામીઓ પાસેથી કબૂલ લીધું. તેમના [illegible] તુળસીની માળા પહેરાવી આ

સોગન ખવડાવતો અને એઓ એ પ્રમાણે સુધારો કરતા તેમનેજ મોકલતો. ખેડૂતોનું દળદર ફેડવા માટે આટલું બસ થશે એવું તે વખતે હું માનતો. પાછળથી એમના સામાજિક રીતરિવાજોમાં ધ્યાન આપ્યા વિના એમનો ઉદ્ધાર થવો મુશ્કેલ છે એમ લાગવાથી મેં તેમાં પણ ધ્યાન આપવા માંડ્યું.

સ.—તમારા કામમાં બીજી કોઇ વ્યક્તિ કે સંસ્થા તરફથી મદદ મળે છે ખરી ?

જ.—પહેલાં મારું કામ મહેરબાન સ્ટેટમાંજ ચાલતું હતું. ત્યાંના ઠાકોરસાહેબે રા. બસોના તીકમ-પાવડા મને અપાવ્યા અને તેથી આદરેલા કાર્યને વધારે વેગ મળ્યો. ખેડૂતોના સુધારાની બેત્રણ પત્રિકાઓ મેં છપાવેલી, તેનો ફેલાવો મારા કાર્યક્ષેત્રની બહાર પાડોશનાં ગોધરા તાલુકાનાં ગામોમાં પણ થયો. પંચમહાલ જિલ્લા લોકલ બોર્ડનું ધ્યાન પણ તે તરફ ગયું અને તપાસ કર્યા પછી મારું કામ અસરકારક જણાયાથી એમણે પણ રા. બસોના તીકમ પાવડા મને અપાવ્યા. અને તેથી હજારો રૂપિયા ખરચીને ન કરાવી શકાય તેટલું ક્યારડા કૂવા બનાવવાનું કામ તેટલાં ટૂંકાં સાધનોથી સાધી શકાયું. તાલુકાના એક તદ્દન અભણ પણ ઉત્સાહી ખેડૂતના હાથમાં મારી પત્રિકા ગઇ. તેણે મને શોધી કાઢ્યો અને પોતાના ગાળાનાં ગામડાંમાં એવા પ્રકારનું કામ ફેલાય એ માટે એક સભા ભરી મારા વિચાર સમજાવવાની માગણી કરી. મેં વાત તરતજ કબૂલ રાખી. આમ ધીરે ધીરે કામ વધતાં વધતાં આશરે દોઢ વરસ પહેલાં ગોધરા તાલુકામાં એક ખેતીસુધારક મંડળ સ્થપાયું છે. તેમાં બારૈયા કોમના (આ બાજુ ઘણીખરી વસ્તી એમનીજ છે.) સારી લાગવગવાળા આબરૂદાર અઢાર ભાઇઓ સભાસદ તરીકે નોંધાયા છે. અમારી સાથે જોડાયેલા ખેડૂતોના કામ ઉપર દેખરેખ રાખે, જોઇતાં સાધનોની આપલેની ગોઠવણ કરે અને પ્રસંગે તેમને દોરે એવા એક કુશળ પ્રચારકની અમને જરૂર છે; કેમકે ગોધરા તાલુકો બહુ વિસ્તારવાળો છે.

સ.—અત્યાર સુધીમાં તમારા કાર્યથી આસપાસનાં કેટલાં ગા-

મહાંમાં કેટલા ખેડૂતોને લાભ થયો હશે તેનો કંઈ ખ્યાલ આપી શ-
કશો? અને જે લાભ થયો હોય તે કેવી રીતે?

જ.—ચોક્કસ આંકડાની નોંધ તો મેં રાખી નથી, છતાં લ-
ગભગ સોએક ગામના ખેડૂતોને લાભ થયો છે. તેમની પાસે ઢોરો
પાળવા બદલ બાળા [illegible] ભોજન [illegible] [illegible]
તો પાર વિનાની એટલે આશરે [illegible] [illegible] [illegible].
જ્યાં દસપંદર દેવા નહોતા ત્યાં એક [illegible] [illegible] દેવા થયા છે;
ડાંગરનો પાક નહિ જેવો હતો, ત્યાં ડાંગરની [illegible] [illegible] [illegible]
ક્યારીઓમાં તરેહવાર ડાંગર હાલ પાકે છે; વહીનું [illegible] [illegible] ત્યાં
તરેહવાર ઘઉં પાકે છે; આંબા [illegible] હતા ત્યાં [illegible] એક-
ભામાં ઓછા એક લાખ [illegible] છે; [illegible] [illegible] [illegible] ન-
હોતો તે થવા લાગી છે. આ બધાથી ખેડૂતોની [illegible] [illegible]
પુષ્કળ વધારો કરી શકાયો છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
આંગણે રોજ બળવા લાગી છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

સ.—બાળા [illegible] ભોજન [illegible] [illegible] [illegible] છે.
બધા સુધારા કરવાની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

જ.—એમ તો ખાસ ન કહેવાય. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
આર્થિક લાભ પણ હું તેમને કરી આપતો. ગામડામાં દુકાન માંડીને
વેપાર કરતા તથા રળતા વેપારીઓ ઉનાળાની આખર [illegible] [illegible]
વખતે એક મણ અનાજનું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
આપતા અને મોસમ વખતે ([illegible] [illegible]) તે અનાજની
તજ વસૂલ લેતા હોવાથી અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કિંમ-
હોવાથી ખેડૂતોને તેટલી કિંમતનું અનાજ આપવું [illegible] બિલકુલ નહિ
એક મણ મકાઈનો બજારભાવ રૂ. એક હોય, ત્યારે [illegible] [illegible] નક્કી
ભાવ રૂ. ત્રણ કે એથી વધુ [illegible], ત્યારે એવા વેપારીઓ ઢ
શાહનો ભાવ ૮ થી ૧૨ આના [illegible] [illegible] મોસમ વખતે તજ-
આપવા માટે ખેડૂતને ૪ થી ૬ મણ અનાજ [illegible] [illegible]
બદલે મેં મારી દુકાને એક મણનું [illegible] [illegible] [illegible]
નાજ (તે વખતના સસ્તા ભાવ [illegible] [illegible] [illegible] આપ
[illegible] તેનાં મૂળ

વાની પદ્ધતિ ચાલુ કરી. બોરસદ તાલુકામાં મંડળ સ્થપાયા પછી આ કામ એટલું વધી પડ્યું કે, માટે મારો દુકાનનો ખાનગી વેપાર બંધ રાખવો પડ્યો. આવી રીતે આ એકાદ વરસમાં ચારથી પાંચ હજાર મણ અનાજ ઉધાર અપાયાથી જુલમી વેપારીઓના પંજામાંથી ઘણા ખેડૂતો મુક્ત થયા છે. વળી નવરાશના વખતમાં કોઇ ખેડૂત પોતાની જમીનમાં કૂવો અગર ક્યારી બાંધવાનું કામ શરૂ કરે અને તેને પૈસાની જરૂર હોય તો, તેને બદલે તેટલી કિંમતનું અનાજ આપી તે તે કામો કરવાને હું ઉત્તેજન આપું છું. શરૂઆતથી માંડીને આજ સુધી મારી મારફતે લાભ ઉઠાવનારા ખેડૂતોની સંખ્યા ત્રણ હજારની તો હશેજ.

સ.—અનુકૂળ સંજોગો મળે તો ખેડૂતોના આર્થિક લાભની બીજી કોઇ યોજના તમારા ખ્યાલમાં છે?

જ.—હા. અનાજની બાબત છોડી દેતાં બીજી રીતે પણ ખેડૂતો હજી રખડતા વેપારીઓના સાણસામાં સપડાયલાજ છે. દાખલા તરીકે ગાયો પાળવાનું ખેડૂતોએ બંધ કર્યું છે, તેથી બળદની પુષ્કળ તાણ પડે છે. એટલે ખેતી માટે બળદો ખરીદવા ફરીથી તેઓ આ વેપારીઓના પંજામાં સપડાય છે અને જે બળદ રૂપિયા પંદર થી વીસ જેટલી કિંમતમાં સાધારણ રીતે મળી શકે તેજ બળદ ઉધારે (મોસમ વખતે લેવાના કરારે) રૂા. પચાસ–સાઠની કિંમતે લે છે. કો. સોસાયટીનું વ્યાજ ઓછું હોવા છતાં એની ઉઘરાણીનો ત્રાસ ભારે છે, તેથી આખરે લોકોને એનાથી લાભ થઇ શકતો નથી. ઉલટું ખેડૂતોના અસલ શાહુકારોએ એવા ખેડૂતોનો ત્યાગ કર્યો છે. એટલે કોઇ પણ જરૂરને વખતે ખેડૂતો આ રખડતા વેપારીઓનુંજ શરણ શોધીને પચાસથી–સાઠ ટકાને વ્યાજે પૈસા મેળવે છે. એ વસ્તુ મને હમેશાં અતિશય સાલે છે. પરંતુ મારી આર્થિક સ્થિતિ એટલી બધી સારી નહિ હોવાને લીધે હજી એ સવાલ મેં હાથમાં લીધો નથી. દરેક મોસમ વખતે ખાનગી સહકારી પદ્ધતિથી ઘર દીઠ મણ બબ્બે મણ અનાજ જુદું કાઢી ગામનો કોઠાર સ્થાપે, તેનો વહીવટ પોતે નક્કી કરેલા પંચનાજ માણસોને સોંપે અને લેવાદેવાની રીત મારા રિવાજ પ્રમાણે ચાલુ રાખે, તો જતે દિવસે ખેડૂતો પોતાનાજ પગ પર ઊભા રહી શકે તેમ છે. એ

એક વાર કચેરીમાં દાદાએ પ્રશ્ન કર્યો કે, કચ્છના ઠાકોર સંબંધ કરવા આવેલા તે પાછા કેમ ગયા?

આ વખતે માવજીભાઈના વિરોધીને લાગ મળ્યો અને બોલ્યો કે દાદાજી, કચ્છના ઠાકોરને માવજીભાઇ મળ્યા હશે!

દાદા ગંભીરાઇથી બોલ્યા—એમ? માવજીભાઇ એવા છે?

વિરોધી કહે—ત્યારે આપ તેમને સારા સમજો છો?

દાદાએ વિચાર કરીને તેના પર એક પગારદાર જાસૂસ રાખ્યો. તે માવજીભાઇનો મિત્ર થયો, હમેશાં માવજીભાઇની દુકાને બેસે, કોઈ-વાર માવજીભાઇ બહાર ગયા હોય તો જાસૂસ એકલો દુકાને બેસે, માવજીભાઇ મૂર્ખાની વહી ખાનગી જોતા, જાસૂસને તે વહીનો વહેમ આવ્યો. એક વાર પોતે એકલો દુકાને હતો, મૂર્ખાની વહી પણ બહાર પડેલી, લાગ મળવાથી તે જોવા લાગ્યો તો જમા બાજુમાં બધા મૂર્ખાઓનાં નામ. વિશેષમાં સૌથી પહેલું નામ દાદાનું હતું. આ બધી વાત જાસૂસે દાદાને કહી, દાદાએ માવજીભાઇને વહી સહિત તેડાવ્યા. માવજીભાઇ વહી સાથે કચેરીમાં આવ્યા અને નીચે પ્રમાણે વાર્તા-લાપ થયો.

દાદા—માવજીભાઇ, આ ગામમાં મૂર્ખા કેટલા?

માવજીભાઇ—ઘણા.

દાદા—હું કેવો.

માવજીભાઈ—મૂર્ખાવહીમાં નંબર ૧

દાદા—કારણ?

માવજીભાઇ—ગઇ સાલમાં આપે એક ઘોડો રૂ. ૨૦૦૦ નો એક પરદેશી સોદાગર પાસેથી લીધો છે?

દાદા—હા, લીધો છે.

માવજીભાઇ—તે સોદાગરને રૂ. ૨૦૦૦ બીજા આપેલા છે. જુઓ રાજખર્ચને ચોપડે પાનું ૯૫, તે શાના?

દાદા—બીજો ઘોડો પહેલા જેવો લાવી આપવાના.

માવજીભાઇ—બીજો ઘોડો તે લાવ્યો?

દાદા—હજી સુધી લાવ્યો નથી.

માવજીભાઇ—તે કયા ગામનો રહીશ, અને કેણ અને તેનું નામ ચોપડે લખ્યું છે!

દાદા—ના. પણ મને વિશ્વાસ છે કે તે બીજો ઘોડો લાવશે.

માવજીભાઇ—ત્યારે તે સોદાગર બીજો ઘોડો લાવશે ત્યારે નંબર પહેલામાં તેનું નામ લખીશ અને આપનું નામ કાઢી નાખીશ!

નં. ૨-ગોરનું ગૌરવ

એક ગીગો કુંભાર હતો. તે શ્રદ્ધાવાન હતો. ભાદરવા માસમાં, કાર્તિક માસમાં અને ચૈત્ર માસમાં ત્રિપિંડી શ્રાદ્ધ કરતો. તે દરેક સમયે ત્રણ ત્રણ બ્રાહ્મણ જમાડતો. એક વખત તેની ગધેડી બીમાર પડી. ગીગાની વહુએ માનતા માની કે જો ગધેડી સારી થશે તો એક બ્રાહ્મણ જમાડીશ. ગધેડીને આરામ થયો, માનતા ફળીભૂત થઇ. બાઇએ વિચાર કર્યો કે, ભાદરવા માસમાં ત્રિપિંડી કરવાની છે, ત્રણ બ્રાહ્મણ જમાડવાના છે. સાથે ચોથો ગધેડીનો પણ જમાડીશ.

દિવસો વીતવા લાગ્યા, ભાદરવો આવ્યો. ગીગાભાઇને ત્યાંથી ગોધૂમ લાવ્યા, ઘેલાભાઇને ત્યાંથી ઘી લાવ્યા, પરચુરણ સામાન પ્રેમજીભાઇને ત્યાંથી લાવ્યા. ગીગા કુંભારને ઓચિંતું કામે જવું પડ્યું, એટલે બાઇને ભલામણ કરી કે, ત્રણ બ્રાહ્મણને જમાડી લેજે; હું મોડેથી આવીને જમીશ. બાઇએ તો તૈયારી કરી; પણ ચોથો ગધેડીનો જમાડવો છે તે ગીગાને કહેવું ભૂલી ગઇ. ચાર બ્રાહ્મણને આમંત્રણ કર્યું. ૧-લક્ટેશ્વર, ૨-પટ્ટેશ્વર, ૩-શટ્ટેશ્વર, અને ૪-ખુડથલલાલ, એક ઓરડીમાં રસોઇ કરી. ધુમાડાનો પાર નહિ; લાડુ બનાવ્યા; અડદની દાળ, ખીચડી અને બાટી વગેરે તૈયાર થયું. જમવાની તૈયારી થઇ અને ગીગો પણ આવ્યો. ગીગો ત્રણને આમંત્રણ દેવાનું કહીને ગયો હતો અને અહીં તો ચાર હતા. બાઇને પૂછ્યું કે, ત્રણના ચાર કેમ? બાઇ કહે કે એક તો ગધેડીનો છે. ગીગો કહે, ગધેડીનો મારે જમાડવો નથી. માટે ગધેડીનો હોય તેને રજા આપ. બાઇએ જાણ્યું કે ગીગો સમજશે નહિ, તેથી યુક્તિ કરી કે ત્રિપિંડીના ત્રણ તો કાલે જમાડીશું. આજ તો ચારે ગધેડીના
રા છે. ગીગો સમજી ગયો.

ટુચકો નં. ૩
પ્રમાણપત્રની સોંઘવારી

મસ્તરામજી તો ખરા કાઠિયાવાડી; છાપાં વાંચવાના શોખીન. તા. ૨૯-૧-૩૪ નું ગુજરાતી પત્ર લઈને વાંચવા બેઠા. પેપરનાં પ્રથમ દૃષ્ટિગોચર "સ્વીકાર અને સમાલોચના" આવ્યાં. બે કોલમ તો વાંચ્યાં, ત્રીજા કોલમમાં માંગરોળવાળા શાસ્ત્રી કેશવલાલ કામીરામની કરેલી સમાલોચના "બુદ્ધિપ્રકાશ અભિનંદન" અંકની નીકળી, તેમાં પણ ત્રીજો પેરેગ્રાફ નીચે પ્રમાણે છે.

"આ ઉપરાંત બીજો સ્વતંત્ર લેખ ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહનો છે. તેમણે કયા કયા સંજોગોમાં એ અને ઓ વિવૃત અને સંવૃત એટલે પહોળા અને સાદા (સાંકડા) ઉચ્ચારાય છે તેની શાસ્ત્રીય રીતે ચર્ચા કરી છે, જે ભાષાપ્રેમીઓને જરૂર ઉપકારક નીવડે તેવી છે."

ઉપરનો પેરેગ્રાફ વાંચતાં મસ્તરામજીને એક વાત યાદ આવી. શાસ્ત્રીજીએ ભાષાવિષયક પ્રમાણપત્ર આપ્યું, તેવીજ રીતે એક ધાર્મિક પ્રમાણપત્ર આપવા જેવો એક લેખ પ્રશ્નોત્તરરૂપે લખાયેલો માસિક 'જૈનધર્મ પ્રકાશ' વૈશાખ (પ્ર. દ્વિ.) અંક બીજો વિ. સં. ૧૯૯૦ માં છે. પ્રશ્ન કરનાર શા. છગનલાલ વીરચંદ મદ્રાસ અને ઉત્તર દેનાર કુંવરજી (એકલું નામ છે) તેમાં પ્રશ્નોત્તર નીચે પ્રમાણે છે.

પ્રશ્ન—૬—સ્ત્રીના મુખચુંબનથી તિવિહાર પચ્ચખ્ખાણમાં ભાંગો લાગે?

ઉત્તર—મુખચુંબન ચારે પ્રકારના આહારમાં ગણાતું નથી, તેથી ન લાગે; પરંતુ ચૌવિહારને માટે વ્યવહારથી વર્જ્ય સમજવું.

ઉપરોક્ત પ્રશ્નોત્તરની સમાલોચના ધાર્મિક દૃષ્ટિએ શાસ્ત્રીજી કરે અને પ્રશ્નકાર તથા ઉત્તર કરનારને પ્રમાણપત્ર આપે તો ઠીક.

ભલા શાસ્ત્રીજી, મસ્તરામ આગળ એક ઘોદીબાઇ કરીને કોળાની દીકરી વર્ષ આઠની રમવા આવે છે. તે પણ જે વાત સમજે છે કે, મસ્તરામજી પહોળા ઉચ્ચારથી જ્યારે ગોળ મગાવે છે, ત્યારે ખાવાનો ગોળ શેલડીના રસનો બનેલો લાવે છે અને જ્યારે સાંકડા

ઉપકારોથી મિત્ર બાંધે છે, ત્યારે તે પૂછે છે કે, શું મિત્ર પરોક્ષ! એટલા ઉપરથી સમજાય છે કે, એ [illegible] પણ [illegible] અને મંત્ર ઉપકાર ત્યજે છે, તેમાં [illegible] કર્યું જાય!

ફકરા નં. ૪

ચેતનદાસ ને ધૂલી!

કાઠિયાવાડ એજન્સીના ગોહેલવાડ પ્રાંતમાં એક ફીરપુર કરીને નાનું ગામ છે. ત્યાં એક રાણબાઈ કરીને રબારણ રહેતી. સાધુસંતોના ઉપર તેને ભાવ હતો. દરેક મહિનાની અજવાળી બીજને દિવસે પોતાનાં ઢોરનું જેટલું દૂધ નીકળે તેની ખીર બનાવીને સાધુ અને બાવાઓને જમાડતી. એક વાર અજવાળી બીજને દિવસે રાણબાઈના ગુરુ પોતાના મંડળ સાથે આવ્યા. રાણબાઈ તો બહુજ રાજી થઈ. તે દિવસે શીરોપૂરી બનાવ્યાં, સર્વ સાધુ ભક્તોને જમવા બોલાવ્યા, સર્વ પોતપોતાનાં આસન ઉપર બેઠા. તે વખતે એક મલિન દેખાતો સાધુ ચેતનદાસ નામનો એક બાજુ અલગ બેઠો. સર્વને શીરોપૂરી પીરસ્યાં અને ચેતનદાસને ગળી ધૂળી એક થાળામાં પીરસી. ચેતનદાસ તો આ વાતથી ચેતી ગયા અને બોલ્યા.

દોહરો

સબ સંતનકું શીરોપૂરી (અને) ચેતનદાસકું ધૂલી;
હું નસીબનો આગળિયો (કે તું) પિરસનારી ભૂલી.

આવી ચેતનદાસની વાણી સાંભળીને બાઇ બોલી:—

તું ને નસીબનો આગળિયો, હું પિરસનાર ના ભૂલી.
મોઢું જોઇ ટીલું તાણ્યું, તો ઉપર બેઠા ધૂલી.

('નવી રોશની'ના એક અંકમાંથી)

૬૦–એક ધનપતિનું નિખાલસ નિવેદન*

પાપથી ધન કમાઈને દાન કરવું એ પણ આજે અસંગત નથી. આજે ભાગ્યેજ એવો હશે કે જે કેવળ ધર્મથી ધન પેદા કરતો હોય. ધર્મથી હજાર રૂપિયા કમાયલો પાંચ રૂપિયા દાન આપે તેના કરતાં અધર્મથી લાખો રૂપિયા કમાયલો ગમે તેટલું દાન આપે તે ઘણું ઓછું છે. ધન આવવાથી મનુષ્ય કેટલો નીચે પડે છે એનો તો મને જાતઅનુભવ છે. તમે મને દાનવીર કહ્યો પણ તમે સાથે એમ કેમ ન કહ્યું કે, "પાપથી કમાઈને દાન કરનાર દાનવીર!" તમે મને આશીર્વાદ આપજો પણ એવા આશીર્વાદ આપો કે, ધન પેદા કરવામાં પાપને દૂર કરી ધર્મથી ધન પેદા કરવાની વૃત્તિ થાય.

સિમેન્ટના ઉદ્યોગથી હિંદના કરોડો રૂપિયા બચ્યા હોય તો તેનું કારણ પણ હું નથી. ઉદ્યોગો તો મેં લાભને માટે કર્યા હતા. આટલું બધું કરી શકું એવો હું કોણ છું? બાર વર્ષનો હતો ત્યારથી સટ્ટામાં પડ્યો ને ભગવાનની કૃપાથી પૈસા વધ્યા. હું સટ્ટાનો મોટો ડાક્તર છું. કારણ કે મારાં છવ્વીસ વર્ષ તો તેમાં ગયાં છે. એટલે હું તો એમ કહું છું કે, જો કોઈને મૃત્યુદંડથી પણ વધારે દંડ કરવો હોય તો સટ્ટાનો છંદ લગાડો. હું પ્રાર્થના કરું છું કે તમે તે બંધ કરો. મજૂરીથી કમાયલા પૈસામાંજ ખરી શાંતિ મળવાની છે. મજૂરીના પૈસાની જે કિંમત છે તે સટ્ટાના પૈસાની નથી. હિંદના લાભ તથા હિંદની સુંદરતા માટે તે પ્રવૃત્તિ બંધ થવી જોઈએ.

અત્યારે મજૂરો માટે જીવનનિર્વાહના ધોરણની વાત થાય છે તે સારી છે; પરંતુ હું માનું છું કે, હિંદ માટે જીવનનિર્વાહ સસ્તો બનાવવાની જરૂર છે. તમે મને જે માન આપો છો તે માટે હું આભાર માનું છું; પણ હું જાણું છું કે તમે મારી પાસે ધન છે

---

* ભારતના મશહૂર ઉદ્યોગપતિ શેઠ શ્રી. રામકૃષ્ણ દાલમિ એ અમદાવાદ ખાતે આપેલા ભાષણમાંથી.

[illegible] ઊભું [illegible] પણ થઈ છે. [illegible] (૧) સાર્વજનિક મંદિર, [illegible] (૨) [illegible] (૩) [illegible] અને [illegible] (૪) [illegible] (૫) [illegible] આ બધા પ્રકારમાં [illegible] એમ [illegible] ને કોઈ [illegible] છે), परोपकार पुण्याय पापाय परपीडनम् [illegible] પર ઉપકાર કરવો અને બીજાને [illegible] આપવો એજ પાપ. બીજા પર ઉપકાર કરવો એજ પુણ્યનું મુખ્ય પ્રધાન લક્ષણ છે. મંદિરો—વેદમાં મુખ્ય ત્રણ દેવતાઓનું વર્ણન કરેલું છે. (૧) અગ્નિ (૨) વાયુ (જેને ઇન્દ્ર કહેવામાં આવે છે) (૩) સૂર્ય—આ ત્રણ દેવતાઓ સિવાય આગળ વધતાં વેદકાલીન વખતે તેત્રીસ દેવતાઓ હતા એવું કહેવાને હરકત નથી, તેમજ વેદકાલ વખતે મંદિરો હતાં કે ન હતાં એ પણ એક વાદનો વિષય છે; પરંતુ વેદકાલ વખતે મંદિરો હતાં અને મૂર્તિપૂજા પણ થતી હતી એ નીચે લખેલા સામવેદના ઉતારા પરથી આપણને સમજાશે.

ઘરનાં મંદિરો કરતાં સાર્વજનિક મંદિરોથી સમાજ પર સારા સંસ્કાર થાય છે. ઘરનાં મંદિરોથી આત્મોન્નતિ થાય છે, પરંતુ સાર્વજનિક મંદિરોથી આત્મોન્નતિ તેમજ સમાજોન્નતિ બન્ને થઈ શકે છે. એ ધ્યાનમાં લઈ પ્રાચીન ઋષિઓએ સાર્વજનિક મંદિરોને ઘણું મહત્વ આપેલું છે. સાર્વજનિક મંદિરો બાંધવાથી મનુષ્યપ્રાણીને ઉત્તમ ગતિ મળે છે અને એનાં બધાં પાપોનો નાશ થાય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ મંદિર બાંધવાનો જે લોકો નિત્ય વિચાર કરે છે, તેમનાં પૂર્વજન્મનાં પાપનો પણ નાશ થાય છે. (शिवपुराण) રમતાં રમતાં બાલપણમાં વાસુદેવનું નાનું મંદિર માટીનું બાંધીએ તોપણ વિષ્ણુલોક મળે છે. (विष्णुपुराण) મંદિરો બાંધવાનું તો રહ્યું પણ જે

દિવસે મંદિર બાંધવાની આપણા મનમાં કલ્પના આવશે. તેજ દિવસે આપણાં બધાં શારીરિક પાપો નષ્ટ થશે. (नरसिंहपुराण) આ પુરાણના અતિશયોક્તિના ભાગ આગળના પ્રાચીન ઋષિઓની મંદિરોની મહત્તા કેટલી હતી એ દેખાડે:–મંદિરમાં મૂર્તિની સ્થાપના, સ્થાન કેવું હોવું જોઇએ. જમીનનો રંગ, સુગંધ, આકાર, મંદિરોનો રંગ વગેરે કેવા પ્રકારનાં હોવાં જોઇએ એ સર્વ સાધારણ નિયમો જોતાં એ ઘણાજ ઉદ્બોધક છે.

॥ ततस्य भवति शुभदा यस्य च यस्मिन्मनो रमते ॥
(बृहत्संहिता)

જે ઠેકાણે જેનું મન રમમાણ થાય છે, એજ એનું શુભ સ્થાન છે. માટી, દગડ, સોનું, ચાંદી, પિત્તળ, તાંબું વગેરે ધાતુમાંથી મૂર્તિઓ બનાવવાની રીત ગ્રંથોમાંથી આપણને જોવા મળે છે. તેમજ આર્યની એક વાત એવી છે કે, પારામાંથી મૂર્તિઓ બનાવવી. પારો એ પાણી જેવો પાતળો પદાર્થ હોવા છતાં એની મૂર્તિઓ કેવી રીતે બની શકશે એવી શંકા સ્વાભાવિક ઉદ્ભવે એમ છે. પરંતુ એ પારામાં વનસ્પતિઓના રસનું મંત્ર વડે મિશ્રણ કરવાથી પારો ઘટ થાય છે, એ બાબતની સંપૂર્ણ માહિતી માતૃકાભેદ તંત્રમાં આપેલી છે; વેદકાલીન વખતે મંદિરોમાં ઘણાજ વિદ્વાન, ધાર્મિક, પૂજ્ય અને સદ્ગુણી પૂજારીઓની નિમણૂક કરવામાં આવતી હતી અને એ માટે પ્રાચીન ઋષિઓએ પૂજારી વર્ગ પર ઘણા કડક નિબંધ લખ્યા હતા, જેથી કરી ધર્મની ખરેખરી જાગ્રતીનું શ્રેય પૂજારી વર્ગનેજ મળતું. ચાલુ પરિસ્થિતિમાં ઉત્તમોત્તમ ક્ષેત્રમાં ધર્મની ભાવના જેવી જાગૃત થવી જોઇએ તેવી નહિ થવાનું કારણ પૂજારીઓની અવનતિ છે. તેમને જોઇએ તેવું વર્તન કરવાનો અધિકાર ન હતો તેમજ તે મંદિરોના માલકારી ન હતા, એવા પ્રાચીન ઋષિઓએ નિયમ કરી રાખ્યા હતા. દાનનો બીજો પ્રકાર:–સાર્વજનિક તલાવ, કૂવાઓ, જલાશયો વગેરે બાંધવાથી અનેક પ્રકારના યજ્ઞ કર્યાનું ફળ મળે છે એમ આશ્વલાયન ગ્રહપરિશિષ્ટમાં લખેલું છે:–સાર્વજનિક તળાવો, કૂવાઓ,

જલાશયો બાંધવાથી દેવ, પિતૃ, મનુષ્યપ્રાણી અને ઇતર પ્રાણીઓ પણ સંતુષ્ટ થાય છે; તેમજ દુકાળમાં ખેતીવાડીને પાણીનો ઘણોજ ઉપયોગ થઇ શકે છે. તેથી તળાવો બાંધવા માટે જે માણસ આપણી જગ્યા મફત આપે તેની પણ યોગ્યતા મોટી છે અને તેમને વરુણ લોક-પદ પ્રાપ્ત થાય છે એમ (दैवादि दानखंड ૭,૫૦૨)માં લખેલું છે.

દાનનો ત્રીજો પ્રકારઃ-બાગબગીચાઓ અને વૃક્ષોની લાડવડ કરવાનો છે. તાપમાં ઉતારુઓને વૃક્ષની છાયા ઘણીજ ઉપયોગી થઇ પડે છે એ કહેતી સમજવા જેવી નથી. રસ્તાની આજુબાજુએ છાયાયુક્ત વૃક્ષો લગાડવાથી મનુષ્યપ્રાણી આપણા પિતૃઓને પાપમાંથી છોડાવે છે એમ સ્કંદ પુરાણમાં લખેલું છે. પ્રાચીન મુનિઓને વૃક્ષ એ પુત્ર સમાનજ લાગતું હતું; એટલુંજ નહિ પણ વૃક્ષ અને પુત્રની તુલના કરતાં વૃક્ષજ શ્રેષ્ઠ છે. "દશ પુત્ર કરતાં પાંચજ વૃક્ષ વધારે સારાં" કારણ વૃક્ષ પાન, ફૂલ, ફળ, તેમજ વૃક્ષનાં લાકડાંઓ રહેવા માટે ઘર બાંધવામાં ઉપયોગી થઇ પડે છે, બાળવા માટે અતિશય ઉપયોગી થઇ પડે છે, તેથી વૃક્ષોનો નાશ કરવો એ એક પ્રકારની હિંસા છે, એમ પ્રાચીન ઋષિમુનિઓને લાગતું હતું. મહાભારતમાં બાગબગીચામાં (૧) અશ્વત્થ (૨) નીંબ (૩) ચંપક (૪) કેસર (૫) નારિયેળ વગેરે લગાડવાં એમ લખેલું છે અને સ્કંદપુરાણમાં (૧) અશ્વત્થ (૨) બીલીપત્ર (૩) વટવૃક્ષ (૪) અશોક (૫) ધાત્રી વગેરેની લાડવડ કરવી એમ લખેલું છે. એકંદરે પ્રાચીનકાળમાં વૃક્ષોની કેટલી મહત્તા હતી એ જણાય છે. દાનનો ચોથો પ્રકાર અન્નદાનનો છે. પ્રાચીનકાળમાં ધાર્મિક લોકો પરકમ્મા કરનાર ઉતારુ લોકો માટે ઠેકાણે ઠેકાણે ધર્મશાળાઓ સાથેજ અન્નક્ષેત્રો પણ રાખતા.

('ભાગ્યોદય' ના એક અંકમાંથી)

ગયા અને એક સવાર એવું ઊગ્યું કે, જ્યારે તે ઇંગ્લેંડનો 'પ્રાઇમ મિનિસ્ટર' બન્યો. ઉદ્યમ, હિંમત અને ધીરજનો આ વિજય હતો !

વહાલા સહોદર !

આપણે ઈશ્વરની સર્વોચ્ચ કૃતિ છીએ. આ વિશ્વના મુકુટરૂપ છીએ. આપણે આપણા દરજ્જાને શોભે તેવું જીવી બતાવવું જોઇએ.

કદીએ કંગાલિયતની વાતો નહિ કરીએ. પરાભવના વિચાર નહિ સેવીએ. જીવન એ તો યુદ્ધ છે. દુઃખોના પહાડો આપણી ઉપર તૂટી પડવાના; પણ તેથી શું ? ગભરાવાની, હિંમત હારી જવાની જરૂર નથી. નિયાગરાના ધોધની જેમ આપણે આપણી મુશ્કેલીઓ પ્રતિ ધસવું જોઇએ. બાકી દુઃખવિહોણા જીવનની હું તો કલ્પનાજ નથી કરી શકતો. આપત્તિઓ સિવાય તો કદાચ તને જીવવું જ નહિ ગમે. સુખનો સ્વાદ સદાએ મીઠો નથી લાગતો. જીવનની સર્વદેશીય ખીલવણીને વાસ્તે તડકાછાંયાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે.

જો, પૃથ્વીનું હૃદય અનંત જીવનથી ધબકે છે. વિકાસને માટે સરિતાઓ ધપે છે. પ્રગતિને વાસ્તે પંખીઓ ઊડે છે. ધરતીના રોડામાં ગબડતું એક નાનું બીજ, તેજ અને જલ ભેગું થઇ વૃક્ષમાં ફેરવાવા યત્ન કરે છે. કળીઓનાં દલ પુષ્પોમાં ઊઘડે છે. સૂર્ય દરરોજ નવ-
જીવનની કથા કહેતો પૂર્વમાં પ્રકટે છે. જ્યારે સારું એ વિશ્વ, નવચેત-
નના તરંગો જેવું, ઉત્થાન અને પ્રસ્થાનની સીડી ઉપર ચડે છે, ત્યારે આપણે નિર્જીવ રહીશું એ કેમ પાલવશે ?

આપણે જીવનની વસંતઋતુમાં છીએ. જુવાનીમાં વિરાટ સિદ્ધિઓના આરંભો અંકુરિત થાય છે. સ્વપ્નો મનના મહેલ છોડી કર્મક્ષેત્રમાં આવવા મથે છે. આપણે આપણી અમાપ શક્તિઓનો [illegible] અનુભવીએ છીએ. દેદીપ્યમાન ઊર્મિઓ અને મંતવ્યોમાં [illegible] આપણે જીવનસમુદ્રોમાં ભૂસકો મારીએ છીએ. દિલગીરી તો [illegible] છે, મૃત્યુ એ બહાનું છે, વૃદ્ધાવસ્થા કદી આવતીજ નથી.

[illegible] એ કલ્પના છે અને કુદરત તેને સહી શકે એમ નથી.

નવજીવન, નવવિચાર અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આત્માને [illegible] કરવા [illegible] છે. જ્ઞાનને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે અને આત્માના પ્રભુત્વ [illegible] [illegible] છે.

ધીર કુમાર!

ગગન [illegible] અને ગગન લિપિ તારી વાટ જુએ છે. તારી આસપાસ અદૃશ્ય કિરણો તેમના પાવક અને કીરણો સાથે તને મદદ કરવાને ખડા છે. તેઓની માફક તારું એકરૂપ અનુભવ અને પછી શાશ્વત અને મહાપ્રભાવ પરનાં રાખ સેવીશ તો કોઈ તેને અજુગતું નહિ લેખે. જરથોસ્ત અને સ્વિડનબર્ગે એ દેવદૂતોની સાથે પરિચય સાધ્યો હતો.

ગેપકમાનોમાં અને સૂર્યાસ્તોમાં, પાંદડાંના ખખડાટમાં અને ચકલીઓના ચહકાટોમાં, બાળકોના બોલમાં અને મરતા માનવીની આંખોમાં તને અદ્‌ભુતતાનો સાગર ગર્જતો જણાશે. કોયલના કંઠમાંથી ઉલ્લાસની ભવિષ્યવાણી કરે છે. પુષ્પના ચહેરામાંથી સત્યની ગીતા સ્ફુરે છે. રસ્તાના પરિમિત દેહમાં સચ્ચિદાનંદની વિદ્યુત કંપે છે.

હજુએ સમય વહી ગયો નથી. સાચા જીવનની શરૂઆત કરવા આ ઘડીજ, આજનો દિવસજ, એક મહાટાંકણું છે. કેન્ટે ૭૪ મે વર્ષે અને વોલ્ટરે ૮૦ મે વર્ષે મહાન તત્ત્વગ્રંથો લખ્યા હતા અને ટિટિયને ૯૮ મે વર્ષે તેનું શ્રેષ્ઠ ચિત્ર દોર્યું હતું.

વિમાન, કલમ કે હથોડો—જ્યાં હાક પડે ત્યાં દોડી જા અને ત્યાં ઈશ્વરના સપુત તરીકે તારો હક સાબિત કરી બતાવ. મહાનતાના માર્ગોમાં કાંટા હોય છે, માત્ર મૃત્યુનોજ માર્ગ મલમલે મઢ્યો છે.

('યુવક' માસિકના માર્ચ '૩૮ના અંકમાંથી)

६३–पागलखाने की सैर

(લેખકઃ–તરંગિત હૃદય)

બરેલી હરિદ્વાર સે બહુત દૂર નહીં હૈ. વહાઁ કે પાગલખાને કી સૈર એક બાર મૈંને ભી કી હૈ. ઇસકા કોઇ યહ મતલબ ન સમઝે કિ મૈં ભી કભી પાગલ હોકર વહાઁ ગયા થા. મૈં તો સહી દિમાગ કે સાથ પાગલખાને કો દેખને, વહાઁ કી સૈર હી કરને ગયા થા. એક મેરે પરિચિત ભાઇ જેલ મેં પાગલ હો ગયે થે, અતઃ વે યહાઁ કે માનસિક અસ્પતાલ–યહ પાગલખાને કા સુન્દર નામ હૈ–મેં રખે ગયે થે, મુખ્યતઃ ઉન્હેં મિલને મૈં વહાઁ ગયા થા.

વહાઁ મૈંને બહુત અજીબ–અજીબ દશાયેં દેખીં. કોઇ પાગલ રો રહા થા, કોઇ કપડે ફાડ રહા થા, કોઇ જોર સે ઊટપટાઁગ ચિલ્લા રહા થા, કોઇ શ્લોક ગા રહા થા, તો કોઇ અઁગરેજી બક રહા થા. એક પાગલ અકડ કર કહતા થા, '**मैं जार्ज पञ्चम हूं, देखते नहीं मैं जार्ज पञ्चम हूँ.**' એક કહતા થા, "બિજલી, બિજલી, બિજલી, ઊપર નીચે બિજલી, અરે બિજલી." એક હમેં દેખકર સ્વયમેવ કહને લગા, "તુમ મુઝે પાગલ કહતે હો. મૈં પાગલ નહીં હૂં, તુમ પાગલ હો." એક હમસે પૂછતા થા. "કૈસે સુન્દર બાજે બજ રહે હૈં ? બોલો, બોલતે ક્યોં નહીં ? કુર્ં કુર્ં કુર્ં." હમારા વહ પરિચિત ભાઇ ભી આંખેં ઊપર ચઢાયે નશે–સે મેં ખડા થા, સામને એક દૂસરા પાગલ વિકટ–હાસ્ય હંસ રહા થા.

પાગલોં કી ઇસ અદ્ભુત દુનિયા કો દેખકર મેરા દિમાગ ભી ચકરાને–સા લગા થા. ઇતને મેં પાગલખાને કે બન્દ હોને કા સમય હો ગયા ઔર મૈં બાહર નિકલ આયા.

પરન્તુ જબ સે મૈં ઉસ પાગલખાને સે બાહર નિકલા હૂં, તબ સે મુઝે યહ સારી દુનિયા હી એક બડા પાગલખાના દીખને લગી હૈ. મૈં અનુભવ કરતા હૂં કિ મૈં કેવલ પાગલખાને કી સૈર નહીં

લોગોં મેં વિલાસ કા એક અમધી અતિ-વિપુલ ભી પાગલપનને મેં આ ગયા હૂં. યહ મૈં જરા ધ્યાન સે વિશ્વ દેખતા હૂં, તો મુઝે પાગલ હી દીખતા હૈ. કોઈ કિસી કે પીછે પાગલ હૈ, કોઈ કિસી કે. કોઈ પૈસા પાગલ હૈ, કોઈ ભક્ત. પર સભી અપને અપને અર્થ યા ગુણ કિસી સ્વાર્થ કે પીછે પગલાયે ફિર રહે હૈં. સભી અપની ખબ મનાર હૈ. હાં, મૈં ભી પાગલ હૂં. યહ સ્વીકાર કરને મેં મુઝે જરા ભી શર્મ નહીં માલૂમ હોતી કિ મૈં ઇસ વિશાલ પાગલખાને મેં પાગલ કી હૈસિયત મેં હી આયા હુઆ હૂં. મુઝે આની ખડ઼ પડ઼ી હૈ, પર મુઝે યહ નહિ સમઝ મેં આતા કિ જબ હમ સબ-કે-સબ પગલે બને હુએ હૈં, તો હમ લોગ મેં હી એક દૂસરે કો પાગલ ક્યોં કહ રહે હૈં! બડ઼ી પતે કી ઔર પક્કી બાત યહ હૈ કિ યદિ પાગલ-શબ્દ બુરે અર્થોં મેં બોલા જાય, તો હમમેં સે વે લોગ હી પાગલ હૈં, જો દૂસરોં કો પાગલ સમઝતે હૈં પર અપને કો સયાના. વે ઉસી પ્રકાર કે પાગલ હૈં, જૈસા કિ વહ બરેલી કા પાગલ થા, જો હમેં દેખકર આપમેં કહને લગા થા, "તુમ મુઝે પાગલ કહતે હો, મૈં પાગલ નહીં, તુમ પાગલ હો."

કિતને આશ્ચર્ય કી બાત હૈ કિ પૈસે કે પીછે પાગલ લોગ ઉનકો પાગલ બનાતે હૈં, જિન્હોંને ધર્મ, દેશ કે લિયે અપની સમ્પત્તિ, અપના સર્વસ્વ ત્યાગકર ફકીરી સ્વીકાર કર લી હૈ; પર વે અપને પૈસે કે પાગલપન કો નહીં અનુભવ કરતે!

કિતની હઁસી કી બાત હૈ કિ દિલ-દિમાગ સે અઁગ્રેજ હુએ ઔર વિદેશી વેશ-ભૂષા સે 'કાર્ટૂન' સે બને હુએ લોગ ઉન પર હઁસતે હૈં, જો કિ સાદે સ્વદેશી ભારતીય ઢંગ સે રહતે હૈં, પર વે અપને બેઢંગે વ ભદ્દેપન કી ઔર નહીં દેખતે.

કિતની શર્મ કી બાત હૈ કિ દીનોં, દુખિયોં, ગરીબોં કો નાના પ્રકારસે ચૂસ ચૂસકર બડ઼ે પ્રતિષ્ઠિત વ ધર્માધ્યક્ષ બને હુએ લોગ દૂસરોં કો છોટા, નીચ, મૂર્ખ ઔર પાગલ સમઝતે હૈં; પર વે અપને ઇન પાપપૂર્ણ વ્યવહારોં મેં કુછ ભી નીચતા નહીં અનુભવ કરતે.

ઔર કિતને પાગલપન કી બાત હૈ કિ પ્રકૃતિ-ગ્રસ્ત હુએ લોગ

ઉન્હેં પાગલ સમઝતે હૈં જો "પરમેશ્વર, પરમેશ્વર" પુકારતે હૈં ઔર પરમેશ્વર કે સિવાય અન્ય કુછ સાર વસ્તુ નહીં દેખતે; પર સર્વથા સારહીન વિનાશસ્વભાવા માયા કી મરુ-મરીચિકામેં અપને ભટકને મેં કોઇ મૂર્ખતા વ ભ્રમ નહીં દેખતે.

ઇસી લિયે મૈં કહતા હૂં કિ ઇસ દુનિયા કે પાગલખાને મેં બુરે અર્થોં મેં વસ્તુતઃ પાગલ વે-હી હૈં, જો દૂસરો કો પાગલ સમઝતે હૈં પર અપને કો સયાના, ઔર અચ્છે પાગલ ઇસ પાગલખાને કે વે હૈં, જો સમઝતે હૈં કિ "હમ સભી થોડે બહુત પાગલ હૈં, ઇસી લિયે ઇસ વિશાલ માનસિક અસ્પતાલ મેં ઇલાજ કે લિયે ભેજે ગયે હૈં, જબ હમ બિલકુલ દુરુસ્ત હો જાયેંગે તો યહાં સે મુક્ત કર દિયે જાયેંગે."

અચ્છા તો આઓ. પાગલો! આઓ, મેરે જબરદસ્ત પાગલ ભાઇયો! આઓ. હમ ભી એક સંગઠન બના કર, એક અખિલ-વિશ્વીય પાગલ-પરિષદ્ કાયમ કરકે, ઇસ પાગલ દુનિયા પર પ્રભુત્વ કરેં. આજકલ સંગઠન કા હી જમાના હૈ. નહીં, મૈં ફિર ભૂલ રહા હૂં. ઇસ દુનિયા પર તો સદા સે હી પાગલોં કા રાજ્ય રહા હૈ ઔર સદા પાગલોં કા હી રાજ્ય રહેગા. જો જબર્દસ્ત ઔર પક્કે પાગલ હોતે હૈં, ઉન્હીં કી ઇસ દુનિયા મેં ચલતી હૈ. વે અપને પાગલપન મેં મતવાલે હો કર દુનિયા કો જિધર ફેરતે હૈં, દુનિયાઁ ઉધર હી મુંહ ઉઠાકર ચલ પડતી હૈ. યે દુનિયા કે સયાને લોગ-અપને કો સયાના સમઝનેવાલે કચ્ચે લોગ-બેશક ઇન્હેં પાગલ-પાગલ કહતે જાતે હૈ, પર ઇન્હી કે પીછે ઘિસટતે આતે હૈં. ઇન કી બાતોં પર યે પ્રારંભ મેં હંસતે હૈ, ઇન્હેં અસંભવ, બિન-વ્યવહારી બતાતે હૈ. પર પીછે સે જબ યે પાગલરાજ બિના કિસી કી સુને અપની નાક કી સીધ મેં અપની ચાલ સે ચલતે હી જાતે હૈં ઔર જહાં રાસ્તા નહીં હોતા, વહાં ભી રાસ્તા બન જાતા હૈ, સબ અસંભવ સંભવ હો જાતા હૈ, તબ યે સયાને લોગ ભી ઉસે હી વૈદ્ય-માર્ગ યા શાસ્ત્રાનુસારી કહને લગતે હૈં. ઇસ પ્રકાર સદા સે ઇસ દુનિયા મેં પાગલોં કા હી શાસન, પ્રભુત્વ ઔર આધિપત્ય હોતા રહા હૈ.

ઇસી તરહ ઇન પાગલોં કા સંગઠન ભી પ્રાયઃ બનાયા હી

રહતા હૈ. અપને પાગલપન કા જાદૂ વે લોગોં પર ઇસ પ્રકાર ફેરતે હૈં કિ સૈકડોં, હજારોં યા કભી લાખોં લોગ એકદમ પગલા જાતે હૈં, ઔર ઇન્હીં કી તરહ સોચને લગતે હૈં ઇનકી હી બાત બોલને લગતે હૈં, ઔર ઇનકે પીછે ચલ પડતે હૈં. ઇસી તરહ જલ્દી દેર મેં બડા ભારી સંગઠન તૈયાર હો જાતા હૈ, સંગઠિત આન્દોલન ખડા હો જાતા હૈ. યે સંગઠન કાયમ કરને કી જરા ભી ફિકર નહીં કરતે, પર સંગઠન બન જાતા હૈ. યે ધર્મ, શાસ્ત્ર, વૈરાગ્ય, લોકમતવાદ આદિ કિન્હીં પુરાને શબ્દોં કે ચક્કર મેં નહીં પડતે. યે શબ્દ આખિર કિસી સમય મેં ઇન્હીં પાગલોં કે હી તો ચલાયે હોતે હૈં—યે તો કેવલ અપને પાગલપન પર ઔર અપને પાગલ બનાને વાલે પર ભરોસા રખતે હૈં, ઔર આગે ચલતે હૈં. ફિર જબ સંગઠન કી જરૂરત હોતી હૈ તો લોગ સ્વયં હી ઇનકે ચારોં તરફ ઇકટ્ઠે હો જાતે હૈં, સંગઠિત હો જાતે હૈં. બોલો પાગલરાજોં કી જય!

આજ-કલ લોગ ગાંધી કે પાગલપન સે પરેશાન હૈં. ઉસે જબ સનક ઉઠતી હૈ તો સારે હિન્દુસ્તાન મેં સત્યાગ્રહ ઔર સવિનય અવજ્ઞા કા શોર ખડા કર દેતા હૈ; એવં લાખોં લોગોં કો જેલ ભિજવાતા હૈ, પિટવાતા હૈ, ઔર મરવાતા હૈ. પર કિસી દિન સુબેરે ઉઠકર બિના કિસી કી સલાહ લિયે, સત્યાગ્રહ સમેટને કા હુકમ સુના દેતા હૈ. દિનરાત રેલ-મોટર મેં ચઢે ફિરતે, ઉસે એક-દમ પૈદલ ચલને કા ખબ્ત સવાર હો જાતા હૈ. ઉસકે ખાદી કા ખબ્ત, સ્વરાજ્ય કા ખબ્ત, ખાને કા ખબ્ત, ઔર ન-જાને ક્યા-ક્યા ખબ્ત જગત્પ્રસિદ્ધ હૈં. પર ફિર ભી જબ તક વહ જિન્દા હૈ, ઉસ પાગલ-રાજ કા પલ્લા યહ બૂઢા ભારતવર્ષ કભી નહીં છોડ સકતા. દુનિયા મેં ઐસે-ઐસે પાગલ સદા જન્મતે રહે હૈં. પાગલ રાજાધિરાજ શ્રીકૃષ્ણ ને લોગોં કો બડે નાચ-નચાયે. ઉસકી ગીતા અભી તક લોગોં કે સિર ફિરા રહી હૈ ઔર ન-જાને કબ તક ફિરાતી રહેગી. પાગલ પુરુષોત્તમ રામચંદ્ર ને ન કેવલ અપને સમય કે અયોધ્યા-વાસિયોં કો ઔર લાખોં બાનરોં કો અપને પીછે પાગલ કર રખા થા, કિન્તુ આજ ભી ઉનકા ચરિત્ર ઉનકે લાખોં દાસ બના રહા હૈ.

ઇસ તરહ યુગ-યુગ મેં પાગલરાજ પૈદા હો-હોકર ઇસ પૃથ્વિ કા પાલન કરતે રહે હૈ. બુદ્ધ, શંકર, કબીર, આદિ બહુત સે પાગલ પૈદા હુએ હૈ. ઉનકા નામ મૈં કહાં તક ગિનાઉં ?

અભી હાલ મેં દયાનંદ સ્વામી હુએ હૈં, જીન્હોંને હજારેં-લાખોં પાગલ આર્યસમાજી પૈદા કર દિયે હૈં; યદ્યપિ ઉનકા પાગલપન અબ ઉતરતા-સા જાતા હૈ. જીન પ્રાતઃ પૂજનીય પાગલ-પુંગવ કા પ્રિય શિષ્ય મૈં હૂં, ઉન મહાત્મા મુંશીરામ કા નામ મૈં કૈસે છોડ સકતા હૂં. ઉન્હીં કે પાગલપન કા પરિણામ કાંગડી કા ગુરુકુલ હૈ, યદ્યપિ ગુરુકુલ કે સંચાલક અબ દિનોંદિન સયાને હોતે જાતે હૈં. અભી કા એક પાગલ ચિત્તરંજનદાસ થા, જો કિ એક રાત મેં સબ કુછ ત્યાગ કર કંબલ ઔર ખદ્દર કી ધોતી પહિન કર નિકલ પડા થા. એવં રામકૃષ્ણ, રામતીર્થ, તિલક, લાજપતરાય આદિ બહુત-સે ઇસ દેશ મેં (તથા રુસો, માર્ક્સ, ટૉલ્સ્ટૉય, લેનિન આદિ બહુત સે વિદેશોં મેં ભી) અચ્છે-અચ્છે પાગલ હુએ હૈં. ઉન સબકે નામ મૈં યહાં કહાં તક સુનાઉંગા ? યદિ આપ સબ પાગલોં કી પૂરી નામાવલી જાનના ચાહેં, તો હમારે પુસ્તકાલય સે નિરન્તર પ્રકટ હોનેવાલે પાગલ પુરાણ કે પત્રોં કા પલટિયે ઔર યદિ ઉનમેં અપના નામ ભી લિખાના ચાહેં, તો બેશક લિખવાઇયે, પક્કે પાગલ બનકર શહીદી સ્યાહી. દ્વારા અપના નામ ભી અવશ્ય અંકિત કરાઇયે.

નામ લિખાને કી બાત ઇસલિએ કહતા હૂં કિ યદ્યપિ અધૂરે ઔર કચ્ચે પાગલોં સે યહ દુનિયા ભરી પડી હૈ, તો ભી પૂરે ઔર પક્કે પાગલોં કી ઇસ દુનિયા મેં બડી કમી હૈ, પર ઇનકી માંગ બહુત અધિક હૈ. ઇસી લિયે અપને પાગલરામ ને તો સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ કે પાગલખાને સે સ્નાતક હો જાને કે બાદ એક પાગલખાના હી ખોલ દિયા હૈ. ઇસ પાગલખાને મેં-નહીં, માનસિક અસ્પતાલ મેં-કિસી કા પાગલપન હટાયા નહીં જાતા કિન્તુ ઉસે પાલાપોસા ઔર બઢાયા જાતા હૈ. યહાં ઐસા સોમરસ પિલાયા જાતા હૈ કિ અચ્છે-અચ્છે હોશવાલોં કી સબ દુનિયા કી હોશ હરિણ હો જાતી હૈ. વે ફિર દુનિયાદારી કે કામ કે નહીં રહતે. યહાં આકર દેખો, તો

કોઇ ગાનને ધુનને કી ધુન મેં મસ્ત હૈ. કોઇ કોઇ તમૂરી બજાતે જાતી કે ભય મેં આનંદ મગ્ન મના રહા હૈ. કોઇ પ્રફુલ્લ ખીંચ રહા હૈ. કોઇ હર સમય મૌન ધે-મૌ? "રામ-મેરા, રામ-મેરા" ચિલ્લા રહા હૈ. કોઇ મારને-પિટને ઔર અન્ય હર્કતેં બમ કરને હર સમય 'રામ' કી રટ લગા રહા હૈ. કોઇ વેદ મંત્ર ચિલ્લા રહા હૈ. કિસી કો 'બિજલી' કી તરહ પ્રેમ (અહિંસા) કા ધૂન સવાર હૈ, ઉસે સબ અવસ્થાઓં મેં સબ અવસરોં મેં સિવાય પ્રેમ કરને કે ઔર કુછ નહીં આતા! કોઇ જિન વૈભવ કે સામને યહ દુનિયા વંદન કરતી હૈ, ઉન્હેં અપની ઉન્નતિ મેં બાધક સમઝ ફેંક રહા હૈ, બખેર રહા હૈ. કોઇ સુંદર-સુંદર કીમતી વિદેશી વસ્ત્રોં કો ફૂંક રહા હૈ. કોઇ વૈરાગ્ય કે ઉદ્બોધક ભજન ગા-ગા કર માનોં ઇન ગાનોં કે હાથો સે અપને અંદર કે મમતા-રૂપી પર્દે કે ટુકડે કર રહા હૈ. કોઇ દેશ કી દશા પર ઔર સાથ હી અપની દશા પર આંસૂ બહા રહા હૈ. તો કોઇ ફિર આત્મસ્મૃતિ પાકર ઉન્માદ-પૂર્ણ હો કર વિકટ હાસ્ય હંસ રહા હૈ. આઓ ભાઇયો! ઇસ અદ્ભુત શિક્ષણાલય મેં તુમ ભી પ્રવિષ્ટ હો જાઓ. સબ કો ખુલા નિમંત્રણ હૈ.

"પાગલ જો બનના ચાહો, હમસે તુમ આન સીખો"

ઇસમેં પ્રવેશ પાને કે લિયે નિષ્કામ અર્થાત નિરર્થક-બિલકુલ નિરર્થક-પર સેવા કરને કા નિશ્ચય દિખલાના હોના હૈ ઔર "પાગલાલંકાર" કી પદવી પ્રાપ્ત કરને કે લિયે દીક્ષાન્ત કે સમય દિમાગી દાસતા કો સદા કે લિયે દક્ષિણા મેં દે દેના પડતા હૈ.

બસ, અબ પ્રવેશાર્થ પ્રાર્થના-પત્ર બહુત જલ્દી આને ચાહિયે, સમય બડી તેજી સે ગુજર રહા હૈ. ઐ નૌજવાનો! તુમ ઇસ ઉમર મેં પાગલપન મેં દીક્ષિત ન હુઓગે, તો કબ હુઓગે. સમય બડી તેજી સે ગુજર રહા હૈ. યે દેખો, ભારત-માતા આર્તસ્વર સે અપની રક્ષા કે લિયે કબ સે પાગલોં કો પુકાર રહી હૈ. યે દેખો, દુઃખિત દુઆ સંસાર સિર-ફિરોં કા હી ચિરકાલ સે ઇન્તેજાર કર રહા હૈ.

હે પ્રભો! સચ્ચે પાગલ બનાનેવાલે તુમ્હીં હો. તુમ સે જો પાગલ બનતા હૈ, વહી પક્કા ઔર પૂરા પાગલ હોતા હૈ. તુમ્હારે પ્રેમ મેં પાગલ

હુએ હી ઈસ સંસાર કા સંચાલન કરતે હૈં. તુમ્હારે સોમરસ કો પીકર મસ્ત હુએ હી ગાતે હૈં કિ "બોલો ઇસ પૃથ્વી કો ઉઠાકર મૈં ઇધર રખ દૂં યા ઉધર, મૈંને બહુત સોમ પિયા હૈ.*" તુમ્હારે પીછે પાગલ હુએ હી અકડ કર કહતે હૈં "મૈં રામ બાદશાહ હૂં" "ચારોં તરફ મૈં જો કુછ દેખતા હૂં ઇસકા સ્વામી મૈં હી હૂં" "अहं ब्रह्मास्मि" "अहं वृक्षस्य रेरिवा" તુમસે પાગલપન પ્રાપ્ત કરને વાલે હી પૂછતે હૈં, "દેખો કૈસા સ્વર્ગીય ગાન હો રહા હૈ, હો રહા હૈ ન?" વે હી સમઝતે હૈં કિ 'મૈં સૂર્ય કી કિરણોં પર ચલ સકતા હૂં,' 'મૈં યહીં બૈઠા અંગુલી કે અગ્રભાગ સે ચન્દ્રમા કો છૂ સકતા હૂં.'

ઔર મૈં યહ ભી જાનતા હૂં કિ જિસે તુમ પાગલ બનાતે હો, વહી પાગલ બનતા હૈ. હર કોઇ નહીં બનતા. ઇધર મૈં ભી તુમ્હારા હી પાગલ બનના ચાહતા હૂં. કિસી ઔર કા નહીં. તો ફિર મુઝે અપના પાગલ બનાને મેં તુમ્હેં ક્યા હિચક હૈ? મૈં કિસી કે પાગલપન કી નકલ મેં પાગલ નહીં બનના ચાહતા. મૈં કોઈ બનાવટી પાગલપન ભી અપને મેં નહીં લાના ચાહતા. વહ પાગલપન નહીં હૈ, વહ તો પૂરા ઔર પક્કા સયાનાપન હૈ. મૈં તો સચમુચ પાગલ હોના ચાહતા હૂં, હે પાગલોં કે પ્યારે! મૈં સચમુચ હી પાગલ બનના ચાહતા હૂં. યદિ તુમ નહીં બનાઓગે, તો મૈં યૂંહી બૈઠા રહૂંગા. અનન્ત કાલ તક પ્રતીક્ષા કરતા રહૂંગા, તપસ્યા કરતા રહૂંગા, પર મૈં પાગલ તુમ્હારા હી બનૂંગા, તુમ્હારે હી બનાયે બનૂંગા. કિસી ઔર કા પાગલ કભી નહીં બનૂંગા, ક્ષણ-ભર કે લિયે ભી નહીં બનૂંગા. જબ બનૂંગા તો તુમ્હારા હી પાગલ બનૂંગા, તુમ્હારા હી પ્યારા પાગલ બનૂંગા.

ઇસ લિએ હે પાગલ બનાનેવાલે! તુમને મુઝે ભી કભી અપના પાગલપન પ્રદાન કર દેના. પર મૈં છોટા-મોટા પાગલ નહીં બનના ચાહતા. યદિ મૈં થોડા બહુત ભી પાગલ ન હોતા, તો તુમ્હારી

* हन्ताहं पृथिवीमिमां निदधानीह वेह वा। कुवित्सोमस्यापामिति ॥ ऋग्वेद-१०-११९-९.

પ્રાર્થના કરને કી ક્યોં સૂઝી! મુઝે તો તુમ પાગલરાજ બનાના, પાગલાચાર્ય બનાના. હાં, ઐસા જબરદસ્ત પાગલ બનાના કિ મેરે જગત્ મેં આનેવાલા કોઈ અછૂત ન રહ સકે, ઐસા બનાના કિ મેરે પ્રભાવ મેં આવે સૈકડોં-હજારોં ભક્તિ પાગલોં લોગ પગલે હો-હો કર નાચને લગેં. મન તો કભી મેં હૈ. અહા, મન તો કભી મેં હૈ. આઓ તુમ્હારી મર્જી, હે પાગલોં કે પરમ પ્યારે, તુમ્હારી મર્જી, પૂરે, પૂરે, પૂરે........!

(સપ્ટેમ્બર '૩૪ ના 'અલંકાર' માસિકના અંકમાંથી)

६४–भारत में बाल–शिक्षण का सच्चा मार्ग

(લેખકઃ–શ્રી. દુર્ગેશચન્દ્રજી, ગાંધી-સેવાશ્રમ)

(૧) શિક્ષા મેં મુક્તિ કી આવશ્યકતા

બચ્ચોં કો આઝાદ બનાના હી ભારત કો સ્વાધીન કરના હૈ. આજ-કલ બચ્ચોં કે દિલોં મેં દાસતા કા જહરીલા બીજ બોયા જા રહા હૈ. ઉસે ફૌરન હી રોક દેના ચાહિયે. રોટી કમાને કો હી જીવન કા ઉદ્દેશ્ય સમઝના ગુલામી કા બીજ હૈ.

બચ્ચે કો હોશ આતે હી ઉસકે માતા-પિતા જલ્દી-સે-જલ્દી રોટી કમાને કી ફિક્ર પૈદા કરને કે લિયે બેચૈન હો જાતે હૈં. ઇસી ખ્યાલ સે ઉસે લિખના-પઢના સિખાને કી કોશિશ કરતે હૈં. યહ શિક્ષા નહીં હૈ, ધોખા હૈ. ઇસ ધોખે મેં આકર ધની લોગ કાફી રુપયા ખર્ચ કર કે અપને બચ્ચોં કે દિમાગ મેં જબરદસ્તી કિતાબોં કા નિકમ્મા બોઝ લાદ દેતે હૈં ઔર ગરીબ ઠીક ઉનકી નકલ કરને કી કોશિશ મેં બરબાદ હો જાતે હૈં. બચપન મેં વિચારશીલતા ઔર ઊંચી ભાવના પૈદા કરના હી શિક્ષા કા લક્ષ્ય હૈ. હિન્દુસ્તાન કી વર્તમાન ગિરી હાલત મેં બચ્ચોં મેં સચ્ચી શિક્ષા કી અત્યન્ત આવશ્યકતા હૈ.

(૨) શિક્ષા કા ઉદ્દેશ

મનુષ્યત્વ કા વિકાસ કરના હી શિક્ષા કા ઉદ્દેશ્ય હૈ. રોટી

કમાના શિક્ષા કા કદાપિ લક્ષ્ય નહીં. પ્રાણીમાત્ર શરીર, મન ઔર બુદ્ધિ-ઇન તીન ચીજોં કો લેકર ઉત્પન્ન હોતે હૈં. સંસાર કે સભી પ્રાણી સુખ ચાહતે હૈં. જિસકે મન મેં જૈસે સુખ કી ઇચ્છા હોતી હૈ, વહ અપને શરીર કો અપની બુદ્ધિ કે દ્વારા વૈસે હી કામોં મેં લગાતા હૈ. મન સે હી મનુષ્ય ઔર પશુ કી પહિચાન કી જાતી હૈ. પશુ કે મન મેં કેવલ ભૌતિક સુખ ભોગને કી ઇચ્છા હોતી હૈ. યહ ઇચ્છા મનુષ્ય મેં ભી હૈ. યદિ મનુષ્ય ઇસી ભૌતિક સુખ કો અપના લક્ષ્ય સમજ કર બુદ્ધિ કે દ્વારા ઇસી કો પ્રાપ્ત કરને મેં લગા રહે, તો વહ અપને આપકો એક બુદ્ધિમાન પશુ બના સકતા હૈ, મનુષ્ય નહીં. પશુતા સે બચના હી મનુષ્યતા હૈ. અજ્ઞાન ઔર પશુતા એક હી બાત હૈ. અજ્ઞાન કા ન રહના હી જ્ઞાન હૈ. ઐસે જ્ઞાન કો પ્રાપ્ત કરના હી સચ્ચી શિક્ષા હૈ.

(૩) શિક્ષા કા સબસે બડા સાધન રુકાવટેં દૂર કરના હૈ

છોટે-બડે, અમીર-ગરીબ સભી કો શિક્ષા પ્રાપ્ત કરને કા અધિકાર હૈ ઔર ઇસે પાના ઉનકા કર્તવ્ય ભી હૈ. શિક્ષા પ્રાપ્ત કરને કી શક્તિ પ્રત્યેક મનુષ્ય મેં હૈ. પરંતુ મનુષ્ય કો ઇસ શક્તિ કા જ્ઞાન તબ તક નહીં હોતા, જબ તક કિ શિક્ષા કે માર્ગ કી સબ રુકાવટોં કો દૂર ન કર દિયા જાવે. આજકલ દેશ કા સારા હી વાતાવરણ અર્થાત્ ઘર-બહાર ચાલ-ચલન, રહન-સહન, સોચ-વિચાર આદિ સભી કુછ સચ્ચી શિક્ષા કે માર્ગ કી રુકાવટેં બની હુઈ હૈં. ઐસી પરિસ્થિતિ મેં આજ હિંદુસ્તાન મેં સચ્ચી શિક્ષા-પદ્ધતિ કો પ્રારંભ કરના એક ગંભીર એવં વિચારણીય સમસ્યા હૈ. ઐસા જો ભી ઢંગ હોગા, વહ અવશ્ય હી વર્તમાન પરિપાટી કે વિરુદ્ધ હોગા, તબ ભી ઉસકો દટના કે સાથ જારી કરના દેશહિત ચાહનેવાલે સમાજ કા કર્તવ્ય હૈ.

(૪) સહજ શિક્ષણ

પ્રકૃતિ જૈસે હવા, પાની ઔર ધૂપ આદિ સબ સાધન નન્હેં પૌધોં કો પાલને કે લિયે જુટા દેતી હૈ, ઔર વે પૌધે ઉસમેં સે અપની શક્તિ ઔર આવશ્યકતા કે અનુસાર અપના ભોજન લેકર બડે હોતે જાતે હૈં. ઉન્હેં કોઈ પરિશ્રમ નહીં કરના પડતા. ઠીક ઐસી

પ્રકાર શિક્ષક કા ભી કર્તવ્ય હૈ કિ વહ ભી કોમલ બચ્ચોં કી પૌધે પર કિસી ભી પ્રકાર કા બોઝા ડાલે બિના, પ્રકૃતિ કી તરહ પર ઉસકા ધ્યાન રખ કર ઉસકી શક્તિ ઔર આવશ્યકતા કે અનુસાર ઉસકે જ્ઞાન કા વિકાસ કરતે હુએ ઉસકે મન કો પુષ્ટ કરને કા પ્રયત્ન કરેં. બચ્ચે. કો શિક્ષા દેને કે લિયે ઉનકે સ્વભાવ કે મુખ્ય ભેદોં કો ધ્યાન લેના ચાહિયે.

(૫) બચ્ચોં કે સ્વાભાવિક ગુણ

(૧) કોમલતા, (૨) વિનોદ-પ્રિયતા, (૩) અનુકરણ-પ્રિયતા, (૪) ચંચલતા, (૫) સ્વતંત્રતા તથા (૬) જિજ્ઞાસા—યે બચ્ચોં કે સ્વાભાવિક ગુણ હોતે હૈં.

શિક્ષક કા કર્તવ્ય હૈ કિ બાલકોં કો ઇસ પ્રકાર કી સહાયતા દેતા રહે કિ જિસસે યે ૭ ગુણ સ્વાભાવિક રીતિ સે પુષ્ટ હોને જાયેં.

(૧) કોમલતા—કોમલતા કી રક્ષા કરને સે આગે ચલકર પ્રેમ, સરલતા ઔર નિરહંકારિતા કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ. બાલકોં કી કોમલતા પર ચોટ પહુંચાને સે અર્થાત્ ડાંટ-ડપટ, માર-પીટ આદિ ઉપાયોં સે બાલકોં કે મન મેં ઊલટી ક્રિયા ઉત્પન્ન હો જાતી હૈ. જિસસે બાલક મેં દ્વેષ, મિથ્યાચાર (ઝૂઠા દિખાવા) અત્યાચાર કરને કી પ્રવૃત્તિ, ભય ઔર પરાધીનતા કી ભાવનાયેં ઉત્પન્ન હોને લગતી હૈં, કિ જો ઇષ્ટ નહીં હૈ. ઇસલિયે બચ્ચોં કે સાથ થોડી-સી ભી કઠોરતા કરની લાભ-પ્રદ નહીં હૈ. જૈસે કુલ્હાડી સે પેડ કા નાશ હો જાતા હૈ, યા જૈસે નન્હા પૌદા નાખૂન સે હી મર જાતા હૈ; ઇસી પ્રકાર બચ્ચોં કી હૃદય કી કોમલ કલી અધખિલી રહ જાતી હૈ, યા મુરઝા જાતી હૈ બચ્ચો કો આત્મ-વિશ્વાસી તથા વીર બનાને કે લિયે આવશ્યક હૈ કિ ઉન્હેં કભી ભી ડરાયા યા ધમકાયા ન જાય. કિન્તુ ઉનકે અચ્છે ભાવોં કો હી સદા જગાને કા પ્રયત્ન કિયા જાય.

(૨) વિનોદપ્રિયતા—વિનોદપ્રિયતા સે બચ્ચોં કે મન મેં સંતોષ, આનંદ ઔર શાન્તિ કી ઇચ્છા પૈદા હોતી હૈ. ઇસસે સત્ય અસત્ય કા વિચાર કરને કી બુદ્ધિ કા વિકાસ હોતા હૈ. બચ્ચોં કી

વિનોદપ્રિયતા કો રોકને સે ઉનકે હૃદય મેં ઉદાસીનતા બઢતી હૈ. ઉનકે સ્વભાવ મેં ચિડચિડાપન ઔર ક્રોધ આ જાતા હૈ. અર્થાત્ રૂકી હુઈ વિનોદ-પ્રિયતા બચ્ચોં કે મન મેં અનેક દુર્ગુણોં કો ઉત્પન્ન કર દેતી હૈ.

(૩) અનુકરણપ્રિયતા—બચ્ચે અપને બડોં કો યા અપને પાસ રહનેવાલોં કો જૈસા વ્યવહાર કરતે હુએ દેખતે હૈં, વૈસા હી વ્યવહાર સ્વયં ભી કરના ચાહતે હૈં, અર્થાત્ વે અપની રુચિ કે (પસંદ કે) અનુસાર બનાના ચાહતે હૈં, ઇસી અનુકરણ-પ્રિયતા સે પૂર્ણતા કો પાને કી ઇચ્છા જાગ ઉઠતી હૈ. ઇસી લિયે શિક્ષક ઔર સંરક્ષક કા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ અપને બર્તાવ યા બાતચીત સે કભી ભી કમજોરી યા મિથ્યાચાર કા ઉદાહરણ બાલક કે સામને ન રકખે. બાલક કે સામને એક ભી નિરર્થક યા અનુચિત બાત ન કહેં. બાલક કો હંસાને કે લિયે ઝૂઠી-ઝૂઠી કહાનિયાં કભી ન સુનાની ચાહિયેં. બાલકોં કી પુસ્તકોં મેં "સચ કહ" "મત ડર" ઇત્યાદિ શિક્ષાપ્રદ વાકય અધિક હોને ચાહિએં. ઐસે વાકયોં સે સત્ય ઔર નિર્ભયતા કી ભાવના પૈદા હોતી હૈ. યહ અત્યંત આવશ્યક હૈ કિ ઊંચે લક્ષ્યવાલે શિક્ષકોં કે આચરણ કે અચ્છે ઉદાહરણ બચ્ચોં કે સામને રકખે જાય. ઇસ પ્રકાર ઉનકી અનુકરણ-પ્રિયતા કા પૂરા પૂરા લાભ ઉઠા-કર ઉન્હેં સન્માર્ગ પર ડાલ દેના ચાહિએ. યદિ અચ્છે વ્યવહાર કે ઉદાહરણ બાલકોં કે સામને ન રકખે જાયેંગે, તો વે ઇસી અનુકરણ-પ્રિયતા કે કારણ બુરે રાસ્તે પર પડ જાવેંગે. જિન શિક્ષકો કા આ-ચરણ સ્વયં અચ્છા નહીં હૈ, વે યદિ ઊંચી-ઊંચી બાતેં બાલકોં કો સિખાતે રહેંગે, તો ઇસસે બાલકોં કે ભી મિથ્યાચારી બન જાને કા પૂરા-પૂરા ડર હૈ. ઇસસે બચાને કે લિયે શિક્ષકોં કો અપના લક્ષ્ય સ્થિર કર લેના હોગા. ફિર ઉસ લક્ષ્ય સે બિરોધી કોઇ ભી બાત ઔર કોઈ પદાર્થ બચ્ચોં કે સામને ન રખના હોગા. યહ ધ્યાન તો રખના હી ચાહિયે કિ બચ્ચે બાહરી અનુકરણ મેં ન પડકર, આદર્શોં કે અનુગામી બનેં ઔર અચ્છે ભાવોં કો ગ્રહણ કરને કે અભ્યાસી હો જાવેં.

(૪) ચંચલતા—ચંચલતા રજોગુણ કા ચિહ્ન હૈ. યહ બચ્ચે મેં સ્વભાવ સે હોતી હૈ. બચ્ચોં કી ચંચલતા કો દેખકર ઉન્હેં દબાવ સે નિશ્ચલ કરકે બૈઠા દેને કી પ્રવૃત્તિ હાનિકારક હૈ. ઇસ સ્વભાવ કો યદિ દબા દિયા જાયગા, તો બચ્ચે મેં તમોગુણ ઔર જડતા, યા આલસ્ય ઉત્પન્ન હો જાયગા, ઇસલિયે બચ્ચોં કી રુચિ કે અનુસાર ઉન્હેં પ્રત્યેક સમય કિસી ન-કિસી ઐસે કામ મેં લગાયે રહના ચાહિયે, જો હમારી શિક્ષા કે લક્ષ્ય તક પહુંચને મેં સહાયક હો. બચ્ચોં કી ચંચલતા કા ઐસા ઉપયોગ કરતે રહને સે બાલકોં મેં સત્વગુણ બઢ જાયેગા ઔર શુદ્ધ કર્મ કરને કી શક્તિ કા વિકાસ હોગા.

(૫) સ્વતંત્રતા—બચ્ચોં કે વિચાર ઔર જોશ કી કોઈ હદ નહીં હોતી, યહી તો ઉનકી સ્વતંત્રતા કા અભિપ્રાય હૈ. બચ્ચે કિસી ભી નિયમ કે યા કિસી ભી પદાર્થ કે મોહ મેં આના નહીં ચાહતે. ઉનકી દૃષ્ટિ મેં કોઇ ભી બાત અસમ્ભવ નહીં હોતી. વહી ઉનમેં અનન્ત શક્તિ કી ઝલક પાઇ જાતી હૈ. બચ્ચોં મેં રહનેવાલા જો સ્વતન્ત્ર પ્રેમ હૈ, વહી ઉનમેં રહનેવાલે પરમાત્મા કા સ્વરૂપ હૈ. ઇસ સ્વાતન્ત્ર્ય પ્રેમ કો બઢાને કે લિયે બચ્ચોં મેં પરમાત્મા કે સહારે સે રહને કી ભાવના કો બડે પ્રયત્ન સે બઢાના ચાહિયે, ઉન્હેં યહ સિખાના ચાહિયે કિ ઇશ્વર કે સહારે સે અસમ્ભવ ભી સમ્ભવ હો જાતા હૈ. જો પદાર્થ હમારી તુચ્છ દૃષ્ટિ મેં અસમ્ભવ પ્રતીત હોતા વહી પદાર્થ ઇશ્વરકૃપા હોને પર સમ્ભવ હો સકતા હૈ. ઐસી આધિ સ્વતન્ત્રતા કી ઓર હી બચ્ચોં કો બઢાના ચાહિયે. ઇસ સ્વતન્ત્રતા મેં રુકાવટ આને સે મનુષ્ય બન્ધન મેં ફંસ જાતા હૈ.

સ્વતન્ત્રતા પર બાર-બાર ચોટ પહુંચતે રહને સે બાલકોંકી આત્મશક્તિ નષ્ટ હો જાતી હૈ. ઐસે બચ્ચોં કે મનમેં ભય, નિર્બલતા ઔર પરાધીનતા કી ભાવનાયેં ઉત્પન્ન હોને લગતી હૈ.

(૬) જિજ્ઞાસા—બચ્ચો મે જ્ઞાન કી પ્યાસ સ્વભાવ સે હોતી હૈ જિસ કિસી નયે પદાર્થ કો વે દેખતે હૈં, ઉસી કે વિષય મેં કુછ-ન કુછ માલૂમ કર લેના ચાહતે હૈં. બચ્ચે જબ કોઈ ભી પ્રશ્ન કરેં તબ શિક્ષક કા કર્તવ્ય હૈ કિ ઉસકે પ્રત્યેક પ્રશ્ન કા ઉત્તર સંતોષજનક

રીતિ સે દેં ઔર ઉસકે પ્રશ્ન કો સાધારણ સમઝ કર ટાલ ન દેં. ડાંટને-ડપટને સે ભય વ્યાકુલ હોકર બુદ્ધિભ્રંશ હો જાતા હૈ ઔર બાલકોં કી જ્ઞાન પિપાસા શાન્ત હો જાતી હૈ. અપની જ્ઞાન પિપાસા કો શાન્ત કરને કે લિયે બાલક જિસ શિક્ષક સે પ્રશ્ન કરતે હૈં, યદિ વે હી શિક્ષક ઉન્હેં ડાંટને-ફટકારને લગેં ઔર બાલકોં કે સખા ન રહ કર ડાંટને-ડપટને વાલે બન જાયેંગે, તો બાલક પ્રશ્ન કરના છોડ દેંગે. યોં દાન-દાતા ઔર જ્ઞાનગૃહીતા કા સમ્બન્ધ હટ જાવેગા તથા જ્ઞાન-દાન કા જો હમારા લક્ષ્ય હૈ, ઉસી લક્ષ્ય સે હમ ચ્યુત હો જાવેંગે. ઉપર કે પાંચ ગુણ બાલકોં મેં અક્ષુણ્ણ રહેં, તો ઉનમેં જિજ્ઞાસા સ્વભાવ સે બઢતી જાતી હૈ; ઉપર કે પાંચ ગુણ ન રહેં તો જિજ્ઞાસા મર જાતી હૈ.

(૬) બાલકોં મેં સ્વાભાવિક દોષ

ઇન ૭ ગુણોં કે અતિરિક્ત છોટે-છોટે બાલકોં મેં તીન દોષ ભી પાયે જાતે હૈં. શિક્ષક કા કર્તવ્ય હૈ કિ બાલકોં કે ઇન દોષોં મેં કીસી ભી પ્રકાર કી સહાયતા ન દેં. ઇન દોષોં કો નષ્ટ કર દેના શિક્ષક કા કર્તવ્ય હૈ. યહ જો દોષ બચ્ચોં કે લિયે અત્યન્ત હાનિકારક હૈં. વે મુખ્ય દોષ યે હૈં-(૧) રોના, (૨) લડના ઔર (૩) શિકાયત કરના.

(૧) રોના-કમજોરી કા ચિહ્ન હૈ. અભિલષિત પદાર્થ કે ન મિલને સે બચ્ચે રોયા કરતે હૈં, ઇસલિયે જહાં તક સમ્ભવ હો રોને કા કારણ ઉત્પન્ન હી ન હોને દેં. યદિ કિસી કારણ બાલક રોને લગે [illegible] કિસી પદાર્થ કા લાલચ દેકર ઉનકો રોને સે રોકના ઠીક નહીં [illegible] ક્યોંકિ લાલચ સે ઉનકા મન બિગડને લગતા હૈ. ફિર તો વે [illegible] રોને કો અપની ઇચ્છા પૂરી કરને કા સાધન બના લેતે હૈં. [illegible] બચ્ચોં કો પ્યાર ભી ન કરના ચાહિયે. વે કુછ દેર તક [illegible] આપ હી શાન્ત હો જાયા કરતે હૈં. [illegible] ઐસા ઉનકા [illegible] પ્યાર કરના તો રોને [illegible] ફિર ઉન્હેં રોકર શાન્ત હો લેને દેના ચાહિયે. [illegible] કમજોરી કા ચિહ્ન હૈ. [illegible]

બાલને કી ઇચ્છા તીવ્ર હો જાતી હૈ. બાલકોં કે આરમ્ભ મેં ઉ
દેખ કર ઉનકા સ્વાભાવ કા ઉન્માદ અમાપ હોને દેના ચાહિયે, જિસ
વે સ્વાદ કા અનુભવ પ્રાપ્ત કર લેં. હાં, ઇતના ધ્યાન તો રખના
હી ચાહિયે કિ કિસી બાલક કે શરીર પર ખાસ ચોટ ન પહુંચે,
ઐસા મોકા આને સે પૂર્વ હી લડનેવાલોં કો અલગ કર દેના ચાહિયે.

(૩) શિકાયત કરના પદ ભી માનસિક નિર્બલતા કા ચિહ્ન
હૈ. અપને પ્રતિપક્ષી બાલક કો દબાને કે લિએ તથા તીસરે વ્યક્તિ
કો અપના તરફદાર બનાને કે લિએ શિકાયત કા ભાવ આતા હૈ.
જબ તીસરા મનુષ્ય દંડ દેને કો તૈયાર રહતા હૈ, તબ હી શિકાયત
કી ઇચ્છા ઉત્પન્ન હોતી હૈ. શિકાયત સુનને સે શિકાયત કરનેવાલે કે
મન મેં પરાધીનતા કી ભાવના ઔર અસત્ય બોલને કી ઇચ્છા
પૈદા હોતી હૈ. ઇસકે સાથ હી અપને મન મેં સે ન્યાય કરને કે
સ્વભાવ નષ્ટ હો જાતે હૈં. શિક્ષક કો ઉદાસીન રહકર નિમ્ન બાતોં
પર ધ્યાન રખના ચાહિએ કિ શિકાયત કા ક્યા કારણ હૈ ઔર
દોષ કિસકા હૈ. કિસી દૂસરે મૌકે પર બાતચીત કે દ્વારા અચ્છી કહા-
૮ નિયાં સુના કર ઇસ દોષ કો સુધારને કા પ્રયત્ન કરના ચાહિએ.

(૭) ધ્યાન દેને યોગ્ય અન્ય સાત બાતેં

(૧) શિક્ષા કા ઉપાર્જન કરને કે લિએ અર્થાત્ બાલક કે
જીવન કા લક્ષ્ય સ્થિર કરવાને કે લિએ વિદ્યાર્થી કા એક પૈસા ભી
ખર્ચ નહીં કિયા જાના ચાહિએ! શિક્ષા સે હમારા અભિપ્રાય કેવે
અક્ષરજ્ઞાન સે યા કિસી વિષય કે વિશેષજ્ઞ બનને સે નહીં હૈ. ઉસકે
તો હમ શિક્ષા ન કહકર એક પ્રકાર કી કલા (હુનર) કહના
ઉચિત સમઝતે હૈં.

(૨) વિદ્યાર્થી જબ પાઠશાલા મેં આવેં, તબ ઉન્હેં ઘર સે
ખાલી હાથ આના ચાહિએ, તથા પાઠશાલા મેં જીતની વિદ્યા
ગ્રહણ કર સકેં, ઉતની લેકર ખાલી હાથ ઘર લૌટ જાના
ચાહિએ. પોથિયોં કે ઔર પઢને કે સાધનોં કે બોઝ કે નીચે વિદ્યાર્થી
કે મન કો દબાના નહિ ચાહિએ. શિક્ષક કા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ વિદ્યાર્થી
કે મન ઔર શરીર કો હલકા રખને કા પૂરા પૂરા પ્રયત્ન કરે.

(૩) પ્રત્યેક શિક્ષક કા ઐસા અનુભવ હૈ કિ ઉસને અપને વિદ્યાર્થી-જીવન મેં બહુત-સી ફિજૂલ બાતેં સીખી થીં, જો ઉસકે જીવન મેં કભી ભી કામ મેં નહીં આઇ. અબ શિક્ષક કે નાતે ઉસકા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ વિદ્યાર્થી કો ફાલતૂ અનુપયોગી બાતેં ન સિખાકર કેવલ ઉપયોગી બાતેં સિખાવે.

(૪) કિસી પરીક્ષા કો પાસ કરાને કે લિએ જલ્દબાજી સે કેવલ લિખને-પઢને મેં ચતુર બના દેને કી નિર્જીવ ભાવના કી શિક્ષા નહીં દી જાની ચાહિએ. વિદ્યાર્થી કે મન મેં ભી પરીક્ષા ઔર જલ્દબાજી કે લિએ કોઇ ભી મહત્ત્વ પૈદા નહી કિયા જાના ચાહિએ.

(૫) બાલક કે સમય કો (क) ભાષાજ્ઞાન (ख) ઉચ્ચવિચાર તથા (ग) કર્મ ઇન તીન ભાગોં મેં બાંટ દેના ચાહિયે. અક્ષર શિક્ષા કે સાથ-સાથ ભાષાજ્ઞાન પ્રારંભ કિયા જાવે ઔર અપને વિચારોં કો પ્રકટ કરને કે લિયે તથા દૂસરે કે વિચારો કો ગ્રહણ કરને કે ઉદ્દેશ્ય સે હી લિખના-પઢના સિખલાયા જાવે. મૌખિક ઇતિહાસ સુનાકર યા બાતોલાપ કે દ્વારા બાલકોં કો ઉચ્ચ વિચાર દિયે જાવેં. ઉચ્ચ વિચારોં કો વ્યવહાર મેં પરિણત કરને કે લિયે કર્મ કરને કી ભી શક્તિ કો જગાયા જાવે.

(૬) ઉપર કે તીન વિભાગોં કે અનુકૂલ રામાયણ, ભગવદ્ગીતા, ઉપનિષત્કથા આદિ ઉત્તમ ગ્રન્થ તથા ઉપદેશ-પ્રદ સચ્ચી કહાનિયોં કી પુસ્તકેં જિનમેં કિ મનુષ્ય કે જીવન કા લક્ષ્ય તથા માર્ગ અનુભવી લેખકોં યા અનુભવી ઉપદેષ્ટાઓં કે દ્વારા સ્પષ્ટ સમઝાયા ગયા હો, શિક્ષક લોગ કેવલ અપને પાસ રખેં.

(૭) સફાઈ, ખેતી, સ્વાસ્થ્ય, ઉદ્યોગ-ધંધે, શિલ્પકલા ઔર ભજન કે સાધન બચ્ચોં કે ઉપયોગ કે લિયે ખિલૌને કે રૂપ મેં છોટે-છોટે બનાકર રક્ખે જાવેં ઔર જહાં તક હો સકે, સુલભ પ્રાકૃતિક ઉપાયોં સે હી શિક્ષા દેને કા પ્રયત્ન કિયા જાય. કાગજોં કે બદલે મેં પેડોં કે પત્તે દીવાર ઔર જમીન પર લિખના સિખાને કે કામ મેં લાઇ જાવેં ઔર કલમ કે સ્થાન મેં સરકંડે યા ઉસ જૈસી કોઇ

ચીજ કામ મેં લાઈ જાતે,* સ્યાહી કે લિયે નારંગ કી છાલ
રસ કામ મેં લાયા જાતે. મિટ્ટી, ગોંદ યા ગેરુ કી સ્યાહી પ્રયોગ
મેં લાની ચાહિયે.
હર એક રંગ કી મિટ્ટી કી લિખને મેં કામ આ સકતી હૈ.
('અલંકાર' માસિકના એક અંકમાંથી)

૬૫—सर गंगाराम–ट्रस्ट–सोसायटीनो परिचय

(લેખકઃ—શ્રી. મનુભાઈ વૈદ્ય, કુલપતિ, ગુરુકુલ સુપા)

હમણાં હમણાં વિવિધ સભાઓ થવા માંડયાં છે. અમુક પુનર્લગ્નો આર્યસમાજના આશ્રય નીચે થાય છે, તો અમુક વિધવા વિવાહ સહાયક સભા કરાવે છે. આ સભાઓને સર ગંગારામ–ટ્રસ્ટની મદદ હોય છે. તો આ પ્રસ્તુત લેખનો ઉદ્દેશ સર ગંગારામનું ટૂંકામાં જીવન અને ટ્રસ્ટ વિષે માહિતી આપવાનો છે.

સર ગંગારામનો જન્મ પંજાબમાં શેખપુરા જિલ્લામાં એક મુરીદકારમાં ૧૮૫૧ ની સાલમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ લાલા દોલતરામ, જાતિ વૈશ્ય. તેમના પિતા અમૃતસરની કોર્ટમાં ઇન્સ્પેક્ટર હતા. સર ગંગારામે પ્રારંભિક શિક્ષણ અમૃતસરમાં લીધું. પછી લાહોરની સરકારી કોલેજમાં દાખલ થયા. પછી રુડકીની એન્જિનિયરીંગ કોલેજમાં દાખલ થયા. અહીં શિક્ષણ પૂરું કરી, ઉત્તીર્ણ થઇ ૧૮૭૩ માં પંજાબના પી. ડબલ્યુ. ડી. વિભાગમાં નિમાયા. થોડા દિવસ પછી સરકારે ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે તેમને વિલાયત મોકલ્યા ત્યાંથી પાછા ફર્યા પછી લાહોરમાં એન્જિનિયર તરીકે તેમની નિમણુક થઇ. મોટી–મોટી ઇમારતો તેમણે બાંધી. લાહોર મ્યુ-

* યા ચિરાગ કી સ્યાહી મેં થોડા ગોંદ મિલાકર અથવા બાદામ કે જલે હુએ છિલકોં કો પીસ કર ઉસમેં ગોંદ મિલાકર લિખના ચાહિયે. કચ્ચી હરડ કો પાની મેં ડાલ લોહે કે બર્તન મેં પકાને સે ભી સ્યાહી બન સકતી હૈ.

મ્યુનિસિપાલિટીના આજન્મ તેઓ સભ્ય હતા.

તેમના પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વને લીધે ૧૮૭૭ ના દિલ્હી દરબારની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા કરવાનું કામ તેમને સોંપાયું. ૧૮૮૪ માં સરકારે તેમને રાયબહાદુરનો ખિતાબ આપેલ. ૧૯૦૩ માં ફરીથી તત્કાલીન વાઇસરોય લોર્ડ કર્ઝને દિલ્હી દરબારની વ્યવસ્થા માટે ગંગારામને નીમ્યા. તેમના કામથી પ્રસન્ન થઇ સી. આઇ. ઇ. નો ઇલ્કાબ ગંગારામને આપ્યો. ૧૯૧૧ સુધી પતિયાળામાં મુખ્ય એન્જિનિયર તરીકે રહ્યા. ૧૯૧૧ માં ફરીથી દિલ્હી દરબારમાં એન્જિનિયર તરીકે તેમને બોલાવવામાં આવ્યા અને આ વખતે એમ. વી. ઓ. ની ઉપાધિ મળી. આ સમયે તેમણે એન્જિનિયરીંગ ઉપર એક મૌલિક તેમજ ગવેષણાપૂર્ણ ગ્રંથ લખ્યો તે આજે પણ પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે ચાલે છે.

નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા પછી ગંગારામ કૃષિ-પરાયણ બન્યા. તેમની પ્રબળ અભિલાષા હતી કે, યુરોપ-અમેરિકાનાં સાધનોદ્વારા ખેતીને ઉન્નત બનાવવી. ગંગારામમાં ધૈર્ય, સાહસ, ઉત્સાહ અને ઈશ્વરદત્ત પ્રતિભા હતાં. તેમણે જમીન લઇ કૃષિ-કાર્ય શરૂ કર્યું. ૧૯૨૨માં સરકારે તેમને સર બનાવ્યા. ૧૯૨૫ માં ઉત્તર-વિભાગમાં ઇમ્પિરિયલ બેંકના અધ્યક્ષ-બન્યા, ૧૯૨૬ માં સરકારે એક ખેતીવાડી કમિશન નીમ્યું. સર ગંગારામ ૧૯૨૭માં કમિશન સાથે વિલાયત ગયા. ૧૦ મી જુલાઇએ તેમનું હૃદય બંધ પડી ગયું. તેમના સ્વર્ગવાસના સમાચારથી રાજા તેમજ પ્રજાને શોક થયો. ગાંધીજીએ "યંગ ઇન્ડિયા"માં નોંધ કરેલ. પંજાબના ગવર્નર સર માલ્કમ હેલીએ તો કહેલ છે કે, "વીરની માફક મેળવ્યું અને સંતની માફક વેર્યું." સર ગંગારામના જ્યેષ્ઠ પુત્ર રાયબહાદુર સેવકરામ એસ. એલ. સી. તેમની સાથે વિલાયત ગયેલ અને તેમનાં અસ્થિફૂલ ગંગામાં નાખવા અહીં લાવેલ. સર ગંગારામ પોતાની પાછળ ત્રણ પુત્રો મૂકી ગયા છે.

ટ્રસ્ટની સ્થાપના

સર ગંગારામે પોતાના જીવનકાળમાં ત્રીસ લાખ રૂપિયાનું દાન કરી, એક ટ્રસ્ટ-સોસાઇટી સ્થાપેલ. ૧૯૧૪ માં તે રજિસ્ટર્ડ થઈ.

પણ પરદેશોના [illegible] માં પણ [illegible] તથા [illegible] ની [illegible]
લાખ [illegible]. પંજાબના [illegible] સુધારો [illegible] છે. [illegible]
ગંગારામ પછી તેમના પુત્ર [illegible] આવ્યા છે. આ ટ્રસ્ટને [illegible]
[illegible] સંસ્થાઓ છે. [illegible] માંથી [illegible] આવે છે.
ભારતવર્ષમાં [illegible] કોઈ [illegible] ઉદાહરણ [illegible] છે.
સર ગંગારામ ખૂબ ધન કમાયા અને દાનવીર તરીકે [illegible].

વિધવાવિવાહ-સહાયકસભા

આ કાર્ય સર ગંગારામને અતિ પ્રિય હતું. આર્યસમાજ તદ્ બ્રાહ્મોસમાજનો આ આંદોલન ઉપસ્થિત કરવામાં સારો હિસ્સો છે. સર ગંગારામ 'સર' નહોતા બન્યા અને સાધારણ સ્થિતિના હતા, ત્યારથી જ તેમનું દિલ તો વિધવાનાં દુઃખ નિવારવા ઝંખતું હતું અને જોવાનું છે કે, વિધવાનો પ્રશ્ન હાથ લીધા પછી તેમની સંપત્તિ વધી. ૧૯૧૪ થી ૧૯૨૯ સુધીમાં આ સભાએ તેમજ તેની શાખાઓએ ચોવીસ હજાર વિધવાવિવાહ કરાવ્યા. આમાં બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય, ક્ષત્રિ વગેરે ઉચ્ચ જ્ઞાતિઓ પણ ખરી. ભારતમાં આ સભાની ૪૫૦ શાખાઓ છે. લાહોર, મથુરા, હરદ્વાર અને અજમેરમાં આ સભાને આધીન સર ગંગારામ-વિધવાભવન છે. ગર્ભવતી અને ગુંડાઓના હાથમાંથી બચાવેલી વિધવાઓને અહીં રાખવામાં આવે છે. અઢાર પગારદાર ઉપદેશકો કામ કરે છે. જુદી જુદી ભાષાઓમાં માસિક તેમજ ટ્રેકો સભા બહાર પાડે છે. ખાસ નોંધવાનું એ છે કે, વિવાહ ઈચ્છનાર પુરુષ પાસેથી સભા કંઈ ફી કે દાન સ્વીકારતી નથી. આ સભાનું કામ ગુજરાત, કાઠિયાવાડમાં ઓછું છે. આ પ્રદેશમાં પ્રચારની વિશેષ જરૂર છે. પ્રકાશન વિભાગની ખાસ આવશ્યકતા છે. (૨) લાહોરમાં સર ગંગારામ ધર્માદા દવાખાનું છે. વિનામૂલ્યે દવા આપે છે. જાતિ ભેદ નથી. (૩) હિંદુ વિદ્યાર્થી સહાયક સમિતિ: હિંદુ વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે છાત્રવૃત્તિ કે લોન આપે છે. (૪) પુસ્તકાલય: દેશવિદેશનાં ઉત્તમ દુષ્પ્રાપ્ય પુસ્તકો અહીં રાખવામાં આવ્યા છે. સમાચારપત્ર તથા માસિક પણ રાખવામાં આવે છે. ૧૯૨૬ સુધી એકત્રીસો છયાસી પુસ્તકો, તેર માસિકો, અગિયાર સાપ્તાહિકો, અને

ચાર દૈનિકો આવતાં હતાં. (૫) અસમર્થ-આશ્રમઃ અત્યંત વૃદ્ધ કે અશક્ત મનુષ્યોને અહીં ભોજન તેમજ વસ્ત્રો અપાય છે. (૬-૭) દુકાન તથા શુરકારઃ સ્ત્રીઓમાં હુન્નર પોષવા માટે દુકાન કાઢેલ છે. (૮) સર ગંગારામ-ગર્લ્સસ્કૂલઃ સર ગંગારામના સ્વર્ગવાસ પછી લાહોરમાં આ સંસ્થા તેમના પુત્રોએ ઉધાડી છે. વ્યવસ્થા સરકારને સોંપી છે. સરકાર સંસ્થાઓ બંધ કરે તો ઇમારત વગેરે સામાન ટ્રસ્ટને પાછો સુપરત થાય, પ્રબંધ સમિતિઓમાં ટ્રસ્ટનો એક પ્રતિનિધિ તો હોય છેજ. (૯) હિંદુ વિધવાસદનઃ જે વિધવાઓ વિવાહ કરવા ન ઇચ્છતી હોય તેમને અહીં રાખવામાં આવે છે અને જીવન-નિર્વાહ માટે હુન્નર શીખવવામાં આવે છે. ઘણી અધ્યાપિકાઓ થાય છે. (૧૦) હેલી-વ્યાપાર વિદ્યાલયઃ ૧૯૨૭માં વેપારના શિક્ષણ માટે સોળ હજાર રૂપિયાનું એક મકાન બંધાવી આપી સરકારને સોંપ્યું. (૧૧) કૃષિ-વિજ્ઞાનમાં શોધખોળ કરવા માટે પચીસ હજાર રૂપિયાની છાત્રવૃત્તિ સર ગંગારામે પંજાબના વિશ્વવિદ્યાલયને આપી.

આ સર ગંગારામના ટ્રસ્ટનો ટૂંક સાર છે. મેં સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે તેમના ગર્લ્સ-હાઇસ્કૂલના ટ્રસ્ટની એક શરત છે કે, કન્યાઓને "દાન" મેળવવા માટે બહાર ફેરવવી નહિ. ફરીથી કહું છું કે સર માલકમ હેલિએ યથાર્થ કહ્યું છે કે, "સર ગંગારામે એક સંતની માફક ધન પરોપકારમાં વેરી નાખ્યું"

('આર્યપ્રકાશ'ના એક અંકમાંથી)

૬૬–उद्धारक आश्रम

(લેખકઃ-શ્રી. ચૂડામણિ એસ. બી.)

"રૂપાજી! હવે તો ભૂખનું દુઃખ સહન થતું નથી."

"શું કરીએ ? આપણી તે કંઇ દશા છે ? જમીન પથરાવાળી, અનાજ બાર માસ ચાલે તેટલું પાકે પણ તેમાંથી મહેસૂલ ભરવામાં જાય, બાકીનું બી માટે આણ્યું હોય તેનું બમણું આપવું પડે ને

ખાવ માટે આવ્યું હોય તેનું તેનું આવશું પડે. એટલે તો હડ
ભૂખમરો તો હોય જ."

"એ ભૂખમરો તો છે, પણ એની જાણ કર ... પડ્યો છે એને પહોંચાતું નથી." આસાદ મને ટીડો
આંખો માંડી.

"એ કોઠાની મોકાણ બહુ ભારી છે. ભાઈ! એની મઝેદાર
એકાદ ભાગ હતો. એ ભાગ માથે રસ્તાને જોડી માંડ માંડ પૂરું કરતે
હતો, ત્યાં આ કોઠા એ ભાગને પણ ભરખી ગયો."

"ભાઈ, હવે તો હદ થઇ છે. મહાજની રાજ અને રેકર્ડનું
પણ રસ્તામાં થયા છે. આ વર્ષે તો ખરેખરો ભૂખમરો વેઠવાનો વારો
આવ્યો છે."

"પણ ટીડા, તેં સાંભળ્યું?"

"શું?"

"જેખનાભાઇ કહેતા હતા, કે, દેહવાદ(દાહોદ)માં ભગવાને આપણો
એક ઉદ્ધારક મોકલ્યો છે."

"એટલે?"

"આપણાં દુઃખો ટાળવા માટે મુંબઇથી એક મોટો માણસ
આવ્યો છે."

"ઇ કોણ?"

"લોકો એને બાપા ઠક્કર......" રૂપાજી બોલતો બોલતો
ઉત્તર દિશા તરફ જોઈ રહ્યોઃ "ટીડા, કોણ દોડતું આવે છે!"

"ચૂનકી લાગે છે."

"આમ દોડતી દોડતી કેમ આવતી હશે?"

"કોણ જાણે કંઈ ઉતાવળનું કામ હશે."

એટલામાં તો શ્વાસભરી ચૂનકી રૂપાજી અને ટીડાભાઈ પાસે
આવી પહોંચી.

"કેમ ચૂનકી?"

પોતાના માથા પરનું ચૂંથાઇ ગયેલું વેણીગૂંથન સરખું કરતાં
કરતાં ચૂનકી બોલી ઊઠીઃ

"હાલો, આવો છો ને ?"

"ક્યાં ?"

"મીરાખેડી."

"કેમ ?"

"તમને ખબર નથી ?"

"શાની ?"

"ઓલા બાબા ઠક્કરે મીરાખેડી, ઝાલોદ, અને ભીમપુરીમાં આશ્રમો ખોલ્યા છે."

"આશ્રમ એટલે ?" રૂપાજીએ ચૂનકી સામે મીટ માંડી.

"આખીએ દેહવદની ભીલવાડ જાણે છે ને તમે જાણતા નથી ?"

"પણ તું શું જાણે છે એજ જણાવને." ટીટાભાઇએ સામો પ્રશ્ન કર્યો.

"હું તો વધુ શું જાણું? પણ એટલું જાણું છું કે, ભગવાને આપણે માટે થોડા મનખ મોકલ્યા એને રહેવાનું થાણું."

"તું જોઈ આવી ખરી ?"

"હું તો આજેજ જાઉં છું, પણ મારો શીંગાભાઈ દેહવદ ગયો હતો, એ બહુ ભારે વખાણ કરતો હતો કે રહેઠાણમાં તો મોટાં મનખાં રાત ને દિવસ આપણી ભીલવાડને માટે વિચાર કર્યાજ કરે છે. એક તો એ બાબા ઠક્કર પોતે અને બીજા મુંબઈના એક શેઠ બાબા શ્રીકાન્ત."

"એ બાબા શ્રીકાન્ત કોણ છે ?"

"મુંબઇના લખપતિ શેઠ છે અને બાબા ઠક્કર સાથે ભીલવાડના ઉદ્ધારનું કામ કરે છે."

"ઉદ્ધારનું કામ એટલે ?" રૂપાજીએ ચૂનકી કેટલું સમજી છે એ જાણવા પ્રશ્ન કર્યો.

"હવે હાલવું હોય તો હાલો. જે પૂછવું હોય તે શીંગાભાઈને પૂછજો."

"પણ તું જેટલું સમજી છે એટલું તો કહે."

“ [illegible] એ ભાષા [illegible] હોવામાં રહે છે અને [illegible] [illegible] આપણું રાજ [illegible] એવી મજૂરી આપવા માટે નહીં નહીં કામ કરાવે છે.”

“ મજૂરી આપવાના દોકડા (પૈસા) ક્યાંથી લાવે છે!”

“ કહે છે કે એ ભાષા [illegible] મોટા મનખ છે. એને [illegible] વાનો આપણા કામમાં ખરચવા માટે માગે તેટલા દોકડા આપે છે.”

૧૯૧૯–૨૦ અને ૧૯૨૧–૨૨ ના વર્ષમાં [illegible] અને [illegible] માં ઉપરાઉપરી બે દુકાળ પડ્યા. અનિયમિત અને [illegible] [illegible] એ પંચમહાલના આ પ્રદેશનું મોટામાં મોટું દુઃખ છે. સુરક્ષા બીમારીથી વધારેલો રળિયામણી ગુજરાતનો આ નપાણિયો પ્રદેશ વર્ષ વાર આસમાની પ્રહાર ઝીલી દુઃખથી રીઢો થઈ ગયો છે. એ પ્રદેશના ભીલો ભૂખે મરે છતાં ભીખ ભાગ્યેજ માગે છે. એમને જ્યારે ખબર મળી કે, દુકાળમાંથી ઉગારવા માટે મીરાખેડીમાં મજૂરી મળે છે, ત્યારે ટોળેટોળાં એ તરફ ઊપડ્યાં. રૂપાજી અને ટીટાભાઈ પણ મજૂરી કરી મહાઇનાં રાબ–રોટલો મળે એ આશાએ ચૂનકી સાં મીરાખેડી તરફ ગયા.

(૨)

“ એલા નેખનાભાઈ, તમારા છોકરાઓને ભણવા મોકલોને!”

“ જુઓને બાબા, ભણે એવાં છોરાંજ ક્યાં છે! મોટા તો ઢોર ખેડવા મારી હાથે આવે, તેથી નાનો ડગરાંમાં જાય ને તેનાથી નાનો અમુ બધાં કામે જઇએ ત્યારે ઘેર નાનાં છોરાં હાચવે, એટલે ભણે એવું કોઈ છોરું જ ની મળે બાબા!”

“ અરે ભલા માણસ, આમ કેમ બોલો છો ? આ મહાજીભાઈ, વીરાભાઈ, ભાવજી, બદિયાભાઈ બધાયના છોકરાઓ આવે અને તમે ના કાં કહો ? તમને ભણવું એટલે શું એની ખબર છે ખરી !”

“ જરૂર, જરૂર, ભણવું એટલે એની ચાર આંખો થવી, એટલું અમે ન સમજીએ એ કેમ બને ?”

“ સમજતા તો લાગો છો.”

"બાબા, બધું સમજીએ, છીએ ભણે એને બામુણ,[1] હેદ,[2] મહેતા[3] ગડુ[4] કોઈ કનડી શકેજ નહિ."

"ત્યારે છોકરાઓને મોકલોને; જુઓ રેઝમ, ઉંડાર, ચાક-ા, કદ્દલા, ગુલબાર, મુણધા એવાં જંગલનાં ગામોમાં રહેનારા-ના છોકરાઓ ભણવા આવે છે અને તમેજ એ બાબતમાં ઢીલા એ કેમ ચાલે?"

"બાબા, હું બધું સમજું છું. જેસાવાડાના બાબા વણીકરે ે બધીએ સમજણ પાડી હતી. પણ બાબા, હું શું કરું?"

"કેમ એમાં કરવાનું શું છે? તમારા છોકરાઓને ભણવા કલો એટલે એનું જીવન સુધરશે?"

"પણ બાબા એક વાત પૂછું?"

"પૂછોને."

"આ હોમરૂલિયા, આ ખાદીવાળા, આ બાબા ઠક્કર, આ ાબા શ્રીકાન્ત, આ બાબા સુખદેવ, આ બાબા નાયક એ બધા બઇ મૂકી જંગલમાં અમારી હારે ટાઢતડકામાં રહી આટલી બધી હેનત શા માટે કરતા હશે?"

"જોખનાભાઇ! એમાં પૂછવાનું શું છે? એ તો સાવ ખુલ્લી ાત છે. તમારા દુઃખે દુઃખી થઇ તમને સહાય કરવા માટે એ લોકો ધા અહીં રહે છે. તમે ભીલો એક સ્વમાનવાળી બહાદુર કોમ છો. અજ્ઞાનતાને ભોગે અને શાહુકારોની ચૂસણનીતિને પરિણામે તમે હાલ-વાલ થઇ ગયા છો. એમાંથી તમારો ઉદ્ધાર શી રીતે થાય એ ાટેના આ બધા પ્રયાસો છે."

"ખરેખર, ભગવાન એ બધાનું ભલું કરે, અમે ગરીબો એમના આ કામ માટે બદલો શું આપી શકીએ?" જોખનાભાઇની આંખોમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં.

"જોખનાભાઇ, એ બધા ભાઇઓ બદલા માટે કાંઈ આ કામ કરતા નથી."

"એ તો હું જાણું છું પણ દુકાળમાં મજૂરી આપી, ગરબાડા,

1. બ્રાહ્મણ, 2. વાણિયો, 3. તલાટી, 4. પોલીસ.

નવાગામ, જેસાવાડા, ગાંગડ, ઝાલોદ, મીરાખેડી એ બધા ઠેકાણે બીજ કેટલા ઠેકાણે, ભગતોએ ભજનવાણી મંડળો કરી છે, રામમંદિર બનાવ્યાં એ બધું જોઈને તો મને એ વિચાર આવ્યા કરે છે કે, ભગવાને આ વખત સુધી આ માણસોને આમારે માટે ગોઠવ્યા લાગે છે."

"તમારી એ વાત સાચી છે. આ કામ ભગવાનનું છે અને ભગવાન કરે છે."

"પણ ભગવાનનું કામ કરનારા માણસો પણ મારે મન ઘણુંજ મોટા માણસો છે. મને વિચાર આવ્યા જ કરે છે કે, આ દુખી માણસો અમારી માથે દુઃખી થાય છે, તો એનો બદલો ભીલ-વાડ એમને શું આપી શકશે!"

"મેં તમને કહ્યું ના કે એમાં બદલાની વાતજ નથી. માત્ર તમે તમારા છોકરાઓને ભણવા મોકલો એટલું બસ છે."

જોખનાભાઈને આ વાત ગળે ઊતરી હોય એ રીતે પોતાની ઝૂંપડીએ ગયો અને પોતાની સ્ત્રીને છોકરાઓને ભણવા મોકલવા માટે સમજાવી.

"હું ક્યાં ના કહું છું? મેં તો એ ઉદ્ધારક આશ્રમની વાતો સાંભળી છે ત્યારથી મને તો એમ જ થયું છે કે, ભગવાને આ લોકોને આપણા ઉદ્ધાર માટે મોકલ્યા છે એટલે આપણે તો એ કહે એમ કરવું."

જોખનાભાઈની સ્ત્રી કબૂલ થઈ અને આ રીતે ભીલસેવા-મંડળની શાળામાં જોખનાભાઈના છોકરાઓ આવતા થયા.

ભીલ કોમના વિદ્યાર્થીઓ અન્ય કોમના બુદ્ધિશાળી વિદ્યાર્થીઓ સાથે હરીફાઈ કરી ઊંચો નંબર રાખી શકે છે. આજ સુધીમાં છ ભીલ યુવાનોએ મેટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કરી છે, જેમાંનો એક ગ્રેજ્યુએટ થયો છે અને એક અન્ડરગ્રેજ્યુએટ છે.

(૩)

"જોખનાભાઈ, રામરામ."
"બાપા રામરામ."

"હાં આવવું છે ના?"

"ક્યાં?"

"તરણેતર."

"કેમ ત્યાં શું છે?"

"ભાદરવામાં [illegible] ભરાય [illegible]."

[illegible] તરણેતર અને [illegible]

[illegible] છે. [illegible]

[illegible] છે, [illegible] છે.

જોગનાભાઈ પણ એ [illegible] મેળામાં આવ્યો.

આ વર્ષે આ વરસાદ ઠીક ઠીક થયો હતો. ધરતી લીલી થઈ એ સાથે ધરતીનું [illegible] જીવન પણ લીલું થયું હતું. સામાન્ય રીતે પંચમહાલના ભીલ [illegible] લાંબી અને ચારથી ચાર ઈંચ પહોળી [illegible] લંગોટી પહેરે છે. માથે ફાળિયું બાંધે છે અને શરીરે ધોતિયું ઓઢે છે. પણ મેળામાં જાય ત્યારે રોજ કરતાં કંઈક ઠીક કપડાં એના શરીરે હોય છે.

આજના [illegible] મેળામાં જુદા જુદા પ્રકારનાં લોકનૃત્યોની રમઝટ જામી હતી.

"હાં જોગનાભાઈ, દરાનું[1] શું છે?"

"દરાનું બીજું શું હોય? દરાને તો મેં ગયે વર્ષે હરામ કર્યો છે."

"હરામ?"

"હા. એ પાણીથી આપણે પાયમાલ થયા. વાણીયાની લૂંટ કરતાં પણ દરાની બાટલી આપણને ભારે ભયંકર નીવડી છે. આપણી લંગોટીઓ કોઈએ વેચાવી હોય તો તે આ દરાએ, આપણાં શરીરનાં જોમ કોઈએ ટાળ્યાં હોય તો તે આ દરાએ ....."

"જોગનાભાઇ! વાત સાવ સાચી છે. આ વરસે મેળામાં જુવાનિયા તેજવાળા લાગે છે. એનું કારણ પણ એજ છે કે, ગયે વરસે હરેક એ બધાએ હરામ કર્યો છે."

૧. દારૂ.

"બાપુ! એ બધાય ઉપકાર આ ભીલસેવામંડળના છે. એ બાપા ઠક્કરે એ ઉદ્ધારક આશ્રમ દેવદની ધરતી પર નાખ્યો તે દિવસથી હરો હરામ થયો છે અને આજે અમારા શરીર પર બે ચીંથરાં પહેરવાનાં રહ્યાં છે. બાકી અમારી સંગાથીઓ એ હરાની હરામીમાં ક્યારની તણાઈ ગઈ હોત અને આજે મકાઈનો શેર લોટ મળે છે એ લોટનાં પણ ફાંફાં પડત."

રામમંદિરમાં આરતી શરૂ થઈ અને ભીલ જુવાનિયાઓ નૃત્યની રમઝટ છોડી પોતાના ઇષ્ટદેવ બાપારામને દર્શને દોડ્યા.

(૪)

વેણીગૂંથણ અને હાથનાં આભૂષણોની વિશિષ્ટતામાં શોભતી માલી, ચૂનકી, રંગિયાતી, ધનકી, રતની, ફુદી, વર્ષાઋતુમાં નાની નાની સરિતાઓ સાગરને મળવા દોડે એવી ઉતાવળે એ ભીલ કન્યાઓ પગલાં પાડતી આગળ વધી.

"ચૂનકી, દહેવદમાં આજે મોટો મેળો છે. કહે છે કે હજારો ભીલો ત્યાં આવશે."

"આવેજ ના, મુંબઈ સરકારના મોટા મોટા પરધાન બાપા ખેર અને બાપા મોરારજી આવે છે. એવા ખબર મલજીભાઈએ મને જ્યારથી આપ્યા છે, ત્યારથી હું તો દહેવદ જવા માટે તલપાપડ થઈ રહી છું."

"પણ એ લોકો બધા ભેગા થઈને શું કરવાના છે?"

"એટલી ખબર નથી?"

"ખબર હોય તો તને પૂછું શું કરવા?"

"તો જો આપણી ભીલની છોડીઓ છે, એને ભણવા માટે ત્યાં આજે એક મોટો આશ્રમ ખુલ્લો મુકાવાનો છે. એમાં હું અને ધનકી દાખલ થવાનાં છીએ."

"તું ભાગ્યશાળી ખરી."

"ભાગ્યશાળી તો ખરીજ ના, મુંબઈ સરકારના પરધાન બા ખેરને હાથે જે આશ્રમ ઉઘડે એમાં ભણવું કોને ન ગમે?"

"અને મેં સાંભળ્યું છે કે, બાબા ઠક્કર ગામેગામ ઝાડવાં વવરાવે છે."

"હા, એ માટે તો મુંબઇ સરકારના બીજા પરધાન બાબા મોરારજી આવ્યા છે અને આ વેરાન લાગતી આપણી ધરતીમાં ઝાડવાં ઝાડવાં થઇ જાય એનું મૂરત એને હાથે થશે."

"ત્યારે તો છે બધું જોવા જેવું."

"હા, આપણે માટે એ બધાએ દૂર દૂરથી આ નપાણિયા પ્રદેશમાં આવ્યા ત્યારથી આવું બધુંએ જોવાનું મળે છે."

"પણ એને બધાને અહીં કોણ મોકલે છે?"

"બાબારામ, બીજું કોણ?"

"એ વાત ખરી; આપણા બાબારામની હવે આપણા પર મહેર છે, એટલેજ આવા ભણેલાગણેલા મોટા મનખ ભીલસેવામંડળ એવું નામ રાખીને ઠેરઠેર ઉદ્ધાર–આશ્રમ સ્થાપી આપણે કેમ સુખી થઇએ, માણસ તરીકે આબરૂભરી રીતે કેમ જીવી શકીએ, એવા પ્રયાસ કરે છે."

હસતી, રમતી, જંગલના ફૂલ સમી નિર્દોષ ભીલ બાળાઓ દાહોદને આગણે આવી ઊભી અને મુંબઈ સરકારના વડાપ્રધાન શ્રી- બાળાસાહેબ ખેર અને મહેસૂલી પ્રધાન શ્રીમોરારજી દેસાઈના સત્કારમાં ઊલટેલી માનવ મેદનીમાં ભળી ગઈ.

× × × ×

મકાઈનાં રાબ અને રોટલા પણ જેને મળવા મુશ્કેલ થઈ પડ્યા હતા, ફાટીતૂટી લંગોટીઓ પહેરવાનાં જ્યાં ફાંફાં થઇ પડ્યાં હતાં, એવા દુષ્કાળ, ગરીબી, વ્યસનો અને અજ્ઞાનતામાં ફસાયલા સવાલાખ ભીલોની ધરતી પર આજે ભીલસેવામંડળ પ્રભુના આશીર્વાદરૂપ થઇ પડ્યું છે. આવા ગરીબોના અજ્ઞાન પ્રજાના ઉદ્ધારક આશ્રમોને આ યુગના યાત્રાસ્થાન જેવા ગણે એ દિવસની રાહ હવે વધુ વખત જોવી નહિ પડે. ('શારદા' માસિકના એક અંકમાંથી)

૭૬૭-भीलसेवा

(લેખકઃ-શ્રી. અ૦ વિ૦ ઠક્કર)

દેવગઢ-બારિયા એ ગુજરાતના વાયવ્ય ખૂણામાં આવેલું એક
નાનું દેશી રાજ્ય છે. એની મોટા ભાગની વસ્તી ભીલ અને કોળી
લોકોની છે. આ બન્ને કોમના લોકો એ પ્રદેશના મૂળ વતની છે.
તેઓ કુશળ ખેડૂતો નથી, પરંતુ આ શાંતિના કાળમાં એ ડુંગરાળ
મુલકમાં સ્થિર વસવાટ કરી તેમણે ખેતીનો ધંધો સ્વીકાર્યો છે. ભીલ-
સેવામંડળ આ રાજ્યની નજીકમાંજ કામ કરી રહ્યું છે. બ્રિટિશ
હદના ભીલોના આ સેવાકાર્યની અસર પડોશના રાજ્યના ભીલોના
સેવાકાર્ય ઉપર પણ થઇ છે. થોડા વરસથી આ રાજ્ય પણ પોતાના
પ્રદેશના ભીલ અને કોળી લોકોની કેળવણી માટે ઠીકઠીક પ્રયાસ કરે છે.

હાલ અહીં ભીલ અને કોળી લોકો માટે એક છાત્રાલય ચલા-
વવામાં આવે છે. તેમાં ભીલ અને કોળીના સો છોકરાઓને મફત
રાખવાનો પ્રબંધ છે, હાલ પિસ્તાળીસ છોકરાઓ તેનો લાભ લે છે. આ
બધાને પાંચ પાંચની ટોળીમાં વહેંચી નાખવામાં આવે છે. તેઓ
પોતાનું રાંધે છે તથા ઘરનું બીજું બધું કામ જાતે કરે છે. તેમનો
મુખ્ય ખોરાક મકાઈ છે. આ ધાન્ય બહુ સોંઘું હોવાથી તેમનો ખો-
રાકીખર્ચ માસિક બે રૂપિયા આઠ આનાથી વધારે આવતો નથી.
તેઓ છાત્રાલયને અંગેનાં ખેતરમાં ખેડ કરે છે તથા ગુજરાતી કે
-અંગ્રેજી શાળામાં ભણવા જાય છે. કન્યાશાળામાં ભણતી આ બન્ને
કોમની બાળાઓને પ્રોત્સાહન અર્થે શિષ્યવૃત્તિ આપવામાં આવે છે.
આ રાજ્યનાં ગામડાંમાં આજ સુધીમાં પિસ્તાળીસ શાળાઓ કાઢવામાં
આવી છે અને દર વરસે પંદર નવી શાળાઓ વધારવામાં આવે છે.
આ શાળાઓ મુખ્યત્વે ભીલ અને કોળી જાતનાં ખેડૂતોનાં બાળકોને
અર્થે કાઢવામાં આવી છે.

બાળકોની કેળવણીની આ સગવડો ઉપરાંત રાજ્ય તરફથી એક
બેંક શરૂ કરવામાં આવી છે. આ બેંકમાં બચત નાણાં નહિ પણ

કા હોતી હૈ કિ કહીં મુઝે કુષ્ઠ તો નહીં હો ગયા." ડાક્ટરોં કો ઇસ મર્જ કા પતા ન થા, આખિર બમ્બઈ મેં એક વિશેષજ્ઞ સે ઉનકી જાંચ કરાઈ ગઈ. ઉસને નિશ્ચયાત્મક રૂપસે બતલા દિયા કિ ઉ. પર તો કોઢકા પ્રારમ્ભ હી હૈ. ઉસ ખબર મિસ મેરી જરા ભી ઘબરાઈ નહીં, બલ્કિ ઉન્હોંને કહા—"યહ કામ ભી ઈશ્વરને કિસી—ન—કિસી ભલાઇ કે ખયાલ સે હી મેરે લિયે ચુના હૈ. મૈં અબ અપની પ્યારી માતૃભૂમિ ભારત કો વાપસ જાકર યહીં કામ કરૂંગી."

જિસ દિનસે મિસ રીડ કો નિશ્ચયાત્મક રૂપસે યહ જ્ઞાત હો ગયા કિ મુઝે કુષ્ઠ હો ગયા હૈ, ઉસી દિનસે ઉન્હોંને પ્રતિજ્ઞા કર લી કિ મેરા જીવન બસ ભારતીય કુષ્ઠિયોંકી સેવા મેં હી વ્યતીત હોગા. મિસ મેરી રીડને અપની પ્રતિજ્ઞા કો ખૂબ નિબાહા હૈ. અલ્મોડા સે ૫૦ મીલ કી દૂરી પર ચન્દગ નામક સ્થાન મેં ઉનકે જીવન કે ૪૫ વર્ષ ભારતીય કુષ્ઠિયોં કી સેવામેં હી વ્યતીત હુએ હૈં.

વહ દિન ચન્દગ કે કુષ્ઠાશ્રમ કે ઇતિહાસમેં ઔર મિસ મેરી રીડકે જીવન મેં ભી ચિરસ્મરણીય હૈ, જિસ દિન પહલે—પહલ ઉન્હોંને ચન્દગ—આશ્રમ કા કામ અપને હાથમેં લિયા. પહલે ઉન્હોંને આશ્રમ કે કુષ્ઠી સ્ત્રી—પુરુષોં કો બુલાયા ઔર ઈશ્વર—પ્રાર્થના કી. તત્પશ્ચાત્ ઉન્હોંને કહા—"ઈશ્વરને મુઝે ભી યહ રોગ દેકર માનો મુઝે આપ લોગોં કી સેવા કે લિએ ખાસ તૌરસે ચુના હૈ." યહ સુનકર કિતને હી કોઢી સ્ત્રી—પુરુષોંકી આંખો સે આંસૂ ટપાટપ ટપકને લગે. અપને કષ્ટોં કા ખયાલ કરકે ઉનકે હૃદય મેં ઇસ ગૌરી મેમકે પ્રતિ બડી સહાનુભૂતિ ઉત્પન્ન હુઇ. પર મેરી રીડ ઉન મનુષ્યોં મેં નહીં હૈ, જો સબ કે સામને અપને દુઃખ કા રોના રોયા કરતે હૈં. અંગરેજીમેં એક કહાવત હૈ—'સુખ અપને પસન્દ કે કામ કરને મેં નહીં હૈ, બલ્કિ જો કામ હમેં કરના પડતા હૈ, ઉસે પસન્દ કરને મે હૈ.'

મેરી રીડ કો યહ કહાવત બહુત પ્રિય હૈ, ઔર ઇસી અનુસાર વે તન—મન સે કુષ્ઠિયોં કી સેવા મેં લગ ગઇ. ઉન્હેં લિખના—પઢના શિખાના, ઘાવોંકી મલહમ—પટ્ટી કરના, શુશ્રૂષા કરના ઔર ધર્મોપદેશ દેના—યે સબ કામ ઉન્હેં હી કરને પડતે થે. ધીરે—ધીરે યહ

જીવન-ચરિત્ર ભારત મેં હમ સબકે લિયે ઉત્સાહપ્રદ સિદ્ધ હોગા.

મેરી રીડ કા જન્મ સન્ ૧૮૫૫ મેં ઓહિયો મેં હુઆ થા. ઘર મેં આઠ ભાઇ-બહન થે. કુટુમ્બ બડા આનન્દમય થા. પઢ લિખ-કર મેરી રીડ અધ્યાપકીકા કામ કરને લગી. દસ વર્ષ તક ઉન્હોંને બડી સાવધાનાપૂર્વક યહ કાર્ય કિયા. સન ૧૮૮૪ મેં મેથોડિસ્ટ મિ-શનકી ઓરસે પાદરી બનકર વે ભારતવર્ષ કે લિયે રવાના હુઇ ઔર કાનપુર મેં જનાના મિશન કે અધીન કામ કરને લગી. કાનપુર આ-કર વે બીમાર પડ ગઇ ઔર સ્વાસ્થ્ય-સુધાર કે લિયે ઉન્હેં હિમાલ-યકે પિથોરાગઢ નામક સ્થાન કો જાના પડા. વહાં પર ઉન્હેં કઇ મહીને રહના પડા; પર યે મહીને ઉન્હોંને વ્યર્થ હી નહીં ગવાયે. ઇ-ન દિનોં વે હિન્દી પઢતી રહીં. એક દિન વે ચન્દગ કે કુષ્ઠાશ્રમકો બ-દેખને ગઇ થી. ઉસ દિન ઉન્હેં સ્વપ્ન મેં હી યહ ખયાલ નહી આયા થા કિ ઉન્હેં ઇસ કુષ્ઠાશ્રમ મેં અપને જીવન કા અધિકાંશ ભાગ વ્ય-તીત કરના પડેગા! સ્વસ્થ હોકર મેરી રીડ કાનપુર લૌટ આઇ ઔર ઉન્હોંને ચાર વર્ષ તક વહીં પર કાર્ય કિયા. તત્પશ્ચાત્ ઉનકી બદલી ગોંડા કો હો ગઇ! વહાં લડકિયોં કે બોર્ડિંગ હાઉસ મેં ઉન્હેં સ-હાયક કા કામ કરના પડા. વહાં ઉનકા સ્વાસ્થ્ય ફિર ખરાબ હો ગ-ઇ ઔર જનવરી સન ૧૮૯૦ મેં વે છુટ્ટી લેકર અમેરિકા કો વાપસ ચલી ગઇ. ઉન્હેં આશા થી કિ કુછ મહીને ઘર પર વિશ્રામ કરને કે બાદ વે ભારતવર્ષ કો લૌટ આવેંગી.

અમેરિકા પહુંચકર ઉનકી તબિયત ઔર ભી ખરાબ હો ગઇ. ડાક્ટરોં કો દિખલાયા; પર કિસીકી સમઝ મેં કુછ ન આયા. સીધે હાથ કી એક ઉંગલીમેં ઉનકો કુછ ખુજલી શુરૂ હુઇ ઔર ગાલ કે ઉપર કાન કે પાસ કુછ જગહ લાલ-લાલ-સી હો ગઇ. ડાક્ટરોંને ઓપરેશન કિયા; પર ઉસસે કુછ લાભ ન હુઆ. એક દિન જબ મિસ રીડ સિનસિનાતી નામક સ્થાનમેં વિશ્રામ કર રહી થી, તો ઉન્હોંને પાસ કે એક પુસ્તકાલય સે ડાક્ટરીકી કુછ કિતાબેં મંગા લી ઔર ઉનમેં સે કુષ્ઠ-પ્રકરણ ઉન્હોંને પ્રારમ્ભસે અન્ત તક પઢ ડાલા. ઇસકે બાદ ઉન્હોંને અપને ડાક્ટરસે કહાઃ-"મુઝે તો ઐસી

કા હોતી હૈ કિ કહીં મુઝે કુષ્ટ તો નહીં હો રહા." ડાકટરકો ઇસિ મર્જકા પતા ન થા, આખિર ન્યૂયાર્કમેં એક વિશેષજ્ઞ સે ઇસકી જાંચ કરાઈ ગઇ. ઉસને નિશ્ચયાત્મક રૂપસે બતલા દિયા કિ હાં, યહ તો કોઢકા પ્રારમ્ભ હી હૈ. ઉસ સમય મિસ મેરી રીડ ઘબરાઈ નહીં, બલ્કિ ઉન્હોંને કહા—"યહ રોગ ભી ઈશ્વરને કિસી-ન-કિસી ભલાઇ કે ખયાલ સે હી મેરે લિએ ભેજા હૈ. મૈં અબ અપની નઈ માતૃભૂમિ ભારત કો વાપસ જાકર વહીં કામ કરુંગી."

જિસ દિનસે મિસ રીડ કો નિશ્ચયાત્મક રૂપસે યહ જ્ઞાત હો ગયા કિ મુઝે કુષ્ઠ હો ગયા હૈ, ઉસી દિનસે ઉન્હોંને પ્રતિજ્ઞા કર લી કિ મેરા જીવન બસ ભારતીય કુષ્ઠિયોંકી સેવા મેં હી વ્યતીત હોગા. મિસ મેરી રીડને અપની પ્રતિજ્ઞા કો ખૂબ નિબાહા હૈ. અલ્મોડા સે ૫૦ મીલ કી દૂરી પર ચન્દગ નામક સ્થાન મેં ઉનકે જીવન કે ૪૫ વર્ષ ભારતીય કુષ્ઠિયોં કી સેવામેં હી વ્યતીત હુએ હૈં.

વહ દિન ચન્દગ કે કુષ્ઠાશ્રમ કે ઇતિહાસમેં ઔર મિસ મેરી રીડકે જીવન મેં ભી ચિરસ્મરણીય હૈ, જિસ દિન પહલે-પહલ ઉન્હોંને ચન્દગ-આશ્રમ કા કામ અપને હાથમેં લિયા. પહલે ઉન્હોંને આશ્રમ કે કુષ્ઠી સ્ત્રી-પુરુષોં કો બુલાયા ઔર ઈશ્વર-પ્રાર્થના કી. તત્પશ્ચાત્ ઉન્હોંને કહા—"ઈશ્વરને મુઝે ભી યહ રોગ દેકર માનો મુઝે આપ લોગોં કી સેવા કે લિએ ખાસ તૌરસે ચુના હૈ." યહ સુનકર કિતને હી કોઢી સ્ત્રી-પુરુષોંકી આંખો સે આંસૂ ટપાટપ ટપકને લગે. અપને કષ્ટોં કા ખયાલ કરકે ઉનકે હૃદય મેં ઇસ ગૌરી મેમકે પ્રતિ બડી સહાનુભૂતિ ઉત્પન્ન હુઇ. પર મેરી રીડ ઉન મનુષ્યોં મેં નહીં હૈ, જો સબકે સામને અપને દુઃખ કા રોના રોયા કરતે હૈં. અંગરેજીમેં એક કહાવત હૈ—'સુખ અપને પસન્દ કે કામ કરને મેં નહીં હૈ, બલ્કિ જો કામ હમેં કરના પડતા હૈ, ઉસે પસન્દ કરને મે હૈ.'

મેરી રીડ કો યહ કહાવત બહુત પ્રિય હૈ, ઔર ઇસી અનુસાર વે તન-મન સે કુષ્ઠિયોં કી સેવા મેં લગ ગઇ. ઉન્હેં લિખના-પઢના સિખાના, ઘાવોંકી મલહમ-પટ્ટી કરના, શુશ્રૂષા કરના ઔર ધર્મોપદેશ દેના-યે સબ કામ ઉન્હેં હી કરને પડતે થે. ધીરે-ધીરે યહ

કાર્ય બદને લગા, ઔર ઇસ સમય ચન્દગ મેં ૬૭ કુષ્ઠી રહતે હૈં. ૨૯ પુરુષ હૈં ૩૫ સ્ત્રિયાં ઔર ૩ બચ્ચે.

ચન્દગ મેં સ્ત્રિયોં કે લિએ અલગ આશ્રમ હૈ, પુરુષોં કે લિએ અલગ. એક છોટા–સા બંગલા મિસ રીડ કા ભી હૈ, જિસે વે 'સની કૅરેટ કૉટેજ' કે નામ સે પુકારતી હૈં. જિનને હી ભારતીય સ્ત્રી–પુરુષોં કે જીવન મેં ઉન્હોંને આશા કા સન્દેશ દિયા હૈ, જિનોં હી કી બીમારી કો રોકા હૈ ઔર જિનને હી પીડિતોં કી મલહમ–પટ્ટી કરકે ઉનકી પીડા કો કમ કિયા હૈ. કભી–કભી ઉનકે સીધે–સાદે ઇલાજ સે બીમારી બિલકુલ રુક ગઈ હૈ. એક પત્ર મેં ઉન્હોંને લિખા થા—"બચ્ચુલી દસ વર્ષ કી બડી સુન્દર લડકી હૈ. હર્ષકી બાત હૈ કિ વહ પિછલે મહીનોં મેં બિલકુલ અચ્છી હો ગઇ હૈ. અબ ઉસકે શરીર મેં કહીં પર કોઢ કા ચિહ્ન ભી નહીં હૈ ઔર કોઇ લક્ષણ ઐસા નહીં, જિસસે કોઇ યહ અનુમાન કર સકે કિ ઇસે કોઢ હુઆ થા. મૈં વહી બૂટી ઉસે ઔર દૂસરોં કો ભી દે રહી હૂં. તીન પર ઉસકા બડા આશ્ચર્યજનક પરિણામ હુઆ હૈ, જિનમેં એક બચ્ચુલી હૈ."

સૌભાગ્યસે ખુદ મેરી રીડ કી બીમારી બિલકુલ રુક ગઇ, ઔર સન્ ૧૯૦૬ મેં ઉન્હેં અપની પૂજ્ય માતા તથા ભાઇ–બહનોં સે મિલને કા સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત હુઆ થા. સન્ ૧૯૨૦ મેં ઉનકી એક બહન ને લિખા થા:–"અબ તુમ હિન્દુસ્તાનમેં ૩૬ વર્ષ રહ ચુકી, બુઢાપે મેં તો અમેરિકા આકર હમ લોગોં કે બીચમેં રહો."

ઉસ સમય મિસ મેરી રીડને જવાબ દિયા થા:—નહીં, યહાં પર મેરા કાર્ય ઔર કર્તવ્ય ખતમ નહીં હુઆ. મેરે દિલમેં તો બડી ઇચ્છા હૈ કિ તુમ સબસે, જો મુઝે ઇતને પ્રિય હૈં, મિલૂં; પર અબ તો સ્વર્ગમેં હી હમ લોગોં કા મિલન હોગા.'

મિસ મેરી રીડ અબ ૮૧ વર્ષ કી હૈ. ભારતવર્ષ કો વે અપના ઘર સમઝતી હૈં, ઔર ઇસી માતૃભૂમિ કે દીનહીન પીડિતોંકી સેવા કરતે હુએ ઉનકા જીવન વ્યતીત હુઆ હૈ. ઇન બૂઢી માતાકા પતા હૈઃ– મિસ મેરી રીડ, ચન્દગ, આલ્મોડા, યુ. પી.

('વિશાલ ભારત'–ના મહિલાઅંકમાંથી)

ફૈલી હુઈ હૈં હી. સુદૂર દેશ આફ્રિકા (નૈરોબી મેં) કી એક શાખા કા કાર્ય સરાહનીય હૈ.

કલ્પવૃક્ષ–પત્રિકા

કલ્પવૃક્ષ–પત્રિકા કા ધ્યેય લોગોં મેં કિસી ભી પ્રકાર કી વિપત્તિ સે છુટકારા પાના, માનસિક–ભય, ચિન્તા, શોક, મોહ ઔર સંશય આદિ કારણોં સે મુક્ત કર નવજીવન કા સંચાર કરના, પ્રચારમાત્ર હૈ.

ઇસમેં નિમ્નાંકિત વિષયોં કી અનુભવપૂર્ણ વિવેચના માધુર્ય ભાષા મેં, વિદ્વત્તા કે સાથ વ્યાવહારિક–રૂપ મેં કી જાતી હૈ. શરીર કો આરોગ્ય ઔર પુષ્ટ બનાના, માનસિક–શક્તિ કો જાગ્રત કરના, આત્મિક–બલ સંપાદન કરના, હિપ્નોટિઝ્મ, યોગ–વિદ્યા, પ્રાણાયામ, શુભ મનઃશક્તિ, આત્મશક્તિ, મનોબલ આદિ પ્રાચીન ઔર નવીન વિષયોં કે સરલ–સાધનોં કો બતાનેવાલા, કમજોરી, કબ્જ, મંદાગ્નિ, નિદ્રાનાશ–રોગ, શિથિલતા એવં વગૈરે ઔષધિયોં કે શારીરિક રે... કો મિટાને કે લિયે, અમૂલ્ય અચૂક એવં સરલ ભાષા મેં બતલા... વાલી એક માત્ર માસિક પત્રિકા હૈ.

વિગત સોલહ વર્ષ સે યહ પત્રિકા અનેક લોગોં કા કલ્યા... કર રહી હૈ. ઇસકે દ્વારા કિતને હી અસહાય, નિર્બલ આત્માયેં ઉત્સાહ–મય એવં બલવતી આત્માયેં બન ગઇ હૈં. ઇસકે મુખપૃ... કે પીછેવાલે પૃષ્ઠ પર સ્વર્ણ–સૂત્ર છપા કરતે હૈં, જો વાસ્તવ મેં સ્વર્ણ સૂત્ર કહે જાને કે યોગ્ય હોતે હૈં. નમૂને કે તૌર પર એક સ્વર્ણ–સૂત્ર–

'અભય ભાવના'–"મૈં મન કી સમસ્ત દુર્બલતાઓં કો ત્યાગ કર અભય રહને કા દૃઢ વ્રત લેતા હૂં. મૈં સત્ય–પથ કા અનુગામી હૂં, ઇસ લિયે મુઝે કિસી કા ભય નહીં. દુઃખ હો યા સુખ હો, અનુકૂલતા હો યા પ્રતિકૂલતા હો, વિપત્તિ હો યા સંપત્તિ હો, સભી અવસ્થાઓં મેં મૈં સદા નિર્ભય રહતા હૂં. મુઝે સંસાર મેં કિસી મનુષ્ય સે ભય નહીં હૈ. સબ મેરે મિત્ર હી મિત્ર હૈં. સબ જગહ મિત્રતા હી મિત્રતા હૈ. મેરે લિયે અનિષ્ટ નામ કી કોઈ વસ્તુ નહીં હૈ. અન્તર્યામી દયા–મય પ્રભુને મેરે હૃદય મેં જ્ઞાન–દીપક પ્રજ્વલિત

મુખ્ય સાધન હુઆ હૈ. ઔર હૈ તો ચુપચાપ ઇશ-પ્રાર્થના હી હૈ. મુઝે વિદ્યાર્થી-જીવન મેં, કઠિનાઇયોં કે સમય, મુઝે પરમાત્મા કી અદૃષ્ટ સહાયતા મિલતી થી ઔર અબ ભી મિલતી હૈ, ઇસકે મુઝે પૂર્ણ અનુભવ હૈં.

પ્રાર્થના કે બલ પર અસાધ્ય, મરણાસન્ન રોગિયોં કો નવજીવન પ્રાપ્ત હુઆ હૈ. એક નહીં હજારોં જીવિત-પ્રમાણ ઇસકે મેરે પાસ હૈં. પ્રાર્થના મેં સફલીભૂત હોને કે લિયે પ્રાર્થના કરનેવાલે કા ચરિત્ર શુદ્ધ હોના ચાહિએ. ઉસે સબ વ્યસનોં સે મુક્ત હોના ચાહિએ. ઉસકી જીવનચર્યા શુદ્ધ ઔર સાત્વિક હોની ચાહિએ. સેવા-પરાયણતા ઉસકે જીવન કા એક માત્ર મંત્ર હો તો ઉસકે જીવન મેં કિસી બાત કી કમી ન હોગી ઔર ઉસકે દ્વારા અનેકોં કા કલ્યાણ હોગા.

વિચાર-શક્તિ, એકાગ્રતા, ધ્યાન ઔર પ્રાર્થના કે નિયમ, એકાગ્રતા-ધ્યાન, પ્રાર્થના-ધ્યાન, ભાવના-રહસ્ય, આધ્યાત્મિક-ચિકિત્સા, શાન્તિદાયિની પ્રાર્થના, બ્રહ્મચર્ય ઔર પવિત્ર-જીવન કી ભાવના, પ્રાર્થના દ્વારા અન્ય-પ્રાણિયોં કો સહાયતા દેના, પ્રાર્થનાદ્વારા મૃતક પુરુષોં કી સહાયતા, સર્વ પ્રકાર કી શુભ ઇચ્છાઓં કો પૂર્ણ કરનેવાલી પ્રાર્થના, આત્મિક ઉન્નતિ કી પ્રાર્થના, પ્રાર્થના કા પ્રભાવ ઔર રહસ્ય. મૈં હૂં ડાલી હોય કબૂલ; સુખ મેં દુઃખ, ભાઈ મેં ભગવાન, કામનાં, ઓરૂમ્-ગાયન. ઓરૂમ્-આનંદમ્ ઔર મેરી ભાવના વગૈરહ. પુસ્તક પ્રત્યેક કે પાસ રખને યોગ્ય હૈ. વહ મનન કરકે કાર્યરૂપ મૈં પરિણુત કર અપને વર્તમાન ઔર ભવિષ્ય કે જીવન કો સુખમય બના સકતા હૈ.

ધ્યાનસે આત્મ-ચિકિત્સા

શ્રી. અર્નેસ્ટ ઈ. મંડે કી પુસ્તિકા 'સ્ટડીજ ઇન સેલ્ફ હીલિંગ ઓર કયોરવાઈ મેડિટેશન' કા હિન્દી રૂપાંતર હૈ. રૂપાંતરકાર શ્રી. વ્યોમચંદ્ર. પૃષ્ઠસંખ્યા ૬૧. મૂલ્ય કેવલ આઠ આના. પ્રકાશક-કલ્પ-વૃક્ષ-કાર્યાલય ઉજ્જૈન (સી. આઈ.)

હમારે પૂર્વજ કેવલ ધ્યાન કે દ્વારા અપને કો આરોગ્ય, સુખી ઔર સબ દશાઓં મેં ચિન્તારહિત રહકર એવં પરમ શાંત રહકર

મેં પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોં ને હમારે ઋષિ-મહર્ષિ-પ્રણીત આધ્યાત્મિક પુસ્તકોં કા અધ્યયન કરકે, ઉનકે સિદ્ધાંતો કા અપને જીવન મેં પ્રયોગ કિયા હૈ. ઉન્હોંને અચ્છી પ્રકાર અનુભવ કર લિયા હૈ, કિ ધ્યાન કે દ્વારા મનુષ્ય જૈસા ચાહે, વૈસા અપને કો બના સકતા હૈ.

ધ્યાન સે આત્મ-ચિકિત્સા કે પ્રથમ ધ્યાનમેં બતલાયા ગયા હૈ, કિ પરમાત્મા મંગલ ઔર અમંગલ મેં ભી હૈ. દૂસરે મેં-પરમાત્મા તુમ મેં હૈં, મુઝમેં હૈ, સબ મેં હૈ, અન્યથા હમ જીવિત રહ નહીં સકતે થે. તીસરે મેં-પદાર્થ અસ્થિર હૈ, કેવલ આત્મા સ્થિર હૈ ઔર હમારા શરીર કેવલ હમારા બાહ્ય નિદર્શન માત્ર હૈ. ચૌથે મેં-આત્મા સબ કુછ હૈ, ક્યોંકિ વહી એક માત્ર વાસ્તવિકતા હૈ ઔર તુમ સત્ય આત્મા હો. પાંચવેં મેં-સ્વાસ્થ્ય હમારા જન્મસિદ્ધ અધિકાર હૈ, હમ અસ્વસ્થ રહને કે લિયે કભી નહી બનાયે ગયે ઔર ઉસ પરમ નિધિ પરમાત્મા મેં હમારી સબ આવશ્યકતાયેં સંગ્રહિત હૈં, જિન્હેં હમ ઇચ્છા કરતે હી લે સકતે હૈં. છઠેં મેં સિદ્ધિ મનુષ્યતા કા લક્ષ્ય હોને કે કારણ હમ મેં નિહિત હૈ ઔર હમ સિદ્ધ હો સકતે હૈં. સાતવેં મેં-હમ વિચારબલ સે સબ કુછ કર સકતે હૈં. શરીર કા પુનર્નિર્માણ ભી કર સકતે હૈં, ક્યોંકિ વિશ્વભર મેં વિચાર સબસે મહાન શક્તિ હૈ. આઠવેં મેં અમંગલકી અસ્વીકૃતિ. નવેં મેં મંગલ કી સ્વીકૃતિ કે નિમિતમાર્ગ તૈયાર કરને કે હેતુ આવશ્યક હૈ, રોગકી સત્તા કો અસ્વીકાર કરના રોગ કો રોકતા હૈ ઔર દબાતા હૈ. સ્વાસ્થ્ય કે સ્વાગત કે લિયે દ્વાર ખોલતા હૈ. દસવેં મેં-પ્રેમ ઉસી પ્રકાર ભય કો નિકલ ભગાતા હૈ, જૈસે સ્વાસ્થ્ય, અસ્વાસ્થ્ય કો. ગ્યારહવેં મેં-સ્વાસ્થ્ય કી પ્રાપ્તિ ઔર રક્ષા કે લિયે આત્મ-સંયમ પરમાવશ્યક હૈ. બારહવેં મેં એકાગ્રતા કા જિક્ર કિયા ગયા હૈ. જિસકા સારાંશ હૈ કિ 'મૈં પૂર્ણ હૂં'.

યહ પુસ્તિકા પ્રત્યેક પુરુષ કે હિતાર્થ પઢનીય તથા સંગ્રહણીય હૈ. યહ સબ પ્રકાર સે નિરાશાવાદી મનુષ્ય કો પૂર્ણ આશાવાદી સફલ બનાને મેં સહયોગ દેગી તથા જીવન-પથ કો સાલ ઔર સાધ્ય બનાને મેં સહાયક સિદ્ધ હોગી.

ઔર ઇસીકો ‘ પ્રાણ–ચિકિત્સા ’ કહતે હૈં. યહ વિદ્યા પ્રાણોં સે સંબંધ રખતી હૈ. ઔર પ્રાણ–વિનિમય કરના ઇસ વિદ્યા કે પ્રયોગ કા તરીકા હૈ.

મેસ્મેરિજ્મ વિદ્યાને જગતકા બડા કલ્યાણ કિયા હૈ, કિન્તુ આજકલ કિતનેહી ઠગોંને ઇસકા દુરુપયોગ કરકે, સીધે સાદે લોગોં કો ઠગા હુય ઇસી વજહ સે લોગોં કી મેસ્મેરિજ્મ કી ઓર સે અશ્રદ્ધા સી ઉત્પન્ન હો ગયી હૈ. ઔર સભી શ્રેણી કે લોગ ઇસે તમાશા કા અંગ સમઝ બૈઠે હૈં કિંતુ લેખક મહાનુભાવ ને પ્રાચ્ય એવં પાશ્ચાત્ય ઢંગ સે ઇસ વિદ્યાકા ગમ્ભીર અનુભવ તથા અધ્યયન કિયા હૈ. આપ વિગત પચ્ચીસ તીસ વર્ષ સે નિસ્વાર્થભાવ એવં કેવલ સેવાભાવ સે હી ઉપચાર ઔર ચિકિત્સા કર રહે હૈં.

યોગવિદ્યા હમારી પ્રાચીન અધ્યાત્મ–વિદ્યાકા એક અનુભવસિદ્ધ પ્રધાન અંગ હૈ. કિન કિન સાધનોં દ્વારા કૌન કૌન સી સિદ્ધિયાં અથવા શક્તિયાં પ્રાપ્ત હો સકતી હૈં, ઇસ વિષય કે ચિરાનુભૂત પ્રયોગ ઇસ પુસ્તક મેં દિયે ગયે હૈં. ઇસી યોગ–વિદ્યાકે બૂંદ–માત્ર કો વૈજ્ઞાનિકોંને વૈજ્ઞાનિક રૂપ દેકર ઔર વ્યવહાર મેં લાકર યોરપ તથા અમેરિકા–દેશ વાસી આજ બિના વ્યય કે હી અસાધ્ય સે અસાધ્ય મરણાસન્ન રોગિયોં કે રોગ કો ઔર કઠિન સે કઠિન બુરે વ્યસનોં સે અપને કો ઔર અપને દેશ કે લોગોંકો મુક્ત કર કલ્યાણ કર રહે હૈં. આજ વહાં અનેક ઐસે ચિકિત્સા–મંદિર હૈં, જહાં ઇસ વિધિ સે મુફ્ત ચિકિત્સા હોતી હૈ.

હિંદી સાહિત્ય મેં યહ અપને ઢંગકી પહલી પુસ્તક હૈ ઔર હિન્દી ભાષા–ભાષિયોં કે લિયે યહ નયા વિષય હોગા. નાગરજી મહારાજને અપની અનુભવસિદ્ધ પ્રક્રિયાઓં કો બહુતહી સરલ ઔર સુન્દરભાષા મેં વર્ણન કિયા હૈ. ઇસ પુસ્તક કો પઢને સે લોગોં કો અપની માનસિક શક્તિ ઔર પ્રાણશક્તિ કા પરિચય પ્રાપ્ત હોગા. માનસોપચાર ઔર પ્રાણચિકિત્સા કા જ્ઞાન પ્રાપ્ત હોગા ઔર ઇસ બાતકા દઢ વિશ્વાસ હોગા કિ અપને દુઃખ, રોગ, શોક, ક્લેશ, ચિંતા ઔર અપને બુરે વ્યસનો સે છુટકારા પાને કે લિયે પૂરી શક્તિ પ્રત્યેક મનુષ્ય કે અંદર વિદ્યમાન હૈ, જિસસે

અપને રોગ ઔર દુઃખો ૧ે વહ સ્વયં દૂર કરેગા. સાથ હી અપની ઇચ્છાશક્તિ સે ઔર પ્રાણશક્તિ કે દ્વારા દૂસરોં મેં મનોબલ તથા પ્રાણશક્તિ જાગૃત કર ઉન્હેં ભી રોગ, શોક તથા દુઃખ ઔર દોષ સે મુક્ત કરતે હુએ સ્વસ્થ, સુખી એવં ચરિત્રવાન બના સકતા હૈ. પ્રાણ–તત્ત્વ, પ્રાણ–વિનિમય, માનસોપચાર, મનસ્તત્ત્વ–વિશ્લેષણ, મન ક્યા હૈ, મનકા શરીર પર પ્રભાવ, વિચારશક્તિ સે રોગ ઔર વ્યસન દૂર કરના, ભૂત લગને કા ભ્રમ, ભૂતપ્રેતોંકા અસ્તિત્વ, ભૂતબાધા ઔર ઉસકા ઉપચાર, પ્રાણમય ઉપચાર ઔર અન્ય પ્રાણમય ઉપ-ચાર કી વ્યાખ્યા ખૂબી કે સાથ કી ગઈ હૈ. ઇચ્છાશક્તિ કે કઈ એક સચ્ચી ઘટનાયેં ભી સપ્રમાણ બતલાઇ ગઇ હૈં. અંતમેં લેખક મહોદયને અપને ૨૫–૩૦ વર્ષ કે અનુભવકા વર્ણન કિયા હૈ. અપને હજારોં પ્રાણિયોં કો ઇસી પુસ્તકકી પદ્ધતિ સે જીવન દાન દિયા હૈ જો ઉનકી સફલતા કે જીવિત પ્રમાણ હૈ.

અલૌકિક ચિકિત્સા–વિજ્ઞાન

અમેરિકા મેં યોગ–પ્રચાર કરનેવાલે બાબા રામ ચરક (ખી. બી. એટકિંસન) કી 'દિ સાઈંસ ઓફ સાઇકિક હીલિંગ' પુસ્તક કા હિંદી રૂપાન્તર હૈ. યહ પુસ્તક અંગ્રેજી મેં સાત રુપયે કી મિલતી હૈ. રૂપાન્તરકાર પં. રામલાલ પહાડા હૈં. સંપાદક ઔર પ્રકાશક ડૉ. દુર્ગાશંકરજી નાગર, ડી. એસ. સી. ઓ, એમ. ઈ. એચ જી. અધ્યક્ષ 'આધ્યાત્મિક મંડલ, ઉજ્જૈન, (સી. આઇ.) હૈ. ૧૬૩ પૃષ્ઠ કી પુસ્તક કા મૂલ્ય કેવલ ૧) રુપયા હૈ.

માનસોપચારકે ઉત્પન્ન કરના ઇસ પુસ્તકકા ઉદ્દેશ હૈ ઇસમેં માનસોપચારક ઔર પ્રાણોપચાર કે રહસ્ય કા ઇસ પ્રકાર સ્પષ્ટીકરણ કરણ કિયા ગયા હૈ કિ પાઠક કે હૃદય મેં ઇસ બાતકા દૃઢ વિશ્વાસ હો જાતા હૈ કિ વહ ઇનકે જરિયે અપના ઔર દૂસરોં કા કલ્યાણ કર સકતા હૈ.

અપને શરીર મેં પ્રાણ ઔર શક્તિકા કિસ પ્રકાર સંચાર કરના ચાહિયે. અપને પ્રાણશક્તિ કે દ્વારા કિસ પ્રકાર રોગિયોં કે રોમ રોમ જીવન સંચાર કરકે ઉન્હે પૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય લાભ કરાયા જા

સકતા હૈ. માનસિક શક્તિ સે કિસ પ્રકાર ચિકિત્સા કી જા સકતી હૈ ઔર કિસ પ્રકાર આત્મસૂચના દ્વારા અપના ઔર દૂસરોં કા કલ્યાણ કિયા જા સકતા હૈ, ઇત્યાદિ વિષયોં કી વિવેચના કી ગઈ હૈ. પ્રત્યેક માનસોપચારક એવં પ્રાણચિકિત્સક કે લિયે જરૂરત રહતી હૈ કિ વહ પૂર્ણ સ્વસ્થ એવં પૂર્ણ પવિત્રતા કે સાથ સાથ સદાચારી તથા ચરિત્રવાન હો. વહ અહંકાર સે રહિત હો ઔર અપને કો કેવલ નિમિત્તમાત્ર સમઝકર પરમ પિતા કી તરફ કુછ કલ્યાણ કર રહા હૈ કી ભાવના કે સ્રોત મેં બહતે રહતે હૈં. યે સુખ, શાન્તિ ઔર શક્તિ કે સ્રોત સે પરિપૂર્ણ હો જાતે હૈં. ઉનકી હર પ્રકાર કી સૂચના ઔર પ્રાણ મેં અમોઘ-શક્તિ, સુખ ઔર શાંતિકી લહરેં પ્રવાહિત હોને લગતી હૈં. અપની પવિત્રતા, આસ્તિકતા ઔર સેવા-પરાયણતા કે અનુપાત સે હી હમ સ્વયં આરોગ્ય, સુખ ઔર શાંતિ પ્રાપ્ત કર સકતે હૈં ઔર દૂસરોં કો લાભ પહુંચા સકતે હૈં. સાથ હી સાથ અપની શક્તિ કો ભી બઢા સકતે હૈં. હમારી આરોગ્યતા, સુખ ઔર શાંતિ તભી સ્થાયી હો સકતી હૈ જબ હમ અપને તન, મન, ધન, વચનવાણી ઔર પ્રાણસે નિરન્તર પરહિત મેં લગે રહેંગે. શરીરકે પ્રાકૃતિક-નિયમ, તર્કહીન ક્રિયા-શીલ મન, ઉપસ્થિત મન ઔર કોષ-સમુદાય, માનસિક ચિકિત્સા કે તીન રૂપ, પ્રાણાયામ-ચિકિત્સા કે સિદ્ધાંત, પ્રાણ-ચિકિત્સા કા અભ્યાસ, પ્રાણમય શ્વાસોચ્છ્વાસ, સમ-ધ્વ નિયમ, શ્વાસોચ્છ્વાસ લેને કે કુછ અનુભૂત સાધન, સાધારણ આ-દેશ, પ્રાણમય ઉપચારકે તરીકે, દૂરસ્થ-ચિકિત્સા, અપને આપકી પ્રાણ-ચિકિત્સા, પ્રાણ-વિતરણ, શૂલ-દમન, રક્ત-સંચારઅભિસરણ સાધારણ સ્વયં-ચિકિત્સા, સ્વયં વિદ્યુતાન્વિત કરના, મસ્તિષ્ક-ઉત્તે-જન, યોગિયોં કા મહાન્ આધ્યાત્મિક શ્વાસોચ્છ્વાસ, વિચાર-બલ સે ચિકિત્સા, સૂચના-ઉપચાર, માનસિક-ચિકિત્સા, માનસિક ચિકિત્સા કી પદ્ધતિયાં ઔર આધ્યાત્મિક ચિકિત્સા ઇત્યાદિ બાતોં કી વ્યાખ્યા કી ગઈ હૈ.

સંકલ્પ-સિદ્ધિ

લેખક-સ્વામી જ્ઞાનાશ્રમજી. સંપાદક ઔર પ્રકાશક 'કલ્પવૃક્ષ' ઉજ્જૈન, (સી. આઇ.) પૃષ્ઠસંખ્યા ૧૮૯, મૂલ્ય કેવલ દશ આના.

મનુષ્યમાત્ર કે ઉન્નતિ ઔર અવનતિ કા સારા દારોમદાર ઉસકે સંકલ્પપરહી વિશેષ-રૂપસે નિર્ભર કરતા હૈ. મનુષ્ય કે અચ્છે વિચાર, ઉસે ઊંચે ઉઠાતે હૈ ઔર બુરે વિચાર ક્ષણિક આનંદદાયી હોને પર ભી, ઉસે રસાતલ કે ખંદક મેં ગિરાતા હૈ. વિચાર ક્યા હૈ, વિચાર કહાં સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, વિચારોં કે રૂપ-રંગ, અચ્છે વિચાર ઔર બુરે વિચાર, વિચાર-શક્તિ, શરીર પર વિચારોં કા પ્રભાવ, વિચાર પરિવર્તન ઔર વિચાર ઔર ભાવના મેં ભેદ ઇત્યાદિ વિષયોં કી બડી ખુબી કે સાથ વિવેચના કી ગઈ હૈ.

હમારે વિચારહી હમે ધની યા દરિદ્રી, સુખી અથવા દુઃખી બનાને મેં સહાયક હોતે હૈં. અગર હમ અપને વિચારોંકો ઉચિત માર્ગપર લે જાના જાન લેં ઔર ચલ સકેં, તો હમ સમસ્ત દુઃખોં સેં છુટકારા પાકર પરમાનંદમય જીવન સુખપૂર્વક વ્યતીત કર સકતે હૈં. જો લોગ અપને મનકો ઉપયોગી ઔર બલવાન ઔર પ્રસન્નચિત્ત રખના ચાહતે હૈં, વે અનિષ્ટ દૂષિત ઔર અપવિત્ર વિચારોં કભી ભી મન મેં ન આને દેવેં. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઇર્ષ્યા અથવા અન્ય કિસી વાસનાકે અધીન રહતે હુએ, કોઈ ભી અપના ઉત્તમ સ્વાસ્થ્ય કાયમ નહીં રખ શકતા. ભગવાન ને મનુષ્ય મેં વિચારબલ એક અપૂર્વ વસ્તુ પ્રદાન કી હૈ. જિસકે બલસે હી, બડે બડે મહાન કાર્ય મહાન આત્માઓંને સમય સમય પર કી હૈં. મનુષ્ય 'ભાગ્ય ભાગ્ય' ચિલ્લાતા હૈ, માનો વહ ઉસકે સામર્થ્ય કે પરે કી બાત હૈ; કિંતુ યથાર્થ મેં, મનુષ્ય અપને ભાગ્ય કા સ્વયં નિર્માણ કરતા હૈ.

વિચારોં કો વિકસિત કરને કે ઉપાય, અવિચારો કો કિસ પ્રકાર ભગાયા જાતા હૈ, જીવનભર કે બુરે વિચારોં અનવા પાપોં કો થોડે કાલ મેં હી અચ્છે વિચારોં અથવા મંત્રો દ્વારા કૈસે દૂર કિએ જા સકતે હૈ. ગરીબી કે વિચાર, વિચારોં કે બલસેહી રોગકી નિવૃત્તિ ઔર રોગકી વૃદ્ધિ, શુભ વિચાર, રોગી કે પાસ પાયઃ લોગ બુરે વિચાર અથવા બુરે સજેશન્સ હી પેશ કિયા કરતે હૈ, ઉનકો ચાહિયે કિ વે મેહરબાની કરતે, રોગીંકો શીઘ્રાતિશીઘ્ર સ્વસ્થ્ય હોને, ધૈર્ય વં શાંતિ કે હી સુંદર વિચારકી બાતેં કિયા કરેં ઇત્યાદિ વિષયોં

કી વિવેચના ઉદાહરણોં દ્વારા તર્ક કે સાથ કી ગઇ હૈં. નિરાશા સે વિચારોંકી હાનિ હુઆ કરતી હૈ. અપૂર્ણતા કી જિમ્મેદારી સ્વયં અપને ઉપર હુઆ કરતી હૈ. અજ્ઞાનસે મનુષ્ય ઉન નિયમોંકા પાલન નહીં કરતા, જિનકે દ્વારા દુઃખ, દુર્ભાગ્ય, શોક, વૃદ્ધાવસ્થા ઔર મૃત્યુ તક પ્રાપ્ત હો જાતી હૈ. વિચારકી ઉન્નતાવસ્થા કો ભાવના કહતે હૈં. વિચારોં કે રૂપ ઔર રંગ કિન કિન વિચારોં કે કયા રંગ હોતે હૈં. અચ્છે ઔર બુરે વિચાર અપની જાતિ કે અનુસાર અપની ઓર આકર્ષિત કરતે હૈં. અચ્છે વિચાર કા ચિંતન કરને સે સંસાર કે અચ્છે વિચાર આતે હૈં ઔર બુરે વિચાર કરને સે સબ ઓર સે બુરે વિચાર આ કર અનિષ્ટ કરતે હૈ. ભય કે વિચારોં સે એક રાત્રિમેં સારે બાલ શ્વેત હો જાતે હૈં. વિચાર–શક્તિ કી ગતિ બિજલી સે ભી તીવ્રગામી હૈ. મૈં સબ કુછ કર સકતા હૂં, યહ વિશ્વાસ સદા મન મેં રખનેસે શરીર કે સારે જીવ–કોષ, મનુષ્યકો તદ્રૂપ બના દેતે હૈં.

મનુષ્ય સ્વયં હી અપના શત્રુ હૈ, જો કામ ક્રોધ, ઘૃણા, લોભ સે, જિહ્વા કી લોલુપતા સે ઔર ભોગ–વિલાસસે સમઝ કર સંસારકો હી દોષી ઠહરાતા હૈ, યહ ઉસકી મૂર્ખતા હૈ. શરીરપર વિચારોં કા પ્રભાવ, મસ્તિષ્ક ઔર વિચારોંકા પરસ્પર સંબંધ, સ્વાસ્થ્ય પર વિચારોંકા પ્રભાવ, વિચાર પરિવર્તન, ચિંતા ઔર ભયકા પ્રતિકાર, મન કી સંતપ્ત દશા તથા ઉસકા પરિહાર, વિચાર–પરિવર્તન સે રોગનિવૃત્તિ, અસદ્વિચાર–નિવૃત્તિ કે ઉપાય, વિચાર ઔર ભાવના મેં ભેદ, રાજયોગ કે કુછ સાધનોં કા અભ્યાસ ઔર ચૌદહ ભાવનાઓંકા દિગ્દર્શન કિયા ગયા હૈ.

પુસ્તક પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી, બાલક, બાલિકા, સ્ત્રી ઔર પુરુષ માત્ર કે અધ્યયન કરને યોગ્ય હૈ. ઇસસે સાંસારિક અનેક ગુત્થિયાં સુલઝ સકતી હૈં એવં શારીરિક ઔર માનસિક પહલુઓંકો સુધારકર સુખમય–જીવન વ્યતીત કિયા જા સકતા. પુસ્તક પ્રત્યેક પાઠશાલા ઔર લાયબ્રેરી મેં સંગ્રહણીય હૈ.

('વૈદિક ધર્મ' માસિકના સપ્ટેમ્બર–૧૯૩૬ના અંકમાંથી)

७०—एक आदर्श संस्था—दयाळबाग

(લેખકઃ-શ્રી. ડુંગરશી ધરમશી સંપટ)

હિંદમાં સેંકડો સંપ્રદાયો છે. એ સંપ્રદાયો આધુનિક પ્રજાને યોગ્ય ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક અને આધિભૌતિક ઉન્નતિને માર્ગે લઇ જતા હોય એવી મારી માન્યતા નથી; પરંતુ રાધાસ્વામી સંપ્રદાય જે રીતે એના એક લાખ અનુયાયીઓને શ્રેષ્ઠ નાગરિકો અને ધાર્મિક બનવાનું શિક્ષણ આપે છે તે મને આકર્ષક લાગ્યા. હું હમણાં પ્રવાસે નીકળ્યો હતો. આગ્રામાં મેં દયાળબાગની સંસ્થા જોઇ. મને એ ખૂબ ગમી. એનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન 'શારદા'ના વાચકો પાસે રજૂ કરવા રજા માગી લઉં છું.

સને ૧૮૬૧ માં શ્રીરાધાસ્વામી સંપ્રદાયની સ્થાપના શ્રીસ્વામીજી મહારાજે કરી હતી. તેના પાંચમા પુરુષ શ્રી સર આનંદસ્વરૂપ સાહેબજી મહારાજે પચીસ વરસ ઉપર શ્રી દયાળબાગની સ્થાપના કરી છે. શ્રીરાધાસ્વામી સંપ્રદાય એકેશ્વરી સંપ્રદાય છે. બન્ને સમય શ્રી-પરમાત્માની સમૂહપ્રાર્થના કરવી એ દરેક સત્સંગી ઉપર ફરજિયાત છે. પચીસ વરસ ઉપર સર સાહેબજી મહારાજે આ ધાર્મિક સંસ્થાને લોકોપયોગી સંસ્થામાં ફેરવી નાખવા પ્રયાસો કર્યા. તેઓએજ આદર્શ દયાળબાગની સંસ્થા ઊભી કરી એને પ્રફુલ્લિત બનાવી છે. સને ૧૯૧૫ માં ચાર એકર જમીન મેળવીને એનું મુહૂર્ત કરવામાં આવ્યું. હમણાં એનો વિસ્તાર ૩૫૦૦ થી ૪૦૦૦ એકરનો છે. લગભગ ૫૦૦૦ માણસો એ સંસ્થામાં વસે છે. ૧૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ હુન્નરકળા અને ઉદ્યોગોનું શિક્ષણ મેળવે છે.

સભાએ પાંચ હજાર રૂપિયા સત્સંગીઓ પાસેથી મેળવી દયાળ-બાગની સંસ્થાની સ્થાપના કરી; હમણાં એના ઉપર પંચોતેર લાખ રૂપિયા રોકાય છે. એનો વિકાસ ઘણો સુંદર થયો છે. એક કોલેજ, એક હાઇસ્કૂલ, એક હુન્નર–ઉદ્યોગની કોલેજ, એક કન્યા હાઇસ્કૂલ, એક મોટી પશુશાળા અને બાવન ઉદ્યોગોનાં કારખાનાં દયાળબાગ નિભાવે

છે

છે. સંસ્થા પોતાને માટે વિદ્યુત બળ મેળવવા માટે સ્વતંત્ર કારખાનું ધરાવે છે. સંસ્થાને માટે ચોખ્ખું જળ પૂરું પાડવાની પણ પોતાને ખર્ચે બાંધેલા પંપો અને નળોની વ્યવસ્થા છે. પોતાના રહેવાસી-ઓની સગવડ માટે એક બેંક, સહકારી મંડળ, પોષ્ટ ઑફિસ, તાર ઑફિસ છે. ૩૫૦૦ એકરની જમીનમાં અનેક કારખાનાં છે. અંદર ફરવાહરવા માટે માઇલોના પાકા રસ્તા છે. રહેવાસીઓની રમત-ગમત માટે મેદાનો છે. હવા ખાવા માટે સારા બગીચા છે. એક ૫૦૦૦ માણસોની વસ્તીવાળું પહોળા પાકા રસ્તાવાળું એ સુંદર નાનું શહેર આગ્રાથી એક માઇલ દૂર વસ્યું છે.

આ મોટી સંસ્થા રાધાસ્વામી સંપ્રદાયના સદ્ગુરુના ઉત્સાહ અને ચેતનાથી સત્સંગીઓ નિભાવે છે. કાર્યકર્તાઓ, પેન્શનરો અને સત્સંગીઓને રહેવા માટે સહકારી ધોરણે બગીચાવાળાં નાનાં રમ્ય-ગૃહો બાંધવામાં આવ્યાં છે. તેમાં સહકારી ધોરણે રહેવાસીઓને ઉપ-યોગની સર્વ વસ્તુઓ મેળવવાના સ્ટોરો પણ સમાજ નિભાવે છે. પહોળા વિશાળ રસ્તાઓ ઉપર નાના બગીચાઓથી શોભતા સરખી લીટીમાં બાંધેલા અને સર્વ સાધનો ધરાવતા નાના બંગલાઓ દીપી નીકળે છે. રસ્તાની બન્ને બાજુએ વૃક્ષો વાવેલાં છે. પાંચ જુદા જુદા વિભાગો વસાવી તેનાં નામો પ્રેમનગર, સ્વામીનગર, શ્વેતનગર, કાર્યવીરનગર અને સપનાશ્રયનગર પાડવામાં આવ્યાં છે. તેમાં એકમાં પેન્શનરો, બીજામાં કાર્યકરો, ત્રીજામાં શિક્ષણસંસ્થાઓ, ચોથામાં ઉદ્યોગનગર અને પાંચમામાં પશુશાળા અને દૂધ-માખણશાળા છે.

પોતાને માટે સ્વતંત્ર વીજળીનું કારખાનું ઊભું કરવામાં આવ્યું છે. તેમાંથી શક્તિ મેળવીને રસ્તાઓ, ઘરો અને જાહેર સંસ્થાઓ-માં રોશની પૂરી પડાય છે. બાકીની ઉદ્યોગ સંસ્થાઓ પણ આ [illegible] શક્તિથી ચાલે છે, એ પોતાની [illegible] તેલની મિલમાં તેલ પીલે છે. પોતાની [illegible] મિલમાં [illegible] છે. પોતાના [illegible] [illegible] પોતાના બગીચાઓમાંથી [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] છે,

પોતાની બેંકમાં શરાફી વહીવટ ચાલે છે. પેન્શનરોને નિયમિત પેન્શન મળ્યા કરે છે. હિસાબ એવો ચોખ્ખો રાખવામાં આવે છે કે, કોઇ જરા પણ આંગળી ચીંધી શકે નહિ, હિસાબ સર્વે નિયમિત રીતે ઓડિટ કરાય છે.

આધુનિક ઢબથી સ્થાપેલા સુવાવડખાનામાં ફુરજિયાત સુવાવડ કરવા જવાની સ્ત્રીઓ માટે આજ્ઞા છે. આ સંસ્થામાં સ્વચ્છતા ઉપર ભારે ધ્યાન દેવામાં આવે છે. બધા રહેવાસીઓને સ્વચ્છતા શીખવવામાં આવે છે. આવા મોટા વિસ્તારના પાંચસો મકાનોમાં કે રસ્તાઓ ઉપર અથવા બાગબગીચામાં ક્યાંએ કચરાનું નામ નહિ. ચારે તરફ ખૂબ કાળજીથી કચરો સાફ કરી નાખવામાં આવે છે. સૌ સાદાં અને સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરે છે. સ્વાસ્થ્ય અને સુખશાંતિના કાયદાનું બરાબર પાલન કરવામાં આવે છે. સર સાહેબજી મહારાજે શારીરિક અને માનસિક સિદ્ધિ ઉપર ખાસ ભાર મૂકીને બધાં સંસ્થાવાસીઓને એ વિષયોનું ખાસ શિક્ષણ આપ્યું હતું, આંખે ચોંટે તેવી સ્વચ્છતા સર્વત્ર છે.

આપણા હિંદીઓ શિસ્તપાલનમાં પછાત ગણાય છે. રેલવે સ્ટેશન, નાટક, સીનેમા, મેળામાં જ્યાં જાઓ ત્યાં એકબીજાને ધક્કામુક્કી આપતા સૌ જણાય છે. સૌ સૌના વારા મુજબ નિયમિત ગોઠવાઇને જવાની યુરોપની સુધરેલી પ્રજાની ટેવો આપણી પ્રજામાં હજી આવી નથી. દયાળબાગની સંસ્થામાં આ દૂષણ મને જોવામાં આવ્યું નહિ. પગાર લેવા જનારાઓ, પેન્શન લેવા જનારાઓ વારાફરતી ગોઠવાઇને ઊભા રહે છે. કારખાનાંઓમાં પણ ક્યાંએ ધાંધલ નહિ, ધક્કામુક્કી નહિ. સૌ પોતપોતાનું કાર્ય સમજીને કર્યા કરે. સર્વ હથિયારો પણ ગોઠવીને યોગ્ય સ્થળે મૂકેલાં હોય છે. સ્કૂલોનાં છોકરાછોકરીઓ અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓમાં પણ આ શિસ્તપાલન જોવામાં આવ્યું હતું. નિયમિતતા, શિસ્તપાલન અને એકધ્યાન એ આ સંસ્થાના આદર્શો છે. ધાર્મિક શ્રદ્ધાથી એનું પાલન કરવામાં આવે છે.

સંસ્થાનાં વિશાળ સ્થાપત્યો અને મિલકતો બધી સંસ્થાનીજ કોઇ પણ સમયની ખાનગી માલિકીની કોઈ મિલકત નથી. દરેક

બાળકને શિક્ષણ ફરજિયાત છે. વૈદક તપાસ પણ ફરજિયાત છે. મફત સારવાર મળે છે. આધુનિક ઢબના સુવાવડખાનામાં સૌ સ્ત્રીઓને સુવાવડ સમયે ફરજિયાત મોકલવામાં આવે છે. બાળકોને માત્ર પોપટિયા લખવા વાંચવાનું જ્ઞાન મળતું નથી; પરંતુ સૌને અમુક વય પછી પરીક્ષા પસાર કર્યા બાદ કારખાનાંઓમાં કામ કરવું પડે છે. ૭ માસ સુધી દરેક યુવક શિખાઉ રહે છે. પછી એનો પગાર ત્રીસ રૂપિયાથી શરૂ થાય છે. કામમાં જેમ જેમ પ્રવીણ થતો જાય છે તેમ તેમ એનો પગાર વધે છે. પચીસ વરસ પછી પેન્શન મળે છે, પેન્શનરો પણ ત્યાંજ રહે છે. આ સંસ્થાનાં ઉદ્યોગ મંદિરોમાં એક હજાર યુવકો કામ કરે છે.

દરેક ઉદ્યોગ મંદિરનો એક વડો હોય છે. શરૂઆતમાં યુરોપથી શીખી આવેલા વિજ્ઞાન, રસાયન અને વિદ્યુતના જ્ઞાતાઓ આ સંસ્થાઓના અધિકારીઓ નિમાતા હતા. હમણાં હવે અનુભવીઓને પસંદગી આપવામાં આવે છે. બધાં રહેવાસીઓ સવારના વહેલાં અને સાંજે વ્યાખ્યાન હોલમાં પ્રાર્થના અને ઉપદેશ માટે ભેગાં થાય છે. આ સત્સંગ–મંદિર ચાર વરસ થયાં આખું આરસપહાણનું બંધાય છે. હજી અપૂર્ણ છે. પાંચ વર્ષ બીજાં લાગશે. એના ઉપર પચીસ લાખ રૂપિયા લગભગ ખર્ચ થવાનો અંદાજ સંભળ્યો છે. હિંદનું એ એક મહાન મંદિર બનશે. એમાં મૂર્તિ રાખતા નથી. માત્ર ગુરુનાં વચનો, પ્રાર્થના અને ઉપદેશ થાય છે. પૂજા, અર્ચના વગેરે નથી. મંદિરના પ્લાન બહુ સુંદર છે.

સભાને પાણી કૂવાઓમાંથી મેળવવું પડતું હતું. સરકારની મંજૂરી મેળવી તેઓએ યમુના નદીમાંથી એક નહેર પોતાના સંસ્થાનમાં વાળી છે. એમાંથી સંસ્થાન માટે જોઇતું પાણી પંપ કરીને તથા સ્વચ્છ કરીને સૌને પૂરું પાડવામાં આવે છે. વિશાળ પશુશાળાનાં પશુઓને માટે ઘાસચારો પેદા કરવા માટે આ નહેરના પાણીનો ઉપયોગ થાય છે. ચારે તરફ બે હજાર એકરમાં ખેતી કરવામાં આવે છે. શાક, ફળ-ફૂલ ઉગાડવામાં આવે છે અને અનાજ પણ પેદા કરવામાં આવે છે. ખેતીવાડી પણ આધુનિક ઢબથી કરાય છે, અનેક યુવકોને ખેતી

શીખવવામાં આવે છે. ખેતીવાડીખાતું અનુભવી સ્નાતકના હાથ નીચે છે. તેમાં યંત્રો અને છેલ્લી ઢબની ખેતીનાં સાધનો વાપરવામાં આવે છે. સંસ્થાની ચારે તરફ ખેતરોની લીલાશ રમણીય લાગે છે.

સભા પોતાના સભ્યોની જરૂરિયાત ઉપરાંત મોટી રકમના પાકા પદાર્થો તૈયાર કરે છે. કારખાનાઓમાં તૈયાર થતાં બૂટો, વસ્ત્રો, રેશમી વસ્તુઓ, વિદ્યુતની વસ્તુઓ, ચામડાં, પેન્સિલો, હોલ્ડરો, નીપો, ફાનસો, ફાઉન્ટનપેનો, ગીલીટકામની વસ્તુઓ, કાચનો સામાન, ચામડાનો સામાન, ચાકુ, છરી, કાંટાઓ, સાબુ, તેલો, રંગો વગેરે અનેક પદાર્થો બને છે. એ સર્વે પદાર્થો વેચવા માટે ઉત્તર હિંદનાં શહેરોમાં સભાએ દુકાનો ખોલી છે. એ દુકાનો પણ વિશાળ પ્રમાણમાં સ્થાપી છે, પોતાના માલની જાહેરાત માટે અને સ્વદેશીના વિકાસ માટે ઉત્તરહિંદ અને પંજાબમાં સભાના મિત્રોએ પ્રદર્શનો ભર્યાં છે. અજમેર, લાહોર અને પટણા ખાતે મોટાં પ્રદર્શનો ભરાવ્યાં હતાં. પ્રજાએ તેનો ખૂબ લાભ લીધો હતો.

છેલ્લામાં છેલ્લી ઢબનાં અને આધુનિક સર્વે સ્વચ્છ સાધનો ધરાવતી સંસ્થાની દુગ્ધશાળા હિંદમાં સૌથી મોટી છે. બેંગલોર ખાતે હિંદીસરકાર એક મોટી દુગ્ધશાળા નિભાવે છે. પરંતુ દયાળબાગની દુગ્ધશાળા ઘણી મોટી અને સ્વચ્છ છે. હિંદમાં કદાચ સૌથી મોટી દુગ્ધશાળા એ હશે. યંત્રોની મદદથી એમાં દૂધ સ્વચ્છ અને જંતુ વગરનું કરાય છે. પછી હવાપ્રૂફ બોટલોમાં એ ભરવામાં આવે છે. બધું કામ યંત્રથી થાય છે. હાથનો સ્પર્શ ક્યાંએ નથી. એજ દુગ્ધશાળામાં માખણ પણ શાસ્ત્રીય રીતે બને છે. સિત્તેર હજારના ખર્ચે આ ભવ્ય દુગ્ધશાળા બાંધવામાં આવી છે. એના ઉપર અનુભવી સ્નાતક કામ કરે છે. અનેક યુવકોને દુગ્ધશાળામાં કેળવણી અપાય છે.

રાધાસ્વામી સંપ્રદાયની આ સભાના એક લાખ સભ્ય હિંદના ઉત્તર વિભાગમાં આવ્યા છે. એમાં નાતજાતનો ભેદ નથી. ઉત્તર હિંદમાં એના સત્સંગની ત્રણસોસિત્તેર રજિસ્ટર શાખાઓ છે. એ એક લાખ સત્સંગીઓએ ચૂંટેલી અડતાળીસ સભ્યોની કાર્યકારિણી સભા સર્વે
વટ ચલાવે છે. ચાલુ કામ માટે એમાંથી સાત સભ્યોની વ્યવસ્થા-

કારિણી કમિટી નિમાઇ છે. સભાની વાર્ષિક પેદાશ ચાર લાખ રૂપિયાની
છે. ખર્ચ પણ તેટલુંજ છે. મુખ્યત્વે પેદાશ સત્સંગીઓ તરફથી મળે
છે. ખર્ચ શિક્ષણસંસ્થાઓ, ઉદ્યોગસંસ્થાઓ, હોસ્પિટલો નિભાવવા-
માં કરવામાં આવે છે. ખેતી, દુગ્ધાલય અને ઉદ્યોગસંસ્થાઓનાં
ખર્ચ અને પેદાશનો ઉપલા આંકડાઓમાં સમાવેશ થતો નથી. સર્વેની
પેદાશ પંદર લાખ રૂપિયાની છે. ખર્ચ પણ તેટલોજ છે.

આવી સારી સંસ્થાને સરકાર તરફથી પૂરો સહકાર અને મદદ
મળે છે. જમીન મેળવવામાં, રસ્તા બાંધવામાં, બિલ્ડીંગ બનાવવામાં
જાહેર બાગબગીચાઓ બનાવવા માટે સરકારી ગ્રાંટો મળી હતી. ઊંચાં
ધોરણોમાં લગભગ ચારસો વિદ્યાર્થીઓ છે. એમના માટે ચાર હોસ્ટેલો
છે. એ હોસ્ટેલો માટે સરસ મકાનો છે. તેમાં વિદ્યાર્થીઓની સગવડો માટે
સારાં સાધનો રાખ્યાં છે. એમને દરરોજ શારીરિક વ્યાયામ–શિક્ષણ
દેવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થિઓને સ્કૂલોના સ્નાતકો દરરોજ તાલીમ આપે
છે. આ શિક્ષણશાળાઓમાં નાતજાત અને ધર્મના ભેદ વગર સૌને
દાખલ કરે છે. સૌ વિદ્યાર્થીઓને ફરજિયાત હોસ્ટેલોમાં રહેવાનું હોય
છે. વિદ્યાર્થીઓનાં સ્વાસ્થ્ય ઉપર દેખરેખ અને સંભાળ રાખવા માટે
ખાસ પ્રબંધ કરાવ્યો છે; રમતગમત માટે હોકી, ક્રિકેટ, ફૂટબોલની
વ્યવસ્થા રખાય છે. વિદ્યાર્થીઓને પ્રવાસે લઈ જાય છે. વિદ્યાર્થીઓ
માટે દશ હજાર પુસ્તકોની મોટી લાયબ્રેરી નિભાવે છે. એક સારું
સંગ્રહસ્થાન–મ્યુઝિયમ પણ સ્થાપ્યું છે. એક બેંડ પણ વિદ્યાર્થી-
ઓએ સ્થાપ્યું છે. વિદ્યાર્થિનીઓ માટે એક હાઇસ્કૂલ સ્થપાઇ છે.
તેને માટે સુંદર સગવડો અને ભવ્ય મકાનો છે.

સંસ્થાનું ઉદ્યોગખાતું બહુ વિશાળ છે. બાવન જાતના ઉદ્યોગો
માટે વિશાળ બાવન મકાનો બંધાયાં છે. વર્કશોપમાં સેંકડો યંત્રો
ગોઠવ્યાં છે. તેની પાછળ પંદર લાખ રૂપિયા ખર્ચ થયું છે. એના
પેટામાં લુહારની ભઠ્ઠીઓ, ગાળવાની ભઠ્ઠીઓ, ઘડવાની એરણો, ઢાળો
ઢાળવાની ભઠ્ઠીઓ છે. બીજી તરફ વીજળીનાં યંત્રો, કાંટાઓ, ગીલીટ
કરેલી વસ્તુઓ, ચમચા, કાંટા, છરીઓ, વિજ્ઞાન અને વૈદકનાં સાધનો
ઝવેરાત, સોનીકામ, રમકડાં, વીજળીથી ચાલતાં ઘડિયાળો બનાવે છે.
અહીંજ સુતારકામ શીખવવા ને ફર્નિચર બનાવવાનો વિભાગ છે.

અમલમાં ચામડાં કેળવવાનો વિભાગ છે. તેની પાડોશમાં ચામડાના જોડા, પેટીઓ, પટા વગેરે સામાન બનાવવાના મોટા વિભાગો છે. લાખોની કિંમતની ચામડાની વસ્તુઓ તૈયાર થાય છે.

કપાસનાં વસ્ત્રોની મિલમાં પચાસ વીજળીથી ચાલતી લૂમો ચાલે છે. તે સિવાય પંદર હાથની શાળો છે. કંપની અમૃતસરમાં એક મોટી કાપડની મિલ ચલાવે છે; ઊનના વસ્ત્રો અને રેશમનાં વસ્ત્રો વણવા માટે જુદા જુદા વિભાગો છે. દશબાર લાખ રૂપિયાની કિંમતની વસ્તુઓ ત્યાં તૈયાર થાય છે. જાતજાતના પદાર્થો અહીં બને છે. એ ઉદ્યોગોમાં એક હજાર માણસો કામ કરે છે. તેમાં મોટે ભાગે વિદ્યાર્થીઓ છે. આને સરકારી સારો આશ્રય મળે છે. કાપડખાતાની જોડમાં મોજાં, બદિયાન, ગલપટા બનાવવાનું કારખાનું છે. ફાઉન્ટેનપેનો અને કેટલીક જાતનાં સૂક્ષ્મ યંત્રો અહીં બને છે. આ સર્વે જાતની વસ્તુઓ બનાવવા માટે એક વિશાળ દસ્તહોલ બાંધેલો છે. વેચવા માટે જુદી દુકાન બીજા ભાગમાં છે.

સભાની ટેકનિકલ કોલેજ જુદી છે. એના બિલ્ડીંગ પાછળ પિસ્તાળીસ હજાર અને નિવાસગૃહ પાછળ સાઠ હજાર ખર્ચવામાં આવેલ છે. મોટરોને રીપેર કરવી, વીજળીનાં યંત્રો બનાવવાં, વીજળીક શક્તિનું મોટું કારખાનું અને એન્જિનિયરીંગ ખાતું નિભાવવામાં આવે છે. એકસોદશ એન્જિનિયરો એમાંથી પસાર થાય છે. સુડતાળીસ એન્જિનિયરો મોટરની શાળામાંથી પાસથયા છે.

દયાળબાગનું ટૂંકામાં વર્ણન કરવું એ એને સંપૂર્ણ ન્યાય નથી. પશુશાળામાં સરસમાં સરસ ગાયો નિભાવવામાં આવે છે. એ યુરોપિયન સાંઢો પણ ખરીદી મંગાવવામાં આવ્યા છે. લગભગ પાંચસો ગાયો ત્યાં છે. તે સિવાય ગામડિયાઓની ગાયોને પોતાની હકુમત નીચે લઈ એમને પશુપાલનની આધુનિક રીતો શીખવવામાં આવે છે. હિંદની દરેક પ્રખ્યાત જાતનાં પશુઓ મંગાવી તેના ઉપર અખતરા કરીને સારી જાતો શોધી કાઢવામાં આવે છે. આપણા ધર્મગુરુઓ સર્વે આવી સંસ્થાઓ સ્થાપતા હોય તો કેવું સરસ બને!

('શારદા' માસિકના એક અંકમાંથી)

થાય. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
કલ્યાણ સાધી શકતો નથી."

ગાયના છાણનો ખાતર તરીકે ઉપયોગ કરવા [illegible] ભલામણ કરે છે. ત્યાં તેમ એકઠું કરી સાચવી રાખવું તે વિષે સૂચના આપી કહ્યું છે કે, "જે [illegible] ન રાખે તેનાં બીજ [illegible], ખાતર, ખેતર, બળદ ને હળ બધાં નકામાં બને છે." [illegible] કેમ કરવી તેના નિયમ બતાવ્યા છે. વળી ખેતરમાં નીંદામણ પર બહુ ભાર મૂકી કહ્યું છે કે, "અડના છોડ સાથે ઘાસ ઊગે છે ને બે વચ્ચે સ્પર્ધા થાય છે. તેથી સારો પાક કદી ન નીપજી શકે, માટે ખેતર પૂરું નીંદાવજો."

ખેતર સૂકું ભંઠ ન બની જાય તથા ભેજ જળવાઈ રહે તે સારુ પણ બહુ સુંદર સૂચનાઓ કરી છે. તેઓ કહે છે: "આસો તથા કારતક માસમાં જે માણસ પોતાના ખેતરમાં જળ સંઘરી લેવા ગોઠવણ નથી કરતો, તેને મૂર્ખશિરોમણી માનજો. કુટુંબની સંપૂર્ણ રક્ષા કરનાર માણસ જેમ કુટુંબના સ્ત્રીવર્ગની અતિ સંભાળથી રક્ષા કરે છે, તેમજ ખેડૂતે પોતાના ખેતરમાં જળનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ."

સવાત્રણ હજાર વર્ષ પૂર્વે હિંદમાં થતી ખેતી પરનો આ સુંદર ઉપયોગી ગ્રંથ વાંચીને સર રસેલ મુગ્ધ થયો છે. એ ધાર્મિક રીતિનીતિઓને આધુનિક માણસ વહેમ ગણે છે. પણ એ પ્રાચીનકાળના કૃષિકારો એનેજ લીધે પોતાના ધંધામાં રચ્યાપચ્યા રહી ભૂમિ તથા ગૌધન સુધારતા ને સુખી થતા, ઉત્તમ ખેતીના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોથી તેઓ પૂર્ણ વાકેફ હતા.

આજના કૃષિકારને સરકારી-દરબારી ભારે મદદમાંથી કેટલીક મુક્તિ મળતી હશે છે. વળી વર્ષોવર્ષ પડતા જતા વરસાદના પણ યોગ્ય ઇલાજ કરવા પડે છે, સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ દેશમાં જંગલ ને ઝાડી છે. વળી પહાડો પરથી ઝરણાં રાતદહાડો વહે છે. એ પાણીના નાના મોટા ધોધનો ઉપયોગ વીજળિક યંત્રો ચલાવવામાં કર્યો છે ને આવાં ઘણાં યંત્રો ઠેર ઠેર નાખી દીધા છે. પોતપોતાની માલિકીની ઝાડી લોકો કાપવા માંડી ને પછી ત્રણચાર વર્ષ જ વરસાદ ઘટતાં ઝરણાંમાં અગાઉ જેટલું પાણી વહેતું બંધ થયું ને લાખોને ખર્ચે નાખેલાં પેલાં યંત્રો ચાલતાં અટક્યાં. આનાં કારણો ખોળી કાઢી ઉપાય દર્શાવવા સ્વીસ પ્રજાએ પોતાના દેશી વિદ્વાન પ્રજાજનોની કમિટી રચી. જંગલો કાપવાથી આ વસ્તુસ્થિતિ ઊભી થઇ છે એમ ખાતરી થઇ, ત્યારથી એ દેશની સરકારે સખ્ત કાયદા કર્યા છે કે, "દેશમાં ઝાડની સંખ્યા વધારવી. એક પણ ઝાડ સરકારની પરવાનગી વિના કાપવું નહિ ને તેનું ઉલ્લંઘન કરનારને સખ્ત નસિયત કરવી." આના અમલ પછી બેત્રણ વર્ષ જ પાછો અગાઉ જેટલો વરસાદ પડવા લાગ્યો ને ઝરણાંમાં પ્રથમ જેટલું પાણી વહેવા લાગ્યું. હિંદે પણ આ વસ્તુ ધ્યાનમાં લઇ દર વર્ષ વધુ વૃક્ષારોપણ કરાવવું ને સરકારી રજા વિના ઝાડ ન કપાય તથા જંગલોની વૃદ્ધિ થાય તેવા કાયદા રચવા ઘટે છે. વૈજ્ઞાનિકોએ સપ્રયોગ ગણતરી કરી છે કે, ઝાડપાન ને જંગલવાળી ભૂમિમાં અઢી ઈંચ વરસાદનું પાણી ચુસાઇ જતાં માત્ર વીસજ મિનિટ લાગે છે. જ્યારે એટલુંજ પાણી ઝાડપાન વિનાની કોરી ભૂમિમાં ચુસાઇ જતાં પાંચથી દસ કલાક લાગે છે. તેથી દરેક ગામ ને ખેતરવાડીની આસપાસ પુષ્કળ ઝાડપાન રોપાવવા આપણી સરકારે કટિબદ્ધ થવું જોઇએ જેથી ભૂમિ જલવતી બને.

('શારદા' માસિકના એક અંકમાંથી)

પોતાની બેંકમાં શરાફી વહીવટ ચાલે છે. પેન્શનરોને નિયમિત
પેન્શન મળ્યા કરે છે. હિસાબ એવો ચોખ્ખો રાખવામાં આવે છે
કે, કોઇ જરા પણ આંગળી ચીંધી શકે નહિ, હિસાબ સર્વ નિય-
મિત રીતે ઓડિટ કરાય છે.

આધુનિક ઢબથી સ્થાપેલા સુવાવડખાનામાં ફરજિયાત સુવાવડ
કરવા જવાની સ્ત્રીઓ માટે આવ્યા છે. આ સંસ્થામાં સ્વચ્છતા ઉપર
બારે ધ્યાન દેવામાં આવે છે. બધા રહેવાસીઓને સ્વચ્છતા શીખવ-
વામાં આવે છે. આવા મોટા વિસ્તારના પાંચસો મકાનોમાં કે રસ્તા-
ઓ ઉપર અથવા બાગબગીચામાં ક્યાંએ કચરાનું નામ નહિ. ચારે
તરફ ખૂબ કાળજીથી કચરો સાફ કરી નાખવામાં આવે છે. સૌ સાદાં
અને સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરે છે. સ્વાસ્થ્ય અને સુખશાંતિના કાયદાનું બરા-
બર પાલન કરવામાં આવે છે. સર સાહેબજી મહારાજે શારીરિક
અને માનસિક સિદ્ધિ ઉપર ખાસ ભાર મૂકીને બધાં સંસ્થાવાસી-
ઓને એ વિષયોનું ખાસ શિક્ષણ આપ્યું હતું, આંખે ચોંટે તેવી
સ્વચ્છતા સર્વત્ર છે.

આપણા હિંદીઓ શિસ્તપાલનમાં પછાત ગણાય છે. રેલવે
સ્ટેશન, નાટક, સીનેમા, મેળામાં જ્યાં જાઓ ત્યાં એકબીજાને ધક્કા-
મુક્કી આપતા સૌ જણાય છે. સૌ સૌના વારા મુજબ નિયમિત
ગોઠવાઇને જવાની યુરોપની સુધરેલી પ્રજાની ટેવો આપણી પ્રજામાં
હજી આવી નથી. દયાળબાગની સંસ્થામાં આ દૂષણ મને જોવામાં
આવ્યું નહિ. પગાર લેવા જનારાઓ, પેન્શન લેવા જનારાઓ વારા-
ફરતી ગોઠવાઇને ઊભા રહે છે. કારખાનાંઓમાં પણ ક્યાંએ ધાંધલ નહિ,
ધક્કામુક્કી નહિ. સૌ પોતપોતાનું કાર્ય સમજીને કર્યા કરે. સર્વ હથિ-
યારો પણ ગોઠવીને યોગ્ય સ્થળે મૂકેલાં હોય છે. સ્કૂલોનાં છોકરા-
છોકરીઓ અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓમાં પણ આ શિસ્તપાલન
જોવામાં આવ્યું હતું. નિયમિતતા, શિસ્તપાલન અને એકધ્યાન એ
આ સંસ્થાના આદર્શો છે. ધાર્મિક શ્રદ્ધાથી એનું પાલન કરવામાં આવે છે.

સંસ્થાનાં વિશાળ સ્થાપત્યો અને મિલકતો બધી સંસ્થાનીજ
છે. કોઇ પણ સમયની ખાનગી માલિકીની કોઈ મિલકત નથી. દરેક

બાળકને શિક્ષણ ફરજિયાત છે. વૈદક તપાસ પણ ફરજિયાત છે. મફત સારવાર મળે છે. આધુનિક ઢબના સુવાવડખાનામાં સૌ સ્ત્રીઓને સુવાવડ સમયે ફરજિયાત મોકલવામાં આવે છે. બાળકોને માત્ર પોપટિયા લખવા વાંચવાનું જ્ઞાન મળતું નથી; પરંતુ સૌને અમુક વય પછી પરીક્ષા પસાર કર્યાં બાદ કારખાનાંઓમાં કામ કરવું પડે છે. ૭ માસ સુધી દરેક યુવક શિખાઉ રહે છે. પછી એનો પગાર ત્રીસ રૂપિયાથી શરૂ થાય છે. કામમાં જેમ જેમ પ્રવીણ થતો જાય છે તેમ તેમ એનો પગાર વધે છે. પચીસ વરસ પછી પેન્શન મળે છે, પેન્શનરો પણ ત્યાંજ રહે છે. આ સંસ્થાનાં ઉદ્યોગ મંદિરોમાં એક હજાર યુવકો કામ કરે છે.

દરેક ઉદ્યોગ મંદિરનો એક વડો હોય છે. શરૂઆતમાં યુરોપથી શીખી આવેલા વિજ્ઞાન, રસાયન અને વિદ્યુતના જ્ઞાતાઓ આ સંસ્થાઓના અધિકારીઓ નિમાતા હતા. હમણાં હવે અનુભવીઓને પસંદગી આપવામાં આવે છે. બધાં રહેવાસીઓ સવારના વહેલાં અને સાંજે વ્યાખ્યાન હોલમાં પ્રાર્થના અને ઉપદેશ માટે ભેગાં થાય છે. આ સત્સંગ–મંદિર ચાર વરસ થયાં આખું આરસપહાણનું બંધાય છે. હજી અપૂર્ણ છે. પાંચ વર્ષ બીજાં લાગશે. એના ઉપર પચીસ લાખ રૂપિયા લગભગ ખર્ચ થવાનો અંદાજ સંભળ્યો છે. હિંદનું એ એક મહાન મંદિર બનશે. એમાં મૂર્તિ રાખતા નથી. માત્ર ગુરુનાં વચનો, પ્રાર્થના અને ઉપદેશ થાય છે. પૂજા, અર્ચના વગેરે નથી. મંદિરના પ્લાન બહુ સુંદર છે.

સભાને પાણી કૂવાઓમાંથી મેળવવું પડતું હતું. સરકારની મંજૂરી મેળવી તેઓએ યમુના નદીમાંથી એક નહેર પોતાના સંસ્થાનમાં વાળી છે. એમાંથી સંસ્થાન માટે જોઈતું પાણી પંપ કરીને તથા સ્વચ્છ કરીને સૌને પૂરું પાડવામાં આવે છે. વિશાળ પશુશાળાનાં પશુઓને માટે ઘાસચારો પેદા કરવા માટે આ નહેરના પાણીનો ઉપયોગ થાય છે. ચારે તરફ બે હજાર એકરમાં ખેતી કરવામાં આવે છે. શાક, ફળફૂલ ઉગાડવામાં આવે છે અને અનાજ પણ પેદા કરવામાં આવે છે. ખેતીવાડી પણ આધુનિક ઢબથી કરાય છે, અનેક યુવકોને ખેતી

પોતાની બેંકમાં શરાફી વહીવટ ચાલે છે. પેન્શન મળ્યા કરે છે. હિસાબ એવો ચોખ્ખો રાખવામાં આવે છે કે, કોઇ જરા પણ આંગળી ચીંધી શકે નહિ, હિસાબ સર્વ નિયમિત રીતે ઓડિટ કરાય છે.

આધુનિક ઢબથી સ્થાપેલા સુવાવડખાનામાં ફરજિયાત સુવાવડ કરવા જવાની સ્ત્રીઓ માટે આજ્ઞા છે. આ સંસ્થામાં સ્વચ્છતા ઉપર બારે ધ્યાન દેવામાં આવે છે. બધા રહેવાસીઓને સ્વચ્છતા શીખવવામાં આવે છે. આવા મોટા વિસ્તારના પાંચસો મકાનોમાં કે રસ્તાઓ ઉપર અથવા બાગબગીચામાં ક્યાંએ કચરાનું નામ નહિ. ચારે તરફ ખૂબ કાળજીથી કચરો સાફ કરી નાખવામાં આવે છે. સૌ સાદાં અને સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરે છે. સ્વાસ્થ્ય અને સુખશાંતિના કાયદાનું બરાબર પાલન કરવામાં આવે છે. સર સાહેબજી મહારાજે શારીરિક અને માનસિક સિદ્ધિ ઉપર ખાસ ભાર મૂકીને બધાં સંસ્થાવાસીઓને એ વિષયોનું ખાસ શિક્ષણ આપ્યું હતું, આંખે ચોંટે તેવી સ્વચ્છતા સર્વત્ર છે.

આપણા હિંદીઓ શિસ્તપાલનમાં પછાત જણાય છે. રેલવે સ્ટેશન, નાટક, સીનેમા, મેળામાં જ્યાં જાઓ ત્યાં એકબીજાને ધક્કામુક્કી આપતા સૌ જણાય છે. સૌ સૌના વારા મુજબ નિયમિત ગોઠવાઇને જવાની યુરોપની સુધરેલી પ્રજાની ટેવો આપણી પ્રજામાં હજી આવી નથી. દયાળબાગની સંસ્થામાં આ દૂષણ મને જોવામાં આવ્યું નહિ. પગાર લેવા જનારાઓ, પેન્શન લેવા જનારાઓ વારાફરતી ગોઠવાઇને ઊભા રહે છે. કારખાનાંઓમાં પણ ક્યાંએ ધાંધલ નહિ, ધક્કામુક્કી નહિ. સૌ પોતપોતાનું કાર્ય સમજીને કર્યાં કરે. સર્વ હથિયારો પણ ગોઠવીને યોગ્ય સ્થળે મૂકેલાં હોય છે. સ્કૂલોનાં છોકરાછોકરીઓ અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓમાં પણ આ શિસ્તપાલન જોવામાં આવ્યું હતું. નિયમિતતા, શિસ્તપાલન અને એકધ્યાન એ આ સંસ્થાના આદર્શો છે. ધાર્મિક શ્રદ્ધાથી એનું પાલન કરવામાં આવે છે.

સંસ્થાનાં વિશાળ સ્થાપત્યો અને મિલકતો બધી સંસ્થાનીજ છે. કોઇ પણ સમયની ખાનગી માલિકીની કોઈ મિલકત નથી. દરેક

બાળકને શિક્ષણ ફરજિયાત છે. વૈદક તપાસ પણ ફરજિયાત છે. મફત સારવાર મળે છે. આધુનિક ઢબના સુવાવડખાનામાં સૌ સ્ત્રીઓને સુવાવડ સમયે ફરજિયાત મોકલવામાં આવે છે. બાળકોને માત્ર પોપટિયા લખવા વાંચવાનું જ્ઞાન મળતું નથી; પરંતુ સૌને અમુક વય પછી પરીક્ષા પસાર કર્યા બાદ કારખાનાંઓમાં કામ કરવું પડે છે. ૭ માસ સુધી દરેક યુવક શિખાઉ રહે છે. પછી એનો પગાર ત્રીસ રૂપિયાથી શરૂ થાય છે. કામમાં જેમ જેમ પ્રવીણ થતો જાય છે તેમ તેમ એનો પગાર વધે છે. પચીસ વરસ પછી પેન્શન મળે છે, પેન્શનરો પણ ત્યાંજ રહે છે. આ સંસ્થાનાં ઉદ્યોગ મંદિરોમાં એક હજાર યુવકો કામ કરે છે.

દરેક ઉદ્યોગ મંદિરનો એક વડો હોય છે. શરૂઆતમાં યુરોપથી શીખી આવેલા વિજ્ઞાન, રસાયન અને વિદ્યુતના જ્ઞાતાઓ આ સંસ્થાઓના અધિકારીઓ નિમાતા હતા. હમણાં હવે અનુભવીઓને પસંદગી આપવામાં આવે છે. બધાં રહેવાસીઓ સવારના વહેલાં અને સાંજે વ્યાખ્યાન હોલમાં પ્રાર્થના અને ઉપદેશ માટે ભેગાં થાય છે. આ સત્સંગ–મંદિર ચાર વરસ થયાં આખું આરસપહાણનું બંધાય છે. હજી અપૂર્ણ છે. પાંચ વર્ષ બીજાં લાગશે. એના ઉપર પચીસ લાખ રૂપિયા લગભગ ખર્ચ થવાનો અંદાજ સંભવ્યો છે. હિંદનું એ એક મહાન મંદિર બનશે. એમાં મૂર્તિ રાખતા નથી. માત્ર ગુરુનાં વચનો, પ્રાર્થના અને ઉપદેશ થાય છે. પૂજા, અર્ચના વગેરે નથી. મંદિરના પ્લાન બહુ સુંદર છે.

સભાને પાણી કૂવાઓમાંથી મેળવવું પડતું હતું. સરકારની મંજૂરી મેળવી તેઓએ યમુના નદીમાંથી એક નહેર પોતાના સંસ્થાનમાં વાળી છે. એમાંથી સંસ્થાન માટે જોઇતું પાણી પંપ કરીને તથા સ્વચ્છ કરીને સૌને પૂરું પાડવામાં આવે છે. વિશાળ પશુશાળાનાં પશુઓને માટે ઘાસચારો પેદા કરવા માટે આ નહેરના પાણીનો ઉપયોગ થાય છે. ચારે તરફ બે હજાર એકરમાં ખેતી કરવામાં આવે છે. શાક, ફળ-ફૂલ ઉગાડવામાં આવે છે અને અનાજ પણ પેદા કરવામાં આવે છે. ખેતીવાડી પણ આધુનિક ઢબથી કરાય છે, અનેક યુવકોને ખેતી

શીખવવામાં આવે છે. ખેતીવાડીખાતું અનુભવી સ્નાતકના હાથ નીચે છે. તેમાં યંત્રો અને છેલ્લી ઢબની ખેતીનાં સાધનો વાપરવામાં આવે છે. સંસ્થાની ચારે તરફ ખેતરોની લીલાશ રમણીય લાગે છે.

સભા પોતાના સભ્યોની જરૂરિયાત ઉપરાંત મોટી રકમના પાકા પદાર્થો તૈયાર કરે છે. કારખાનાંઓમાં તૈયાર થતાં બૂટો, વસ્ત્રો, રેશમી વસ્તુઓ, વિદ્યુતની વસ્તુઓ, ચામડાં, પેન્સિલો, હોલ્ડરો, નીપો, ફાનસો, ફાઉન્ટનપેનો, ગીલીટકોલી વસ્તુઓ, કાચનો સામાન, ચામડાનો સામાન, ચાકુ, છરી, કાંટાઓ, સાબુ, તેલો, રંગો વગેરે અનેક પદાર્થો બને છે. એ સર્વે પદાર્થો વેચવા માટે ઉત્તર હિંદનાં શહેરોમાં સભાએ દુકાનો ખોલી છે. એ દુકાનો પણ વિશાળ પ્રમાણમાં સ્થાપી છે, પોતાના માલની જાહેરાત માટે અને સ્વદેશીના વિકાસ માટે ઉત્તરહિંદ અને પંજાબમાં સભાના મિત્રોએ પ્રદર્શનો ભર્યાં છે. અજમેર, લાહોર અને પટણા ખાતે મોટાં પ્રદર્શનો ભરાવ્યાં હતાં. પ્રજાએ તેનો ખૂબ લાભ લીધો હતો.

છેલ્લામાં છેલ્લી ઢબનાં અને આધુનિક સર્વે સ્વચ્છ સાધનો ધરાવતી સંસ્થાની દુગ્ધશાળા હિંદમાં સૌથી મોટી છે. બેંગલોર ખાતે હિંદીસરકાર એક મોટી દુગ્ધશાળા નિભાવે છે. પરંતુ દયાળબાગની દુગ્ધશાળા ઘણી મોટી અને સ્વચ્છ છે. હિંદમાં કદાચ સૌથી મોટી દુગ્ધશાળા એ હશે. યંત્રોની મદદથી એમાં દૂધ સ્વચ્છ અને જંતુ વગરનું કરાય છે. પછી હવાપ્રૂફ બોટલોમાં એ ભરવામાં આવે છે. બધું કામ યંત્રથી થાય છે. હાથનો સ્પર્શ ક્યાંએ નથી. એજ દુગ્ધશાળામાં માખણ પણ શાસ્ત્રીય રીતે બને છે. સિત્તેર હજારના ખર્ચે આ ભવ્ય દુગ્ધશાળા બાંધવામાં આવી છે. એના ઉપર અનુભવી સ્નાતક કામ કરે છે. અનેક યુવકોને દુગ્ધશાળામાં કેળવણી અપાય છે.

રાધાસ્વામી સંપ્રદાયની આ સભાના એક લાખ સભ્ય હિંદના ઉત્તર વિભાગમાં આવ્યા છે. એમાં નાતજાતનો ભેદ નથી. ઉત્તર હિંદમાં એના સત્સંગની ત્રણસોસિત્તેર રજિસ્ટર શાખાઓ છે. એ એક લાખ સત્સંગીઓએ ચૂંટેલી અડતાળીસ સભ્યોની કાર્યકારિણી સભા સર્વે વહીવટ ચલાવે છે. ચાલુ કામ માટે એમાંથી સાત સભ્યોની વ્યવસ્થા-

કારિણી કમિટી નિમાય છે. સભાની વાર્ષિક પેદાશ ચાર લાખ રૂપિયાની છે. ખર્ચ પણ તેટલું જ છે. મુખ્યત્વે પેદાશ સાર્વજનિક તરફથી મદદમાં કરવામાં આવે છે. ખર્ચ શિક્ષણસંસ્થાઓ, ઉદ્યોગસંસ્થાઓ, હોસ્પિટલો નિભાવવા- ખેતી, દુગ્ધાલય અને ઉદ્યોગસંસ્થાઓનાં ખર્ચ અને પેદાશનો ઉપલા આંકડાઓમાં સમાવેશ થતો નથી. સર્વેની પેદાશ પંદર લાખ રૂપિયાની છે. ખર્ચ પણ તેટલોજ છે.

આવી સારી સંસ્થાને સરકાર તરફથી પૂરો સહકાર અને મળે છે. જમીન મેળવવામાં, રસ્તા બાંધવામાં, બિલ્ડીંગ બનાવવામાં જાહેર બાગબગીચાઓ બનાવવા માટે સરકારી મોટી મદદ મળી હતી. ધોરણોમાં લગભગ ચારસો વિદ્યાર્થીઓ છે. એમના માટે ચાર હોસ્ટેલો છે. એ હોસ્ટેલો માટે સરસ મકાનો છે. તેમાં વિદ્યાર્થીઓની સગવડો માટે સારાં સાધનો રાખ્યાં છે. એમને દરરોજ શારીરિક વ્યાયામ-શિક્ષણ દેવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થિઓને સ્કૂલોના સ્નાતકો દરરોજ તાલીમ આપે છે. આ શિક્ષણશાળાઓમાં નાતજાત અને ધર્મના ભેદ વગર સૌને દાખલ કરે છે. સૌ વિદ્યાર્થીઓને ફરજિયાત હોસ્ટેલોમાં રહેવાનું હોય છે. વિદ્યાર્થીઓનાં સ્વાસ્થ્ય ઉપર દેખરેખ અને સંભાળ રાખવા માટે ખાસ પ્રબંધ કરાવ્યો છે; રમતગમત માટે હોકી, ક્રિકેટ, ફુટબોલની વ્યવસ્થા રખાય છે. વિદ્યાર્થીઓને પ્રવાસે લઈ જાય છે. વિદ્યાર્થીઓ માટે દશ હજાર પુસ્તકોની મોટી લાયબ્રેરી નિભાવે છે. એક સારું સંગ્રહસ્થાન-મ્યુઝિયમ પણ સ્થાપ્યું છે. એક બેંડ પણ વિદ્યાર્થી- ઓએ સ્થાપ્યું છે. વિદ્યાર્થિનીઓ માટે એક હાઇસ્કૂલ સ્થપાઇ છે. તેને માટે સુંદર સગવડો અને ભવ્ય મકાનો છે.

સંસ્થાનું ઉદ્યોગખાતું બહુ વિશાળ છે. બાવન જાતના ઉદ્યોગો માટે વિશાળ બાવન મકાનો બંધાયાં છે. વર્કશોપમાં સેંકડો યંત્રો ગોઠવ્યાં છે. તેની પાછળ પંદર લાખ રૂપિયા ખર્ચ થયું છે. એના પેટામાં લુહારની ભઠ્ઠીઓ, ગાળવાની ભઠ્ઠીઓ, ઘડવાની એરણો, ઢાળો ઢાળવાની ભઠ્ઠીઓ છે. બીજી તરફ વીજળીનાં યંત્રો, કાંટાઓ, ગીલીટ કરેલી વસ્તુઓ, ચમચા, ઝારા, છરીઓ, વિજ્ઞાન અને વૈદકનાં સાધનો ઝવેરાત, સોનીકામ, રમકડાં, વીજળીથી ચાલતાં ઘડિયાળો ચલાવે છે. અહીંજ સુતારકામ શીખવવા ને ફર્નિચર બનાવવાનો વિભાગ છે.

બગલમાં ચામડાં કેળવવાનો વિભાગ છે. તેની પાડોશમાં ચામડાના બૂટો,
પેટીઓ, પટા વગેરે સામાન બનાવવાના મોટા વિભાગો છે. લાખોની
કિંમતની ચામડાની વસ્તુઓ તૈયાર થાય છે.

કપાસનાં વસ્ત્રોની મિલમાં પચાસ વીજળીથી ચાલતી લૂમો ચાલે
છે. તે સિવાય પંદર હાથની શાળો છે. કંપની અમૃતસરમાં એક
મોટી કાપડની મિલ ચલાવે છે; ઊનનાં વસ્ત્રો અને રેશમનાં વસ્ત્રો
વણવા માટે જુદા જુદા વિભાગો છે. દશબાર લાખ રૂપિયાની કિંમ-
તની વસ્તુઓ ત્યાં તૈયાર થાય છે. જાતજાતના પદાર્થો અહીં બને
છે. એ ઉદ્યોગોમા એક હજાર માણસો કામ કરે છે. તેમાં મોટે
ભાગે વિદ્યાર્થીઓ છે. આને સરકારી સારો આશ્રય મળે છે. કાપડ-
ખાતાની જોડમાં મોજાં, બદિયાન, ગલપટા બનાવવાનું કારખાનું
છે. ફાઉન્ટેનપેનો અને કેટલીક જાતનાં સૂક્ષ્મ યંત્રો અહીં બને છે.
આ સર્વ જાતની વસ્તુઓ બતાવવા માટે એક વિશાળ દસ્યહોલ
બાંધેલો છે. વેચવા માટે જુદી દુકાન બીજા ભાગમાં છે.

સભાની ટેકનિકલ કૉલેજ જુદી છે. એના બિલ્ડીંગ પાછળ
પિસ્તાળીસ હજાર અને નિવાસગૃહ પાછળ સાઠ હજાર ખર્ચવામાં
આવેલ છે. મોટરોને રીપેર કરવી. વીજળીનાં યંત્રો બનાવવાં, વીજળીક
શક્તિનું મોટું કારખાનું અને એન્જિનિયરીંગ ખાતું નિભાવવામાં આવે
છે. એકસોદશ એન્જિનિયરો એમાંથી પસાર થાય છે. સુડતાળીસ
એન્જિનિયરો મોટરની શાળામાથી પાસથયા છે.

દયાળબાગનું ટૂંકામાં વર્ણન કરવું એ એને સંપૂર્ણ ન્યાય
નથી. પશુશાળામાં સરસમાં સરસ ગાયો નિભાવવામાં આવે છે. એ
યુરોપિયન સાંઢો પણ ખરીદી મંગાવવામાં આવ્યા છે. લગભગ
પાંચસો ગાયો ત્યાં છે. તે સિવાય ગામડિયાઓની ગાયોને પોતાની
હકુમત નીચે લઈ એમને પશુપાલનની આધુનિક રીતો શીખવવામાં
આવે છે. હિંદની દરેક પ્રખ્યાત જાતનાં પશુઓ મંગાવી તેના ઉપર
અખતરા કરીને સારી જાતો શોધી કાઢવામાં આવે છે. આપણા
ધર્મગુરુઓ સર્વ આવી સંસ્થાઓ સ્થાપતા હોય તો કેવું સરસ બને!

('શારદા' માસિકના એક અંકમાંથી)

७१–कृषिसंग्रह

(લેખકઃ–શ્રી. રેવાશંકર ઓ. સોમપુરા, બી. એ.)

આજથી સવાત્રણ હજાર વર્ષ પૂર્વે થયેલા મહર્ષિ પારાશરે "કૃષિસંગ્રહ" નામે એક પ્રાચીન સંસ્કૃત ગ્રંથ રચ્યો છે, જેના કેટલાક ભાગનું વિદ્વાન કૃષિશાસ્ત્રી ડૉ. રાયચૌધરીએ ભાષાંતર કર્યું છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના ભૂમિવિજ્ઞાનના શાહી મંડળના પ્રમુખ ડૉ. સર રસેલ, જે થોડા વખત અગાઉ હિંદની મુલાકાતે આવેલા, તેમણે એ મંડળના પાક્ષિક પત્રમાં ઉપરના પુસ્તકમાંથી કેટલાક ભાગનો ઉતારો મૂકી આજના વૈજ્ઞાનિકોને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે, "આજથી ૩૩૦૦ વર્ષ પૂર્વે કૃષિવિદ્યાની કેટલીક શાખાઓ જે વિકાસ પામેલી તેમાં આપણે કશી પ્રગતિ કરી છે?"

'કૃષિસંગ્રહ'ના પ્રારંભમાં મહર્ષિ પારાશરજી કહે છેઃ "સોનું, ચાંદી, રત્નો તથા વસ્ત્રભંડારના ધણીને પણ કૃષિકાર–ખેડૂત પાસે લાંબો હાથ કરવો પડે છે. કેમકે સર્વ અંગ–ડોક, કાન, પોંચા પર જે માણસોએ દાગીના ઠાંસી દીધા હોય, તેમને પણ પોતાનાં પેટ તો અન્નથી જ ભરવાં પડે છે. આ સર્વ સંપત્તિ છતાં અન્ન વિના મનુષ્ય ભૂખે મરે છે. માટે અન્ન જીવન છે–અન્ન બળ છે–અન્ન સર્વ સંપત્તિની શિરટોચ છે. દેવ, મનુષ્ય ને રાક્ષસ–સૌ કોઈ અન્ન પરજ જીવે છે. સર્વને 'અન્ન સમા પ્રાણ' છે. આ અન્ન ભૂમિ દે છે અને તેના પેદા કરનાર કૃષિકાર–ખેડૂત છે."

ખેતી પર પૂરતું લક્ષ અપાય તો મનુષ્યને તેમાંથી ધન–લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે ને તે તરફ માણસ બેકાળજી બને તો દારિદ્ર આવી મળે છે. વંદનીય મહર્ષિજી કહે છેઃ "ઘરનો કારભાર તમારા પિતાને સોંપજો, રસોડાનો કારભાર માતાને આપજો. તમારા જેટલીજ સંભાળથી કામ કરે તેવા તમારા વિશ્વાસુ સેવકને તમારાં ઢોર ભળાવજો; પણ ખેતી ઉપર તમે જાતે કામે લાગજો, કેમકે એક હાથના દુર્લ-

ક્ષથી કૃષિ-ખેતી, ગાય, ધનુર્વિદ્યા, સ્ત્રી ને રાજ્ય નષ્ટ થાય છે. સશક્ત માણસોએજ ખેતી કરવી. એથીજ પ્રજા સુખી બને. દૂબળા માણસજ હલકા વર્ણના લોકોની માફક ભીખ માગતા ફરે છે."

"પશુધનની પૂરી સંભાળ લેનાર જાતે ખેતર પર જાય છે અને વરસાદ આવવાના તથા પાકની તૈયારીના સમયથી વાકેફ રહે છે. તે ઉત્તમ બીજ પણ સંઘરી રાખે છે ને કદી આળસ કરતો નથી; તે સર્વ ઋતુના-લેસરીના પાક લે છે ને તેને કદી થાક લાગતોજ નથી."

આગળ ચાલતાં એ ગ્રંથમાં મહર્ષિજી પશુ પ્રત્યેના માયા-પ્રેમની વાત કરે છે. એ વાંચીને સર રસેલ પૂછે છે કે, "ખેતીના ઉપયોગમાં આવતાં જાનવરોના શ્રેય પ્રત્યે આજના સુધરેલા યુરોપિયન લોક પણ આ પ્રાચીન અરણ્યવાસી વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ જેવી દીર્ઘદૃષ્ટિ પહોંચાડે છે?" મહર્ષિ પારાશરજી કહે છેઃ "ખેતીના પ્રારંભમાં જાનવરોને એવી રીતનાં હાંકવાં કે તેને ભારે કષ્ટ ન પડે. જાનવરને મારીકૂટીને પેદા કરેલ પાક કોઈ પણ ધર્મકાર્ય સારુ નિરુપયોગી છે. જાનવરને દુઃખી કરી ભલે તમે ચાર ગણો પાક પેદા કરો, પણ તે પાક એ પ્રાણીઓના નિસાસાથી નિષ્ફળજ ગયો માનજો. તેથી તો કૃષિકાર-ખેડૂત દરિદ્ર બને છે, જાનવરને ખોળ, ઘાસ ને બીજા પોષક પદાર્થો ખવડાવજો ને ખેતરમાં સાંજ-સવાર તેને ચરાવજો તો તેમને થાક કદી લાગશે નહિ.

"ઢોરની ગમાણ મજબૂત બાંધી હોય ને ત્યાંથી છાણ, મૂત્ર ઇત્યાદિ વાળીચોળી સાફ રખાતી હોય તો બહુ પોષક પદાર્થ વિના પણ ઢોર સારાં થાય છે. પણ જો ઢોર ગમાણેથી છૂટતાં તેમનાં શરીર છાણમૂત્રથી લપેટાઇ ગયેલાં હોય, તો તમે તેવા પોષક પદાર્થ ને સારી ચાર તેને નીરો, છતાં તે બધું નિષ્ફળ જાય છે. જે ગમાણ આગળ છાણ, મૂત્ર, ગારો, ધૂળ ઇત્યાદિ એકઠાં થવા ન પામતાં હોય ત્યાં હમેશ લક્ષ્મીનો વાસ રહે છે.

"ચાર જોડી બળદ રાખી ખેતી કરનાર ઉત્તમ કૃષિકાર કહે-

વાય. વૈશ્ય વૃત્તિવાળાજ ત્રણ જોડી બળદ રાખીને ખેતી કરે છે. પણ બળદનો પ્રાણ હરનાર લોક એક જોડી બળદ રાખીને ખેતી કરે છે. દસ હળ રાખનાર ખેડૂતને ત્યાં લક્ષ્મીદેવીનો વાસ રહે છે; પાંચ હળનો માલિક ધન પામે છે; ત્રણ હળનો ધણી અન્ન પામે છે, પણ એક હળવાળો તો દેવામાં ડૂબે છે. જેની પાસે બે હળ હોય તે માંડ પોતા જોગું પેદા કરી ખાય છે; પણ તે પિતૃ, દેવ કે અતિથિનું કલ્યાણ સાધી શકતો નથી."

ગાયના છાણનો ખાતર તરીકે ઉપયોગ કરવા મહર્ષિજી ભલામણ કરે છે. બિયાં કેમ એકઠાં કરી સંગ્રહી રાખવાં તે વિષે સૂચના આપી કહ્યું છે કે, "જો બિયાં ઊગી ન શકે તેવાં હોય તો ખેડૂત, ખાતર, ખેતર, બળદ ને હળ બધાં નકામાં બને છે." પછી વાવણી કેમ કરવી તેના નિયમ ગણાવ્યા છે. વળી ખેતરમાં નીંદામણ પર બહુ ભાર મૂકી કહ્યું છે કે, "અન્નના છોડ સાથે ઘાસ ઊગે છે ને બે વચ્ચે સ્પર્ધા થાય છે. તેથી સારો પાક કદી ન ઊતરી શકે, માટે ખેતર પૂરું નીંદાવજો."

ખેતર સૂકું ભંઠ ન બની જાય તથા ભેજ જળવાઈ રહે તે સારુ પણ બહુ સુંદર સૂચનાઓ કરી છે. તેઓ કહે છેઃ "આસો તથા કારતક માસમાં જે માણસ પોતાના ખેતરમાં જળ સંગ્રહી લેવા ગોઠવણ નથી કરતો, તેને મૂર્ખશિરોમણી માનજો. કુટુંબની સંપૂર્ણ રક્ષા કરનાર માણસ જેમ કુટુંબના સ્ત્રીવર્ગની અતિ સંભાળથી રક્ષા કરે છે, તેમજ ખેડૂતે પોતાના ખેતરમાં જળનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ."

સવાત્રણ હજાર વર્ષ પૂર્વે હિંદમાં થતી ખેતી પરનો આ સુંદર ઉપયોગી ગ્રંથ વાંચીને સર રસેલ મુગ્ધ થયો છે. એ ધાર્મિક રીતિનીતિઓને આધુનિક માણસ વહેમ ગણે છે. પણ એ પ્રાચીનકાળના કૃષિકારો એનેજ લીધે પોતાના ધંધામાં રચ્યાપચ્યા રહી ભૂમિ તથા ગોધન સુધારતા ને સુખી થતા, ઉત્તમ ખેતીના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોથી તેઓ પૂર્ણ વાકેફ હતા.

ક્ષથી કૃષિ–ખેતી, ગાય, ધનુર્વિદ્યા, સ્ત્રી ને રાજ્ય નષ્ટ થાય છે. સશક્ત માણસોએજ ખેતી કરવી. એથીજ પ્રજા સુખી બને. દૂબળા માણસજ દલકા વર્ણના લોકોની માફક ભીખ માગતા ફરે છે."

"પશુધનની પૂરી સંભાળ લેનાર જાતે ખેતર પર જાય છે અને વરસાદ આવવાના તથા પાકની તૈયારીના સમયથી વાકેફ રહે છે. તે ઉત્તમ બીજ પણ સંઘરી રાખે છે ને કદી આળસ કરતો નથી; તે સર્વ ઋતુના–લેસરીના પાક લે છે ને તેને કદી થાક લાગતોજ નથી."

આગળ ચાલતાં એ ગ્રંથમાં મહર્ષિજી પશુ પ્રત્યેના માયા–પ્રેમની વાત કરે છે. એ વાંચીને સર રસેલ પૂછે છે કે, "ખેતીના ઉપયોગમાં આવતાં જાનવરોના શ્રેય પ્રત્યે આજના સુધરેલા યુરોપિયન લોક પણ આ પ્રાચીન અરણ્યવાસી વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ જેવી દીર્ઘદૃષ્ટિ પહોંચાડે છે ?" મહર્ષિ પારાશરજી કહે છે: "ખેતીના પ્રારંભમાં જાનવરોને એવી રીતનાં હાંકવાં કે તેને ભારે કષ્ટ ન પડે. જાનવરને મારીકૂટીને પેદા કરેલ પાક કોઈ પણ ધર્મકાર્ય સારુ નિરુપયોગી છે. જાનવરને દુઃખી કરી ભલે તમે ચાર ગણો પાક પેદા કરો, પણ તે પાક એ પ્રાણીઓના નિસાસાથી નિષ્ફળજ થયો માનજો. તેથી તો કૃષિકાર–ખેડૂત દરિદ્ર બને છે, જાનવરને ખોળ, ઘાસ ને બીજા પોષક પદાર્થો ખવડાવજો ને ખેતરમાં સાંજ–સવાર તેને ચરાવજો તો તેમને થાક કદી લાગશે નહિ.

"ઢોરની ગમાણ મજબૂત બાંધી હોય ને ત્યાંથી છાણ, મૂત્ર ઇત્યાદિ વાળીચોળી સાફ રખાતી હોય તો બહુ પોષક પદાર્થ વિના પણ ઢોર સારાં થાય છે. પણ જો ઢોર ગમાણેથી છૂટતાં તેમનાં શરીર છાણમૂત્રથી લપેટાઇ ગયેલાં હોય, તો તમે તેવા પોષક પદાર્થ ને સારી ચાર તેને નીરો, છતાં તે બધું નિષ્ફળ જાય છે. જો ગમાણ આગળ છાણ, મૂત્ર, ગારો, ધૂળ ઇત્યાદિ એકઠાં થવા ન પામતાં હોય ત્યાં હમેશ લક્ષ્મીનો વાસ રહે છે.

"ચાર જોડી બળદ રાખી ખેતી કરનાર ઉત્તમ કૃષિકાર કહે-

~~ ७२-सेवा-उपवन ~~

(લેખકઃ-શ્રી. બનારસીદાસ ચતુર્વેદી)

સને ૧૮૭૪ની વાત છે. આયર્લેંડના ડબ્લિન નગરમાં ત્રણ આયરિશ કન્યાએ રહેતી હતી. એ મિસ્ટર પિમની સુપુત્રીએ હતી. એક દિવસ તેમને ખબર પડી કે, મિસ્ટર બેલી નામને પાદરી હિંદુસ્તાનથી પાછો આવ્યા છે. તે બહેનોએ તે પાદરી સાહેબને પોતાને ઘેર નિમંત્રણ આપ્યું અને તેમના અનુભવ વિષે પૂછ્યું. મિ૦ બેલી કે જે અંબાલામાં રહેતા હતા અને રજામાં ઘેર ગયા હતા, તેમણે પોતાના કાર્ય સંબંધી વાતો કરી. તેમણે કહ્યું કે, અંબાલામાં તેમના બંગલાથી પચાસ સાઠ વાર દૂર થોડીક ઝૂંપડીએ છે, ત્યાં કોઢી લોકો રહે છે અને તેમની દશા અત્યંત દયાજનક છે. તે આયરિશ બહેનોનું હૃદય ભારતીય કોઢીઓની દુર્દશાથી દ્રવિત થયું અને એક બહેન મિસ શારલોટ પિમે કહ્યું. "વધારે તો નહિ પરંતુ અમે બહેનો એક વર્ષમાં ત્રીસ પૌંડ (ચારસો રૂપિયા) એકઠા કરીને આપને મોકલ્યા કરીશું." મિસ પિમ અત્યંત સંકોચશીલ શરમાળ સ્વભાવની હતી અને તેને ત્રીસ પૌંડ એકઠા કરવા પણ મુશ્કેલ લાગતા હતા. છતાં પણ તેણે તનમનથી પ્રયત્ન કર્યો અને વર્ષને અંતે તેમણે પાંચસો પૌંડ (૬૬૬૬ રૂપિયા) મોકલ્યા.

આજથી ત્રેસઠ વર્ષ પહેલાં જે સેવારૂપી બી એ બહેનોએ વાવ્યાં હતાં, તે આજે એક લીલાછમ બગીચાના રૂપમાં હયાત છે. આ જ લેપર-મિશનની જન્મકથા છે. એકલા ભારતવર્ષમાં લેપર-મિશનને તાબે તેંતાળીસ કોઢીઓના આશ્રમો (કુષ્ઠાશ્રમો) છે. તેની અંદર રહેનારાઓની સંખ્યા ૭૨૫૯ છે અને એમના સિવાય ૮૬૦ બાળક-બાલિકાએ છે, કે જેમને આ ભયંકર રોગથી બચાવી લેવામાં આવ્યાં છે. સન ૧૯૩૫માં આ આશ્રમોમાં ૭૯૬૯૧૨ રૂપિયા ખર્ચવામાં આવ્યા હતા.

ન તો ભારતના કોઇ ઇતિહાસમાં ક્યાંય કુમારી પિમ બહેનોની

આજના કૃત્રિમકારને સરકારી–દરબારી ભારે મહેસૂલમાંથી કેટ
લીક મુક્તિ મળવી ઘટે છે. વળી વર્ષોવર્ષ ઘટતા જતા વરસાદના
પણ યોગ્ય ઇલાજ કરવા ઘટે છે, સ્વીટ્ઝર્લૅન્ડ દેશમાં જંગલ ને ઝાડી
છે. વળી પહાડો પરથી ઝરણાં રાતદહાડો વહે છે. એ પાણીના નાના
મોટા ધોધનો ઉપયોગ વીજળિક યંત્રો ચલાવવામાં કર્યો છે ને આવાં
ઘણાં યંત્રો ઠેર ઠેર નાખી દીધાં છે. પોતપોતાની માલિકીની ઝાડી
લોકે કાપવા માંડી ને પછી ત્રણચાર વર્ષે જ વરસાદ ઘટતાં ઝરણાંમાં
અગાઉ જેટલું પાણી વહેતું બંધ થયું ને લાખોને ખર્ચે નાખેલાં
પેલાં યંત્રો ચાલતાં અટક્યાં. આનાં કારણો ખોળી કાઢી ઉપાય
દર્શાવવા સ્વીસ પ્રજાએ પોતાના દેશી વિદ્વાન પ્રજાજનોની કમિટી
રચી. જંગલો કાપવાથી આ વસ્તુસ્થિતિ ઊભી થઇ છે એમ ખાતરી
થઇ, ત્યારથી એ દેશની સરકારે સખ્ત કાયદા કર્યા છે કે, “દેશમાં
ઝાડની સંખ્યા વધારવી. એક પણ ઝાડ સરકારની પરવાનગી વિના
કાપવું નહિ ને તેનું ઉલ્લંઘન કરનારને સખ્ત નસિયત કરવી.”
આના અમલ પછી બેત્રણ વર્ષે જ પાછો અગાઉ જેટલો વરસાદ
પડવા લાગ્યો ને ઝરણાંમાં પ્રથમ જેટલું પાણી વહેવા લાગ્યું. હિંદે
પણ આ વસ્તુ ધ્યાનમાં લઇ દર વર્ષે વધુ વૃક્ષારોપણ કરાવવું ને
સરકારી રજા વિના ઝાડ ન કપાય તથા જંગલોની વૃદ્ધિ થાય તેવા
કાયદા રચવા ઘટે છે. વૈજ્ઞાનિકોએ સપ્રયોગ ગણતરી કરી છે કે,
ઝાડપાન ને જંગલવાળી ભૂમિમાં અઢી ઇંચ વરસાદનું પાણી ચુસાઇ
જતાં માત્ર વીસજ મિનિટ લાગે છે. જ્યારે એટલુંજ પાણી ઝાડપાન
વિનાની કોરી ભૂમિમાં ચુસાઇ જતાં પાંચથી દસ કલાક લાગે છે.
તેથી દરેક ગામ ને ખેતરવાડીની આસપાસ પુષ્કળ ઝાડપાન રોપા-
વવા આપણી સરકારે કટિબદ્ધ થવું જોઇએ જેથી ભૂમિ જલવતી બને.

(‘શારદા’ માસિકના એક અંકમાંથી)

ઉત્કૃષ્ટ માન્યું. મિ. મિલર સારી રીતે બંગાળી બોલી શકે છે અને વાંચી પણ લે છે. આપણું કર્તવ્ય છે કે એમને રાષ્ટ્રભાષા હિંદી શીખવીએ. આશ્રમના પ્રબંધક રેવરંડ ઈ. બી. શાર્પ સાહેબ સાથે પણ મુલાકાત કરી લો. જુઓ, તેઓ શું કહે છેઃ "ત્રણ વર્ષથી અમારે સ્થાનની ઘણી સંકડાશ રહે છે અને હમેશાં અમારે કોઇને કોઈ કોઢી રોગીની પ્રાર્થનાનો અસ્વીકાર કરવો પડે છે. મનમાં અમે સમજીએ છીએ કે, સાધન મળતાં અમે અમારા આ પીડિત ભાઇઓને મદદ કરી શકીએ. પણ કરીએ તોય અમે શું કરીએ ? ભારતવર્ષનું આ સૌથી મોટું કુષ્ઠાશ્રમ (કોઢીઓનું આશ્રમ) છે. અહીં આઠસો રોગી રહે છે. અને એકાશી સ્વસ્થ બાળકોનો પ્રબંધ અલગ છે. બસોબાર રોગી ગયે વરસેજ દાખલ કર્યાં હતા. બહારથી કેટલાએ સો રોગીઓ પ્રત્યેક માસે દવા કરાવવા આવ્યા કરે છે. સ્થાનની ઊણપને લીધે જ્યારે અમારે કોઇ રોગીને નિરાશ કરીને પાછો મોકલવો પડે છે, ત્યારે અમારા અંતરાત્માને અત્યંત દુઃખ થાય છે."

પણે જુઓ, અનાજનાં ખેતરોમાં લગભગ બસો સ્ત્રીપુરુષો કામ કરી રહ્યાં છે. કોઇની બળજબરીથી નહિ, બલકે તેમણે સ્વેચ્છાપૂર્વક આ કામ પોતાના હાથમાં લીધું છે. જાજરૂઓની વ્યવસ્થા પણ એ લોકોએ પોતાને માટે પોતેજ કરી છે.

પેલી નાનકડી ઝૂંપડી, જે બાળકોને માટે બની રહી છે. તે જુઓ, રેવરંડ શાર્પ સાહેબને પૂછોઃ "એ કોણ બનાવરાવે છે?" ઉત્તર "વિલાયતનો કોઇ અજ્ઞાત દાની!" આ પ્રાંતના ગવર્નર સાહેબમાં એટલી સહૃદયતા છે કે, તેમણે પોતાના ખર્ચથી છોકરીઓને માટે એક ભોજનશાળા બંધાવી દીધી છે. આ આશ્રમના પ્રબંધક શાર્પ સાહેબ આ જગાએ પંદર વર્ષથી કામ કરી રહ્યા છે. તેઓ કહે છેઃ "આશ્રમના રોગી નિવાસીઓએ જે શ્રદ્ધા અને લગનીથી આ સંસ્થાની ઉન્નતિમાં સહકાર આપ્યો છે, તે જોઇને ઘણીજ સ્ફુર્તિ-ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થાય છે. સાથેજ એ લોકોની આ સહાય અમારે માટે એક બરાબર ધિક્કાર પણ છે. આ રોગીઓ તો પોતાની વર્તમાન ભયંકર પરિસ્થિતિમાં પોતાનું કર્તવ્યપાલન કરે છે; પરંતુ શું આપણે

વાત કે નથી તો ઈંગ્લેંડની તવારીખમાં તેમની હકીકત મળતી; પરંતુ સન ૧૮૭૪ ની એક મહત્ત્વપૂર્ણ ઘટના એ બહેનોની ઉપરોક્ત ઉદારતા હતી. જ્યારે પાશવિક બળ ઉપર સ્થપાયેલાં, હૃદયહીન રાજ્યો અથવા સામ્રાજ્યોનું નામનિશાન પણ આ સંસારમાં નહિ રહે અને જ્યારે શુષ્ક ઇતિહાસોને લોકો તદ્દન ભૂલી જશે, તે સમયે પણ બે ભિન્ન ભિન્ન જાતિઓની વચમાં સેવા અને સહૃદયતાનો સંબંધ સ્થાપનારી એ બહેનોનું નામ આદરપૂર્વક લેવામાં આવશે. ચાલો આજે આપણે તેમનાદ્વારા સ્થપાયેલા સેવા–ભુવનની સફર કરીએ.

ચંદગ

પહેલાં ચાલો આલ્મોડા જિલ્લાના ચંદગ નામના સ્થાને. 'વિશાલ ભારત'ના વાચકોને સુપરિચિત મિસ મેરી રીડ અહીંજ રહે છે. એમની હકીકત 'મહિલા અંક' (સપ્ટેમ્બર–૧૯૩૧)માં આપવામાં આવી છે અને તેને અહીં ફરીથી કહેવાની જરૂર નથી. આ વૃદ્ધ દાદી હવે એકાશી વર્ષની છે અને પિસ્તાળીસ વર્ષની સતત સેવાઓ પછી પણ તેનો ઉત્સાહ જેવો ને તેવોજ છે. અસામાન્ય લગની અને ઉચ્ચકોટીની આદર્શ નિષ્ઠા સિવાય આ કાર્ય સંભવિત નથી. મિસ મેરી રીડ સાથે પણ થોડી વાર વાતચીત કરી લો. એને પેલા વૃદ્ધ કોઢી ગંગારામની હકીકત તો પૂછો, કે જે ચાળીસ વર્ષથી અહીં રહે છે અને કેટલાંએ અંગો ગળી જવા છતાં પણ જેનું જીવન આનંદમય છે. આ બુઢ્ઢાના જીવનથી કેટલાઓને સ્ફુર્તિ મળી છે. મિસ રીડ અમેરિકન મહિલા છે અને હવે ભારતનેજ પોતાની માતૃભૂમિ માને છે. કલાકેક તેના (સની કેસ્ટ કૉટેજ)માં વિશ્રામ કરો અને મનોહર પ્રાકૃતિક સૌંદર્યનું દિગ્દર્શન પણ કરો.

પુરુલિયા

ચંદગથી પુરુલિયા (બિહાર) ચાલો. અહીંજ અમારા મિત્ર શ્રીયુત એ. ડી. મિલર રહે છે. જો તેઓ પોતાનો વેપાર છોડીને અહીં ન આવ્યા હોત તો આજે લખપતિ હોત, પરંતુ લખપતિ બનવા કરતાં મને દુઃખી–પીડિત ભારતવાસીઓના એક વિનમ્ર સેવક બનવાનુંજ

ઉત્કૃષ્ટ માન્યું. મિ. મિલર સારી રીતે બંગાળી બોલી શકે છે અને વાંચી પણ લે છે. આપણું કર્તવ્ય છે કે એમને રાષ્ટ્રભાષા હિંદી શીખવીએ. આશ્રમના પ્રબંધક રેવરંડ ઈ. બી. શાર્પ સાહેબ સાથે પણ મુલાકાત કરી લો. જુઓ, તેઓ શું કહે છે: "ત્રણ વર્ષથી અમારે સ્થાનની ઘણી સંકડાશ રહે છે અને હમેશાં અમારે કોઇને કોઈ કોઢી રોગીની પ્રાર્થનાનો અસ્વીકાર કરવો પડે છે. મનમાં અમે સમજીએ છીએ કે, સાધન મળતાં અમે અમારા આ પીડિત ભાઇઓને મદદ કરી શકીએ. પણ કરીએ તોય અમે શું કરીએ? ભારતવર્ષનું આ સૌથી મોટું કુષ્ઠાશ્રમ (કોઢીઓનું આશ્રમ) છે. અહીં આઠસો રોગી રહે છે. અને એકાશી સ્વસ્થ બાળકોનો પ્રબંધ અલગ છે. બસોબાર રોગી ગયે વરસેજ દાખલ કર્યાં હતા. બહારથી કેટલાએ સો રોગીઓ પ્રત્યેક માસે દવા કરાવવા આવ્યા કરે છે. સ્થાનની ઊણપને લીધે જ્યારે અમારે કોઇ રોગીને નિરાશ કરીને પાછો મોકલવો પડે છે, ત્યારે અમારા અંતરાત્માને અત્યંત દુઃખ થાય છે."

પણે જુઓ, અનાજનાં ખેતરોમાં લગભગ બસો સ્ત્રીપુરુષો કામ કરી રહ્યાં છે. કોઇની બળજબરીથી નહિ, બલકે તેમણે સ્વેચ્છાપૂર્વક આ કામ પોતાના હાથમાં લીધું છે. જાજરૂઓની વ્યવસ્થા પણ એ લોકોએ પોતાને માટે પોતેજ કરી છે.

પેલી નાનકડી ઝૂંપડી, જે બાળકોને માટે બની રહી છે. તે જુઓ, રેવરંડ શાર્પ સાહેબને પૂછો: "એ કોણ બનાવરાવે છે?" ઉત્તર "વિલાયતનો કોઇ અજ્ઞાત દાની!" આ પ્રાંતના ગવર્નર સાહેબમાં એટલી સહૃદયતા છે કે, તેમણે પોતાના ખર્ચથી છોકરીઓને માટે એક ભોજનશાળા બંધાવી દીધી છે. આ આશ્રમના પ્રબંધક શાર્પ સાહેબ આ જગાએ પંદર વર્ષથી કામ કરી રહ્યા છે. તેઓ કહે છે: "આશ્રમના રોગી નિવાસીઓએ જે શ્રદ્ધા અને લગનીથી આ સંસ્થાની ઉન્નતિમાં સહકાર આપ્યો છે, તે જોઇને ઘણીજ સ્ફુર્તિ-ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થાય છે. સાથેજ એ લોકોની આ સહાય અમારે માટે એક બરાબર ફિટકાર પણ છે. આ રોગીઓ તો પોતાની વર્તમાન ભયંકર પરિસ્થિતિમાં પોતાનું કર્તવ્યપાલન કરે છે; પરંતુ શું આપણે

તંદુરસ્ત લોકો કે જેમને સર્વ પ્રકારનાં સાધન પ્રાપ્ત છે, તેઓ આ પ્રમાણે કરીએ છીએ!"

આ કુષ્ઠાશ્રમમાં કંગાલસિંહ નામનો એક બાળક છે. જ્યારે ૭' એ વર્ષનો હતો, ત્યારે તેના ચહેરા ઉપર કોઢનાં ચિહ્ન જણાતાં હતાં છેંતાળીસ ઇંજેક્શન આપવાથી, આરોગ્યપ્રદ ભોજન આપવાથી અને ઉચિત સાવચેતી રાખવાથી એના કોઢનાં ચિહ્ન ચાલ્યાં ગયાં અને હવે એને આરોગ્યભવનમાં રાખવામાં આવ્યો છે. સારી વાત એ બની કે, બીમારીનાં લક્ષણો શરૂ થતાંજ અહીં આવી પહોંચ્યો. પરંતુ એની મોટી બહેન મોડી આવી, એટલે કે જ્યારે તે સત્તર વર્ષની હતી. રોગ ત્યારે પોતાનો કાબૂ જમાવી ચૂક્યો હતો. હવે બહેનનું ગળું આ બીમારીએ પકડ્યું અને તેનાં નેત્રોની જ્યોતિ પણ મંદ થવા લાગી છે. હવે શું થઇ શકે? જો એ આઠ દસ વર્ષ પહેલાં આવી પહોંચી હોત તો બચી જાત. એના બે બીજા ભાઇઓ પણ આજ બીમા-રીથી પીડાઇને અહીં આવી ગયા છે. તે ચારે ભાઇબહેનોને આ બીમારી પોતાના દાદા (માના પિતા)ના સંસર્ગથી થઇ હતી!

મિ. મિલર આપને બતાવશે કે, મિશન આ સમયે તેરસો સાઠ બાળકોનું રક્ષણ કરી રહ્યું છે, તેમાં આઠસો તો તંદુરસ્ત છે અને લગભગ પાંચસોને આ બીમારી છે.

જરા બાળકોને પણ જોઇ લો. ક્યાંક તેઓ સ્નાન કરે છે, ક્યાંક નાસ્તાની રાહ જુએ છે અને ક્યાંક તો બેઠાં બેઠાં મોજથી ભોજન કરી રહ્યાં છે. તેમણે પરિશ્રમ કરીને માટીનું પોતાનું પ્રાર્થ-નાગૃહ પણ બનાવી લીધું છે!

સલ્દોહા (બિહાર)

હવે પુરુલિયા છોડીને સલ્દોહા પધારો. સામે જે મકાન દેખાય
ે તે રોગીઓએ—જેમાંના કેટલાક મિસ્ત્રી છે—પોતેજ બનાવ્યું છે.
હીં એક દર્શનીય વ્યક્તિ છે, તેનું નામ મંસા છે. એ આશ્ર-
ી શરૂઆતથીજ અહીં રહે છે. જ્યારે એ દસ-અગિયાર વર્ષનો
, ત્યારે એની બીમારી આટલી વધી નહોતી. તે સમયે એ પોતા-
ી કેટલાએ મોટા ભાઇઓને ભણાવતો હતો. મંસાની દવા ચાલતી

હતી; પરંતુ ત્યાં બીજા રોગીઓને લાભ થયો તેમ તેમ મંગલની બીમારી બરાબર વધતીજ ગઇ. સ્કૂલનું કામ તેને છોડી દેવું પડ્યું. હવે તે માત્ર સંધ્યાકાળની પ્રાર્થના કરાવ્યા કરતો હતો; પરંતુ હવે બિચારાની આંખો પણ જતી રહી છે અને ગળું પણ બીમારીને લીધે બેસી ગયું છે, તેથી ગાવામાં પણ સામેલ થઇ શકતો નથી. પરંતુ એથી શું ? હવે તેના ચહેરા ઉપર હાસ્ય પથરાયેલું છે. પૂછો:–" કહે ભાઇ! તબિયત કેવી છે ?" જવાબ આપશે–" બ સારો છું!" રેવરંડ વી. બૈમર સાહેબ આ આશ્રમના અ[illegible] છે. તેમને નમસ્કાર કરીને આગળ ચાલો.

બેલગામ (મુંબઈ પ્રાંત)

આ જુઓ, સામેથી શ્રીયુત ડબ્લ્યુ. સી. ઇરવીન સાહેબ પધારે છે. સાંભળો, તેઓ શું કહે છે:–" પ્રત્યેક અઠવાડિયે અમારે કોઇને કોઇ માણસને પાછો મોકલવો પડે છે. ગયે વર્ષે અમારે પચાસ માણસોની પ્રાર્થનાનો અસ્વીકાર કરવો પડ્યો હતો. અમને એ વાતનું ખાસ દુઃખ છે કે, એક વિધવા પોતાનાં ચાર બાળકો સાથે આવી હતી (એ પાંચે કોઢના રોગથી પીડાતાં હતાં) અને સ્થાનના અભાવને લીધે અમારે તેને 'ના' કહેવી પડી. અત્યંત હૃદયવેધક દૃશ્ય હતું; પરંતુ આશ્રમ ભરચક ભરેલો હતો, એટલે અમે શું કરી શકીએ ?"

મોટા ભાઈનું આત્મબલિદાન

"અહીં આ આશ્રમમાં એક અઢાર વર્ષનો યુવક રહેતો હતો. તે કોઢના રોગથી પીડાતો હતો. તેનો પંદર વર્ષનો નાનો ભાઈ દાખલ થવા આવ્યો હતો. અમારે ત્યાં બીજા રોગીઓનાં વિનંતીપત્રો પહેલેથી મંજૂર થઇ ગયાં હતાં અને અમે વરધી આપી ચૂક્યા હતા કે, સ્થાન ખાલી પડતાંજ તેને દાખલ કરી દઇશું. આવી હાલતમાં આ નાના ભાઇને અમે અમારું વચન તોડીએ અને એક આદમી પ્રત્યે અન્યાય કરીએ તોજ દાખલ કરી શકીએ તેમ હતું. આ અમે અયોગ્ય માન્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે, અમારે નાના ભાઇની અરજી નામંજૂર કરવી પડી. બિચારો મોટો ભાઇ આખો દિવસ રડતો રહ્યો. અ

તેણે નિશ્ચય કર્યો કે; હું પેનેન્જ મારી જગ્યા નાના ભાઇને માટે ખાલી કરી આપીશ, એજ પ્રમાણે તેણે કર્યું. નાના ભાઇને પોતાને સ્થાને રાખીને તેણે આશ્રમમાંથી વિદાય લીધી! અમને સૌને આ કરુણાજનક વિદાયથી અત્યંત દુઃખ થયું હતું; પરંતુ લાચાર હતા ?"

મુંબઇ પ્રાંતમાં સેંકડો-હજારો લખપતિ છે. શું તેમનામાં એટલી સહૃદયતા છે કે તેઓ કલ્પનાદ્વારા પોતાને તે મોટા ભાઇની સ્થિતિમાં મૂકી શકે ?

મધ્ય પ્રદેશ

ચાલો હવે મધ્ય-પ્રદેશની યાત્રા કરો. અહીં પણ સ્થાનની અછત છે. ચંપાના ડૉ. પૈનરની વાત સાંભળી લો:

"આ આશ્રમમાં હું દિવસમાં બે વાર આવું છું. પ્રત્યેક વાર મને કોઇને કોઇ રોગી મળે છે, કે જે દાખલ થવાને માટે અત્યંત કરુણાજનક સ્વરથી પ્રાર્થના કરે છે. આસપાસના ગામવાળાઓએ એક ચાલાકીથી કામ લેવાનું શરૂ કર્યું છે, તે એ કે તેઓ રાતને સમયે કોઈ કોઢીને વૃક્ષની નીચે મૂકી જાય છે અને એવી આશા રાખે છે કે, આશ્રમ એને ભૂખે નહિ મરવા દે! આ લોકોની દુર્દશા અવર્ણનીય છે."

ચિરસ્મરણીય ભોજન

અમે ચંપામાં ઘણાજ સુંદર વખતે આવ્યા છીએ. આજે લેપર મિશનના સેક્રેટરી મિ. એન્ડરસન પોતાનાં પત્ની સાથે અહીં પધાર્યા છે. આ અવસરે ડૉક્ટર પૈનરે, જેઓ આ આશ્રમમાંથી આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરીને બહાર ગયા છે, તે સૌને આમંત્રણ આપ્યું છે. આજે આ આશ્રમના જૂના વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓનું પુનર્મિલન થશે! કોઇ કોઇ તો ચારસો માઇલથી આવ્યા છે, જુઓ મોટા મોટા દેગડાઓમાં ભાત રંધાય છે અને લાંબીપહોળી કઢાઇઓમાં કઢી તૈયાર થઇ રહી છે. નાનાં નાનાં બાળકો આમતેમ કૂદાકૂદ કરતાં ફરે છે, પેલાં નવદંપતી ત્યાં ઊભાં ઊભાં હાસ્યવિનોદ કરે છે. સ્ત્રીઓ પોતાની રંગબેરંગી સર્વોત્તમ સાડીઓ પહેરીને આવી છે. વર્ષોથી છૂટાં પડેલાં

બાઈબહેનો હળીમળી રહ્યાં છે. પોતાનાં નાનાં નાનાં બાળકોને એક બીજાને બતાવી રહ્યાં છે. શ્રીમતી પૈનર અને ડૉ. પૈનર તેમની વચ્ચે માતાપિતાની પેઠે ફરી રહ્યાં છે. તેમના હૃદયની પ્રસન્નતા મુખ ઉ ચમકી રહી છે. એકસો ચાળીસ અતિથિ છે.

આજથી કેટલાંએ વર્ષ પહેલાંની વાત છે, જ્યારે ડૉક્ટર ?. કેવળ બે કોઢી રોગીઓથી આ આશ્રમની સ્થાપના કરી હતી દંપતીની સેવા તથા ત્યાગથી અમારાં સેંકડો ભાઇબ્હેનોનાં — આશાનો સંચાર થયો છે, તેમને શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રણામ કરીને આ આગળ વધીએ, કેમકે હજી આપણે ઘણે દૂર જવાનું છે.

ચાન્દકુરી

અહીં કેટલીએ વાતો અમને અત્યંત આશાજનક લાગી. પહેલી તો એ કે એક બ્રાહ્મણ સજ્જને પોતાની જમીનનો એક ટુકડો કૂવો ખોદવા માટે આશ્રમને આપ્યો છે. તેનાથી અહીંનું પાણીનું દુઃખ દૂર થઈ ગયું છે. આ સાચા બ્રાહ્મણત્વને માટે તેમની જેટલી પ્રશંસા કરવામાં આવે તેટલી ઓછી છે. બીજી ચીજ અહીંની ગૌશાળા છે. અહીંનાં પશુ તંદુરસ્ત છે અને દૂધ ઘણુંજ સારું હોય છે; પરંતુ આ બધાથી વિશેષ દર્શનીય મરિયમ નામની સ્ત્રી છે, કે જે પોતે આ રોગથી કંઈક પીડાય છે, પરંતુ તેના સેવાભાવને જોઈને આશ્ચર્ય થાય છે. એ પચાસ માણસોને માટે હમેશાં ભોજન બનાવે છે. પ્રેમ-પૂર્વક ભોજન તૈયાર કરવું અને સ્નેહપૂર્વક પીરસવું કોને કહે છે, તે સૌએ મરિયમ પાસેથી શીખવા જેવું છે. મરિયમને બરાબર ખબર છે કે કયા રોગીને, તેના રોગની પરિસ્થિતિને લીધે કેવું ભોજન મળવું જોઇએ અને તે ભૂલ્યા સિવાય તૈયાર કરી તેને આપે છે. તેમાં કોઇ પણ પ્રકારની ભૂલચૂક થવાજ દેતી નથી.

દસ મિનિટ મિસ એ. એન. વૈગનર સાથે પણ વાતચીત કરી લો. તેઓ એકસો સત્તાવીસ બાળકોની નિરીક્ષક–અથવા કહો કે પાલક–પોષક છે. એ આપને બતાવશે કે બાળકો કેટલાં પ્રસન્ન રહે છે અને સવારે જ્યારે તેઓ નાસ્તો કરે છે, તે સમયે તેમના પ્રફુલ્લ ચહેરાઓ જુઓ !

નજીક ખંડવામાં, જ્યાં આજે સુધી જમીન વ્યાપ છે, ત્યાં કાલે ફૂલ, ફલ ને ફૂલજ નજરે પડશે. નેનીનું તો કહેવુંજ શું ? જ્યાં કૃષિવિદ્યાના નિષ્ણાત ડા. એસ. હિગ્ગીનબોટમ રહેતા હોય, ત્યાં તો આશ્ચર્યજનક ઉન્નતિ થવીજ જોઇએ. આ આશ્રમમાં દૂધ પણ ખૂબ ઉત્તમ પ્રકારનું થાય છે અને શાકભાજી તથા ફળોની ભરપૂરતા છે.

જે ખાસ મહત્ત્વનું કાર્ય લેપર-મિશન કરી રહ્યું છે, તેનો એક ભાગ આપણે ચર્મ-ચક્ષુઓદ્વારા જોઇ લીધો; પરંતુ આ કાર્યની પાછળ જે સેવાપૂર્ણ ભાવના છે, તેનો અનુભવ આપણે જ્ઞાન-ચક્ષુઓદ્વારાજ કરી શકીએ છીએ. મહાત્મા ગાંધીજીએ લખ્યું છે કેઃ—

"ગુલાબ ખીલે છે ત્યારે તેને ખીલવવાનો ઢંઢેરો પિટાવવો પડતો નથી, તેની સુગંધજ તેની મધુરતાનું પૂરતું પ્રમાણ છે. એજ પ્રમાણે એક સાચા ખ્રિસ્તીનું જીવન પણ ગુલાબની પેઠે ચૂપચાપ વિકાસ પામે છે અને આવું ગુલાબી જીવનજ ખ્રિસ્તના સાચા પ્રભાવનું સૌથી વિશેષ સાચું પ્રમાણ છે."

પ્રિય વાચકગણ !

મને ખબર નથી કે કોટીબંધ સાચા કાર્યકર્તાઓની સેવાથી બનેલા આ સુગંધમય ઉપવનની સહેલ કરનાર આપ કોણ છો ?

શું આપ કોઇ માનનીય મહિલા છો ?

ત્યારે તો હું આપને કહીશ કે, આ મહાન ઉપવનની સ્થાપનામાં મહિલાઓનો જબરજસ્ત હાથ છે. આયરિશ પિમ કુમારીઓની હકીકત તમે વાંચી ચૂક્યા છો અને અમેરિકન મિસ મેરી રીડ સાથે પણ આપને પરિચય થયેલો છે. નાસિકની અંગ્રેજ મહિલા મિસ હારવેનું જીવનચરિત્ર પણ કોઇ વાર આપને સંભળાવીશ. તેમણે પોતાના જીવનમાં પાંતરીસ વર્ષ (૧૮૯૭ થી ૧૯૩૨ સુધી) આજ બાઈ બહેનોની સેવામાં ગાળ્યાં હતાં. સિત્તેર વર્ષની ઉંમરમાં એમનો દેહાંત થયો. તેમને બધા આશ્રમવાસીઓ 'મા' કહેતાં હતાં અને આ જ એમનો સૌથી મોટો પુરસ્કાર હતો. સ્કોટલેંડનાં સ્ત્રીચિકિત્સક ઇસાબેલ કરે પોતાના જીવનનાં સર્વોત્તમ વર્ષ દીચપાલી (દક્ષિણ-હૈદરાબાદ)માં ગાળ્યાં હતાં. રામચંદ્રપુરમ (પૂર્વ ગોદાવરી)માં આજે

પણ એક એંધી વર્ષની ઉદાસીને આપ આ દીન-દીન પીડિત ભાઇબહેનોની સેવા કરતાં જોઇ શકો છો. એ કેનેડાવાસી છે. આ પ્રકારે આઇરિશ, અમેરિકન, અંગ્રેજ અને કેનેડિયન મહિલાઓના ત્યાગ અને બલિદાનથી આજે આપણા સમાજના અત્યંત દીન-દીન ભાગની સેવા થઇ છે. ભારતવર્ષમાં હજારો બહેનો કોઢના રોગથી પીડાય છે. ૨૧૦૦ ઓઓ તો આશ્રમોમાંજ રહે છે. શું તેમના પ્રત્યે આપ આપનું કર્તવ્યપાલન કરશો? અથવા શું આપ કોઇ લેખક છો?

તો મારી આપને પ્રાર્થના છે કે, આપ કોઇ વાર આ તેંતાળીસ આશ્રમોમાંથી કોઇએકની તીર્થયાત્રા કરો અને પોતાની નજરે એ મહત્ત્વપૂર્ણ કાર્યને જુઓ અને આપની લેખિનીનો ઉપયોગ આ નિઃસહાય દેશબંધુઓને માટે પણ કરો. એક રશિયન લેખકના નીચે લખેલા વાક્યને ન ભૂલશોઃ

"શું તમે લેખક બનવા ઇચ્છો છો? જો હા, તો તમારી જાતિના પુરાણા જમાનાથી સંચિત દુઃખ સમૂહનો ઇતિહાસ વાંચો. જો તે વાંચતાં વાંચતાં તમારું હૃદય વિદીર્ણ ન થાય, તો તમારી કલમને ફેંકી દો, બસ, પછી સૌ કોઇ તમારા પાષાણહૃદયની ખેદજનક શુષ્કતાને ઓળખી લેશે."

જો લખનારની પાસે એક કોમળ હૃદય હોય, તો પ્રત્યેક કોઢીનું જીવન તેને એક અમર કહાણી અથવા હૃદયવેધક નિબંધનો મસાલો આપી શકે છે.

જો આપ કોઇ રાજનૈતિક કાર્યકર્તા હો, તો મારે માત્ર એટલુંજ કહેવાનું છે કે, જ્યારે આપ રાજનૈતિક કોઢ (ભારતની ગુલામી) ને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છો, ત્યારે આ લોકોને પણ ન ભૂલશો. રાજનૈતિક કાર્ય અને સમાજ-સેવા બન્ને સાથે સાથે ચાલી શકે છે અને ચાલવાં જોઇએ.

અત્રે સેવા-ઉપવન વિષેનો લેખ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. વાચકોને નિવેદન છે કે, તેઓ આ કાર્યને માટે જે કંઇ મદદ મોકલવા ઇચ્છે તે સીધી મિ. ડી. એ. મિલર, મુ- પુરલિયા (બિહાર) મોકલે.

('નવચેતન' જૂન ૧૯૩૭ ના અંકમાંથી)

७३-धारीनो 'रामबाग'

[illegible]

વાળા ધારી ગામ તથા આજુબાજુનાં ગામડાંમાં આજે રામબાગનાં મીઠાં ફળોની ખપત કેટલી છે! પપૈયાં કે જે ધારીમાં કોઈક વાર માંદેસાજે દેખાતાં ને કેળાં તો દિવાળી કે જન્માષ્ટમી જેવા તહેવારે હોય ત્યારેજ નજરે પડતાં; તે આજે બજારમાં ચારે બાજુ મળે છે અને પ્રજા તેનો છૂટથી ઉપયોગ કરે છે.

બાગના સંચાલકોને પણ બરાબર ખાતરી નહોતી કે, ધારી ગામ આટલાં ફળફળાદિ ખાઈ શકશે! તેમને તો શરૂઆતમાં મારકેટનો સવાલ મૂંઝવતો હતો. આવીજ રીતે બીજાં તમામ ફળો જેની હજુ શરૂઆત છે તે ધારીની બજારમાં ખપી જશે એમ લાગે છે.

ધારી ગામને ફળ અને સારાં શાકભાજી ખાવાનો પ્રચાર કરવાનું માન રામબાગનેજ ઘટે છે.''

આ વાતચીત ઉપરથી મારા મિત્રે તે પ્રસિદ્ધ બાગ જોવાની ઇચ્છા દર્શાવી. અમે બન્ને જણા ધારીથી રામબાગને રસ્તે નીકળ્યા. કોઇ પણ અજાણ્યા માણસને રામબાગમાં જવું હોય તો બિલકુલ મુશ્કેલી ન આવે, તેટલા માટે વળાંક લેતા રસ્તાઓ ઉપર પોતાના નામનાં બોર્ડ મારી રસ્તો બતાવેલો છે.

તે રસ્તે ચાલતાં અમે સુંદર એવા લીલોતરીવાળા પ્રદેશમાં પહોંચ્યા. દરવાજા નજદીક આવતાં કોઇને પણ પૂછવું પડે નહિ કે રામબાગ ક્યાં હશે? કારણ ફૂલોથી સુશોભિત તેનો દરવાજો, આજુબાજુ લીલી કુંજાર, કોઇ પણ કળાકારને બે ઘડી આકર્ષે એવી જગ્યા હતી.

અમે સીધા તેની ઓફિસમાં ગયા અને ત્યાંના વ્યવસ્થાપકને મળ્યા. તેમણે તેમની આખી પ્રવૃત્તિની વિગત તથા ત્યાંનાં સૂચિપત્ર આપ્યાં અને અમોને બાગ બતાવવા સાથે આવ્યા.

સૌથી પહેલાં એંજિન-પંપ અને કૂવો જોવા ગયા. ત્યાં બે પંપ ૩''x૩'' અને ૪''x૩'' ક્રિર્લોસ્કરના મૂકેલા હતાં. જ્યારે બન્ને પંપો સાથે ચાલતા હોય ત્યારે એમજ લાગતું કે, નાનો એવો જળધોધ પડે છે ને ચારે કોર પાણી પાણી લાગતું. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં મજૂરોને રહેવાનાં મકાન પણ ઘણીજ સગવડતાપૂર્વક કરવામાં આવેલાં છે.

આજુબાજુની જમીનના પ્રમાણ[illegible] [illegible] હદ. [illegible] સરખી હદ તથા એકર વડની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ફેરવેલી હોય એમ જણાયું. [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] સમજાવ્યું કે, અહીં પપૈયાં વાવ્યા પછી [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] છે ને જમીનને આર્થિક લાભ [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] અંદર આવું રહે છે, તે તેની ખાસ ખાસિયત છે.

આ દરમ્યાન મારી નજર તો ત્યાંની [illegible] ([illegible]) ઉપર ખાસ ચોંટી. કારણ, પાંચ ફૂટ ઊંચી, આઠ ફૂટ જાડી અને સુંદર ભરાવદાર [illegible], આ વસ્તુ ખાસ ત્યાંની જ હતી. તેની અંદર જ્યારે ચાલીએ ત્યારે એમજ લાગતું કે, કોઈ ગ્રીન જમાનામાં ભૂલા પડ્યા હોઈએ! આ લોટખોળ ભરેલી જમીન માટે નાલા-યક હતી. તેની ફતેહમંદી માટે પૂરી શંકા હતી. તેને આ રીતે આ જમીનમાં ફતેહમંદ ઉછરેલી જોઈ રામબાગના સંચાલકોનો હર્ષ માતો નહોતો. આ હર્ષમાં માત્ર તેમના પોતાના સાર્વજનિક ભાવના નહોતી, પણ વાડીવાળા સામાન્ય ખેડૂતોને આ સારી આવક આપનાર વસ્તુની સિદ્ધિ થઈ તે ભાવ મુખ્ય હતો.

આ બધામાં મુખ્ય વસ્તુ તો હજી રહી ગઈ, તે આંબા. આખા બગીચામાં દર પચાસ ચોરસ ફૂટે એક આંબો રોપેલો જણાતો. તે પણ નામચીન કલમ જેવી કે માંગરોળની આંબરી, મદ્રાસનો જમાદાર, આફૂસ, લંગરો, મલગોબા, પાયરી વગેરે વગેરે હતી. ત્યાંના વ્યવસ્થાપકે તે કલમો બતાવી અને દરેક બે કલમની વચ્ચે જામફળી, મોસંબી, ચીકુ, સંતરાં વગેરે ઝાડો રોપેલાં છે તેની સમજણ આપી.

આ બે વર્ષની પ્રગતિ જોનારને તો એમ લાગે કે જાદુઇ બગીચો તો નથી ને! કારણ, બે વર્ષ પહેલાંના સૂકા પ્રદેશને લીલો-છમ બનાવેલ હતો.

કેળાં, પપૈયાં તો આંબાઉછેર માટેનો અંતરકાપ છે, એટલે ખેડૂતો આંબા વાવી તેમાં આવા બીજા પાકો વારાફરતી લઇ શકે.

ત્યાંથી આગળ ચાલતાં શાકભાજીનું વાવેતર જણાયું. તે પણ કોબી, નોલકોલ, કોબીફ્લાવર, મોટાં ટમેટાં, મરચાં, ચાયનીઝ જાય-

ન્ટ અને પરદેશી ચાકનું વાવેતર છે.

તેની બાજુમાં શેરડીનો વાડ નજરે પડ્યો, તેનું નામ પૂછતાં જણાયું કે તે પી. ઓ. જે. નામની ક્રોસ કરેલી શેરડી છે. જેનું વાવેતર કાઠિયાવાડમાં ખાસ નથી અને તે બેથી ત્રણ વર્ષ રહી શકે છે. આ બીજા વર્ષનાં અરડાં છે. તે પણ લાંબી ખૂબ અને ગીચોગીચ હતી કે અંદર જતાં પણ મુશ્કેલી પડે.

ત્યાંથી આગળ ચાલતાં પોતાને ત્યાંજ તૈયાર થયેલાં મધુબિન્દુનાં બિયાંમાંથી ૧૦૦૦ પપૈયાંનો જબરજસ્ત પ્લોટ નજરે પડ્યો તે પપૈયાની ઉંમર દશ માસની હતી. તેનો ફાલ જોનારને ખરે-ખર આશ્ચર્ય થાય તેવું હતું. પોપૈયાંને જમીનને અડકીને ફાલ શરૂ થયેલ હતો. ત્યાંના નર પોપૈયાને જો પાન બીજી તરેહનાં હોત તો સહેજે જોનારને પૂછવાની ઇચ્છા થાત કે આ ઝાડ કયું ? કારણ નકરાં સુવાસિત ફૂલોથી લદાયલું, ઠેઠ જમીનથી માંડીને ઉપલી ટોચ સુધી ફૂલ ફૂલ ને ફૂલજ નજરે પડતાં !

છાપાંઓમાં "મધુબિન્દુ" પપૈયાંની જાહેરાત રામબાગના સંચાલકો તરફથી આવતી અને તેમાં પપૈયાંને બેઠેલા ફાલનો ફોટો પણ આવતો, ત્યારે તે જોઇ એમજ થતું કે કદાચ કોઈ રડ્યાખડ્યા એકાદ પપૈયાંનું ઝાડ આવા ફાલવાળું હશે. પણ જ્યારે આ એક હજાર પપૈયાંનો તકતો નજરે જોયો અને તેમાં ફોટામાં આપેલાં પપૈયાંનાં ઝાડ જેવાં સેંકડો ઝાડ કરતાં પણ વધારે ફળ લાગેલાં અને છેક અડધા પોણા ફૂટથી લાગેલાં જોયાં, ત્યારે તો અમે આ પપૈયાંના તકતા ઉપર મંત્રમુગ્ધ થઈ ગયા. અને ત્યાંથી ખસવાનું મનજ ન થાય અને હજારો લાખો માણસોને આ પપૈયાંનું વન નજરે કેમ બતાવી શકાય તેની કોઈ યોજના થઈ શકતી હોય તો તેની કોઇ કલ્પનામાં તલ્લીન થઇ ગયા, ચારધામ સ્પેશિયલ, કાશ્મીર સ્પેશિયલો નીકળે છે; તેવી આવાં સુંદર સ્થળો જોવા સ્પેશિયલો કોઇ ન ગોઠવે ! તેમ વિચાર કરતા કરતા આગળ વધ્યા.

તેની બાજુએ ત્યાંનાં જાનવરોને માટે લીલાચારાનો પ્લોટ હતો. તેમાં રજકો, ગાજર અને પાળા ઉપર નવીન ચીજ જોઇ. તેનું આ-

બાદ ગોળ મગનનું ઘૂંબડું, ઉપર લાંબી દાંડીએ લાગેલાં બી. તેને વિષે પૂછતાં જવાબ મળ્યો કે તેનું નામ ગીનીઘાસ છે. તે દૂઝણા ઢોર માટે અતિ ઉત્તમ ખોરાક છે. તે ચારો ખોરાકમાં આપવાથી દૂધમાં સારો વધારો થયેલો માલૂમ પડ્યો છે. કશા વધારાના ખર્ચ સિવાય તે ચાલુ પાણીના ધોરીએ નાખવાથી સહેજે થાય છે.

અમે ત્યાંના પશ્ચિમ બાજુના છેડા ઉપરના નાના બંગલાની અગાસી ઉપર ચડ્યા, જે ગિરિવિહાર તરીકે ઓળખાતો બંગલો હતો. તે અગાસીમાંથી મધુબિન્દુ પપૈયાનો પ્લોટ, લોટણકોળ, રજકો ગયિયાની સુંદર રાંગ અને રામબાગનું સુંદર દશ્ય નજરે પડતું આસપાસ સૌરાષ્ટ્રની પ્રસિદ્ધ ગિરિની ગિરિમાળાનાં દર્શન અ-આહ્લાદ આપતાં હતાં.

નીચે ઊતરીને પછી ફરતા ફરતા ત્યાંના બાગની વચ્ચોવચ આવેલા અતિથિગૃહના મકાને આવ્યા. તેની આજુબાજુની જગ્યા ફૂલઝાડ તથા કેળ, આંબા, મોસંબી વગેરેથી સુશોભિત હતી.

અતિથિગૃહની બાજુમાં બાગ અને વેચાણને અંગે કલમ-રોપા ઉછેરવા માટેની નર્સરી જોઈ. તેની અંદર આંબા, દ્રાક્ષ, રાતરાણી, કૃષ્ણવેલ, ગુલાબ, ચીકુ વગેરે કલમો જોઈ.

ત્યાંથી આગળ ચાલતાં એલાયચી કેળોના પ્લોટમાં દાખલ થયા. એલાયચી કેળો લગભગ ૩૦૦૦ હતી. જેમ ફળનો રાજા આંબો છે તેમ કેળોમાં એલાયચી રાજવંશી છે; કારણ, તેની પાતળી છાલ, અતિશય મીઠાશ. તે કેળાં ખાવાથી ભાર રહેતો નથી, તે તેની ખાસિયત છે. દશથી પંદર ફૂટ તેની ઊંચાઈ અને પાતળી એવી લાંબી કેળો ઉપર સુંદર ભરાવદાર લૂમ, જેની અંદરથી ૧૦૦ થી ૧૫૦ કેળાં ઊતરે છે.

તેનીજ પાસે તારનો જબ્બર માંડવો ઊભો કરેલ હતો. તેને વિષે પૂછતાં તે પરવરના વેલા ચડવા માટેનો બાંધેલો હતો. પરવરનું વાવેતર આટલા મોટા પ્રમાણમાં કાઠિયાવાડમાં પહેલુંજ છે.

આ બધામાં આંબા, મોસંબી, સંતરાં, જામફળી, ચીકુ વગેરે ફળઝાડો તો ખરાંજ.

ત્યાં પણ નાની એવી બંગલી જેવું. તે સરિતા–તીર તરીકે ઓળખાતી હતી. એક ચોકીદાર ત્યાં રહે છે. તેની અગાસી ઉપર ચઢીને બગીચાનું દૃશ્ય જોનારને બે ઘડી ત્યાં વિરામ લેવાનું મન થયા વગર ન જ રહે. બાજુમાં વહેતી નદીનું દૃશ્ય પણ અનુપમ હતું.

નીચે ઊતરીને અનેનાસના પ્લોટમાં ગયા. અનેનાસ ખાસ આસામથી મંગાવીને અખતરા ખાતર રોપેલાં, તે પણ ખૂબ સારી રીતે ઊછરેલાં હતાં. અનેનાસનો પણ કાઠિયાવાડમાં પહેલો પ્રચાર છે. તે આંબાની છાયા નીચે સરસ ઊગે છે. એટલે આંબા ફાલ આપતા થઇ ગયા પછી નીચેની જમીનનો ઉપયોગ ખેડૂતો આવી રીતે કરે તો લાભદાયી છે.

ત્યાંની નદીને કિનારે ચાલી આવતી બેઉ બાજુ નાળિયેરીની હારમાંથી પસાર થઇને પાંચ જૂના ફાલ આપતા આંબા પાસે પહોંચ્યા. તેમાંના એક આંબે આ વર્ષે સાઠ મણ કેરી આવી હતી. તે આંબાની છાયામાં સાભી અને લીંડીપીપર વાવેલાં જોયાં. તે પણ આંબાની છાયામાં થનારાં છે.

ત્યાંથી અમે સીધા ઓફિસના મકાન પાસે પહોંચ્યા. તેની બાજુએ મોટા ખાડા હતા, કે જેના ઉપર કંપોઝડ ખાતરના ખાડા હારબંધ હતા અને દરેક ખાડાની ઉપર એકેક પાટિયું હતું. તે પાટિયામાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું:—

(૧) અનુક્રમે નંબર......(૨) પહેલી ફેરણી તા.........(૩) બીજી ફેરણી તા.........(૪) બહાર કાઢવાની તા.........(૫) તૈયાર થયાની તા ....એ પ્રમાણે નવ ખાડા જે બે ફૂટ ઊંડા અને ૯×૫ ફૂટ લાંબા-પહોળા હતા.

તે ખાતરની આખી યોજના ત્યાંના વ્યવસ્થાપક સાહેબે અમોને સમજાવી. ખેડૂતોને વાડી માટે જોઇતું ખાતર ટૂંક મુદતમાં તથા સારાં તત્ત્વોવાળું ઘણાજ સારા પ્રમાણમાં મેળવી શકાય છે. તેની ીત એવી છે કે, તબેલામાં ઢોરનું મૂતર, છાણ વગેરે નકામા બગી-ાના ઘાસની પથારી કરીને ઝીલી લેવામાં આવે છે અને તે તમામ યરો એક ખાડામાં નાખી, ઉપરાંત આજુબાજુનું આચરકૂચર ભેગું

કરીને ખાડામાં નાખે છે. તેના ઉપર છાણ વેરી દઇને પછી એક ડબો પાણીનો (કેરોસિનનું ટીન) બે પોદળા છાણના, બે ખોબા રાખના, બે ખોબા મૂતરવાળી ધૂળના અને બે ખોબા ગળનિયું ખાતર. તે બધું ભેગું કરીને આખું મિશ્રણ ખાડામાના કચરા પર છાંટી દેવું. આ પ્રમાણે એક ખાડામાં સાત દિવસ સુધી ખાતર આવી રીતે એકઠું કરવું. પછી બીજો ખાડો શરૂ કરવો. પહેલો ખાડો પંદર દિવસ પછીથી તેનો અર્ધો ભાગ કાપી બીજો અર્ધો ભાગ તેના ઉપર નાખી દેવો. ત્રણ અઠવાડિયા પછી તે આખા ભાગને ફેરવી નાખવો. એક મહિના પછી તે ભાગને બહાર કાઢી નાખવો અને બહાર કાઢેલો ભાગ એક મહિના પછી વાપરવા લાયક થાય છે. આ રીતે જે ખાતર વર્ષ દિવસે પણ જૂની રીતે વાપરવા લાયક નથી થતું, તેના બદલે આ પદ્ધતિએ સાડા ત્રણ મહિને વાપરવા લાયક સારા તત્ત્વોવાળું અને ઘણા પ્રમાણમાં તૈયાર થાય છે.

ત્યાંથી અમે ઓફિસના મકાનમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં અમારું વ્યવસ્થાપકે ફળથી સ્વાગત કર્યું. નાસ્તો કરતાં કરતાં વ્યવસ્થાપક મહાશય સાથે વાર્તાલાપ કર્યો તે હું નીચે મૂકું છું.

(૧) આ આખા બગીચામાં કેટલાં ફળઝાડ છે?

હાલમાં રામબાગમાં ૨૦૦ કલમી આંબા; જેમાં મોટા પ્રમાણમાં મહુવાનો પ્રખ્યાત જમાદાર, માંગરોળની આંબડી અને આફૂસ છે. એ સિવાય લંગડો, મલગોબા, રાજાપુરી, અષાડી, શ્રાવણિયો, ઓરસિયો, દાડમિયો અને વેલિયો છે. ૩૦૦ ગોટલાના આંબા છે જેમાંથી ૨૦૦ ઉપર રિગ્રાફ્ટ કરીને કલમી આંબામાં ફેરવી નાખવામાં આવશે. ૨૫૦ મોસંબી, ૨૦ સંત્રાં, ૨૦ ચીકુ, ૨૫૦ જામફળી (દેશી મહુવાની), ૫૦૦ જામફળી બનારસ-અલ્હાબાદી અને ૧૦ બી વગરની છે. ૨૦૦ નાળિયેરી દેશી, ૨૫ નાળિયેરી (બોના ત્રણ વર્ષે ફળતી), ૧૨ ક્રોસ બ્રીડ (૪ વર્ષે ફળતી), ૫ સીંગાપુરી તથા બીજાં પરચૂરણ ફળઝાડો નીચે પ્રમાણે છેઃ–ગ્રેપફ્રૂટ, દાડમ, સીતાફળી, અજમેરી બોર, આમાફળી, લીચી, બીજોરું, અંજીર, ફેનુર, સફેદજાંબુ, બદામ, દ્રાક્ષ, અનેનાસ વગેરે છે. ઉપરાંત ૫૦૦૦

સંગ્રહ કરી ખૂબ સસ્તી કિંમતે પ્રચાર શરૂ કર્યો. જે બી તેમણે રૂા. ૨) ના ઔંસ લેખે મેળવ્યાં હતાં, તે બી તેમણે આઠ આને ઔંસ લેખે આપી ઉદારતા બતાવી છે. આ બી અત્યાર સુધીમાં ૨૦૦ જેટલા ઠેકાણે પહોંચી ગયાં છે. પ્રહાદેશ, બિહાર સુધીના ભાગમાં વસતા ગુજરાતી ભાઇઓએ તેનો લાભ ઉઠાવ્યો છે.

બે વર્ષ જેટલા ટૂંક વખતમાં ધારી આસપાસ ફળઝાડ વાવેતરનું બહુ જોરદાર વાતાવરણ સરજાયું છે, તે નીચેની ટૂંક માહિતી મળી છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય તેમ છે.

ધારી તળમાં ૨૫૦૦ જેટલા ફળાઉ આંબા ત્રીસ વર્ષ ઉપરના છે ને તેટલા ધારી આસપાસના ભાગમાં છે. છેલ્લાં વીસ વર્ષમાં નવા આંબાના ઉછેર માટે નામનોજ પ્રયત્ન થયો છે. જ્યારે આ બે વર્ષમાં ધારી અને આસપાસનાં ગામડાંમાં પાંચ હજાર ઉપરાંત નવા આંબા ઉછેરવા શરૂ થઇ ગયા છે.

મોસંબીનું ફળાઉ ઝાડ ધારીમાં એકજ હતું. તેની જગ્યાએ આ બે વર્ષમાં નવાં મોસંબીનાં ઝાડો ધારી તેમજ આસપાસનાં ગામડાંમાં ચારસો ઉપરાંત નખાયાં છે.

થોડાજ વખતમાં " મધુબિંદુ " પપૈયાની જેમજ જામફળીના વાવેતર અને સારી જાત સંબંધમાં મહત્ત્વનો સુધારો થશે. રામબાગના સંચાલકોએ બનારસ તેમજ અલ્લાહાબાદ જામફળીના બે હજાર જેટલા રોપ ચાલુ સાલે તૈયાર કર્યા છે. જે આવતા ચોમાસામાં આમજનતામાં વાવવા માટે આપવામાં આવશે.

બે એક વર્ષમાં રામબાગના સંચાલકો પોતાનાજ સારી જાતના કલમી આંબાઓની સારી ખાતરીવાળી કલમો પણ આ વિભાગની જનતાને છૂટથી પૂરી પાડી શકશે. તેથી કલમી આંબાનો પ્રચાર ખૂબ વધવા સંભવ છે.

ધારી તાલુકા ફળઝાડ-ઉછેર મંડળી સ્થાપી ધારી તથા આસપાસની ગ્રામજનતાને ફળઝાડ-ઉછેર માટે કેળવણી પ્રચાર ને સવલત આપવાનું મદદ કામ શ્રીયુત રામજી હંસરાજે ઉપાડી ગ્રામજનતાને ઋણી બનાવી છે ... માને ... થી તાલુકાનાં ગામો

તથા કોડીનાર વિભાગનાં ગામોનું મંડળના કાર્ય તરફ ધ્યાન ખેંચ્યું છે અને આ મંડળીના કાર્યક્ષેત્ર અને કાર્યમર્યાદાને વિસ્તારી તેને અમરેલી પ્રાંત ફળઝાડ-ઉછેર મંડળોમાં ફેરવ્યું. આ રીતે અમરેલી પ્રાંત ફળઝાડ-ઉછેર મંડળીમાં કાર્ય વિસ્તાર પામે તેથી મંડળનું મુખ્ય મથક ધારીજ રહેવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું છે અને સરકાર ખર્ચે ચાલુ જમાનાના સંશોધન સાથેની નર્સરી સરકાર તરફથી સરકાર ખર્ચે આ મંડળીના સભાસદો માટે તૈયાર કરવાનું પણ ધારીમાંજ નક્કી થયું છે.

રામબાગ સંબંધી અમારી પ્રથમ મુલાકાતે અમને પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ અસર જણાઇ, તે અમારા આવા કામમાં રસ અમારા જેવા બીજા અનેક ભાઇઓને પણ જણાવવી જરૂરની લાગવ આ લેખદ્વારા વાચકો પાસે મૂકી છે. અમને પૂરી ખાતરી છે કે અમા જેટલોજ સૌને આનંદ થશે. ('યુવક' માસિકના એક અંકમાંથી

७४–आदर्श कारखानुं

(અનાજ સિવાયનો જીવનની જરૂરિયાતનો ઘણોખરો માલ આજના યંત્રયુગમાં કારખાનાંમાં તૈયાર કરવામાં આવે છે એ તે સૌ કોઈ જાણે છે, પણ એ કારખાનાંની પીસણચક્કીનો વિચાર કરત મજૂરોને જે કંપારી છૂટે છે તેનો ખ્યાલ કેટલાને હશે? કારખાનાં ના જીવન સાથે જડાઇ ગયેલી વિટંબણાઓ દૂર કરી મજૂરજીવ વધુ સુખી, સંતોષી અને સમૃદ્ધ બનાવવા કેટલા માલિકોએ વિચા કર્યો હશે? અમે માનીએ છીએ કે બહુ ઓછાએ. એવા એક સહૃદય માલિકે આ સંબંધમાં જે વિચારો દર્શાવ્યા છે તે અમે નીચે ઉતા રીએ છીએ. મિ. સીબોમ રાઉન્ટ્રી વિલાયતના કોકો (કોફી જે પીણું) બનાવવાના કારખાનાના માલિક છે. તેઓ પોતે આદર કારખાના માટે કેવું ચિત્ર ખડું કરે છે તે નીચેનો લેખ વાંચવાર જણાશે-તંત્રી)

કારખાનાનો વહીવટ સારી રીતે ચલાવવા શું શું કરવું જોઇએ એનો વિચાર કરતાં કરતાં હું ખૂબ વિમાસણમાં પડચો અને અંતે જો મારું ધાર્યું થાય તો કેવા પ્રકારનું કારખાનું હું ઇચ્છું તેનું ચિત્ર મેં કલ્પ્યું. મારી એ કલ્પનાના કારખાનાની વિગતો હું અત્રે રજૂ કરું છું.

વેપારનો ઉદ્દેશ રાષ્ટ્રસેવા કે અંગત નફો?

પ્રથમ તો મને લાગ્યું કે, કારખાનાના માલિકે કેવળ પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિ પોષવા તથા પોતાનો નફો મેળવવા માટેજ કારખાનું ન ચલાવતાં પ્રજાજીવનની જરૂરિયાત પૂરી પાડવાનું તથા રાષ્ટ્રીય સેવા કરવાનું ધ્યેય પોતાની સમક્ષ રાખી ચલાવવું જોઇએ. પ્રજાને જે વસ્તુઓ જરૂરની હોય તે આપણે સંતોષકારક કામગીરીની સ્થિતિ મારફત ઉત્પન્ન કરી બજારમાં વાજબી કિંમતે મૂકવી એ કારખાનું ચલાવવાનો ઉદ્દેશ હોય. કોઇ પણ વેપાર સારી રીતે ચલાવવો હોય તો આર્થિક સિદ્ધાંતોનો વિચાર તો જરૂર કરવો પડે, પરંતુ માલિકોએ ઉદ્યોગના હિત કરતાં પ્રજાહિતને વધુ પ્રાધાન્ય આપવું જોઇએ. આદર્શ કારખાનાનો વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે, આ સિદ્ધાંત તો હમેશાં નજર સમક્ષ રહેવો જોઇએ.

કળાની દૃષ્ટિ: કારખાનાનો શણગાર

કારખાનાના મકાનનો વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે, આજનાં ઘણાંખરાં બેડોળ કારખાનાં જેવું આ આદર્શ કારખાનું બેડોળ ન હોવું જોઇએ. હું તો કોઇ બુદ્ધિમાન સ્થપતિ પાસે મકાનનો સુંદર કળામય પ્લાન કરાવું કે જેથી જોનારને પ્રથમ નજરેજ એ ગમી જાય. મકાનની દીવાલો પર હું સુંદર વેલો ચડાવું તથા આસપાસ બગીચા તથા રમતગમતનાં મેદાનો માટે ખુલ્લી જમીન છોડું. કારખાનાનું ભૂંગળું ધુમાડાવાળું ન થાય તે માટે પણ હું થઇ શકે તેટલો પ્રયત્ન કરું.

મારા આદર્શ કારખાનામાં હું સુઘડ અને સ્વચ્છ શહેરીઓ કામ કરવા આવે એમ ઇચ્છું, એટલે કારખાનાની અંદરની રચના પણ બને તેટલી સુંદર કરવા પ્રયત્ન કરું. હું કારીગરોને બને તેટલી

વધુ સગવડો આપું. તેમનાં કપડાં ઉતારવાનો એક ગરમ ઓરડો હોય ત્યાં ભીંજાયેલાં કપડાં સૂકવવાની અને કોરાં કપડાં ગરમ રાખવાની વ્યવસ્થા હોય. ભીંજાયેલા બૂટ કે જોડા કાઢી નાખી જેમને સ્લિપરો પહેરવા હોય તેમને તે મળી શકે અને ભીંજાયેલા જોડા વરાળથી સુકાઇ જાય તે માટે વરાળની નળી ઉપર જોડા મૂકવાની સગવડ હોય. ઓચિંતી જરૂરત માટે છત્રીઓ પણ ત્યાં હોય. નજીકમાંજ નાહવાની ઓરડીઓ અને જાજરૂઓ હોય; તેમાં ગરમ પાણી, સ્વચ્છ ટુવાલ વગેરે જરૂરી સાધનો હોય. બધું સ્વચ્છને સુઘડ હોય. ખાતાંની અંદરની વ્યવસ્થા પણ ખૂબ ચીવટ અને ધ્યાનપૂર્વક યોજાયેલી હોય. મેં તો એ પણ વિચાર કર્યો હતો કે, આદર્શ કારખાનામાં સ્ત્રી કામદારોને જે યુનિફૉર્મ આપવામાં આવે તે હું સારામાં સારા દરજી પાસે તૈયાર કરાવું અને તે એવા સુંદર અને આકર્ષક હોય કે ગમે તે સ્ત્રીને એ પહેરવાનું મન થાય અને પોતાના પોષાક તથા કામ બદલ તે મગરૂર બને.

જે ઓરડાઓમાં કામ થતું હોય તેની રચના પણ બેનમૂન હોય. કોઇને એમ ન થાય કે આ સજાનું કે કાળી મજૂરીનું સ્થાન છે. મકાન સાથે બંધબેસતા હોય તથા ચિત્તને પ્રસન્ન કરે એવા રંગો સૂચવવા હું કળારસિકોને નોતરું. બધી દીવાલો હું કલામય રંગોથી રંગાવું અને આજુબાજુ સુંદર ચિત્રો ટાંગું. મને એ પણ ખ્યાલ આવ્યો કે ગરીબ મજૂરો પણ મનપસંદ ફૂલ ખરીદવા પાઇ-પૈસો ખર્ચે છે, તો ખાતાની અંદર થોડાં ફૂલો ગોઠવવામાં આવે તો બધો દેખાવ ઘણોજ સુધરી જાય; તેથી નક્કી કર્યું કે હું ખાતાની અંદર ફૂલઝાડનાં કૂંડાં મુકાવું અને ખાતાનું વાતાવરણ બને તેટલું ઘરના જેવું બનાવું.

પછી મને દાક્તરોની વાત યાદ આવી તથા કયાં કયાં કારણોને લીધે કારીગરોનું આરોગ્ય બગડે છે તેનો વિચાર આવ્યો. કારખાનાના સતત અવાજ અને ધાંધલથી પણ કારીગરના સ્વાસ્થ્ય પર માઠી અસર થાય છે, એટલે મેં નક્કી કર્યું કે હું કોઇ સારા ઇજનેરને મારા આખા કારખાનામાં ફેરવી, બને તેટલો અવાજ તથા ઘોંઘાટ

ઓછો થાય તથા કોઇ રજેથી બદલો આવે નહિ તેવો પ્રબંધ કરવા એને કહ્યું.

આદર્શ ભોજનાલય

સ્વાભાવિક રીતેજ પછી મને વિચાર થયો કે માણસમાં જેટલી શક્તિ હોય તેના પ્રમાણમાંજ તે કામ આપે અને એ શક્તિનો આધાર તો ખોરાકના પ્રકાર ઉપર રહ્યો, એટલે મેં નક્કી કર્યું કે આદર્શ કારખાનામાં એક ઉત્તમ પ્રકારનું ભોજનાલય હોવું જોઇએ. દરેક કારીગરના શરીરમાં તાકાત આવે તેવો સત્ત્વવાળો ખોરાક આ ભોજનાલય પૂરું પાડે એટલુંજ બસ નથી; કારીગરો અહીં નિરાંતે લિજ્જતથી એક કલાક ગાળી શકે અને ખરેખરો આનંદ મેળવી શકે એવો પ્રબંધ હું કરાવું. ભોજન પહેલાં અને ભોજન પછી કારીગરો સરખી કાર્યકુશળતા જાળવી શકે એ હું ઇચ્છું, તેથી મકાન, ફર્નિચર અને બીજી સગવડો આપવાનું ખર્ચ હું વેઠું તથા કારીગરો પાસેથી ફક્ત ખોરાકનું અને નોકરોના પગારનું ખર્ચજ લઉં. આ બધો વહીવટ સફળ રીતે ચાલે તે માટે તેની દેખરેખનું કામ કારીગરોએ ચૂંટેલી એક કમિટિનેજ સોંપું, જે ભોજનાલયના ઉપરી સાથે મસલત કરી બધું નક્કી કરે.

દાક્તરી તપાસ

કારીગરોના આરોગ્યને અંગે બીજી એક વસ્તુ પણ મને સૂઝી. હું કારીગરો માટે કોઈ કુશળ અને માયાળુ દાક્તર રોકું. કારીગરોની આંખોની તો ખૂબજ કાળજીભરી તપાસ થાય એ જરૂરી છે, તેથી વખતોવખત હું કોઇ આંખના દાક્તર પાસે કારીગરોની આંખો તપાસાવું તથા જેમને જરૂર હોય તેમને ચશ્માં અપાવું. કારખાનામાં આ ઉપરાંત એક સારો દાંતનો દાક્તર તથા નર્સ પણ હોય, તેમજ દર્દીઓના આરામ માટે પૂરતી જગા પણ રાખવામાં આવે. આ બધી બાબતોમાં હું બે બાબતોનો વિચાર કરું–ઉદ્યોગ નાર તેમજ શહેરી તરીકેની મારી ફરજ. એ બન્ને દૃષ્ટિબિંદુ માં લઇ કારીગરો શક્તિમાન, ચપળ, તંદુરસ્ત અને કુશળ યા મદારો અને સારા શહેરીઓ થાય એ મારો આદર્શ છે.

કામના કલાકો

કારખાનાના કામના કલાકો નક્કી કરતી વખતે હું કયા સિદ્ધાંતો અનુસાર વર્તું એ પ્રશ્ન મારા મનમાં ઊઠયો. આપણે હરીફાઇના જમાનામાં રહીએ છીએ તેથી જો અમુક કિંમતે બજારમાં માલ વેચી શકીએ તોજ બીજા હરીફો સામે ટકી શકાય તે બાબત પણ વિચારવી રહી તેથી કામના કલાકો એવી રીતે ગોઠવવા જોઇએ કે જેથી વેપાર સંતોષકારક રીતે ચાલી શકે. જો મારો નફો તદ્દ્ન નજીવો હોય, વાર્ષિક સરવૈયું એટલું અસંતોષકારક હોય કે વેપાર ચલાવવા મને કોઇ બેંક નાણાં ધીરવા પણ તૈયાર ન થાય તો મારા આદર્શો હું કઇ રીતે સિદ્ધ કરી શકું? સારું ઉત્પન્ન થાય એ તો જરૂરી છેજ; પરંતુ તેથી જૂના ચીલે ચાલી છેલ્લાં પચાસ વર્ષોમાં કારખાનાંના માલિકોએ એકબીજાનું અનુકરણ કરી સવારના ૭ વાગ્યાથી કારખાનાં ચલાવવાની પ્રથા ગ્રહણ કરી છે એવું તો હું નજ કરું.

'જરૂરી ઉત્પન્ન કરવા માટે કારીગરોએ ઓછામાં ઓછા કેટલા કલાક કામ કરવું જોઇએ?' એ સવાલ પર મેં વિચાર કર્યો. મને લાગ્યું કે જો ખરેખર આદર્શ કારખાનું ચલાવવું હોય તો આ પ્રશ્નનો સાચો જવાબ શોધી કાઢવા ખૂબ મહેનત લેવી જોઇએ. માલિકે પૂર્વગ્રહો અને પોતાના જૂના ખ્યાલો છોડી દઈ ખુલ્લા દિલે આ પ્રશ્ન વિચારવો જોઇએ. દુનિયાના બજારમાં બીજાઓની હરીફાઇમાં ઊભા રહેવા માટે કેટલું ઉત્પન્ન કરવું આવશ્યક છે તે તેણે નક્કી કરવું જોઇએ. આટલું ઉત્પન્ન મેળવવા માટે તેણે મળી શકે તેટલાં વૈજ્ઞાનિક સાધનોની મદદ લેવી જોઇએ અને પછી બધા સંજોગો ધ્યાનમાં લેતાં કારીગરોને ઓછામાં ઓછા કેટલા કલાક કામ કરવું પડશે તે નક્કી કરવું જોઇએ. એ તો સ્પષ્ટ છે કે આ બધી બાબતોનો વિચાર કરવા તથા આદર્શ કારખાનું ચલાવવા દીર્ઘદૃષ્ટિથી અને વ્યાપારી બુદ્ધિથી મારે મારું મગજ ખૂબજ સાવધ રાખવું જોઇએ.

મજૂર મહાજન

મજૂર મહાજનો સાથે તો હું પ્રથમથીજ દોસ્તી કરી લઉં. હું તેમના પ્રત્યે શંકા કે વિરોધની લાગણી ન સેવું. કારીગરોને આબાદ

થવું હોય તો તેમનું સંગઠન તેમણે કરવુંજ જોઇએ, કારણ કે વસ્તુતઃ તો મજૂરોના સંગઠનથી ઉદ્યોગને તેમજ માલિકોને પણ લાભ છે. મજૂર મહાજનના આગેવાનોને હું તો કહું: "જુઓ ભાઈઓ, હું તો ન્યાય કરવા ઇચ્છું છું. હું માનું છું કે મારે જો વેપારમાં સફળ થવું હોય અને તેનો લાભ મને તેમજ મજૂરોને પણ મળે એમ કરવું હોય તો આપણે સહકાર કર્યેજ છૂટકો. મારે તમારી મદદ અને સૂચનાઓ જોઇએ છે. આપણી વચ્ચેની મસલતોમાં ફક્ત એક વસ્તુ-નોજ ખ્યાલ રાખીશું અને તે ન્યાયનો. આપણે અરસપરસ શંકાશીલ નહિ બનીએ. જ્યારે આપણી વચ્ચે મતભેદ પડે, ત્યારે જે સબળો હોય તેનું નહિ, પણ જે સાચો હોય તેનું આપણે માન રાખીશું."

મારા કારખાનાના બધા મજૂરોને મહાજનમાં જોડાવા હું પ્રોત્સાહન આપું પણ હું કોઇને ફરજ તો ન પાડું. મહાજનના કાર્ય માટે હું તેમને બધી સગવડો આપું. તેઓ એકત્ર થઈ શકે તથા તેમનું લવાજમ ઉઘરાવી શકે તે માટે એક અલાયદો ઓરડો આપું. દર અઠવાડિયે અર્ધો કલાક હું તેમને મહાજનના કામ માટે મુકરર કરી છુટ્ટી આપું; પરંતુ મરજીમાં આવે ત્યારે ગમે ત્યાં મહાજનનું લવાજમ ઉઘરાવવાની પરવાનગી હું ન આપું; કારણ કે એનો અર્થ તો એટલોજ થાય કે કારખાનાનું જે મુખ્ય કામ નથી તેને માટે પુષ્કળ સમય અને શક્તિ ખર્ચાય અને આદર્શ કારખાનામાં તો મારો ઉદ્દેશ દરેક દરેક કલાકમાં પૂરેપુરું ઉત્પન્ન વસૂલ કરવાનોજ હોય.

કારખાનાનો વહીવટ

મારા વેપારનો વહીવટ કઇ રીતે ચાલે એ પણ હું જણાવી દઉં. મારા જેવાજ આદર્શો અને વિચારો ધરાવનારા માણસોને હું મારા વેપારનો વહીવટ સોપું. સૌથી વધુ જવાબદારીવાળા હોદ્દાઓ માટે હું મળી શકે તેમાંથી સૌથી સારા માણસો પસંદ કરું અને તેઓ માગે તેટલો પગાર આપું. મારા અમલદારોને કેટલો પગાર આપું છું તે વસ્તુને હું જરાએ મહત્ત્વ ન આપું પરંતુ તેઓ ખરેખર એ કામ કરી શકે એવા છે કે નહિ, તે વાત મુદ્દાની સમજું. તેમનામાં વેપાર ચલાવવાની સારામાં સારી કુનેહ હોય, પોતાના કામમાં તેઓ પારંગત

હોય એટલુંજ મારે માટે પૂરતું ન ગણાય-તેમનામાં આત્મભાવની ઊંચી લાગણી હોય, પરસ્પર પ્રેમ અને વિશ્વાસની લાગણી હોય એ પણ હું વેપારી આવડત જેટલુંજ આવશ્યક માનું.

મારા મેનેજરો, જોબરો તથા બીજા ઉપરીઓ ગૃહસ્થવર્ગના એકલે કે સજ્જનોજ હોય. જીવનના કયા ક્ષેત્રમાંથી કે કયા વર્ગમાંથી તેઓ આવે છે તેની પરવા હું ન કરું. હું તો એટલુંજ જોઉં કે તે સજ્જન છે કે નહિ. હું તેમને પણ કહું છું કે મારા આદર્શો બહુ ઊંચા છે. જો તેઓ મદદ કરે તોજ હું સફળ થઇ શકું. તેઓ નિષ્ફળ નીવડે તો હું પણ નિરાશ થાઉં. આવો દરેક ઉપરી આગેવાન હોવો જોઇએ અને આગેવાન તો મોખરેજ હોય અને સાચો માર્ગ જાણતો હોય. જેઓ પાછળ રહે તે તો આગળના માણસોને હાંકી શકે, શકે; એમને ધક્કો મારી શકે પરંતુ એમનામાં પ્રેરણા ન મૂ એટલે મારા ઉપરીઓ બહુ ઊંચી કક્ષાના હોવા જોઇએ. સારા સોથી હું શરૂઆત કરું અને તેઓ ધીમે ધીમે પ્રગતિ કરતા જાય. હવે તેમને નવું કશું શીખવવાનું નથી એવો ખ્યાલ કદી ન કરે, તોજ આ મહાન આદર્શ સિદ્ધ થઇ શકે.

કારીગરોનો સહકાર

કારખાનાનાં જુદાં જુદાં ખાતાંના મુકાદમો અને જોબરો એક-બીજા સાથે સંસર્ગમાં આવે, પોતપોતાનાં કામ અને ફરજ વિષે ચર્ચાઓ કરે, પોતાનું હિત આગળ વધારવાના રસ્તા વિચારે તેને હું ઉત્તેજન આપું. એમનો પ્રાથમિક ઉદ્દેશ તો પોતપોતાની ભારે જવાબદારી અને મુશ્કેલ સંજોગોનો બને તેટલો સહેલો ઉકેલ થઇ શકે એ માટે તેઓ વધુ લાયકાત મેળવે એજ હોય.

જવાબદારી અને સત્તા

કારીગરોના સંબંધમાં પણ બે શબ્દો કહું. તેઓ શરૂઆતથીજ અમુક જવાબદારી સ્વીકારે એમ હું ઇચ્છું. શરૂઆતમાં ખાસ કરીને અમુક સમય સુધી તો હું કારખાનાની આર્થિક અને વેપારી બાબતો મારા પોતાના હાથમાંજ રાખું; પરંતુ ઔદ્યોગિક બાબતોમાં હું પ્રથમથીજ કારીગરોનો પૂરેપૂરો સહકાર માગું. આ માટે હું સમિતિઓ

નીમવાની પ્રથા દાખલ કરું. દરેક ખાતા માટે એક સમિતિ હોય તથા તે ખાતાના જેટલા પેટાભાગો હોય તે માટે પેટાસમિતિઓ હોય. આ ઉપરાંત કારખાનાનાં બધા ખાતાંઓના કારીગરોની એક મહાસમિતિ હોય. આ મહાસમિતિ સમક્ષ હું મારા આદર્શો અને ઉદ્દેશો સમજાવું. તેમને હું આ રીતે કહું: "જુઓ ભાઇઓ, આ વેપાર ચલાવવામાં હું તમારો સહકાર માગું છું. આ કારખાનાના ઓદ્યોગિક વહીવટમાં તમે વધતી જતી જવાબદારી સંભાળો એવી મારી ઇચ્છા છે; પરંતુ હું તો વ્યવહારુ માણસ રહ્યો એટલે સંગીન વહીવટમાં માનું. આપણને અંધાધૂંધી ન પાલવે. આપણું ધ્યેય તો આ કારખાનું ઓદ્યોગિક દ્રષ્ટિએ સ્વરાજ ભોગવતું થાય એ જોવાનું છે, પરંતુ આ કાંઇ હાથવેંતમાં ન બને. તમે અત્યારથીજ વહીવટમાં અમુક જવાબદારી સ્વીકારો અને તમારી સમજ અને શક્તિ જેમ વધે તેમ તેમ ઉદ્યોગને હાનિ ન પહોંચે એ રીતે તમારી જવાબદારી વધારતા જાઓ."

અનુભવથી માલૂમ પડ્યું છે કે રચનાત્મક કાર્ય માટે મોટી કમિટીઓ કાર્યસાધક નીવડતી નથી. એવી કમિટીનું ખાસ કાર્ય તો ટીકાઓ કરવાનુંજ હોઇ શકે. હું મહાસમિતિ પાસે મારી બધી યોજનાઓ તો રજૂ કરું પરંતુ ખાસ નિર્ણયો કરવા માટે હું તેમને નાની પેટાસમિતિઓ નીમવાની ભલામણ કરું.

મહાસમિતિ પાસે કેટલાક મુદ્દાના સવાલો હું મૂકું; જેમકે કારખાનાના કામના કલાકો અને તેની ગોઠવણી. આ વખતે પણ એ ચોખવટ તો જરૂર કરું કે તેઓ આટલો વખત તો ખાતામાં રહેશેજ મારા આદર્શ કારખાનાનો મજૂર એને મરજી પડે ત્યારે બાગમાંથી બહાર જાય અને ઇચ્છા થાય ત્યારે પાછો અંદર જાય એ તો નજ બને. મારે પોતાને માટે ઑફિસમાં બેસવાના અને જુદુંજુદું કામ કરવાના નિયમો બનાવી હું તેને વળગી રહેતો હોઉં, તે છતાં કારીગરો અમુકજ નિયમો પાળે એવો આગ્રહ હું ન રાખું. હું તો મહાસમિતિને એ બાબતમા પોતાને જે નિયમો સારા લાગે ઘડવાની સત્તા સોંપું.

કારખાનાના કામમાં કે સાંચાઓમાં જ્યારે મહત્ત્વનો વધારો કરવાનો હોય ત્યારે હું મજૂરોની મહાસમિતિને તથા સમસ્ત કારખાનાના અધિકારીઓની સમિતિને પૂછ્યા વિના ન રહું કારણ કે તેમને કેટલી વધુ જવાબદારી લેવી પડશે તે તેઓ પહેલેથી જાણી લે

વળી કોઇ વખત માલની માગ વધી પડે અને કારખા તેને પહોંચી વળવાની ફરજ પડે, તોપણ હું મજૂરોની મહાસમિ બોલાવી ગ્રાહકોને સંતોષવા—માલ પૂરો પાડવાની અગત્ય સમજાવું. મજૂરોને વધારાનો શ્રમ ઓછામાં ઓછો પડે એ રીતે મારે કઇ રીતે માગને પહોંચી વળવું તે વિષે હું તેમનો અભિપ્રાય માગું. એથી ઊલટું જો ખૂબજ મંદી હોય તથા માલ ન ખપતો હોય તોપણ હું મહાસમિતિ સાથે મસલત ચલાવું તથા માણસો કમી કરવા કે કારખાનું ઓછા કલાકો ચલાવવું કે કઇ રીતે વિપત્તિનો સામનો કરવો તે બાબત તેમનો નિર્ણય માગું.

મજૂરોની કેળવણી, આનંદ-પ્રમોદના પ્રશ્નો, તેમજ મુકાદમોની નિમણૂકો બાબત હું આ સમિતિનો મત લઉં. દાખલા તરીકે મેં જે મુકાદમોની નિમણૂક કરી હોય તે પર સમિતિ ટીકા કરી શકે, નવાં નામો પણ સૂચવી શકે, પરંતુ છેવટનો નિર્ણય-મેનેજમેન્ટ-અધિકારી મંડળ કરે.

મારા ઉચ્ચ અધિકારીઓની નિમણૂક બાબત અભિપ્રાય ન પૂછું. દાખલા તરીકે રસાયણશાસ્ત્રીની કે મુખ્ય ઇજનેરની નિમણૂક બાબત અભિપ્રાય આપવા મજૂરોને પૂરતું જ્ઞાન કે અનુભવ ન હોય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ દરેક મહત્ત્વની બાબતમાં હું તેમની સલાહ તો જરૂર લઉં અને એ રીતે કોઇ પણ લાયક અને કુશળ કારીગર હલકામાં હલકી પાયરી પરથી ઊંચામાં ઊંચા હોદ્દા પર ચઢી શકે એ વાસ્તવિક ગણું. પગારનું ધોરણ કારખાનાના વહીવટદારો અને મજૂર મહાજનના પ્રતિનિધિઓ અરસપરસ મસલત કરે ને ઠરાવે, પરંતુ ઉધડ કામના ભાવોમાં કોઇ ઠેકાણે અન્યાય થતો હોય, તો મજૂરોને તે બાબત તેમના પ્રતિનિધિઓ મારફત ચર્ચા કરી ભાવ વધારવાની સગવડ હું કરી આપું.

કારખાનાની કામગીરીની સ્થિતિમાં સુધારાઓ કરાવવા અંગે મજૂરો સૂચનાઓ જરૂર કરી શકે, પરંતુ તેમનું લક્ષ એકજ દિશા-માં ન હોવું જોઇએ. મજૂર પ્રતિનિધિઓ અસંતુષ્ટ કારીગરોનીજ વાતો રજૂ કરે એટલું પૂરતું નથી, તેમણે ચોક્કસ જવાબદારી પણ લેવી જોઇએ. કારખાનામાં કંઇક ગડબડ થાય તો હું તેમની મદદ જરૂર લઉં. દાખલા તરીકે ચોરીની વાત. જો આ વસ્તુ ગંભીર બને તો મજૂરોની મહાસમિતિને બોલાવીને હું જરૂર કહું કે, "મેં તો આ ચોરી પકડવા મારાથી બનતું કર્યું છે પણ હું પકડી શક્યો નથી. મજૂરોએ ચૂંટેલા પ્રતિનિધિઓ તરીકે હવે હું તમને આ બાબત તપાસ કરવા ભલામણ કરું છું. તમને જે પગલાં લેવાની જરૂર જણાય તે લો, પરંતુ કારખાનામાં એવું વાતાવરણ પેદા કરો કે ચોરી કરતાં લોકો શરમાય, ચોર પર લોકોને તિરસ્કાર છૂટે."

રમતના ભેરુઓ

હું એન્ટવર્પના એક ઝવેરાતના કારખાનામાં ગયો ત્યાં મેં જે જોયું હતું તે પણ હું તેમને કહું. એ કારખાનામાં હીરાને પહેલ પાડનાર મજૂરો કામ કરતા હતા. કારીગરોનું મહાજન હતું. એ મહાજનનો મંત્રી કારખાનું બતાવવામાં મારી સાથે હતો. કોઈ માલિક કારખાનામાં નજરે પણ નહોતો પડતો, હું ફરતો હતો ત્યાં એક કારીગરે મૂઠી ભરીને હીરા એક ટેબલના ખાનામાંથી કાઢ્યા. મારી આંખ ચમકી; નાનામોટા જાત જાતના હીરા. મેં પેલા મહા-જનના મંત્રીને પૂછ્યું: "આ કારખાનામાં ચોરી નથી થતી? આ કારીગરોમાં ઘણાખરા જુવાન છોકરાજ છે, કોઇ ચોરી નથી જતા?" મજૂર મહાજનનો મંત્રી પણ એ કારખાનાનો કારીગર હતો. એણે તરતજ જવાબ આપ્યો: "જો કોઇ છોકરો નાનીથી પણ ચોરી કરે તો એને પછી કોઇ મહાજન સંઘરે નહિ અને એને હંમેશ માટે બેકાર રહેવું પડે એ દરેક કારીગર જાણે છે." મારા કારખાનાના મજૂરોમાં પણ આવી ભાવના જાગે એમ હું ઇચ્છું; કારણ કે કારખાનું કાંઇ મારા એકલાનું નથી, એમનું પણ છે. હું કારીગરોને કહું કે, "ભાઇઓ, સૌએ પોતપોતાથી બનતું કરવાનું છે. હું મારું કામ કરું,

તમે તમારું કામ કરો. કારખાનું ચલાવવું એ કાંઈ રમત વાત નથી. કોઇ વાર જો તમને કોઇને લાગે કે હું કાંઇ ખોટું કરું છું તો મને તરત રોકજો, મારા મોં પર આવીને કહેજો પણ તમારામાંથી કોઇ ખોટું ન કરે એ પણ જોજો. રમતાં રમતાં જો કોઇ ખોટો દાવ રમે તો આપણે તેને રોકીએ છીએ. આપણી પણ એક જાતની મોટી રમત સમજજો. એક વાર ખોટું કરે તેને ચેતવણી આપો. તે છતાં ચૂક કરે તો તેને હાંકી કાઢો. બન્ને જેરુ સાચી રમત રમે તોજ રમત આગળ ચાલે. જે ખોટું કરે તે રમત છોડી દે.

અરસપરસ વિશ્વાસ

'એકબીજાનમાં વિશ્વાસથીજ સૌનું ભલું થાય' એ સિદ્ધાંત તેમનાં મન પર ઠસાવવા માટે હું તેમને એક દૃષ્ટાંત પણ આપું. અમેરિકામાં જ્યારે વેપાર-ઉદ્યોગમાં ભયંકર મંદી આવી અને જૂની જૂની પેઢીઓ તૂટવા લાગી ત્યારે એક માલિક મહામુસ્કેલીએ પોતાનું કારખાનું ચલાવ્યે જતો હતો. ધીમે ધીમે એવો બારીક સમય આવ્યો કે માલિક પાસે કારીગરોનો પગાર કરવા નાણાં મળે નહિ. કોઇ બેંકમાંથી એને એક પાઈ પણ મળે એમ નહોતું અને આજુબાજુનાં બધાં સ્થળોના કારીગરોમાં તીવ્ર અસંતોષ ફાટી નીકળ્યો હતો. આ સ્થિતિ ચાલતી હતી તેની મજૂરોને જાણ હતી. તેમણે માલિકને મળવા એક પ્રતિનિધિમંડળ મોકલ્યું. માલિકને તો ડર પેઠો કે 'મારું આવી બન્યું......કારખાનું બંધ થશે, મેં મારું બનતું કર્યું તે છતાં ફાવ્યો નહિ.' પ્રતિનિધિમંડળની એણે મુલાકાત લીધી. તેમાંના એક આગેવાને કહ્યું: "જુઓ શેઠ! અમને ખબર મળી છે કે તમે મોટી વિમાસણમાં છો ને ક્યાંયથી પૈસા મળી શકતા નથી. અમારામાંના કેટલાકે આ બાબત ભેગા મળી વિચાર કર્યો છે તથા અમારાથી થાય તેટલી તમને મદદ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. અમે થોડાઘણા પૈસા બચાવ્યા છે તે તમને ધીરીએ છીએ, તેનો તમે ગમે તે ઉપયોગ કરો."

જે કારીગરો ખરેખર પ્રામાણિકપણે કામ કરવા ન ઇચ્છતા હોય તેમને હું મારા કારખાનામાં ન રાખું. કોઇ માણસે શરૂઆત

ખરાબ રીતે કરી હોય, પણ ખરેખરી મહેનત કરતો હોય તેવાને હું રજા ન આપું; જેમ પરદેશીઓને આપણે દેશમાં પ્રવેશ કરવાની મનાઇ નથી કરતા તેમ આવા કારીગરોને પણ હું બરતરફ ન કરું; પણ જેમ પરદેશી માણસો આપણા દેશમાં આવી રાષ્ટ્રીય જીવનનું ધોરણ હલકું પાડતા હોય તો આપણે તેમને સમાન ધોરણ ટકાવી રાખવાની ફરજ પાડીએ કે દેશ છોડી જવાનું કહીએ, તેજ રીતે જે કારીગરોને કારખાનામાં કાયમ કામ કરવું હોય તેમણે કારખાનાના ધોરણ મુજબ કામ તો આપવુંજ જોઇએ.

ભરતીખાતું

મારા આદર્શ કારખાનામાં એક વસ્તુ તો અનિવાર્ય હોય અને તે સારું ભરતીખાતું. દરેક મજૂર કારખાનામાં આવે ત્યારથી એને લાગવું જોઇએ કે તેને ત્યાં એક મનુષ્ય તરીકે ગણવામાં આવશે અને તેનું સ્વમાન જળવાશે. કોઇ નવો કારીગર કામ મેળવવા આવે તેને એક સગવડવાળા વેઇટિંગ-રૂમમાં લઇ જવામાં આવે તથા ભરતી-ખાતાનો અમલદાર તેની સાથે મમતાથી અને આનંદથી વાત કરે. પુરુષ કે સ્ત્રી, છોકરો કે છોકરી ગમે તે હોય તેની સાથે વિવેકથી વાત કરવામાં આવે અને જેને રાખવાનું નક્કી થાય તેની રીતસર જે ખાતાના કામ માટે તેને રાખ્યો હોય તેના ઉપરી સાથે કોઇ અધિકારી ઓળખાણ કરાવે.

પગારનું ધોરણ

કારીગરોના પગાર સંબંધમાં હું એક વાત કદી ન ભૂલું. પગાર બે પ્રકારના હોય; એક તો મૂળ પગારનું ધોરણ અને બીજું તે ઉપરાંતનો વધારો. વીસમી સદીમાં માણસ સુધરેલા સમાજના એક સભ્ય તરીકે રહી શકે તે માટે તેને ઓછામાં ઓછી જેટલી રકમ જોઇએ તેને હું મૂળ પગાર કહું. માણસ સારા ઘરમાં રહી શકે, પરિણીત જીવન ગાળી શકે, પોતાના કુટુંબને સારો અને પૌષ્ટિક ખોરાક પૂરો પાડી શકે, અડચણો કે અકસ્માત માટે કાંઇક બચાવી શકે તથા જીવનમાં આનંદ લઇ શકે તેટલો મજૂરનો પગાર હોવો જોઇએ. મારા આદર્શ કારખાનામાં કોઇ સ્ત્રી કે પુરુષ કારીગરને ઓછું ન મળતું હોય.

જ્યારે દરેક કારીગરને આવો પગાર મળે ત્યારે ઊંચી બુદ્ધિનું કામ કરનાર કારીગરોના પગારનું ધોરણ હું તેમને બીજે કેટલું મળી શકે તે ધ્યાનમાં લઇ, મજૂર મહાજન સાથે મસલત કરી નક્કી કરું. વધુ બુદ્ધિવાળા કારીગરોના પગારો સંબંધી હું બહુ ચિંતા ન કરું, કારણ કે તેઓ પોતેજ એ બાબત જોઇ શકે છે.

હવે ધારો કે હું ઉપર કહ્યા મુજબના જીવનનું યોગ્ય ધોરણ જાળવવા પૂરતો પગાર આપવા માગતો હોઉં પરંતુ બીજા વેપારીઓ ઓછા પગારે કામ લઇ હરીફાઈ કરતા હોય તેથી ન આપી શકું તો હું સરકાર પાસે માગણી કરું કે, સમસ્ત ઉદ્યોગ માટે એક વેપારીમંડળ નીમવામાં આવે. એ મંડળ કારીગરો માટે ઓછામાં ઓછા પગાર નક્કી કરવાની અગત્ય સમજે તે માટે હું પ્રયાસ કરું અને એ રીતે મારા હરીફોનું જોઇને મારા કારખાનામાં પગારો ઘટાડવાને બદલે હું તેમના પગારો વધારવાની તેમને ફરજ પાડું.

ઉધડ પગાર (કામના પ્રમાણમાં પગાર) ના સિદ્ધાંતથી હું વિરુદ્ધ નથી. ઘણુંખરું એમ પણ બને કે બે તૃતીયાંશ પગાર દરેક માણસને તેણે કરેલા કામનું પ્રમાણ જોયા વિના મળે અને બાકીનો કામના પ્રમાણ મુજબ હિસાબ ગણી આપવામાં આવે. હું માનું છું કે કુલ પગારના નેવુ ટકા જેટલું આ રીતે વહેંચી શકાય. પણ જો મને લાગે કે આથી કોઈ કારીગરને અન્યાય થાય છે તો હું તેમાં ઘટતા ફેરફારો પણ કરું. દાખલા તરીકે સફાઇ કરનારાઓનું કામ ઉધડ હિસાબે આંકી શકાય નહિ અને છતાં તેમને મહેનત તો ખૂબ કરવી પડતી હોય તો તેમને માટે હું જેટલા ઓરડા સાફ કર્યા હોય તે દરેક દીઠ અમુક બોનસ મળે એમ ઠરાવું, એટલે તેમને પણ દૈનિક પગાર ઉપરાંત ઉધડ હિસાબે પગાર મળે તથા કેટલું કામ થાય છે તેમાં રસ રહે.

હું કારીગરોને અઠવાડિક રજાઓનો તથા તહેવારોનો પગાર ભરી આપું તથા તે ઉપરાંત દરેકને વર્ષમાં અ[illegible] નક્કી, ખાસ કામ પ્રસંગે ચઢતા પગારે રજા આપું. અધિકારીઓને [illegible]તેમની જવાબદારી અને તેમના પર પડતા બોજાના પ્રમાણમાં વધુ રજાઓ આપું.

સાધનોનો વિચાર

આવા તરંગો કરતાં કરતાં મને એકાએક સૂઝ્યું કે આ અ
તરો તો બારે પડી જાય, અને આ બધા આદર્શો સિદ્ધ કરવા હો
તો ખૂબ પૈસા જોઇએ તે ક્યાંથી લાવવા ?
ું એ તો જાણું છું કે માલિકોની તિજોરીઓ તળિયા વિ-
નાની–અખૂટ–નથી કે જેથી ગમે તેવાં સ્વપ્નાંઓ સિદ્ધ કરવા કરેલા
ગાંડાં ખરચોને લીધે થતી ખાટ પૂરી શકાય. વેપાર ચલાવવામાં તો
મારે દરરોજ પૈસાનો ખપ પડે. વધારેલો પગાર અને બીજી સગવડો
તથા સુધારાઓને અંગે થતા ખર્ચને પહોંચી વળવા મને ચાર રસ્તા
સૂઝ્યા (૧) માલનો (૨) મારો નફો (૩) મારી વેપારી બુદ્ધિ
અને હિકમત (૪) મારા કારીગરોની કાર્યકુશળતા અને શક્તિ.

હવે આ ચાર સાધનો પૈકી પ્રજા પાસેથી તો હું બીજા હરીફો
જેટલું લેતા હોય તેના પ્રમાણમાંજ લઇ શકું. ઉદ્યોગ સમસ્તનો
કોઇએ ઇજારો રાખ્યો હોય તો તે પ્રજા પાસેથી વધુ નફો મેળવી
શકે, પરંતુ માલની વેચાણકિંમત વધારીનેજ જો કારીગરોનો પગાર
વધારવો હોય તો તો કારખાનાને એમાં શો ફાયદો ? બધી ચીજોના
ભાવમાં જે વધારો થયો હોય તેમાંજ પગારનો વધારો ખર્ચાઇ જાય.

નફાની વાત કરીએ તો એ પણ જાણવું જરૂરી છે કે કેટલાક
વેપારોમાં વેપાર ચાલુ રહી શકે એટલો નામનોજ નફો થતો હોય
છે. હું ઝાઝો નફો કરવાનો લોભ ન કરું તે છતાંયે કેવળ મારા
નફામાં ઘટાડો કરીને મારા આદર્શો હું મેળવી ન શકું. આ બધો
વિચાર કરી મેં નિર્ણય કર્યો કે મારે મારી પોતાની અને કારીગ-
રોની શક્તિ અને બુદ્ધિ પર આધાર રાખીનેજ આદર્શ કારખાનું
ચલાવવાના પૈસા મેળવવા જોઇએ.

વ્યવસ્થિત તંત્ર

મારા કારખાનામાં હું મળી શકે તેમાંથી શ્રેષ્ઠ નિષ્ણાતો રોકું.
લની પડતરકિંમત [illegible] કે [illegible] કરવાની હું સૌથી ચોક્કસ રીત અખ-
ર કરું. કારખાનાનું સુવ્યવસ્થિત તંત્ર ચોક્કસ અને છતાં સરળતાથી
એવો પ્રબંધ કરું. ટૂંકમાં ઓછામાં ઓછા સમયમાં અને

અને મે માસમાં ૯૫° થી ૧૦૨° એ સુધી રહે છે. રાત્રિએ હમેશાં ઠંડક હોય છે. હવાપાણી સમધારણ હોવાથી ક્ષયની સારવાર માટે બધી ઋતુઓ ફાયદાકારક છે.

આરોગ્યગૃહની માલિકીની ત્રણસો એકર જમીન છે જેમાંથી બસો એકર કંપાઉન્ડમાં આવી જાય છે. એકસો ઓગણચાળીસ બ્લૉકો છે અને સો છાપરાં, કામચલાઉ વૉર્ડ, રસોડાં તથા નોકરોનાં ઘર છે. કંપાઉન્ડમાં પુષ્પઉદ્યાનો તથા શાકની વાડીઓ છે. થોડા ભાગમાં એક બાગ બનાવવામાં આવ્યો છે. તેમાં સ્ત્રીદર્દીઓને ફરવા માટે જગ્યા તથા બેઠકો છે.બાકીના ભાગમાં સુંદર વાતાવરણમાં પુરુષદર્દીઓ માટે રસ્તા તથા બેઠકો છે.

આરોગ્યગૃહ એક નાનું ગામ છે. તેમાં મકાનો, વીજળીના દીવાઓ, જળ માટેની સગવડો, દેવળ, નિશાળ, તાર, ટપાલ તથા ટેલિફોન તથા લગભગ સાતસો મનુષ્યોની વસ્તી છે.

આરોગ્યગૃહનું ખર્ચ 'મિશન તથા દેવળો'ના સહકારથી ચાલે છે. અત્યારે પંદર મિશનરી સોસાયટી તથા દેવળોનો સંઘ બનેલો છે. મદ્રાસ સરકાર પણ વાર્ષિક મદદ આપે છે. આ મદદ ઉપરાંત દર્દીઓ પાસેથી આવતા પૈસા તથા ખાનગી દાન ઉપર સંસ્થાનો આધાર છે.

સંસ્થાનો હેતુ હિંદના ક્ષયના દર્દીઓને વૈદકશાસ્ત્ર આપી શકે તેટલી મદદ આપવાનો છે. પશ્ચિમના દેશોમાં સફળ નીવડેલ પદ્ધતિ પરજ તે ચલાવવામાં આવે છે, પણ તેનું આંધળું અનુકરણ ન કરતાં દેશની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ પણ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

શરૂઆતનાં વર્ષોમાં તો ક્ષયની પ્રાથમિક સ્થિતિના દર્દીઓને આરોગ્યગૃહમાં દાખલ કરવામાં આવતા હતા; પરંતુ આધુનિક વિજ્ઞાનના અનુભવથી સાબિત થયું છે કે, ક્ષયની આગળ વધેલી સ્થિતિમાં પણ આરોગ્યગૃહ ઉપકારક છે. સંસ્થાઓના કાર્યવાહકોનો પણ તેવોજ અનુભવ છે.

૧૯૨૦ થી શરૂ કરીને સોળ વર્ષો દરમિયાન મિશનના રજિસ્ટરમાં નોંધાયેલ અને મુક્ત થયેલ ત્રણહજાર આઠસો ૭ દર્દીઓમાંથી [illegible] અથવા ૧૭.૬૮ ટકા પહેલા તબક્કામાં હતા. સાતસો

ઊતરીને ચિતુર પ્રાંતમાં આવેલા આ આરોગ્યગૃહમાં જઈ શકા છે. મદનપલ્લી સ્ટેશનથી તે ચાર માઈલ દૂર આવેલું છે.

આ સંસ્થાની ઉત્પત્તિનો ટૂંક ઇતિહાસ રજૂ કરવાની લાલચ ખોળાવી શકતો નથી. દક્ષિણ હિંદમાં કામ કરતી કેટલીક મિશનસોસાયટીના સંયુક્ત યત્નને પરિણામે આ સંસ્થાની ઉત્પત્તિ થઇ છે

આ સંસ્થાનાં પગરણ ૧૯૦૮માં મંડાયાં. કેટલાક મિશનરીઓને આવી સંસ્થાની સ્થાપના કરવાનો તે સમયે વિચાર આવ્યો. ૧૯૧૨ના ઓકટોબરની ૨૪ મી તારીખે સાત મિશનના પ્રતિનિધિઓએ આ માટે કમિટી નીમી. અમેરિકન આર્કટ મિશન બે વર્ષથી મદનપલ્લીમાં એક આરોગ્યગૃહ ચલાવતું હતું તે આ કમિટીએ લઇ લીધું. તેજ વખતે મદનપલ્લીથી ચાર માઇલ દૂર એક વિશાળ જમીનનો ટુકડો મેળવવામાં આવ્યો અને ૧૯૧૩ માં આરોગ્યગૃહ બાંધવાની શરૂઆત થઈ.

૧૯૧૫ના જુલાઇની ૧૯ મી તારીખે મદ્રાસના ગવર્નરે તે ખુલ્લું મૂક્યું.

આજના આરોગ્યગૃહના મકાન તથા સાધનોની કિંમત સાડાચાર લાખ રૂપિયા છે. આમાંથી મદ્રાસ સરકારે મકાન બાંધવાની ગ્રાન્ટ એક લાખ સિત્તેર હજાર આપી છે. બાકીના બે લાખ ચાળીસ હજાર કમિટીએ બીજી રીતે મેળવી લીધા છે. આ સંસ્થાના અસ્તિત્વનાં એકવીસ વર્ષ દરમ્યાન ૭ હજાર ચારસો બાસઠ દર્દીઓને દાખલ કરવામાં આવ્યા છે.

આ 'સેનેટોરિયમ'ને આરોગ્યવરમનું નામ આપવામાં આવ્યું છે. સમુદ્રની સપાટીથી તે ૨૫૦૦ ફીટ ઊંચું છે. મદનપલ્લી રોડ સ્ટેશનથી મદનપલ્લીને રસ્તે તે ચાર માઇલ છેટું છે.

આખા વર્ષ દરમ્યાન સરેરાશ વરસાદ અઠ્ઠયાવીસ ઇંચ પડે છે તેથી હવા સૂકી છે. આખું વર્ષ પવનની લહરીઓ આવે છે અને પાસે દૂર આવેલી ટેકરીઓ સખ્ત વરસાદ સામે રક્ષકનું કાર્ય કરે છે.

વસ્તિથી દૂર લીલોતરીવાળી જમીન પર આરોગ્યગૃહ આવી રહેલું હોવાથી હવામાં ધૂળ ઊડતી નથી. શિયાળાની ઋતુમાં વધારેમાં વધારે હવામાન ૭૦° અને ૮૦° ડીગ્રી વચ્ચે રહે છે. એપ્રિલ

અને મે માસમાં ૯૫ થી ૧૦૨ એ સુધી રહે છે. રાત્રિએ હમેશાં ટંડક હોય છે. હવાપાણી સમધારણ હોવાથી ક્ષયની સારવાર માટે બધી ઋતુઓ ફાયદાકારક છે.

આરોગ્યગૃહની માલિકીની ત્રણસો એકર જમીન છે જેમાંથી બસો એકર કંપાઉન્ડમાં આવી જાય છે. એકસો એકલપ્ટાન્ટસ જંગલો છે અને સો છાપરાં, કામચલાઉ વૉર્ડ, રસોડાં તથા નોકરોનાં ઘર છે. કંપાઉન્ડમાં પુષ્પઉદ્યાનો તથા શાકની વાડીઓ છે. પાસે જ બાગમાં એક બાગ બનાવવામાં આવ્યો છે. તેમાં ઓરદર્દીઓને ફરવા માટે જગ્યા તથા બેઠકો છે.આપીના બાગમાં સુંદર વાતાવરણમાં પુરુષદર્દીઓ માટે રસ્તા તથા બેઠકો છે.

આરોગ્યગૃહ એક નાનું ગામ છે. તેમાં મકાનો, વીજળીના દીવા ઓ, જળ માટેની સગવડો, દેવળ, નિશાળ, તાર, ટપાલ તથા રેલ્વે સ્ટેશન તથા લગભગ સાતસો મનુષ્યોની વસ્તી છે.

આરોગ્યગૃહનું ખર્ચ 'મિશન તથા દેવળો'ના સહકારથી ચા છે. અત્યારે પંદર મિશનરી સોસાયટી તથા દેવળોનો સંઘ બનેલો મદ્રાસ સરકાર પણ વાર્ષિક મદદ આપે છે. આ મદદ ઉપરાંત દર્દી પાસેથી આવતા પૈસા તથા ખાનગી દાન ઉપર સંસ્થાનો આધાર

સંસ્થાનો હેતુ હિંદના ક્ષયના દર્દીઓને વૈદકશાસ્ત્ર આપી તેટલી મદદ આપવાનો છે. પશ્ચિમના દેશોમાં સફળ નીવડેલ પ પરજ તે ચલાવવામાં આવે છે, પણ તેનું આંધળું અનુકરણ ન ક દેશની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ પણ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

શરૂઆતનાં વર્ષોમાં તો ક્ષયની પ્રાથમિક સ્થિતિના દર્દી આરોગ્યગૃહમાં દાખલ કરવામાં આવતા હતા; પરંતુ આધુનિક વિજ્ઞ અનુભવથી સાબિત થયું છે કે, ક્ષયની આગળ વધેલી સ્થિતિમાં આરોગ્યગૃહ ઉપકારક છે. સંસ્થાઓના કાર્યવાહકોનો પણ એ અનુભવ છે.

૧૯૨૦ થી શરૂ કરીને સોળ વર્ષો દરમિયાન મિશનના રજિ માં નોંધાયેલ અને મુક્ત થયેલ ત્રણહજાર આઠસો ૭ દર્દીએ બસો તોંતેર અથવા ૧૭.૧૮ ટકા પહેલા તબક્કામાં હતા.

આગળ વધતું અટક્યું હતું, એકસો દસ ઘણા સુધરી ગયા હતા તથા એકસો સુધારાની સ્થિતિમાં હતા.) નિષેધાત્મક પરિણામવાળા દર્દીઓ પૈકી ત્રેત્રીસની સ્થિતિ હતી તેવીજ હતી, પાંત્રીસની સ્થિતિ વધારે બગડી હતી અને પચીસ મરણ પામ્યા હતા.

એના આંકડાઓ નીચે મુજબ આપી શકાય:—

તબક્કો	દર્દ અટક્યું	પૂર્ણ સુધારો થયો	સુધારો થયો
પહેલો	૮૯.૧	૬.૫	૨.૨
બીજો	૩૨.૯	૫૧.૨	૬.૮
ત્રીજો	૦.૮	૩૧.૮	૨૪.૭

એકવીસ વર્ષનું સરવૈયું

આરોગ્યગૃહની સ્થાપનાથી શરૂ કરીને અત્યાર સુધીનાં એકવીસ વર્ષોમાં એક મહિનાથી વધારે સમય સારવાર લીધી હોય અને ક્ષયથી પીડાતા હોય તેવા ચાર હજાર છસો અઠ્યાવીસ દર્દીઓ મુક્ત થયા છે. તે આંકડા નીચે મુજબ છે:—

તબક્કો	દર્દ અટક્યું	પૂર્ણ સુધારો થયો	સુધારો થયો
પહેલો	૭૨૬	૧૨૯	૪૬
બીજો	૩૪૨	૪૫૪	૧૬૩
ત્રીજો	૧૨	૮૨૦	૫૧૨

ત્રણસો ચૌદ મુક્ત થયેલ દર્દીઓનું દાખલ થતી વખતનું તથા મુક્ત થતી વખતનું વજન સરખાવી જોતાં, વજનની વધઘટનો હિસાબ કરતાં સરેરાશ ૧૨.૮ પૌંડ વજન વધ્યું હતું.

વધારેમાં વધારે વજન એક પુરુષમાં પાંસઠ રતલ તથા સ્ત્રીમાં ઇકોતેર રતલ વધ્યું હતું.

દર્દી દાખલ થતાં શરૂઆતમાં ચાર દિવસ સુધી તેનો બળખો તપાસવામાં આવે છે. પછી લોહી તપાસાય છે, લોહીનું દબાણ જોવામાં આવે છે તથા પેશાબ, ઝાડો તપાસવામાં આવે છે.

૧૯૧૬–૩૦ નાં વર્ષો દરમ્યાન દર્દીઓનો પાછળનો ઇતિહાસ તપાસતાં જણાયું છે કે, જેમ ક્ષયનો દર્દી યોગ્ય સારવાર નીચે વહેલો પકડાય તેમ સારવારનો વખત ઓછો લાગે છે તથા પરિણામ પણ

બાગે આપણે જેને ઘાટી કહીએ છીએ તે નોકરોનું કામ કરે છે. અત્યારે તો ઘાટી એટલે થોડા તિરસ્કાર સાથે બોલાતો શબ્દ હશે, પણ મૂળમાં તો ઘાટમાં રહેનારા એટલે ઘાટી. તે લોકો પોતાનાં બૈરીછોકરાં દેશમાં રાખી અહીં નોકરી કરવા આવે છે. જો દેશમાં જમીન હોય તો બે ત્રણ ભાઇઓમાંનો એક ભાઇ ત્યાં રહે ને ખેતી-નું જુએ, તેમજ કુટુંબનાં પાછળ રહેલાં માણસોની દેખરેખ રાખે, બીજા મુંબાઈમાં નોકરી કરે. આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ હોય છે. સાધારણ રીતે ઘાટમાં રહેનારા આ લોકોનાં શરીર સારાં હોય છે એટલે તે લોકો ઘણું કામ આપી શકે છે.

આ પ્રમાણે આપણે એક ઘાટી રાખીએ તેનું કામ સંતોષ-કારક હોય, તે છતાં એને આપણે ત્યાં સ્થાયી નોકરીની આશા ખરી? હંમેશ સારું કામ કરતો હોય પણ સહેજ વાંકું પડે, કે એને પંદર રૂપિયા પગાર આપતા હોઇએ ને બીજો રૂપિયા તેરમાં મળી શકે તેમ હોય, તો તેને રજા આપતાં આપણે બહુ વિચાર કરીએ છીએ? ક્યાં એને મહિનાની નોટિસની જરૂર હોય છે કે આપણે વિચાર કરવો પડે! રજા આપતી વખતે એના કુટુંબનું શું થશે તેનો ખ્યાલ સરખો પણ કરતા નથી. આ માટે મારે આટલું પણ ચોખ્ખું કર-વાનું કે આપણામાંના કેટલાકને ત્યાં ઘણા જૂના નોકરો હશે. પણ તે શું આપણે તે લોકોનો વિચાર કરીને લાંબા વખતથી રાખ્યા છે? ના, જરાએ નહિ; જૂના હોય ને આપણી સગવડ સચવાય તેથીજ. તે ખરું કે આપણે પગાર આપી નોકરો રાખીએ છીએ તે આપણી સગવડ સારુ, પણ ધારો કે તમે એક ઑફિસમાં નોકરી કરતા હો, ત્યાંએ તમને સહેજ વાંક માટે રજા આપવામાં આવે તો તમને તે રુચશે? નોકરો તે પણ સદા મનુષ્યોજ છે; આપણામાંના ડાહ્યા પણ જીવનમાં કેટલીએ ભૂલો કરીએ છીએ, તો એ લોકાની પણ ભૂલો થાય તો તે તરફ તેવી રીતે વિશાળ દષ્ટિથી જોવાય તેમ થવું જોઇએ ને તે ઉપરાંત હું તો હમેશ કહું છું કે, એ નોકરોમાં બહુ હોશિયારી ને આવડત હોત તો આટલા ઓછા પગારમાં એનાં બૈરીછોકરાં વગેરેને મૂકી આપણે ત્યાં અહીં વાસણ ઘસવા ને ઝોંસા ખાવા આવેજ શું કરવા?

૭૬–ઘરઘાટીઓની દશા

(લેખિકાઃ–શ્રીમતી ઉર્મિલા મહેતા)

મજૂરીના બધા પ્રકારોમાં ઘરકામ કરતા આપણા આશ્રિત મજૂરો–ઘાટીઓનો પ્રકાર બહુજ વિચિત્ર છે. આ મજૂરો વધારે અવ્યવસ્થિત છે. એમનાં સંગઠનો શક્ય નથી. આ મજૂરો વધારેમાં તેઓનો મજૂરોની કોઇ પણ ચળવળમાં સમાવેશ કરવામાં આવતો નથી. આમ છતાં એમના પ્રશ્નોનું મહત્ત્વનું સ્થાન હોવું જોઇએ. આ કારણે ઘાટીઓ તરફનું વર્તન માત્ર માનવદયા પૂરતુંજ હોય.

પ્રસ્તુત લેખમાં ઘાટીઓ પ્રત્યે માનવી વર્તાવ થવો જોઇએ એમ જણાવવામાં આવેલું છે.

જ્યાંસુધી આપણે નોકરો રાખી શકતાં નથી, ત્યાંસુધી આપણી નોકરો પ્રત્યેની મનોદશા કેવી હોય છે તે મને ખબર નથી; પણ આપણે ઘેર જે મનુષ્યોને ઘાટીઓ તરીકે આપણે પગાર આપી રાખીએ છીએ, તેના તરફની આપણી વર્તણૂકમાં ઘણોજ ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. આપણે ઘાટીઓને પગાર આપીએ છીએ, ખવ-ડાવીએ છીએ તે ખરું; પણ તે સાથે તે લોકો મનુષ્યો છે તે ભૂલી જવું ન જોઇએ. આપણા નોકરો પણ મનુષ્યો છે, તે લોકોને આ-પણા જેવીજ લાગણીઓ હોય છે, તેમને પણ ખાવાને અન્ન તેમજ પહેરવા કપડાં બાબત શોખ હોઈ શકે, તેમજ એ લોકોને પણ એ લોકના કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવાનું હોય છે. સાધારણ રીતે જેમ મિલમાલિકો તથા કારખાનાંવાળાઓ એકઠા મળી મજૂરોની રોજી કેમ ઓછી કરી શકાય ને મજૂરોને ગમે તેટલું નુકસાન થાય પણ પોતાને કેમ ફાયદો થાય તે જોવા એક થાય છે, તેમ આપણે કહેવાતા શેઠસાહેબો તક મળે નોકરોના પગારો પણ એવી રીતે ઓછા કર-વામાં પાછી પાની કરતાં નથી.

અત્રે તો હું મુંબઇનાજ નોકરોનો પ્રશ્ન રજૂ કરીશ. જો કે આ પ્રશ્ન તો બધે એક સરખોજ લાગુ પડે છે. મુંબાઇમાં મોટ

ભાગે આપણે જેને ઘાટી કહીએ છીએ તે નોકરોનું કામ કરે છે. અત્યારે તો ઘાટી એટલે ઘોડા તિરસ્કાર સાથે બોલાતો શબ્દ હશે, પણ મૂળમાં તો ઘાટમાં રહેનારા એટલે ઘાટી. તે લોકો પોતાનાં બૈરીછોકરાં દેશમાં રાખી અહીં નોકરી કરવા આવે છે. જો દેશમાં જમીન હોય તો બે ત્રણ ભાઈઓમાંનો એક ભાઈ ત્યાં રહે ને ખેતીનું જુએ, તેમજ કુટુંબનાં પાછળ રહેલાં માણસોની દેખરેખ રાખે, બીજા મુંબાઈમાં નોકરી કરે. આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ હોય છે. સાધારણ રીતે ઘાટમાં રહેનારા આ લોકોનાં શરીર સારાં હોય છે એટલે તે લોકો ઘણું કામ આપી શકે છે.

આ પ્રમાણે આપણે એક ઘાટી રાખીએ તેનું કામ સંતોષકારક હોય, તે છતાં એને આપણે ત્યાં સ્થાયી નોકરીની આશા ખરી? હંમેશ સારું કામ કરતો હોય પણ સહેજ વાંકું પડે, કે એને પંદર રૂપિયા પગાર આપતા હોઈએ ને બીજો રૂપિયા તેરમાં મળી શકે તેમ હોય, તો તેને રજા આપતાં આપણે બહુ વિચાર કરીએ છીએ? ક્યાં એને મહિનાની નોટિસની જરૂર હોય છે કે આપણે વિચાર કરવો પડે! રજા આપતી વખતે એના કુટુંબનું શું થશે તેનો ખ્યાલ સરખો પણ કરતા નથી. આ માટે મારે આટલું પણ ચોખ્ખું કરવાનું કે આપણામાંના કેટલાકને ત્યાં ઘણા જૂના નોકરો હશે. પણ તે શું આપણે તે લોકોનો વિચાર કરીને લાંબા વખતથી રાખ્યા છે? ના, જરાએ નહિ; જૂના હોય ને આપણી સગવડ સચવાય તેથીજ. તે ખરું કે આપણે પગાર આપી નોકરો રાખીએ છીએ તે આપણી સગવડ સારુ, પણ ધારો કે તમે એક ઓફિસમાં નોકરી કરતા હો, ત્યાંએ તમને સહેજ વાંક માટે રજા આપવામાં આવે તો તમને તે રુચશે? નોકરો તે પણ સદા મનુષ્યોજ છે; આપણામાંના ડાહ્યા પણ જીવનમાં કેટલીએ ભૂલો કરીએ છીએ, તો એ લોકોની પણ ભૂલો થાય તો તે તરફ તેવી રીતે વિશાળ દૃષ્ટિથી જોવાય તેમ થવું જોઇએ ને તે ઉપરાંત હું તો હમેશ કહું છું કે, એ નોકરોમાં બહુ હોશિયારી ને આવડત હોત તો આટલા ઓછા પગારમાં એનાં બૈરીછોકરાં વગેરેને મૂકી આપણે ત્યાં એઠાં વાસણ ઘસવા ને ઝાંસા ખાવા આવેજ શું કરવા?

મજૂરો માટે અઠવાડિયામાં અમુકજ કલાક કામ કરાવવાની હિમાયત કરનારા આપણે, આપણા નોકરોના કામના કલાકનો કોઇ દિવસ વિચાર કરીએ છીએ? સાધારણ રીતે તો ઘરનો ઘાટી કોઈ પણ મજૂર કરતાં અઠવાડિયામાં વધુ કલાક કામ કરે છે. અત્યારનાંજ આપણાં ઘરોનું કામ બરોબર વ્યવસ્થિત રીતે ચાલતું હોય, કામમાં વખત ને મહેનતનો બચાવ થાય એવાં સાધનો વધારવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હોય, તો નોકરોની અર્ધી મહેનત ઓછી થાય, એટલે તે લોકોના કામના કલાકો પણ ઓછા થઇ જાય. નોકરો પાસેજ બધું કામ કરાવવાનું એટલે એમના કામમાં સરળતા પડે એમ કરી આપવાની કોઈ દિવસ તસ્દી લઇએ છીએ? આપણા અનિયમિતપણાને લીધેજ કેટલીક વખત નોકરોનું કામ કેટલું વધી જાય છે તેનો પણ ખ્યાલ કોઇ દિવસ કરીએ છીએ? એ તો આપણો પગારદાર નોકર એટલે જાણે આપણો ગુલામ એમ આપણે ઘણી વાર નથી વર્તતા?

આપણે કેટલીક વખત ઓછો પગાર આપીએ છીએ તે માટે કે નોકરો તરફથી સારાઇ બતાવવા ઘણી વખત દલીલ કરીએ છીએ કે, આપણે તે લોકોને પગાર ઉપરાંત સારું ખાવાનું આપીએ છીએ ને આપણા ઘર જેવું ઓછું એ ઘેર ખાવાના હતા? તે કેટલાક ઘરોમાં ખરું હશે, પણ નહિ તો સામાન્ય રીતે તો નોકરોને દાળ ને ભાત કે રોટલા સિવાય બીજું ભાગ્યેજ મળતું હોય. જે ઘરમાં રસોઇયો હોય ત્યાં તો રસોઇયાની મહેરબાની ઉપરજ ઘાટીને જીવવાનું તે યાદ રાખવાની જરૂર છે. તે ઉપરાંત હું તો એક કેળવાયેલા સંસ્કારી બાઇને ઓળખું છું. તે તો હમેશ કહે છે ને ખરેખર માને છે કે, વળી નોકરોને આપણે ખાઇએ તેવું બધું કોઇ દિવસ આપવુંજ નહિ, સારું ખાવાની ટેવ પડી જાય તો નોકરોને કદાચ અઘરું પડે. તેમ હશે, પણ આપણે ત્યાં એક મનુષ્ય હોય ને તેને દરરોજ દાળ-ભાતજ આપીને હંમેશ આપણે સારું સારું કેમ ખાઇ શકીએ? તે પણ મનુષ્ય છે, તેને પણ સારું ખાવાનું કોઇ વખત મન થાય તે આપણે સમજવું ન જોઇએ? જો તેમ ન કરીએ તો આપણે આપણા ઘરમાં મનુષ્યને નોકર તરીકે રાખીએ છીએ ને તેની સાથે પશુ તરીકે

ા છીએ એમ મને તો લાગે છે.

આ ઉપરાંત આપણો નોકર માંદો પડે તો આપણે શું કરીએ ? જો થોડામાં પતે તેમ હોય તો કંઇ દવાદારૂ કરીએ નહિ તો રજા આપી દેતાં જરા પણ આંચકો ખાઇએ છીએ ? તે માંદો તેને હમેશના ખર્ચ ઉપરાંત દવાદારૂનો ખર્ચ થશે ને તેનો બંધ થશે તો તે શું કરશે, તેનો થોડો પણ ખ્યાલ કરવાની સરખી લેતાં નથી.

તે ઉપરાંત આખું વરસ આપણે ત્યાં નોકરો કામ કરે તોપણ પગારે થોડા દિવસની રજા પણ કેટલાં ઘરોમાં ઘાટીઓને મળે છે ? તો આ બધું જોતાં ઘરોમાં કામ કરતા નોકરોનો પણ એક સ્થાપવાની જરૂર નથી ? નોકરોને પણ સમજાવવાની જરૂર નથી લોકોની તરફ માનુષી વર્તન થવુંજ જોઇએ ? જે દિવસે આપણા ા સમજતા થશે ને પોતાની માગણીઓ રજૂ કરશે ત્યારેજ ણે સીધા થઈશું એમ મને લાગે છે. અત્યાર સુધી આજ પ્રમાણે સ્થિતિ ચાલી આવી છે; કારણ કે કેટલાંય વર્ષોથી નોકરો તરફ ી જાતનીજ વર્તણુક રખાય છે એટલે ગુલામો જેમ બેડીઓમાં આનંદ માની શકે છે, તેમ નોકરો પણ પોતાની હાલની સ્થિ- ાં સંતોષ માની રહ્યા છે. એ લોકો તરફ આથી વધારે સારી ણુક હોઇ શકે તેનો ખ્યાલ સરખો એ લોકોને આવી શકે તેમ ી. એટલે આપણેજ આપણા નોકરોને આપણી સામે જાગૃત કર- ા છે. આજકાલ તો બહુ સાધારણ કુટુંબોમાં પણ ઘરઘાટી નહિ છૂટક પણ નોકર રાખવાની પ્રથા દાખલ થઇ ગઈ છે; એટલે આ મ મોટા વર્ગની સામે કરવાનું છે એટલે ઘણુંજ અઘરું છે એ ખરું . પણ તે પ્રમાણે તે મનુષ્યના બીજા એક મોટા વર્ગને લાગુ પડે , એટલે કરવુંજ જોઇએ એમ હું માનું છું. આ લેખમાં ઘાટીઓની ીજ મુશ્કેલીઓ મેં ચર્ચી છે. તેનો નિકાલ કેમ લાવવો તે પ્રશ્ન ર્ચવા પ્રયત્ન કર્યો છે તેમ નથી, પણ એ વિચાર જે ઘણા વખતથી ારા મનમાં રમ્યા કરતો હતો તે જનતા સમક્ષ મૂકું છું.

('હિંદુસ્તાન પ્રજામિત્ર'ના દિવાળી અંકમાંથી)

રઘુવીર-હા પાસે ૭ મહિનાનો પગાર ચડ્યો છે ... જેમ થઈ આવીશ

રાધા-મોટી મગરૂરપો નહિ ખાય! એને શું...આ... રસ આવે છે.)

રઘુવીર-તેને વખા પછી આપીશું. તું તારે સૂઈ ... લાગશે. ડાક્ટરે બોલવાની ના પાડી છે.

[રઘુવીર તેના પર ઓઢણું ઢાંકે છે. ઉંદુ તથા હિનુને બા પાસે બેસવાની સૂચના આપતો રઘુવીર બારે હૈયે એ ઘ... ઘરમાંથી બહાર નીકળી પડે છે.]

× × × ×

દ્રશ્ય ૨ જું

સ્થળઃ-મિલમાલિકના બંગલાનો દરવાજો.

[ઝોકાં ખાતા દરવાનના કાનમાં ગામડી જોડાનો ખડખડ... ખડખડ અવાજ પ્રવેશ થતાં ઝબકી ઊઠે છે. રઘુવીર દરવાજામાં પ્રવેશ કરતો દેખાય છે.]

દરવાન-એય! એમ ને એમ ક્યાં ચાલ્યો જાય છે?

રઘુવીર-ક્યાં કેમ? શેઠ પાસે.

દરવાન-તે અમને શું અહીં હજામત કરવા બેસાડ્યા છે, તે રજા સિવાય જંગલીની જેમ દોડ્યો જાય છે?

રઘુવીર-ભાઈસા'બ જવા દે ને! તારો ઉપકાર માનીશ.

દરવાન-હા, હા, આજ આ બધું ગરજે સૂઝે છે. કોઈ દી' બીડી પાઈ છે? શેઠનો હુકમ છે કોઈને દાખલ થવા ન દેવો.

[રઘુવીર શૂન્યદૃષ્ટિએ દરવાન સામે ઊભો રહે છે. ક્રોધને લીધે તેના હોઠ ભિડાઈ જાય છે. મોં પર લોહી ધસી આવે છે, એવામાં અર્થદાસ શેઠનો કારકુન કાન પર કલમ ભેરવતો છૂટેલ ધોતલીનો છેડો ખોસતો સહેજ બહાર નીકળતાં તેને જોઈ જાય છે. દરવાન તરફ અર્થસૂચક દૃષ્ટિ ફેરવતાં તે તેની પાસે જાય છે. એકાદ મિનિટની સાંકેતિક ભાષાના અસ્ફુટ સ્વરો વાતાવરણમાં ફેલાય છે. અર્થદાસ અંદર જાય છે]

દરવાન–રણવીર જાવા દઉં એક શરતે.

[ભેદક દૃષ્ટિ ફેંકે છે. રણવીર સમજે છે]

રણવીર–(નિઃશ્વાસ મૂકી) સારું, તને નહિ ભૂલું.

× × × ×

દૃશ્ય ૩ જું

સ્થળઃ–મિલમાલિકનો બાજરમાન બંગલો.

[મિલમાલિક કુબેરદાસના બંગલાના એક વિભાગમાં આવેલી ઑફિસે ભરચક છેલ્લી ઢબનું ફર્નિચર પહેલી નજરે આંખોને ઊડી વળગે છે; ઇલેક્ટ્રિક રોશની–પંખાઓના ફરફરાટ અને અભેદ્ય શાંતિ વાતાવરણમાં દંભના અણુઓ પ્રસરાવે છે. દીવાલ પરનાં સુંદર ચિત્રો નિહાળતા શેઠ મશરુની ગાદી પર સાડાપાંચ મણની સ્થૂલ કાયાવાળા પૃથ્વીના ગોળાનું સ્મરણ કરાવતા પેટ ઉપર અક્ષાંશ–રેખાંશ સમી કરચલીઓ પંપાળતા બેઠા છે. તેમનું કરચલીવાળું કપાળ, હડતાળ પર મજૂરો જવાના છે એવી ખબર સાંભળી વધારે ખેંચાય છે. સળગતી સિગારેટ આગળ સુધી આવી પહોંચતાં ઝબકીને ઊંચે જુએ છે. રણવીર સલામ કરતો ઝૂકીને ઊભો રહે છે.]

કુબેરદાસ શેઠ–એલા કેમ આવ્યો ? કામે કેમ નથી આવતો ?

રણવીર–સાહેબ ! આજે ત્રણ મહિનાથી મારી સ્ત્રી બીમાર છે, ઘેર નાનાં છોકરાં–શી રીતે આવી શકું ?

શેઠ–(હસીને) વારુ માંદું બૈરું ખાટલામાં પડી રહે અને છોકરાંઓને સવારમાં વહેલા ઊઠી રાંધી આપીએ, તો ખાઈપી રઝળતાં ફરે, રોજી પાડવી એ તો મૂર્ખાઈ ગણાય.

રણવીર–પણ બીમારી ગંભીર છે.

શેઠ–મરી જશે તો નવી આવશે.

રણવીર–અરે સાહેબ ! એવું શું બોલો છો ? [શેઠ હસે છે અને એ તક જતી ન કરવા દેતાં] સાહેબ મુજ ગરીબની એક અરજ છે.

શેઠ–(હસતું ખાળતાં) જાને ને બાપ આજકાલ બેકારીના જમાનામાં અરજ સાંભળી સાંભળીને મારા કાન બહેરા થઈ ગયા.

રણવીર તેની પાછળજ જોઇ રહે છે.)

× × × ×

દશ્ય ૪ થું

સ્થળઃ-રણવીરનું મકાન.

[ડોક્ટર હાથમાં સ્ટેથોસ્કોપ ઝુલાવતા દાખલ થાય છે.]

ડોક્ટર-કેમ એલા પૈસા લઇ આવ્યો ?

રણવીર-જી ના ! શેઠ પાસે ગયો હતો પરંતુ આપ્યા નહિ. કોઇ વેપારી પાસેથી લાવી આપીશ.

ડોક્ટર-વારુ ! પરંતુ રખે ભૂલતો.

[રણવીરના હાથમાં બીલ મૂકે છે. રણવીર એ શૂન્યદૃષ્ટિએ તપાસે છે. ડોક્ટર રાધાના ડાબા હાથમાં ઇન્જેક્શન આપે છે.]

રાધા-(ઉધરસ આવે છે) તાવ ઊતરતો નથી ને રાતે ઉધરસ મોઢું મળવા દેતી નથી.

ડોક્ટર-સારું થઇ જશે. આજે જરા ઇન્જેક્શનથી તાવ વધુ ચઢી આવશે. પરંતુ ગભરાઇશ નહિ. દવા ત્રણ વખત નિયમિત પીજે.

(જાય છે.)

રણવીર-(સ્ત્રી પ્રત્યે આશાતુર આંખે) કેમ છે ?

રાધા-ઠી...ક...મારે માટે તમે...(રડી પડે છે.)

રણવીર-રડ નહિ, અશક્તિ આવી જશે. ઇશ્વર સૌ સારાં વાનાંજ કરશે. છોડુ ! પેલા પડીકામાં સાબુચોખા લાવ્યો છું તે રાંધી આપ અને દિનુ તું તારી બા પાસે બેસી પેલું મોરલાનું ગીત ગા.

રાધા-તમને પૈસા ન આપ્યા ? આજે ક્યાંથી લાવશો ? (રાધાના વિચારો તેજ હતા.)

રણવીર-તારે એની શું કામ ફિકર કરવી પડે ? તારે તારી તબિયત સુધારવાની છે. એની ચિંતા તો મને છે ને ? જો સાંભળ દિનુ ગાય છે.

[રણવીર સામે રાધા તાકી રહે છે. આંખોમાં પાણીનાં અદૃશ્ય ઝરણાં ફૂટી નીકળે છે. દિનુ કાલીઘેલી ભાષામાં ગાય છે.]

દૃશ્ય ૫ મું

સ્થળઃ–વેપારીની પેઢી.

(દુકાનમાં ગાદીતકિયા દેશી રીત પ્રમાણે પડેલા છે. બે મુનીમો કાંઇ હિસાબ લખી રહ્યા છે. બેત્રણ ખેડૂતવર્ગના માણસો બેઠા છે. વ્યાજે લેવા કે કોઈ વ્યાજ ભરવા આવ્યા જણાય છે. શેઠ રણવીર સાથે વાતો કરી રહ્યા.)

રણવીર–તલકચંદભાઇ! રૂપિયા પચાસની જરૂર છે.

તલકચંદ શેઠ–કાંઈ ઘરેણુંગાંઠું છે?

રણવીર–નહિ શેઠજી અંગઉધાર લઇ જવા છે. પગાર થયે આપી જઈશ.

વેપારી શેઠ–એમ પૈસા ન મળે. કંઇક લઇ આવો તો બને.

રણવીર–શું લાવું? મિલકતમાં બે દીકરા છે. બૈરી માંદી છે, તેથી ખાસ જરૂર છે. કુબેરદાસ શેઠ પાસે ૭ મહિનાનો પગાર ચડ્યો છે. દસબાર દિવસમાંજ થશે. ત્યારે વ્યાજ સીધે આપી જઇશ.

શેઠ–એવો વ્યાજનો ધંધો મારે કરવો નથી.

રણવીર–કંઇક દયા કરો શેઠ, હું પચાસના સાઠ આપી જઇશ.

શેઠ–વેપારમાં દયા ન રખાય ગાંડા! રસ્તે પડ મારે ઘણું કામ છે.

રણવીર–(રસ્તે ચાલતાં સ્વગત) પ્રભુ! જગતમાં તારા સિવાય ગરીબનો બેલી કોઇ નથી. દાક્તર ઇન્જેક્શન આપ્યેજ જાય છે. કાલે નવ થશે. બીલ રૂપિયા સોનું ચડાવ્યું છે. લાજ તારે હાથ છે. મારા ધણી!

દૃશ્ય ૬ ઠ્ઠું

સ્થળઃ–રણવીરનું મકાન.

(ડોક્ટર ઇસ્તરીટાઇટ કપડાં સજી પૈસાની ઉઘરાણી કરે છે. રાધાની સ્થિતિ ગંભીર છે. રણવીર મૂંઝવણમાં છે.)

ડોક્ટર–રણવીર, આજે તો બીલ ચૂકવવું પડશે.

રણવીર–સાહેબ, વેપારીએ પૈસા ન આપ્યા. બીજા કોઇ હેકાણેથી ન જોગ રહ્યો. હવે આપજ મારા પ્રભુ થોડા દિવસ રાહ જુઓ,

હું જરૂર બાકી આપીશ.

ડોક્ટર-(ગુસ્સે થઈ) તમારા લોકોનું આજ દુઃખ. જરા જેવા કંઈ સમજો નહિ. અમારે પેટ શું પથરા કંઈ પોષણ રહે છે?

રણવીર—પણ સાહેબ! આની તબિયત હજી એવી ને એવીજ છે. આપ થોડા દિવસ મદદ જુઓ.........

ડોક્ટર—તેમાં હું શું કરું! બનતા ઉપાયો કર્યા. મારે આજે પૈસા જોઈશે. બીજું કંઈ ન હોય તો તારો પગાર લખી આપ.

[રણવીર ધ્રુજતા હાથે ખત લખી આપે છે ત્યાં મોદી આવે છે.]

રણવીર—પધારો શેઠ.

મોદી—હવે મારો કંઈ વાંક? છ-છ મહિના તો થયા, હવે તો...

રણવીર—પણ પગાર થાય ત્યારે આપું ને શેઠ!

રણવીર—અત્યારે તો કંઈ નથી.

મોદી—પગાર થાય કે ન થાય. આજે ખાતા પેટે કંઈ આ પવું પડશે.

મોદી—કંઈ ન હોય તો ઘેરી વેચ.

રણવીર—શેઠ! દયા કરો, આઠેક દિવસમાં પગાર થઈ જશે.

મોદી—(ડોક્ટરના હાથમાં ખત જોઈ) આ પગાર પગાર કરે છે ણુ પગાર તો લખી આપ્યો.

(ડોક્ટર ચાલતા થાય છે)

[રાધા આ દૃશ્ય જોઈ કંપી ઊઠે છે. તેના હૃદયમાં લોહી વેગ- ડી રહે છે. મૂર્છા આવી જાય છે, રણવીર ઝડપથી તેની પાસે છે. મોદી રાડોના પાડ્યા કરે છે; છોડુ, દિનુ દોડીને તેની બાને પડે છે. રણવીરની આંખોમાંથી શ્રાવણ ભાદરવો વરસે છે.]

(પડદો પડે છે.)

('ગુજરાતી'ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

૭૮–दिवाळी

(લેખકઃ—શ્રી. ગિરીશ ભચેચ)

[પાત્રો એમના દેખાવના ક્રમ પ્રમાણે]

રઘો—મહિનાથી અન્ન વિનાનો, બીમાર પડેલો ગરીબ ખેડૂતનો છોકરો.

દિવાળી—રઘાની માતા.

પ્રફુલ્લ—એક સંસ્કારી, પૈસાપાત્ર, ગ્રામસેવા કરતો યુવક.

મુસાફર—ટપાલી, પોલીસ.

અહમદ—મુસ્લિમ ખેડૂત, કેશવનો પડોશી.

દાક્તર

કેશવ—રઘાનો બાપ.

[દુકાળથી ઘેરાયલા એક વિભાગની મધ્યમાં એક નાની ઝૂંપડી પાસે ખાટલામાં રઘો તાવે તરફડતો સૂતો છે. રઘાની ઉંમર દસેક વર્ષ આસપાસની છે. ભૂખના દુઃખે શરીર તદ્દન હાડપિંજર બની ગયું છે. એક ફાટેલી ગોદડી ઓઢી છે. પાસે દિવાળી–તેની માતા, પોતાના લૂગડાના પાલવ વડે પંખો નાખતી બેઠી છે. થોડે દૂર એકાદબે બીજાં ઝૂંપડાં દેખાય છે.]

રઘો—બા! બાપા ક્યારે આવશે?

દિવાળી—આવશે, આવશે. આજે દિવાળી છે તે તારે માટે ખાવાનું લેવા ગયા છે.

રઘો—ખાવાનું? ખાવાનું તો બા, મને બહુ જ ભાવે.

દિવાળી—તું કેટલાએ દીનો ભૂખ્યો છે, પછી કંઈ કર્યા વગર છૂટકો?

રઘો—બા! મને તાવ ઊતરી જાય એટલે મામાને ઘેર લઈ જજે. ત્યાં ખાવાનું મળશે, ખૂબ મજા પડશે.

[દુઃખભર્યું હસે છે.]

દિવાળી—હા ભાઇ, લઇ જાવ હો! હવે તું ગુર્ડ મ. માગ
નો કાગળ આવે પાછી જઇશું, હો! હું કાગળનીજ રાહ જોઉં છું, બેટ

[પ્રફુલ્લ પ્રવેશે છે. તેનામાં છટા છે, તેજ છે. છેક છેલ્લ
ઢબનાં છતાં સાદાં વસ્ત્રોમાં સજ્જ થયેલો છે. હાથમાં નોંધપોથી
અને પેન છે.]

પ્રફુલ્લ—તમારું નામ?

રધો—(મસ્તક કરતો ધીમેથી) મને ખાવાનું આપો તો બતાવું.

પ્રફુલ્લ—છોકરા! તું તમારાં બધાંના નામ બતાવીશ તો હું
તમારી હાલત જાહેરમાં લાવીશ. પછી ખાવાનું મળ્યા રહેશે.

રધો—ના, મારે તો હમણાં ખાવાનું જોઇએ.

દિવાળી—ગાંડો ન થા, એમની વાત તો સાંભળ. (પ્રફુલ્લને)
ભાઇ! અમે મહિનાથી ભૂખ્યાં છીએ. અમે અન્નનો દાણો પણ નથી
દેખ્યો. આ આટલો છોકરો પણ માંદો છે. ખાવાનું અપાવો, ભગ-
વાન તમારું ભલું કરશે.

પ્રફુલ્લ—હમણાં ને હમણાં તો તે નજ બને. તમારા બધાની
હાલતની સરકારને જાણ કરીશું, મદદ માટે ફાળા ઉઘરાવીશું; પછી
અત્યારની રાહતસમિતિની તપાસ થશે, ત્યારે ખાવાની જોગવાઇ થશે.

દિવાળી—એ બધું થાય તે પહેલાં તો અમે મરી જઇશું.
અમને અત્યારે થોડાક પૈસા આપો કે ખાવા આપો, હું કરગરું છું.
આ છોકરા માટે ખોળા પાથરું છું.

પ્રફુલ્લ—પણ તે અત્યારે કેમ બને?

દિવાળી—ત્યારે મને કંઇ કામ આપો. મને રોટલો અને મારા
છોકરાને દવા મળે એટલે બસ. ભગવાન તમારું કર્યું નહિ જવા દે.
રમ થશે.

પ્રફુલ્લ—મારે વખત થઇ ગયો છે. તમારું નામ કહો. હું
નું કરીશ.

દિવાળી—આ છોકરાના બાપા આવે ત્યારે અમારું નામ
જાજો.

પ્રફુલ્લ—વારુ, ત્યારે હું પછી આવીશ. (જાય છે)

[માથે મોટી લોખંડની પેટી અને હાથમાં પોટલું લઇ આખે શરીરે પરસેવાથી રેબઝેબ થઇ ગયેલો મુસાફર પ્રવેશે છે.]

દિવાળી—(હસીને) લાવો, હું લઇ લઉં ?

મુસાફર—ઊંહું, હવે તો માઇલજ બાકી રહ્યો છે. સ્ટેશન આવી લાગશે એટલામાં.

દિવાળી—નકામી મહેનત શીદ કરો છો, બાપા ? લાવો, હું લઇ લઉં. એક આનો આપજો.

મુસાફર—બે પૈસે તો જોઇએ તેટલા આવે છે.

દિવાળી—ત્રણ પૈસા આપશો ?

મુસાફર—બે.

દિવાળી—ઠીક, લાવો. મજૂરી તો એક આનાની છે.

રઘો—બા, બા, મને એકલો મૂકીને ? (રોવા જેવો થઇને) બા, મારી પાસે બેસને. મને નહિ ગમે.

દિવાળી—(સમજાવતાં) જો, હમણાંજ દોડી આવીશ, વાર નહિ લાગે. તારી દવા ને ખાવાનું પણ લેતી આવીશ હો. તું જરા વાર સુઇ જા.

રઘો—મારાથી તો ઊભાએ નથી થવાતું અને તું જતી રહે છે. મને પાણી કોણ પાશે ?

મુસાફર—આવવું હોય તો ઝટ કર. મારે મોડું થઇ ગયું છે.

[મુસાફર દિવાળીને માથે સામાન મૂકે છે. દિવાળી રઘા સામે જોતી ચાલી જાય છે.]

રઘો—(થોડી વારે અણગમો થવાથી ગણગણે છે.) બાપા ગયા. બા ગઇ...હે ભગવાન ! મને ભૂખ લાગી છે...મને તાવ આવ્યો છે...મને ઝટ સારું કરી દે...ખાવાનું આપ...(નિસાસો નાખે છે.)

[ટપાલી કાગળો સાથે આવે છે.]

ટપાલી—કેશવ શકરા પટેલ......

રઘો—અહીં બાપા, અહીં.

ટપાલી—આ તારો કાગળ.

રધો—મને વાંચતાં નથી આવડતું. તમે વાંચો ને!

ટપાલી—હું ક્યાં વાંચવા બેસું? મને વખત નથી.

રઘો—હશે બાપુ, કોનો છે?

[ગરીબ બની આતુર આંખે ટપાલી સામું જોયા કરે છે.]

ટપાલી—(કાગળ જોઇ) બળદેવનો.

રઘો—(ખુશ થઇ) એ તો મારા મામા. વાંચો ને (કરગરતો) એક વાર વાંચો, બસ એક વારેય નહિ?

ટપાલી—(રોફથી) જો તે લખે છે, (કાગળ વાંચતાં):

"મારી મિલ બંધ થઇ ગઇ છે એટલે કામવગરનો છું. પૈસા બનતી ઉતાવળે મોકલીશ. અહીં આવવાનું બંધ રાખશો. બળદેવના જેશ્રીકૃષ્ણ વાંચશો."

[કાગળ નાખી દઇ ચાલ્યો જાય છે.]

રઘો—(થોડી વારે સમજણો થઇને) એ પરણુ! મારે મામાને ઘેર નહિ જવાનું? (આંખમાં આંસુ આવે છે.) બા તો કાગળ આવે પછી જવાનું કે'તી હતી. (ઉધરસ આવે છે.) મામા અહીં આવે પછી તેમની સાથે બોલીશ જ નહિ. પૈસા નહિ લઉં, ખાવાનુંએ નહિ લઉં. જાઓ મામા, તમારી કટ્ટા (કટ્ટા કરે છે.)

[વ્યવસ્થા, કાયદો અને શાંતિના ઇજારદાર સમો પોલીસ આવે છે.]

પોલીસ—રઘા! કેશવ ક્યાં મૂઓ?

રઘો—કેમ, જમાદાર કાકા? બાપા તો સવારના બહાર ગયા છે.

પોલીસ—સવચંદ શેઠે જપ્તીનો હુકમ કઢાવ્યો છે તે મારે તારું ઓરડું તપાસવાનું છે.

રઘો—તો બાપા આવે ત્યારે આવજો.

પોલીસ—મારે હુકમને તાબે થયા વગર છૂટકો છે?

[ઝૂંપડામાં તપાસ માટે જાય છે.]

રઘો—જમાદાર કાકા, બાપા મને વઢશે. કાકા, આમ આવો, તમને કંઇક બતાવું.

પોલીસ—શું છે ? આટલી ગડબડ શાનો કરે છે? લૂંટી લેવા તો નથી આવ્યો ?

રઘો—(કાગળ બતાવી) કાકા ! મારા મામા છે ને તે પૈસા મોકલવાના છે, તે બાપા આવે એટલે .....

[સખ્ત ઉધરસ આવે છે.]

પોલીસ—(કાગળ વાંચી) ઠીક, તારા બાપને કે'જે હું જપ્તી માટે આવ્યો હતો તે પૈસા ઝટ ભરી દે.

[જાય છે.]

[રઘાની ઉધરસ થોડી વાર ચાલુજ રહે છે.]

રઘો—(હાંફતો) પાણી...અં...હં...હં...પાણી...બા...... પાણી...પાણી.

[ખાટલામાંથી ઊઠવા પ્રયત્ન કરે છે. લથડિયાં ખાતો અથડાતો કુટાતો ઝૂંપડી તરફ જાય છે.]

રઘો—બા નથી, બાપા પણ નથી. જમાદાર કંઇ લઇ ગયા હશે તો ? (શ્વાસ લઇ) પાણી...ઓ ભગવાન...

[ઝૂંપડામાં જાય છે. થોડી વાર શાંતિ પથરાય છે.

રઘો જમીન સાથે પગ ટેકવવાની મહેનત કરતો, હાંફતો, ચક્કર આવતાં હાથથી માથું દબાવી રાખતો ખાટલા તરફ જતાં લથડે છે. માથું ખાટલા સાથે અફળાય છે. એક લાંબી ચીસ પાડે છે. માથામાંથી લોહી નીકળે છે.

અહમદ—બુઝર્ગ સશક્ત અને નેકદિલ ખેડૂત થોડી વારે ખભે પાવડો અને કોદાળી સાથે પ્રવેશ કરે છે!]

અહમદ—કેશવ! ઓ કેશવ...દિવાળીબાઇ...અરે! કોઈ જવાબ નહિ આપો. (આગળ આવી) પણ ઝૂંપડી તો ખુલ્લી છે. કેશવ! તારે માટે કામ લાવ્યો છું. (રઘાને લોહીમાં તરબોળ જોઇ) ઓહ! આ બિચારાને ખૂબ વાગ્યું છે અને ખૂન પણ વહી રહ્યું છે. (રઘાને ખાટલામાં સુવાડે છે) ઓ ખુદા ! શું તારું પણ રહમદિલ તૂટી ગયું છે! અમ ગરીબોને આટલું દુઃખ શીદ દે છે! ક્યારનું વાગ્યું હશે!

[પહેરણમાથી ચીથરું ફાડી પાટો બાંધે છે. રઘાને ઢંઢોળે]

રધા! રધા! ઓ રધા! કેશવ ક્યાં ગયો? ઓ દિવાળી બાઇ! કોણ જવાબ દેશે? અલ્લાહ! અલ્લાહ!

[પ્રફુલ્લ આવે છે.]

પ્રફુલ્લ—આ ઝૂંપડાવાળો ક્યાં ગયો છે?

અહમદ—શું કામ છે આપને, શેઠજી?

પ્રફુલ્લ—એનું નામ શું?

અહમદ—કેશવ.

પ્રફુલ્લ—એમનાં કુટુંબમાં માણસો કેટલાં?

અહમદ—કેટલા આદમી? દેખો તીન હય. પણ એક તો આ હમણાં મરી રહ્યો છે.

પ્રફુલ્લ—એ કોણ છે?

અહમદ—કેશવ કા લડકા રધા.

પ્રફુલ્લ—હું તેની સારવાર માટે દાક્તરને બોલાવી લાવું.

(દિવાળી આવે છે.)

દિવાળી—શું છે, આમદ દાદા?

અહમદ—રધાને કંઈ વાગ્યું છે અને બેભાન થઈ ગયો છે. ઔર આ સાહબ તમને કંઈ પૂછવા આવ્યા છે.

પ્રફુલ્લ—તમે કહ્યું હતું ને કે મજૂરી અપાવો તે તેની ગોઠવણ મેં કરી છે.

અહમદ—ક્યા કહા?

પ્રફુલ્લ—આજે દિવાળી છે તો પાસેના સ્ટેશન પર કેટલોક માલ જમા થયો છે અને તે ખસેડવા મજૂરો જોઈએ છે. બોલો, જવું છે?

દિવાળી—હું ત્યાંથીજ આવું છું. મને દસ આના દેવું આપવા કહેલું; પણ મારો છોકરો માંદો મરે ને હું કેમ મજૂરીએ જઉં!

[રધાને આંચકી આવે છે. મોંએ ફીણ વળે છે. લોહી બંધ રહ્યુંજ નથી. દિવાળી તેની પાસે દોડી જાય છે.]

દિવાળી—રધા, રધા, આ શો હાટ વાગ્યો? ઓ મારા રતન! ઓ મારા બેટા!

[આખે શરીરે હાથ ફેરવે છે.]

રઘો—(બેભાન સ્થિતિમાં લવારી કરે છે.) બા, બા, તું ના જતી. મને પાણી કોણ પાશે?

દિવાળી—આ રહી હું. બેટા! આંખો ખોલ.

અહમદ—એને મૂંઝાવો નહિ. સૂવા દો. દારૂ છે? દિવાળીબાઈ, એના ઘા ઉપર બાંધો.

દિવાળી—થોડો દારૂ હતો તે એ ગઈ રાતે પી ગયા.

પ્રફુલ્લ—(આશ્ચર્યથી) કેશવ દારૂ પીએ છે?

દિવાળી—હા, એ તો કહે છે કે દારૂ પીઉં છું એટલે દુઃખ ભૂલું છું.

રઘો—(લવે છે.) મામા! મને નહિ બોલાવો ને......ભાઈ, કાગળ વાંચો. હું મોટો થઈશ ત્યારે તમને નહિ ભૂલું.

પ્રફુલ્લ—બિચારાને સન્નિપાત થયો છે.

દિવાળી—ઓ ભગવાન! ઓ કાળકા મા! મારો રઘો સારો થશે તો તને અગિયાર રૂપિયાની હાંડી ધરાવીશ.

અહમદ—એટલા રૂપિયા લાવીશ ક્યાંથી?

દિવાળી—દેવું કરીશ, મારા રઘા માટે.

રઘો—(લવે છે.) જમાદાર કાકા! ત્યાં ન જાઓ, મારા બાપા વઢશે.

દિવાળી—આને કંઈ વળગ્યું તો નહિ હોય?

અહમદ—માલિક કરે સો ખરી.

પ્રફુલ્લ—દાક્તરને બોલાવવાનું તો રહી ગયું. હું દોડતો આવું છું.

[જાય છે.]

દિવાળી—દાક્તર હવે શું કરશે?

રઘો—(લવે છે.) બા! હું મામાને ઘેર જાઉં છું......હું જઈશ......મામા મને ના નહિ પાડે......એ બોલાવે છે.

[છેલ્લી વારની આંચકી આવે છે. ધીમે ધીમે શ્વાસ નરમ પડે છે.]

દિવાળી—મારું નસીબ ફૂટવા બેઠું છે. હું કમભાગી છું... રઘા, બોલ બાપ, એક વાર બોલ, તને શાથી વાગ્યું! બેટા! હું મામાને ઘેર લઈ જઈશ.

અહમદ—બાઈ! ખુદાનું નામ લે રઘો હવે ફાની આલમમાં નથી.

દિવાળી—(બાવરી બની) આમદદાદા, શું કહો છો?

અહમદ—હાં. એ તો અલ્લાહને ત્યાં સફર કરી ગયો.

દિવાળી—મારો રઘો ગયો? ના, ના. મારો રઘો ન જાય. એને મારા વગર ન ગમે ....(રડે છે.)

અહમદ—મોતની સામે બળજબરી છે? એ ત્યાં સુખી થશે.

દિવાળી—ઓ ભગવાન બાપ! તને આટલી પણ દયા ન આવી!

અહમદ—ભગવાન શું કરે? એ તો તકદીર.

દિવાળી—(રોતાં) મારું તકદીર ફૂટી ગયું. ઓ રઘા! બાઈ, મેં તને સુનો ન મૂક્યો હોત તો......

અહમદ—રો નહિ બાઈ. એની રૂહ પણ દુઃખી થશે.

દિવાળી—(રોતાં) મારું પેટ ફૂટી ન ગયું કે મેં છોકરાને રખડતો મૂક્યો.

અહમદ—ગાંડી ન થા. રો નહિ. રોવાથી રઘો પાછો નહિ આવે.

દિવાળી—આમદદાદા, પણ એને વાગ્યું શાથી?

[પ્રફુલ્લ અને દાક્તર ધસમસ્યા આવે છે.]

પ્રફુલ્લ—દાક્તર સાહેબ! ઝટ તપાસો.

અહમદ—ક્યા તપાસો? એ તો ગુજરી ગયો.

પ્રફુલ્લ—હેં!

દાક્તર—જોવા તો દો, શાથી 'ઓફ' થઇ ગયો છે.

પ્રફુલ્લ—હા, પણ હવે 'ટ્રીટમેન્ટ' તો નહિ થવાની ને?

દાક્તર—(તપાસી) તાવથી અને ભૂખથી 'હાર્ટ' વીક' પડી ગયેલું અને કોઈ જબરો ફટકો લાગવાથી 'હાર્ટ ફેલ' થઈ ગયું છે.

દિવાળી—ભાઈ! ગમે તેમ કહો, પણ તૂટી તેની બૂટી શી?

[કેશવ આવે છે. ફાટલાં કપડાં પહેર્યાં છે. હાથમાં મીઠાઈની ટોપલી, દવાની શીશી, ફટાકડા, બૂટ અને ટોપી તાજાં જ ખરીદી આણેલાં છે.]

કેશવ—(આભો બની) શું થયું?

દાક્તર—થાય શું? એ તો આ છોકરો મરી ગયો.

કેશવ—હેં!

અહમદ—(ગુસ્સે થઈને) હા, પણ એને છોડી ગયો'તો ક્યાં? એ બીમાર હતો એટલી પણ ખબર નો'તી?

કેશવ—(નિરાશ થઈ) પણ દિવાળી—

અહમદ—દિવાળી શું કરે?

[કેશવના હાથમાંથી બધીજ વસ્તુ નીચે પડી જાય છે.]

કેશવ—(ગળગળો થઇને) આજે દિવાળી હતી. રવા માટે ખાવાનું, પહેરવાનું, રમવાનું લેવા ગયો હતો અને રવો......(રડી પડે છે.)

અહમદ—ગભરાઓ નહિ, કેશવ! એની દવા કેમ ન લાવ્યો પહેલાં?

દિવાળી—હું બે પૈસાનું કોયદન લાવી હતી પણ એ તો નકામું ગયું.

કેશવ—હું પણ આ બાટલીમાં દવા લાવ્યો છું.

દાક્તર—ત્યારે તમે આ છોકરાનીજ દવા લેવા આવેલા?

અહમદ—પણ તું એ બધા પૈસા લાવ્યો ક્યાંથી?

[ટપાલી સાયકલ સાથે હાથમાં કાગળિયું લઇને આવે છે.]

ટપાલી—કેશવ કોનું નામ? આ તારથી પૈસા આવ્યા છે.

કેશવ—કેટલા છે? ક્યાંથી આવ્યા?

ટપાલી—પચીસ રૂપિયા, મુંબઈથી આવ્યા છે.

દિવાળી—બળદેવે મોકલ્યા હશે.

ટપાલી—અહીં સહી કરો.

કેશવ——મને સહી કરતાં નથી આવડતી.

ટપાલી—તો અંગૂઠો કરો. દાક્તર સા'બ, તમે સાક્ષી કરશો ને?

દાક્તર—સાક્ષી? પણ હું આ માણસને બરાબર ઓળખતો નથી.

પ્રફુલ્લ—(હસીને) હું આપીશ સાક્ષી.

[કેશવ અંગૂઠો પાડે છે, દાક્તર અને પ્રફુલ્લ સાક્ષી તરીકે સહી કરે છે. પચીસ રૂપિયા ટપાલી ગણી આપી જાય છે.]

કેશવ—પૈસા, દવા, દાક્તર બધુંજ મોડું પડ્યું! રવા, બેટા, બેટા, તું મરી ગયો!

દાક્તર—અમે શું કરીએ ? તમેજ અમને મોડા બોલાવ્યા એ ભૂલ તમારી છે.

અહમદ—તમને વહેલા બોલાવવા અમારી પાસે પૈસા ન હતા.

પ્રફુલ્લ—હશે ભાઈ, એમાં ગરીબીનો દોષ છે.

કેશવ—એક મહિના સુધી મારો છોકરો ભૂખે મૂઓ, તાવે પડ્યો તો ન થઈ દવા, એને શું વાગ્યું અને કેમ મૂઓ એની પણ ખબર નહિ અને હવે પૈસા આવે છે, દવા આવે છે, ખાવાનું પણ મળે છે. (છાતીફાટ રૂવે છે) પણ બેટા ! તને ખબર નહિ હોય કે એ પૈસા, દવા, ખાવાનું કેમ આવ્યાં ! મેં તારે માટે થઈને તો ચોરી કરી.

અહમદ—એ શો ગજબ કર્યો ?

કેશવ—ત્યારે શું કરું ?

દિવાળી—ચોરી શા માટે કરી તમે ?

કેશવ—(દાક્તર તરફ જોઈ) આ પૈસાદારોના છોકરા ઊલટી થાય ત્યાં સુધી ખાય અને મારો છોકરો ભૂખે મરે, પછી ચોરીજ કરું ને!

દાક્તર—પ્રફુલ્લ, હું રજા લઉંછું.

પ્રફુલ્લ—કેમ ?

દાક્તર—સુબોધને અપચો થઇ ગયો છે તે ઊલટી અને તાવ લાગુ પડ્યો છે. મારે ખબર કાઢવા જવું છે.

પ્રફુલ્લ—ચાલો, હું પણ આવું છું.

[દાક્તર સિગાર સળગાવી દીવાસળી બેદરકારીથી નીચે નાખતાં દારૂખાના આગળ પડેલી ટોપી ઉપર પડે છે. કોઇનું ધ્યાન નથી. ધીમેથી ટોપી સળગવા લાગે છે. દાક્તર અને પ્રફુલ્લ જાય છે.]

[પોલીસ અને જમાદાર આવે છે.]

પોલીસ—કેશવ ! તેં ચોરી કરી છે અને ફરિયાદ નોંધાઇ છે. ચાલ ચોકી ઉપર.

કેશવ—મારો દીકરો મરી ગયો છે. જાય તારી ફરિયાદ જહાનમનાં અને તું યે ભેગો.

જમાદાર—એ જહાનમમાં જાય તે પહેલાં તું જેલમાં તો ચાલ.

દિવાળી—(પગે પડતાં) ભાઈ, પગે લાગું. આટલા છોકરાની

[...]ાશ ખળા રહે પછી મને ને એમને સુખેથી લઇ ચાલજે.

જમાદાર—ભાઇ, કાયદો આંધળો છે. હું દયા ખાઉં તો ચાલે [...]મ નથી.

અહમદ—જમાદાર, રહમથી ખુદા ખુશ થશે.

જમાદાર—મારે તો દુનિયા પરના ખુદાને ખુશ કરવાના, એ [...]હે તે કરવું પડે.

દિવાળી—તો એક ઘડી થોભી જાઓ.

જમાદાર—એ કાંઇજ નહિ બને. (કેશવને) ચાલ ભાઇ, તૈયાર થા.

કેશવ—(રઘાને ચુંબન ભરી) સત્તા આગળ શાણપણ નકામું છે. બેટા, તને બાળવા પણ હું ખપ ન આવ્યો. મેં તને જીવતાં શું સુખ આપ્યું છે કે તને બાળવા તૈયાર થાઉં? મેં તને મારી નાખ્યો.

અહમદ—કોણ મારે છે ઓર કોણ મરે છે? એ તો તકદીરના કાનૂનથી બધું થયે જાય છે.

પોલીસ—મિયાંસા'બનું કહેવું બિલકુલ વાજબી છે.

દિવાળી—(રઘાનું શબ બતાવી) આનું કંઇજ નહિ કરો?

કેશવ—હમણાંજ પૈસા આવ્યા છે ને, તેમાંથી બને તે કરજે.

પોલીસ—કેશવ, સરચંદના પૈસા તારે ભરવાના છે, નહિ તો જપ્તી આવશે. હુકમ નીકળી ગયો છે.

અહમદ—એમ થશે તો એમ. (કેશવને) ભાઈ, ગભરાઈશ નહિ, હું છું. અલ્લાહ મદદ કરશે.

જમાદાર—ચાલો ભાઇ, મોડું થાય છે.

[પોલીસ કેશવને પકડી લઇ જાય છે. આંસુ ભરેલી આંખે કેશર બૈરી અને છોકરાને જોઇ રહે છે.]

દિવાળી—(હબકો થઇ શબ ઉપર તૂટી પડતાં) મારી જિંદગીમાં દવ લાગ્યો. કોઠીમાં અનાજ નહિ. એ જેલ ગયા! છોકરો મરી ગયો! હવે હું કેમ દહાડા વિતાવીશ!

[રોપી સળગવાના તાપથી દારૂખાનું હવે સળગી ઊડે છે. ચારે બાજુ ફટાકડા ઊડે છે, અવાજ થાય છે. દિવાળીનું લૂગડું સળગે છે, તે દાઝે છે અને અહમદના પ્રયાસે મરતી બચે છે. રઘાના શબ

ઉપરની ગોદડી અહમદ નીચે પાથરે છે અને દિવાળીને સુવાડે છે.]

દિવાળી--આજે દિવાળી પૂરી થઇ, હોળી સળગી.

[રૂવે છે.]

અહમદ--ફિકર ન કર. ખુદાને ખાતર હિંમત રાખ બાઈ, એ તો થોડા વખત બાદ બધું ઠીક થઇ જશે.

[દિવાળીનાં ડુસકાં સંભળાય છે. અહમદ આકાશ તરફ મીટ માંડી ઊભો રહે છે.]

[પડદો પડે છે.]

('કૌમુદી' માસિકના એક અંકમાંથી)

૭૧-हिन्दनी भयंकर दरिद्रता

સહકુટુંબ આપઘાત કરતા માનવોની મનોદશાપર પ્રકાશ

(લેખકઃ-શ્રી. માલવણકર)

[પરાધીનતા હિંદની સ્થિતિને વધુ કરુણ અને વધુ કંગાલ બનાવવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.]

પેટમાં આગ લાગી છે! ટન! ટન! ટનનન, ટન ટન!!!

ભયંકર આગ લાગતી વખતે વગાડાતો ઘંટ રણકી ઊઠ્યો. લોકો દોડતા દોડતા ઘંટ પાસે પહોંચ્યા. થોડી વારમાં તો હજારો લોકો ભેગા મળી ગયા.

લોકોએ જોયું તો એક માણસ ઘંટ વગાડી રહ્યો હતો. લોકોએ પૂછવા માંડ્યું: "ક્યાં આગ લાગી છે?" પેલા માણસે ઘોઘરા અવાજે કહ્યું: "જુઓ, જુઓ, મારા પેટમાં આગ સળગી રહી છે!"

તે માણસને ગિરફતાર કરવામાં આવ્યો.

હજારો માણસો એકઠા મળ્યા હતા બધા ખડખડાટ હસી પડ્યા અને પેલા માણસની મૂર્ખાઈની વાતો કરતા ઘર તરફ વળ્યા. પરંતુ [illegible]ી વાત છે કે, કોઇની આંખોમાંથી આંસુ નીકળ્યાં નહિ. આ [illegible]સની એક નાનીશી વાત ઉપર-કોઇ પત્રકારની કલમ ચાલી નહિ,

કોઈ કવિહૃદયને એના જીવન ઉપરથી સ્ફુરણા ન થઇ અને મોતીઓનાં ઝરણોનાં સ્વપ્ન સેવનાર કલાકારને એમાંથી પ્રેરણા ન મળી. આ દેશમાં દેશબાંધવોની દરિદ્રતાને કોણ ઓળખી શક્યું છે? કોણે એમનાં હૃદય વાંચ્યાં છે? કોણે એને આશ્વાસનનું અમી પાયું છે? આકાશમાં ચંદ્ર અને ચાંદની નીરખનાર કવિ! સ્તબ્ધ બની જા. સમતાનો ઉપદેશ આપનાર લેખક! દૂર થા અને દરેક વિષયો ઉપર કલમ ચલાવનાર અધિપતિ! માથું નમાવ. કેમ, તેં આ વ્યક્તિમાં માતૃભૂમિનાં દર્શન કર્યાં? આ વ્યક્તિના પોકારમાં અગણિત જવાનોના રૂદન-ધ્વનિ તેં સાંભળ્યા? શું આ વ્યક્તિ સમસ્ત ભારતના પ્રતીકરૂપ નથી? શું તેનો અવાજ હસવા યોગ્ય હતો? તારી એ ઊંઘમાંથી જાગૃત થા, ઓ આંધળા! તારી આંખો ઉઘાડ, તારા બધિર કાન આડેથી બહેરા પડદા ખસેડી નાખ. હવે જો એની જબાન ફફડે છેઃ—

પેટમાં આગ સળગે છે! પેટમાં આગ સળગે છે!! ભૂખ્યો માણસ બીજું શું કરી શકે?

આ પેટની ભયંકર આગે, આ ભૂખે અમારામાંથી આત્મવિશ્વાસ છીનવી લીધો છે. એણે દુનિયા સામે અમને અત્યાચારી બનાવ્યા છે. એ ભૂખે અમારી પાસે ચોરી કરાવી છે. અમારામાંની દયા, મમતા, સંતોષ વગેરે સદ્ભાવનાઓને દૂર કરી છે.

આજે મોટા મોટા શહેરોમાં ફાયરબ્રિગેડ છે. આગ લાગે કે તરતજ તેને બુઝાવવા જમીન અને આસમાન એક કરી નાખે છે. પરંતુ ભારતવાસીઓનાં પેટમાં સળગતી ભૂખની જ્વાલા તો સતત સળગતીજ રહી છે. એને બુઝાવવા કોઇ પ્રયત્ન કરતું નથી.

આપઘાતનાં કારણો

તાજેતરમાં દિલ્હીના એક મહોલ્લામાં રામસરોસે નામની એક વ્યક્તિએ ગળે ફાંસો ખાઈ આત્મહત્યા કરી. તે ઘણાજ દિવસોથી બેકાર હતો. તાજેતરની પાસે આવેલ એક ગામમાં ત્રણ સ્ત્રીઓની લાશ મળી આવી હતી. પછી તે વિષે તપાસ કરતાં ખબર પડી કે, ગરીબીના કારણે દુઃખમાં દબાઇ તેઓએ આપઘાત કર્યો હતા.

શીલચર (આસામ)માં એક વાત એવી બની. એક માણસે
ભૂખથી અસહ્ય દુઃખી બની અને તેની સ્ત્રી અને બાળકોને આ વેદનાથી
પીડાતાં જોઇ તેમની કતલ કરી હતી. પછી તેની ધરપકડ કરવામાં
આવી હતી. કાયદાથી એને ન્યાય કરવામાં આવ્યો; પરંતુ શું તે ન્યાય
હતો ? એ ન્યાયે એમના હૃદયની પોથીનાં પાનાં વાંચી જોયાં હતાં ?

હમણાં વર્તમાનપત્રમાં મદુરા (દક્ષિણ હિંદુસ્તાન)માં એક
સમાચાર પ્રગટ થયા હતાઃ બેકારી અને ભૂખથી પીડાતા એક કુટુંબે
મૃત્યુનો આશ્રય લેવા નિશ્ચય કર્યો. આ કુટુંબમાં પતિ, પત્ની તથા
બે બાળકો હતાં. એ લોકોને ઘણા દિવસથી કામ ન મળ્યું અને
ખાવાને માટે કાંઈજ નહોતું. એણે મદદ માટે ફાંફાં માર્યાં પણ વ્યર્થ.
પછી એણે ઘરનો સામાન ભેગો કરી સળગાવ્યો અને આગની જ્વા-
લાઓમાં પતિ–પત્ની તથા બે બાળકો જાણીબૂઝીને હોમાયાં. તેઓ
ભૂખની વેદનાથી પર રહેવા બળી મૂઆં.

મદ્રાસમાં કેટલાક દિવસો પહેલાં એક બિના બની હતી. એક
પિતા તેના બાળકની ભૂખની વેદના સહન ન કરી શક્યો. તેણે તેના
બાળકનું ગળું કાપી નાખ્યું, તેની ગિરફતારી થઇ. તેણે અદાલતને
આજીજી કરી કે મને ફાંસીની સજા ભલે થાય. તેને ફાંસીની સજા
પણ થઈ અને પછી તે એક એવા રાજ્યમાં ગયો કે જ્યાં ભૂખ અને
બેકારી ન હતી.

જે લોકો મહેલોમાં આનંદ માણી રહ્યા છે, જેમને ત્યાં કરોડો
રૂપિયાની રેલમછેલ થઇ રહી છે, તે લોકોને આ બેકારી અને ભૂખનો
ખ્યાલ ક્યાંથી આવે ?

નોકરી માટે ફાંફાં

કલકત્તાની રિઝર્વ બેંકે ચાળીસ જગ્યા માટે 'જોઇએ છીએ'ની
આપી અને આ ચાળીસ જગ્યાઓ માટે લગભગ દસ હજાર
અને અંડર ગ્રેજ્યુએટોની અરજીઓ આવી, હજારો ઓફિસો
થયા અને આ માટે પોલીસની મદદ તેઓને લેવી
હતી.

બિહારમાં આવેલ પટણામાં પણ આવોજ કિસ્સો બન્યો હતો. ત્યાં પોલીસ કોન્સ્ટેબલની સાત જગ્યાએ ખાલી પડી. આથી દસ હજાર યુવકો તે સ્થાન કબજે કરવા માટે–ફક્ત ૧૫–૧૭ રૂપિયાની નોકરી માટે તૈયાર થાય એ દેશમાં દરિદ્રતા કેટલી છે તે બતાવી આપે છે. બેકારીનો સહેજે ખ્યાલ આવી જાય છે.

બંગાળ અને બિહારની સ્થિતિ કરતાં ભયંકર સ્થિતિ તો મદ્રાસમાં છે. પાંત્રીસ રૂપિયાની નોકરી માટે–બે કલાર્કો માટે ૬૬૬ અને ૭૮૭ પ્રાર્થનાપત્ર આવ્યા. મદ્રાસ હાઇકોર્ટના બેંચ કલાર્કની જગ્યા માટે પાંચસો વકીલોની અરજીઓ આવી હતી. પ્રૉ. વાસવાણી એક ઠેકાણે લખે છે કે, 'સિંધમાં એક ગ્રેજ્યુએટ બૂટપાલીસનું કામ કરે છે.' મધ્યપ્રાંતમાં ૬૦–૭૦ રૂપિયા માટે સેંકડો અરજીઓ આવી હતી અને તેમાં કેટલાક ફર્સ્ટ કલાસ એમ. એ. પણ હતા. વળી કેટલાકે તો જજથી માંડી ગવર્નરની સિફારસો પણ લગાવી હતી.

બેકારી લાવનાર આપણી સ્કૂલો અને કૉલેજો છે. આપણી શિક્ષણપ્રણાલી અત્યંત વખોડવા લાયક છે. યુનિવર્સિટીના સંચામાંથી દર વર્ષે સેંકડો ભણેલ બેકારો બહાર પડે છે અને પછી તો દુઃખની ઘંટીમાં જિંદગીભર દળાયા કરે છે.

ઘણે ઠેકાણે આ શિક્ષણપ્રથા સામે વિરોધ ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ તેનું પરિણામ શૂન્યમાં પરિણમ્યું; કારણ કે જે માણસો વર્તમાન શિક્ષણપ્રણાલિકાને ધિક્કારે છે, તેજ માણસો બીજી બાજુએથી આ સંસ્થાઓને ચલાવી રહેલા છે.

કલકત્તામાં કેટલાએ શિક્ષિત બેકારો જીવનથી કંટાળી આપઘાત કરે છે. શિક્ષિત બેકારો રાજ્યને કેટલા નુકસાનકર્તા છે, તેના ઉપર સપ્રુ કમિશને તેના રિપોર્ટમાં પ્રકાશ પાડ્યો છે. એમણે કલ્પેલી દુનિયા બેકાર બન્યા પછી નષ્ટ પામે છે અને પછી તેમને સમાજ ભયંકર લાગે છે. ભણ્યા પછી તે સાદું અને સરળ જીવન ગુજારવા અશક્ત બની જાય છે; કારણ કે તેના ઉપર વિદેશી સભ્યતા અને વિલાસિતાની છાપ પડેલી હોય છે. હરવું–ફરવું, ચાપાણી, કોટ-

પાટલૂન વગેરે ખરચા તેમના બેકાર બન્યા પછી કરવા તેમને પાલવતા નથી અને તેનાં દ્વાર બંધ થઈ જાય છે.

આપણી વર્તમાન શિક્ષણપ્રણાલિકાએ આપણાં બાળબચ્ચાં અને યુવકોને એવા અવળા પાટા બંધાવ્યા છે કે, શારીરિક શ્રમને એટલે કે શ્રમજીવી વર્ગને તેઓ ઊતરતી કોટિના આદમી સમજે છે. જો આ વર્ગ આવો ગર્વ દૂર કરે અને શ્રમજીવીઓનો સહયોગ આદરે તો તે શિક્ષિતોની બેકારી ઓછી થાય.

વળી કામ કરવાવાળા અને કામ કરાવવાવાળા વચ્ચેનો સંબંધ ખરાબ થઇ ગયો છે. પચીસ રૂપિયાનું કામ કરવા તેને ત્રીસ રૂપિયા આપવા પડે છે અને આવું કામ તેઓએ ફરજિયાત કરવુંજ પડે છે. આથી કામ કરવાવાળો વર્ગ કામ કરાવવાવાળા વર્ગનો ગુલામ બની ગયો છે. આ વર્ગ ગુલામીથી એટલો ટેવાઈ ગયેલો છે કે, તે પોતાના ગજા ઉપરાંત કામ કરી દઇ તેના માલિકને ખુશ રાખવાના પ્રયત્નો કરે છે અને આથી તે વર્ગ માલિકની દયા ઉપર જીવતો થઇ ગયો છે. માલિક તેની ભલમનસાઇનો દુરુપયોગ કરી તેની પાસે બેવડું કામ કરાવે છે.

મુંબઇ–મજૂરોની ગરીબી

લગભગ દસ વર્ષ પહેલાંની વાત છે. હું તે વેળા મુંબઇમાંજ હતો. એ વખતે મેં એક દશ્ય નિહાળ્યું તે જોઇને આજે પણ હું રોમાંચ અનુભવું છું. જે લોકો મિલો અને કારખાનાં ચલાવી દેશની ઉદ્યોગસમૃદ્ધિને વધારવાના પ્રયત્નો કરે છે, તેના મૂળમાં કેટલું પાપ, અમાનુષિતા અને હિંસા ભરેલી છે? હવા અને પ્રકાશવિહોણી ગંદી ઓરડીઓમાં મજદૂરોનાં નિવાસસ્થાન હોય છે. પતિ દિવસે કામ કરવા જાય તો સ્રીને રાતપાળી કરવાની હોય. જીવનમાં આનંદ નહિ–છાંયડો નહિ. ફક્ત દુઃખની ઘંટીમાં પિલાવાનું. પુરુષ જ્યારે થાક્યો-પાક્યો ઘર તરફ આવે છે, ત્યારે થાક ઉતારવા તે શરાબનો આશરો લે છે અને ત્યાંથી તેના પતનની શરૂઆત થાય છે.

એક ગંદા મહોલ્લાના ફૂટપાથ ઉપર એક ઝાડ નીચે એક

બેભાન મજૂર પડ્યો હતો. આજ પાંચ દિવસથી તે તાવથી પીડાતો હતો. એની નોકરી છૂટી ગઇ હતી અને આથી મિલની ખોલીમાંથી પણ તેને હાંકી મૂકવામાં આવ્યો હતો. એની પાસે એક પૈસો પણ નહોતો. ફક્ત તે ઝાડ નીચે–એની છાયામાં–પડ્યો હતો. તેને પત્ની અને બે બાળકો હતાં. એક બાળક તો માત્ર ૭ માસનું હતું. બે દિવસથી બચ્ચાંને પણ કાંઇજ મળ્યું નહોતું. નાનું બાળક સ્તનને ચાવવા પ્રયત્ન કરતું, પણ અતિ દબાવવાથી પણ તેમાંથી બે ટીપાં દૂધ નીકળતું નહોતું. પિતા આ બધું જોઇ રહ્યો હતો!

મજૂરને બે વખત ઊલટી થઇ આવી. આથી તેની પત્ની પેલા નાના બાળકને લઈ ત્યાં ગઇ, ત્યારે બીજું ત્રણ વર્ષનું બાળક ઊલટી માં આવેલા બેચાર અન્નના દાણા વીણી ખાવા માંડ્યું.

આ કહાણીઓ સાંભળી શકાય તેવી નથી. આવાં દશ્યો તો ઠેકઠેકાણે ઉઘાડી આંખે ફરનારને છે.

આ મજદૂરોની સામે થો સુંદર બંગલો આવેલો હતો. હજારો રૂપિયાની કિંમતના ન ઉપર પાથરવામાં આવ્યા હતા. પલંગ, ફર્નિચર, ઝુમ વૈભવસામગ્રી ામતેમ ખડકાઈ હતી; આ ઉદ્યોગવાદ દેશ રશે?

પણ કોણે આવાં દશ્યો નિહાળ્ય આંખ ટપકાવ્યાં છે? મજૂરોની વેદના કેટલી ગાં ના અધ્યક્ષ શ્રી. કિશોરલાલે રજૂ કરેલ ૧ચે

વરસો પહેલાંની વાત છે. તે દિ જમ હતો. અમારા ઘરમાં એક વૃદ્ધ નોકરડી નાની ઓરડીમાં રહેતી હતી. મારે એની ઘેર બોલાવવા ગયે મ પાડી "પા ઓરડીમાંથી અવાજ ણુ છે!" ઉઘડયું. તેમાંથી એક બોલી: ' નહિ આવતા" અને પ લાગી. મને ખબર ન હ

નો શોર બાજ વિનાની રહી હતી. તેની પાસે એક ઉપરાંત બીજી સાડી પણ ન હતી!

આવીજ બીજી વાત ભાઇ કિશોરલાલ નીચે મુજબ રજૂ કરે છે.

અમદાવાદનો બનાવ

અમદાવાદ પાસેના એક ગામડામાં હરિજનોની સભા હતી. મારા મિત્રો સાથે હું પણ તે સભામાં ગયો. પાછા વળતી વખતે રાત અંધારી બની ગયેલ હતી. રસ્તો બતાવવા એક સ્વયંસેવક હાથમાં ફાનસ રાખી અમારી આગળ આગળ ચાલતો હતો. એવામાં અમારા કાને અવાજ અથડાયોઃ" અહીંયાં નહિ આવતા, પાછા જાઓ." અમે ફાનસના અજવાળામાં જોયું તો એક સ્ત્રી અંધારાનો આશ્રય લઇ સ્નાન કરતી હતી અને તેનો પતિ નાકા આગળ ઊભો રહી તેની ચોકી કરી રહ્યો હતો.

આ હજારો અને સેંકડો માણસોની ગરીબીનું વર્ણન કોણ કરે છે? જેના પરિણામમાંથી વિલાસિતા જન્મે છે, વરસાદ, ઠંડી અને સખ્ત ગરમી તરફ બેધ્યાન આપી જે અનાજ ઉત્પન્ન કરી રહેલ છે, તે અન્નદાતા આજે ભૂખે મરે છે. જે હજારો અને સેંકડોને અન્ન પૂરું પાડે છે, તેને ત્યાં તેના કોઠારમાં એક અન્નનો દાણો પણ નથી, તેનાં બાળબચ્ચાં ભૂખે ટળવળે છે. આવી દશાનાં કેટલાંક શબ્દચિત્રો શ્રી. ઝીણાભાઇ દેસાઈ અને શ્રી. નાણાવટીએ થોડાક સમય ઉપર 'જન્મભૂમિ'માં પ્રગટ કર્યાં હતા તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે.

અંધારું ઘર

એક નાની ઝૂંપડીમાં એક સ્ત્રી રસોઈ કરી રહી હતી. શ્રી. દેસાઇએ પૂછ્યું: "કેમ બહેન! અમે તમારે ઘેર આવીએ!"

સંકોચથી તેણે કહ્યું: "હા, આવો."

મે એ ઝૂંપડીની અંદર ગયા. એક ખૂણામાં માટી અને ચો હતો અને બીજા ખૂણામાં અનાજનો ઢગલો પડ્યો

મેં પૂછ્યું: "કેમ બહેન! આ અનાજ ચોમાસાની તૈયારી

માટે ભરી રાખ્યું હશે ?!"

"ના, ના, એ તો બાબદ શેઠનું છે." તેણે કહ્યું.

પ્રશ્ન—તો તમે અનાજ ક્યાંથી લાવો છો ?

જવાબ—અમારી પાસે તો કાંઇજ નથી.

પ્રશ્ન—તો તમે તમારું ગુજરાન કેવી રીતે ચલાવો છો ?

જવાબ—જંગલમાંથી ઘાસ કાપી લાવી ત્રણ પૈસે વેચીએ છીએ અને તેમાંથી અમે અમારું ગુજરાન ચલાવીએ છીએ.

પ્રશ્ન—રાતે દીવો તમે કેવી રીતે સળગાવો છો ?

ઉતર—દીવો તો અમે કરતાંજ નથી. અમે તો બધાં અંધારામાંજ પડી રહીએ છીએ.

એનાં કપડાં કયાં ?

પછી અમે એક બીજી ઝૂંપડી પાસે પહોંચ્યા. એક સ્ત્રી ચૂલામાંથી રાખ કાઢી રહી હતી. એક તરફ થાળીમાં થોડું અન્ન હતું. અમે પૂછ્યું: "કેમ બહેન બપોર થઇ ગઈ છતાં તમે ખાધું નથી ?"

એટલામાં તેનાં બે બાળકો નાગાંભોગાં આવી પહોંચ્યાં. અમે પૂછ્યું: "કેમ બહેન, આ બાળકો નાગાં છે ?"

તેણે કહ્યું: "શું કરીએ ? અમારી પાસે પૂરતાં કપડાં નથી."

આ અમારા ખેડૂતો—અન્નદાતાની સ્થિતિ છે. ભારતની આબાદી ગુજરાતના કિસાનોની સ્થિતિનો આછો ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે. યુક્ત પ્રાંત, વગેરે દેશોની સ્થિતિ તો આના કરતાં પણ અત્યંત ખરાબ છે.

બેકારીએ લોકોને મુડદાં બનાવી દીધા છે. એમનાં જીવનમાંથી પ્રાણ હરી લીધો છે. મૂડીવાદીઓ તો અમારી કંગાલિયત પર હાથ અને પગ રાખી આનંદ માણે છે !

(સાપ્તાહિક 'પ્રજામિત્ર કેસરી' ના એક અંકમાંથી)

નો રોગ ભાગ્યે વિનાની રહી હતી. તેની પા.
સાડી પણ ન હતી!

આવીજ બીજી વાત ભાઈ કિશોરલાલ નં

અમદાવાદનો બનાવ

અમદાવાદ પાસેના એક ગામડામાં હરિ
મારા મિત્રો સાથે હું પણ તે સભામાં ગયો.
રાત અંધારી બની ગયેલ હતી. રસ્તો બતાવવા ફ
માં ફાનસ રાખી અમારી આગળ આગળ ચાલ
અમારા કાને અવાજ અથડાયો" અહીંયાં નહિ આવ
અમે ફાનસના અજવાળામાં જોયું તો એક સ્ત્રી ર
લઇ સ્નાન કરતી હતી અને તેનો પતિ નાકા અ
તેની ચોકી કરી રહ્યો હતો.

આ હજારો અને સેંકડો માણસોની ગરીબીનું ૯
છે? જેના પરિણામમાંથી વિલાસિતા જન્મે છે, વરસ
સખ્ત ગરમી તરફ બેધ્યાન આપી જે અનાજ ઉત્પન્ન
તે અન્નદાતા આજે ભૂખે મરે છે. જે હજારો અને સેંકડે
પાડે છે, તેને ત્યાં તેના કોઠારમાં એક અન્નનો દાણો પ
બાળબચ્ચાં ભૂખે ટળવળે છે. આવી દશાનાં કેટલાંક શ
જીજુભાઇ દેસાઈ અને શ્રી. નાણાવટીએ થોડાક સમય ઉ
ભૂમિ'માં પ્રગટ કર્યા હતા તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે.

અંધારું ઘર

એક નાની ઝૂંપડીમાં એક સ્ત્રી રસોઈ કરી રહી
દેસાઈએ પૂછ્યું: "કેમ બહેન! અમે તમારે ઘેર આવીએ
સકે ઘું: "હા, આવો."

અંદર ગયા. એક ખૂણામાં મા
ને બીજા ખૂણામાં અનાજનો ઢગલો
છ્યું: "કેમ બહેન! આ અનાજ ચોમાસાની

ન મળી. પ્રમાણસર ખોરાક લીધો હોત તો આટલી શક્તિનો વ્યય નજ થાત. જમા-ઉધારનો હિસાબ કરીએ તો આ પ્રસંગમાં પુષ્ટિ કરતાં વ્યયનું પાસું વધી ગયેલું લાગશે. હકીકત આટલેથીજ અટકી જતી નથી. પેલો પચ્યા વિનાનો ખોરાક પેટમાં હજુ પડી રહ્યો છે. આ એવો છે કે, તેને પચાવવા દરેક અંશે ઉતરોત્તર વધતા પ્રમાણમાં શક્તિ ખરચવી પડવાની છતાં પણ કેટલોક ભાગ એમાં એવો રહી જવાનો કે એની પાછળ ગમે તેટલી શક્તિ ખરચો તોપણ તે પચી જવાનો નહિ. આ બધી પ્રક્રિયામાં ઘણીજ શક્તિ નાશ પામવાની. વળી આ પચ્યા વિનાના ખોરાકને શરીરમાં રાખી મૂકવામાં પણ ગેરલાભ છે. કુદરતમાં જરૂર વિનાની વસ્તુ બીજી રીતે ગમે તેટલો ફાયદો આપનાર હોય, છતાં પણ વિનાશનું કારણ બને છે; કારણ કે એનો ઉપયોગ થનો નહિ હોવાથી એ એકજ ઠેકાણે પડી રહેવાની અને કહોવાટનું સ્વરૂપ ધારણ કરવાની. પેલો કદી નહિ પચવાનો ખોરાક પેટ-આંતરડાંમાં પચ્યાં પચ્યાં સડવાની પરિસ્થિતિમાં આવી જશે. આને કારણે ધીમે ધીમે પણ વ્યવસ્થિત રીતે શરીરમાં ઝેર પેદા થવાનાં. આ ઝેર અને તેમાંથી જન્મતા અનેક પ્રકારના દુષ્ટ વાયુઓ આખાએ શરીરમાં ફેલાવાના, હવામાં રોગનાં જંતુઓ ઊડતાં તો હોયજ છે; પરંતુ જ્યાં તેમને ધકેલી શકે નહિ એવી સ્થિતિ જુએ ત્યાં તે પ્રમાણે બેસી જાય છે, અથવા શરીરમાં ઘા થતાં જેમ બીજાં જંતુઓ આવી લાગે છે, તે પ્રમાણે ઝેરો તથા દુષ્ટ વાયુઓ શરીરમાં ફરવા નીકળવાનાં તથા જ્યાં જ્યાં દરવાજો જોશે ત્યાં ત્યાં સાંકળ ખખડાવવાનાં ને જ્યાં કંઇ પણ ઓછી શક્તિ, ઓછી પુષ્ટિ, ઓછો પ્રત્યાઘાત જોશે ત્યાં ચોટી પડવાનાં ને ત્યાં પોતાનું સામ્રાજ્ય જમાવવાનાં. આમ થવાથી જે ઠેકાણે એ બેસશે ત્યાં નબળાઈ લાવશે ને તે અંગને ઘરી નાખશે. આંખ, દાંત, કાનનો દુખાવો, સંધીવા, માથાનો દુખાવો, ચામડીના રોગો વગેરે આ પ્રમાણે અમુક ચોક્કસ જગ્યાએ આવી જામી પડેલાં ઝેરનું પરિણામ છે એ યાદ રાખવું જોઈએ ને એમનો ઉપાય લેતી વખતે તેટલાજ ભાગ પૂરતી સંભાળ રાખવી જોઈએ; પરંતુ તેથી પણ આગળ વધીને જે કારણે આવી

પરિસ્થિતિ આવી પડી હોય તે તરફ લક્ષ આપવું જોઇએ, એટલે કે પાચનશક્તિ પર પડેલા દબાણ તરફ ધ્યાન દઇ તેની સમતુલા સાચવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

આખા શરીરને લગતી બીમારી

વળી જો અમુક ચોક્કસ અંગો પર ઝેર ન બેસે ને આખાએ શરીરમાં ફેલાય તો તાવ કે કોઈ આખાએ શરીરને લગતી બીમારી આવી પડે છે. આ બીમારીની અસર એકલા અમુકજ અંગ પૂરતી નથી; પરંતુ આખાએ શરીરને અસર પહોંચે તે રીતે રહે છે ને એટલી હદ સુધી પહોંચી જાય છે કે, આપણે વિચાર્યું તેવા પ્રમાણ પૂરતા ખોરાકને પચાવવા માટે પણ મુશ્કેલી ઊભી કરે છે ને ઘસારાનું પ્રમાણ, ઝેર ફેલાવવાનું પ્રમાણ પુષ્ટિ મેળવવાના મુકાબલામાં પુષ્કળ વધારી દે છે ને ધીમે ધીમે તેનો વધારો કરી દે છે. આ આખીએ પ્રક્રિયાને અટકાવવા માટે ઘણી વાર રાસાયણિક ઉપચારોનો ઇલાજ લેવામાં આવે છે, એટલે કે અમુક જોરદાર દવા પિવડાવીને ફેલાતાં ઝેરને અટકાવી દઇ શકાય છે. ઘસારા, ઝેર અને દુષ્ટ વાયુના ફેલાતા વાતાવરણને, આખુંયે યંત્ર કાબૂમાં આવી જાય તે રીતે શરૂઆતની ક્રિયા અટકાવીને એકદમ અસર કરી નથી શકાતી; એટલા માટે રાસાયણિક ઉપચારનો આશરો લેવામાં આવે છે. દવા, શસ્ત્રક્રિયા, ઇન્જેક્શન, ટૂંકમાં વૈદકીય તથા ડૉક્ટરી ઇલાજોનો આ ઉપયોગ છે; પરંતુ આ નકારાત્મક ઉપાય છે. એ રીતે કે એનો પૂરો ફાયદો ઉઠાવતાં પેલી ક્રિયા પર કાબૂ મેળવ્યો ન હોય તો રાસાયણિક ઉપચારો છતાં તે સૌ એળે જવાનું. રાસાયણિક ઉપચારને મદદ કરનાર નીવડે તેટલા માટે પાચનશક્તિ પર દબાણ ન પડે એવી રીતે ખોરાક વગેરેની વ્યવસ્થા કરી લેવી જોઇએ. ઘણી વાર સારામાં સારા ડૉક્ટરને ઉત્તમમાં ઉત્તમ દવા હોવા છતાં દર્દી દિવસે દિવસે ખરાબ સ્થિતિએ પહોંચી જાય છે, તેનું કારણ એ છે કે એ પેલી બન્ને ક્રિયાનો સુમેળ સાધતો હોતો નથી, નહિ કે તેનો રોગ પહેલેથીજ અસાધ્ય બની ગયેલો ... પી રોગ કે અકસ્માત સિવાય કોઇ પણ રોગ પૂરી સંભાળ ... ં કારણો તપાસી તેનો ઉપચાર લેવાય તો અસાધ્ય બની

ઉપર
આપવા
એ જોઈ શક્યા
ઘસારાનું પહેલું
દાખલાનું લંબાણ
ઉદાહરણ એટલે પુષ્ટિ
આમાં ધીમો પણ
ઝેરના ફેલાવાની શરૂઆત
મળવાને કારણે જોઈતા પ્રમાણ
તે પોતાની શક્તિ ગુમાવી
જાય છે, તેમ તેમ આ અંગો
હોય ત્યારે ઝેર પેદા થવાનો સંભવ
ઉપયોગી નીવડનાર રા
રાસાયણિક ઉપચાર
પરંતુ આથી કંઈ સા
વિક ખોરાક વગેરે કરતાં
માટે પાડી દેવાથી એકંદરે નુ
એ નિત્યની વસ્તુ ન થવી જોઈએ
હોય. અસાધારણ પરિસ્થિતિ ઊભી
ભલે કરવામાં આવે, એને નિત્યના કાર્ય

જરૂરી ઉપાયો

તો શો ઉપાય લેવો જોઈએ એ પ્રશ્ન
પુષ્ટિનું પ્રમાણ જોઈએ તે કરતાં વધી પડ્યું
તંતુઓના ઘસારાનું પ્રમાણ વધી ગયું હોય, ઝેર
શરીરમાં ફેલાવા શરૂ થઈ ગયા હોય, તેવા નકામા

બહાર ફેંકવા મુશ્કેલ બની ગયું હોય, અંદર સડો ને રોગ ફેલાવા શરૂ થઇ ગયા હોય, ત્યારે કયો ઉપાય લેવો જોઇએ?

આંતરડાં તથા જઠરની કસરત

સામાન્ય રીતે જઠર તથા આંતરડાંના સ્નાયુઓ વધારે મજબૂત બને ને ખોરાક પચાવવાને વધારે સમર્થ બને તે પ્રમાણે કરવાની સૂચના કરવામાં આવે છે. આને માટે આંતરડાંને આવશ્યક જેવાં આસનો તથા સાદી પણ અસરકારક કસરતોની સૂચના પણ કરવામાં આવે છે. આની જરૂર વિષે બિલકુલ શંકા નથી, પણ આ સાથે સાથે એટલોજ મહત્ત્વનો ઇલાજ પણ છે. આ ઇલાજ તરફ દુર્લક્ષ કરવાની જરૂર નથી. બહુ કામ કરતાં યંત્રને પણ આરામ અને તેલની જરૂર છે, ઘસારો તથા કચરો ફેંકી દેવાની જરૂર છે. પ્રમાણમાં નાજુકમાં નાજુક યંત્ર જેવા માનવ શરીરને પણ આરામ આપી મુલાયમ કરવાની જરૂર છે. વળી તેમાં ભરાઈ રહેલા કચરાને તથા મળને ફેંકી દેવાની જરૂર છે.

ઉપવાસ ને મળશુદ્ધિ

આને માટે ઉપવાસ ઉપર સો બાર મૂકતા આવ્યા છે. સાચું જોતાં તો એવી રીતે વ્યવસ્થા કેળવાયલી હોય કે આપમેળેજ પોષણ તથા ઘસારાની સમતુલા જળવાઇ રહેતી હોય. પશુઓ તથા પક્ષીઓ પોતાના જીવનવ્યવહારને એવી રીતે ગોઠવે છે કે, આપણે જે પ્રકારની અવ્યવસ્થાના ભોગ વારંવાર બની જઇએ છીએ, તેવી અવ્યવસ્થાનાં ભોગ તેઓ બનતાં નથી. જૂના સમયમાં કુદરત સાથે આપણે વધારે ભળેલાં હતાં, ત્યારે આ વસ્તુ આપણામાં સ્વાભાવિક જેવીજ થઇ ગયેલી હતી એ ભૂલવાની જરૂર નથી. જો કે આપણી પાસે અત્યારે છે તેવું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન ન હતું; પરંતુ વ્યવહાર પૂરતું આપણે આપણા શરીરની સમતુલા જાળવવા પરોક્ષ રીતે લક્ષ તો આપતાજ હતા. ઉપવાસ, અમુકજ ખોરાક ખાવાની જરૂર, અમુક દિવસે એકટાણું કરવાની ફરમાશ વગેરે વિષે ધર્મ ગ્રંથોમાંથી આપણને ઘણું જાણવાનું મળે છે. પહેલાં બધી વસ્તુઓ ધર્મના આદેશથી જણાવવામાં આવતી. ઉપવાસ પાછળના ધાર્મિક દૃષ્ટિબિંદુની અત્યારે આપણે

અવગણના કરીએ; પરંતુ તેની શારીરિક આરોગ્ય વિષયક જરૂર તરફ તો દુર્લક્ષ નજ કરીએ.

કેવા ઉપવાસ?

ઉપવાસ અમુક પ્રમાણમાં થોડા દિવસ કરવામાં આવે તો તેથી શરીરને આરામ મળે છે, પાચનશક્તિ પરનો વધારે પડતો બોજો દૂર થાય છે ને તેને ફરી વધારે બળવાન બનવા તક મળે છે, વધારે ખોરાકને પચાવવા માટે તેને શક્તિ મળે છે. અંગોના ઘસારાથી પડતો કચરો અટકે છે ને શરીરની બહાર ફેંકાઇ જાય છે, નવા પ્રકારની શક્તિ ને જોમનો સંચાર થાય છે. ઉપવાસ વધારે પડતો લંબાવવાથી લાભ થવાને બદલે હાનિ થવા સંભવ છે. એટલા માટે લાંબા ઉપવાસ સમયે ડૉક્ટરી સલાહ અને સારવારની જરૂર રહે છે. ઉપવાસ લંબાઇ જતાં સામાન્ય તાકાત ઓછી થાય છે અને આપ મેળે કામ કરતાં અંગો પણ કામ કરતાં અટકી પડે છે તેમજ શરીર વધારે ને વધારે ઘસાતું જાય છે. વળી ઘણી વાર જ્ઞાનેન્દ્રિયો પણ બહેર મારી જાય છે અને સદાને માટે પહોંચતું નુકસાન પણ થઈ બેસે છે.

એનિમાની જરૂર

ઉપવાસ વખતે એક અગત્યની વસ્તુ તરફ ધ્યાન આપવાનું ભુલાવું ન જોઇએ. ઉપવાસથી શરીરમાં પડતી વસ્તુઓ અટકે છે, તેથી અંદરની વસ્તુઓ બહાર ફેંકાઈ જતી નથી, તેને માટે એક બીજી ક્રિયાની જરૂર છે. જોઇતા પ્રમાણમાં ઊનું મીઠાવાળું પાણી લેવાથી અંદરના સ્નાયુઓ–જઠર વગેરેને બળ રહે છે તથા કુમાશભર્યો આરામ મળે છે. સાથે સાથે દરરોજ એનિમા લેવાથી અંદરનો જામી ગયેલો કચરો દૂર થાય છે અને માનવયંત્ર વધારે વેગથી અને બળથી કામ કરવા તૈયાર થઇ જાય છે. વર્ષમાં બેત્રણ વાર આ પ્રમાણે કરવાથી શરીર બહુજ સારું રહે છે અને તંદુરસ્તી સચવાઈ રહે છે. શરીરને મલ્લ જેવું પહેલવાન બનાવ્યું નહિ હોય કે સ્નાયુઓને પથ્થર જેવા મજબૂત નહિ બનાવ્યા હોય તો ચાલશે, પણ સામાન્ય તંદુરસ્તી વિનાનું હશે તો નહિજ ચાલે. નિત્યના વ્યવહારમાં તે સરળ રીતે ચાલતું રહે તે જોવાની સૌની ફરજ છે. પોષણ અને

ઘસારાની સમતુલા જળવાય, બહારના નાશકારક વાતાવરણ સામે ટક્કર ઝીલાય, રોગ તથા ચેપ સામે શક્તિ જાળવી શકાય, નિત્યનો વ્યવહાર સચવાય, ઉલ્લાસભર્યું જીવન જિવાય એટલા માટે સામાન્ય તંદુરસ્તીની જરૂર છે. તે જળવાય તે માટે ઉપરના ઉપાયો જણાવ્યા છે.

('પ્રજામિત્ર કેસરી'ના એક અંકમાંથી)

૮૧–લાખોનો વહીવટ કરનાર મિલમજૂર

લૅંકેશાયરની એક જંગી મિલના રાક્ષસી સાંચાઓ ધમધમ ચાલ્યા જાય છે.

સેંકડો બાળકોના નાના નાના હાથો કામમાં પરોવાઈ ગયા છે. આ બધામાં દૂર કામ કરતો એક ૧૦ વર્ષનો બાળક ખાસ તરી આવે છે. એની પાસે સંતાડેલું એક પુસ્તક છે. ફુરસદની પળે ચારે બાજુ નજર નાખી ચોરીછૂપીથી પેલા પુસ્તકમાં એ ડોકિયું કરી લે છે.

આ બાળકનું નામ બીલ પ્રેસકોટ. આજે એ બૅરિસ્ટર છે. પાર્લામેન્ટનો સભ્ય છે, લાખોનો વહીવટ કરે છે. અનેક પ્રકારની યાતનાઓ સહન કર્યા બાદ આ સિદ્ધિઓ એને પ્રાપ્ત થઈ છે.

સવારના ચારથી સાંજના સાડાપાંચ વાગ્યા સુધી તનતોડ મજૂરી કર્યા બાદ ગંદા ચહેરે અને લથડતા પગે એ ઘેર જતો અને રાત્રે મીણબત્તીના અજવાળામાં કલાકો સુધી અભ્યાસ કરતો.

બીલ દિવસે મજૂરી કરતો, રાત્રે ઉજાગરા વેઠીને અભ્યાસ કરતો; કારણ કે જીવનમાં એને ત્રણ મહત્ત્વાકાંક્ષાઓ હતી. એક પાર્લામેન્ટના સભ્ય થવું, બીજી બૅરિસ્ટર થવું, અને ત્રીજી મહત્ત્વાકાંક્ષા એ ગુપ્ત રાખે છે જેનું તે મનમાંજ રટણ કર્યા કરે છે.

ગઈ કાલનો બીલ આજે સર વિલિયમ પ્રેસકોટ તરીકે ઓળખાય છે. એની બે મહત્ત્વાકાંક્ષાઓ પાર પડી ચૂકી છે. ઉત્તર ટોટનામ તરફથી તે ચાર વર્ષ સુધી પાર્લામેન્ટમાં બિરાજ્યો છે અને

લાખોના વર્ષ...

બેરિસ્ટરની ઉપાધિ તો તેણે ...
પોલીટન વોટર બોર્ડના ...
ચૂંટી કાઢવામાં આવ્યો છે. ...
તે વહીવટ કરે છે અને દરરોજ ...
પૂરું પાડે છે. ચાલુ મહિનામાં એ ...
નનો પ્રમુખ નિમાયો છે.

પરંતુ હજુ સુધી સર વિલિયમની ...
થઈ નથી. આ સબંધમાં એ કહે છે કે, "...
માત્ર ચાલીસ વર્ષની છે. સમય ઘણો છે.
જ્યારે હું પાર પાડીશ ત્યારે દરેકને આશ્ચર્ય

આજે પ્રસિદ્ધિના પ્રકાશમાં આવ્યા
ના ભૂતકાળના ગરીબ જીવન પર નજર
ગરીબ વીમા એજન્ટનો હું પુત્ર છું. મારે
ભાંડુ હતાં. દસ વર્ષની વયે ગરીબાઈએ મા...
બંધ કરી દીધા અને હું નો... ...

"મારું વય દસ વર્ષનું ...
ભટકતો ભટકતો હું બ્લેકબર્ન ...
અને ત્યાં શિલિંગ (સવાએ રૂપિ...
ના સાડાપાંચ વાગ્યા સુધી મિલમા
સમયમાં મોડેથી સુધી ઘેટાં ચરાવી
થોડાક પૈસા મળી જતા.

"મારી અઢાર વર્ષની ઉંમરે મારા
એક સર્વેયરની ઓફિસમાં મારે માટે નોકરી
આ સમયે હું અઢાર અઢાર કલાક કામ કરતો.

('સર્વોદય' માસિકના

८२–जापाननी आगगाडी

હિંદુસ્તાનમાં પ્રથમ રેલવે લાઇન નખાઇ તે પછી પચાસ વર્ષે જાપાનમાં રેલવે શરૂ થઇ હતી, તે છતાં આજે જાપાનની રેલવેઓએ કેવી પ્રગતિ કરી છે ને હિંદી રેલવેઓની કેવી અવદશા રહી છે તેની પ્રતીતિ નીચે જણાવેલી હકીકતો પરથી થશે.

૧. જાપાનની રેલવેનો વહીવટ ખૂબ કરકસરથી થાય છે. નાનાં સ્ટેશનોએ એક કે બેજ જુવાનો હોય છે જેઓ સ્ટેશન માસ્તર, બુકિંગ ક્લાર્ક ને ઝાડુ કાઢનાર વગેરેનું બધું કામ કરે છે.

૨. હિંદની માફક જબ્બર પ્લેટફોર્મો પાછળ પૈસા ખર્ચાતા નથી કે તારના થાંભલા માટે પોલાદ વપરાતો નથી. જંગલના લાકડાનાજ થાંભલા અમેરિકાની માફક ઊભા કરવામાં આવે છે.

૩. ભારે પગારે પરદેશીઓને રેલવેમાં નોકરીએ રખાતા નથી. ને હિંદ કરતાં પચાસ વર્ષ મોડી રેલવે શરૂ થવા છતાં જાપાનીઓજ રેલવેનો સર્વ વહીવટ કરે છે.

૪. રેલવે માટેની સર્વ સામગ્રી જાપાનમાંજ તૈયાર થાય છે.

૫. ત્રીજા વર્ગના દરેક ડબ્બામાં મુસાફરો માટે મખમલની બેઠકો, સ્વચ્છ પીવાનું પાણી, ધોવાનો સાબુ, કાગળના હાથ લૂછવાના ટુવાલ ને ડબ્બો સાફ કરનારા હોય છે. ત્રીજા વર્ગના ઉતારુઓને ઘેટાંબકરાં ગણવામાં આવતાં નથી.

૬. રાત્રિને માટે માત્ર એક રૂપિયો વધારે ચાર્જ લઇને ત્રીજા વર્ગના ઉતારુઓને સૂવાની બેઠક, ઓશીકું અને ગરમીવાળા ડબ્બાઓની સગવડ આપવામાં આવે છે.

૭. પાર્સલ ને માલનાં દર હિંદની સરખામણીમાં હાસ્યાસ્પદ લાગે તેટલાં ઓછાં છે.

૮. ત્રીજા વર્ગના ઉતારુઓ માટે સગવડવાળા વેઇટિંગ હૉલ હોય છે. પોતાનો કોઇ સાથી પાછળ રહી ગયો હોય કે આવવાનો હોય તેને સંદેશો લખી જવા માટે સ્ટેશને નોટિસ બોર્ડની ગોઠવણ હોય છે.

૯. ત્રીજા, બીજા ને પહેલા વર્ગના ઉતારુઓ
સાથે જમે છે, ને ખોરાક ખૂબ સોંઘો હોય છે.

૧૦. કલાકે કલાકે ટ્રેનો સાફ થાય છે. થૂંકદા
માંજ હોય છે ને દરેક ટ્રેનમા ગરમ તથા ઠંડી હવા કરવાના

૧૧. બરફવાળું પાણી દરેક ડબ્બામાંજ હોય છે, એ
પાણી માટે બૂમો પાડવી પડતી નથી કે તેની પડાપડી હોટ

૧૨. મુસાફરોને મદદ કરવા અનેક મંડળીઓ
. ફોન કરો ને રેલવે ટિકિટ તમને તમારે ઘેરજ મળી

૧૩. જાપાનમાં હમણા આઠ વર્ષ સુધીનાં બાળકો
કરી શકે એવી જાહેરાત થઈ છે.

હિંદની રેલવેની આ સાથે સરખામણી કરતાં કેવું
નજરે પડે છે?

('સર્વોદય' માસિકના એક

८३-एक नहेरनी रोमांचक क

સોવિયેટ રશિયાના પાટ પાંચ
સાંકળતી મોસ્કો-વોલ્ગા નામની
કરી છે ને તેને પરિણામે આંતરિક
એક બંદર બની ગયું છે.

એંશી માઇલ લાંબી આ નહેર છે.
રિકાને સાંકળતી જગવિખ્યાત પનામા નહે
લંબાઇ ત્રીસ માઇલ લાંબી છે.

એને બનાવતાં પાંચ વર્ષ લાગ્યાં હતાં. એની પ
પંદર અબજ રૂપિયા ખર્ચાયાં છે.

નહેર ખોદવા માટે ને માટી કાઢવા માટે રશિયામાંજ
દોઢસો રાક્ષસી યંત્રો કામે લગાડવામાં આવ્યાં હતાં. માટી
માટે ખાસ બાંધેલી રેલવે પર પંદરસો એન્જિનો અને એકસો એ
રોકવામાં આવ્યાં હતાં.

આ નહેર બાંધવા માટે, તેને પાણી પૂરું પાડવાનાં તળાવો રચવા માટે, વીજળીનાં મથકો બાંધવા માટે ત્રણસો ગામડાંઓને એમનાં સ્થાનેથી ખસેડીને નવા સ્થળે વસાવવામાં આવ્યાં હતાં ને ચાળીસ હજાર નવાં મકાનો તે માટે બાંધવાં પડ્યાં હતાં.

આ નહેર મારફતે દક્ષિણમાંથી લાખો મણ કોલસા ને દારૂ, ઉત્તરમાંથી લાકડું ને લોખંડ અને કાસ્પિયન સમુદ્રમાંથી મચ્છી મોસ્કોમાં સીધી આવી શકશે. એ ઉપરાંત ત્રીસ હજાર કીલોવાટના બળ જેટલી વીજળી ઉત્પન્ન કરે તેવું વીજળિક મથક પણ બાંધવામાં આવ્યું છે.

આ વિરાટ જળમાર્ગનો એક બીજો પણ મહાન ફાયદો છે. તેનાથી મોસ્કોની સ્વચ્છતા અને પાણીનો પ્રશ્ન હમેશને માટે ઉકેલાઇ ગયો છે.

અત્યાર સુધી મોસ્કોને પાણીની તાણુ રહેતી, પણ વોલ્ગાના પાણી ને ટેકરીઓનાં તળાવોથી આ મૂંઝવણ હમેશ માટે નાબૂદ થઇ છે. એંશી માઇલના વિસ્તારમાં બસો ચાળીસ બંધો, વીજળિક મથકો ને બીજી ઇમારતો બાંધવી પડી છે.

આ નહેર મારફતે જબ્બર નૌકાઓ ને વહાણો વોલ્ગામાં જશે ને ત્યાંથી બીજી અનેક નહેરો મારફતે લેનીનગ્રેડ, બાલ્ટિક કે શ્વેત સમુદ્રમાં જશે. બીજા માર્ગે તે કાસ્પિયન સમુદ્ર અને બાંકુના બીજા તેમના બંદરે જઇ શકશે.

એન્જિનિયરોને આ નહેર બનાવતાં ખૂબ મુસ્કેલીઓ સહેવી પડી હતી.

પહેલાં તો વોલ્ગા નદીમાં એક વિશાળ બંધ બાંધવો પડ્યો હતો ને પાણીનું લેવલ સાઠ ફૂટ ઉંચું ચડાવવામાં આવ્યું હતું.

માર્ગમાં ટેકરીઓમાં બંધો બાંધીને જુદી જુદી નદીઓનાં પાણીને એકઠાં કરવામાં આવ્યાં છે. એવા સાત જળસંગ્રહો બાંધવામાં આવ્યા છે. તેમાં સૌથી મોટા સંગ્રહને (મોસ્કો સી) મોસ્કો સમુદ્રના નામે ઓળખવામાં આવે છે. તેનું ક્ષેત્રફળ સત્યાસી ચોરસ માઇલ છે.

આ આખીએ યોજના પહેલાં પ્રયોગશાળામાં નાની આકૃતિઓ-

દ્વારા તપાસાય છે.

નહેરોના બંધો, દ્વારો ને અનેક સાધનો પર યંત્રોથી અંકુશ રખાય છે.

એકજ સ્થળે આખી નહેરના પાણીનું લેવલ, દરેક વહાણનું સ્થાન કે પ્રગતિ એ બધી વાતો આપમેળે યંત્રથી નોંધાઇ જાય છે. ટેલિફોનની પણ સમાચાર માટે જરૂર પડતી નથી. માણસ નહિ પણ યંત્ર બધું કામ કરે છે.

અંગ્રેજ ને અમેરિકન એન્જિનિયરો આ નહેરની અદ્દભુત પદ્ધતિથી ચકિત બની ગયા છે ને રશિયાના એન્જિનિયરો હવે તો તેમના શિષ્યોને બદલે ગુરુ બન્યા છે.

('સર્વોદય'ના એક અંકમાંથી)

૮૪–शिक्षण अने संस्कार होवा छतां काम मळतुं नथी त्यारे युवको गुनेगारीनी गर्तामां गबडे छे

(લેખકઃ–શ્રી. ફતેહચંદ જગજીવન ઝવેરી બી. એ. રસનિધિ)

હિંદુસ્તાનનાં બધાં શહેરો અને ગામડાંઓમાં સ્થળે સ્થળે ભિખારીઓ અને માગનારાઓનો જેમ ભેરો થાય છે, તેમ બ્રિટનમાં પણ ભિખારીઓ અને માગનારાઓ માટે સખ્ત કાયદાઓ અસ્તિત્વમાં હોવા છતાં આ વર્ગો તેની અવગણના કરીને મોટાં શહેરોના રાજરસ્તાઓ ઉપર સુધરેલી રીતથી ભીખ માગતા જોવામાં આવે છે. આ વર્ગોમાં જેમ મવાલીઓ, ઉઠાઉગીરો, ગામના ધૂતારા, દાદાઓ પરદાદૂઓ તેમજ શરીરની ખોડખાંપણવાળા લૂલા, લંગડા, આંધળા અને નિરાશ્રિતો હોય છે, તેમ દૂર દૂરના દેશોમાંથી આજીવિકા અર્થે મોટા શહેરમાં આવી ચડેલા કેળવાયેલા શિક્ષિત અને સંસ્કારી યુવક પણ લાચારીથી ભળેલા જોવામાં આવે છે. આ બેકારોની ફોજોમાં કેટલાક તો યુનિવર્સિટીના પદવીધરો હોય છે, કે જેમણે ઉચ્ચ કેળવણી સંપાદન કરવા પાછળ હજારોનો ખરચ કર્યો હોય છે. તેમના ઉચ્ચ

શિક્ષણને યોગ્ય નોકરી મેળવવા માટે તેઓ એક શહેરથી બીજે શહેર આથડે છે. જુદાં જુદાં વર્તમાનપત્રોમાં દરરોજ ટૂંકી જાહેરખબરોની કટારો વાંચે છે, સ્થળે સ્થળે ઊભરાઈ નીકળેલી એમ્પ્લોયમેન્ટ બ્યુરોમાં નોકરી મેળવવા માટે નિરર્થક પૈસા ભરે છે, અધિકારીઓ સુધી લાગવગ પહોંચાડવા માટે ચારે બાજુ પૈસા વેરે છે અને છેવટે તેમના દરજ્જા યોગ્ય નોકરી ન મળતાં મોભાદાર નોકરીનો મોહ છોડી દઈને સામાન્ય કારકુનની નોકરી ખોળવા માટે પણ ઘણા ઘણા પ્રયાસો કરે છે. અનેક પ્રયત્નોને અંતે પણ કારમી બેકારીના ઘનઘોર વાદળમાં આશાનો એક પણ તારો ટમટમતો નથી અને દારુણ નિરાશા અને અંતરની હાયવરાળો વચ્ચે મહિનાઓ અને વરસો વીતી જાય છે. તેમની પાસે જે કાંઈ હોય છે તે ફના થઈ જાય છે અને છેવટે મુફલીસી અને ગરીબી ડોળા ઘુરકાવતી સામે આવીને ઊભી રહે છે.

बुभुक्षितो किं न करोति पापम्

પેટનો ખાડો પુરાય છે ત્યાંસુધી તો મનુષ્યના સુસંસ્કારો જીવંત અને જાગૃત રહે છે અને તેનો ત્યાગ કરતા નથી; પરંતુ અન્નના સાંસા પડવા માંડતાંજ તેના સુવિચાર અને સુસંસ્કારો લુપ્ત થઈ જાય છે, તે લાગણીહીન બને છે અને પરિણામે ગમે તેવું ખરાબ કાર્ય કરવા તત્પર થાય છે. શિક્ષિત અને સંસ્કારી યુવકો આ વિષયમાં અપવાદરૂપ બનતા નથી. તેઓ તેમની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને વ્યવસ્થિત બદમાશી કરે છે. એટલો તેમની અને શિક્ષિતો વચ્ચે ફેર પડે છે. બાકી बुभुक्षितो किंन करोति पापम् (ભૂખ્યો માણસ શું પાપ કરતો નથી ?) એ સંસ્કૃત ઉક્તિ સર્વાંશે સાચી પડે છે.

વેલ્સ, યોર્કશાર અને ડરહમની કોલસાની ખાણોમાંથી અર્ધો બેકાર દરિદ્રનારાયણો અને કંગાલ કિસાનો તેમજ ઓક્સફર્ડ અને કેમ્બ્રિજની યુનિવર્સિટીમાંથી તાજેતરમાં પાસ થયેલા અકિંચન પદવીધરો સારી નોકરી ખોળવા માટે લંડનમાં દિવસ ઊગ્યે હવાયાજ કરે છે.

આસમાનનો ચાંદ

ગુજરાત અને કાઠિયાવાડનાં ગામડાંના ખેડૂતો મુંબઈના 'આસ-

માનના ચાંદ'ની મોટી મોટી વાતો સાંભળી તેમની ખેતીવાડી અને ઢોરઢાંખર છોડી દઇને મિલોના મજૂરો બનવા મુંબઇમાં આવી ચડે છે અને પછી જેમ જીવનભર પસ્તાય છે, તેમ બ્રિટનમાં પણ ગામડાંઓમાં મજૂરી કરીને પેટ ભરતા દરિદ્રનારાયણો, ખાણમાં ખોદકામ કરીને પેટિયું કાઢતાં શ્રમજીવીઓ અને સ્કોટલેંડના કંગાળ કૃષીકારો લંડનની અઢળક દોલત અને બાહ્ય ઝાકઝમાટની અતિશયોક્તિભરી વાતો સાંભળી તેમનો અસલ ધંધો છોડી દઇને સારું કામ અને સારા પગારની નોકરી મળવાની આશામાં લંડનમાં આવી વસે છે; પરંતુ ટૂંક સમયમાં તેમની આશાના કિલ્લાઓ જમીનદોસ્ત થઇ જાય છે અને તેમના કપરા ભાગ્ય માટે રડી ઊઠે છે.

મફત રિફ્રેશમેન્ટ

આવા અકિંચન બેકારોની કરુણ અવસ્થા જોઇને લંડનની એક ઉદાર હૃદયની શ્રીમંત બાઇના હૃદયમાં દયાએ વાસ કર્યો અને તેમને એક પણ સમયે ચા અને સ્લાઇસ મફત પૂરાં પાડવાનો હમેશને માટે પ્રબંધ કરી દીધો. આ રિફ્રેશમેન્ટનું આ ધામ 'સિલ્વર લેડી'ના સ્ટોલ તરીકે ઓળખાય છે. આ ક્ષુધાશાંતિગૃહમાં કોઇ પણ બેકાર દિવસમાં એક વખત ચાનો કપ અને સ્લાઇસ મફત મેળવી શકે છે. આખા શહેરમાં આ સ્ટોલ મોટરમાં ફરતો રહે છે અને શહેરના કોઇ પણ ભાગમાં મહામુસીબતે દિવસ ગુજારતો ગરીબ બેકાર તેનો લાભ ઉઠાવી શકે છે.

બાર હજાર ઘરબાર વગરના

ફક્ત લંડનમાંજ નિરાશ્રિતો માટે રાખેલા ઘેરોમાં ઘરબાર વગરના બાર હજાર ગરીબ બેકારો સૂઇ રહે છે. આ સ્થળમાં ધંધાદારી ભિખારીઓ અને સામાન્ય ગુનેગારો, અડંગ બદમાશો અને શહેરના મવાલીઓ પણ સૂવા આવે છે. એટલે નોકરીની શોધમાં આવેલા નિર્દોષ ગામડિયાઓ અને તેમના કાચી વયના મિત્રો, લંડનના મવાલીઓ અને બદમાશો સાથે સતત સમાગમમાં આવ્યા કરે છે અને આ સ્થળમાંથીજ તેમને ગુનો કરવાનું અને ધંધાદારી

રીતથી ભીખ માગવાનું શિક્ષણ મળે છે. ઘણા ધંધાદારી ઉઠાઉગીરો ગામડાંઓમાંથી આવેલા અજ્ઞાન અને ભોળા યુવાનોને તેમને ખાવા-પીવાની લાલચ આપીને તેમના મિત્રો અને સાથીદારો બનાવે છે અને રફતે રફતે તેમને તેમનો 'ધીકતો' ધંધો શીખવી દે છે.

ભિખારીની કળા

ઘણી વખત કોઈ બુઢ્ઢો ભિખારી એકાદ નિરાશ્રિત યુવાનને આશ્રય આપીને તેને પોતાના વિશ્વાસમાં લે છે. એકાદ માસ તેને પોતાની મહેનતના રોટલા પણ ખવડાવે છે. ત્યાર બાદ તેને પોતાની કળામાં પાવરધો બનાવીને લંડનની ગૃહરાણીઓનાં હૃદય પિગળાવવા શહેરમાં મોકલે છે અને દરરોજ પાંચદશ પેનીઓ ઉપાર્જન કરે છે. ગામડાનો અજ્ઞાન યુવક એ ક્રૂર ભિખારીની ધાકથી એટલો બધો દબાઈ ગયેલો હોય છે કે, તે નાસી જવાની હિંમત કરી શકતો નથી અને તેની બધી કમાણી તેને હવાલે કરે છે. એ શયતાન ભિખારી પેલા ગરીબના પરસેવા ઉપર તાગડધિન્ના કરે છે અને ધાકધમકી અને મારઝૂડથી તેને સદાય દબાયેલો રાખે છે. આ મુજબ એ આશાભર્યા યુવાનનું આખું જીવન વેડફી નાખે છે. રફતે રફતે પેલો યુવાન ભિખારી પણ તેની કલામાં નિષ્ણાત બની જાય છે અને ભીખ માગતાં પહેલાં જેવી શરમ કે સંકોચ અનુભવતો નથી. પરિણામે તે પ્રમાણિકપણે કામ કરવાની મનોવૃત્તિ ગુમાવી બેસે છે અને ભીખ ન મળતાં ચોરી-લૂંટફાટ અને બદમાશોનાં કાર્યો કરવા પ્રેરાય છે. દશ વરસની અંદર તે પણ ધંધાદારી ઉઠાઉગીર બની જાય છે અને નોકરી માટે શહેરમાં આવેલા બીજા અજ્ઞાન, ભોળા યુવાનોને તેની જમાતમાં ભળવા માટે ફસાવે છે.

હિંદમાં અસહ્ય ઉપદ્રવ

ભિખારીઓ માટે જે દેશમાં સખત કાયદાઓ ઘડવામાં આવેલા છે, તે દેશમાં પણ જ્યારે ભિખારીઓ પોલીસની આંખો આંજીને સહેલાઈથી ભીખ માગી શકે છે અને ભીખના ઓઠા હેઠળ બદમાશીનાં કાર્યો કરી શકે છે ત્યારે હિંદ જેવો ગરીબ દેશ જ્યાં ભિખા-

રીઓ માટે કંઈ પણ કાયદાઓ નથી, ત્યાં તેમનો ન ચલાવી શકાય એવો અસહ્ય ઉપદ્રવ હોય તો એમાં નવાઇ જેવું કશું નથી.

દુનિયાના દરેક દેશોમાં કેટલાક બદમાશો દિવસના ભાગમાં ચીંથરેહાલ વસ્ત્રો વીંટીને અને શરીરમાં બનાવટી ખોડખાંપણો ઊભી કરીને ભીખ માગવાનો ધંધો કરે છે. જ્યારે રાતના એજ ભિખારીઓ શયતાનનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને ચોરી, લૂંટફાટ, ખૂન વગેરે ઘોર અત્યાચારો કરે છે.

શહેરનો દાદો

ન્યૂયોર્કમાં શહેરનો એક 'દાદો' પોલીસચોકીની બરાબર સામેજ તદ્દન આંધળો અને લંગડો બનીને આખો દિવસ એક ખૂણામાં દીવાસળીની પેટીઓ વેચતો બેસી રહ્યો હતો. તેની એ દયાજનક સ્થિતિ જોઇને રસ્તા ઉપર આવતા જતા માણસો તેની પાસેથી મેચ-બૉક્ષ ખરીદી લઇને પાંચ-પંદર સેંટો આપી જતા હતા. પોલીસો સુધ્ધાં સૌ કોઇ તેની લાચાર સ્થિતિ માટે સહાનુભૂતિ દાખવતા હતા અને અવારનવાર મદદ કરતા હતા.

આ ભિખારી મધરાત થતાં ત્યાંથી પલાયન થઇ જતો. શહેરમાં ચોરીઓ અને ઘર ફાડવાનો ધંધો કરતો. એક વખત તે ઝવેરાતના મોટા સ્ટોરમાં ઉપરથી પ્રવેશ કરતાં ચોકીદારોની ગોળીનો ભોગ બન્યો અને પગમાં ગોળી વાગતાં નીચે પડી ગયો.

પોલીસની તપાસમાં જણાયું કે, તેમની ચોકીની સામે બેસીને લાચાર અવસ્થામાં દીવાસળીની પેટીઓ વેચતો જે ભિખારી પાંચ વરસથી બેસતો હતો એજ ભિખારીએ ઝવેરાતનો સ્ટોર ફાડ્યો હતો. બારીક તપાસ કરતાં જણાયું કે, તેણે ત્રણ ભેદી ખૂનો કર્યાં હતાં અને શહેરમાં અનેક મોટી ચોરીઓ કરવામાં એનો હાથ હતો. એનાં સપળાં છૂપાં રહેઠાણો તપાસતાં પોલીસને એની પાસેથી પાંચ લાખ ડોલરની રોકડ રકમ તથા ઝવેરાત મળી આવ્યું હતું. ભિખારીના વેશમાં એ તો શહેરનો આ ઠ મ દાદો હતો.

('મુંબઈ સમાચાર' ના એક અંકમાંથી)

८५–कचडायेलो वर्ग क्रांति झंखे छे

(લેખકઃ–શ્રી. પુરુષોત્તમ પુ. પારેખ)

અમે મૂંગા છીએ, અમારા દિલમાં જ્વળતી જ્વાળાઓને જગત સમક્ષ દાખવવા નથી અમારી પાસે સાધન કે સંસ્કૃતિ, નથી કલમ કે કલાની પીંછી; જો સાધન હોત તો અમારો પોકાર જગત સમક્ષ મૂકવા અમે શક્તિશાળી હોત, જો સંસ્કૃતિ હોત તો અમારી હૈયાની વરાળ મહાન સત્તાઓ સમક્ષ રજૂ કરવા અમારામાં હિંમત હોત, જો કલમ હોત તો માનવસમૂહમાં અમારા હૃદયની આહ બોલી શકત, જો કલા હોત તો અમારી ઊંડી વેદનાઓ પીંછીથી આલેખી શકત; પરંતુ અમારી પાસે કશુંજ નથી. અમારી પાસે કશુંએ રહેવા દીધું નથી. અમે સર્જાયા ત્યારથી ભૂખ્યા છીએ, ત્યારથી અજ્ઞાન છીએ. એ જ્ઞાનના સિંચન અમને જડયાં નથી. એ ભૂખ હજી હોલવાઇ નથી. એ હોલવવાનો માર્ગ હજી જડયો નથી. વર્ષોથી અમે સડીએ છીએ. વર્ષોથી અમે ગુલામીની જંજીરોમાં જકડાયેલ છીએ. વર્ષોથી અમે સામાજિક બદીઓમાં ખદબદીએ છીએ.

અમારી કોને પડી છે? અમારો સમૂહ વિશાળ છે. છતાં અમારી અજ્ઞાનતા અને નિર્બળતા પર જગતનાં થોડાંક તત્ત્વો સ્વામિત્વ ભોગવી રહ્યાં છે. અમે છુટકારાનો દમ ખેંચી રહ્યા છીએ. અમે ક્રાંતિ ઝંખીએ છીએ.

× × × ×

શહેરો અમારાં ગામડાંઓ પર તાગડધિન્ના કરી રહ્યાં છે. અમારી કારમી મજૂરીના ભોગે સુખ, સાધન અને સમૃદ્ધિ ભોગવી રહ્યાં છે. અમારાજ ભોગે એમનાં ભૂંગળાંઓ ગગનમાં ગર્જતાં દેખાય છે. અમારાજ ભોગે એમની મોટરો દોડતી નજરે પડે છે. અમારાજ ભોગે એમની મહેલાતો ખડી થયેલી છે. અમારાજ ભોગે એમની સત્તા અખંડિત છે. અમારાજ ભોગે એમનું માન અતુટ છે. મહેફિલો–મિટિંગો અને મેળાવડાઓમાં અમારા પર તેમનો ઝરતો પ્રેમ અપાર છે. પરંતુ

શહેરના સંસ્કારી સજ્જનો પણ અમારા મેલાઘેલા વેશથી ભડકી દૂર ભાગતા દેખાય છે. અમારી ક્રૂર હાંસી કરતાં પણ અચકાતા નથી. અમારાં ચક્ષુઓ હવે ખૂલ્યાં છે. અમારી નિર્બળ બુદ્ધિ બળવતી થઇ છે. અમારી જાતનું હવે અમને ભાન થયું છે.

ગામડાંઓ પર શહેરી જનતાનું આધિપત્ય હવે અમને નહિ ખપે. ગ્રામ્ય જનતાને એવા દંભના જલસાઓનો દાંભિક પ્રેમ હવે નહિ ખપે. અજ્ઞાનતામાં સડતાં ગામડાઓ માગે છે એમનીજ સંસ્કૃતિ, વેરાન થઇ ગયેલાં ગામડાઓ ઝંખે છે એમની સ્વતંત્રતા, પરાધીન ગામડાંઓ માગે છે એમનોજ વહીવટ, એમનુંજ તંત્ર અને એમની અખંડ સત્તા.

× × × ×

ઊના અંગાર વરસતી ધરતીમાં અમારી જાત હોમાઇ ગઈ. શ્રાવણ-ભાદરવાની ધોધમાર હેલીઓમાં અમારું શરીર ધોવાઇ ગયું. વનવગડાની વિકરાળ ભૂમિમાં અમારો દેહ વસે છે. અમારાં બાળ-બચ્ચાંઓ અને બળદોના ભોગે આ જમીનદારશાહીના કિલ્લાઓ અભેદ છે. જમીનદારની જમીનમાં અમારા રક્તનું શોષણ છે. એ રક્તના શોષણથી એમની ખેતી અને એમની જાગીર સલામત છે. આજ અનાજના ઢગલાઓ અમને અંગાર સમા છે. અમારા દેહના ભોગે એ તૈયાર થાય છે. અમારાજ છે, છતાં એનાથી અમે દૂર છીએ. અમારાં બાળ-બચ્ચાં એને જોઇ જોઈ ભૂખ્યાંજ રહે છે. અમારી વેદનાની જગતને જાણ નથી. જમીનદારશાહી, તાલુકદારશાહી અને એવી અસંખ્ય શાહીઓ અમારું ધોળે દિવસે ભક્ષણ કરી રહી છે. અમો પીડિતો છીએ. એ પીડિતોનાં દૈયારૂદન જગતને સમજાતાં નથી. એને સમજવાની દરકાર નથી.

ભલે આજે અમારાં જીવન નહિ સમજાય. અમને ખાતરી છે કે, આખરે અમારું અશ્રુવદન કોઇનેએ પિગળાવશે. અમારી ક્રાન્તિની જ્વલંત જ્યોત એમને દેખાશે. એ જ્યોતમાં અમે દેખાઇ જઇશું. અમે આવતી કાલે નવીજ સમાજરચના ઘડીશું એમાં અમારું સ્થાન નિર્ભય હશે અને સ્વતંત્ર અને સુખી હઇશું. આ હરિયાળાં ખેતરો

અમારાંજ હશે. એમાં અમે ફરસીશીશું અને અમારું મુક્તિગાન ગાઈ અમે અમારી દુનિયામાંજ મસ્ત બનીશું.

આવીજ નવી દુનિયાની આશામાં અમારું જીવન છે. આવીજ કોઇ અમૂલ્ય ભાવના સારુ અમારા દેહનું બલિદાન છે.

× × × ×

. આ કારખાનાંવાળાઓ અમારું શોષણ કરી રહ્યા છે. અમારા પ્રસ્વેદબિંદુથી ખરતી રૂપેરી લગડીઓ પર તેઓ નોકર, ચાકર અને પહેરેગીરો ખડા કરી શકયા છે. અમારી જિંદગીના ભોગે વૈભવ, મોજ અને વિલાસ તેમની પડખે છે. અમારી કારમી કંગાલિયત તેમને ઘડીભર હસાવે છે. અમારી ખદબદતી ચાલો અને ઝૂંપડાંઓમાં તેમનાં પગરણ, એમનાં કારખાનાંઓ ઉજ્જડ થવાની બીતિએજ થાય છે. ટાઢ-તાપની અમને ખબર નથી. ભૂખ અને તરસની અમને જાણ નથી.

અમોને જાણ છે ફક્ત એટલીજ કે, ઘેટાંઓના જીવનની જેમ અમે 'માનવ ઘેટાંઓ' માનવજીવન પૂરું કરીએ છીએ. સંસ્કારી મતિની અમને માહિતી નથી. સંસ્કારી થવાનાં અમારી પાસે સાધન નથી. અમારો ઉદ્ધાર અમારા સમૂહસંઘમાંજ છે, અમારો ઉત્કર્ષ અમારી માલિકીનાં કારખાનાંઓમાં છે.

આવી પ્રબળ ક્રાંતિની શક્તિમાંજ અમારું જીવન છે. આવી અમર ભાવનાવાળી સત્તાજ અમારે માન્ય છે.

× × × ×

અમે મહાનુભાવ સમાજનું એક અંગ છીએ, છતાં પગની પાનીએ હડધૂત થતા ગુલામો છીએ. અમારી હૈયાવરાળ ભલભલા સંસ્કારી સજ્જનને હૈયાસૂની કરે છે. અમારી કંગાલિયત અમને ભડકાવે છે. અમે કચડાયેલા છીએ, અમે છૂંદાયેલા છીએ. અમારા પર ઉચ્ચ કોમોની કાતીલ ચક્ષુઓની ઝેરી જ્વાલાઓ અમારા દેહને ભસ્મીભૂત કરવા પૂરતી છે, અમારું સ્થાન અને માન એમની સેવામાંજ સમાઇ ગયું છે. અમે જીવતા-જાગતા માનવોનો ચળકાટ આગિયા સમો છે. યુગોથી અમારા પર તેમનો માલિકીહક્કનો ભોગવટો છે. યુગયુગની અમારી બલિદાનભાવનાના મહાબળે આજે

એ જીવંત છે. અમારા દેહના ભોગે એ ઉજ્જવળ છે. અમારી શક્તિઓનું એ ખંડન ઇચ્છે છે. અમારા પર તેમની દ્વેષ અને ઇર્ષાથી ભરપૂર લાગણીઓ ક્વચિત્ ઉલ્લાસ પ્રેરે છે! અમારી નિર્મળ હૈયાની વેદનાઓ એ દાંભિક ઉલ્લાસને સમજી શકે છે, અમારી વફાદારી–ઇમાનદારીનો એ દુરુપયોગ કરી રહ્યા છે.

પાટીદારશાહી, બ્રાહ્મણશાહી અને વણિકશાહી જેવી અનેક શાહીઓની આ નાની કોમો ભોગ બની ગઇ છે. એ સ્વતંત્રતા ઝંખે છે, એ મુક્તિ ઇચ્છે છે.

× × × ×

દૂર દૂર ક્ષિતિજમાં સાગરની પેલે પાર મહાન વિપ્લવની ચિનગારીઓ દેખાય છે. એ ચિનગારીઓ સમાજમાં ઘર કરી વસેલાં અનિષ્ટ તત્ત્વોને બાળવા, સામાજિક બદીઓને સંહારવા, વેરઝેર અને દ્વેષના અગ્નિને પ્રજાળવા પવનવેગે આવે છે.

માનવકુલ એ મહાભાવનાઓને સમજે અને સ્વમુખે સ્વીકારે તોજ માનવસાગર એ પ્રલયના તાંડવમાં હોમાતો અટકી જશે. નહિ તો એમનાં કારમાં હૈયારુદન એટલાં જ્વલંત છે કે, માનવજાતની રગેરગમાં પ્રગટી હરેક ક્ષેત્રોમાં, હરેક વાદોમાં અને વ્યક્તિઓમાં ક્રાંતિ–ક્રાંતિ અને ક્રાંતિની જ્યોત પ્રગટાવશે.

('મુંબઇ સમાચાર'ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

८६–संस्कारना ओठा नीचे दंभपूजन

(લેખકઃ–શ્રી. દુર્લભ સંપટ)

આદિકાળથી માંડી અદ્યતન યુગપર્યંતના માનવ સંસ્કૃતિના ઇતિહાસનું વાસ્તવિક દિગ્દર્શન કરીએ તો સાફ સાફ સમજાય છે કે, શોષણકારો અને શોષિતો વચ્ચે ચાલતી શોષણક્રિયાનો એ ઇતિહાસ છે. આ શોષણક્રિયામાં અંતર્ગત રહેલ સ્વવિરોધક બળોને પરિણામે જ્યારે જ્યારે સમાજની વ્યક્તિગત, આર્થિક અને સામાજિક રૂઢ વ્યવસ્થામાં અણધાર્યા ગડબડો અને અંતરાયો ઉદ્ભવે છે અને આ અડ-

ચણો અને અંતરાયોની તીવ્રના સપાટી પર તરવરે છે, ત્યારે સમાજનાં અપવાદિત અંગો એનો વિરોધ કરવા અને અંતરાયોને વિદારવા કમર કસે છે. માનવ જીવનની પ્રગતિની આગે દૂચકદમમાં આવો કાળ વારંવાર આવે છે. આ કાળને આપણે સંક્રાન્તિકાળને નામે સંબોધીએ છીએ. સંક્રાંતિના સમયમાં, સમાજનો રૂઢિચુસ્ત, વિનીત અને સુધારાવાદી વર્ગ સમાજમાં ચાલતી શોષણક્રિયાને ટકાવી રાખવા સંસ્કૃતિને નામે અંચળો ઓઢે છે અને ભૂતકાલીન સંસ્કૃતિનાં યશોગાન ઉચ્ચ સાદે સંભળાવી, એ સંસ્કૃતિ, સંક્રાન્તિકાળે ભયમાં છે એવી વાહિયાત અને દાંભિક દલીલો સમાજના મોટા ભાગમાં પ્રસરાવી, આવા સામનાની તીવ્રતાને હણી નાખવા–નિષ્ફળ કરવા જબ્બર પ્રયાસો આદરે છે અને એ રીતે સંસ્કૃતિના ઓઠા તળે શોષણક્રિયાને વધુ જીવન અપાવે છે.

સંસ્કૃતિની વ્યાખ્યા

શોષણકારોની આ વ્યવસ્થિત અને સુસંસ્કૃત દાંભિક નીતિનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજવા, પ્રથમ સંસ્કૃતિ એટલે શું એ સમજવું આવશ્યક છે. આસપાસના ભૌગોલિક અને સાંયોગિક જગતમાંથી માનવમન વિચારોની પ્રેરણા મેળવે છે. આવી પ્રેરણાથી ઉત્તેજિત થઇ ભૌગોલિક પરિસ્થિતિમાંથી પોતાની જરૂરિયાતો મેળવે છે અને જરૂરિયાતો મળતાં માનવ અન્ય પ્રવૃત્તિ આદરે છે. આવી પ્રવૃત્તિઓમાં આશા–નિરાશા, દુ:ખ–સુખની લાગણીઓ અનુભવે છે. આવી માનવમન-પ્રેરણાઓ, જરૂરિયાતો અને લાગણીઓ રફતે રફતે રૂઢ થતાં સ્વાભાવિક થઇ જાય છે અને સંસ્કૃતિના રૂપમાં કેન્દ્રિત બને છે. આ રીતે સંસ્કૃતિનું ઉદ્દભવ અને આશ્રયસ્થાન માનવમન છે. માનવમનના અનેકવિધ વ્યાપારો રૂઢ થઇ જાય એને આપણે સંસ્કૃતિરૂપે ઓળખીએ છીએ.

એટલે માનવમનના સ્વરૂપની છણાવટ કરીએ તો સંસ્કૃતિ અને માનવ, ઇતિહાસ યથાર્થપણે સમજી શકાય. માનવના તમામ વ્યાપારો, વિચારો, લાગણીઓ–રાગ, દ્વેષ, ઇચ્છા, ધ્યાન, સ્મરણ વગેરે સર્વ વ્યાપારોનું અધિકરણ એટલે સ્થાન અને આશ્રયને આપણે મન કે ઓળખીએ છીએ.

માનવમનની મર્યાદાઓ

પણ માનવમન એ કંઈ સ્વતંત્ર ચૈતન્ય નથીજ. ઉપર વર્ણવેલા તમામ વ્યાપારોની પ્રાથમિક ભૂમિકા માનવમન આસપાસના ભૌગોલિક અને સાંજોગિક જગતમાંથી મેળવે છે અને આ સંજોગો જેટલે અંશે મર્યાદિત હોય છે, તેટલે અંશે માનવમનની દષ્ટિ અને વિચાર-શક્તિ મર્યાદિત રહે છે. જે રીતે શરીરના અન્ય અવયવો સ્વશક્તિ અનુસાર વ્યાપારો કરે છે, તેજ રીતે માનવમન વ્યાપારો વિષે ગૂંથાય છે. જેમકે આંખની દશ્યશક્તિ અનુસાર આંખ જગતને જુએ છે. જો કે આંખ જોઈ શકે છે તે કરતાં જગત ઘણુંએ વિશાળ છે. એ રીતે માનવમન પર રૂઢ થયેલી સંસ્કૃતિ માનવમનને યથાર્થતાને ઓળખવા દેતી નથી, જીવનના વાસ્તવદર્શનને સમજવા દેતી નથી. સંસ્કૃતિ આ રીતે માનવમનને પ્રગતિને પંથે ચડતાં અટકાવી રહી છે, એટલે આ સંસ્કૃતિનો ટકાવ કરવા રૂઢિચુસ્તો અને સુધારાવાદીઓ શા માટે બાંગો પોકારે છે તે સમજી શકાય તેવું છે.

સંસ્કૃતિ આમ શોષણક્રિયાથી રંગાયેલી છે અને એ અર્થે આ ભૂતકાલીન સંસ્કૃતિ શોષક અને શાસક બની રહી છે એટલે એનો નાશ આવશ્યક છે.એ સમજવા આપણે ભૂતકાળ પર નજર નાખવી પડશે.

આદિ માનવ ઇતિહાસમાંથી પ્રતિતીઓ સાંપડે છે કે, એ અતિ પ્રાચીનકાળે સમાજવ્યવસ્થામાં અવ્યવસ્થિત સામ્યવાદ જળવાતો અને સમાજમાં એકંદરે ઉત્પાદન અને વહેંચણીમાં સમાનતા જળ-વાતી. ક્રમે ક્રમે માનવમન આસપાસના ભૌગોલિક સંજોગોનો ઉપયોગ કરતાં શીખ્યું અને ક્રમશઃ સુલભ થયેલાં સાધનો વડે વધુ ઉપાર્જન થતું ચાલ્યું. ઉપાર્જનમાં વધારો થતાં અને પ્રજાનું પ્રમાણ પ્રમાણમાં ન વધવાથી બચત થતી ચાલી. બચતને પરિણામે સમાજમાં વ્યવસ્થાપકો નિમાયા અને આ વ્યવસ્થાપકો ધીમે ધીમે બચતના રક્ષકને બદલે ભક્ષક બની બેઠા.

ભક્ષકવૃત્તિનો જન્મ

આ ભક્ષકવૃત્તિના જન્મ થવા બાદ, બચતરૂપી સંપત્તિની માલિકી તજેથી તે વ્યક્તિગત માલિકી તજે આવ્યો અને વ્યક્તિવાદનો

સારોએ માનવઇતિહાસ એટલે શાસકો અને શોષકોના જુલમકાંડનો
ઇતિહાસ રચાયો છે. ત્યાર બાદના ઇતિહાસમાં ક્રમશઃ જમીનદારશાહી,
નાના પ્રમાણનો મૂડીવાદ, વ્યવસ્થિત મૂડીવાદ, ઇજારાશાહી અને આખર-
નો આજના યુગનો શાહીવાદી મૂડીવાદ રચાયો છે.

બળને પરિણામે જન્મેલી ભક્ષકવૃત્તિથી પ્રેરાઈ આ ભક્ષકોએ
ક્રમશઃ અધિકાર અને માલિકીના બળ વડે સમાજવ્યાપારોને જન્માવનાં
તમામ સાધનો અને મધ્યમો સ્વહસ્તગત કર્યાં છે અને આ સાધનો
અને મધ્યમોદ્વારા માનવમનને વિકૃત કરી, પોતાને અનુકૂળ અને
સ્વહિતોને સાચવે અને એની અહોનિશ રખેવાળી કરે એવી સંસ્કૃતિનું
ગુલામ બનાવ્યું છે. એટલે ગઇકાલની અને આજની ગવાતી સંસ્કૃતિ
એ ભક્ષકભાવનાનું તૂત અને તરકટ છે. આ તૂત અને તરકટ આ
લોહીચૂસ શોષકોના હિતોને રક્ષે છે અને એનો સામનો આજે સંક્રાંતિ-
કાળે થાય છે, ત્યારે આ સમાજશોષકો એ ભક્ષક સંસ્કૃતિની રક્ષા
અને રખેવાળી કરવા ધર્મમિલકતના હક્કે અને રાષ્ટ્રવાદની શાસક
લાગણીઓ ઉત્તેજિત કરી સમાજની દૃષ્ટિ પર અંતરપટો ઓઢાડવાનો
મિથ્યા પ્રયાસ આદરે છે!

અસમાન સમાજવ્યવસ્થા

આ અસમાન અને અસહ્ય સમાજવ્યવસ્થાના ભયંકર સંચા-
લકવર્ગના હાથમા ધર્મ, ખાનગી મિલકતના હક્કો અને રાષ્ટ્રવા-
દની અલૌકિક અને નારીશુષ્ક ભાવનાત્મક લાગણીઓ વેશ્યારૂપે રમી
રહી છે અને એઓના હિતોની પકડ મજબૂત બનાવવામાં શી રીતે
પ્રધાન ફાળો આપે છે, તે આપણે તપાસીએ.

આપણે ઉપર તપાસી ગયા તેમ માનવમન એ આસપાસના
ભૌગોલિક અને સાંજોગિક જગતમાંથી પ્રેરણાના પ્રતીકો મેળવે છે.
એટલે એ સ્પષ્ટ સમજાય છે કે મન એ સામાજિક છે. આમ છતાં
સમાજના સ્વેદ અને લોહીના ભોગે નભતો અધિકારયુક્તવર્ગ મનને
સ્વતંત્ર ચેતનાયુક્ત મનાવવાનો દંભ કરતો આવ્યો છે.

વાસ્તવદર્શનને સમૂહના અસ્તિત્વ વિના મનને અર્થ નથી,
સ્થાન નથી. સમાજ વિનાની વ્યક્તિને અસ્તિત્વ સંભવી શકે નહિ,

સમાજ વિના કોઇ પણ વ્યક્તિ જીવી શકે નહિ. એટલે મન સામાજિક બની રહે છે. જ્યારે મન સમૂહવાચક બને છે ત્યારે મનના તમામ વ્યાપારો સમુદાયના હિતમાં અને સર્વદર્શને સામાજિક હોવા જોઇએ. પણ ધર્મનો વ્યાભિચારિક ઉપયોગ કરવા આ મિલકતદારવર્ગે મનને સ્વયંભૂ મનાવ્યું છે અને ધર્મને પણ સ્વયંનિર્ભર અને સ્વયંભૂ મનાવેલ છે.

ધર્મનું આદિસ્થાન

વસ્તુતઃ ધાર્મિક વિચારો, લાગણીઓ, માન્યતાઓ અને સિદ્ધાંતો એ મનના વ્યાપારોની એક દિશા છે. પણ આપણે જોયું કે, માનવમન પોતાની આસપાસના જગતમાંથીજ વિચાર અને લાગણીઓની ભૂમિકા મેળવે છે. એટલે ધર્મ, મનના અનેક વ્યાપારો માંનો એક હોઇ કદીએ સ્વયંભૂ સંભવી શકે નહિ. ધર્મ સ્વયંભૂ નથી એટલે મનનો એક વ્યાપાર છે; એટલે જેમ જેમ ભૌગોલિક અને સાંજોગિક જગતને અનુરૂપ મન ઉત્કૃષ્ટ થતું આવ્યું છે, તેમ ધર્મ વિષે પણ રૂપાંતરો થયાં છે. આ હકીકતો છતાં આ શોષકવર્ગ સમાજની આંખોને ઊંધાં ચશ્માં ચડાવે છે.

હા, પણ અહીં એવો પ્રશ્ન ઉદ્‌ભવે છે કે, મન એવી ઊંધી દૃષ્ટિથી શી રીતે દોરવાય છે? આનો ઉત્તર રસપ્રદ છે. અધિકાર અને માલિકીને પરિણામે આ મૂડીદારવર્ગે માનવમનને ઘડતાં તમામ સાધનો અને મધ્યમો જેવાં કે શબ્દો, ભાષા, સાહિત્યશાળાઓ, કેળવણીગૃહો, વાચનાલયો, પુસ્તકાલયો, વર્તમાનપત્રો, ચલચિત્રો અને માનવમનને અન્ય પ્રચારલક્ષી સાધનો, આગગાડીઓ, રેડિયો વાયરલેસ વગેરે સ્વમાલિકી તળે રાખ્યાં છે અને આ સાધનો અને મધ્યમોદ્વારા સ્વહિતોને જન્મસિદ્ધ સ્વયંભૂ, સામાન્ય અને સ્વાભાવિક મનાવ્યાં છે. એટલે આવા મધ્યમમાંથી પસાર થતું મન, આ સાધનો અને મધ્યમોદ્વારા કેળવાતું મન, આ ભારનાની–ભૂતાવળો અને ધાર્મિક તૂતો અને તરકટો જન્માવતી સાંજોગિક પરિસ્થિતિમાંથી વિચારો અને લાગણીઓ મેળવતું અને કેળવતું માનવમન, સ્વાભાવિક એજ હિતો અર્થે ઝઘડતું થયું છે, એજ હિતોને રક્ષવા પોતાના વાસ્તવિક

સ્વભાવને વીસરતું થયું છે અને માનવજીવનના વાસ્તવદર્શનથી વંચિત રહ્યું છે.

ધર્મનાં તૂતો–તરકટો

અબોધિક ધાર્મિક તૂતો અને તરકટોની જબ્બર નાગચૂડમાં માનવમનને જકડી રાખીને પણ આ શોષકવર્ગ સંતુષ્ટ થયો નથી; પણ આ ધાર્મિક ધૂતારાઓદ્વારા આ વર્ગે ખાનગી મિલકતના હકો પ્રસ્થાપિત કર્યા છે અને ધર્મના વાહિયાત સિદ્ધાંતો અને પ્રમાણો પોતાનાં હિતોને અનુરૂપ અને પ્રચારલક્ષી નીવડે એવાં રચીને, આ અસમાન હકોને વાસ્તવિક અને સામાન્ય મનાવ્યા છે.

આ રીતે ધર્મનો વેશ્યાવત ઉપયોગ કરી આ શોષણકારોએ ખાનગી મિલકતને અધિકાર તળે રાખી, આ મિલકતની તકેદાર રખેવાળી કરે, એનો અભંગ અને અમર ભોગવટો મૂડીદાર માટે માન્ય રાખે, એવી રાજ્ય વ્યવસ્થાઓ રચી છે.

રાષ્ટ્રવાદનો રાહુ

ચૂસણજાનિને રક્ષતી અને નિભાવતી આવી અસભ્ય અને ભીષણ રાજનીતિમાંથી આ લક્ષ્મીલાલચુવર્ગે "રાષ્ટ્રવાદ" નો રાહુ ખડો કર્યો છે. આ રાહુને સદાકાળ જાગૃત રાખવા અને પોતાના હકોની ખડે પગે ચોકી કરવા મૂડીવાદીઓએ ધર્મ અને નીતિના અંચળા ઓઢ્યા છે. સંસ્કૃતિની રખેવાળીની અનેક દાંભિક બાંગો પોકારી છે.

આ રીતે ધર્મ, મિલકત અને રાષ્ટ્રવાદ એ આ મૂડીવાદી સંસ્કૃતિનાં શાસક અને શોષક સ્વરૂપો છે. આ સ્વરૂપોમાંથી જન્મતી સંસ્કૃતિ એ વર્ગીય હિતોની ગુલામ છે અને આવી ગુલામી સંસ્કૃતિમાંથી જન્મતું અને ઘડાતું માનસ સદાય મૂડીદારવર્ગનાં હિતોનું ગુલામ રહે છે.

નવીન સંસ્કૃતિ જન્માવો

આ સંસ્કૃતિની ભૂતાવળોમાંથી અલગ પડી આપણે આજના ક્રાંતિકાળે, આ કલુષિત થયેલ માનસને આ વર્ગીય ગુલામીની ચૂડમાંથી મુક્ત કરીને સ્વતંત્ર કરવું છે તથા માનવમન પોતાના

અસલ સ્વભાવને ઓળખતું થાય, જીવનના વાસ્તવદર્શનને સમજતું અને અપનાવતું થાય, એવું સાંજોગિક જગત જન્માવવું છે. આવું જગત નિપજાવવા આ ભૂતકાલીન શોષક અને શાસક સંસ્કૃતિનો નાશ આપણે કરવોજ રહે છે.

આવો નાશ માનવમનને મુક્ત કરશે અને આ મુક્તિથી માનવમન સ્વતંત્ર વિચારણા કરતું થશે. આવી સ્વતંત્ર વિચારણામાંથી જીવનના વાસ્તવિક મૂલ્યાંકનો અને ખરી લાગણીઓ જન્મશે અને આ વાસ્તવ દર્શનમાંથી સામાજિક કર્તવ્યપરાયણતા અને સમૂહમાનસની ભૂમિકા પ્રાપ્ય અને સુલભ થશે.

ક્રાંતિની અનિવાર્યતા

આવી ભૂમિકામાંથી પ્રગટતું માનસ જીવનની પ્રાથમિક જરૂરિયાતો સામાજિક ધોરણે સમજતું થશે અને મૂડીવાદી સંસ્કૃતિએ સ્વાભાવિક અને સામાન્ય સમજાવેલ નિત્ય જીવનક્રમને તોડીને સામાજિક અને ઐતિહાસિક વિકાસ અર્થે નવીન સંસ્કૃતિની આવશ્યકતાઓ ખડી કરતું થશે. આ તાત્ત્વિક અજાગૃત ક્રિયા થશે, ત્યારે શોષિતોની સર્જક ક્રિયા સુમેળ સાધશે અને આ તાત્ત્વિક અને સર્જક ક્રિયાઓનો સુમેળ એ આવતી કાલની ઐતિહાસિક ક્રાંતિ ગણાશે.

આવી ક્રાંતિ ઘડીભર વિનાશક અને ભયંકર ભાસશે, પણ આ અનિવાર્ય ક્રાંતિ એ સામાજિક અજાગૃત ક્રિયાનું પ્રગટીકરણ બની રહેશે અને આવા પ્રાકટ્યમાં જે સંસ્કૃતિ જન્મશે, એ સંસ્કૃતિમાંથી ઘડાતા માનસમાં શાસક કે શોષક સ્વભાવ રહેશે નહિ અને ત્યારે સમાજમાં સમાનતા અને સાધનોના ભાવની વિશાળ ભૂમિકા સ્થાન મેળવશે.

('બે ઘડી મોજ'ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

८७—मोटरकार के मोतनी कार?

(લેખકઃ—શ્રી. મગનલાલ મ. ભટ્ટ)

આપણે એમ માનીએ છીએ કે વર્તમાન યુગની ઘણી પ્રવૃત્તિઓએ માનવજાતિના સુખમાં વધારો કર્યો છે.

આપણા પૂર્વજો ભાગ્યેજ કલાકે ત્રણ માઈલથી વધારે મુસાફરી કરી શકતા. સુરતથી મુંબઇ આવતાં તેમના કંઇક દિવસો વહી જતા. આજે આપણે કલાકે સાઠ કે તેથી પણ વધારે ઝડપથી મુસાફરી કરી શકીએ છીએ. જો ગતિની ત્વરાને આપણે સુખનું સાધન માનીએ તો બેલાશક આજે આપણે તેમના કરતાં અનેકગણા વિશેષ સુખી છીએ.

આ સુખનાં સાધનોમાં મોટરકાર એક મુખ્ય સાધન ગણાય છે. આજથી વીસ વર્ષ પહેલાં મુંબઈના માર્ગમાં ભાગ્યેજ એકાદ મોટરકાર આપણા જોવામાં આવતી. આજે તો મોટા રાજમાર્ગ, ગલીકૂંચી કે મેદાનોમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં મોટરગાડીનાં યૂથેયૂથ ધસતાં જોવામાં આવે છે. અમુક રસ્તાઓ ઓળંગવામાં જીવનું જોખમ સમાયલું છે. બાળકો એકલાં ઓળંગી શકતાં નથી. દરેક રાહદારીના હૃદયમાં માર્ગ પર વિચરતાં પ્રતિક્ષણે અકસ્માતનો ભય વ્યાપી રહે છે.

આધુનિક યુગનાં સાધનોની એકજ મુખ્ય ઊણપ છે. ગરીબોને આ સાધનોનો લાભ નહિ જેવોજ મળી શકે છે. ઘણીક વખત તો આ સાધનો તેમનું સુખ છીનવી લઈ તેમને દુઃખરૂપજ થઈ પડે છે. ઘણાં આ વાતની ના પાડશે; પરંતુ મારો અનુભવ આ કથનમાં સાક્ષી પૂરે છે. સંસ્કૃતિનાં દુઃખ ઓછાં કરનારાં સાધનો ગરીબ વર્ગના ઉપયોગમાં આવી શકતાં નથી. જે સાધનો માત્ર અથાગ ધન વડેજ ખરીદી શકાય તેનો ઉપયોગ ધનહીન માનવો શી રીતે કરી શકે!

આ કથનના સમર્થનમાં ઘણાં દૃષ્ટાંતો આપી શકાય. પણ તેને માટે આ સ્થાન નથી. અત્રે માત્ર એટલુંજ કહીશ કે, મોટરગાડીનું સાધન ગરીબ અથવા મધ્યમવર્ગના ઉપયોગમાં ભાગ્યેજ આવે છે. ઘણીક વખત તો તેનો પરિચય અકસ્માતની આપત્તિરૂપેજ થાય છે.

મોતની કાર

હિંદુસ્તાનમાં રાહદારીઓની સંખ્યાનું પ્રમાણ લગભગ નવ્વાણું ટકા હશે. માત્ર એકજ ટકો મોટરકારનો ઉપયોગ સુખના સાધન તરીકે કરતો હશે; એટલે આ પ્રજાના નવ્વાણું ટકા ભાગને આ શોધનો જરાએ લાભ મળી શકે નહિ. તેમના જીવનમાં આવી ગાડીમાં બેસવાનો ભાગ્યેજ એકાદ વારો આવે. તેમની દૃષ્ટિમાં મોટરકાર તેમને મોતની કાર તરીકે જણાય, તો તેમાં આપણે તેમનો દોષ કાઢી શકીએ નહિ; કારણ કે આ અકસ્માતમાં ઘાયલ થનારા અને મરણ પામનારાની મોટી સંખ્યા ગરીબવર્ગનીજ હોય છે. મોટે ભાગે અકસ્માત તેમની ભૂલને પરિણામે થયો મનાય છે અને તેમની ભૂલ ન હોય તોપણ તેમને ભાગ્યેજ નુકસાનીનો યોગ્ય બદલો મળી શકે છે.

અકસ્માતનાં કારણો

અકસ્માતનાં કારણો જોવા જતાં કોઈ પણ એકજ પક્ષનો દોષ કાઢી શકાય એમ નથી. અલબત્ત, જો મોટરગાડીની શોધજ ન થઈ હોત તો આવા અકસ્માત નજ બનત એ એક જુદી વાત છે. પણ ગરીબો અને તેમનાં બાળકો નિરાંતે હરીફરી શકે એટલા માટે મોટરગાડીઓ રાખવીજ નહિ કે હાંકવીજ નહિ એમ કહેવું, તે આ જમાનામાં અવ્યવહારુ અને નિરર્થક થઇ પડશે. તેમ આ અકસ્માતોના ભોગ માત્ર ગરીબોજ બને છે એમ પણ નથી. ઘણાએ શ્રીમંતો, નવાબો, ડ્રાઇવરો, માલિકો આ અકસ્માતમાં પોતે પણ ઘવાય છે અને મરણ પામે છે. બે ગાડીઓ અથડાય તેમાં અંદર બેઠેલાં સહુને એકસરખું જોખમ વેઠવું પડે છે.

હિંદુસ્તાનને બાદ કરતાં આપણને યુરોપ, અમેરિકા તરફ નજર કરતાં જણાશે કે, મોટરકાર ત્યાં દરેક વર્ગના એક સરખા ઉપયોગમાં આવે છે. ત્યાંનો જીવનવ્યવહારજ આ સાધનોવડે ચાલી રહ્યો છે. એટલે ત્યાં શ્રીમંત કે ગરીબનો ભેદ રહેતો નથી.

આ અકસ્માતો બનવાનાં ઘણાં કારણો છે. કેટલાંક તો એટલાં સ્વાભાવિક છે કે તે ઉપર આપણે કોઇ પણ જાતનો કાબૂ રાખી

શકાશે નહિ. ગમે તેટલી ગજવરીઓ કરવા છતાં પણ અમુક પ્રમાણમાં આવા અકસ્માત તો થવાજ કરશે.

"કાજળકી કોટડીમેં કૈસોહી જતન કરે,
કાજલ કી એક રેખ લાગે હી લાગે."

પરંતુ આ અકસ્માતોનું પ્રમાણ બની શકે તેટલું ઘટાડવાના પ્રયત્નો થવાજ જોઇએ.

આ અકસ્માતો થવાને માટે અંદર બેઠેલા માણસો રાહદારીઓનો અને રાહદારીઓ અંદર બેઠેલાઓનો વાંક કાઢશે; પરંતુ નિષ્પક્ષપાતપણે વિચાર કરતાં જણાશે કે દોષ બન્ને બાજુ રહેલો છે. આપણે માત્ર આપણા મુંબઇ શહેરનો મોટરકારોના સંબંધમાં વિચાર કરીએ તો જણાશે કે ઘણાક રાહદારીઓ તદ્દન બેદરકાર હોય છે. હાંકનારાઓની ગમે તેવી સાવચેતી છતાં પણ તેઓ કોઇ પણ કારણસર હડફટમાં આવી જાય છે. કેટલાંક નિરંકુશ નાનાં બાળકો તેમની અજ્ઞાનતાને પરિણામે મોટરકારનો ભોગ બની જાય છે. આવા પ્રસંગોમાં આપણે હાંકનારાઓનો દોષ કાઢી શકીએ નહિ.

બેદરકારી

પણ મારા અનુભવ પ્રમાણે માર્ગમાં ચાલનારાઓની સંખ્યાની બેદરકારીને પરિણામે બનતા અકસ્માતોનું પ્રમાણ ઘણુંજ ઓછું હોય છે. મરવાથી સૌ કોઇ ડરે છે. મુંબઇનો રાહદારી મોટરગાડીથી બચીને નાસવામાં સારી રીતે કેળવાયલો હોય છે. ઘણુંખરું તો રસ્તો ઓળંગતી વખતે તે દશે દિશામાં બાવરો બનીને જુએ છે અને પછી ડગલું ભરે છે. આવા સાવચેત રાહદારીઓ પણ જ્યારે સપડાય, ત્યારે કાં તો હાંકનારનો કે કાં તો વિધાતાનોજ દોષ કાઢી શકાય.

મોટે ભાગે આ અકસ્માતોને માટે મોટરગાડીઓ હાંકનારાજ જવાબદાર હોય છે, એમ માનવામાં સહેજ પણ અસત્ય નથી. ગીચ વસ્તીવાળા સાંકડા રસ્તાઓમાં ને ઘણીક વખત ગલીઓમાં ભયાનક ઝડપે અનેક ગાડીઓ દોડતી આપણે જોઇએ છીએ. એવી ગાડીમાં કોઇ પણ સપડાતું નથી, એ જાણી આપણને તો આશ્ચર્યજ થાય છે. આપણે ઘણી વાર વાંચીએ છીએ કે, કેટલાક ડ્રાઇવરો અને

માલિકો દારૂના ઘેનમાં ચકચૂર બની વીજળીને વેગે મોટે ભાગે રાતને વખતે અંધારા રસ્તાઓ ઉપરથી તેમની ગાડી હંકારી જાય છે. આ પ્રસંગે જરૂર અકસ્માત થયા વિના રહેતા નથી. ઘણાક ક્રૂર ડ્રાઇવરો અને માલિકો પણ એકાદ માણસને ઘાયલ કર્યા પછી જરા પણ દરકાર વિના પૂર ઝડપે ગાડી હાંકી જાય છે. મોટરગાડી ઘણીજ સાવચેતીથી હાંકવી જોઇએ, એટલું દરેક ડ્રાઇવરે સમજવુંજ જોઇએ. કોઇ પણ વખત ખોટા ઉત્સાહમાં આવીને મન પરનો સંયમ ખોવાથીજ નિર્દોષ રાહદારીનો પ્રાણ જોખમાય છે.

જે અકસ્માતોમાં ડ્રાઇવર અથવા માલિકની બેદરકારી સાબિત થઇ હોય તેવા પ્રસંગોમાં તેમને ઘણીજ કડક શિક્ષા થવાની જરૂર છે. તેમજ તેમની બેદરકારીના ભોગ બનેલા રાહદારીના આર્થિક સંજોગો ધ્યાનમાં લઇ તેને યોગ્ય બદલો આપવોજ જોઇએ. જો આ બે સૂત્રો સખ્તાઇથી અમલમાં મૂકવામાં આવે, તો અકસ્માતોનું પ્રમાણ ઘણુંજ ઘટી જાય એમ મારું માનવું છે.

રસ્તાઓ કોને માટે છે?

શહેરના રસ્તાઓ મોટરકારને હંકારી જવામાં સુગમ થઇ પડે એજ આશયથી બંધાય છે. કરોડો રૂપિયા તેમની સગવડને માટે આ પ્રમાણે ખરચવામાં આવે છે. એ દૃષ્ટિએ હાંકનારાઓ માને કે રસ્તાઓ અમારે માટે છે, તો તેમાં નવાઇ જેવું નથી.

પરંતુ રસ્તાનો ઉપયોગ કરનારમાં ઘણું મોટું પ્રમાણ રાહદારીઓનું હોવાથી આ રસ્તાઓ "અમારે માટે છે" એમ તેઓ માને તેમાં કાંઇ પણ અયોગ્ય નથી, છતાં પણ તેમના પોતાનાજ પ્રાણની રક્ષાને ખાતર તેઓ સંભાળપૂર્વક પગલાં ભરે એ એટલુંજ આવશ્યક છે. હાંકનારાઓ જો આટલી વાત સ્વીકારે કે રસ્તાઓ રાહદારીઓને માટે બંધાયા છે, તો તેમાં તેમને નુકસાન નથી. રાહદારીઓના હક સ્વીકારવામાં તેમની પોતાની સલામતીનો આધાર રહેલો છે. એકાદ રાહદારી બેદરકારી બતાવે તેથી હાંકનારે એમ ન સમજવું કે, તેના પોતાના શિરે અકસ્માતની જોખમદારી નથી.

"તારા કોઇ પણ પ્રકારના અગત્યના કામ કરતાં પણ એક

નિર્દોષ મનુષ્યનું જીવન લાખોમળ્યું વધારે કીમતી છે." એ સૂત્ર દરેક માલિકે અને હાંકનારે ધર્મ તરીકે સ્વીકારવું જોઇએ.

ઇંગ્લંડમાં

અહીંની પરિસ્થિતિ ઇંગ્લંડ કરતાં ઘણીજ જુદી છે. ત્યાંની ઘણીક બાબતો અહીં લાગુ પડી શકે નહિ, પરંતુ અકસ્માત નિવારણના પ્રશ્ન પર ચર્ચા કરતી વખતે ઉપયોગમાં આવે એ હેતુથી વાઇસ એડમિરલ ગોર્ડનની કેટલીક સૂચનાઓ અહીં આપવી ઠીક થઇ પડશે.

મોટરગાડીના વપરાશ માટે ઇંગ્લંડમાં શ્રીમંત અને ગરીબના ભેદ પાડી શકાય તેમ નથી. દરેક વર્ગના માણસો આ સાધનનો લાભ લઈ શકે છે. મોટરકારનો વ્યવહાર રેલગાડીના જેટલોજ ભયંકર છે. એ વાત આપણે પ્રથમ સ્વીકારવી જોઇએ.

આગગાડીના માર્ગની બન્ને બાજુ મજબૂત વાડથી સુરક્ષિત રાખવામાં આવે છે. જાહેર જનતાને માટે લેવલક્રોસિંગ, પુલ કે જમીનની નીચે ખોદેલા માર્ગની સગવડ રાખવામાં આવે છે.

સ્ટેશનો ઉપર પણ તેજ પ્રમાણે અકસ્માત અટકાવવાના ચોક્કસ નિયમોનું પાલન કરવામાં આવે છે.

આ વ્યવસ્થા એટલી સર્વસામાન્ય થઇ પડી છે કે, આ બાબતમાં આપણને કોઇને કોઈ પણ શંકા થતીજ નથી. પરંતુ મોટરગાડીનો વ્યવહાર નિયમિત કરવાને માટે જો આપણે આવી સૂચનાઓ કરીએ તો સામાન્ય જનતાને આશ્ચર્ય થશે; પરંતુ મોટરકારથી થતા અકસ્માતો આપણે ખરેખર નાબૂદ કરવા હોય તો ઉપલી સૂચનાઓ સ્વીકારવીજ પડશે.

આ વ્યવસ્થામાં માત્ર એકજ અપવાદ હોઇ શકે. રેલગાડીઓ નાની ગલીઓમાં જતી નથી. પરંતુ મોટરગાડીઓ જાય છે. તેવા સંજોગોમાં આપણે હાંકનાર અને રાહદારીના ડહાપણ પરજ આ પ્રશ્નનો ઉકેલ રાખવો પડે.

સિત્તેર ટકા અકસ્માતો મોટા વિશાળ રાજમાર્ગો ઉપરજ થાય છે, કારણ કે આ રસ્તાઓ બન્ને બાજુથી તદ્દન ખુલ્લા હોય છે.

ખરું જોતાં આ માર્ગોને રેલના માર્ગની માફક બન્ને બાજુએ

મોટરો સામસામી આવજા કરી શકે એટલા વિસ્તારમાં કૃત્રિમ વાડથી બંધ કરવા જોઇએ. જેથી કોઇ પણ ઠેકાણે એકાદ રાહદારી ઓચિંતો આવીને મોટરગાડી સાથે અથડાઇ શકે નહિ. તેમજ માણસની નડતરનો ભય ન હોવાથી મોટર હાંકનારાઓ ફાવે તેટલી ખુશીથી પોતાની ગાડી હાંકી શકે. રસ્તો ઓળંગવાને માટે અમુક અમુક અંતરે પુલો અને લેવલ-ક્રોસિંગો રાખવાં જોઇએ. પુલો ઉપરથી માણસો ગમે ત્યારે આવજા કરી શકે; પરંતુ લેવલ-ક્રોસિંગો તો માણસો ઓળંગતા હોય તેટલો વખત મોટરકારના વ્યવહારને માટે બંધ રાખવાં જોઇએ. આ બાબતમાં હાંકનારાઓને ગાડી ધીમી પાડવા માટે થોડીક વહેલી ચેતવણી મળે એવો બંદોબસ્ત થવો જોઇએ.

રસ્તા નીચેનો માર્ગ કાઢવો તે વધારે ખર્ચાળ થઇ પડે. પણ કેટલેક ઠેકાણે તેવો માર્ગ પણ આપણે સ્વીકારવો જોઇએ. મનુષ્યની રક્ષા માટે ગમે તેટલો ખર્ચ કરવો પડે તે આવશ્યકજ ગણાય.

હવે પછી જેટલા રસ્તાઓ નવા બંધાય તે મોટરગાડીના વ્યવહાર માટે અનુકૂળ થઇ પડે તેટલા વિશાળ બંધાવા જોઇએ.

રસ્તાની દરેક બાજુએ એક એક ફૂટપાથ તેમજ ઘણા પહોળા રસ્તાઓમાં મોટરોની આવજા માટે બે વિભક્ત માર્ગ રાખવામાં આવ્યા હોય ત્યાં વચમાં પણ એક ફૂટપાથ રાખવો જોઈએ.

આ દરેક ફૂટપાથની કોર સાથે લોખંડના કઠેરા ઊભા કરી, બાળકો અંદરથી છટકી ન શકે એટલા માટે નીચેના ભાગમાં જાળીઓ નાખવી પડશે. જ્યાં જ્યાં પુલ અથવા ઓળંગવાનો માર્ગ આવે ત્યાં આ લોખંડી વાડમાં પણ જાહેરપ્રજાને જવાને માટે થોડો થોડો માર્ગ રાખવો પડશે.

આ સઘળી ચર્ચામાં માત્ર સાયકલિસ્ટોનો સવાલ બાકી રહી જાય છે, પરંતુ તેની સલામતીનો પ્રશ્ન વાપરનારની પોતાની બુદ્ધિ ઉપરજ છોડવો પડશે. અલબત્ત તેને રાહદારી તરીકે અથવા તો વાહન હાંકનાર તરીકે ગણવો એ બાબત ઘણો મતભેદ પડી જશે. છતાં પણ રાહદારીઓના ફૂટપાથ પાસે સાધારણ ગતિએ જો સાયકલિસ્ટો ચાલ્યા જાય, તો અકસ્માત થવાનો સંભવ ઓછો રહે છે. માત્ર

તેણે આગળ અને પાછળ સિગ્નલોને પ્રકાશિત કરવા માટે નાના દીવાઓ રાખવા પડશે.

આ વિષયમાં આ ઉપરાંત અનેક સૂચનાઓ થઇ શકે; પરંતુ દરેક પ્રકારની ચર્ચા કર્યા પછી પણ અકસ્માતોથી બચવાનો તેમજ બચાવવાનો ઘણો મોટો આધાર હાંકનારાઓના માનસ ઉપર રહેલો છે.

આશા છે કે નજીકના ભવિષ્યમાં ઉપલી સૂચનાઓનો થોડા ઘણા પ્રમાણમાં અમલ થશે અને ભવિષ્યમાં આ લાખો હત્યાઓમાંથી અમુક પ્રમાણ ઘટવા પામશે.

(સાપ્તાહિક 'મુંબઈ સમાચાર'ના એક અંકમાંથી)

૮૮–पारंवाडानो खेडूत

(લેખક:–શ્રી. નિરીક્ષક)

રાજકોટથી ચોટીલે જતાં કુવાડવાથી આશરે બે ગાઉ અને રાજકોટથી બરાબર સાત ગાઉ વળોટતાં જરા ખેંચાઇને નજર ફેંકીએ તો આસપાસનાં સર્વે ખેતરોથી રળિયામણો એક ભાગ તરી આવે છે. જે પારેવાડાના નામથી ઓળખાય છે–પ્રસિદ્ધ છે.

રાજકોટના સ્વ. લાખાજીરાજ ગાદીએ બેઠા તે પહેલાંનાં વર્ષોથી વર્ધમાન મોદી રાજકોટના ન્નેરાવર મહાજનના સૌથી પહેલા અને અગ્રગણ્ય શેઠ હતા. તેમને તે નગરશેઠાઈ મળી ત્યારથી તે તેના છેલ્લા વિશ્વાસ સુધી એવી કુશળતાથી ટકાવી રાખેલી કે આજે પણ રાજકોટના નાના યા મોટા પ્રશ્નમાં વર્ધમાન શેઠને સર્વ પ્રજાજને સંભારવા પડે છે. પોતે જ્ઞાતિએ વાણિયા અને ધર્મે જૈન હતા. સ્થિતિ સારી હતી અને છોકરાઓ કમાઉ અને કુશળ હતા. રાજકોટ શહેરમાં પ્રસિદ્ધ વર્ધમાન મોદીનું ડહેલું તે નજીકના બીજા તેમની માલિકીનાં ડહેલાંઓ અને સદરનાં વિશાળ મકાનો તેમની જાહોજલાલી બતાવવા પૂરતાં છે.

આવા પાપભીરુ ધર્મ અને જ્ઞાતિમાં જન્મ હોવા છતાં તેમજ

તેમના પિતાની અતુલ સંપત્તિ હોવા છતાં તેમના એક પુત્ર રા. છગનલાલને કુદરતી રીતે મૂળથી ખેતી પરજ શોખ લાગેલો. યુવાનીમાં એકાદ બે વાડી રાખી તેને સુંદર બનાવવામાં રચ્યાપચ્યા રહેનાર રા. છગનભાઇને ધંધાની દૃષ્ટિએ ખેતીને કેળવવાના મનોરથ હતા. પોતે સેકંડ ક્લાસ મીકેનિકલ એન્જિનિયર પાસ થઇ ધંધે લાગવાના વિચાર પર આવ્યા, ત્યારે પ્રથમ સ્વાભાવિક રીતે રાજકોટ પર તેમની નજર ઠરી. તે વખતના રાજવી સ્વ. લાખાજીરાજ પાસે તેમણે એક સુંવાળ ગામડું ઇજારે આપવા માગણી કરી, પણ તે વખતે તંત્રવાહકોમાં કોમીભેદનું પ્રમાણ હોવાથી રા. છગનભાઇને જોઇએ તે સગવડતા રાજ્ય આપી ન શક્યું અને તે રીતે રાજ્યે પોતાનામાંથી પોતાની સમૃદ્ધિ અને આબરૂ વધારનાર એક મહેનતુ પ્રતિષ્ઠિત માણસને ગુમાવ્યો.

સ્વ. જામ સાહેબ રણજિતસિંહજીને બીજા શોખની સાથે એક શોખ એ પણ હતો કે, ખેતીની ઉત્તમ પ્રકારે સુધારણા કરવી. તેમનામાં માણસ પારખવાની શક્તિ અગાધ હતી. રા. છગનલાલભાઈ તેમની પાસે ગયા. તેમને મળતાં સ્વ. જામ સાહેબે તેમની શક્તિનું માપ કાઢી લીધું અને પચાસ વર્ષને પટે રાજકોટ પાસે આવેલ જામનગરની સરહદ પરનું આ ગામડું પારેવાડા તેમને ઇજારે આપ્યું. બેટી નદી જેવી ધરખમ નદી ત્યાંથી વહેતી હતી. તેને રૂપિયા પાંસઠ હજાર ખર્ચી બંધ બંધાવી આપ્યો અને રેવન્યુ ચૂકને હકે રા. છગનભાઇએ પારેવાડામાં ખેતીની શરૂઆત કરી.

વણિક અને જૈન અને તેમાં વળી નગરશેઠના દીકરા આવું કામ કરવા નીકળે, ત્યારે કેટલાએ વર્ગ તેની સામે ઘૃણાથી જુએ, ન ખમાતી ટીકાઓ કરે. તેની કશી દરકાર કર્યા વગર રા. છગનભાઈએ પોતાનું કામ આગળ ધપાવવું શરૂ કર્યું.

પારેવાડાની આસપાસનો પ્રદેશ એવો વિચિત્ર છે કે, તેમને ઘણી મુશ્કેલીનો સામનો કરવો પડ્યો. આ બાજુ રાજકોટની હદનાં ગામડાંઓના ભરવાડો એવા વિચિત્ર અને રાક્ષસી કે છગનભાઇનાં ઊભાં ખેતરો કે જેની પાછળ તેમણે અથાગ શ્રમ લઈ સાધનની છેલ્લી

પ્રકૃતિ પ્રમાણે તૈયાર કર્યાં હોય તે ગામાં ને ગામાં પોતાનાં ઢોરો
પાસે ચરાવી લેવાં આ ભરવાડો અચકાતા ન હતા. એક તો કાઠિયા-
વાડ પ્રદેશ વિચિત્ર અને તેમાં હદ-હદના માણસોને કેટલીએ વખત
એવી આંટીઘૂંટીમાથી પસાર થવું પડયું હોય તેનેજ ખ્યાલ આવે
કે એમાં કેટલી મુશ્કેલી છે. એક તો આ ભરવાડો રાજકોટ સ્ટેટની
હદના અને તેમાં પોતે ગોંડલની વસ્તી એટલે તેણે પ્રથમ તો રાજ્યના
સત્તાવાળા મારફત આ સબંધી પ્રયાસ કરવો શરૂ કર્યો. ગમે તે
કારણસર ગામડાના રાજનરૂપ વહીવટદારો, પસાયતાઓ કે તલાટીઓ-
ની આંટીઘૂંટીને પરિણામે ત્યાંથી તેમને ન્યાય ન મળ્યો. એટલે ભર-
વાડોનાં ઢોર ઢખામાં પૂરી ભરવાડોની સામે તેઓની રીતે કામ લઈ
બહુ જૂજ વખતમાં તેઓને સીધા દોર કરી નાખ્યા. આજે પારે-
વાડાની સીમ દેખાય ત્યાંથી પોતાના ઢોર છગનબાપાની સીમ તરફ ન
વળી જાય તેની તેઓ ખૂબ સંભાળ રાખે છે.

બીજી આવીજ મુશ્કેલી કાગા નામનો ડુંગર તેની નજીક હોવાથી
હિંસક પ્રાણીઓની હતી. અહિંસાના વાતાવરણમાં ઊછરેલ આ
માનવીએ આ બધું સહન ન થતાં અને પોતાની મહામહેનત અફળ
જતી જોતાં પોતાની વૃત્તિ બદલી. રાજા લોકો પોતાની બહાદુરી
બતાવવા હિંસક પ્રાણીઓનો શિકાર કરે છે. તે ખાતર કાયદા-કાનૂન
બનાવી પોતાને શિકારનો શોખ પુરો પાડવા પ્રજાને અનેક રૂપે આ
જાનવરો તરફથી થતી રંજાડ રોમન એમ્પાયરના 'નીરો'ની માફક
હસ્તે હસ્તે તે નિહાળી રહે છે. તેવા શોખ ખાતર નહિ પણ અથાગ
શ્રમ, પુષ્કળ દેખરેખ અને ખર્ચ કરી મહામહેનતે અનેક મુશ્કેલીનો
સામનો કરી પોતે તૈયાર કરેલા મોલ હિંસક પ્રાણીઓ એક રાતમાં
વેરાન કરી નાખે તે અટકાવવાં એ જૈન કહેવાતા વાણિયાની બંદૂક
ખભેથી ઊપડતી અને પોતાની નિશાનશક્તિના આધારે તે હિંસક
પ્રાણીને વીંધી નાખતાં જરા પણ કંપતી નહિ.

ત્રીજી મુશ્કેલી ખેડૂતની આળસુ પ્રકૃતિની હતી. આમની ખેતી-
માં ઓછા છોડ છતાં પાક સારો અને વધારે ઉત્પન્ન થાય તે લાઇન
પરની મહેનતને પહોંચી વળવામાં પણ ખેડૂનો આળસુપણું દેખાડતા,

દેશ પરદેશથી સારામાં સારાં બી મંગાવી તેને છેલ્લામાં છેલ્લી પદ્ધતિએ વાવી પોતાની રીતે ઉછેરવાની પ્રથા ખેડૂતોને મન કૌતુક સમાન લાગી. મારી જાણનો એક દાખલો આપું તો અસ્થાને નહિ ગણાય. શેરડીને માટે મોરેશિયસથી જુદી જુદી જાતનાં બી લાવી કાઠિયાવાડની જમીનને કઇ જાત માફક આવે તે તેમને નક્કી કરવું હતું. અનેક જાતનાં બી મંગાવી ક્યારામાં પડખોપડખ શેરડીની કાતરીઓ વાવવાને બદલે ચોરસચોરસ એક ફૂટ જમીન મૂકી દઇ તેઓ શેરડી વાવતા. પગથી તેને દબાવવાને બદલે એક ફૂટ ખાડો ખોદી તે ઊંડી નાખતા. ખેડૂતને મન આ રીત કૌતુક સમાન લાગતી અને તે રીતમાંથી શ્રદ્ધાને અભાવે તેઓ વધારે આળસુ થયા હતા. આ સમયે તેમણે દર વર્ષે ચાર યુવાનોને ખેતી શિખવાડવા અને પોતાના પદરથી તમામ ખર્ચ આપવા કાઠિયાવાડના જાણીતા સમાજ-સેવક શ્રીયુત નાનાલાલ દ. કવિ મારફત જાહેરપત્રોમાં જાહેર ખબર આપી માગણી કરેલી; પણ કાઠિયાવાડના કમનસીબે તે વખતના યુવાનોમાં ખેતી તુચ્છ ગણાતી અને તે કારણસર કાઠિયાવાડમાં અનેક યુવાનો ભૂખે મરવા છતાં રા. છગનભાઇની અતુલ વિદ્યાનો લાભ ઉઠાવી શક્યા નહિ. ખેડૂતોની સાથે આખરે તેઓને સમજાવી-ફોસલાવી કામ લેવું પડયું, જેમાં તેને ઘણી મુશ્કેલી નડેલી.

ખેતીનો મુખ્ય આધાર ખાતર પર રહે છે. પોતાનું ગામડું નાનકડું હોવાથી પૂરા પ્રમાણમાં ખાતર ન મળી શકે એટલે રાજકોટ પાંજરાપોળના કાર્યવાહકોની સહાયથી પાંજરાપોળની એક બ્રાંચ પારેવાડામાં નખાવી. આજે ત્યાં આશરે અઢીસો ઢોર રહે છે. રા. છગનભાઇની ઢોરઉછેરની બુદ્ધિના બદલામાં તેમને આ ઢોરનું ખાતર મળે છે. પણ તેમના મનોરથ તો ઘણા મહાન હતા એટલે પોતાને સુપરત થયેલ જમીનનો એક ઇંચ પણ ખેડાયા વગર ન રહે અને તેને પહોંચી વળવાનું મુશ્કેલ ન બને એટલે બીજી હિંમત કરી. લોકડીકાની દરકાર કર્યા વગર આસપાસ ચોફરતા ઢોરોનાં હાડકાંને ભેગાં કરાવી તેમાંથી સારામાં સારું ખાતર ઉત્પન્ન કરવા મંડ્યા. પારેવાડાની અંદરના ખરાબા જમીનમાં બીજી કશી વસ્તુ વાવી શકાય તેમ ન હોવાથી

લગભગ એક લાખ બાવળ વાવ્યા. આજે તે બાવળો મોટા થઈ રહ્યા છે અને ભવિષ્યમાં તે કપાવા શરૂ થશે કે જેને અંગે તેમને સારી પેદાશ મળશે.

પ્રથમ તો શેરડી પર તેમણે ખાસ ધ્યાન આપેલ ને શેરડીના વાવેતરને એટલે સુધી કેળવ્યું કે, તેમના વાડમાં પોણો પોણો મણ વજનનો એક સાંઠો થવા માંડ્યો. તેમાંથી ગોળ બનાવવાની કરકસરવાળી રીત તેમણે શોધી કાઢી અને એક બળતણે ત્રણ ત્રણ કઢાઈઓ રસ પકાવી શકે તેવી ગોઠવણ કરી. કાઠિયાવાડનો ગોળ જે સ્યામ અને રતાશ રંગનો થતો તેને સુધારી પીળા સોના જેવો બનાવ્યો. તે રીતે તેમણે ગોળમાં એવી સુધારણા કરી કે, બજારમાં તેના ગામના ગોળના સહેજે ચાળીસથી પચાસ ટકા વધારે દામ આવવા લાગ્યા. સ્વ. ના. જામસાહેબને આ વાતની ખબર પડતાં જામનગરમાં ખેડૂતોનું ખાસ પ્રદર્શન ભરી શ્રી. છગનભાઇ પાસે આને અંગેનો પ્રયોગ કરી બતાવ્યો. પરિણામે બીજેજ વર્ષે જામનગર પંથકનો ગોળ એમના જેવોજ તૈયાર થવો શરૂ થયો. પોતે સંકુચિત દષ્ટિના ન હોવાથી આ પ્રયોગ કોઈ પણ ઇચ્છના ખેડૂતને શિખવાડી આપ્યો. આજે કાઠિયાવાડનો પંચોતેર ટકા ગોળ સારામાં સારો તૈયાર થઈ રહ્યો છે.

શેરડીનો પાક એકજ વખત લઇ શકાય અને ત્યાર પછીનાં બે વર્ષ તેમાં શેરડી વાવી ન શકાય તેવી માન્યતા દૂર કરી અને વર્ષમાં બે વખત પાક લઇ તેમણે તમામને વિચારમાં નાખી દીધા. આજે કાઠિયાવાડના ઘણા ખેડૂતો શેરડીનો વર્ષમાં બે વખત પાક લઇ રહ્યા છે.

બકાલાની કિંમત સારી ઊપજતી હોવાથી તેમણે હાલ મોલને બદલે બકાલું વાવવું શરૂ કર્યું. તેમાં પણ પોતાની કળા પાથરી અને લોકોની કલ્પનામાં ન આવી શકે તેવી સુધારણાઓ કરી બતાવી. લીલાં મરચાં, રીંગણાં, બટેટા વગેરે સરસ રીતે તૈયાર કરવા માંડ્યાં. તેમના ખેતરમાં અનેક જાતનાં મરચાં થાય તે ઉપરાંત મોટામાં મોટાં મરચાં તેર રૂપિયાભાર વજનમાં થાય છે. ચટણી બનાવવાનાં મરચાં જુદાં, અથાણાં માટેનાં જુદાં, ખાવાનાં જુદાં, આમ અનેક

જાતનાં મરચાં તૈયાર થાય છે. રીંગણું મોટામાં મોટું ચાર રતલનું, સ્વાદમાં ઉત્તમ, બી સાધારણ; આ ઉપરાંત કોબીજ, ફ્લાવર વગેરે અનેક ચીજો એટલા મોટા પ્રમાણમાં થઇ રહી છે કે રાજકોટની પચોતેર હજાર માણસની વસતીને જોઇતા શાકમાંથી અડધું શાક પારેવાડા પૂરું પાડે છે.

તેઓ સ્વભાવે અતિ પ્રેમાળ ખેડૂત જેવા છે. આંગણેથી તો શું પણ પોતાની સીમ વળોટીને પણ રોટલો ખાધા વગર કોઇ પસાર ન થઇ શકે તેવો તેમનો અતિથિધર્મ છે. રાજકોટના કેટલાએ સજ્જનો–સાહેબો શહેરી જીવનથી કંટાળી રા. છગનભાઇનું આતિથ્ય માણવા અવાર નવાર પારેવાડામાં જાય છે.

લુચ્ચા અને ડામીસ લોકોને સંતાવાનાં ત્યાં કેટલાંક સ્થાન છે. પણ આમણે પોતાની ધાક એટલે સુધી બેસાડી છે કે, આવા લોકો પણ તેમની હદમાંથી પસાર થતાં ડરે છે. એવા એક પ્રસંગે કહે છે કે, એક જાણીતા ડામીસને પોતાની હદમાં સ્થાન ન આપવાથી તેણે એ અપમાનનો બદલો લેવા એક સવારે છગનભાઈ સૂતા હતા ત્યારે બારીમાંથી ગોળી છોડી અને તે કાનની નજીક જરાક લાગી છટકી ગઈ. આજે તેમને કાને જે ધાક છે અને તેમનો પગ જે સહેજ ખોડંગાય છે તે તેનું પરિણામ છે.

તેમની દિનચર્યા ઘણી વિચિત્ર છે. નવ વાગે ઊઠે છે. નાસ્તો કરી સીમમાં કામ ઉપર જાય છે. બાર વાગ્યા પછી રોટલો ખાઇ પાછા સૂઈ જાય છે. ત્રણેક વાગ્યે પાછા સીમમાં જાય છે. સાંજના વાળુ કરી રાતના દસ વાગ્યા સુધી પોતાના ખેડૂતો અને માણસો સાથે આનંદ કરી ખભા પર બોજો મૂકી બંદૂક નાખી ખેતરમાં ફરવા ચાલ્યા જાય છે, તે રાત્રીના ઠેઠ પાંચ વાગ્યા સુધી ખેતરોમાં ઘૂમ્યા કરે છે. આખા દિવસમાં પંદરેક માઇલ ન ચાલે તો તેમને ચેન નથી પડતું. કોઇની શેહમાં દબાતા નથી. કોઇની ટીકાની પરવા કરતા નથી. એક નવું કામ કરવા ખેતીની પદ્ધતિ શરૂ કરવા પાછળ નફા-તોટાનો હિસાબ ગણતા નથી. તે એકજ ખ્યાલ રાખે છે કે, તેમના પૈસા ખરચવાથી પણ કાઠિયાવાડના ખેડૂતોને ફાયદો થતો હોય તો

તેમને મન દળનરો રુપિયા છે. રાજ્યની ચૂસણનીતિ અને અમલદારોની બીંસોદી આજે ખેડૂતને એટલા હતાશ કરી રહી છે કે તે આ પ્રવાસનો લાભ ઉઠાવી શકતી નથી. આટલાં વર્ષે શ્રી. છગનભાઈએ પૈસા પેદા કર્યા હોય કે ન કર્યા હોય; તોપણ મારી નમ્ર માન્યતા પ્રમાણે કાઠિયાવાડને આંગણે જેમ કૃષ્ણલાલ, ઇન્દ્રજિત, અમૃતલાલ પઢિયાર જેવાં નરરત્નો છૂંદાઇ ગયાં છે, તેમ ખેતી જેવા ઉત્તમ વિષયમાં આટલે દરજ્જે પારંગત થયેલ માણસ અત્યારની કાઠિયાવાડી રાજનીતિને અંગે છૂંદાઇ રહ્યા છે. કાઠિયાવાડને-કાઠિયાવાડના રાજવીઓને જે દિવસે સારાસારનો વિચાર કરવાની સોનેરી ઘડી આવશે, તે દિવસે છગનલાલોને ગોતતાં પણ નહિ મળે. આજે તેમની હયાતી દરમિયાન તો કાઠિયાવાડના રાજવીઓને આવો સુવિચાર આવવાનો સંભવ દેખાતો નથી. નહિતર ઘર આંગણેના અમૂલ્ય રત્નનો અનેક રીતે લાભ ઉઠાવી કાઠિયાવાડની ખેતી ઉત્તમ બનાવવી તેઓને માટે મુશ્કેલ નથી.

('જન્મભૂમિ' દીપોત્સવી અંકમાંથી)

૮૧-લક્ષ્મીના મધપૂડા

કરોડોને લૂંટવાનાં યંત્રોને પરિણામે કંગાલિયત

ચોત્રીસ વર્ષ પહેલાં આપણે મિત્રો હતા. તે પછી તો ઘણું બની ગયું છે ને મને એક મિત્ર કહે છે કે, તું તો આજે કરોડપતિ બન્યો છે, વિરાટ મહાલયમાં રહે છે, નૌકા ધરાવે છે ને રેસકોર્સનો માલિક છે. તેં લાખ્ખો રૂપિયા ઊભા કર્યા છે. મેં લાખ્ખો શબ્દો લખ્યા છે. આ પત્ર લખવાનું પ્રયોજન એ છે કે, તને મારા મિત્રે મારું પુસ્તક આપ્યું, ત્યારે તેં તેનો ઈન્કાર કર્યો, તે એમ જણાવીને કે તેમાં દર્શાવેલા વિચારો વ્યવહારુ નથી.

પણ મને યાદ છે કે, ચોત્રીસ વર્ષ પહેલાં તારા વિચારો તેવા હતા નહિ. તે દિવસે શ્રમજીવીઓના ઓછા પગારો, લાંચ-રિશ્વત એ બધું દૂર કરવાના મારા વિચારોમાં તું સંમત હતો.

એકવારનો કરોડપતિ

આજે તારી પાસે કરોડોની દોલત છે ને તેથી શ્રમજીવીઓની સ્થિતિમાં તને જે રસ હતો તે રહ્યો નથી. પણ તને હું પત્ર લખવા બેઠું છું; કારણ કે મને કરોડપતિમાં રસ છે. જો કે દરેક પાસે કરોડો હોતા નથી છતાં દરેકને તેમાં રસ હોય છે. તને એક વાત કહું.

થોડા વખત પહેલાં એક માનવી હતો. તે તેના પ્રાંતનો સૌથી શ્રીમંત માનવી હતો. તેની પાસે રૂના જબ્બર ત્રણ બગીચા હતા, અનેક ઇમારતો હતી. બેંકોનો તે પ્રમુખ હતો. ૧૯૩૩ માં બારીકીની પળ આવી. બેંકો બંધ થઇ ને તે માનવી ખિસ્સા[illegible] વિના મૃત્યુ પામ્યો.

એ ક્યાં સુધી ચાલી શકે?

આપણે ત્યાં આજે કરોડો બેકારો છે. લા[illegible] દયા પર નભે છે. આ ક્યાં સુધી ચાલશે? દોરડાથી [illegible] માનવી જેવી આપણી દશા છે. આપણા હાથમાં [illegible] તો ઠીક છે, પરંતુ માણસ પોતાના હાથ પર ક્યાં [illegible]

દોસ્ત! આપણે ખૂબ ગંભીર પરિસ્થિતિમાં [illegible] સોગાઇ રહ્યો છે તે લાખોપતિને તથા ભૂખે મરતાને રીતે લાગુ પડે છે.

જો દરેક પાસે કરોડ રૂપિયા હોત તો દરેક સુખી હોત એમ કહેવું બરોબર છે? તને તો સમજાઇ જશે કરોડપતિ હોત તો તારા કરોડોની કાંઇ કિંમત રહેત મટે કોઇ કામ કરત નહિ ને તું દુઃખી થઇ જાત.

બત્રીસ વરસો પહેલાં

એ વાત તો સ્પષ્ટ છે કે, પૈસાની કિંમત બીજાની પર નભે છે. તારી પાસે [illegible] ના પાસે નથી તેમની પાસે મજૂરી કરાવી [illegible] સ્વતંત્ર [illegible] તારા હુકમો તેમને કબૂલ ન હોય, [illegible] છે. પણ જ્યાં પેટ પૂરવા તેમને બી[illegible] તેની જગ્યાએ બીજાઓને રાખી શક[illegible]

આજથી બત્રીસ વર્ષ પહેલાં મેં એક પુસ્તક લખ્યું હતું.
પુસ્તકનું નામ હતું "ઔદ્યોગિક પ્રગતસત્તાક." તેમાં મેં લખ્યું હતું કે:-
"ઔદ્યોગિક મદીની આબાદી કરવામાં જોખમ છે. આજે તો
સમૃદ્ધિની ભરતી આવી છે. રેલના વેપારથી રેલવેઓ બરચક બની છે.
કોલસાની ખાણો કોલસો પૂરો પાડી શકતી નથી. દસ વર્ષોમાં હતો
નહિ તેવો વ્યાજનો દર ભારે થયો છે, છતાં વાચકોને હું એવા સમયની
કલ્પના કરવાનું કહું છું કે જ્યારે વ્યાજનો દર શૂન્ય બનશે.

પ્રસરી રહેલો મહાભય

"છતાં ભય આવી રહ્યો છે, વીસ, ત્રીસ કે પચાસ લાખ
માનવીઓ તે વખતે બેકાર બનશે તેઓ બેત્રણ વર્ષ બેકારી
ભોગવે ને કાળ દરમ્યાન ખૂબ ઉશ્કેરાટ ઊભો કરી શકશે. કદી દેખાઈ
ન હોય તેવી હિંસાભરી હડતાળો પડાવશે જે પરિસ્થિતિ ઊભી થશે
તેથી તમે ગભરાઈ જશો, આટ ઓછી થશે ને વેપાર છેલ્લા
શ્વાસ લેવા લાગશે.

"આ પરિસ્થિતિ ઊભી થવા માટે ઘણા સંયોગોનો આધાર
છે. તું જાણે છે કે, યુદ્ધ માલ માટેની ઝડપી માગ ઊભી કરીને
અણીના સમયને દૂર ઠેલે છે. ૧૯૦૩ મા એ સ્થિતિ ઊભી થતી
રશિયા–જાપાનના યુદ્ધને કારણે અટકી ગઇ હતી. ૧૯૧૪ માં પણ
તેમજ બન્યું હતું."

આજનો અનોખો યુગ

તું મને પ્રશ્નો પૂછે છે. એક પ્રશ્ન તો એ કે આજના યુગને
આજ પહેલાંના કોઇ પણ યુગ કરતા હું અનોખો શા માટે ગણું
છું, તેનું કારણ એ છે કે યંત્રોની શોધ તથા વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ
દુનિયાનો ચહેરો બદલી નાખ્યો છે. આજે દોલત એટલી ઝડપથી
ઉત્પન્ન થઈ શકે છે કે, આપણી મજૂરશક્તિનો ત્રીજો ભાગ બેકાર
રહે છે, આપણાં યંત્રો અડધો સમય બંધ રહે છે.

યુદ્ધને અંતે સમૃદ્ધિ આવે છે એવા અમારા વિધાન વિશે શંકા
ધરાવતો તારો બીજો પ્રશ્ન છે. આ તને વિચિત્ર વાત લાગે છે, પણ
તે આજની પદ્ધતિનું સત્ય છે. યુદ્ધ માલ ને શ્રમજીવીઓનો નાશ

કરે છે, એટલે બાકીનાં શ્રમજીવીઓ યુદ્ધને કારણે થયેલી હાનિ દૂર કરવામાં સતત રોકાઇ રહે છે.

મહાયુદ્ધ પછીનો દાયકો

ગત મહાયુદ્ધમા આપણે નાણાં આપ્યાં ને તે પછીનાં દશ વર્ષો સુધી આપણે અજબ સમૃદ્ધિ જોઇ, પરંતુ આપણો એ હર્ષ ચુકાઇ ગયો, ત્યારે આપણને ભાન થયું કે આપણા દેણદાર દેશો આપણા અબજોના દેવાને આપી શકે તેમ નથી.

ને તેથી આપણે હવે કાયદો કર્યો કે જે દેશને આપણી પાસેથી માલ જોઇતો હોય તેણે રોકડેથી લેવો. એ મુજબ જાપાન પોતાના યુદ્ધ માટે તથા હિટલર ને મુસોલીની યુદ્ધની તૈયારી માટે આપણી પાસેથી કાચો માલ ખરીદે છે, એટલે કે તેમનું સોનું આપણે લઇએ છીએ. દુનિયાના સોનાના જથ્થાનો અડધો ભાગ તો આપણી પાસે છે ને હવે યુદ્ધ થશે તો બીજો અડધો ભાગ આપણને મળશે.

દુનિયામાં ભારે પરિવર્તન થઇ રહ્યું છે તે આપણે માની શકતા નથી, પરંતુ એ પરિવર્તન એવું ઝડપી છે કે, આજે એક વર્ષ એક સદીની બરાબર ગણાય છે.

યંત્રનું અદ્ભુત સામર્થ્ય

એક સદી પહેલાં દશ હજાર માણસોમાં જેટલું સામર્થ્ય હતું તેટલું સામર્થ્ય આજે એક માનવી યંત્રદ્વારા ધરાવે છે.

યંત્રોને કારણે હજારો માણસો બેકાર બને છે. અસંતોષી બેકારો કાં તો ગુનેગાર બને છે, કાં તો રાજદ્રોહ આચરે છે. તેવીજ રીતે 'બેકાર' રાષ્ટ્રો જાહેર કર્યા વિનાનાં યુદ્ધો લડે છે અને હવામાંથી સ્ત્રીઓ તથા બાળકો પર બોંબ-વર્ષા કરે છે.

કહેવાના લોકશાસનો બ્રિટન, ફ્રાન્સ તથા અમેરિકાના વિરાટ ઋણભારથી દબાયેલાં છે ને તે ઋણના વ્યાજ વગેરે પેટેજ ઉત્પાદનનો સર્વ નફો ખેંચાઇ જાય છે.

જર્મની તથા રશિયાએ તેના ઋણભારને નાબૂદ કર્યો ને એક ઝપાટે તેઓ પગભર થઇ ગયાં. ત્યાં આજે બેકારો છે નહિ.

'વ્યક્તિત્વવાદ'નું પરિણામ

ચિકાગોની ગોદી પર મજૂરી કરતો માનવી લાખો કમાય ને પૈસાની મહેલો ચણાવે તેને લોકો પ્રશંસાની નજરે જુએ છે. મને એમ લાગે છે કે તું પણ એમજ માનતો હોઈશ.

પણ આપણા દેશમાં આ "વ્યક્તિત્વવાદ"ને પરિણામે એમ બન્યું છે કે, મુઠીભર માણસોના હાથમા દેશની મૂડીનો મોટો ભાગ છે. મારી પાસેના આંકડા એમ કહે છે કે, આપણી પ્રજાના બે ટકા લોકો આપણા દેશની સાઠ ટકા મિલકતની માલિકી ધરાવે છે. પરંતુ આ આંકડા પણ ખરી સ્થિતિનો ખ્યાલ આપતા નથી; કારણ કે મુખ્ય વસ્તુ માલિકી નહિ પણ અંકુશ છે.

ત્રીસ વર્ષ પહેલા લીંકન સ્ટેફને મને કહ્યું હતું કે, "એક કરોડ ડોલરના માલિક બનવા કરતાં લાખો લોકોના અબજો ડોલરની ખરીદ-શક્તિ પર અંકુશ રાખવાનું હું પસંદ કરીશ; કારણ કે તેમાંથી મને વધારે નફો મળશે."

બેંકો ને વીમા કંપનીઓ

વોલસ્ટ્રીટની બેંકો, વીમા કંપનીઓ, બીજી કંપનીઓ એ બધા મહાન મધપૂડા છે. તેમની પાસે કરોડોનાં નાણાં છે ને આ નાણાંનો ઉપયોગ બીજી કંપનીઓને તોડી પાડવામાં, બજારને રમાડવામાં થઈ શકે છે.

અમેરિકાનાં માત્ર વીસ માણસો આખા અમેરિકાના વેપાર-ઉદ્યોગ અને નાણાં પર કાબૂ ધરાવે છે. જો કે તે માણસોની અંગત માલિકીના શેરો તો માત્ર પાંચજ ટકા જેટલા હોય છે.

આ કાબૂને પરિણામે વધારાની મૂંડી એકજ સામાજિક વર્ગને મળે છે ને જનસમૂહની ખરીદશક્તિ ઘટતાં યંત્રોમાંથી ઉત્પન્ન થતો માલ તેઓ ખરીદી શકતાં નથી ને તેથી યંત્રોથી માલ વધુ બને છે, નફો ઘટે છે. ને 'મંદી' બેસે છે.

માલના ભરાવા પાછળ

દેશની આવકનો ઘણો ભાગ એવા લોકો પાસે જમે થાય છે કે જેઓ તે ખર્ચી શકતા નથી. પરિણામે માલનો ભરાવો થાય છે.

બેકારી વધે છે ને એમ ક્રમ ચાલ્યો જાય છે.

૧૯૩૬ના આંકડા બતાવે છે કે ચાર ટકા કંપનીઓએ ચોરાશી ટકા નફો મેળવી લીધો હતો. એ રીતે નફો એકજ વર્ગમાં આવે છે.

છત્રીસ વર્ષ પહેલાં ચિકાગોની ગોદીમાં હું કામ કરતો, ત્યારે ગરીબોને મદદ કરવાનો મને વિચાર આવ્યો હતો.

ચોત્રીસ વર્ષ વીતી ગયાં છે અને હજુ પણ ગરીબાઇના મૂળમાં શું છે તે લોકોને સમજાવવા હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું.

('જન્મભૂમિ'ના એક અંકમાંથી)

૬૦–"हुं नाश मागुं छुं"

(મૂળ લેખકઃ—શ્રી. રિચર્ડ વાગ્નર)

'હું આજની આપણી એ સમાજ–રચનાનો નાશ માગું છું, કે જે સમાજ–રચના બાંધવાને માટે સરજાયેલી માનવજાતની અંદર પરસ્પર વિરોધી વર્ગો ઊભા કરે છે; જે સબળ અને નિર્બળના વાડા પેદા કરે છે, શ્રીમંત અને મુફલીસના ભેદભાવોને જન્મ આપે છે, અને જે માનવીઓને વિશિષ્ટ અને અશિષ્ટ બનાવે છે. કેમકે આ જાતનાં વર્ગીકરણ આપણને સહુને સાથેસાથ અભાગી બનાવે છે.

આજના સમાજતંત્રમાં કરોડો માનવીઓ મુઠ્ઠીભર માનવીઓની ગુલામી બરદાસ કરે છે અને એ મુઠ્ઠીભર માનવીઓ પોતાની દોલતની ગુલામી ઉઠાવે છે. હું આજના આવા સમાજ–તંત્રનો નાશ માગું છું.

હું એ તંત્રનો નાશ માગું છું કે, જે તંત્ર મજૂરીમાંથી મોજ હરી લે છે, જે તંત્ર મજૂરીને ગુલામી સમી બનાવે છે અને મોજને દુઃખ સમી બનાવે છે. આજના એ તંત્રનો નાશ માગું છું કે જે એક માનવોને જરૂરત કરતાં ખૂબ ઓછું આપીને કંગાલ રાખે છે અને બીજા માનવોને જરૂરત કરતાં ઘણું વધારે આપી ચિંતાતુર બનાવી દે છે.

હું આજના એ સમાજતંત્રની ઇમારતને જમીનદોસ્ત કરવા

માગું છું, કે જે તંત્ર અર્થહીન નીતિઓની પાછળ, મરેલા માણસોની પૂજા પાછળ, માનવજાતની સર્વોત્તમ રચનાશક્તિ વેડફી નાખે છે.

જે તંત્ર માનવજાતના એક ભાગને અર્થહીન ધંધાઓમાં પરોવી રાખે છે; જે તંત્ર લશ્કરી, કારકુની, સટ્ટાખોરી, વ્યાજખોરી અને એવાં બીજાં અનેક સુસ્ત કામકાજોની પાછળ, હજારો માનવીઓ પાસે એમની જુવાનીના જોમનું બલિદાન અપાવે છે અને આ તિરસ્કાર યોગ્ય ધંધાઓમાં સામેલ નહિ એવી શેષ માનવજાત પાસે અસહ્ય મજૂરી કરાવી એમની જિંદગીનો તમામ રસ લૂંટી લે છે—હું એ તંત્રનો નાશ માગું છું.

બળાત્કાર, જૂઠાણું, આંસુ, ગમગીની, ત્રાસ, દુઃખ, કંગાલિયત, દગાખોરી અને ગુનેગારીની ઈંટોથી ચણાયેલી, સન્નિપાતના ઓથાર સમી આજના સમાજ-તંત્રની ઇમારતનું નામનિશાન રદ કરવાની મને તમન્ના છે. એ સમાજતંત્રની એકેએક યાદગીરીનો હું નાશ ચાહું છું.

('ફૂલછાબ'ના એક અંકમાંથી)

१९—क्या योगी परोपकार नहीं करता ?

(લેખકઃ—પં. અભયદેવ શર્માજી)

દેવતાસ્વરૂપ ભાઈ પરમાનંદજી પૂરે જોર કે સાથ તથા અપની સ્વાભાવિક સરલતા કે સાથ કંઇ વ્યાખ્યાનોં મેં કહા કરતે હૈં કિ "યોગિઓં સે હમેં ક્યા મતલબ, યોગી હમારે કિસ કામ કે. હિમાલય પર જૈસે ઔર બહુત સે દરખ્ત ખડે હૈં, હમારે લિયે યોગી ભી વૈસે હી હૈં." ઇસી પ્રકાર લેખક કો એકબાર મુલતાન આર્યસમાજ મેં એક માન્ય આર્યોપદેશક કા વ્યાખ્યાન સુનને કા સુયોગ હુઆ થા જિસમેં ઉન્હોંને યહ આશય પ્રકટ કિયા થા કિ આજકલ જો કોઈ લોગ આર્યસમાજ યા પ્રચાર કા કાર્ય છોડકર યોગ કરને બૈઠ જાતે હૈં, યહ વાસ્તવિક વૈદિક ધર્મ નહીં હૈ. સદા ઉદાહરણ મેં પાઠક

વહ બાત દેખ સકતે હૈં જો કિ આજકલકે હમ નૌજવાનોં કી યોગ-માર્ગ સે અરુચિ (બલ્કિ ઘૃણા) યા ભય કા પ્રથમ કારણ હૈ. સ્પષ્ટ શબ્દોં મેં કહેં તો આજકલ કે હમ નવ શિક્ષિત લોગોં કા યહ વિચાર હૈ–' પરોપકાર કરના મનુષ્ય કા કર્તવ્ય હૈ, સમાજ વ દેશ કી સેવા કે લિયે હમ સબ કો કર્મ કરને ચાહિયે. પર યોગાભ્યાસી લોગ સ્વાર્થ મેં રત હો અપની હી ઉન્નતિ કરને મેં લગ જાતે હૈં ઔર કર્મ છોડ બૈઠતે હૈં. ઉનકી ઇસ ઉપકાર કાર્ય સે ઉદાસીનતા કે કારણ દેશ કો લાભ નહીં હોતા, યહી નહીં કિન્તુ બડી હાનિ હોતી હૈ.' સારાંશ યહ કિ પરોપકાર ઔર કર્મણ્યતા જૈસે અત્યાવશ્યક ગુણોં સે મનુષ્ય યોગ માર્ગ મેં જાકર વંચિત હો જાતા હૈ. યહ દેખ-કર હમ લોગ કમ સે કમ ઐસે યોગ કો નાપસંદ કરને લગે હૈં.

ઇસ મેં બહુત કુછ સચાઈ હૈ. હમારે દેશ મેં ઇસ સમય ઉપ-ર્યુક્ત દોનોં ગુણોં કી સખ્ત આવશ્યક્તા હૈ. યહ સબ જાનતે હૈં કિ હમ મેં બાવન લાખ લોગ ' સાધુ ' હી બને (જિન મેં સે શાયદ બહુત થોડે ઇસ પવિત્ર ઔર ઉચ્ચ નામ સે કહલાને યોગ્ય હૈં) હુવે હૈં જો કિ (કુછ સચ્ચે સાધુઓં કો છોડકર) વાસ્તવ મેં સ્વા-ર્થમય ઔર અકર્મણ્ય જીવન હી બિતા રહે હૈં ઔર ઇસ તરહ અપને કો તથા ઔરોં કો હાનિ પહુંચા રહે હૈં. ઈશ્વર કરે કિ સચ્ચે સાધુઓં કા ધ્યાન (અભી કુછ ખિંચા હૈ પર ઔર અધિક) આક-ર્ષિત હો ઔર ઉનકે યત્ન સે ભારત મેં ફિર એક સચ્ચે સાધુઓં કા પ્રબલ શક્તિશાલી સાધુસંઘ સ્થાપિત હો જો કિ અસલ મેં સબ જગત કા ભલા કર સકે. યહ હોગા ધીરે ધીરે હી, પર યહાં ઇસ પ્રસંગ મેં શાયદ એક બાત કી તરફ ઉન મહાનુભાવોં કા ધ્યાન ખીંચના ઠીક હોગા. આજકલકે યે સાધુ લોગ ' રજોગુણ ' સે બહુત ડરતે હૈં. લેખક કો બહુત બાર ઐસે ' સાધુઓં ' સે (જો કિ વૈસે બડે સજ્જન થે) મિલને કા અવસર મિલતા રહા હૈ જિન્હોને કી દેશભક્તિ તથા દેશભક્તોં કે કાર્યોં કી ચર્ચા છિડને પર બડી ગંભી-રતા ઔર સંતોષ કે સાથ કહાઃ " ગાંધીજી (યા અન્ય દેશભક્ત) મેં રજોગુણ પ્રબલ હો રહા હૈ. અતએવ વે યે સબ હલચલ કરતે ફિરતે

હૈં. રજોગુણ કી બીમારી હી લોગોં કો સતાતી હૈ ઇત્યાદિ." પહિલી હી બાર જબ લેખક ને ઐસી બાત સુની થી, તબ વહ ભી કુછ દેર કે લિયે પ્રભાવિત હુઆ થા ઔર અન્તર્મુખ હો સોચને લગા થા. પર પીછે સે વહ સમઝ ગયા કિ ઇસમેં બહુત સા ભ્રમ હૈ. સચમુચ હમારે બહુત સે સાધુ ઇસ બડે ભારી ભ્રમ મેં હૈં કિ વે રજોગુણ સે ઉપર હોગયે હૈં, જબ કિ અસલમેં વે તમોગુણ (જો કિ રજો-ગુણ સે ભી હીન હૈ) કે વશીભૂત પડે હૈં. ઐસે સાધુ બહુત હી વિરલે હૈં જો કિ સત્વગુણ કે ઉત્કર્ષ કે કારણ અચંચલ યા શાન્ત હૈ. જો ઐસે હૈં ઉનકી તો ચરણરજ હમ સબકો મસ્તક પર લગાની ચાહિયે. નહીં તો, દુઃખ સે કહના પડતા હૈ, કિ અધિકતર ' સાધુ ' તમો-ગુણ કી બીમારી મેં ગ્રસ્ત હૈં, જિસકા કિ કુછ જોરદાર ઇલાજ હોના ચાહિયે. સાધુજાગૃતિ કે લિયે યહ આવશ્યક હૈ.

પર શાયદ યોગસાધન સાધુઓં કા કાર્ય સમઝે જાને કારણ ઇસ ' અપરોપકારશીલતા ' કા તથા ' અકર્મણ્યતા ' કા ભી સંબન્ધ યોગ-માર્ગ સે જુડ ગયા હૈ. ઔર ઇસલિયે બહુત સે આજકલ કે નવ-શિક્ષિત યુવક ભાઇ સચમુચ યોગ સે ડરતે હૈં. ઉતના હી ડરતે હૈં જિતના કિ સાધુ રજોગુણ સે ડરતે હૈં. યોગ કો અકર્મણ્યતા સે જો-ડને મેં બહુત સા ભાગ અભીતક સાધુઓં મેં બહુત પ્રચલિત યોગ-સંબન્ધી સાહિત્ય ને (જો કિ યોગ કે પુરાને મૂલ ગ્રંથોં કો કુછ અશુદ્ધ સમઝને તથા અધૂરે વેદાન્ત કે પ્રચાર સે બના હૈ) ભી લિયા હૈ. પર વાસ્તવ મેં યહ દાવે કે સાથ કહા જા સકતા હૈ કિ યોગી જિતના ભારી પરોપકાર તથા સચ્ચા કર્મ કર સકતા હૈ ઔર કરતા હૈ, ઉતના અયોગી કભી નહીં કર સકતા. આશા હૈ કિ યદિ પાઠક નિમ્નલિખિત કથન સે સહમત હો સકેંગે, તો વે ઇસ અનુચિત બડે ભય સે મુક્ત હો જાયેંગે.

સ્પષ્ટતા કે લિયે હમ ' પરોપકાર ' ઔર ' કર્મણ્યતા ' ઇન દોનોં પર પૃથક્ પૃથક્ વિચાર કરેંગે. પહિલે પરોપકાર કો લેતે હૈં.

વૈસે તો અપની ઉન્નતિ (સ્વોપકાર) ઔર પરોપકાર કા અર્થાત્ વ્યક્તિવાદ ઔર સમાજવાદ કા ઝગડા શુરૂસે—શાયદ અનાદિ કાલ સે

ચલા આતા હૈ. પર અન્તમેં સભી જ્ઞાની લોગોં કા યહી મત હૈ કિ ઇન દોનોં કી સમતા મેં હી સત્ય હૈ. અર્થાત્ યદિ હમ ઠીક માર્ગ સે ચલેં તો આત્મોપકાર ઔર પરોપકાર મેં વિરોધ, ભેદ નહીં રહતા, આત્મોપકાર ભી પરોપકાર હો જાતા હૈ, યા પરોપકાર ભી આત્મોપકાર હો જાતા હૈ. પર વહ ઠીક માર્ગ કૌનસા હૈ? યહ યોગમાર્ગ હૈ, અપની શક્તિઓં કો સ્વાભાવિકતયા વિકાસ કરને કા માર્ગ હૈ.

પહિલે આત્મોપકાર કી દૃષ્ટિ સે દેખેં તો હમેં પતા લગેગા કિ જિસને અપની ઉન્નતિ નહીં કી વહ પરોપકાર ક્યા કરેગા. જિસને યોગ દ્વારા અપને કો સમર્થ બનાયા હૈ, કુછ પ્રાપ્ત કિયા હૈ વહી દૂસરોં કો કુછ દે સકતા હૈ. ક્યા યહ સચ નહીં હૈ કિ આજકલ 'પરોપકાર' કી હવા ચલી હૈ અતઃ સબ લોગ પરોપકાર કરને નિકલ પડે હૈં, જબ કિ અસલમેં 'પરોપકાર' નામક ક્રિયા દ્વારા વે અપના હી કુછ સ્વાર્થ સાધ રહે હૈં. હમારી ઇન ક્રિયાઓં કા પ્રેરક કારણ ક્યા હોતા હૈ, યદિ યહ હમ અપને અન્દર ઘુસ કર દેખેં તો શાયદ હમારી આંખેં ખુલ જાય, હમ પરોપકાર કરતે હૈં યહ ભ્રમ હટ જાય, તબ શાયદ હમેં દીખે કિ યહ પ્રેરક કારણ યદિ પૈસા કમાને કી ઇચ્છા યા ઇન્દ્રિયોં કી પ્યાસ બુઝાને કે અવસર પાનેકી ઇચ્છા આદિ હીન કારણ નહીં હૈં તો અધિકસે અધિક 'યશ કી ઇચ્છા' 'લોકૈષણા' યા કેવલ 'રજોગુણ સે પીડિત હોના' ઇન કે મૂલ હૈ. તો ક્યા યે કાર્ય પરોપકાર શબ્દસે કહલાને યોગ્ય હૈં? અતઃ પરોપકાર કરનેકે લિયે પહિલે આત્મોન્નતિ કરની ચાહિયે, યોગસાધન દ્વારા આત્મવિકાસ કરના ચાહિયે. જબ મનુષ્ય સ્વયં તૃપ્ત હો જાતા હૈ, સ્વયં ઇતના ઉન્નત હો જાતા હૈ કિ અપની કુછ ઇચ્છા, તૃષ્ણા નહીં રહતી તભી વહ સચ્ચા પરોપકાર કર સકતા હૈ.

ફિર પરોપકારકી દૃષ્ટિસે દેખેં તો ભી પતા લગેગા કિ યોગસાધન (સબ વૈયક્તિક વિકાસ) અસલ મેં પરોપકાર કે લિયે હી હૈ. પાતંજલ યોગદર્શન મેં સ્પષ્ટતયા પરોપકાર કા નામ ન આને સે હમેં ભ્રમ મેં નહીં પડના ચાહિયે. ગ્રંથ જિસ સમય જિન પરિસ્થિતિઓં મેં લિખે જાતે હૈં, ઉન્હીં કે અનુસાર ઉનમેં શબ્દ પ્રયુક્ત

હોતે હૈં. અતઃ યોગદર્શન કે કઇ સ્થલોં કો જબ હમ આજકલ કી ભાષા મેં પઢેંગે, તો હમેં વહાં પરોપકાર લિખા દીખેગા. ઇન સ્થલોં કે એક દો ઉદાહરણ તો પાઠક અભી ઇસ લેખ મેં દેખ ચુકેંગે જહાં કિ કરુણા ભાવના કા ઉલ્લેખ એવં યોગશાસ્ત્ર કે 'ઇશ્વર' કે કાર્યં તથા સિદ્ધોં કે કાર્યં કા ઉલ્લેખ આવેગા. પરન્તુ અસલ મેં યોગ કી નીંવ મેં હી જો પાંચ યમ હૈં, વે સબ (આધુનિક ભાષા મેં કહેં તો) પરોપકાર પર હી આશ્રિત હૈં ઔર ઉનમેં પહિલા યમ અર્થાત્ અહિંસા (જિસે કિ વ્યાસજી ને ભાષ્ય મેં સબ યમોં કા એક યમ કહા હૈ) કો યદિ હમ વિધિવાત્મક રૂપ મેં લાકર દેખેં તો યહ પરોપકાર હી હૈ. એવં યોગ કા આધાર હી પરોપકાર પર હૈ ઇસી લિયે આજકલ જો લોગ સ્વાનુભવસે યોગ પર લિખેંગે વે ઇસકા સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરેંગે. ઉદાહરણ કે લિયે આધુનિક પ્રસિદ્ધ યોગી શ્રી અરવિન્દ કો પેશ કિયા જા સકતા હૈ. ઉન્હોંને અપની 'યોગ ઉદ્દેશ્ય' નામક પુસ્તિકામેં પહિલા હી વાક્ય યહ લિખા હૈ કિ યોગ અપને લીયે નહીં હૈ, યોગ સબ સંસાર કે લિયે હોતા હૈ. સચ્ચે યોગિઓં કે જીવન ભી (યદિ હમ ઉન્હેં ધ્યાન સે દેખેં) હમેં યહી બતાતે હૈં. યદ્યપિ આપકો આજકલ કઈ સચ્ચે યોગાભ્યાસી મહાત્મા ઐસે મિલેંગે જો કિ સિદ્ધાન્તતઃ યહ નહીં માનતે દીખતે કિ યોગી કો પરોપકાર કરના ચાહિયે, પરન્તુ યદિ ઉનકા જીવન દેખેંગે તો પતા લગેગા કિ વે કરુણા સે ભરે હુવે હૈં ઔર વે સદા દૂસરોં કે કલ્યાણ મેં હી રત હૈં. હાં, વે બેશક વ્યાખ્યાન નહીં દેતે યા લેખ નહીં લિખતે. પર જબ હમ અપને અન્તઃસ્થ કરુણાસાગર મેં કુછ ગહરે પ્રવિષ્ટ હો જાયેંગે તો શાયદ હમેં પતા લગેગા કિ પરોપકાર કે સાધન સૈંકડોં હૈં, જો કિ એક સે એક મહાન હૈં ઔર જિનમેંસે યે દો સાધન વ્યાખ્યાન ઔર લેખ અતિસાધારણ બલ્કિ તુચ્છ હૈં. હમારે કઇ જોષીલે રાજનૈતિક ભાઇ કહા કરતે હૈં કિ શ્રી અરવિંદ જો કિ બડા દેશકા કામ કર સકતે થે ભલા પાંડચેરી મેં બૈઠે ક્યા ઉપકાર કર રહે હૈં. પર લેખક કી નમ્ર સમ્મતિ મેં વે એક મહાન્ યોગી કી તરહ જો સંસાર કા અદૃશ્ય કિન્તુ બડા ઉપકાર અભી કર રહે હૈં તથા ભવિ-

ધ્ય મેં જો ઉનદ્વારા ઇસસે ભી બહુત બડે કલ્યાણ હોને કી સંભાવના હૈ (જિનકા કુછ નિર્દેશ આગે આવેગા) ઉસે છોડ ભી દેં તો ભી ઉન્હોંને અભી તક થોડીસી સાહિત્ય સેવા કી હૈ– ‘આર્ય’ પત્રિકા-મેં લિખે ઉનકે લેખ તથા અન્ય અમૂલ્ય પુસ્તકેં વહી પર્યાપ્ત બડા ઉપકાર હૈ, જિસકા કિ હમ અભી પૂરી તરહ અંદાજા નહીં લગા સકતે અસ્તુ. શ્રી અરવિન્દ તો યોગ કો સંસાર કે લિયે માનતે હી, પર જો યોગી ઐસા નહીં માનતે દીખતે ઉનકે જીવન મેં ભી પરોપકાર કા સ્વયં આના ઇસ બાત કા ચિહ્ન હૈ કિ યોગમાર્ગમેં પરોપકાર સ્વાભાવિક ઔર અવશ્યંભાવી હૈ. યોગશાસ્ત્ર કે સિદ્ધાન્તોં સે ભી યહ સિદ્ધ હૈ. ક્યોંકિ યોગસાધન કરને સે અહંકાર યા અપનાપન નષ્ટ હોને લગતા હૈ, યોગ કી પરિભાષા મેં કહેં તો ઉસકા ‘અસ્મિતા’ નામક ક્લેશ કા તનુકરણ હોને લગતા હૈ (યદિ કિસી અભ્યાસી કા સ્વાર્થ યા અપનાપન કમ નહીં હોતા દીખતા તો ઉસે સમઝના ચાહિયે વહ યોગમાર્ગ પર ઠીક નહીં ચલ રહા) જિતના જિતના ઉસ કા યહ ‘ અપનાપન ’ નષ્ટ હોતા જાતા હૈ, ઉતના ઉતના ઉસકે લિયે યહ અસંભવ હોતા જાતા હૈ કિ વહ અપને લિયે કુછ કરે, તબ વહ જો કુછ કરતા હૈ વહ પરોપકાર હી કરતા હૈ એવં અભ્યાસી મેં ચિત્તપ્રસાદન કે સાથ કરુણાભાવ કા બઢના ભી આવશ્યક હૈ. (દેખો યોગસૂત્ર ૧–૩૩) યહ કરુણાભાવ ભી અન્તતઃ પરોપકાર મેં હી ચરિતાર્થ હોતા હૈ. અતએવ યહ દેખા જાતા હૈ કિ સચ્ચે યોગાભ્યાસી કારુણિક ઔર પરોપકારી હોતે હૈં, પર યદિ હમ ઇન યોગશાસ્ત્ર કી બાતોં તથા યોગિઓં કે જીવનોં કો ભી જાને દેં ઔર કેવલ થોડાસા અપની બુદ્ધિ સે વિચાર કર કે હી દેખેં તો ભી હમ ઇસી પરિણામ પર પહુંચેંગે. યદિ હમ યહ કલ્પના કર સકેં કિ જિસને અપની સબ ઉન્નતિ કર લી હૈ, પ્રાપ્તવ્ય પા લિયા હૈ, જો આપ્તકામ હૈ અતએવ જિસે અપની કુછ ઇચ્છા નહીં રહી હૈ (યદ્યપિ યહ બડી ઊંચી અવસ્થા હૈ, જિસકી કિ અસલ મેં હમ પૂરી તરહ કલ્પના ભી નહીં કર સકતે હૈં, તો ભી ઇતના સમઝ સકતે હૈં કિ) વહ બિના સબબ સિવાય પરોપકાર કે–સિવાય ખાલિસ પરોપકાર કે ઔર

ક્યા કરેગા; ઓર યોગ દ્વારા વિકસિત અપની ઇન શારીરિક, પ્રાણિક, માનસિક, બૌદ્ધિક તથા દૈવાત્મ શક્તિસે (જો કિ વિકસિત હો જાને પર એક સે એક બઢ કર આશ્ચર્યકારી શક્તિયાં હૈં) વહ ક્યા કાર્ય કરેગા વહ કિતના વિસ્તૃત ઓર કિતના પ્રભાવશાલી હોગા. હમેં યહ ભી પતા હોના ચાહિયે કિ ઉસ સ્થાન પર પહુંચા યોગી ઇતના પરોપકારમય હો જાતા હૈ કિ વહ અપને વૈયક્તિક મોક્ષ કી ઇચ્છા ભી છોડ દેતા હૈ. (યહ પાઠકોં કો ઉલટા સા માલૂમ હોગા પર યહ સત્ય હૈ કિ અપની મોક્ષપ્રાપ્તિયોગ્ય ઉન્નતિ કર લેને પર આગે જબ તક યોગી કો મોક્ષ કી ઇચ્છા રહતી હૈ તબ તક ઉસે મોક્ષ નહીં પ્રાપ્ત હોતા. મોક્ષ તો તબ મિલતા હૈ, જબ કિ અન્ય સબ ઇચ્છાઓંકી તરહ મોક્ષ કી ઇચ્છા ભી છૂટ જાતી હૈ.) તબ ઉસ કે લિયે 'त्रिषु लोकेषु किंचन, नानवाप्तमवाप्तव्यं' હોતા હૈ વહાં પહુંચે હુવે ઉસ પર પરોપકારી કે પરોપકાર કી કલ્પના કરની ચાહિયે. ઐસે થે મહા યોગી શ્રીકૃષ્ણજી. અતઃ યહ કેવલ કલ્પના નહીં હૈ, ઐસે ઓર ભી બહુતસે પુરાને ઇતિહાસો મેં સુને જાતે હૈં. (ઓર શાયદ અબ ભી કહીં ઐસે સિદ્ધ હૈં ઓર શાયદ સદા રહતે હૈં.) ઇન્હીં સિદ્ધોં કા ઉદાહરણ દેકર યોગદર્શન વ્યાસજી ને લિખા હૈ " ઇન્હેં અપના કુછ ભી નહીં સિદ્ધ કરના હૈ, જો કિ મુક્ત હૈં વે ભી કારણિક હોકર કેવલ પરોપકાર કે લિયે હી—સંસાર કે લિયે હી-દેહ ધરતે હૈં." ઐસા દેખા જાતા હૈ, જૈસે કિ આદિવિદ્વાન કપિલ સિદ્ધ મુનિને ' નિર્માણ કાય ' લેકર (અર્થાત્ આત્મશક્તિ સે અપના શરીર બનાકર) આસુરિ કો (અદ્ભુત સાંખ્ય) તંત્ર કા ઉપદેશ દિયા, જો કિ તંત્ર ફિર સાઠ બડે બડે તંત્ર (શાસ્ત્ર) હોકર સબ સંસાર મેં ફૈલા. અસ્તુ, તાત્પર્ય યહ હૈ કિ સબ તરહ સે હમેં યહી અંગીકાર કરના હોગા કિ યોગ કા અન્તિમ ફલ પરોપકાર—શુદ્ધ ઓર શક્તિશાલી પરોપકાર હી હૈ.

યહ સચ હૈ કિ યોગ કા અભ્યાસી (સાધક) અપના સબ યત્ન, અપની સબ શક્તિ અપને પર હી સંયોજિત કરતા હૈ તથા અપના સબ ધ્યાન અપને વિકાસ મેં હી ખર્ચ કરતા હૈ. પર અસલ

મેં વહ યહ સબ અપને કો કેવલ કેન્દ્ર બનાકર સબ સંસાર કે લિયે કરતા હૈ. પરમાત્માને મનુષ્ય કા વ્યક્તિત્વ (અહંકાર તત્ત્વ) ઇસી લિયે દિયા હૈ કિ વહ અપને કો કેન્દ્ર બનાકર સહજતા સે કામ કર સકે. જો પુરુષ સ્વયં જુદા હૈ અર્થાત્ જિસને સબ સંસાર સે તથા સંસાર કી પરમ આત્મા સે અપના સંબંધ જુડા નહીં દેખા ઉસકે લિયે યોગમાર્ગ નહીં હૈ. યોગ કી પ્રારંભિક સીઢિયાં (યમ ઔર નિયમ) હી અભ્યાસી કો સંસાર કે સબ મનુષ્યોં સે તથા પરમાત્મા સે ઠીક સંબંધ મેં જોડ દેતે હૈં. આગે વહ યોગ કે અગ્રિમ અંગોં મેં જ્યોં જ્યોં બઢતા હૈ ત્યોં ત્યોં ઉસકા યહ સંબંધ દૃઢ હોતા જાતા હૈ ઔર અન્ત મેં જબ વહ સિદ્ધ યોગી હોને લગતા હૈ, તબ વહ સચમુચ અપને આપ કો સબ સંસાર મેં ફૈલી હુઇ યા સબ સંસાર સે જુડી હુઇ એક શક્તિ અનુભવ કરતા હૈ જિસકા કિ કેન્દ્ર વહ અપને વ્યક્તિત્વ મેં દેખતા હૈ. વહાં ઉસે 'સબ ભૂત આત્મા મેં તથા સબ ભૂતોં મેં આત્મા' દીખતી હૈ. પર ઇસ સબ જગત સે સંબદ્ધ અપની અવસ્થા કો પાને કે લિયે વિકાસ ઇસી કેન્દ્ર કા, ઇસી વ્યક્તિત્વ કા કરના હોતા હૈ. યહી કારણ હૈ કિ યોગશાસ્ત્ર કા સબ જોર આત્મોન્નતિ પર હી હૈ. ઇસી લિયે યોગશાસ્ત્ર મેં 'સ્વાર્થ' કી ગન્ધ આતી હૈ. ઔર યોગ મેં અહિંસા યમકો જો વિધેયાત્મક રૂપમેં નહીં લિખા હૈ, નિષેધાત્મક રૂપ મેં લિખા હૈ ઇસકા ભી એક કારણ શાયદ યહી હૈ. પર યહ અનિવાર્ય હૈ, ક્યોં કિ હમ અપને કો હી ધીરે ધીરે વિકસિત કરકે સબ સંસારકે બન સકતે હૈં, યહી એક ઉપાય હૈ. એવં હમને દેખા હોગા કિ કિસ તરહ યોગ માર્ગમેં આત્મોપકાર ઔર પરોપકાર સમ હો જાતે હૈં, એક હો જાતે હૈં. (ક્યોંકિ 'અહિંસા'કી જગહ 'પરોપકાર' કહને મેં આત્મોન્નતિકા ભાવ છિપ જાતા હૈ.)

યોગ કા સાધક અપની તરફ સે બેશક અપની હી ઉન્નતિ મેં લગતા હૈ, પર ઉસ દ્વારા પરોપકાર ભી ઉસી સમય સાથ હી શુરૂ હો જાતા હૈ, ક્યોંકિ ઉસકા વહ પ્રારંભિક સાધન ભી જગત કે લિયે હૈ તથા ઉસ સાધન કા ચારોં તરફ કે જગત પર પ્રભાવ પડે

બિના નહીં રહ સકતા. ક્યોંકિ ઉસકે બિના ચાહે, બિના યત્ન કિયે ઉસકે માનસિક વિકાસ કી સુગન્ધિ ચારોં તરફ ફૈલતી હૈ જો કિ લોગોં કો લાભ પહુંચાતી હૈ. વૈસે તો પ્રત્યેક મનુષ્ય હી અપને મન કી વિચાર લહરોં સે ચારોં તરફ કે મનોમય આકાશ કો પ્રભાવિત કિયા કરતા હૈ, પરંતુ જહાં અયોગી અપને અસંયત, રાગદ્વેષ સે પૂર્ણ કલુષિત મન દ્વારા બિના જાને અપને સાથ અન્ય લોગોં કો ભી હાનિ પહુંચાતા હૈ વહાં એક યોગાભ્યાસી જો કિ ચિત્તવૃત્તિઓં કો નાનાતરહ સંયત ઔર નિરુદ્ધ કરને દ્વારા અપને મન કો પ્રસન્ન, સ્વચ્છ, પુણ્યમય બના રહા હૈ, અપને ઇસ વિકસિત હોતે મન દ્વારા ચારોં તરફ કે જગત કા બડા અદૃશ્ય ઉપકાર કરતા હૈ (ઠીક ઉસી તરહ જૈસે કિ એક વિકસિત પુષ્પદ્વારા ચારોં તરફ કા વાયુમણ્ડલ અપને આપ સુગન્ધિ સે ભર જાયા કરતા હૈ) ઔર જ્યોં જ્યોં યોગી કા આત્મવિકાસ બઢતા હૈ, ત્યોં ત્યોં ઇસ સુગંધ કા વિસ્તાર ઔર બલ ભી બઢતા જાતા હૈ. ઇસલિયે યહ સત્ય હૈ કિ બડે બડે સિદ્ધ યોગિઓં કા સંસાર મેં રહના (બિના ઉનકે કુછ અન્ય કાર્ય કિયે) હી બડા ભારી ઉપકાર હૈ.

પર યહ બાત નહીં કિ યોગી યહ અદૃશ્ય ઉપકાર હી કરતા હૈ, અપિ તુ કુછ આગે ચલ કર જ્યોં જ્યોં અભ્યાસી મેં અન્દર સે શક્તિ નિકલતી હૈ, ત્યોં ત્યોં વહ ઉસ નવપ્રાપ્ત શક્તિ સે દૃશ્ય ઉપકાર ભી પરિમાણ કે સાથ કરને લગતા હૈ (જૈસા કિ ઉપર કહા હૈ કિ યોગાભ્યાસી પરોપકાર રત દેખે જાતે હૈં.) પર વહ ઉપકાર મેં ઉતના હી પડતા હૈ જિતને સે કિ ઉસકે અસલી કાર્ય (અર્થાત્ આત્મવિકાસ કી સાધના) કો ક્ષતિ ન પહુંચે યા (દૂસરે શબ્દોં મેં) જિતને કે લિયે ઉસકે પાસ વાસ્તવિક શક્તિ વિદ્યમાન હોતી હૈ યા (અન્ય શબ્દોંમેં) જિતના પરોપકાર કરના ઉસકે આત્મવિકાસ મેં સહાયક હોતા હૈ. અતએવ યહ સ્વાભાવિક હૈ કિ પ્રારંભ પ્રારંભ મેં વહ ઐસા દૃશ્ય ઉપકાર સર્વથા નહીં કરતા, તબ તક સબ સમય સીધા અપને વિકાસ કે લિયે હી દેતા હૈ. ઇસીલિયે હમારી પ્રાચીન આશ્રમવ્યવસ્થા મેં પહિલે પચીસ વર્ષ મુખ્યતયા કેવલ આત્મવિકાસ

(આજકલ ભી વિદ્યાર્થી કો સાર્વજનિક આન્દોલનોં મેં ક્રિયાત્મક ભાગ લેનેસે રોકા જાતા હૈ) કે લિયે હોતે થે ઔર ઉસ આશ્રમમેં ઉસકે લિયે ' યોગાભ્યાસ ' નિત્યકર્મ હોતા થા. ઉસી સમય ' યોગ-માર્ગ મેં દીક્ષિત હો જાને પર આગે જબ વહ સ્નાતક હોતા થા ઔર તબ ઉપકાર કાર્ય ભી કરતા થા તો વહ ઉપકાર કાર્ય ભી ઉસકે યોગસાધન કાહી અંગ હોતા થા. યહ ' કર્મયોગ ' નામક યોગ કી એક અવસ્થા હોતી થી. પર અભ્યાસી કો ઉસ સમય ભી ઉતના હી યહ ઉપકારકાર્ય કરના ચાહિયે જિતને કે લિયે કિ ઉસકે પાસ ર-ક્ષિત શક્તિ વિદ્યમાન હૈ અર્થાત્ જિતના ઉસકે આત્મવિકાસ કે લિયે આવશ્યક હૈ. યહ સત્ય હૈ કિ એેસા કર્મયોગ અભ્યાસી કી ઉન્નતિ કે લિયે હોતા હૈ. યદિ વહ ઉસ સમય કર્મયોગ ન કરે તો ઉસકે આત્મિક વિકાસ મેં ન્યૂનતા પડેગી, ઉસે ક્ષતિ પહુંચેગી. ગીતા મેં સત્ય લિખા હૈ કિ આત્મવિશુદ્ધિ કે લિયે નિષ્કામ કર્મ કરને ચાહિયે. જબ અભ્યાસી પ્રથમ વાર સ્વયં સ્વાભાવિકતયા કુછ એેસા દસ્ય ઉપકાર કરતા હૈ, તો ઉસસે ઉસકો અગલે આત્મવિકાસ મેં સહા-યતા મિલતી હૈ ઔર ફિર ઉસ નયી વિકસિત શક્તિ સે વહ ઉસી કે અનુસાર ઔર કુછ અધિક ઉપકાર કરને કે યોગ્ય હો જાતા હૈ. ઇસી તરહ (બહુત સે જન્મોં ચલતા હુઆ) જ્યોં જ્યોં વહ આગે આગે બઢતા હૈ, ત્યોં ત્યોં ઉસકી આત્મોન્નતિ કી આવશ્યકતા ઘટતી જાતી હૈ ઔર પરોપકાર કી શક્તિ તથા ક્ષેત્ર બઢતા જાતા હૈ જિ-સસે કિ અન્ત મેં સિદ્ધયોગી હોકર ઉસકા પરોપકાર એેસા પૂરા જગદ્વ્યાપક હો જાતા હૈ વહ અબ કેવલ ઉપકાર હી કરતા હૈ—સ્વોપકાર કે લિયે કુછ ભી કર્તવ્ય નહીં રહતા (ઠીક ઇસી તરહ જૈસે કે પ્રારંભ પ્રારંભ મેં વહ કેવલ સ્વોપકાર (આત્મવિકાસ) મેં હી લગા થા ઔર દસ્ય પરોપકાર કુછ ભી ન કરતા થા.)

એકવાર યહ લેખક કુછ દિનોં કે લિયે એક જંગલ કે બંગલે મેં રહતા થા, જહાં કભી દૂસરે ચોથે દિન કિસી મનુષ્ય પ્રાણી કી મૂર્તિ દિખાયી દેતી થી. વહાં એક દિન જંગલ કે એક ' રેન્જર ' મહાશય આયે ઔર બાત કરતે હુવે કહને લગે " આપ યહાં વ્યર્થ

જંગલ મેં ક્યોં પડે હૈં, આપ પઢે લિખે હૈં, કુછ કાર્ય કરના ચાહિયે" ઇત્યાદિ. વૈસે તો લેખક કો યહ બાત સુનકર પ્રસન્નતા હુઇ કિ ભારતવાસી અબ સાધુઓં કે નિરક્ષેપન કો ઇતની ઘૃણા કી દૃષ્ટિ સે દેખને લગે હૈં કિ ઉન્હેં જંગલ મેં ભી ચૈન નહીં લેને દેંગે ઔર મન મેં સ્વામિ દયાનંદ તથા અન્ય ઐસે પ્રચારકોં કા ધન્યવાદ કિયા, પર ઉન્હેં યહ સમઝાયા કિ "આપ જબ થક કર રાતકો પડે સો રહે હોં જિસકા અર્થ હૈ કિ અગલે દિન (ઔર અધિક) કાર્ય કરને કી શક્તિ સંચય કર રહે હોં તબ મૈં આપકો પકડ કર જગાઉં ઔર કહતા હૂં કિ કામ કરો, મનુષ્ય કો કામ કરના ચાહિયે, તો આપ ક્યા કહેંગે! અતઃ મુઝે ભી નીંદ લે લેને દીજિયે."

આત્મોપકાર ઔર પરોપકાર મેં શયન ઔર જાગરણ કા સા હી સંબંધ પ્રતીત હોતા હૈ. જબ હમ કેવલ આત્મોન્નતિ મેં લગે હોતે હૈં, તો હમ બેશક સંસારકે લિયે સો રહે હોતે હૈં, પર યહ શયન હમારે અગલે જાગને કે લિયે-જાગ કર નયે પરોપકાર કાર્ય કી શક્તિ લાને કે લિયે-આવશ્યક હોતા હૈ. એવં અભ્યાસી કુછ સમય લગાતાર આત્મોન્નતિ મેં લગતા હુઆ ઔર ફિર જો કુછ કમાયા હૈ ઉસે પરોપકાર મેં ખર્ચ કરને કે લિયે અગલા કુછ લગાતાર સમય વિશેષતયા પરોપકાર મેં લગાતા હુઆ-સોતા હુવા ઔર નયી શક્તિ સે જાગતા હુઆ-ચલતા હૈ. ઔર યદિ વહ અપના નૈત્યિક સાધન ઠીક તરહ જારી રખતા હૈ (પરોપકાર કાલમેં ભી) તો ઉસે યહ સ્વયં પતા લગ જાતા હૈ કિ ઉસે અબ પરોપકાર કે લિયે જાગના ચાહિયે યા જબ ઉસકી વહ શક્તિ સમાપ્ત હોને લગતી હૈ અર્થાત્ જબ કિ વહ વિના નયી શક્તિ પાયે પરોપકાર કો સચ્ચી તરહ જારી નહીં રખ સકતા, તબ ભી પતા લગ જાતા હૈ કિ ઉસે અબ સોકર નયી શક્તિ પાની ચાહિયે. યહ શયન યા જાગરણ એક પૂરે જન્મ તક ચલતે હોં યહ ભી સંભવ હૈ. પર જ્યોં જ્યોં ઉન્નતિ હોતી હૈ ત્યોં ત્યોં અગલા શયન થોડા હોતા હૈ ઔર જાગરણ બઢતા હૈ જબ કિ સિદ્ધ કે લિયે જાગરણ હી કેવલ રહ જાતા હૈ. (અથવા ઠીક શબ્દોં મેં કહેં તો વહ દિન રાત સે ઉપર હો જાતા હૈ ઔર

હમ ઉસકી અવસ્થા કો અપની મતિ કે અનુસાર કેવલ દિન યા કેવલ રાત કહતે હૈં. અસલ મેં હમેં ઉસે દિન સમઝના ચાહિયે.)

યહાં યહ ભી સ્પષ્ટ હૈ કિ જિનકો સિદ્ધ હોના તો દૂર રહા જિન્હોંને યોગ કી પ્રારંભિક શક્તિયાં ભી નહીં પાયીં વે યદિ 'પરોપકાર' કી ધુન મેં ઇસે હી જારી રખતે હૈં, અર્થાત્ જિન્હેં કભી વિશ્રામ લેકર આત્મોન્નતિ કરને કી ઇચ્છા હી નહીં પૈદા હોતી ઉન્હેં સમઝના ચાહિયે કી ઉન્હેં 'અનિદ્રા' કા રોગ હો ગયા હૈ. યદિ ઇસકી ચિકિત્સા ન કરેંગે તો ઉનકા દેહ થક કર થોડી દેર મેં ઇતના ખરાબ હો જાયગા કિ આગે પરોપકાર તો (કમ સે કમ 'સચ્ચા પરોપકાર') કર હી નહીં સકેંગે, પર સાથ મેં યહ ભી પૂરા ડર હૈ કિ ઉનમેં સ્થિત વહ પરોપકારકા બીજ ભી કહીં નષ્ટ ન હો જાય જો કિ યત્નદ્વારા વિકાસ પાકર કભી બડે ભારી. પરોપકાર કા વૃક્ષ બન સકતા હૈ.

પરોપકાર કરને કે દો રાસ્તે હૈં. એક યોગી કા, દૂસરા અયોગી કા. ઉદાહરણાર્થ, એક આમ કી ગુઠલી યદિ અપને કો પરોપકાર મેં ખર્ચ કરના ચાહે તો દો તરહ સે કર સકતી હૈ. (૧) એક તો યહ હૈ કિ વહ પૃથ્વી મેં (ગુફામેં) ઘુસકર અપને કો—અપની ગર્ભિત શક્તિઓં કો ધીરે ધીરે કરકે યોગ દ્વારા એક વિશાલ આમ્રવૃક્ષ કે રૂપ મેં વિકસિત કરે. (૨) દૂસરા ઉપાય યહ હૈ કિ વહ જૈસી હૈ (વિના યોગસાધન કિયે) વૈસી હી અપને કો શીઘ્ર હી પરોપકાર મેં ખતમ કરના ચાહે. દૂસરી અવસ્થા મેં ઉસસે અધિક સે અધિક ઉપકાર શાયદ યહ હો સકતા હૈ કિ કોઇ વૈદ્ય ઉસસે કુછ ઔષધ બના લે યા કોઇ ભૂખા પ્રાણી જિસે ઉસસે ઉત્તમ અન્ન ન મિલ સકે વહ ઇસે યા ઇસકી ગિરિ કો ખાકર કુછ ઉપકૃત હો જાય. પર યદિ વહ ગુઠલી (યત્નસે ઔર બેશક બહુત દેર મેં) યોગદ્વારા આમ્રવૃક્ષ બન જાતી હૈ તો ન જાને કિતને પ્રાણીઓંકો સહસ્રોં સુમધુર ફલોં કે રૂપ મેં ઉત્તમ ભોજન દેતી હૈ, વૈદ્યોકો સહસ્રોં ગુઠલિયાં દે સકતી હૈ, બહુત વાર ધૂપસે સંતપ્ત જીવોં કો અપની શીતલ છાયા દેકર ઉપકાર કરતી હૈ, અપની લકડી સે યજ્ઞ કી અગ્નિ તથા અન્ય

અગ્નિઓંકી સમિધા બનતી હૈ, લકડી રૂપમેં ઔર ન જાને કિતને કામ આતી હૈ, વાયુ સે પ્રાણવાયુ ખીંચ કર સંસાર કે લિયે દેને કા સાધન બનતી હૈ, કુછ અંશમેં બાદલોં કે બરસાને મેં ભી સહાયક હોતી હૈ, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ. તાત્પર્ય યહ કિ યોગદ્વારા અપની શુભ આત્મશક્તિઓંકે વિકાસ સે જિતના ભારી પરોપકાર હોતા હૈ ઉસકા હજારવાં ભાગ ભી હમ વિના આત્મોન્નતિ કિયે નહીં કર સકતે.

પર સબ બાત યહ હૈ કિ ઇસ યોગમાર્ગ મેં જાને કે લિયે બડા ભારી ધૈર્ય ચાહિયે. અસલ મેં યહ ધૈર્ય કી કમી હૈ જો હમેં ઉસ માર્ગ સે ડરાતી હૈ, નહીં તો યહ સમઝના કઠિન નહીં હૈ કિ વાસ્તવ મેં હમ પરોપકારી ઉધર હી જાકર હો સકતે હૈં. પ્રારંભ મેં યોગમાર્ગાવલંબી મેં વહ 'શ્રદ્ધા' કા બલ ચાહિયે જિસસે કિ વહ અનજાન લોગોંકે કહને કી પરવાહ ન કરે જબ કિ વે કહતે હૈં કિ "યહ જમીન મેં વ્યર્થ ધુસા પડા હૈ." અપની શ્રદ્ધા દ્વારા ઉસે યહ અસંદિગ્ધ દીખના ચાહિયે કિ જમીન કે અન્ધકાર મેં પડનેસે વહ વાસ્તવમેં સંસારકા ઉપકાર હી કર રહા હૈ. સત્કાર્યવાદી યોગી લોગ તો અપની ઉચ્ચ પ્રજ્ઞા સે દેખને કે કારણ "કારણ ઔર કાર્યમેં ભેદ નહીં દેખ સકતે." ઉન્હેં ઉસ ભૂમિસ્થ ગુઠલી મેં હી સબ ફલોં સે લદા વૃક્ષ દિખાયી દેતા હૈ. અતઃ વે ક્ષણભર કે લિયે ભી નહીં ભૂલતે કિ વે ઇસ સબ લંબે સમય મેં (જો અન્યોં કો એક વ્યર્થ નષ્ટ હોતા બડા લંબા સમય દીખતા હૈ) પરોપકાર નહીં કર રહે હૈં. ઇસ શ્રદ્ધા મેં અવિચલિત બને રહને સે ફિર ઉસમેં 'વીર્ય' આ જાતા હૈ જિસકે કિ સામર્થ્ય સે વહ વીર અપને કે મટ્ટી મેં ગલા દેને સે ભી ભય નહીં ખાતા, ક્યોં કિ વાસ્તવ મેં યોગસાધન દ્વારા અભ્યાસી કો એક બાર મર જાના હોતા હૈ ઔર મર કર કુછ ઔર બનના હોતા હૈ (એક પ્રકાર કા પુનર્જન્મ પાના હોતા હૈ.) એવં સ્મૃતિ ઔર સમાધિ કી અવસ્થા કે ભી બાદ જબ ઉસમેં 'પ્રજ્ઞા' કા અંકુર ઉદય હોતા હૈ, તબ કુછ લોગોં કો સમઝ મેં આતા હૈ કિ ઇસસે શાયદ બડા ભારી પરોપકાર હો-

(દેખો યોગસૂત્ર ૧–૨૦). ઇસ પ્રકાર યહ યોગમાર્ગ બેશક બડા કઠિન હૈ, પર ઇસી હી માર્ગ સે હમ ક્ષુદ્ર લોગ ભી અબ કી અપેક્ષા અનન્તોં ગુણા પરોપકારી બન સકતે હૈં.

અબ પાઠક ઇસ યોગી કે પરોપકાર કી તુલના મેં અયોગી કે પરોપકાર પર ભી એક દષ્ટિપાત કર સકતે હૈં. જિસને યોગદ્વારા અપની શક્તિઓં કો વિકસિત નહીં કિયા અતએવ જિસે આત્મ-તૃપ્તિ કા કુછ ભી મઝા ન મિલને કે કારણ જો નાના પ્રકાર કી અસંખ્યાતોં ઇચ્છાઓં ઔર કામનાઓં સે પીડિત હૈ, પર વહ કિસી કારણ (?) ચાહતા હૈ પરોપકાર કરના, તો ઇસ કા ક્યા પરિણામ હોગા, યહ પાઠક સ્વયં સોચ સકતે હૈં. ઇસકા પરિણામ હોતા હૈ ઢોંગ. જો જિતને અંશ મેં એક પરોપકાર કાર્ય કે અયોગ્ય હોતા હુવા ઉસે કરતા હૈ, ઉસે ઉતને અંશ મેં વહાં ઢોંગ કરના પડતા હૈ. અર્થાત્ પરોપકાર કે નામ સે વહ સ્વાર્થ સાધન (ઉતને અંશ મેં) કરતા હૈ, નિષ્કામ કે નામ સે સકામ કાર્ય કરતા હૈ. ઔર ક્યોંકિ ઉસકે યે કર્મ નિષ્કામ નહીં હોતે, અતએવ યે કર્મ (ઉતને હી અંશ મેં) કર્મયોગ નહીં બનતે, જૈસે કિ યોગી કે પરોપકાર (નિષ્કામ) કર્મ કર્મયોગ હોતે હૈં (યદ્યપિ ઉસકે યે કર્મ અયોગી કી અપેક્ષા માત્રા મેં કમ હોતે હૈં, ક્યોંકિ વહ અપની યોગ્યતા સે આગે બઢ કર તનિક ભી 'પરોપકાર' (?) નહીં કરતા.) ફલતઃ ઇન કર્મોં સે ન તો ઉસકી આત્મા કી વિશુદ્ધિ હી હોતી હૈ ઔર ન લોગોં કા કુછ ભલા હોતા હૈ. લોગોં કો લાભ તો તબ હો જબ કિ ઉસમેં વાસ્તવ મેં ઉસ પરોપકાર કરને કી શક્તિ, યોગ્યતા વિદ્યમાન હો. જો કુછ શક્તિ હોતી હૈ વહ થોડી દેર મેં સમાપ્ત હો જાતી હૈ ઔર ઉસકા સચ્ચા ઉપકાર ભી તભી સમાપ્ત હો જાતા હૈ. આગે ઉસે ઉચિત તો યહ હૈ કિ વહ યોગી બનકર ઉસ કાર્ય કે લિયે યોગ્ય હોને લાયક શક્તિ કો આત્મવિકાસ દ્વારા પ્રાપ્ત કરે, પર વહ પ્રાયઃ રજોગુણ સે બતાયા હુઆ, મનોવૃત્તિઓં કા દાસ બના હુવા ઔર ષડ્રિપુઓં કા જમાયા હુવા ઉસે છોડના નહીં ચાહતા, ઉતને યૂં હી લગા રહના ચાહતા હૈ. યોગી કી તરહ ઉસે સ્પષ્ટ

તા ભી નહીં સમતા કિ ઉસે અબ (યા કભી) આત્મોન્નતિ મેં સમને કી જરૂરત હૈ. તો જબ વહ બિચારા ક્યા કરે, અતઃ વહ અપને ઉન્હીં સ્વાર્થમય પરોપકારોં મેં લગા રહતા હૈ.

વાસ્તવ મેં (એક વાક્ય મેં કહૂં તો) યોગી ઔર અયોગી કે કર્મોં મેં ભેદ યહ હૈ કિ અયોગી જો પરોપકાર કરતા હૈ વહ ભી સ્વાર્થ કે લિયે હોતા હૈ ઔર યોગી જો સાધન-કાલમેં અપના કાર્ય કરતા હૈ વહ ભી પરોપકાર કે લિયે હોતા હૈ. પર સિદ્ધ યોગી હો જાને પર, સાધનકાલ પૂરા હો જાને પર, તો વહ પરોપકાર કે લિયે ભી કુછ નહીં કરતા, અપિતુ સબ પરોપકાર હી કરતા હૈ. ઉપર જો ગુઠ-લી કે આમ્રવૃક્ષ રૂપમેં આ જાને પર ઉસકે પરોપકાર કા કુછ વિસ્તાર સે વર્ણન કિયા ગયા હૈ. વહ યૂં હી નહીં કિયા હૈ. વહ ઇસ બાતકો હૃદય પર અચ્છી તરહ અંકિત કરને કે લિયે કિયા હૈ કિ વાસ્તવમેં સિદ્ધ પુરુષોંકા ઉપકાર ઇતના હી વિશાલ, ઇતના હી અનન્તગુણિત, ઇતનાહી વ્યાપક ઔર સર્વતોમુખ હોતા હૈ. યોગી યદ્યપિ સાધના-વસ્થામેં ભી નાનાતરહસે દૃશ્ય ઔર અદૃશ્ય ઉપકાર કરતા હુઆ આગે બઢતા જાતા હૈ પરન્તુ ઉસકા અસલી મહાન શુદ્ધ કેવલ ઉપકાર સિદ્ધ બનને પર હી પ્રારંભ હોતા હૈ, જૈસે કિ આમ્રબીજસે અસલી ઉપકાર તભી હોતા હૈ જબ કિ વહ પૂર્ણ વિકસિત ફલશાલી વિશાલ વૃક્ષ બન જાતા હૈ. પર ભેદ ઇતના હૈ કિ ઉન સિદ્ધોં કે વે વ્યાપક મહાન ઉપકાર હમેં ઇન સ્થૂલ ચર્મચક્ષુઓં સે દિખલાયી નહીં દેતે. પર ઇ-સસે યહ નહીં સમઝના ચાહિયે કિ વે અપની પ્રાપ્ત વિભૂતિઓં સે (જો કિ નિઃસંદેહ કેવલ પરોપકારાર્થ હી વહાં હૈ) હમ પર ઉપકારોં કી વર્ષા નહીં કર રહે હૈ. કઇ બાર મનમેં આયા કરતા હૈ કિ હમ અજ્ઞાની લોગોં દ્વારા નિત્ય કિયે ગયે ઇતને પાપોં સે ભરા યહ સંસાર દિનોદિન નીચે ગિર નષ્ટ નહીં હોજાતા ઇસકા કારણ સંસાર મેં ઐસે પરમ કૃપાલુ, સ્વયં આપ્તકામ, કિન્તુ '**सर्व भूतहिते रत**' મુક્ત પુરુષોં કી સત્તા કા હોના હી હૈ. વે લોગ સ્થૂલ બન્ધનોં સે મુક્ત હો આત્માકી (માનસિક, બૌદ્ધિક, શાક્તિક આદિ) સૂક્ષ્મ (અત-એવ મહાબલશાલી) શક્તિઓં સે નિરન્તર સંસાર કો માર્ગ દિખા

હૈ. ઔર નાથ સે બચા રહે હૈં કયા માલૂમ હમ મેં જો બહુત
. એકદમ નયે જ્ઞાનકી સ્ફુરણા સી હોજાતી હૈ વહ ઇન્હી કે ચલાયી
. મનોધારાઓ મેં સે કિસી કે સ્પર્શ કા ફલ હોતા હૈ ઔર કયા
શ્ચર્ય કિ ભાઇ પરમાનન્દજી કે દેવતુલ્ય સરળ હૃદયમેં જો ઇસ તરહ
મંણ્યતા કા ખન્ડન કરને કી પ્રેરણા હોતિ હૈ ઉસકે મૂલ મેં ભી
ી હી કિન્હી મહાપરોપકારી, અદસ્ય, સિદ્ધ યોગી કી શક્તિ હી હો.
હો, યહ સત્ય હૈ કિ હમારી ઉન્નતિ કી પરાકાષ્ઠા હો જાને પર પરો-
ર હી એક માત્ર કૃત્ય રહ જાતા હૈ ઔર અન્ત મેં પરમગુરુ પરમાત્મા
ાં કિ જ્ઞાન કી તરહ અન્ય સબ ગુણોં કી ભી પરાકાષ્ઠ હૈ સંસા-
પ અપને અનન્તોં પુત્રોં કે લિયે કેવલ પરોપકાર સ્વરૂપી હૈ. વ્યા-
જી ને યોગભાષ્ય મેં ઉનકે પ્રસંગ મેં કહા હૈ કિ વે પરમ કારુ-
ક ભગવાન સંસારાર્ણવ મેં ડૂબને જીવોં કે ઉદ્ધાર કે લિયે અપને
ત્કર્ષ દ્વારા સંસાર મેં વેદ કા દાન કરતે હૈં. 'तस्यात्मानुग्र-
भावेऽपि भूतानुग्रहः प्रयोजनम् । ज्ञानधर्मोपदेशेन कल्पप्रल-
महाप्रलयेषु संसारिणः पुरुषानुद्धरिष्यामि इति '। યહા 'आत्मा-
महाभावेपि भूतानुग्रहः' ઇન શબ્દોં સે શુદ્ધ પરોપકાર કા
રૂપ બતાયા ગયા હૈ. અસ્તુ.

પર (જૈસા કિ અભી કહા હૈ) હમેં ન તો સ્વયં ભગવાન્
પકાર કરતે હુવે દીખતે હૈ, નહીં ઉનકી ઇચ્છા મેં અપની ઇચ્છા
લાકર સિદ્ધતા પ્રાપ્ત કિયે હુવે યોગી હી ઉપકાર કરતે દીખતે હૈ.
સી (સ્થૂલ દષ્ટિસે) ન દીખને કે કારણ હી હમ લોગ ઇસ અજ્ઞાન
શિકાર હો જાતે હૈં કિ યે યોગી (યા પરમયોગી પરમાત્મા) ઉપ-
ર કરના છોડ બૈઠે હૈં. યદિ હમ જરા સોચેંગે તો પતા લગેગા કિ
નકે ઉપકાર કર્મો કા (સ્થૂલ મેં) ન દીખના હી ઇસ બાત કા
ચન્હ હૈ કિ ઉનકે ઉપકાર કર્મ કિતને અપરિમિત હૈ. ચૂંકિ હમ સૂક્ષ્મ સે
થૂલ કી તરહ જ્યોં જ્યોં બઢતે હૈ ત્યોં ત્યોં પરિમિતતા બઢતી જાતી
(ઇસ બાત કા અધિક સ્પષ્ટીકરણ આગલે 'કર્મ' કે પ્રકરણ મેં
ાવેગા) અતઃ સ્થૂલ કી પરિમિતતાઓં ઔર વિવિધતાઓં મેં ફંસે
વે હમ લોગ સિદ્ધોંકે સૂક્ષ્મ કિન્તુ (શક્તિ ઔર વિસ્તાર મેં) અ-

પરિમિત ઉપકારોં કો નહીં દેખ પાતે. ઔર ઉન્હેં ના જરૂરત હૈ
હી નહીં કિ વે હમેં જતલાતે ફિરેં કિ હમ દ્વારા યે યે ઇતને મહાન
ઉપકાર હો રહે હૈં. યહ તો હમ અશુદ્ધ તથા સ્વાર્થ મિશ્રિત ઉપ-
કાર કરનેવાલોં કી ઇચ્છા હુવા કરતી હૈ કિ ઉપકૃત કો પતા લગે કિ
'મૈંને' ઉપકાર કિયા હૈ; હમેં ઉપકાર કરને કા અભિમાન ભી હોતા
હૈ કિ મૈં યહ ઉપકાર કર રહા હૂં. પર હમેં યહ ખૂબ સમઝ લેના
ચાહિયે કિ યહ અભિમાન હી હમારે ઉપકાર કે વિશુદ્ધ હોને મેં સબ
સે બડી રુકાવટ હૈ. અર્થાત્ હમ મેં ઉપકાર કરને કા જિતના અ-
ભિમાન હોતા હૈ (અતએવ દિખાને કી ઇચ્છા હોતી હૈ) ઉતના હી વહ
ઉપકાર સ્વાર્થમય હોતા હૈ; ઉસકી પહુંચ, પ્રભાવ, બલ ભી ઉતની
હી માત્રા મેં કમ (પરિમિત) હોતે હૈં, શુદ્ધ પરોપકારી કો યહ 'ભાન'
હોના હી બન્દ હો જાતા હૈ કિ 'મૈં' ઉપકાર કરતા હૂં 'મૈં' કા
અભિમાન જાતા રહતા હૈ. અતઃ સિદ્ધ લોગ ઉપકાર કરતે હૈં' યહ
કહને કી અપેક્ષા ઐસા કહના અધિક ઠીક હૈ કિ સિદ્ધોં દ્વારા પરો-
પકાર 'હોતા હૈ.' સંસાર મેં સૂર્ય ચન્દ્ર પૃથિવી આદિ દેવોં કો દે-
ખના ચાહિયે કિ વે કૈસે નિરભિમાન ઔર નિર્માન હોકર ઇતના બડા
ભારી પરોપકાર ચલા રહે હૈં. સિદ્ધ યોગિયોં કા પરોપકાર ભી ઇસી
કોટિ કા હોતા હૈ. વે સિદ્ધ ભી એક માત્ર પરમોપકારી પરમાત્મા
કે અનન્ત ઉપકાર કાર્ય કે લિયે સૂર્ય ચન્દ્રાદિ કી તરહ હી ઉનકે
હાથ મેં એક બડે ભારી (નિરભિમાન, નિર્માન, જડસદૃશ ઔર
અદૃશ્ય) સાધન બન જાતે હૈં. કેવલ સર્વથા પરોપકારી બનને કે
લિયે યહી વિધિ હૈ. યહાં હમ ગહ ભી દેખ સકતે હૈં કિ કઈ સચ્ચે
યોગી જો અપને સન્મુખ પરોપકાર કો સિદ્ધાન્તતઃ નહીં રખતે હૈં
ઇસકા ક્યા અભિપ્રાય હૈ. વાસ્તવ મેં હી પરોપકાર હમે કરના નહીં
હૈ વહ સ્વયં હમ સે હોગા. યદિ પાઠકોં ને પિછલા વિવેચન ધ્યાન
સે પઢા હૈ, તો ઉન્હોંને યહ દેખા હોગા કિ સાધનાવસ્થા મેં (સિદ્ધા-
વસ્થા સે પહિલે) ભી યોગી કા પરોપકાર ઐસા હી સહજ પરોપ-
કાર હોતા હૈ (જો સ્વયં સામને આતા હૈ વહ હઠ સે નહીં કિયા
જાતા) અસ્તુ. તાત્પર્ય યહ કિ યહ જાન કર કિ ચૂંકિ _વાસ્તવિક

પરોપકાર નિરભિમાન ઔર સૂક્ષ્મ હોને કે કારણ સાધારણતયા દશ્ય નહીં હોતા હૈ, હમેં ઉસ મહાન પરોપકાર કી સત્તા સે ઇનકાર નહીં કરના ચાહિયે, અપિતુ સ્વયં સ્થૂલ સે ઊંચા ઉઠકર ઉસે દેખને કા યત્ન કરના ચાહિયે.

આશા હૈ અબ યહ સ્પષ્ટ હૈ કિ યોગમાર્ગાવલંબી પ્રારંભ સે અન્ત તક સચ્ચે અર્થોં મેં પરોપકારી હોતા હૈ તથા અન્ત મેં ઉસી કે લિયે '**परोपकाराय सतां विभूतयः**' યહ વાક્ય ઠીક ઉતરતા હૈ, ક્યોંકિ ઉસી સત્પુરુષ કે પાસ સચ્ચે અર્થોં મેં વિભૂતિયાં હોતી હૈં ઔર વહી એકમાત્ર શુદ્ધ પરોપકાર કર સકતા હૈ ઔર સ્વભાવતઃ કરતા હૈ.

ઇસલિયે યદિ કોઇ ધીર પુરુષ ઇસ દિવ્ય આત્મવિકાસ કે કાર્ય કે લિયે સમાજ સે જુદા હોતે દિખાઈ દેવેં, તો ઇસે બૂરા ન માનના ચાહિયે બલ્કિ ઇસે અપરિમિત પરોપકાર કા પ્રારંભ સમઝ ઈસમેં ઉનકી યથાશક્તિ સહાયતા કરની ચાહિયે. કુછ કાલ તક કોઈ દશ્ય ઉપકાર હોતા હુવા ન દેખ કર અધીર નહીં હોના ચાહિયે. આમ્રબીજ સે આમ્રફલ એકદિન મેં નહી મિલ સકતે. પાશ્ચાત્ય દેશોં કે વ્યાપારી (જિનકા ઉદ્દેશ્ય કુછ ઉચ્ચ નહી હોતા પ્રાયઃ તો દૂસરે નિર્બલ દેશોંકા અર્થિક શોષણ કરના હોતા હૈ) અપને યહાં આવિષ્કારોં કે લિયે વૈજ્ઞાનિક કો રખતે હૈં. યહ કાર્ય એક વૈજ્ઞાનિક કે જીવન-ભર ઔર કભી કભી પુસ્તોં તક ચલતા રહતા હૈ; પર કોઇ ઇષ્ટ આવિષ્કાર નહીં નિકલતા ઇસિ પર ભી વે ઘબરાતે નહીં. ઉનમેં દૂરદષ્ટિ હોતી હૈ જિસસે કિ વે જાનતે હૈં કિ યદિ સો વર્ષોં મેં ભી એક આવિષ્કાર ઉનકે ઉસ વ્યાપાર કા સહાયક હો જાયગા તો ઉસસે સબ ક્ષતિ પૂર્તિ હો જાયગી. વહાં ને ઇસ કાર્ય કો સમય બરબાદ કરના નહીં કહ સકતે. પર હમ પતંજલિ આદિ ઋષિઓં કી સન્તાન યોગસાધન કે કાર્ય (જિસસે અપના તથા જગત કા કલ્યાણ હી હોના હૈ) મેં બહુત સા કાલ લગાને સે ડરેં યહ કિતને આશ્ચર્ય કી બાત હૈ. આશા હૈ જબ હમ યોગમાર્ગ કી પરોપકારમયતા કો સમઝ જાયગે તો સો વર્ષ હી નહીં બલ્કિ કઇ જન્મોં (જીવનોં) તક કો હમ યોગસાધન મેં લગાને કે લિયે ઉદ્યત હોંગે ('વૈદિક ધર્મ'ના એક અંકમાંથી)

१२-एकादशीनुं व्रत शा माटे करवुं जोईए ?

ધર્મશાસ્ત્રમાં જે જે ક્રિયાઓ બતાવવામાં આવી છે, તે દરેકમાં આરોગ્યતાનુંજ રહસ્ય રહેલું છે. શરીરની આરોગ્યતા સાચવવા માટે તેના નિયમોને ધાર્મિક ક્રિયામાં યોજવામાં આવ્યા છે, તેવીજ રીતે એકાદશી અને એવાંજ બીજાં વ્રતોના ઉપવાસો કરવામાં શરીરની આરોગ્યતા જળવાય એ મુખ્ય કારણ છે.

આ ક્રિયાઓમાં કયા કયા લાભો સમાયલા છે તે સમજવાની જરૂર છે. જ્યાંસુધી આ લાભો સમજવામાં આવે નહિ, ત્યાંસુધી તે ક્રિયાઓ પ્રત્યે ઉપહાસ્ય રહ્યા કરે છે. આ ક્રિયાઓ સમજીને કરવાથી તેનો લાભ જરૂર મળે છે અને જ્યારે લાભ મળે છે, ત્યારે તે ક્રિયાઓ તરફ માનની દૃષ્ટિએ જોવાય છે.

ઉપવાસ કરવાના ફાયદા જનતામાં હવે સમજાવા માંડ્યા છે. પાશ્ચિમાત્ય દેશોમાં તે ક્રિયાનો અનુભવ લઇ તેને માન આપવામાં આવે છે. પૂર્વજો સમજતા હતા કે, આ ક્રિયાઓને ધર્મશાસ્ત્રમાં એટલે ધાર્મિક ક્રિયાઓ તરીકે દાખલ કરવામાં આવશે, તોજ ભવિષ્યની પ્રજા આ ક્રિયાને ધર્મને બહાને પાળશે અને તેનો લાભ મેળવશે; પણ અત્યારે જમાનો ફરતો જાય છે, ધર્મ અને ધર્મની ક્રિયાઓ ઉપર અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવા લાગી છે, એવા સમયે તો જનતાને આ ક્રિયાઓનાં મૂળ રહસ્યો સમજાવવામાં આવે, તોજ તેઓ તેનો ખરો લાભ સમજીને મેળવી શકે તેમ છે.

એકાદશી એક માસમાં બે વખત આવે છે. બાર માસમાં તે હિસાબે ચોવીસ એકાદશીઓ આવે છે. પખવાડિયાના પંદર દિવસમાં ફક્ત અગિયારમે દિવસે એકાદશીનું વ્રત કરવાનું હોય છે. આ વ્રત એકાદશી–અગિયારસને દિવસે કરવામાં આવતી હોવાથી તેનું નામ એકાદશી રાખવામાં આવ્યું છે. જુદી જુદી એકાદશીનાં નામો શાસ્ત્રોમાં જણાવેલાં છે અને જનતા તે પ્રમાણે કરે છે. દાખલા તરીકે બીજ–અગિયારસ એટલે બીજ કોઇ દિવસ અગિયારસ ન હરે અને

તેણે અડગ રીતે અગિયારસ કરી જેથી તે દિવસની એકાદશીને ભીમ અગિયારસ કહેવામાં આવે છે અને તે દિવસની એકાદશીનું માહાત્મ્ય તે પ્રમાણે વધારવામાં આવ્યું છે.

એકાદશી કરવાથી કાયાનું કલ્યાણ થઇ જાય એ ભાવના શ્રદ્ધાળુઓમાં મુખ્ય હોય છે. એકાદશી કરવાથી મોક્ષ મળી જાય છે એમ પણ માનવામાં આવે છે. આ ભાવના એક રીતે તો સારી છે, પરંતુ એકાદશી કયા પ્રકારની અને કેવી રીતે કરવાથી આ લાભ થાય છે, તે સમાજ સમજતો નથી. એકાદશીના લાભનું ખરું રહસ્ય જનતાએ સમજવાની ખાસ જરૂર છે.

એકાદશીનું વ્રત શા માટે ઉદ્ભવ થયું તે સમજવાનાં જુદાં જુદાં કારણો બતાવવામાં આવે છે. દરેક કારણમાં શરીરનું સ્વાસ્થ્ય જળવાય એ હેતુ મુખ્ય દેખાય છે. એકાદશીમાં ફળાહાર એટલે ફળનો આહાર કરવાનો છે. આજ તેને બદલે ઘણી વસ્તુઓ ઉપયોગમાં લેવાય છે; ફળ ખાવામાં સાત્ત્વિક અને હલકાં હોય છે અને તે જરૂર જોઇતા પ્રમાણમાં લેવાં જોઇએ. એકાદશીનો ખરો અર્થ તો ઉપવાસ કરવાનો છે. ઉપવાસથી શરીરના દોષો દૂર થાય છે. પંદર દિવસમાં એક દિવસ ઉપવાસ કરીને શરીરના દોષ દૂર કરવા એ એકાદશી કરવાનું એક કારણ છે. પંદર દિવસમાં અગિયારસનેજ દિવસે ઉપવાસ શા માટે કરવો તે નીચેના ખુલાસાથી સમજાશે અને તે એકાદશીનું બીજું મુખ્ય કારણ છે.

જેમ સમુદ્રમાં ભરતી અને ઓટ થાય છે, તેમ શરીરમાં પણ ભરતી અને ઓટ થાય છે. પુનમ અને અમાસ સુધી ભરતી વધીને પડવેથી ઓટ થવા લાગે છે. નોમથી ભરતી વધે છે. આ ભરતી પુનમ અને અમાસ સુધીમાં વધી જાય છે. ભરતી વધવાથી આવે વખતે દરદીના દરદમાં દરદનું જોર વધે છે. આથી ૧૪-૧૫ અને અમાસના દિવસો ભારે હોય છે, માટે ધ્યાનમાં રાખવું એવી સામાન્ય વાયકા બોલાય છે તેનું કારણ પણ એજ છે. નોમથી પુનમ અને અમાસના ભારે દિવસોમાં વચલો દિવસ એકાદશીનો લેવામાં આવ્યો છે. એકાદશીને દિવસે ખાસ ઉપવાસ કરવામાં આવે તો ૧૨-૧૩-

૧૪-૧૫ કે અમાસના દિવસમાં ભરતીનું જોર ઓછું રહે અને જનતાના શરીરમાં દોષનું જોર ઓછું થઇ જાય.

ઉપરનાં બન્ને કારણો શરીરની આરોગ્યતા માટે છે. જનતાની અંદર એમ કહેવામાં આવે છે કે, પંદર દિવસમાં એક દિવસ ઉપવાસ કરીને પરમાત્માનું ભજન આખો દિવસ કરવું અને નિરવૃત્તિ ભોગવવી. આ કારણ માનીએ તોપણ આ નિયમ પ્રમાણે કોઇ વર્તતું હોય તેમ જોવામાં આવતું નથી. આ નિયમ પ્રમાણે વર્તનારે વ્યવહારના કાર્યથી તદ્દન મુક્ત રહેવું જોઇએ અને તે દિવસે શરીર અને મન શાંત રહે તેટલા પ્રમાણમાં ફળાહાર કરવો જોઇએ. શરીરને માફક આવે તેવો ફળાહાર કરીને, મન અને શરીર શાંત કરીને, એકાગ્ર ચિતથી એકાંતમાં પ્રભુપ્રાર્થનામાં બેસવું જોઇએ અને પ્રાર્થના સિવાયના બીજા વખતમાં પ્રભુની લીલા-મહિમા ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ અને સર્વનું કલ્યાણ થાય તેવા વિચાર અને વર્તન રાખવાં જોઇએ.

એકાદશીના ઉપવાસના પ્રકાર

૧. એકલા જળ ઉપર રહેવું:- તે મહાઉપવાસ છે. આ ઉપવાસ શરીરના દોષ પ્રમાણે કરવો. જૈન ભાઇઓ આવા ઉપવાસો પાણી ગરમ કરીને ઠારીને અને તે પીને એક દિવસ અને તેથી વધુ ૪૦-૪૫ દિવસ સુધીના કરે છે. આ એક લંઘનનો પ્રકાર છે. વૈદ્યકશાસ્ત્ર તેવાં લંઘનો દોષ અનુસાર અમુક દિવસ સુધી કરવાનું જણાવે છે.

૨. કેવળ ફળ ઉપર રહેવું:-ફળોમાં મુખ્યત્વે રસવાળાં લેવાં જોઇએ. મોસંબી, નારંગી, દાડમ, દ્રાક્ષ અને શેલડીમાંથી રસ મળી શકે છે. કેરીના વખતમાં કેરીનો ઉપયોગ કરવો. નાળિયેરનું પાણી પણ વપરાય છે. કેટલાક લીંબુનો રસ અને પાણી ભેગાં કરીને લે છે. આ રસમાં જરૂર પડે તો મીઠું કે સીંધાલુણ, શેકેલું જીરું અને સાકર થોડા પ્રમાણમાં લઇ શકાય. એકી વખતે સામટો રસ ન લેવો. રસ કટકે કટકે લેવો. ફળમાં બીજે નંબરે બીજાં ફળો સમજવાં.

૩. કેવળ દૂધ ઉપર રહેવું:-આમા ગાયનું દૂધ ઉત્તમ છે. ગાયનું દૂધ હલકું અને પિત્તશામક છે. વાયુ કરતું નથી. ભેંસનું

દૂધ ભારે છે, વાયુ કરે છે અને ગરમ છે. દૂધમાં જરૂર પડે તો સાકરનો ઉપયોગ થોડા પ્રમાણમાં કરવો. દૂધ સામટું એકી વખતે ન પીતાં કટકે કટકે પીવું.

૪. સૂકો તથા લીલો મેવો:—બદામ, કાજુ, પિસ્તાં, અખરોટ, દ્રાક્ષ વગેરે સૂકો મેવો લઈ શકાય. આ મેવાને બરાબર ચાવીને તેનો રસ કરીને લેવો અને થોડો વખત લઇને ઉપયોગ કરવો.

૫. તૃણ ધાન્ય:—રાજગરો, સામો, મોરિયો ઉપયોગમાં લઇ શકાય. કૂટી નામનું તૃણ ધાન્ય હાલમાં વપરાય છે અને તે બધાં કરતાં હલકું છે. માંદા માણસોને ખાસ ઉપયોગી છે. આ સિવાય શિંગોડાં અને મગફળી પણ વપરાય છે. શાકમાં બટાટા, શકરિયાં, સૂરણ, રતાળુ વગેરે વપરાય છે. આ બધી વસ્તુઓ ભારે છે તેથી વાયુ કરે છે. કેટલાક ફરાળમાં દુધીનો ઉપયોગ કરે છે. દુધી ઠંડી અને હલકી છે. કેટલાક ફરાળી ચીજો તરીકે શાકમાં કાકડી, ચીભડું, ટેટીનો ઉપયોગ કરે છે.

ઉપવાસના ઉપર પ્રમાણે પ્રકારો છે. આ શરીરની પ્રકૃતિ પ્રમાણે કરવા જોઇએ. અત્યારે ઉપવાસમાં તો અનેક જાતની વાનીઓ કરવામાં આવે છે. આથી ઊલટું શરીર ખરાબ થાય છે અને એકાદશીનો એક પણ નિયમ જળવાતો નથી. જનતાની અંદર હાલમાં જે જાતની એકાદશી કરવામાં આવે છે તે તદ્દન નકામી છે. કેવળ ફારસરૂપે દેખાય છે. ધ્યેય તો સચવાતું જ નથી. મનને અને પ્રભુને છેતરવારૂપ બને છે. સાચા સિદ્ધાંતથી કરવામાં આવે તોજ તેનો ખરો લાભ મળી શકે છે અને તેમાં પ્રભુ સહાય કરે છે. જ્યારે ઉપવાસમાં સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ કરીને લેવામાં આવે છે, ત્યારે તેનાથી પેટમાં ભાર થાય છે, પેટમાં પવન થાય છે અને મન અને શરીર બેચેન થાય છે. આવી રીતે ઉપવાસ કરવાથી મગજની અશાંતિ થઇને પ્રભુસ્મરણ થતું નથી, બલકે મનમાં ઉદ્વેગ રહ્યા કરે છે. આવા પદાર્થો પચાવવા માટે મરી-આદુના ઉપયોગને બદલે લીલાં અને સૂકાં મરચાંનો ઉપયોગ વધુ પ્રમાણમાં કરવામાં આવે છે. આ ગરમ ચીજો શરીર અને મગજમાં શાંત રહેવાને બદલે ગરમી કરે છે અને તેથી ઉપ-

વારીનું મગજ અશાંત થઇને પ્રભુસ્મરણ કરવાને બદલે તેમનાથી અપકૃત્યો થઈ જાય છે. ફરાળમાં તો સાત્વિક ચીજો લઇને મગજ શાંત રાખવાની જરૂર છે, તોજ પરમાત્માનું સ્મરણ શાંત ચિત્તે થઈ શકે છે.

કેટલાંક બૈરાંઓ એકાદશી અને બીજાં વ્રતોના ઉપવાસમાં નકોડા (એટલે બિલકુલ ન ખાવું તે) ઉપવાસ કરે છે. મોક્ષ મળી જશે એવી ભાવનાથી તેઓ આવા ઉપવાસ કરે છે. એક તરફ સારી રીતે ગરમી થઇને ભૂખ લાગતી હોય અગર તેમની ગરમીની પ્રકૃતિ હોય અને નકોડા ઉપવાસ કરવામાં આવે તો શરીરની ગરમી વધી જાય છે. આંતરડાંમાં રહેલો મળ સૂક થઇ જાય છે અને સૂક થયેલા મળમાંથી પવન છૂટી પેટમાં વાયુચૂંક થાય છે. આવા ઉપવાસથી ખરી ભૂખ પણ મરી જાય છે. વારંવાર આવા ઉપવાસ કરવાથી ગરમી અને વાયુ વધવાને કારણે તેમને ઝામરવાનું દરદ લાગુ પડે છે. બૈરાંઓમાં ઝામરવાનું દરદ લાગુ પડ્યાના દાખલા વધુ જોવાંમાં આવે છે અને તેનું કારણ નકોડા ઉપવાસ કરવાનું પણ હોય છે. નકોડા ઉપવાસ કરવાથી મોક્ષ મળવો રહી જાય છે, પણ શરીરમાં નવું દરદ ઉત્પન્ન થાય છે. આથી તો પ્રભુસ્મરણમાં મોટી ખામી પડે છે.

અમારી ખાસ સૂચના છે કે, જેઓ હમેશાં એક વખત કે બે વખત નિયમિત સાદો, હલકો ખોરાક લેતા હોય તેમને આવા એકે ઉપવાસ કરવાની જરૂર રહેતી નથી, છતાં જરૂર પડે તો ઉપરના પ્રકાર જણાવ્યા છે તેમાંથી યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે કરવા. એકાદશીનું વ્રત શરીર સ્વસ્થ રાખવા માટે છે, માટે તેના સાચા સિદ્ધાંતો સમજીને તે વ્રત કરવું જોઇએ.

('વૈદ્યકલ્પતરુ' ના એક અંકમાંથી)

૯૨–ગામડાની હાટડી

(લેખકઃ–શ્રી. બબલભાઈ મહેતા)

ખારસો લાંબોપહોળો એક ઓરડો, એમાંજ રાંધવાનું રસોડું, એમાંજ ઘરનું રાચરચીલું, એમાંજ માલની વખાર અને એમાંજ હાટનો થડો. તમે કહેશોઃ એમાં એ સૂતો ક્યાં હશે, એનાં બૈરાં-છોકરાં બેસતાં ક્યાં હશે, માલના કોથળા રહેતા ક્યાં હશે? પણ તમને એ નહિ સમજાય. જુઓ હું સમજાવું. માલના કોથળાની વચ્ચે થપ્પી કરી દીધી એટલે પાછળ એક ઓરડી બની ગઇ! એમાં બૈરાંછોકરાં બેસી શકે કે નહિ? ડાંગર, કોદરા અને બાવટાની કોઠીઓ ઊભી કરી એટલે એક બાજુએ રસોડું બની ગયું અને બાકીનો ભાગ રહ્યો એ આપણા શેઠની દુકાન!

આ દુકાનમાં ડાંગર મળે, ચોખા મળે, દાળ મળે, અડદ મળે, મીઠું મળે, મરચું મળે, તેલ મળે, દીવેલ મળે, ચા મળે, ખાંડ મળે, ઘી મળે, ગોળ મળે, અને જોઇતી હોય તો ડુંગળી પણ મળે. ટૂંકમાં ગામડામાં વાપરવાજોગી તમારે બધી વસ્તુઓ મળે!

અમારે ત્યાં કાંઈ રોકડ નાણાંને બહુ માન નહિ. પૈસા તો કોઇ મજૂરી કરતા હોય એવા મજૂરજ લાવે. બાકી તો લાખી આવે અને કહેશેઃ "ટોકરકાકા! આ અડધી ડાંગરનો ગોળ આપો, બાકી રહે એમાંથી અડધીનું તેલ અને અડધીની મારી બા દારું છેંકણી આપો."

ટોકરકાકા ત્રાજવાંની દાંડી ઊંચી કરી ન કરી ને ડાંગરને કોઠીમાં પધરાવે અને કહેશેઃ "લે આ ગોળ, આ તેલ અને આ તારી બા દારું છેંકણી." આપતાં આપતાં ગોળનું એક દડબું તેલમાં પડી જાય તો ટોકરકાકા કહેશેઃ "લઇ લે, લેઇ લે; એ તો દારુંજ છે ને! ગોળને તેલમાંજ ખાવો છે ને!"

બાબરિયો આવીને કહેશેઃ "ટોકરકાકા! આ કોદરાની મગફળી આપોને!" એ મગફળી એની ચાળમાં લેતો હોય છે ત્યાં તો ચતુરી આવીને બૂમ મારે છેઃ "ટોકરકાકા! મારા બાપા કહી ગયા છે એ

અધમણ દંદિયું આલો. હું ખેતર જાઉં છું તે ભેગા લેતી જાઉં. ટોકરકાકા તાડૂકી ઊઠે છે: "તારો બાપો ક્યાં ગયો છે? અધમણ દદિયાને શું કરવું છે? હજુ ગયા વરસની તો એક પાઈ પણ ભરી નથી અને દંદિયું ને ખૂંદિયું લાવો લાવો કરી રહ્યાં છો! લઈ જા આ પંદર શેર દંદિયું અને કહેજે તારા બાપને કે પૈસા ઝટ આપી જાય."

ચતુરી દંદિયું લઈને જાય છે. ત્યાં તો બહાર નાથણા દેડનો છોકરો બૂમ મારે છે: "મોટા, એ મોટા, એક પૈસાનું તેલ આપોને?" ટોકરશેઠ એના નાના ભાઈને કહે છે: "ચુનિયા, જા તેલ આપ." ચુનિયો તેલની બરણી બહાર લઈ જાય છે અને કહે છે: "મેલ વાડકી હેઠે." પછી એ પાવળાં તેલ રેડીને પૈસો ઉપાડી પાછો ફરે છે. ત્યાં છોકરો બોલે છે: "મોટા, એક પૈસાનો ગોળ હજી આલો." નાના શેઠ બરાડી ઊઠે છે: "એકસાથે કેમ નથી માગી લેતાં? મોટો ઘરાક થઈને આવ્યો છે તે!"

એટલામાં ડાયલી વાઘરણ આવે છે. એણે અડધી લાજ કાઢી છે, અડધું જોતી જાય છે, હસતી જાય છે અને વાતો કરતી જાય છે: "ટોકરકાકા! અમારી વાડીબાડીએ જોવા નથી આવતા?" ટોકરકાકા! કહેશે: "અલી! કાલે તું ચોળાની શીંગો આપી ગઈ એ તો સડેલી નીકળી. અડધોઅડધ નાખી દેવી પડી." ડાયલી કહેશે: "એમ ચમ થયું? ટોકરકાકા, તમારા હારૂ તો વેણી વેણીને લાવી'તી. એક પૈસાની છેંકણી આલો તો!"

તમે ટોકરકાકાને તો શાના જોયા હોય! એમનાં રૂપરંગ પણ જોવા જેવાં છે. ટોકરકાકાના ડીલ ઉપર ડગલું તો કોઈક વાર એ ગામગમનરે જાય ત્યારેજ હોય. બાકી તો હમણાં છૂટી પડશે, હમણાં નીચે પડી જશે એવું ઢીલુંપોચું ધોતિયું અને એના ઉપર ચાંદીનો કંદોરો હોય. એ કંદોરો ન હોત તો તો કોણ જાણે ટોકરકાકાનું પેટ વધી વધીને ક્યાંય ઊંચું ચડી ગયું હોત! ટોકરકાકા ડીલે ડગલું ભલે ન પહેરે, પણ એમના માથે તેલઘીના ડાઘથી તરબોળ થયેલી ટોપી તો હોય, હોય ને હોય. કાન ઉપર કલમ ખોસી હોય, બાજુમાં

કબા ઉપર ચોપડો પડ્યો હોય અને ટોકરકાકા બૂમ મારેઃ "અલ્યા! આ વખત કપાસિયા બહુ સારા આવ્યા છે. બિયાણું લઈ જવું છે ને?"

ભૂદર કહેશેઃ "શું ભાવ રાખ્યો ટોકરકાકા?"

ટોકરકાકા કહેશેઃ "ભાવ તો જે હશે એ લેવાશે. કાંઈ તમારાં ઘરબાર તો નહિ લૂંટી લઈએ?"

ટોકરકાકાને ત્યાં ગામના લગભગ બધા ખેડૂતો આવે-જાય. ટોકરકાકાએ કોઈકના કાયડામાં ભાગ રાખ્યો હોય, તો કોઈકના ખેતર ઉપર રૂપિયા ધીર્યા હોય; કોઈકનું ઘર લખાવી લીધું હોય, તો કોઈકનાં કડલાંકાંબી ઘરમાં મૂક્યાં હોય. કાંઈ નહિ તો છેવટે કોઈકનાં ડોબાંનું ઘી લેવાનું પણ ટોકરકાકા ભૂલે નહિ.

અમારા ગામના લોક ભણેલા નહિ એટલે ટોકરકાકાની આંખ એજ એમની આંખ. ટોકરકાકા કહેશેઃ "સાત પૈસાનો ગોળ, ત્રણ પૈસાનું તેલ, અઢી પૈસાની ખાંડ અને ચાર પૈસાની ચા એટલે સાડા-સોળ પૈસા થયા. જા, ચાર આના આપજે." 'હારુ કાકા હારુ. હાથમાં આવશે એટલે તરત આલી જઈશ. કાલ કૃતિયો લાટમાં દાડીએ ગયો'તો, એના પાંચ આના આવવાના છે.'

નાથા ભગત ધીમે પગે ટોકરકાકાના ઓરડામાં આવે. થોડી વાર બેસે. ટોકરકાકા કહે એમ ચણાની ગૂણો આડીઅવળી મૂકે. બેચાર લાકડાં ફાડી આપે અને ઊભા થતાં થતાં કહેશેઃ "ટોકરકાકા! એકબે રૂપિયા ન આલો?"

"શું કરવા છે?"

"આ છોડીને એના હાહરેથી તેડવા આવ્યા છે તે એક કાપડું ને સાલ્લો લેવાં'તાં."

ટોકરકાકા કહેશેઃ "કાલ આવજે."

"કાકા, ત્રણ દિવસથી તો આંટા ખાઉં છું અને છોડીને કાલ તો વળાવવી છે. પછી લાવું ક્યારે ને કરું શું?"

"તારા આઠ તો બાકી છે. આ વખતે તેં કશું જમા તો કરાવ્યું નથી પછી મારે આપવા ક્યાંથી?"

"ટોકરકાકા! આ તમાકુ વેચી છે એના પૈસા આવવાના છે.

જેમાંથી તમારા બરી જાય. આ એક કામ કરો."

ટોકરકાકા બરાડી ઊઠ્યા: "પણ વ્યાજ જેટલું તો ભરવું જો
એ ને! જા, લઇ જા. લઇ જવા હોય તો આ બે લે, પણ ત્ર
ભરવા પડશે."

"કાકા, એમ શે પહોંચાય?"

"તો મારો ગગો ક્યાં કુંવારો રહી જાય છે? આ રહ્યા પાછા!"

ભગત કહેશે: "લાવો, લો, લાવો. કાકા, બે દી મોડું થાય તો
વ્યાજબ્યાજ ચડાવશો નહિ! લો! વ્યાજ ચડાવશો નહિ!"

"તારે તો બોલવામાં શું ગયું? ઠીક પણ વહેલો દઇ જજે."

ભગત ફાળિયાના છેડે રૂપિયા બાંધતા બાંધતા ઘર તરફ ચાલ્યા.

દિવાળી આવે એટલે ટોકરકાકા બધા ખેડૂતની ડાંગર એક
વખારમાં ભેગી કરાવે અને ગાડાં ભરાવી ભરાવીને ઉમરેઠ રવાના કરે.

પછી ટોકરકાકા હિસાબ કરી આપે: "જો તારા ૧૩૫ પહેલાના
બાકી હતા, ૧૪ા રૂપિયાની તું ચીજવસ્તુઓ લઇ ગયો. ૨૦ાા તારા
મહેસૂલ પેટે ભર્યાં અને ૨૭ાૢ વ્યાજ થયું, એટલે બધા મળીને ૨૦૭ાૢ
થયા. એમાંથી તારી ૮૦ મણ ડાંગર આવી એના ૮૦ પોણું ૬૦)
રૂપિયા આવ્યા. એટલે તારે ખાતે હવે ૧૪૭ાૢ રહ્યા. જો આ વખતે
તું ડાંગર બહુ થોડી લાવ્યો. ઘરમાં કેટલી રાખી?" "ઘરમાં તો વરહ
દા'ડા ચાલે એટલીય નથી."

"પણ તું આમ કરવાનો તો દેવું શી રીતે ભરવાનો? આ
વખતે ચણા કેટલા ઓર્યા છે?"

"પાંચ વીઘાંમાં."

"પેલા વાંટા વાળામાં કે?"

"હોવે."

"ઠીક, ત્યાં તો સારા ચણા થવાના. જો સાંભળ, આ વખતે
બધા ચણા આપી જા અને આ દેવું કાઢી નાખ. આમ ને
આમ કેટલો તણાયા કરીશ! હમણાં તો હું પોતે પણ નાણાભીડમાં
છું. તમારા લોકોનું આવે કાંઇ નહિ અને લેવા ટાણે ચઢ્યા ઘોડે
ઊભા રહો! અહીં તે શું પૈસાનાં ઝાડ ઊગે છે?"

ગામમાં ટોકરકાકા જ્યાં જાય ત્યાં ગોદડું પાથરીને ઊંચે બેસાડે. કાકા બોલે નહિ એ પહેલાં તો હૂકાની ચલમ ભરી આપે અને કાકા ઘેર જાય એ પહેલાં તો દૂધનો લોટો એમને ઘેર પહોચતો કર્યો હોય!

તમે કહેશો, ત્યારે તો ટોકરકાકા પ્રત્યે લોકોને સદ્‌ભાવ! પણ એ તો હું તમને કહું ત્યારે ખબર પડે. ટોકરકાકા ન હોય ત્યારે લોકો માંહોમાંહે શું બોલે છે એ ખબર છે? "ઇ ટાકરિયો વાણિયોજ આપણને કારી કોરીને ખાઇ ગયો છે. અહીં આવ્યો ત્યારે ખાવાનુંએ ઠેકાણું હતું?"

મૂળો બારૈયો બોલ્યો: "અરે! ઈ આવ્યા ત્યારે એને મણ બંટી તો મેં આપી'તી. હાથે ખાંડીને બેટા ભાઇ બિચારા રાંધી ખાતા. આજે તો ગામનાં અડધાં ખેતર એના ઘરે છે અને પાંહે બે પૈસાનો છવ છે એ જુદો. આ ઉમરેઠમાં ઈંટેરી ઘર ચણાવ્યું તે આપણા પૈસામાંથીજ ને!"

જેરાભાઇ કહેશે: "એણેજ આપણને લૂંટી ખાધા છે. વ્યાજના ઘોડામાંથી ઊભાજ કયાં થવા દે છે? એનું ઘર ભર્યાંજ કરીએ છીએ તોએ એ તો લાવ, લાવ ને લાવ! હાહરાનું લાવે તે કયાંથી? દી આખો મજૂરી કરી કરીને મરી જઇએ છીએ, ચોમાસામાં ઢીંચણુ-ઢીંચણુ હમાણાં બેડામાં કળી જઇએ છીએ, તોએ કરમે તો બાવટાનો રોટલો ને ઢેફડું અને જોને, ઈ તો વગર પરસેવે ઘીદૂધ ખાય છે ને! એનો નાનો ભાઇ હમણાં આવ્યો છે, જોયો ને? ખાસો છે ને હાથીના બચ્ચા જેવો!"

રામો કહેશે "એ તો ભાઇ કરમમાં હોય એવું ભોગવવાનું. આપણે કરમે મજૂરી લખી છે ને એના કરમમાં ઘીદૂધ લખ્યાં છે."

નાથો બોલી ઊઠે છે: "શું પથરા કરમમાં લખ્યું છે! આપણે આપ્યા કરીએ પછી એ ખાયજ ને! આપણામા દૈવત હોય તો આપણી હજાર માણસની વસ્તીને ઈ એકલો શી રીતે લૂંટી શકે! પણ આપણે તો ઈજ લાગના છીએ. કોઇનો બાપ મરી ગયો હોય અને એ એના ગજા ઉપરવટ જઇનેએ જો એના બાપનું કારજ ન કરે તો નિંદા કરવામાં શૂરા! એમ નથી સમજતા કે કારજનું ખાધેલું

મૈં તુમ્હેં આનેવાલે કિસી બોલ્શેવિકોં યા કમ્યુનિસ્ટોં કે શાસન સે નહીં ડરાના ચાહતા, પર યદિ તુમ ભય કે ભાવ સે ઉચિત લાભ ઉઠાના ચાહો, તો તુમ્હેં પરમેશ્વર સે ડરને કો અવશ્ય કહતા હૂં, દૂસરે શબ્દોં મેં તુમ્હેં અપને પાપોં સે ડરને કો અવશ્ય કહતા હૂં, યા ઉન ગરીબોં કી આહોં સે ડરને કો કહતા હૂં, જિનકી કિ તુમ અપની પૂંજી દ્વારા બરબાદી કર ચુકે હો ઔર કર રહે હો; જિનકી ઇસ સમય અપની પૂંજી-દ્વારા ન સહાયતા કરના પાપ કી હદ તક પહુંચ ગયા હૈ ઔર જિનકી હૃદય-વિદારક ગરીબી સ્વરાજ્ય ન હોને કે કારણ (તુમ્હારી પૂંજી કે ગુલામી બઢાને મેં લગે હોને કે કારણ) ન કેવલ ઉત્પન્ન હુઇ હૈ, કિન્તુ દિનોંદિન બઢ રહી હૈ.

મેરે કહે ઇસ સચ્ચે વ્યાપાર મેં લગને દ્વારા તુમ્હેં બહુત-સા વૈયક્તિક લાભ હોગા, ઐસા કોઈ લાલચ ભી મૈં તુમ્હેં નહીં દેના ચાહતા. પરંતુ યદિ તુમ લાલચ વ સ્વાર્થ કે ભાવ સે ઉચિત લાભ ઉઠાના ચાહો, તો મૈં કહતા હૂં કિ વાસ્તવિક સ્વરાજ્ય પા લેને મેં, આમ જનતા કા ભલા કરનેવાલા સ્વશાસન સ્થાપિત કરને મેં, તુમ્હારા વૈયક્તિક લાભ ભી બહુત હોગા. તુમ્હારે બાલ-બચ્ચોં, તુમ્હારી આનેવાલી સંતતિ કો લાભ પહુંચેગા ઔર યહ સાર્વજનિક લાભ કે બાદ મેં હોનેવાલા તુમ્હારા વૈયક્તિક લાભ હી તુમ્હારા સચ્ચા ઔર સ્થિર લાભ હોગા.

ઇસ લિયે મૈં તુમ્હેં ગુલામી સે છુડાને કે ઇસ વ્યાપાર મેં અપની સબ પૂંજી લગા દેને કો કહતા હૂં.

× × × ×

પૂંજીપતિ ભાઇયો ! ક્યા તુમ્હેં માલૂમ હૈ કિ જિસ પૂંજી સે તુમ અપને કો પૂંજીપતિ સમઝતે હો, વહ પૂંજી તુમ્હેં પરમેશ્વરને પ્રદાન કી હૈ, વહ પૂંજી તુમ્હેં 'પ્રજાપતિ' ને દે રખી હૈ, અતઃ વહ પ્રજાપતિ કે કામ મેં હી ખર્ચ હોની ચાહિયે ? યદિ તુમ પરમેશ્વર કી બાત નહીં સમઝને, તો યૂં હી કહો કિ યહ પૂંજી પ્રજા કી હૈ, આમ જનતા કી હૈ, જનતા-દેવતા કી હૈ. યહ કિસી-ન-કિસી ઢંગ સે તુમ્હેં જનતા સે મિલી હૈ. યહ તુમ્હારા ભ્રમ હૈ કિ યહ પૂંજી

તુમ્હેં તુમ્હારે બાપ-દાદા સે મિલી હૈ, યા તુમને યહ અપની બુદ્ધિમત્તા યા બાહૂ-બલ સે કમાયી હૈ. તુમ્હારે બાપ દાદાને દી હૈ તો યહ જનતા કી હી ચીજ દી હૈ, ઔર તુમ્હારા બુદ્ધિ-બલ ઔર બાહૂ-બલ ભી તુમ્હેં જનતા કે સિર ચઢને સે મિલા હૈ, જનતા (પ્રજાપતિ) સે હી મિલા હૈ. નિઃસંદેહ સબ ધન પ્રજાપતિ કા હૈ. ક્યા સચમુચ હી તુમ સમઝતે હો કિ તુમ્હારે પાસ પડી યહ પૂંજી તુમ્હારી હી હૈ? તબ તો તુમ ઉસ વ્યાપાર કો નહીં સમઝ સકતે, જિસમેં અપની સબ પૂંજી લગા દેને કો મૈં કહતા હૂં. સ્વરાજ્ય-પ્રાપ્તિ કે મહાન્ વ્યવસાય કો તુમ તભી સમઝ સકતે હો, યદિ તુમ અપની પૂંજી કો જનતા કી પૂંજી સમઝો, જબ કિ તુમ અપને સબ ધન કો ભારત માતા કા ધન સમઝો. જૈસે કિ મુનીમ યા ખજાનચી લાખોં કરોડોં રુપયોં કા લેન-દેન કરતા હૈ, પર વહ અપને લિયે કુછ પરિમિત (સૌ પચાસ) રુપયે હી માહવાર પ્રાપ્ત કરતા હૈ વહ પીઢી યા ખજાના તો શેઠ યા સરકાર કા હી રહતા હૈ; વૈસે હી અપને બુદ્ધિશ્રમ વ શરીરશ્રમ કે પ્રતિફલ મેં તુમ અપને ભરણ-પોષણ કે યોગ્ય એક નિયમિત રકમ લે સકતે હો, પર વહ સંપૂર્ણ સંપત્તિ વ પૂંજી તો હમારી ભારત માતા કી હી હૈ, યા ઈશ્વરીય સરકાર કી હી હૈ. જિસ ક્ષણ તુમ ઇસે અપના સમઝતે હો, ઉસી સમય તુમ પૂંજીપતિ રહને કે અધિકારી નહીં રહતે. યહ ઔર બાત હૈ કિ ઉસી ક્ષણ તુમ સે પૂંજી છીન નહીં લી જાતી, યા અમાનત મેં ખયાનત કરનેવાલે ખજાનચી કી તરહ તુમ તુરંત નિકાલ નહીં દિયે જાતે, પરંતુ યાદ રખો કિ ઐસા ભી હોતા હૈ, અવશ્ય હોના હૈ; કેવલ દેર ઇસલિયે દીખતી હૈ, ચૂંકિ તુમ્હેં સુધારને કા પૂરા-પૂરા અવસર દિયા જાતા હૈ. ઇસલિયે યદિ તુમ્હેં અપની પૂંજી મેં સ્વત્વ વ સ્વામિત્વ કા અભિમાન હૈ, તો શીઘ્ર હી અપની ભૂલ કો સુધાર લો ઔર ઇસ પૂંજી કો ઇસકે માલિક (જનતા વ પ્રજાપતિ) કે હી કામ મેં ઇમાનદારી ઔર પ્રેમ કે સાથ લગાતે જાઓ. તભી તુમ અધિકાર પ્રાપ્ત પૂંજીપતિ રહોગે, અધિકારી પૂંજીપતિ બનોગે.

× × × ×

હે પૂંજીપતિઓ! યદિ તુમ્હારે ગુલામ બનને સે ઇન્કાર કરેંગે, તુમ્હેં અપના કીમતી શ્રમ બેચને સે ઇન્કાર કરેંગે, તો તુમ્હારી ધન કી પૂંજી કિસ કામ આયગી? તુમ્હારા પૂંજીપતિપના કિસ કામ કા રહ જાયગા? હે જિમીંદારો! પૃથ્વીપતિયો! મૈં ઔર મેરે સાથી કિસાન મરણાન્ત તક તુમ્હારી ગુલામી (પરાધીનતા, નહીં સ્વીકાર કરેંગે, તો તુમ અપની જિમીંદારી કિસ પર દિખાઓગે? યદિ હમ અપના શારીરિક શ્રમ કિસી પ્રકાર કે દેશઘાતક, ધર્મદ્રોહી કાર્ય મેં દેને સે ઇન્કાર કરેંગે, યદિ હમ તુમ્હારે ઇશારે સે તુમ્હારે પૂંજીપતિત્વ કે સ્વાર્થ કો પૂરા કરનેવાલે લેખ લિખને યા પુસ્તકેં રચને કો સ્વપ્ન મેં ભી સ્વીકાર ન કરેંગે ઔર યદિ હમ તુમ્હારે ધન કે લાલચ મેં આકર અધર્મ કો ધર્મ ઔર દેશદ્રોહ કો દેશસેવા ન માન લેંગે; તો તુમ્હારી પૂંજી યા તુમ્હારી જિમીંદારી હમેં અપના ગુલામ કૈસે બના સકેગી? હમ તુમ્હારે ભરોસે નહીં જીતે હૈં ઔર ન જીયેંગે. હમ તો અપને શ્રમ કી શક્તિ પર, શ્રમ કી પૂંજી-પર જીવેંગે ઔર જીતે રહેંગે. અપને શરીર કે પસીને કે, મન કી પવિત્રતા કે, ઔર આત્મા કી શક્તિ કે બલ પર હમ જીવેંગે, ઔર સુખપૂર્વક જીવેંગે. તુમ્હારે ધન કી તરફ હમ આંખ ઉઠાકર ભી નહીં દેખેંગે! તુમ્હેં ગરજ હોગી, તો તુમ્હારા ધન ગુલામ હોકર હમારે પાસ આવેગા. પર હમ ધન કે ગુલામ બનકર કભી તુમ્હારે ધન કે પાસ નહીં જાયંગે. મનુષ્ય કો ગુલામ બનાને વાલી તુમ્હારી બડી-બડી મૈશીનરિયાં પડી રહ જાયંગી. હમ તો ખુરપે ઔર હલ સે અપના અન્ન પૈદા કરેંગે ઔર ચર્ખે ઔર કરઘે સે અપના કપડા તૈયાર કર લેંગે, પર ઇસ સર્વોદય કરનેવાલે અપને સ્વાભાવિક જીવન કો છોડ કર (ઔર તુમ્હારી શર્તોં પર) તુમ્હારી મૈશીનરિયોં પર નહીં આવેંગે. જબ હમ અપને ઇસ સ્વાવલંબન ઔર શ્રમ કે મુકાબિલે મેં તુમસે મિલને-વાલે ધન કો ઠુકરા દેંગે, તો કરોડોં અશર્ફિયાં રખતે હુએ ભી તુમ્હેં બાધિત હોકર અપના શ્રમ સ્વયમેવ કર લેના પડેગા ઔર જીવન કા યહ અમૂલ્ય પાઠ સીખ લેના પડેગા. ઇસ પ્રકાર, હે. ધન કે પૂંજીપતિયો! હમ તુમ્હેં સિખા દેંગે, વહ સમય આનેવાલા હૈ જબ

હમ (શ્રમી) તુમ્હેં દિખા દેંગે, કિ ધન કી પૂંજી કી, અપેક્ષા લાખોં ગુના કીમતી હમારી શ્રમ કી પૂંજી હૈ; હમ દિખા દેંગે કિ સબસે કીમતી યંત્ર (મૈશીનરી) યહ પરમેશ્વર કા બનાયા હુઆ જીતાજાગતા મનુષ્યયંત્ર હૈ ઔર સબસે અધિક કીમતી પૂંજી યહ હમારી શારીરિક, માનસિક ઔર આત્મિક શ્રમ કી પૂંજી હૈ.

ઔર જબ તુમ્હેં દીખેગા કિ શારીરિક, માનસિક ઔર આત્મિક પૂંજીયોં મેં ભી ઉત્તરોત્તર પૂંજી શ્રેષ્ઠ હૈ, તો તુમ ધન કમાને કી અપેક્ષા શરીર ઔર મન કી શક્તિ પાને મેં ઔર ઉસસે ભી અધિક આત્મિક શક્તિ કા ઉપાર્જન કરને મેં જીજાન સે કોશિશ કરોગે. તબ તુમ 'ધન કે પૂંજીપતિ' કહલાને મેં શરમાઓગે ઔર સંસાર જિન્હેં પૂંજીપતિ નહીં કહતા, વૈસે પૂજીપતિ બનના ચાહોગે.

× × × ×

તો આવેં, બહુત દેર હો ગયી હૈ, અબ તો હમ સબ પૂંજીપતિ આવેં. અપની-અપની ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકાર કી પૂંજી રખનેવાલે હમ સબ ભારતવાસી આવેં ઔર સબ અપની-અપની પ્રકાર કી પૂંજી ક અપની શક્તિભર થોડે-બહુત હિસ્સે લેકર ઇસ વ્યવસાય મંડલ કો બના લેવેં તથા સંસાર કો ચકિત કરનેવાલા અપના યહ મહાન્ વ્યવસાય શુરૂ કર દેવેં. જિન મહાનુભાવોં કે પાસ આત્મશક્તિ કી સર્વશ્રેષ્ઠ પૂંજી હૈ, વે ઉસે લેકર આવેં, જિનકે પાસ બુદ્ધિ કી ચામત્કારિક પૂંજી હૈ વે ઉસે લાવેં, એવં મન, પ્રાણ ઔર શરીર કી સંપત્તિ રખનેવાલે ઉન્હેં પ્રસ્તુત કરેં, ધનવાલે ભી અપને રુપયે-પૈસે લાવેં ઔર હમ સબ ભાઈ અપની ઇન સબ પૂંજિયોં કો ભારત-માતા કે ચરણોં મેં રખ દેવેં. ઇસ પ્રકાર અપની માતા કા આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કરકે ઇસ બડે ભારી સ્વરાજ્ય-વ્યવસાય કો ચાલૂ કર દેવેં. અપની સંપૂર્ણ-શક્તિ સે ઇસ વ્યવસાય કો ચલાતે જાવેં. ચાહે કિતની કઠિનાઇયા આવેં, પર ઘબરાવેં નહીં, જી-જાન સે લગે રહેં. યહ ધ્યાન રખેં કિ હમેં ચાહે સફલતા હો યા વિફલતા, પર હમને કરના યહી હૈ. ઇસકા કરના હી સફલતા હૈ. ઇસ નિષ્ઠા સે યદિ હમ સતત યત્ન કરતે જાયેંગે, તો ઇસ મહાન્ વ્યવસાય કા જો પરિણામ નિકલને વાલા હૈ, વહ મહાન

હી સુંદર હૈ, બહુત હી પુષ્ટ હૈ ઔર બહુત હી દિવ્ય હૈ. વહ વ્યાપાર સફલ હોગા, તો કરોડો ભૂખોં કો ભર-પેટ અન્ન મિલને લગેગા, નગ્નોં કે તન ઢકે જાયંગે, હમારે મનો મેં મુરઝી હુઈ ગુલામી સ્વાત્માભિમાન કે રૂપ મેં બદલ જાયગી, સબ પાપ કુરીતિયાં ઔર અત્યાચાર શાંત હોંગે, ભારત કી કલા, વિદ્યા ઔર જ્ઞાન પુનરુજ્જીવિત હોવેંગે, ભારત કી વૈદિક સભ્યતા કા નિર્બોધ વિકાસ હોગા, દેશ કે નર-નારી અપની શારીરિક, માનસિક ઔર આત્મિક ઉન્નતિ કે લિયે બંધનમુક્ત હોવેંગે, ભારત સંસાર મેં ફિર ઊંચા કરકે ખડા હોને યોગ્ય હો જાયગા, ભારતીયતા અપને ખોયે હુએ આધ્યાત્મિકતા કે ખજાને કો ફિર પાકર ચમક ઉઠેગી, ઔર શાયદ દુઃખી જડવાદ સે ભરમાયે હુએ ઔર હિંસા તથા લોભ સે પીડિત સંસાર કો શાંતિ પ્રદાન કરેગી. ઉસ સમય સચ્ચે અર્થોં મેં 'ભારતમાતા કી જય' હોગી ઔર 'વંદે માતરમ્' કે નારે કો સફલ કરતે હુએ તેંતીસ કોટિ ભારતવાસી અભીષ્ટ સ્વરાજ્ય કી ભેંટ કો ઉસકે ચરણોં મેં રખતે હુએ અપની માતા કા વંદન કરેંગે.

પૂંજીપતિયો! ક્યા ઇસ વ્યવસાય મેં તુમ લગોગે!

('અલંકાર' માસિકના એક અંકમાંથી)

९५-'मूडी'-गीतानो 'अगियारमो' अध्याय

(લેખકઃ-શ્રી. સર્ચલાઇટ)

(ભગવદ્‌ગીતાના અગિયારમા અધ્યાયમાં ભગવાનના વિરાટસ્વરૂપનું વર્ણન છે. તેની ભૂમિકા ઉપર ભગવાન 'મૂડી' પોતાના અનુયાયીને પોતાના સ્વરૂપની પ્રતીતિ આપે છે. આ આખી વસ્તુ 'રીલિજિયન ઑફ્ કેપિટલના એક પ્રકરણ ઉપરથી ઉપજાવવામાં આવી છે. રા. 'સર્ચલાઇટ' તેમની લાક્ષણિક શૈલિમાં આ આખી વસ્તુ રસપ્રદ રીતે રજૂ કરે છે. ભગવાનની માફક મૂડીનું સ્વરૂપ પણ એટલુંજ વ્યાપક અને પ્રભાવશાળી છે. —તંત્રી)

ભગવાન મૂડી ઉવાચ

સાંભળ હે વત્સ! ધ્યાન દઇને સાંભળ. ઓ પૃથ્વીના માનવ, શ્રવણ કર મારા સ્વરૂપદર્શનને.

હું માનવભક્ષી દેવ છું. મિલમાં, ફેક્ટરીમાં, ખાણોમાં અને ગોદીઓમાં હું ટેબલ ઉપર બેસું છું. કામદારોનો શ્રમ એજ મારો આહાર છે. તેમના શ્રમમાંથી મૂડીનું સર્જન કરનાર મનેજ જાણ. મારો આદિ અને અંત કોઇ જાણતું નથી, મારું સ્વરૂપ કોઇ સમજતું નથી. હું અનંત અને અનાદિ છું. માનવનબળાઇમાંથી હું બળ મેળવું છું અને શ્રમજીવીઓ મારામાંથી બળ મેળવે છે.

સુધરેલી મનાતી સંસ્કૃતિનો હું આત્મા છું! મારાં સ્વરૂપ એક નહિ પણ અનેક છે. જે વસ્તુની આપ–લે થાય છે તે સર્વ વસ્તુઓના મૂલ્યને તું મારું સ્વરૂપ સમજ! વેપારવણજની પ્રત્યેક વસ્તુઓના અણુએ અણુમાં મારું અસ્તિત્વ છે. મારા વિનાની કોઇ વસ્તુ નથી અને કોઈ વસ્તુ એવી નથી કે જેમાં હું નથી

સર્વવ્યાપી

અને પૃથ્વીના પટ પર હું દરેક વસ્તુમાં વાસ કરું છું. સોનામાં જે ચળકાટ છે તે તું મને જાણ અને કચરામાં પણ તું મને જો. શરાબમાં જે લહેજત છે તે પણ હું છું અને સોમલમાં જે ઝેર છે તે પણ હુંજ છું. હું દરેક વસ્તુમાં વસું છું.

મારા શરીરને માનવ સ્પર્શી શકે છે–સૂંઘી શકે છે–પણ મારો આત્મા ઇશ્વર કરતાં પણ વધુ સુંદર છે. માનવઇન્દ્રિયો તો ઇશ્વર અનુભવી શકે છે, પણ મારા આત્માની ઓળખ તેમને કદી થતી નથી. મારો આત્મા એ 'શાખ' છે. તેના આવિષ્કરણ માટે ભૌતિક શરીરની જરૂર નથી.

હું દરેકમાં પ્રાણ પૂરું છું. તેમજ દરેકનું પરિવર્તન મારા વડેજ થાય છે. પૃથ્વીના આ વિશાળ પટ પર મારા જેવો કોઇ [illegible] નથી. જંગલ, ખનિજો અને ટોળાંનાં ટોળેટોળાંને [illegible] નાટકોના પોશાકમાં હું ફેરવી શકું છું. હું [illegible] કરું કે

રેલવેની આગગાડી ચાલે. મિલમાં વિજલ ચાલે કે પેલી ખાણનાં યંત્રો ફૂદકા મારે છે.

મારી પ્રવૃત્તિઓ

જે જે દેશોમાં મારું આધિપત્ય છે ત્યાં ત્યાં મારી પરવાનગી વગર કંઇ થતું નથી. હું જ વીજળી ઉત્પન્ન કરું છું. કુદરતનાં કહેવાતાં બળો હું જ છુપી આવું છું અને આ બળો માનવ ઉપભોગને માટે હું જ પછી મુક્ત કરું છું.

જ્યાં જ્યાં હું જનારું છું ત્યાં ત્યાં કરાળ કાળ સમી ચીમનીઓ ધુમાડાના ગોટેગોટા કાઢવા માંડે છે-યંત્રોમાં નવજીવન પ્રગટે છે-ઉદ્યોગો ઊભા થાય છે.

જેના ઉપર મારી અવકૃપા છે, તેઓ નાગા અને ભૂખ્યા જંગલે જંગલે ભટકે છે. તેમને મારા અનુયાયીઓ પકડે છે અને તેમની પાસે શ્રમ કરાવે છે. તેમનું ખનિજ દ્રવ્ય લઇ લે છે.

અને મારી અમીદષ્ટીથી મુક્ત બનેલા આ માનવીઓ જો મજબૂત હોય તો તેમને ગુલામ બનાવવામાં આવે છે, જો હોશિયાર હોય તો તેમને ઓછું વેતન આપીને વધુ કામ લેવામાં આવે છે.

સાયન્સનો સરમુખત્યાર

વિજ્ઞાન, શ્રમ અને સદ્‌ગુણમ.થી મારાં તત્ત્વને તમે કાઢી લો અને તે રાખ જેવાં થઈને વેરાઇ જશે. મારા વગર વિજ્ઞાન સૂકા ઝાડની માફક સુકાઇ જાય છે. મારી સ્નેહાળ નજર વગર શ્રમ માત્ર દુઃખજ સર્જે છે.

માનવને મારા વગર કોઇ સંતોષી થઇ શકે તેમ નથી. તે મારી ...છવાડે ભમ્યા કરવાનો. આ બાબતમાં તમારા કહેવાતા ભગવાનથી ...ણ હું વધુ બળવાન છું. તમારા ભગવાનને કોઈ ભજતું નથી. ...ટલે તે ઇશ્વરપૂજા ન કરનાર ઉપર આટલો ગુસ્સો બતાવે છે. પણ ... ન ઇચ્છું છતા પણ મારા મંદિરમાં અનુયાયીઓ ઊભરાય છે. ... હું જ્યારે ઇચ્છું ત્યારે માનવને માટે સ્વર્ગ ઊભું કરું છું. હું ...રે ગુસ્સે થાઉં ત્યારે માનવને યાતનાની ઊંડી ખીણમાં ધકેલી શકું છું. ...મને કોઇ પૂછનાર નથી. મારા નિર્ણય સામે અપીલ નથી.

જીવંત જગત ઉપર મારું સામ્રાજ્ય એકસરખું અને અવિચળ છે.

પૃથ્વીનો સમ્રાટ

હું પૃથ્વી પર અદશ્ય સમ્રાટ છું.

અસત્ય, અદેખાઇ, લોભ, છેતરપિંડી અને ખૂન એ મારા સંરક્ષકો છે. શહેરમાં અને કુટુંબમાં હું કલહ ઉત્પન્ન કરું છું, જ્યાં જ્યાંથી હું પસાર થાઉં છું ત્યાં ત્યાં ગુસ્સો, નિરાશા અને અસહાયતા મૂકતો જાઉં છું.

હું દયાહીન દેવ છું. કલહ અને દુઃખ વચ્ચે વસતાં મને આનંદ આવે છે; કામદારોને તો હું કસાઈ લાગું છું અને મારા પસંદગી પામેલાઓને પણ હું બચાવતો નથી.

શ્રમજીવીઓ મારાથી અળગા થઈ શકે તેમ નથી. તેઓ મારાથી નાસી છૂટવા માટે ફાવે તેટલો યત્ન કરે તોપણ તે નિષ્ફળ નીવડવાનો છે. જંગલમાં જાય તોપણ હુ તેને ત્યાં સામોજ મળું છું. ધરતીના પેટાળમાં જઇ પેસે તો ત્યાં પણ હું તેને સામો દેખાઉં છું. મારી જાળ મોટી છે. આ જાળમાંથી કોઇ છટકી શકતું નથી અને છટકી શકશે નહિ. કામદાર એ મારો કેદી છે અને પૃથ્વી તેનું કેદખાનું છે.

મારી મહેરબાની મેળવશો તો?

જે મૂડીવાદીઓ મૂર્ખા અને બોટ હોય છે તેમના ઉપર હું ગુસ્સે થાઉં છું. મને પસંદ પડેલા અનુયાયીઓ શારીરિક અને માનસિક રીતે મારા એકલાનાજ પૂજક છે.

હું તેમની આગળ સ્વર્ગનાં સુખ ઊભાં કરું છું જ્યાં તેમની દરેક ઇચ્છાનો હું અવરોધ કરું છું. મારા ચુસ્ત અનુયાયી આગળ ભોજનના થાળ પડ્યા હોય છે પણ તે કંઇ ખાઇ શકતો નથી.

તેની શય્યા મખમલ જેવી સુંવાળી રાખું છું, છતાં હું તેને ઊંઘવા દેતો નથી. તેને માટે હું દેશની યૌવનાઓને હાજર રાખું છું, જ્યાં તેના શરીરમાં ઇન્દ્રિય માણવાનું જોર નથી.

તેને જગતે સર્જેલી સઘળી વસ્તુઓ સાંપડે છે, જ્યાં તેના ઉપભોગની હું મના કરું છું.

જીવનમાં તેને રસ નથી છતાં મૃત્યુ માટે તે જરાએ તૈયાર નથી.

અવકૃપા થશે તો ?

અને જ્યારે મારી અવકૃપા ઉતરે ત્યારે હું તેને શ્રમજીવીના સમુદાયમાં ધકેલી દઉં છું. તે જ્યારે થાકે ત્યાર પહેલાં હું તેને ગરીબ બનાવી દઉં છું.

મૂડીવાદીઓ મારા આયુધ છે, તેઓજ મારા જોખર છે. તેઓ દયાહીન રીતે મજૂરીના ચાબખા વાપરી રહ્યા છે. તેઓ સમાજમાં સન્માન પામે છે, છતાં હું તેમને ધિક્કારું છું.

જગતની પ્રવૃત્તિ માટે તું મનેજ જવાબદાર જાણ. માણસ પણ મારી ધૂનમાં મગજ ગુમાવી બેસે છે, તો પછી પામર પ્રાણીઓ તો શું વિસાતમાં ?

હું માણસની અજ્ઞાનતા જોઇને હસું છું. ભૂતકાળમાં લોક કહેતા કે, 'કામ કરો, અને તમો પૈસાદાર બનશો.' પણ હું તમને કહું છું કે, 'કામ કરો અને તમે ગરીબ બનશો, કામ કરો અને તમારી છેલ્લી વસ્તુ પણ મારવાડીઓને ત્યાં મૂકી આવવી પડશે.'

જગતમાં જેને તમે ક્રાન્તિ કહો છો તેનો હુંજ ઉત્પાદક છું અને મહાનમાં મહાન ગણાતા સત્તાના સરમુખત્યારો મારી અવકૃપાથી ગરીબાઇના ઊંડા ગર્તમાં ગબડી પડ્યા છે.

મારી કાર્યપદ્ધતિ

હે વત્સ! તેં મારાં બન્ને સ્વરૂપ વિષે વિગતવાર કહ્યું. હવે હું તને મારી કાર્યપદ્ધતિ વિષે અને મારા ભક્તો વિષે કંઇક કહીશ, જે તું ધ્યાનથી શ્રવણ કર.

આ લોક વિષે જેઓ મને ભજે છે, સદાય મારા નામનો મંત્ર જપે છે; જેઓ સીધી કે આડકતરી રીતે મારીજ પૂજા કરી રહ્યા છે, તેઓ બધા ઉપર મારી પસંદગી ઊતરતી નથી. તેમાંના બહુ થોડાજ મારી મહેરબાની મેળવવા સફળ થાય છે અને આ મહેરબાની મેળવેલામાંથી થોડાજ પૃથ્વીનાં સર્વ સુખોને પામે છે.

હું ક્યારે ખુશ થાઉં ?

આ વિષે મેં અત્યારથીજ ક્રમ નક્કી કરી રાખ્યો છે. જેઓ

મારી પૂજામાં સર્વ સાધનોનો ઉપયોગ કરે છે, જેઓ મારી મહેરબાની મેળવવા માટે સ્ત્રીપુત્રાદિકની પણ પરવા કરતા નથી, તેમજ અહર્નિશ મારા રટણમાંજ રહે છે તેના ઉપરજ હું આખરે પ્રસન્ન થાઉં છું.

અને જ્યારે હું પ્રસન્ન થાઉં છું ત્યારે તેમને વિશાળ સંપત્તિના ભોક્તા બનાવું છું. આ હું ત્રણ પ્રકારે કરું છું. કોઇને હું અચાનક પ્રચંડ વારસો આપીને સમૃદ્ધિવાન કરું છું, કેટલાકને લોટરીમાં પૈસાદાર બનાવું છું, ત્યારે મારા કેટલાક ભક્તોને ધીરધાર મારફત માલદાર બનાવું છું.

આ માલદારો અથવા મારી પ્રસન્નતા મેળવી ચૂકેલા સંપત્તિવાનો પણ મને ભૂલતા નથી. પણ તેઓ મારું મહત્ત્વ વીસરી જઇને આપેલી સંપત્તિ વેડફી નાખતા લાગે છે. તેમના ઉપર મારા શાપ ઊતરે છે અને તરતજ પાછા તે નિર્ધન બને છે.

વ્યાજની વ્યવસ્થા

પણ આ પ્રસન્નતા મેળવી ચૂકેલા કેટલાકોને પણ મારી પૂજા કરવાને માટે ખાસ ભોગ આપવાની જરૂર રહે છે. તેઓના પડેલા પૈસાને વધારવા માટે મેં વ્યાજની વ્યવસ્થા કરી છે. આ વ્યાજની આવક ઉપર તેઓ સુખેથી મોજવિલાસ માણી શકે તેવી મારી યોજના છે, પણ આ પ્રસન્નતા મેળવી ચૂકેલાઓ પણ અનેક વાર મારા ગુસ્સાના ભોગ થઇ પડે છે. ત્યારે તેમને મળતા વ્યાજની રકમમાં હું કાપ મૂકું છું; એટલુંજ નહિ પણ એક ક્ષણવારમાં તેમની સંપત્તિ હું હતી ન હતી કરી શકું છું.

હું મારી કૃપા કે અવકૃપાનો પરચો દરરોજ કરાવું છું. જ્યારે તેઓ મારો અપરાધ કરે છે ત્યારે તરતજ નફાનું પ્રમાણ નીચે ઊતરતું જાય છે. નફો એ મારી કૃપાનું સ્વરૂપ છે.

મારા અનંત સ્વરૂપ વિષે મેં તને ઉપલક હકીકતજ કહી છે. વત્સ! યાદ રાખ કે આજે મેં તને જે કહ્યું છે તે જગતના વિદ્વાનોને પણ સુલભ્ય નથી.

("પ્રજામિત્ર કેસરી" ના એક અંકમાંથી)

९६–नाम संकीर्तन पर एक प्रवचन

(લેખકઃ-પૂજ્યચરણ શ્રીપ્રભુદત્તજી બ્રહ્મચારી)

नाम संकीर्तनं यस्य सर्व पाप प्रणाशनम् ।
प्रणामो दुःख शमनस्तं नमामि हरिं परम् ॥

મૈં આપસે અલગ હો રહા હૂં, કલ આપ અપને ઇસ અખંડ કીર્તન કો સમાપ્ત કરેંગે. વૈસે તો નામ કીર્તન કી કભી સમાપ્તિ હોતી નહીં હૈ ન હોની ચાહિયે, ફિર ભી સૂર્ય ઉદય હોતે હૈં અસ્ત હોતે હૈં યહ કહાવત હૈ, સૂર્ય જિસ પ્રકાર કભી અસ્ત નહીં હોતે વે સદા ઉદિત હૈં, ઉસી પ્રકાર કીર્તન તો સદા અખંડ એક રસ હૈ ઔર હોના ચાહિયે. આપ સબ કીર્તન કા ભાવ સમઝને હી લગે હૈં, કુછ થોડા બહુત રસ ભી આપ સબકો મિલને હી લગા હૈ તભી તો આપ સભી પ્રકાર કે લોગ અપના સમય ખર્ચ કરકે દિન મેં રાત્રિ મેં કીર્તન કે લિયે આતે હૈં, યહ કીર્તન સ્થાયી હોના ચાહિયે. આપમેં સે જો કીર્તન કો અપને જીવન કા એક આવશ્યકીય અંગ બના ચુકે હૈં યા જો બનાને કે ઉત્સુક હૈં ઉન સબસે મેરી પ્રાર્થના હૈ આપ પ્રાતઃકાલ ઉઠકર નગર કીર્તન કરેં! ઇસસે સ્વયં તો નામ ઉચ્ચારણ કરેંગે હી અન્ય જીવોં કે કાનોં મેં ભી ભગવન્નામ પડેગા. નામ કીર્તન, નામ શ્રવણ, નામ સ્મરણ, કૈસે ભી હો નામ પાપોં કા નાશ કરતા હી હૈ. અતઃ યહ સર્વોત્તમ ઉપાય હૈ. અચ્છી વસ્તુ કો બાંટકર ખાના ચાહિયે.

મહીને મેં એક બાર યા દોબાર અખંડ કીર્તન કા આયોજન આપકી ઓરસે અવશ્ય હોના ચાહિયે, કમ સે કમ પ્રત્યેક પૂર્ણિમા કો તો આપ નિયમ સે અખંડ કીર્તન કિયા હી કરેં! આપ થોડે દિનોં મેં સ્વયં અનુભવ કરને લગેંગે કિ ઇસસે આપ કે ભાવોં મેં કિતની ઉચ્ચતા આતી હૈ. આપ અધ્યાત્મ કી ઓર કિતને અગ્રસર હોતે હૈં.

જબ હમ સભી તરહ કે મનુષ્ય મિલકર ભગવાન કે સામને અહર્નિશ કીર્તન કરતે હૈં તો હૃદય મેં એક કોમલ ભાવોં કા ઉદય

હોતા હૈ, એક પ્રકાર કી શક્તિ ઉત્પન્ન હોતી હૈ જો જીવન કો સરસ બના દેતી હૈ. જિસ જીવન મેં સરસતા નહીં વહ નીરસ જીવન પશુજીવન હૈ.

આપ શ્રીરામા પ્ર૦ સ૦ મેં બૈઠકર શ્રીરામાયણ કા પ્રચાર કરતે હૈં, પ્રચાર કે માની યહ નહીં કિ આપ દૂસરોં સે રામાયણ પઢને કો કહેં ઔર ઉનકે પીછે લાઠી લેકર પડ જાય. પહિલે સ્વયં રામાયણ કા રસાસ્વાદન કરેં! ઉસકે આનંદ સાગરમેં ખુદ ડુબકી લગાવેં! આપકો આનંદ મેં છકા દેખકર લોગ બિના કહે ઉસે અપનાવેંગે. શ્રીરામાયણ મેં હૈ ક્યા? રામાયણજી મેં આદિ સે અંત તક નામ મહિમા હૈ, અતઃ નામ કા માહાત્મ્ય સમઝકર આપ નામ નરેશ કી શરણ મેં પહુંચ ગયે તો આપને શ્રીરામાયણ કા સાર તત્ત્વ પાલિયા ઔર કેવલ અક્ષરોં કો પઢકર વૈસે હી રહ ગયે તો યહ તો ધોખની વાલી વિદ્યા હો ગઇ. ભગવાન કા નામ, ઉનકા રૂપ, ઉનકી લીલા, ઉનકા ધામ યે હી ચાર મુખ્ય હૈં શ્રીરામાયણજી મેં યે ચારોં બાત હૈં ઔર નામ માહાત્મ્ય પર વિશેષ જોર હૈ. અતઃ આપ ગીતાજી, રામાયણજી કા પાઠ કરેં ઔર ભગવાન કે નામોં કા કીર્તન કરેં યહી મેરી આપ સે વિનય હૈ! ઇસલિયે અધિક ક્યા કહેં 'થોડે મેં જાનિયેં સુજાના.'

श्रीकृष्ण गोविन्द हरे मुरारे। हे नाथ नारायण वासुदेव॥

૯૭–प्रेमदर्शन

(લેખકઃ-શ્રી. યુગલ સ્નેહી દામોદરજી શર્મા)

પ્રેમ તૂ ક્યા વસ્તુ હૈ? તૂ કહાં રહતા હૈ? તુઝે કૌન પાતા હૈ? તૂ કિસકો મિલતા હૈ? તૂ કિસી કે પાસ આતા ભી હૈ યા નહીં? તેરે મિલને કા કોઈ રાસ્તા હોગા ભી તો નહીં? તેરા મકાન પૂછતે પૂછતે મેરે પાંવ થક ગયે હૈં. મેરી રસના સૂખ ગઈ હૈ. આંખોં કો નજર નહીં આતે. ફિર તેરા સ્વરૂપ કૌન જાન સકતા હૈ? યહ રસના તુઝે ગા સકતી હૈ? મુખ તેરા વર્ણન કર સકતા હૈ? પ્યારે સ્વામ-

સુંદર તેરે સિવા મિલેગા ! નહીં–તો પ્યારે પ્રેમ ! તૂ એેગ આ. મૈં પ
તેરા દર્શન કર લું. તૂ હૈ તો સબ મેં ! જડ મેં ચેતન મેં રહતા હૈ સ
વ્યાપક હૈ ! ફિર ! ઇતની દેર ક્યોં કરતા હૈ ! આ ! આ ! મૈં તુઝે હૃદય
રખ લું. હાં મૈં જાના–તૂ પ્યારે શ્યામસુંદર કે સાથ હી હૈ. તૂ કભી ઉન
છોડકર કહીં નહીં જાતા. વહ તેરે પીછે પીછે તન કી છાયા જૈસે હૈ.
પ્રેમ ! ઇસલિયે તૂ પહલે હમેં મિલજા. નહીં તો મેરે પ્યારે શ્યામ-
સુંદર મુઝે કભી ન મિલેંગે. સત્ય હૈ જિસકો તૂ મિલતા હૈ વહ સંસા-
રકો પાર કર જાતા હૈ. કર્મજ્ઞાન ઔર વૈરાગ્યાદિ સે ભી તૂ બઢકર
હૈ. લોકવ્યવહાર મેં તૂ પહલા હૈ. તેરે આધાર પર યહ સંસાર ચલ
રહા હૈ. તૂ મેરે પ્યારે શ્યામસુંદર કા નિજ રૂપ હૈ. તૂ જગતને
સારે શ્રેષ્ઠ સુખોં કા રાજા હૈ. તેરી સીમા કહાં તક હૈ ! તેરા પાર
તો હૈ હી નહીં. તો ક્યા ! તેરે મેં ડૂબ જાઉં–તો પાર હો જાઉંગા !
તેરે પાર હોને કા પરિશ્રમ વૃથા હૈ. અચ્છા–તો મૈં તેરેમેં ડૂબ જા-
નાહી પસંદ કરતા હું. તભી તૂ મિલેગા બસ—પ્રેમ ! અહો પ્રેમ !!
હા પ્રેમ !!! હે પ્રેમ !!!!......

હે પ્રેમ ! તૂ પતિતપાવન હૈ. તેરા શુદ્ધ શાંતિ અરુ સત્ય
સ્વરુપ હૈ. હે પ્રેમ ! તુઝે જો પહચાન લેતા હૈ. વહ તેરા રૂપ બન
જાતા હૈ. હે પ્રેમ ! તેરા દેવદુર્લભ સુખ કૌન વર્ણન કર સકતા
હૈ ? હે પ્રેમ ! તૂ સર્વ સાધનોં મેં ઉચ્ચ મહા સાધન હૈ, તૂ એક
હી સંસાર મહાસાગર સે પાર ઉતારને કે લિયે નૌકા રૂપ હૈ. તૂ હી
યજ્ઞ હૈ તૂ હી દાન હૈ. તૂ હી જ્ઞાન હૈ. તૂ હી ધ્યાન હૈ. તૂ હી નેમ,
ધર્મ ઔર કર્મ હૈ. તૂ હી વ્રત, જપ, તપ ઔર સંયમાદિ હૈ.
હે પ્રેમ ! તૂ પત્થર કો સોમ કરનેવાલા હૈ. તૂ અસંભવકો સંભવ
કર દેતા હૈ.

હે પ્યારે પ્રેમ ! આવો–આવો—એેગ આવો. જલ્દી મિલ જાવો.
હે પ્રેમ ! તૂ !! આ ! ગ !! યા !!! તુઝે મેરા અનેક બાર પ્રણામ
હૈ. આવો મેરે હૃદય કે અંદર છિપ જાવો. હે તન ! તૂ અપના
વિરહી જલ બરસાતા જા–હે રસના ! તુ પ્યારે શ્યામસુંદર મુરલી મનોહર
કા ગુણગાન કર !!–હે ચિત્ત ! તુ હૃદય મેં આયે હુએ પ્રેમ કા સ-

ધ્યાન કર. હે પ્રેમ—પ્રેમ ! તૂ ધન્ય હૈ. જિસકો તૂ મિલતા હૈ ઉસકો પ્યારા શ્યામસુંદર મુરલી મનોહર ભી મિલ જાતા હૈ. ઇસ લિયે તૂ મેરે પ્રીતમ સે ભી બડા કહલાનેવાલા તુઝે મેરા અનેક બાર પ્રણામ હૈ ઔર ઇસ દીન કંગાલ કી યહી મૂક પ્રાર્થના હૈ કિ તુ ઇસ હૃદય સાગરકો છોડકર કહીં મત જા.

પ્રેમ! પ્રેમ!! પ્રેમ!!!

('સંકીર્તન'ના એક અંકમાંથી)

૯૮—नामका रस

(લેખકઃ—પ્રિન્સિપલ એન. બી. બૂટાની, એમ. એ.)

બહુત બચપન મેં હી હમ લોગોંકો ગુરુ નાનકકા 'જપ સાહબ' કંઠ કરા દિયા જાતા થા. સિંધકે અનેક પરિવારોં મેં યહી પ્રથા થી. હમેં યહ બતલાયા જાતા થા કિ જબ હમ કિસી સંકટ મેં પડે તો હમેં 'જપજી' કા પાઠ કરને લગના ચાહિયે. ઇસસે સંકટ કટ જાયગા ઔર કોઇ-ન-કોઈ આકર હમારી રક્ષા અવશ્ય કરેગા. ઉસે પૂરી તરહ એવં શુદ્ધ રીતિસે કંઠસ્થ કર લેને કે બાદ કઈ મહીનેતક ઐસા કોઈ અવસર નહીં આયા જબ મુઝે કિસી કષ્ટ યા સંકટ મેં 'જપ સાહબ' કી યાદ કરની પડી હો. મૈં નિત્યપ્રતિ સ્નાન કરતે સમય 'જપ સાહબ' કી આવૃત્તિ કરતા થા—એક નિત્ય નિયમ કે રૂપ મેં, એક ધાર્મિક કર્તવ્ય સમઝકર. નહાના ભી જાતા થા ઔર પાઠ ભી કરતા જાતા થા—દોનોં ક્રિયાએં એક સાથ અપને-આપ હી ચલતી રહતી થી. અંત મેં એક અવસર ઐસા આ હી ગયા જબ મુઝે 'જપ સાહબ' કે પાઠકા પ્રભાવ પરખને કો મિલા. મૈં ઉસ સમય આઠ વર્ષકા થા. ખેલ કે મૈદાન સે રાત કો ઘર લૌટ રહા થા. કાફી દેર હો ચુકી થી. મેરા ઘર ભી દૂર થા. ચાંદની રાત થી. ચારોં ઓર સન્નાટા થા. મેરે મન મેં ભય હુઆ, જાને કિસ કારણ, પરંતુ તુરંત હી ચિત્ત મેં આયા કિ 'જપ સાહબ' કા પાઠ કરું. ચિત્ત મેં આના

था कि पाक साफ़ हो गया. मैं सफ़ाई पर पहुंच गया. कुछ दुःख
नहीं. न कोई चोर ही मिला, न किसी भूत-प्रेतने ही मुझे सताया.
दूसरे दिन मैंने अपने मन का इस प्रकार समाधान किया कि पाखाने
चित्त लग जाने के कारण अपनी बात मेरे मनसे हट गयी, और
कोई बात नहीं थी. दुःखा भी ठीक ऐसा ही, उस समय भी मेरी
बुद्धि इतनी तीक्ष्ण थी कि वह इन सब बातों का अर्थ लगा सकती थी.

उसके बाद जीवनने एक विचित्र पलटा खाया. धर्म और
धार्मिक कही जानेवाली सारी बातों से मेरा नाता टूट गया. बाहर
बाहर से तो यह एक उदासीनता का भाव था, परंतु भीतरसे मेरे
मन में धर्म के प्रति एक मौन तिरस्कार था. जहां कहीं भी कोइ
धार्मिक बात होती, कोइ धार्मिक प्रसंग छिडता, कोइ धर्मचर्चा
होती, कोइ उत्सव या समारोह होता, या किसी धार्मिक पुरुष का
नाम ही आ जाता, मैं झट उस स्थान से खिसक जाता. मुझे ये
बातें सुहाती ही न थी. पूरे नौ साल के बाद मुझे वह स्थिति पुनः
प्राप्त हुइ, जिसे मैं अपनी वर्तमान धारणाके अनुसार मानसिक
स्वस्थता की स्थिति समझता हूं. तब मैं सारी बातों का निरीक्षण
करने लगा. मैंने एक बार देखा कि एक ब्राह्मण देवता, जिनका
मेरे गांवही में नहीं, सिंध के कइ स्थानों में बडा सम्मान था, बरा-
बर अपने दाहिने हाथ के अंगूठे को उसी हाथ की अंगुलियों पर एक
ही ढंग से फेरा करते थे. इससे मालूम होता था कि वे किसी खास
प्रयोजन से ऐसा करते थे, यदृच्छा से नहीं. मैंने एक दिन उनसे
इसके बारे में पूछा. उन्होंने बडे प्यार से मुझे बतलाया कि वे ॐ का
जप करते रहते हैं और अंगुलियों पर जप की संख्या गिनते जाते
हैं. इस बातने मेरी कल्पना को जगा दिया. मैंने पहले कभी पढा तो
था कि इस शब्द का बडा ही गंभीर अर्थ है, परंतु उस अर्थ को
मैं समझ नहीं पाया था. फिर क्या था, मैंने स्वयं ॐ के जपका
अभ्यास शुरू कर दिया. शुरू करते ही मुझे बडा लाभ हुआ. मुझे
कइ प्रकार की चिंताएं सताया करती थी. इन चिंताओं को परास्त
करने की जितनी भी हिकमतें मैं जानता था, उनमें समय लगाता

થા. મૈં ઐસે સમયોં મેં પ્રાયઃ દૌડને ચલા જાયા કરતા અથવા અપની રસાયનશાલા મેં બોતલોં કો સલીકે સે ઠીક કરને લગતા યા અપની પુસ્તકોં કે તરતીબ સે સજાને લગ જાયા કરતા થા; પરંતુ જપ કે રૂપમેં મુઝે સારી દુશ્ચિંતાઓંસે મુક્ત હોનેકા એક બહુત હી સુગમ ઉપાય મિલ ગયા. સબ સે બડા ચમત્કાર તો એક બાર હુઆ, જિસે વિસ્તારપૂર્વક લિખને કા લોભ મૈં સંવરણ નહીં કર સકતા. લગભગ ઉન્નીસ વર્ષકી બાત હૈ, મુઝે અપને કાલેજમેં અજ્ઞાનકે વિષયમેં કુછ બોલના થા. કાલેજકે પ્રિંસિપલ ઉસ અવસર પર પ્રમુખકા આસન ગ્રહણ કરનેવાલે થે, મૈં ઉન દિનોં સહકારી પ્રિંસિપલ થા. 'અજ્ઞાન' કે વિષયમેં મુઝે કયા કહના હૈ, ઇસકા સાંગોપાંગ ચિત્ર તો મેરે મન મેં થા; પરંતુ મૈં અપને વક્તવ્ય કા ઉપસંહાર કિસ તરહ કરૂં, યહ બાત મેરે ધ્યાન મેં નહીં આયી થી. મુઝે આખિરી વક્ત તક યહ બાત સૂઝ નહીં રહી થી. મૈં ચાહતા થા કિ વહ બાત મેરે ધ્યાન મેં આ જાય. ભાષણ શુરૂ હોને મેં કેવલ પાંચ મિનટ કી દેર થી. મેરે મનમેં આયા કિ મૈં મૌન હોકર ૐ કા જપ શુરૂ કર દૂં. યહી મૈંને કિયા. આખિરકાર વહ બાત જિસે મૈં ખોજ રહા થા, બડી શાન કે સાથ મેરે દિમાગમેં આ ગયી. તબસે મૈં યહ સમઝ ગયા કિ ભાવ ભી ચેષ્ટાસે જગાયે જા સકતે હૈં. ૐ કે જપ કા ઇસ દિશા મેં મેરા યહ પહલા હી પ્રયોગ થા ઔર ઉસસે પહલી હી બાર જો અનુભવ મુઝે હુઆ, ઉસકે બાદ પ્રાયઃ હર બાત મેં મૈં ઉસ કા પ્રયોગ કરને લગા. જો લોગ બુદ્ધિ કે વિકાસ મેં લગે હુએ હૈં, ઉનકે સામને દર્શન કી જિતની ભી ગંભીર ગુત્થિયાં ઔર જટિલ પહેલિયાં આતી હૈં, ઉન્હેં મૈં ૐ કા જપ કરકે બડી આસાની સે સુલઝા લિયા કરતા; ઉસ જપસે ચિત્તમેં એક અદ્ભુત નીરવતા છા જાતી, જિસકે અંદર ભાવ અપને આપ મેરે મસ્તિષ્ક મેં પ્રાદુર્ભૂત હોને લગતે.

જિસે હમ કર્મ કહતે હૈં, ઉસકા તત્ત્વ કયા હૈ? જીવાત્મા કો જિસને જગત્ મેં ઇતના તૂફાન મચા રકખા હૈ, ભગવાન્ ને કૈસે રચા અથવા પ્રાદુર્ભૂત કિયા? ચોરીચમારી, ધૂર્તતા, પાખંડ ઔર નૃશંસતા ઇનકે મૂલ મેં કયા હૈ? હમ હંસતે કયોં હૈં, મુસ્કુરાતે કયોં હૈં, ઔર

ગેને કમોં દે। દંભ, અભિમાન ઔર આકુલતા! કા તત્ત્વ ક્યા
કિસી વસ્તુ કે તત્ક્ષ પહુંચને કી જબ હમારી ઇચ્છા હોતી હૈ તો વસ
તત્ત્વ સે સંબંધ રખનેવાલી સારી વૃત્તિયાં ઔર પ્રવૃત્તિયાં ભાવોં
નિમૂન કરને કી ઇસ પ્રક્રિયાસે અનાયાસ હી સુલઝ જાતી હૈં, વસ્તુ
તત્ત્વો જાનને કા યહ સબસે નિશ્ચિત ઔર આપ હી સબસે સુગમ
માર્ગ હૈ. ઇસમેં કોઇ કઠિનાઈ નહીં હોતી, કોઈ પ્રયાસ નહીં કરના
પડતા. કેવલ અપને કો ખુલા છોડ દેના પડતા હૈ ઔર જીવન કી દૂસરી
સારી કઠિનાઇયોં ઔર મુસીબતો મેં, જબ હમ યહ નહીં જાન પાતે
કિ ઇસ વિષમ સમસ્યા કો સુલઝાને કે લિયે-જિસે સ્વયં હમને, હમારે
મિત્રોં ઔર સગે-સંબંધિયોંને અથવા હમારે શત્રુ કહે જાનેવાલોને
ઉપસ્થિત કર દિયા હૈ-હમેં ક્યા કરના ચાહિયે-વહ સમસ્યા ચાહે
પારિવારિક હો યા અન્ય કાર્યક્ષેત્રોં સે સંબંધ રખનેવાલી હો-હમારા
બસ યહી કામ હૈ કિ ચુપચાપ એકાંત મેં બૈઠકર ૐ કી ધૂન લગા
ઐસી ધૂન લગાવેં કિ શેષ સારી બાતેં ભૂલ જાય. મૈં નહીં જાન
કિ યહ કૈસે હોતા હૈ, પરંતુ મૈં યહ જાનતા હૂં કિ ક્યા હોતા હૈ
પકડતે તો કઠિનાઈ ઔર સંઘર્ષ કા ભાવ મિટને લગતા હૈ, સંઘર્ષ
મિટ જાનેસે ચિત્ત મેં એક અપૂર્વ શાંતિ ઔર નીરવતા કા અનુભવ
હોને લગતા હૈ ઔર તબ હમેં જિન ભાવોં કી આવશ્યકતા હોતી હૈ,
વે ભાવ અપને-આપ હૃદય મેં જાગ ઉઠતે હૈં. યદિ કિસી વ્યક્તિ-
વિશેષ કે સંબંધ મેં કોઇ બાત હોતી હૈ તો ઉસકે પ્રતિ એક વિચિત્ર
સહાનુભૂતિ કા ભાવ ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ ઔર જિન્હેં હમ પ્રાયઃ
કુત્સિત પ્રવૃત્તિ કહકર લાંછિત કરતે હૈં, ઉનકે સંબંધ મેં હમ યહ
સમઝને લગતે હૈં કિ યે ઉસ વ્યક્તિ કી દુર્બલતાએં હૈં, અતએવ ઉસકે
લિયે બંધનરૂપ હૈં. તબ હમેં ઉન કઠિનાઇયોં કો સુલઝાને કે કઇ સુગમ
ઉપાય સૂઝને લગતે હૈં-ઇતને સુગમ ઔર સ્વાભાવિક કિ હમેં અપને
હી ઉપર હંસી આને લગતી હૈ-ઔર ઉનસે ઉન કઠિનાઇયોં કા હમારે
અનુકૂલ ઢંગસે અંત હો જાતા હૈ. ઉસ સમય કે ભાવ કા કોઈ વર્ણન
કરના ભી ચાહે તો કૈસે કરે ? ઉસ સમય ચિત્ત મેં એક અપૂર્વ શાંતિ
ઔર સુખ કા અનુભવ હોને લગતા હૈ, ઐસા પ્રતીત હોતા હૈ કિ

મેરે ઉપર સે દાયિત્વ કા બોઝ બહુત ઘટ ગયા હૈ ઔર અહંકાર કા ભાવ, જો બહુત દૃઢ હો ગયા થા, ઢીલા હો ગયા હૈ. ઉસ સમય પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ કવિ બ્રાઉનિંગ કે નિમ્નલિખિત કથન કી યથાર્થતા કા કુછ-કુછ અનુભવ હોને લગતા હૈ—

જ્ઞાન કા અર્થ હૈ અપને હૃદય કા દ્વાર ખોલકર ઉસકે ભીતર અવરુદ્ધ હુએ પ્રકાશ કો બાહર આને કા અવસર દેના, ન કિ બહિઃસ્થિત કિસી પ્રકાશ કો હૃદય કે ભીતર લાને કી ચેષ્ટા કરના.

કરીબ બારહ વર્ષ હુએ, મુઝે એક નવયુવક મિલા—નવયુવક કયા, વાસ્તવ મેં તો અભી વહ લડકા હી થા. ઉસે દેખતે હી મેરા હૃદય ઉસકે પ્રતિ આકૃષ્ટ હો ગયા. કારણ, જો મુઝે તુરંત માલૂમ હો ગયા, વહ થા કિ ઉસકી ભગવાન્ મેં અતિશય એવં યથાર્થ ભક્તિ થી ઔર કુછ દિન બાદ તો મૈં ઉસસે ઈર્ષ્યા કરને લગા. ઇતની છોટી અવસ્થામેં ભગવાન્ કે પ્રતિ ઇતના પ્રેમ! ઉસકા નામ ભી ભગવાન્ કા હી એક નામ થા ઔર મુઝે યહ સ્વીકાર કરતે હર્ષ હોતા હૈ કિ કેવલ ઉસ લડકે કી સ્મૃતિ કા રસ લેનેકે લિયે હી મૈં કભી-કભી ઉસકા નામ રટને લગતા. પરંતુ વહ તો ભગવાન્ કા હી એક નામ થા. હમ જિતની બાતેં જાનતે હૈં અથવા જિન બાતોં કી કલ્પના કર સકતે હૈં, ઉનસે ભી અધિક આશ્ચર્યકી બાતેં હૈં ઔર હોતી હૈં. જબ ભગવાન્ કિસીકે હૃદય મેં આના ચાહતે હૈં તો અપના રાસ્તા આપ હી ઢૂંઢ લેતે હૈં. હમ કૈસે જાનેં કિ વે કિસ રાહ આવેંગે? પરંતુ મુખ્ય બાત તો ઉનકા આના હૈ. હમારે પ્રાણોં મેં જિસકે લિયે એક હૂક થી, એક કલક થી, એક અકથ્ય વ્યથા ઔર કસક થી, વહ હમારા હૃદયધન હમારે હૃદય મેં પ્રવેશ કરતા હૈ. યહી મહત્ત્વકી બાત હૈ. વે સીધી રાહસે આવેં યા ટેઢી-મેઢી પગડંડિયો સે, યહ ઉનકી મર્જી કી બાત હૈ. ઇતની બાત અવશ્ય હૈ કિ જિતના હી વિલંબ ઉનકે આને મેં હોતા હૈ જિતને હી ટેઢે-મેઢે રાસ્તે સે વે આતે હૈં, ઉતની હી દિલચસ્પ બાતેં 'મિલન' કે સમય હોતી હૈં, ઉતને હી મધુર ઉપાલંભ દોનોં ઓરસે મિલતે હૈં.

જો કુછ ભી હો, ઇતની બાત તો સ્પષ્ટ હો ગયી કિ યદિ

ભગવાન કા નામ પ્રીતિપૂર્વક લિયા જાય, યદિ હૃદય ઉનકે પ્રેમ કા સ્પર્શ પા ગયા હૈ તો ઉનકે એક નામ કા ઉચ્ચારણ હી જાદૂ કા-સા અસર કર જાતા હૈ. વહ આનંદ, વહ માદકતા! શિરાજકા હાફિજ અપની પ્રેયસિની કે કપોલ પરકે એક તિલ પર સમરકંદ ઔર બુખારાકા રાજ્ય લુટા દેનેકો તૈયાર થા, યદિ ઉસકે બદલે મેં ઉસ પ્રેયસિની કે હૃદય પર ઉસકા અધિકાર હો જાતા! પરંતુ પ્રિયતમ પ્રભુ કે પ્રેમિયોં કી દૃષ્ટિ મેં યહ ત્યાગ ભી કોઈ ચીજ નહીં હૈ. અરે ઉસકે તો એક નામ પર યહ લોક ઔર પરલોક દોનોં લુટા દિયે જા સકતે હૈં. યદિ હમારી સબ સે બહુમૂલ્ય વસ્તુ, હમારા અહંભાવ, નષ્ટ હો જાય-ઔર પ્રભુકે નામકા પ્રેમપૂર્વક ઉચ્ચારણ કરને મેં નિશ્ચિત હી ઐસા હોને લગતા હૈ-તો ફિર ઇસ લોક ઔર પરલોક મેં ઐસી કૌન-સી વસ્તુ હૈ, જિસે હમ ન લુટા દેં? સચ પૂછિયે તો દેને કી ક્રિયા મેં હી ઇતના સુખ હૈ ઔર અપને આપકો દે ડાલને મેં તો ઇતના અપાર આનંદ હૈ કિ દેને કી પ્રબલ ઇચ્છા કો પૂર્ણ હોને સે કોઇ રોક નહીં સકતા, વિરમા નહીં સકતા. ઔર દાન કે ઇસ ઉન્માદ મેં યદિ ઉસે કોઇ ઐસા પુરુષ મિલ જાય તો કોઇ આશ્ચર્ય નહીં, જો અપને જીવન કા કોઈ દૂસરા ઉપયોગ ન દેખકર અપના વિશ્વપ્રેમ પ્રકટ કરને કે લિયે યહાં સે-વહાં દૌડા ફિરતા હો. અદ્ભુત હૈ યહ પ્રેમ! પરંતુ યહ આનંદ, યહ મસ્તી મનુષ્ય કે હૃદય મેં બંદ રહતી હૈ. ઔર હૃદય કે બંદ કપાટ કો ખોલને કા એકમાત્ર સાધન હૈ પ્રેમસહિત પ્રભુ કે નામ કી રટન! ગૌરાંગમહાપ્રભુ કી જીવની મેં ઐસા ઉલ્લેખ મિલતા હૈ કિ વે મહીનોં અપને સ્થાન મેં જો કોઇ મિલતા, ઉસીસે કહતે ફિરે-નહીં-નહીં અરજૂ કરતે ફિરે-કિ ભાઇ, ભગવાન કા નામ લો! હરિ બોલ! હરિ બોલ!!!

નામ કા રસ ઐસા હી હૈ, ઇસ રસ મેં જો પગ ગયા ઉસકી યહી દશા હો જાતી હૈ. દુનિયા કી દૌલત લૂટાને સે ઘટતી હૈ ઔર જિસકે પાસ વહ જાતી હૈ, ઉસકે અંદર યહ ઇચ્છા ઉત્પન્ન કર દેતી હૈ કિ વહ ઉસીકે પાસ રહે, ઉસે કોઇ દૂસરા હડપ ન લે. પરંતુ હૃદય કા ખજાના જબ 'નામ' કે દ્વારા ખુલતા હૈ તો વહ રકખે નહીં [illegible]-ઉસે લૂટાયે વિના રહા નહીં જાતા, લૂટાતે હી બનતા હૈ. ઔર

સબસે અનોખી બાત તો યહ હૈ કિ લૂટાને સે વહ અધિકાધિક બઢતા હૈ—જો જિતના હી લુટા સકતા હૈ વહ ઉતના હી ધનિક હૈ. દેને મેં હી ઉસકા રસ મિલતા હૈ. ફિર આપ ઉસ તાબીજ કો અપને પાસ રખ હી કૈસે સકતે હૈં, જિસકે સ્પર્શમાત્ર સે આપકે હૃદય કા દ્વાર ખુલ પડા ઔર આપકે અંદર આનંદ કા દરિયા ઉમડ પડા હો ? ઐસી દશા મેં યદિ આપ દૂસરોં કે ચરણોં મેં ગિરકર ઉનકી ચરણધૂલિ મેં લોટતે ફિરેં—ઇસલિયે કિ જો કુછ આપ ઉન્હેં દેં, ઉસે વે સ્વીકાર કર લેં—તો ઇસમેં આશ્ચર્ય હી ક્યા હૈ ? જો ભગવાન કા પ્રેમી હૈ ઔર ઉનકે નામ કી રટ લગાતા હૈ, ઉસકી મુખાકૃતિ કા નિરીક્ષણ કરો,—ખાસકર ઉસ સમય જબ કિ ઉસકે સામને ઔર સંભવતઃ ઉસીકે કારણ કોઇ દૂસરા મનુષ્ય ભગવાન કા આશ્રય ગ્રહ ઉન્હે સ્વામી અથવા પ્રિયતમ કે રૂપ મેં વરણ કરતા હૈ, ઉન ગ્રહણ કરને કે લિયે અપને હૃદય કી કલી કો ઉનકે સામને ખો દેતા હૈ. તબ આપકો પતા લગેગા કિ મહાપ્રભુ ગૌરાંગ જો ભ નામ ઉચ્ચારણ કરાને કે લિયે આતુ કરતે થે, વહ ઉનકા પન નહીં થા. વે કહા કરતે—'ચા , જૈસે ભાવે રહો, હરિનામ ન ભૂલો; બસ ઇતના પ કે.આગે ચિંતા ક કોઇ બાત નહીં.'

સચમુચ ઇતના હી પર્યાપ્ત હૈ મ' પ્રાપ્ત હૈ ઉસે અબ ઔર ક્યા ચાહિયે ? રહ કી બાત, હમારા અહંકાર ઔર હમારી સારી ભી પ્રભુ કે નહીં ઠહરતી તબ ફિર પાપ કી તે ક્યા, જો સામને ઠહર સકે ?

દૂસરે કો પ્રભુ કા નામ ગ્રહણ કરતે કો જો નન્દ હોતા હૈ, વહ વર્ણનાતીત હૈ, ખાસ ઉસીકી જ઼સે નામ કા આશ્રય લેતા હૈ. ગુરુ ઔર ને અ ધરણ ઘનિષ્ટતા ઔર પ્રીતિ હોતી હૈ, ઉસ કુછ ઐસી હી બાત દાચિત્ ભતી હૈ કિ ગુરુ અપ

પ્યાર કરતા હૈ—કમ-સે-કમ જૈસા ગુરુ કો જિતના પ્યાર કર સકતા હૈ, ઉસસે તો અધિક પ્યાર કરતા હી હૈ.

'સુખમની' મેં ભગવાન કે નામ કી શક્તિ તથા પ્રભાવ કે સંબંધ મેં જો કુછ ભી કહા ગયા હૈ, વહ અક્ષરશઃ સત્ય હૈ. એક સમ્પૂર્ણ અષ્ટપદી નામકી મહિમા પર હૈ ઔર પ્રત્યેક પદ કે અન્ત મેં યે શબ્દ હૈ—'ભગવાન કે નામ ઔર ઉસકે જપ કી મહિમા કો પૂરી તરહ સે કૌન કહ સકતા હૈ ?' નામ-જપ હી સચ્ચી કીમિયા હૈ. જલાલુદ્દીન રુમીને અપની 'મસનવી' મેં ભગવાન કો સમ્બોધિત કર ઠીક હી લિખા હૈ—

કીમિયા દારી કિ તબ્દીલશ કુની,
ગર્ચે જૂ યે ખૂં બુઅદ નીલશ કુની.

'તુમ્હારે પાસ એક ઐસી કીમિયા હૈ, જિસસે તુમ હૃદય કો પલટ સકતે હો. યદિ વહ રક્તકી નદી ભી હો તો તુમ ઉસે નીલ નદી કે પ્રવાહ કે સમાન સ્વચ્છ બના સકતે હો.'

પોલ બ્રંટનને 'મિશ્ર કા રહસ્ય' નામ કા જો ગ્રંથ લિખા હૈ, ઉસકે પિછલે ભાગ મેં ઉન્હોંને કુછ મુસલમાન ભક્તોં કા વર્ણન કિયા હૈ, જો મણ્ડલાકાર બૈઠકર એક સાથ 'અલ્લાહ, અલ્લાહ, અલ્લાહ' કી ધુન લગાતે હૈં ઔર 'અલ્' પર અધિક જોર દેતે જાતે હૈં. મૈંને ભી ઐસે ભક્તોં કી ટોલિયાં દેખી હૈં. પોલ બ્રંટન કા યહ વર્ણન અક્ષરશઃ સત્ય હૈ, સબ લોગ એક લયસે ઉચ્ચારણ કરતે હૈં ઔર જબ વાણી કે સાથ હૃદય કા ભાવ ભી સંયુક્ત હો જાતા હૈ—જૈસા કિ આગે ચલ કર હો હી જાતા હૈ, યદ્યપિ પ્રારમ્ભ મેં ઐસા નહીં હોતા તબ તો એક વિચિત્ર સમા બંધ જાતા હૈ. એક—એક શબ્દ કા હૃદય પર ઐસા ઠોસ પ્રભાવ પડતા હૈ, માનો ઐરન પર ઘન કી ચોટેં પડ રહી હોં. પરંતુ ઈસસે શરીર કો કોઇ પરિશ્રમ યા કષ્ટ નહીં હોના. એક સૂક્ષ્મ આધ્યાત્મિક પ્રભાવ કી પ્રબલ તરંગે ઉઠકર હૃદય કો આસ્ફાલિત કરતી હૈં. ઐસી સ્થિતિ મેં યદિ ઉનમેં સે કુછ લોગોં કા મસ્તિષ્ક વિકૃત હો જાતા હૈ, ' ન હો જાતા હૈં, વે આશ્ચ
ચેતનાસે શૂન્ય હો જાતે હૈં ાશ્ચર્ય હી ક્યા હૈ ? ઉસ

સમય ઉન્હેં જો-જો દિવ્ય અનુભવ પ્રાપ્ત હોતે હૈં ઔર જિનકા વે આગે ચલકર વર્ણન ભી કરતે હૈં, ઉનસે ઉનકા આગે કા જીવન પ્રભાવિત હો જાતા હૈ ઔર ઉનકી દૃષ્ટિ મેં વે અનુભવ ભીતર રહનેવાલી વાસ્તવિક સત્તા કે સ્થૂલ પ્રતિબિમ્બોં કી અપેક્ષા અધિક યથાર્થ હોતે હૈં, જિન પ્રતિબિમ્બોં સે હમારી જાગ્રત્ અવસ્થા કા સમ્બન્ધ રહતા હૈ. ('કલ્યાણ' માસિકના એક અંકમાંથી)

૯૯-પ્રેમ-યાચના

(લેખકઃ-શ્રી. પ્રેમનિધિજી)

હે પ્રેમપ્રદાતા પરમેશ્વર! મૈં આપ કે હી દરબાર કા એક કંગાલ યાચક હૂં. આપકી નજર કે ઇશારોં કી ઓર ટકટકી લગાયે તાક રહા હૂં કિ, કભી ઇસ તરફ ભી વહ આપકી રસભરી ચિતવન પડ જાય તો મૈં નિહાલ હો જાઊં. જિસ દિવ્યદૃષ્ટિ કે પડતે હી હૃદય મેં પ્રેમધારા પ્રવાહિત હોને લગતી હૈ, જિસકે પડતે હી પાષાણ વજ્રહૃદય ભી એક ક્ષણ મેં પિઘલ કર પાની પાની હો જાતા હૈ. જિસકે પડતે હી મૃત શરીરોં મેં પ્રાણસંચાર હોને લગતે હૈં તથા જિસકે પડતે હી મહામદોન્મત્ત મન ભી મંત્રમુગ્ધ કી તરહ અવિચલ હો જાતા હૈ, સચ કહતા હૂં નાથ! મુઝે ઉન્હીં કૃપા કોર કે ઇશારોં મેં બડા મજા મિલતા હૈ ઔર મેરે પ્રભુ! મૈં વહી કૃપાદૃષ્ટિ કો અપના અનમોલ પ્રાણાદધિક પ્રિય અતુલ સંપત્તિ સમઝતા હૂં.

ક્યા કરૂં પ્રાણેશ્વર! બહુત કુછ ચાહના હોતી કિ મૈં આપકે શ્રીચરણોં કે સુચારુ ચિંતવન કા નિદિધ્યાસ ભી પરિત્યાગ ન કરૂં, પરંતુ-આપકી હી લીલામયી માયા નટી મેરે ઇસ વિચાર કો કહાં સ્થિર રહને દેતી હૈ! દૂસરે હી ક્ષણ મેં વહ આકર ન માલૂમ મેરે ઇસ પવિત્ર સંકલ્પ કો ક્યોં તિરોહિત કર દેતી હૈ! તથા અન્યાન્ય અનેકોં પ્રકાર કે કુવિચારોં કા તાંડવ ક્યોં મચા દેતી હૈ.

દયામય! અબ કરો ઇસ અસમર્થ બાલક કો ઇસ તરહ કે

રહિત પેટ: મેં પેટને કા જિતોના મત બનાઓ. કરુણાસાગર નાથ! કરુણાબિંદુ ડાલતે હો ન' તો ક્યા એક અબોધ અસમર્થ અબોધ બચ્ચે કો ઇસ પ્રકાર બુરી તરહ રોતા હુઆ દેખ કર ભી આપકો દયા નહીં આતી! પ્રભો, રક્ષા કરો! મત રુલાઓ ઇસ બાલક કો અબ ઔર મેં' અપને મધુર પ્રેમામૃત કા રસાસ્વાદન કરને દો પ્રેમપુંજ' મુઝે ભી પ્રેમનિધિ મેં હો ન્હાને ધોને લગાને દો નાથ! સંતપ્ત હૃદય કી આગ બુઝાને દો પ્રભુ! પ્રાણાધાર! મૈં કબ સે પુકારેં મચા રહા હૂં' ક્યા આપ નહીં સુનતે હો! આપકે દરબાર કે બોડીદાન ભી મેરી ચિલ્લાહટ સુન-સુન કર શાયદ ઘબડા ઉઠે હોંગે! પરંતુ આપનો અભી તક મુઝે ટાલતે હી જાતે હો, ઓ ઉદાર દાતા! યો પ્રેમ કે ભિખારી કો દુત્કારને સે ઔર ટાલને સે કામ ન ચલેગા, મૈં તો બડા હી હઠીલા ભિખમંગા હૂં. લો યે બૈઠા! જબ તક આપ મુઝે અપના અવિચલ પરમપાવન પરમવિશુદ્ધ પૂર્ણ-પ્રેમનિર્ઝર પ્રદાન ન કરોગે તબ તક ઉઠતા હૈ કૌન!

પ્રેમસ્વરૂપ પ્યારે! પ્રેમમૂર્તિ પરમાત્મા! સ્વીકાર કરલો ન મેરી યહ પ્રેમ યાચના. ('વિશ્વકલ્યાણ'ના એક અંકમાંથી)

૧૦૦—विश्वकर्ता के अनेकों विश्व

બહુત સે લોગ ઇસ વિશ્વ કી વિચિત્રતા કો દેખ કર આશ્ચર્ય કરને લગતે હૈં. યદિ ઉનસે કહા જાય, કિ ઇસી વિશ્વ કી ભાંતિ ઔર ભી અનેકોં વિશ્વ હૈં, તબ વે ઇસકા વિશ્વાસ નહીં કરતે. વિશ્વ કે અનેકાનેક ગ્રંથોં મેં યહ બાત લિખી હુઈ હૈ કિ અનેક વિશ્વ હૈં. વૈદિક ગ્રંથોં ને ભી ઇસ વિષય પર પૂર્ણ પ્રકાશ ડાલા હૈ; પરંતુ વિજ્ઞાન કી હી બાતોં કા પૂર્ણ વિશ્વાસ કરને વાલે, બીસવીં સદી કે લોગ ઉપરોક્ત બાતોં કો કેવલ કપોલકલ્પિત હી સમઝતે આયે હૈં. વાયુયાન કે આવિષ્કાર કે પૂર્વ જબ વિદ્વાનોં ને વાયુયાન કી બાતેં કહની પ્રારંભ કી થીં તો લોગોં ને ઇસે ભી કપોલ-

લ્પિત સમઝા થા. શીઘ્ર હી વિજ્ઞાન ને વાયુયાન કા આવિષ્કાર ર કે લોગોં કો ચકિત કર દિયા. અનેક વિશ્વ કે સ્થિત હોને કે ક્ષ મેં વિદ્વાનોં કા બહુમત રહા હૈ. અભી હાલ હી મેં ડાક્ટર ડવિન હબલ નામક એક પાશ્ચાત્ય જ્યોતિષી ને ભી ઇસ વિષય પર પૂર્ણ રૂપ સે પ્રકાશ ડાલા હૈ. 'વિશ્વ કલ્યાણ' કે પ્રેમી પાઠકોં કે વિચારણાર્થ, હમ ઉપરોક્ત જ્યોતિષી કે વિચાર યહાં પર ઉદ્ધૃત કર રહે હૈં:–

"હાલ હી મેં મૈંને અમેરિકા કે પ્રસિદ્ધ નગર વાશિંગ્ટન કે આકાશઅવલોકનશાલા મેં જાકર આકાશ કા અધ્યયન કરને લગા. વહાં પર બહુત સી દુરબીનેં રક્ખી હુઈ હૈં. મૈંને ઉનમેં સે સબસે બડી દુરબીન કા હી પ્રયોગ કરના પ્રારંભ કિયા. યહ એકસો ઇંચ લંબી હૈ. ઇસકી સહાયતા સે મૈં ૩, ૦૦૦, ૦૦૦, ૦૦૦, ૦૦૦, ૦૦૦, ૦૦૦, ૦૦૦, મીલ દૂર સ્થિત નક્ષત્રોં કો પૂર્ણ રૂપ સે દેખ લેતા હૂં. ઇસ દુરબીન કા હી મૈં પ્રયોગ કરતા રહા. ફલ સ્વરૂપ મૈં ઇસ વિચાર પર પહુંચા હૂં કિ ઇસ વિશ્વ કે અતિરિક્ત ઔર ભી અસંખ્ય વિશ્વ હૈં. ઉન્હેં ઠીક ઠીક ગિનના મનુષ્ય કી શક્તિ કે બાહર કા વિષય હૈ. મેરા વિચાર હૈ કિ સંખ્યા મેં દશ ખર્વ સે ભી અધિક વિશ્વ હૈં.

"મૈંને ધ્યાન દેકર દેખા, કિ લગભગ ૯૦૦, ૦૦૦, ૦૦૦, ૦૦૦, ૦૦૦, તારે હૈં. યદિ નૌ લાખ તારોં મેં સે કેવલ એક ભી તારે કે ચારોં ઓર સૌર-મણ્ડલ હો, જૈસા કિ દિખલાઈ દેને વાલે સૂર્ય કે પાસ હૈ તો હમ દશ ખર્વ સે ભી અધિક સંસારોં કી કલ્પના કર સકતે હૈં.

"ઇન સંસારોં કો હમ દુરબીન કી સહાયતા સે નહીં દેખ સકતે. ઇસકા પ્રધાન કારણ યહ હૈ કિ યહ વિશ્વ જિસમેં હમ લોગ રહતે હૈં, એક ગ્રહ હૈ, જિસકે પાસ સ્વયં કી કોઇ રોશની નહીં હૈ. તારે ઇસલિયે હમેં દિખલાઈ દેતે હૈં કિ વે સ્વતઃ પ્રકાશિત હૈં. પૃથ્વી સે ૩, ૮૦૦, ૦૦૦, ૦૦૦ મીલ દૂરી વાલે તારે દુરબીનોં દ્વારા કભી ભી દેખે નહીં જા સકતે.

"યહ માનની પડે કિ અગણિત નક્ષત્રોં કા હોના સંભવ હૈ. અબ તો અપને યહ પ્રશ્ન ઉઠતા હૈ, કિ ક્યા હમ રેડિયો દ્વારા ઉન નક્ષત્રો મેં રહને વાલે લોગોં સે સૂચના-વિનિમય કર સકતે હૈં। વિજ્ઞાન કી વર્તમાન શક્તિ કો દેખ કર યહ બાત માનની પડેગી કિ યહ બાત અસંભવ હૈ

"અભી તક વિજ્ઞાન મેં કોઈ ઐસી વસ્તુ નહીં મિલી હૈ જો એક સેકેંડ મેં ૧૮૬,૦૦૦ મીલ સે અધિક કી ગતિ સે ચલ સકતી હો. યદિ ઇસ ગતિ સે રેડિયો દ્વારા એલ્ફા સેન્ટ્યુરિ નામક સબસે નજદીક વાલે તારે કે પાસ સૂચના ભેજી જાય તો કહીં સાઢે ચાર સાલ મેં યહ સૂચના ૨૩,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦, મીલ પહુંચ સકેગી. ઇસ પ્રકાર ભેજી હુઈ સૂચના કે ઉત્તર કે લિયે લગભગ નૌ સાલ તક રુકના પડેગા. ઇસ પ્રકાર કા ઉત્તર બહુત હી મહત્વ પૂર્ણ સમઝા જાયગા, પરંતુ રેડિયો-વિશેષજ્ઞોં કા વિચાર હૈ, કિ રેડિયો દ્વારા હમ લોગોં કે વાયુમંડલ કી મંદ તહોં કો પાર કર સૂચના ભેજના યદિ અસંભવ નહીં તો અત્યંત કષ્ટસાધ્ય અવશ્ય હૈ."

('વિશ્વકલ્યાણ'ના એક અંકમાંથી)

૧૦૧–संतका स्वरूप

(લેખકઃ–પૂજ્યપાદ શ્રી. ઉડિયાબાબાજી)

જો ભગવાન્ કા સ્વરૂપ હૈ વહી સંત કા સ્વરૂપ હૈ. સંત કા કોઈ લક્ષણ નહીં બતલાયા જા સકતા. જિસમેં સબ હૈ, જો સબ હૈ, જો સબસે અલગ હૈ ઔર જિસ મેં સબકા અત્યંતાભાવ હૈ વહી સંત હૈ. ઉસે બ્રહ્મ કહો, ઇશ્વર કહો, જગત્ કહો અથવા સંત કહો, એક હી બાત હૈ. વ્યવહાર મેં જિસે સંત કહતે હૈં વહ કેવલ ઉસકા પ્રતીક હૈ. જિસ પ્રકાર પ્રતિમા મેં ભગવદ્દભાવ કિયા જાતા હૈ ઉસી પ્રકાર ગુરુ ઔર મહાત્માઓં મેં ભી સંતત્વ કી ભાવના કી જાતી હૈ, કિંતુ ઉપાસક કી યહ ભાવના પરમાર્થતઃ ઉસકા સ્વરૂપ હૈ; વ્યવહાર મેં ઉસમેં સચ્ચિદાનંદત્વ કી ભાવના કી જાતી હૈ ઔર પરમાર્થતઃ વહી ઉસકા સ્વરૂપ હૈ.

સંતત્વ કી પ્રાપ્તિ કા પ્રધાન સાધન સંતોં કી ઉપાસના હૈ.સંતકી ઉપાસના ભગવાન્ કી ઉપાસના હૈ. સંત મેં ગુણ-દોષ દેખના ઉસકા અપમાન કરના હૈ. કિસી ભી પ્રકાર કે આચરણોં સે સંત કી પહચાન નહીં હો સકતી. સંત કે સંપ્રદાય યા બાહ્ય વેષ પર દૃષ્ટિ નહીં દેની ચાહિયે, ઉસકે હૃદય કો દેખના ચાહિયે. સંતોં કી પરીક્ષા કરના બડે દુઃસાહસ કા કામ હૈ. કિન્હીં-કિન્હીં મહાત્માઓં કા બાહ્ય વ્યવહાર બહુત ઘૃણિત ઔર ઉપેક્ષણીય દેખા જાતા હૈ; પરંતુ ઉનકે ભીતર જો દિવ્ય તપોબળ રહતા હૈ ઉસસે સૈકડોં-હજારોં પુરુષ અકારણ હી ઉનકી ઓર આકર્ષિત હોતે રહતે હૈં. ઉનકી પરીક્ષા કોઈ કૈસે કર સકતા હૈ ? સંતો કે આચરણ કે વિષય મેં યહ પ્રસિદ્ધ હૈ—

क्वचिच्छिष्टः क्वचिद्भ्रष्टः क्वचिद्भूतपिशाचवत्।
नानारूपधरा योगी विचरन्ति महीतले ॥ ×

કિસી વિશેષ સમ્પ્રદાય મેં હી સંત હોતે હોં-ઐસી બાત નહીં હૈ. ઈસા ઔર મુહમ્મદ સાહબ ક્યા સંત નહીં હૈં ? હિંદુ, મુસલમાન, ઈસાઈ ઔર યહૂદી આદિ સભી મતોં મેં સચ્ચે સંત દેખે જાતે હૈં. હમેં ઉનકે સંપ્રદાય પર દૃષ્ટિ ન દેકર ઉનકે દિવ્ય ગુણોં કા અનુકરણ કરના ચાહિયે. ઈસી પ્રકાર કિસી વિશેષ દેશ યા વિશેષ કાલ સે ભી સંતો કા સંકોચ નહીં કિયા જા સકતા. સભી દેશોં મેં સભી સમય કોઇ-ન-કોઇ સચ્ચે સંત વિદ્યમાન રહતે હી હૈં. સંત હી સમાજ કે જીવન હૈં, કોઈ ભી સંતજનશૂન્ય સમાજ જીવિત નહીં રહ સકતા.

વ્યવહારકી દૃષ્ટિસે સંતોંકો દો કોટિયોંમેં વિભક્ત કિયા જા સકતા હૈ. આચાર્યકોટિ ઔર અવધૂતકોટિ. અવધૂતકોટિ કે સંતોં કે આચરણ ઔર ઉપદેશ સર્વદા સબકે લિયે અનુકરણીય નહીં હોતે. કોઇ વિરલે પુરુષ હી ઉન્હેં પહચાન પાતે હૈં. પરંતુ ઉનકા બાહ્ય આચરણ આદર્શ ન હોને પર ભી હોતે વે સંત હી હૈં. ઉનસે કિસી પ્રકાર કા દ્વેષ નહીં કરના ચાહિયે. હાં, સંતત્વપ્રાપ્તિ કે લિયે અનુકરણ આચાર્યકોટિકે સંતો

× યોગી લોગ નાના પ્રકાર કે રૂપ ધારણ કરકે પૃથ્વીતલ મેં વિચરતે હૈં. કહીં વે શિષ્ટ જાન પડતે હૈં, કહીં ભ્રષ્ટ-સે દિખાઇ દેતે હૈં ઔર કહીં ભૂત યા પિશાચોં કે સમાન વ્યવહાર કરતે હૈં.

ના હી કરના ચાહિયે. ઉનકે આભરણ કે વિષયમેં ઐસા કહા ગયા હૈ—

गततोऽन्येषा मच्चित्ताः प्रशान्ताः समदर्शिनः।
निर्ममा निरहङ्कारा निर्द्वन्द्वा निष्परिग्रहाः॥

અર્થાત્ જિનમેં નિરપેક્ષતા, ભગવત્પરાયણતા, શાન્તિ, સમદૃષ્ટિ, નિર્મમતા, અહંકારશૂન્યતા, દ્વંદ્વહીનતા ઔર નિષ્પરિગ્રહ આદિ ગુણ રહતે હૈં વે સંત હૈં. જબતક યે ગુણ પ્રાપ્ત ન હોં તબતક અપનેકો સંત નહીં સમઝના ચાહિયે. કિંતુ ઇન ગુણોં કા સંત કો સ્વયં હી અનુભવ હો સકતા હૈ, કોઈ અન્ય વ્યક્તિ કિસી પ્રકાર કી પરીક્ષા કરકે ઇનકા પતા નહીં લગા સકતા. અતઃ સબકો ઇન ગુણોં કે ઉપાર્જન કા યથાસાધ્ય પ્રયત્ન કરના ચાહિયે.

('કલ્યાણ' માસિકના એક અંકમાંથી)

૧૦૨-પ્રાર્થના

હે પ્રભો! મૈં અધમ હૂં, નીચ હૂં, પામર હૂં, પાપોં કી કાલિમા સે કલંકિત હૂં. ઇતના સબ હોતે હુએ ભી હૂં તો તુમ્હારા હી ન! ઇસ સત્ય કો, હે સત્ય! તુમ અસ્વીકાર નહીં કર સકતે. બસ, ઇસી સત્ય કે આધાર પર મૈં તુમસે યહ પ્રાર્થના કરતા હૂં કિ તુમ મેરે મન કો ઐસા બના દો જિસમેં વહ ઇસ સત્ય કો સદા સ્મરણ રખે. ક્યા ઇસ પતિત કી, હે પતિતપાવન! ઇતની બિનતી ભી નહીં સુનોગે?

× × × ×

હે પ્રભો! મૈં તુમસે વિમુખ હૂં, સંસાર કે જાલ મેં ફંસા હૂં, ભૂલકર ભી કભી તુમ્હારી ઓર ચિત્ત નહીં લગાતા. પરંતુ હે વિશ્વરૂપ! હે મેરે લીલામય! યહ તો સત્ય હી હૈ કિ સબ કુછ તુમ્હીં હો. ફિર ચાહે મૈં કિસી ઓર દેખૂં, કિસી ઓર જાઉં, કિસી મેં મન લગાઉં, તુમ્હીં કો તો દેખતા હૂં, તુમ્હારી ઓર હી તો જાતા હૂં, તુમ્હીં મેં તો મન લગાતા હૂં. બસ યહી પ્રાર્થના હૈ કિ ઇસ સમઝ કો પ્રતિક્ષણ મેરે હૃદય મેં જગાયે રક્ખો મેરે સ્વામી!

× × × ×

હે પ્રભો! મૈં અપની ગૂઢી ઓં મેં મારતા રહતા હૂં. ઔર પને કો બલવાન, ધનવાન, પુત્રવાન, જનવાન, વિદ્વાન ઔર ગુણ- ત માનતા હૂં. પરંતુ હે સર્વેશ્વર! યહ તો કેવલ હી હૈ કિ મુઝ મેં કુછ ભી હૈ સો સબ તુમ્હારા હી તો હૈ. મૈં ભી તુમ્હારી હી પત્તિ હૂં. હે સર્વલોક મહેશ્વર! બસ, ઇસ સત્ય સિદ્ધાન્ત કો મૈં કભી ભૂલું, યહ વરદાન દે દો મેરે માલિક!

× × × ×

હે પ્રભો! લોગ કહતે હૈં જગત સબ સ્વપ્નવત્ હૈ. તુમ્હારી ાયા સે બિના હી હુએ યહ સબ કુછ દીખતા હૈ, પરંતુ માયા મા રમ પુરુષ કે આશ્રિત હોને કે કારણ યહ તો, હે સત્યસંકલ્પ! સત્ય ી હૈ ન, કિ યહ સારા પ્રપંચ તુમ્હારે સંકલ્પ પર સ્થિત હૈ–પ્રપંચ મેં હી મૈં ભી હૂં ઇસલિયે મૈં ભી તુમ્હારે સંકલ્પ મેં હૂં. મેરે સરીખા કૌન ભાગ્યવાન્ હોગા જિસે તુમ અપને મન મેં રખતે હો. બસ, પ્રભો! મુઝે તો અપને સંકલ્પમેં હી રકખો. ઔર ઐસા બના દો કિ મૈં સબ કુછ ભૂલકર—દુનિયા કી સારી સુધિ ભુલાકર કેવલ યહી યાદ રકખૂં કિ મૈં તુમ્હારે સંકલ્પ મેં હી સ્થિત હૂં.

× × × ×

હે પ્રભો! કહાં મૈં ક્ષુદ્ર-સી પરિધિ મેં રહનેવાલા ક્ષુદ્રતમ કીટ, ઔર કહાં તુમ અપને એક-એક રોમ મેં અનંત બ્રહ્માંડોં કા ધારણ કરનેવાલે કલ્પનાતીત મહામહિમ મહાન્! મૈં તુમ્હારી થાહ કહાં પાઉં ઔર કૈસે પાઉં? પરંતુ હે સર્વાધાર! યહ તો સત્ય હૈ કિ અનંત બ્રહ્માંડોં મેં સે કિસી એક ક્ષુદ્રતમ બ્રહ્માંડ કા ક્ષુદ્રતમ કીટ હોને પર ભી હૂં તો તુમ્હારે હી દ્વારા ધારણ કિયા હુઆ ન? પ્રભો! બસ, ઇસ તત્ત્વ કો કભી ભૂલને ન પાઉં ઔર સદા-સર્વદા અપને કો તુમ્હારે હી આધાર પર સ્થિત દેખૂં, અપને કો તુમ્હારે હી અંદર સમઝૂં!

× × × ×

હે પ્રભો! મૈં દુઃખોં સે દબા હૂં, તાપોં સે સંતપ્ત હૂં, અભાવોં સે વ્યાકુલ હૂં. વ્યથાઓં સે વ્યાકુલ હૂં, અપમાનોં સે પીડિત હૂં, અપ- ધર્ષણ સે કંપિત હૂં. વિપત્તિયોં સે ત્રસ્ત હૂં ઔર ભયોં સે ત્રસ્ત હૂં.

કા હી કરના ચાહિયે. ઉનકે આચરણ કે વિષયમેં ઐસા કહા ગયા હૈ—

सन्तोऽनपेक्षा मच्चित्ताः प्रशान्ताः समदर्शिनः।
निर्ममा निरहङ्कारा निर्द्वन्द्वा निष्परिग्रहाः ॥

અર્થાત્ જિનમેં નિરપેક્ષતા, ભગવત્પરાયણતા, શાન્તિ, સમદૃષ્ટિ, નિર્મમત્વ, અહંકારશૂન્યતા, દ્વંદ્વહીનતા ઔર નિષ્પરિગ્રહ આદિ ગુણ રહતે હૈં વે સંત હૈં. જબતક યે ગુણ પ્રાપ્ત ન હોં તબતક અપને કો સંત નહીં સમઝના ચાહિયે. કિંતુ ઇન ગુણોં કા સંત કો સ્વયં હી અનુભવ હો સકતા હૈ, કોઇ અન્ય વ્યક્તિ કિસી પ્રકાર કી પરીક્ષા કરકે ઇનકા પતા નહીં લગા સકતા. અતઃ સબકો ઇન ગુણોં કે ઉપાર્જન કા યથાસાધ્ય પ્રયત્ન કરના ચાહિયે.

('કલ્યાણ' માસિકના એક અંકમાંથી)

१०२—प्रार्थना

હે પ્રભો! મૈં અધમ હૂં, નીચ હૂં, પામર હૂં, પાપોં કી કાલિમા સે કલંકિત હૂં. ઇતના સબ હોતે હુએ ભી હૂં તો તુમ્હારા હી ન? ઇસ સત્ય કો, હે સત્ય! તુમ અસ્વીકાર નહીં કર સકતે. બસ, ઇસી સત્ય કે આધાર પર મૈં તુમસે યહ પ્રાર્થના કરતા હૂં કિ તુમ મેરે મન કો ઐસા બના દો જિસમેં વહ ઇસ સત્ય કો સદા સ્મરણ રખે. ક્યા ઇસ પતિત કી, હે પતિતપાવન! ઇતની બિનતી ભી નહીં સુનોગે?

× × × ×

હે પ્રભો! મૈં તુમસે વિમુખ હૂં, સંસાર કે જાલ મેં ફંસા હૂં, ભૂલકર ભી કભી તુમ્હારી ઓર ચિત્ત નહીં લગાતા. પરંતુ હે વિશ્વરૂપ! હે મેરે લીલામય! યહ તો સત્ય હી હૈ કિ સબ કુછ તુમ્હીં હો. ફિર ચાહે મૈં કિસી ઓર દેખૂં, કિસી ઓર જાઉં, કિસી મેં મન લગાઉં, તુમ્હીં કો તો દેખતા હૂં, તુમ્હારી ઓર હી તો જાતા હૂં, તુમ્હીં મેં તો મન લગાતા હૂં. બસ યહી પ્રાર્થના હૈ કિ ઇસ સમઝ કો ક્ષણ મેરે હૃદય મેં જગાયે રખો મેરે સ્વામી!

× × × ×

હે પ્રભો! મૈં અપની ઝૂઠી ઐંઠ મેં અકડા રહતા હૂં, ઔર અપને કો બલવાન, ધનવાન, પુત્રવાન, જનવાન, વિદ્વાન ઔર બુદ્ધિવાન માનતા હૂં. પરંતુ હે સર્વેશ્વર! યહ તો સત્ય હી હૈ કિ મુઝ મેં જો કુછ ભી હૈ સો સબ તુમ્હારા હી તો હૈ. મૈં ભી તુમ્હારી હી સંપત્તિ હૂં. હે સર્વલોક મહેશ્વર! બસ, ઇસ સત્ય સિદ્ધાંત કો મૈં કભી ન ભૂલું, યહ વરદાન દે દો મેરે માલિક!

× × × ×

હે પ્રભો! લોગ કહતે હૈં જગત સબ સ્વપ્નવત્ હૈ, તુમ્હારી માયા સે બિના હી હુએ યહ સબ કુછ દીખતા હૈ, પરંતુ માયા યા સ્વપ્ન પુરુષ કે આશ્રિત હોને કે કારણ યહ તો, હે સત્યસંકલ્પ! સત્ય હી હૈ ન, કિ યહ સારા પ્રપંચ તુમ્હારે સંકલ્પ પર સ્થિત હૈ–પ્રપંચ મેં હી મૈં ભી હૂં ઇસલિયે મૈં ભી તુમ્હારે સંકલ્પ મેં હૂં. મેરે સરીખા કૌન ભાગ્યવાન્ હોગા જિસે તુમ અપને મન મેં રખતે હો. બસ, પ્રભો! મુઝે તો અપને સંકલ્પમેં હી રક્ખો. ઔર ઐસા બના દો કિ મૈં સબ કુછ ભૂલકર—દુનિયા કી સારી સુધિ ભુલાકર કેવલ યહી યાદ રક્ખૂં કિ મૈં તુમ્હારે સંકલ્પ મેં હી સ્થિત હૂં.

× × × ×

હે પ્રભો! કહાં મૈં ક્ષુદ્ર-સી પરિધિ મેં રહનેવાલા ક્ષુદ્રતમ કીટ, ઔર કહાં તુમ અપને એક-એક રોમ મેં અનંત બ્રહ્માંડોં કો ધારણ કરનેવાલે કલ્પનાતીત મહામહિમ મહાન્! મૈં તુમ્હારી યાદ કહાં પાઉં ઔર કૈસે પાઉં? પરંતુ હે સર્વાધાર! યહ તો સત્ય હૈ કિ અનંત બ્રહ્માંડોં મેં સે કિસી એક ક્ષુદ્રતમ બ્રહ્માંડ કા ક્ષુદ્રતમ કીટ હોને પર ભી હૂં તો તુમ્હારે હી દ્વારા ધારણ કિયા હુઆ ન? પ્રભો! બસ, ઇસ તત્ત્વ કો કહીં ભૂલને ન પાઉં ઔર સદા-સર્વદા અપને કો તુમ્હારે હી આધાર પર સ્થિત દેખૂં, અપને કો તુમ્હાર હી અંદર સમઝૂં!

× × × ×

હે પ્રભો! મૈં દુઃખોં સે દબા હૂં, તાપોં સે સંતપ્ત હૂં, અભાવોં સે આકુલ હૂં, બાધાઓં સે વ્યાકુલ હૂં, અપમાનોં સે પીડિત હૂં, અપકર્ષ સે શંકિત હૂં, ચિંતાઓં સે ગ્રસ્ત હૂં ઔર ભયોં સે ત્રસ્ત હૂં.

મેરે સમાન દુઃખી દુનિયા મેં દૂસરા કૌન હોગા ? સારે દુઃખોં કા પહાડ માનો મુઝ પર હી ટૂટ પડા હૈ. પરંતુ હે મેરે પ્રિયતમ! ક્યા યહ સચ નહીં હૈ કિ યહ સબ તુમ્હારી હી ભેજી હુઈ સૌગાત હૈ ? તુમ્હારા હી પ્રેમ સે દિયા હુઆ ઉપહાર હૈ ? ઇન સત્યો જાનનેપર ભી હે મેરે પ્યારે ! ફિર મુઝે ઇનકી પ્રાપ્તિ મેં અસંતોષ ક્યોં હોતા હૈ ? તુમ્હારી હી દી હુઇ પ્રત્યેક વસ્તુ મેં તુમ્હારે હૃદય કે નિર્મલ પ્રેમ કો દેખ કર, ઓ મેરે હૃદયધન ! તુમ્હારે પ્રત્યેક વિધાન મેં તુમ્હારા કોમલ કર-સ્પર્શ પાકર મૈં પરમ સુખી હો સકૂં. ઐસા પ્રેમિયોં કા-સા વિલક્ષણ હૃદય મુઝે દે દો નાથ !

× × × ×

હે પ્રભો ! મૈં દિન-રાત દુનિયા મેં દુઃખ કી, શોક કી, પીડા કી, નિરાશા કી, અસફલતા કી, અપમાન કી, અભાવ કી, અકાલ કી, અ-કીર્તિ કી, દરિદ્રતા કી, વિયોગ કી, રોગ કી ઔર મૃત્યુ કી ડરાવની સૂરતોં કો દેખ-દેખકર ભયભીત હોતા હૂં. પરંતુ હે મેરે ચતુર ખિલાડી! હે મેરે વિલક્ષણ બહુરૂપિયે ! ક્યા યહ સત્ય નહીં હૈ કિ ઇન સબ રૂપોં કો ધારણ કરકે એક તુમ્હીં તો મુઝસે ખેલને આતે હો ! ઔર ક્યા યહ ભી સત્ય નહીં હૈ મૈં તુમ્હેં ન પહચાનને કે કારણ હી ડર-કર ઇનસે દૂર ભાગના ચાહતા હૂં ? હે પ્યારે ! મુઝે ઐસી દિવ્ય આંખેં દે દો કિ ફિર તુમ્હેં પહચાનને મેં મૈં કભી ભૂલૂં હી નહીં! ચાહે તુમ કિસી ભી રૂપ મેં આઓ, મૈં તુમ્હેં પહચાન હી લૂં ઔર તુમ્હારે નયે-નયે ખેલોં કો દેખ-દેખકર વૈસે હી ખિલતા રહૂં જૈસે સૂર્ય કી કિરણોં કો દેખને હી કમલ ખિલ ઉઠતે હૈં. દે ડાલો ન પ્રભુ! ઐસી પર્દે કે ભીતર કી વસ્તુ કો પહચાનનેવાલી પૈની નજર!

× × × ×

હે પ્રભો ! મૈં માતા કે સ્નેહ સે, પિતા કે વાત્સલ્ય સે, મિત્ર કી મૈત્રી સે, પત્ની કે પ્રેમ સે, સંતાન કે પ્યાર સે,સત્કર્મોં કી કીર્તિ સે ઔર લક્ષ્મી કી મોહિની સે મુગ્ધ હો રહા હૂં. સદા અંધા હી બના રહતા હૂં. પરંતુ ઓ મેરે મહા માયાવી ! ક્યા યહ સત્ય નહીં હૈ કિ તુમ્હીં મા બન-સ્નેહ કરતે હો, પિતા બન કર પાલતે હો, મિત્ર બનકર મૈત્રી

કરતે હો, પત્ની બનકર પ્રેમ કરતે હો, સંતાન બનકર અપની તોતલી વાણીસે મોહતે હો, સુકર્મ બનકર કીર્તિ કે રૂપ મેં આતે હો, ઔર મા લક્ષ્મી બનકર મુઝે અપના ગુલામ બના લેતે હો? ક્યા યહ સ્નેહ, વાત્સલ્ય આદિ કી સારી ધારાઓં કા મૂલસ્રોત તુમ્હીં એક માત્ર અખિલ ભાવો કે મહાન્ સાગર સે હી નહીં નિકલ રહા હૈ? ઔર ક્યા યહ ભાવ-ધારા પુનઃ લૌટકર તુમ સમુદ્રરૂપ મેં હી મિલને કો નહીં જા રહી હૈ? ઓ મેરે મનચોર! બસ, ઈતની કૃપા કરો કિ મૈં ઇન સબ મેં ઔર ઇન સભી કે સંબંધોં ઔર ભાવોં મેં તુમ્હીં કો દેખ-દેખકર સદા મુગ્ધ હોતા રહૂં!

× × × ×

હે પ્રભો! બગીચે કે રંગ-બિરંગે ફૂલોં કી સુંદરતા ઔર સુગંધિ, આકાશ મેં ઉડનેવાલે પક્ષિયોં કી ચિત્ર-વિચિત્ર વર્ણો કી બનાવટ ઔર ઉનકી સુમધુર કાકલી, સરોવરો મેં ઔર નદિયોં મેં ઇધર-સે-ઉધર ફુદકનેવાલી મછલિયોં કી મોહિની સૂરત ઔર પુષ્પોં કે રસપર મંડરાતી હુઈ તિતલિયોં કી કલાપૂર્ણ રચના, સબ મન કો હરણ કિયે ડાલતી હૈ. યહ સુંદરતા, સુગંધ, કલા ઔર યહ મીઠા સ્વર, હે સૌંદર્ય ઔર માધુર્ય કે અનંત સાગર! તુમ્હારે હી તો જલકણ હૈં. બસ, હે અખિલ સૌંદર્ય-માધુર્ય-નિધિ! ઐસી કૃપા કરો જિસસે મૈં ઇસ બાત કો સદા સ્મરણ રખ સકૂં ઔર પ્રત્યેક સૌંદર્ય-માધુર્ય કી બહતી ધારા કા સહારા લેકર તુમ્હારે અનંત સૌંદર્ય-માધુર્ય કા કુછ અંશ મેં તો ઉપભોગ કરૂં!

× × × ×

હે પ્રભો! મેરે હૃદય મેં ઐસી આગ લગા દો જો સદા બઢતી હી રહે. વિષયોં કી સારી આસક્તિ ઔર કામના ઉસકા ઇંધન બનકર ઉસે ઔર ભી પ્રચણ્ડ કર દે ઔર ઇતની પ્રચણ્ડ કર દે કિ ફિર વહ તુમ્હારી દર્શન-સુધા-વૃષ્ટિ કે બિના કભી બુઝે હી નહીં!

× × × ×

હે પ્રભો! જૈસે સૂર્યકાંતમણિ સૂર્ય કી કિરણોં કા સ્પર્શ પાતે હી પ્રજ્વલિત હોતી હૈ, વૈસે હી હે નાથ!

...ને સંગ પાતે હી મેરે મન મેં તુમ્હારે પ્રેમ કી આગ ભડક ...ઠે અનંત બ્રહ્માણ્ડોં મેં અનંત સૂર્યો કે પ્રકાશક ! મેરે મન કો ...તમણિ કે સદૃશ બના દો !

× × ×

હે પ્રભો ! જૈસે ચંદ્રકાંતમણિ ચંદ્રકિરણોં કા યોગ પ્રાપ્ત કરતે ...દ્રવિત હો કર રસ બહાને લગતી હૈ વૈસે હી હે અનંત સુધા- ...ં કો સુધાદાન દેનેવાલે સુધાસાગર ! મેરા હૃદય ચંદ્રકાંતમણિ કે ...માન બના દો જો તુમ્હારે ગુણ–નામરૂપી સુધાભરી શશિ–કિરણોં કા ...ંયોગ પાતે હી દ્રવિત હોકર બહને લગે !

હે પ્રભો ! ચુમ્બક ઉસી લોહે કો અપની ઓર ખીંચતા હૈ જો નિખાલિસ હોકર ઉસકે સામને આતા હૈ. મુઝે ભી હે કૃપાસાગર ! સમસ્ત અભિમાનોં કે મિશ્રણસે રહિત કર દીન હીન નિખાલિસ લોહા બના દો જો તુમ્હારે આકર્ષક કૃષ્ણ નામ ચુમ્બક કો પાતે હી દૌડકર ઉસમેં સદા કે લિયે ચિપટ જાય !

('કલ્યાણ'ના એક અંકમાંથી)

૧૦૩–सिंध–पंजावका तुहफा*

[અર્થાત્ ગોષ્ઠી જો ગુરુ બાબા નાન્હકજી કી લાલફકીર કે સાથ હુઈ]

પ્રશ્ન–ફકીરી કા આદિ ઔર અંત ક્યા હૈ ?

ઉત્તર–ફકીરી કા આદિ નાશ હોના ઔર અંત 'સત્' હોના હૈ. નાશ હોને કા અર્થ યહ હૈ કિ શિષ્ય ફકીરી આરંભ કરને કે સમય નિરભિમાનભાવસે મૃતક કે સમાન બનકર શ્રીગુરુદેવ કી આજ્ઞારૂપી કબ્ર મેં સમા જાય, ઔર 'સત્' હોને કા ભાવ હૈ દેહાભિમાન કી નિવૃત્તિપૂર્વક સત્સ્વરૂપ મેં સ્થિત હો જાના.

પ્ર૦–ફકીરી કી બડાઈ ક્યા હૈ ?

* યહ તુહફા હમેં શ્રીમહંત બાબા ધર્મદાસજી, દરબાર ભાઝંદ, શ્રીમહંત બાબા ટહલદાસજી, દરબાર ગાડિયાસીન સે પં૦ શ્રીજય-સિંહજી 'દીન' રામાયણી કે દ્વારા પ્રાપ્ત હુઆ હૈ. —સંપાદક

ઉ૦-નમ્રતા. ભાવ યહ હૈ કિ નમ્રતા સે હી સબ કિસી કો બડાઇ પ્રાપ્ત હુઈ હૈ, હોતી હૈ ઔર હોગી.

પ્ર૦-ફકીરી કી બુદ્ધિમાની ક્યા હૈ?

ઉ૦-પરમેશ્વર મેં ચિત્ત લગાના, પરમેશ્વર કે સિવા ઔર કહીં ચિત્ત કો ન અટકાના. તાત્પર્ય યહ કિ ફકીર કો અપના ચિત્ત સદૈવ ભગવાન મેં હી લગાયે રખના ચાહિયે, લોક-પરલોક કે કિસી ભી વિષયસુખ મેં ચિત્ત કો ન જાને દેના હી ફકીરી કી બુદ્ધિમાની હૈ.

પ્ર૦-ફકીર કી શક્તિ ક્યા હૈ?

પ્ર૦-અશક્ત હોકર રહના. અર્થાત્ અપને મેં શક્તિ હોને પર ભી અસમર્થ બને રહના, યહી ફકીર કી શક્તિ હૈ

પ્ર૦-ફકીર કે લિયે મુંહ કાલા કરનેવાલી વસ્તુ ક્યા હૈ?

ઉ૦-અપની સ્તુતિ કરના. ફકીર કા અપને મુંહ અપની પ્રશંસા કરના અપને મુંહ પર કાલિખ લગાના હૈ. કહા ભી હૈ—

स्वगुनदोष पर जाचना अर्थां व्यर्थ भजंत।
इन चारोंके कहन में संतन जीभ लजंत॥

પ્ર૦-ફકીર કા પૈવંદ ક્યા હૈ?

ઉ૦-પરમેશ્વર કા જ્ઞાન ઔર ઉસ જ્ઞાનમેં સ્થિત હો જાના. અર્થાત્ દુનિયા કે સંપૂર્ણ નાતો સે મન કો મોડકર ઔર એકમાત્ર પરમેશ્વર કો અપના જાનકર ઉન્હીં સે દૃઢ નાતા જોડ લેના, યહી ફકીર કા પૈવંદ× હૈ.

પ્ર૦-ફકીરી કા પ્રકાશ ક્યા હૈ?

ઉ૦-પરમેશ્વર કા નામ-જપ ઔર ધ્યાન.

પ્ર૦-ફકીર કે સિર પર ક્યા હૈ?

ઉ૦-ભગવંત કી છાયા.

પ્ર૦-ફકીર કે આગે ક્યા હૈ?

ઉ૦-પ્રારબ્ધ.

પ્ર૦-ફકીર કે પીછે ક્યા હૈ?

× માલી લોગ જો એક પુષ્પ યા ફલકે વૃક્ષકી ડાલી કો દૂસરે પુષ્પ યા ફલ કે વૃક્ષ મેં જોડકર દૂસરા પુષ્પ યા ફલ કા વૃક્ષ તૈયાર કર લેતે હૈં, ઉસકો પૈવંદ કહતે હૈં.

ઉ૦-મૌત. અર્થાત્ ઉસે લહેર મૌત કી યાદ બની રહતી હૈ.

પ્ર૦-ફકીર કે દોનોં હાથ કહાં રહતે હૈં?

ઉ૦-ઉસ કે દોનોં હાથ કાનો પર ઔર સખ્ત નિયમોં કે પાલન મેં લગે રહતે હૈં. અર્થાત્ પરાઈ નિંદાસ્તુતિ કાનોં મેં ન પડે, ઇસ કે લિયે વહ દોનોં કાનોં કો દોનોં હાથોં સે બંદ કિયે રહતા હૈ ઔર પૂજા-દિક નિત્યકર્મ મેં દઢતા કે સાથ લગા રહતા હૈ.

પ્ર૦-ફકીર કે ચરણ કિસ અવસ્થા મેં રહતે હૈં?

ઉ૦-સંકુચિત ઔર બંધે હુએ—કુમાર્ગ કી ઓર સે સંકુચિત ઔર આસન કી દઢતા મેં બંધે હુએ.

પ્ર૦-ફકીર કિસ કામ કે લિયે કમર કસે રહતા હૈ?

ઉ૦-ગુરુઓં કી સેવા-ટહલ કરને કે લિયે.

પ્ર૦-ફકીર કા સંકલ્પ ક્યા હોતા હૈ?

ઉ૦-ભજન કરના (અર્થાત્ ભજન કે સિવા ઔર કોઇ સંકલ્પ ન ઉઠને દેના-કેવલ ભજન કા હી સંકલ્પ કરના).

પ્ર૦-ફકીર કો સંશય કિસ બાત કા રહતા હૈ?

ઉ૦-યહી કિ ભજન કરતા હૂં, દેખેં વહ ભગવાન કો કબૂલ હોતા હૈ કિ નહીં!

પ્ર૦-ફકીર કા ઘોડા ક્યા હૈ?

ઉ૦-પ્રિયતમ કી પ્રીતિ ઔર ઇચ્છા.

પ્ર૦-ફકીર કા અધિકાર ક્યા હૈ?

ઉ૦-દિન-રાત જાગતે રહના, અર્થાત્ સદૈવ સત્-અસત્ કા વિવેક કરતે રહના. ભગવાન શંકરાચાર્યને ભી કહા હૈ—'जागर्ति को यः सदसद्विवेकी।' (પ્રશ્નોત્તરી)

પ્ર૦-ફકીર કી 'કાહિલી' (બિના વિચારે સહસા કોઇ કામ કર બૈઠને કો સિંધી ભાષા મેં 'કાહિલી' કહતે હૈં) ક્યા હૈ?

ઉ૦-બહુત ખાના. કહા ભી હૈ—'બુદ્ધિ ઘટૈ બહુ ભોજન ખાયે.'

પ્ર૦-ફકીર કી ચાલાકી (હોશિયારી) કિસ બાત મેં હૈ?

ઉ૦-અન્ન-જલ કા સંયમ કરના, અર્થાત્ કમ ખાના-પીના.

પ્ર૦-ફકીરકા આરામ-વિશ્રામ ક્યા હૈ?

ઉ૦-એકાંત મેં બૈઠના. પ્રમાણ દેખિયે—

न सुखं देवराजस्य न सुखं चक्रवर्तिनः ।
यत्सुखं वीतरागस्य मुनेरेकान्तवासिनः ॥

પ્ર૦-ફકીર કા તોપા (ખજાના) ક્યા હૈ ?

ઉ૦-ભગવંત કા ભરોસા રખના.

પ્ર૦-ફકીર કા મેહમાન કૌન હૈ ?

ઉ૦-શરીર ઔર જીવિકા (પ્રારબ્ધ). તાત્પર્ય યહ કિ ફકીર શરીર કે નિર્વાહમાત્ર સે સંતુષ્ટ એવં પ્રસન્ન રહતે હૈં.

પ્ર૦-ફકીર કા ઉદ્યમ ક્યા હૈ ?

ઉ૦-પરમેશ્વર મેં ચિત્ત કો સ્થિત કરના.

પ્ર૦-ફકીર કા ઘર કહાં હૈ ?

ઉ૦-જગતરૂપી સરાય હી ફકીર કા ઘર હૈ.

પ્ર૦-ફકીર કી મિલ્કિયત (સંપત્તિ) ક્યા હૈ ?

ઉ૦-પરમેશ્વર કે ભજન કા નિયમ.

પ્ર૦-ફકીર કી રીઝ ક્યા હૈ ?

ઉ૦-શરીર કા આરોગ્ય (ક્યોંકિ શરીર નિરોગ રહનેસે પરમાત્મા કા ભજન હોતા હૈ).

પ્ર૦-જગતપર ફકીર કા પંદા (તાલા) ક્યા હૈ ?

ઉ૦-ભોગોં કા, અર્થાત્ જિન વિષયો મેં ચિત્તકી ફંસાવટ હોતી હો, ઉનકા ત્યાગ કરના.

પ્ર૦-ફકીર કે ઘર કી (હૃદય કી) કુંજી ક્યા હૈ ?

ઉ૦-હર કિસી સે શિક્ષા લેના (જૈસે ગુરુ દત્તાત્રેયજીને ચૌબીસ ગુરુઓંસે શિક્ષા લી થી).

પ્ર૦-ફકીર કા આહાર ક્યા હૈ ?

ઉ૦-અપના હી માંસ (અર્થાત્ શરીર કો સુખાના, તિતિક્ષા કરના).

પ્ર૦-ફકીર કો જરૂરત કિસ બાતકી હૈ ?

ઉ૦-હર બાત પર શુક્ર માનના—અર્થાત્ જો બાત બન આવે, ઉસીને કૃતાર્થ હો જાના.

પ્ર૦-ફકીર કી પ્રસન્નતા ક્યા હૈ ?

ઉ૦-કિસી ભી વિષયમેં મિત્ત કો ન અટકાના. કહા ભી હૈ—

प्रीति करंते पायरे हित चित मयरे देय।
मूसम कौन सयानपा, चित दे चिंता लेय॥

પ્ર૦-ફકીર કી આદત ક્યા હૈ ?

ઉ૦-ભજન કરતે રહના.

પ્ર૦-ફકીર કો તૃષ્ણા કિસ બાતકી રહતી હૈ ?

ઉ૦-તપ બઢાને કી.

પ્ર૦-ફકીર કી ગુજરાન કિસ પર હૈ ?

ઉ૦-કિસી સે લોભ નહીં કરના; જો સ્વયં આકર પ્રાપ્ત હો જાય ઉસી મેં સંતુષ્ટ રહના.

પ્ર૦-ફકીર કો રસ (આનંદ) કિસ બાત મેં મિલતા હૈ ?

ઉ૦-ચુપ રહને અર્થાત્ શાંત રહને મેં.

પ્ર૦-ફકીર કા ન્યાય ક્યા હૈ ?

ઉ૦-સબ સે નિર્વૈર રહના.

પ્ર૦-માયા કા વ્યવહાર કૈસા હૈ ?

ઉ૦-જૈસે ઊંટ કે નાક કી મહાર (નકેલ). મહાર પશુઓં કે લિયે ભલી હૈ, મનુષ્યોં કે લિયે નહીં.

પ્ર૦-પરમેશ્વર કે સાથ પ્રીતિ કબ કરના ભલા હૈ ?

ઉ૦-અભી ઇસી સમય.

પ્ર૦-કિસ સે પ્રીતિ ન કરના ભલા હૈ ?

ઉ૦-કામ, ક્રોધ, મોહ, તૃષ્ણા આદિ સે પ્રીતિ ન કરના ભલા હૈ.

પ્ર૦-કર્મયોગ ઔર સાંખ્યયોગ કિસે કહતે હૈં ?

ઉ૦-પવન કો રોકના કર્મયોગ ઔર ચિત્ત કા નિરોધ કરના સાંખ્યયોગ હૈ. યદિ કહો કિ ઇન દોનોં મેં કૌન પ્રમાણ હૈ, તો ઇસકા ઉત્તર યહ હૈ કિ જબતક કલિયુગ નહીં આયા થા તબતક દોનોં ક્રિયાએં યોગ્ય (સાધ્ય) થીં; પરંતુ અબ કલિયુગ કે આ જાને સે ચિત્તકી વૃત્તિયાં ચંચલ હો ગઈ હૈં, ફલતઃ કર્મયોગ કી સિદ્ધિ જલ્દી નહીં હોતી. ઇસલિયે ઇસ યુગ મેં સાંખ્યયોગ હી પ્રમાણ હૈ.

પ્ર૦-ફકીર કે લિયે કઠિન ક્યા હૈ ?

ઉ૦–જપ–તપ કા અહંકાર નિવૃત્ત કરના.

પ્ર૦–ફકીર કા મેલ–મિલાપ ક્યા હૈ?

ઉ૦–અપના આપા ભુલાકર અપને હી રહ જાના, અર્થાત્ દેહાભિમાન કો ભુલાકર આત્મસ્વરૂપ મેં સ્થિર રહના.

પ્ર૦–ફકીર કા જામા ક્યા હૈ?

ઉ૦–સબ કિસી કે પાપોં કો ઢકના–ઢકના.

પ્ર૦–ક્યા ફકીર કા નગ્ન રહના ભલા હૈ?

ઉ૦–જબતક શરીર કા અભ્યાસ હૈ તબતક નિર્વાહમાત્ર કે લિયે કપડા અંગીકાર કરે ઔર જબ શરીર કા અભ્યાસ મિટ જાય તબ સ્વેચ્છાનુસાર બરતે.

પ્ર૦–ભજન કૈસે સ્થિર હોતા હૈ?

ઉ૦–તપ કે દ્વારા.

પ્ર૦–તપ કૈસે સિદ્ધ હોતા હૈ?

ઉ૦–કહના કમ, કરના અધિક–ઐસા કરને સે તપ સિદ્ધ હોતા હૈ.

પ્ર૦–ફકીર કા કર્તવ્ય ક્યા હૈ?

ઉ૦–ગુરુદેવ કી આજ્ઞા મેં રહના.

પ્ર૦–ફકીર કા રોગ ક્યા હૈ?

ઉ૦–માયાધારિયોં સે પ્રીતિ કરના.

પ્ર૦–ફકીર કો દુઃખ કૈસે હોતા હૈ?

ઉ૦–કરામાત દિખલાનેસે.

પ્ર૦–ફકીર કે પાસ સે લોક કી હજૂમત (ભીડ) કિસ પ્રકાર હટે?

ઉ૦–હર કિસીસે કુછ–ન–કુછ યાચના કરતે રહને સે.

પ્ર૦–ફકીર કા હાવ–વિલાસ ક્યા હૈ?

ઉ૦–ભગવાન્ કી ચર્ચા કરના.

પ્ર૦–ફકીર કા અર્થ કિસ તરહ સિદ્ધ હોતા હૈ?

ઉ૦–સબ અર્થો કા ત્યાગ કરનેસે.

પ્ર૦–નિજાનન્દ ફકીર કો પરમેશ્વર કબ પ્રાપ્ત હોતે હૈં?

ઉ૦–જબ ઉનકે હૃદયમેં સચ્ચી પ્રીતિ પૈદા હો જાતી હૈ.

પ્ર૦–સચ્ચી પ્રીતિ કી નિશાની ક્યા હૈ?

ઉ૦–ગુરુઓં સે પ્રીતિ કરના.
પ્ર૦–ક્યા ફકીર કે લિયે સવાલ (યાચના) કરના ઠીક હૈ?
ઉ૦–હાં, યદિ વહ કિસી ઓર કે લિયે કિયા જાય.
પ્ર૦–ફકીર કે લિયે કિસ કા ત્યાગ યોગ્ય હૈ?
ઉ૦–અપને સંબન્ધિયોંકા કહા ભી હૈ–

कुल कुटुंब धूहड वन, फंटक नख-सिख पूर।
बुद्धि यश फाटे सही, 'रज्जब' रहिये दूर॥

પ્ર૦–ફકીર કા મિત્ર કૌન હૈ?
ઉ૦–માયા કા ત્યાગ.
પ્ર૦–જનક આદિ અપને કુટુંબ મેં કિસ પ્રકાર રહે?
ઉ૦–અપને હૃદય કો સર્વથા નિરહંકાર બનાકર.

('કલ્યાણ' માસિકના એક અંકમાંથી)

૧૦૪–ધ્યાનાવસ્થામાં પ્રભુ સાથે વાર્તાલાપ

(અનુઃ–શ્રી૦ મણિલાલ જાદવરાય ત્રિવેદી)

સાધક એકાંત અને પવિત્ર સ્થાનમાં દર્ભ અથવા ઊનના આસન ઉપર સ્વસ્તિક, સિદ્ધ અથવા પદ્માસન વગેરે કોઇ પણ આસન વડે સ્થિર સીધા અને સ્વસ્થતાપૂર્વક બેસે, ઇન્દ્રિયોને વિષયથી મુક્ત કરી, સાંસારિક કામનાઓનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરી, સ્ફુરણરહિત થઇ જાય, પછીથી આળસરહિત વૈરાગ્ય સહિત પવિત્ર ચિત્તથી પોતાના ઇષ્ટદેવ ભગવાનનું આહ્વાન કરે. જ્યારે ધ્યાનાવસ્થામાં ભગવાન આવે છે, ત્યારે ચિત્તમાં અતિ પ્રસન્નતા, શાંતિ, જ્ઞાન-જ્યોતિ તેમ નેત્રો બંધ કરતાંજ સારાએ ભૂમંડળમાં મહાપ્રકાશ પથરાયલો પ્રતીત થાય છે, જ્યાં શાંતિ છે ત્યાં વિક્ષેપ નથી થતો અને જ્યાં જ્ઞાનદીપક પ્રગટે છે ત્યાં નિદ્રા અને આળસ પ્રવેશ કરી શકતાં નથી તેમજ ...? સ્તુતિ–પ્રાર્થના કરવાથી ધ્યાનાવસ્થામાં ભગવાન આવે ...ા ઇષ્ટદેવના સાકર સ્વરૂપનું દર્શન કરવામાં કંઈ મુશ્કેલી

પણ નથી. કદાચ કહો કે પોતે નીરખેલી વસ્તુનું ધ્યાન કરવું સહેલ છે, પરંતુ કદી નીરખી ન હોય તેવી વસ્તુનું ધ્યાન શી રીતે થઇ શકે? એ ઠીક છે; પરંતુ શાસ્ત્ર અને મહાત્માઓનાં વચનામૃતોના આધારે તથા આપણા ઇષ્ટદેવના પ્રિયકર ચિત્રના આધાર ઉપર પણ ધ્યાન થઇ શકે છે, તેથી કરીને સાધકને માટે એજ ઉચિત છે કે, નેત્રોને બંધ કરી પોતાના ઇષ્ટદેવ પરમેશ્વરનું આહ્વાન કરે; અને સામાન્ય આહ્વાનના કારણે દર્શન ન થાય ત્યારે એમનું ગુણકીર્તન, દિવ્યસ્તોત્રો, મંગલગીતો થકી સ્તુતિ–પ્રાર્થના કરતાં શ્રદ્ધા અને પ્રેમપૂર્વક કરુણભાવે ગદ્‌ગદ કંઠે ભગવાનનું પુનઃ પુનઃ આહ્વાન કરે અને ભગવાનના આવવાની આશા અને પ્રતીતિ કરતાં આ ચોપાઇનું ઉચ્ચારણ કરેઃ–

एक बात मैं पूछहु तोही। कारन कवन बिसारेहु मोही॥

પછી વિશ્વાસ રાખવો જોઇએ કે, આપણા ઇષ્ટદેવ ભગવાન આપણી સંમુખ આકાશમાં ફક્ત બે ફૂટના અંતર ઉપરજ પ્રત્યક્ષ ઊભા છે. ત્યાર પછી ચરણથી મસ્તક સુધી એ દિવ્યમૂર્તિનું અવલોકન કરતાં કરતાં આ ચોપાઈ ઉચ્ચારવી આવશ્યક છે.

नाथ सकल साधनकर हीना। कीन्ही कृपा जानि जन दीना॥

હે નાથ! હું બધાં સાધનો વગરનો છું છતાં આપે મને દીન જાણી દયા કરી છે; મતલબ કે મેં તો કોઇ પણ એવી સાધના નથી કરી કે જેના બળથી ધ્યાનાવસ્થામાં આપનાં દર્શન કરી શકું; પરંતુ આપે મને દીન જાણીનેજ દર્શન દીધાં છે. આ પ્રમાણે ભગવાનના આવ્યા પછી ધ્યાનાવસ્થામાં સાધક ભગવાન સાથે વાર્તાલાપ શરૂ કરે છે.

સાધક—પ્રભો! આપ ધ્યાનાવસ્થામાં પ્રગટ થતાં આટલો બધો વિલંબ કેમ કરો છો! બોલાવતાંની સાથેજ આપ કેમ પધારતા નથી! આમ તલસાવો છો શા માટે!

ભગવાન—તલસાવવામાંજ તમારું પરમ હિત રહેલું છે.

સાધક—તલસાવવામાં શું હિત છે તે હું સમજતો નથી; હું તો આપના પધારવામાંજ હિત સમજું છું.

ભગવાન—વિલંબથી ભગવાનમાં વિશેષ ભાવ થાય છે, વિરહ-

વ્યાકૂળતા થાય છે, ઉત્કટ ઇચ્છા થાય છે; એ વખતે આવવામાં પરમ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. જેવી રીતે અત્યંત ભૂખ લાગે ત્યારે અન્ન અમૃત સમાન લાગે છે.

સાધક—ઠીક છે; પરંતુ ઘણો વિલંબ કરવાથી સાધક નિરાશ થઈ ધ્યાન છોડી દેવા તૈયાર થાય છે.

ભગવાન—જો મારા પર એટલો પણ વિશ્વાસ ન હોય અને મારા આવવામાં વિલંબ થવાને કારણે સાધક આકુળવ્યાકુળ થઈ ધ્યાન છોડી દે, તો તેને દર્શન દેવાથી શું ફાયદો?

સાધક—ઠીક છે; પરંતુ આપના આવવાથી આપમાં રુચિ તો વધશેજ અને સાધના પણ તેજ થશે, એટલા માટે આપને બોલાવતાની સાથેજ પધારવું ઉચિત છે.

ભગવાન—જે હું સમજું છું એજ ઉચિત છે ને જે ઉચિત છે તેજ હું કરું છું.

સાધક—પ્રભો! આપ જે કહો છો તેવુંજ મારે માનવું જોઇએ, પરંતુ મન ઘણું પાજી છે, એ માનવા નથી દેતું. આપ કહો છો તે વાત તદ્દન સત્ય છે તોપણ મને તો એજ પ્રિય લાગે છે કે હું બોલાવું અને તરત આપ આવી જાઓ. એ બતાવશો કે એ પુકાર કઇ જાતનો પુકાર છે કે જે એકજ પુકારની સાથે આપ પધારો છો?

ભગવાન—ગોપીઓની રીતે જ્યારે સાધક મારે માટે વિરહથી તલસે છે ત્યારે તેવી રીતે હું આવું છું. અથવા મારામાં પ્રેમ અને વિશ્વાસ કરી દ્રૌપદી અને ગજેન્દ્રની માફક જ્યારે આતુરતાથી વ્યાકુલ થઇને પુકારે છે ત્યારે આવી શકું છું, અથવા પ્રહ્લાદની માફક નિષ્કામભાવથી ભજવાવાળા માટે બોલાવ્યા વિના પણ આવી શકું છું.

સાધક—વિરહથી વ્યાકુલ કરી આપ આવો છો એ આપની કેવી આદત છે? આપ વિરહવેદના આપી કેમ તલસાવો છો?

ભગવાન—વિરહ થકી ઉત્પન્ન થયેલી વ્યાકુલતાનો દરજ્જો ઘણો ઊંચો છે. વિરહવ્યાકુલતાથી પ્રેમની વૃદ્ધિ થાય છે. પછી ભક્ત ક્ષણભરનો પણ વિયોગ નથી સહન કરી શકતો. એને સદાને માટે ... પ્રાપ્તિ થઇ જાય છે એક વખત મળ્યા પછી ફરી કોઈ વખત

છોડતો પણ નથી; જેવો ભરત ચૌદ વર્ષ સુધી વિરહથી વ્યાકુલ રહ્યો, પછી મારો સાથ તેણે કદી પણ છોડ્યો નહિ.

સાધક—આપને કદી કામ પડતું તો આપ લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્નને સુપરત કરતા, ભરતને નહિ, એનું શું કારણ હતું?

ભગવાન—પ્રેમની અધિકતાને કારણે ભરત મારો વિયોગ સહન કરી શકતો નહોતો.

સાધક—ત્યારે તેણે ચૌદ વર્ષ સુધી વિયોગ શી રીતે સહન કર્યો?

ભગવાન—મારી આજ્ઞાથી બંધાઈ એને વિયોગ સહન કરવો પડ્યો અને એ વિરહથી પ્રેમની એટલી વૃદ્ધિ થઈ કે પછી તેનો મારાથી કદી વિયોગ થયો નહિ.

સાધક—પણ આપે એ વિરહમાં ભરતનું શું હિત વિચાર્યું?

ભગવાન—ચૌદ સાલનો વિયોગ સહન કરવાથી એ વિરહ અને મિલનના તત્ત્વને પામી ગયો. પછી એક ક્ષણભરનો વિયોગ પણ તેને એક યુગ સમાન ભાસવા લાગ્યો. જો એવું ન થાય તો મારા પ્રત્યે આટલું આકર્ષણ શી રીતે થાય?

સાધક—પણ વિરહની વ્યાકુળતાથી નિરાશા પણ થાય.

ભગવાન—હું કહી ચૂક્યો છું કે એવા પુરુષોને ફરી દર્શન આપવાની શું જરૂર છે?

સાધક—ત્યારે એવા પુરુષોએ આપનાં દર્શન માટે શું કરવું જોઈએ?

ભગવાન—કોઈ પણ પ્રકારે મારામાં શ્રદ્ધા અને પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય તેવી કોશિશ કરવી જોઈએ.

સાધક—શું શ્રદ્ધા અને પ્રેમ વિના દર્શન થઈ જ શકતાં નથી?

ભગવાન—ના, નથી થઈ શકતાં; એ નીતિ છે.

સાધક—શું આપ મહેરબાની નથી કરી શકતા?

ભગવાન—કોઈ ઉપર મહેરબાની કરાય અને કોઈ ઉપર ન કરાય તો પક્ષપાતદોષ આવે છે. દરેક પર મહેરબાની નથી થઈ શકતી.

સાધક—શું એવી મહેરબાની કદી થઈ શકે જ નહી?

ભગવાન—હા, અંતકાળને માટે એવી મહેરબાની છે. એ વખતે શ્રદ્ધા અને પ્રેમ વગર પણ ફક્ત એક વખત મારું સ્મરણ

કરવાથી મારી પ્રાપ્તિ થાય છે.

સાધક—ત્યારે એને માટે આટલી બધી મહેરબાની કેમ રાખવામાં આવી ?

ભગવાન—એનું જીવન સમાપ્ત થઇ રહ્યું છે, સદાને માટે એ મનુષ્યશરીરનો ત્યાગ કરી રહ્યો છે, તેથીજ એને માટે વધારે ઉદારતા રાખવામાં આવી છે.

સાધક—એ તો ઉચિતજ છે કે અંતકાળને માટે આ પણી ઉદારતા રાખવામાં આવી છે, પરંતુ અંતસમયે મન, બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો પોતાના કબજામાં નથી રહેતી; અને તે વખતે આપનું સ્મરણ કરવું એ પણ પોતાના કાબૂની વાત નથી.

ભગવાન—એટલા માટે હમેશાં મારું સ્મરણ રાખવાનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ. જે એવો અભ્યાસ કરશે તેને મારી સ્મૃતિ અવશ્ય રહેશે.

સાધક—આપની સ્મૃતિ મને હમેશાં રહે એને માટે હું ઇચ્છા રાખું છું અને કોશિશ કરું છું, પરંતુ ચંચલ અને પ્રબલ મન એવું છે કે તેની આગળ મારી કોશિશ ચાલતી નથી. એને માટે શો ઉપાય કરવો જોઇએ.

ભગવાન—જ્યાં જ્યાં તમારું મન જાય ત્યાં ત્યાંથી પાછું વાળી પ્રેમથી સમજાવી ફરી ફરી મારામાં લગાવવું જોઇએ, અથવા મને દરેક જગ્યાએ રહેલો સમજી જ્યાં જ્યાં મન જાય ત્યાંજ મારું ચિંતન કરવું જોઇએ.

સાધક—એ વાત મેં સાંભળી છે, વાંચી છે અને હું સમજું પણ છું, પરંતુ તે વખતે એ યુક્તિ મને યાદ નથી રહેતી અને તેથીજ આપનું સ્મરણ નથી કરી શકતો.

ભગવાન—આસક્તિને કારણે આ તમને ખૂરી આદત પડી છે; મને આસક્તિનો નાશ અને આદત સુધારવા માટે મહાપુરુષોનો સંગ અને નામ-જપનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ.

સાધક—એ તો થોડુંઘણું બની શકે છે અને તેથી લાભ . છે; પરંતુ મારા દુર્ભાગ્યથી તો દરેક વખતે એ નથી થતું.

ભગવાન—એમાં દુર્ભાગ્યની શી વાત છે? એમાં તો તમારી કોશિશની ઊણપ છે.

સાધક—પ્રભો! શું ભજન અને સત્સંગ કોશિશથી થઇ શકે છે? સાંભળ્યું છે કે પૂર્વજન્મનાં પુણ્ય એકઠાં થાય ત્યારેજ સત્સંગ થાય છે.

ભગવાન—મારો અને સત્પુરુષોનો આશ્રય લઇ ભજનની જે કોશિશ થાય છે તે અવશ્ય સફળ બને છે. એમાં કુસંગ, આસક્તિ અને સંચિતનાં નડતરો ઊભાં થાય છે પરંતુ તેના તીવ્ર અભ્યાસથી બધી અડચણોનો નાશ થઈ જાય છે અને ઉત્તરોત્તર સાધનાની ઉન્નતિ થઇ શ્રદ્ધા અને પ્રેમની વૃદ્ધિ થાય છે, અને પછી વિઘ્નો નજીક પણ નથી આવી શકતાં. પૂર્વજન્મનાં કરેલાં કર્મ અનુસાર પ્રારબ્ધ ભોગ-પ્રાપ્તિ કરાવે છે, એ નવીન શુભ કર્મની અંદર કોઇ જાતનું વિઘ્ન કરતું નથી. જે વિઘ્ન ઊભાં થાય છે તે સાધકની કમતાકાતથી થાય છે. પૂર્વસંચિત પુણ્ય સિવાય પણ શ્રદ્ધા અને પ્રેમપૂર્વક પ્રયત્ન કરવાથી મારી કૃપા વડે સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

સાધક—પ્રભો! ઘણાક લોક સત્સંગ કરવાની કોશિશ કરે છે, પણ જ્યારે સત્સંગ મળતો નથી ત્યારે ભાગ્યની નિંદા કરવા મંડી પડે છે. શું એ ઠીક છે?

ભગવાન—ઠીક છે, પરંતુ તેમાં ભૂલથાપ ખાઇ જવાનો ભય રહેલો છે, સાધનામાં નરમાશ આવી જાય છે. જેટલો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ તેટલો કર્યા પછી પણ સત્સંગ ન થાય તો એ માની શકાય. પરંતુ આ વિષયમાં પ્રારબ્ધની નિંદા ન કરતાં પોતાનામાં શ્રદ્ધા અને પ્રેમની ઊણપ છે તેની નિંદા કરવી જોઇએ; કેમકે શ્રદ્ધા અને પ્રેમથી નવું પ્રારબ્ધ બની પરમ કલ્યાણકારક સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

સાધક—પ્રભો! આપ સત્સંગને આટલો મુખ્ય કેમ માનો છો?

ભગવાન—સત્સંગ વિના ન તો ભજન, ધ્યાન, સેવા વગેરેની સાધના થાય કે ન તો મારામાં અનન્ય પ્રેમ ઉત્પન્ન થઈ શકે. એના વિના મારી પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે; તેથીજ હું સત્સંગને એટલું મહત્ત્વ આપું છું.

સાધક—પ્રભો ! દર્શાવો, સત્સંગપ્રાપ્તિ માટે શો ઉપાય કરવો જોઇએ ?

ભગવાન—પહેલાં હું દર્શાવી ચૂક્યો છું કે શ્રદ્ધા અને પ્રેમથી સત્સંગ માટે પ્રયત્ન કરવાથી મારી કૃપા વડે સત્સંગ મળી શકે છે.

સાધક—હવે હું સત્સંગ માટે આથી પણ વિશેષ પ્રયત્ન કરીશ. નિરંતર નિષ્કામ પ્રેમભાવથી ભજન, ધ્યાન માટે હું આપનીજ મદદ માગીશ.

ભગવાન—તમે તમારી બુદ્ધિ પ્રમાણે ઠીક માગી રહ્યા છો; પરંતુ તમારા મનને જેટલા વિષયભોગ સારા લાગે છે, તેટલું મારું ભજન સારું લાગતું નથી.

સાધક—બુદ્ધિથી તો હું ઇચ્છું છું પરંતુ મન ઘણું પાજી છે, તેથી અરુચિને કારણે ભજનધ્યાન સારું ન લાગે તો તેની આગળ હું લાચાર છું. તેથી આપે વિશેષ મદદ કરવી જોઇએ.

ભગવાન—ભજનધ્યાન પ્રત્યે મનની ઓછી રુચિ હોય તોપણ એવી કોશિશ કરતા રહો કે તે ભજનધ્યાનમાં લાગી રહે. ધીરે ધીરે એમાં રુચિ થતાં ભજનધ્યાન ઠીક થઈ રહેશે.

સાધક—હું શક્તિ પ્રમાણે કોશિશ કરતો રહું છું, પરંતુ હજી સુધી સંતોષકારક પરિણામ આવ્યું નથી. એથી ઉત્સાહભંગ થવા જેવું બને છે. મને એ વિશ્વાસ છે કે, આપની દયાથીજ એ કામ થઈ શકે છે; આપે એથી વિશેષ દયા કરવી જોઇએ.

ભગવાન—નિરુત્સાહી થવું ન જોઇએ. મારા ઉપર ભાર નાખવાથી બધું થઇ શકે છે એ ઠીક છે; પરંતુ મારી આજ્ઞા અનુસાર કટિબદ્ધ થઇ તમારે ચાલવાની કોશિશ કરવીજ જોઇએ. એવું ન ધારો કે હું બધી કોશિશ કરી ચૂક્યો છું, હજી કોશિશ કરવામાં ઘણી શિથિલતા છે. તમારી શક્તિ અનુસાર હજી કોશિશ નથી થઇ, એટલા માટે ખૂબ તત્પરતાથી કોશિશ કરવી જોઇએ.

સાધક—આપનો આશ્રય લઇ ફરીથી પ્રયત્ન કરીશ; પરંતુ કામ તો આપની દયાથીજ થશે.

ભગવાન—એ તો તમારા પ્રેમની વાત છે કે તમે મારા પર

વિશ્વાસ રાખો છો, પરંતુ સાવચેત રહેજો કે ભૂલથી પણ તેમાં હરામીપણું ન આવી જાય; હું કહું છું કે તમારે ઉત્સાહની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. જ્યારે મારું એ કહેલું છે ત્યારે તમારા ઉત્સાહમાં કંઈ ખામી હોવાનું કોઈ પણ કારણ નથી; ફક્ત મનજ તમને ભૂલથાપ ખવરાવી રહ્યું છે. ઉત્સાહભંગની વાતજ મનમાં ન આવવા દો, હમેશાં ઉત્સાહ રાખો.

સાધક—શાંતિ અને પ્રસન્નતાના અભાવે મારો ઉત્સાહ નરમ પડી જાય છે.

ભગવાન—જ્યારે તમે મારી ઉપર ભરોસો રાખો છો તો કાર્યની સફળતા ઉપર શા માટે ધ્યાન આપો છો ? એજ કામના છે.

સાધક—કામના તો છે પરંતુ એ છે તો ભજનધ્યાનની વૃદ્ધિને માટે.

ભગવાન—જ્યારે તમે મારે શરણે આવી ગયા છો ત્યારે તમને ભજનધ્યાનની વૃદ્ધિ માટે શાંતિ અને પ્રસન્નતાની ચિંતા શા માટે છે ? મારી આજ્ઞાના પાલન ઉપરજ તમારે ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ. કાર્યના ફલ ઉપર નહિ.

સાધક—કાર્ય સફળ ન થવાથી ઉત્સાહભંગ થશે અને ઉત્સાહભંગ થવાથી ભજનધ્યાન નહિ થાય.

ભગવાન—એ તો ઠીક છે, પરંતુ સફળતાની કમી જોઈને પણ ઉત્સાહમાં કમી જરાએ થવી ન જોઈએ, મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખી ઉત્તરોત્તર મારી આજ્ઞાથી ઉત્સાહ વધારવો જોઈએ.

સાધક—એ વાત તો ઠીક યુક્તિપૂર્વક છે, પરંતુ ફરી પણ શાંતિ અને પ્રસન્નતા ન મળવાથી ઉત્સાહમાં શિથિલતા આવીજ જાય છે.

ભગવાન—એવું થાય છે તો તમે મારી વાત ઉપર શું ધ્યાન આપ્યું ? એમાં તો કેવળ તમારા મનની છેતરપિંડી છે.

સાધક—ભગવાન ! શું એમાં મારા સંચિત પાપ કારણરૂપ નથી ? શું એ મારા ઉત્સાહમાં નડતરો કરતાં નથી કરતાં ?

ભગવાન—મારે શરણે આવ્યા પછી પાપ રહેતાંજ નથી.

સાધક—એ હું જાણું છું, પરંતુ ખરી રીતે હું પૂર્ણરૂપે

આપના શરણમાં ક્યાં આવી શક્યો છું ? હજી સુધી તો કેવળ વચન-માત્રથી આપના શરણે છું.

ભગવાન—વચનમાત્રથી પણ જે એક વખત મારે શરણે આવી જાય છે તેનો હું ત્યાગ નથી કરતો. પરંતુ તમારે તમારો જેવો ભાવ હોય તે પ્રમાણે મારે શરણે આવવાની ખૂબ કોશિશ કરવી જોઇએ.

સાધક—કોશિશ તો ખૂબ કરું છું, પણ મનની પાસે મારું કશું પણ ચાલતું નથી.

ભગવાન—ખૂબ કોશિશ કરું છું એ માનવું ભૂલભરેલું છે; કોશિશ થોડી કરો છો અને તેનાં વિવેચન વિશેષ કરો છો.

સાધક—એને સુધારવા પ્રયત્ન કરીશ કે શરીરમાં અને સાંસારિક વિષયોમાં આસક્તિ રહેવાથી અને મન ચંચલ હોવાને કારણે આપની દયા વિના પૂર્ણશરણ બનવું બહુજ કઠણ છે.

ભગવાન—કઠણ માનો છો તેથીજ કઠણ ભાસે છે; ખરી રીતે કઠણ છેજ નહિ.

સાધક—શી રીતે કઠણ ન માનું ? મને તો એવું પ્રત્યક્ષ માલુમ પડે છે.

ભગવાન—ઠીક, માલૂમ પડે તો પડવા દો; પરંતુ તમારે મારી વાત તરફજ ખાસ ધ્યાન આપવું જોઇએ.

સાધક—આજથી હું આપની દયા પર ભરોંસો રાખી કોશિશ કરીશ કે જેથી મને કઠણ માલૂમ ન પડે. પરંતુ સાંભળ્યું છે કે આપના થોડાક નામ-જાપથી અને ધ્યાનથી સર્વ પાપનો નાશ થઇ જાય છે. શાસ્ત્ર અને આપ પણ એવુંજ કહો છો, પછી મલિન વૃત્તિઓ થવાનું શું કારણ ? થોડું થોડું ભજનધ્યાન તો મારાથી પણ થતું રહે છે.

ભગવાન—ભજનધ્યાનથી સર્વ પાપોનો નાશ થાય છે એ સત્ય છે, પરંતુ તેમાં કોઇ વિશ્વાસ કરે ત્યારે ને ? તમારો પણ એમાં પૂરો વિશ્વાસ નથી, કારણ કે તમે માની રહ્યા છો કે પાપનો નાશ નથી થયો, તે હજુ તેવાંજ છે.

સાધક—વિશ્વાસ નહિ થવાનું શું કારણ છે?

ભગવાન—નીચ અને નાસ્તિકોનો સંગ, સંચિત પાપ અને દુર્ગુણ.

સાધક—શું પાપ અને દુર્ગુણ જુદી જુદી વસ્તુ છે?

ભગવાન—ચોરી, જારી, જૂઠ, હિંસા અને દંભ-પાખંડ વગેરે પાપ છે અને રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ, દર્પ અને અહંકાર વગેરે દુર્ગુણ છે.

સાધક—એ સર્વનો નાશ શી રીતે થાય?

ભગવાન—એના નાશ માટે નિષ્કામ ભાવથી ભજન, ધ્યાન સેવા, સત્સંગ વગેરે કરવાં એ સહુથી શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે.

સાધક—સાંભળ્યું છે કે વૈરાગ્ય થવાથી રાગદ્વેષ વગેરે નાશ થઈ જાય છે અને તેનાથી ભજનધ્યાનની સાધના પણ ઠીક થાય છે.

ભગવાન—ઠીક છે, વૈરાગ્યથી ભજનધ્યાનનું સાધન વધે છે, પરંતુ અંતઃકરણ શુદ્ધ થયા વિના દૃઢ વૈરાગ્ય તો નથી થતો. કદાચ કહો કે શરીર અને સાંસારિક ભોગમાં દુઃખ અને દ્વેષબુદ્ધિ કરવાથી પણ વૈરાગ્ય થાય છે, એ ઠીક છે, પરંતુ આ વૃત્તિ પણ ઉપરોક્ત સાધનોથીજ થાય છે. તેથીજ ભજન, ધ્યાન, સેવા અને સત્સંગ વગેરે કરવાનો પ્રાણપર્યંત પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

સાધક—ભગવન્! હવે એ દર્શાવો કે આપ પ્રત્યક્ષ દર્શન ક્યારે આપશો?

ભગવાન—એને માટે તમે કેમ ચિંતા કરો છો? જ્યારે મને યોગ્ય લાગશે ત્યારે હું આપીશ. વૈદ્યને જ્યારે સારું લાગે છે ત્યારે પોતેજ વિચાર કરીને રોગીને અન્ન આપે છે. રોગીઓએ તો વૈદ્ય ઉપરજ આધાર રાખવો જોઇએ.

સાધક—આપનું કહેવું ઠીક છે, પરંતુ રોગીને જ્યારે ભૂખ લાગે છે, ત્યારે એ 'મને અન્ન ક્યારે મળશે!' એવું કહ્યા કરે છે, જે અન્નને માટે આતુર હોય છે એ તો પૂછેજ કરે છે.

ભગવાન—વૈદ્ય જાણે છે કે રોગીની ભૂખ સાચી છે કે ખોટી,

ભૂખ લાગ્યા છતાં પણ વૈદ્ય રોગીને અન્ન ન આપે તો તેમાં પણ હિત સમાયેલું હોય છે.

સાધક—ઠીક છે; આપને દર્શન ન દેવામાં શું હિત છે તે હું નથી સમજી શકતો. મને તો દર્શન આપવામાંજ હિત દેખાય છે. અન્નથી તો નુકસાન પણ થાય છે, પણ આપના દર્શનથી કદી નુકસાન નથી થતું; પરંતુ પરમ લાભ થાય છે, તેથી આપનું મળવું અન્નના દાખલા સાથે બંધબેસતું નથી થતું.

ભગવાન—જ્યારે વૈદ્યને જે ચીજ જે સમયે આપવાની યોગ્ય લાગે ત્યારે તેજ યોગ્ય સમયે રોગીને આપે છે. એમાં તો રોગીએ વૈદ્ય પરજ આધાર રાખવો જોઇએ. વૈદ્ય સાચી ભૂખ સમજીનેજ રોગીને ખોરાક આપે છે અને તેથી નુકસાન પણ નથી થતું; અત્યારે મારું મળવું પરમ લાભદાયક છે પરંતુ પૂર્ણપ્રેમ અને શ્રદ્ધારૂપ સાચી ભૂખ વિના મારાં દર્શન થઇજ શકતાં નથી.

સાધક—શ્રદ્ધા અને પ્રેમ તો મારામાં બહુજ ઓછાં છે અને તેની પૂર્તિ થવી બહુજ કઠણ સમજાય છે. આ પ્રમાણે તો મારે માટે આપનાં દર્શન અસાધ્ય નહિ તો કષ્ટસાધ્ય તો જરૂર છેજ.

ભગવાન—એવું માનવું એ તમારી મોટી ભૂલ છે, એવું માનવાથી તો દર્શન થવામાં વિલંબ થાય છે.

સાધક—ના માનું તો શું કરું! કેમ ન માનું?! પૂર્ણ શ્રદ્ધા અને પ્રેમ વિના તો દર્શન થઇજ શકતાં નથી અને તેની તો મારામાં બહુજ ઊણપ છે.

ભગવાન—શું ઊણપની પૂર્તિ ન થઇ શકે?

સાધક—થઇ શકે છે, પરંતુ જે પ્રમાણે થતું આવ્યું છે એ રીતે થયેજ જાય તો આ જન્મમાં એ ઊણપની પૂર્તિ થવાનો સંભવ નથી.

ભગવાન—એવું માનીને તમે પોતેજ પોતાના માર્ગમાં વિઘ્નરૂપ શાને બનો છો! શું સો વર્ષનું કાર્ય એક મિનિટમાં નથી બની શકતું!

સાધક—હા, આપની કૃપાથી સર્વ કંઇ થઇ શકે છે.

ભગવાન—ત્યારે એ હિસાબ ઉપર કેમ આવ્યા કે આ જન્મમાં હવે સંભવ નથી!

સાધક—એ મારી મૂર્ખતા છે, પણ હવે એવી કૃપા કરો કે જેથી આપનામાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા અને અનન્ય પ્રેમ જલદી થઇ જાય.

ભગવાન—શું મારામાં તમારો પ્રેમ સંપૂર્ણ થાય તેવું હું નથી ઇચ્છતો? શું હું તેમાં નડતર ઊભું કરું છું?

સાધક—એમાં નડતર ઊભું કરવાની તો વાતજ કયાં છે? આપ તો મદદ પણ કરો છો, પરંતુ શ્રદ્ધા અનેપ્રેમની પૂર્તિમાં વિલંબ થઇ રહ્યો છે તેના માટે હું પ્રાર્થના કરુ છું.

ભગવાન—ઠીક છે, પરંતુ પૂર્ણ પ્રેમ અને શ્રદ્ધાની જે ઊણપ છે તેની પૂર્તિ કરવા માટે મારો આશ્રય લઇ ખૂબ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે.

સાધક—ભગવન્! મેં સાંભળ્યું છે કે રોવાથી પણ એની પૂર્તિ થાય છે, શું એ ઠીક છે?

ભગવાન—એ રોવું જુદી જાતનું છે.

સાધક—જુદી જાતનું કેવું અને કયું?

ભગવાન—એ રુદન હૃદયનું હોય છે, જેમ કોઇ આર્ત-દુઃખી માણસ દુઃખનિવૃત્તિને માટે સાચા હૃદયથી રડે છે.

સાધક—ઠીક છે, ચાહું છું તો એવુંજ, પરંતુ દરેક સમયે એવું રોવું આવતું નથી.

ભગવાન—એથી તો એ નિશ્ચિત થાય છે કે, બુદ્ધિના વિચારથી તમે રોવા ચાહો છો, પણ તમારું મન નથી ચાહતું.

સાધક—ભગવન્! જો મનજ ચાહવા માંડે તો પછી આપને પ્રાર્થનાજ શા માટે કરું? મન નથી ચાહતું એટલા માટે તો આપની મદદ ચાહું છું.

ભગવાન—મારી આજ્ઞાઓનું પાલન કરવા તત્પર રહેવાથી મારી પૂરી મદદ મળે છે. એ વિશ્વાસ રાખો કે, એમાં તત્પર રહેવાથી કઠણમાં કઠણ કામ પણ સહેજમાં થઇ શકે છે.

સાધક—ભગવન્! આપ જેવા બતાવો છો તે પ્રમાણેજ કરીશ, પરંતુ થશે તો બધું આપની કૃપા વડેજ, હું નિમિત્ત માત્ર છું. એટલા માટે આપની એ આજ્ઞા માન્ય કરી હવે વિશેષ પ્રયત્ન કરીશ, અને નિમિત્ત બનાવી જે કાંઇ કરાવવું હોય તે કરાવી લેજો

ભગવાન—એવું કરવાથી તમારામાં કંઇ હરામીપણું ન આવી જાય!

સાધક—ભગવન્! શું આપની પાસે મદદ માગવી એ પણ હરામીપણું છે!

ભગવાન—મદદ તો માગતા રહેવી, પણ કામ કરવાથી જીવ ચોરાય અને આજ્ઞાપાલન કરે નહિ, એનું નામ હરામીપણું છે. જે કંઇ મેં બનાવ્યું છે, મારામાંજ ચિત્ત પરોવી એવુંજ કરતા રહો. આગળપાછળની કશી પણ ચિંતા ન કરો. જે કંઇ બને તે પ્રસન્નતાપૂર્વક જોતા રહો. એનું નામ શરણાગતિ છે. વિશ્વાસ રાખો કે આ પ્રમાણે શરણ થવાથી સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થઇ શકે છે.

સાધક—વિશ્વાસ તો કરું છું પરંતુ આતુરતાને કારણે ભૂલ થઇ જાય છે, અને પરમશાંતિ તથા પરમાનંદ લક્ષ્ય ચાલ્યું જાય છે.

ભગવાન—જેમ કાર્યના ફળની તરફ જુવો છો તેમ કાર્ય તરફ કેમ નથી જોતા! મારી આજ્ઞા અનુસારજ કાર્ય કરવાથી મારામાં શ્રદ્ધા અને પ્રેમની વૃદ્ધિ થતાં મારી પ્રાપ્તિ થાય છે.

સાધક—પરંતુ પ્રભો! આપનામાં શ્રદ્ધા અને પ્રેમ થયા વિના આજ્ઞા-પાલન તો નથી થઇ શકતું.

ભગવાન—જેટલી શ્રદ્ધા અને પ્રેમથી મારી આજ્ઞાનું પાલન થઇ શકે, એટલી શ્રદ્ધા અને પ્રેમ તો તમારામાં છેજ.

સાધક—ત્યારે આપની આજ્ઞાનું અક્ષરશઃ પાલન નહિ થવાનું શું કારણ છે?

ભગવાન—સંચિત પાપ, રાગદ્વેષ, કામ, ક્રોધ વગેરે દુર્ગુણજ વિઘ્નનાં કારણરૂપ છે.

સાધક—એનો નાશ શી રીતે થઇ શકે?

ભગવાન—એ તો પહેલેથીજ બતલાવી ચૂકયો છું કે ભજન, ધ્યાન, સેવા, સત્સંગ વગેરે સાધનોથી થશે.

સાધક—એને માટે હવે કંઇ વિશેષ રીતે પ્રયત્ન કરવા કોશિશ કરીશ. પરંતુ એ પણ આપની મદદ વડેજ થશે.

ભગવાન—મદદ તો ભક્તને મારાથી ચાહે તેટલી મળી શકે છે.

સાધક—પ્રભો! કોઇ કોઇ કહે છે કે, પ્રભુનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન

જ્ઞાન-ચક્ષુથીજ થાય થાય છે, ચર્મચક્ષુથી નહિ, એ શું ખરું છે?

ભગવાન—એમનું કહેવું ઠીક નથી, ભક્ત જે પ્રકારે મારાં દર્શન ઇચ્છે છે, તે પ્રકારે હું દર્શન આપી શકું છું.

સાધક—આપનું સ્વરૂપ તો દિવ્ય છે, પછી ચર્મચક્ષુથી એનાં દર્શન શી રીતે થઇ શકે?

ભગવાન—મારા અનુગ્રહથી હું એને એવી શક્તિ દઉં છું, જેના આશ્રયથી એ ચર્મચક્ષુદ્વારા પણ મારા દિવ્ય સ્વરૂપનાં દર્શન કરી શકે છે.

સાધક—જ્યારે આપ દિવ્ય સાકાર સ્વરૂપથી પ્રકટ થાઓ છો, ત્યારે જેટલાં મનુષ્ય રહેતાં હોય છે તે બધાંને આપનાં દર્શન થાય છે કે તેમનામાંથી કોઇ એક બેને?

ભગવાન—હું જેવું ચાહું છું તેવુંજ થઇ શકે છે.

સાધક—ચર્મદૃષ્ટિ તો સહુની સમાન છે, પછી કોઇને દર્શન થાય અને કોઇને થતાં નથી, એમ કેમ બને?

ભગવાન—એમાં કંઇ આશ્ચર્ય નથી. એક યોગી પણ પોતાની યોગશક્તિથી એવાં કામ કરી શકે છે કે, ઘણાની સામે પ્રકટ થઇને પણ કોઇને દૃષ્ટિગોચર થાય અને કોઇને ન થાય.

સાધક—જ્યારે આપ સહુને દૃષ્ટિગોચર થાઓ છો ત્યારે બધાને એકજ પ્રકારે નજરે પડો છો કે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે?

ભગવાન—એક પ્રકારે પણ દેખાઉં છું અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે પણ; જે જેવું પાત્ર, એટલે કે જેની જેવી પ્રીતિ અને શ્રદ્ધા હોય છે તેને તેવે પ્રકારે હું નજરે પડું છું.

સાધક—આપના પ્રત્યક્ષ પ્રકટ થવા છતાં દર્શકોમાં શ્રદ્ધાની ઊણપ કેમ રહી જાય છે? ઉદાહરણ આપી સમજાવો.

ભગવાન—શ્રદ્ધાની ન્યૂનતા હોવા છતાં પણ હું દરેકની સામે પ્રકટ થઉં છું અને પ્રકટ થયા પછી પણ શ્રદ્ધાની ઊણપ રહી શકે છે. જેમ દુર્યોધનની સભામાં હું વિરાટસ્વરૂપે પ્રકટ થયો અને પોતપોતાની ભાવના અનુસાર નજરે પડયો, છતાં ઘણા લોકો મને દેખી પણ શક્યા નહિ.

સાધક—જ્યારે આપ પ્રત્યક્ષ અવતાર લો છો, ત્યારે તો આપ સર્વને સમાનભાવે દેખાતા હશો!

ભગવાન—અવતારને સમયે પણ જેની જેવી ભાવના તેવો હું નજરે પડું છું.

સાધક—ઘણાક લોક કહે છે કે, સચ્ચિદાનંદઘન પરમાત્મા સાકારરૂપથી ભક્તની સામે પ્રકટ નથી થઇ શકતા. લોકોને પોતાની ભાવનાજ પોતપોતાના ઇષ્ટદેવના સાકાર રૂપમાં દષ્ટિગોચર થાય છે.

ભગવાન—એ સૌ ભૂલથી કહે છે; એ મારા સગુણસ્વરૂપના રહસ્યને નથી જાણતા. હું પોતે સચ્ચિદાનંદઘન પરમાત્માજ પોતાની યોગશક્તિથી દિવ્ય સગુણ સાકારરૂપમાં ભક્તો માટે પ્રકટ થાઉં છું. હા, સાધનકાળમાં કોઇ કોઇને ભાવનાથી પણ મારાં દર્શનની પ્રતીતિ થઇ જાય છે. પરંતુ વસ્તુતઃ એ મારાં દર્શન નથી સમજાતાં.

સાધક—સાધક શી રીતે સમજે કે, દર્શન પ્રત્યક્ષ થયાં કે મનની ભાવનાજ છે?

ભગવાન—પ્રત્યક્ષ અને ભાવનામાં તો રાત અને દિવસ જેટલું અંતર છે. જ્યારે મારું પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે, ત્યારે તેમાં ભક્તોનાં બધાં લક્ષણ ઘટવા લાગે છે અને તે સમયના સઘળા બનાવ સપ્રમાણ થઇ જાય છે. જેમકે ધ્રુવને મારાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં અને શંખને સ્પર્શ કરાવતાંજ ભણ્યા વગરજ સર્વ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન થઇ ગયું. પ્રહ્લાદને માટે હું પ્રત્યક્ષ પ્રકટ થયો અને હિરણ્યકશિપુનો નાશ કરી નાખ્યો, એવી ઘટનાઓ ભાવનાથીજ નથી સમજી શકાતી અને જો ભાવનાથી મારા સ્વરૂપની પ્રતીતિ થાય છે, તો તેવી ઘટનાઓ એ પ્રકારે પ્રમાણિત નથી થતી.

સાધક—કેટલાએ કહે છે કે, ભગવાન તો સર્વવ્યાપી છે તો એ એકજ દેશમાં શી રીતે પ્રકટ થઇ શકે છે? એવું થવાથી આ[પ]ના સર્વવ્યાપીપણામાં દોષ નથી આવતો?

ભગવાન—નહિ, જેમ અગ્નિ સર્વવ્યાપી છે. કોઇ અગ્નિની [જ]રૂરતવાળો અગ્નિને સાધનદ્વારા કોઇએક દેશમાં યા અનેક દેશમાં [પ્ર]જ્વલિત કરે છે. એ અગ્નિદેવ સર્વ દેશોમાં મોજૂદ રહેવા છતાં

પોતાની સર્વ શક્તિને લઇને એક દેશ અથવા અનેક દેશોમાં પ્રકટ થાય છે અને હું તો અગ્નિથી પણ વધીને વ્યાપ્ત અને અપરિમિત શક્તિશાલી છું. પછી મને સર્વવ્યાપીને દરેક જગ્યાએ સ્થિત રહેવા છતાં એકી સાથે એક યા અનેક જગ્યાએ સર્વ શક્તિથી પ્રકટ થવામાં શું આશ્ચર્ય છે?

સાધક—આપ નિર્ગુણ નિરાકાર છો, છતાં દિવ્ય સગુણ સાકારરૂપથી શી રીતે પ્રકટ થાઓ છો?

ભગવાન—નિર્મળ આકાશમાં પણ પરમાણુરૂપમાં પાણી રહે છે, એજ પાણી બુંદના રૂપમાં આવી વરસે છે અને એજ સ્થૂલ બરફ અને કરાના રૂપમાં પણ આવી જાય છે. એવી રીતે હું સત્ અને અસતથી પર હોવા છતાં પણ દિવ્ય જ્ઞાનના રૂપમાં શુદ્ધ બુદ્ધિ દ્વારા જાણવામાં આવું છું, એજ હું નિત્ય વિજ્ઞાનંદ બનીને પોતાની યોગશક્તિથી જ્યારે દિવ્ય પ્રકાશના રૂપમાં પ્રકટ થાઉં છું, ત્યારે જ્યોતિર્મયરૂપથી યોગીઓના હૃદયમાં દર્શન દઉં છું અને પછી દિવ્ય પ્રકાશરૂપ થઇને હું દિવ્ય સગુણ સાકારરૂપમાં પ્રકટ થઇ ભક્તોને પ્રત્યક્ષ નજરે પડું છું, જેવી રીતે સૂર્ય પ્રકટ થઇ સર્વેનાં નેત્રોને પોતાનો પ્રકાશ આપી પોતાનાં દર્શન આપે છે.

સાધક—કોઇ કોઇ તો કહે છે જળ તો જડ છે એમાં એ પ્રકારનો વિકાર થઇ શકે છે, પરંતુ નિર્વિકાર ચેતનમાં એ સંભવ નથી.

ભગવાન—મારા નિર્વિકાર ચેતનમાં એ વિકાર નથી, એ તો મારી શક્તિનો પ્રભાવ છે, હું તો અસંભવને પણ સંભવ કરી શકું છું, મારે માટે તો કશું પણ અશક્ય નથીજ.

સાધક—સારું, એ બતલાવશો કે આપનાં સાક્ષાત્ દર્શન થવાને માટે સૌથી સારો ઉપાય કયો છે?

ભગવાન—મારામાં અનન્ય ભક્તિ અથવા મારી અનન્ય શરણાગતિ.

સાધક—કયાં કયાં લક્ષણો ધારણ કરવાથી આપ મળો છો?

ભગવાન—દૈવી સંપત્તિનાં લક્ષણો ધારણ કરવાથી. (ગીતા. ૧૬-૧-૩).

સાધક—દૈવી સંપત્તિનાં સર્વ લક્ષણ આવવાથીજ આપ મળો છો કે તે પહેલાં?

ભગવાન—એવો કોઇ ખાસ નિયમ નથી કે દૈવી સંપત્તિના બધા ગુણ હોવાજ જોઇએ; પરંતુ અનન્ય ભક્તિ અવશ્ય હોવી જોઇએ.

સાધક—દૈવી સંપત્તિના ઓછા ગુણ હોવા છતાં પણ આપ કેવળ અનન્ય ભક્તિથી મળો છો, તો મળ્યા પછી દૈવી સંપત્તિનાં સર્વ લક્ષણો આવી જતાં હશે?

ભગવાન—દૈવી સંપત્તિનાં લક્ષણો તો શું પણ વિશેષ ગુણ આવી જાય છે.

સાધક—એ વિશેષ ગુણ કયા કયા?

ભગવાન—સમતા આદિ (ગીતા. ૧૨–૧૩–૨૦ સુધી)

સાધક—એ લક્ષણ આપની પ્રાપ્તિ થયા પછી આવે છે કે પહેલાં પણ?

ભગવાન—પહેલાં પણ આવે છે, પરંતુ મારી પ્રાપ્તિ થયા પછી તો આવીજ જાય છે.

સાધક—આપની પ્રાપ્તિને માટે ભક્તનું શું કર્તવ્ય છે?

ભગવાન—એ તો બતલાવી ચૂક્યો કે કેવળ સર્વ પ્રકારથી મારે શરણ થવું.

સાધક—શરણમાં પણ આપ પોતેજ કેમ નથી લઈ લેતા?

ભગવાન—કોઇને જબરજસ્તીથી શરણમાં લેવું એ મારું કર્તવ્ય નથી, શરણ થવું એ તો ભક્તનું કર્તવ્ય છે.

સાધક—આ વિષયમાં વિવેકવિચારથી જે શરણ થવા ચાહે છે, એને આપ મદદ આપો છો કે નહિ?

ભગવાન—જે સરલ ચિત્તથી મદદ માગે છે તેને અવશ્ય આપું છું.

સાધક—જે આપની પ્રાપ્તિને માટે સર્વ પ્રકારની આપની મદદ ચાહે છે, તેના સાધનમાં ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ, દેવતા વગેરે વિઘ્ન નથી નાખી શકતાં?

ભગવાન—કોઇ પણ વિઘ્ન નાખી શકતું નથી.

સાધક—જોવામાં તો આવે છે કે આપની ભક્તિ કરનાર

પુરુષોને અનેક વિઘ્નોનો સામનો કરવો પડે છે અને તેની સાધનામાં અડચણો આવી જાય છે.

ભગવાન—એ દરેક પ્રકારે મારે શરણે નથી.

સાધક—આપની પ્રાપ્તિ થયા પછી અણિમાદિ સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિઓ તેમાં આવી જાય છે શું?

ભગવાન—ભક્તને તેની આવશ્યક્તા પણ નથી.

સાધક—કદી ભક્ત ઇચ્છા કરે તોપણ તે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે કે નહિ?

ભગવાન—મારો ભક્ત સર્વની ઇચ્છા કરતોજ નથી અને કરે તો તે મારો અનન્ય ભક્તજ નથી.

સાધક—આપની પ્રાપ્તિ થયા બાદ ભક્તનો શું શું અધિકાર થાય છે?

ભગવાન—એ પોતાનો કંઈ પણ અધિકાર માનતો નથી અને ચાહતો પણ નથી.

સાધક—એના નહિ ચાહવા છતાં આપ તો આપી શકો છો.

ભગવાન—હા, મને આવશ્યકતા લાગે તો આપું છું.

સાધક—આપને આવશ્યકતા?

ભગવાન—હા, સંસારમાં જીવોના કલ્યાણને માટે, ધર્મ અને ભક્તિના પ્રચાર કરવાની જે આવશ્યકતા છે તેજ મારી આવશ્યકતા છે.

સાધક—એ વખતે આપ તેને કેટલો અધિકાર આપો છો?

ભગવાન—જેટલું મારે તેની પાસેથી કામ લેવાનું હોય છે, તેટલો અધિકાર તેને આપું છું.

સાધક—શું એ અધિકાર આપ સર્વ ભક્તોને આપો છો કે કોઈ કોઈને?

ભગવાન—ઉદાસીનતાને છોડી જે પ્રસન્નતાપૂર્વક લેવા ચાહે છે, તે સર્વને અધિકાર દઇ શકું છું.

સાધક—ધર્મ, સદાચાર અને ભક્તિના પ્રચારાર્થે પૂર્ણ અધિકાર દેવા યોગ્ય આપ કોને સમજો છો? કેવા સ્વભાવવાળા ભક્તોને આપ પૂર્ણ અધિકાર આપી શકો છો?

ભગવાન—જેનો જીવનના દિન મારે અનાયાસ સર્વસ્વ ત્યાગ

રવાનો સ્વભાવ છે, જેમાં સૌનું કલ્યાણ હોય, એવી સ્વાભાવિક ત્તિ સદાની ચાલી આવે છે, જે બીજાની પ્રસન્નતાથી સદા પ્રસન્ન રહે છે, એવા ઉદાર સ્વભાવવાળા પરમ દયાળુ પ્રેમી ભક્તને હું પોતાનો પૂર્ણ અધિકાર આપી દઉં છું.

સાધક—શું આપની પ્રાપ્તિ પછી પણ સર્વનો સ્વભાવ એક સરખો નથી થતો?

ભગવાન—નહિ, કેમકે સાધન સમયે જેનો જેવો સ્વભાવ હોય છે તેવીજ રીતે સિદ્ધાવસ્થામાં પણ થાય છે; પરંતુ હર્ષ, શોક, રાગ, દ્વેષ, કામ ક્રોધ વગેરે વિકારોનો અત્યંતાભાવ સૌમાં થઇ જાય છે અને સમતા, શાંતિ અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ પણ સર્વને સમાન ભાવથીજ થાય છે તથા શાસ્ત્રની આજ્ઞા વિરુદ્ધ કર્મ તો કોઇનાં નથી થતાં; પણ કર્મ યાને શાસ્ત્રાનુકૂલ ક્રિયાઓ મારી આજ્ઞાનુસાર થવા છતાં ભિન્ન ભિન્ન હોય છે.

સાધક—ત્યારે તેની બાહ્ય ક્રિયાઓમાં અંતર હોવામાં શું હેતુ છે?

ભગવાન—કોઇનો એકાંતમાં બેસીને સાધના કરવાનો સ્વભાવ હોય છે અને કોઇનો સેવા કરવાનો. સ્વભાવ, પ્રારબ્ધ અને બુદ્ધિ ભિન્ન ભિન્ન હોવાને કારણે તથા દેશકાલ અને પરિસ્થિતિને કારણે પણ બહારની ક્રિયાઓ ભિન્ન ભિન્ન થાય છે.

સાધક—એવી અવસ્થામાં સર્વથી ઉત્તમ તો એજ છે કે જેને આપ પૂરેપૂરો અધિકાર આપી શકો છો.

ભગવાન—એમાં ઉત્તમ, મધ્યમ કોઇ નથી, સહુ ઉત્તમ છે. જેના સ્વભાવમાં સ્વાભાવિકજ કામ કરવાનો વિશેષ ઉત્સાહ હોય છે, તેના ઉપર કામનો ભાર વિશેષ નાખવામાં આવે છે.

સાધક—આપનાં બતલાવેલાં કામમાં સર્વનો ઉત્સાહ હોવો જોઇએ.

ભગવાન—મારાં બતલાવેલાં કામમાં તો સહુને ઉત્સાહ થાય છે, પરંતુ હું તેના સ્વભાવ અનુસારજ કામ સોંપું છું. કોઇનો સ્વભાવ મારી પાસે રહેવાનો હોય છે તો હું તેને બહાર નથી મોકલતો. જેનો લોકસેવા કરવાનો સ્વભાવ હોય છે, તેને માથે લોકસેવાની જોખમદારી નાખું છું, જેનામાં વિશેષ આળસ જોઉં છું તેને માથે

કામ નથી નાખતો. જેનો જેવો સ્વભાવ અને જેવી યોગ્યતા જોઉં છું તે અનુસાર તેને શિર કાર્ય નાખું છું.

સાધક—પરંતુ ભક્તે તો એવો સ્વભાવ રાખવો જોઇએ કે જેથી આપ નિઃસંકોચ થઇ તેને શિરે વિશેષ કામ નાખી શકો. આ પ્રકારનો સ્વભાવ બનાવવા માટે સૌથી સારો ઉપાય કયો છે?

ભગવાન—સત્પુરુષોનો સંગ અને કેવલ એક માત્ર મારું અનન્ય શરણ.

સાધક—અનન્ય શરણ કોને કહે છે, તે કૃપા કરી બતલાવશો?

ભગવાન—ગુણ અને પ્રભાવ સહિત મારા નામ અને રૂપનું અનન્ય ભાવથી ચિંતન કરવું, મારું ચિંતન રાખતાં મારી આજ્ઞાનું પાલન કરવું તથા મારાં કરેલાં વિધાનમાં નિરંતર પ્રસન્ન રહેવું.

સાધક—પ્રભો! આપનું ધ્યાન કરવું મને પણ ઠીક માલૂમ પડે છે. પરંતુ મન સ્થિર નથી થતું, જલદીથી અહીંતહીં ચાલ્યું જાય છે, તેનું કારણ શું છે?

ભગવાન—આસક્તિને કારણે મનને સંસારના વિષયભોગ પ્રિય લાગે છે તથા અનેક જન્મના જે સંસ્કાર એકઠા થઇ રહ્યા છે, તે મનને સ્થિર નથી થવા દેતા.

સાધક—જેનાથી મારા કોઇ પ્રયોજનની સિદ્ધિ થતી નથી કે જેમાં મારી આસક્તિ નથી, એવા વ્યર્થ પદાર્થોનું ચિંતન શા માટે થતું હશે!

ભગવાન—મન સ્વાભાવિક રીતેજ ચંચલ છે, એટલા માટે તેને વ્યર્થ પદાર્થોની ચિંતાની આદત પડી ગઇ છે અને એવું ચિંતન તેને રુચિકર પણ છે. એ પણ એક પ્રકારની આસક્તિ છે એટલા માટે એ એનું ચિંતન કરે છે.

સાધક—એને માટે શું ઉપાય કરવો જોઇએ?

ભગવાન—મનની સંભાળ રાખવી જોઇએ કે તે મારા રૂપનું ધ્યાન છોડી બીજા પદાર્થોનું ચિંતન ન કરી શકે. એમ કરતાં પણ કદાચ બીજા પદાર્થો ઉપર ચિંતન કરવા લાગે તો તરત એને સમજાવી

અથવા બળપૂર્વક ત્યાંથી હટાવી મારા ધ્યાનમાં પુનઃ પુનઃ જોડવાની કોશિશ કરવી જોઇએ.

સાધક—મનને વ્યર્થ પદાર્થોથી શી રીતે હટાવી શકાય?

ભગવાન—જેમ કોઇ બાળક હાથમાં ચપ્પુ અથવા કાતર લે છે, ત્યારે માતા એને સમજાવીને છોડાવી લે છે. જો મૂર્ખતાથી બાળક છોડવા ન ચાહે, તો માતા એની રડવાની પરવા ન રાખતાં બળાત્કારથી છોડાવી લે છે, એવીજ રીતે એ મનને સમજાવી વ્યર્થ પદાર્થોનું ચિંતન છોડાવવું જોઇએ; કારણકે આ મન પણ બાળકની માફક ચંચલ છે, તેથી પરિણામે થનારી હાનિ ઉપર વિચાર નથી કરતું.

સાધક—એતો માલૂમ પણ નથી પડતું કે, મન આપ આપી ક્યાં અને ક્યારે કઇ ચીજને ચૂપચાપ જઇને પકડી લે છે. તેને માટે શું કરી શકાય?

ભગવાન—જેવી રીતે માતા બચ્ચાનું બરાબર ધ્યાન રાખે છે, તેવીજ રીતે મનની તકેદારી રાખવી જોઇએ.

સાધક—મન ઘણુંજ ચંચલ, બળવાન, અને ઉદ્દંડ છે, તે માટે તેને રોકવું બહુજ કઠણ લાગે છે.

ભગવાન—કઠણ તો છે, પણ તમે જેટલું માનો છો એટલું નથી; કારણ એ પ્રયત્ન કરવાથી રોકાઇ શકે છે. માટે તેને કઠણ માની નિરાશ નહિ થવું જોઇએ. માતા બચ્ચાની રક્ષા કરવામાં કદી કઠિનતા નથી સમજતી અને સમજે તો એનું પાલન શી રીતે થઈ શકે!

સાધક—શું મન હમેશાં બચ્ચાનીજ સમાન છે?

ભગવાન—નહિ; બચ્ચાની જેમ બળવાન અને ઉદ્દંડ વધારે છે.

સાધક—તો પછી એનો નિગ્રહ શી રીતે થઈ શકે?

ભગવાન—નિગ્રહ તો કરી શકાય છે, કારણ કે મનથી બુદ્ધિ બળવાન છે અને બુદ્ધિથી પણ હું અત્યંત બળવાન છું, એટલા માટે જેમ માતા પોતાની સમજુ પુત્રી મારફતે નાનાં બચ્ચાંને સમજાવી લલચાવી અને ન માને તો ભય બતાવીને પણ અનિષ્ટથી બચાવી ...ાં લગાવી દે છે, એવીજ રીતે મનને બુદ્ધિદ્વારા ભોગવિલાસમાં ... બતાવી એને આ નાશવાન અને ક્ષણભંગુર સાંસારિક પદાર્થોથી

ભગવાન—મારા ગુણ, પ્રભાવ, તત્ત્વ અને રહસ્યને ન જાણવાને કારણે નિરંતર મારું ચિંતન કરવું કઠિન પ્રતીત થાય છે, વાસ્તવિક રીતે તે કઠિન નથી.

સાધક—આપનો ગુણ, પ્રભાવ, તત્ત્વ અને રહસ્ય શું છે?

ભગવાન—અતિશય સમતા, શાંતિ, દયા, પ્રેમ, ક્ષમા, માધુર્ય, વાત્સલ્ય, ગંભીરતા, ઉદારતા, સહૃદયતા વગેરે મારા ગુણ છે. સંપૂર્ણ વિભૂતિ, બળ, ઐશ્વર્ય, તેજ, શક્તિ-સામર્થ્ય અને અસંભવિતને પણ સંભવિત કરી દેવું એ મારો પ્રભાવ છે. જેમ પરમાણુ, વરાળ, વાદળ, બુંદ વગેરે સર્વ જળજ છે, તેવીજ રીતે સગુણ, સાકાર, નિરાકાર, વ્યક્ત, અવ્યક્ત, જડ, ચેતન, સ્થાવર, જંગમ, સત્-અસત્ વગેરે જે કંઇ છે તથા જે તેનાથી પર છે તે સર્વ હુંજ છું, એ મારું તત્ત્વ છે; મારાં દર્શન, ભાષણ, સ્પર્શન, ચિંતન, કીર્તન, અર્ચન, વંદન, સ્તવન, વગેરેથી પાપ પણ પરમ પવિત્ર થઇ જાય છે. એવો વિશ્વાસ કરવો તથા સર્વજ્ઞ, સર્વશક્તિમાન સર્વત્ર સમભાવથી સ્થિત, મનુષ્ય વગેરે શરીરોમાં પ્રકટ થવાવાળા અને અવતાર લેવાવાળા મને પરમાત્માને ઓળખવો એ રહસ્ય છે.

સાધક—એ સર્વેને શી રીતે જાણી શકાય?

ભગવાન—જેમ નાનું બાળક શરૂઆતમાં વિદ્યા ભણતાં કંટાળે છે, પરંતુ જ્યારે વિદ્યા ભણતાં ભણતાં એના ગુણ, પ્રભાવતત્ત્વ અને રહસ્ય જાણી લે છે, ત્યારે ઘણા પ્રેમ અને ઉત્સાહની સાથે વિદ્યાભ્યાસ કરવા લાગે છે અને બીજાના છોડાવ્યાથી પણ અધ્યયન છોડવું ચાહતો નથી, તેમ સત્સંગદ્વારા મારું ભજન ધ્યાન વગેરે સાધન કરતાં કરતાં મારા ગુણ, પ્રભાવ, રહસ્યને જાણી લે છે, પછી તેને એવો આનંદ અને શાંતિ મળે છે કે તે છોડાવતાં પણ છોડી શકતો નથી.

સાધક—આપનું નિરંતર ચિંતન રાખવા છતાં આપની આજ્ઞા અનુસાર શરીર અને ઇન્દ્રિયોદ્વારા પણ હિલચાલ થઈ શકે છે?

ભગવાન—દૃઢ અભ્યાસથી થઈ શકે છે. જેમ પંખીઓનું પોતાના ઈંડામાં, ગાયોનું પોતાના બચ્ચામાં, કામીનું સ્ત્રીમાં, લોભીનું

લેવો જોઇએ.

સાધક—મહાપુરુષ કોને માની શકાય?

ભગવાન—જેને તમે પોતાના હૃદયથી સૌથી શ્રેષ્ઠ માનતા હો એજ તમારે માટે મહાપુરુષ છે.

સાધક—પ્રભો! મારી માન્યતાની ભૂલને કારણે તો હું છાપ પણ ખાઈ જાઉં.

ભગવાન—એને માટે કશી ચિંતા નથી. મારા આશ્રિતોની હું ખુદ સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરું છું.

સાધક—પ્રભો! હું મહાપુરુષોની શોધ શી રીતે કરી શકું! મહાપુરુષોનાં ક્યાં લક્ષણ છે?

ભગવાન—બીજા અધ્યાયમાં શ્લોક પંચાવનથી બોંતેર સુધી સ્થિતપ્રજ્ઞના નામથી અથવા બારમા અધ્યાયમાં શ્લોક સાતથી નવ સુધી યોગીના નામથી અથવા એજ અધ્યાયમાં શ્લોક તેરથી ઓગણીસ સુધી ભક્તિમાનના નામથી અથવા ચૌદમા અધ્યાયમાં શ્લોક એકવીસથી પચીસ સુધી ગુણાતિતના નામથી બતાવેલાં લક્ષણ જે પુરુષમાં હોય એ મહાપુરુષ છે.

સાધક—એવા મહાપુરુષો મળવા કઠણ છે. એવી પરિસ્થિતિમાં શું કરવું જોઇએ?

ભગવાન—આવી અવસ્થામાં દરેકને માટે સમજવામાં સરળ અને સુગમ સર્વ શાસ્ત્રોના દોહનરૂપી ગીતાજ એક આધાર છે, જે અર્જુન માટે મારી મારફતે કહેવાઈ ગઈ છે.

સાધક—મુખ્યપણે ગીતામાં બતાવેલા કયા કયા શ્લોકો લક્ષ્યમાં રાખી સાધક પોતાના ગુણ અને આચરણ બનાવે?

ભગવાન—એને માટે ગીતામાં ઘણાજ શ્લોક છે. એમાંથી મુખ્ય તથા જ્ઞાનપૂર્ણ બતાવેલા અધ્યાય તેરમાના શ્લોક સાતથી અગિયાર સુધી યા દૈવી સંપત્તિના નામથી બતાવેલા અધ્યાય સોળમાના શ્લોક એકથી ત્રણ અથવા તપના નામથી બતાવેલા અધ્યાય સત્તરના શ્લોક ચૌદથી સત્તર સુધીના શ્લોકો પ્રમાણે પોતાનું જીવન બનાવવું જોઇએ.

સાધક—પ્રભો! આપે કહ્યું કે મારા ઠરેલા વિધાનમાં દરેક

મારી દયા દેખવા બરાબર છે.

સાધક—નીતિ-ધર્મ અને ભજન-ધ્યાનમાં અંતરાય કરવાવાળા મામલા, મુકદ્દમા વગેરે જંજાળમાં આપની દયાનો અનુભવ શી રીતે કરવો?

ભગવાન—નીતિ, ધર્મ, ભજન, ધ્યાન વગેરેમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, ભય તથા કમજોરીના કારણેજ નડતર આવે છે. જે માણસો ન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલા મુકદ્દમા વગેરે જંજાળોને મારા આપેલા પુરસ્કાર સમજી નીતિ અને ધર્મ વગેરેથી ડગતા નથી, તેમાં આત્મબળને વધારનાર ધીરતા, વીરતા, ગંભીરતા વગેરે ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે એવું સમજવું, એજ મારી દયાનો અનુભવ કરવા બરાબર છે.

સાધક—ભક્તનાં માન, બડાઇ, પ્રતિષ્ઠા વગેરેને આપ કેમ હરી લો છો? એમાં શું રહસ્ય છે?

ભગવાન—અજ્ઞાનરૂપ નિદ્રાથી જગાડવા અને સાધનાની રોકાવટ દૂર કરવા તથા દંભને હટાવી સાચી ભક્તિ વધારવા માટેજ હું માન, બડાઇ, પ્રતિષ્ઠા વગેરેને હરી લઉં છું; એજ રહસ્ય છે.

સાધક—આપની વિશેષ દયા શી છે?

ભગવાન—મારું ભજન, ધ્યાન, સેવા, સત્સંગ, સદ્‌ગુણ અને સદાચાર વગેરેની જે સ્મૃતિ, ઇચ્છા અને પ્રાપ્તિ થાય છે, એ વિશેષ દયા છે.

સાધક—જ્યારે એવું છે તો કર્મો અનુસાર આપનાં કરેલાં સર્વ વિધાનોને આપના મોકલેલા પુરસ્કાર સમજી ક્ષણે ક્ષણે મુગ્ધ થવું જોઇએ.

ભગવાન—વાત તો એવીજ છે, પરંતુ લોકો સમજે છે ક્યાં?

સાધક—એમને સમજાવવા માટે શું કરવું જોઇએ?

ભગવાન—ગુણ અને પ્રભાવ સહિત મારા નામરૂપનું અનન્ય ભાવથી નિરંતર ચિંતન તથા મારું ચિંતન રાખીને મારી આજ્ઞા અનુસાર કર્મોનું આચરણ અને મારી દયાના રહસ્યને જાણવાવાળા સત્પુરુષોનો સંગ કરવો જોઇએ.

('વિશ્વજ્યોતિ'ના એક અંકમાંથી)

૧૦૫–भक्त विजय

(એકાંકી નાટક)

(લેખકઃ– શ્રી. 'બાલકવિ')

પ્રથમ દશ્ય—અયોધ્યાનગરી, રાજસભા, પ્રાતઃકાલ.

રાજા અંબરીષ—સામંતગણ ! આજે પરમ પવિત્ર એકાદશીનું વ્રત છે. ન્યાયકાર્ય બંધ છે. માટે બધો સામંતગણ શ્રદ્ધાપૂર્વક સન્માન્ય ગુરૂદ્વારા એકાદશીનું માહાત્મ્ય સાંભળી પોતાના જીવનને સફળ કરે. કેમ પ્રધાનજી ? આપની શી સંમતિ છે ?

પ્રધાન—આપની આજ્ઞા હમેશાં પાલન કરવા યોગ્યજ હોય છે. આપની માન્યતાનું–કર્તવ્યનું હમેશાં અમારે અનુયાયીઓએ પાલન કરવું જોઇએ. કહ્યું છે કે—

वृद्धाः प्रौढजनाः सदा स्वसरणीं शिक्षाप्रदां कुर्वते ।

એટલે આપની શુભ આજ્ઞા થવાનોજ અવકાશ છે.

પહેરેગીર—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજાશ્રીને વંદન. કૃપાનિધાન! ક્રોધ કરવો એ જેમનો સ્વભાવ છે, તે મહાતપસ્વી મહર્ષિ શ્રીદુર્વાસાજી પધારે છે. મહારાજની શી આજ્ઞા છે ?

અંબરીષ—અહા ! ધન્ય ! ભક્તવત્સલ ભગવન્ ! આજે આપે એકાદશીના પારણાને સફલ કરવાને માટે ઋષિવરને અહીં મોકલી તેમના ચરણ–સ્પર્શનો લાભ આપવાની આ તુચ્છ દાસની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી છે. પ્રતિહાર ! હું પણ મહર્ષિના સ્વાગત માટે તમારી સાથે આવું છું.

પહેરેગીર—જેવી મહારાજાશ્રીની આજ્ઞા.

(રાજા અંબરીષ મહર્ષિ દુર્વાસાને લઇ પાછા આવે છે.)

દુર્વાસા—વિજયી થાઓ રાજન્ ! ધર્મથી પ્રજાપાલન કરો.

અંબરીષ—પૂજ્યપાદ આચાર્ય ! મારાં આજે અહોભાગ્ય ! એક મશકને ઘેર ભગવાન પધાર્યા !

દુર્વાસા—ધન્ય રાજન્ ! તમારા સરખાજ ધર્માત્મા રાજા આ

સૂર્યવંશદ્વારા પળાતી પૃથ્વીના યથાર્થ શાસનાધિકારી છે. ધન્ય છે આ ભૂમિને પણ, જે મહાત્મા નરપતિઓના ચરણસ્પર્શથી પુનિત થઇ તમારી યશોધારાથી ઉજ્જવલ થઇ રહી છે!

અંબરીષ—આચાર્ય પ્રવર! આ બધો આપ સરખાનાં પુનિત પગલાંનોજ પ્રતાપ છે. આજે આ સેવક આપના ચરણોમાં એક વિનતિ કરવા ઇચ્છે છે. આપની આજ્ઞા હોય—

દુર્વાસા—હા, હા, જરૂર કહો. શી ઇચ્છા છે?

અંબરીષ—આજે એકાદશીનું શુભ વ્રત છે. તેથી પારણું કરવાને આપશ્રીને આમંત્રણ કરું છું.

દુર્વાસા—ભલે તેમ થશે. હું નિત્યકર્મથી પરવારીને હમણાંજ પાછો આવું છું. (દુર્વાસા જાય છે).

સામંત—મહારાજ! દુર્વાસાજી બહુ ક્રોધી હોવાનું સાંભળવામાં છે.

અંબરીષ—શાન્તમ્ પાપમ્ સામંતજી! પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડશે. યાદ રાખજો. પરનિંદાના જેવું સંસારમાં કોઇ મહાપાપ નથી! હું પાપી છું. જેથી ઋષિની નિંદાના શબ્દો મારે કાને આવ્યા! હે ભગવાન! ક્ષમા કરો. મેં એવા કયા પાપના પ્રભાવે આજે આ ઋષિની નિંદા સાંભળી! હે ઘટઘટવાસી પ્રભુ! ક્ષમા કરો. સામંતજી! ભવિષ્યમાં હવે સાવધાની રાખજો કે, વાણીથી કોઇની નિંદા ન થાય અને તેમ મનમાં પણ નિંદાનો ભાવ ન આવે.

પહેરેગીર—(પ્રવેશ કરી) વંદન કરું છું મહારાજને. બહાર પુરોહિતજી પધાર્યા છે. જેવી આજ્ઞા.

અંબરીષ—વાહ! તને સારી ખબર આપી. જાઓ, તેમને આદરપૂર્વક તેડી લાવો.

પહેરેગીર—જેવી મહારાજશ્રીની આજ્ઞા.

(પુરોહિતનું આગમન. રાજા ઊઠી પ્રણામ કરે છે.)

અંબરીષ—પ્રણામ, આચાર્યવર! પ્રણામ.

પુરોહિત—સ્વસ્તિ! નરવર! વિજયી થાઓ.

અંબરીષ—ગુરુવર! આજે કયા શુભ હેતુથી મને પવિત્ર કરવાને માટે આપના પવિત્ર ચરણોને તસ્દી આપી!

પુરોહિત—મહારાજ! આપને ધ્યાન હશે કે પારણાને મા
આજે માત્ર એક પહોર બાકી હતો, જે પૂર્ણ થઈ રહ્યો છે.

અંબરીષ—પણ મુનિરાજ તો હજી સુધી નથી પધાર્યા!

પુરોહિત—મહારાજ! વિના પારણું કર્યે વ્રત ખંડિત થાય એ
આપના ધ્યાનમાં છે ને?

અંબરીષ—(કંપી ઊઠતાં) હે પ્રભુ! બચાવો. આ ધર્મસંકટ
આવ્યું! હું શું કરું? પુરોહિતજીના આદેશનું પાલન કરું કે મુનિરા-
જની વાટ જોઉં? નાથ! બચાવો. ઉગારો! આચાર્ય, રક્ષા કરો.
(પુરોહિતના ચરણે પડીને રાજા ગદ્‌ગદ થાય છે.)

પુરોહિત—રાજા! નિર્ભય રહો. થોડુંક જલપાન કરી શકો છો.
પ્રભુચરણામૃત લેવાથી બન્ને કાર્ય સધાશે; પારણું એ થશે તેમ મુનિશ્રીનું
અપમાન પણ નહિ થાય.

અંબરીષ—ભલે, આપની જેવી સંમતિ 'ब्रह्मवाक्य जनार्दनः'
મને આ ઘોર અંધારાથી બચાવો. પુરોહિતજી! આપ આજ્ઞા કરો તેમ
કરું છું. (અંબરીષ પ્રભુચરણામૃતપાન કરે છે.)

પુરોહિત—મહારાજા! હું કેવળ કર્તવ્યપાલન અર્થેજ આવ્યો
હતો. સુખી થાઓ.

અંબરીષ—ભગવન્! નમ્ર પ્રણામ. (પુરોહિતજી જાય છે.)
સામંતગણ! ઘણોજ વખત વીતી ગયો, છતાં હજુ મુનિ મહારાજનાં
દર્શન નથી થતાં! શું કારણ હશે?

દુર્વાસા—(પ્રવેશ કરી) વિજયસ્વ રાજન્!

અંબરીષ—(ઊઠીને ચરણે નમન કરતાં) ભગવન્! ચરણે વ
કરું છું. પ્રભુ! આપને ઘણો વિલંબ થયો!

દુર્વાસા—(ધ્યાન કરીને) શું તમે વ્રતનું પારણું કરી લીધ
(ક્રોધથી લાલ થઈને) નૃપાધમ! ભક્તાડંબર! સબૂર કર. દુર્વા
હમણાંજ તને આ મિથ્યાભિમાનનું, કપટ-ભક્તિનું અને અતિ
તિરસ્કારનું ફળ ચખાડું છું!

અંબરીષ—ક્ષમા કરો. ભગવન્! ક્ષમા!

(દુર્વાસા પોતાની જટા ઉકેલી પછાડીને એક રાક્ષસીને ઉત્પ

કરે છે. ભગવાનનું ચક્ર એ રાક્ષસીનો નાશ કરી દુર્વાસા પાછળ પડે છે.)

અંબરીષ—(કંઇ સમજ ન પડતાં) ઓ ભગવન્! પ્રભુ!!

(નેપથ્યમાં-પાહિમામ્-પાહિમામ્.)

પહેરેગીર—(પ્રવેશ કરતાં) મહારાજા! દુર્વાસાને તેમની કરણીનું ફળ મળ્યું! તેમના ઉપર સુદર્શનચક્ર તૂટી પડયું છે!

અંબરીષ—શિવ! શિવ! આ હું શું સાંભળું છું! ભગવન્! ક્ષમા કરો. મારા સરખા એક તુચ્છ જીવને માટે મહાત્મા મુનિપ્રવર ઉપર આટલું સંકટ! હા! પ્રભુ! હું કુકર્મીના ઉપર દયા કરો.

(બધા જાય છે.)

દશ્ય બીજું—કૈલાસગિરિ-ધ્યાનસ્થ શંભુજી-સન્ધ્યાકાલ

(નેપથ્યમાં-ત્રાહિ ત્રાહિ ભગવન્! ત્રાહિ—)

શંકર—(આંખ ઉઘાડી) દેવિ! આજે અહીં કોણ દુઃખી આવ્યો છે? કોના આર્તનાદથી કૈલાસ ગૂંજી ઊઠ્યો છે?

પાર્વતી—નાથ! હશે કોઇ બિચારો બાવાથી મૂંઝાયેલો.

દુર્વાસા—(પ્રવેશ કરીને) હે શુલિન્! ત્રિપુરારિ! આશુતોષ! રક્ષા કરો, રક્ષા કરો. ભગવન્! ત્રાહિ-ત્રાહિ.

શંકર—દુર્વાસા! અહા! તમારા ઉપર આ વિપત્તિ કેવી? આજે સુદર્શનનો તમારા ઉપર આટલો ક્રોધ કેમ?

દુર્વાસા—બચાવો, પ્રભુ! મને બચાવો. મેં અભિમાનવશ થઇ મહાન હરિભક્તોનો તિરસ્કાર કર્યો! એ પાપનું ફળ આ વિપત્તિરૂપે પ્રકટયું છે! ભોળાનાથ! આ દાસને બચાવો, બચાવો. (દુર્વાસા શિવચરણને પકડે છે)

શંકર—ઋષિ! ક્ષમા કરો. હું શ્રીહરિને સમજાવી શકું. પરંતુ તેના સેવકનું-ભક્તનું અપમાન કરનારને બચાવવો એ મારી શક્તિની બહારની વાત છે. હું નિરુપાય છું.

દુર્વાસા—નાથ! હું ત્રૈલોકયમાં ફરી વળ્યો. ઇન્દ્રાદિથી બ્રહ્માજી સુધીના કોઇએ મારા ઉપર દયા ન બતાવી! કોઇએ મને આશ્રય ન આપ્યો. હું મરું છું. હે ભોળાનાથ! કૃપા કરી કોઇ ઉપાય બતાવો!

શંકર—ઋષિવર ! જેમને દર્દ આપ્યું, તેજ તેની દવા આપશે ને પોતેજ ક્ષમા કરશે. માટે તેમને શરણે જાઓ.

દુર્વાસા—આજ્ઞા ! કૈલાસનાથ ! (દુર્વાસા જાય છે.)

પાર્વતી—પ્રાણેશ ! ખરેજ હરિભક્તના અપમાનનું આટલું કઠોર પરિણામ છે ?

શંકર—દેવિ ! આ તો હજુ થોડું છે. ભગવદ્‌ભક્તોનો તિરસ્કાર ભગવાનદ્વારા પણ ક્ષમ્ય થવો કઠિન છે. દેવિ ! જો ભક્ત પ્રસન્ન થઇ જાય તોજ મુક્તિ છે; નહિ તો દુર્વાસા આ વિપત્તિમાંથી છૂટવા મુશ્કેલ છે.

પાર્વતી—ભક્તરક્ષક ભગવાનનો જય થાઓ.

શંકર—ભગવદ્‌ભક્તોનો પણ જય થાઓ. (સર્વ જાય છે.)

દૃશ્ય ત્રીજું—ક્ષીરસાગર. નારાયણ અને લક્ષ્મીદેવી
વિરાજમાન છે. ઉષઃકાલ.

(ત્રાહિ-ભક્તવત્સલ ! ત્રાહિ)

લક્ષ્મી—નાથ ! આ કરુણારુદન કોનું છે ?

નારાયણ—જુઓ છો કમલા ! મારા પરમપ્રિય ભક્તનું અપમાન કરનાર તપોમૂઢ દુર્વાસા રડે છે.

લક્ષ્મી—(ગદ્‌ગદ્ થતાં) સ્વામી ! ક્ષમા કરો. બહુજ દયા ઉપજાવનાર ધ્વનિ છે. (ત્રાહિ; ભક્તપ્રાણ ! ત્રાહિ-ધ્વનિ સંભળાય છે.)

નારાયણ—હે વરાનને ! યાદ રાખજો કે હું મારું અપમાન ભૂલી શકું છું, તે માટે ક્ષમા કરી શકું છું; પરંતુ મારા પ્રિય ભક્તના અપમાનને માટે નહિ. ભક્તરાજ અંબરીષ જેવા અનન્ય ભક્તનું અપમાન ! અને તે માટે ક્ષમા ! કદાપિ નહિ.

(ત્રાહિ, ભક્તેશ્વર ! ત્રાહિ,)

લક્ષ્મી—પ્રભુ ! દોષ કોનો છે ?

નારાયણ—પ્રિયા ! દોષ ? દોષ દુર્વાસાનો છે. તે પોતાની તપશ્ચર્યાના ઘમંડમાં ઉન્મત્ત થયો છે. તેણે આટલું મોટું કેમ કર્યું કે જેથી મારા ભક્તને કષ્ટ સહન કરવાનો વખત આવ્યો ?

દુર્વાસા—(પ્રવેશ કરીને) ત્રાહિ, ભક્તવત્સલ! ભક્તપ્રાણ! ર! ત્રાહિ–

નારાયણ—દુર્વાસા! તપશ્ચર્યાનો મદ હજુ કેટલો બાકી છે?

દુર્વાસા—પ્રભુ! હું મૂઢ છું. ક્ષમા કરો નાથ!

નારાયણ—દુર્વાસા! આ અપરાધનું કોઇ પ્રાયશ્ચિત્ત નથી.

દુર્વાસા—ત્રાહિ નાથ! ત્રાહિ! (હરિના ચરણોમાં પડે છે.)

નારાયણ—ઋષિ! હું ક્ષમા નથી આપી શકતો હું તો ભક્તને વેચાઇ ચૂક્યો છું. હા, જો ભક્તરાજ અંબરીષ ધારે તો ક્ષમા શકે. જાઓ, ભક્ત અંબરીષને શરણે જાઓ. ઋષિવર!

દુર્વાસા—જેવી પ્રભુની આજ્ઞા. (દુર્વાસા જાય છે.)

લક્ષ્મી—નાથ! બ્રાહ્મણ છતાં ક્ષત્રિય પાસે ક્ષમા માગે? !!

નારાયણ—દેવિ! બ્રાહ્મણનું ઉચ્ચત્વ કેવળ લોકમર્યાદા વર્ણાશ્રમ- માં છે, ભક્તિમાં તો સઘળાનું સ્થાન સરખુંજ છે. ભક્તિમાં ઉચ્ચ- કોઇ પણ નથી. ત્યાં તો જે ભક્તિમાં ભરપૂર હોય તેજ ઊંચો.

લક્ષ્મી—હે દેવ! વિપ્રરાજનું કષ્ટ દૂર થાય એવો કોઇ છે?

નારાયણ—ભક્ત અંબરીષ ક્ષમા કરે તો કષ્ટ નાશ પામે. જ્યાં ભક્ત અંબરીષ કષ્ટમાં છે, ત્યાંસુધી મને પણ આરામ નથી.

લક્ષ્મી—શું અંબરીષ ક્ષમા આપશે?

નારાયણ—અવશ્ય. મહાભક્તો કરુણા અને ક્ષમાની તો મૂર્તિ- હોય છે. (બન્ને જાય છે.)

દૃશ્ય ચોથું—અયોધ્યા નગરી. રાજસભા. અભ્યાહ્‌ન.

અંબરીષ—આનંતમણુ! મારું મન બહુ અશાંત છે. હા! દિવસો વીત્યા! મુનિરાજ ઉપર કોણ જાણે શી શી વિપત્તિ રહી હશે! હાય! મેં બ્રાહ્મણને બહુ કષ્ટ આપ્યું! શું કરું? મન શાંતિ મળે!

(વાદિ—મઝાવર! વાદિ—સંભળાય છે.)

હું! આજે આ કરુણ રુદન કોનું?

સામંત—પધારો. મહારાજ! રક્ષણ કરવું એ ક્ષત્રિયનો ધર્મ છે.

દુર્વાસા—(પ્રવેશ કરતાં, રાજાના ચરણે પડતાં) ક્ષમા, ક્ષમા રાજન્! ક્ષમા.

અંબરીષ—(તેમને ઉઠાડીને પોતે તેમના ચરણ પકડતાં) વિપ્રવર્ય! (કંપતાં) આચાર્ય! મારા અધમને લઈ આપના ઉપર આ આવી પડી! ઓહ! આ સુદર્શનની કેવી પ્રકોપ ગતિ છે? હે નાથ! શ્રીસુદર્શન! ક્ષમા કરો. મારા ગરીબના તરફ જોઈ ક્ષમા કરો.

भो दैत्यदम्भदलनेऽसि सदा प्रकोपी चेदीश्वरस्य शिरसो
ननु रक्त पायिन्। त्रायस्व भो मधु दिपोः करजात तेजः
विप्रं नु रक्ष कुरु शान्तिमहो सुचक्र॥ (ચક્ર શાંત થાય છે)

દુર્વાસા—(સ્વસ્થ થતાં) અહો ભક્તરાજ! ક્ષમા કરો. મેં મારી કરણીનું ફળ ભોગવ્યું! અને સાથેજ એ પણ અનુભવ્યું કે, ભક્તદ્રોહીને કોઇ પણ આશ્રય આપી શકતું નથી. તેને કોઇ જગાએ આશ્રય મળી શકે છે, તો તે ભક્તના ચરણેજ મળી શકે છે.

અંબરીષ—વિપ્રશ્રેષ્ઠ! ક્ષમા કરો. હું મૂઢને લીધે આપને આટલાં કષ્ટ સહેવાં પડ્યાં! હું શરમાઉં છું. અનુતપ્ત છું!

દુર્વાસા—નહિ, એ તો તમારી મોટાઇ છે કે તમે પોતાની નમ્રતાજ બતાવ્યે જાઓ છો. હવે મને ખાતરી થઇ કે ભક્તિનો પ્રભાવ, તપશ્ચર્યાથી કેટલાએ ગણો વધારે છે. અત્યાર સુધી હું તપોમૂઢ બન્યો હતો.

અંબરીષ—આચાર્ય! તસ્દી માટે ક્ષમા ચાહું છું. થોડું જલ પાન કરશો?

દુર્વાસા—એ તો થશેજ. પણ ભક્તરાજ! કાંઇ માગો, હું પ્રસન્ન થયો છું. કહો, તમારી શી ઇચ્છા પૂર્ણ કરું? કહો.

અંબરીષ—ભગવન્! આપની કૃપાથી બધુંએ છે. જો આપ મારા પર પ્રસન્ન થયા છો તો મારું નહિ, પણ આ 'ભરતવાક્ય' પૂર્ણ થાય.

सदा भक्तिरसामृतेच्छुका भवन्तु भुयो हरिलग्न मानसा।
: पुण्यैः सुजनैः शुभोश्चिरं प्रयातु शान्ति खलमानवैर्गता ॥

દુર્વાસા—તથાસ્તુ.

અંબરીષ—ભગવાનનો જય ! ઋષિવરનો જય !

દુર્વાસા અને સામંતગણો—ભગવાનનો જય ! ભગવદ્‌ભક્તનો મહારાજા અંબરીષનો જય ! (જાય છે. પડદો પડે છે.)

('વિશ્વજ્યોતિ' ના એક અંકમાંથી)

१०६–समर्थ राष्ट्रगुरु [illegible] स्वामीनो चमत्कार !

(અનુવાદકઃ–શ્રી. 'બાલકવિ')

× × ×

राम रहीम सब [illegible] दिल सत कहै
एक बेर सत [illegible] मुक्त हि [illegible]

"जय जय रघु [illegible] સમર્થ રામદાસ
[illegible]ષમાંનો એકાદો શ્લોક [illegible] પાસે [illegible]
[illegible]य जय रघुवीर सम[illegible] ભિ[illegible]
[illegible] અને મળે તે ભિક્ષાને
[illegible]ગી દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રના એક
[illegible]ના પહોરમાં ફરતા હતા.
[illegible] છે, તે સમયમાં "जय
[illegible]ાં કાંઈક વિલક્ષણ–વિશેષ અર્થ
[illegible] ખૂબના જે ઘણાક પ્રકારો છે,
[illegible]એ સમયમાં આ ખૂબમાં ભારે
[illegible] હતું.

"जय जय रघुवीर समर्थ"
[illegible]ેઠ બહાર આવે અને રોજ[illegible]

ગોરસ્વામી આગળ ચાલવા માંડે કે ચારપાંચ મનુષ્ય ભેગા થઈને તેના પોશાકની, વર્તનની ચર્ચા કરતા, તે નજરે દેખાતા બંધ થાય ત્યાંસુધી ચાલુ રાખે, એમ ચાલતું હતું.

"ગોરસ્વામીની આ એક નવી જાતિ નીકળી છે. કહેવાય છે કે આનો ગુરુ ભયંકર જંગલમાં વાઘ, રીંછ જેવા હિંસક પશુઓ સાથે રહે છે. તે જંગલી જનાવરો પોતાના જન્મસિદ્ધ વૈરભાવો ભૂલીને પાળેલા કૂતરાઓની જેમ એ ગુરુ સાથે ફરતા હોય છે. કોઈ તે સ્વામીની છેડતી કરવા તેની પૂંઠ પકડે તો એ જંગલી જાનવરો તેના પર છૂટે છે અને છેવટે એ વિતર્કવાદીને તેની પૂંઠ પકડવાનું છોડી દઈ પાછું ફરવું પડે છે!" એકે કહ્યું.

"હા. તે ગોરસ્વામી-ગુરુના તેવા કાંઈક ચમત્કાર સંભળાય છે ખરા, પણ—"

"પણ જબરો લફંગો એ છે. તેણે ઠેકઠેકાણે બ્રહ્મચારી હનુમાનજીનાં દેવળો બાંધ્યાનું પણ સંભળાય છે. પણ પેલી બાલવિધવા–" તે બોલતાં જરા થંભ્યો.

"શું? ત્યાં એ શિષ્યા થઇ છે એમ?" એકે પૂછ્યું.

"હા ભાઇ! ઘણા જોગી ભોગી થઈ જાય છે!" એકે ટાપસી આપી.

"નહિ. તે બનવા જોગ નથી. તેના શિષ્યો કહે છે કે, તેના લગ્ન વખતે **શુભ મંગલં સાવધાન** એવા બ્રાહ્મણો મંત્રોચ્ચાર કરવા માંડ્યા તે કાને પડ્યા ત્યાંજ એ નાસી ગયા. પછી પ્રત્યક્ષ રામચંદ્રજીએ તેને દર્શન આપી મંત્રોપદેશ આપ્યો છે:" એક શ્રદ્ધાળુએ કહ્યું.

"અરે ભાઇ! પણ સ્ત્રીઓ એ પરમાત્માની પ્રત્યક્ષ માયાસિદ્ધિ છે. જોગીને લપટાવવાનું તે આબાદ કામ કરે. એમાં ન લપટાય તે લાખોમાં એક."

આવી રીતે સંવાદ ચાલતો હતો. પેલા ગોરસ્વામી હજુ તેમની નજર બહાર ગયા નહોતા, ત્યાં ઘણે દૂર એ ગોરસ્વામી ફરતો ઘણો મુસલમાનોનો ગરેડો પડેલો અને કોલાહલ થતો સંભળાયો.

કે કહ્યું:—" જોયું ? જોયું ? મને થયુંજ હતું કે, હાલનો ણદાર ઘણો કડક છે. તેણે ભેળા કરેલા શહિદઆદા કે પીર- યુ જાણે? એ ગોસ્વામીને હેરાન કરશેજ. આ ગોસ્વામીઓને ખરાબ દિવસ આવ્યા છે! હિંદુ ગોસ્વામીને ભિક્ષા માગતા નજી બાબત પણ આ મુસ્લિમ રાજમાં જોખમવાળી થઈ ક, ચાલો જોઈએ તો ખરા–"

× × × ×

વું કે ન જવું એનો થોડી વાર ઉહાપોહ થયો. પણ કેટલાક ઉપડ્યા. પાસે જતાં તેમને જણાયું કે, ખરેજ કેટલા શહિદ- . ગોસ્વામી ફરતા વિંટળાઇને તેને પ્રશ્નો પૂછતા હતા. એ ગો- મોટે કંઠેથી ગાઇ રહ્યો હતો.—

याके बीचे गड सुनेका किसकू लीज़ा न जाय,
दरियापर पहाड तारे गडकू फौज लगाय। १
साहेब हय मेरा, तीन लोकसों दरारा. पेसा०
साहेबका मैं बंदा, मेरा बहुत नाम;
दूजा कौन है रे किसकूं करूं सलाम ?" २

આ ઉપરથી ટટો થવાનું કારણ ખુલ્લું સમજાય તેમ છે. આ ામી–બાવાજી, ફકીરોએ તેમને જતા અટકાવી ત્યાં એક પીરની હતી તેને વંદન કરી જવા તેમણે કહેલ. તે પ્રમાણે નહિ કર- આ ઝઘડો શરૂ થયો હતો.

બાવાજીને ગુરુની આજ્ઞા હતી કે:—

" श्री रामावांचुनी देव हो मानव, त्या प्रत्युत्थान किंवा । न करावे। क्षोभोत कोणी विकटार्थ भाव, दसोत ा निंदा करोत—"

અર્થાત્ " એક શ્રીરામ વિના દેવ હોય કે માનવી હોય તેને ઊભા થવું કે નમન કરવું નહિ. કોઇ તેનો અવળો અર્થ કરીને . ભાવ આણીને ખીજે, ચિડાય કે ભલે નિંદા કરે. "

આ આજ્ઞા પ્રમાણે એ બાવાજીએ તે કબરને નમવાની ના ડે આ અપમાન મુસલમાન ફકીરોથી ખમાયું નહિ. રાજ તેમનું.

ત્યાંનો મુસલમાન થાણદાર હિંદુ બાવા-સાધુઓનો નાશ કરવામાં કટ્ટો હતો. છતાં આ પરિસ્થિતિ જાણીને આ બાવાજી બેદરકારી બતાવે એ કેમ ચલાવી લેવાય ? વળી હાલમાં કેટલાક ચમત્કારો બનાવીને હિંદુ વસ્તીને એ ગોસ્વામીએ પોતાના ભજને લગાડ્યા હતા. હવે તેને સલામ ભરાવ્યા વગર જવા દેવામાં આવે તો હિંદુઓમાં પોતાની કિંમત ઘટશે અને પોતાની મોટાઇ ચાલી જશે એમ તેમને થતું હતું !

"અમારા પીરને સલામ કર્યા વગર આગળ તું જાય છે તો એવો તારો કોણ દેવ છે !" આવી રીતનો એક મસ્ત ફકીરે બાવાજીને અટકાવી તેનો હાથ પકડી સવાલ કર્યો. પણ એ બાવાજી જરા પણ ડર્યા વિના ઉપરોક્ત પદ ગાવા માંડ્યું: "અફાટ સાગરના મધ્યમાંનો સોનાની લંકાનો અજિત કિલ્લો, જેણે સાગરમાં ડુંગરને તરતો કરીને વાંદરાઓની સેનાની સહાયથી જીતી ફતેહ કર્યો તે મારો દેવ, હું તેનો દાસ. એવો બીજો આખા ત્રિભુવનમાં ત્રણે કાળમાં બીજો કોણ બનાવી શકાય ? ત્યારે મારે બીજા કોને સલામ કરવાની રહે !"

આ પદનો અર્થ સમજતાં ફકીરો બહુજ ચિડાયા. બાવાજીને બધા મારવા મંડ્યા. તે ગોસ્વામી અને ફકીરો વચ્ચે ઝપાઝપી બરાબર શરૂ થઇ. ફકીરો ઘણા અને એ બાવાજી એકલા ! શું કરે ! થોડીજ વારમાં તેને પછાડીને ફકીરોએ બાંધ્યો. એટલામાં થાણદાર સાહેબ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ફકીરોને હવે વધારે જોસ ચડ્યું.

થાણદારે તે બાવાજીને ઝંખવાણો પાડવા સારુ દિમાગ સાથે પૂછ્યું: "તને કાંઇ ચમત્કાર બતાવતાં આવડશે ? જો પેલી તરફ સવાખાંડી વજનની લોઢાની જંજીર પડી છે, તો એ લીલા કરવા સારુ ઉપાડી લઇશ ? જો પેલો બુઢ્ઢો ફકીર છે તે પણ એ ઉપાડે છે. માટે કાંઇ ચમત્કાર હોય તો જીવતો છોડીશ; નહિ તો આ કાફર! તારી એ કફની, સિંદૂર-લાકડી પડાવી લઇને રિબાવી રિબાવીને મારીશ. તારા દેવે દરિયામાંનો સોનાનો અજિત કિલ્લો પાણીમાં ડુંગર તરાવીને–" થાણદારે તિરસ્કારભર્યું હાસ્ય કરતાં કહ્યું: "શું

ડાળ ? પાણીમાં એક નાનકડો કાંકરો નાખીએ તો તે તળિયે
વગર રહેતો નથી ! વળી એલા લંગોટા ! શું કહ્યું ? વાંદરા-
થી કિલ્લો લીધો ! કેવી મૂર્ખાઇ ? જંગલમાંનો ઝાડપાલો
લંગૂર ! હઃ હઃ હઃ વાંદરો તમારો દેવ ! ”

ડી વારે ગંભીર ચહેરો કરીને થાણદાર સાહેબ બરાડતા
“ જવા દે એ લંકા રહી. આ જંજીર ઉપાડે છે ? તારા એ
ાં પોથાં મેં બધાં વાંચ્યા છે. ”

ાણુદાર સાહેબના શબ્દ તોતડાવા લાગ્યા. સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર થતો
. “ બો–લ મર–વું છે ? બ–બસ કર–મૂક તારાં કપડાં નીચે.
એ સિંદૂર–લાકડી–અને ફરી એ કોણુ તારો–એનું ના–નામ
ા–નહિ એવા સોગન લે અને સલામ ભરીને થા ચાલતો. ”

બિચારો એકલો બાવાજી શું કરે ? તે સ્તબ્ધ હતો. મનમાં ને
ગુરુસ્મરણુ કરતો હતો. કોઇ તેની ડોક નમાવવા પ્રયાસ કરતા,
તેને જંજીર ઉપાડવાનું કહીને હસતા, કોઇ થપાટો મારતા,
ઠોંસા મારતા ! થાણુદાર સાહેબે ફરી કહ્યું: “ એ ! બોલ,
રને સલામ ભરવી છે કે મરવું છે ? ”

તે બાવાજીએ–“ वै साहेबका मैं बंदा किसकूं करुं सलाम ? ”
ી ગાઈ બનાવતાં નફરતભર્યો જવાબ આપ્યો: “ મને ચમત્કાર
ાની વિદ્યા જેમ ગુરુએ બતાવી નથી, તેમ ગમે તે દેવ આગળ
નમાવવાની વિદ્યા પણુ શીખવી નથી. ”

“ શું ચમત્કાર બનાવવાની વિદ્યા નથી શીખવી ? હં–હં–ત્યારે
સ્તપણાનો–મશ્કરીનો મંત્ર ભણાવીને ભીખ માગવાનું શીખવ્યું
? ઠીક–ઠીક–જોઉં છું. ”

થોડી વાર સુધી થાણુદાર જોતોજ રહ્યો. બાવાજી પણુ શાંત,
ી લેશ પણુ ડર ન હોય તેમ ઊભા હતા.

ત્યાં થાણુદાર સાહેબના એક તેમનાજ સમાજમાંના કારકુને માખણુ
કહ્યું: “ એ માંડુસ ! ઘડી પહેલાં કહેતો હતો ને કે, समर्था-
सेवका पक्षपाती। असा सर्व भूमंडळीं कोण आहे ?
ર સમર્થ–શ્રીરામના સેવક તરફ વાંકી નજરે જોનારો એવો

આખા ભૂમંડળમાં કોણ છે ! તો એની ખાતરી તને મળ્યા ! નાદરની હદ મૂકી દે અને સાહેબ કહે છે તેમ સલામ ભરીને ચાલ્યો જા. તે હવાલુ છે."

થાણુદાર આ સ્તુતિથી ખુશી થયા. તેણે કારકુનને કહ્યું : " તેં ખરું કહ્યું. પણ આ પાજી ઉદ્ધત માને તેમ ક્યાં છે ?"

બાવાજીને જેમના તેમ ઊભેલા જોઈ થાણુદારના ગુસ્સાનું ટેમ્પરે-ચર વધ્યું. તે દાંત કચકચાવતાં બોલ્યા : " એ સિપાઈ ! ચલાવ ગોળી. કર એ હરામીને જમીનદોસ્ત. મારી પાસે આવી મગરૂરી નથી ચાલ-વાની. કર હાર. એ-મારા સવાલનો સીધો જવાબ દે. હજરત પૈગં-બર સાહેબ માટે તું શું ધારે છે ? બોલ-બોલ જલદી-"

" પૈગંબર સાહેબ એ એક મહાન પુરુષ હતા. શ્રેષ્ઠ હતા. પણ મારા ગુરુદેવ જેટલા-"

" તારા ગુરુ જેટલા ! ક્યાં આલમ દુનિયાની રોશની કરનારો સૂરજ અને ક્યાં ચોના ફરતોએ પૂરો પ્રકાશ નહિ પાડનારું પતંગિયું !-તારા ગુરુ જેટલા-તે" થાણુદાર, બાવાજીનું વાક્ય પૂરું ન થતાં વચમાં ગર્વથી ઉપર પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા પણ એકદમ શું થયું, કોણ જાણે ! ધબ કરતા જમીન ઉપર પછડાયા !

* * * *

થાણુદાર એ ટંટાવાળી જગ્યાએ આવ્યા ત્યારેજ તેમની વિચિત્ર જેવી દશા થઈ હતી. શરીર થરથરતું હતું. જીભની બોબડી વળી હતી ! થાણુદાર શુદ્ધિ પર નથી એવું સઘળાના જાણવામાં આવ્યું હતું. પણ તે એકદમ આમ પછડાશે એમ કોઈને જણાયું નહોતું. તે પડવા લાગ્યા ત્યાં એક મુસ્લિમ ગૃહસ્થે તેમને ઉતાવળા ઉતાવળા સંભાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો. એ વખતે તેનો હાથ થાણુદારની ડોક અને ગાલ ઉપર અજાણતાં પછડાયો ! થાણુદાર પટકાયા પછી આંખો ઉઘાડી અને બરાડા પાડતા બોલ્યા : " ઓ બેઈમાન ! હરામખોર ! બદમાશ ! મને તેં થપ્પડ મારી ! સબૂર. મને હોશમાં આવવા દે. પછી જોઈ લેજે. પાછા તે તડૂકતા બોલ્યા : " જુઓ, તમે બ[...] જુઓ. આ પાજીએ મને-થાણુદારને માર્યો-મારું અપમાન કર્યું."

દડવા લાગ્યા ! એમ સઘળાને જણાયું.

ાણુદારને છાંટા-પાણીનું વ્યસન હતું. પણ આવી રીતે બહાર બનેલું કોઇના જાણવામાં નહોતું. ભેળા થયેલ માણસોમાં અંદર ગુસપુસ થવા લાગી. એક જણ બધાને સંભળાય તેમ બોલ્યો કે, " ચમત્કાર ! ચમત્કાર તે આથી વળી વધારે એ ? એક સાધુડાની સામે પોતાનો હોદ્દો, પોતાનો અમલ ી ધૂળમાં આળોટવાનો વખત આવ્યો, એજ ચમત્કાર ! " રામાંના આગેવાનની પાસે પહોંચ્યો અને કહ્યું: " ચમત્કાર , હવે એ બાવાજીને છોડી દો. "

ાણુદાર સાહેબ ઊઠવાનો પ્રયાસ કરશે, ઊઠશે, સાવધ થશે ના પ્રકરણનો નિકાલ આણશે, એવી કલ્પનાથી બધા તેને કરવાના પ્રયત્ન કરતા હતા. કેટલી વારે થાણુદાર સાહેબ ઊભા રીર કંપતું હતું ! તોપણ છાતીદારપણું બતાવવા પગ પહોળા ાકણ ઉપર હાથ મૂકી, અમલદારી દેખાડવા આંખો તાણીને તે તરફ તાકતાં બોલ્યા: " બોલ, હજુ સલામ કરે છે કે મરે છે ? "

" હું સલામ કરવાનો નથી. મારા ગુરુની, ગમે તેની સામે મ વિના-બીજા કોઇને પણ સલામ ન કરવી એવી આજ્ઞા છે." એ દઢતાથી ઉત્તર આપ્યો.

"સાધુ મહારાજ ! તમારો ઈશ્વર સર્વભૂતમાત્રમાં વસે છે ને ? ડી આ ફકીરમાં, આ પીરની કબરમાં ને આ થાણુદાર સાહેબમાં મને કેમ દેખાતો નથી ? થાણુદાર સાહેબના કારકુને સવાલ કર્યો.

"ઈશ્વર બધે છે. તેના વિના કોઇ સ્થળ ખાલી નથી. તે આ છે, ફકીરમાં છે. પણ હવે તેનું સ્વરુપ. એકમાં ક્રોધને લીધે, ં દુરભિમાનને લીધે ઢંકાઇ ગયું છે. આવી દશામાં તેને ઈશ્વર ને સન્માન આપવું એટલે જંગલમાંના સેતાની દેવોની પૂજા સાચા ઈશ્વરને વીસરવા જેવું છે. નહિ, તેને હું સલામ કરનાર આ રામની મૂર્તિ વિના બીજા આગળ મારું આ મસ્તક નહિ."

"પણ એ અભિમાની મસ્તક ધડથી જુદું થશે ત્યારે તો પછી

નમકહરામ ને!" થાણદારે સિપાઇને હુકમ કર્યો–"એ સિપાઇ! ઉડાવી દે એનું માથું અને તે દરવાજા પર લઇ જઇને ટાંગી દો. આ કાફ- રોને ખબર પડવી જોઇએ કે, કોઇપણ પીરને સલામ ન કરનારની આવી દશા થાય છે! ઉડાવી દે ગર્દન. જુએ છે શું!"

હવે બાવાજીનું માથું ધડથી જુદું થશે એમ બધાને થયું. તે કહેવા લાગ્યાઃ "સરકાર! પીરની સેવાની આપ કહો તે વાત અમે કબૂલ કરીએ. આજે અમે પણ પીરની સેવા કરીએજ છીએ. તો આથી વધારે ભક્તિની અને ખર્ચની સેવા કરીશું. પણ આ સાધુને છોડી દો."

એક આગળ આવીને નમ્રતાથી સલામ ભરતાં કહ્યુંઃ "હજૂર! આપના ધ્યાનમાં આવ્યું હશે કે, આવળા પ્રાંતમાં મુસલમાનો વિરુદ્ધ બંડ જાગ્યું છે. આ સાધુની હત્યા થયાની વાત જો તેમના કાને જશે તો–"

તેને આગળ બોલતો અટકાવી થાણદાર સાહેબ આંખમાંથી અગ્નિ વરસાવતા બોલ્યાઃ "શું બંડ? મુસલમાન વિરુદ્ધ બંડ? મેં વિજાપુર બાદશાહ સલામતની હજૂરમાં લખ્યું છે કે, મને એ કામગીરી ઉપર મોકલો. જોઉં છું પછી સામે કોણ આવે છે? હું જીવતો બેઠો છું છતાં આ બંડનું ગપ? એલા કોણ છે? કોરડા મારીને આ હરામખોરનો વાંસો રંગી નાખો."

હુકમ થતાંની સાથે થાણદાર સામે હાથ જોડી વિનતિ કરનાર તે બિચારાના વાંસામાં ફડાફડ કોરડા પડવા માંડ્યા! તે જીવ લઇ ત્યાંથી નાઠો! ગામના બીજા પણ ત્યાં હતા, તે પણ સઘળા દૂરદૂર ભાગી ગયા! થાણદારનો પિત્તો બહુ તેજ થયો હતો; પણ તે વધારે ટકી શક્યો નહિ. તે થાકીને લોથ થયા હતા! તે બોલ્યાઃ "મને ઘેર લઇ ચાલો. આ બાવાને પણ બરાબર મુસ્કેટાટ બાંધીને મારી સાથે લઈ ચાલો. ગુમાનીને અવળે મોઢે ફેરવો સાલાને!"

થાણદાર સાહેબને મદદની જરૂર હતી. તે પોતાના હજૂરિયા તરફ જોવા લાગ્યા. તેમના ખભાનો આધાર લઇને પાછા તે તાડૂકતા એ બાવાજી તરફ જોતા બોલ્યાઃ "ઓ કાફર! બોલ, સલામ કરવી છે કે મરવું છે?"

તે બાવાજીએ પ્રથમનું સંગીત પાછું ઊંચા સ્વરથી ગાવા માંડ્યું.

થાણુદાર સાહેબના ક્રોધની સીમા ન રહી. તે સંગીત કાને ન સંભળાય માટે હજૂરિયાના ખભે મૂકેલા હાથ ઉપાડી લઈ તે કાનો પર દાબ્યા! પાછું બરાડા પાડતાં કહ્યું: "એ! તેના મોઢામાં ડૂચો દ્યો. તેની જીભ કાપી નાખો. આ પીરસાહેબની સામે પોતાના પ્રભુનો જૂઠો મહિમા ગાય છે! અરે! જુઓ છો શું? તેની જીભ કાપો, મોઢું બાંધો."

થાણુદાર સાહેબ પાછા પછડાયા! એટલે એક ખાટલા ઉપર તેમને સુવાડીને બધા થાણુદારના ઘર તરફ નીકળ્યા. માણસો ઘણાં હતાં એટલે ગોકીરો પણ ઘણો થતો હતો. બધા શહીદજાદાઓ હથિયારબંધ હતા.

થોડે દૂર ગયા ત્યાં તેમના પગ એકદમ થંભી ગયા. સામેથી તેમને કોઈ અદ્‌ભુત દેખાવ દેખાયો. આ થાણુદાર સાહેબના સરઘસ પાછળ ગામના રહીશો પણ હતાજ. તે બાવાજીનું શરીર રસીઓથી સખ્ત જકડી લીધેલ હતું, પણ તેને તે બંધનનું ભાનજ નહોતું! તે હર્ષથી નાચવા લાગ્યો.શહીદજાદાઓએ પૂછ્યું! "અલ્યા! એ કોણ છે?"

"તે ચમત્કાર છે! મને આ તમારા કચાટમાંથી મુક્ત કરવાને પેદા થયેલો તે ચમત્કાર છે. તમારે ચમત્કાર જોવો હતો તે તે છે. જુઓ, એ તમારા તરફ ચાલ્યો આવે છે."

તે બાવાજી પાછા સ્વગત બોલ્યા: "ધન્ય! ગુરુદેવ! મારા જેવા એક ક્ષુદ્રને માટે આપે આટલો પરિશ્રમ શા સારુ લીધો?"

"ચમત્કાર! ઠીક, જોઈ લઈએ ચમત્કાર હવે અને દેખાડી પણ દઈએ!" એ શહીદજાદાઓએ હથિયાર ચમકાવતાં કહ્યું: "કાં અમે સ્વતંત્ર થઈશું અને કાં આ મગરૂર સાધુડાની ડોક પીર સાહેબ આગળ નમાવીશું કે મુરદા કરી અને બંડ બધ પાડી દઈશું."

કેટલાક હિંમતનું પ્રદર્શન બતાવવા એ સામેથી આવતા ટોળા તરફ ધસ્યા. કેટલાક પીરના રક્ષણ માટે પાછા ફર્યા. કેટલાક થાણુદાર સાહેબની ચોતરફ ફરી વળ્યા. આ બધું ગોઠવાય ત્યાં તો સામેના સાધુમંડળનું ટોળું પવનગતિથી આગળ વધેલા શહીદજાદા ઉપર દોડતું આવતું હોય એમ દેખાતું હતું. ધૂળની ડમરી ચડી! તે શહીદજાદાઓ મારો ચલાવે તે પહેલાં એ સાધુના ટોળાનો મુખ્ય પુરુષ

આ બાવાજી પાસે પહોંચી પણ ગયો! શહીદજાદાના સંકલ્પ-વિકલ્પને અવકાશ લાગ્યો તેટલોએ એ મુખ્ય પુરુષને પહોંચતાં અવકાશ લાગ્યો નહિ! આથી સ્પર્ધા કરનારની અક્કલ પણ પડીજર મારી ગઇ!

બાવાજીને બાંધી જકડીને ઊભેલા શહીદજાદા જ્યાં આંખ ઉઘાડી જુએ ત્યાં તો તે બંધનમુક્ત થઇને એ સાધુની ટોળીના અગ્રેસર પુરુષને ચરણે વંદન કરતો દેખાયો. બધા તે મુખ્ય પુરુષના ફરતા ઊભા રહીને અતિશય આનંદનો " जय रघुवीर समर्थ ! " એ ધ્વનિ મોટેથી બોલ્યા. હવામાં તે ગાજી ઊઠ્યો! એ ધ્વનિ જરા શાંત થયા પછી શહીદજાદાનો નાયક એ ગોસ્વામી સાધુઓના મુખ્ય પુરુષ સામે આવીને હુકમના અવાજે બોલ્યો:-"બોલ, કાંઈ ચમત્કાર બતાવે છે, કે જે દશા તારા ચેલાની થઇ તે દશાએ તારે પહોંચવું છે? ઠીક થયું, તમે બધા સપડાયા. તમારી આ પીળી કફનીવાળી સાધુડાની ટોળીનો એકદમ નિકાલ."

સાધુઓની ટોળીનો મુખ્ય પુરુષ ક્રોધથી લાલચોળ થયો હતો. તેણે મૂઠી વાળીને, તેના શરીરને પકડી રાખેલા એવા તે શહીદજાદાની સામે ઉગામતાં કહ્યું: " તારે શો ચમત્કાર જોવો છે? બોલ."

તે શહીદજાદાના નાયકને એ મહાપુરુષનો ગુસ્સો એ ચમત્કારજ હતો. તેનો આઘાત જબરો હતો. સવાખાંડીની જંજીર ઉપાડવાનું બળ છાંટનારા એ મહાકાય, સશક્ત ફકીરથી એ સહન થઈ શક્યો નહિ! તેનાથી એ સાધુ મહાપુરુષ સામે જોવાતું નહોતું! બધાને આ ચમત્કાર તો દેખાયોજ. તો પણ ખરો ચમત્કાર બીજી બાજુ ચાલવા લાગ્યો હતો.

થાણુદાર સાહેબ ખાટલા ઉપરથી ઊઠીને આમતેમ જોતા, શહીદજાદા-ઓલિયા ફકીર સમજીને, તે સાધુ મહાપુરુષોના [illegible] ફકીરની ટોળીને પગે પડવા લાગ્યા. " માફ કરો-માફ [illegible]ટેથી કહેવા લાગ્યા. સાચા મુસલમાન ફકીરો તેને કહેવા " થાણુદાર સાહેબ ! અમારા સિવાયના આ બધા કાફરો છે! [illegible] પગે પડીને તું પોતાને દોઝખમાં ધકેલે છે!" તે કહે: " ના, ના. મને તમારાં બન્ને ટોળાંમાં કાંઈ ફરક દેખાતો નથી. બધાજ

ઓલિયા ખુદાના ફિરસ્તા શહીદજાદા છે."

એટલામાં તે શહીદજાદામાંનો નાયક મોટેથી બોલ્યો: "હા, ઠીક થયું-મને આ શિક્ષા થવી જોઇતી હતી. હું મારા ગુરુ ઉપર દોડીને મારવા ગયો! તેનું અચ્છું પ્રાયશ્ચિત્ત મને મળ્યું! મહારાજ, આનાથી પણ વધારે મને ગુદ્દો મારો-શિક્ષા કરો. આ પાપીને તે યોગ્ય છે. અરે ભાઇઓ! દોસ્તો! બધા જુઓ. બરાબર જુઓ. આ આપણા ગુરુ મલંગશાહ છે. જુઓ, બરાબર આંખો ઉઘાડીને જુઓ. બેશુદ્ધિ દૂર કરો. બરાબર મલંગશાહ જેવીજ દાઢી અને તેજ ચહેરો-તે આપણાજ ગુરુ છે."

એ સાધુમંડળના મહાપુરુષે પોતાના શિષ્યો અને એ શહીદજાદા ફકીરમંડળને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને ઉપદેશ આપવા માંડ્યો.

"હિન્દુઓ અને મુસલિમો! મંદિર અને મસ્જિદ એ ભેદબુદ્ધિથી અંદર અંદર શા માટે મારામારી કરો છો? શા માટે વેર વહોરી લો છો? અંદરના પ્રભુને ઓળખશો તો તે બધાનો સરખોજ છે, દેહદષ્ટિથી વિચારવામાં આવે તોપણ આ સિદ્ધાંત મન ઉપર ઠસાય છે. દેહના વ્યવહાર બધાંના સરખાજ છે. તેમાં ધર્મને લીધે કાંઇજ ફેરફ થતો નથી. તમને કે અમને એકસરખા કુદરતી નિયમોથી રક્ષા કરવાવાળો પ્રભુ તમારો બીજો, અમારો બીજો, એમ કેમ બની શકે?"

આમ કહેતાં કહેતાં તેમના મોઢામાંથી આગળનું સંગીત સ્વાભાવિક સ્ફૂર્તિથી બહાર પડ્યું—

"रे भाई! गैबी मर्द सुनाहे। सोई अल्लामियांके प्यारे ॥
देहरा तुटेगा, मसीद फुटेगी। तुटेगा सब है सो ॥
तुटता नहि, फुटता नहि। सो गैबी सो कैसो— १
हिन्दु-मुसलमान मझब चाले। एक सुरजन दारे ॥
साहेब आलमकू चेला। सो आलमसे न्यारारे— २
अव्वल एक आखिर एक। दोउ नहीं है भाई ॥
हमबी जांयगे, तुमबी जांयगे। एकसो एक इलाही— ३

थोडी वारमां समर्थ पुरुषनां वचनोथी आ जमानो प्रसंग

શાંત થઇ ગયો. ગામમાં જે ખળભળાટ ઊઠ્યો હતો તે પણ બંધ પડયો. હિંદુ મંડળીએ "સમર્થ રાષ્ટ્રગુરુ રામદાસ સ્વામી મહારાજનો જય" એવા મહાન ધ્વનિ સાથે મોટી ધામધૂમથી તેમની સવારી ચલાવી, એક ચોગાનમાં સાધારણ મંડપ બનાવી તેમાં તેમની પધરામણી કરી. બહુ સન્માન કર્યું. આ સમારંભમાં ફકીર સાંઇઓ અને થાણદાર સાહેબે પણ હાજરી આપી, તેમનો પણ માનમરતબો સારો સચવાયો!

× × × ×

ભારતમાં ભિન્ન ભિન્ન જાતિ અને ભિન્ન ભિન્ન ધર્મના વિરોધ ઝગડા ઇતિહાસકાળથી ચાલતા થયાનું જોવામાં આવે છે. એકાત્મભાવ એ વેદધર્મનું-હિંદુધર્મનું મુખ્ય પ્રબળ તત્ત્વ છે. દ્વૈતને દૂર કરવા માટેનોજ ઉહાપોહ તેનાં શાસ્ત્રોમાં દષ્ટિએ પડે છે; જ્યારે અન્ય ધર્મમાં એ તત્ત્વની ઊણપ દષ્ટિએ પડે છે. એ અદ્વૈત તત્ત્વને લીધે હિંદુઓ અન્ય ધર્મના તરફ સમભાવથી જુએ છે. જ્યારે મુસ્લિમાદિ બીજા ધર્માવલંબીઓ તરફ અસમાન નજરે જુએ છે.

ઉપરોક્ત ઘટના એ મહારાષ્ટ્ર નરવીર શિવાજી છત્રપતિના સમર્થ ગુરુ રામદાસ સ્વામીના સમયની બનેલી છે. હિંદુસ્તાનમાં આ સમયે હિંદુ અને મુસ્લિમે ખોટા વિક્ષેપો છોડી દઇ ઉપરોક્ત સંગીતમાંના શબ્દોનું મનન કરી ઐક્ય સાધવું ઉચિત છે. કુદરત આદિ-મધ્ય-અંતમાં એકજ સ્થળ સૌને માટે પ્રબોધે છે, તે લક્ષ્યમાં લઇ ભારતના ભાગ્યોદય માટે એકતાની તાળી પાડવા પ્રવૃત્ત થવું જોઇએ. જે કે "**स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः**" એ યોગી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું વચન ન ભૂલવું પણ એ તત્ત્વને સાચવી સર્વત્ર સહકાર તો આપવો અને વિશ્વમંગલ અર્થે વિશ્વજ્યોતિ જગાવવી-ઇતિશમ્

("વિશ્વજ્યોતિ"ના એક અંકમાંથી)

૧૦૭–ઈશ્વરની શોધમાં

(અનુવાદક:–શ્રી. કાંતિલાલ મ. ગાંધી)

પાશ્ચાત્ય કેળવણીને અંગે જે વિલાયતી ચીજો આપણા દેશમાં બહારથી આવી છે તેમાં એક નાસ્તિકતા પણ આવી છે. આજકાલની નવી રોશનીના શિક્ષિત કહેવાતા ગૃહસ્થોમાં ખાસ કરીને એનો કાતિલ પ્રભાવ દેખી શકાય છે. એની ચક્કીમાં જકડાવાથી તેઓએ ઈશ્વર અને ધર્મ ઉપરથી તેમની આસ્થા ઉઠાવી લીધી છે અને તેમની દૃષ્ટિથી ઈશ્વર, આત્મા, ધર્મ, કર્મવાદ, પુનર્જન્મ વગેરે બાબતો કેવળ ઢોંગ અને ભ્રમોત્પાદક દેખાય છે, તેમના ઉપર નાસ્તિકતાની એટલી બધી ઊંડી અસર થઈ ગઇ છે કે, પ્રાચીન ધર્મગ્રંથોનો પાઠ કરવો, ધાર્મિક પુરુષોની વાત સાંભળવી કે ધાર્મિક વિષયમાં ઊંડા ઊતરવું, એ બધું તેમને હાસ્યજનક લાગે છે. તેઓ તે બધું ભલે જહન્નમમાં જાય એમજ ઇચ્છી રહ્યા હોય છે.

આ પરિસ્થિતિનું કારણ એ છે કે, તેઓ સંસારને ફક્ત સ્થૂળ–સ્વરૂપમાંજ જોયા કરે છે. સંસારચક્રનું પૃથક્કરણ કરવાની તસ્દી તેમને લેવી ગમતી નથી. વળી સાથે સાથે તેમનો દુરાગ્રહ એટલો હોય છે કે, પોતે બાંધેલા અભિપ્રાયને તેઓ એક સિદ્ધાંત તરીકેજ માનીને ફરે છે. એથી પણ ભયંકર વાત તો એ છે કે, તેમણે ઉપજાવી કાઢેલા સિદ્ધાંતોથી ધર્મવિરુદ્ધ પ્રચારકાર્ય પણ તેઓ કરે છે.

એવા લોકોને પૌરાણિક મહાપુરુષોના અનુભવ તથા જૂનાં પુસ્તકો ઉપર શ્રદ્ધા નથી, તેથી તેવાં પ્રમાણ ટાંક્યા વગર કેવળ પદાર્થવિજ્ઞાન અને માનસવિજ્ઞાનશાસ્ત્રની બુદ્ધિગમ્ય દલીલો અને સાધારણ કોટિનાંજ માણસોના અનુભવની સહાયથી અહીં ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું.

(૧) સૂર્યાદિ મંડળો ફર્યા કરે છે. બધાં મંડળોને મર્યાદિત રીતે ફેરવવાને કોઈ સર્વજ્ઞાની અને સ્થિર આધારરૂપ પરમ આત્માની ખાસ જરૂર છે. સાધારણ રીતે સર્વે દલીલ કરી શકે કે, એ તો પ્રકૃતિના

સ્વભાવથી એની મેળેજ બધું થયે જાય છે. એમાં વળી સર્જકની શી જરૂર છે? પરંતુ આ દલીલ આગળ પહોંચી શકે તેમ નથી. કારણ કે પ્રકૃતિ હમેશાં જડ અને જ્ઞાનરહિત હોય છે અને નિયમિત કાર્યો કરવા માટે જ્ઞાનની ખાસ જરૂર છે. ઘડિયાળ નિયમિત કર્યા કરશે, પરંતુ એક વાર ઘડિયાળ ગોઠવી આપનાર તો જ્ઞાનવાન ઘડિયાળીજ હોવો જોઈએ. જ્ઞાન વિના નિયમ કદી સંભવી શકતો નથી અને જ્ઞાન કોઈ શકતું નથી. જો પ્રકૃતિ જ્ઞાનવાન હોય તો

કહેનાં પરમાત્માજ કહેવી જોઈએ અને સૂર્ય પણ

માનતા આવ્યા છીએ તેટલો સ્થિર નથી. ખુદ સૂર્ય

મોટાં સૂર્યમંડળોનું એક ગચ્છું છે અને તે મોટાં મંડ-

...પાસ કરોડો વર્ષે એક ચક્કર ફરી રહે છે, હજુ શોધન

છે. આપણાથી સૂર્ય ક્યા મહાસૂર્યની આસપાસ ફરે છે તે નથી શોધાયું; પરંતુ એટલું તો વૈજ્ઞાનિકોને માન્ય છે કે સૂર્ય કોઇ મહાન સૂર્યમંડળની આસપાસ પ્રદક્ષિણા ફરે છે.

ચંદ્ર પૃથ્વીની અને પૃથ્વી, મંગળ ઇત્યાદિ ગ્રહો સૂર્યની આસપાસ ઘૂમે છે; તેમ સૂર્ય પણ કોઇક મહાસૂર્યની આસપાસ ઘૂમે છે. હવે આ મહાસૂર્ય પણ કોઈક અતિ મહાસૂર્યની પાછળ ભમતો હશે. અલબત્ત પરાર્ધો અને કરોડો વર્ષે એક ચક્કર પૂરું થતું હશે. આમ દરેક દરેક અમુકની આસપાસ ઘૂમે છે, તો છેવટે દરેકનું એક મધ્યબિંદુ તો હોવુંજ જોઈએ અને તે મધ્યબિંદુ સ્થિરજ હોવું જોઈએ. આ એક સ્થિર આધાર બધાં ચલાયમાન મંડળોના મૂળમાં હોવાથી વધારેમાં વધારે ગુરુત્વાકર્ષણનું બળ ધરાવનાર હોવો જોઈએ. એવો જે સામર્થ્યવાન આધાર છે અને જે આ અનંત બ્રહ્માંડની રક્ષાને માટે જવાબદાર છે, તેનેજ સર્વવ્યાપક પરમાત્મા શા માટે ન માનવો જોઈએ?

જેમ પ્રદક્ષિણામાર્ગના નિયમ બનાવ્યા છે તેમ દરેક ગ્રહ ઉપ ગ્રહનાં રંગ, રૂપ, આકાર, વાતાવરણ, વેગ વગેરેના પણ નિયમો અને દરેક નિયમમાં કંઇક ઉદ્દેશ મનમાં રાખીને હેતુપૂર્વક રાખી છે.

પ્રકૃતિનો ઉદ્દેશ ન હોઈ શકે

જો આ સૃષ્ટિમાં બધું પ્રકૃતિનુંજ કાર્ય હોત તો તે બિલકુલ નિયમરહિત હોત અને અસ્તવ્યસ્ત પણ હોત. ગ્રહો એકમેક સાથે અથડાઈ જાત. પાણી જોઈએ ત્યાં પાણી ન હોત અને ન જોઈએ ત્યાં હોત. પરંતુ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે બધાં મંડળોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને ક્રિયાઓ મર્યાદિત રીતેજ ચાલ્યા કરે છે. શું આવું નિયંત્રણ પ્રકૃતિને હાથે સંભવી શકે ખરું?

(૨) પૃથ્વી ઉપર સુવર્ણાદિક ધાતુઓ અને જાતજાતની વનૌષધિઓની ન્યૂનાધિક આવશ્યકતા છે તે પ્રમાણેજ તે વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થાય છે. આ સત્ય સર્વજ્ઞની પિછાણ આપે છે કે પ્રકૃતિની?

(૩) મનુષ્યોના ચહેરા અને અવાજમાં પોણોસો ટકા ભિન્નતા હોય છે. આમાં પણ સર્વજ્ઞનો જગતનિયંત્રણનો ઉદ્દેશ છે. પ્રકૃતિનો ઉદ્દેશ નથી હોઈ શકતો, તે તો બધા સરખા ચહેરા અને અવાજવાળા માનવીઓનેજ ઉત્પન્ન કરવા મંડી જાય.

(૪) દેશોના વૈભવ અને ચડતીપડતી માટે લોકનેતાઓનું માનસ અમુકજ પ્રકારનું ઘડવામાં ઈશ્વરી સંકેતજ હોય છે. બુદ્ધિપ્રદાનમાં પ્રકૃતિ કંઈક કરી શકે તેમ નથી.

(૫) ચૈતન્ય એ પ્રકૃતિનો ગુણ ન હોઈ શકે. પ્રકૃતિના પરમાણુ પરમાણુમાં ચૈતન્ય ઓતપ્રોત થઈ ગયું હોય છે, તેથી આપણે ચૈતન્યને ન જોતાં પ્રકૃતિનેજ ચેતનવંતી જોવા ટેવાઈ ગયા છીએ. કોઈ માણસના શરીરમાં પ્રકૃતિના જ્ઞાનવર્ધક પરમાણુઓ બહારથી ઘૂસી નથી આવતા. સમાન માનસિક શ્રમ અને સમાન આહાર, વિહાર, નિદ્રા લેતા બે માણસોના બુદ્ધિવિકાસમાં તો ફેરજ માલૂમ પડશે; નાસ્તિકોને એનું સંતોષકારક કારણ નહિ મળી રહે. જે જ્ઞાનપરમાણુઓ માણસમાં પહેલેથી છે તેજ ઠેઠ સુધી રહેવાના. પહેલાંના જન્મો અને કર્મોના સંસ્કારથી પ્રાપ્ત કરેલા ચૈતન્ય પરમાણુઓ પ્રત્યેક જીવંત શરીરમાં રહે છે. તેમાં ફક્ત સંસ્કાર પ્રમાણે વિકાસ થાય છે. વિકાસ પણ અમુક હદ સુધીજ થાય છે.

(૬) આનંદ અને સત્ય પ્રાપ્ત કરવાની દરેક વ્યક્તિની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ એ ચૈતન્યસ્વરૂપ પરમાત્માનીજ લીલા છે.

(૭) પ્રાણીમાત્રના શરીરની અંદરની રચનાનું નિરીક્ષણ કરતાં તેમાં એક પણ બિનજરૂરી અંગ નથી જડતું. જરૂરિયાત પૂરી કરવાનું કામ ઈશ્વરનું કે જડ પ્રકૃતિનું ?

(૮) માણસોના હાથની રેખાઓ પણ ભિન્ન ભિન્ન સમજાઈ છે અને રેખાશાસ્ત્ર પ્રમાણેજ ઘટનાઓ બને છે પણ ખરી; તેનું સંતોષકારક કારણ પદાર્થવિજ્ઞાન કે બીજું કોઇ વિજ્ઞાન સમજાવી શકતું નથી. રેખાશાસ્ત્રને માનવું પડે છે. ભિન્ન ભિન્ન રેખાઓ ઘડવામાં ઈશ્વરના મહિમાનોજ અનુભવ થાય છે. અમુકજ પ્રકારની મુખાકૃતિ, અમુકજ પ્રકારનો અવાજ અને અમુકજ રેખાધારી બાળકને ધાર્યાં પ્રમાણે સર્જવા ભલભલા શરીરશાસ્ત્રીઓ અસમર્થ છે. ઈશ્વરજ ફક્ત તેમ કરી શકે છે.

(૯) દેશ અને ધર્મ ઉપર સંકટ આવે છે તે વખતે સંસારની રક્ષાને માટે હેતુપૂર્વક મહાપુરુષોની ઉત્પત્તિ ઈશ્વરરચિત નિયમોને અનુસાર થાય છે. ઇતિહાસ આ વાતનો સાક્ષી છે. કોઇક કહેશે કે સંજોગોજ એવા આવી પડે છે કે તેથી તેવા માણસો તરી આવે છે, પરંતુ સંજોગો તો ઘણી વાર એવા મહાપુરુષોની માગણી કરે છે, છતાં તેઓ નથી અવતરતા. અમુક સ્થિતિએ દેશ પહોંચ્યા પછીજ તેવા પુરુષો જન્મે છે.

આ પ્રમાણે શોધવા જતાં ઘણીએ દલીલો ઈશ્વરત્વનો અનુભવ કરાવવા સમર્થ છે. ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કોઈ પણ રીતે થઈ શકતો નથી, તેથીજ ઈશ્વર આપણને ભ્રમોત્પાદક લાગે છે; પરંતુ ઈશ્વર સાકાર છે કે નિરાકાર, પ્રવાહી છે કે ઘન છે, એવું ખરેખર આપણે જાણતા નથી; ત્યાંસુધી ઈશ્વરને કોઇ પણ સ્વરૂપે માનીએ તો તેમાં ખોટું કશુંજ નથી. ઈશ્વરત્વનો અનુભવ તો વસ્તુએ વસ્તુએ થઇ શકે છે, તેથી આપણે કોઈ પણ વસ્તુમાં ઈશ્વરને કલ્પી શકીએ અને તેને પૂજી શકીએ.

ઈશ્વરત્વ વિષે 'શક્તિ હૃદય' વાળા શ્રી. રમણલાલ વ. દેસાઇ.

શુરૂ કર દિયા થા. અબ મેરા આત્મા દુગ્ધસેવી હોકર શરીર પર નિર્ભર થા. ઉસ દિન સે દુગ્ધ કા સેવન કિયા ઔર સાથહી પ્રાત:-સંધ્યા યોગ કા ભી સેવન કિયા. વહ યોગ (નુસખા) ઇસ પ્રકાર થા.

"એક છટાંક મક્ખન મેં એક આની ભર હિંગ્વાષ્ટક ચૂર્ણ મિલાકર ચટની બના લેં ઔર ભોજન કે અંતિમ ગ્રાસ કે અનંતર ઉસે ખા લેં, બસ." દો દિન કે સેવન સે હી મેરા હાલ ઠીક હો ગયા. દિન મેં અઠારહ દફે બાર લોટા લેકર જાના એકદમ બંદ હો ગયા. તબ સે મૈં હિંગ્વાષ્ટક કા ભક્ત હો ગયા. મેરે પાસ સદા 'હિંગ્વાષ્ટક' રહતા હૈ. મૈં ઇસકો પેટ કી બીમારી કા અમોઘ શસ્ત્ર સમઝતા હૂં. અસ્તુ. પરંતુ મૈં નહીં કહ સકતા કિ પૂર્ણ નિરાશા કી રાત્રિ કે પશ્ચાત્ બ્રાહ્મમુહૂર્ત મેં મુઝે યહ ઐસા યોગ (નુસખા) જિસ પર મૈંને પહલે કભી ધ્યાન કા વિચાર ભી ન કિયા થા વહ મેરે ચિત્ત મેં ઉદિત હુઆ. યહ યોગ મૈંને અપને સ્વાધ્યાય મેં ભી કહીં પહલે ન દેખા થા. ઇસકે ચિત્ત મેં આને પર ભી મૈં સ્વત: સંદેહ મેં રહા પરંતુ એક અદૃશ્ય નિકાસ સે ઇસ કી પ્રાપ્તિ હોને સે મૈંને ઇસકા પ્રયોગ કિયા ઔર સફલતા પાઈ. અબતક અનેકોં આમ રોગિયોં કો મૈં ઇસ નુસખે સે આરોગ્ય દે ચુકા હૂં.

(૨)

ઇસી પ્રકાર એક ઘટના ઔર લિખતા હૂં. ૧૯૨૬ ઈ૦ મેં મૈં જબ નયા હી અજમેર મેં આયા તબ સામવેદ કા હિંદી ભાષ્ય કરના પ્રારંભ કિયા. મુઝે વર્ષાકાલ કે અંતમેં જ્વર પ્રારંભ હુઆ, રોજ જ્વર ચઢ જાયા કરે. અનેક ઉપાય કિયે જ્વરને ન છોડા. કઈ ડાક્ટર બદલે. આખિર નિર્ણય યહ હુઆ કિ ટાઈફાઈડ જ્વર હૈ. મૈંને અપને તાપમાન કા દૈનિક ચાર્ટ બનાના શુરૂ કિયા. રોજ ડાક્ટર કો દિ દેતા પરંતુ ચિકિત્સા કા કોઈ ફલ ન હુઆ. જબ મૈં અશક્ત . એક સાથ હી નિમોનિયા-પ્લૂરસી કા આક્રમણ હુઆ. તીન મહીને નિકમ્મી થી; વેદનાસે દુઃખ ઔર ચીખેં મારને અનુભવ હોતા થા મુઝે યહ અનુભવ હુઆ કિ યહ ક્ષણિક તીવ્ર વેદના કે મિટાને કે લિયે નાટકસ કી ઝંઝટ

કે બાદ મેં અપમરોગ્ય હોકર પડા રહતા. ઔર પેટ મેં આઠ
નિરન્તરીણી વેદના (પરિકર્તિકા) કા અનુભવ હોતા થા રોગ થોડે
થોડે સે બઢકર અંતિમ સીમાપર પહુંચ ચુકા થા. પ્રારંભ સે
ચિકિત્સા કી થી, પરંતુ સબ ચિકિત્સાએં વિફલ સિદ્ધ હુઈં. કલકત્તે
કે પ્રસિદ્ધ વૈદ્ય શ્રીશ્યામાચરણજી કે યહાં સે દવાઇયાં આતીં, પરંતુ
કુછ ઉનકા ભી યત્ન હુઆ.

એક દિન મૈં બહુત દુઃખી હો ગયા. મુઝે જીવન કી સર્વથા આશા છૂટ ગઈ. વિચાર ઉઠા કિ ઇસ સમય અપને બડે ભાઈ જો ગંગાવિહાર મેં હૈં ઉનકો લિખૂં કિ યહાં મૈં મરણશય્યા પર પડા હૂં. જો કુછ સંભાવના હો સંભાલ લેં. બડી હિમ્મત કરકે એક મિત્ર સે પત્ર લિખવાયા, પરંતુ ઉસ પત્ર કા દો–તીન દિન બાદ નિરાશાજનક ઉત્તર આયા કિ 'અભી આને કો કિસી કો ફુરસત નહીં.'

એક રાત્રિ કો વિચાર આયા કિ શરીર તો બચના અસંભવ હૈ. મરણાસન્ન કે સબ લક્ષણ ઉપસ્થિત હૈં તો ભી દેહ ઇસ પ્રકાર છૂટ જાના કુછ ગૌરવ કા નહીં. કોઈ વૈદ્ય ડાક્તર ઇસ સમય સાથ નહીં દે સકતા–દ્રવ્ય હૈ નહીં, કરું તો ક્યા કરું. ઇસી વિચાર મેં નિદ્રા આ ગઈ. પ્રાતઃકાલ ચાર બજે કા લગભગ સમય થા, નીંદ ટૂટી ઔર સહસા એક વિચાર આયા કિ મેરા શરીર જા નહીં સકતા, ઇસકા બચના મેરે હી હાથ હૈ તૂ યહ નુસખા ખા. એક ક્ષણભર મૈં એક અદ્ભુત યોગ મસ્તક મેં સમા ગયા. ઔર બાર બાર ઉસ પર વિચાર કરને લગા કિ આમરક્ત કી ઇસ અંતિમ સીમા સે તો મૈંને અપને અનેક મિત્રોંકો મરતે દેખા, ફિર ઇસ મામૂલી નુસખે સે મેરા ક્યા બનેગા. અચ્છા તો ભી કરકે તો દેખૂં.

એક વિદ્યાર્થી ધર્માનન્દ મેરે પાસ થા. વહ મેરી પ્રેમ સે સેવા કરતા થા ! ઉસે હી મૈંને બુલાયા. કહા–' ભાઈ ધર્માનંદ ! તૂ જા, ફંડૂ ફાર્મેસી કા બના હિંગાષ્ટક લે આ ઔર કૉલેજ માર્કેટસે આધાસેર મક્ખન લે આ. ઇધર પાચક કો કહ રખા થા કિ 'તૂ અચ્છે અચ્છે ભોજન ખિલા, રોગ કી પરવાહ ન કર, મરના તો હૈ, પર જીભ તડપે કિ અમુક પદાર્થ નહીં ખાયા. ઇસલિયે સબ પ્રકાર કે કુપથ્ય કરના

ર દિયા થા. અબ મેરા આત્મા કુપથ્યસેવી હોકર શરીર પર
ા થા. ઉસ દિન ભી કુપથ્ય કા સેવન કિયા ઔર સાયદી પ્રાતઃ
ા યોગ કા ભી સેવન કિયા. વહ યોગ (નુસખા) ઈસ પ્રકાર થા.
"એક છટાંક મકખન મેં એક આદમી ભર હિંગાષ્ટક ચૂર્ણ
કર ચટનસી બના લેં ઔર ભોજન કે અંતિમ ગ્રાસ કે અનંતર
ખા લેં, બસ." દો દિન કે સેવન સે હી મેરા સારા રોગ જ
દિન મેં અઠારહ ઉન્નીસ બાર લોટા લેકર બાગના એકદમ
હો ગયા. તબ સે મૈં હિંગાષ્ટક કા ભક્ત હો ગયા. મેરે પાસ
ા 'હિંગાષ્ટક' રહતા હૈ. મૈં ઉસકો પેટ કી બીમારી કા અમોઘ
સમઝતા હૂં. અસ્તુ. પરંતુ મૈં નહીં કહ સકતા કિ પૂર્ણ
ાશા કી રાત્રિ કે પશ્ચાત્ બ્રાહ્મમુહૂર્ત મેં મુઝે યહ ઐસા યોગ
ુસખા) જિસ પર મૈંને પહલે કભી ધ્યાન કા વિચાર ભી ન કિયા
. વહ મેરે ચિત્ત મેં ઉદિત હુઆ. યહ યોગ મૈંને અપને સ્વાધ્યાય મેં
ી કહીં પહલે ન દેખા થા. ઇસકે ચિત્ત મેં આને પર ભી મૈં સ્વતઃ
દેહમેં રહા પરંતુ એક અદૃશ્ય નિકાસ સે ઇસ કી પ્રાપ્તિ હોને સે મૈંને
સકા પ્રયોગ કિયા ઔર સફલતા પાઈ. અબતક અનેકોં આમ
ાગિયોં કો મૈં ઇસ નુસખે સે આરોગ્ય દે ચૂકા હૂં.

(૨)

ઇસી પ્રકાર એક ઘટના ઔર લિખતા હૂં. ૧૯૨૬ ઈ૦ મેં
મૈં જબ નયાદી અજમેર મેં આયા તબ સામવેદ કા હિંદી ભાષ્ય
કરના પ્રારંભ કિયા. મુઝે વર્ષાકાલ કે અંતમેં જ્વર પ્રારંભ હુઆ.
રોજ જ્વર ચઢ જાયા કરે. અનેક ઉપાય કિયે જ્વરને ન છોડા. કઇ
ડાક્ટર બદલે. આખિર નિર્ણય યહ હુઆ કિ ટાઇફાઇડ જ્વર હૈ. મૈંને
અપને તાપમાન કા દૈનિક ચાર્ટ બનાના શુરૂ કિયા. રોજ ડાક્ટર કે
દિખા દેતા પરંતુ ચિકિત્સા કા કોઇ ફલ ન હુઆ. જબ મૈં અશક્ત
હો ગયા. એક સાથ હી નિમોનિયા-પ્લૂરસી કા આક્રમણ હુઆ. તી
ચીખેં મસેમે નિકલતી થીં; વેદનાસે દુઃખ ઔર ચીખેં મ···
મેં સુખ અનુભવ હોતા થા મુઝે યહ અનુભવ હુઆ
ચીખેં કદાચિત્ તીવ્ર વેદના કે મિટાને કે લિયે નાદ

હૈ. જિસકે ઉત્પન્ન હોકર કાનમેં પડતે હી દુઃખ થોડી દેર કે લિયે વિશ્રામ પાતા હૈ. અસ્તુ. ઉપચાર સે પાંચ-સાત દિન મેં રોગ કમ હો ગયા. ઇસ નિર્બલતામેં મુઝે મહર્ષિને આ દબાયા. પાની, દૂધ કી થોડી માત્રા ભી પેટમેં ત્રાસ ઉત્પન્ન કરતી, જૈસી કી તૈસી મલદ્વાર સે નિકલ જાતી. પડે પડે અનેકબાર ઐસે સ્વપ્ન આવે કિ મૈં નીચે અંધેરે સે ઘિરે મસાન મેં ઘૂમ રહા હૂં. વહાં અનેક જ્યોતિયાં નાનારંગવાલે તેજને હી બની ઘૂમ રહી હૈં. વે દેહ છોડકર વિચરતી આત્માએં હૈં ઓર અનેક ચિતાએં સુલગ રહી હૈં. કોઇ કિસી સે નહીં બોલતા, પરંતુ વહ નીલા અંધકાર ઇતના સુહાવના હૈ કિ ઉસમેં પડે રહને કા જી ચાહે, જબ નિદ્રા ખુલે તબ યહી મન કરે કિ ફિર ઉસી સ્વપ્ન કે દૃશ્ય મેં વિચરો. કઇ દિનો તક યહી દશા રહી. મુઝે જબ કોઇ જગાવે મુઝે દુઃખ પ્રતીત હો. યહાંતક કિ મૈં અપની પત્ની તક કો કહ દૂં કિ 'મુઝે મત છોડો, મૈં ઇસ લોક મેં ચિરકાલ નહીં રહૂંગા, તુમ જિતની સેવા કરલોગી વહી તુમ્હારા પુણ્ય હૈ. ઓર કોઇ વશ નહીં'. મેરે ઇન શબ્દો સે સ્ત્રી બહુત દુઃખિત હો, રોને લગ જાવે. તીન દિન કે બાદ સ્ત્રીને પૂછા કિ—"આપને ઇતની સૈકડોં કિતાબેં રખી હૈં, કયા ઇનમેં ઐસી દશા સે બચને કા કોઇ ઉપાય નહીં લિખા ?"

મૈં ઇસકા કયા ઉત્તર દૂં ? દો તીન માસ સે ડાક્તરોં કે પલ્લે બંધા થા. મૈં કુછ ન બોલા. અગલે દિન ફિર વહી પ્રશ્ન ? મૈંને તપાક સે ઉત્તર દિયા 'દવાઇ તો ઘર મેં રખી હૈ, પર કોઇ ખાને દે તબ તો. યહાં તો ડૉ. માનકરણ કી બકબકી બેસ્વાદી દવાઇયાં ફાંક રહા હૂં ? તુમ્હેં યહ સુહાતી હૈ? સો અબ શરીર નહીં બચેગા.'

ઇસ પર સ્ત્રી મિન્નત કરને લગી કિ "દવાઇ બતાઓ ! વહી દૂંગી." મૈંને કહા-તુમ કિસી સે મત કહના—"બસ મકખન મંગા ઔર હિંગાષ્ટક ચૂર્ણ દનાદન ખિલાઓ."

રહસ્ય તો ખોલ દિયા. અગલે દિન [illegible]
ડૉ. માનકરણ દોનોં આયે. સ્ત્રીને મેરા [illegible]
સ્વર હોકર બોલે-"[illegible] નહીં,

મરેગા." મેરી સ્ત્રી કે રામટે ખડે હો ગયે. અબ મેરા મર સિર પર આયા. કઇ દિનોં સે ડાક્ટર કે મુખ સે બચને કી મિત્રવર્ગોં મેં ફૈલ ચુકી થી. સમાજ કે અનેક ગણ્યમાન જ પાસ આતેં ઔર દર્શનકર કુછ મિનટોં કે બાદ ચલે જાવેં. મૈં સૂરત દેખૂં ઔર કુછ ન બોલૂં. મૈંને સે પૂછા–'યે આને હૈં, જિનકો મૈં પહચાનતા ભી ર મિલે' આ અંતિમ દર્શનાર્થ આતે હૈં.' મૈં સો મેં અનુ હૈ. અસ્તુ.

હા ! વેદ-ભાષ્ય અધૂરા રહ જાયેગા. અબ ક્યા કરું ! ધર્મપત્નીજી સેવા મેં લગી થી રો રહી થી. કિસી ડાક્તર કો બુલાને કે લિયે કોઇ પાસ સહાયક ન સૂઝતા થા. કહૂં તો કિસ કો કયા ? ઇસી કુછ અચેતસી દશા મેં યે ભાન હુઆ કિ કોઇ કાન મેં કુછ કહ રહા હૈ મૈં ઉસે ધ્યાન સે સુનને લગા, સુનાઇ દિયા-' યહ સહસા આક્રમણ હૈ, ઇસમેં 'એકોનાઈટ' દવા ખાઓ.' બસ, ઉસી સમય મૈં ઉઠ ખડા હુઆ ઔર છોટા બાકસ મંગાયા. પહલે જો દવા દે રહા થા બંદકર દી ઔર 'એકોનાઇટ' દેને લગા. આપ ભી ખાઉં, બચ્ચોં કો ભી દૂં. દો ખુરાક પર હી બચ્ચે તો ખેલને લગે. મેરી હાલત ભી કુછ કુછ સુધરી, તબ વિચાર હુઆ કિ હોમિયોપાથ ડાક્તર રાજપાલ કો બુલાઊં, ઉસી સમય પાસ કે દુકાનદાર સે અર્જી કર કે ઉન કે બુલવાયા. ઉન્હોંને ભી પૂછા ' ક્યા દવા લે રહે હૈં ' મૈંને કહા 'એકોનાઇટ' ઉન્હોંને કહા 'ઠીક. લેતે રહિયે.' વે ચલે ગઇ. તીન ઘંટે પર તબિયત સાફ હો ગઇ. સબ સ્વાસ્થ્ય હો ગયે.

ઇશ્વર કી દયા સે અબ ચારોં વેદોં કા ભાષા-ભાષ્ય સમાપ્ત હો ગયા. યહ તો તીન અવસર ઐસે દિખાએ હૈં જો મેરે સંકટ સમય મેં જબ જીવન મરણ કી સમસ્યા મેરે પર થી, તબ કૈસે આત્મિક અનુભવોંને સાથ દિયા. અબ મૈં પાઠકોં કો કેવલ સ્વપ્ન કી સત્યતા પર કુછ અનુભવ બતલાતા હૂં.

(૪)

મેરા વિવાહ હો જાને કે અનંતર ૧૯૩૧ મેં મૈં પિચત્તર રુ૦ માસિક પર નિયુક્ત હોકર જ્ઞાન-મંડલ કાશી મેં અકેલાહી આગયા થા, દેવીજી ગવાલિયાર ભાઇ કે યહાં યા અપની માતા કે પાસ કૈથલ (કુરુક્ષેત્ર કે પાસ) રહા કરતી થીં.

સાતવેં પાંચવેં દિન મુઝે ઉનકા સ્વપ્ન મેં દર્શન હો. ઉસી દિન એક પત્ર ઉન કે કુશલ કા ઉનકે હાથ કા લિખા પ્રાપ્ત હો. દો તીન બારઐસાહી હુઆ. તબ જબજબ સ્વપ્ન મેં વે દિખાઇ દે મૈંને ઉસી સમય કાર્યાલય મેં મુનીમ સે પૂછના-'ભાઇ, મેરા પત્ર આયા હૈ યા ના' મુઝે પહુંચા દેના. ઠીક ઉસી પ્રકાર પત્ર આવે ઔર મુઝે

પડી રહા દુઃખ ભી ચિંતિત થી ગી. કઇ બાર તો વે દુર્વ્યવહારી મનુષ્ય સ્વયં મેરે પાસ આકર પછતાવે કિ હમેં ઐસા કષ્ટ હુઆ ઔર પ્રાર્થના કી કિ હમ ક્ષમા માંગે. મૈંને યહ ઉત્તર દિયા કિ ઇસ મેં મેરા વશ નહીં યહ તો કિયે કા ફલ હૈ. ઇસ પ્રકાર કી ઘટનાઓં કો મૈં 'શાપ' કે સમાન નહીં સમઝતા. પરંતુ ઐસા અનુભવ હુઆ કરતા હૈ કિ ઇમ બુરા વ્યવહાર કરનેવાલેને અપને કિએ કા ભવિષ્ય દંડ નહીં જાના. ઈશ્વર કે રાજ્ય મેં ઇસ કા ઉચિત દંડ ઇસે અવશ્ય હોના ઉચિત હૈ. વહ ક્યા હોગા ઇસકે લિએ ચિત્ત બહુત દેરતક ઐસે વ્યાકુલ રહતા હૈ જૈસે ખોયા આદમી ખોજ મેં લગા રહતા હૈ. જબ વહ સત્ય મિલ જાતા હૈ તબ વાણી સે બાહર આતા હૈ. ઠીક ઇસી પ્રકાર સત્ય તપોધન ઋષિગણ ભી શાપ ક્રોધવશ નહીં દેતે થે પ્રત્યુત દુરાચારી કે ભાવી ફલ કો અપની દીર્ઘદર્શિની દૃષ્ટિ સે દેખકર ઉસે કહ દેતે થે. વહ કાલક્રમ સે ઘટિત હોતા થા. ઇસમેં ઋષિ યા તપસ્વી કા કહના કારણ નહીં પ્રત્યુત ઉસકે કિએ કર્મ હી કારણ હૈ. તપસ્વીને ને તો ઉસે લાલ ઝંડી હી દિખાઇ હૈ.

યદિ પાઠકોં કો ઐસી ઉક્ત ઘટનાઓં કા સવિસ્તર વર્ણન ભી મનોરંજક હોગા તો દેને કા યત્ન કરુંગા.

('વૈદિક ધર્મ'ના એક અંકમાંથી)

૧૦૬—जगतमां सर्वथी उत्तम कोण छे? ईश्वर

આ સંસારમાં સર્વથી જૂનો ગ્રંથ વેદ છે. યુરોપના વિદ્વાનો પણ આ વાતને માને છે કે, ઋગ્વેદ ઓછામાં ઓછા ચાર હજાર વર્ષ પૂર્વેનો જૂનો ગ્રંથ છે અને તેનાથી જૂનો કોઇ ગ્રંથ નથી, ઋગ્વેદમાં કહે છે કે, સૃષ્ટિના પહેલાં આ જગત અંધકારમય હતું અને તેમાં ફક્ત જ્ઞાનસ્વરૂપ સ્વયંભૂ ભગવાન વિરાજમાન હતા અને તે અંધકારમાં પોતે પ્રગટ થયા અને પોતાના તપથી અર્થાત્ જ્ઞાનમયી શક્તિસંચાલનથી સૃષ્ટિને રચી. વેદના અર્થમાં મનુ ભગ-

વાને લખ્યું છે કે, સૃષ્ટિની પહેલાં આ જગત અંધકારમય હતું. સર્વ પ્રકારથી સુપ્ત રહેલું જણાતું હતું, તે વખતે જેનું કોઇ બીજી શક્તિદ્વારા જન્મ નથી થયો, જે પોતે પોતાની શક્તિદ્વારા પોતાના મહિમામાં સદાથી વર્તમાન છે અને રહેશેજ; તે જ્ઞાનમય, પ્રકાશમય સ્વયંભૂએ પોતે પોતાને પ્રગટ કર્યો અને પોતે પ્રગટ થતાંજ અંધકારનો નાશ થયો. વેદ કહે છે કે એજ પરમાત્મા છે અને તેજ છે કે, તેને આપણે આંખોથી જોઇ શકતા નથી. ઈશ્વરને કોઇ ખોથી જોઇ શકતા નથી, પરંતુ આપણામાંથી હરેક મનને કરી વિમલ બુદ્ધિથી ઈશ્વરને જોઇ શકે છે, તેથી કરીને ઈશ્વરને મનની આંખો (બુદ્ધિ) વડે જોવા ઇચ્છે છે, તેમને ઉ કે તેઓ પોતાનું શરીર અને મનને ી અને બુદ્ધિને કરી ઈશ્વરની શોધ કરે.

આપણે શું

આપણી સામેજ જન્મથી તે મોટાં ચિત્ર-વિચિત્ર દશ્ય દેખાઇ વાતને જાણવાની ઘણી ઉત્કંઠા ઉ છે અને તે કેવી રીતે વિલીન થાય છીએ પ્રાતઃકાલ ફેગટ થતાંજ સા સૂર્ય-મંડલ પૂર્વ-દિશામાં પ્રગટ થાય ચરતાં સર્વ જગતને પ્રકાશ, ગરમી પશ્ચિમ દિશાએ પહોંચીને આંખો ... શાસ્ત્રના જાણવાવાળાઓએ ગણતરી કરી સૂર્ય પૃથ્વીથી નવ કરોડ અઠ્ઠાવીસ લાખ આ કેટલું આશ્ચર્યજનક છે કે, એ એટલે પ્રાણીઓ, પદાર્થોને અને ઋતુમાં પોતાનાં આકાશમાં લઇ જાય છે પૃથ્વી પર વરસાવે છે અને રનાં ઋમ અને ધાન ઉત્પન્ન

આથી સ્પષ્ટ છે કે વિષ્ણુસહસ્રનામ અને શિવસહસ્રનામ તથા બીજાં એવાં સ્તોત્ર સર્વ એકજ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે અને મનુષ્યમાત્રને ઉચિત છે કે, નિત્ય સાયં-પ્રાતઃ તે પરમાત્માનું ધ્યાન ધરે અને તેમની સ્તુતિ કરે.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ એ એકજ પરમાત્માની ત્રણ "સંજ્ઞા" અથવા નામ છે. તેથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ એ ત્રણેને જુદા જુદા માનવા તે ભૂલ છે, તે ત્રણે એકજ છે.

એને માટે શિવપુરાણમાં લખ્યું છે કે, "ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય" "ૐ નમો નારાયણાય" "ૐ નમઃ શિવાય" "શ્રીરામાય નમઃ" "શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ"—આ સર્વ મંત્ર એકજ પરમાત્માના વંદનાસૂચક છે.

ભાગવતમાં કહે છે કે, બ્રહ્મ સત્ય છે અને સદા રહ્યું છે અને રહેશેજ. તે જ્ઞાનમય, ચૈતન્ય અને આનંદસ્વરૂપ છે. તેનું પોતાનું શરીર નથી, પરંતુ વિનાશવાન શરીરોમાં પેસીને તે સંસારની લીલાઓ કરી રહ્યું છે. તે ફક્ત નિર્મળ સ્વરૂપ છે, તેનો આદિ કે અંત નથી, તે નિત્ય અને અદ્વિતીય છે, એક હોવા છતાં પણ અનેક રૂપોમાં જોવામાં આવે છે.

બીજા સ્થાનમાં કહે છે કે, શરીરની અંદર જે આત્મા રહેલો છે તે પુરાણપુરુષ, સાક્ષાત્ સ્વયંપ્રકાશ, અજ, પરમેશ્વર, નારાયણ, ભગવાન, વાસુદેવ, પોતાની માયાથી પોતાનાં બનાવેલાં શરીરોમાં રમી રહ્યા છે.

બ્રહ્મનું પૂર્ણ અને અત્યંત હૃદયંગમ નિરૂપણ—વેદ, ઉપનિષદ અને પુરાણોનો સારાંશ—ભાગવતના અગિયારમા સ્કંધના ત્રીજા અધ્યાયમાં આપવામાં આવ્યું છે.

રાજા જનકે ઋષિઓને કહ્યું કે, "હે ઋષિગણ ! તમે સૌ બ્રહ્મજ્ઞાનીઓમાં શ્રેષ્ઠ છો, તો આપ મને બતાવો કે જેને નારાયણ કહેવામાં આવે છે, તે પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું મૂળ સ્વરૂપ શું છે?"

પિપ્પલાયન ઋષિએ કહ્યું: "હે રાજા ! જે આ વિશ્વના સર્જક, પાલક અને સંહારનું કારણ છે, પરંતુ સ્વયં તેનું કોઇ કારણ નથી, જે સ્વપ્ન, જાગરણ અને ગાઢ નિદ્રાની માફક અંદર અને બહાર પણ

વર્તમાન રહે છે. દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ અને હૃદય વગેરેથી સજ્જિત થઇને અથવા પ્રાણ મેળવીને પોતે પોતાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાય છે; તેજ પરમતત્ત્વને નારાયણ માનો. જેવી રીતે ચિનગારીઓ અગ્નિમાં પ્રવેશ પામી શકતી નથી, તેવીજ રીતે મન, વાણી, આંખો, બુદ્ધિ, પ્રાણ અને ઇન્દ્રિયો તે પરમતત્ત્વનું જ્ઞાન ગ્રહણ કરવામાં અસમર્થ છે અને ત્યાંસુધી તે પહોંચી ન શકવાને લીધે તેનું નિરૂપણ કરી શકતી નથી.

તે પરમાત્મા કદી જન્મ્યા નથી, ન તે કદી મરશે, ન તે કદી વધશે, ન કદી ઘટશે; જન્મ–મરણ વગેરે પૂર્વથી રહિત તે સર્વ બદલાતી અવસ્થાઓનો સાક્ષી છે અથવા સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે, સર્વ કાળમાં રહ્યો છે અને રહેશે, અવિનાશી છે અને જ્ઞાનમાત્ર છે; જેવી રીતે પ્રાણ એક છે તોપણ ઇન્દ્રિયોને જુદી પાડવાથી આંખો જુએ છે, કાન સાંભળે છે, નાક સૂંઘે છે, વગેરે ભાવોને લીધે એકબીજાથી જુદાં પ્રતીત થાય છે. આત્મા એક હોવા છતાં જુદા–જુદા દેહોમાં અવસ્થિત હોવાને લીધે જુદો પ્રતીત થાય છે.

જેટલા જીવો જરાયુઓથી ઉત્પન્ન થાય છે–મનુષ્ય, ગાય, ઘોડા, હાથી, સિંહ, બકરાં વગેરે જે પક્ષીવર્ગ ઈંડા મારફત ઉત્પન્ન થાય છે અને કીટવર્ગ પરસેવો અને મેલ વગેરેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને વૃક્ષો પૃથ્વીને તોડીને ઊગે છે, એ સર્વમાં–સંપૂર્ણ સૃષ્ટિમાં જ્યાં જ્યાં જીવની સાથે પ્રાણ દોડતો હોય તેમ જણાય છે, ત્યાં ત્યાં બ્રહ્મ છે. જ્યારે સર્વ ઇન્દ્રિયો સુપ્ત થાય છે, ત્યારે "હું છું" આ અહંભાવ પણ લીન થઇ જાય છે. તે વખતે જે નિર્વિકાર સાક્ષીરૂપ આપણી અંદર બેઠેલો ધ્યાનમાં આવે છે અને જેનો આપણી જાગ્રતની અવસ્થામાં "હું બહુ ઊંઘ્યો" "સ્વપ્ન જોયું" તેવા પ્રકારની સ્મૃતિ થાય છે, તેજ બ્રહ્મ છે.

તે બ્રહ્મ ક્યાં છે?

વેદ કહે છે કે, એકજ પરમાત્મા સર્વ પ્રાણીઓની અંદર છુપાઈ રહેલો છે, સર્વમાં વ્યાપી રહે છે, સર્વ જીવોની અંદરનો અંતર્યામી છે, જે કંઇ કાર્ય સૃષ્ટિમાં થઇ રહ્યું છે, તેનો તે કર્તા છે સર્વ પ્રાણીઓમાં પણ તે વ્યાપેલો છે, સર્વ સંસારના કાર્યોના સાક્ષી

રૂપમાં જોવાવાળો ચૈતન્ય, ફક્ત એક, કે જેની બીજી કોઇ જોડી નથી અને તે ગુણોના દોષથી રહિત છે.

વેદ અને સ્મૃતિ, પુરાણ કહે છે કે, આ દેવોનો દેવ, અગ્નિમાં, જળમાં, વાયુમાં, સર્વ ભુવનોમાં, દરેક ઔષધિઓમાં, સર્વ વનસ્પતિઓમાં અને સર્વ જીવધારીઓમાં વ્યાપી રહ્યો છે. કહે છે કે તે પરમદેવ વિશ્વનો રચવાવાળો હમેશાં પ્રાણીઓનાં હૃદયમાં સ્થિત છે. પોતે પોતાના હૃદયમાં એ સ્થિત મહાત્માને જે શુદ્ધ હૃદયથી, વિમલ મનથી પોતામાં વિરાજમાન જુએ છે તે અમર થાય છે અને લોકમાં ન તો કોઇ તેનો સ્વામી છે, ન તો કોઇ તેના પર આજ્ઞા ચલાવવાવાળો છે, ન તેનું કંઇ ચિહ્ન છે. તેમને કોઇ ઉત્પન્ન કરવાવાળો નથી, તેમ રક્ષક પણ નથી. આ સર્વ સામર્થ્ય અને અધિકાર રાખવાવાળાના સર્વથી અધિક મોટા પરમ ઇશ્વર, દેવતાઓના દેવતા, સ્વામીઓના સર્વથી મોટા સ્વામી, સર્વ ત્રિભુવનના સ્વામી, પરમપૂજનીય દેવને આપણે ઓળખ્યા છે.

ગોસ્વામી તુલસીદાસજી પણ કહે છે કે, એ પરમાત્મા જીવનરૂપમાં પ્રત્યેક જીવધારીના હૃદયમાં વિરાજમાન છે.

આ વિષયમાં યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિએ સર્વ વેદના તત્ત્વ વિષે આ મુજબ અભિપ્રાય પ્રગટ કર્યો છે. એકસો ચૂંવાળીસ સહસ હિત અને અહિત નામની નાડીઓ પ્રત્યેક મનુષ્યના શરીરમાં દોડી રહી છે, તેની વચમાં ચંદ્રમા સમાન પ્રકાશવાળું એક મંડળ સંપૂર્ણ અવયવોને ધારણ કરી લે છે. એવી કઇ શક્તિ છે કે જે ગર્ભમાં તેનું પોષણ કરી તેને મોટી કરે છે? અને તે કેટલી અદ્‌ભુત રચના છે કે જેથી બાળક ઉત્પન્ન થવાના થોડા સમય અગાઉથીજ માતાના સ્તનમાં દૂધ ઉત્પન્ન થઇ જાય છે? એવી કઇ શક્તિ છે કે જે સર્વ અસંખ્ય પ્રાણવંતોને, સર્વ મનુષ્યોને, સર્વ પશુ-પક્ષીઓને, વૃક્ષ-વેલાઓને પાળે છે, પોષે છે અને વખતસર અન્ન અને પાણી પુરું પાડે છે? એવી કઇ શક્તિ છે કે જેથી કીડીઓ દિવસે અને રાત્રે પણ સીધી ભીંત પર ચડઊતર કરી શકે છે? એવી કઇ શક્તિ છે કે જેનાથી નાનામાં નાનાં પક્ષી અને મોટામાં મોટાં પક્ષીઓ પણ અનંત આકાશમાં

દૂરનાં દૂર કોઈ આધાર વગર ઊડી શકે છે?

પુરુષો અને સ્ત્રીઓની, મનુષ્યોની, ગાયોની, સિંહોની, હાથીઓની, પક્ષિઓની, ને કીડીઓની સૃષ્ટિ કેવી રીતે થાય છે? મનુષ્યોથી મનુષ્ય, સિંહોથી સિંહ, હાથીથી હાથી, ઘોડાથી ઘોડા, ગાયોથી ગાય, હંસથી હંસ, મયૂરોથી મયૂર, કબૂતરોથી કબૂતર, પોતે પોતાનાં માતાપિતાનાં રૂપરંગ સમાન કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે? નાનામાં નાનાં બીજથી કોઇ અચિંત્ય શક્તિથી વધતાં મોટાં અને નાનાં અસંખ્ય વૃક્ષો ઊગે છે અને દર વર્ષે અને બહુ વર્ષો સુધી પાન, ફળ–ફૂલ, રસ, તેલ, છાલ અને લાકડાંથી જીવધારીને સુખ પહોંચાડતાં સેંકડો, સ્વાદિષ્ટ, રસીલાં ફળોથી તેમની તૃપ્તિ અને પુષ્ટિ કરતાં બહુ વર્ષો સુધી શ્વાસ લેતાં, પાણી પીતાં, પૃથ્વિથી અને આકાશથી આહાર ખેંચતાં આકાશ નીચે ઝઝૂમી રહ્યાં છે?

આ આશ્ચર્યમયી શક્તિની શોધમાં આપણું ધ્યાન મનુષ્યના રચેલા એક ઘર તરફ જાય છે. આપણે જોઇએ છીએ કે આપણી સામે એક ઘર બનાવેલું છે. તેમાં અંદર જવા માટે એક મોટું દ્વાર છે, એમાં અનેક સ્થાનોમાં પવન અને પ્રકાશને માટે બારીઓ અને છજાં મૂકેલાં છે. અંદર મોટા મોટા થાંભલા અને ગર્ડરો છે, તડકો અને વરસાદથી બચવા માટે છાપરાં બનાવેલાં છે અને દરેક ઓરડામાં જુદા જુદા પ્રકારથી મનુષ્યને સુખ પહોંચાડવાનાં સાધનો પૂરાં પાડવામાં આવેલાં છે. ઘરની અંદરથી પાણી બહાર જવા માટે ગટરો અને નીક બનાવેલી હોય છે. એવા વિચારોથી ઘર બનાવવામાં આવેલું હોય છે કે, રહેવાવાળાને દરેક ઋતુમાં સુખ મળે. એ ઘરને આપણે જોઇને કહીએ છીએ કે તેને બનાવવાવાળો કોઇ ચતુર પુરુષ હતો, કે જેણે રહેવાવાળાના સુખને માટે જે જે પ્રબંધોની જરૂરિયાત હતી, તેનો સંપૂર્ણ વિચાર કરી ઘર બનાવ્યું છે. આપણે તે બનાવવાવાળાને જોયો પણ ન હોય, છતાં પણ આપણે જરૂર કહીએ કે આ ઘર બનાવવાવાળો કોઇ હશે અને તે પણ વિચારવાન, બુદ્ધિશાળી અને જ્ઞાનવાન હોવો જોઇએ.

હવે આપણે શરીરની રચના તરફ જોઇએ. ખોરાક ખાવા માટે

મોઢું બનાવવામાં આવ્યું છે, ખોરાક ચાવવા માટે દાંત બનાવવામાં આવ્યા છે, ખોરાક પેટમાં પહોંચાડવા માટે ગળામાં નળી બનાવી છે, તેની જોડે શ્વસવાને માટે એક બીજી નળી બનાવવામાં આવી છે. ખોરાકને મૂકવા માટે પેટમાં સ્થાન બનાવવામાં આવ્યું છે, ખોરાક પચીને લોહીનું રૂપ ધારણ કરે છે. તે હૃદયમાં જઇ એકઠું થાય છે અને ત્યાંથી માથાથી પગ સુધીની સર્વ નસોમાં પહોંચીને મનુષ્યનાં સર્વ અંગોને શક્તિ, સુખ અને શોભા પહોંચાડે છે. ખોરાકનો જે અંશ શરીરને માટે આવશ્યક ન હોય તેને મળદ્વારા બહાર કાઢવાનો રસ્તો બનાવ્યો છે. દૂધ-પાણી અને બીજા રસોનો જે અંશ શરીરને પોષવાને લાયકનોજ હોય તેને કાઢવા માટે બીજી નળીદ્વારા પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો છે. જોવા માટે બે આંખો, સાંભળવા માટે બે કાન, સૂંઘવા માટે નાક અને હરવાફરવા માટે હાથપગ બનાવ્યા છે, સંતાનની ઉત્પત્તિ માટે જનનેન્દ્રિયો છે. શું આ પરમ આશ્ચર્યમય રચના ફક્ત જડ પદાર્થોના સંયોગની બની છે અથવા તેને જન્મ આપવામાં અને વૃદ્ધિમાં આપણા ઘરના રચનારની સમાન પરંતુ તેનાથી અધિક અનંત ગુણ કોઇ જ્ઞાનવાન, શક્તિવાન, વિવેકવાન, આત્માનો પ્રભાવ છે?

મન અને વાણીની અદ્દભુત શક્તિઓ

આ વિચારમાં ઊતરતાં આપણે મન વિષે વિચારીએ તો જણાશે કે, મન પણ એક આશ્ચર્યમય વસ્તુ છે. તેથી આપણા મનની વિચારશક્તિ, ગણનાશક્તિ, કલ્પનાશક્તિ, રચનાશક્તિ, સ્મૃતિ, ધી, મેધા સર્વ આપણને ચકિત કરે છે. એ શક્તિઓથી મનુષ્યે કેવા કેવા ગ્રંથો, કાવ્યો, રચ્યાં છે અને કેવાં કેવાં વિજ્ઞાન કાઢ્યાં છે, તે કંઇ થોડું આશ્ચર્યકારક નથી. આપણી બોલવાની અને ગાવાની શક્તિ પણ આશ્ચર્યજનક છે. આ પ્રયોજનવતી રચના સૃષ્ટિમાં સર્વત્ર જોવામાં આવે છે અને એ રચના એવી છે કે જેના અંત અને આદિનો પત્તો પણ લાગતો નથી. આ રચનાંનાં એકેએક જાતિઓના શરીરના અવયવો એવા નિયમથી ગોઠવાયેલા છે કે દરેક સૃષ્ટિ પૂર્ણ શોભાયમાન છે. આપણે જોઇએ છીએ કે સૃષ્ટિના આદિથી બધા જગત-

માં એક કોઇ અદ્દભુત શક્તિ કામ કરી રહી છે, કે જે સદાથી ચાલતી આવી છે, સર્વવ્યાપી છે અને અવિનાશી છે.

બુદ્ધિપૂર્વક જોતાં જણાય છે કે, આવી જ્ઞાનાત્મિક રચનાનું કોઇ આદિ, સનાતન, અજ, અવિનાશી, સત્-ચિત્-આનંદસ્વરૂપ જગતવ્યાપક, અનંત શક્તિસંપન્ન રચનાર છે. તે એક અનિર્વચનીય શક્તિને આપણે ઇશ્વર, પરમેશ્વર, પરબ્રહ્મ, ભગવાન, નારાયણ, વાસુદેવ, શિવ, રામ, કૃષ્ણ, વિષ્ણુ, ગૉડ, ખુદા, અલ્લાહ વગેરે હજારો નામોથી ઓળખીએ છીએ.

પરમાત્મા એકજ છે

વેદ કહે છે કે, પરમાત્મા એકજ છે કાંઈ જુદો જુદો નથી; એકનેજ વિપ્રલોક જુદા જુદા નામોથી સંબોધે છે. છે તો એકજ પરંતુ તેની બહુ પ્રકારથી કલ્પના કરી જુદા જુદા નામોથી ઓળખવામાં આવે છે.

વિષ્ણુસહસ્રનામ અને શિવસહસ્રનામ આ વાતનાં પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ છે. યુધિષ્ઠિરે પિતામહ ભીષ્મને પૂછ્યું કે, "લોકમાં એવો કયો દેવતા છે? સર્વ પ્રાણિઓમાં સર્વથી મોટું કોણ છે? એવો કોણ છે કે જેની સ્તુતિ કરતાં-જેને પૂજતાં મનુષ્યનું કલ્યાણ થાય છે?"

તેના ઉત્તરમા પિતામહે કહ્યુ કે, "મનુષ્ય દરરોજ ઊઠીને સર્વ જગતના સ્વામી, દેવતાઓના દેવતા, અનંત પુરુષોત્તમની સહસ્ર નામોથી સ્તુતિ કરે, સર્વ લોકના મહેશ્વર, લોકના અધ્યક્ષ (અર્થાત શાસન કરવાવાળા) સર્વ લોકમાં વ્યાપક વિષ્ણુની, કે જે કદી જન્મ્યા નથી, કે ન તો તેમનું કદી મરણ થાય, નિત્ય સ્તુતિ કરતો મનુષ્ય સર્વ દુઃખોથી મુક્ત થાય છે, તેની વચમાં અચલ દીપક સમાન આત્મા વિરાજમાન છે, તેને ઓળખવો જોઇએ. તેનું જ્ઞાન થવાથી મનુષ્ય આવાગમનથી મુક્ત થાય છે. આ આત્મા મનુષ્યથી લઇને તે પશુ-પક્ષી, કીડા, પતંગ, વૃક્ષ વગેરે સમસ્ત નાનામોટાં જીવધારીઓમાં સમાનરૂપથી વિરાજમાન છે.

વેદવ્યાસજી કહે છે કે, બ્રહ્મની જ્યોત આપણી અંદર જ છે. તે સર્વ જીવધારીઓમાં બેઠેલા પરમેશ્વરને જુએ છે. સર્વ જ્યોતિઓનાં

તે જ્યોતિ સમસ્ત અંધકાર પર પ્રકાશથી ચમકતું જ્ઞાનસ્વરૂપ, જાણવા યોગ્ય, જે જ્ઞાનથી ઓળખાવવામાં આવે છે, તેવા તે પરમાત્મા, સર્વના સુહૃદ, સર્વ પ્રાણીઓના હૃદયમાં વિરાજમાન છે એવા ઘટ–ઘટ વ્યાપક તે એક પરમાત્માની મનુષ્યમાત્રને વિમલ ભક્તિની સાથે ઉપાસના કરવી જોઇએ અને એ ધ્યાન રાખવું કે તે પ્રાણીમાત્રમાં વ્યાપ્ત છે. પ્રાણી માત્રથી પ્રીતિ કરવી જોઇએ. સર્વ જીવધારીઓને પ્રેમની દષ્ટિથી જોવા જોઇએ. જેવી રીતે ભક્તશિરોમણિ પ્રહ્‌લાદજીએ કહ્યું છે કેઃ—

“હે દાનવો! સર્વને પોતાના સમાનજ સુખ અને દુઃખ થાય છે. એવો સંકલ્પ કરીને સર્વ પ્રાણીઓના આત્મા અને ઇશ્વર ભગવાન શ્રીહરિની ભક્તિ કરો. યક્ષ, રાક્ષસ, સ્ત્રીઓ, શુદ્ર, વ્રજવાસી, ગોપાલ, પશુપક્ષી અને અન્ય પાપી જીવો પણ ભગવાન અચ્યુતની ભક્તિથી નિઃસંદેહ મોક્ષને પામી ગયા છે. ગોવિંદ ભગવાનના પ્રતિ એકાંતમાં ભક્તિ કરવી અને ચરાચર સમસ્ત પ્રાણીઓમાં ભગવાન છે એવી ભાવના કરવી, તેજ આ લોકમાં સર્વથી ઉત્તમ સ્થાન છે.

સનાતન ધર્મનું મૂળ

આ જ્ઞાનમય ભગવાન વાસુદેવ સર્વ પ્રાણિઓનાં હૃદયમાં સ્થિત છે. સંપૂર્ણ સનાતન ધર્મ સદાથી ચાલતો આવેલો અને સદા રહેવાવાળો મૂળ છે. આ જ્ઞાનને ભગવાને પોતાના શ્રીમુખથી કહ્યું છે કે, “હું સર્વ પ્રાણીમાત્રમાં એક સમાન છું તથા વિદ્યા અને વિનયયુક્ત બ્રાહ્મણમાં, ગાય, હાથી અને ચાંડાલમાં પંડિતલોક સમદર્શી હોય છે.” અર્થાત્ સુખ–દુઃખના વિષયમાં તેમને સમાન ભાવથી વર્તતા જોઇએ છીએ તથા જે પુરુષ સર્વનાં સુખ–દુઃખના વિષયમાં પોતાની ઉપમાથી સમાન દષ્ટિથી જુએ છે, તેને સર્વથી મોટા યોગી સમજવો જોઇએ. એ માટે મહર્ષિ વેદવ્યાસે કહ્યું છે કે, ધર્મનું સર્વસ્વ સાંભળો અને સાંભળીને તે અનુસાર આચરણ કરો; જે આપણને પ્રતિકૂળ જણાય, જે વાતથી આપણને પીડા પહોંચે, તો તે વાત બીજાને કરો.

આપણે બીજા માટે એવું કામ ન કરવું કે જેથી બીજો આપણા

પ્રતિ તેવુંજ કામ કરે કે જે આપણને ખરાબ જણાય, અથવા દુઃખ-રૂપ હોય, સંક્ષેપમાં એજ ધર્મ છે. તે સિવાય બીજા સર્વ ધર્મ કોઇ વાતની કામનાથી કરવામાં આવે છે.

જે પોતે જીવવા ઇચ્છતો હોય તે બીજાનો જીવ કોઇ રીતે લઇ શકવા વિચાર કરે? જે જે વાત મનુષ્ય પોતાને માટે ઇચ્છે છે, તે તેણે સમજવું જોઇએ કે, બીજાને માટે પણ તેવી ઇચ્છા કરવી જોઇએ. અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, ધર્મ કે જેનું સર્વ સમયમાં પાલન કરવું તે સર્વ પ્રાણીઓને માટે ઉચિત છે અને તેનું ઉલ્લંઘન કરવાથી મનુષ્ય નીચે પડે છે, તેજ સિદ્ધાંતો પર સ્થિત છે. આ સિદ્ધાંતો પર વેદોમાં ગૃહસ્થોને માટે પંચ મહાયજ્ઞનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે, કે જે ભૂલથી પણ કોઇ નિર્દોષ જીવની હિંસા થઇ જાય, તો આપણે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. જે હિંસક જીવ છે, જે આપણો અથવા કોઈ બીજાં નિર્દોષ પ્રાણીઓનો પ્રાણ હરવા ઇચ્છે છે, અથવા તેનું ધન હરવા કે ધર્મ બગાડવા ઇચ્છે છે; જે આપણા પર, અથવા આપણા દેશ પર, આપણા ગામ પર આક્રમણ કરે છે, કોઇને વિષ આપે છે, એવા લોકોને અધર્મી નામે ઓળખવામાં આવે છે. આપણે અથવા આપણા કોઈ ભાઇ કે બહેનનો પ્રાણ, ધન, ધર્મ કે માનની રક્ષા માટે એવા ધાર્મિક પુરુષો અથવા જીવોની આવશ્યકતા અનુસાર આત્મરક્ષાના સિદ્ધાંતો પર વધ કરવો તે ધર્મ છે; નિરપરાધી અહિંસક જીવોની હિંસા કરવી તે અધર્મ છે.

આ સિદ્ધાંત પર વેદના સમયથી હિંદુલોક સર્વ સૃષ્ટિના નિર્દોષ જીવોની પ્રતિ સહાનુભૂતિ દર્શાવતા આવ્યા છે. ગાયને આપણે ગૌમાતા કહીએ છીએ; કારણકે તે મનુષ્ય-જાતિને દૂધ આપે છે અને સર્વ પ્રકારથી તે ઉપકાર કરે છે, તેથી તેની રક્ષા કરવી તે મનુષ્યમાત્રનું વિશેષ કર્તવ્ય છે; પરંતુ કોઇ પણ નિર્દોષ અથવા નિરપરાધી પ્રાણીઓને મારવાં, કોઈનું ધન અથવા પ્રાણ હરવો, કોઈની સાથે અત્યાચાર કરવો, કોઇને જૂઠથી ઠગવો, ઉપર લખેલા ધર્મના પરમ સિદ્ધાંત અનુસાર આચાર્ય અરવા ન કરવાની વાતો છે અને પોતાની સમાન સુખદુઃખનો અનુભવ કરવાવાળા જીવધારીઓની સેવા કરવી, તેને

ઉપકાર કરવો, આ સર્વ લૌકિક ત્રિલોકમાં સત્ય ધર્મ છે.

આ મૂળ-સિદ્ધાંતાનુસાર વેદધર્મને માનવાવાળાને ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે અને તે ફક્ત મનુષ્યોનેજ નહિ, પણ પશુ-પક્ષીઓ તથા સમસ્ત જીવોને બલિવૈશ્વદેવદ્વારા નિસ કંઇક આહાર પહોંચાડવો એ આપણો ધર્મ છે. આ વાત બલિવૈશ્વદેવના શ્લોકમાં આપી છે કે જુદા-જુદા મંત્રો કરીને મનુષ્ય સાવધાન થઇને પૃથ્વી પર સર્વ પ્રાણીઓને માટે બલિ રાખે અને કહે કે દેવતા, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, સિદ્ધ, યક્ષ, સર્પ, પ્રેત, પિશાચ, તરુ, કીડા, પતંગ કે જે ભૂખ્યો હોય અને આપણી પાસે અન્નની ઇચ્છા કરતો હોય, આપણા આપેલા અન્નથી તેને તૃપ્તિ થાય અને તે સુખી થાય વગેરે કહીને ગૃહસ્થ પ્રાણીમાત્રને માટે શ્રદ્ધાપૂર્વક થોડું અન્ન કાઢી નાખે.

આ ધર્માનુસાર સનાતનધર્મી નિત્ય તર્પણ કરતી વખતે ફક્ત પોતાના પિતૃઓનુંજ તર્પણ નથી કરતો; પરંતુ સમસ્ત બ્રહ્માંડના જીવધારીઓનું તર્પણ કરે છે. દેવતા, દૈત્ય, યક્ષ, નાગ, ગંધર્વ, રાક્ષસ, પિશાચ, ગુહ્યક, સિદ્ધ, કૂષ્માંડ, વૃક્ષવર્ગ, પક્ષીગણ, જલમાં રહેવાવાળા જીવો, વાયુના આધાર પર રહેવાવાળાં જંતુ, એ સર્વ મારા આપેલા જળથી તૃપ્ત થાઓ ! સમસ્ત નરકોની યાતનામાં જે પ્રાણી દુઃખ ભોગવી રહ્યાં છે, તેમનાં દુઃખ શાંત કરવાની ઇચ્છાથી આ જળ હું આપું છું. જે મારા બંધુ-બાંધવો રહ્યા છે અને જે બાંધવો ન રહ્યા હોય અને જે કોઇ બીજા જન્મમાં મારા બાંધવો રહ્યા હોય, તેમની તૃપ્તિને માટે જે મારી પાસેથી જળ મેળવવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેને હું આ જળ અર્પણ કરું છું.

વૈશ્વદેવમાં જે અન્ન કૂતરાં અને કાગડાઓ માટે કાઢવામાં આવે છે, તે બાદ કરતાં બાકીનું ઘણું થોડું રહે છે. તેથી કરીને તે **'સર્વભૂતેભ્યઃ'** સર્વ પ્રાણિઓને પહોંચી શકતો નથી, તથાપિ આ જાણવા છતાં પણ બલિવૈશ્વદેવ કરવો તે પ્રત્યેક ગૃહસ્થનું કર્તવ્ય છે. કારણ કે તે પવિત્ર, ઉદાર ભાવને પ્રગટ કરે છે. મનુષ્ય માને છે કે તેનો સર્વ જીવધારીઓ સાથે [illegible]નો સંબંધ છે અને તે ભાવને આંસુઓની માફક પ્રેમના [illegible]ને જગતના આકાશમાં જીવધારીમાત્રમાં પરસ્પર

ભાઇપણાનો ભાવ સ્થાપિત કરવો તે ઉત્કૃષ્ટ અને પ્રશંસનીય માર્ગ છે.

આ ધર્મની ઉદારતાની પ્રશંસા કોણ કરી શકે? તેની ઉદારતા આ ધર્મના મોટા મોટા પરમ પૂજ્ય આચાર્ય મહર્ષિ વેદવ્યાસની જ્યોત 'सर्वं भूतहिते रतः' સર્વ પ્રાણિઓના હિતમાં નિરત રહે છે.

સર્વ પ્રાણી સુખી થાઓ, સર્વ નીરોગી રહે, સર્વ સુખસૌભાગ્ય ભોગવે અને કોઇ દુઃખી ન હોય.

એ ધર્મના પ્રાણાધાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીએ સર્વ જગતનાં પ્રાણીઓને આ નિમંત્રણ આપી દીધું છે કે, "સર્વ ધર્મને મૂકીને તમે મારા એકની શરણમાં આવો. હું તમને સર્વ પાપોથી મુક્ત કરાવી લઇશ. વિચાર ન કરો. હું સર્વ પ્રાણીઓને માટે સમાન છું, હું કોઇનો દ્વેષ કરતો નથી, તેમ કોઇ મારું પ્યારું પણ નથી. જે મને ભક્તિથી ભજે છે, તે મારામાં છે અને હું તેમનામાં છું. પાપીથી -પાપી પણ કેમ ન હોય, જો તે સર્વને છોડીને મારુંજ ભજન કરતો હોય તો તેને સાધુજ માનવો જોઇએ. થોડાજ વખતમાં તે ધર્માત્મા બની જાય છે અને તેને શાશ્વત શાંતિ મળી જાય છે. હે અર્જુન! હું પ્રતિજ્ઞા કરીને કહું છું કે જે કોઇ મારો ભક્ત છે, તેનું ખરાબ નહિ થાય. હે કુંતીના પુત્ર! મારા શરણમાં આવીને જે પાપયોનિથી ઉત્પન્ન થતાં પ્રાણી છે તે અને સ્ત્રી, વૈશ્ય અને શૂદ્ર પણ જરૂર સર્વથી ઊંચી ગતિને પામશે.

ધન્ય છે તે લોક કે જેને આ પવિત્ર અને લોકપ્રેમથી પૂર્ણ ધર્મનો ઉપદેશ પ્રાપ્ત થયો છે. મારી આ પ્રાર્થના છે કે, આ બ્રહ્મજ્યોતિની સહાયતાથી સર્વ ધર્મશીલ જન પોતાના જ્ઞાનને વિશુદ્ધ અને અવિચલ કરી અને પોતાના ઉત્સાહને નૂતન અને પ્રબલ કરી સર્વ સંસારમાં આ ધર્મના સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કરે અને સમસ્ત જગતને આ વિશ્વાસ કરાવે કે-ઈશ્વર એકજ છે અને તે અંશરૂપથી અને તે દરેક મનુષ્ય, જરાયુજ, અંડજ, સ્વેદજ, સર્વ્યોત મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, કીટ, પતંગ, વગરે સર્વમાં સમાનરૂપથી અવસ્થિત છે અને તેની સર્વથી ઉત્તમ પૂજા એ છે કે, તે[illegible] માં ઈશ્વરનો ભાવ જુએ. સર્વથી મિત્રતાનો ભાવ રા[illegible] [illegible]હિત

ચાહે. સાર્વજનિક પ્રેમથી આ સત્ય જ્ઞાનના પ્રચારથી ઈશ્વરીય શક્તિનું સંવર્દન અને વિસ્તાર કરે, જગતથી અજ્ઞાનને દૂર કરે, અન્યાય અને અત્યાચાર રોકે અને સત્ય, ન્યાય અને દયાનો પ્રચાર કરી મનુષ્યોમાં પરસ્પર પ્રીતિ, સુખ અને શાંતિ વધારે.

('ભાગ્યોદય'ના એક અંકમાંથી)

૧૧૦-प्रार्थनामां रहेली अद्भुत शक्ति

(લેખકઃ-શ્રી. સુરચંદ ખુશાલચંદ શાહ)

સિંધુ દેશમાં થોડાં વર્ષ ઉપર પાણીનાં પૂર ધસ્યાં આવતાં હતાં અને ગામડાંનાં ગામડાં તારાજ થતાં હતાં, ત્યારે ગરીબ અને તવંગર લોકો પોતાના જાન અને માલની સહીસલામતી ખાતર અહીંતહીં નાસી છૂટતા હતા અને તે સમયે સિંધ અને બહારના લોકો મીટ માંડીને બેઠા હતા કે હમણાંજ સિંધના ઘણા ભાગોમાં પાણી પાણી થઈ જશે. તે વખતે નવાબશાહ જિલ્લાના એક ગામડામાં હિંદુ અને મુસલમાન ભાઇઓ અને સ્ત્રીવર્ગ પોતાનાં બચ્ચાંએ સાથે ધસ્યા આવતા પાણીનાં દર્શન કરવા ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે, "હે દરિયાશાહ! આપે કદાપિ રૂબરૂમાં નહિ આપેલ દર્શનનો લાભ આજે ઘણાજ પ્રસન્ન થઇને આપવા પધાર્યા છો." એમ બોલી તેઓએ પૂર્ણ ભક્તિભાવથી સિંધુ નદીના નીરને સ્પર્શ કર્યો અ[illegible] તે વડે બન્ને આંખોને પવિત્ર કરી અને આચમન તરીકે થોડું જ[illegible] પીધું અને પોતાનાં બચ્ચાંઓના શિર ઉપર પૂજ્યભાવથી છાંટ[illegible] ખરેખર આ ભોળા ગામડિયાઓએ વરુણદેવની આ સંહારક શક્તિ[illegible] પરમ પિતા, દેવ કે પરમેશ્વર તરીકે પિછાણી અને દીન ભાવે પૂજ[illegible] અર્ચન કીધું. જેને હિંદુ ભાઇઓ ઈશ્વરની પ્રાર્થના, મુસલમાન ત[illegible] પારસી ભાઇઓ ખુદાની બંદગી અને ખ્રિસ્તી ભાઇઓ 'પ્રેયર' [illegible] તે પ્રાર્થનામાં કેટલી અદ્ભુત શક્તિ રહેલી છે તેની સા[illegible] સત્ય ઘટના આ રહીઃ-

આજથી બરાબર ત્રીસ વર્ષની વાત છે. ઈ. સ. ૧૯૦૯ માં સિંધુ દેશમાં આવેલ સુરકુનો બંધ ચોતરફના પાણીના પ્રવાહને લીધે તૂટવાની તૈયારી કરતો હતો. મોટા મોટા ઇજનેરો મિ. હેરિસનની સરદારી નીચે સિંધુ નદીના અખૂટ નીરને ખાળવાની યુક્તિ પ્રયુક્તિ રચતા હતા. કહેવાય છે તેમ મિ. હેરિસને એક પછી એક એમ ૭ બંધ બનાવ્યા અને પોતાની સઘળી શક્તિનો વ્યય કરીને કોઇ પણ ઉપાયે ધસ્યા આવતા સિંધુના પાણીના પ્રવાહને અટકાવવા નિશ્ચય જાહેર કર્યો. તેમણે ખરેખર મહાભારત સાહસ ખેડયું હતું.

સુરકુબંધને સલામત રાખવા કાળા માથાના માનવીથી બની શકે તેટલી તૈયારી આ ભલા અમલદારે લોકોની રક્ષા કાજે આદરી, પણ તે સમયે પાણીના પ્રવાહે ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરવા માંડયું. "હું કરું આ મેં કર્યું" એવા મૂર્ખ માનવીના ગર્વભર્યા શબ્દો પ્રત્યે અટ્ટહાસ્ય કરતી કુદરત પોતાના અનેરા ખેલ ખેલતી હતી.

તૈયાર કરેલા બંધ એક પછી એક તૂટવા લાગ્યા. પણ જ્યારે ૭મા બંધને તોડીફોડીને પાણીના જબ્બર પ્રવાહે માર્ગ કાપવા માંડ્યો ત્યારે મિ. હેરિસને પોતાના હાથમાંનું હથિયાર ફેંકી દીધું અને બોલવા લાગ્યા કે, "મને સખ્ત ફટકો પડ્યો (કુદરતથી) હું મારો પરાજય કબૂલ કરું છું."

બંધોને ઊભા કરવા અને સહીસલામત રાખવા ૭ હજાર મજૂરો કામે લાગ્યા હતા. પણ કુદરતની સામે માનવીના સઘળા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડ્યા, ત્યારે પ્રભુની પ્રભુતામાં અચળ વિશ્વાસ રાખતા એક ભલા મુસલમાન ડેપ્યુટી કલેક્ટરે સલાહ આપી કે, "સાહેબ, અલ્લાહ મહાન છે. આપણે સઘળા અમલદારો અને મજૂરો સાથે મળીને ખુદાની બંદગી કરીએ."

પ્રાર્થના શરૂ કરતાં પહેલાં થોડી સાકર મંગાવવામાં આવી. અને ઝીંદાપીર અથવા પાણીના પરવરદિગારને પ્રસન્ન કરવા પાણીમાં સાકર નાખવા મિ. હેરિસનને કહેવામાં આવ્યું તેમણે તે પ્રમાણે કર્યું અને ૭ હજાર મજૂરો સાથે અમલદારો વગેરે એક સાથે ઊભા

થયા અને નાનાં અને મોટાં ગરીબ તથા તવંગર–આ મહાન
કટમાંથી ઊગરવા ખરા દિલથી પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં.

પ્રાણીમાત્રના પરમપિતા પરમેશ્વરના દરબારમાં વિશુદ્ધ
કરાયેલી પ્રાર્થના સંભળાઈ અને સૌની અજાયબી વચ્ચે માત્ર
કલાકમાં દરિયાશાહે પોતાનો પ્રચંડ પ્રવાહ બદલ્યો. અને ચો
કલાકમાં તો સિંધુ નદીના નીર સુરકુના બંધથી ચાર માઇલ
ગયાં અને લોકો કરુણાથી મંત્રમુગ્ધ બન્યા. આમ તે સમયે
દેશ એક મહાન આફતમાંથી બચવા પામ્યો.

ઈશ્વરના અસ્તિત્વમાં અશ્રદ્ધા આણનાર આત્માઓને ઉપ
અદ્દભુત પ્રસંગ નિઃશંક ધડો લેવાલાયક છે.

ખરું છે કે પ્રભુની શક્તિ મહાન છે. તે ક્ષણમાત્રમાં
રાય અને રાયને રંક બનાવે છે; તરણાનો મેરુ અને મેરુનું ત
ઉપજાવે છે અને જળ ત્યાં સ્થળ અને સ્થળ ત્યાં જળ કરી દે

ખરા દિલથી કરાયેલી પ્રાર્થનાના પ્રતાપે બંદીવાનની બે
તૂટી ને ટુકડે ટુકડા થઇ જાય છે. દુઃખી અને દર્દીનાં અસાધ્ય
અને દર્દ દફે થાય છે. સતી સ્ત્રીના શિયળની રક્ષા થાય છે, પ્ર
નામાં કેવું અને કેટલું જબ્બર બળ રહેલું છે તેનાં સેંકડો દા
દરેક ધર્મશાસ્ત્રમાં મોજૂદ છે. મિ. કાઉપરે સત્યજ કહ્યું
"પાપીમાં પાપી મનુષ્ય એક ચિત્તે પ્રાર્થના કરે છે, ત્યારે સેતા
અંગેઅંગ ધ્રૂજે છે. આ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે, સેતાનને પ્રાર્થ
પ્રભાવ અસહ્ય થઇ પડે છે.

રાખમાં અગ્નિની જેમ પ્રાર્થનામાં અદ્દભુત શક્તિ છુપા
પડી છે. કોઇ વિરલાજ પ્રાર્થનારૂપી મહાન શક્તિના શસ્ત્રનો સદુપ
કરી પોતાનું અને અન્ય આત્માઓનું કલ્યાણ સાધી શકે છે.

એ અદ્દભુત પ્રાર્થનાનો એકાદ તણખો આપણામાં સંચાર
શ્રીપ્રભુ સૌને આપે.

૧૧૧–ईश्वरनाम–महिमा

(લેખકઃ–શ્રી. રમેશપ્રસાદજી. બી. એસ. સી.)

સૃષ્ટિ કે આરંભ મેં મનુષ્ય ભલે હી ન રહે હોં, પશુ પક્ષિયોં કી ઉત્પત્તિ ઉસ સમય ભલે હી ન હુઇ હો, પેડ પૌધોં કા અસ્તિત્વ ભલે હી ન હો, સારા સંસાર તમસાવૃત્ત અંધકારમય ભલે હી રહા હો, ઉસ સમય સૂર્ય ચંદ્રમા કા નામોનિશાન ભલે હી ન હો, પ્રકાશ કા અભાવ ભલે હી હો કિંતુ ઉસ અનાદિ કાલ મેં ભી શબ્દ થે ! આવાજ થી વહ આવાજ ચાહે ઝંઝાપાત કા ઝંઝારવ હો, ચાહે ઉદધિ કે ઉત્તાલ તરંગોં કા ભીષણ ગર્જન હો, ચાહે ગ્રહ નક્ષત્રોં કે સૃષ્ટિ લય કા તુમુલ ઘર્ષણ હો. કિંતુ યહ થી ઉસ સમય ભી જરૂર. શબ્દ અનાદિ હૈ. ઉસકી ઉત્પત્તિ કા હમેં પતા નહીં કિ કબ ઔર ક્યોંકર હુઇ.

અનાદિ કે ઉસ અનવસ્થિત ઔર કાર્યપટુ શબ્દ કો સમય પાકર આદિ મનુષ્યોં ને એક સ્વર લહરી કે રૂપ મેં સુના. યહ સ્વર લહરી એક વિશેષ તાલ ઔર લય સે યુક્ત હો કર ઓંકાર કે રૂપ મેં પ્રકટિત હુઇ થી. ઓ સભી ધ્વનિયોં ઔર અક્ષર વિશેષોં કી જનની હૈ. ઇસી સે ક્રમશઃ ગાયત્રી, વ્યાહૃતિ તથા વેદોં કી ઉત્પત્તિ હુઇ. યહ એકાક્ષર અપરિવર્તનશીલ અનાદિ ધ્વનિ ઇશ કા સર્વ શ્રેષ્ઠ નામ હૈ. યહ શિવમ્ શાંતમ્ અદ્વૈતમ્ હૈ. ઉપનિષદો મેં ઇસકી વ્યાપ્તિ કો બ્રહ્માડમ્બર મેં દર્શાયા હૈ. ઓં હી સે સૃષ્ટિ કા આરંભ હુઆ થા, ઓંમ્ હી મેં સંસાર સ્થિત હૈ ઔર ૐ હી મેં સંસાર કા લય હૈ.

ગીતા મેં ઓંમ્ કો "ઇત્યેકાક્ષરં બ્રહ્મ" કહા ગયા હૈ ઉપનિષદો મેં "ઓમ્ ઇતિ બ્રહ્મ" "ઓંમ્ ઇતિ સર્વમ્" આદિ મંત્ર આતે હૈં. ઇન સે જાના જાતા હૈ કિ ઈશ્વર કા નામ હી ઈશ્વર હૈ, ઈશ્વર ઔર ઈશ્વર કા નામ દો સ્વતંત્ર વસ્તુ નહીં હૈ. રામાયણ મેં ભી કહા ગયા હૈ:—

"नामहिं रूपहिं नहिं कछु भेदा"

એક જગહ પર જો તુલસીદાસજી કહતે હૈં:—

"नाम रूप दोउ ईश उपाधी।"

ઉનકા યહ ભી કહના હૈ કિ નામ ઔર રૂપ મેં કૌન બડા ઔર કૌન છોટા હૈ ઇસ ઝગડે મેં મત પડોઃ—

"को बड़ छोट कहत अपराधू।"

કિંતુ વે અપની ઇસ બાત પર અડે નહીં રહતે, આગે ચલ કર વે નામ કો નામી (ઈશ્વર) સે ભી બડા માનતે હૈં:—

अगुण सगुण दोऊ ब्रह्म स्वरूपा।
अकथ अगाध अनादि अनूपा॥
मोरे मत बड़ नाम दु हूं ते।
किय जेहि युग निज वश निज बूते॥

ઇસ મેં આગે એક દોહા ઔર મિલતા હૈ:—

कहउं नाम बड़ राम ते, निज विचार अनुसार।

ઇસ દોહે મેં 'રામ' શબ્દ આયા હૈ. કહીં આપ યહ ન સમઝેં કિ દશરથ કે પુત્ર રામ સે નામ અર્થાત્ ઈશ્વર કા નામ બડા હૈ. ઈસ લિયે વે સ્પષ્ટ કર દેતે હૈં કિ નામ "બ્રહ્મ–એક" સે ભી બડા હૈ.

ब्रह्म राम ते नाम बड़, वर दायक वरदानि।

આપ પૂછ સકતે હૈં કિ નામ રામ સે બઢકર કૈસે હૈ? ઇસકા ઉત્તર મૈં સ્વયં ન દૂંગા. તુલસીદાસજી સે હી ઇસકા વિસ્તૃત ઉત્તર સુન લીજિએ:—

भंज्यो राम आप भव चापू। भव-भय-भंजन नाम प्रतापू॥
दंडक वन प्रभु कीन्ह सुहावन।
जनमन अमित नाम किय पावन॥
निशिचर निकर दले रघुनन्दन।
नाम सकल कलि-कलुष निकन्दन॥
शबरी गीध सुसेवकनि, सुगति दीन्ह रघुनाथ।
नाम उधारे अमित खल, वेद विदित गुण गाथ॥

राम सुकंठ विभीषण दोउ। राखे शरण जान सब कोऊ ॥
नाम अनेक गरीब निवाजे। लोक वेद वर विरद विराजे ॥
राम भालु कपि कटक बटोरा। सेतु हेतु श्रम कीन्ह न थोरा ॥
नाम लेत भव सिन्धु सुखाहीं। करहु विचार सुजन मन माहीं ॥

ઇસ પ્રકાર હમ દેખતે હૈં કિ ઇશ્વિર કા નામ ઇશ્વિર સે ભી અધિક ફલદાયક હૈ. યહ "મંગલ ભવન અમંગલ હારી" હૈ ઔર "સકલ સૌભાગ્ય સુખ ખાનિ" હૈ. યહ પાપ રુપી રુઇ કો ભસ્મ કરને મેં અગ્નિ-રૂપ હૈ.

"तूल अघ नाम पावक समानं।"

નામ કલ્પવૃક્ષ સે ભી બઢકર હૈ ક્યોંકિ કલ્પવૃક્ષ ધર્મ, અર્થ, કામ તીન હી ફલ દેતા હૈ ઔર નામ ધર્મ, અર્થ, કામ ઔર મોક્ષ ચારોં ફલ પ્રદાન કરતા હૈ. નામ કી બહુત બડી મહિમા હૈ. વિનય પત્રિકા સે કેવલ દો પદ ઉદ્ધૃત કર નામ કી મહિમા કો થોડે મેં દર્શાતા હૂં.

सुमिर सनेह सों तु नाम राम राय को।
संबर बिसंबर को, सखा असहाय को ॥
भाग है अभागेहू को, गुन गुनहीन को।
गाहक गरीब को, दयाल दानि दीन को ॥
कुल अकुलीन को, सुन्यो है वेद साखी है।
पांगुर को हाथ पांय, आंधरेको आंखि है ॥
माय बाप भूखे को, अधार निराधार को।
सेतु भव सागर को, हेतु सुख सार को ॥
राम नाम को प्रमाउ जानि जूडी आगि है।
सहित सहाइ कलिकाल भीरु भागि है ॥
राम नाम सों विराग जोग जप जागि है।
बाम विधि भालहू न कम दागे दागि है ॥
राम नाम मोदक सनेह सुधा पागि है।
पाइ परितोष तू न द्वार द्वार बागि है ॥

राम नाम काम तरु जोई जोई मांगि है ।
तुलसीदास स्वारथ परमारथो न खांगि है ॥

નામ કી મહિમા કેવલ હમારે ગ્રંથોં હી મેં નહીં વર્ણિત હૈ, વરન પાશ્ચાત્ય સંત ભી એક જગહ કહતે હૈં.

અર્થાત્ તુમ કેવલ રોટી ખાકર જીવિત નહીં રહ સકતે હો કિંતુ કેવલ ઈશ્વર કા નામ લેકર હી જીવિત રહ સકતે હો.

નામ કી મહિમા બડી વ્યાપક હૈ. ઇસે કહતે કહતે કિતને કિતને હી ઋષિ, મુનિ, યોગી, યતી, દેવતા, ગંધર્વ આદિ મર મિટે ફિર મનુષ્યોં કી કૌન ગિનતી, તુલસીદાસજી કહતે હૈં:—

राम न सकहिं नाम गुण गाई ।

કૌન રામ?

एक अनीह अरूप अनामा ।
अज सच्चिदानंद परधामा ॥
व्यापक विश्व रूप भगवाना ।

ઐસે રામ જો વિશ્વ રૂપ હૈં, જો અજ, સચ્ચિદાનંદ હૈં, જિનકે વિષય મેં શાસ્ત્રકારોં ને 'નેતિ નેતિ' કહા હૈ વે ભી નામ કી મહિમા નહીં વર્ણન કર સકતે. અબ હદ હો ગઇ! ઇસસે અધિક કોઇ કહ હી કયા સકતા હૈ?

આજ કલ કા જમાના જડવાદ કા હૈ. બહુત કમ હી લોગ ઈશ્વર યા ઈશ્વર કે નામ મેં વિશ્વાસ કરતે હૈં. આજ કલ કે લોગ ભૌતિકવાદ મેં–સાંસારિક ઝંઝટોં મેં ઇસ પ્રકાર ફંસે હુએ હૈં કિ ઉન્હે નામ મેં કોઇ તથ્ય દૃષ્ટિગોચર નહીં હોતા. ઉનકા કહના હૈ કિ રામ રામ, કૃષ્ણ કૃષ્ણ, શિવ શિવ યા ॐ ॐ જપના યા પૂજાપાઠાદિ મેં સમય લગના સમય કી બરબાદી હૈ, ઇસ સમય કો વે કિસી લાભદાયક, કામ મેં લગાને કી સલાહ દેતે હૈં. ઐસે લોગો સે મેરા એક પ્રશ્ન હૈ. જિસ મનુષ્ય ને મિશ્રી કભી નહીં ખાઇ વહ મિશ્રી કા સ્વાદ કૈસે જાન સકતા હૈ. ઈશ્વર તો પ્રેમ કે ભૂકે હૈં, ઉનકે યહાં ઊંચ, નીચ, બ્રાહ્મણ, શુદ્ર સભી બરાબર હૈં કિંતુ જો પ્રેમ, ભક્તિ ઔર શ્રદ્ધા સે ઈશ્વર કો પુકારતે હૈં વે હી ઈશ્વર કે અસ્તિત્વ કા,

ઈશ્વર કી અસીમ કૃપા કા અનુભવ કર સકતે હૈં, દેવાધિદેવ મહાદેવ-જી કા કહના હૈ—'પ્રેમ તે પ્રકટ હોહિ ભગવાના.'

મહાત્મા તુલસીદાસજી કહતે હૈં—

"मिलहि न रघुपति बिनु अनुरागा"

ગીતામેં શ્રીકૃષ્ણ કહતે હૈં—

"ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयित्ते तेषु चाप्यहम्"

ભગવાન સભી કે હૃદયમેં બસતે હૈં કિંતુ જિનકા હૃદય શુદ્ધ ઔર પવિત્ર હૈ વે હી ઉનકા દર્શન પાતે હૈં. શ્રીકબીરદાસજી ઇન સબ સે આગે બઢ જાતે હૈં. વે કહતે હૈં:—

"मन ऐसो निर्मल भयो, जैसो गंगा नीर ।
पीछे पीछे हरि फिरैं, कहत कबीर कबीर ॥"

અર્થાત્ મન ગંગાજલ સા નિર્મલ હો જાને પર ઈશ્વર કો ઢૂંઢને કી આવશ્યકતા હી નહીં રહતી. ઐસે ભક્તોં કે પીછે સ્વયં ઈશ્વર દૌડતે ફિરતે હૈં.

ઇસ સંબંધ મેં શ્રીસ્વામી શિવાનંદજી સરસ્વતી કા કહના હૈ કિ "અગ્નિ કા ઉષ્ણતા પ્રદાન કરને મેં કિસી કે પ્રતિ કોઇ પક્ષપાત નહીં હૈ, પર ઉષ્ણતા વહી પ્રાપ્ત કરતા હૈ જો અગ્નિ કા સેવન કરતા હૈ પર ઇસસે જો દૂર હૈ ઉસે અગ્નિ કી ઉષ્ણતા નહીં મિલ સકતી. અથવા જિસ પ્રકાર સૂર્ય કા પ્રકાશ સર્વત્ર મિટ્ટી, જલ ઔર દર્પણ પર સમ રૂપ સે પડતા હૈ પર ઉસકા પ્રતિબિંબ જલ વા દર્પણ હી મેં દીખ પડતા હૈ, ઇસી પ્રકાર ભગવાન કા અનુગ્રહ ભી નિર્મલ ચિત્ત મેં હી અપના જ્વલંત-રૂપ ધારણ કરતા હૈ."

ઈશ્વર કા નામ જપને મેં કોઇ ભી મુમાનિયત નહી હૈ. આપ સદે જબ ઔર જહાં નામ-જપ કર સકતે હૈં. યહા તક કિ પૈખાને મેં ભી નામ-જપ કરને મેં કોઇ હર્જ નહીં, અગર, આપકા હૃદય શુદ્ધ હો. દેખિયે રામાયણ મેં ભી લિખા હૈ:—

भाव कुभाव अनख आलसहू । नाम जपत मंगल दिसि दसहू ॥

ફિર ભી—

उलटा नाम जपत जग जाना । वाल्मीकि भये ब्रह्म समाना ॥

શબ્દ મેં એક શક્તિ નિહિત હૈ, ઇસ શક્તિ કા હમેં તબ જ્ઞાન હોતા હૈ જબ હમ ઉસ કે ફલ કો પ્રત્યક્ષ દેખતે હૈં. જિસ સમય આપ ભોજન કર રહે હોં ઉસ સમય યદિ કોઇ મનુષ્ય 'વિષ્ટા' શબ્દ કા ઉચ્ચારણ કરે તો આપ કા મન ખિન્ના ઉઠતા હૈ, યહાં તક કિ આપ કૈ તક કર દે સકતે હૈં. ઉસી પ્રકાર જબ આપ રસગુલ્લા યા લડ્ડૂ કા નામ સુનતે હૈં તબ આપ કે મુંહ મેં પાની ભી આતા હૈ- જબ ઇન મામૂલી શબ્દોં મેં ઐસી શક્તિ હૈ તબ રામ, કૃષ્ણ, શિવ, ૐ આદિ કે ઉચ્ચારણ મેં કૈસી શક્તિ હૈ ઉસે એક અંગરેજ અનુભવી કે શબ્દોં મેં સુનિએ—

"ૐકાર કે ઉચ્ચારણ સે જો કંપન પૈદા હોતા હૈ વહ ઇતના શક્તિશાલી હૈ કિ ઉસ સે બડી સે બડી ઇમારત આન કી આન મે ગિર સકતી હૈ.........ઇસકે શુદ્ધ ઉચ્ચારણ સે મનુષ્ય શરીર સે હરેક કણ મેં એક નયા કંપન પૈદા હોતા હૈ જો શરીર કી સુપ્ત શક્તિ કો જાગ્રત કર દેતા હૈ. ઇન બાતોં પર વિશ્વાસ દિલાના કઠિન હૈ કિંતુ એક બાર ઇસકી પરીક્ષા કરને સે જાન પડેગા કિ યહ ઉક્તિ કહાં તક ઠીક ઔર સચ હૈ."

સ્વામી શિવાનંદ સરસ્વતિ એક જગહ લિખતે હૈં:—

"ઇશ્વર કા નામ–જપ યા નામ ચિંતન મન પર જબરદસ્ત પ્રભાવ ડાલતા હૈ. યહ ચિત્ત કો શુદ્ધ કરતા હૈ, મન કે પુરાને બુરે સંસ્કારોં કો નાશ કરતા હૈ ઔર આસુરિક પ્રવૃત્તિ કો દૂર કરકે ભક્ત કો ઇશ્વર કે સંમુખ લાતા હૈ."

તુલસીદાસજી કહતે હૈં:—

देखिय रूप नाम आधीना । रूप ज्ञान नहिं नाम विहीना ॥
सुमिरिय नाम रूप बिनु देखे । आवत हृदय सनेह विसेखे ॥

અબ પ્રશ્ન યહ ઉઠતા હૈ કિ નામ કે સુમિરને સે રુપ કા દર્શન કૈસે હોતા હૈ ?

વિજ્ઞાન કા સિદ્ધાંત હૈ કિ ધ્વનિ આકૃતિ ઉત્પન્ન કરતી હૈ. યદિ આપ કિસી થાલી મેં બાલૂ ફૈલા કર રખ દેં ઔર ઉસકે કિનારે ૨ એક તાલ સે મારના શુરુ કરેં જિસ સે થાલી મેં કંપન હો તો

कुछ समय बाद उस बालू में एक आकृति बन जायगी. यदि बालू को पुन, बराबर कर किसी दूसरे ताल से मारें तो दूसरी आकृति बनेगी. यही कारण है कि ईश्वर के किसी एक नाम विशेष का जप या कीर्तन करते करते उस रूप का दर्शन होने लगता है.

निरंतर ध्यान और विचार के द्वारा मनुष्य के मन में एक आदत सी पड जाती है. कुछ दिनों के बाद, मनुष्य जिस पदार्थ के विषय में चिंता करता रहता है, उसी में लय हो जाता है. यदि उसका चिंतनीय विषय ईश्वर का कोइ स्वरूप हुआ तो वह शुद्ध और दैविक-विभूतियों से युक्त हो जाता है, अंत में एक बार भी ईश्वर का नाम प्रेम और श्रद्धा से लेने से मनुष्य के हृदय में एक अवर्णनीय भाव उत्पन्न होता है, इस की कोइ भी आजमाइश कर सकते हैं. जो लोग ईश्वर का नाम लेने से चिडते हैं, वे एक बार-प्रेम से ईश्वर का नाम लेकर स्वयं अनुभव कर सकते हैं कि उनका हृदय कैसे आश्चर्य जनक भाव से ओतप्रोत हो जाता है.

अब मैं ईश्वर के नाम के चमत्कारों का थोडे में वर्णन कर समाप्त करुंगा. कबीर की ईश्वरभक्ति मशहूर है. वे राम के बडे भारी भक्त थे और राम के नाम पर कइ असंभव बातों को कर दिखलाते थे. उनका पुत्र कमाल पिता के आश्चर्य-भरे कामों को देख कर चकित रह जाता था. एक दिन की घटना है कि एक कुष्ट रोगी कबीर के चमत्कारों को सुन कर अपने रोग के निवारणार्थ उनसे प्रार्थना करने आया. बीच में उसकी भेंट कमाल से होगइ. कमाल ने सोचा अच्छा मौका हाथ लगा उसने राम-नाम के प्रभाव को जांचना चाहा. इसलिये उसने कुष्ट रोगी से कहा— "तुम दो बार राम, राम कहो, तुम्हारी बीमारी अच्छी हो जायगी." रोगी ने ऐसा ही किया किंतु उसकी बीमारी अच्छी नहीं हुइ. कमाल को यह देखकर बडा आश्चर्य हुआ क्योंकि उसके पिता राम-नाम के सहारे प्रतिदिन कितने ही असाध्य रोग अच्छा करते थे. इस लिये कमालने पिता से इस घटना की चर्चा की. कबीर अपने पुत्र पर बडे रंज हुऐ. उन्होंने कहा "जो बीमारी एक बार राम

નામ લેને સે અચ્છી હો શકતી થી ઉસકે લિએ દો બાર રામનામ કહલાને કી કયા આવશ્યકતા થી? અસ્તુ, એક કામ કરો, ઉસ રોગી કો ખૂબ મારો. મારતે મારતે જબ વહ ગિર પડે, ઉસે ઉઠાકર ગંગા મેં લેજાકર ખડા કરો તબ ઉસસે કહો કિ વહ પ્રેમ સે એક બાર રામ નામ લે." કમાલને ઐસા હી કિયા. કુષ્ટ-રોગી ગંગા નદી મેં ખડા હોકર જ્યોંહી પ્રેમ સે રામ કા નામ લિયા ઉસકા રોગ દૂર હો ગયા.

કમાલ ને યે સારી બાતેં અપને પિતા સે કહી. કબીર ને કહા-તુમ્હારા સંશય અભી દૂર નહીં હુઆ, તુમ્હારે મનમેં અભી ભી શંકા હૈ કિ રામનામ મેં ઇતના પ્રભાવ કહાં સે આયા. ઇસ લિયે તુમ એક બાર તુલસીદાસજી કે યહાં જાઓ." પિતા કી આજ્ઞા શિરોધાર્ય કર કમાલ તુલસીદાસજી કે યહાં ગયા. કમાલ વહાં પહુંચા ઉસ સમય તુલસીદાસ અપની કુટિયા મેં પૂજા કર રહે થે ઔર ઉસકે બાહર ૫૦૦ કુષ્ટ રોગી બૈઠે ઉનકી ઇંતજાર કર રહે થે. કમાલને ઝાંક કર કુટિયા મેં દેખા-તુલસીદાસજી કી પૂજા સમાપ્ત હો ચુકી થી.

એક તુલસી-પત્ર પર રામ-નામ લિખ કર ઉન્હોંને અપને કમણ્ડલુ મેં ડુબાયા ઔર ઉસ જલ કો કુષ્ટ રોગિયોં પર છિડક દિયા. દેખતે દેખતે વે સભી ભલે ચંગે હો ગએ. યહ સબ દેખકર કમાલ પિતાકે પાસ લૌટ આયા ઔર જો કુછ ઉસને દેખા થા પિતા કે સમક્ષ ઉસે જ્યોં કા ત્યોં વર્ણન કિયા.

કબીર ને સબ કુછ સુનકર કહાઃ "બેટા! અભી ભી તુમ્હારે મનમેં સંશય હૈ. એક બાર સૂરદાસજી કે પાસ સે ભી હો આઓ." કમાલ ચલા, યમુના નદી કે તીર પર એક કુટી કે સામને સૂરદાસ કો બૈઠા પાયા. સૂરદાસ બિચારે અંધે થે. ઉનકે સામને જાકર કમાલને અપના પરિચય દિયા ઔર આજ્ઞા પાકર બૈઠ ગયા. મન-હી મન સોચને લગા યહ અંધા કયા ચમત્કાર દિખલાએગા? ઇતને મેં સૂરદાસને કહા "દેખો બચ્ચા! નદી મેં કયા બહતા ચલા જાતા હૈ!" કમાલ ને દેખા ઔર કહા "બાબા, એક શબ હૈ." "ઉસે પકડ ર લા સકતે હો, પકડ લાઓ." કમાલ શબ લાને કે લિયે ચલા સોચને લગા ઇસ અંધે કો યહ શબ કૈસે દિખલાઇ દિયા, હો

११२–आनंदनी अप्रतीतिमां हेतुता

(લેખકઃ–શ્રી. વકીલ કાનજી વાલજી ઠક્કર)

પ્રાતઃસ્મરણીય સ્વનામધન્ય સ્વામી શ્રીવિશુદ્ધાનંદનું નામ ભારતીય વિદ્વાનોથી ભાગ્યેજ અનભિજ્ઞ હશે. કાશીનિવાસી પંડિતાગ્રગણ્ય શ્રીશિવકુમાર મિશ્ર જેવા સરસ્વતીના પરમોપાસક સ્વામીજીના શિષ્ય હતા. ગમે તેવા નાસ્તિક હૃદયને પણ એક વેળા સ્વામીજીનું વાઙ્મય આસ્તિકતાની મધુરતાનો સ્વાદ આપ્યા સિવાય રહેતું નહિ. તેમની નિઃસ્પૃહ વૃત્તિ અને સંસાર તરફની અનાસક્તિ અદ્ભુત હતી. કાશીના અનેક વિદ્વાન સંન્યાસીઓ અને મુમુક્ષુઓ સ્વામીજીનાં જ્ઞાનનો અને તેઓશ્રીની સ્વરૂપનિષ્ઠતાનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા અહર્નિશ એકત્રિત થતા હતા. સ્વામીજીની પર્ણકુટીએ જ્ઞાનની પરબ ખૂલી હતું અને તેથી પર્ણકુટીનાં દ્વાર પર જ્ઞાનભિક્ષુઓની ભીડ ઓસરતીજ ન હતી.

ઈ. સ. ૧૯૦૦ના અરસામાં એક મારવાડી.........ગૃહસ્થ સ્વામીજીના ભવદીર્ઘતારક પવિત્ર ચરણોની ધૂલિ શિર પર ચડાવવા સ્વામીજીની સમીપે ઉપસ્થિત થયો અને ઉપનિષદ, બ્રહ્મસૂત્ર, ભગવદ્ગીતા પ્રભૂતિ અદ્વિતીય બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કરનારા ગ્રંથોના ચાલી રહેલા પતિતપાવની ભાગીરથી ગંગાના નિર્મળ પ્રવાહ સમા વ્યાખ્યાનોનો અપૂર્વ લાભ પ્રાપ્ત કરવા તત્પર બન્યો.

સાધનચતુષ્ટયસંપન્ન મુમુક્ષુઓ અને સંન્યાસીઓની મુખાકૃતિ પર આત્મનિષ્ઠાની અનેરી જ્યોત ચમકતી પ્રતીત થઈ, તેમનાં રોમ રોમથી આનંદની લહેરો ઊછળતી મારવાડી ગ્રહસ્થને દૃષ્ટિગોચર થઈ. પોતાને તેવા અનુપમ આનંદની અપ્રતીતિમાં શો પ્રતિબંધ હશે એ પૂછવાનું મન મારવાડી ગ્રહસ્થને થઈ આવ્યું.

એક વેળા પૂજ્ય સ્વામીજી એકાંતમાં બેસી સ્વરૂપચિંતન કરી રહ્યા હતા. મારવાડી ગૃહસ્થે પ્રદક્ષિણા કરીને સાષ્ટાંગ પ્રણિપાત [illegible] 'शिष्यस्तेहम्'ની ભાવના થઈ નીચેનાં વચનો અતિ દીન-

તાથી સ્વામીજી પ્રતિ ઉચાર્યાઃ—

"ભગવન્! સ્વામિન્!! મેરે ચિત્તમેં સંશય કી જ્વાલા જલ રહી હૈ. ઇસ લિયે મેં પ્રશ્ન કરનેકી ચાહ કરતા હું. આપ આષાઢી મેઘ કે સમાન ઉપદેશ કી વર્ષા ચલાતે હો. સુનને વાલોં કા ચિત્ત પ્રસન્નતા કા અનુભવ કરકે સ્થિર હો જાતા હૈ ઔર સ્વરૂપનિષ્ઠા કી અપૂર્વ જ્યોત ઉન્હોંકે મુખમંડળ પર દિખ પડતી હૈ. મેરે ચિત્ત કા ચાંચલ્ય અબતક નષ્ટ નહીં હુવા. મુઝે આનંદ કી પ્રતીતિ બેમાલૂમ હો રહી હૈ. કારન કૌન હોગા સમઝ મેં અબતક નહીં આયા. ભગવન્! મેં પ્રાર્થના કરકે પૂછતા હું કે મુઝે કૌન કર્તવ્ય કરના હોગા. કૃપયા મુઝે ઉત્તર દે."

સ્વામીજીએ મારવાડી ગૃહસ્થનાં વચનો સાંભળી થોડી વાર ધ્યાનસ્થ રહી કહ્યું કે, "તુમને કિસિકા વિશ્વાસઘાત તો અબતક નહીં કિયા હૈ?" મારવાડી ગૃહસ્થ સ્વામીજીનું વચન શ્રવણ કરી દિગ્મૂઢ બની ગયો. સ્વામીજીએ પ્રત્યુત્તર મેળવવા એક દૃષ્ટિપાત કર્યો, પણ થોડીજ ક્ષણમાં મારવાડી ગૃહસ્થની આંખે શ્રાવણભાદ્રપદની વર્ષાને સ્થાન આપ્યું. અંતઃકરણનાં ગેબી કમાડને આશ્રયે ઘણા વખત સુધી પુરાઇ રહેલું વિશ્વાસઘાતનું મહાપાપ મુખદ્વારા બહાર નીકળવા જિહ્વારૂપી સાંકળને ખખડાવવા લાગ્યું. મહાપુરુષો પાસે શું કોઇ પાપ ગુપ્ત રહી શકે છે?

તમોગુણને રજોગુણ દબાવી શકે અને એ તમ તથા રજને સત્ત્વગુણ દબાવી શકે છે. તમોગુણનો સ્વભાવ નિદ્રા, આળસ, દીર્ઘસૂત્રતા આદિ મંદતા છે અને રજોગુણનો સ્વભાવ તેથી વિપરીત અનાલસ્ય, શીઘ્રતા વગેરેનો ઉત્પાદક છે. જ્યારે સત્ત્વગુણ કેવળ આત્મનિષ્ઠા, શાન્તિ, ધીરજ, ક્ષમા વગેરેથી યુક્ત છે અને તેની મહત્તાનાં પ્રકરણો સત્શાસ્ત્રોમાં વર્ણવાયલાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. વસિષ્ઠ, વામદેવ, ભૃગુ, અંગિરા, પુલસ્ત્ય, પ્રભૃતિ મહાત્માઓ શુદ્ધ સત્ત્વગુણી હતા અને તેમનાથી મોટા મોટા પૃથ્વીપતિ પણ ડરતા રહેતા, અર્થાત્ તેમનો અપરાધ જાણ્યેઅજાણ્યે પણ ન થઇ જાય તેની કાળજીપૂર્વક સંભાળ રાખતા અને તેમના ચરણોમાં હીરા અને રત્નજડિત પોતાના મુકુટો ભક્તિભાવથી નમસ્કારો મૂકતા. રામકૃષ્ણાદિ લીલાવિગ્રહોએ પણ

એ તપસ્વીઓની ચરણધૂલિ માથે ચડાવી છે. તપસ્વી મહાત્માઓના દ્વાર આગળ રાજામહારાજાઓએ પોતાનાં પાપોનાં પ્રાયશ્ચિત્તો કર્યા છે. પોતાનાં દુઃખો રડવામાં કદીએ હીણપ માની નથી અને અભિમાનનાં પડળો ઉતારી નાખ્યાં છે.

સ્વામી શ્રીવિશુદ્ધાનંદજી જેવા અદ્વિતીય ત્યાગવાન મહાત્માના ચરણોમાં મારવાડી............ગૃહસ્થ પોતાનું શિર ઝુકાવી પાપ પ્રકટ કરે તો તેમાં શી નવાઈ છે? સત્ત્વગુણનો એ સ્વભાવસિદ્ધ મહિમા છે. મારવાડી...........ગૃહસ્થે સ્વામીજીને પ્રાર્થના કરી જણાવ્યું કે, "ભગવન્! દીનાનાથ! મેં બડા પાપી હું, મેં વિશ્વાસઘાતી હું. મેરા પરિત્રાણ કરો સ્વામિન્! જબ મેં એસીવર્ષ.........મારવાડી કા મુનીમ થા ઔર મેરા વિશ્વાસ પર ઉન્હો કી દુકાન કી સબ કાર્યવાહી હો રહી થી તબ મૈંને ઐસી વજહ સે પચાસ સહસ્ર રૂપિયે જમા કિયે થે, કિ ઉસકા પતા કિસીકૂં ન મિલ સકે. દેશાંતર મેં મેરે વિશ્વાસ પર માલ કા સોદા કિયા જાતા થા. ઉસી સમય પર માલ કા બાજાર ગિર જાય તો શેઠ કે નામ પર નુકસાની કા બોજા લગાયા કરતા થા ઔર માલ કા બાજાર બઢ જાને પર નફા કી રકમ કા માલિક મેં બન બૈઠતા થા. અબ ક્યા કરે, ઈશ્વર કૃપા સે દ્રવ્ય ભી મુઝે ઠીક પ્રાપ્ત હુવા હૈ. આપ કહિયે સો હમ કરે."

પૂજ્ય સ્વામીજીએ પરમ ગંભીરતાથી જણાવ્યું કે, હે પ્રિય બંધો! યદિ આત્મદર્શન કી દિવ્ય આનંદ કી લહરિયાં પ્રાપ્ત કરનેકું ચાહતે હો તો પાપ કા પ્રાયશ્ચિત્ત કરને કે લીયે પ્રયત્ન કરના પડેગા. આપને માલિક કા વિશ્વાસઘાત કર કે લિયા હુવા દ્રવ્ય બ્યાજ ચઢાકર કે શીઘ્ર વાપસ દેના હોગા ઔર ગુન્હા સ્વીકૃત કર કે ક્ષમા યાચના કરની પડેગી. ઉપાય સીધા હૈ. અમલ કરના અપની ઇચ્છા કા વિષય હૈ."

મારવાડી........ ગૃહસ્થે સ્વામીજીનાં નિર્મળ અને પાપને ધોઈ નાખનારાં અનુપમ વચનો શ્રવણ કરી નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું કે, "મેં દ્રવ્ય વાપસ કરને કે લિયે તૈયાર હું. બ્યાજ દેને મેં મુઝે કોઈ હરકત પ્રતીત નહીં હોતી હૈ. સબકુછ ગુરુચરણોકી આજ્ઞા કે મુતાબિક કિયા જાયગા. મગર ગુન્હા સ્વીકૃત કર કે ક્ષમા યાચના કરને કી

તાકાત મેરે મેં નહીં હૈ! દ્રવ્ય વાપસ કરને સે ભી ગુન્હા કા સ્વીકાર ઔર ક્ષમા યાચના મુઝે કઠિન માલૂમ હોતી હૈ."

સ્વામીજીએ થોડી વાર વિચાર કરી કહ્યું કે, "અબ તુમ અપની ઔર સેં દ્રવ્ય ભેજ દોં. ક્ષમા યાચના કે લિયે ફિર વિચાર કિયા જાયગા." મારવાડી ગૃહસ્થે તરત પોતાના શેઠની પેઢી પર પોતે લીધેલું દ્રવ્ય વ્યાજ સહિત કોઇ બીજા નામથી મોકલી આપ્યું અને એ વર્તમાન પૂજ્ય સ્વામીજીને નિવેદન કર્યા અને આત્મચિંતનનો અભ્યાસ વધારવા માંડ્યો.

દ્રવ્ય મોકલ્યા પછી એકાદ મહિને સ્વામીજીએ મારવાડી ગૃહસ્થને ચિત્તની અવસ્થા વિષે પૂછ્યું, ત્યારે તેણે પ્રથમ કરતાં અભ્યાસકાલે અંતઃકરણની સ્થિતિ શ્રેષ્ઠ હોવાનું જણાવ્યું અને વિક્ષેપની સતાવણી બહુજ ઓછી થઇ ગઇ છે, એમ કહી સ્વામીજીના ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું.

કેટલોક કાલ વ્યતીત થયા પછી પ્રસંગવશાત્ પૂજ્ય સ્વામીજી કલકત્તે પધાર્યા. તેમણે ઉક્ત મારવાડી ગૃહસ્થના શેઠને બોલાવી રૂપિયા ૭૫૦૦૦ પંચોતેર હજાર તેમને પહોંચ્યા છે કે કેમ એ સંબંધમાં પૂછપરછ કરી અને રૂપિયા તેના ખરા માલિકને પહોંચ્યા છે એમ નિશ્ચય કર્યો. સ્વામીજીએ રૂપિયા મોકલનારનું ખરું અજ્ઞાન નામ સંપૂર્ણ હકીકત જાહેર કરી સ્પષ્ટ કર્યું અને રૂપિયા મોકલનારને માફીનો પત્ર લખી નાખવા જણાવ્યું. માફીનો પત્ર મળ્યા પછી મારવાડી ગૃહસ્થે શેઠની ઉદારતા અને ક્ષમાશીલતાના ગુણોની પ્રશંસા કરી હદયનો ભાર હળવો કર્યો. પૂજ્ય સ્વામીજીની કૃપાથી તેની આત્મનિષ્ઠા દૃઢ થઈ ગઇ અને જગતની પ્રતીતિ રજ્જુમાં સર્પ જેવી અનુભૂત થતાં જીવન્મુક્તિનો અપાર આનંદ તેને પ્રાપ્ત થયો. મહાપુરુષોનો સમાગમ જગતનાં માયિક બંધનનો ધ્વંસ કરી નાખે છે.

જ્યાંસુધી મનુષ્ય વ્યવહારની વિશુદ્ધિ કરતો નથી, ત્યાંસુધી તેના આત્મજ્ઞાનના શબ્દો, સીતારામ, સીતારામ બોલનારા પાંજરાનાં પુરાયેલ પોપટના શબ્દોથી જરાએ વધુ કીમતી નથી. નિષ્પાપ મનુષ્યને આત્માનંદ પારલૌકિક આનંદ ઈશ્વર અને મહાત્માની કૃપાદ્વારા પ્રાપ્ત

થાય છે. સત્પુરુષોનો ઉપદેશ નિષ્પાપ અંતઃકરણને સ્પર્શ કરે છે.

ભૂમિ પર મેઘ વરસ્યા કરે છે તેમ સત્પુરુષો સજ્જન અને દુર્જન ઉભયને એકસરખો ઉપદેશ આપે છે. પણ ખેડાયેલી ખાતરવાળી ભૂમિમાં પડેલો વરસાદ જેમ પાકનો હેતુ બને છે, તેમ સાધનચતુષ્ટયસંપન્ન નિષ્પાપ અંતઃકરણમાં જ્ઞાનનું પ્રતિબિંબ પડે છે.

રૂપિયા પંચોતેર હજારની રકમ મારનારી શેઠને તેના મુનીમ તરફથી આવેલી હતી. તેમાં એક લાખ રૂપિયા ઉમેરી શ્રીવિશુદ્ધાનંદ કૉલેજ ખુલ્લી મૂકવા એક ફંડ તેણે ઊભું કર્યું. સ્વામીજીના નામ પર મારનારી ધનપતિઓએ કોથળીનાં મોઢાં છોડી નાખ્યાં. કલકત્તામાં વિશુદ્ધાનંદ કૉલેજ ખુલ્લી મૂકવામાં આવી. આજ લગભગ સાતસો વિદ્યાર્થીઓ કૉલેજનો લાભ લઇ રહ્યા છે. કલકત્તામાં એક વિશુદ્ધાનંદ હૉસ્પિટલ છે અને તેનું ફંડ આશરે ત્રીસ લાખ કરતાં વધુ છે. તેનું ભવ્ય મકાન અતિશય વિશાળ છે. આયુર્વેદિક ઔષધો અને અંગ્રેજી ઓષધોની તેમાં અલગ અલગ અનુપમ વ્યવસ્થા એ હૉસ્પિટલમાં કરવામાં આવેલી છે. દરદીઓના શુમારે કાયમી આઠસો ખાટલાઓ છે.

અનેક જીવોને ભવસાગરથી પાર ઉતારવાનાં ઔષધો આપનારને તથા શરીરના રોગો દૂર કરવાનાં ઔષધો આમ ચાલુ થઇ ગયાં છે. વિશ્વાસઘાતના મહાપાપથી બચાવી લેનાર જીવન્મુક્તિનો અનુપમ આનંદ અર્પનારા મહાપુરુષના પવિત્ર નામ પર આટલો પરોપકાર કાંઇ વધારે કહેવાય કે?

('વિશ્વજ્યોતિ'ના એક અંકમાંથી)

११३–श्रीहरिबाबाजी का बांध

ઉન દિનાં કી સ્મૃતિ મેરે હૃદય પટલ પર અભી બિલકુલ હી
બની હુઇ હૈ. કલ કી સી બાત પ્રતીત હોતી હૈ, કિંતુ પૂરા
ગ બીત ગયા. બારહ, તેરહ વર્ષ પહિલે કી વે ઘટનાયેં ઐસી
હૈં, માનોં અભી હુઈ હૈં.

ઉન દિનો મૈં અનૂપ શહર મેં અપને પિતૃતુલ્ય પં૦ બદરીપ્રસાદ-
મકાન મેં એક બહુત બડા વ્રત કર રહા થા, વહીં પાસ મેં
રીશંકરજી કી ધર્મશાલા મેં ગંવે કે સ્વર્ગીય લાલા કુંદનલાલ-
રે હુએ થે. ઉનકે સબ સે બડે પૌત્ર ભાઇ રામેશ્વર જી ઉન
બહુત બીમાર થે. વૈદ્ય ડાક્ટરોં ને ઉસ રોગ કો અસાધ્ય બતાયા
બ વે ભગવતી ભાગીરથી કે તટ પર ભગવન્નામ કી શરણ આયે
ં સાયંપ્રાતઃ વહીં સે નિકલતા થા, મેરે બડે બડે બાલોં કે કારણ
ઝે આતે જાતે પ્રણામ કર લેતે થે, ઔર રુગ્ણ રામેશ્વરજી ભી
પડને પર નમસ્કાર કર લેતે થે. ધીરે ધીરે મૈં રામેશ્વરજી કે પાસ
જાને લગા. જહાં મૈં ઠહરા થા ઉસકે પીછે હી નિરંતર અખંડ
ન હોતા થા ઉસમેં લાલાજી કે સ્વર્ગીય ભતીજે બાબૂ હીરાલાલ-
ડે હી જોરોં સે ઢાઢ મારકર રુદન કરતે થે, કભી કભી રાત્રિ મેં
નિદ્રા ખુલ જાતી તબ ઉનકે રુદન સે ચૌંક પડતા. ઉન દિનાં
ત પથ કે પરિચય સે એકદમ શૂન્ય થા, અબ ભી શૂન્ય સા
હૂં. કિન્તુ અબ ગુરુજનોં ઔર મહાત્માઓં કે દ્વારા ઇતના જાન
હૂં, કિ રુદન ભી એક પ્રભુપ્રાપ્તિ કે સાધનો મેં સે સર્વોત્તમ
ન હૈ, ઔર પ્રેમ કે વિકારો મેં સે એક પ્રધાન વિકાર હૈ. પહિલે
ા ભી જ્ઞાન નહીં થા. ધીરે ધીરે મેરા સભી ભક્તોં સે પરિચય
લગા. નગરવાસી કે દેવતુલ્ય સ્વર્ગીય વૃદ્ધ પંડિતજી મુઝ સે
સ્નેહકરને લગે. ગંવે કે પ્રધાન ભક્ત પં૦ શ્રીરામજી સે ભી
દિનોં હી પરિચય હુઆ. ઉન દિનોં વહાં ભક્તોં કી ભીડ લગી
ી થી.

રામેશ્વર જી સે મેરી બાતેં બહુધા હોતી રહતી, ઉન્હોંને એક દિન કહા–" મૈં તો શ્રીમહારાજ (શ્રી હરિબાબા) કો સાક્ષાત્ ભગવાન્ હી સમઝતા હૂં, આપને ઉનકે દર્શન નહીં કિયે. વે તો પ્રેમ કે સ્વરૂપ હી હૈં." ઇન શબ્દોં કા મેરે શુષ્ક હૃદય પર કોઇ વિશેષ પ્રભાવ નહીં પડા. કિંતુ મૈં કભી કભી મહારાજ જી કી કથા મેં જાને લગા. ઉન દિનોં વે એક હિન્દી કી કિતાબ કી કથા કહતે થે (વહ શાયદ 'ગૌરાચાંદ' હી હોગી) ઉનકે પ્રધાન શ્રોતા થે, સ્વર્ગીય પં૦ રામશંકરજી મહેતા ઔર પં૦ બદરીપ્રસાદજી. કથા સુનતે સુનતે પંડિતજી કી અશ્રુધારા નિરંતર બહને લગતી. તબ તક શ્રી ચૈતન્ય મહાપ્રભુ કે જીવન સે મૈં બિલકુલ અનભિજ્ઞ થા. કથા કે અતિરિક્ત સમય મેં શ્રી હરિબાબા પંડિતજી કે પાસ આતે વહાં તથા અન્ય સ્થાનોં મેં ભી મુઝે ઉનકે દર્શન હોતે, મુઝે ઉનકી ગંભીર મુદ્રા ઔર નમ્રતા બહુત પસંદ આઇ. વે જબ ભી કભી મિલતે પહિલે સે પ્રણામ કરતે. મૈં લગભગ ડેઢ મહીને વહાં રહા. ઇસ કાલ મેં વહાં સૈકડોં પ્રધાન પ્રધાન ભક્ત આયે ઔર ગયે, કિંતુ ઉન સબ કે દર્શનોં કે અતિરિક્ત વિશેષ બાત કિસી સે નહીં કી. ઉન દિનોં મુઝે ઇસ સંબંધ મેં બાતેં કરને કી વિશેષ યોગ્યતા ભી નહીં થી. નમસ્કાર પ્રણામ કે અતિરિક્ત મહારાજ જી સે ભી કોઇ વિશેષ બાતેં નહીં હુઇ. મેરા વ્રત સમાપ્ત હુઆ. મૈંને અનૂપ શહર છોડ દિયા.

દસ કે લગભગ એક સાલ બાદ હી મૈંને સુના કિ ગવાં મેં શ્રી ગંગાજી કા બાંધ બંધ ગયા હૈ, અપને દુર્ભાગ્ય સે બાંધ બંધતે સમય મૈં ઉસ અપૂર્વ આનંદ કો અપની આંખોં સે અવલોકન કર સકા. કિંતુ ઉસકે સંબંધ મેં જો જો બાતેં સુની ઉન પર પહિલે તો વિશ્વાસ હોતા નહીં થા, કિંતુ અબ સોચતા હૂં, અવિશ્વાસ કા ક્યા કારણ હૈ? શ્રદ્ધા કે સામને કૌન સા કાર્ય અસંભવ હૈ

બાંધ બંધને કે બાદ બહુત બાર મુઝે બાંધ પર આને અવસર પ્રાપ્ત હુઆ. તબ બાંધ સંબંધી બહુત સી બાતેં સુનને મેં આ બાંધ કે બનને કા ઇતિહાસ અલૌકિક હૈ. ઉસે યહ લોગ કી લેખ દસ સંકુચિત સ્થાન મેં લિખને મેં સર્વથા અસમર્થ હૈ. ઇસે

ભવિષ્ય મેં કોઈ દેવતુલ્ય લેખક લિખેંગે યહાં તો હમેં કેવલ બાંધ કે સંકીર્તન મહોત્સવ કી બાતેં બતાની હૈ, ઉસી કી યહ અનુક્રમણિકા માત્ર હૈ.

ગંગાજી કે દો તટ હૈં. એક કો પહાડા કહતે દૂસરે કો ખાદર. જહાં કિનારે પર ઊંચે ઊંચે પહાડ જૈસે ટીલે હોં ઉસે પહાડ કહતે હૈં. જહાં સમતલ ભૂમિ હો ઉસે ખાદર કહતે હૈં. કહીં ઇસ પાર ખાદર પડતી હૈ તો કહીં ઉસ પાર. ઇસકા નિયમ નહીં કિ ઇસી પાર પહાડા હો. ગંવા ખાદર મેં બસા હૈ. વહાં ગરીબ લોગ ફૂંસ કી ઝોંપડી બના કર રહતે હૈં, વર્સાત્ મેં જબ ગંગાજી બઢ જાતી થીં તબ સૈંકડો ગાંવો મેં બાઢ કા જલ ભર જાતા થા ઔર હજારોં નર નારી તથા પશુપક્ષી પ્રાણો કી આહુતિ દે દેતે ઔર અપના સર્વસ્વ ગંવા દેતે. મહારાજજી કે સામને ભી એક બાર ભયંકર બાઢ આઇ, ઉન્હોંને લોગોં કી દયનીય દશા અપની આંખોં સે દેખી. સંતહૃદય નવનીત સમાન હોતા હી હૈ. બાઢ કી ભયંકર ઠેસ લગને સે વહ પિઘલ કર બહને લગા. ઉન્હોને નિશ્ચય કિયા "કિ હમ ગંગાજી કા બાંધ બાંધેંગે."

લોગોં ને સુના કોઈ સુન કર ચુપ રહ ગયે. કોઈ મુંહ છિપા કર હંસને લગે. કોઇ દિલ્લગી ઉડાને લગે. કિસી કિસી ને તો મુંહ પર હી કહ દિયા. જબ ઇતની બડી ગવર્નમેંટ હી ઇસ બાંધ કો નહીં બંધવા સકી તો આપ ક્યા બનવાઓગે? જાઓ કહીં રોટી માંગ ખાઓ. ઇસ ચક્કર મેં મત ફંસો.

મહારાજ ને સબ કી બાતેં સુની. એક રઇસ કે પાસ ગયે કિ "ભાઇ, હમ બાંધ બાંધેંગે કુછ મદદ કરો." ઉસને હંસ કર કહા "સ્વામીજી, ખર્ચ કે લિયે દસ બીસ રૂપયે ચાહો તો લે જાઓ બાંધતો બંધ ચુકા."

આપ ચુપચાપ વહાં સે ચલે આયે. દૂસરે દિન આપને અપને ભક્તોં સે કહા-"કલ ભાઈ બાંધ બાધના હૈ સબ લોગ ઇકટ્ઠે હોના." કિસી ને હંસી સમઝી, કિસી ને ખેલ સમઝા. કોઇ સંદેહ મેં પડ ગયા. કિંતુ મહારાજ કે અનન્ય ભક્તોં કો દૃઢ વિશ્વાસ થા કિ

મહારાજ કે લિયે બાંધ બાંધ દેના ક્યા અસંભવ હૈ. કોઇ વિશ્વાસ સે કોઇ અવિશ્વાસ સે, કોઇ તમાશા દેખને કી નિયત સે કોઇ સાધુ કે સાહસ પર મુગ્ધ હોકર નિયત તિથિ પર એકત્રિત હુએ. વાઢ સે દુઃખી બહુત સે ગાંવોં કે સ્ત્રીપુરુષ ઇકટ્ઠે હો ગયે. હજારોં કી ભીડ થી, ઉસ મેં સ્ત્રીપુરુષ, બાલકબૂઢે, ગરીબઅમીર, મૂર્ખપંડિત સભી થે, મહારાજ ને અપને લંબે કુર્તે કે ઉપર સે કાષાય વસ્ત્ર કા ફેંટા બાંધા ઔર એક ટોકરીસે સ્વયં હી મિટ્ટી ડાલને લગે. ફિર ક્યા થા, સભી ને મહારાજ કા અનુકરણ કિયા.

हरे राम हरे राम राम राम हरे हरे ।
हरे कृष्ण हरे कृष्ण कृष्ण कृष्ण हरे हरे ॥

ઇસ મંત્ર કો પઢ કર મિટ્ટી ભરી જાતી ઔર ઇસી મંત્ર કો પઢ કર મિટ્ટી ડાલી જાતી. દિન રાત્રિ બરાબર કામ હોને લગા. દૂર દૂર સે હજારો આદમી રોજ આને લગે. સભી પ્રકાર કે લોગ આતે થે, કોઇ કામનાસે આતા, કોઇ ઉપદેશ લેને આતા, કોઇ પુત્ર કે લિયે આતા, કોઇ ધન કે લિયે, કોઇ રોગનિવૃત્તિકે લિયે, મહારાજકે પાસ આને લગે. મહારાજ મિટ્ટી ડાલતે ડાલતે કહતે થે "મૈં કુછ નહીં જાનતા. બાંધ પર મિટ્ટી ડાલો ગંગાજી સબ ભલા કરેગી." કહાવત હૈ "अर्थीदोषं न पश्यति." બડે બડે સેઠ મિટ્ટી ડાલને લગે. જો મહિલાયેં પાની કા ગ્લાસ અપને હાથોં નહીં ઉઠાતી થીં વે ભી મિટ્ટી ઢોને લગીં. ગરીબ અમીર, નૌકર હાકિમ, પંડિત મૂર્ખ, અંધે કોઢી સભી મિટ્ટી ડાલને લગે. ધનિકોં ને ધન લગાયા, કિસી ને સવારી દી, કિસી ને કંકડ ઇકટ્ઠે કિયે, કોઇ નાવ લે આયા, કિસી ને ટોકરિયાં ઔર ફાવડે ઇકટ્ઠે કિયે, કિસી ને ભોજનોં કા પ્રબંધ કિયા, ઇંજિનિયર સ્વયં આ ગયે. ઉન્હોંને કહા બાંધ ગલત બંધ રહા હૈ" મહારાજ ને કહા—"સબ ઠીક હૈ, ભગવાન કા નામ લો." ઇંજિનિયર અપને આપ હી સુધારને લગે. હજારોં સ્ત્રી પુરુષોં કે નામઘોષ સે આકાશ ગૂંજને લગા. સભી પ્રાણપન સે બાંધ બનાને લગે.

ઉન દિનોં જિસને મહારાજ કો પરિશ્રમ કરતે દેખા હોગ વહી જાન સકતા હૈ, કિ મહારાજ કે શરીર મેં ઉન દિનોં કૌન

દૈવી શક્તિ કામ કર રહી થી. વે નિરંતર મિટ્ટી ઢોતે રહતે થે. થકના તો કભી જાનતે હી નહીં થે, ગાંવોં કે મૂર્ખ લોગ ખૂબ કસ કર ટોકરી ભર દેતે ઔર કહતે–"બાબાજી, ઇસે ઉઠાઓ." મહારાજ હંસતે ઔર ઉઠાતે. સુબહ સે જો ઢોને લગને તો એકદમ શામ કો હી હટતે. બૈશાખ જ્યેષ્ઠ કી કડી દોપહરી નિરંતર મિટ્ટી ઢોને મેં હી સિર પર સે ઉતર જાતી.

એક દિન આપને પ્રતિજ્ઞા કી કિ બાંધ અમુક સ્થાન તક કલ તક ન બંધા તો મૈં ગંગાજી મેં ડૂબ કર પ્રાણ દે દૂંગા. સભી કો વિશ્વાસ હોગયા ઐસા હોના અસંભવ હૈ. મહારાજ અપની પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરેંગે નહીં. ઇસ સમાચાર ને ઉસ પ્રાંતભર મેં હલચલ મચાદી. સૈંકડોં ગાંવોં કે સ્ત્રીપુરુષ બાંધ બનાને મેં જુટ ગયે. મહારાજ બિના ખાયે ઔર બિના વિશ્રામ કિયે પૂરે ચોબીસ ઘંટે મિટ્ટી ઢોતે રહે. ઉષા કી લાલિમા કા અંત હોતે હોતે એક બડે જોર કા જયઘોષ હુઆ. નિર્દિષ્ટ સ્થાન તક બાંધ બંધ ગયા. ઇસ પ્રકાર મહારાજ કે પ્રાણોં કો બચતે દેખ સભી કો અપાર હર્ષ હુઆ.

બાંધ કા કામ ચલા પડા મિલોં મેં બંધ ગયા સંકડોં ધનિકોં કી સહાયતા ઔર સહાનુભૂતિ ભી સ્વયં હી પ્રાપ્ત હો ગઇ. તબ મહારાજ સ્વર્ગીય લાલા કુંદનલાલજી કો લેકર ચંદા કરને નિકલે. મહારાજ કે પ્રબલ પ્રતાપ કા પ્રકાશ તો ચારોં ઔર ફૈલ હી ગયા થા, સ્થાન સ્થાન પર ઉનકે યશસૌરભ કે ગીત ગાયે જાને લગે. બાત કી બાત મેં એક લાખ કે લગભગ ચંદા હો ગયા. કુછ હી કાલ મેં આઠદસ મિલ કા બાંધ બંધ ગયા. ફિર તો ગવર્નમેંટ ને ભી આગે કે બાંધ કો બંધવા દિયા. યદિ ગવર્નમેંટ ઇસે બંધવાતી તો દસબાર લાખ રુપયે સે કમ કા ઇસ્ટીમેટ ઇંજિનિયર ન બતાતે, કિંતુ મહારાજને તાલી બજાતે બજાતે હી ઇસ કામ કો કરા લિયા.

બાંધ બંધ જાને પર બંધે કે પાસ ઉનકે ભક્તોં ને એક કુટિયા બનવાદી ઉસકી ચહાર દિવાલી ભી પક્કી બન ગઇ. ભાંતિ ભાંતિ કે વૃક્ષ લગ ગયે. કુટિયા બડી હી સુંદર બની હો બડે બડે કમરે હૈં, એક છોટા સા જલ ઘર. આસપાસ મેં ભોજનાલય ઔર એક કુટી

ભી અલગ હૈ. સ્થાન બડા હી ભવ્ય હૈ. ગંગાજી કે બિલકુલ ગર્ભ મેં હૈ. પહિલે યહાં ગંગાજી કી પ્રબલ ધારા બહતી થી. અબ ભી બરસાત મેં ઇસકે ચારોં ઓર અથાહ જલ ભર જાતા હૈ. બાંધ પર ઘને સીસમ કે વૃક્ષ લગે હૈં. જો દેખને મેં બડે હી ભલે માલૂમ પડતે હૈં. કુટિયા કે સામને એક બડા ભારી કીર્તનભવન બન ગયા હૈ, જિસ મેં પાંચસો છસો આદમી આસાની સે કીર્તન કર સકતે હૈં. ઉસકે પાસ હી બાંધ કે ઉપર બીસ પચ્ચીસ કચ્ચી કુટિયાયેં હૈં જિન મેં ગંગાસ્નાનાર્થી ઓર ઉત્સવોં પર બાહર કે ભક્ત ઠહરતે હૈં. મહારાજ ચૈત્ર કી પૂર્ણિમા પર પંદરહ બીસ દિન કા બડા ભારી ઉત્સવ કિયા કરતે હૈં, જિન મેં સપ્તાહ તક અખંડ કીર્તન કથાં, રાસ, રામલીલા વ્યાખ્યાન અભિનય આદિ ભી હોતે હૈં.

ઇધર તીન ચાર વર્ષોં સે ઉત્સવ નહીં હુયે થે. મહારાજ બાંધ સે એકદમ ઉદાસીન હો ગયે થે, વહાં રહતે ભી નહીં થે. દો વર્ષ હુયે તબ પાંચ છ મહીને રહ કર મૈંને વહીં શ્રીચૈતન્ય ચરિતાવલિ કે પાંચોં ખંડ લિખ કર સમાપ્ત કિયે થે. ઉન દિનોં મહારાજ ગંવે મેં મૌન વૃત્તિ સે રહતે થે.

માઘ કે મહીને મેં મૈં પ્રયાગ મેં અપની સંખ્યાવટ કી કુટિયા કે નીચે બૈઠા થા, કિ સહસા મહારાજ વહાં પધારે. હમારે હર્ષ કા પારાવાર નહીં રહા. મહારાજ કી પરમકૃપા રહતી હૈ, કિ અયોગ્ય હોને પર ભી અસીમ કૃપા રખતે હૈં. મહારાજને પાંચસાત દિનોં તક સંખ્યાવટ કે નીચે હી રહને કી કૃપા કી કુછ ભક્તાં કે અસંત આગ્રહ કરને પર આપ બાંધ કી ઓર ચલે ગયે.

પિછલે ફાલ્ગુન કે કૃષ્ણપક્ષ મેં મહારાજ ફિર પધારે. આપને કહા-"ઉડિયા બાબા કી આજ્ઞા હૈ, અબ કે બાંધ પર ઐસા ઉત્સવ કરો જૈસા પહિલે કભી ન હુઆ હો. મહાત્માઓંકી સન્નિધિ મેં જો કાર્ય કિયા જાતા હૈ વહ હજારોં જપતપ સે શ્રેષ્ઠ હૈ. એક તો અલગ કથા સુનના, દૂસરે મહાત્માઓં કે સમક્ષ સુનના ઇસમેં જમીન આસ-માન કા અંતર હૈ. સભી બડે બડે મહાત્મા પધારેંગે તુમ ભી અવશ્ય ... આજ્ઞા શિરોધાર્ય કી મહારાજ ઉસી દિન "કલ્યાણ" સંપા-

દક શ્રીહનુમાનપ્રસાદજી પોદ્દાર કે પાસ ચલે ગયે.

બાત બહુત બડી હૈ, સ્થાન બહુત હી છોટા હૈ, અતઃ સંક્ષિપ્ત હી નહીં અતિ સંક્ષિપ્ત બિના કિયે કામ ચલને કા નહીં. પ્રયાગ સે શ્રીજયરામદાસજી 'દીન' ઔર ઉનકે ગુરુદેવ પૂજ્ય શ્રી નાગાબાબા ભી ઉત્સવ મેં પધારે થે. હમ ભી ઇનકે સાથ હોલિયે. બબરાલે સ્ટેશન સે બાંધ દસ-બારહ મિલ હૈ, કચ્ચા રાસ્તા હૈ, બૈલગાડિયાં ચલતી હૈં. મહારાજ ને ઉસ કચ્ચે બીહડ રાસ્તે મેં એક લારી મોટર ભી દૌડા રક્ખી થી. સ્ટેશન પર પચાસોં બૈલગાડિયાં ખડી થીં કોઇ ભી ઉત્સવ કે લિયે ઉતરે ઉસે સવારી તૈયાર મિલેગી. મહીને ભર તક યહી ગાડિયોં કા તાંતા રહા લગા. હાથી ઘોડે રબ્બે ઔર છકડે નિરંતર આતે જાતે રહતે થે.

સંકીર્તનભવન સે આગે બહુત સે તંબૂ તને થે, જિસમેં આસપાસ કે બહુત સે રઇસ સપરિવાર નિવાસ કરતે થે. ઉસકે સામને રેતી મેં સૈંકડોં ફૂંસ કી કુટિયા બનાકર એક બાડા બાંધ દિયા થા, ઉસ આશ્રમ કા નામ થા ભક્ત મંડલ. સંકીર્તન સદન સે મહારાજ કી કુટિયા કે લિયે જો રૌસ હૈ ઉસકે પૂર્વ કી ઓર એક છોટા સા આશ્રમ બનાયા થા ઉસકા નામ થા "પ્રેમધામ" ઉસમેં પંદરહ-બીસ કુટિયાં હોંગી. શ્રી. હનુમાનપ્રસાદજી પોદ્દાર અપને સાથિયોં કે સહિત ઉસી મેં ઠહરે થે. પશ્ચિમ કી ઓર ઐસા હી એક આશ્રમ થા ઉસકા નામ થા "આનંદાશ્રમ" જિસ મેં સૈકડો સાધુ સંન્યાસી ઔર વિરક્ત ઠહરે થેં. વૃંદાબન કે શ્રીગૌરાંગદાસજી મહારાજ ઉસી મેં થે. ભક્ત મંડલ સે બહુત દૂર પર મહારાજ ને અપની ઔર શ્રી સ્વામી કૃષ્ણાનંદજી અવધૂત એન. એ, કી દો કુટિયાં બનવાઇ થી.

મહારાજ કી પક્કી કુટિયા કે અહાતે મેં વિશેષ પ્રબંધ થા. (ઉનકે પીછે હી પંડાલ થા) શ્રી નાગાબાબાજી ઔર દીનજી, શ્રી ઉડિયાબાબા, સ્વામી શિવાનંદજી તથા હમ લોગ ઉસમેં ભીતર અલગ અલગ કમરોં મેં ઠહરે થે. મહાત્માઓં કે ભોજનો કા પ્રબંધ યહીં થા. સર્વ સાધારણ લોગોં કા ભોજન ભંડાર-ગૃહ મેં બનતા થા, જિસમેં હજારોં આદમી રોજ ભોજન કરતે થે. બાહર કે ભક્તોં મેં

અલિગઢ, દેહલી, બુલંદશહર, ખુરજા, બરેલી, હાથરસ, ચન્દૌસી, સહતા, મુરાદાબાદ, બદાયૂં, ફરુંખાબાદ, અજમેર આદિ સ્થાનોં કે બહુત સે ભક્ત ઔર ભક્તમંડલિયાં ઇકટ્ઠી હુઇ થી. પ્રાતઃકાલ સાત બજે સે દસ બજે તક રાસ હોતા થા. દસ સે અગ્યારહ બજે તક કીર્તન ગાયન, અગ્યારહ સે દો બજે તક ભોજન વિશ્રામ, દો સે પાંચ બજે તક કથા, વ્યાખ્યાન, સત્સંગ. રાત્રિ મેં આઠ બજે સે અગ્યારહ બજે તક ભજન, કીર્તન, ગાયન. ઔર પ્રાતઃ સાડેચાર સે સાડેપાંચ તક પ્રભાતી કીર્તન, સાયંકાલ કો એક ઘંટે કીર્તન, દોનોં સંધિયોં કે કીર્તન કીર્તનભવન મેં પ્રતિદિન હોતે થે. યહ નિયમ પ્રાયઃ હમેશા હી રહતા થા. સમય કી પાબંદી ભરસક કી જાતી થી. ઉત્સવ મેં ક્યા હુઆ, યહ તો અવર્ણનીય હૈ, કિંતુ ઇતના હી કહા જા સકતા હૈ, નિરંતર અમૃત કી વર્ષા હી હોતી રહતી થી, જો ભી ભક્ત વહાં ગયે, ઉન્હેં દિન–રાત્રિ કા કુછ પતા નહીં ચલતા થા. કિ કબ દિન હુઆ ઔર કબ રાત્રિ.

આગત મહાત્માઓં મેં શ્રી નાગાબાબા, શ્રી ઉડિયાબાબા, શ્રી ભોલેબાબા, શ્રી સંતરામજી, શ્રી સ્વામી શિવાનંદજી, શ્રી. સ્વ. કૃષ્ણાનંદજી, શ્રી જયરામદાસજી દીન, શ્રી મૌનીબાબાજી, શ્રી ગૌરાંગદાસજી કે નામ વિશેષ ઉલ્લેખનીય હૈં. પંડિત, ભક્ત, કીર્તનકાર, ગાયક ઔર અન્ય બહુત સે મહાનુભાવોં ને ઇસ ઉત્સવ કી શોભા બઢાઇ. પંદરહ દિનોં તક જંગલ મેં મંગલ રહા, બડા હી મનોરમ દશ્ય થા, ભક્તોં કા અપૂર્વ સમ્મિલન થા. કલિયુગ કા વહાં ભાન ભી નહીં હોતા થા. કીર્તનભવન મેં નિરંતર અખંડ કીર્તન હોતા રહતા થા, ઔર પંડાલ મેં કાર્યક્રમ અલગ ચાલૂ થા. વિશેષ ક્યા કહેં જો વહાં ગયા વહ ભી પછતાયા. ઔર ન ગયા વહ ભી પછતાયા. જાનેવાલા ઇસ લિયે પછતાયા કિ ઐસા સમાગમ ફિર શાયદ હી દેખને કો કભી મિલે ઔર ન જાનેવાલા ઇસલિયે કિ હા! હમ ન હુએ ઐસે સત્સમાગમ કે સમય.

('સંકીર્તન' માસિકના એક અંકમાંથી)

૧૧૪–मंत्र जाप मम दृढ विश्वासा

(લેખકઃ–શ્રી પં૦ સૂર્યપ્રસાદજી નાગર)

" बिनु बिस्वास भगति नहिं, तेहि बिनु द्रवहिं न राम "

વિશ્વાસ ભક્તિ કા એક મુખ્ય અંગ હૈ, બિના વિશ્વાસ કે ભગતિ (ભક્તિ) નહીં હોતી જિસકે બિના ભગવત કી કૃપા દુર્લભ હૈ ઔર

" राम कृपा बिनु सपनेहुँ जीव न लह विश्राम "

જિસ પ્રકાર નાભી મેં સ્થિત કસ્તૂરી કો ન જાનતા હુઆ મૃગ, ઉસ સુગંધ કે કારણ મસ્ત, લતાદ્રુમ, પલ્લવ આદિ સૂંઘતા ફિરતા હૈ ઔર ક્લેશ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ, ઠીક ઉસી પ્રકાર હમારા મન હૃદયકમલ મેં સ્થિત સુખ કી ખાન કો ન જાનતા હુઆ ઉસ સુખ કે આભાસ માત્ર કો, મૃગતષ્ણાવત્ કો ઢૂંઢતા હુઆ ઉસ સંસાર મેં નાના ક્લેશોં કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ. ઔર જિસ પ્રકાર મૃગ યહ જાન કર કિ સુગંધ કી ખાનિ મેરી હી નાભી મેં સ્થિત હૈ ઔર ઉસ પર વિશ્વાસ લાકર, સંપૂર્ણ દુઃખ સે છૂટ કર, એક હી સ્થાન પર સ્થિત ઉસ સુગંધ કા અક્ષય આનંદ નિત્ય હી લે સકતા હૈ ઠીક ઉસી પ્રકાર હમારા મન સરકાર કે ચરણોં કા, ઉનકી કૃપા કોરકા, ઉનકી વિરદાવલિ કા દૃઢ વિશ્વાસ કરકે ભક્તિપથ પર આરૂઢ હોતા હૈ ઉસે નિશ્ચય હી ભગવત્કૃપા પ્રાપ્ત હોતી હૈ ઔર ઉસકા મન જો કિ,

" ध्यानत ही निशिदिवस महशो "

ઉસી સમય સે સ્થિર હોકર પૂર્ણ શાંતિ યા અક્ષય સુખ કો પ્રાપ્ત હુઆ વિશ્રામ કો પાતા હૈ.

અતએવ "ગુરુ શંકર રૂપિણો" શંકરરૂપ સદ્ગુરુ કી શરણ જાકર સમ્યક્ પ્રકાર સે મંત્ર ગ્રહણ કરતા હુઆ, (મુમુક્ષુ) મંત્ર કા જપ કરતા હુઆ, મેરે મેં દૃઢ વિશ્વાસ રખતા હુઆ,

" मम पद मनहि बांध बटडोरी "

સબકી મમતા કા તાગ બટોરતા હુઆ મેરે હી ચરણોં મેં જો

"उलटा नाम जपत जग जाना ।
वालमीक भये ब्रह्म समाना ॥"

ઉલટા નામ જપતે હુએ ભી દૃઢ વિશ્વાસ રખતે હુએ, વાલમીક ઋષિ, શ્વપચ હોતે હુએ ભી બ્રહ્મ સમાન અથવા સ્વયં હી બ્રહ્મરૂપ હો ગયે. યહી જપ મેં અસાધારણ શક્તિ હૈ કિ જપતે જપતે સાધક સ્વયં નામી કે ગુણોં કો ધારણ કરતા હુઆ, તદ્રૂપ હો જાતા હૈ. "રામ" ઇસ મંત્ર કા જપ કરતે હુએ (યદ્યપિ ઉલટા હી કિયા) સ્વયં હી રમ ગયે ઔર બ્રહ્મરૂપ હો ગયે.

મંત્ર કી શક્તિ અસાધારણ હૈ "મંત્ર પરમ લઘુ જાસુ વશ, વિધિ, હરિ, હર સુર, સર્વ, મહા મત્ત ગજરાજ કહં વશ કર અંકુશ ખર્વ" જિસ પ્રકાર છોટા સા અંકુશ મતવાલે હાથી કો સરલતા સે બશ કરલેતા હૈ, ઇસી પ્રકાર હમારા મન મસ્ત હાથી હૈ, જો સબ જાનતા હુઆ ભી કુછ નહીં જાનતા, સબ દેખતા હુઆ ભી કુછ નહીં દેખતા, ઉસકો બશ કરને કા એક માત્ર ઉપાય સદ્‌ગુરુ કી કૃપા સે પ્રાપ્ત પરમ લઘુ મંત્ર હી હૈ, જિસકો જપતે જપતે યહ મસ્ત હાથી વત્ મન ધીરે બશ મેં આને લગતા હૈ. ઇસકી મત્તતા દૂર હોને લગતી હૈ, ઇસ મન કા મદ ઉતરને લગતા હૈ, ઔર પુનઃ વિશ્રામ પૂર્ણ વિશ્રામ કો પ્રાપ્ત હોના હૈ.

નામ કી મહિમા કયા હૈ, કિ—

"जपहुँ जाय शंकर शत नामा ।
होइय हृदय तुरत विश्रामा ॥"

હે નારદ (મેરે મેં દૃઢ વિશ્વાસ કરો) તુમ કેવલ શંકરજી કે સૌ નામોં કા જપ કરો તુમ કો તુરંત હી વિશ્રામ પ્રાપ્ત હોગા. અધિક નહીં કેવલ શંકર કે સૌ નામોં કા જપ, ઔર તુરંત, ઉસી સમય, ઉસી ક્ષણ તુમકો નિશ્ચય હી વિશ્રામ પ્રાપ્ત હોગા ઇસમેં સંદેહ નહીં હૈ. અતઃ નામજપ કી મહિમા વિલક્ષણ હૈ.

પુનઃ "નામ જીહ જપિ જાગહિં યોગી" નામ કા પ્રભાવ જપ હી દ્વારા સિદ્ધિ હોતા હૈ. ભગવત કે નામ કા જપ જિહ્વા દ્વારા કરકે સાધક જાગતા હૈ, વહ જાગના કયા હૈ ? કિ—

"मोह निशा सब सोवन हारा ।"

કિ મોહ કી રાત્રિ મેં યહ જીવ સો રહા હૈ ઔર—

"ज्ञानिय तबहिं जीव जड़ जागा ।
जब सब विषय विलास विरागा ॥"

અર્થાત્ વિષય મેં વિરાગ, ભગવત નામ કે જપ દ્વારા હી પ્રગટ હોતા હૈ યહ નિશ્ચય હૈ. અતઃ જપ ઇસ જડ જીવ કે ભવનિશા સે જગાને કા એક ઉત્તમ ઉપાય હૈ,

"मंत्र जाप मम दृढ़ विश्वासा ।
पंचम भजन सो वेद प्रकासा ॥"

ભગવાન મેં દૃઢ વિશ્વાસ કર કે મંત્ર કા જપ કરના પાંચવીં ભક્તિ હૈ. બિના શ્રવણ કે, બિના સત્સંગ કે ભક્તિ કી ઔર પ્રવૃત્તિ નહીં હોતી, 'અતિ હરિ કૃપા' હોને પર સત્સંગ પ્રાપ્ત હોકર ભગવત્ કે માર્ગ મેં ચલને કી ઇચ્છા હોતી હૈ. સત્સંગ મેં હરિકથા હૈ. ઉસકા સપ્રેમ શ્રવણ હી દૂસરી ભક્તિ હૈ. કથા સે ભગવાન મેં પ્રેમ હોતા હૈ, ઉનકા અનુભવ કરને કો જી ચાહતા હૈ તબ સદ્‌ગુરુ કી શરણ મેં જાકર ઉનકી સેવા હોતી હૈ જો તીસરી ભક્તિ હૈ. ભગવદ્-ભજન મેં રુચિ હોને પર, સ્વયં ઉનકી કૃપા કા અનુભવ કરકે, ઉનકે ગુણોં કો મુક્તકંઠ સે બિના કિસી કામના કે, પ્રીત્યર્થ ગાને કો જી ચાહતા હૈ. યહ ગુણ-ગાન હી ચૌથી ભક્તિ હૈ. ઇસ કે ઉપરાંત શાંતિ સે ઉન કે નામ કા જપ ઔર ઉન મેં દૃઢ વિશ્વાસ કર કે રહના. ઇસમેં ક્યા રહસ્ય હૈ યહ જ્ઞાત હો જાતા હૈ. જબ ઐસી રહનિ હો જાતી હૈ તબ હી પાંચવીં ભક્તિ કી સિદ્ધિ હોતી હૈ..

મંત્રજપ અસાધારણ સાધન હૈ. જપ યજ્ઞ ભગવાન કા રૂપ હી હૈ. "यज्ञानां जप यज्ञोऽस्मि" (ગીતા ૧૦-૨૫) મંત્ર કા પ્રેમ સહિત જાપ પરમ લાભ હૈ—

राम [illegible] पर तुलसी, नेह निबाहु ।
प[illegible] न[illegible] जीवन लाहु ॥
[illegible] (बरवै रामायण)

મંત્રજાપ પ્રેમ સે હોના ચાહિએ તભી વહ ઇષ્ટદેવ કે પ્રેમ કો ઉત્પન્ન કરતા હૈ. મનુ-શતરૂપાજી કે વિષય મેં યહ લિખા હૈ કિ—

द्वादश अक्षर मंत्रवर, जपहिं सहित अनुराग।
वासुदेव पदपंकरुह, दंपति मन अति लाग॥

ઇસસે યહી બાત ઝલકતી હૈ. પરંતુ પ્રેમ બિના વિશ્વાસ કે નહીં હોતા. બિનુ પરતીતિ હોઈ નહિ પ્રીતિ. ઇસસે ઇષ્ટદેવ મેં વિશ્વાસ હોના આવશ્યક હૈ. તભી સાધન કી સફલતા હૈ.

મંત્ર—જપ કોઇ તાંત્રિક ટોના ટટકા નહીં હૈ. વિશ્વાસ હી ઇસકી સફલતા કા રહસ્ય હૈ. જબ પ્રીત્યર્થં સ્વાભાવિક હી હૃદય સે પ્રિયતમ ભગવાન કા નામ નિકલે તભી જપ કી સાર્થકતા હૈ.

મંત્ર—જપ કિસી પ્રકાર ભી કિયા જાય તો ભી વહ હિતકર હી હૈ પર હર એક પ્રકાર કા મંત્રજપ ભક્તિ નહીં હૈ. વિશ્વાસ-પૂર્વક કિયા હુઆ જપ હી ભક્તિ હૈ. પ્રેમપૂર્વક શ્રદ્ધા સે કિયા હુઆ કર્મ હી ભક્તિ કા ઘોતક હો સકતા હૈ, બેગાર ટાલને, નેમ 'નિમ-ટાને', કામના-સાધને તથા અન્ય ઐસે કિસી પ્રયોજન સે કિયા હુઆ જપ હિતકર ભલે હી હો પર વહ (સ્વતઃ) ભક્તિ નહીં હૈ. ઇસ લિયે જો વિશ્વાસપૂર્વક જપ કરતા હૈ વહી પાંચવીં ભક્તિ કા અનુષ્ઠાન કરતા હૈ દૂસરા નહીં.

વેદ મેં ઇસ પાંચવીં ભક્તિ-દૃઢ વિશ્વાસપૂર્વક મંત્ર-જપ-પર પ્રકાશ ડાલા ગયા હૈ. પ્રાચીન ઉપનિષદોં મેં "ૐ" મંત્ર કી મહિમા સ્પષ્ટ લિખી હૈ. કઠ, ૧, ૨, ૧૫, મુંડક ૨, ૨, ૪, તૈત્તરીય, ૧, ૮, આદિ સ્થલોં મેં ઉપનિષદોં મેં "ૐ" કી મહિમા મિલતી હૈ. ધ્યાન કે સાથ જપ કરને કી બાત ભી કહી ગઇ હૈ. ઇસ પ્રકાર મંત્ર-જપ વેદોં મેં પાયા જાતા હૈ કઠોપનિષત્ મેં યહ ભી લિખા હૈ કિઃ—

नैव वाचा न मनसा प्राप्तुं शक्यो न चक्षुषा।
अस्तीति ब्रुवतोऽन्यत्र कथं तदुपलभ्यते॥
अस्तीत्येवोपलब्धव्यस्तत्त्वभावेन चोभयोः।
अस्तीत्येवोपलब्धस्य तत्त्वभावः प्रसीदति॥
(२, ६, १२-१३)

(ન વાણી સે, ન મન સે હી પ્રાપ્ત હોને યોગ્ય હૈ ન આંખોં કો હી દિખાઈ દેતા હૈ ઇસસે "હૈ" ઇસ પ્રકાર કહને વાલે (વિશ્વાસી) કો છોડકર દૂસરા ઉસે કૈસે પા સકતા હૈ ઔર ઐસા સમઝને સે હી (ઉસ) પુરુષ કી કૃપા હોતી હૈ.

ઇસસે વિશ્વાસ કી પરમાર્થ મેં જો આવશ્યકતા હૈ વહ સ્પષ્ટ હો જાતી હૈ. ઇસ તરહ યહ નિર્વિવાદ સિદ્ધ હૈ કિ વેદોં મેં વિશ્વાસપૂર્વક મંત્ર-જપ કે સાધન કા ઉલ્લેખ હૈ.

ભક્તિ-પ્રધાન રામ, કૃષ્ણ આદિ અવતારવિષયક ઉપનિષદોં મેં ભગવન્નામ કી મહિમા કા સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ હૈ ઔર કલિ સંતરણ ઉપનિષદ મેં તો—

हरे राम हरे राम राम राम हरे हरे ।
हरे कृष्ण हरे कृष्ण कृष्ण कृष्ण हरे हरे ॥

ઇસ મંત્ર કો હી કલિયુગ મેં તારક માના હૈ.

('શંકાસમાધાનાંક'માંથી

११५–एक भीख दो

(લેખકઃ–શ્રી. કૃષ્ણદત્ત ભટ્ટજી શાસ્ત્રી)

द्वार द्वार मैं तुझे मांगता, फिरता हूँ निज हाथ पसार ।
कोई देगा क्या प्रभु प्यारा, मुझको मेरा जीवनसार ॥
पूजा घरमें रल मिल तेरे, गीत जहां गाते भाई ।
धन दौलत की भीख मिली, पर तेरी भीख-नहीं पाई ॥
रोटी पैसा बटोरते हैं, नाम तुम्हारा लेले कर ।
कई पुजारी, कई भिखारी, औरों के जा जा कर घर ॥
नाम तुम्हारा मिल जाये यदि, है क्या जग का राज्य अखिल ।
अपना सब सर्वस्व सौंप कर, भीख तुम्हारी जाये मिल ॥

—चंद्रीधर विद्यालंकार

यह किस रदके मसीहा का मकां है?
जमीं जिसका चहारम आसमां है?

અરે, યહી તો હૈ હમારે અલબેલે પ્રિયતમ, પ્યારે માશૂક, સચ્ચે દિલવર કા મકાન! ઉસકે સિવા ઐસા વિશાલ ઔર સુંદર મકાન હો હી કિસ કા સકતા હૈ?

સચ્ચે પ્રેમી કો સંસાર કે કણ કણ મેં અપને પ્યારે કી હી રૂપમાધુરી દીખ પડતી હૈ. જિસ ઓર ઉસકી નજર જાતી હૈ ઉસી ઓર ઉસે ઉસકા પ્યારા ઔર ઉસકી કારીગરી દીખ પડતી હૈ. વહ પ્રેમોન્મત્ત હોકર ગા ઉઠતા હૈ, કિ—

कुछ न पूछो कि मुझे इश्क़ में क्या मिलता है ।
दर्द जब उठता है इक लुत्फ़ नया मिलता है ॥
ज़र्रे ज़र्रे से नुमायां है तेरी शाने वजूद ।
पत्ते पत्ते से तेरा यार ! पता मिलता है ॥
देख लो हाथ को दामन के मुक़ाबिल रखकर ।
खून आशिक़ से कहीं रंगे हिना मिलता है ।
दहर में, काबे में, मसजिद में, कलेसाओं में ।
हर जगह तेरी ही क़ुदरत का पता मिलता है ॥

નસીહત દેને વાલે લોગ ભી અજબ સનકી હોતે હૈં. સભી કો નસીહત દેને કો આમાદા હો જાતે હૈં. જાનતે હૈં કિ-પ્રેમી સ્વાર્થી જીવ નહીં હોતા, પ્રકૃતિ કે કણ કણ મેં ઉસે અપના પ્યારા દીખ પડતા હૈ. વહ તો જિધર દેખતા હૈ ઉધર પ્યારે હી કો મૌજૂદ પાતા હૈ. મગર યહ લોગ તબ ભી કાહે કો માનને વાલે. ફરમા હી ડાલતે હૈં, કિ—

तनहा न उसे अपने दिले तंग में पहचान ।
हर बाग़ में हर दश्त में, हर संग में पहचान ॥
बेरंग में, बारंग में, नैरंग में पहचान ।
मंज़िल में, मुक़ामात में हर संग में पहचान ॥
हर राह में, हर साथ में हर संग में पहचान ।
हर अज़्म इरादे में हर आहंग में पहचान ॥
हर आन में हर बात में हर ढंग में पहचान ।
आशिक़ है-तो-दिलदार को हर रंग में पहचान ॥

જનાબ! આપકે ફરમાને કે પેશ્તર હી ઇસ બાત કા વે અનુ-

બદ કર રહે હૈ. ઐસા ન હોતા તો ભલા શહીદ સરમદ ક્યોં કહતા, કિ—

फिदाये तो शवम् बिया बिया,
कि तो बहर-सूरते किमी आई,
मन तुरा खूब मीशनासम् !

અરે, પ્યારે દિલવર! મૈં કુર્બાન જાઊં તુઝ પર! આ, આ, તૂ ચાહે જિસ શકલ મેં, જિસ સૂરત મેં આયે. મૈં તુઝે ખૂબ પહચાનતા હૂં. આજ તૂ મૌત કી શકલ મેં આયા હૈ તબ ભી મૈં તુઝે બખૂબી પહચાન ગયા. બડા અચ્છા કિયા તૂને જો મેરા સર ઉડા દિયા વર્ના મૈં તો સર દર્દ કે મારે બડા બેચૈન થા. સારા કિસ્સા ખતમ હોગયા. પ્યારે! મૈં તેરે ઇસ અહસાન કા બડા શુક્ર ગુજાર હૂં.

सर जुदा कर्द अज़ तनम् शोखे कि बामायार बूद,
किस्सा कोतह कर्द वर्ना दर्दे सर बिसयार बूद !

જિસ દિન સરમદ કો બધ્યસ્થલ પર, કત્લગાહ પર લે જાયા જા રહા થા, ઉસ દિન સારા દિલ્લી શહર ઉસકે દર્શનોં કો ઉમડ પડા થા. ભીડ ઇતની અધિક થી કિ કન્ધે છિલે જા રહે થે, ઢૂંઢને પર ભી રાસ્તા ન મિલતા થા; માનો કિસી શહજાદે કી બારાત જા રહી હો. જનસમુદ્ર કા ન ઓર દીખ રહા થા ન છોર. આપ ઉસ સમય ભી પ્રેમમદ મેં મસ્ત હો અપને પ્યારે સે ફરમા રહે થે કિ—

बजुर्मे इश्के तो अम् सी मीकुशन्द ग़ोग़ापस्त,
तो नीज़ बरसरे बाम आकि खुश तमाशा पस्त !

પ્યારે! મુઝે તુઝ સે પ્રેમ કરને કે અપરાધ મેં કત્લ કિયા જા રહા હૈ. યહ સારા શોર ગુલ, કોલાહલ ઉસી કા હૈ. તૂ ભી અટારી પર ચઢકર દેખ તો-કૈસા બઢિયા તમાશા હૈ.

એક બાર એક ભક્ત કે ઝોંપડે મેં આગ લગી. આપ દૂસરી ઓર કી ચીજેં ઉઠા ઉઠા કર ઉસી મેં ડાલતે હુએ કહને લગે વાહ દિલવર! ખૂબ આયે! આજ અગ્નિ કે રૂપ મેં આએ. પર પ્રભો,

મેરી નજરોં સે કૈસે છુપે રહ સકતે હો? કિસી ભી સૂરત મેં આઓ મૈં તુમ્હેં બિના પહિચાને નહીં માન સકતા.

એક ભક્ત ઘૃઅ રોટી બનાકર ભોગ લગાને કો બૈઠને હી જા રહે થે કિ એક કુત્તા રોટિયાં મુંહ મેં દબાકર ભાગ ચલા. આપ ઘી કી કટોરી લેકર ઉસકે પીછે ચિલ્લાતે હુએ દૌડે—નાથ! રોટિયાં રૂખી હી હૈં જરા ઉન્હેં ચુપડ તો લેને દો! તબ ભોગ લગાના.

ભલા પ્રભુપ્રેમ કે ઐસે દીવાને ઘટ ઘટ મેં ઉસ સાંઇ કા દર્શન ન કરેંગે તો કૌન કરેગા? ઉન્હીં કા તો કહના હૈ કિ—

"जिधर देखता हुँ उधर तू ही तू है,
कि हरशय में जलवा तेरा हूबहू है। "

ઉમર ભક્ત ને કિસી ગુલામ સે જો કિ બકરી ચરાતા થા, પૂછા કિ—"તૂ એક બકરી મેરે હાથ બેચેગા?" ઉસને જવાબ દિયા કિ—"બકરિયોં કા માલિક દૂસરા હૈ, મુઝે તો ઇનકે ચરાને કા કામ સિપુર્દ હૈ." ઇસ પર ઉમર બોલે કિ—"ઇનકા માલિક યહાં તો નહીં દેખતા હૈ, ઉસસે કહ દેના કિ એક બકરી કો ભેડિયા ઉઠા લે ગયા." તબ ચરવાહે ને કહા, કિ—"જો બકરિયોં કા માલિક નહીં દેખતા તો ઘટ ઘટ વ્યાપી માલિક તો દેખતા હૈ." યહ સુનકર ઉમર રોને લગે ઔર ઉસકે માલિક કો બુલવાકર મુંહ માંગી મોલ દે ઉસ ગુલામ કો છુડા લિયા ઔર યહ કહકર વિદા કિયા, કિ—"જૈસે તેરી સચ્ચાઇ ને તુઝકો ઇસ ગુલામી સે છુડાયા હૈ, ઉસી પ્રકાર વહ પરલોક મેં ભી તુઝકો નરકોં કે ત્રાસ સે બચાકર સુખસ્થાન મેં અચલ બાસ દે."

ધન્ય હૈ ઐસે સૌભાગ્યવાન જો ઘટ ઘટ મેં ઇસી પ્રકાર અપને પ્રિયતમ કી રૂપમાધુરી કા દર્શન કિયા કરતે હૈં. ઐસે સીધે સાદે, ભોલે ભાલે સચ્ચે ભક્ત ભગવાન કો બહુત પ્રિય હૈં—

निरमल मन जनसो मोंहि पावा ।
मोहि कपट छल छिद्र न भावा ॥

ઐસે પ્રભુપ્રેમ કે દીવાને ભક્ત અપના સબ કુછ લુટા કર ભગવાન કે દ્વાર પર એક ભિખારી કે રૂપ મેં આ બિરાજતે હૈં ઔર પુકારને લગતે હૈં કિ—

महलों से लेकर छप्पर तक, नीचे से लेकर ऊपर तक,
क्या फूलों में क्या कांटों में, घोर तिमिर में या तारों में,
इस दुनिया में क्या है मेरा? सब कुछ तेरा सब कुछ तेरा!
मैं हूँ एक भिखारी तेरा ॥ १ ॥

जो देता है ले लेता है, और किसी को दे देता है,
सब कुछ वैसा ही रहता है, नहीं खजाना यह घटता है,
कहूँ किसे फिर है यह मेरा, सब कुछ तेरा सब कुछ तेरा!
मैं हूँ एक भिखारी तेरा ॥ २ ॥

अपने सारे साथी संगी, वसुधा जिनसे प्यारी लगती,
उनकी स्मृति भी मिट जाती है, अन्त शून्य में मिली जाती है,
मोह बंधे कह देते मेरा। सब कुछ तेरा सब कुछ तेरा!
मैं हूँ एक भिखारी तेरा ॥ ३ ॥

खाली आए खाली जाते, जैसे थे वैसे ही जाते,
जब जाते ऐसे ही जाते, लेकर साथ न कुछ भी जाते,
क्या है मेरा क्या है मेरा! सब कुछ तेरा सब कुछ तेरा!
मैं हूँ एक भिखारी तेरा ॥ ४ ॥

—वंशीधर विद्यालंकार

પ્રેમિયોં કો તો અપને પ્યારે કા દરબાન બને રહને મેં હી આનંદ આતા હૈ. કહને હૈં, કિ—

लाख सल्तनत से बढ़ कर है हमें पासबानी तेरी।

ઇસકે અલાવા હમારી ઔર કોઇ ઇચ્છા હી નહીં હૈ—

कोई आरजू हमें नहीं है, एक चाह जानी तेरी।
कुछ न चाहिये, चाहिये सिर्फ महेरबानी तेरी ॥

—प्रताप नारायण

હમારા તો કેવલ તુમ સે વાસ્તા હૈ, ઔરોં સે હમેં ગરજ હી ક્યા? હમારે તો જો કુછ હો સો તુમ્હીં હો. તુમ્હીં પર હમ અપના સબ કુછ નિસાર ચુકે. અબ હમ દૂસરોં સે કોઇ સરોકાર રકખેં હી ક્યોં? અબ તો તુમ્હીં હી હમારે એક માત્ર અવલંબન હો. અબ ? મૈં તો—

वारि चुकी मन मोहन पै मन,
आनन्दकन्द निहार चुकी री ।
धारि चुकी उर सांवरि मूरति,
लोक के लाज विसारी चुकी री ॥
जारि चुकी कुल कानि भटू अब
नीको वुरो तो विचारी चुकी री ।
डारि चुकी गल बांही कुमार के,
प्रानन को बलिहार चुकी री ॥
—श्री पति

અબ તો તેરે હી હાથ નિભાહ હૈ! ચાહે માર ચાહે જિલા હમ તો અપના ફર્જ અદા કર ચુકે! અબ તૂ ચાહે જો કુછ કરે ઠુકરાદે યા પ્યાર કરે, હમેં ઇસ સે કોઈ મતલબ નહીં. હમ તો તુઝે અપના સબ કુછ દે ચુકે, ખુદ સ્વયં ભી તેરે હો ચુકે. અબ હમેં—

किसी की पर्वा नहीं रहीं,
सब से टूटा अब नाता है ।
तुम्हीं हो सब कुछ छोड़ कर,
तुम्हें कौन कह जाता है ॥
वेवकूफ कोई इधर उधर फिरते मारे मारे होंगे ।
किसी तरह से हम अब, तुमसे न कभी न्यारे होंगे ॥

હમને તો જિસ દિન અપના સબ કુછ તુમ્હારે ચરણોં પર ન્યોછાવર કિયા થા ઉસી દિન સાફ સાફ કહ દિયા થા, કિ—

ક્યોં ? પ્યારે જીવનધન! તુમ્હારે ચરણારવિંદોં પર મૈં યહ અપના જીવન ભેંટ ચઢા રહા હૂં. નાથ! ઇસે સ્વીકાર કર અનુગ્રહિત કરો. સ્વામિન્! લો મેરે યહ હાથ, અબ સે યે કેવલ તેરી આજ્ઞાકારિતા મેં હી ચલે, તેરી ભ્રુકુટિ કે હી ઇશારે પર નાચે. અબ તક મેરે જીવન કે ન જાને કિતને અમૂલ્ય ક્ષણો, ઘટીં, મહીનોં તથા વર્ષોં કા ઉપયોગ વ્યર્થ સારહીન કાર્યોં મેં હોતા રહા હૈ, પર નાથ! અબ તો કૃપા કર ઐસા કરો કિ ઇસ જીવન કે જો ક્ષણ શેષ રહ ગયે હૈં—

ઉન કા ઉપયોગ અબ કેવલ તેરી અખંડ ઉપાસના, પૂજા ઔર પ્રાર્થના મેં હી હો. લો દેવ! મેરે યહ પૈર, યે અબ સે કેવલ ઉસી માર્ગ પર ચલેં જિસ પર તૂ ચલાના ચાહે. સ્વામિન્! લો મેરી યહ વાણી ઔર હો, મુઝે ગાને–અબ કેવલ અપને માલિક હી કે ગીત. યહ હોંઠ અબ સે કેવલ તેરે સંદેશોં સે પૂર્ણ રહેં મેરે પ્યારે માલિક! મેરે પાસ જો કુછ ધન દૌલત હૈ, રુપયા–પૈસા હૈ વહ સભી તુમ્હારે ચરણોં મેં નિવેદિત હૈ, મૈં અબ ઉસકી સૂરત ભી નહીં દેખના ચાહતા. મુઝે અબ એક કાની કૌડી કી ભી જરૂરત નહીં. અપની તુચ્છ બુદ્ધિ ભી મૈં હે પ્રિયતમ! તુમ્હેં ભેંટ કર રહાં હૂં. જૈસા ચાહો ઇસ સે કામ લો. નાથ! સબ કુછ જબ તેરે ચરણોં પર ન્યોછાવર કર રહા હૂં ફિર મેરી ઇચ્છા કી બાત હી ક્યા હૈ? ઇસે ભી તૂ અપની ઇચ્છા બના ડાલ. દિલવર, યહ હૃદય તુમ્હેં કૈસે અર્પણ કરું, અરે! યહ તો તુમ્હારી હી ચીજ હૈ ઇસ લિએ નાથ! ઇસે તુમ અપના શાહી સિંહાસન બના ડાલો તભી ઠીક રહે. પ્રેમ તો મુઝ મેં હૈ હી ક્યા? તો ભી, જો કુછ થોડા બહુત હૈ ઉસે ભી મૈં તેરે ખજાને મેં દાખિલ કર રહા હૂં. અબ મૈં અપની કહી જાને વાલી સારી ચીજેં તુમ્હેં દે ચુકા. કેવલ યહ 'મૈં' હી રહ ગયા હૈ અબ ઇસે ઔર કહાં લેજાઉં? જૈસે તૂને ઔર સબ ચીજેં સ્વીકાર કર મુઝે અનુગ્રહિત કિયા હૈ ઉસી ભાંતિ ઇસે ભી સ્વીકાર કરને કી દયા દિખા. અબ સે મુઝે ઢૂંઢને વાલે તુઝ મેં હી મુઝે પાજાંય યહી વિનય હૈ.

અબ ભલા, બતાઓ નાથ! કિ મુઝે તુમ્હારા દર્વાજા છોડકર ઔર કહાં ઠિકાના હૈ? અતઃ અબ હમને ભી નિશ્ચય કર લિયા હૈ કિ તુમ ચાહે હમેં લાખ સમઝાઓ, મારો, પીટો, નારાજ હો–કુછ ભી કરો હમ અબ યહાં સે ટસ સે મસ હોને વાલે જીવ નહીં. અબ તો હમ તુમ્હારે દર્વાજે પર ધૂની રમા બૈઠે. અબ ભલા કિસી મેં ક્યા તાકત જો હમેં યહાં સે હટા સકે. સ્વયં તુમ ભી અસમર્થ રહોગે, ક્યોંકિ, હમને જિસ તાર કો પકડ રક્ખા હૈ તુમ તો સ્વયં હી ઉસમેં બંધે બધે ફિરા કરતે હો. યહ તાર હૈ બડા મહીન મગર કામ ઇસકા ઉતના હી બડા હૈ. ઇસકી શક્તિ અપાર હૈ, તભી તો

રસનિધિ ને કહા હૈ કિ—

या झीने हित तार में वल पैतो अधिकाय ।
अखिल लोक को ईसहू यासों वांध्यो जाय ॥

ઇસલિયે સમઝ રકખો કિ તુમ્હારી સભી કોશિશેં બેકાર જાયંગી. તુમ હમેં જિતના સતાઓગે હમેં ઉતના હી અધિક મજા આયગા. ક્યોંકિ.

मिली वह दर्द में लज्जत, कि जख्मे दिल पै गर कोई ।
छिडकता है नमक तो हम, उसे मरहम समझते हैं ॥

ઈસલિયે તો—

मुजरिमे इश्क़ के अरमान निराले देखे,
जुर्म का हौसला बढ़ता है सज़ा पाने से ।

અચ્છા હૈ, અબ હમ ભી દેખતે હૈં—

जफ़ायें तुम किये जाओ, वफ़ायें हम किये जायें,
हमें भी देखना यह है कि कितने बेवफ़ा तुम हो ।

અબ તો હમ તુમ્હારે દર્વાજે પર અડ ગએ હૈં. ક્યોંકિ હમેં પૂરા ભરોસા હૈ, કિ—

मेरे शाहे खूवां ! कभी तेरे दर से,
सदा कोई मायूस जाता नहीं है ।

ક્યા હમારે ઉપર હી તુમ્હારી દયાદૃષ્ટિ ન હોગી ? ઐસા તો તુમ્હારે દરબાર મેં બે ઇન્સાફ ન હોના ચાહિયે. દયાસાગર કે નાતે તો તુમ્હારા ફર્જ યહી હૈ, કિ—

मानिये कहना दरे दौलत पै रहने दीजिये ।
हम ग़रीबों से है सारी वादशाही आपकी ।

નાથ, હમારી ભિક્ષા યહી હૈ, ક્યા ઇતની છોટી સી ભીખ ભી તુમ ન દે સકોગે ?

हर सुवह उठके तुझसे मांगूं हूँ मैं तुझी को,
तेरे सिवाय मेरा कुछ मुद्दआ नहीं है ।

—अकवर

('સંકીર્તન'ના એક અંકમાંથી)

૧૧૬–સંતોની જીવંત વાણી

મનુષ્યના મનમાં આવતા સામાન્ય વિચાર અને સ્ફૂર્તિના ખળભળાટમાં ઉદ્‌ભવતા વિચારો વચ્ચે હમેશાં ઘણું અંતર હોય છે અને તે બરાબર છે. સપાટ જમીનવાળા પ્રદેશમાં થઇને શાંતપણે વહેતી નદીના પહોળા પ્રવાહમાં ઊંચા ઊંચા પર્વતો વચ્ચેની સાંકડી ખીણોમાં થઇને એક ખડક પરથી બીજા ખડક પર છલંગો મારતી ધો ધો વહેતી નદીનું જોસ ક્યાંથી હોય ? મોર હમેશાં ટહુકે છે, પણ આષાઢ મહિનાનો કાળો મેઘ દૂર ચડી આવેલો જોઈ જ્યારે તે ઊંચી ડોક કરી ' મે આવ ' ' મે આવ ' કરી ટહુકવા લાગે છે, તે વખતે તેનો એ કેકારવ વધારે ઉન્નત, વધારે આનંદ આપનારો અને વધારે મીઠો હોય છે ! તેટલોજ ફેર સામાન્ય વિચારોમાં અને સ્ફૂર્તિ થઈ આવવાથી તન્મય થઈ ગયેલા અંતઃકરણમાંથી વિનાપ્રયાસે નીકળતા વિચારો વચ્ચે હોય છે. સામાન્ય વિચારો વિચારશક્તિથી ગમે તેટલા ભરપૂર હોય, તોપણ અંતઃકરણમાં સ્ફૂર્તિની ગેરહાજરીને લીધે તેમાં ચેતના, તેજ, પ્રતિભા કે જુસ્સો હોતાં નથી ! જે વખતે આત્મા ઊંઘતો હોય છે અને વિવેકબુદ્ધિ ઠંડું ગળેલા સાપની પેઠે મંદ થયેલી હોય છે, તેવા વખતમાં જન્મ પામેલા વિચારોમાં તેજસ્વિતા ક્યાંથીજ આવે ? એકાદ વિષયનો વિચાર કરતાં કરતાં એની જોડે તન્મય થઇ જઇને આપણે જ્યારે બોલવા લાગીએ છીએ, ત્યારે આપણા મનમાં વિચારો જેટલા જોરથી દોડવા લાગે છે, તેટલા હમેશાં આવે છે કે ? સામાન્ય વિચારો વચ્ચે અને સ્ફૂર્તિથી આવતા વિચારો વચ્ચેનો આ ફેર કાયમનો છે. સ્ફૂર્તિના વિચારમાં ચૈતન્ય હોય છે, સ્ફૂર્તિના વિચારમાં તેજસ્વિતા હોય છે. સ્ફૂર્તિના વિચારમાં મૂએલાંને સજીવન કરવાની, કરમાયેલાંને ખીલવવાની શક્તિ હોય છે. સ્ફૂર્તિના વિચાર ઊંઘતા અંતઃકરણને જગાડીને ઉન્નતિ અને કલ્યાણને માર્ગે દોરે છે; સામાન્ય વિચારોમાં એ શક્તિ હોતી નથી અને તેથીજ કાળના ઘસારામાં બહુ દિવસ ન ટકતાં તે ભુલાઇ–ભૂંસાઇ જાય છે.

પરંતુ સ્ફૂર્તિના વિચાર મરતા નથી, ભૂંસાતા નથી. સ્ફૂર્તિના વિચાર ચિરંજીવ છે. બુદ્ધ, ખ્રિસ્ત, મહંમદ, શંકરાચાર્ય એ સૌને મર્યાં આજ કેટલાએ જમાના વીતી ગયા પણ એમણે દુનિયાને દાન કરેલા વિચારો મૃત્યુ પામ્યા નથી. એ વિચાર અમર છે. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ એકે યુનિવર્સિટીના ગ્રૅજ્યુએટ નહોતા. એ સત્પુરુષને પૂરું લખતાંવાંચતાં પણ આવડતું નહોતું, પરંતુ અંતઃકરણમાં આધ્યાત્મિક સ્ફૂર્તિનો સૂર્ય ઊગવાથી તેમના વિચારોનાં કિરણ એટલે દૂર સુધી અને એટલી તેજસ્વિતાથી પ્રકાશ્યાં કે હિંદુધર્મની અને વેદાંતની મશ્કરી કરનારા અને ડૉલરને (ત્રણ રૂપિયાની કિંમતવાળો અમેરિકામાં ચાલતો સિક્કો) દેવ માનનારા અમેરિકન લોકો પણ એમની ભક્તિ કરવા લાગ્યા. એનુંજ નામ સ્ફૂર્તિ. સ્વામી વિવેકાનંદ અને સ્વામી રામતીર્થ ઉપદેશદાન દઇને આ દેશનું થોડામાં થોડા વખતમાં વધારેમાં વધારે કલ્યાણ કરી શકયા તેનું પણ ખરું કારણ શું? તેમના વિચારોમાં વહેતી સ્ફૂર્તિજ. એવા જીવનદાયક સ્ફૂર્તિના સાક્ષાત્ અવતાર જેવા સંતોનો એક એક શબ્દ તેજથી તપતા સૂર્યના એક એક કિરણ જેવોજ હોય છે. સ્ફૂર્તિની વાણી એ જીવંત વાણી છે. એવું જીવંતપણું એમની વાણીમાં હતું, તેથીજ તેમના વખતમાં–અને અત્યારે પણ–કરોડો લોકો એમના વિચાર વાંચી કે બીજાની પાસેથી આસ્થાપૂર્વક સાંભળીને નવું જીવન મેળવે છે. પોતાનો ઉદ્ધાર કરી લે છે. ધન્ય એવા સંતોને!

ભારતના યુવાનો! સ્ફૂર્તિના વિચાર હમેશાંજ બહુ સુંદર હોય છે એ ખરું; પણ તેમાંએ કેટલાક વિચાર એટલા તો મોહક, એટલા તો તેજસ્વી અને હૃદયમાં ચેતનની જ્યોત પ્રગટાવનારા હોય છે કે, ગમે તેટલી વાર વાંચીએ, ગમે તેટલી વાર સાંભળીએ છતાંએ મન તૃપ્ત થતું નથી. જેમ જેમ તેનો રસ ચાખીએ, જેમ જેમ તેમાંની કર્ણપ્રિયતાના સૂર સાંભળીએ, તેમ તેમ મન એ તરફ વધારે ને વધારેજ આકર્ષાય છે અને આપણા વિચારોને નવું જીવન મળી ચિત્તવૃત્તિ ઉલ્લાસપૂર્ણ રહેવા લાગે છે! વ્યવહારમાં–પછી એ વ્યવહાર નાનો હો કે મોટો હો, એક વ્યક્તિનો હો કે આખા રાષ્ટ્રનો

હો–દુઃખના પ્રસંગ તો આવવાનાજ. નાના વ્યવહારની મુશ્કેલીઓ નાની, મોટાની મોટી; પણ મુશ્કેલીઓના કાંટા વિનાનો આ જગતમાં એકે વ્યવહાર નથી. મુશ્કેલીઓ વડેજ આપણા પ્રયત્નોની કસોટી થાય છે, આપણું સામર્થ્ય વધે છે એ ખરું; પણ એ મુશ્કેલીઓને વખતે ઉદ્વેગ, ભય, નાઉમેદી અને દુર્બળતાની થપાટો મનને વાગ્યા વિના રહેતી નથી. માન–અપમાનના, સંકટના, નાઉમેદીના, દુઃખના પ્રસંગ આ સંસારમાં કોના પર નથી આવતા! અને તે વેળાએ કોનું મન ખિન્ન નથી થતું? આ સંસારમાં ગૂંચવાયેલા સૂતરના કોકડા જેવા વાંકાચૂકા વ્યવહારને ઉકેલવામાં સૌ કોઇને દુઃખનાં દર્શન થાય છે; સૌ કોઇને જાનૈયા–માંડવિયાને માગે આવતાં ફટાણાંની પેઠે ભલાભૂંડા શુકન સાંભળવા પડે છે અને એવે વખતે સૌ કોઈ ખિન્ન થાય છે. સૌ કોઇ સંસારને ખારોઝેર કહી–કાંટાભર્યો કહી–નિંદે છે. સંસારનાં સુખદુઃખ, માનઅપમાન, સિદ્ધિ–અસિદ્ધિને સરખાંજ ગણનારા સત્પુરુષોની વાત જુદી. એમને એમનાજ ગજ વડે માપવા જોઇએ. આપણી અજ્ઞાનભરી ટૂંકી નજરનો ગજ એમને ન પહોંચે. પણ એવા અલૌકિક સંત પુરુષોની બરોબરી સંસારના અનેક ખારાખાટા વ્યવહારમાં રાતદિવસ ઝૂઝતો સામાન્ય મનુષ્ય શી રીતે કરી શકે? સારાંશ એજ કે આંગળીને ટેરવે ગણી શકાય એટલા, એવા વિરલા સંતો અને સત્પુરુષોને છોડી દઇએ તો ઘણાખરા મનુષ્યો વ્યવહારની ખડતલતાથી કંટાળતા અને ખિન્ન થયેલા નજરે પડે છે. આવા પ્રસંગો જીવનમાં જ્યાં ત્યાં, ચારેમેર, ડગલે ડગલે, પથરાયેલા છે. તેથી એવે પ્રસંગે દુર્બળતાથી ડૂબતા મનને આશા અને ઉમેદનું અમૃત જેવું મીઠું દૂધ પાઇ પુનર્જીવન બક્ષનારી કામધેનુ સંતોની અમોઘ, ઓજસ્વી, અમૃતઝરતી અનુભવની વાણીજ છે! શ્રીમત્ સ્વામી વિવેકાનંદ, સ્વામી રામતીર્થ, શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ વગેરેનાં સ્ફૂર્તિદાયક, ચેતનાદાયક બોધવચનોને હૃદયમાં સતત ગુંજતાં કરી એના મહામંત્રોના પડઘા આપણામાંથી ઉઠાવવા એજ દુઃખનું મોટામાં મોટું ઔષધ છે. સંતોના સ્મરણમાત્રથી દુઃખ ઊભું રહેશે નહિ. એ સંતોને

ફક્ત તસવીર તરફ નજર કરતાંની સાથેજ હૃદયમાંની બધી દૂબળી મનોવૃત્તિઓ હાર થઇ જાય છે. તેમનું મુખકમળ આપણા અંતરમાં ઓજસ ઉત્પન્ન કરે છે. અંતઃકરણમાં આખા જગતને બાથ ભીડી પ્રેમને તાંતણે બાંધે એવડા વિશ્વપ્રેમની છાપ ઊઠે છે. ઓછણતાની કલંકમેશ ધોવાઇ જઇ હૃદયમાં સ્ફૂર્તિનો ઝરો ધો ધો વહેવા લાગે છે, ઉત્સાહ દાબ્યો દબાતો નથી, જીવન સમાવ્યું સમાતું નથી અને સ્વામી વિવેકાનંદ કહેતા તેમ આપણા હૃદયમાં આત્મકેસરી ગર્જવા લાગે છે! અહાહા! કેટલો એ સંતોની શક્તિનો પ્રભાવ! એમની શક્તિનો મહિમા આપણાં જેવાં ક્ષુદ્ર મનુષ્યો શો ગાશે? અને ગાય તોપણ કેટલોક? નિરાશ થયેલા, દુર્બળ બની ગયેલા, સંકટો અને મુસેહલીઓથી ગળી જઇ હિંમત હારી બેઠેલાં મનુષ્યો! દુઃખથી તપેલા મનને શાંત કરવા, હૃદયમાં ચેતના રેડી અખૂટ સામર્થ્યનો ઝરો ઉત્પન્ન કરવા અને ચિત્તને ઉત્તેજન આપી ઊંચે ઊંચે દોરી જવાના હેતુથી એ સંતશિરોમણિના જીવંત બોલ ખાસ ચૂંટી કાઢી તમારા તાપત્રયનું નિવારણ કરવા તમને મોકળે હાથે વહેંચવાનું યોજ્યું છે. તમારાં જીવનને સાત્ત્વિક ઓપ આપીને અનંત સુખના અધિકારી બનાવનારી અને હેતથી હૈયા સાથે ચાંપી તમારાં થાકેલાં મનને પ્રેમથી પંપાળનારી આ તમારી સંતત્રયીરૂપી માતા અહીં તમને કેડે લેવા ઉત્સુક છે! આ સત્પુરુષત્રયીનું સ્મરણ કરો, આ જનનીત્રયના મોં તરફ જુઓ. ભગવાન પાર્થસારથિનું પુણ્યપાવન નામ ઉચ્ચારો અને પછી આ અમૃતસંજીવની માત્રા પીઓ! તમારાં દુઃખમાત્ર મીણની પેઠે ઓગળી જશે. તમારો આત્મા જાગ્રત થશે, તમારું સામર્થ્ય વધશે અને "तेषामहं समुद्धर्ता मृत्यु संसार-सागरात्" એ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું વચન તમારી આંખ સામે તરી આવી તમારાં જીવન આ સંસારસાગરની પાર કરવા જેટલા, એટલુંજ નહિ પણ તે યશસ્વીપણે પાર કરવા જેટલા અધિક ક્ર્તૃત્વશાળી તમે ખાતરીથી બનશો! સંતોની–સત્પુરુષોની–વાણીનો પ્રભાવજ એવો છે. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તમને જાગૃત અને જીવનપૂર્ણ કરો એજ પ્રાર્થના!

(૧) દુઃખ અને નિરાશાના મારા વચ્ચે હિંમત હારી જઇને પાછા ફરવું એ નામર્દાઇ છે. જે જે કંઇ બને છે તે બધું સારાને માટેજ છે એવો દઢ ભરોસો-શ્રદ્ધા રાખીને ઈશ્વરની ઇચ્છાને મૂંગે મોઢે માન આપ. 'આમ કેમ થયું?' અને 'ફલાણું તેમ શા માટે થયું જોઇએ?' એવી ચોવટ કરીશ મા! મુશ્કેલીઓ આવશે, મન પાછું હઠશે પણ જગજ્જનનીના ઉપરની શ્રદ્ધા ડગવા દઇશ મા "मय्येव मन आधत्स्व, मयि बुद्धिं निवेशय ॥" એવો ઉપદેશ જે સારથિએ અર્જુનને કર્યો તેનેજ સાદ કર!! એજ તને પણ આ દુષ્કર માયાના મેળામાંથી સુખનો માર્ગ દેખાડશે! જા! આ ક્ષણેજ એ પાર્થસારથિના મંદિરે જા! એટલે એ અનાથનો બેલી, અશરણોનો શરણ, જેણે ગોકુળમાં સરળ મનના ગોવાળિયાઓની સોબત સ્વીકારી રક્ષા કરી, જે અતિથિરૂ ગ્રહકને ગાઢ આલિંગન આપતાં અચકાયો નહિ, જેણે બુદ્ધાવતારમાં વેશ્યા અંબપાલીના આમંત્રણને પ્રસન્નમુખે સ્વીકારીને તેનો ઉદ્ધાર કર્યો, જેણે સમાજમાં સૌથી તુચ્છ ગણાતા ભક્તોની ખાતર અવતાર લીધા અને જેણે ભક્ત નરસૈયાનાં બધાં સંકટ પોતાને માથે ઓઢી લઇ તેનું આખું સંસારશંકટ ચલાવ્યું, એ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જરૂર તને સહાય કરશે.

(૨) સત્ય, પ્રેમ અને લાગણી એ ત્રણ ગુણ તમારા અંતઃકરણમાં વસ્યા પછી તમને હરાવવાની આખા બ્રહ્માંડમાં કોઇની શક્તિ નથી. તમારા અંતઃકરણમાં ખરી લાગણી છે? મૃત્યુની પણ ફકી પરવા ન રહે એટલી નિઃસ્વાર્થતા તમારામાં આવી છે? લોકકલ્યાણના આ પવિત્ર કાર્ય ઉપર તમારી અનન્ય ભક્તિ-અસીમ અનુરાગ છે? તો બેફિકર રહો! મોત કે બીકના બાઉથી બીશો મા! ચલો, 'સહુ ચલો જીતવા જંગ' જુઓ કર્તવ્યન બ્યૂગલો વાગતાં સંભળાય છે, બોલતો, ચાલતો સમાજનારાયણ તમારી સેવા-પૂજાની અપેક્ષા રાખે છે, આગળ ચાલવા માંડો તમારા દઢ આત્મનિશ્ચયની સામે હિમાલય જેવડા ઊંચા અને આભ જેવા અનંત પ્રતિબંધો પણ જોતજોતામાં પીગળી જશે.

(૩) જે પોતાનીજ ખાતર આ સંસારમાં જીવે છે તે જીવ

મૂએલોજ છે; જે જગતના કલ્યાણની ખાતર-માનવજાતિના ઉદ્ધારની ખાતર-મરે છે એજ ખરો ચિરંજીવ!

(૪) અગણિત દુઃખથી ભરેલા આ ભયંકર સંસારસાગરમાં રહીને એક હાથે આંખના આંસુ લૂછતાં લૂછતાંજ બીજા હાથ વડે જે લોકોને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવે તેજ ખરો પુરુષ!

(૫) જ્યાં દુનિયા વાહ વાહ કરે અને તાળીઓ વગાડી શાબાશી આપે ત્યાં તો એકાદી 'હરખાની મા' એ હજાર ઠેકાણે શૂરવીરતા દેખાડશે! પરંતુ લોકોની નિંદાસ્તુતિની લેશ પણ દરકાર ન કરતાં જે સદાકાળ સુકૃત કરતો રહે છે એજ ખરો પરમાર્થી!

(૬) ઉદાસીનો રાહુ તમારા ચિત્તને ગળે, ત્યારે નિરાશાથી નંખાઈ જતા ના. એમ ને એમ થોડાક દિવસ જવા દો એટલે તમને એની મેળેજ લાગશે કે તમારો અંતરાત્મા જાગૃત થઇ તમારામાંજ વનરાજ કેસરીનું સામર્થ્ય ઉત્પન્ન થયું છે.

(૭) વૃત્તિઓ દુઃખભાર તળે છુંદાઈ નિચોવાઇ ગયા સિવાય કર્તવ્ય-જાગૃતિ થતી નથી. માથા ઉપર માર્યા વિના સાપ ફેણ માંડી ખડો થતો નથી.

(૮) વિપન્નાવસ્થા મોટી શાળા છે. સાધુપુરુષો અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એ શાળામાં ભણે છે. પ્રચંડ શક્તિવાળા આ આખા વિશ્વના ચૂરેચૂરા થઇ જાય તોપણ ન ડગે એવી અતુલનીય ઇચ્છાશક્તિ આ શાળામાં ભણીનેજ સંપાદન કરી શકાય છે.

(૯) સૌ કોઇ પોતાને હાથે રોપેલાં ઝાડને પોતાના દેખતાં ફળ આવેલ જોવા ઇચ્છે છે. પણ જગત એવાંજ 'ઉદરભરુ' લોકોથી વસ્યું હોત તો 'રામાયણ' નું ઝાડ પૃથ્વી ઉપર હોત નહિ. 'ખ્રિસ્ત' 'નાનક' ઇત્યાદિ સંતોના મહાપ્રયત્નોનાં ફળ તેમને પોતાને ચાખવા મળ્યાં કે?

(૧૦) ભિન્ન ભિન્ન પરિસ્થિતિમાં મનુષ્યની નીતિ અને કર્તવ્યની ભાવનાઓમાં પણ ફેર પડે છે. એ ફેર ઓળખીને તદનુરોધે જે વર્તે છે, તેજ જીવનકલહમાં સદાએ સરસો થઇ રહે છે.

(૧૧) એકજ સ્થિતિને વળગી રહેવું કિંવા એકજ સ્થિતિને ચિરકાળ ટકાવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો એજ બધી અધોગતિનું મૂળ છે. વૃદ્ધિ અને વિકાસની આડે હાથ દઇ મનુષ્ય પક્ષપાતથી અંધ થતાંજ સર્વ પ્રકારનાં દુઃખ દોડી આવે છે.

(૧૨) જ્યાં બુદ્ધિ પણ હાર ખાઇને હતાશ થાય છે, ત્યાં પ્રેમ જય મેળવે છે.

(૧૩) વિષયના મોહથી જે જિતાતો નથી તે નિઃસંશય આખા જગતને જીતશે. પાવિત્ર્ય વિના શૌર્ય નથી પાવિત્ર્ય વિના ઐશ્ય નથી, પાવિત્ર્ય વિના શાંતિ નથી, પાવિત્ર્ય વિના વિજય નથી!

(૧૪) શુદ્ધ બુદ્ધિ, વિશાળ દૃષ્ટિ. "अव्यापारेषु व्यापार" ન કરવાનો નિશ્ચય, બીજાના દોષ ક્ષમાદૃષ્ટિ રાખી ગળી જવા, મનની તત્પરતા, એ બધા સદ્‌ગુણોનું અવલંબન કરી લોકોનો પ્રેમ સંપાદન કરવો અને તે ટકાવી રાખી તેમને ઉન્નતિપંથે લઇ જવામાં રત રહેવું એ એક રાષ્ટ્રીય તપજ છે.

(૧૫) પ્રેમતત્ત્વનું અવલંબન કરીને સદાકાળ વર્તવાથી નાશનું પર્યવસાન પણ તત્કાળ ખરા લાભમાં થાય છે.

(૧૬) શુદ્ધ હેતુ પર્વત જેવડી અડચણોના પણ ચૂરા કરી નાખી આગળ જાય છે.

(૧૭) અખૂટ ધૈર્ય, તીવ્ર કર્મબુદ્ધિ અને ઉજ્જવળ ચારિત્ર્ય એ ત્રણ વિજયના ત્રિકોણની ત્રણ બાજુઓ છે.

(૧૮) સંસારમાં ભોગવવાં પડતાં વિવિધ દુઃખોનું કારણ 'મનના સમતોલનો અભાવ' જ છે. પર્વત ઉપરની સાંકડી કેડી ઉપર કિંવા સરકસમાંના તાર ઉપર ચાલતાં જેમ શરીરનો તોલ સંભાળવો પડે છે, તેવી જ રીતે મનનું ઇશ્વર તરફ રહેનારું ગુરુત્વ મધ્ય જ્યારે ચળે છે ત્યારેજ દુઃખના ડુંગર તૂટી પડે છે.

(૧૯) અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરવા સારુ અને પાશવવૃત્તિ ઉપર વિજય મેળવવા સારુ ચાર વસ્તુઓ બહુજ જરૂરી છે. (૧) આ[illegible] (૨) સત્ય આચરણ (૩) ભૂતમાત્ર પર નિષ્કામ પ્રે[illegible]

અને (૪) નિષ્કામ આચરણ.

(૨૦) જીવનના તમામ દરવાજા ઉપર "ખેંચો" એમ લખેલું છે. પણ તે બરાબર ન સમજ્યાથી તમે "ધકેલવા" લાગો છો, તો દરવાજો કેવી રીતે ઊઘડે વારુ? ધકેલવું એટલે બુદ્ધિવાદ કરવો અને ખેંચવું એટલે બીજાઓનાં અંતઃકરણને પ્રેમ વડે સ્વાધીન કરી લેવાં એ છે. ('ચિત્રમય જગત્'ના એક અંકમાંથી)

૧૧૭–भक्तिरसामृत

રામકો ગુલામનામ રામ બોલા રામ રાખ્યો,
કામ ઇહૈ નામ દ્વૈ હૌં કબહુઁ કહત હૌં;
રોટી લૂંગા નીકે રાખે આગેહુ કહૂ વેદ ભાખે,
ભલો હ્વૈ હૈ તેરો તાતે આનંદ લહત હૌં.

શ્રીભક્તશિરોમણિ ગોસ્વામી તુલસીદાસજી કહે છે કે, હું પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીરામચંદ્રનો સેવક છું તથા મારા ગુરુદેવે મારું નામ પણ રામબોલાજ રાખ્યું છે, તેથી મારું કામ એજ છે કે, હું આ અમૃતમય બે અક્ષરોના રામનામને હમેશાં લીધા કરું છું. મારા સ્વામી મને ખાનપાન આપે છે અને હું મોજ કરું છું અને હવે આગળ પણ મારું કલ્યાણ થશે કારણ કે હું રામભજન કરું છું. સમસ્ત વેદ અને પુરાણો ભવિષ્ય સુધરવાની આ રીતને ટેકો આપે છે. મારા આ લોક અને પરલોક બન્ને સુધરી રહ્યા છે તેથી મારો હર્ષ સમાતો નથી.

બાંધ્યો હૌં કરમ જડ ગરમ ગૂઢ નિગડ,
સુનત દુસહ હુતો સાંસતિ સહત હૌં;
આરત અનાથ નાથ કૌશલપાલ કૃપાલ,
લીન્હોં છીનિ દીન દેખ્યો દુરિત દહત હૌં.

આ પહેલાં હું ભયંકર કર્મબંધનોના અભિમાનની બેડીમાં બંધાયલો હતો અને અસીમ યાતનાઓ ભોગવી રહ્યો હતો. અંતે

११८–शानी इच्छा छे ?

(લેખકઃ–શ્રી. દીવાન મહેશચંદ્રજી આર્ય)

૧. જો મારવાની ઇચ્છા હોય તો વિષયવિકારોને માર.
૨. જીતવાની ઇચ્છા હોય તો ઇન્દ્રિયોને જીત.
૩. ખાવાની ઇચ્છા હોય તો અભિમાન અને ક્રોધને ખા.
૪. પીવાની ઇચ્છા હોય તો બુદ્ધિરસ પી.
૫. પહેરવાની ઇચ્છા હોય તો ભલાઇનો પહેરવેશ પહેર.
૬. આપવાની ઇચ્છા હોય તો નીચી નજરે આપ અને ભૂલી જા.
૭. જવાની ઇચ્છા હોય તો પવિત્ર સ્થાનોમાં જા.
૮. લેવાની ઇચ્છા હોય તો મોટાઓના આશીર્વાદ લે.
૯. આવવાની ઇચ્છા હોય તો નિર્બલની મદદે આવ.
૧૦. તોબાહની ઇચ્છા હોય તો બુરાઇઓ અને અત્યાચારોથી તોબાહ કર.
૧૧. બોલવાની ઇચ્છા હોય તો મીઠું બોલ.
૧૨. તોળવાની ઇચ્છા હોય તો વાત ને તોળ અને બરાબર તોળ.
૧૩. જોવાની ઇચ્છા હોય તો આદિકાર અને અનાદિકારને જો.
૧૪. સાંભળવાની ઇચ્છા હોય તો ઈશ્વરની પ્રાર્થના અને નિર્બળોનો અવાજ સાંભળ.
૧૫. રોવાની ઇચ્છા હોય તો ખરાબ આચાર પર રો.
૧૬. હસવાની ઇચ્છા હોય તો પોતાનાં પાપ પર હસ.

('વૈદિકધર્મ' માસિકના એક અંકમાંથી)

११९-उत्तम सलाह

(લેખકઃ—શ્રી. પીતાંબરદાસ અર્જુનજી વારડે)

૧. મારવા ચાહો તો ખોટી કામનાઓને મારો.
૨. જીતવા ચાહો તો તૃષ્ણાઓને જીતો.,
૩. ખાવા ચાહો તો ક્રોધની વખતે ગમ ખાઓ.
૪. પીવા ચાહો તો ઈશ્વરના નામજપનું શરબત પીઓ.
૫. પેહેરવા ચાહો તો ભક્તપણનું અંગરખું પહેરો.
૬. દેવા ચાહતા હો તો નીચી નજર કરીને બે બાજુ ભૂલી જાઓ.
૭. લેવા ચાહતા હો તો સૌના આશીર્વાદ લો.
૮. જાવા ચાહતા હો તીર્થસ્થળોમાં જાઓ.
૯. આવવા ચાહતા હો તો દુઃખિયાઓની સહાયમાં આવો.
૧૦. છોડવા ચાહતા હો તો પાપ અને દુરાચારોને છોડો.
૧૧. બોલવા ચાહતા હો તો મીઠાં મધુરાં વેણ બોલો.
૧૨. તોળવા ચાહતા હો તો વાતને તોળો અને બરોબર તોળો.
૧૩. જોવા ચાહતા હો તો પોતે પોતાનેજ જુઓ.
૧૪. સાંભળવા ચાહતા હો તો ઈશ્વરની પ્રશંસા અને દુઃખિયાઓના પોકારોને સાંભળો.
૧૫. સ્વકર્તવ્ય બજાવશો તો સંસારભરની ખુશી તમારીજ છે.

ઉત્તમ કલ્યાણનાં સૂત્રો

૧. શ્રીભગવાન સર્વશક્તિવાન છે.
૨. શ્રીભગવાન સર્વાંતર્યામી છે.
૩. શ્રીભગવાન સૌના સ્વામી છે.
૪. શ્રીભગવાન પરમ દયાળુ છે.
૫. શ્રીભગવાન સૌના સુહૃદ છે.
૬. શ્રીભગવાન સત્યસંકલ્પ છે.

૭. શ્રીભગવાનની સામે કોઇ એક પગલું ભરે છે, તો ભગવાન તેની સામા દોડી આવે છે.

૮. શ્રીભગવાન અમારું નિત્ય કલ્યાણ કરે છે.

૯. શ્રીભગવાનનું સ્મરણભજન કરવામાંજ આપણા જીવનની સાર્થકતા છે.

૧૦. ભજનસ્મરણ કરવાથી ભગવાનની દયાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે.

૧૧. ભજનસ્મરણ કરવાથી મોટાં પાપ ભગવાનની કૃપા વડે સહેજે વિલાઇ જાય છે.

૧૨. ભજન કરવાથી ચિત્તમાં શાંતિ અને આનંદનો અનુભવ થાય છે.

૧૩. ભજનથી ભગવાનનો પ્રેમ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૪. ભગવદ્પ્રેમ એજ જીવનનો પરમ પુરુષાર્થ તથા સાધન છે.

૧૫. ભજન વિશ્વાસ વગર બનતું નથી.

૧૬. વિશ્વાસ સત્સંગ કર્યા વિના બંધાતો નથી.

૧૭. સત્સંગ અને વિશ્વાસ (શ્રદ્ધા) જામે ત્યારેજ ખરું ભજન થાય છે.

૧૮. સત્ પરમાત્માનું નામ છે. અર્થાત્ જ્યાં પરમાત્માનું રહસ્ય, પ્રભાવ, ગુણ, લીલાની ચર્ચાઓ થતી હોય એ સત્સંગ છે.

૧૯. ભગવત્મહિમાના ગ્રંથો વાંચવા એ પણ સત્સંગ છે.

૨૦. સત્સંગમાં જે ઉપદેશ મળે તે ધારણ કરવો જોઇએ.

૨૧. અંતઃકરણ સાફ રાખવું, કદાચ મેલજમાવ થયો હશે તો ત્યાં ઉપદેશ ઠેરશે નહિ.

૨૨. મેલનો નાશ કરવા માટે ભગવદ્નામના જપ કરવા જોઇએ.

૨૩. ભગવદ્નામજપ કરવાથી તે મેલ એવી રીતે તરત બળી રાખ થઇ જાય છે, કે જેવી રીતે સૂકું ઘાસ અગ્નિ લાગવાથી.

૨૪. સત્સંગ અને નામજપ બન્ને સાથેજ હોવાં જોઇએ.

૨૫. નામજપથી મેલ નાશ પામશે અને સત્સંગથી ભ્રમ દૂર થશે, એટલે ભગવાનમાં વિશ્વાસ બંધાશેજ.

૨૬. વિશ્વાસ બંધાતાં શ્રદ્ધા વધતી જશે.

૨૭. વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધાથી ભગવદ્ભજન ઊંચા ભાવનું થશે.

૨૮. આદરબુદ્ધિ, પ્રેમબુદ્ધિ, નિષ્કામભાવ, ધ્રુમ રાખવો. કદીએ મૂલ મળે પણ વેચવો નહિ. જીવનનો બધો સમય અને બધાં કાર્યોમાં ભજન થતું રહે એજ ભજનનો ઉચ્ચભાવ છે.

૨૯. એવા ભાવભજન થકી સતત ભગવદ્પ્રેમની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૩૦. ભગવદ્પ્રેમ અને ભગવાનમાં કંઇ ભેદ નથી.

૩૧. ભગવદ્પ્રેમની પ્રાપ્તિથી ભગવાનનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે અને મનુષ્યજીવનની સફળતા એમાંજ છે.

('વિશ્વજ્યોતિ'ના એક અંકમાંથી

૧૨૦-परमार्थ वाक्यावलि

(લેખકઃ—શ્રી. ઊંડાણનો ઉપાસક)

અખિલ વિશ્વમાં માત્ર એકજ પરમાત્મતત્ત્વ સમાન રીતે પ્રસરેલું છે.

ઈશ્વરના વિરાટસ્વરૂપમાં આપણી પૃથ્વી રાઇના દાણા જેવડી પણ ન ગણાય.

જ્યાં આ વિશાળ પૃથ્વીજ એક રાઇના દાણા જેવડી છે, ત્યાં તેમાંના એક જીવની શી વિસાત?

ઈશ્વરની અનંતતાનો વિચાર કરતાંજ આપણી અલ્પતા જણાઇ આવશે.

આપણી બુદ્ધિમાં ઈશ્વરની અનંતતાનો ખ્યાલ થશે, ત્યારેજ અહંકાર મલિન થઇ જશે.

ઈશ્વરને મેળવવા માટે આપણે નાનામાં નાના હોવાનો ભાવ ધરવો પડે છે.

ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરતી વેળા આપણે તેના બાળક છીએ એમ અવશ્ય માનવું.

પ્રાર્થનાકાળે આપણે એક મોટા મનુષ્ય, ભક્ત કે મહંત છીએ એ ભાવ દૂર કરવો.

મોટાપણાનું ભાન સર્વદા તજી ન દેવાય તો પ્રાર્થનાકાળે જરૂર તજી દેવું.

ઈશ્વરની પ્રાર્થનામાં રહેલું ગૂઢ તત્ત્વ જેણે જાણ્યું છે, તેનાથી તે વિના ન રહેવાય.

ખાધા વિના એક દિવસ ચલાવી લેવાશે પણ પ્રાર્થના કર્યા વિના ભક્તથી નહિ રહેવાય.

પ્રભુની પ્રાર્થનાનું સામર્થ્ય દસ્ય દારૂગોળાના બળથી અનંતગણું વધારે છે.

હૃદયમાં ગલીપચી થવા માંડે ત્યારે જાણવું કે પ્રભુની પ્રાર્થના સાચી થાય છે.

કુટુંબની જંજાળમાં રહીને પણ પ્રભુને જાણવા હોય તો સત્સંગનું સેવન કરવું.

સંસારમાં અનેરા સુખનો અનુભવ લેવા માટે કાટુંબિક પ્રાર્થના દાખલ કરવી

સવારસાંજ પ્રાર્થના કરવાનો સમય ન મળે તો સાંજના અડધો કલાક નિયમ કરો.

આઠ દિવસ પ્રાર્થના કર્યા પછી તેનું રહસ્ય દરેકને અંતરમાં દેખાવા લાગશે.

દિવસભરનો કજિયોકંકાસ, ઉદ્વેગ પ્રાર્થનાના અડધા કલાકમાં ધોવાઈ જશે.

અડધા કલાકમાં એકાદ મિનિટ પણ જો સાચી પ્રાર્થના થઈ તો મહાન ફળ મળશે.

જેને પ્રભુ કરતાં જગત પર પ્યાર વધારે હોય છે, તે પ્રાર્થનાનું રહસ્ય નથી સમજી શકતો.

પ્રાર્થનામાં આનંદાનંદની સ્થિતિ આવે તે પૂર્વે વિરહવેદના અનુભવાય છે.

હૃદય પીગળીને આંખમાંથી આંસુ પડવા માંડે એ વિરહની પ્રાર્થનાનો સમય છે.

નયનાશ્રુઓ પ્રભુના વિરહથી અસ્ખલિત રીતે વહે છે, એ સાધકની પ્રાર્થના છે.

જ્ઞાનીની પ્રાર્થનામાં વિરહભાવ નથી હોતો, પણ પ્રભુમિલનથી આનંદાનંદ હોય છે.

અદ્વૈતભાવની સ્થિતિમાં પ્રાર્થના નથી હોતી, પણ કેવળ સ્વરૂપમાં નિમગ્નતાજ હોય છે.

('વિશ્વજ્યોતિ'ના એક અંકમાંથી)

૧૨૧–જીવનસૂત્રો

(સંગ્રાહકઃ–શ્રી. દામોદર ગો. શાહ)

સૃષ્ટિમાં જેટલા અણુઓ છે તેટલા માર્ગ પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે છે; પણ તે સર્વમાં સેવા એ સર્વોત્તમ અને ટૂંકામાં ટૂંકો માર્ગ છે.

ડિગ્રીઓ માણસના નામને દીપાવે છે, પણ માણસને તો ગુણ દીપાવે છે.

નિરાશા એ નરમાં બીજું તત્ત્વ છે, તે કાઢી નાખે ત્યારેજ નર સાચો 'નર' થાય.

ઊગતો સૂર્ય, ફૂટતું યૌવન અને પ્રકટતો પ્રેમ કયે વખતે પોતાનું રૂપ બદલશે તેની ખબર પડી શકતી નથી.

પૈસો ઉદરનિર્વાહનું સાધન છે, સાધ્ય નથી.

પહેલો પ્રયત્ન, પછી સફળતા. પ્રયત્નની શરૂઆત અને સફળતા વચ્ચે સહન કરવાનું આવેજ. એ સહન કરવા તૈયાર નથી, તે સફળતા મેળવી શકતો નથી.

પ્રેમમાં દૃઢ શ્રદ્ધા અને પોતાના સ્વાર્થ ઉપર વિરાગ કે બેદરકારી હોય તોજ સ્નેહ નભી શકે છે.

ચડતી અને પડતી સર્વની છે. આજે જે ચડે છે તેજ કાલે

પડે છે; કારણ જે પડે છે તેજ આગળ ચઢે છે. તેમાં અંતરની સ્થિરતાનેજ જાળવવાની છે.

શરીરને ટકાવી રાખવા માટે જરૂરના હોય તેટલાજ ભોગ્ય પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ.

પોલાદી લોખંડની સાંકળના બંધન કરતાંએ વધારે જબ્બર બંધન રૂઢિનું કહેવાયું છે. હિત જરાએ જળવાતું ન હોય અને હાનિ ઉઘાડી હોય છતાં એવી અનિષ્ટ રૂઢિઓને માણસો વળગી રહેતા જોવાય છે. તેથીજ ઉન્નતિ આઘી ને આઘી રહેવા પામે છે.

ધર્મને પાયમાલ કરનાર ધનનો દુરુપયોગ છે; ધર્મને આબાદ કરનાર વૈરાગ્ય છે.

તૃષ્ણાની કોઠી કોઇથી ભરાઈ છે ?

અમૃત વાવો તો અમૃત ઊગે; ઝેર વાવો તો ઝેર ઊગે.

આ સૃષ્ટિચક્ર છોકરાની રમતમાં ઊછળતા દડા જેવું છે. દડો ફેંક જમીનને અથડાય એટલે પાછો ઊંચો ઊછળેજ અને ઊંચે ચઢ્યા પછી પાછો ઊંચે ન જાય, તેમ ત્યાં ને ત્યાં પણ નજ રહે, પણ પાછો પૃથ્વી પરજ પડે. દુઃખ પણ આ પ્રમાણે શિખરે ચઢ્યા પછી ઓછું થાયજ.

પ્રયત્નનું બળ થોડું નથી.

ખોટા કામને મુલતવી રાખતાં શીખવું.

જો ઇન્દ્રિયો અને મન વશ હોય તો પરમાત્માનું ધ્યાન બધાથી વધારે કલ્યાણનું ઉત્તમ સાધન છે.

હવાના ફેરફારથી ચામડી એકસરખી રાખવી હોય તો વેસેલાઇન તેલ, કોલ્ડક્રીમ વગેરે ઉપચાર છે; તેમજ નસીબરૂપી હવાના ફેરફારમાં મનની સ્થિતિ સરખી રાખવા માટે દૃઢતા, ધૈર્ય, સહનશીલતા વગેરે ઉપચારો આવશ્યક છે.

જગત દુઃખી છે, કેમકે વર્તમાનનું સુખ તે સમજી શકતું નથી.

ઊઠતાં, બેસતાં, ચાલતાં, દરેક વખતે નામનો જપ કરવામાં આવે, નામને કદી પણ ન ભુલાય; આ ભગવદ્પ્રાપ્તિનો બહુજ સહેલામાં સહેલો ઉપાય છે.

દ્વેષનો બદલો દ્વેષથી ન લેતાં પ્રેમથી લેવો.

શાંતિ અને પ્રેમ આરોગ્યતા આપનાર છે.

કુમળું હૃદય એક પાસ કમળથી પણ કોમળ અને બીજી પાસ વજ્રથી પણ કઠિન હોઈ શકે છે.

જ્યારે વિનાશકાળ આવે છે, ત્યારે માણસની બુદ્ધિ ભ્રમિત થઈ જાય છે ને પોતે જે કરે છે તે સારું જ કરે છે એમ માની વિનાશકાળની નજીક ને નજીક જાય છે.

દરેક મનુષ્યનું ભાગ્ય તેના પોતાના હાથમાં છે.

એક માત્ર ભાગ્યને ભરોસે રહી પુરુષાર્થ કરવાનું ત્યાગો નહિ.

અવિચળ સુખ લેવાં હોય તો નિષ્કામ કર્મ કરવાં.

મા, મિત્ર, બહેન અને કંઇક ચોથું-એ મળી એક 'ગૃહિણી' થાય એજ ખરી ગૃહિણી છે.

વિદ્યા, વિનય અને વિવેક મેળવી દાન, દયા અને દીનતાનો ઉપયોગ કરવો.

કોઇ પણ કાર્ય કરતી વખતે સામાની સ્થિતિમાં પોતાને મૂકી દેવાની ટેવ પાડવી.

જગતમાં છતાં જગતથી દૂર રહેવું એ સુખનો ઉત્તમ ઇલાજ છે.

વિનયશીલ, શાંત, ગૃહકાર્યમાં કુશળ અને યોગ્ય રીતે બાળકોની સંભાળ લેનારી સ્ત્રી વંદ્ય છે.

સ્ત્રીઓ પોતાનું કર્તવ્ય બરાબર ઓળખશે એટલે તેઓને જોઈતું સ્વાતંત્ર્ય કેમ મેળવવું તેનો માર્ગ પણ જડશે.

વિચાર કરનારાં અને કાર્ય કરનારાં માણસો જુદી જુદી કોટિનાં છે. એકને દેશકાળ સાથે બહુ થોડો સંબંધ છે; અન્યને પગલે પગલે દેશકાળનો વિચાર કરવો પડે છે.

ખરું સુખ આત્મપ્રતિષ્ઠામાં નહિ, પણ આત્મોત્સર્ગ અથવા આત્મવિસર્જનમાં છે. વિષયનાં સુખ તથા ધનની તૃષ્ણા જીવને રખડાવે છે.

એમ. એ. ની ડિગ્રી મેળવવી સહેલી છે, પણ સજ્જનતાની ડિગ્રી મેળવવી અઘરી છે. પરિશ્રમ કરતા રહો તો ઈશ્વર જરૂર મદદ કરશે; પ્રયત્ન ન કરનારનો અવાજ ઈશ્વર પણ સાંભળતો નથી.

ભૂલ થાય એ માણસનો સ્વભાવ છે. ભૂલ સુધારવી એ માણસનો ધર્મ છે. જેણે ભૂલ કરી નથી તે દેવ છે. જે ભૂલ સુધારતો નથી તે પશુ છે.

તમારું મગજ શાંત રાખો. કામ સંબંધે બડબડાટ ન કરો. સૌંદર્યવતી વસ્તુથી આપણે આકર્ષાઇએ એ નબળાઇ છે. એ આકર્ષણ કરતાં વધુ પ્રબળ આકર્ષણથી જે ન અંજાય એ બળવાન છે. એકવાર જેના તરફ આકર્ષણ થયું તેનેજ ચાહવું, તેનેજ પૂજવું, તેનીજ સાથે જીવન ગુજારવું, એ સાચો પ્રણય છે.

તમારામાં હિંમત, હોંસ તથા ઉત્સાહ હશે તો તમે ફતેહ પામશો.

કંટાળવું એ માણસનો સ્વભાવ છે, પણ તેમ ન થાય તેની સાવચેતી રાખી ગમે તેવો સમય સુખમાં કાઢવા કોશિશ કરવી.

માણસના વિચાર બદલાવાજ ન જોઇએ એવો નિયમ નથી.

જ્ઞાનદાન એ અન્નદાન તથા વિદ્યાદાન કરતાં મોટું છે.

હમેશાં નિયમસર થોડું થોડું કરતા રહેજો.

પ્રસન્ન મુખથી પ્રયત્ન કરો; ઉન્નતિનું દ્વાર પ્રયત્ન કરનારને માટે ખુલ્લું છે.

દુનિયામાં કોઇ માણસ બીજાના ઉપર ઉપકાર કરે છે એમ કદાપિ માનવું નહિ.

ભય-જોખમ એ આપણી કલ્પનાનુંજ ફળ હોય છે, માટે તેનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવું નહિ.

તમારા કામની યોજના તૈયાર કરો અને પછી તેને વળગી રહો. અડચણો કે સરળતાના પ્રસંગો આવે તેમાંએ તે કાર્ય સતત ચલાવ્યા કરો.

તમે જે કાંઇ કરશો તેનાં ફળ તમારે પોતાને ભોગવવાનાં છે.

ઉત્સાહ અને ખંતની આગળ કોઇ પણ કામ અઘરું નથી.

જે કામ તમે હાથમાં લો-આરંભો, તેનું પરિણામ સારું કે નરસું ન આવે ત્યાંસુધી એ મૂકી દેવું નહિ.

વેપાર કે નોકરીમાં જે માણસ સત્યને વળગી રહેશે, તે આ દુનિયામાં પૈસેટકે સુખી થશે; એટલુંજ નહિ પણ પરલોકમાં તેના

આત્માનું પણ કલ્યાણ થશે, કારણ કે સત્ય એજ ધર્મ છે.

પરમેશ્વર હાથથી નહિ, પણ આશિષથીજ મદદ કરે છે; એ આશિષને લાયક બનવાનું કામ આપણે શિર રહે છે.

સ્વરૂપનું જ્ઞાન એ સમગ્ર સુખનું મૂળ છે.

જેણે મોટું કામ સાધવું હોય તેણે કાયર થવું નહિ.

ભલું કહેવા કરતાં ભૂરું કહેલું એ શું સારું નથી?

જીવન ગમતા અને ન ગમતા-રસાર્દ્ર અને સુક્કા-પ્રસંગોની સાંકળથી બંધાયેલું છે.

ઈશ્વરે માનવીને, જગતમાં પોતાને માટે શું શું થઇ રહ્યું છે તે જોવા, જાણવાની શક્તિ આપી હોત, તો દુનિયાના ઘણા ગોટાળાનો નાશ થાત.

અનિષ્ટ ભાવિના પડછાયા ઘણી વખત વર્તમાનકાળ સુધી લંબાય છે; દુઃખદ ભાવિની પગલીઓના પડઘા ઘણી વખત આગળથી ગાજતા હોય છે; આંખ હોય તે જુએ છે, કાન હોય તે સાંભળે છે ને જ્ઞાન હોય તે સમજે છે.

જેમના પ્રતિ રામ કૃપા કરીને જુએ છે, તેમને કોઇ પણ વિઘ્ન અડચણ કરી શકતું નથી.

કળિયુગમાં રામના નામરૂપ કલ્પતરુ કલ્યાણના નિવાસરૂપ છે.

આપત્તિ આવતાં મનુષ્યની બુદ્ધિ આપોઆપ ખીલી ઊઠે છે.

જ્યારે તમને લાગે કે, તમારી શારીરિક ને માનસિક શક્તિઓ દુનિયામાંનું તમારું સ્થાન ટકાવી રાખવા જેટલી બળવાન નથી, ત્યારે તમારી જિંદગીને નિર્મૂલ્ય ગણીને ફેંકી દેજો.

લાખ વાતની એક વાતઃ—

સૂતો માણસ સાત લાખ વિચારો કરે તો તે નકામા છે, તેમ બેઠો માણસ બોતેર લાખ વિચારો કરે તે પણ નકામા છે, જ્યારે—

ઊભો માણસ એક વિચાર કરે તે ઘણોજ કામનો છે; કારણ કે જે ઊભો થઇને કામે લાગે તેજ ઉન્નતિ મેળવી શકે છે.

('વિશ્વજ્યોતિ'ના એક અંકમાંથી)

૧૨૨-ત્રિપુટી

૧. ત્રણ પ્રકારની વાતોથી સદા દૂર રહો. (૧) પોતાની તારીફ, (૨) બીજાની નિંદા અને (૩) પરદોષદર્શન.

૨. ત્રણ વાતો બરાબર ધ્યાનમાં રાખી વર્તનમાં મૂકો. (૧) ઈશ્વરસ્મરણ, (૨) બીજાનું સન્માન અને (૩) પોતાના દોષ જોવા તે.

૩. ત્રણ વાતો સદા વિચારો. (૧) પ્રભુપ્રેમ કેવી રીતે મેળવી શકું? (૨) દુખિયાંનાં દુઃખ કેવી રીતે દૂર થાય? અને (૩) હૃદય પાપશૂન્ય-પાપથી રહિત કેવી રીતે કરી શકું?

૪. ત્રણ પ્રવૃત્તિથી સદા દૂર રહો. (૧) પરચર્ચાથી, (૨) વાદવિવાદથી અને (૩) નેતાગીરી-આગેવાનીપણું લેવાથી.

૫. ત્રણ ઉપર હમેશાં દયા રાખો. (૧) અબળા પર, (૨) વિકળ-ગાંડા મનુષ્ય પર અને (૩) રસ્તો ભૂલેલ પર.

૬. ત્રણનાં ઉપર કદીએ દયા ન કરવી, (૧) પોતાનાં પાપ ઉપર, (૨) આળસ ઉપર અને (૩) પોતાની ઉચ્છૃંખલતા, ઉદ્દતાઇ ઉપર.

૭. ત્રણ બાબતો પર કાબૂ રાખો. (૧) મન, (૨) ઇન્દ્રિયો અને (૩) જીભ.

૮. ત્રણથી હમેશાં છેટે રહો. (૧) અહંકારથી, (૨) મમતાથી અને (૩) આસક્તિથી.

૯. ત્રણ ઉપર સદ્દભાવ રાખો. (૧) ઈશ્વર પર, (૨) સદાચાર પર અને (૩) ગરીબો પર.

૧૦. ત્રણથી સદા ડરતા રહો. (૧) અભિમાનથી, (૨) દંભથી અને (૩) લોભથી.

૧૧. ત્રણની પાસે નમ્ર બનો. (૧) ગુરુ, (૨) માતા અને (૩) પિતા.

૧૨. ત્રણ પર સદા પ્રેમ રાખો. (૧) ઈશ્વર પર, (૨) ધર્મ પર અને (૩) દેશ પર.

૧૩. ત્રણને સદા હૃદયમાં ધારી રાખો. (૧) દયા, (૨) ક્ષમા અને (૩) વિનય.

૧૪. ત્રણનું સદા સેવન કરો. (૧) સંત, (૨) સતશાસ્ત્ર અને (૩) પવિત્ર ભૂમિ.

૧૫. હૃદયમાંથી ત્રણને હાંકી કાઢો. (૧) રાગ, (૨) દ્વેષ અને (૩) મત્સર.

૧૬. ત્રણ વ્રતોનું સદા પાલન કરો. (૧) પરસ્ત્રીત્યાગ, (૨) પરધનત્યાગ અને (૩) અસહાયની સેવા.

૧૭. ત્રણનું સદા ભરણપોષણ કરો. (૧) માતાપિતા, (૨) સ્ત્રી-અને બાળકો અને (૩) દીન-દુઃખી.

૧૮. ત્રણની સંગત કદી ન કરો. (૧) વ્યભિચારીની, (૨) જુગારીની અને (૩) લબાડીની.

૧૯. ત્રણની સ્થિતિ પર વિશેષ ધ્યાન આપો. (૧) વિધવા સ્ત્રી, (૨) અનાથ બાળક અને (૩) દબાયેલ અથવા પરાશ્રિત પ્રાણી પર.

૨૦. ત્રણની જરૂરિયાત પર ખૂબ ધ્યાન આપો. (૧) મૂંગા પ્રાણી, (૨) સંસાર-ગૃહસ્થાશ્રમ ત્યાગી અને (૩) કાંઇ પણ નહિ માગવાવાળા અતિથિ ઉપર.

૨૧. ત્રણની દરકાર ન કરો. (૧) ધર્મ પાળવામાં ભોગવવા પડતા કષ્ટની, (૨) બીજાનાં દુઃખ-કષ્ટ દૂર કરવા માટે થતા ધન-વ્યયની અને (૩) રોગીની સેવામાં પોતાનાં શરીર-અથવા સુખ-સગવડતાની.

૨૨. ત્રણ જણને અટકાવો નહિ. (૧) જલદી ઉપડી જવા-વાળી ગાડીમાં બેસનાર મુસાફરને, (૨) અન્યની સેવા કરનારને અને (૩) દાતારને.

૨૩. ત્રણ કાર્યમાં આળસ કરો. (૧) કોર્ટે લડવામાં–લડાઇ–ઝઘડા કરવામાં, (૨) વાદવિવાદમાં અને (૩) બીજાના દોષ જોવામાં.

૨૪. ત્રણ પ્રકારના આવેશ વખતે કોઇ પણ કામ કરતાં અટકો (૧) ક્રોધાવેશમાં, (૨) કામાવેશમાં અને (૩) લોભના આવેશમાં.

૨૫. ત્રણનું ખૂબ સન્માન કરો. (૧) વૃદ્ધનું, (૨) સાચા બ્રાહ્મણનું અને (૩) નિર્ધન દરિદ્રનારાયણનું.

૨૬. ત્રણને હૃદયના ભાવપૂર્વક અપનાવો. (૧) પ્રભુના પ્રેમને, (૨) સંતમહાત્માને અને (૩) સત્શાસ્ત્રને.

૨૭. ત્રણની સન્મુખ નમ્ર બનો. (૧) ગુરુદેવ, (૨) વિદ્વાન અને (૩) રાજપુરુષ.

૨૮. ત્રણ કાર્યમાં મનને સ્થિર કરો. (૧) પ્રભુભજન, (૨) ધ્યાનમાં અને (૩) સત્સંગમાં.

૨૯. ત્રણ જાતનાં અશ્રુઓને પવિત્ર માનો. (૧) પ્રેમનાં, (૨) કરુણાનાં અને (૩) સહાનુભૂતિનાં.

૩૦. ત્રણ સ્થિતિ મેળવવાથી દૂર રહો. (૧) મહંત, (૨) અન્યને દીક્ષા આપી ચેલા બનાવી ગુરુ બનવાની અને (૩) માલિક બનવાની.

૩૧. ત્રણ બનવામાં આનંદ માનો. (૧) અજ્ઞાત સેવક, (૨) વ્યર્થ નિંદાના પાત્ર અને (૩) પરનાં સુખનું સાધન.

૩૨. ત્રણ વાતનો દુરાગ્રહ ન કરો. (૧) સંપ્રદાયનો, (૨) વેષનો અને (૩) પોતાના મતનો.

૩૩. ત્રણ વાતોનો સદા આગ્રહ રાખો. (૧) સત્યનો, (૨) સદ્-ધર્મનો અને (૩) સત્ચારિત્ર્યનો.

૩૪. ત્રણ કરશો નહિ. (૧) શિષ્ય, (૨) જમાત અને (૩) મઠ–આશ્રમ વગેરે.

('કલ્યાણ' માસિકના એક અંકમાંથી)

૧૨૩–ओजस

ઓજસ એ ચારિત્ર્યની શુદ્ધિથી પ્રાપ્ત થતી એક દિવ્ય વસ્તુ છે. જેમ જેમ ચારિત્ર્યની વિશુદ્ધિ તેમ તેમ તેની પ્રાપ્તિ અને બળ વધારે.

ઓજસ એટલે દિવ્યતા. મનુષ્ય દેખાવમાં ગમે તેવા કદરૂપો હોય તોપણ ઓજસની પ્રાપ્તિને લીધે તે જ્યાંત્યાં પોતાના પ્રભાવને જમાવી શકે છે. વર્તનશૂન્ય મનુષ્ય દેહે ગમે તેવા સુંદર હોવા છતાં શિષ્ટ સમાજમાં જ્યાંત્યાં હડધૂત થાય છે. પોતાની વિદ્વત્તાની કિંમત વર્તનથી અંકાય છે. બી. એ. કે એમ. એ. ની આધુનિક ડિગ્રીઓથી નહિ.

મનુષ્યે જો કંઇ પણ પ્રાપ્ત કરવાનું હોય તો તે પોતાના ઓજસને વધારી પોતાનો પ્રભાવ વધારવાનું છે. મોઢા ઉપર કે શરીર ઉપર પફપાઉડરો કે ક્રીમોના લપેડા કરવાથી ઓજસ કંઈ વધતું નથી. એથી તો ત્વચાની સુંદરતા કંઇક અંશે વધે છે; પણ એ સુંદરતા જોવામાત્રની છે. તેથી કાંઇ કિંમતની આંકણી થતી નથી; માટે જનસમાજમાં જો કાંઇ કિંમત વધારવી હોય તો તમારા વર્તનને શુદ્ધ રાખો. પોતાનું વર્તન અથવા રહેણીકરણી એવી શુદ્ધ હોવી જોઇએ કે કોઇને પણ આંગળી ચીંધવાપણું રહે નહિ.

સુભાગ્યે ભારતભૂમિમાં તમારો જન્મ થયો છે. પૂર્વકાળમાં થઇ ગયેલા ઋષિમુનિઓ અને મહાત્મા સંતપુરુષોના જીવનનો અભ્યાસ કરો. તેમની કિંમત તેમના વિશુદ્ધ ચારિત્ર્યથી અંકાતી હતી અને ચારિત્ર્યની શુદ્ધિથી તેમનું ઓજસ વધતું હતું. તમે પણ જીવનમાં તે માર્ગ સ્વીકારવાનો નિયમ રાખો. તમારું ઓજસ જરૂ વધશે. ઓજસપ્રાપ્તિનો આ રાજમાર્ગ છે. તપ, ધારણા, ધ્યાન, જ આદિ બીજા ઓજસપ્રાપ્તિના અનેક માર્ગો છે; પણ ચારિત્ર્યનું પ્રથ પગથિયું જ જે ચૂકે છે, તે બીજા અનેક પ્રસંગોમાં ચૂકતો જ અ છે. ખરી રીતે તો એવા ચારિત્ર્યશૂન્ય પશુઓથી ભક્તિ, ઉ ઉપાસના કે એવા સુમાર્ગો ઉપર જઇ શકાતું જ નથી.

આધુનિક કાળના વાતાવરણમાં તો ચારિત્ર્યની કિંમત ભુલાતીજ જાય છે. આ પણ એક યુગપ્રભાવ છે. વિષમ પ્રસંગોમાં અંતરની શમતા રાખી તમારો ચારિત્ર્યનો દીપક એવો રાખો કે સર્વની તેના પર નજર પડે. ચારિત્ર્યદીપને કદી ગમે તેવા વર્તનથી ઝાંખો પડવા દેશો નહિ. તેનાથીજ તમારું ઓજસ વધશે.

('મહિલાભૂષણ' ના એક અંકમાંથી)

१२४–तारे करवुं होय ते करने

(લેખકઃ–શ્રી. મણિલાલ હિરાણી.)

ભજન

તારે કરવું હોય તે કરને, નથી પ્રભુથી કંઇ છાનું;
મનમાં ઘાટ નવા નવા ઘડને, નથી ધાર્યું તારું થવાનું–ટેક
હરિ વિણ પાન ન હાલે, મિથ્યા અભિમાનમાં રાચે;
મારું મારું કરી શાને મરી જાયે, સાથે આવે નહિ લગારે–તારે૦
ઝાઝી જંજાળો ભેગી કરીને, સુખ તું શું અનુભવે;
તૃષ્ણા વધતાં સંતોષ ખોવે, કોકડું ગુંચવાયા કરે–તારે૦
માયાના રાજ્યમાં કોકડું ઉકેલતાં, મત હરિનું સ્મરણ ચૂકે;
શાંતિ ત્યાગી આખી જિંદગીમાં, સમય એળે ગુમાવે–તારે૦
શક્તિ યૌવનની જિંદગી ગુમાવી, હવે બુઢાપે શું પોળે?
સંધ્યા પછીનું ડહાપણ ડોળી, પસ્તાયે શું વળે–તારે૦
આ કરું ને પેલું કરુંમાં, આવ્યો મરણને આરે;
મનમાંનું તો મનમાં રહ્યુંને, ગર્વ બધો અહીં ગળે–તારે૦
સાચો શ્વરો હોય તે તો, સચ્ચિદાનંદને જાણે;
નાથ રાખે તેમ સંતોષે રહીને, ભજનમાં રસ માણે–તારે૦

१२५–चर्मचक्षुनी किंमत केटली अने दिव्यचक्षुनी केटली ?

(લેખકઃ—શ્રી. પંડિત ફ. કે. લાલન)

એક ફકીર રસ્તામાં ખૂબ ખૂમો પાડતો પાડતો ચાલ્યો જતો
હતો. તે ખુદાને એટલીજ નમ્ર પ્રાર્થના કરતો હતો કે, "હે ખુદા!
મેરા જેસા કોઈ દુઃખી નહિ, કોઇ દુઃખી નહિ. મુજકો કીસ લીયે
બનાયા? ખુદા હમકું લે લો."

દરરોજ આ રીતે ટહેલ નાખતો નાખતો તે શહેરનાં ચૌટાં,
રાજમાર્ગ, ભવ્ય બજારો અને ધોરી રસ્તાઓને ખૂંદી નાખી શહે
રના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી નીકળી જતો. તે રાત્રીને દિવ
ફર્યાજ કરતો. તેને ધુન લાગી હતી ટહેલ નાખવાની. પણ એ ટ
તેની સમજ પ્રમાણે ખોટી ન હતી. એ બિચારો વસ્તુજ દુઃખી
હતો. દિવસે માંડ માંડ તેને બે ટંકનું ભોજન પણ આરોગવા મળતું
કપડાં પણ ચીંથરેહાલ પહેરવા મળતાં. તો પછી સૂવા, બેસવા કે
આરામની તો વાતજ ક્યાં? તેને નહોતું ઘરબાર. તે મસ્જિદના
ઓટલે સૂઇ રાત્રી પસાર કરતો.

આ રીતે દિવસો નિર્ગમન કરતાં કરતાં એક દિવસે સૂર્યના
પ્રચંડ તાપમાં રખડી રાજમાર્ગ ઉપર ટહેલ નાખતો નાખતો તે પસાર
થતો હતો. ત્યાં એ શહેરના બાદશાહને કાને તેના શબ્દો પડ્યા.
બાદશાહ અંધ હતા. તેમણે હજૂરિયાને મોકલી તે ફકીરને બોલાવ્યો
ને પૂછ્યું: "ફકીર! તુમકુ ક્યા ચાહના હે?" ફકીરે કહ્યું: "જહાંપ
ના! મેરા જેસા કોઇ દુઃખી નહિ હે." બાદશાહે કહ્યું: કે, "મેરા જેસ
કોઇ દુઃખી નહિ." ફકીરે જવાબ આપ્યો "ખુદાવિંદ! આપ તો જ
સુખી હો." બાદશાહે કહ્યું: "તુઝે ક્યા દુઃખ હે? ક્યા ચહીયે તુમકો!
ફકીરે બાદશાહને વિનંતિ કરી કહ્યું: "જહાંપના! મેં બહોત દુઃ
હૂં. મેરી પાસ પેસા નહિ હે, કોઇ દફે ખાના બી નહિ મિલ

મગર આપકુ ક્યા દુઃખ હૈ? આપકુ તો મઝા હૈ." બાદશાહે જવાબ આપ્યો: "સચ્ચા, મેં એ દેશ ઔર શહેર કા બાદશાહ હું, મેરે અધિકારી કોઇ નહિ મગર દુઃખ કી બાત યેહી હૈ કે મેરે આંખ નહિ હૈ. તુમેરી આંખ મુઝકો દે દો તો મેં આપકું પાંચસો અસરફિયાં દે દઉં."

ફકીરે કહ્યું: "અચ્છા, મગર જહાંપના! મંજૂર કીજીયે, પાંચસે નહિ કૃપા કરકે મુઝકું હજાર અસરફિયાં દો તો મેં મેરી આંખ દે શકતા હું."

બાદશાહે તે વાત કબૂલ કરી. ફકિર પાછો કહેવા લાગ્યો કે, "ખુદાવિંદ! હજાર નહિ મગર પાંચહજાર અસરફિયાં દો તો મેં મેરી આંખ દે શકતા હું."

બાદશાહને આંખ વિનાના જીવન આગળ મહોરોની કંઇ કિંમત જણાઇ નહિ, તેથી તેણે એ શરત પણ કબૂલ કરી.

ફકીર પણ બાદશાહની આંખ મેળવવાની ઉત્સુકતા જોઇ લોભી બન્યો ને તેણે કહ્યું કે, "જહાંપના! આંખ તો મેં તબ દે શકતા હું જબ આપ મેરેકુ આધા રાજ દે દો."

બાદશાહે ચર્મચક્ષુની (આંખની) કિંમત રાજ્ય કરતાં પણ વધુ માની, તેની લોલુપતાને હદ નહોતી. તેણે તે શરત પણ કબૂલ કરી.

ફકીરની વાંછનાએ પણ હદ છોડીને તેણે કહ્યું: "ખુદાવિંદ! નહિ આપ આખા રાજ દે દો તો મેં મેરી આંખ દે શકતા હું."

બાદશાહ વિચારમાં પડ્યો. વિચારને અંતે તેણે નિર્ણય કર્યો કે, રાજ્ય ભલે જાય, પરંતુ મને આંખ પ્રાપ્ત થાય તો જોઈ તો શકું. ભલે હું ન ભોગવું પણ મને આલમની વસ્તુઓ તો જોવા મળશે.

અહીં ફકીરને પણ વિચાર આવ્યો કે, હું આંખ આપી દઉં તો પછી હું આંધળો થઇને શું કરી શકીશ? રાજ્ય મળશે તોપણ તેને જોઈ તો શકીશ નહિ. તો પછી એ ન બની શકે. તેણે બાદશાહને જણાવી દીધું કે, "જહાંપના! આપકા રાજ સે મેરી આંખો કી કિંમત જાસ્તિ હૈ મેં નહિ દે શકતા હું; મગર આપ સમજીએ કે આપકા ચમડે કી આંખ નહિ હૈ; મગર ઇસસે બી જાદી કિંમતવાલા આપ મેં રૂહ (આત્મા) હૈ, દેહ મેં રૂહ નહિ હૈ તો આંખ કી કુછ કિંમત નહિ

હૈ. એવા રૂહ સે આપ ખુદા કો પિછાન શકતે હો."

બાદશાહ પણ પોતાના આત્માને ઓળખવા લાગ્યો અને તેને વિચાર આવ્યો કે આંખ એ તો ચર્મચક્ષુ છે. તેની કિંમત મેં રાજ્યથી પણ અધિક ગણી. પરંતુ એ ચર્મચક્ષુથી (આંખથી) વધારે કિંમતવાળો તેમાં રહીને જોનારો આત્મા છે. જો તે આત્મારૂપી દિવ્યચક્ષુ ન હોય તો ચર્મચક્ષુ શા કામનાં ? દેહમાંથી આત્મા ચાલ્યો જાય પછી આંખની કિંમત શી ? પછી તેને ખ્યાલ આવ્યો ને તે પોતાનામાં રહેલા આત્મારૂપી દિવ્યચક્ષુથી પરમાત્માને (ખુદાને) પોતાનામાં જોઇ શક્યો. પરમાત્મા તો (ખુદા તો) ત્રણ લોકના સ્વામી છે, જ્યારે હું તો આ ભૂમિનોજ સ્વામી છું માટે ચર્મચક્ષુની કિંમત વિશેષમાં વિશેષ એક રાજ્ય જેટલી છે અને દિવ્યચક્ષુની સાથે ચર્મચક્ષુ હોય તો પરમાત્માનું રાજ્ય તે આત્મામાં યુવરાજ છે. તેનો વારસ હોવાથી એ ત્રણ લોકનો પણ રાજા છે. માટે ચર્મચક્ષુની કિંમત કરતાં દિવ્યચક્ષુની કિંમત વધારે છે; એટલુંજ નહિ પણ આત્મારૂપી દિવ્યચક્ષુ ઉપરાંત ચર્મચક્ષુ હોય તો એક પ્રોફેસરના કહેવા પ્રમાણે મનુષ્ય પાસે એવા સામગ્રી છે કે તે દેહદષ્ટિ હોય તો પ્રભુનો વાઇસરૉય થઇ શકે છે. મનઃચક્ષુ હોય તો તે પ્રભુનો ઔરસ યુવરાજ હોઇ શકે છે અને દિવ્યચક્ષુ હોય તો તે પ્રભુનો સખા થઇ શકે છે.

જેમ સુદામા કૃષ્ણ જેવાના સખા થવાથી મહાવિદ્વાન થયા હતા તેમ દિવ્યચક્ષુવાળો આત્મા પ્રભુનો સખા હોવાથી પ્રભુની રિદ્ધિ તે પોતાની રિદ્ધિ અનુભવી શકે છે. માટે શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર લખે છે કે, "કર વિચાર તો પામ."

આ વાતની સરખામણી

(૧) બાદશાહ અને ફકીર બન્ને જણ દુઃખી હતા. અનુક્રમે એક ચર્મચક્ષુ વિના જ્યારે બીજો દોલત વિના.

(૨) બન્નેને માણસની મદદની જરૂર હતી. બાદશાહને ચર્મચક્ષુ નહિ હોવાથી દોરવા માટે, જ્યારે ફકીરને પોતાનું દળદર ફિટવા સારુ દોલતવાન માણસની.

(૩) બન્ને ખુદાને પ્રાર્થના કરતા હતા. એક ચર્મચક્ષુના દુઃખે, જ્યારે બીજો ગરીબાઇના દુઃખે.

(૪) એક ઉચ્ચ પદવીએ એટલે સમ્રાટ હતો, જ્યારે બીજો નીચેની કક્ષાએ એટલે પરિવ્રાજક હતો.

(૫) બન્નેને કિંમતનું ભાન થયું. એકને રાજ્યની કિંમત કરતાં પણ આંખની કિંમત વધુ લાગી, જ્યારે બીજાને આંખ કરતાં પણ દેહની કિંમત વધુ જણાઇ. આ રીતે પાછળથી બન્નેને સ્વયં ભાન ઉત્પન્ન થયું.

(૬) બન્નેને પાછળથી જણાયું કે, પોતાના દેહમાં રહેલા આત્મારૂપી દિવ્યચક્ષુની કિંમત સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે અને તેનાથીજ પરમાત્માને પામી શકાય છે, તેના સખા થઇ શકાય છે.

(૭) આ દુનિયા અને પરદુનિયાનો તે રાજા બની શકે છે.

સમ્રાટ એ પ્રજાની સેવા લે છે, જ્યારે પરિવ્રાજક અખિલ માનવતાની સેવા કરે છે. પરંતુ જ્યારે પોતાના આત્મામાં રહેલા દિવ્યચક્ષુનું સમ્રાટને અને પરિવ્રાજકને દર્શન થાય છે ત્યારે પ્રસંગ પ્રમાણે સમ્રાટ (શ્રીરાજચંદ્રજી પ્રમાણે) પ્રજાનો સેવક બને છે અને પરિવ્રાજક પ્રસંગ પ્રમાણે (ભગવાન બુદ્ધની પેઠે કે મહાત્મા ગાંધીજીની પેઠે) જગતવંદ્ય થઇ શકે છે.

('મહિલાભૂષણ' ના એક અંકમાંથી)

१२६–प्रेमयोगी श्रीमणिभाईजी शास्त्री

(લેખકઃ–આચાર્ય શ્રીઅનંતલાલજી ગોસ્વામી)

तिष्ठन् वृन्दाटवीकुञ्जे चिन्तामणि विदधात्ययम् ।
श्रीराधाकृष्णयोः पादपद्मेषु कृपणो जनः ॥

प्रेमपथ में विचरनेवालों की बातें भी विचित्र होती हैं. प्रेमयोगी पंडितप्रवर श्रीमणिभाइजी शास्त्री गुजरात प्रांत के एक अनुपम महात्मा हो गये हैं. विद्वानों में बहुत कम ऐसे पाये जाते हैं,

જિનમેં વિદ્વત્તા કે સાથ હી કઠોર તપસ્યા, ત્યાગ, ભક્તિ, પ્રેમ ઔર જ્ઞાનકા સામંજસ્ય હો. વેદ, ઉપનિષદ, ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય તથા જ્યોતિષ આદિ સબ શાસ્ત્રોં મેં ઇનકા અભ્યાસ આશ્ચર્યજનક થા. મહાભાષ્ય કે લિયે તો યે મહર્ષિ હી માને જાતે થે. આપ પાણિનીય સૂત્રોં કે અનુસાર ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, શ્રીમદ્‌ભાગવત તથા શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતા કે મંત્રોં એવં શ્લોકોં કી પ્રેમપરક વ્યાખ્યા કિયા કરતે થે. ઉનકી વ્યાખ્યાશૈલી ઇતની આકર્ષક હોતી થી કિ જો ભી ઉસે સુનતા મુગ્ધ હો જાતા થા. શાસ્ત્રીજી અંગ્રેજી મેં ભી મૈટ્રિક પરીક્ષા પાસ થે, પરંતુ કભી ઇનકે મુખ સે અંગ્રેજી કા એક શબ્દ ભી સુનને મેં નહીં આયા.

આપ અહમદાબાદ સે બંબઈતક 'રામજી' કે નામસે પ્રસિદ્ધ થે. ઇનકા જન્મ સૂરત જિલે કે અભિરામા (અબ્રામા) ગાંવ મેં હુઆ થા. ઇનકે પિતા એવં પિતામહ ભી અપને સમય કે એક હી વિદ્વાન થે. રામજી 'અજાતશત્રુ' થે. શ્યામવર્ણ દુબલી-પતલી દેહ મેં કઠિન તપશ્ચર્યા એવં ત્યાગ કી તેજોમયી આભા કસૌટી પર સુવર્ણ-રેખાકે સમાન ઝલકતી થી. ઇસ કઠિન કલિકાલ મેં ઇનકા ત્યાગ આદર્શ થા. ઘર મેં પત્ની, પુત્ર, પૌત્ર એવં ભ્રાતાઓં કા પરિવાર થા. ઇસ પ્રકાર ભરાપૂરા કુટુંબ હોતે હુએ ભી આપને કભી કિસી સે યાચના નહીં કી. યદિ આપ કે દર્શનોં કે લિયે આનેવાલે સહસ્રોં પ્રેમી ભક્તોં મેં સે કોઇ કુછ (રુપયા, વસ્ત્ર અથવા પાત્રાદિ) ભેંટરૂપ મેં આગે રખ દેતા, તો આપ મંદ મુસકાન કે સાથ બડે હી મીઠે શબ્દોં મેં કહતે-'ભાઇ! ઇસે લે જાઓ; ઔર કિસી કો દે દેના. ઇસકી આવસ્યકતા નહીં હૈ.' ઇનકા દૃઢ નિશ્ચય થા કિ સબકા પાલન પ્રભુ કરતે હૈં મનુષ્ય કા યહ મિથ્યાભિમાન હૈ કિ વહ અપને કો પરિવાર કા પાલનકર્તા માન બૈઠતા હૈ.

આપ પ્રાતઃકાલ સે સંધ્યાપર્યંત સારા સમય જપ, સંધ્યા, સેવા તથા લાલજી કે લાડ ચાવ મેં હી બિતાતે થે કેવલ એક બાર રાત્રિ મેં અલ્પાહાર કરતે. અંત સમય મેં એક વર્ષસે અન્ન ત્યાગ દિયા થા, કેવલ ચાય ઔર ફલ હી લેતે થે. જ્વર ચઢા હૈ, જ્ઞાન ભી હો રહેહૈં ઔર ભજન પૂજન ભી.

જ્યોતિષ ઔર કર્મકાંડ કે જ્ઞાન કે વિષય મેં આપકી પ્રસિદ્ધિ દૂર-દૂર તક ફૈલી હુઇ થી. દસ-પાંચ દર્શનાર્થી પ્રતિદિન આયે હી રહતે. બહુત-સે દુખિયા સકામ પુરુષ જન્મપત્રોં કા બંડલ બગલ મેં દબાયે ઇનકો ઘેરે રહતે. આપ બડે પ્રેમ તથા પરિશ્રમ સે ઉનકે જન્મપત્ર દેખકર સબકા સમાધાન કરતે થે. વિઘ્નોં કી નિવૃત્તિ કા ઉપાય પૂછને પર કહતે, 'ભાઈ! 'રાધાકૃષ્ણ, રાધાકૃષ્ણ' કહા કરો. રાહુ, કેતુ, શનિ-કોઇ કુછ ભી નહીં બિગાડ સકેગા.' ઇનકે બચન પર વિશ્વાસ કરકે જો ભી 'રાધાકૃષ્ણ' નામ કા જપ કરતા યા ઉસે નિયમ સે સંખ્યાપૂર્વક લિખતા, ઉસકી આપત્તિ અવશ્ય દૂર હો જાતી. ઇસિ પ્રકાર આપને કરોડોં કી સંખ્યા મેં 'રાધાકૃષ્ણ' નામ લિખાયા તથા સ્વયં ભી લિખા. ઇનકી જાગ્રત્ તથા નિદ્રાવસ્થા મેં નિરંતર 'શ્રીરાધાકૃષ્ણ' નામ કા ઉચ્ચારણ હોતા રહતા થા.

શાસ્ત્રીજી કે વિચાર બડે ઉદાર થે, ઉનમેં સાંપ્રદાયિક પક્ષપાત લેશમાત્ર ભી ન થા. યદિ આપકે પાસ આકર કોઇ કહતા કિ ભગવાન્ કે દર્શન બડે દુર્લભ હૈં, તો યહ બાત આપ કો બડી ખટકતી. આપ કહતે, "ભાઇ, ઐસી બાત ક્યોં કહતે હો? ભગવાન તો તુમ્હારે પાસ હૈં, આજ હી ઉનકો પકડ લો. ઉનસે મિલને કી ઇચ્છા તો કરો. ભગવાન પ્રશ્ન સે નહીં, ઉત્કટ અભિલાષા સે મિલતે હૈં. જબ તુમ પ્રેમ સે પુકારોગે તો વે છિપે નહીં રહ સકને. ઉનકે મિલને સે પહલે તુમ્હીં ઉનસે ક્યોં નહીં મિલ લેતે? દેખો, પ્રેમ મેં અનિર્વચનીય શક્તિ હૈ, ઉસકે દ્વારા સબ સહજ હો જાતા હૈ. ભગવાન મેં પ્રેમ અવશ્ય હોગા, કિંતુ પહલે ઉનકે 'શ્રીરાધાકૃષ્ણ' નામ મેં પ્રેમ ઔર વિશ્વાસ હોના ચાહિયે.' વે પ્રાયઃ કહા કરતે થે કિ 'વિશ્વ કે અણુપરમાણુ, તથા પ્રત્યેક લતા-પલ્લવ મેં 'શ્રીરાધાકૃષ્ણ' પ્રેમ-રૂપસે પ્રવિષ્ટ હૈં. રસોપાસના કે સાધનપથ મેં આતે હી પ્રેમયોગ કા પ્રારંભ હોના હૈ. ઉસ સમય સબ મેં સમબુદ્ધિ રખતે હુએ, અપને કો પ્રેમમય પ્રભુ કી ઇચ્છા પર છોડ દે ઔર ફિર ધીરે-ધીરે પ્રેમ કે ટેટે પથ મેં ચલ પડે. પ્રભુ મેં પ્રેમ હો જાને પર ઉનકી પ્રાપ્તિ કા પ્રશ્ન હી નહીં રહના. વિશુદ્ધ પ્રેમ કા લક્ષણ હી યહ હૈ કિ ઉસકા સંબંધ

શ્રીરાધાકૃષ્ણ સે હો, કિન્હીં લૌકિક વિષયોં સે નહીં. જિસ પ્રેમ કા સંબંધ લૌકિક વિષયોં સે હોતા હૈ, વહ તો મોહ હૈ.' યહી ઉનકે વિચાર સે પ્રેમ-તત્ત્વ કી સીધી-સાદી વ્યાખ્યા થી. ઇસે વે શાસ્ત્રીય પ્રમાણોં સે ભી સિદ્ધ કરતે થે. ભગવાન શ્રીચૈતન્ય મહાપ્રભુદ્વારા પ્રચારિત પ્રેમતત્ત્વ મેં ઉનકા અટલ વિશ્વાસ થા.

व्रजे निजसिद्ध देह करिया स्मरण।
निश दिन करे राधाकृष्णेर भजन॥

શ્રી ચૈતન્યદેવ કે ઇસ મંત્ર કે પરમ ઉપાસક થે. શ્રીમદ્ભાગવત-દશમસ્કંધ મેં વ્રજચરિત્ર કો કહના સુનના ઉનકે લિયે બડા કઠિન કાર્ય થા. પ્રસંગ આતે હી ઉનકી આંખેં પ્રેમાશ્રુઓંસે ભર જાતીં ઔર કંઠ ગદ્ગદ હો જાતા.

'योगे वियोगवृत्तिः प्रेमा,' 'तत्सुखसुखित्वम्,' 'ज्रहुगुणमयं देहम्' તથા 'त्वयि धृतासवस्त्वां विचिन्वते'

ઇત્યાદિ સૂત્રોં એવં શ્રીમદ્ભાગવત કે વાક્યોં કી વ્યાખ્યા કરતે હુએ આપ પ્રેમાનંદ મેં છક જાતે થે.

સંસ્કૃત કી હીન દશા, ઉસકી વર્તમાન પાઠ્યશૈલી તથા સ્વાર્થવશ શાસ્ત્રોં કે અર્થ મેં હોનેવાલે અનર્થ કે લિયે ભી આપ સદૈવ દુઃખિત રહા કરતે થે.

એક બાર ચારોં ધામ કી યાત્રા કરતે હુએ આપ શ્રીવૃંદાવન મેં પધારે. ઉસ સમય આપકી ઇચ્છા હુઈ કિ વ્રજ સે બાલસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ કો અપને સાથ ઘર લે ચલેં. યુગલકિશોર શ્રીરાધાકૃષ્ણ તો વૃંદાવન છોડકર પધારેંગે નહીં, ઇસલિયે બાલસ્વરૂપ લાલજી કો હી સાથ લે ગયે. ઉનકા લાડ-ચાવ, જૈસા આપ અબતક કરતે રહે થે, પ્રેમ કે એક પ્રત્યક્ષ આદર્શ થા. પ્રેમયોગી શાસ્ત્રીજી ઔર બાલરૂપ શ્રીલાલ કી બાતેં બડી અલૌકિક હૈં. વે કહી નહીં જા સકતીં. શાસ્ત્રીજી તીન માસ પહલે હમસે સ્વયં કહા થા કિ મુઝે લાલજી ચમત્કાર પ્રત્યક્ષ હો ગયા. અબ મેરી કોઈ ભી અભિલાષા શેષ નહીં રહ

ઇસ નશ્વર શરીર કો ત્યાગને સમય શ્રીશાસ્ત્રીજી ચાર દિન અર્ધચેતન અવસ્થા મેં 'રાધાકૃષ્ણ,' 'ગોવિંદ,' 'નાથ' ઇત્યાદિ

રટતે ભગવચ્ચિંતન મેં તલ્લીન રહે થે. ઇસી અવસ્થા મેં ઉન્હોંને પૌષ કૃ૦ ૬ સં૦ ૧૯૯૬ વિ૦ રવિવાર કો અપને પ્રિયતમ કે પ્રેમધામ મેં પ્રવેશ કિયા. ઉનકા અંતિમ પ્રલાપ ભી યહી થા–'ગોવર્દ્ધન ચલો... રાધાજી થક ગયીં.......' ઉનકે વિયોગ સે ઉનકે પરિવાર ઔર પ્રેમિયોં કો જૈસા ધક્કા લગા હૈ, ઉસે વે હી જાનતે હૈં. કરુણામય પ્રભુ ઉન્હેં સાંત્વના પ્રદાન કરેં. ઉનકે પ્રેમિયોં કો ભી ચાહિયે કિ વે અપને રામજી કે દિખાયે હુએ પ્રેમપથ મેં બઢે ચલેં ઔર શ્રીશાસ્ત્રીજી કી પ્રેમમયી આત્મા કો પ્રસન્ન કરનેકે લિયે પહેલે સે ભી અધિક 'શ્રીરાધા-કૃષ્ણ' નામકી રટન લગાયે રહેં.

૧૨૭–शारीरिक रोगनो अकसीर इलाज श्रीभगवन्नामस्मरण

(લેખકઃ–પંડિત શ્રી. બટુકનાથજી શર્મા, એમ. એ. સાહિત્યોપાધ્યાય)

આ લેખનું મથાળું જોઇનેજ ઘણાં ભડકી જશે. આજના બહુરંગી જમાનામાં બધેજ બુદ્ધિની બોલબાલા પ્રવર્તે છે. કેટલાક આદમીઓને તો બુદ્ધિનો અપચો થઇ ગયો હોય છે. બુદ્ધિનો અપચો થઇ ગયો હોય એવાં ને કંઇ કહેવું એ તો પાણીની સપાટી પર લીટીઓ દોરી ચિતરામણ રચવાની મથામણ જેવું નિરર્થક છે. એ વાચકોને માટે આ લખાણ છેજ નહિ. જેઓ સમજુ છે–આસ્થાળુ છે તેમને માટેજ આ લખાણ છે. એવાં સમજુ અને આસ્થાળુઓની પણ પહેલેથી હું ક્ષમા માગી લઉં છું. કારણ કે તેમની આગળ પણ હું જે વાત રજૂ કરવા ચાહું છું, તેને વિજ્ઞાનની મહોર નથી વાગી. વિજ્ઞાનની મહોર વગરની કોઇ પણ વાત આજકાલ કાને ધરવામાં નથી આવતી. તર્કસિદ્ધ ન હોય યાને બુદ્ધિમાં ન ઊતરે એવી કોઇજ વાત સાંભળવામાં નથી આવતી. દોસ્તો ને સગાંસંબંધીઓ પણ એવી વાત સાંભળીને ઊલટાં હાંસી ઉડાવે છે. મને એ વાતની પૂરી ખબર છે. તેથી પહેલેથીજ જણાવી દઉં છું કે જે વાત

હું રજૂ કરવા માગું છું, તે વિજ્ઞાનના ધોરણને અનુસરીનેજ રજૂ
કરવાનો છું. તર્કવાદીઓને ભડકાવનારી કોઇજ વાત એમાં નહિ હોય.

ભગવન્નામસ્મરણ એ શારીરિક રોગ માત્રનો
અકસીર ઈલાજ છે

એ મારા આ લેખનો મુદ્દો છે. એના તરફ હું સમજુ ને આસ્થાળુ
વર્ગનું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું.

અત્રે કોઇ એવું પૂછી શકે ખરું કે, "ભગવન્નામસ્મરણથી
શું એવા આદમીનો રોગ પણ મટી શકે છે કે જેના દિલમાં નામ-
સ્મરણ વિષે માત્ર કહેવા પૂરતીજ આસ્થા હોય ને તેના પ્રભાવમાં
તો જરાએ વિશ્વાસ ન હોય?"

અથવા "શું ભગવન્નામનું મનમાં ને મનમાં કે મોટેથી રટણ
માત્ર કર્યા કરવાથી રોગી સંપૂર્ણ સાજો થઇ જાય ખરો?"

હું પોતે તેમજ મારા જેવા વિચાર ધરાવનારાઓ આ પ્રશ્નોના
જવાબમાં બેધડક ઉચ્ચરીશું કે, "હા, અવશ્ય." અમારા એ નિર્ણ-
યનું પ્રમાણ માગવામાં આવે તો કહીશું કે, "અનુમાનની વૈજ્ઞાનિક
પ્રક્રિયા (પદ્ધતિ) એજ અમારું પ્રમાણ છે. કેટલાંક ઉદાહરણો એકઠાં
કરીને તે પરથી એક સામાન્ય નિયમ ઉપજાવી કાઢવો તેને વિજ્ઞાનની
પરિભાષામાં 'અનુમાન પદ્ધતિ' કહે છે. એ અનુમાન પદ્ધતિજ અમારા
ઉપરોક્ત નિર્ણયનું પ્રમાણ છે.

હવે આ સંબંધમાં વધુ વિવેચન ન કરતાં થોડાંક ઉદાહરણોજ
ટાંકવાનું યોગ્ય ગણું છું. એમ કરવામાં મારી પોતાની અંગત
બાબતો આવી જાય, તો તેને માટે વાચકવર્ગ મને માફ કરે.

મારા પોતાનાજ દાખલાથી હું પ્રારંભ કરું છું.

સને ૧૯૩૫ના એપ્રિલ મહિનાની વાત છે. એકાએક હું ગંભી
બીમારીમાં સપડાયો. અજબ પ્રકારની બીમારી હતી. મારા હૃદયન
ધબકારા કઢંગી રીતે વધી ગયા ને આખા શરીરમાં અજબ વેદન
થવા માંડી. આખું શરીર અંદરખાનેથી કંપતું હતું. બહાર એ
કશુંજ નહોતું થતું. કરોડરજ્જુમાં વગ દેવાના ન હોય તેવો વિચિ
અનુભવ થતો હતો. મગજમાં ઢંગધડા વગરના વિચારતરંગો ઊ

ળતા હતા ને પાછા શમી જતા હતા. કરોડના ઉપલા ભાગમાં એક વિચિત્ર ફફડાટ થતો હતો. એને લઇને એ ભાગ વારાફરતી સંકોચાતો ને ફેલાતો હોવાનો અનુભવ થતો હતો. મારી જીવનદોરી તૂટી રહી છે ને હું 'આ ચાલ્યો' 'આ આવ્યો' એમ મનમાં થતું હતું. મનમાં ને મનમાં હું અંતિમ કૂચની તૈયારી રહ્યો હતો. નાડીઓમાં લોહી ફરવાની ક્રિયા બહુ વેગથી ચાલતી હતી. આમ છતાં નવાઇની વાત એ હતી કે શારીરિક કે માનસિક બેમાંથી એકે પ્રકારની નબળાઇ જણાતી નહોતી. મારી આ માંદગીની વાત સરખી મેં કોઇને કરી નહોતી. મારા ડોકટરમિત્રને કાને મારી આ માંદગીનો અણસારો સરખો પહોંચવા ન પામે તેની મેં ખાસ ખબરદારી રાખી હતી. કારણ એ દિવસોમાં બેરીબેરી રોગનો ઉપદ્રવ બનારસમાં પૂર જોસમાં ચાલતો હતો. બેજ મહિના પર મારા એક પૂજ્ય ગુરુ કે જેમની સાથે કામ કરવાનું સદ્દભાગ્ય પણ મને પાછળથી પ્રાપ્ત થયું હતું, તેઓ આજ રોગનો શિકાર બન્યા હતા. એટલે મારી આ વિચિત્ર બીમારીની ગંધ કોઇને પણ પહોંચે તો તે કંઇનું કંઇ ધારી બેસે ને ઓડનું ચોડ વેતરી નાખે, એનો મને ડર હતો. આપણા ઘણાખરા ડોકટરોની નેયત તો સારી હોય છે, પણ એમાંના કેટલાક વધારે પડતો દેખાવો પણ કરે છે. દવા કરાવવા આવેલા પ્રત્યેક રોગીની બાબતમાં, તપાસને નામે તેઓ કંઇને કંઇ કરવાના તો ખરાજ. દરદીને છતો સુવાડશે, ઊંધો ફેરવશે, ભૂંગળીઓ મૂકશે, છાતી પર ને પાંસળીઓ પર ટકોરા મારશે, જીભ કઢાવશે, આંખોનાં પોપચાં ફાડશે વગેરે કંઇ ને કંઇ ધમાલ કરશે અને દરદીની ગુંજાશ હશે તો પિચકારી વાટે દવા પહોંચતી કરવાનું ઠરાવી પિચકારીઓ પણ ઘોચશે. આવું કંઇ કંઇ કરે છે. પરંતુ માનવીનું જીવન એ કંઇ રમત નથી. મારી માંદગી ખરેખાત કઢંગી હતી. મારી કરોડમાં તેમજ મસ્તકમાં વિકાર થઇ ગયો હતો એ બિલકુલ સાચી વાત હતી. પરંતુ વિદ્યાપીઠની લાયકાત ધરાવનારા મારા ડોકટરમિત્રો એને કયો રોગ ઠરાવશે ને કેવી ચૂંથાચૂંથ કરશે તે તો પ્રભુનેજ ખબર! જ્યાં આવાં કારણોને લઇને મૂંગા મૂંગા પડી રહી સહન કરવાનુંજ

મેં યોગ્ય ગણ્યું. કોઇની કશીજ વાત કરી નહિ. પરંતુ [illegible] ખરાબમાં ખરાબ પરિણામ માટે એટલે કે મૃત્યુ માટે હું મારી જાતને તૈયાર કરી રહ્યો હતો, એ તો સાચુંજ.

મારી એ તૈયારીમાં 'રામનામ'નો ઉચ્ચાર મારા મુખમાંથી સહજભાવે નિસરવા લાગ્યો. કોઇ પણ જાતના ખાસ પ્રયત્ન વગર રામનામનો જપ ચાલુ રહ્યો. રાત્રે ખાટલા પરની મારી પથારીમાં હું પડ્યો હતો, ત્યારે મારી છાતી એટલી બધી ધડકવા લાગી કે એ ધબકારાને પરિણામે મારો ખાટલો પણ હચમચવા લાગ્યો. એ ધબકારાનો વિચાર કરતાં કરતાં એકાએક એવી ભાવના મારા મનમાં પ્રગટી કે, હૃદયના એ ઉતાવળે ધડકવામાં 'રામનામ'નું ઉચ્ચારણ થઇ રહ્યું છે–હૃદયમાં રામરટણની ક્રિયા ચાલુ થઇ છે. એવી ભાવના પ્રગટવા સાથેજ મારું દરદ હલકું પડેલું જણાયું. મને કંઇક આરામ લાગવા માંડ્યો. અનાયાસેજ મને એક કીમતી જડીબુટી મળી ગઇ. એની સાથેજ મારા હૃદયમાં ઝાંખી પડવા માંડેલી આશાની જ્યોત ફરીને ઝગમગવા લાગી. એક સારા નિશાળિયાની માફક હૃદયરામ એક વાર ફરીને મારા કાબૂમાં આવી ગયો ને તેનું બધું ઉછાંછળાપણું શમી ગયું. અપૂર્વ શાંતિ અને શીતળતાનો અનુભવ હવે મને થવા લાગ્યો: મારા શરીરની બધીજ વેદના છૂમંતર થઇ ગઇ. જૂન મહિનાની આખર સુધીમાં તો મારી તબિયત બિલકુલ સુધરી ગઇ. એક વાત અહીં સ્પષ્ટરૂપે સમજી લેવાની છે અને તે એ કે રામનામનો આશરો લેતી વખતે મારા મનમાં રામનામ પ્રતિ ખાસ પ્રેમભાવ નહોતો. મારું ધ્યાન તો હૃદયના ધબકારા ભણીજ હતું. રટણની તમા[illegible] પરીક્ષાના [illegible] યંત્રવત્ ચાલતી રહેલી.

મારા મનમાં હવે એ જાણવાની ચટપટી થઇ કે, આ પ્રયોગ મારા એકલાનાજ રોગમાં સફળ નીવડ્યો છે કે બધાંનીજ બાબતમાં એકસરખો ઉપયોગી નીવડી શકે છે ? તેની ખાતરી માટે મેં એવી જાતના દાખલા જ્યાંત્યાંથી એકઠા કરવા માંડ્યા. એવા તો કેટલાએ દાખલા હું સંઘરી શક્યો છું. તેમાંના થોડાક ખાસ દાખલાઓ વાચકવર્ગની ખાતરી માટે આ ઠેકાણે ઉતારું છું. એ ઉદાહરણો-એ દાખલાઓ એટલા તો સ્પષ્ટ છે કે, એને વિષે મારે પોતાને કોઇ પણ પ્રકારની વિશેષ ટીકા ઉમેરવાની જરૂર નથી રહેતી.

૧. ગુજરી ગયેલા એક સદ્‌ગૃહસ્થની વાત છે. તેમને જ્યારે જ્યારે તાવ ચડવા માંડતો ત્યારે ત્યારે ટાઢ ભરાઈને શરીર કંપવા લાગતું. એવે પ્રસંગે તેઓ ટાઢની ધ્રુજારીની સાથે સાથેજ રામનામની ધૂન જોડી દેતા. પરિણામે થોડીજ વારમાં એમનો તાવ ઊતરી જતો ને કંપારી અદશ્ય થઇ જતી. તાવભરેલે શરીરે એક વાર તેઓ શાંત, સ્થિર અને નિશ્ચેષ્ટ ભાવે બિછાનામાં પડ્યા હતા. એ વખતે મેં એમને પૂછ્યું કે, "આપ આ શું કરી રહ્યા છો ?" તેના જવાબમાં તેમણે પોતાના 'રામરટણ' ના પ્રયોગની બધી વાત કહી સંભળાવેલી.

૨. એક ભણેલાગણેલા સજ્જનને સખત પ્રકારની ખાંસીનું દરદ લાગુ પડ્યું હતું. સારા સારા નામાંકિત ડૉક્ટરો પાસે ચિકિત્સા કરાવતાં તેમાંના કેટલાકોએ ક્ષય રોગની શરૂઆત હોવાનો મત ઉચ્ચાર્યો. પછી તો પૂછવુંજ શું ? ક્ષયની ભડકમાજ એ દરદી દિન-પ્રતિદિન ગળવા લાગ્યો અને આ નહિ ને પેલો ઉપચાર કરવા લાગ્યો. મોટા ગણાતા તમામ ડૉક્ટરો, વૈદ્યો ને હકીમો પાસે એ ફરી વળ્યો. તેમણે જે જે ઉપાય બતાવ્યા ને જે જે ઓસડો ખવડાવ્યાં તે તે તમામનું સેવન કરતાં એ હેરાન હેરાન થઇ ગયો. પૈસા તો એણે પાણીની માફક ખરચ્યા. ધીરજ અને શાંતિ બન્ને એને છોડી ગયાં, પણ હઠીલા દરદે એનો કેડો ન મૂક્યો તે નજ મૂક્યો. દહાડે દિવસે એની હાલત વધારે બગડેલી જણાવા લાગી. બિચારો છેકજ નિરાશ થઇ ગયો. છેવટે કંટાળીને પોતાનો ચેપ બીજાંને ન ઊડે

એવા સદ્‌વિચારથી તે કોઇને પણ કહ્યાકારવ્યા વગર ઘરમાંથી ભાગી નીકળ્યો, પણ ઘસાયલે શરીરે જઈ જઇને તે કેટલું જઇ શકે? થોડેક દૂર ગયો ત્યાં તો થાકીને લોથ થઇ માર્ગમાં ગબડી પડ્યો. એ માર્ગે રહી સાધુઓની એક જમાત જતી હતી. જમાતના સાધુઓ પોતાના ચીપિયાનો રણકાર કરતા 'સીતારામ-સીતારામ'ની ધૂન ગાતા ચાલતા હતા. એ ધૂન પેલા દરદીને કાને અથડાતાં તેણે પણ પોતાની રહીસહી શક્તિ એકઠી કરીને 'સીતારામ'ની ધૂન ઝીલી લીધી ને 'સીતારામ-સીતારામ'નું ઉચ્ચારણ કરવા લાગ્યો. જમાત તો પસાર થઈ ગઇ, પણ પેલા દરદીની ધૂન જેમની તેમ ચાલુ રહી. 'રામ-રામ' 'સીતારામ' જપતો એ પડ્યો હતો. તે સ્થળે ઘરનાં માણસો એને ખોળતાં ખોળતાં આવી પહોંચ્યાં ને એના અશક્ત દેહને ઝોળીમાં નાખીને ઘેર લઇ આવ્યાં. ઘર ભેગા થયા પછી પણ એની રામધૂન ન છૂટી. અનેક રીતે વાર્યો છતાં એનું 'સીતારામ'નું રટણ એકધારું ચાલુજ રહ્યું. થોડા દિવસ બાદ એની તબિયતમાં સુધારો થતો લાગ્યો. હવે તો એ ગૃહસ્થ બિલકુલ નિરોગી બની ગયા છે ને બાકીની જિંદગીમાં કોઇ પણ જાતની દવા ન ખાવાનો દૃઢ સંકલ્પ પણ એમણે કરી લીધો છે. દવા માત્રને એ 'ઝેર' ગણે છે.

૩. એક આદમીના મસ્તકમાં અસહ્ય વેદના ઊપડી હતી. એ વેદનાનો માર્યો બિચારો તરફડી રહ્યો હતો. તે જોઈ એક ભલા મિત્રે એને શિખામણ આપી કે, "ભાઈ! અમસ્થો આમ તરફડ મા. ઉંહ-આંહ કરવાને બદલે માથામાં ઝાટકો મારે તેની સાથે રામનામનો ઉચ્ચાર તું કરવા માંડ. એથી તને આરામ જણાશે." એ દરદીએ પોતાના ભલા મિત્રની શિખામણ પ્રમાણે કર્યું કે નહિ તેનો તો મને કંઈ ખ્યાલ નથી રહ્યો. પરંતુ તે પછી મેં પોતે માથાનો દુખાવો મટાડવા એ ઉપાય અનેક વાર મારી જાત પર અજમાવ્યો છે ને મને બધીજ વાર ફાયદો થયેલો છે. આ સહેલા ઇલાજને એકાદ વાર પણ અજમાવી જોવાની વાચકવર્ગને મારી નમ્ર વિનતિ છે. ફાયદો નહિ ... નુકસાન તો એથી કંઇજ થવાનું નથી.

પ્રોફેસર બ્રજદેવ ઉપાધ્યાય નામના મારા એક મિત્ર છે.

તેમની પાસેથી હું જાણી શક્યો છું કે, એક વયોવૃદ્ધ માસ્તરને યુવાનીમાંજ દારૂની લત્ લાગુ પડી હતી. એ બૂરી લતમાંથી છૂટવાની ઇચ્છા તો એ માસ્તરની ઘણીએ હતી. પરંતુ એ છૂટી શકતી નહોતી. તે બિચારો લાચાર હતો. દારૂ ઢીંચવો એ એના જીવનમાં હવાપાણીની જેમ સ્વાભાવિક બની ગયું હતું. એવામાં એક વાર એને એક સાધુરામનો ભેટો થયો. સાધુરામે એને રામનામ જપવાનો ઉપદેશ આપ્યો. માસ્તરના દિલમાં એ વાત વસી ગઇ ને એણે રામનામનો જાપ શરૂ કરી દીધો. પરિણામે દારૂ પ્રત્યેની એની આસક્તિ ધીરે ધીરે ઘટવા લાગી અને હાલ તો તે એ બૂરી લતમાંથી સંપૂર્ણ છૂટી ગયો છે; એટલુંજ નહિ પણ એવો તો ભગત થઇ ગયો છે કે પીવાની વાત સરખી એને હવે રુચતી નથી. એની ઉંમર અત્યારે સિત્તેર વર્ષની થઇ ગઇ છે, છતાં એની તંદુરસ્તી કોઇ પણ રીતે કથળેલી લાગતી નથી.

૫. મારા પોતાના અનુભવમાં પણ એવોજ એક કિસ્સો થોડાંક વર્ષ પર આવ્યો છે. એક શેઠજી ગાંજાખોરીની બૂરી લતથી હેરાન પરેશાન બની ગયા હતા. એક વાર એક શેઠજીના ગામમાં કોઇ એક મોટા સંન્યાસી ચાતુર્માસ ગાળવા આવી ચડ્યા. શેઠજી એ સંન્યાસીના દર્શને જવા આવવા લાગ્યા. એકવાર પ્રસંગ સાધી શેઠજીએ સ્વામીજીને પ્રાર્થના કરી કે, "મહારાજ! કોઇ એવી તદબીર બતાવો કે જેથી હું ભગવાનને ચીલે ચડી જાઉં." વાતમાં ને વાતમાં સ્વામીજીને ખબર પડી ગઇ કે, શેઠજી તો ભારે ગાંજાખોર છે રોજ સવા રૂપિયાનો ગાંજો એ ફૂંકી નાખે છે. સ્વામીજીએ તે દિવસે તો શેઠજી સાથે વિશેષ કંઇજ વાત ન કરી. બીજે દિવસે શેઠજી પાછા સ્વામીજીનાં દર્શને આવ્યા ને સ્વામીજીનાં ચરણોમાં પડી કાકલૂદી કરવા લાગ્યા કે, "મહારાજ! મેં બહુ બહુ કોશિશ કરી જોઇ છે છતાં વ્યસનમાંથી છૂટી શકાતું નથી. છૂટવાની ઇચ્છા તો બહુએ છે પણ શું કરું? લાચાર પર દયા કરો!" શેઠજીની આંખોમાં આંસુ ઊભરાતાં હતાં. એવી લાચાર અવસ્થા જોઇને સ્વામીજીએ એને ઉપદેશ આપ્યો કે, "ઠીક છે, રાત્રે સૂતા પહેલા દરરોજ રામનામના દશહજાર જપ કરવાનો નીમ " સ્વામીજીનો આદેશ

શેઠજીએ માથે ચડાવ્યો ને પૂરી આસ્થાથી તે પાળ્યો. એને પરિણામે મહિના માસમાં તો તેમની ગાંજાખોરીની બૂરી લત સંપૂર્ણ છૂટી ગઇ. સ્વામીજીને સ્વમુખેથી આ વાત મેં સાંભળી છે. સ્વામીજી એ વાત કહી સંભળાવતા હતા, ત્યારે શેઠજી પોતે પણ હાજર હતા. શેઠજી પર સ્વામીજીની ભારે કૃપા થઈ છે.

૬. બીજો એવોજ એક કિસ્સો મને સારી પેઠે યાદ છે. એક વૃદ્ધ મુનશી હતા. સરકારી નોકરીમાં તે સારો હોદ્દો ધરાવતા હતા. તેમને દારૂ પીવાની બૂરી લત હતી. પાકા દારૂડિયા હતા. એક વાર સ્વ૰ શ્રી. શ્યામાચરણ લાહિડીનો પ્રસંગ એમને પડ્યો. વ્યસનમાંથી છૂટવા બાબતની વાતચીતમાં લાહિડીજીએ ટકોર કરી કે, "ભાઈ! રામનામનો આશરો લો; બીજો કોઇજ માર્ગ નથી." મુનશીજીના દિલમાં એ વાત વસી ગઇ. રામનામને પ્રતાપે તેમની બાટલી છૂટી ગઇ તે આજની ઘડી ને કાલનો દહાડો.

આવાં તો બીજાં કેટલાંએ દૃષ્ટાંતો છે. પરંતુ એ બધાંને ટાંકી બતાવીને લેખનું કદ વધારવાની મારી ઇચ્છા નથી. આજકાલના ભમેલ બુદ્ધિવાળાઓ આવા પ્રસંગોની ગૂંથણીને નવીન 'ભક્તમાળ' રચવાના પ્રયત્ન સમી ગણી કાઢશે ને મશ્કરી પણ કરશે. પરંતુ મેં તો શરૂઆતમાંજ કહી દીધું છે કે, મારો અભિપ્રાય એથી જુદોજ છે. ભગવન્નામસ્મરણની બાબતમાં ઊઠતી બધી શંકાઓનું નિવારણ કરવાની મારી ગુંજાશ નથી, એ તો હું ગાઇબજાવીને જણાવી દઉં છું. નામસ્મરણ એ તો અધ્યાત્મ ક્ષેત્રની સર્વોત્તમ વસ્તુ છે. એ ચમત્કારી ચીજના પ્રભાવે મનુષ્યના અંતરમાં રહેલા સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવો પ્રદીપ્ત થઇ દિવ્ય ચેતનવાળા બને છે. દુઃખી આર્ત હૃદયોને એનાથી પૂરી શાંતિ હરહમેશ મળતી રહી છે.

જગતના મોટા ભાગના લોકો કોઈને કોઇ દૈવી સત્તામાં માને છે. એ સત્તાને તેઓ પછી ચાહે તે નામથી સંબોધતા હોય—ચાહે તે નામથી ઓળખાવતા હોય, પણ એવી કે [illegible] અસ્તિત્વમાં તેઓ માને તો છેજ. મોટા મોટા [illegible] 'એ' નો ઇનકાર નથી કરી શક્યા એ અંદાજ [illegible] ર્ષ હતા—

ભગવાનનાં અસંખ્ય નામોમાંથી હરકોઇ એકનું ભાવપૂર્વક વારંવાર રટણ કરવાથી અવાજનાં મોજાં ઉત્પન્ન થાય છે. નામ–સ્મરણના પ્રભાવ સંબંધમાં નામરસના અનુભવી સજ્જનોનાં દિલમાં કોઇ જાતની આશંકા કદાપિ જન્મી નથી. એક પળવાર માટે પણ નહિજ. સંદેહ કે આશંકાને એવાંનાં હૃદયમાં સ્થાનજ ક્યાંથી મળે ? અંતરમાં ઓતપ્રોત રહેલી નામ–સ્મરણની વૃત્તિદ્વારા 'નામી'ની સાથે એમનો સંબંધ એટલો તો ગાઢ બની ગયો હોય છે કે, તેને પરિણામે નામ વિષેની એમની આસ્થા અવિચલ બની ગઇ હોય છે. એટલેજ નામ–સાધનામાં પ્રવૃત્ત થયેલા અને નામ–રસે રંગાયેલા મનુષ્યના શાંત ગંભીર હૃદયમાં સંદેહના પરપોટા કદાપિ ઊઠતા નથી; એટલુંજ નહિ પણ વિપરીત ભાવો પણ કદાપિ પ્રગટવા પામતા નથી. શંકા કુ-શંકાઓનો તો મારા જેવા અનાડીઓના માર્ગમાંજ ઉપસ્થિત થાય છે. એવાં એ સંદેહોનાં મોજાં અને કુતર્કના પરપોટાઓને ચીરીને તથા તરેહવાર સંશયોની અંધારી ગલીઓ વટાવીને એ મધુમય પરમ ધામમાં પહોંચવાનું રહે છે. એ પરમ ધામમાં નિરંતર વસંતઋતુજ વિલસે છે અને જ્યાં જુઓ ત્યાં સર્વત્ર લીલાલહેર જણાય છે.

ભગવાનનું નામ કેવી જાદુઇ અસર નિપજાવે છે, તે વાસ્તવિક જ્ઞાનના અભાવવાળા અને આ વિષયના કેવળ બિનઅનુભવી શખ્સને બતાવવાની કે સમજાવવાની ચેષ્ટા કરવી બિલકુલ નિરર્થક છે. ભગવન્નામ જીવાત્માની અંતશ્ચેતના તથા સુપ્ત ચેતનાને કેવી જાગૃત કરી આપે છે, એ તો મનોવિજ્ઞાનનો કોઇ નિષ્ણાતજ બતાવી શકે. છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોમાં મનોવિજ્ઞાને ઠીક પ્રગતિ સાધી છે. તોપણ અંતશ્ચેતનાના ક્ષેત્રથી આગળ તેની ગતિ નથી થઇ શકી. મનોવિજ્ઞાનના પંડિતો પણ આ વાત સ્વીકારે છે. એટલે મનોવિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં જે જે કંઇ શોધો હાથ લાગી છે, તેના આધારે ચેતનાના ક્ષેત્રની બહારના પ્રદેશમાં આપણી ગતિજ નથી થઇ શકતી. અત્યાર સુધીની મનોવિજ્ઞાનની માનવ શોધો ભૌતિક ક્ષેત્રથી આગળ વધીજ નથી શકી. તેમાં વળી મુસીબત તો એ છે કે, બાહ્ય વિષયોનો આપણને જેટલો સંપર્ક છે [illegible] નું આપણને જેટલું ભાન છે, તેટલું

અંતઃસ્થનું કયાં છે? આ બાહ્ય જગત પણ સૂક્ષ્મ જગતનુંજ સ્થૂળ-સ્વરૂપ છે. વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી જે બાબતોનો નિર્ણય તર્કબુદ્ધિથી નથી થઇ શકતો, તેવી બાબતમાં સહજ વિશ્વાસ બંધાવાને બદલે શંકાશીલવૃત્તિ ઉદ્‌ભવવી એ બિલકુલ સ્વાભાવિક છે; એટલુંજ નહિ પણ સચ્ચાઇની નિશાનીરૂપ છે.

વારુ, તો હવે આપણે એના બાહ્યરૂપનોજ વિચાર કરવો રહ્યો. પરંતુ એ પ્રયત્ન માનવજીવનના એકાંગી ને અધૂરા અભ્યાસમાંજ પરિણમવાથીજ એવી દશા થઇ છે. આપણી મનોવૃત્તિ પણ એવી બની ગઇ છે કે અંતરના તલપ્રદેશમાં પ્રવેશવાને બદલે બાહ્ય દૃષ્ટિજ આપણને વધારે સ્વાભાવિક થઇ પડી છે. એટલા માટેજ મેં સ્થૂળશરીર સાથે સંબંધ ધરાવતીજ થોડીક ઘટનાઓ વર્ણવી છે. આશા છે કે વાચકવર્ગ આ અમોઘ ઔષધનો પ્રયોગ સ્વયં કરી જોઇ મારા કથનની સચ્ચાઇની કસોટી કરી જોશે.

અંગ્રેજ પંડિત એફ. ટી. પુલ્ગ્રેવે ટેનિસન કવિ વિષે એક મનોરંજક વાત લખી છે. ટેનિસન કવિ પોતે પોતાનાજ નામનો 'આલ્ફ્રેડ' શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતો કરતો સમાધિસ્થ થઇ જતો હતો. આમ બાબત છે, તો પછી આપણે સુપરિચિત ને ટેવાઈ ગયેલાં નામોના ઉચ્ચારણદ્વારા એ પ્રકારની સમાધિનો અનુભવ કાં ન કરી શકીએ? વારેવારે કાને પડતા કે મુખે ઉચ્ચારાતા કોઇ પણ સ્વરનો પ્રભાવ માનવીના સમગ્ર સ્નાયુમંડળ પર પડ્યા વગર રહેતો નથી, એ બલિકુલ સાચી વાત છે. ઉપર જે જે ઘટનાઓનો ઉલ્લેખ મેં કર્યો છે, તેમાં દર્શાવેલા મોટા ભાગના વ્યાધિઓનો સંબંધ સ્નાયુઓ સાથેજ હતો અને સ્નાયુમંડળને અસર પહોંચાડનારી એક ખાસ પ્રક્રિયાને કારણેજ એ રોગો મટવા પામ્યા હતા. આપણી હાલત આજકાલ એવી નાજુક થઇ પડી છે કે, કોઇ પણ બનાવનો પ્રભાવ ઝટ દઇનેકને આપણા મગજ પર તથા આપણી સંવેદન-શક્તિ પર પડે છે. સ્નાયુવિકારનાં દરદો એ આજકાલ સાધારણ થઇ પડ્યાં છે. ભગવન્નામ-સ્મરણધૂન-પ્રભુના નામનું એકધારું રટણ કરવાથી કોઈ પણ જાતનું સ્નાયુવિકારનું દરદ મટી જવુંજ જોઇએ એવો દ૮

વિશ્વાસ મને છે. આપણા પૂર્વજોને આ અદ્ભુત જડીબુટ્ટી ક્યાંથી ને કેમ કરતાં હાથ લાગી ગઈ એ તો રામ જાણે! પરંતુ એ જડીબુટ્ટી દરેક દેશની હરેકોઇ બાબામાં મળી આવે છે, એ તો ખરુંજ! ભગવન્નામનો જેટલો પ્રભાવ મનુષ્યની અંતશ્ચેતના તથા સ્નાયુજાળ પર પડે છે એટલો બીજા કોઈ પણ શબ્દનો નથી પડતો એ સાવ સાચું છે. સૂતાં પહેલાં ધીરે ધીરે, શાંતિપૂર્વક ભગવાનનું નામસ્મરણ થોડીક વાર, થોડીક ક્ષણો માટે કરવાની આદત પાડવાથી તેની જાદુઇ અસર જણાયા વગર રહેશે નહિ. દિવસભરના શ્રમથી થાકીને લોથ બનેલો મનુષ્ય ઝટ દેતોકને નિદ્રાદેવીની મીઠી ગોદમાં લેટી જશે અને સ્નાયુઓમાં એવી સ્વસ્થતા આવેલી લાગશે કે બીજે દિવસે સવારે ઊઠતાં બરોબર એને પોતાનામાં શક્તિઓનો અખૂટ ભંડાર ભરેલો હોવાનો અનુભવ થયા વગર નહિ રહે. આજની ડોક્ટરી વિદ્યાને આ વાતની પ્રતીતિ મેળવવાની હજી બાકી છે. પરંતુ આપણા પૂર્વજો આપણા ઋષિમુનિઓ આ રહસ્યના અચ્છા જાણકાર હતા. ધન્વંતરિ એ આપણા ભારતવર્ષનો સર્વશ્રેષ્ઠ ચિકિત્સક ગણાય છે. ભગવાનનો એ અવતાર મનાય છે. એ ધન્વંતરિ ભગવાનનાં નીચેનાં વેણ આપણે હમેશાં યાદ રાખવાં જોઇએઃ—

अच्युतानन्त गोविंद नामोच्चारण भेषजात् ।
नश्यन्ति सकला रोगाः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥

અર્થાત્ કે, "હું સાચે સાચુંજ કહું છું કે અચ્યુત, અનંત, ગોવિંદ એ નામોના ઉચ્ચારણ માત્રથી સર્વ જાતના રોગ મટી જાય છે."

તો પછી મારા સુજ્ઞ વાચકવર્ગ પાસે હું એવી આશા રાખું કે, તેઓ આ અદ્ભુત પ્રયોગને થોડા દહાડા-ઇમાનદારીપૂર્વક અજમાવી જોવાનું ઠરાવે તો તે આશા વધારે પડતી નહિજ ગણાય. પ્રયોગ બિલકુલ નિર્દોષ છે. એનાથી કોઇ જાતની હાનિ થવાનો મુદ્દલ સંભવ નથી. પ્રયોગના આચરણથી કોઇ પણ જાતનો ફાયદો તેમને જણાય તોજ આમજનતાના લાભાર્થે પોતાનો અનુભવ રજૂ કરવાની હું તેમને વિનતિ ગુજારું છું, કે જેથી ભગવન્નામની અમોઘતામાં જન-સમુદાયનો વિશ્વાસ બંધાવામાં મદદ મળે.

१२८–बंगाल में संकीर्तन

(લેખક:–શ્રી ચૈતન્ય ચરણ ચંચરીક)

वंदे श्रीकृष्ण चैतन्य नित्यानंदौ सहोदितौ ।
गौडोदये पुष्पवंतौ चित्रौ शंदौ तमोनुदौ ॥

બંગ દેશ ભાવપ્રધાન લલિત કલાઓં કા ઉપાસક હૈ. બંગાલ ભાવુકતા ઔર પ્રકૃતિપ્રિયતા જગત્ પ્રસિદ્ધ હૈ. યોં તો સભી પ્રાંતોં સંકીર્તન કિસી ન કિસી રૂપ મેં અનાદિ કાલ સે ચલા હી આતા કિંતુ વર્તમાન સમય કે સંકીર્તન કા ઇતિહાસ શ્રીચૈતન્ય મહાપ્રભુ હી આરંભ સમઝા જાતા હૈ. નામસંકીર્તન કે બંગદેશ મેં પ્રથમ ર્તક શ્રી ચૈતન્ય હી હૈં. શ્રી અદ્વૈત પ્રભુ–શ્રી ચૈતન્ય મહાપ્રભુ કે ટ્ય કે પૂર્વ પંડિત પ્રવર શ્રી અદ્વૈતાચાર્ય્ય હી વૈષ્ણવો કે હિમાયતી ભક્તિ સ્તમ્ભ થે. ઇન્હીં આચાર્ય ચરણોં કે એકનિષ્ઠ તપશ્ચર્યા શ્રી ચૈતન્ય કા પ્રાકટ્ય હુઆ. આચાર્ય્ય નિત્યપ્રતિ તુલસી ઔર ગાજલ સે સાલિગ્રામ કી પૂજા કિયા કરતે થે. આચાર્ય્ય કે પિતા ર તર્ક પંચાનન લાઉડ કે રાજા દિવ્યસિંહ કે સભાપંડિત યે ઇનકી એક માત્ર અંતિમ સંતાન થે. અપની અતિંમ અવ મેં તર્ક પંચાનન અપને નવ્ય ગ્રામ કો છોડ કર શાંતિપુર મેં ગયે થે. વહીં પર હમારે ચરિત્રનાયક કા જન્મ હુઆ. આચાર્ય હી શ્રદ્ધાલુ, ધાર્મિક થે, ભક્તોં પર જબ ભી કભી સંકટ પડતા વે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા સે કહતે, "ભગવાન સ્વયં આકર ભક્તોં ભીતિ કો હરેંગે."

શ્રી ચૈતન્ય—શ્રી અદ્વૈત પ્રભુ કી સાધના સફલ હુઇ–ભક્તોં આનંદ દેને વાલે શ્રી ગૌર હરિ કા પ્રાકટ્ય શાકે ૧૪૦૭ કી ગુન પૂર્ણિમા કે દિન હુઆ. બાલ્યકાલ મેં યે બડે હી ચંચલ ભક્તોં કો છેડને મેં ઇન્હેં બડા આનંદ આતા થા. જબ આપ ગયા ધામ કી યાત્રા કો ગયે તબ વહા શ્રી ઈશ્વરપુરજી ને ઇનકે ન મેં પાગલપન કા ન જાને કૌનસા મંત્ર ફૂંક દિયા કિ વે

.. ગયે. બચ્ચોં કો વ્યાકરણ કી જગહ રામનામ કા પાઠ .ઢાન લગે. પહિલે હી પહિલ આપને ઇસ મંત્ર સે સંકીર્તન કી નીંવ ડાલીઃ—

हरे हरये नमः कृष्ण यादवाय नमः।
गोपाल गोविंद राम श्री मधुसूदन ॥

ઇસકે અનંતર તો સંકીર્તન કી ધ્વનિ સે સંપૂર્ણ બંગ પ્રાંત ગૂંજ ઉઠા. શ્રી નિત્યાનંદ, શ્રી હરિદાસ, શ્રી. ગદાધર, શ્રી. મુરારી આદિ પ્રધાન પ્રધાન ભક્ત આકર સંકીર્તન દલ મેં સમ્મિલિત હો ગયે. ચારોં ઓર ખોલ કરતાલ કી સુમધુર ધ્વનિ સુનાઇ દેતી થી. ઉસ સમય પ્રાયઃ નામસંકીર્તન ઔર પદકીર્તન હોતે થે.

કુછ કાલ નવદ્વીપ મેં સંકીર્તન કા પ્રચાર કરકે શ્રીમન્મહા-.ભુ સન્યાસ ધારણ કરકે શ્રી જગન્નાથપુરી મેં રહને લગે. વહાં રથયાત્રા કે અવસર પર સૈંકડો ભક્ત શ્રી મહાપ્રભુ કે દર્શનોં કે લિયે જાને થે ઔર કયા કીર્તન કરતે હુએ ૩-૪ મહીને નિવાસ કરતે થે વહ સમય સુવર્ણ કા સમય થા. સભી પ્રેમ મેં વિભોર હોકર ગાતે બજાતે ઔર નાચને થે. ઇન ભક્તોં કે સંસર્ગ સે ઉડીસા પ્રાંત મેં ભી સંકીર્તન કા પ્રચાર હોને લગા ઔર બહુત સે ઉડિયા શ્રી ચૈતન્ય કે અનન્ય ભક્ત બન ગયે.

શ્રીમન્મહાપ્રભુ કી આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરકે શ્રી નિત્યાનંદ પ્રભુને સન્યાસ ત્યાગ કર ગૃહસ્થાશ્રમ મેં પ્રવેશ કિયા. ઉન્હોંને તો ભક્તિ ભાગીરથી કી બંગ પ્રાંત મેં સરિતા હી બહા દી. અધિકતર વે નીચ સમઝે જાને વાલે લોગોં મેં કીર્તન કા પ્રચાર કરતે થે. તો ભી ઉનકે બડે બડે ધની માની સજ્જન શિષ્ય બન ગયે. ઉન્હોંને શ્રીચૈતન્ય ઔર શ્રીકૃષ્ણ કે નામ કા સમાન રૂપ સે પ્રચાર કિયા, બહુત સે નયે નયે ભક્ત ઔર પ્રચારક બન ગયે. બંગાલ કે કોને કોને મેં સંકીર્તન કી સુમધુર ધ્વનિ સુનાઈ દેને લગી.

ઇસકે અનંતર શ્રીમન્મહાપ્રભુ કે આદેશ સે ધીરે ધીરે ગૌર ભક્ત શ્રીવૃંદાવન મેં વાસ કરને કે લિયે આને લગે. સબસે પહિલે ગોસ્વામી લોકનાથ ઔર ગોસ્વામી ભૂગર્ભછ વૃંદાવન મેં પધારે. ઇનકે અનં-

તર શ્રી રૂપ, શ્રી સનાતન, શ્રી જીવ, શ્રી ગોપાલ ભટ્ટ, શ્રી રઘુનાથ ભટ્ટ ઔર શ્રી રઘુનાથદાસ ગોસ્વામી ક્રમશઃ એક કે બાદ એક પધારે. ફિર તો વૃંદાબન મેં બંગાલી ભક્તોં કા તાંતા હી લગ ગયા. ઇન ૬ ગોસ્વામિયોં ને સંકીર્તન કે પ્રચાર ઔર પ્રસાર મેં બડા ઉદ્યોગ કિયા. શ્રી રૂપ ઔર સનાતન કો સભી ને એક સ્વર સે આચાર્ય સ્વીકાર કિયા. ઇન કે અનંતર શ્રી જીવ ગોસ્વામી ગૌડીય વૈષ્ણવોં કે સર્વમાન્ય આચાર્ય હુયે. શ્રી ગોપાલ ભટ્ટજી ને શ્રી વૃંદાબન ધામ મેં હી શ્રી રાધારમણજી કા પ્રાકટ્ય કિયા, ઇનકે અલૌકિક પ્રેમ કો દેખકર સાલિગ્રામજી કી મૂર્તિ મેં સે શ્રી રાધારમણજી પ્રકટ હો ગયે થે. શ્રીમન્મહાપ્રભુ ને ઇનકે લિયે અપને બૈઠને કા પીઢા ઔર ડોરી ભેજી. શ્રી જીવ ગોસ્વામી વૈષ્ણવ ભક્તોં કો શિક્ષા દીક્ષા દે દે કર ગૌડ દેશ મેં ભક્તિ ઔર સંકીર્તન કે પ્રચાર કે લિયે ભેજને લગે. પ્રેમ પિપાસુ બહુત સે ગૌડીય વૈષ્ણવ શ્રી વૃંદાવન ધામ મેં આકાર આચાર્ય ચરણોં કે નીચે બૈઠકર અપની ચિરકાલ કી પ્રેમ-પિપાસા કો બુઝાને લગે. ઇન આગત વૈષ્ણવોં મેં ૩ અત્યન્ત હી પ્રસિદ્ધ ઔર પ્રચારક હુયે. ઉનકે નામ હૈં શ્રી શ્રીનિવાસ આચાર્ય ઠાકુર મહારાજ, શ્રી નરોત્તમદાસજી ઠાકુર મહાશય ઔર શ્રી શ્યામાનન્દજી.

આચાર્ય શ્રીનિવાસજી કે પિતા કા નામ શ્રી ગંગાધરજી થા. વે શ્રી ચૈતન્ય કે અનન્ય ઉપાસક ઔર સચ્ચે ભક્ત થે. શ્રી ચૈતન્ય કી સન્યાસ દીક્ષા ઉન્હોંને અપની આંખો સે દેખી થી. જબ સુવર્ણ વર્ણ શ્રી ચૈતન્ય કે કાલે કાલે ઘુંઘરાલે બાલ કાટે ગયે તબ વે પ્રેમ મેં અધીર હો ગયે ઔર 'હા ચૈતન્ય, હા ચૈતન્ય' કહ કહ કર બહુત દિનોં તક ક્રન્દન કરતે રહે. લોગોં ને ઉનકી ઐસી દશા દેખ કર ઉનકા નામ ચૈતન્યદાસ રખ દિયા. શ્રી ચૈતન્યદાસ સચમુચ ગૌ- ...દાસ હી થે. ઉનકે પ્રાણ ગૌર કે ચરણોં કે અનુગત થે. ...ન્હેં પુત્ર કી ઇચ્છા ઉત્પન્ન હુઇ. શ્રી ચૈતન્य- ...ન્હેં આશીર્વાદ દિયા કિ તુમ્હારે હમારી ...ત્પન્ન હોગા. શ્રી ચૈતન્ય કા આશીર્વાદ

સત્ત્વ હુઆ ઔર થોડે હી કાલ મેં ઉનકે એક પરમ સુંદર તેજસ્વી પુત્ર હુઆ જિસકા નામ રક્ખા ગયા શ્રીનિવાસ.

શ્રીનિવાસજી ને અભી યૌવનાવસ્થા મેં પદાર્પણ નહીં કિયા થા કિ ઉનકે પિતા પરલોકવાસી હો ગયે. ઇસસે વે અપની જન્મ-ભૂમિ ચાકન્દી કો છોડ કર અપની નનસાલ જાજિગ્રામ મેં આકર રહને લગે. વહાં ઉન્હેં અપને નાના શ્રી બલરામ આચાર્ય કી સંપત્તિ મિલ ગઇ થી. ઉન દિનોં ભક્તોં મેં શ્રી નરહરિ સરકાર કી બડી ખ્યાતિ થી. ભક્તોં મેં વે "સરકાર ઠાકુર" કે નામ સે પ્રસિદ્ધ થે. આચાર્ય બલરામ ને ઉનકે ચરણોં કી શરણ લી. સરકાર ઠાકુર ભી ઇનસે મિલ કરકે બડે પ્રસન્ન હુયે ઔર ઇન્હેં સંમતિ દી કિ તુમ પુરી મેં જાકર શ્રીમન્મહાપ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ચૈતન્યદેવ કે દર્શન કર આઓ.

અપને માતાપિતા કે મુખ સે વે બાલ્યકાલ સે હી શ્રી ચૈતન્યદેવ કી લીલાઓં કો સુનતે રહે થે. શ્રી ચૈતન્ય કે પાર્ષદોં કે નામ ઉન્હેં અપને પરમ આત્મીય પુરુષ કી ભાંતિ કંઠસ્થ થે. વે શ્રી ચૈતન્ય કી લીલાઓં કો સુનતે સુનતે રુદન કરને લગતે. આજ સરકાર ઠાકુર કી ઐસી આજ્ઞા પાકર વે સીધે જગન્નાથપુરી કી ઓર ચલ પડે. માર્ગ મેં વે ભાંતિ ભાંતિ કે મનસૂબે બાંધતે જાતે. પાર્ષદોં સે ઘિરે હુયે શ્રીમન્મહાપ્રભુ બૈઠે હોંગે, મૈં ઉનકે શ્રી ચરણોં મેં અપના મસ્તક રક્ખૂંગા, વે મેરે મસ્તક પર અપના વરદ હસ્ત ફેરેંગે, વે તો પતિત-પાવન હૈં, દીનદયાળુ હૈં. વે તો અપને પુત્રોં કો ભી આલિંગન કરતે હૈં. મૈં ઉનકી દીન સન્તાન હૂં. રાસ્તે ભર વે ઇન્હીં બાતોં કો સોચતે જાતે થે. વે જગન્નાથપુરી કે સમીપ ભી ન પહુંચે થે કિ ઉન્હેં એક હૃદય-વિદારક સમાચાર મિલા "શ્રીચૈતન્ય ઇસ ધરાધામ કો ત્યાગ ગયે." ઉનકે શોક કી સીમા નહીં રહી, વે મૂર્છિત હો ગયે. મૃત પ્રાય હોકર અચેત હો ગયે. ઇસ બેહોશી મેં હી માનો મહાપ્રભુ ઉનકે નિકટ આયે હૈં ઔર આદેશ કર રહે હૈં:—"શ્રીનિવાસ, તૂ નીલાચલ મેં જા ઔર ગદાધર પંડિત કે જાકર દર્શન કર. મૈં ઉન સે તેરે લિયે કહ આયા હૂં."

પ્રાતઃકાલ ઉઠકર ઉન્હોંને ઇસ સ્વપ્ન કો સત્ય સમઝા ઔર ઉન્હોંને ગૌડ દેશ કે લૌટને કા વિચાર છોડ દિયા. વે નીલાચલ કી ઓર ચલ પડે. નીલાચલ મેં જાકર ઉન્હોંને પંડિત ગોસ્વામી કા સ્થાન પૂછા. જિસ ભક્ત સે ભી વે પંડિત ગોસ્વામી કા પતા પૂછતે વહી રોને લગતા. શ્રીનિવાસ કા મન છોટા હો ગયા. વે ધીરે ધીરે ઉદાસ મન સે ચલને લગે. એક વૃદ્ધ ભક્ત ઉન્હેં પંડિત ગોસ્વામી કે સ્થાન તક પહુંચા આયા. વહાં શ્રીનિવાસજી ને દેખા કિ એક કાષ્ઠ કી મૂર્તિ કે સમાન પંડિત ગોસ્વામી બૈઠે હૈં. વે ઉનકી ઐસી દશા દેખ કર અધીર હો ગયે ઔર વહીં આશ્રમ કે એક કોને મેં ચુપચાપ પડે રહે. પ્રાતઃકાલ ઉઠકર ઉન્હોંને પંડિત ગોસ્વામી કે ચરણોં મેં 'શ્રી ચૈતન્ય શ્રી ચૈતન્ય' કહકર પ્રણામ કિયા. જૈસે કોઇ ઘોર નિદ્રા મેં પડા હુઆ મનુષ્ય જોર કી આવાજ સુનકર ભડભડાકર ઉઠતા હૈ વૈસે હી શ્રીચૈતન્ય કા નામ સુનતે હી પંડિત ગોસ્વામી ભડભડાકર ઉઠ ખડે હુએ ઔર કહને લગે: "યહ કૌન અલૌકિક પુરુષ હૈ, જો મુઝે ઐસે સ્વર્ગીય નામામૃત કા પાન કરા રહા હૈ." શ્રીનિવાસ રોતે રોતે ઉનકે ચરણોં પર લોટ ગયે ઔર બાલકોં કી ભાંતિ ફૂટ ફૂટકર રોને લગે. પંડિત ગોસ્વામી ને ઉન્હેં જોર સે આલિંગન કિયા. આલિંગન કરતે હી વે કહને લગે—"તુમ્હારે આલિંગન સે મુઝે ઐસા પ્રતીત હોતા હૈ કિ તુમ કોઇ મહાપ્રભુ કે અનન્ય આત્મીય હો. તુમ અપના પરિચય મુઝે બતાઓ." શ્રીનિવાસ ને રોતે રોતે અપના નામ બતાયા. તબ ગદ્‌ગદ કંઠ સે પંડિત ગોસ્વામી કહને લગે—"શ્રીનિવાસ! આજ રાત્રિ મેં હી મુઝે સ્વપ્ન હુઆ હૈ કિ તુમ યહાં આ રહે હો. મહાપ્રભુ મુઝે આદેશ કર ગયે હૈં કિ મૈં તુમ્હેં શ્રીમદ્-ભાગવત પઢાઊંગા. કિન્તુ મેરી ભાગવત કી પુસ્તક અબ પઢને યોગ્ય નહીં રહી. નિરંતર કે અશ્રુપ્રવાહ સે ઉસકે સભી પૃષ્ઠ ભીગ ગયે હૈં ઔર અક્ષર ભી મિટ ગયે હૈં. અતઃ તુમ અભી શ્રીખંડ મેં નરહરિ ઠાકુર કે પાસ જાકર નઇ ભાગવત કી પોથી લે આઓ, મૈં ઉન્હેં પત્ર લિખે દેતા હૂં. શ્રીચૈતન્ય કે વિરહ મેં મેરા હૃદય ફટ ગયા હૈ. મેરે જીવન કી અબ અધિક આશા નહીં, તુમ જલ્દી કરો."

પંડિત ગોસ્વામીજી કી ઐસી આજ્ઞા પાકર શ્રીનિવાસ ઉસી સમય સરકાર ઠાકુર કે પાસ ચલ પડે. ઉન દિનોં ન તો ઐસી સડકેં થીં, ન મોટર ઔર ન રેલ હી. વર્ષો હોતે હી ચાર મહીને કે લિયે યાત્રા સમાપ્ત કરની પડતી થી. શ્રીનિવાસ જી રાસ્તે કે કષ્ટોં કો સહતે હુએ શ્રીખંડ પહુંચે. ઉનકે પહુંચને કે પૂર્વ હી સંપૂર્ણ ગૌડ-દેશ મેં શ્રી ચૈતન્ય કે તિરોભાવ કા સમાચાર પહુંચ ચુકા થા. સરકાર ઠાકુર ને અધીર હોકર યે સબ બાતેં સુનીં. ઉન દિનોં શ્રીમદ્ભાગવત કી પુસ્તક મામૂલી ચીજ નહીં થી, બહુત સા દ્રવ્ય વ્યય કરકે વહ લિખાઈ જાતી થી. સરકાર ગોસ્વામી ને જલ્દી હી એક શ્રીમદ્ભાગવત કા પ્રબંધ કર દિયા. શ્રીનિવાસજી ઉસે લેકર સીધે પુરી કે લિયે ચલ પડે. વે એક દિન ભી વહાં ન ઠહરે.

બડી બડી આશાઓં કી પુટલિયોં કે સાથ વે શ્રીમદ્ભાગવત કી પુસ્તક કો લાદે હુએ જા રહે થે કિ રાસ્તે મેં ઉન્હોંને પંડિત ગોસ્વામી કે ગોલોકગમન કા હૃદયવિદારક સમાચાર સુના. ઇસે સુનકર ઉનકા હૃદય ટૂક ટૂક હો ગયા. વે કિંકર્તવ્યવિમૂઢ બનકર એક જગહ પડે રહે. ઉન્હોંને સોચા-"અબ પુરી ચલના વ્યર્થ હૈ." અતઃ વે ફિર પુરી ન જાકર ગૌડ દેશ કી ઓર લૌટ પડે. રાસ્ને મેં ઉન્હોંને ઔર ભી જો સમાચાર સુને ઉનસે ઉનકે દુઃખ કા પારાવાર નહીં રહા. વે કુછ સમઝ હી ન સકે કિ મેરા ઐસા દુર્ભાગ્ય ક્યોં હૈ. ઉન્હોંને સુના કિ શ્રી ચૈતન્ય કે વિયોગ મેં શ્રી અદ્વૈતાચાર્ય ઔર શ્રી નિત્યાનંદજી ભી ઇસ ધરાધામ કો ત્યાગ કર ચલે ગયે. ઇન એક કે અનંતર દૂસરે, તીસરે ઔર ચૌથે સમાચારોં ને ઉન્હેં પાગલ બના દિયા. અબ વે ક્યા કરતે.

અંત મેં ઉન્હોં ને શ્રીચૈતન્ય કી લીલાભૂમિ કે દર્શનોં કા નિશ્ચય કિયા. વે પરમ પાવન નવદ્વીપ ક્ષેત્ર મેં પહુંચે. ઉન દિનોં મહાપ્રભુ કે વિયોગ મેં શ્રીવિષ્ણુપ્રિયાજી ઘોર તપસ્યામય જીવન બિતા રહી થીં, વે મહામંત્ર કી જિતની હી માલાયેં જપતી, કેવલ ઉતને હી ચાવલોં પર નિર્વાહ કરતી થીં ઔર ઘર કે ભીતર રહતી થીં, કિસી ભી પુરુષ સે બાતેં નહીં કરતી થીં. શ્રીનિવાસ ને રોતે

રોતે ઉન્હેં લક્ષ્ય કરકે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કિયા. શ્રીવિષ્ણુપ્રિયાજી ને દાસિયોં કે દ્વારા ઉન્હેં આશિર્વાદ દિયા ઔર અપને ઘર મેં હી રહને કે લિયે સ્થાન દિયા. શ્રીનિવાસ વહાં તીન–ચાર દિનોં તક રહે. શ્રી-વિષ્ણુપ્રિયાજી કો ભી રાત્રિ મેં મહાપ્રભુ ને સ્વપ્ન દિયા થા કિ શ્રીનિવાસ કો પુત્ર કી તરહ પ્યાર કરના. શ્રીવિષ્ણુપ્રિયા સે આજ્ઞા ઔર આશીર્વાદ લેકર વે શ્રીઅદ્વૈતાચાર્ય કે ઘર ગયે. વહાં આચાર્ય કી પત્ની ને અપને હાથોં સે રસોઇ બનાકર ઉન્હેં ખિલાઇ. વહાં કુછ દિન રહકર શ્રીનિત્યાનંદ કી પ્રચાર ભૂમિ ખડદહ ચલે ગયે. વહાં પર શ્રીનિત્યાનંદજી કી દોનોં પત્નિયોં ને તથા ઉનકે પુત્ર ને ઉનકા ખૂબ સત્કાર કિયા.

ઇન સભી સે વિદા હોકર વે સરકાર ગોસ્વામી કી આજ્ઞા સે ભક્તિ ગ્રંથોં કા અધ્યયન કરને કે લિયે કુછ કાલ કે અનંતર શ્રી-વૃંદાવન કી ઓર ચલે. સરકાર ઠાકુર કી આજ્ઞા થી કિ વહા ગોસ્વામી પાદ, શ્રી રૂપ સનાતન સે ભક્તિતત્ત્વ કા અધ્યયન કરેં. ઇસી લિયે વે એક પંથ દો કાજ સમઝ કર ગયા, કાશી, પ્રયાગ આદિ અનેક તીર્થોં મેં હોતે હુએ વૃંદાવન પહુંચે.

રાસ્તે મેં ફિર ઉન્હોંને એક હૃદય કો ચૂર ચૂર કરને વાલી બાત સુની 'શ્રી સનાતન ગોસ્વામી ઇસ સંસાર કો છોડ કર ચલ બસે.' અબ વે ક્યા કરતે. શ્રીમન્મહાપ્રભુ કા સ્વપ્ન મેં ઉન્હેં આદેશ હુઆ કિ તુમ શ્રીગોપાલભટ્ટજી સે દીક્ષા લેલો. ઇસી નિમિત્ત વે વૃંદાવન મેં ગોસ્વામી કે ચરણોં કા આશ્રય ગ્રહણ કરને ચલે થે. વે શ્રીભટ્ટજી ગોસ્વામી કા આશ્રમ પૂછતે પૂછતે ગયે. શ્રીગોસ્વામી પાદ કો ઉનકે આને કા સમાચાર પહિલે સે હી જ્ઞાત થા. અતઃ વે ઇન્હેં શ્રી ગોસ્વામી ગોપાલભટ્ટજી કે પાસ લે ગયે. શ્રી ભટ્ટ ગોસ્વામી ઇન્હેં દેખતે હી સમઝ ગયે ઔર બોલે–" શ્રીનિવાસ! શ્રીમન્મહાપ્રભુ ને તુમ્હારે સંબંધ મેં મુઝે જો પત્ર લિખા હૈ ઉસે તુમ સ્વયં પઢ લો."
શ્રીનિવાસ ઉસ પત્ર મેં મહાપ્રભુ દ્વારા અપના સમાચાર પઢકર ગદ્-ગદ્ હો ગયે. નિયત તિથિ પર સંપૂર્ણ વૈષ્ણવોં કે સમૂહ મેં ભટ્ટ ગોસ્વામીને શ્રીનિવાસજી કો દીક્ષા દી. શ્રીનિવાસજી ને સભી ભક્તોં

કી ચરણવંદના કી ઓર વે શ્રીજીવ ગોસ્વામી કી સંનિધિ મેં રહકર ભક્તિતત્ત્વ કા અધ્યયન કરને લગે.

ઉન્હીં દિનોં ખેતડી કે રાજા શ્રીકૃષ્ણાનંદદત્ત મજૂમદારજી કે એક માત્ર પુત્ર શ્રીનરોત્તમદાસ કો ઇસ સંસાર સે વૈરાગ્ય હુઆ. વે બાલ્યકાલ સે હી શ્રીચૈતન્ય કી લીલાઓં સે અનુરાગ રખતે થે. શ્રી-ચૈતન્ય ઇસ ધરાધામ કો ત્યાગ કર ચલે ગયે. અબ ઇન ચર્મચક્ષુઓં સે ઉનકે દર્શન ન હો સકેંગે ઇસ બાત કો સ્મરણ કરકે વે રુદન કરતે કરતે બેહોશ હો જાતે. ઉનકે પ્રાણ શ્રીચૈતન્ય-ચરણોં હી મેં સદા ભ્રમણ કરતે રહતે. શ્રીચૈતન્ય કી આનંદમયી મધુમયી પ્રેમમયી લીલાઓં કા હી ઉન્હેં આધાર થા. માતાપિતા કો બચ્ચે કી યહ દશા અચ્છી નહીં લગતી થી. વે ઉસે સંસાર મેં ફંસાને કા ભાંતિ ભાંતિ સે ઉદ્યોગ કરતે થે. સદા ઉનકે ઉપર કડા પહરા રખતે થે, કિ રાજકુમાર કહીં ભાગ ન જાય. કિંતુ ભાગને વાલે કો પહરા ક્યા કર સકતા હૈ? નરોત્તમ કો અબ એક ક્ષણ ભી ઘર મેં રહના ભારી હો ગયા. વે સંસારી શ્રૃંખલા કો જડમૂલ સે ઉખાડ કર ફેંક દેના ચાહતે થે. ઐસી દશા મેં એક દિન સુવર્ણ વર્ણ દામિની દ્યુતિ વાલે શ્રીગૌરાંગ ને ઉન્હેં સ્વપ્ન મેં દર્શન દેકર ઉપદેશ કિયા કિ તુમ અબ ઇન સબ ઝંઝટોં કો તિલાઞ્જલિ દેકર શ્રીધામ વૃંદાવન મેં જાઓ. ઔર વહાં શ્રીલોકનાથ ગોસ્વામીજી સે દીક્ષા લો. બસ, ફિર ક્યા થા મૌકા પાને હી એક દિન વે રાત્રિ મેં ઉઠ કર શ્રી-વૃંદાવન કી ઓર ચલ પડે. કંકરીલા પથરીલા પથ થા, રાજકુમાર કો પૈદલ ચલને કા કભી અભ્યાસ નહીં થા, ભોજન કે લિયે પાસ મેં પૈસા નહીં થા, કિસી સે આજ તક માંગા નહીં. અતઃ માંગને મેં ભી બડા સંકોચ થા. ફિર ઘરવાલોં કા ભી ભય થા કિ કહીં બીચ મેં સે પકડ ન લે જાયેં. ઇન સભી અસુવિધાઓં કા સામના કરતે હુએ નરોત્તમ શ્રીવૃંદાવન મેં પહુંચ ગયે રાસ્તે કી થકાવટ ઔર નિરંતર કી ભૂખ સહન કે કારણ વે અત્યંત હી દુર્બલ હો ગયે થે. શ્રીજીવ ગોસ્વામીજી ઉન્હેં અપને સ્થાન પર લે ગયે. વહાં ઉન્હોંને મહાપ્રભુ કે સ્વપ્ન કી બાત સુનાઇ ઇસે સુન કર શ્રીજીવ

ગોસ્વામી ઉન્હેં શ્રીલોકનાથ ગોસ્વામી કી કુંજ મેં લે ગયે. લોકનાથ ગોસ્વામી ઉન દિનોં ચીર ઘાટ કે સમીપ રહતે થે. શ્રીગોસ્વામી પાદ રૂપ ઔર સનાતન કે સંસાર સે પ્રયાણ કર જાને કે કારણ વે અત્યંત હી દુઃખી થે. ગોસ્વામીજીને ઉન્હેં નરોત્તમદાસ કા પરિચય કરાયા ઔર દીક્ષા દેને કી ભી પ્રાર્થના કી. ગોસ્વામીજી ને કહા "મેરી પ્રતિજ્ઞા હૈ કિ મૈં જીવન મેં કિસી કો શિષ્ય ન બનાઉંગા, તુમ કિસી ઔર સે દીક્ષા લેલો."

ઇસ પર શ્રી નરોત્તમદાસજીને કહા-"પ્રભો! મેરી પ્રતિજ્ઞા હૈ, કિ મૈં આપ સે હી દીક્ષા લૂંગા." દોનોં હી અડ ગયે. દોનોં અપને અપને અલગ અલગ સ્થાનો મેં રહને લગે. શ્રી નરોત્તમદાસજી છિપકર એક સાલ તક ઉનકી ઘોર સેવા કરતે રહે યહાં તક કિ ઉનકે મલ કો ભી ઉઠા કર દૂર ફેંક આતે થે. સાલભર બાદ શિષ્ય કી વિજય હુઇ. ગોસ્વામી પાદ કો અપની પ્રતિજ્ઞા છોડની પડી ઔર નરોત્તમદાસ ઉનકે પ્રિય શિષ્ય બન ગયે.

ઇસી પ્રકાર શ્રી શ્યામનંદજી ભી ગૌડ દેશ સે આકર વૃંદાવન મેં રહને લગે. શ્રી શ્રીનિવાસજી, શ્રી નરોત્તમદાસજી ઔર શ્રી શ્યામાનંદજી યે તીનોં હી શ્રી જીવ ગોસ્વામી કે ચરણો મે રહ કર ભક્તિશાસ્ત્રોં કા અધ્યયન કરને લગે. થોડે હી દિનોં મેં યે તીનોં ભક્તિશાસ્ત્ર મેં પારંગત હો ગયે. તબ શ્રી જીવ ગોસ્વામી ને શ્રી શ્રીનિવાસજી કો તો "આચાર્ય ઠાકુર" ઔર શ્રી નરોત્તમદાસજી કો "ઠાકુર મહાશય" કી ઉપાધિ દી ઔર ઇન તીનોં કો ગૌડ દેશ મેં ભક્તિતત્ત્વ કા પ્રચાર કરને કે લિયે ભેજા. પુસ્તકોં કે બિના પ્રચાર કૈસે હો સકેગા? અતઃ ઇન સભી ગોસ્વામિયોં કી બનાઇ હુઇ એક ગાડી પુસ્તકોં કો વિધિવત્ મોમજામેં મેં લપેટ કર ઇનકે સાથ ભેજ દીં. ગાડી કી રક્ષા કે લિયે ૧૦ શસ્ત્રધારી સિપાહી ભી સાથ કર દિયે. અનંત વૈષ્ણવોં કે બીચ મેં ગાડી ચલતી. યે તીનોં ભી વૈષ્ણવોં કી પદધૂલિ મસ્તક પર ચઢા કર અશ્રુવિમોચન કરતે હુયે ચલ દિયે.

રાસ્તે મેં જબ યે બન વિષ્ણુપુર કે સમીપ પહુંચે તબ સહસા દૈ.સો શસ્ત્રધારી ડાકૂ ઇનકે ઊપર ટૂટ પડે ઔર ગાડી કો છીન કર

લે ગયે. ડાકૂઓંને કિસી કો મારા પીટા નહીં. ઇસ ઘટના સે યે તીનોં અધીર હો ગયે. તબ શ્રીનિવાસજી ને કહા "ઇન પહેરેદારોં કો શ્રી વૃંદાવન ભેજ દો. આપ દોનો ગૌડ દેશ જાયં. મૈં તો જબ તક પુસ્તકોં કા પતા ન લગેગા તબ કહીં ભી ન જાઉંગા. પુસ્તકેં ન મિલેંગી તો મૈં પ્રાણ દે દુંગા" ઉનકી આજ્ઞા પાલન કી ગઈ. શ્રી. શ્યામાનંદજી તો ઉડીસા મેં ધર્મ કા પ્રચાર કરને ચલે ગયે ઔર ઠાકુર નરોત્તમદાસજી અપની જન્મભૂમિ ખેતડી મેં આ ગયે. માતા-પિતા અપને ચિરકાલ કે બિછુડે પુત્ર કો પાકર પરમ પ્રસન્ન હુયે. ઠાકુર મહાશય વહીં રહ કર લોગોં કો ભક્તિશાસ્ત્ર કી શિક્ષા દિક્ષા દેને લગે.

ઇધર આચાર્ય શ્રીનિવાસજી બન વિષ્ણુપુર કી ગલિયોં ઔર સડકોં પર ચક્કર લગાને લગે, જો મિલ જાતા ઉસે હી ખા લેતે ઔર વૃક્ષ કે નીચે પડે રહતે. એક બ્રાહ્મણ કે સાથ વે વિષ્ણુપુર કે રાજા હમીર કે દરબાર મેં ગયે. હમીર પરાક્રમી ઔર ધર્મ-પ્રેમી થે. વે શ્રીમદ્ભાગવત્ કી કથા સુનતે થે. ઉનકી સભા મેં એક પંડિત કિસી શ્લોક કા અશુદ્ધ અર્થ કર રહા થા શ્રીનિવાસ આચાર્ય ઉસે સહન ન કર સકે. ઉન્હોંને બાર બાર પંડિત કો ટોકા ઔર કિસીને ઇસ મલિન વેષ સાધારણ પુરુષ કી બાત પર ધ્યાન નહીં દિયા. કિંતુ રાજા ને ઉનસે અર્થ કરને કી પ્રાર્થના કી, તબ યે બૃહસ્પતિ કે સમાન ગંભીર વાણી મેં અર્થ કરને લગે. ઇનકે અર્થ કો સુન કર રાજા રોને લગે. ઇનકા બડા સત્કાર કિયા ઔર ઇસ નગરી મેં આને કા કારણ પૂછા. આચાર્યને આદિ સે અંત તક અપની કથા સુના દી. ઇસે સુન કર રાજા રો પડા ઔર રોતે રોતે ઉન્હેં એક દલાન મેં લે ગયા ઔર કહા-"પ્રભો! વહ ડાકૂ આપ કે સામને ખડા હૈ ઔર આપકી યહ સબ સંપત્તિ રખી હૈ. ઇન પુસ્તકોં મેં સે એક પૃષ્ઠ ભી ઇધર ઉધર નહીં હુઆ હૈ. ઇસ સંપત્તિ કો ગ્રહણ કીજિયે ઔર ડાકૂ કો જો ચાહે દંડ દીજિયે" ઉન પુસ્તકોં કે દર્શન માત્ર સે આચાર્ય કે રોમાંચ હો ગયે. ઉન્હોંને ગ્રંથો કે લિયે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કિયા ઔર બાર બાર વે ઉન્હેં ચૂમને લગે. રાજા ઉસી સમય ઉનકા શિષ્ય બન ગયા. ઉનકા બડા ભારી સન્માન કિયા.

ઉનકે લિયે અલગ એક મહલ બનવા દિયા જિસમેં વે કભી કભી આકર રહતે થે. ગુરુ કી આજ્ઞા સે શ્રી શ્રીનિવાસ આચાર્યને અપને દો વિવાહ કિયે. શ્રીનરોત્તમ ઠાકુર આજન્મ અવિવાહિત રહે. શ્યામાનંદજી વિરક્તોં કી તરહ ઘૂમ ઘૂમ કર પ્રચાર કરને લગે. ઇન તીનોં ને ગૌડ દેશ મેં એક નવજીવન કા સંચાર કિયા ઔર ઇનકે ગરીબ અમીર, રાજા મહારાજા, શેઠ શાહૂકાર, દરિદ્ર ઔર પંડિત લાખો શિષ્ય હુયે. ઇન્હોંને બહુતસે આચાર્ય પરિવારોં કો જન્મ દિયા. ઇનકે અનંતર ઉનકી વંશ પરંપરા ઔર શિષ્ય પરંપરા મેં બહુત સે આચાર્ય હુયે ઔર અબ ભી હૈં જો સંકીર્તન પ્રચાર કો અપના પ્રધાન કર્તવ્ય સમઝતે હૈં.

શ્રી પરમહંસ રામકૃષ્ણ દેવ ભી પ્રેમ મેં વિહ્વલ હોકર 'સંકીર્તન કરતે થે. સંકીર્તન પ્રચાર મેં ઉનકે દ્વારા બહુત કુછ હુઆ હૈ. બ્રાહ્મોસમાજ કે પ્રચારક શ્રી કેશવચંદ્ર સેન ભી અપને શિષ્યોં સહિત કલકત્તે કી ગલિયોં મેં સંકીર્તન કરતે કરતે મસ્ત હો જાતે થે ઔર સ્વયં ગલે મેં પખાવજ ડાલ કર બજાતે હુવે નૃત્ય કરતે થે.

શાકે ૧૭૯૩ મેં બંગદેશ કે મુર્શિદાબાદ જિલ્લે કે અંતરગત ડાહાપાડા ગ્રામ મેં એક ઔર ભી મહાપુરુષ કા જન્મ હુઆ, જિન્હેં લીલા સંવરણ કિયે અભી ૧૦, ૧૨ વર્ષ હી હોતે હૈં. ઉનકા નામ થા મહાપ્રભુ જગદ્‌બંધુ. બંધુભક્ત ઉન્હેં સાક્ષાત્ શ્રી ચૈતન્ય કા અવતાર હી માનતે હૈં. ઉનકી તપશ્ચર્યા અપૂર્વ થી. વે ત્યાગ, વૈરાગ્ય ઔર તપસ્યા કી સજીવ મૂર્તિ થે. વે લગભગ આધી શતાબ્દી તક ઇસ ધરાધામ પર વિરાજે. ૧૭ સાલ તક તો ઇન્હોંને બ્રહ્મચર્ય જીવન કા આદર્શ ઉપસ્થિત કિયા. બીચ કે ૧૭ વર્ષો તક વે ગાંવ ગાંવ ઔર નગર નગર મેં ઘૂમ ઘૂમ કર સંકીર્તન કા પ્રચાર કરતે રહે. ઇનકે દ્વારા સૈકડો કીર્તન મંડલિયા બનીં, બહુત સે સંકીર્તન સદનોં કી સ્થાપના હુઇ. અંત કે ૧૭ વર્ષ તક ઇન્હોંને એક સ્થિરપ્રજ્ઞ પરમહંસ સિદ્ધ પુરુષ કી ભાંતિ જીવન બિતાયા. ઇન દિનોં વે મૌન રહતે થે ઔર શરીર કી કિસી ભી ક્રિયા કી પરવાહ નહીં રખતે થે, દિગમ્બર ઔર જીવન્મુક્ત કી તરહ રહે. ઇનકા

એક બંધુ સંપ્રદાય અલગ હી હૈ જિસકે દ્વારા સંકીર્તન કા પ્રચાર બહુત હો રહા હૈ.

વર્તમાન સમય મેં બાબા રામદાસજી કે દ્વારા બંગાલ મેં સંકીર્તન કા ખૂબ પ્રચાર હો રહા હૈ. આપ કે બંગપ્રાંત મેં લાખોં શિષ્ય હૈં જિનમેં ગૃહસ્થી ઔર ત્યાગી દોનોં હી પ્રકાર કે હૈં. આપને બહુત સે મઠ ઔર મંદિરોં કી સ્થાપના કરાઇ હૈ. પ્રેમ કી આપ સાક્ષાત્ મૂર્તિ હૈં. ઇન પંક્તિયોં કે લેખક કો આપ કે સંકીર્તન કે દેખને કા સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત હુઆ હૈ. સંકીર્તન મેં આપ કે નેત્રોં સે ઇતને અશ્રુ નિકલને હૈં કિ કપડા નિચોડા જા સક્તા હૈ. પ્રેમ મેં વિહ્વલ હો જાતે હૈં. શ્રાવણ ભાદોં કી વર્ષા કે સમાન આપકે નેત્રોં સે આંસુઓં કી ઝડી લગ જાતી હૈ. વિશેષકર આપ અપની શિષ્ય મંડલી કે સહિત પદકીર્તન હી કરતે હૈં.

માયાપુર કે મઠ કે આચાર્ય શ્રી ગોસ્વામી ભક્તિસિદ્ધાંત તીર્થજી કે દ્વારા ભી સંકીર્તન કા ખૂબ પ્રચાર હો રહા હૈ. આપકે સમુદાય મેં પ્રાયઃ નવશિક્ષિત પુરુષ હી વિશેષ હૈં. ભિન્ન ભિન્ન સ્થાનોં મેં આપકે ત્રીસ–ચાલીસ મઠ હૈં. હિંદી, બંગલા, અંગરેજી આદિ મેં કઇ પત્ર પ્રકાશિત હોતે હૈં. આપકે શિષ્ય વિલાયત મેં ભી સંકીર્તન કા પ્રચાર કર રહે હૈં. નવ–શિક્ષિત જનતા પર આપ કા અચ્છા પ્રભાવ હૈ. શ્રી ચૈતન્ય કી લીલાઓં કે પ્રકાશન મેં ઇનકા પરિશ્રમ સ્તુત્ય હૈ.

ઇનકે અલાવા ઔર ભી બંગદેશ મેં જિતને પ્રભાવશાલી પુરુષ હૈં, કિસી ન કિસી અંશ મેં સંકીર્તન કા આશ્રય સભીને લિયા હૈ, સભીને અપને પ્રચાર મેં સંકીર્તન કો સ્થાન દિયા હૈ. બંગ દેશ મેં નામ સંકીર્તન કી અપેક્ષા પદસંકીર્તન કા પ્રચાર વિશેષ હૈ. ધન્ય હૈ વહ ભૂમિ જહાં સંકીર્તન કી સુમધુર ધ્વનિ સતત ગૂંજતી રહતી હૈ.

('સંકીર્તન'ના એક અંકમાંથી)

१२९–संकीर्तनार्थ मन को प्रबोध

(લેખકઃ-શ્રી. ભક્તવર શ્રીનિવાસદાસજી પોદ્દાર)

હે મન ! તૂ અહર્નિશિ શ્રી ભગવન્નામ જપ તથા કીર્તન મેં લગા રહ ક્યોંકિ સર્વ શાસ્ત્ર એક મત સે નામ–નામી કા અભેદ બતાતે હુએ કલિયુગ મેં ઇસે હી એક માત્ર સાધન બતાતે હૈં.

હે મન! સાંસારિક સમસ્ત કાર્ય માયા મેં ફંસાનેવાલે હી હૈં, અતએવ યદિ અપના ભલા ચાહતા હૈ તો રાત–દિન શ્રીભગવન્નામ મેં લગા રહ નહીં તો ઇસ મૂર્ખતા કે ફલ સે ઇસ પ્રકાર હી નારકીય જીવન ભોગતા રહેગા.

હે મન! નિઃસાર માયારૂપી સંસાર મેં ફંસા ક્યોં ભટક રહા હૈ? દેખ, કલિયુગ મેં કેવલ ભગવન્નામ જપ તથા કીર્તન માત્ર સે હી તેરા કલ્યાણ હો સકતા હૈ.

હે મન! જબ નામ–નામી કા અભેદ હૈ તબ શ્રીભગવન્નામ જપ તથા કીર્તન દ્વારા ક્યોં નહીં જન્મ સફલ કર લેતા!

હે મન! તૂ ક્યોં મૂર્ખતાવશ કૃતઘ્નતા કર રહા હૈ જો શ્રીભગવન્નામજપ ઔર કીર્તન ન કર વિષયવાસના મેં ભટક રહા હૈ.

હે મન! જબ સર્વ શાસ્ત્ર એક મત સે નામ–નામી કા અભેદ ઔર કલિયુગ મેં શ્રીભગવન્નામ કા હી એક માત્ર સાધન બતાતે હૈં તબ ક્યોં મૂર્ખતાવશ કૃતઘ્ન હો રહા હૈ, ક્યોં નહીં અહર્નિશિ જપકીર્તન મેં લગા રહતા?

હે મન! મનુષ્યદેહ કા મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય તો ભગવચ્ચરણ કી પ્રાપ્તિ હૈ ફિર ભી ભગવન્નામ તુઝકો પ્રાપ્ત હૈ તબ ભી ક્યોં મૂર્ખતા ઔર કૃતઘ્નતા કર રહા હૈ.? ક્યોં નહીં શ્રીભગવન્નામ જપકીર્તન કર ઉદ્દેશ્ય સાધ કર લેતા?

હે મન! શ્રીભગવન્નામ કી મધુરતા કા રસાસ્વાદન ક્યોં નહીં કર લેતા? ફિર ક્યા અન્ય યોનિયોં મેં તુઝે યહ રસ પ્રાપ્ત હો

સકેગા ? ઔર વિષયોં કા રસ તો ચૌરાસી લક્ષ યોનિયોં મેં ભી મિલ સકતા હૈ.

હે મન! ઇસ નારકીય જીવન સે ક્યોં પ્રેમ કરતા હૈ? શ્રીભગવન્નામ જપકીર્તન કરકે ગર્ભવાસ સે ક્યોં નહીં છુટકારા પ્રાપ્ત કર લેતા ?

હે મન ! યહ સુવર્ણ સુયોગનો શ્રી ભગવાન કી દયા માત્ર સે મનુષ્યદેહ કે કારણ મિલા હૈ ઇસે મત ખો. શ્રી ભગવન્નામ જપકીર્તન મેં લગજા નહિ તો ચૌરાસી કી દાવાગ્નિ તુઝે યોંહી જલાતી રહેગી.

હે મન! દેખ વિષયવાસનાઓં મેં લગે હુએ તુઝ મેં તથા અન્ય પશુ આદિ યોનિયોં મેં ક્યા ભેદ હૈ. અતઃ મનુષ્યદેહ કો શ્રીભગવન્નામ જપકીર્તન દ્વારા સફલ કર લે.

હે મન ! ક્યોં વૃથા ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, કીર્તિ આદિ કે પ્રલોભન મેં ફંસા રાત-દિન સમય ખો રહા હૈ મનુષ્ય દેહ ચલી જાને પર ક્યા કિસી અન્ય દેહ સે શ્રીભગવન્નામ જપકીર્તન કર સકેગા ?

હે મન ! દો દિન મેં યહ દેહ ચલી જાયગી. ફિર ક્યા શ્રીભગવન્નામ જપકીર્તન બન સકેગા, યદિ નહીં, તો સર્વસ્વ ત્યાગ ઇસ મેં ક્યોં નહીં લગ જાતા હૈ?

હે મન ! ધિક્કાર હૈ જો નામ-નામી કે અભેદ કે ઇતને પ્રમાણ પાને પર ભી તુઝ સે શ્રીભગવન્નામ જપકીર્તન નહીં હોતા.

હે મન ! શ્રીભગવન્નામ જપકીર્તન મેં લગા રહ. દેખ, મહર્ષિ ઔર મહાત્માઓં ને ઇસી સત્ય કે લિયે સંસાર સે મુંહ મોડ ઇસે પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરકે હી નામ નામી કા અભેદ બતલાયા હૈ.

હે મન ! દેખ કલિકાલ મેં તુઝે જન્મ દેકર ભી તેરે કલ્યાણ પ્રાપ્તિ કે લિયે હી શ્રીભગવન્નામ કી પૂર્ણતા કો પ્રાપ્ત હોને કા સાધન બતલાયા ગયા હૈ. ફિર તૂ ઇસ નામ સ્મરણ સે વિમુખ ક્યોં હો રહા હૈ ?

હે મન ! બહુત પાપ બટોર લિયા. અબ તો શ્રીભગવન્નામ જપકીર્તન કર. અન્યથા પીછે પછતાને સે ક્યા હોગા.

હે મન ! શ્રીભગવન્નામ કી રટ લગાકર દેખ તો સહી. દેખેં

તુઝે પરમાનંદ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ના નહીં.

હે મન! બિચારો તો સહી જો ભગવન્નામ રહને પર ભી તુઝે જપ કીર્તન મેં રુચિ નહીં હોતી તો પીછે તેરી કયા હાલત હોગી?

હે મન! સાંસારિક કલેશોં સે તૂ શ્રીભગવન્નામ જપકીર્તન બિના કિસી તરહ ભી છુટકારા પ્રાપ્ત નહીં કર સકતા. જૈસે હો જપ-કીર્તન કરના અભી સે શુરૂ કર દે, નહીં તો "પીછે કરુંગા" ઇસ વિચાર મેં હી સમય વ્યતીત હો જાયગા.

હે મન! જબ સમસ્ત શાસ્ત્ર નામ ઔર નામી કો અભેદ ઔર કલિયુગ મેં નામ હી એક માત્ર સાધન બતલાતે હૈં તબ એક પલ કે લિયે નામ કો ભૂલના કિતની બડી મૂર્ખતા હૈ, કૃતઘ્નતા હૈ, અતએવ તૂ અહર્નિશિ તૈલધારાવત્ નામજપ તથા કીર્તન કર.

('સંકીર્તન'ના એક અંકમાંથી)

१३०—वर्तमान कालमें किस योगका आश्रय लेना चाहिये ?

(શ્રી પરમપૂજ્યપાદ શ્રી ઉડિયાસ્વામીજી મહારાજકે વિચાર)

પહલે મૈંને આસામ ઔર ભૂટાન આદિ પ્રાંતો મેં હઠયોગિયોં કી બહુત ખોજ કી થી. મુઝે જિસ કિસી પ્રસિદ્ધ હઠયોગી કા પતા લગતા ઉસીકે પાસ જાતા ઔર ઉસકી સેવા કર ઉસકે અનુભવ કા પતા લગાને કા પ્રયત્ન કરતા. મૈંને ઐસે કઈ હઠયોગી દેખે હૈં જિન્હેં તીન-તીન ચાર-ચાર ઘંટે કી સમાધિ હોતી થી. પરંતુ ઉનકી વાસ્તવિક સ્થિતિ કા પતા લગાને પર યહી વિદિત હુઆ કિ ઉનમેં સે કિસીકો ભી નિર્વિકલ્પ સમાધિ સિદ્ધ નહીં હુઈ. હાં, સવિકલ્પ સમાધિમેં ઉનકી સ્થિતિ અવશ્ય થી. ઇનકે સિવા, મૈંને પ્રાયઃ સભી હઠયોગિયોં કો રોગી ભી પાયા. હઠયોગ કા મુખ્ય લક્ષ્ય વીર્યકી પુષ્ટિ હૈ; પરંતુ મૈંને અધિકાંશ હઠયોગિયોંકો વીર્યસંબન્ધી રોગોંસે ભી ગ્રસ્ત પાયા હૈ. કિસીકો મૂત્રકૃચ્છ્ર, કિસીકો સ્વપ્નદોષ ઔર કિસીકો કિસી અન્ય રોગ કે

ચંગુલ મેં ફંસે દેખા હૈ. ઇસસે મેરી યહ દૃઢ ધારણા હો ગયી હૈ કિ વર્તમાન કાલ હઠયોગ કે અનુકૂલ નહીં હૈ; ઇસ સમય હઠયોગદ્વારા પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરના પ્રાયઃ સર્વથા અસંભવ હૈ.

ઇસકા યહ અભિપ્રાય નહીં હૈ કિ હઠયોગ કા માર્ગ હી ભ્રમપૂર્ણ હૈ ઔર ઉસસે કિસી ભી સમય પૂર્ણતા પ્રાપ્ત નહીં હોતી થી. ઇસ સમય ઇસકા જો વિપરીત પરિણામ હોતા હૈ ઉસકે મુખ્ય કારણ યે હૈં—

૧–હઠયોગી કા વીર્ય શુદ્ધ હોના ચાહિયે, ઔર ઇસકા ઇસ સમય પ્રાયઃ સર્વથા અભાવ હૈ.

૨–હઠયોગ કા અભ્યાસ સહન કરનેયોગ્ય બલ પ્રાયઃ નહીં દેખા જાતા.

૩–સિદ્ધ હઠયોગી ગુરુ કા મિલના ભી અત્યન્ત દુર્ઘટ હૈ.

ઇસકે સિવા ધ્યાન ઔર વૈરાગ્ય કી કમી હોનેકે કારણ આધુનિક હઠયોગી પ્રાયઃ અર્થલોલુપ ઔર ચંચલ પ્રકૃતિ કે દેખે જાતે હૈં. ઉનકે જાલમેં ફંસકર મૈંને બહુત-સે સાધકોંકે જીવન નષ્ટ હોતે દેખે હૈં. ઇસલિયે મેરા વિચાર હૈ કિ અપને કલ્યાણ કી ઇચ્છાવાલોં કો ઇસ ઓર પ્રવૃત્ત નહીં હોના ચાહિયે.

ઇસ પ્રકાર બહુત-સે હઠયોગિયોં સે નિરાશ હોને પર મુઝે એક ઐસે મહાત્મા મિલે જિન્હેં ધ્યાનયોગદ્વારા નિર્વિકલ્પ સમાધિ સિદ્ધ થી. ઉનકે સંસર્ગ સે મુઝે યહ અનુભવ હુઆ કિ સિદ્ધાસન ઔર શામ્ભવી મુદ્રા કે દ્વારા પૂર્ણ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કી જા સકતી હૈ. યહ માર્ગ સર્વથા સરલ ઔર નિરાપદ હૈ. ઇસકે સિવા ભગવદ્‌ભજન, નામ-સંકીર્તન ઔર જપ કે દ્વારા ભી ભવસમાધિ પ્રાપ્ત હોતી દેખી ગયી હૈ. યહ માર્ગ સર્વસાધારણ કે લિયે બહુત ઉપયોગી હૈ. પરંતુ ઐસે ભાવુક સાધકોં મેં ભી વિચારકી કમી હોને કે કારણ પ્રાયઃ આંતરિક ક્રોધ ઔર લોભાદિ દોષ દેખે ગયે હૈં. ઇસ લિયે ઇસ માર્ગ કા અનુસરણ કરનેવાલોં કો ભી વિચારકી બહુત આવશ્યકતા હૈ; તભી વે ભગવદ્‌ભક્તિ સે પૂરા લાભ ઉઠા સકેંગે.

१३१–श्वान–महोत्सव

(લેખકઃ–શ્રી. વૈષ્ણવદાસાનુદાસ શ્રીહરિદાસ ઘોષાલ)

પ્રસિદ્ધ કીર્તન–ગાયક શ્રીરામદાસ બાબાજી કે શ્રીગુરુદેવ શ્રીરાધારમણચરણદાસ બાબાજી પરમ ભક્ત વૈષ્ણવ થે. ઉનકા નિવાસ-સ્થાન બંગાલ કે યશોહર જિલે કે મહિષખાલા ગાંવ મેં થા. વે જવાની કે પ્રારંભ મેં હી ઘર છોડકર બગુડા જિલે કે ભવાનીપુર ગાંવ મેં ચલે ગયે થે ઔર વહાં ઉન્હોંને શ્રીકાલીમાતા કે મંદિર મેં બંગીય સં. ૧૨૯૮ કે સૂર્યગ્રહણ કે દિન મંત્ર–પુરશ્ચરણ કિયા. માતા શ્રીકાલીને દર્શન દેકર ઉનકો યહ આદેશ દિયા કિ તુમ શ્રીઅયોધ્યા મેં સરયૂ નદી કે તટ પર જાઓ, વહાં તુમ્હેં શ્રીગુરુદેવ કી પ્રાપ્તિ હોગી. આદેશ કે અનુસાર વે અયોધ્યા ગયે ઔર વહાં ઉન્હેં શ્રીશંકરારણ્યપુરી કે નિકટ મંત્રોપદેશ મિલા. ઔર ઉનકે આજ્ઞાનુસાર વે શ્રીમથુરા, વૃંદાવન, કાશી, ગયા, પ્રયાગ ઇત્યાદિ વિભિન્ન તીર્થસ્થાનોં કા દર્શન કરકે અંત મેં શ્રીધામ નવદ્વીપ આયે ઔર બડાલઘાટ કે નિકટ શ્રીગૌરહરિ બાબા સે જગહ ભેંટ લેકર ઉન્હીં કે આશ્રમ મેં નિવાસ કરને લગે.

બંગીય ૧૩૦૨ સંવત્ કે વૈશાખ માસ મેં વે એક દિન કીર્તન કરતે–કરતે શ્રીમહાપ્રભુ કા દર્શન કરને જા રહે થે. ઉસ સમય એક કાલે રંગ કી કુતિયા ઉનકે સાથ–સાથ ચલને લગી. વે શ્રીમહાપ્રભુ કા દર્શન કરકે જબ બડાલઘાટ લૌટ આયે, તો કુતિયા ભી ઉનકે સાથ–હી–સાથ ચલી આયી. ઉન્હોંને આશ્રમ કે સેવક કો બુલાકર કહા 'ઇસ 'ભક્તિ મા' કે ભોજન કે લિયે મહાપ્રસાદ દો.' ઉસી દિન સે ઉસ કુતિયા કો સભી લોગ 'ભક્તિ મા' કે નામ સે પુકારને લગે. ઔર ઉસી દિન સે 'ભક્તિ મા' કભી અનિવેદિત (ભગવાન્ કે ભોગ ન લગાયી હુઇ) ચીજ નહિ ગ્રહણ કરતી. આશ્રમ મેં કુછ દિન રહને કે બાદ 'ભક્તિ મા' ને દેહત્યાગ કિયા. શ્રીચરણદાસ બાબાજી મહારાજ ભક્તિ મા કા શ્રાદ્ધ–મહોત્સવ કરને કી ચેષ્ટા મેં લગ ગયે ઔર શરીરત્યાગ કે પંદ્રહવેં દિન એક મહોત્સવ કરને કા નિશ્ચય

ક્રિયા. ચૌદહવેં દિન બાબાજી મહાશયને અપને પ્રિય ભક્ત શ્રીનવદ્વીપદાસ બાબાજી કો યહ આદેશ દિયા કિ, " તુમ નવદ્વીપ કે સભી વૈષ્ણવોં કો નિમન્ત્રિત કર આઓ." ઉનકે આદેશાનુસાર શ્રીનવદ્વીપદાસ નિમંત્રણ દે આયે. કુછ દેર કે બાદ જબ વૈષ્ણવોં ને યહ સુના કિ યહ કુતિયા કા શ્રાદ્ધ-મહોત્સવ હૈ તબ ઉન્હોંને શ્રીચરણદાસ બાબાજી કો યહ કહલા ભેજા કિ, " કુતિયાકે મહોત્સવ મેં હમલોગોં મેં સે કોઇ ભી સમ્મિલિત નહિ હોગા." યહ સુનકર બાબાજી મહાશય વિશેષ ચિંતિત હુએ, ક્યોંકિ પ્રાયઃ દોસૌ વૈષ્ણવો કે પ્રસાદ કે ઉપયુક્ત ભોગ સામગ્રિ કા સંગ્રહ કર લિયા ગયા થા. ઐસે સમય ઉન્હેં યહ સંવાદ મિલા કિ કોઈ ભી વૈષ્ણવ ઇસ મહોત્સવ મેં પ્રસાદ પાને નહિ આવેંગે. કુછ ક્ષણોં કે બાદ ઉન્હોંને નવદ્વીપદાસ કો બુલાકર કહા નવદ્વીપ! યદિ વૈષ્ણવગણ નહિ આતે તો ફિર અબ ક્યા જાય, તુમ એક કામ કરો; નવદ્વીપ મેં જિતને કુત્તે હોં, સબકો નિમંત્રણ દે આઓ, માર્ગ મેં જ્યોં હી કિસી કુત્તે કો દેખો, ત્યોં હી તુમ ગલે મેં કપડા ડાલકર દણ્ડવત્ પ્રણામ કરકે કહો ' હમારી ભક્તિ મા ' ને શરીર-ત્યાગ કિયા હૈ, કલ ઉનકા મહોત્સવ હોગા. આપલોગ કૃપા કરકે બન્ધુ બાંધવોંસમેત બડાલઘાટ કે નિકટ શ્રીગૌરહરિ બાબાજી કે આશ્રમ મેં ઉપસ્થિત હોકર દોપહર કો વહાં મહાપ્રસાદ ગ્રહણ કીજિયેગા. ' યહ સુનકર શ્રીનવદ્વીપદાસ ગુરુવાક્ય મેં દૃઢ વિશ્વાસ કરકે મતવાલે પાગલ કી ભાંતિ ઝૂમતે હુએ કુત્તોં કો નિમંત્રણ દેને ચલે. વે જહાં ભી કિસી કુત્તે કો દેખતે, વહીં દણ્ડવત્-પ્રણામ કરકે હાથ જોડકર અશ્રુપૂર્ણ નેત્રોંસે ઉસકો કહને લગતે -' કલ હમારી ' ભક્તિ મા ' કા શ્રાદ્ધ-મહોત્સવ હોગા, આપલોગ બન્ધુબાંધવસમેત હમારે ગુરુદેવ કે આશ્રમ મેં આકર મહાપ્રસાદ ગ્રહણ કરકે હમલોગોં કો કૃતાર્થ કરેં ઔર અપને સ્વજાતિયોં કો નિમંત્રણ દે કર હમ લોગોં કો ચિર અનુગ્રહીત કરેં. ' માર્ગ મેં કુત્તોં કો ઇસ પ્રકાર નિમન્ત્રિત હોતે દેખકર દર્શકોં મેં સે કોઇ તો શ્રીનવદ્વીપદાસજી કી હંસી કરતા કોઇ, ઉનકી મખૌલ ઉડાતા, કોઇ ઉન્હેં પાગલ સમઝતા, કિંતુ નવદ્વીપદાસજી કા ઇસ ઓર જરા ભી ધ્યાન

નહિ થા, વે તન-મન-વચન સે શ્રીગુરુદેવ કા આદેશ પાલન કર રહે થે. ઇસ પ્રકાર સમસ્ત નવદ્વીપ કી પરિક્રમા કરકે ઔર કુત્તોં કો નિમંત્રણ દે કર રાત્રિ કો નૌ બજે કે સમય શ્રીનવદ્વીપદાસજી આશ્રમ મેં લૌટ આયે.

ઇસ શ્વાન-મહોત્સવ કી બાત સારે નવદ્વીપ મેં ફૈલ ગયી. ઔર ચારોં ઓર સે આ-આકર લોગ કૌતૂહલપૂર્વક ઇસ દસ્ય કો દેખને કે લિયે એકત્રિત હોને લગે.

પ્રાય: ૨૦૦ ભક્તોં કે ખાનેયોગ્ય રસોઇ બનને લગી. ધીરે-ધીરે દસ બજને કો આયે, કિંતુ એક ભી કુત્તા ન દીખ પડા. તબ સબ લોગ આપસ મેં કાના ફૂસી કરને લગે કિ 'ભલા, યહ ભી કભી હો સકતા હૈ? કુત્તોં કી પશુ જાતિ ઠહરી, વે ભી કહીં નિમંત્રણ કી બાત સમઝ સકતે હૈં? ઉનકા નિમંત્રણ ગ્રહણ કરકે ભોજન કે લિયે આના અસંભવ હૈ.' કોઈ કોઈ કહને લગે કિ 'અરે ભાઈ! તુમલોગ ઇન બાબાજી કો નહિ જાનતે, યે સિદ્ધ પુરુષ હૈં, યે પ્રત્યેક જીવ મેં શ્રીનિતાઇચાંદ (નિત્યાનંદપ્રભુ) કા દર્શન કરતે હૈં, સંભવત: શ્રીનિતાઇચાંદ કોઇ લીલા કરના ચાહતે હૈં, દેખો ન, ક્યા હોતા હૈ.' ઇસકે બાદ એક દૂસરે સજ્જનને કહા 'અબ તો પ્રાય: બારહ બજને કો હૈ, અભીતક તો એક ભી કુત્તા નહિ નજર પડતા કિંતુ આશ્ચર્ય કી બાત યહ ન દેખો કિ શ્રીચરણદાસ બાબાજી કૈસે નિશ્ચિંત બૈઠે હૈં, કુત્તો કે ન આને સે લોગ ઇન્હેં પાગલ કહેંગે, પર ઉસ ઓર ઇન કી દૃષ્ટિ હી નહિ હૈ, ઉલ્ટે સબ કો જલ્દી-જલ્દી રસોઇ બનાને કે લિયે ઉત્સાહિત કર રહે હૈં.' હોતે-હોતે જબ દો બજને કો આયે ઔર રસોઇ બનકર તૈયાર હો ગયી, તબ લોગોંને દેખા કિ ચારોં ઓર સે ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકાર કે કુત્તે દૌડતે હુએ બડા-લપાટ કી ઓર આ રહે હૈં. ઇસ દસ્ય કો દેખકર સભી લોગ આશ્ચર્ય મેં ડૂબ ગયે. દેખતે-દેખતે પ્રાય: આધે ઘંટે કે અંદર પ્રાય: દો સૌ કુત્તે આકર જમા હો ગયે.

બાબાજી મહારાજને જ્યોં હી દેખા કિ કુત્તેરૂપી મહાપુરુષગણ પધાર ગયે હૈં ત્યોં હી ઉન્હોંને ઉન લોગોં કો સાષ્ટાંગ દણ્ડવત્ કિયા

ઔર બડાલઘાટ કે સામને રાસ્તે મેં પંક્તિયોં મેં ઉન કે બૈઠને કે લિયે પ્રબંધ કર દિયા. રાસ્તે કે દોનોં કિનારે અનગિનત લોગ ઇસ દશ્ય કો દેખને લગે.

બાદ મેં બાબાજી મહોદયને હાથ જોડ કરકે કુત્તેરૂપી મહાપુરુષોં સે કહા 'આપલોગોં કી આજ્ઞા હો તો પત્તલ પરસ દૂં.' ઉન કે યહ કહતે હી સબને મુંહ ઉપર ઉઠાકર ઇન કી ઓર દેખા તબ બાબાજીને ઉન લોગોં કો પંક્તિયોં મેં બિઠાકર પત્તલ દેને કી વ્યવસ્થા કી ઔર બડે—બડે બર્તનોં મેં દાલ, ભાત, તરકારી, દહીં, ખીર ઇત્યાદિ સભી ચીજેં કો એક મેં મિલાકર પરોસને કે લિયે આદેશ કિયા. ચાર મનુષ્ય ભોજન પરોસને લગે. ઉસ સમય ગગનભેદી હરિધ્વનિસે શ્રીનવદ્વીપ કા આકાશ પૂર્ણરૂપસે ગૂંજ ઉઠા. જબ સબ પત્તલોં મેં ભોજન પરોસા જા ચુકા ઔર મિટ્ટી કે ગિલાસોં મેં જલ દિયા જા ચુકા તબ બાબાજી મહાશયને ફિર હાથ જોડકર કહા 'અબ આપલોગ પ્રસાદ ગ્રહણ કરેં.' કહને કે સાથ હી સબ કુત્તે શાંતિ કે સાથ ભોજન કરને લગે. ચાર પરોસનેવાલે સજ્જન ઘૂમ—ઘૂમકર સબ કો પરોસે કર રહે થે. જૈસે હી કિસી કે પત્તલ મેં પ્રસાદ સમાપ્ત હોતા થા વૈસે હી વે લોગ ઉનકે પત્તલ મેં પ્રસાદ દે દેતે થે. ભોજન કરને વાલે કુત્તોં મેં સે જબ કિસીકા પેટ ભર જાતા તો વહ દોનોં હાથ ઉપર કો ઉઠાકર પીછે કી ઓર બૈઠ જાતા થા. જબ સબને ભોજન કર લિયા તબ સભી ઇસ પ્રકાર પીછે કી ઓર બૈઠ ગયે. ઇસકે બાદ બાબાજી મહોદયને અપને પ્રિય શિષ્ય નવદ્વીપદાસજી સે કહા કિ તુમ કુત્તેરૂપી ઇન મહાપુરુષોં કા ચરણામૃત લો ઔર લોગોં કે જૂઠનરૂપી પ્રસાદ કો ઉઠાકર રખ દો. ઇસ બાત કો સુનતે હી શ્રીનવદ્વીપદાસજી એક કટોરે મેં જલ લાયે ઔર ઉન્હોંને સબ કુત્તેરૂપી મહાત્માઓં કા ચરણામૃત લિયા ઔર સભી પત્તલોં સે પ્રસાદ ઉઠાકર રકખા. ફિર બાબાજી મહાશયને શ્વાનવેશી વૈષ્ણવોં સે કહા—'યદિ આપલોગ પૂરા પ્રસાદ પા ચુકે હોં તો દાસકી ત્રુટિયોં કો ક્ષમા કરકે અપને—અપને સ્થાનોં કો પ્રસ્થાન કીજિયે.' ઉનકે ઇતના કહને કે સાથ હી વે સબ ધીરે—ધીરે ચલે ગયે.

રાહ-કિનારે ખડે હોકર જો લોગ ઇસ શ્વાનમહોત્સવ કા દર્શન કર રહે થે ઉન સભી લોગોંને બડે આગ્રહ સે ઇન શ્વાનવેશી મહાત્માઓં કા ચરણામૃત ઔર પ્રસાદ પાયા ઔર ઇસકે કારણ અપને કો ધન્ય સમઝા.

ઇસકે ઉપરાંત બાબાજી મહાશય સ્થિર નહિ રહ સકે. વે દૌડકર આયે ઔર ઉન પ્રસાદી-પત્તલોં કે ઉપર ઈસ છોરસે ઉસ છોર તક લોટને લગે. ક્રમશઃ સબ પત્તલેં ગાયબ હો, ગયી ઔર ભક્તગણોંને લોટ લોટકર ઉસ સ્થાન કો સાફ કર દિયા.

નવદ્વીપવાસી ભક્તગણ ઇસ આશ્ચર્યલીલા કો દેખકર, બાબાજ મહાશય કી અલૌકિક શક્તિ કા ગુણગાન કરતે-કરતે અપને-અપ ઘરોંકો ચલે ગયે.

બંગલા ૧૩૦૨ સં૦ કે વૈશાખ માસ મેં યહ ઘટના હુઇ થ જિન લોગોંને ઇસ લીલા કો દેખા થા ઉનમેં સે કુછ સજ્જન આજ જીવિત હૈં. યહ સિર્ફ તેંતાલીસ વર્ષ પહલે કી ઘટના હૈ.

ઇસકે અતિરિક્ત શ્રીચરણદાસ બાબાજી મહાશય કેવલ 'શ્રી નિતાઇ ગૌરાંગ' ઇસ નામ કી શક્તિ સે શ્મશાન કી ચિતાસે કિ મુર્દોંકો ઉઠાકર જિંદા કર દિયા થા. ઇસ બાત કો જિન લોગોંને થા, ઉનમેં સે આજ ભી બહુતેરે જીવિત હૈં. ૧૩૧૨ (બંગ સંવત મેં શ્રીચરણદાસ બાબાજીને શરીર ત્યાગ કિયા થા. અ ઉનકે પ્રિય શિષ્ય વિખ્યાત કીર્તન-ગાયક શ્રીરામદાસ બાબાજી દ્વ શુક્લ દ્વિતીયા કો ઉનકે તિરોભાવ કા મહોત્સવ પ્રત્યેક વર્ષ મના

('કલ્યાણ'ના એક અંક

१३२–मा आओ!

જગજ્જનની, મહિષાસુરમર્દિની, મા, એક બાર આઓ, ઔર હમ ભારતીયોં કો કલહ દ્વેષ ઇર્ષ્યા કી દહકતી હુઇ જ્વાલા સે નિકાલો. રચના ઔર પ્રલય, જીવન ઔર મરણ કે સૂત્ર કો સંચાલન કરને કે લિયે જબ તુમ અટ્ટહાસ કરતી હો, તો ઉસમેં કોટિ કોટિ બ્રહ્માંડ બનતે ઔર બન બન કર બિગડ જાને હૈં. મા, હમ જાનતે હૈં કિ સૃષ્ટિ તુમ્હારા લાસ્ય ઔર પ્રલય તુમ્હારા તાંડવ હૈ. તુમ કાલી મહામાયા કરાલવદના તથા મહામૃત્યુરૂપા હો. સૃષ્ટિ રચના કે પ્રારંભ મેં તુમ થીં ઔર અંત મેં ભી તુમ્હીં–તુમ હો, તુમ્હારે બિના સંસાર કા કોઇ પદાર્થ નહીં માં.

તુમ્હારે ભક્તોં ને અનેકોં નામ સે તુમ્હેં સંબોધિત કિયા હૈ. તુમ્હારે જીવન કા મુખ્ય વ્રત હી 'परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम्' રહા હૈ. રક્ત બીજોં કે કારણ જબ સંસાર કા પુણ્ય ત્રાહિ ત્રાહિ કરને લગતા હૈ. જબ ધર્મ કે નામ પર અસંખ્ય અત્યાચારોં કી સૃષ્ટિ હોને લગતી હૈ તબ હમ જાનતે હૈં કિ મા તુમ ખરકરવાલ લેકર મૈદાન મેં આતી હો, તુમ્હારા વહ રૂપ, ઓહ! કિતના ભીષણ, કિતના રૌદ્ર, દેખ કર હૃદય ભય સે કંપિત હો ઉઠતા હૈ. કાલે કાલે ઘને કેશ, ભૈરવ વેશ, નેત્ર સે ક્રોધાગ્નિ કી લપટેં, ઐસા જ્ઞાત હોતા હૈ કિ સંસાર કી સમસ્ત વિભૂતિયાં હી આપકી ઇસ ક્રોધાગ્નિ મેં ભસ્મ હો જાયેંગી. માતા, તુમ્હારે તીસરે નેત્ર કી જ્વાલા જિસસે કિ કરાલ કિરણેં ફૂટ નિકલતી હૈ ઔર મસ્તક પર સિંદૂર કા ટીકા કિતના ડરાવના માલૂમ હોતા હૈ.

મા ! તુમ અનાદિ કાલ સે અસુરોં કે નાશ મેં સંલગ્ન હો, તુમ્હારી વહ લાલ જિહ્વા લોલ રસના રક્ત પીને કી અભ્યસ્ત હો ગયી હૈ પર અભી તક તુમ્હારા ખપ્પર ન ભરા, કરવાલ કી પ્યાસ ન બુઝી, અભી તુમ્હારી ઇચ્છા જ્ઞાત હોતી હૈ કિ ખૂબ દિલ ખોલ કર અસુરોં કા રક્ત પીના ચાહતી હો મા! ભગવતી ભૈરવી! પિયો ઔર

અચ્છી તરહ પિયો, અસુરોં કે રક્ત કો પિયો ઇતના પિયો કિ તુમ્હારી રક્તપિપાસા શાંત હો જાય! પર હમ જાનતે હૈં મા! તુમ્હારી પ્યાસ શાંત હોના ભી ક્યા કોઇ અસાધારણ બાત હૈ? યદિ નિરંતર રૂપ સે ભી તુમ રક્તપાન કરતી રહોગી તબ ભી યહ પ્યાસ કઠિનતા સે બુઝેગી.

મા! ક્યા તુમ્હેં જ્ઞાત હૈ કિ ભારત મેં આજ તુમ્હારે નામ પર કિતની પશુબલિ હો રહી હૈ ઉન નિઃસહાય મૂંગે અબોધ પશુઓં કો કિસ પ્રકાર એક હી હાથ મેં મૌત કે ઘાટ ઉતારા જા રહા હૈ. કૈસી અન્યાય પૂર્ણ રચનાએં રચી જાતી હૈં. તુમ્હારી સનાતન તુમ્હારે હી નામ પર અપને સ્વાર્થ ઔર અપની ભલાઇ કે લિયે, અપની મનોકામના સિદ્ધિ કે લિયે તુમ્હારી પ્યારી ભોલી ભાલી સંતાન કી હત્યા કરકે ઉસકે રક્ત કો પવિત્ર રક્ત માનકર તુમ્હારી પૂજા કરતી હૈ. ભલા! વિચારને કી બાત હૈ કિ માના કે રક્ત સે માતા કે પવિત્ર સ્થાન કો કલંકિત ઔર અપવિત્ર કરકે આપકી પ્રસન્નતા કા ઇચ્છુક કિસ પ્રકાર કોઇ હો સકતા હૈ?

મા! આપ તો જગજ્જનની વિશ્વવંદ્યા ભગવતી અંબા કહલાતી હૈ, આજ આપકી હી પૂજા કરનેવાલે અભિમાન, દ્વેષ, કલહગ્નિ મેં ભસ્મ હોને વાલે યહ ભારતવાસી અપને ધન, પુત્ર, સ્વાર્થ, વૈભવ, સિદ્ધિ કે લિયે ભ્રમ, મોહાંધકાર વશ દયા કે પત્ર પશુ, બકરે, ભૈંસે, મુર્ગો આદિ કે ગલોં પર છુરી ફેર કર આપસે સફલતા કા વરદાન ચાહતે હૈં. ક્યા યહ આકાશકુસુમવત્ નહીં. ક્યા ઇન નિરીહ પ્રાણિયો કી હત્યા કરને વાલા ભી કભી સુખી રહ સકતા હૈ?

અંબે! યહ તો તુમ્હારા સચ્ચા કામ નહીં, માતા! ઇસકા અંત તો શીઘ્ર હી હોના ચાહિયે. મા! આજ તેરે નામ કા સ્મરણ કરને કે લિયે ભારત મેં સાત હજાર તેરે મંદિર હૈં, જહાં તુઝે પ્રસન્ન કરને કે લિયે લાખોં નિરપરાધ બકરે ઔર ભૈંસો કી હત્યાએં કી જાતી હૈં. એક બાત ઔર હૈ મા! વહ યહ કિ કોઇ ઇન બલિદાનોં કો રોકને કે લિયે તેરા વીર પ્રયત્ન કરતા હૈ તો ઉસકે સામને તેરે હી ઉપાસક પુત્ર તેરે નામ પર રચે ગયે ગ્રંથોં કા પ્રમાણ પેશ કરને

હૈં. જો સરાસર ઉનકે વિનાશ કે લક્ષણ હૈં. મા! તેરે નામ પર વર્તમાન દશા મેં તો યહ અત્યાચાર નહીં દેખા જાતા. તેરા નામ લેકર જિન મંદિરોં મેં મૂગે ઔર નિરપરાધ પ્રાણિયોં કા રક્ત બહાયા જાતા હો, વહ મંદિર નહીં, કસાઇખાને હૈં.

દેખો મા! તુમ્હારા એક લાલ રામચંદ્ર શર્મા નામક કઇ વર્ષ સે ઇસ પાખંડી પ્રથા કા અંત કરને કે લિયે સત્યાગ્રહ કર રહા હૈ, જિસે તેરી કૃપા સે અબ તક તો કઇ સ્થાનોં મેં સફલતા હી મિલી હૈ જિસ સે ગ્યાત હોતા હૈ કિ મા! તેરી ઇચ્છા ભી ઇસ પ્રથા કા અબ અંત હી કરને કી હૈ. ઇસ વીર કા અબ કી બાર કાલી મંદિર કલકત્તા પર તેરે બલિદાન્ કે વિરુદ્ધ અનશન વ્રત પ્રારંભ હોગા. યહ દિન ભાદ્રપદ શુકલ પૂર્ણમાસી કા હૈ ઔર ઇસને એક ભરી સભા મેં પ્રતિજ્ઞા કી હૈ કિ "જબ તક કાલી જી કે મંદિર કે હોને વાલે પ્રાણી-વધ કા સદા કે લિયે અંત ન હોગા તબ તક મૈં અનશન કરુંગા."

મા! આઓ! ઔર એક બાર ઉન બલિ ચઢાને વાલોં કે હૃદયોં મેં ઐસી દયા કી ભાવના ભર દો કિ વહ એક સ્વર સે પુકાર ઉઠેં પશુબલિ માં કે નામ પર ચઢાના ધૂર્તતા, અજ્ઞાનતા, ઔર પાંખંડ હૈ.

મા! અન્ત મેં હમારી ફિર એક બાર યહી પ્રાર્થના હૈ કિ તુમ તો સદૈવ દુષ્ટો, રાક્ષસોં ઔર અત્યાચારિયોં કા માન મર્દન કરતી રહતી હો, ફિર ઇસ અભાગે ભારત મેં હી ક્યોં, ઇસ પ્રકાર કે અસંખ્ય અત્યાચાર, વ્યભિચાર, બેઇમાની–ધૂર્તતા–ધર્મ કે નામ પર અધર્મ–અત્યાચાર–ઠગી–છલ–કપટ–ભ્રૂણ હત્યાએં અબલાઓં ઔર સમસ્ત જનતા આર્તનાદ સુના જા રહા હૈ. ક્યા, હમ ઇસે મા! આપકે આગમન કી સૂચના સમઝેં, યદિ ઐસા હૈ તો આઓ! આકર હમારા ઇન અનગિનત પાપોં સે ઉદ્ધાર કરો.

જાઓ! વીર રામચંદ્ર! લંકા કો જીત કર આઓ! મા કા આશીર્વાદ હૈ કિ તુમ અપની પ્રતિજ્ઞા પર સફલતા પ્રાપ્ત કરો. માર્ગ મેં યદિ કોઇ તુમ્હેં મહાવીર, સુગ્રીવ, વિભીષણ સરીખા–સાથી મિલ જાય તો ઉન્હેં ભી અપને સાથ લે લો! બસ, વિજય તુમ્હારે હાથ હૈ.

(મન-મોહન ના એના ... માંથી)

१३३–कहे प्रभु! तुं क्यां गयो छे?

(લેખિકાઃ-શ્રીમતિ ગંગાબહેન પટેલ)

આહ! ઇશ્વર તું ક્યાં છે? શું આ ગગનચુંબિત મંદિરોમાં તારો વાસ છે? શું શિલ્પીની કળામાંથી ઉત્પન્ન થયેલી મનુષ્યકલ્પિત આકૃતિઓમાં તું વસ્યો છે? તારા નામનો સર્વત્ર મહિમા ગવાય છે. ત્યારે તું શું એક મંદિર કે અપાસરામાં, એક મસ્જિદ કે દેવળમાં ભરાઇ બેસે ખરો? ના, પ્રભુ! ના; મારી બુદ્ધિ એ સ્વીકારવા ના કહે છે. ત્યારે તું ક્યાં છે?

કોઇ તને વસ્ત્રો પહેરાવે છે, શણગાર ધરાવે છે, ઉઠાડે છે, નવરાવે છે, જમાડે છે, સુવાડે છે ત્યારે ખરેજ મને મૂંઝવણ થાય છે. અરે! બારીબારણાં બંધ કરી તને સંતાડી દેવામાં આવે ત્યારે કોને મૂંઝવણ ન થાય? ખરેખર હું તો મૂંઝાઉંજ છું. પ્રભુ! તારા અલંકાર ચોર ચોરી જાય છે; વળી તને કોઇ અડીને અભડાવી જાય છે એવું સાંભળી હે મહાબળવાન બાપ—પવિત્ર પિતા મને દુઃખ થાય છે. પ્રભુ! જ્યારે તારી સેવાના ઇજારા લેવાય છે, જ્યારે તારે નામે તૈયાર કરેલું પક્વ અન્ન પૈસાવાળાજ પામે છે, ત્યારે એ દયાનિધિ! તારાં ગરીબ બાળકો તારા પ્રસાદરૂપી સૂકા રોટલા માટે ટળવળે છે! એવું એવું દેખીને મને શંકા થાય છે કે પ્રભુ! જેને એ પ્રસાદ ધરાય છે તે તુંજ છે કે? નહિ પ્રભુ! નહિ! તું! ત્યાં તો નહિજ હોઉં! જો તું ત્યાં હોઉં તો તારે મન ભેદ કેમ હોય! તારે તો માથાના કેશથી માંડીને પગના નખ સુધીમાં એક અંગનીજ ભાવના હોય! આહ! ત્યારેજ હું શોધું છું કે તું ક્યાં છે?

પ્રભુ! તારા નામથી કેટલો કોલાહલ! કોઇ કહે આ પ્રભુ મારો, અહીં તમારે નહિ આવવું. પાપીઓને પ્રભુ પાસે આવવાનો અધિકાર નથી. તમો નીચ છો, નીચ જાતિથી પ્રભુ છેડાઇ જાય. ઓ પ્રભુ! આવી ટીકાઓ સાંભળ્યા પછી અને આવાં તારાં બાળકોને ધિક્કાર્યા પછી પણ તું એ સંકુચિત સ્થાનમાં બેસી

રહીશ ખરો? કહે પ્રભુ! કહે! તું સર્વનો છે કે થોડાક ઇજારદારોનો? તેંજ ગીતામાં કહ્યું છે કે, "સર્વ ભૂતો મારામાં છે અને હું સર્વમાં છું." તો આ શું?

કોઇ કહે મારા પ્રભુ પાસે તમારાથી નહિ અવાય, દૂરથી દર્શન કરો. તો કોઇ કહેશે કે દૂરથી પણ મારો પ્રભુ તારે જોવો નહિ. કોઇ કહેશે કે મારો પ્રભુ તો કેવળ શાંતિપ્રિય હોઇ શાંતિમાંજ સૂએ છે, તેની પાસે ગડબડ નહિ કરવી. કોઈ કહેશે કે મારા પ્રભુના મંદિરમાં હજારો મીણબત્તિઓ સળગાવી અંધકાર દૂર કરું છું.

કોઇ કહે મારા પ્રભુ પાસે દીવો લાવવાથી જીવહત્યા થઈ જાય છે, તો કોઇ કહેશે અમારા પ્રભુ અગ્નિ ને ચાલુ સુખડ વિના રહેજ નહિ. ત્યારે કેટલાક ગિરિકંદરામાં આહલેક જગતના મુક્ત જીવો તારી વિભૂતિમાં નાચી રહે છે. જળ, સ્થળ અને ભૂતમાત્રમાં એ તારી ઝાંખી કરી પૂર્ણ સંતોષમાં મહાલે છે. નાનાં મધુરાં નિર્દોષ બાળકોને કોઈ જગ્યા તારા વિના જણાતી ન હોય તેમ તે આનંદ કલ્લોલ કરે છે. પણ હું તો નથી મુક્તાત્મા કે નથી કોમળ નિર્દોષ બાળક! એટલેજ બુદ્ધિનાં વમળો મને સંશયસમુદ્રમાં અથડાવે છે અને રાત્રિદિવસ એજ શોધું છું કે પ્રભુ! તું ક્યાં છે? લોકો કહે છે કે તું પરમાર્થી કાર્યોમાં વસે છે. હું શોધવા નીકળી ત્યારે રોગીઓની સારવાર જેવા પરમાર્થી ધામમાં મેં તને શોધ્યો. પણ ત્યાં તો રોગ પરીક્ષકોની શ્રીમંતોની સારવાર અને ગરીબો પ્રત્યેની બેદરકારી જોઇ હું ત્રાસી ઊઠી.

અનાથગૃહોમાં ગઇ ત્યાં પ્રદર્શન માટેનાં અનાથો અને સંતાડવાનાં અનાથો મેં દીઠાં. ત્યાં પણ ભેદનું પ્રચંડ મોજું ફરી વળેલું મેં જોયું. મઠમાં ગઇ ત્યાં મહંતની ધનસેવા કરનાર શ્રીમંતો અને રાત્રિદિવસ જાતમહેનત કરી જાન ઘસી નાખનાર એ ગરીબોની વચ્ચે મહંત મહારાજની વૃત્તિઓએ મોટો કિલ્લો ઊભો કરેલો હોય એમ જોયું.

ધાર્મિક ફંડોમાં વિદ્યોપાર્જનાર્થે ધન માગતા ગરીબોને નિરાશ થતા અને ધનવાન ટ્રસ્ટીઓનાં સગાંઓને અથવા ઓળખીતાઓને આશરા વંચતા મેં જોયા. ગરીબોને ધનને અભાવે આત્મઘાત કરતા

અને શ્રીમંતોને દેવાળું કાઢતાં મેં જોયા. ન્યાયાસન, ધર્માસન, વિદ્યામંદિર, આરોગ્યગૃહ, જ્ઞાનમંદિર અને ઉદ્યોગમંદિરમાં પણ પ્રભુ મેં તને શોધ્યો.

જ્યાં જ્યાં ગઇ ત્યાં ત્યાં તને ઇજારે રાખનાર ઇજારદારોએ મને મૂંઝવી નાખી. પ્રભુ! હું નથી માનતી કે તું ખરેખ ખોવાયો છે. તું છે એ વાત હું સ્વીકારું છું. જગન્નિયંતા તને દોરવાનો દંભ કરનારા મને ભુલાવામાં નાખવા મહેનત કરે છે, તેમાંથી મને રક્ષ અને કહે તું ક્યાં છે? ('મુંબઇ સમાચાર'ના એક અંકમાંથી)

૧૩૪–ઈરાનનો મહાકવિ હાફિજ શિરાઝી

(લેખકઃ—શ્રી. નાઝિમ અન્સારી)

પસ અઝ મુલાઝિમતે અયશો ઇશ્કે મહરુયાં,
ઝે કારહા કે કુની શે'રે હાફિઝ અઝબર કુન!

"તારાં સુખ અને ચંદ્રમુખી સુંદરીઓની સેવા પછી, તારી જે કામ કરવાનું છે તે એજ કે, તું હાફિજનાં કાવ્યો મોઢે યાદ કર!"

શા માટે? આ સવાલનો જવાબ આ લેખકે આજથી એકવીસ વરસ ઉપર આપ્યો છેઃ "હાફિઝ એવા પુષ્પો સાહિત્યના બગીચામાં વીખેરી ગયો છે જે કદી કરમાવાનાં નથી, તે એવો દીપક પ્રકાશિત કરી ગયો છે, જે સદાકાળ પ્રકાશિત રહેશે! તે એવો મધુર રાગ સંભળાવી ગયો છે, જેના પડઘા જગતની સમાપ્તિ સુધી સંભળાતા રહેશે. હાફિજના કાવ્યના પ્રેમીઓ બીજાં કાવ્યોને હાથ પણ લગાડવાના નહિ અને શિરાઝના મદિરાના મતવાલાઓ બીજા મદિરા તરફ જોવાનાએ નહિ!"

પણ આ બધું શા માટે? હાફિજના સર્વોપરીપણાનું કાંઇ કારણ? આવો, આજના શુભ પ્રસંગે આપણે તે શોધી કાઢવાનો પ્રયોગ કરીએ.

હાફિજનાં કાવ્યોમાં જે ખાસ ખૂબી છે અને જે તેના કાવ્યોને ઈરાનના બીજા સઘળા મહાન કવિઓનાં કાવ્યોથી અલગજ દેખાડે છે, તે તેમાં સમાયેલું આનંદી રહેવાનું શિક્ષણ છે. હાફિજ તમને જે

બોધ આપે છે, તે એજ કે, કદી નિરાશાને તમારી પાસે પણ ફરકવા દો નહિ! જે વખત તમને મળે છે, તેને અમૂલ્ય સમજો, જીવનનો ભરોસો નથી. એટલે ખાઓ, પીઓ અને આનંદી રહો. કેમકેઃ—

ઉમરે અઝીઝ કાબિલે સોઝો ગુદાઝ નીસ્ત,
ઇન રિશ્તેહરા મયૂઝકે, ચંદીન દરાઝ નીસ્ત!

"વહાલું જીવન બાળવા અને ગાળવા કાજે નથી. આ દોરારૂપી શ્વાસને બાળતો નહિ કેમકે તે ઝાઝો લાંબો નથી!" હાફિજનાં કાવ્યોમાં દરેક ભાવના અને દરેક વર્ગના માણસ માટે કાંઇ નહિ ને કાંઇ આનંદનું સાધન મળશે ને મળશેજ. શમસુલ ઉલમા મરહૂમના હાલીના શબ્દોમાં "જેઓ કાવ્યપ્રેમીઓ છે, અથવા જેઓ યોગના સ્વાદની કાંઇ માહિતી ધરાવે છે, જેઓ રાગરાગણીમાં રસ લે છે અથવા જેઓ મદ્યપાનમાં આનંદ લે છે, કે જેઓનાં હૃદયોમાં પ્રેમનો અગ્નિ બળે છે, તે સઘળાઓ હાફિજનાં કાવ્યોના પૂજારીઓ છે! નાચરંગના જલસાઓમાં, સાધુઓની સભાઓમાં, કાવાખાનાઓ અને દારૂની ભઠ્ઠીઓમાં, કવિઓનાં સંમેલનોમાં, ઇશ્વરજ્ઞાનીઓની પરિષદોમાં, સારાંશ કે દરેક સ્થળે આ "લિસાનુલ ગયબ" (ઇશ્વરવાણી ભાખનાર)નાજ પદ્યો સંભળાવા લાગ્યા!"

"લિસાનુલ ગયબ" એ હાફિજનું પ્રતિષ્ઠિત નામ અથવા ખિતાબ છે. આ નામે તેઓ કેવી રીતે પ્રસિદ્ધ થવા પામ્યા, તેની કથા ખચિતજ ઘણી રસીલી છે. હાફિજનાં કાવ્યોનો તમે અભ્યાસ કરશો, તો તમને તેમાં ધૂતારા, સ્વાર્થી અને ઢોંગી સાધૂઓ, મહાત્માઓ મોટી પાઘડીવાળાઓ એટલે ઢોંગી ધર્મશાસ્ત્રીઓની ઠેકડી અને નિંદા કરનારાં કાવ્યો મોટી સંખ્યામાં મળશે. એજ કારણસર તેઓ તેમના સમકાલીન ધર્મશાસ્ત્રીઓ અને ધર્મગુરુઓમાં ઘણાજ અળખામણા થઇ પડ્યા હતા. તેમનો જ્યારે દેહાંત થયો, ત્યારે તેમના વિરોધીઓને તેમનું મુડદું રઝળાવી, તેમની ઉપર કીનો લેવાની એક ઉત્તમ તક હાથ લાગી! સૌથી પહેલા કહેવાના ધર્મગુરુઓ અને ધર્મશાસ્ત્રીઓ આગળ આવ્યા અને એવો વાંધો ઉઠાવ્યો કે, હાફિઝના આચારવિચાર ઇસ્લામધર્મની વિરુદ્ધ હોવાના કારણે તેમનું મુડદું મુસલ-

માનોના કબ્રસ્તાનમાં દટાઇ શકેજ નહિ! આનો હાફિજના માનનારાઓ અને અનુયાયીઓએ ઇનકાર કર્યો. પણ ધર્મગુરુઓ તો બસ પોતાનીજ હઠ લઇ બેઠા અને કહેવા લાગ્યા કે, "અમે મરનારના ઇસ્લામધર્મ વિરુદ્ધ આચારવિચારો તેમના કાવ્ય-સંગ્રહ (દીવાન)માં દેખાડી આપીશું! આખરે લોકો 'દીવાને-હાફિજ' (હાફિજનાં કાવ્યોનું પુસ્તક) લઇ આવ્યા અને તે ઉઘાડતાંજ નીચલી કડી દષ્ટિગોચર થઇ:—

કદમ દરીગ મદાર અઝ જનાઝએ હાફિઝ,
કે, ગરચે પુરગ્રે ગુનાહસ્ત મીરવદ બ બહિસ્ત!

અર્થાત્ કે "તું હાફિજનું મુડદું ઉઠાવવામાં પાછીપાની કરતો નહિ કેમકે ભલે તે પાપનો ભરેલો છે, પરંતુ તે જશે તો સ્વર્ગમાંજ!!" આ આગમચેતી જોઇને સઘળા હાજર રહેલાઓ દંગજ થઇ ગયા. હાફિજના વખાણનારાઓ અને તેમના અનુયાયીઓના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ; વળી મુલ્લાંઓ અને ધર્મગુરુઓને પણ ચુપકીદી ધારણ કરવી પડી અને ઘણાજ માનપાન સાથે હાફિજ તેજ રાત્રે એટલે ઇરાનના મુસલ્લા નામક ગામડામાં રુકના નદીના કાંઠે દટાયા; આ જગા સ્વર્ગીય હાફિજને કેટલી વહાલી હતી, તે તેમની નીચલી લીટી ઉપરથી જણાશે:—

બિદેહ સાકી! મયેબાકી, કે, દર જન્નત ન ખાહી યાફ્ત,
કિનારે આબે "રુકનાબાદ" ગુલગશ્તે "મુસલ્લા" રા!

એટલે "હે મદિરા પાનાર (સાકી) મને અનંત મદિરા આપ, કેમકે સ્વર્ગમાં તને 'રુકનાબાદ' નદીનો કાંઠો અને મુસલ્લાના બગીચાની સહેલ મળશે નહિ!"

હા, ઉપર આ લખતાં તો હું ભૂલીજ ગયો કે, મરણના દિવસથીજ 'હાફિજ'ને "લિસાનુલ ગયબ"નો ખિતાબ મળ્યો! એટલે આકાશવાણી ભાખનાર!!

હાફિઝની આ આકાશવાણી ઉપર આજ સુધી લોકો અને મુખ્ય કરીને ઇરાનીઓ એટલી તો શ્રદ્ધા ધરાવે છે કે, તેમની આ-ગિનક સલાહના વગર કોઈ કામ કરતાજ નથી. એટલે ઉઠતે ને પગલે

તેમના કાવ્યસંગ્રહમાંથી "ફાલ" જુએ છે. અત્રે કહેવું અગત્યનું થઇ પડશે કે, ઇરાનીઓમાં જરથોસ્તીઓ અને મગોલો એ બન્ને પક્ષોનો સમાવેશ થાય છે.

હાફિજની આકાશવાણીના સંબંધમાં ઇતિહાસકર્તાઓએ ઘણી એંચાણકારક નોંધો લીધી છે. તે સઘળી જો ભેગી કરવામાં આવે તો એક વાંચવા જોગ દળદાર પુસ્તક તૈયાર થાય.

('મુંબઇ સમાચાર'ના અંકમાંથી)

१३५–ब्रह्मचर्य रक्षार्थे क्रियात्मक निर्देश

(અનુવાદકઃ–શ્રી. નર્મદાશંકર જિજ્ઞાસુ)

[ગુરુકુલ સોનગઢના બ્રહ્મચારીઓ પ્રતિ નિર્દેશાયલો આ બ્રહ્મચર્યરક્ષાનો અનુભૂત ઉપદેશ વિશેષતઃ ગુરુકુળોમાં ભણતાં બાલકોને વિશેષ સંગ્રાહ્ય છે. સામાન્યતયા તમામ વિદ્યાર્થી આલમને અત્યંત ઉપયુક્ત સમજી આચાર્ય શ્રી. પં૦ દેવરાજજીના અપ્રકટ હિંદી લેખોમાંથી આ અનુવાદિત છે]

૧. સર્વેન્દ્રિય સંયમ કરો, વિશેષતયા સ્વાદેન્દ્રિયનો નિત્ય સંયમ કરો.

૨. મનને શાંત કરો. કોઇ ઘટનાને કારણે મન વિકૃત વા ક્ષુબ્ધ થાય તો તત્કાલ વિશ્વાસ ખેંચીને પ્રાણને રોકો અને ભ્રૂમધ્ય વા હૃદયમાં ધ્યાન કરો તથા એ સ્થાનનો થોડો કાળ ત્યાગ કરો.

૩. પોતાનાથી ૭ ફૂટ દૂર પર નજર રાખી નીચે દૃષ્ટિ કરીને ચાલો.

૪. મનને લલચાવનાર મોહક પદાર્થો–કેશકલાપ, કપડાં, ચહેરો, ચિત્રો, સ્ત્રીઓ આદિ ઉપર એક વાર અચાનક દૃષ્ટિ પડતાં ગભરાઓ નહિ; પરંતુ બીજી વાર દૃષ્ટિ નાખશો નહિ.

૫. કેવળ સુંદરતાને લીધે પુષ્પાદિ મુલાયમ પદાર્થોનું કોમળ જીવન સંગ્રહવામાંથી પોતાને બચાવો.

૬. પરસ્પરના સ્પર્શથી બચીને એક બીજા સાથે હરવાફરવા, ઊઠવાબેસવા ઇત્યાદિનો વ્યવહાર રાખો.

૭. બાહ્યાડંબર, ટાપટીપ, શૃંગાર આદિના દેખાવો ન કરો, પરંતુ પૂર્ણ રીતે શુદ્ધ, સ્વચ્છ રહો.

૮. કુસ્તી કરતાં સ્પર્શથી ન ડરો, કુસ્તી કરનાર સામેનાને શત્રુ માની લઇ તેની સાથે કુસ્તી કરો.

૯. મૂત્રેન્દ્રિયના મુંડખાતમાં અને આસપાસ જાંઘોના વલણ સુધી મેલ થવા દેશો નહિ.

૧૦. પોતાનો વ્યવહાર એટલો સરળ અને સ્પષ્ટ રાખો કે કદી પણ જરાએ કોઇ વાત કે વસ્તુ છુપાવવાનો ભાવ સરખો મનમાં ન આવે.

૧૧. પોતે પોતાને પ્રાયઃ પ્રતિપળે પોતાના આચાર્ય, અધ્યક્ષ, અધિષ્ઠાતા, અધ્યાપક કિંવા કોઇ વિદ્યા અને આચારસંપન્ન બ્રહ્મચારીની દૃષ્ટિ નીચે રાખો.

૧૨. પોતાના કોઇ વિશ્વાસપાત્ર સહાયકની સન્મુખ પોતાના દોષો કહી નાખવાની આદત પાડો અને એ દોષોથી છૂટવાના ઉપાયો પ્રાપ્ત કરતા રહો.

૧૩. ઉપરછલ્લા-ટૂંકા વિચારોમાંથી મનને હઠાવી ઊંડા-ગંભીર વિચારોમાં મનને લગાવીને થકવી દો.

૧૪. સર્વદા સ્મરણ રાખજો કે તમે સંસારમાં શાસ્ત્રીય જીવનનો માર્ગ દેખાડવા માટે અર્થાત્ બીજાઓને સન્માર્ગ પર લાવવાને રસ્તે તૈયારી કરી રહ્યા છો.

૧૫. શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પોતાની સ્મૃતિને આધારે દેવા કરતાં પોતાના જીવન વડે દેનાર બનવાનો પ્રયત્ન કરો.

૧૬. એક દિવસ પહેરેલાં વસ્ત્ર બીજે દિવસે ધોયા વિના પહેરશો નહિ. જે કપડાં ધોઇ ન શકો તેને તડકામાં અગર હવામાં ખુલ્લાં કરી તાજાં બનાવતા રહો

૧૭. પોતાના બિસ્તરમાં એકેએક કપડાને અલગ કરી રોજ તડકે નાખો અને તડકો જતો રહે તે પહેલાંજ ખંખેરી નાખીને બિસ્તરાનો પાછો વાળી મૂકી દો.

૧૮. કોઇનાં પહેરેલાં કે વાપરેલાં વસ્ત્રો પહેરો કે વાપરો નહિ

૧૯. અન્યોન્ય સહાયતાની દષ્ટિ સિવાય કેવળ શોખ કે મોજ ખાતર રુમાલ આદિ વસ્ત્રોની પરસ્પરની આપલે છોડી દો.

૨૦. રંગીન વસ્ત્રોમાંથી મન ખેંચી લઈને શુભ્ર વસ્ત્રો તરફ મનને વાળી જાઓ.

૨૧. સૂવું, ઊઠવું, બેસવું, ફરવું, હરવું, બોલવું, ચાલવું આદિ પોતાની સમસ્ત ક્રિયાઓમાંથી સુસ્તીનો–ઢીલાપણાનો સર્વથા ત્યાગ કરો. હરેક ક્રિયા–કર્મ ઓજસ્વિતાની સાથે સ્ફૂર્તિપૂર્વક કરો.

૨૨. પોતાના વૈયક્તિક જીવન સાથે સંબંધ રાખનારાં કાર્યોનો બોજો બીજા પર નાખતાં બચો. તપસ્વી બનો અને જીવનની ચિંતાઓમાંથી બચો.

૨૩. યાદ રાખજો કે બ્રહ્મચર્યની રક્ષાથી તમને શારીરિક કે માનસિક કોઇ કષ્ટ રહી શકશે નહિ.

૨૪. રાતે પેટભર ખાઇને સૂઓ નહિ. ચોખા આદિ નિશાસ્તાવાળું ભોજન રાતે ખાશો નહિ.

૨૫. સ્વપ્નદોષ થતો હોય તો રાતે ભોજન ન કરશો. સૂવા પહેલાં નિત્ય મૂત્રોત્સર્ગ કરતા રહો. પ્રાયઃ ત્રણ કે ચારના સુમારે સ્વપ્નદોષ થાય છે. જેટલે વાગે થતો હોય તે પહેલાં ઊઠી મૂત્રોત્સર્ગ કરી સ્વસ્થ થઇ ઈશ્વરનું ધ્યાન ધરી બ્રહ્મચારી રહેવાને દઢતાનું બળ માગી શાંત થઇ સૂઇ જાઓ. જો જાગવાનો સમય થયો હોય તો પછી સૂવું નહિ, પણ બિસ્તરો વાળી વાંચો, લખો યા ફરવા ચાલ્યા જાઓ.

૨૬. રાતે મોં ઢાંકીને કદી સૂવું નહિ. ઉકળાટભર્યાં સ્થાનમાં સૂવું નહિ. ઓરડામાં હવાનો ખુલ્લો સંચાર થાય તેમ બારીબારણાં ખુલ્લાં રાખો. ઊંધા સૂશો નહિ.

૨૭. કબજિયાત રહેવાથી સ્વપ્નદોષ થતો હોય તો સૂતા પહેલાં બસ્તીથી મળ સાફ કરતા રહો.

૨૮. ધંટીના ચાળ્યા વગરના લોટની રોટલી ખાઓ. દાળ–શાકમાં થોડુંક મીઠું, સહેજ હળદર અને કાળાં મરી નાખવાં પર્યાપ્ત છે. મરચાં, મસાલા, તેલાદિનું સેવન ન કરો. મીઠાઇઓ અને તળેલી ચીજોથી પરહેજ રહો. ભોજન એટલું ચાવો કે ચાવતાં ચાવતાં તેમાં

મીઠાશ આવે. બંધકોષ દૂર કરવા માટે તાજી ભાજી અને ફળ ખાઓ.

૨૯. તેલની માલિશ એટલા બળથી કરો કે તે શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થઇ જાય. પછી રહેલા તેલને સાબુ ચોળી નાહીને કાઢી નાખો.

૩૦. પંચતત્ત્વના બનેલા આ આખાએ જગતમાંના આપણા શરીરને પણ સુરક્ષિત રાખવાને માટે સ્વચ્છ માટી, નિર્મળ જળ, સ્વચ્છ ખુલ્લું આકાશ, સૂર્યનું સ્વચ્છ તેજ અને સ્વચ્છ વાયુ એજ પંચતત્ત્વો અત્યાવશ્યક છે. શરીરમાં જે તત્ત્વની જેટલી કમી તેટલો વ્યાધિ છે, કષ્ટ છે, એમ સમજી આહાર, વિહાર ને વ્યવહાર પ્રાકૃતિક રાખો, તો રોગ થશે નહિ અને થયા હશે તોપણ પ્રાકૃતિક ઉપચારોથી મટી જશે, તથા ખાનપાન, વસ્ત્રાદિ પર સંયમ સાંપડશે.

૩૧. હંમેશાં પગના પંજા ઉપર ભાર મૂકીને સ્ફૂર્તિથી ચાલો.

૩૨. પ્રેમીઓની પ્રેમકથાઓથી પૂર્ણ ઉપન્યાસો, નોવેલો, કાવ્ય, નાટકો આદિ સાહિત્ય કોઇ પણ ભાષામાં હોય તોપણ વાંચશો નહિ.

૩૩. પોતાના ભાવો અને વિચારોને સુસ્પષ્ટ, સુસંબદ્ધ અને પ્રબલ બનાવો તો ભાષામાં સ્વયમેવ સૌંદર્ય, ઔચિત્ય અને બળ આવી જશે.

૩૪. નિત્ય પ્રાતઃસાયં ઘણા વેગથી શુદ્ધ ખુલ્લી હવામાં ૭ ૭ માઇલનું ભ્રમણ કરો. કબજિયાત રહેતી હોય તો પ્રાતઃકાળ અર્ધો શેર ઠંડા યા ગરમ પાણીમાં ત્રણ માસા સોડાકાર્બ ઓગાળીને તે પાણી પીને ભ્રમણાર્થે ચાલ્યા જાઓ.

૩૫. માનસિક અને શારીરિક કઠોર શ્રમ કરો. બહારની કસરતમાં સમૂહની અંદર વિશેષ ભાગ લો.

૩૬. એક નોટબૂક રાખી તેમા પ્રતિદિન પ્રાપ્ત થયેલા આદેશો–ઉપદેશો નોંધો. પોતાના સત્ અને અસત્ ભાવોને પણ નોંધતા રહો. એ ઉપરથી જીવનની ઉન્નતિ–અવનતિ તપાસતા રહો.

૩૭. સર્વદા પોતાના કર્તવ્ય પર આરૂઢ રહો. કોઇ તમને શું કહે છે કે કહેશે તેની પરવાહ ન રાખો.

૩૮. સિનેમા, નાટક, નાચરંગાદિ જોવા જશો નહિ. રાતે વહેલા નિયત સમયે સૂઇને પ્રાતઃ બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઊઠી જાઓ.

१३६–ब्रह्मचर्यभंग विषे बे कडवां वचनो

બ્રહ્મચર્યના મહિમા વિષે બ્રહ્મચર્ય નામના નિબંધમાં અમોએ વિસ્તારથી લખ્યું છે અને તે નિબંધ વાંચવાને અમો દરેક જુવાન પુરુષ તથા જુવાન સ્ત્રીને ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. આ માસિકમાં પણ એ વિષે અમો અમારાં જુવાન ગ્રાહકોને તેમજ જુવાન તરુણ અને તરુણીઓનાં વડીલોને સમયોચિત સૂચના અને સલાહ આપવાને ચૂકયા નથી. નાના પ્રકારના રોગો અને નબળાઈઓનું મોટામાં મોટું કારણ બ્રહ્મચર્યના ભંગમાં રહેલું છે એ વાત અમે એક કરતાં વધુ વખત જણાવેલી છે અને અમારા લેખોમાં આવા અગત્યના વિષયોની પુનરુક્તિનો અમારા ઉપર દોષ આવે તો તે અમારે માથે ઓઢી લઈને પણ અમો એકના એક વિષયનું વારંવાર સ્મરણ અને સમર્થન કરવા માગીએ છીએ. તેનું કારણ એટલુંજ છે કે, બ્રહ્મચર્ય જેવા ઉત્તમ આચારના પાલનમાંજ શારીરિક ઉન્નતિનો અને આરોગ્યતાનો મુખ્ય આધાર રહેલો છે.

બચપણની અવસ્થા ઘણાએક ભયભરેલાં જોખમોમાંથી પસાર થાય છે. પણ જે અવસ્થા વિષે અને જે અવસ્થાના રક્ષણ વિષે અમે બોલવા માગીએ છીએ, તે અવસ્થાને અંગે જેટલો મોટો ભય રહેલો છે, એવો ભય બીજી કોઈ પણ અવસ્થાને અંગે જોવામાં આવતો નથી. એ અવસ્થા જુવાનીની છે. જુવાનીના દીવાનપણામાં જુવાન સ્ત્રી–પુરુષો ઘણા પ્રકારની ખરાબીઓ, વ્યસનો અને કુટેવોનાં ભોગ થઈ પડે છે, પણ જે દુરાચરણ અથવા શારીરિક પાપ મોટામાં મોટી ખરાબી કરે છે તે પોતાને હાથે બ્રહ્મચર્યનો ભંગ કરવા સંબંધી છે. ભયંકરમાં ભયંકર આ દુરાચરણ દરેક પ્રજામાંનાં જુવાન પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓને પોતાના પ્રાણહારક પાશમાં પકડે છે. એ દુર્ગુણ જુવાન સ્ત્રી–પુરુષોની અતિ ઘણી મોટી સંખ્યાને અકાળ મૃત્યુને સ્વાધીન કરે છે અને માબાપોનાં અંતઃકરણને વીંધી નાખે છે.

એક તત્ત્વજ્ઞાની શું કહે છે તે સાંભળો:—" બ્રહ્મચર્યનો ભંગ કર-

વાની બૂરી ટેવ માણસજાતનાં ઘણાં પાપોનું પણ પાપ છે અને દુર્ગુણનો પણ દુર્ગુણ છે અને સ્ત્રી–પુરુષોના અયોગ્ય ગેરકાયદેસર થયેલા સંબંધથી જેટલી ખરાબીઓ થાય છે, તે બધી ખરાબીઓ કરતાં પણ પોતાને હાથે કરેલો બ્રહ્મચર્યનો ભંગ ઘણી વધારે મોટી ખરાબીઓ કરી માણસજાતમાં પુરુષત્વની મોટી હાનિ, વીર્ય સંબંધી અનેક ફરિયાદો અને અનીતિને જન્મ આપે છે. આ વાત અક્ષરે અક્ષર ખરી છે, કેમકે સઘળાં પાપો અને સઘળા દુર્ગુણો મનની નિર્બળતામાંથી જન્મ પામે છે અને એ નિર્બળતાને જન્મ આપનાર આ અઘોર શારીરિક પાપ બ્રહ્મચર્યનો ભંગ છે. આના જેવું બીજું એક પણ પાપ દુનિયામાં જોવામાં આવતું નથી. આ પાપ સર્વત્ર પ્રસરેલું છે અને તેમ છતાં દુઃખની વાત એ છે કે આપણે તે પાપનાં આચરણોથી અંધારામાં રહીએ છીએ. એક જુવાન દીકરો આ પાપાચરણથી પોતાના શરીરની પાયમાલી કરે છે ત્યાંસુધી માબાપ અંધારામાં રહે છે, પણ આ પાપાચરણ જુવાન માણસો ઉપર જબરો હુમલો કરે છે અને ભવિષ્યની સર્વ ઉમેદો અને આશાઓને તોડી પાડે છે.

અહો! તે કેવડી મોટી ખરાબી છે! એક બાજુએથી બીજી બધી ખરાબીઓ એકઠી કરો–ચોરી, લુચ્ચાઈ, દગાઇ, ખૂન, છાકટાપણું, તંબાકુ, વગેરે હાનિકારક ચીજોનાં વ્યસનો, સઘળા રોગો અને ફાટી નીકળનારી ભયંકર ચેપી મરકીઓ–એક ત્રાજવામાં આ બધી ખરાબીઓને મૂકો અને બીજા ત્રાજવામાં બ્રહ્મચર્યના હાથ વતી થના ભંગની પાયમાલીને મૂકો અને પછી મુકાબલો કરો તો આ એકજ ખરાબીનું પલ્લું બીજી બધી ખરાબીઓના પલ્લા કરતાં ઘણું નીચું જશે. તમો ઊંડા ઊતરીને વિચાર કરશો તો માલૂમ પડશે કે આ ગુપ્ત પાપાચરણથી માણસજાતની જેવી અવદશા થાય છે, એવી અવદશા ઉપરની બધી ખરાબીઓ એકઠી મળીને પણ કરી શકતી નથી. બીજાં બધાં દુરાચરણોથી થતી ખરાબી જલદી જાહેર થાય છે અને મુરબ્બીઓ અને સદ્‌ગુણી સહવાસીઓ આપણને આપણી ભૂલમાંથી ચેતવણી આપી લે છે, પણ આ ગુપ્ત દુરાચરણ તો ગુપ્તપણે પોતાનો પૂરો ચેહ.વાને પછી ખરાબી કર્યા પછી પ્રકટ થાય છે અને પછી

આ પાપાચરણથી થયેલ ખરાબી અને પાયમાલીમાંથી બચવાનો સમય રહેતો નથી.

આ દુર્ગુણથી જે ખરાબી થાય છે તેનું વર્ણન કરવાને અમને શબ્દો જડતા નથી. આ ગુપ્ત દુર્ગુણનું અને તેથી થતી હાનિનું વર્ણન ખુલ્લા શબ્દોમાં કરવું એ કામ અમને ઘણું કઠિન લાગે છે. ગરીબ બિચારો જુવાન! જે માણસ આવી કુટેવનો ભોગ થઈ પડ્યો હોય અને જેના ઉપર પાપી દુર્ગુણે વિજય મેળવ્યો હોય, તે જુવાનને તેની નાદાનીથી જાણીતો અને જાગૃત કરવો એ અમે અમારી ફરજ સમજીને અમે તેને નીચેના શબ્દો સાંભળવાની ભલામણ કરીએ છીએઃ—

ભલા જુવાન માણસ! હું તને પૂછું છું કે, તું એક એવા રસ્તા ઉપર ચાલતો હોય કે જે રસ્તો તને બહારથી ક્ષણિક આનંદ આપનારો માલૂમ પડતો હોય; પણ જે રસ્તો તને એક એવા ભયંકર નાશકારક ખાડામાં લઇ જનારો હોય કે જેમાંથી તું ફરી બહાર નહિ નીકળી શકતાં ભવિષ્યનાં તારાં સર્વ સુખો હમેશને માટે એ પાપાચરણરૂપી ખાડામાં હોમવાને તું પ્રવૃત્ત થયો હોય એવા વિનાશકારક રસ્તાથી તને કોઇ ચેતાવે તો તું તેનો કાંઈ ઉપકાર માને કે નહિ? તું ઉપકાર માને કે નહિ માને, તોપણ તને એવા વિકટ રસ્તે જતાં બચાવવો એ અમારી ફરજ સમજી બે બોલ કહીએ છીએ તે લક્ષપૂર્વક અરે જુવાન માણસ! તું સાંભળ.

તારા ઉપર એક મોટો દુશ્મન ડોકિયાં કરી રહેલો છે. તે તને એક હલકા પ્રકારની લિજ્જત અને લાલચમાં નાખવાને તલપી રહેલ છે અને તું તે લિજ્જત લાલચનો ભોગ થઇ પડવાને અણી પર આવી રહ્યો છે. તું એવી લાલચથી બચ્યો હોત, પણ અજ્ઞાનતા અને ખરાબ સોબત તને એ પાપાચરણના અઘોર કૃત્યમાં દોરી જવાને પ્રસંગ સાધે છે અને થોડી ગફલત તને એ કૃત્યમાં દોરી જવાને માટે બસ છે.

એ પાપાચરણ તારા શરીરની પાયમાલી કરે છે, તારા ગુલાબી ગાલને કરમાવી નાખે છે, તારી નાડીઓને તોડી પાડે છે. તારા જઠરાગ્નિને ઓલવી નાખે છે અને તારા આખા શરીરને ખળભળાવી દે છે; એટલુંજ નહિ પણ એ પાપાચરણ તારી મન અને તારા

સદાચારને ભ્રષ્ટ કરે છે અને નઠારામાં નઠારા વિચારો અને દુષ્ટ લાગણીઓને પેદા કરે છે. આ પાપાચરણથી જે ભયંકર ખરાબીઓ તારી આખી જિંદગીની પાયમાલી કરે છે, તેનું વર્ણન કરવાને અમારી કલમ સમર્થ નથી. એ પાપાચરણથી થતી ખરાબીઓનું ટૂંક વર્ણન અત્રે આપવામાં આવે છે.

પોતાને હાથે બ્રહ્મચર્યનો ભંગ કરવો તે એક ખરાબમાં ખરાબ અને મહાદુઃખદાયક વ્યાધિ છે. એ વ્યાધિનાં લક્ષણો આ પ્રમાણે છેઃ—

શરીર દુર્બળ અને ચહેરો ચીડિયો, ફિક્કો તથા ફિકરમંદ થાય છે, મુખાકૃતિ લેવાઇ ગયેલી, દીન તથા ખિન્ન થાય છે; આંખો ઊંડી જાય છે, મોં લાંબડું તથા દૃષ્ટિ નીચી થાય છે. તે ભયભીત અને ચિંતાતુર દેખાય છે, જાણે કે તેનું પાપાચરણ બીજાના જાણવામાં આવી જશે. સ્વભાવે તે બીકણ બને છે અને છાતી ઘણીજ નાહિંમત થાય છે. સહજ કારણથી તે ભડકી ઊઠે છે. તેને ઊંઘ ઓછી આવે છે અને સ્વપ્નાં ઘણાં આવે છે. તેના હાથ પગ બહુધા ઠંડા હોય છે અને શરીરનું જોર હણાઇ ગયાની આ એક ખાસિયત છે. જો આ કુટેવનો જલદીથી અટકાવ થઇ શરીર સુધારવાના યોગ્ય ઉપાયો ન લેવામાં આવે તો શરીરનો ક્ષય થતો જાય છે, નસો ખેંચાય છે, તણાય છે અને સંકોચાય છે તથા તાણ અને આંચકીનો રોગ લાગુ પડે છે. હિસ્ટીરિયાનું ભૂત તેના શરીરમાં ભરાય છે અને બિચારો જુવાન માણસ અરધા ગાંડાઘેલા જેવો અથવા ખરેખરો ગાંડો (ઉન્માદી) બની જાય છે.

આ સિવાય બીજી નાની નાની અનેક ગુપ્ત ફરિયાદો હોય છે કે જે દરદી પોતેજ સમજી શકે છે અને ઘણી વાર શરમને લીધે બીજાને કહી શકતો નથી અને કહે છે તોપણ તેનું ખરું કારણ તે ગુપ્તજ રાખે છે. ખાસ કરીને માબાપો અને વડીલોને આ બધી ફરિયાદોથી અંધારામાંજ રાખે છે. તે ફરિયાદો આ પ્રમાણે છેઃ—

રેતસંગ્રહશક્તિ ઓછી થઇ જાય છે, તંદુરસ્તીમાં અવ્યવસ્થા થાય છે, સ્વભાવમાં એકદમ ફેરફાર થાય છે, ચંચળતા ઓછી થાય છે અને કામકાજમાં આળસ અને નિરુત્સાહ પેદા થાય છે; મન

એવું તો અવ્યવસ્થિત અને અસ્થિર બને છે કે કોઈ કામ તે નિયમસર અને નિશ્ચયપૂર્વક કરી શકતો નથી; મગજનાં બધાં કામ નબળાં પડે છે. પેસાબ કરતાં તેને દરદ થાય છે, અથવા પેસાબની હાજત વારંવાર થયા કરે છે. સહજ કારણ બનતાં તે અધીરો, આકરો અને ઉશ્કેરાઇ જાય છે; વીર્ય પાણી જેવું ઝરે છે, વીર્યપાતની સાથે સણકા થાય છે, કોથળીમાં દરદ થાય છે; કોથળીમાં વજન વધારે લાગે છે અને સ્વપ્નમાં વારંવાર વીર્યપાત થાય છે. આગળ જતાં ધાતુસ્રાવનો ભયંકર વ્યાધિ લાગુ પડે છે, જેથી શરીર લેવાઇ જાય છે. આ પ્રમાણે શરીર ઢીલું પડી જવાથી આ કમનસીબ માણસ ધીમે ધીમે પુરુષત્વહીન બનતો જાય છે. જો કોઇ સ્ત્રી આવા દુરાચરણમાં પડે છે, તો તેનામાંથી સ્ત્રીપણાના સદ્ગુણો અને તેનું સ્ત્રીપણું નાશ પામે છે. હૃદયનો વ્યાધિ પણ આવી ખરાબીમાંથી થાય છે. શરીરનો બાંધો સંપૂર્ણ બંધાયા પહેલાં જે છોકરો આવી કુટેવનો ભોગ થઇ પડે છે, તેનું શરીર પૂર્ણ વૃદ્ધિ અને વિકાસ પામતું અટકે છે, તેને ખૂંધ નિકળે છે, દુબળો થાય છે, સાંધા નરમ પડે છે, ચહેરો ફિક્કો, ડોળા ઊંડા અને આંખની આસપાસ કાળું કુંડાળું થાય છે; આંખનું તેજ ઓછું થાય છે, દૃષ્ટિ નબળી તથા ટૂંકી થાય છે; ચહેરા ઉપર ફોડલીઓ ફૂટે છે, વાળ ખરી પડે છે, માથામાં ટાલ પડે છે, માથામાં દરદ થાય છે, વાંસામાં તથા કમરમાં ફાટ થાય છે, ટેકા વિના સીધું બેસી શકાતું નથી; સવારમાં પથારીમાંથી ઊઠવાની મરજી થતી નથી અને કોઇ કામમાં લાગવાની ઇચ્છા થતી નથી.

બ્રહ્મચર્યનો અસ્વાભાવિક રીતે ભંગ કરવાના પાપની આ બધી શિક્ષાઓ છે અને એ પાપ કુદરતના કાયદા વિરુદ્ધ થતું હોવાથી કુદરત એ પાપની શિક્ષાઓ આપ્યા વિના રહેતીજ નથી. બીજા કોઇ પણ શારીરિક પાપને માટે કુદરતના કાયદાની કલમોમાં આવી સખ્ત શિક્ષા ફરમાવી નથી. આ પાપાચરણ માટે આટલી બધી શિક્ષાઓ ફરમાવેલી છે, તે ઉપરથી ખાતરી થાય છે કે આ પાપ ઘણું મોટું છે.

આ પાપાચરણની શિક્ષા આટલેથીજ અટકતી નથી. કુદરતના

કાયદા અતિ સખ્ત કહો કે આ પાપને અતિ મોટું કહો, પણ કુદરત એવું ફરમાવે છે કે, આ પાપચરણની શિક્ષા પાપાચરણ કરનારનાં છોકરાંએ પણ થોડી કે ઘણી ભોગવવી જોઇએ. ઘણું કરીને તો એવા પાપચરણીઓથી સંતાનો થતાં નથી, પણ કદી કમનસીબે તેને હીનભાગી સંતાનો પ્રાપ્ત થાય છે, તો તે સંતાનો થોડા કે ઘણો માબાપના આ પાપાચરણનો વારસો લઇને જન્મે છે, આવું અવશ્ય બને છે. અમો જુવાન માણસોને ભડકાવવા માગતા નથી પણ આ સર્વ સત્ય વાત લખીને અમો તેમને આવા પાપાચરણમાં નહિ પડવાને ચેતવીએ છીએ. પડ્યા પછી તે પાપાચરણને છોડી દેવાને સુચવીએ છીએ અને એવા પાપાચરણીઓને સંતાનો થાય તો તેમણે તેમના ઉપર પાકી દેખરેખ રાખવાને પાકી ભલામણ કરીએ છીએ; કેમકે માબાપનો જે જે વારસો લઇને છોકરાઓ જન્મે છે, તે વારસામાં હાથ વતી વીર્યનો ભંગ કરવાની ટેવનો વારસો પણ તેમને મળેલોજ હોય છે. માટે જે માબાપોએ પોતાની અજ્ઞાન અવસ્થામાં આવી ભૂલો કરી હોય, તેમણે આ બધી ખરાબીઓથી વાકેફ થઇને અને પોતાને થયેલ અનુભવને ધ્યાનમાં લઇને પોતાના છોકરાંઓ એવી ટેવમાં ન પડે તેને માટે તેમણે તેમના ઉપર પ્રતિ ક્ષણે દેખરેખ રાખવી જોઇએ અને આવી ખરાબીથી તેમને ચેતવવા જોઇએ.

પણ માબાપોએ બાળકોને શી રીતે ચેતવણી આપવી અને આવી વાતની શિખામણ આપવી એ યોગ્ય છે કે નહિ? અમે આગળ જણાવી ગયા છીએ અને ફરી પણ જણાવીએ છીએ કે, માબાપોએ પોતાનાં બાળકોને કોઇ પણ યુક્તિથી, કોઈ પણ પ્રકારથી, કોઇ પણ પ્રકારની બીજી વાતોમાં વીંટીને આ સંબંધી યોગ્ય સલાહ અને ચેતવણી તેમને આપવીજ જોઇએ; કેટલાક લોકો સભ્યતાની ખાતર આવી વાતો પોતાના છોકરાં આગળ કાઢવાને આંચકો ખાય છે અને તેમ કરવું અયોગ્ય માને છે, પણ આ એક ટેવનું કારણ છે. આપણાં કુટુંબોમાં આવી વાતોના ઉચ્ચારો કરવાનો ચાલ નથી, તેથી આપણને તે નવાઇ સરખું લાગે છે ખરું, પણ ટેવ પાડો એટલે તમને એમજ લાગશે કે આ પણ એક પ્રકારની તમારી

ફરજ છે. શરીરનું રક્ષણ કરવું તેને અમે તો મુખ્ય ધર્મ સમજીએ છીએ અને જ્યારે શરીરના બીજાં અંગોનાં કાર્યોની આપણે દેખરેખ રાખીએ છીએ, તો આ અંગોની શા માટે દેખરેખ ન રાખવી જોઇએ ? આપણા બાળકના કાન પાકે છે તો તેનો ઉપાય કરીએ છીએ, આંખ નબળી પડે છે તો ડૉકટર પાસે દોડીએ છીએ, એટલુંજ નહિ પણ છોકરો બહુ વાંચવાંચ કરતો હોય તો તેને આપણે ચેતવીએ છીએ કે, "તારી આંખો ખરાબ થશે, માટે વાંચવાનું છોડી દે." આવીજ રીતે શરીરના છૂપા ભગોનો ખોટો ઉપયોગ નહિ કરવા તથા તેનું રક્ષણ કરવાની સલાહ, સૂચના કે સાવચેતી આપવી એ વડીલોની ફરજ છે અને જેઓ એ ફરજ અદા કરવાની ગફલત કરે છે, તેમનાં છોકરાં જરૂર પસ્તાવામાં આવી પડે છે અને માબાપો પણ પાછળથી પસ્તાય છે અને ગભરાય છે. અમે ઘણા જુવાન છોકરાઓને એવું બોલતા સાંભળ્યા છે કે, "માબાપોની અજ્ઞાનતા તથા ઓછી કાળજીના પરિણામે અમારે આવાં દુઃખો ભોગવવાં પડે છે; જો માબાપોએ નાનપણુથીજ અમારી સંભાળ રાખી હોત તો આ પરિણામ આવત નહિ." જુવાન સમજુ છોકરાઓની આ ફરિયાદ અક્ષરેઅક્ષર ખરી છે. માબાપો પોતાના ગરમી વગેરે વારસામાં ઊતરનારા રોગોથી રોગી છોકરાંને જન્મ આપે છે અને ધર્મશાસ્ત્ર (જુઓ મનુસ્મૃતિ) તેમજ વૈદકશાસ્ત્ર એવી પ્રજાને નહિ ઉત્પન્ન કરવાની આજ્ઞા આપે છે, છતાં તેઓ તેમ કરે છે, તે પાપનું ફળ તેમને ભોગવવાનું હોય છે તે તો બાજુ પર રહ્યું, પણ છોકરાં થયા પછી માબાપો તેમના તમામ અવયવો અને તે અવયવોની ક્રિયા ઉપર પણ દેખરેખ રાખતાં નથી.

માબાપો અથવા વડીલોની ગફલતથી છોકરાં રોગી થાય અથવા માણુસાઇ અને પુરુષાતનમાંથી જાય એ શું થોડી દિલગીરી અને અફસોસની વાત છે ? માબાપોની ગફલત અને અજ્ઞાનતાથી સેંકડો બાળકો પાયમાલ થાય છે, સેંકડો છોકરાઓ પુરુષાતનમાંથી જાય છે, સેંકડો છોડીઓ સ્ત્રીપણામાંથી જાય છે અને આવી રીતે હજારો સંતાનો વડીલો અને માબાપોની અજ્ઞાનતા તથા ગફલતનાં ભોગ થઇ

પડી બાયલાં, અક્કલ વિનાનાં, મગજનાં ખસી ગયેલાં, વિલક્ષણ સ્વભાવનાં, ચીડિયાં, ગાંડાઘેલાં અને ઉન્માદી થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ આ સંસારમાં તેઓ નકામાં થઇ પડી પોતાની આવી દુઃખદાયક હયાતીને વાસ્તે માબાપોને શાપ દેતાં અકાળ મૃત્યુને આધીન થાય છે.

જ્યારે બીજા બધા અવયવોની સંભાળ રાખીએ છીએ, ત્યારે શરીરના છૂપા અવયવોની સંભાળ શા માટે નહિ રાખવી જોઇએ? અમુક અવયવોને છૂપાં અને શરમથી સંતાડવાનાં અંગો ઠરાવવાનું કુદરતે ફરમાવ્યું નથી, માણસોએ એવું ઠરાવ્યું છે. પશુઓ નગ્ન અવસ્થામાં ફરે છે અને તેમ છતાં વિકાર વિનાનાં સાથે રહે છે. જંગલી માણસો પણ નગ્ન અથવા અર્ધનગ્ન હાલતમાં રહે છે અને જાપાનના સુધરેલા લોકો એકજ હોજમાં નગ્ન હાલતમાં સાથે નહાય છે; તેમ કરવામાં તેમણે શરમ માની નથી. યુરોપ, અમેરિકાના સુધરેલા દેશોની સ્ત્રીઓ પોતાના ગુહ્ય અવયવો પુરુષ-ડોક્ટરોને કાંઈ પણ સંકોચ વગર બતાવે છે, સુયાણીનું કામ પણ ઘણી વાર પુરુષ-ડોક્ટરો કરે છે; શું આપણે આ વાતને અનીતિભરેલી અને શરમભરેલી માનીને ધિક્કારીશું? પણ તે લોકોએ તેમાં અનીતિ કે અયોગ્ય માનેલ નથી અને કાંઈ પણ વિકાર વિનાં તેઓ પોતપોતાના ધર્મો બજાવે છે. આવી વાતો કેવળ ટેવ અથવા રૂઢિ ઉપર આધાર રાખે છે. આપણી ટેવો અને રૂઢિઓને બીજાઓ પસંદ નથી કરતા અને બીજાઓની ટેવો અને રૂઢિઓને આપણે પસંદ નથી કરતા. તે ઉપરથી એમ તો નહિજ કહેવાય કે આપણી ટેવો અને રૂઢિઓ સારી છે અને તેમની સારી નથી અથવા તેમની સારી છે અને આપણી સારી નથી. એવીજ રીતે આપણા શરીરના અવયવોના સંબંધમાં હમેશને માટે નહિ તો નબળી અથવા મંદવાડની હાલતમાં શરમનો પડદો દૂર કરી એવા વિકાર વિનાના વ્યવહારો રાખો. પુરુષોએ પુરુષવર્ગ સાથે અને સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીવર્ગ સાથે આ બાબતની શરમ મૂકીને છૂટ લેવી જોઇએ. પોતપોતાનાં ગુપ્ત દરદોની વાત કહેવી જોઇએ અથવા વડીલોએ પોતાનાં છોકરાંઓની ખાનગી વર્તણૂક ઉપર પાકી દેખરેખ રાખવી જોઇએ. આપણા લોકોમાં છોકરીઓ પોતાના ખાનગી દરદો અથવા

ખાનગી અવયવો સંબંધી ફરિયાદો પોતાની મા આગ
છૂટથી કહી શકે છે, એટલી છૂટથી છોકરાઓ પોતાનાં ખાન
અથવા વિકારોની વાત પોતાના બાપ કે વડીલોને કહી શક
પણ આવા શરમના પડદાથી ઘણી મોટી ખરાબીઓ થાય
એવી ખરાબીઓના કેસો અમો વૈદકધંધો કરવાવાળા વૈદો
પાસે વારંવાર આવે છે. ખોટી શરમથીજ ગુહ્ય દરદો વધી
ત્યાંસુધી માબાપોને ખબર પડતી નથી.

એવીજ રીતે છોકરાઓ ખરાબ સોબતમાં પડી જવાને
હાથ વતી વીર્ય કાઢી નાખવાની કુટેવમાં પડી પોતાના શરીરની
મનની પાયમાલી કરી નાખે છે ત્યાંસુધી માબાપને ખબર પડતી
પણ જો વડીલ આવી ખરાબીથી તેમને વાકેફ કરતા હોય,
સોબત તથા ખાનગી રીતભાત ઉપર પાકી દેખરેખ રાખતા
અને તેમના અવયવો તેમજ પ્રકૃતિમાં ફેરફાર થાય છે, તેનું વાર
અવલોકન કર્યા કરતા હોય, તો એક વખત આવી કુટેવના ખાડ
ઊતરેલા છોકરાને થોડીજ ખરાબી સાથે પાછો બચાવી લેવાય છે.

સંતતિ માટે માબાપો જપતપ કરે છે અને અનેક સંકટો
છે, પણ છોકરાં થયા પછી તેમનાં શરીરની જોઇતી સંભાળ રાખ
નથી અને પછી એજ છોકરાંઓ મૂર્ખ, બાયલાં અથવા રોગી નીક
છે ત્યારે પાછા પસ્તાય છે. આવાં નામર્દ છોકરાંઓ કરતાં પશુઓ
પણ વધારે ઉપયોગનાં છે. જે હેતુ માટે માબાપો પ્રયાસ કરે છે અને
પોતાના પ્રાણ પાથરે છે, તે હેતુ આવાં બાયલાં અને રોગી છોકરાં
ઓથી શી રીતે પાર પડે? પરાક્રમી અને નીરોગી સંતાનો પેદા
કરવામાંજ માબાપનો હેતુ પાર પડશે અને નહિ તો પ્રજા વિના
મરવું એ વધારે સારું છે.

('વૈદકલ્પતરુ'ના એક અંકમાંથી)

१३७–सप्तपदी

[ચોરીમાં અગ્નિને કેટલીક આહુતિઓ આપ્યા પછી અને ક્ષેત્રપાલાદિ અમુક ક્રિયાઓ થઇ રહ્યા પછી કન્યા અને વર અગ્નિનારાયણની આજુબાજુ ચાર મંગળફેરા ફરે છે. તે વખતે એક માનસિક દસ્તાવેજ–કોલકરાર–લખાઇ રહ્યો હોય છે. તે વાંચી સંભળાવવામાં આવે છે. એટલે–લગ્નરૂપી આ કોલકરારનો સાર વરકન્યા સપ્તપદીરૂપે બોલી સંભળાવે છે. અગ્નિનારાયણ, વરકન્યાનાં માતપિતા અને બીજાં સંબંધીઓ સાક્ષીરૂપે તે સાંભળી પોતાની સંમતિ આપે છે.

પરણનાર વરકન્યાએ આ સપ્તપદી અવશ્ય સાંભળવી જોઇએ અને સાંભળનારાઓએ પોતે પરણતી વખતે કરેલા કોલકરારોનો કેટલો ભંગ કર્યો છે તે વિચારવું જોઇએ.]

અગ્નિની વેદી પાસે ચોખાની સાત ઢગલીઓ કરવામાં આવે છે અને એક એક ઢગલી પાસે, જેમ જેમ કન્યા પગ મૂકતી જાય છે; તેમ તેમ વર એક એક સૂત્ર બોલતો જાય છે.

વર બોલે છેઃ—

(१) ॐ एकमिषे विष्णुस्त्वानयतु ॥

અર્થ–હે સ્ત્રી! પહેલે પગલે વિષ્ણુ, તારે માટે અન્નાદિ તમામ સગવડ કરો.

(२) ॐ द्वे उर्ज्जेविष्णुस्त्वानयतु ॥

અર્થ–હે સ્ત્રી! બીજે પગલે વિષ્ણુ તને બે (શરીરબળ અને આત્મબળ) આપો!

(३) ॐ त्रीणिव्रताय रुपोषाय विष्णुस्त्वानयतु ॥

અર્થ–હે પ્રિયા! ત્રીજે પગલે વિષ્ણુ તને ધન–સંપત્તિ ઘણી આપો.

(४) ॐ चत्वारि मायोभवाय विष्णुस्त्वानयतु ॥

અર્થ-હે સ્ત્રી! ચોથું પગલું ભરતાં, વિષ્ણુ તને પુત્રપૌત્રાદિ સુખ આપો.

(૫) ॐ पंच पशुभ्यो विष्णुस्त्वानयतु ॥

અર્થ-હે સ્ત્રી! પાંચમું પગલું ભરતાં વિષ્ણુ તને ગાય, બળદાદિ પશુ આપો.

(૬) ॐ षड् ऋतुभ्यो विष्णुस्त्वानयतु ॥

અર્થ-હે સ્ત્રી! છઠ્ઠું પગલું ભરતાં વિષ્ણુ તને છએ ઋતુઓમાં સુખ આપો. (છએ ઋતુમાં તારું શરીર આરોગ્ય રહે અને છએ ઋતુમાં પ્રાપ્ત થતાં સુખ ભોગવવા જેટલી દ્રવ્યાદિ સંપત્તિ તને પ્રાપ્ત થાઓ.

(૭) ॐ सखे सप्तपदाभव सा मामनुव्रता भव, विष्णुस्त्वानयतु ॥

અર્થ-હે સ્ત્રી! હવે સાતમું પગલું ભર, તું સદા મને અનુસરજે, મન વાણી અને કાયાથી જરા પણ અવળી ચાલીશ નહિ; તો વિષ્ણુ તારો આ લોક સુધારી, તને પરલોકનાં સુખ આપશે. વળી હે સ્ત્રી! આ દેશમાં સતીઓનો ઇતિહાસ નવીન નથી, સાંભળ.

શ્રીરામમાં સીતા, નળરાજામાં દમયંતી, વસિષ્ઠમાં અરુંધતી, દિલીપમાં સુદક્ષિણા, પાંડવોમાં દ્રૌપદી, સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્રમાં તારા, અત્રિમાં અનસૂયા, દુસ્યંતમાં શકુંતલા અને શ્રીકૃષ્ણમાં રુક્મિણીજી. જે ઉત્તમ ભાવથી રહેતાં હતાં, તે ઉત્તમ ભાવમાં હું કે જે તારો પતિ છું તેમાં રહેજે.

કન્યા જવાબ આપે છેઃ-

૧. કન્યા પ્રથમ પગલે કહે છે કે, "હે પતિ! આ મારો અને આપનો મેળાપ, એ કાંઈ સામાન્ય મેળાપ નથી, મારા અનેક જન્મનાં પુણ્યોથી આપ મને (પતિરૂપે) પ્રાપ્ત થયા છો અને તમારાથી મારું સમગ્ર સૌભાગ્ય છે."

વિવેચન—પતિ પ્રત્યેના પોતાના ભાવનું સૂચન કરે છે અને પતિ શું વસ્તુ છે; તે પોતે સમજે છે.

૨. કન્યા બીજે પગલે કહે છે કે, "હે પ્રિય! આપના કુટુંબને-આબાલવૃદ્ધ પાળીશ; અને આપણા ઘરમાં જે કાંઇ હશે તેથી સંતોષ માનીશ."

વિવેચન—સેવા અને સંતોષ શણગારનું ભાન કરાવે છે.

૩. કન્યા ત્રીજે પગલે કહે છે કે, "હે પતિ! હું આપની ભક્તિમાં પ્રીતિવાળી અને હું આપના પ્રત્યે મીઠું બોલનારી થઇશ.

૪. કન્યા ચોથે પગલે કહે છે કે, "મન, વાણી અને કર્મથી પવિત્રપણે શણગારાઇને તમારી સાથે ક્રિડા કરીશ."

૫. કન્યા પાંચમે પગલે કહે છે કે, "હે નાથ! દુઃખમાં હું ધીરજ રાખીશ, સુખમાં પ્રસન્ન રહીશ. તમારાં સુખદુઃખની ભાગીદાર થઇશ. વળી હું અન્ય પુરુષની કદી નહિ-થાઉં."

૬. કન્યા છઠ્ઠે પગલે કહે છે કે "હે આર્ય! હોમયજ્ઞાદિ કાર્યોમાં તથા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનાં કાર્યોમાં મારા મનની વૃત્તિઓ (સદા) આપને અનુસરશે."

૭. કન્યા સાતમે પગલે કહે છે કે, "અહીં આપણા બેઉના સાક્ષી વિષ્ણુ ભગવાન છે. આપે મને ફોસલાવી પટાવીને, કપટથી મેળવી નથી, પણ (માતાપિતાની સંમતિથી) આપણા બેઉ વચ્ચે પ્રીતિ ઉત્પન્ન થતાં આપણે પરણ્યાં છીએ."

વિવેચન—૧ થી ૭ આ સપ્તપદીમાં શું તરી આવે છે? આ સાત પ્રતિજ્ઞાઓમાં દૃઢતા, દીનતા, પવિત્રતા અને પ્રેમ તરી આવે છે.

સંસારમાં માતપિતા, ભાઇબ્હેન અને બીજા મિત્રો-અનેક મળે; પણ આ કોલકરાર-આ અનન્યભાવ-પતિ સાથેજ હોય.

('મહિલાભૂષણ'ના એક અંકમાંથી)

१३८–सतीनो पाळियो

(લેખકઃ–શ્રી. વસંત શુક્લ)

પાવાગઢના પતાઈ રાવળે પાવાગઢનું પતન મેળવ્યું અને પાવાગઢનો મુલક બેગડાએ હસ્તગત કર્યો. સંતા તુમાખનું બળ વધતું ચાલ્યું. બેગડાના સરદારોએ જ્યાંત્યાં કેર વર્તાવી મૂક્યો. લૂંટફાટ અને ગામ બાળવાની ધમકીઓ પણ બેગડાને તાબે ન થનાર ગામોને અપાઈ ચૂકી.

ઉભરવાણ ગામ પાવાગઢની તળેટીએ સૂરજના સોનેરી કિરણને છાંયે સૌંદર્યની ઝાંખી કરાવતું અભેસિંગ પટેલ જેવા વીરના તંત્ર નીચે ઊભું હતું.

એક સવારે ઉભરવાણમાં પણ રાડ આવી કે બેગડાના સૈનિકો બેગડાને તાબે ન થનાર ઉભરવાણ પર ધસમસતા આવે છે.

અભેસિંગે વર્ષો સુધી રાવળના હાથ નીચે પાવાગઢનો ઉભરવાણી દરવાજો સાચવવાનું કામ કર્યું હતું. પાવાગઢના નાશ પછી એ ઉભરવાણ આવીને વસ્યો હતો. બાપદાદની પટલાઈ ચાલી આવતી હતી. અભેસિંગ અફીણી હતો. પરંતુ અફીણના ઘેનમાં એની શમશેર ધાર્યું બળ આપતી હતી.

ગામના જુવાનો અભેસિંગના એક સાદે ટોળે મળ્યા.

અમરો રાઠોડ અભેસિંગનો ચાર દિ' થી મહેમાન બન્યો હતો. એ પણ તલવાર–હાથમાં લઈને બહાર ફરતો હતો.

"અમરાજી! તમે મહેમાન થઈને તલવાર ના તાણતા. અમારે તો તમારો જવાબ આપવો રહ્યો. ભલે અમે ગામના સહુ ખપી જઈએ તેનો વાંધો નહિ." અભેસિંગે અમરાને કહ્યું અને તેની આંખો લાલઘૂમ બની.

"અભેસિંગ મોટા! આ કાયરની વાણી મને શોભે નહિ. બહાર ધૂમ મચેલી હોય અને અમરો કાયર થઈ છાપરાના ખૂણે ગોંધાઈ રહેશે? ફરી આવાં વેણ મા કાઢતા."

"જુવાન! તારા મનનો તું મુખત્યાર છે."

ગામના જુવાનો પણ તીર, કામઠાં ને તલવારો લઇને ક્યાર-નાએ આવી પહોંચ્યા હતા. વૃદ્ધ વયે લટકતો અભેસિંગ પણ ખાંડાના ખેલ ખેલવા મરણિયો બન્યો હતો.

એગડાની સેના ગામમાં ભરાઇ. ગામની સ્થિતિ ભૂંડી થઇ પડી. દુશ્મનદળ ગામમાં પ્રવેશ્યું.

કત્લેઆમના ધ્યેયવાળા સિપાઇઓ શું કરી નાખશે? એ ખ્યાલે પરોઢમાં સંભળાતા ઘંટીનાદ પેઠે ઉભરવાણ ગામનાં બૈરાંએ રુદનની ધૂન મચાવી. બૈરાંની આ રીત પર અભેસિંગ જરા ગૂંચવણમાં પડી ગયો. ત્યાં તો સૈનિકોનો સૂર સંભળાયો.

"અભેસિંગ! એક કોરે ખસી જા. તારા દેહની લબડી પડતી ચામડી નાહકની કપાઇને લોચો થઈ જશે"

અભેસિંગના કાન સરવા બન્યા. શૌર્યની ખુમારી મસ્તકમાં ફરી રહેલી આખા દેહમાં પ્રવેશી. એ હસીને બોલ્યો:

"એ વેણ અભેસિંગને માટે ના હોય. કોઇ કાયર હૃદયના બીજાને તમારા મીઠા શબ્દોથી ભોળવજો. અભેસિંગમાં પ્રાણ હશે, અરે! લોહીનું એક બુંદ હશે ત્યાંસુધી એ પોતાના વહાલા વતનને માટે બલિદાન આપતાં પાછો નહિ હટે. રાવળ જેવા મહારાજાની સેવા કરતાં અભેસિંગની જિંદગી ખતમ થવા આવી. એ અભેસિંગ પોતાની કોડીઓ વડે આ બધું જોઇ ઠરી ઠામ બેસે? એવી આશાને સ્વપ્નામાં પણ જન્મવા ના દેતા."

"અભેસિંગ! અમને તારી દયા આવે છે. માત્ર તારું એક વૃદ્ધ શરીર જોઇને...અને બીજું અમારી રેંમદૃષ્ટિ તારા ઉપર પડતી હોય તો તારી સ્વામીભક્તિના સ્વભાવ પર."

"જવા દો એ તમારા નામર્દાઇ ભરેલા બોલને. અભેસિંગ પોતા-ના માનને-વતનને કાજે પોતાના દેહને હોમી દેવા તૈયાર છે. અભેસિંગનું જીવન આજપર્યંત વીરતાભર્યું ચાલ્યું આવે છે. એ કદાપિ ઘડ-પણના દોષમાં નહિ ગુમાવે એ નક્કી માનજો." અભેસિંગ દેગા કહેતો સમરેદને મૂર્ખાઓ જેવાં બોલ્યો.

અભેસિંગથી થાકેલા સિપાઇઓ જુવાનો પર તૂટી પડ્યા. જાણે ઓચિંતી આભમાંથી વીજળી જમીન પર પડી. ચકમક ઝર્યાં. વીરની સાથે વીર અથડાયો. સાવજ સાથે સાવજે કુસ્તી આદરી!

જોવાનું તો ઘણું હતું. પણ કોણ જુએ?

અભેસિંગનો મહેમાન અમરો રાઠોડ ગજબનું ઘમસાણ મચાવી રહ્યો હતો. એની તલવાર વીજળીના પંખા પેઠે યંત્રવત્ પોતાના દેહની સલામતી સાચવતી અને શત્રુનાં શિર કાપતી ફરી રહી હતી.

અને જુવાનોની ધગશ પણ ઓછી ન હતી. પોતાના ગામ પર મુસલમાનોનું આક્રમણ, એ એમને છાતીમાં ભોંકાતા તીરની વેદના પેઠે સાલતું હતું. જુવાનોની આગળ અમરો રાઠોડ હતો. તે ચેતનની ચિનગારી વારંવાર સાથીઓને પૂર્યે જતો હતો અને ચેતનવંતા-ચેતનરસ પીનારા જુવાનો વારેઘડીએ નવી તાકાત, નવી સ્ફૂર્તિથી ધસારો કર્યે જતા હતા

અભેસિંગની સેના અમાપ હતી. એની સેનાની ગણતરીજ થઇ શકે તેમ ન હતું.

સિપાઇઓનું ઘરાતન, અલોપ થઇ ગયું. એમના પગ ઢીલા બની ગયા. પગલાં પીછે હઠ કરી રહ્યાં. એક ધ્યેયવાળા જુવાનોએ લૂંટાતું ગામ બચાવ્યું. બળતા ગામને ઉગાર્યું. કેટલાક જુવાને પોતાના આત્માનું બલિદાન પણ આપ્યું.

સહુની આંખ પારકા ગામને તારનાર અમરા રાઠોડ પર પડી. આ પરગણુ આદમીની ટોળે વીંટળાઇને સહુ બેઠા. અમરાની સેવા વર્ણવી ન શકાય તેવી હતી. શત્રુના દળમાં અનેક વાર ઘૂસીને એણે પોતાનું પાણી બતાવી આપ્યું હતું.

અમરા રાઠોડની જાંઘમાં બબ્બે તલવારના ઝટકા હતા. લોહી દદડતું હતું અને તેની આંખ નજીવી વેદના અનુભવતી હતી.

× × × ×

"દિકરી! અમરાજીની સેવા બરાબર કરજે." અભેસિંગે ખેતરે જવા નીકળતાં કહ્યું અને ચંદા અમરાના ઢોલિયા પર આવીને લજ્જા અનુભવતાં બેઠી. એની ઉંમર યૌવનનાં ઊભરા લેતી હતી.

જિંદગીમાં ... તેજ તેં અહીં આ છાપ-
બન્યો હતો. ચંદા...
હતી. ચંદાએ ...
"અજાણ... ...નું ના હોય. સીધો સીધો
પરણ્યા ન ... તરફ ના જોતો."
ધિક્કાવી મૂક્યું ... ...યું, મને કદી તારાથી
"ચંદા! ... ...ને એ શબ્દો પોતાના
"નહિ, ...પોતાનો ટેક સાચવવા
ગામની આબરૂ...
"ચંદા! ... ...ગવામાંએ હવેથી પગ
હો એનો બદલો ... નહિ રહે."

વેળા ખેતરમાંથી છાપરીએ આવ્યો. આ વેળા અણુઆણુની ઉશ્કેરણીએ એનો વહેમ પાકો કરી આપ્યો અને સતી ચંદા પર અમરાએ તહોમત મૂકયું.

ચંદાને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી. એ એના મામાને ઘેર જઇને રહી. એનો મામો પણ અમરાને મનાવવા ચંદાને લઇ તાડછે આવ્યો. પણ અમરો એકનો બે ના થયો. ચંદા તેનાથી તિરસ્કારાયલીજ રહી. ચંદાનો આઘાત અસહ્ય થઇ પડ્યો. જીવન કરતાં એને જીવનબલિદાન પ્યારું લાગ્યું. પુરુષોના વહેમી સ્વભાવ પ્રત્યે એને તિરસ્કાર છૂટ્યો. અને એક સવારે ચંદાએ કૂવામાં પડી પોતાનું બલિદાન આપ્યું.

આજે અમરાની છાપરીએ કાભાઇ આવ્યો. એનું અંગ સતીના શાપથી બળી રહ્યું હતું.

"અમરા ! ચંદા નિર્દોષ છે. એ સતીની આબરૂ લેવા માટેજ મેં મારું બળ અજમાવ્યું હતું. એને માફ કર, મને માફી અપાવ."

ચંદાના મામાએ ખોળ કરીને એનું મુડદું બહાર કાઢ્યું. અમરો એના મૃત દેહ આગળ જઇને ઊભો. કાભાઈ પણ સતીનો શાપ પાછો ખેંચાવા આવ્યો હતો. ચંદાના, પુનિત ચંદાના–સતી ચંદાના, મૃત ખોળિયાને નિહાળતાં અમરો બેશુદ્ધ થઇ ધરણી પર પટકાઈ પડ્યો.

મૃત સતી ચંદાનો દેહ ચેતનવિહીન દશામાં પણ અમરા જેવા વહેમી પતિ પર તિરસ્કારાયલો અને કાભાઇ જેવા નિષ્ઠુર હૃદયના માનવીને શાપ આપતો દસ્યમાન થતો હતો.

અમરો પાગલ થઈ ગયો. કાભાઇ દીવાની હાલતમાં રખડતો થઈ ગયો. તાડછાનું તેજ ઓસરી ગયું. જાણે સૂરજચંદ્ર ઉભય આથમી ગયા હોય, તેમ એક સતી ચંદાના બલિદાનથી ગામમાં અંધકાર ભાસવા લાગ્યો.

આજે પણ તાડછાની ભાગોળે જે અનેક પાળિયા ઉઘાડના થર વચ્ચે અડપો દેખા દે છે, તેમાં એક સતી ચંદાનો પણ છે.

('આરામ'ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

१३९–भोग

(લેખકઃ—શ્રી. શશિન્ ઓઝા)

"બેટા ! આજ તું ન જા તો ?" કરુણસ્વરે માતા બોલી ઊઠી.

"પણ બા ! આવડો મોટો ત્યાં મેળો ભરાય ને હું શા માટે ન જાઉં ?"

"જા, તેનો તો વાંધો નહિ; પણ તું ત્યાં જા ત્યારે પાણીમાં તો પડતોજ નહિશને ? પાણીનો ભરોસો નહિ !" પોતાના એકના એક પુત્રનો વિયોગ માતા ન સહી શકી.

"બા, જો પાસેના મગનભાઇ પણ જવાના છે ને રમુભાઇ પણ પાછળથી ત્યાં આવવાના છે. એની સાથેજ હું સાયકલ ઉપર જઇશ. તું શા માટે મૂંઝાય છે ? મને કેવું તરતાં આવડે છે એની તો તને ખબર છે. જોને હું તરવાની હરીફાઇમાં તો રૂપાનો પ્યાલો લાવ્યો હતો તે તું કેમ ભૂલી જાય છે ?" પુત્રે પોતાની શક્તિનું પ્રદર્શન કર્યું.

"તોય તે પાણીનો ભરોસો નહિ !" માતાએ એકના એક વાક્યનો પુનરોચ્ચાર કર્યો. ઘણી વખત ગભરામણમાં લોકો એકજ વાક્ય ઝાલી રાખે છે.

"ઠીક, જા તો ખરો, પણ શરીર સાચવજે. એ પાણીનો ભરોસો નહિ. મારા સમ ખાઇને કહે કે નાહવા નહિ પડું !" પોતાના પુત્રને જતાં ન અટકાવતાં વિરહી માતાએ સ્નેહપ્રાગલ્ભ્ય કર્યું.

"હા બા, લે તારા સમ નાહવા નહિ પડું !" પુત્રે મલકાતા ધરી કહ્યું. "તું તારે નિશ્ચિંત રહેજે; હું સવારે જઈને સાંજે બધા સાથે આવતો રહીશ."

"જો હજી તો મારે તને પેલી તારી સાથે ભણે છે તે રમા સાથે પરણાવવો છે." ને માતાની આંખમાં સ્નેહાશ્રુ ઊભરાયાં.

"જો, લે આ તારા માટે ખાસ કરાવેલાં લૂગડાં પહેરી જા." માતાએ મહેનતમજૂરી કરીને પોતાના રતન માટે આ લૂગડાં સિવડાવ્યાં હતાં.

પ્રથમ તો તેને તે લૂગડાં તરફ તિરસ્કાર આવ્યો. પણ માતાનું વચન ઠેલાય? અને તેણે નવા લૂગડાં પહેર્યાં.

"લ્યો, બા ત્યારે હું જાઉં છું. ચિંતા કરતી નહિ." મગન બહાર નીકળ્યો.

માતાની છાતીના ધબકારા એકદમ વધી ગયા. તેની આંખમાંથી અશ્રુનાં બે બિંદુ ખરી પડ્યાં. કોણ જાણે મગન આજ પાછો જ આવવાનો ન હોય તેમ માતા અનિમેષ નયને મગનને જોઇ રહી અને ટણણણ...સાઇકલ ઉપર ઘંટડી વગાડતો મગન તેની દૃષ્ટિમર્યાદામાંથી બહાર નીકળી ગયો.

માતાએ મગન માટે કંઇ કંઇ સ્વપ્નો બાંધ્યાં હતાં. મહેનત અને મજૂરી કરીને પણ પોતાના વહાલસોયા પુત્રને ભણાવવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો. અને થોડા દિવસમાં એક રૂપરૂપના અંબારસમી કન્યકા પોતાના ઘરને શોભાવતી જોવાને કંઇ કંઇ કોડ હતા.

× × × ×

"આહાહાહા! પાણી કેટલું ઉછાળા મારે છે!" પવનની લહરીઓ પાણીને હલમલાવતી હતી. નાનાં છોકરાંઓ કાંકરાઓ નાંખી અંદર વર્તુલો રચતાં હતાં. "ચાલ, ચાલ મગન ડૂબકી મારીએ, જોય શું રહ્યો છે? તારા જેવો મહાન તરવૈયો પાણીને જોઇ સ્તબ્ધ ઊભો રહે એ કેવું કહેવાય!" તેની સાથેના કેટલાકે કહ્યું.

મગન હજી શૂન્યમનસ્કની જેમ ઊભો હતો. વિધવા માતાનું વાત્સલ્યમયું મુખ તેની નજર સામે તર્યા કરતું હતું. તેણે પાણીમાં જોયું તો બધા લહેરથી આમ તેમ તરતા હતા. તરનારનું હૃદય પાણી જોઇ કૂદે છે. મગનનું પણ તેમ થયું. માતાને આપેલ વચનની શક્તિ અહીં નાહવાની અનન્ય મઝા પાસે મંદ પડી. તરતજ કાછિયું પહેરી તે પણ પાણીમાં લહેર કરવા પડ્યો.

"આવજે રમુભાઇ!" કહેતો મગન ડૂબકી ખાઇ ગયો.

મગનને અડવા કોઇ સમર્થ ન હતું. બધા ખૂબ નાહ્યા, આખરે છેલ્લો દાવ મગનને લેવાનો હતો. મગન ખૂબ નાહ્યો એટલે થાકી પણ ગયો હતો. તેનું અંગ ધ્રૂજતું હતું. છતાં તેનો ઉત્સાહ મંદ પડ્યો

ન હતો ને તેણે ડૂબકી મારી. કોઇ તેને પકડી શક્યું નહિ.

પણ એક મિનિટ બે મિનિટ ત્રણ મિનિટ અને પાંચ મિનિટ પણ મગન બહાર કેમ ન નીકળ્યો. બધાનાં ગાત્ર શિથિલ બની ગયાં ને થોડીવારમાં "બૂડ્યો બૂડ્યો" બૂમ પડી ને બે ચાર જણ કાઢવા પડ્યા. આખરે બે જણે થઇને એક દેહને બહાર ખેંચ્યો. તેના મિત્રોના મુખમાંથી કાળી ચીસ નીકળી ગઇ. "આજ મગન" તરતજ ઊંધે માથે લટકાવ્યો. ને પાણી કાઢી નાખ્યું. તરતજ ગાડી કરી દવાખાને પહોંચાડ્યો. પણ ગાડીના ખડખડાટની અંદરજ આત્માનો ફફડાટ સમાઇ ગયો. મૃત્યુનું બીભત્સ હાસ્ય સમાઇ ગયું. મગનનો આત્મ-દીપક ઓલવાઇ ગયો હતો. મગનને નહિ પણ મગનના શબને દવાખાને પહોંચાડ્યું પણ વ્યર્થ!!

× × × ×

"મગન હજી કેમ ન આવ્યો?" બારણું જરાક ખખડે ને માતા બારણે આંટા ખાઇ આવે. માતાનો આત્મા ફફડતો હતો. તેનું અંગે-અંગ કંપતું હતું. તેના મુખ ઉપર રુદનની છાયા હતી. ત્યાં તો તેના નામનો તાર આવ્યો. તાર લેતાં માતાનો હાથ ધ્રૂજ્યો. તે પાસેના અંગ્રેજી નિશાળના શિક્ષક પાસે ગઇ તો જવાબ મળ્યો કે ઘેર નથી. નિરાશ થઇ આગળ ચાલી. ને એક વિદ્યાર્થી પાસે તાર વંચાવ્યો.

આ શબ્દો સાંભળતાંજ માતાનું અંતર ફફડી ઊઠ્યું. "મારી શંકા સાચી ઠરી!" ગરીબના એકના એક દીકરાનો પાણીએ ભોગ લીધો અને ઘેર પહોંચતાંજ માતા મૂર્છિત બની ઉંબરામાં ઢળી પડી ને તેનો આત્મા પણ મગનનો સંગાથી બન્યો!

('ગુજરાતી પંચ'ના એક અંકમાંથી)

૧૪૦–समाजना खप्परमां

(લેખકઃ–શ્રી. ચીમનલાલ વલ્લભદાસ શાહ)

નિર્દોષ રમતોમાં રાચતી, કુદરત, માતાને ખોળે કલ્લોલ કરતી, કાલી બોલીથી મોટેરાંને આનંદ આપતી, આશાઓના હવાઇ કિલ્લાઓ રચતી નવ વર્ષની નિર્દોષ પુષ્પાને ક્યાં ખબર હતી કે ભવિષ્યમાં પોતાની આશાઓ ફળીભૂત થશે કે કેમ? ચપળ પુષ્પા બાળકોના સમૂહમાં અનોખી ભાત પાડતી હતી. આનંદમાં અને ઉલ્લાસમાં ખેલતી કૂદતી બાલિકા ચંદ્રની માફક વૃદ્ધિ પામવા લાગી. વિદ્યાભ્યાસમાં બુદ્ધિશાળી પુષ્પા પ્રત્યેક વર્ષે પ્રથમ નંબરે ઉત્તીર્ણ થતી હતી. સંગીત–કલા, ગરબા, રમતગમત અને જાહેર હરીફાઇ વગેરેમાં પ્રમુખસ્થાન ભોગવતી હતી. અપ–ટુ–ડેટ ફેશનેબલ પહેરવેશમાં સુસજ્જ થઇ તેને પોતાના તરફ આકર્ષવા યુવકો સામા આવતા હતા અને મૂંગું મંદ હાસ્ય કરતા હતા. જ્ઞાતિમાં જમણ હોય ત્યારે યુવકો કોઇ સારી વાનગી લઇ તેની પાસે જતા અને વાર્તાલાપનો પ્રસંગ ખોળતા હતા, પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સમાન પુષ્પા પૂર્ણ કળાએ ખીલી ઊઠી હતી. અંગે અંગમાંથી યુવાનીની ફોરમ ફોરતી હતી. પુષ્પ ખીલી ઊઠ્યું હતું અને પુષ્પનો મધુર રસ ચૂસવા ભ્રમરો આજુબાજુ ગુંજારવ કરી રહ્યા હતા. પુષ્પને કોણ ચૂંટશે તે કલ્પના બહારની વસ્તુ હતી.

જ્ઞાતિના કહેવાતા જ્ઞાતિ પટેલો–હિતેચ્છુઓની સંમતિથી ચૌદ વર્ષની નિર્દોષ, સંસારથી અજાણ બાલિકાનું સગપણ ચાલીસ વર્ષના આધેડ વયના બીજવર સાથે થયું. "સ્વસ્તિ" શબ્દો વડે તેનો હસ્ત પતિને સોંપવામાં આવ્યો. કુમારિકા મટી પુષ્પા અખંડ સૌભાગ્યવતી બની.

પિતૃગૃહેથી તે શ્વસુરગૃહે સિધાવી. મૃત્યુને મુખે પહોંચેલા એક વૃદ્ધ પતિ પાસેથી સંસારસુખ ક્યાંથી મેળવી શકે? તેની આશાઓના ચૂરેચૂરા થઇ ગયા, ભસ્મીભૂત થઇ ગઇ! આને માટે જવાબદાર કોણ? રૂઢિચુસ્ત સમાજ કે રૂઢિથી નિર્વાહ ચલાવનાર જ્ઞાતિપટેલો! સમાજ, માતાપિતા અને દલાલો ઉપર દરરોજ શાપોના વરસાદ

વરસાવતી, નસીબ ઉપર અશ્રુઓ સારતી પુષ્પા દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગી. એકજ માસમાં તેનો પતિ મૃત્યુલોક તજી પરધામમાં પહોંચી ગયો. તે સધવા મટી વિધવા બની. અલંકારો કાઢી લીધા, શિર ઉપરનો સુંદર ચોટલો ઉતરાવી નાખ્યો અને શ્યામ વસ્ત્ર પરિધાન કરાવ્યાં. તેનાં શુકન તો શું પણ "રાંડ, ખરાબ પગલાની, ડાકણ" વગેરે શબ્દોથી લોક–સમૂહ નવાજતો હતો. નણંદભોજાઇનાં મહેણાં–પ્રભાતે ઈશ્વર-સ્તવનને બદલે સુણવાં પડતાં હતાં. વહેલી પ્રભાતના પાંચ વાગ્યાથી રાત્રિના નવ વાગ્યા સુધી ગૃહકાર્યનું સઘળું કામ દળવું, ખાંડવું, સાફ કરવું વગેરે મજૂરથી પણ હલકટ રીતે કરવું પડતું હતું. કોઇના હૃદયમાં દયા આવતી ન હતી. કાર્ય કરવામાં ઢીલ થાય તો ગાળોનો વરસાદ અને પિતા કે પતિએ કદાચ હસ્ત નહિ ઉપાડ્યો હોય પણ નણંદની તમાચ સહન કરવી પડતી હતી. સૌ નિર્દયતાથી તેની પાસેથી વૈતરું કરાવતાં હતાં અને તેના બદલામાં વધ્યુંઘટ્યું, ટાઢુંઊનું, લૂખુંસૂકું અન્ન બે ટંક પોતાના ઉદરના પોષણ માટે મળતું હતું. આ બધાં કષ્ટો તે મૂંગા પ્રાણીની માફક સહન કરતી હતી.

જયશંકરની મિષ્ટ મધુ વાણી ને ફેશનેબલ ટાપટીપ ભરેલા દેખાવથી પાણીની માછલી જેમ જાળમાં ફસાઇ જાય તેમ તેઓનો સંબંધ આગળ વધવા લાગ્યો. પણ પાપનો ઘડો ફૂટ્યા સિવાય રહેતો નથી. તેના શરીરનાં અંગોમાં ફેરફાર થયો. તેના પેટે વાત ગુપ્ત રાખી નહિ. અમાસની અંધારી રાત્રિએ તેને ગૃહ બહાર કાઢી મૂકી. તે જયશંકર પાસે ગઇ પણ આશરો ન મળ્યો. પુનર્લગ્નના આપેલા વચનને તેણે પાળ્યું નહિ. કોઇ સ્થળે તેને આશ્રય ન મળ્યો. સમાજથી તરછોડાયેલી નિરાધાર બાળવિધવા નસીબને આધારે ભયાનક જંગલમાં ચાલી નીકળી. તે ક્યાં ગઇ તેની તપાસ કરવા કોઇએ પ્રયત્ન કર્યો નહિ. નદી–તળાવમાં પડી આપઘાત કર્યો હશે, પશુઓએ ફાડી ખાધી હશે, વગેરે અફવાઓ થોડા દિવસ પછી શહેરમાં ચાલી અને શાંત પડી ગઇ.

ઊંચી ઊંચી ખાઇઓ ચકચૂર કરતી ભેખડો ઉપર સાયરીને આવતી બે નદીની એક ઊંચી ભેખડ ઉપર આવી ઉભી રહી, ઉપરથી

નજર નાખતાં ચક્કર આવતાં છતાં પુષ્પા મૂર્તિવત્ થોડો વખત શાંત ઊભી રહી. સાહસનો કાઠડો વાગ્યો અને ફરીથી એક વાર પ્રભુપ્રાર્થના કરી નદીમાં ઝંપલાવવા તૈયાર થઇ, પણ કોઇ અજબ વ્યક્તિએ તેને આ કૃત્ય કરતાં અટકાવી. પાછળ નજર ફેરવી. એક ભગવાં વસ્ત્રધારી સાધુ શાંત મુખમુદ્રાએ ઊભો હતો. "બેટા આપઘાત શા માટે? હજુ તારા શરીર ઉપર યુવાનીની ફોરમ ઊડે છે." સાધુએ કહ્યું.

પુષ્પા— મહારાજ, સમાજમાં મારા જેવી બાળવિધવાઓ માટે સ્થાન નથી. મારે માટે તો નદી સિવાય કોઇ આશ્રયસ્થાન નથી.

સાધુ—બેટા, શા માટે કલ્પાંત કરે છે? ચાલ મારી સાથે મઢૂલીમાં રહેજે અને ઈશ્વરસ્તવનમાં દિવસો નિર્ગમન કરજે.

પુષ્પા— મહારાજ, હું પાપિણી છું. લોકો તમને ધિક્કારશે. મારે માટે કદને શા માટે વહોરી લો છો! મને મરવા દો.

સાધુ— બેટા, લોકનિંદાઓથી સાધુપુરુષો ડરતા નથી. પ્રત્યેક નિરાધારને આશ્રય આપવો એ અમારો પરમ ધર્મ છે.

('ગુજરાતી પંચ'ના એક અંકમાંથી)

૧૪૧—ટેલિવિઝન માટે ઠંડો પ્રકાશ

ટેલિવિઝન માટે કામ કરનારાઓને પ્રખર દીવાના પ્રકાશનો તાપ સહન કરવો પડે છે. આ ઉષ્ણતામાન ન વધે એ માટે સ્ટુડિયોમાં ફરતા કેમેરા માટે દ્વિગુણિત વ્યવસ્થા ટેલિવિઝન એંજિનિયર્સને રાખવી પડે છે. આમ છતાં પાણીથી ઠંડા કરેલા 'ક્વાર્ટ્ર મર્ક્યુરી આર્ક લેમ્પ્સ'ની શોધથી આ વ્યવસ્થામાં ઘણી સુલભતા પ્રાપ્ત થઇ છે; પરિણામ એ આવ્યું છે કે પ્રથમ કરતાં બમણો પ્રકાશ મળવા લાગ્યો અને ઉષ્ણતા માત્ર પ્રથમથી છઠ્ઠે જેટલી જ ઉત્પન્ન થઇ. આ શોધમાં દર મિનિટે ૩ ક્વાર્ટ પાણી એક ક્વાર્ટ્ર જેકેટમાં એક પ્રકારની ગોઠવણથી પસાર થાય છે અને એથી જે ગરમી પેદા થાય છે, તેનું પ્રમાણ સેંકડે ૯૯ ટકા જેટલું ઓછું હોય છે.

('પ્રજાબંધુ' ના એક અંકમાંથી)

१४२–एक विधवाकी आत्मकथा

કાશી સે એક મહિલા ને લિખા હૈઃ–

શ્રીમાન્ સમ્પાદકજી,

મેરા બહનોઈ મોડ સ્ટેશન પર ખલાસી કા કામ કરતા થા. ઉસ સમય વહાઁ કા સ્ટેશન–માસ્ટર એક મદ્રાસી થા. ઉસને મેરે બહનોઇ કો પ્રલોભન દેકર મુઝે અપને યહાઁ રખ લિયા. ઉસ સમય મેરી અવસ્થા કેવલ ગ્યારહ વર્ષ કી થી; ઇસલિયે મૈં વહાઁ પર રહને કે લિયે મજબૂર હો ગઇ. મેરી ઇચ્છા યા અનિચ્છા કા કોઇ પ્રશ્ન હી ન થા. ઉસ બત્તીસ વર્ષ કે મદ્રાસી ને મુઝે અપની કામ–તૃપ્તિ કા સાધન રખા. ઉસસે મુઝે તીન લડકે ઔર દો લડકિયાઁ હુઇં. બચ્ચે અભી કમ હી ઉમ્ર કે થે કિ એકાએક સ્ટેશન–માસ્ટર કી મૃત્યુ હો ગઈ. ઉનકા સ્વજાતીયા સ્વર્ગીય પત્ની સે દો લડકે થે. એક બી. એસસી. મેં ઇલાહાબાદ મેં પઢા કરતા થા ઔર દૂસરા પિતા કે સાથ હી રહા કરતા થા. ઉનકી મૃત્યુ કે બાદ ઉન દોનોં ને સારા સામાન યહ કહ કર યહાઁ સે ઉઠવા લિયા કિ અબ હમ લોગોં કો રેલવે વાલે યહાઁ ન રહને દેંગે. લિહાજા સામાન દેશ મેં મહફૂજ રહેગા. મૈં ઉનકી મૃત્યુ સે દુખિત થી. બિલકુલ અન્ધકાર મેં થી. મેરા રોના સુનને વાલા કોઇ ન થા. બચ્ચે સબ છોટે થે. મેરે દુખ સે વે ભી વિકલ હો ઉઠતે થે. ઐસી હી પરિસ્થિતિ મેં મુઝે વહાઁ અકેલી છોડ કર વે દોનોં ભાઇ વહાઁ સે ચુપચાપ ચલે ગયે. ઉસ વખ્ત કી હાલત કા મૈં ક્યા બયાન કરું. વહ એક દિલ દહલાને વાલા અવર્ણનીય દૃશ્ય થા. ન રહને કો ઘર, ન ખાને કો અન્ન. ન કોઇ બન્ધુ, ન કોઈ મેરે દુખ કો પૂછને વાલા થા. પર ઉસ પરમાત્મા કી મુઝ અનાથ વિધવા ઔર બચ્ચોં પર તરસ આઇ. ઉસને મેરી મદદ કે લિએ એક સજ્જન કો ભેજા. વહ મુઝે લખનઉ લે ગયે. મૈં ઉનકે પરિવાર મેં હિલમિલ કર રહને લગી. પર જ્યાદા સમય ઇસ તરહ બ્યતીત ન કર સકી. ઉનકો ભી ઉન્નાવ રહના ભાર હો ગયા. ઇસી જમાને મેં

રેલવે કમ્પની કી તરફ સે મુઝે ઔર મેરે સૌતેલે લડકો કો ચૌઆઠ સૌ કે હિસાબ સે સવા તેઈસ સૌ રુપયે તીનોં કો મિલે. ઇસ સમય મુઝસે ઉનકે બડે લડકે ને કહા કિ તુમ ઔરત હો, તુમ્હારે પાસ રુપયે રહેંગે તો ખર્ચ કર દોગી, ઇસલિએ મૈં હિફાજત સે તુમ્હારે રુપયોં કો બૈંક મેં રખ કર ઇસકા બ્યાજ તુમ્હેં દેતા રહૂંગા, જિસસે તુમ્હારા ખર્ચ ચલ જાયગા. મૈંને સ્વીકાર કર લિયા ઔર અપને ખર્ચ કે વાસ્તે પચ્ચત્તર એક સૌ પચ્ચત્તર રુપયે રખ કર બાકી છ સૌ રુપયે ઉસકે હાથ મેં દે દિયા. ઉસને મુઝે ઉસી દિન એક પુસ્તક દિખલાઈ ઔર કહા કિ તુમ્હારે રુપયે મૈંને તુમ્હારે નામ સે બનારસ બેંક મેં જમા કર દિયા હૈ. તુમ જબ ચાહોગી તબ મિલ જાયેંગે ઔર કિતાબ અપને હી પાસ રખ લિયા. ફિર મુઝસે કહા કિ તુમ રાયબરેલી ચલી જાઓ. વહાઁ મેરા ભાઇ હૈ. વહ તુમ્હારી પરવરિશ તુમ્હારે બ્યાજ કે રુપયો સે કરેગા. મૈં કરીબ સાલ ભર ઉસકે પાસ રહી ઔર ઉસકે બાદ મુઝે નીચ પ્રકૃતિ કે પુરુષોં કે લક્ષણ, ઉસ મેરે પુત્રતુલ્ય વ્યક્તિ મેં દિખલાઇ દિયે, અર્થાત્ ઉસને મુઝસે હી કામ–તૃપ્તિ કરની ચાહી· સમ્પાદકજી, લિખને શર્મ આતી હૈ, પર ઉસ નીચ કો યહ પતા ન થા કિ ઉસકે પિતા સે હી ઉસી કે ઐસે પાઁચ બચ્ચે હુએ. ઇસ કારણ મુઝે ઉસ સ્થાન કો છોડના પડા. મૈં કાશી આ ગઈ. યહાઁ કિસી તરહ સિલાઈ ઇત્યાદિ સે અપના બાકી જીવન બિતા રહી હૂં. ઉસને ન મુઝે રુપયે હી દિયે ન બ્યાજ હી દિયે ! મૈંને અદાલત મેં દરખાસ્ત દી તો પતા ચલા કિ બનારસ બૈંક મેં મેરે પુત્ર કે નામસે રુપયે જમા થે, જો નાબાલિગ હૈ ઔર સ્ટેશન–માસ્ટર કા બડા લડકા ઉસકા સંરક્ષક બન કર રુપયે લેકર, યહાઁ સે વિજગાપટ્ટમ જિલે મેં એક જમીંદાર કે યહાઁ નૌકર હૈ. ઉસકે નામ પર વારણ્ટ ગયા ઔર વહ ગિરફ્તાર હોકર યહાઁ આયા. યહાઁ પર મુઝે ઉસને બહુત સે પ્રલોભન દિયે ઔર રોતે હુએ સમઝાને લગા કિ " તુમ મેરી માઁ કે બરાબર હો ઔર તુમ્હીં મુઝકો જેલ મેં ભેજ દોગી ! ક્યા તુમ મુઝે ક્ષમા નહીં કરોગી ? મૈં વહાઁ જાકર તુરન્ત રુપયે ભેજ દૂંગા ઔર વિશ્વાસ કે લિયે જો યે એક સૌ પચ્ચીસ રુપયે

તુમ્હારે બ્યાજ મેં કે હૈં; બાકી કુલ રુપયે જાકર મય બ્યાજ રવાનાકર દૂંગા." ઇસ તરહ કે પ્રલોભન દેકર ઔર એક સૌ પચીસ રુપયે દેકર વહ ચલા ગયા ઔર પાઁચ વર્ષ બીત ગયે, પર કોઇ પત્ર તક નહીં દીયા.

ઈસ બીચ મેં મેરી બડી લડકી સોલહ વર્ષ કી હો ચુકી થી, પર શાદી કરને કે લિયે રુપયે ન થે. જબ ભોજન હી કી તકલીફ થી તો શાદી કી વ્યવસ્થા કૈસે હો ? ઔર મૈં કભી કહીં ગઇ નહીં થી. સીને-પિરોને સે કાફી પૈસે ભી નહીં મિલતે થે. ઇસ દીન અવસ્થા કો દેખ કર યુવતી લડકી કે દિલ પર ચોટ પહુઁચી ઔર ઉસી ચિન્તા મેં રોગિની હોકર ઉસને અપને પ્રાણોં કી આહુતિ દે દી. ઉસ સમય ભી મૈંને કઇ જવાબી તાર ઔર પત્ર ભેજે, પર ઉસ મદ્રાસી કે પાષાણહૃદય કો મુઝ અનાથોં કી દુર્દશાગ્રસ્ત આહેં નહીં પિઘલા સકીં. અબ મૈં ખુદ રોગિની હો ગઇ હૂઁ. મેરા એકમાત્ર પુત્ર વાસુદેવ તેરહ વર્ષ કા હો ગયા હૈ. યજ્ઞોપવીત તક નહીં હુઆ. યહાઁ કુછ સજ્જન પુરુષોં કી કૃપા સે સારસ્વત ખત્રી વિદ્યાલય મેં ફ્રિ-શિપ મિલને સે વહ પઢ રહા હૈ. મેરી આઁખેં, જો ઇસ રોગિની અવસ્થા મેં ખૂલી હુઇ હૈં, ઔર જો કરુણાપૂર્ણ પુત્ર કો દેખ રહી હૈં, ન માલૂમ કિસ વકત બન્દ હો જાવેં. મેરા બચ્ચા મુઝે ઇસ દીન અવસ્થા કો દેખ મેરે સિરહાને બૈઠ કર અબ રોતા હૈ, તો મેરા કલે-જા ફટ જાતા હૈ. ભવિષ્ય અન્ધકાર મેં હૈ. પર ઇશ્વર કે હાથ મેં હૈ. સમ્પાદકજી, પઢે-લિખે પુરુષ-સમાજ કે અન્દર ભી ઇતને કઠોર હૃદય ઔર અનાથ વિધવાઓં કો રુલાને વાલે પાષાણ-હૃદય પાપી ભી મૌજૂદ હૈં, તો કહિએ, દેશ કે અન્દર સ્ત્રી-સમાજ કી ખાસ કર વિધવાઓં ઔર અનાથોં કી દુર્દશા ન હો તો ક્યા હો ? સમ્પાદકજી, મૈં બહુત કમ પઢી-લિખી હૂં, ઇસલિએ મેરે પત્ર કી ગલતિયોં કો ઠીક કર લેને કી કૃપા કરેં. ઔર પુરુષ-સમાજ કે ઐસે નીચ પુરુષોં સે બચને કે લિયે મેરે પત્ર કો અપને 'ચાંદ' કે અન્દર જગહ દેકર મેરે હૃદય કી અન્તિમ ઇચ્છા કો પૂર્ણ કરેં. હમ વિધવાઓં કી આર્ત-નાદ કો દેશ કે સામને રખને કે લિએ સિર્ફ એકમાત્ર પત્ર આપકા 'ચાંદ' હી તો હૈ. ફિર મૈં કહાં જાતી. આશા હૈ, મેરી ઇચ્છા કી

પૂર્તિ કરેંગે. ભવદીયા, રામકલી દેવી-કાશી

ઇસ પત્ર કે સમ્બન્ધ મેં ટિપ્પણી કી કોઈ જરુરત નહીં હૈ. પત્ર પ્રેષિકા બી કેવલ ઇસે છપવાના હી ચાહતી હૈ, તથાપી ઇસમેં એક ઐસી શિક્ષા નિહિત હૈ, જિસસે દૂસરી બહિને લાભ ઉઠા સકતી હૈ ઔર વહ યહ હૈ કિ ઐસી વિધવાઓં કો ખાસ કર રુપયે પૈસે કે મામલે મેં સહસા કિસી કા વિશ્વાસ નહીં કરના ચાહિએ. સાથ હી ઇસ વિધવા કો હમારી સલાહ હૈ કિ વહ મુકદમે કા કાગજ-પત્ર એક બાર ફિર કિસી વકીલ કો દિખાવે ઔર અગર સમ્ભવ હો તો ઉસ મદ્રાસી કે પ્રતિ કાનૂની કારવાઇ કરે. સમ્પાદક-'ચાંદ'

૧૪૩–सोरठी राणीओनां रुदन

(લેખકઃ–શ્રી. " રજવાડાની રાણી ")

મહેલના ઝરૂખાનાં

સંસારમાં સ્ત્રીઓની દુર્દશાનો પાર નથી. જ્યાં જુઓ ત્યાં નારીઓનું નિકંદન કાઢી નાખવામાં પુરુષો પાછું વાળીને જોતા નથી. હિંદુ બૈરાંઓને લલાટે ગુલામી લખાયેલી છે. એ ગુલામી અસહ્ય બને છે ત્યારે બળી મરવાનો–અન્ય માર્ગે આપઘાત કરવાનો ઉપાય સ્ત્રીને અખત્યાર કરવો પડે છે. આમાંય સામાન્ય રીતે બીજાં બૈરાંઓને સમાજમાં હરવાફરવાની અને હળવામળવાની છૂટ હોવાના કારણે કંઈક આશ્વાસન મળે છે પરંતુ મારા જેવી જે રાજની રાણીઓ તરીકે દરબારગઢના ઝરૂખારૂપી પાંજરામાં પુરાયેલી પંખીણીઓની હાલત અકથનીય છે.

સુખી કે દુઃખી ?

પૂર્વના કાંઇ મહાપાપી કર્મસંજોગે અમને રાજની રાણીઓ બનાવે છે. અમારાં માબાપો એમજ સમજે છે દીકરીને તેઓ દરબારોને આપીને હિંડોળે હીંચકતી, નોકરો પર તેમજ રૈયત પર ...... ; ચલાવતી, દાગીનાથી લદાયેલી અને સમૃદ્ધિની સ્વામિની

બનાવીને કૃતકૃત્ય બને છે. અમારા જેવી સ્થિતિ જેને વીતી હોય તેજ જાણે! જનતાનાં તમામ બૈરાંઓ પણ અમને પૂર્વજન્મે પુણ્ય કરીને અવતરેલી ગણે છે કારણ કે તે સિવાય અમે રાજની ધણીયાણી ક્યાંથી થઇએ આવી માન્યતા છે. ઘરનું અને બહારનું વૈતરું કરવું પડતું હોવાથી અમને એશઆરામ ભોગવતી જોઇને સંપૂર્ણ સુખી માને છે. પણ કાળજાના ઘા અમારે કોને કહેવા? અમે સુખી છીએ કે દુઃખી તે તો અમે ને અમારા ત્રિલોકનો નાથજ જાણે છે! ગામની બાઇઓ અમને મળવા આવે છે ત્યારે તો ખરેખર અમે હિંડોળા ખાટ પર ઝૂલતી હોઇએ, નોકરોને અનેક કામો ચીંધતી હોઇએ, અમારી હાજરીમા કેટલાય ખવાસ-ગોલાં હોય છે અને હસી હસીને આવનાર સાથે વાતોમાં ભળીએ છીએ. પણ પછી?

દિવસ કેમ વીતે છે?

એ વસમી વાત કહેતાં પણ કંપારી છૂટે છે. એટલું સારું છે કે અમે રાજની માલિક ગણાતી હોવાથી દિવસે કેટલાંય માણસો ખુશામત માટે, સ્વાર્થ માટે, પરોપકાર માટે, ઇર્ષ્યાતૃપ્તિ માટે કે એવાં કારણોએ ચાલ્યાંજ આવે છે ગામની સ્ત્રીઓ તો અગમનિગમની વાતો વખાણવી કહી જાય. આમ અમારો દિવસ ઝપાટા ભેર પસાર થઇ જાય છે. બીજાઓની આપવીતી સાંભળવામા, તેમને દિલાસો આપવામાં અને કેટલાંકને કપડાંની, રોકડની, સીધાની કે એવી બીજી મદદો આપવામાં અમારું દુઃખ અમને યાદજ આવતું નથી. પાંજરાનાં પુરાયા છતાં અમે આખો દિવસ કલ્લોલ કરતી હોઇએ છીએ. ગામલોકોની ગેરહાજરીમાં અમારે કોઠાર, ઢોર, દૂધ-દહીં ઘી, નીરણ, રસોડું વગેરેની જંજાળ વળગીજ હોય છે. સૂરજ ઊગે ત્યાંથી તે આથમે ત્યાં લગી આવી ધમાચકડી ચાલ્યાજ કરે છે. પણ પછી!

રાતની આફત

રાતનું પડખું થઈ ગયા પછીજ અમારી કમબખ્તી શરૂ થાય છે. ત્યારેજ અમને ખબર પડે છે કે અમે કેવાં દોજખમા પડેલી છીએ, અમે આનંદ ખોતા કેદીમાંથી પણ નીકળી ગયેલી છીએ, અને [illegible] તરાહની [illegible] છીએ. સૂરજ આથમ્યાના

મેર બેસવાની સાથે અમારા સુખનો સૂરજ પણ આથમી જાય છે. રાજરાણી તરીકેના જીવનની ઝાંખી દિવસ આથમ્યા પછીજ એના ભયંકર રૂપમાં આવીને ખડી થાય છે. અમે કેટલી કારમી જિંદગાની જીવીએ છીએ તેનો ખ્યાલ વાગે પછીના વખત પછીજ શરૂ થાય છે. ઓ દુનિયાના અલગારી જીવો! તમો સાચેજ માનો છો કે રાજાની રાણીઓ સુખી હોય છે? હું કહું છું કે સેંકડે પાંચ ટકા પણ તમે બધા માનો છો તેટલી સુખી હોતી નથી.

રાતના રાજા

આનું કારણ? કારણ અમારા રાજવીઓ, દરબારો, નવાબો ઠાકોરો કે જે કહો તે મોટે ભાગે રાજ્યના નહિ પણ રાતના રાજા હોય છે. અમે જેમ આખો દિવસ ખુશ મિજાજમાં ગાળીએ છીએ તેમ તેઓ આખી રાત આનંદમાં પસાર કરે છે. દિવસે ડાહ્યા જેવા ગણાતા દરબારો રાતે ગાંડાતૂર બનીને પોતાની જાતને ભૂલી જાય છે! અરે! પોતે માણસ છે કે ભેંઠાં તેનું પણ તેમને ભાન રહેતું નથી! આવી સ્થિતિમાં અમારી હૈયાતી પણ તેમની સ્મૃતિમાંથી ભૂંસાઇ જાય છે. સૂરજ આથમે ત્યાંથી તે ત્યાં સૂરજ ઊગે ત્યાં લગીની તેમની હાલત આવીજ હોય છે. જેમ જેમ રાત ગળતી જાય છે તેમ તેમ તેમની અને તેમના સોબતીઓની મસ્તી વધતી જાય છે. મારા જેવી પતિપ્રેમી પત્નીઓ રાહ જોતી જોતી ઢોલિયામાં ઢળી પડે છે. જ્યારે જ્યારે ઝબકામાં ઊંઘ ઊડે ત્યારે દરબારના ઢોલિયા સામું જોવાય જે ખાલીખમ પડ્યો હોય છે. દરબારોને રાત રળિયામણી બને છે ત્યારે રાણીઓની તે વેરણ બને છે. આ તો સાધારણ રીતે એકાદ અપવાદ સિવાય તમામ રજવાડાની વાત થઇ પણ જેનું જીવન ઝેર બને છે તેવી હતભાગી રાણીઓની કથની કોઇ ભાગ્યેજ તેના યથાર્થ સ્વરૂપમાં જાણતું હશે.

જરા સાંભળો

આ વાત ઘણીજ ગંભીર છે, એકદમ ખાનગી છે, માણસાઈ હોય તેને હાડોહાડ ઊતરી જાય એવી છે અને છતાંય સાવ સાચી છે. અમારી અનેરી આશાઓને ફરાડી દેનારી, છતે ધણીએ વૈધવ્ય આપ-

નારી કેટલીએ ગૌરવવતી ગરાસણીઓને ગાળ ચઢાવનારી પતિવ્રતા પત્નીઓને મોતના મુખમાં મૂકનારી અને રેઢિયાળ સ્વભાવની રાણીને લહેર કરાવનારી એ કલંકકથા છે. એ તો સૌ કોઈ જાણે છે કે રજવાડામાં હવે અફીણને બદલે દારૂ ઊડવા માંડ્યો છે. અફીણના કસુંબા તો અમુક માપસરજ પિવાતા પણ દારૂના શીસાનો તો સુમારજ રહેતો નથી! જેટલા પિવાય તેટલા પીએ છે ને પિવાવે છે. આવી શરાબખોરીમાં સારા માણસો તો હોયજ શાના? નાલાયક ટણકટોળી રાતે ભેગી મળીને ખૂબ પીએ છે અને પછી ગાંડાતૂર બનીને ન કરવાનાં કામો કરે છે! કોઇને ભાન રહેતું નથી તેથી મર્યાદા જળવાતી નથી. જેને જેમ ફાવે તેમ બકવાદ કરવા મંડી જાય છે. અસભ્ય શબ્દો ને મશ્કરીઓ શરૂ થાય છે અને પછી? એ કહેતાં જીભજ ઊપડતી નથી.

મનુષ્યત્વથી વંચિત

કાયમ શરાબસેવનથી અને બીજી એવી કુટેવોથી અમારા દરબારોમાંના કોઈ કોઈ મનુષ્યત્વ ગુમાવી બેસે છે અને છતાંય પોતે મનુષ્ય છે તેમ દેખાડવા એક પર બીજી એમ અનેક રાણીઓ પરણે છે કે રખાતો રાખે છે! આવી દશામાં સંતાન તો થાયજ ક્યાંથી? એટલે સંતાન માટે એક–બે–ત્રણ–ચાર એમ લગ્નો કરીને રણવાસમાં રાણીઓનું જૂથ એકઠું કરવામા આવે છે. પરણી પરણીને એકેક મહેલમાં તેમને ચડાવી દેવામાં આવે છે! આવા પુરુષત્વહીન દરબારોની રાણીઓની કરુણકથાના થોડાં દૃષ્ટાંતો માત્ર નમૂના તરીકે આપું એ અયોગ્ય નહિ ગણાય. શરમ મૂકીને પણ આ વાત બહાર પાડવા માટે મન ઘણું નારાજ થાય છે. પણ એ વગર આરો નથી. દુનિયા ખરી વાત જાણે તો હવે પછી કંઇક સુધારો થાય અને અમારાં અંતર એમ જતાં અટકે એ આશાએ આ જમાનાના પેપરોના પાને ચડવાની હિંમત કરવી પડે છે. હું કોઈ ખાસ વ્યક્તિને માટે લખતી નથી પણ મને મળેલો અનુભવ અને મારી બહેનપણીઓની સાંભળેલી આપવીતીઓને આધારે આ વાત આલેખું છું.

એક રાણીનાં વીતક

એક દરબારી રાજકુમાર કોલેજનું શિક્ષણ લઇને નીકળ્યા ત્યારે ખૂબજ વખણાતા હતા. સદ્‌ગુણોનો પાર નહોતો. રાજ્યને દીપાવશે એમ સૌ માનતા. પણ ગાદી મળ્યા પછી ટણકટોળીના પ્રતાપે દારૂ ઢીંચવા માંડ્યો અને પાયમાલીને પંથે ઘસડાયા. હાલત એટલે સુધી ખરાબ થઇ કે રાજ ખોયું ! પોતાની સતી જેવી રાણીને નજીવાં કેટલીએ વાર અન્યાય કરેલો તેમાંથી બે દાખલા આપું. (૧) એક વખત તાબાના એક ગામમાં બધાં ગયાં. પોતે મોટરમાં રાજધાનીમાં ગયા અને રાણીને બરાબર દિવસ આથમ્યે શિગરામમાં આવવા આજ્ઞા મળી. રાણી માત્ર અરધો કલાક વહેલાં થવાથી સીમમાં રોકાણાં અને બરાબર દિવસ આથમ્યો જવાની તૈયારી કરી ત્યાં દરબારને ખબર પડવાથી આખી રાત સીમમાં ગાળવા આજ્ઞા થઈ! એક શિગરામ હાંકનાર સિવાય બીજો ચોકીદાર પણ આપ્યો નહિ! (૨) આજ રાણીને શરાબની લહેજત લેવા દરબારે ફરમાવતાં ના પાડવાથી તડકામાં ઉઘાડે પગે ખરા બપોરે અગાશીમાં ઊભી રાખીને ૭ મહિના પિયર મોકલી દીધી ! અને પાછળથી બીજી કરી જે દરબારને અનુસરતી થઈ.

નિયોગનો અખતરો

એક દરબારને પહેલી રાણીથી બાળક ન થતાં બીજી કરી. આ બન્ને પર નિયોગનો સ્વીકાર કરવાનું દબાણ દરબારે કર્યું. પણ પેલી જાતવાળી હોવાથી ના પાડતાં ત્રીજી કરી. એની પણ એજ હકીકતથી ચોથી કરી ! છેલ્લી ગરીબ ઘરની હોવાથી તેમજ સંસ્કાર સારા નહિ હોવાથી દરબારની આજ્ઞા માથે ચઢાવી અને પરપુરુષદ્વારા સંતાનની માતા બની !

ભવ બગાડવા

એક દરબારના ઘરમાં આવોજ પ્રયોગ શરૂ થયો પણ ધધડાવીને બાઇએ ના સુણાવી દીધી અને તે દિવસથી દરબારની પથારી પણ ગઢમાં કરાવવી બંધ કરી દીધી! આ બાઈ એવી તેજવાળી નીકળી કે દરબારને ખુલ્લા શબ્દોમાં સંભળાવે અને બીજી આપવા

કોઇ તૈયાર થાય તો તેનાં માબાપને અને બાઇને ચોખ્ખું કહે કે, "છોકરાં દરબારને પોતાને થાય તો ભલે, બાકી બાઇને કોઇને થવાનાં નથી. મારા સાથે ભવ બાળવા ભલે આવવું હોય તો આવે." આથી બીજી કરી નથી.

વધુ દાખલા

એક દરબારે રાણીની નામરજી છતાં પોતાની હાજરીમાં તેને દારૂ પાયો ને બળાત્કાર કરાવ્યો. આ આઘાતથી તે બીમાર પડી ને થોડાજ દિવસોમાં મરણશરણ થઇ!

એક દરબારને શરાબ–શોખીન બનાવીને તેનો નાલાયક દીવાન તેની રાણીઓને પોતાને બંગલે બોલાવતો અને તેમને કોઇ કોઇ બહાને ફસાવીને ભ્રષ્ટ કરતો. દરબાર પાસે એવા નાલાયક માણસોની ટોળી ગોઠવેલી કે આખી રાત ચકચૂર રાખે અને ઘાઘરી પહેરીને નાચવાની તાલીમ આપે!

આવા તો ઘણાય દાખલા છે. કોઈ કોઇ દરબાર કોઈ રખાતની પાછળ દીવાના બન્યા છે તો કોઇ ગુમ થઇ ગયા છે તો કોઇએ જાન ગુમાવ્યા છે. આ બધા પછી અમે રાજરાણીઓ સુખી છીએ એમ તમે કહી શકશો?

(સાપ્તાહિક 'મુંબઈ સમાચાર'ના એક અંકમાંથી)

१४४–विधवाओनी करुण दशा

(લેખિકાઃ–શ્રીમતી રંભાગૌરી ગાંધી)

હિંદુ સમાજમાં વિધવાઓની દશા શોચનીય છે. હિંદુ વિધવાને પતીને વિધાતાએ હાથ ધોઇ નાખ્યા છે. વિધવા ત્યાગની મૂર્તિ છે અને ત્યાગમાં તપાદેવી એ મંગલ મૂર્તિને આપણે વંદના કરવાને બદલે તુચ્છકારીએ છીએ, ધિક્કારીએ છીએ, અનાદર અને અપશુકનિયાળ કહીને હડધૂત કરીએ છીએ.

વિધવા—આ શબ્દજ વિધવાનું શબ્દચિત્ર ખડું કરી શકે છે. જેમ શબ્દ જાણીને મહાત્માજીએ હરિજન શબ્દ શોધ્યો તેમ વિધવા

શબ્દની જગ્યાએ બીજો શબ્દ યોજાય તો તેઓની કરુણ દશામાં સુધારો થવાનો સંભવ ખરો? કાઠિયાવાડ તરફ વિધવાને 'રાંડીરાંડ' કહીને સંબોધે છે. આ શબ્દ કેટલો કર્કશ લાગે છે? શબ્દમાંજ કેટલી તિરસ્કારવૃત્તિ રહેલી છે? વિધવાને તિરસ્કારતાં પહેલાં એટલું યાદ રાખજો કે તે પણ આશા અને કોડભરી બાલિકા હતી, યોગ્ય ઉમ્મરે અનેક અભિલાષાઓ સાથે પરણી, અનેક ઇચ્છાઓ અને મહત્ત્વાકાંક્ષાઓ તૃપ્ત કરવા પ્રભુતામાં પગલાં માંડ્યાં. આવી બાલિકાનો પતિ મરણ પામ્યો, તેની આશાલતા ખીલવા પહેલાંજ કરમાઇ ગઈ, આશા નિરાશામાં ફેરવાઈ ગઇ, તેના ઉપર દુઃખે ભયંકર તાંડવનૃત્ય શરૂ કર્યું. તેના હૃદયના ચૂરેચૂરા થઇ ગયા. તેની દુનિયા અંધકારમય બની ગઈ, તેનું જીવન ધૂળમાં મળી ગયું. આટલું ઓછું હોય તેમ પુરુષસમાજે તેને માટે અનેક કાયદાઓ રચ્યા અને સ્ત્રીવર્ગે તેનો અમલ કરાવવો શરૂ કર્યો.

પુરુષવર્ગ—પુરુષોએ સ્ત્રીઓને ચગદી નાખતા અનેક કાયદાઓ બનાવ્યા છે તેમાં વિધવા માટે યોજેલા કાયદાઓમાં તો ક્રૂરતાની પરાકાષ્ઠા બતાવી છે. પુરુષે પોતે દેવનું સ્થાન લીધું અને સ્ત્રીને દાસી બનાવી. સ્ત્રી તે પુરુષનું રમકડું. પુરુષને મનપસંદ હોય ત્યાં સુધી તેની સાથે રમે અને પછી નકામું ગણીને ફેંકી દે પરંતુ સ્ત્રીએ તો સૂતાંબેસતાં, ખાતાપીતાં, હરતાફરતાં, દરેક પળે, દરેક ઘડીએ પતિનુંજ ધ્યાન ધરવાનું!

સૌભાગ્યાવસ્થામાં જો રખે દાસી દેવને ભૂલી જાય તો દેવ કોપાયમાન થઇને શામ, દામ અને દંડથી તેનું ધ્યાન ધરાવી શકે પરંતુ મૃત્યુ પછી શું થાય? આ માટે કડક કાયદાઓ બનાવ્યા અને તે કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરનાર સ્ત્રીને રૌરવ નરકમાં પડવાનો ભય બતાવ્યો. વિધવા શું કરી શકે અને શું ન કરી શકે તેનું બારીકીથી વિવેચન કરનાર અને કાયદા ઘડનાર હે પુરુષવર્ગ! તેં તારા વર્ગ માટે શું કર્યું? એક સ્ત્રી માંદગીને બિછાને હોય ત્યાંજ બીજી માટે વાટાઘાટ ચલાવતાં તને શરમ નથી આવતી? સ્મશાનમાંજ બીજા લગ્નની વાતો કરતાં અરેરાટી નથી થતી? જ્યાંસુધી બહેનદીકરીઓ

વિધવા છે ત્યાંસુધી તું વિધુર નથી રહી શકતો? પ્રભુની દૃષ્ટિમાં તમે બન્ને સરખાં નથી? જો છો તો પછી તમને વધારે હક અને સ્ત્રીઓને કેમ નહિ?

સ્ત્રીઓ પ્રત્યે—પુરુષોએ વિધવાઓને પીસી નાખનારા કાયદા ઘડ્યા પરંતુ તેનો અમલ કરવામાં સ્ત્રીવર્ગનો જ મોટો હાથ છે. સ્ત્રીઓ જ વિધવાની દશા વધારે શોચનીય કરે છે. સાસુ પુત્રવધૂને અભાગણી અને ખરાબ પગલાંની ગણે છે, વડીલ તેને સર્વ દુઃખનું કારણ ગણે છે, સાહેલીઓ તેનો બહિષ્કાર કરે છે, પાડોશની સ્ત્રીઓ તેને અપશુકનિયાળ ગણીને નિંદે છે અને માંગલિક પ્રસંગોમાં તેની હાજરી ઇચ્છતી નથી. જ્યારે એક સ્ત્રી પણ બીજી સ્ત્રીનું દુઃખ સમજી ન શકે, તેને આશ્વાસન ન આપે, ત્યારે પુરુષ પાસેથી શી આશા રાખી શકાય? મારી તો બહેનોને વિનતિ છે કે વિધવા તરફ નિષ્ઠુર ન બનો પરંતુ તેને આપણા જેટલીજ ગણવા જેટલો હૃદય-પલટો કરો. જ્યાંસુધી તેને પ્રેમથી નહિ આવકારો, જ્યાંસુધી વિના-સંકોચે માંગલિક પ્રસંગમાં ભાગ લેવા નહિ નોતરો, જ્યાંસુધી તેના-સૂનાસૂના હૃદયના એકેએક ભાવો સમજીને તેને સંતોષવા પ્રયત્ન નહિ કરો ત્યાંસુધી તેઓનું દુઃખ ઓછું થવા સંભવ નથી.

વિધવા ઉપર 'ખરાબ પગલાં'ની 'અભાગણી' ઇત્યાદિ આરોપ મૂકવામાં સ્ત્રીવર્ગનો મોટો હિસ્સો છે તે જાણતાં ગ્લાનિ થાય છે. એક સ્ત્રી બીજી સ્ત્રીને ઘડી ઘડી તેના દુઃખની યાદ આપીને, તેની સ્થિતિનું વર્ણન કરીને, તેની કરુણ દશાને વધારે કરુણ બનાવી દે છે અને તેની રહીસહી શક્તિને પણ દુઃખરૂપી અગ્નિકુંડમાં હોમી ઘોર અપરાધ પાપ કરે છે.

વિધવા પ્રત્યે—વર્તમાનકાળમાં કેળવણીનો પ્રચાર ઠીક થયો છે અને થતો જાય છે. પૂર્વ અને પશ્ચિમનું અંતર ઘટતું જાય છે. આપણાંમાં પાશ્ચાત્ય જીવનના અનેક વિચાર પ્રવેશ કરવા લાગ્યા છે. [illegible] જાગૃતિ આવતી જાય છે. તેઓમાં સ્વમાનની વૃત્તિ પ્રગટવા લાગી છે અને અંકુશો સામે નમતાં નથી. વિધવાઓમાં પણ જાગૃતિ આવતી જાય છે. ગુજરાતના (અને હજી ઘણું ક્યાં ક્યાં

પૂ. ૩૯

કેળવણીનો પ્રચાર નહોતો થયો ત્યાં) વિધવા નસીબને દોષ દઈને બેસી રહેતી અને રડતી. પૂર્વજન્મનાં પાપ કર્યાં હશે તો આ ભવ ભોગવવાં પડે છે, તે સિદ્ધાંતમાં એ સંતોષ માનતી અને સમાજ પ્રત્યે રોષ દાખવતી ન હતી. પરંતુ અત્યારે તે સ્થિતિ નથી. વિધવા પુરુષો જેટલાજ હક્ક માગી રહી છે, પુનર્લગ્નની છૂટ માગી રહી છે, સમાજ તરફથી સ્ત્રી–પુરુષ વચ્ચેના ભેદભાવો ટાળવા તનતોડ પ્રયાસ કરી રહી છે. તેની લડતમાં દરેક બહેનો સહાય આપી રહી છે પરંતુ વર્ષોથી ચાલતા રૂઢિ–રિવાજોને તોડતાં અને નવા કાયદાઓ બનાવતાં અને તેનો અમલ કરતાં સમય લાગશે. લોકોને પણ જરા નવું નવું લાગશે. વળી તેમાં સ્વેચ્છાચારીપણું અને પાપના ભડકા જોઈશે. એ આપણે તેથી ડરીશું નહિ. પરંતુ વિધવાઓએ એ ભૂલવું ન જોઈએ કે 'ઉતાવળે આંબા ન પાકે' કોઈ વિધવા સ્ત્રી પોતે પણ પુરુષની જેમજ કરી શકે છે તેમ માનીને સમાજના કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. થોડા સમય તેમાં મજા માણે છે. પરંતુ એકજ ભૂલને લઈને તેની કેટલી અવનતિ થાય છે? આપણે સમાજને અવગણીએ, તેના કાયદાઓ તોડીએ, લોકોનો ડર ન રાખીએ, પરંતુ તેમ કરવા જતાં ભવિષ્ય ઉજળું થશે? નહિજ. જ્યાં સુધી પુરુષ વિધવા સ્ત્રીને વિષયનું ભાજન સમજીને ફસાવવામાં આનંદ માણતો રહેશે, જ્યાંસુધી એકજ ભૂલ કરેલી સ્ત્રીને સમાજ સુધરવાની તક નહિ આપે પરંતુ ઊંડા ખાડામાંજ ધકેલી દેશે, ત્યાંસુધી સ્ત્રીઓનો ખોટો ઉત્પાત શા કામનો! વિધવાને પુરુષ જેટલાજ હક્કો મળવા જોઈએ તે હું માનું છું અને વિધુરે વિધવા સાથેજ લગ્ન કરવાં જોઈએ તે પણ હું માનું છું. પરંતુ માન્યેથી શું? ઘરડો ડોસો પાંચમી વાર પરણવા નીકળશે તોપણ તે વિધવાને નહિજ પરણે. તે તો કુમળી બાળાનોજ ભોગ માગશે અને આપણેજ ઓવારણાં તેમાં લાંબા સાદે ગીતો લલકારીને આનંદ માણીશું. જ્યાં આટલો ભેદભાવ છે, જ્યાં સ્ત્રીનું સ્થાન આટલું નીચું છે, ત્યાં મારા ધારવા પ્રમાણે બળવો કરવા કરતાં પરિવર્તન નીજ વધારે જરૂર છે. વિધવાઓને હું વિનતિ કરું કે તેઓ આવેશને વશ ન થઈ જતાં બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરે, વ્યક્તિત્વ કેળવે, અત્યાચાર

સામે ઝુંબેશ ઉઠાવે, સ્વતંત્ર બનવા કોશિશ કરે, પણ પરણવાથીજ સઘળું સુખ મળી જતું નથી તેવો ભાવ કેળવે અને પ્રભાવશાળી જીવન જીવવા પ્રયત્ન કરે.

કંઇક તો કરો—સમાજ તથા કુટુંબરૂપી રથ બે પૈડાંથીજ ચાલે છે તે કોઇએ ભૂલવું ન જોઇએ. એક પૈડું તે સ્ત્રી અને બીજું તે પુરુષ. બન્નેની અતિ બરાબરજ રહેવી જોઇએ.

પરંતુ દુર્ભાગ્યે આપણામાં પુરુષરૂપી ચક્ર જલદી ફરે છે, ચંચળ બની રહ્યું છે; જ્યારે સ્ત્રીરૂપી ચક્ર કાદવમાંજ ખૂંચતું જાય છે. વિધવાનો પ્રશ્ન મહાન છે. જ્યાંસુધી તેનો ઉકેલ નહિ થાય ત્યાંસુધી આપણી પ્રગતિ સંભવિત નથી. વિધવાને પરણવાના હક્ક મળવાજ જોઇએ. ધણીની મિલકત તેના હાથમાંજ જવી જોઇએ. આર્થિક સ્થિતિ ખરાબ હોય તેને માટે પણ સમાજે બદોબસ્ત કરવો જોઇએ. જે વિધવા પરણવા ઇચ્છતી હોય તે પરણી શકે પરંતુ જે ન ઇચ્છતી હોય તેઓ માટે શાળાઓ ખોલાવી જોઇએ, જ્યાં તેઓને ગૃહઉદ્યોગો શીખવવામાં આવે અને સાથે સાથે દેશસેવાની તાલીમ પણ મળે. વડીલોએ પોતાની વિધવા પુત્રી અને પુત્રવધૂને શાળામાં મોકલવી, જેથી તેઓનું મન કામમાં પ્રવૃત્ત રહેશે અને પરિણામે બીજા વિચાર-રૂપી ભૂત તેમના મન ઉપર ચઢી નહિ બેસે. ઉદ્યોગો શીખવાથી તેઓ સ્વતંત્ર બની શકશે, પોતાનું પોતેજ કમાઇ લેશે અને દેશ-સેવાની તાલીમથી બીજાનાં દુઃખમાં ભાગ લેવા તત્પર બનશે અને બીજાના તેમજ દેશના દુઃખમાં પોતાનું દુઃખ વિસારે પાડી શકશે. ફક્ત વિધવાને પરણવાના હક્ક આપવાથીજ આ પ્રશ્નનો ઉકેલ નથી. આનો ખરો ઉકેલ તો તેઓ માટે શાળાઓ ખોલવામાં અને સમાજનું માનસ ફેરવવામાં છે. આર્થિક મુશ્કેલીને લઇને તેમજ સમાજના સંતાપને લઇને ઘણી વિધવાઓ પરણવા ઇચ્છે છે. જો વડીલો આ બે ઉપાયો યોજશે તો ઘણીજ તેઓનો પ્રશ્ન ઘણોજ સરળ બની રહેશે અને દેશને તેમની સેવાનો અપૂર્વ લાભ મળશે.

('નવચેતન'ના એક અંકમાંથી)

१४५–निरपराधी विधवा

(લેખકઃ–શ્રી. કૃષ્ણકાંત મૂળચંદભાઈ દેસાઈ, બી. એ.)

વિશ્વનાથ વિધુર હતા. તેમને એક પુત્રીરત્ન હતું. મંજુલા રંગે ગૌરવર્ણી અને આકર્ષક હતી. તેની સુકુમાર દેહલતામાં સૌંદર્ય ભર્યું હતું. વિશ્વનાથને પુત્રના કોડ હતા પણ પત્નીના અકાળ અવસાનથી એ કોડ અતૃપ્ત રહ્યા હતા. પોતાની પાછળ કોઈ પિંડ મૂકનાર નથી, એ વિચારે તે ચિંતાતુર રહેતા, જાણે સ્વર્ગનાં દ્વાર પુત્ર વગર તેમને માટે બંધજ હશે. બીજી પત્ની કરવાનો વિચાર તો હતો પણ ઘડપણમાં કોઇ સમજુ માણસ કન્યાને કૂવામાં નાખે એમ હતું નહિ, એટલે એ વિચાર તેમને માંડી વાળવો પડ્યો. આખરે એમની મુરાદ એક જુદીજ રીતે પાર પડી.

વિષ્ણુપ્રસાદ એમના પાડોશી હતા. તે પણ વિધુર હતા. તેમને પુત્રની તો ખોટ ન હતી પણ ઘડપણમાં સેવાચાકરી કરનાર પત્ની ન હતી. એટલે તેમની પુત્રી ઉમાનાં લગ્ન બાદ જીવનસંગિનીની તેમને પણ જરૂર હતી. વિષ્ણુપ્રસાદ વિશ્વનાથની મૂંઝવણ પામી ગયા હતા. એક દિન તેઓ વિશ્વનાથને ઘેર જઈ ચડ્યા.

વિશ્વનાથ ઉઘાડે શરીરે પાટ પર બેસી પાન ચાવતા હતા. આગળ વધી ગયેલી ફાંદ પર આત્મસંતોષથી હાથ ફેરવતા હતા.

વિષ્ણુપ્રસાદ—ઓહો ભાઇ વિશ્વનાથ, કેમ કાંઇ ગંભીર વિચારમાં જણાઓ છો, એવું તે શું દુઃખ છે?

વિશ્વનાથ—દુઃખના તો ડુંગર પડ્યા છે, પણ હવે દુઃખ રડ્યે પણ શું વળવાનું છે; કાલે આ જીવનદીપક પણ બુઝાઇજ જવાનો છે ને!

વિષ્ણુપ્રસાદ ધોળી મૂછો પર હાથ ફેરવતા બોલ્યાઃ "અરે ભાઇ એમાં ના હિંમત શું થવાનું છે? કરો લગ્ન. હું કન્યા આપું. મારી ઉમાને......"

વિશ્વનાથ કાંઇક આશ્ચર્યથી બોલ્યાઃ "ઉમાને! મારા જેવા વૃદ્ધ સાથે?"

વિષ્ણુપ્રસાદ— કેમ એમાં શું? મંજુલાને મને આપો. કરો સારું. બન્નેના દુઃખનો અંત આવે. આપણે દુઃખી થઇએ અને આપણાંજ છોકરાં એટલો પણ ભોગ ન આપે?

વિશ્વનાથ વિચારમાં ડૂબી ગયા. આખરે સ્વાર્થબુદ્ધિનોજ વિજય થયો.

વિશ્વનાથ બોલ્યાઃ "આ તો સુફાની વાત. મારી પણ આશા ફળશે ત્યારે કાલેજ ચાંલ્લા કરી દઇએ."

× × × ×

બે નિર્દોષ બાળાઓનું આ રીતે સમાજની વેદી પર બળિદાન દેવાયું. સ્ત્રી એટલે પુરુષની વાસનાનું રમકડું એ ન્યાયે નિરપરાધી બાળાઓ પર સ્વાર્થની કાતિલ છૂરી ફરી વળી. મંજુલા સાસરે ગઇ. વિષ્ણુપ્રસાદને જીવનસંગિની મળી, પત્ની નહિ. મંજુલાનાં લગ્નજીવનનાં સ્વપ્નાં સરી પડ્યાં. જિંદગીને આરે ઊભેલો વૃદ્ધ પુરુષ જીવનનાં પગથિયાં ચડતી તરુણીના હૃદયની ઊર્મિઓને ક્યાંથી ઝીલી શકે? અરણ્યમાં રવડતી કો તૃષાતુર હરિણીની દશા મંજુલાની હતી. લગ્નજીવનના સુખથી વંચિત મંજુલા ધીમે ધીમે સુકાતી ગઇ.

વિધિથી મંજુલાનું આટલું સુખ પણ ન સહન થયું. વિષ્ણુપ્રસાદ માંદગીને બિછાને પડ્યો. મંજુલાએ પોતાની ફરજ બજાવી. નેકદિલથી વૃદ્ધ પતિની સારવાર કરી પણ મૃત્યુ દૂર ન થયું. મંજુલા વિધવા બની. તેની રસવેલ તો કરમાઇ હતી ત્યાં આ વજ્રઘાત થયો. તેના જીવનમાં અંધકાર સિવાય બીજું કાંઈ ન રહ્યું. બે વર્ષ બાદ મંજુલા વિધવા બની. કાળે વડે પોતાને પિતૃગૃહે આવી. એનું કર્મ નજ બદલાયું.

વિષ્ણુપ્રસાદનો સ્વાર્થ સર્યો હતો પડપણના એને સેવાચાકરી કરનાર એક દાસી મળી હતી. તે પણ દુનિયાની દૃષ્ટિએ એની પરિણીતા પત્ની હતી.

× × × ×

ઉમા વિશ્વનાથને ત્યાં પોતાના દુઃખી દિનો ગુજરતી હતી.

મંજુલાના આવવાથી તેનું દુઃખ કાંઇ ઓછું થયું હતું. બન્નેનું જીવન સરખું હતું. એક વિધવા હતી. બીજી પડદા પાછળની વિધવા હતી. એકદા મંજુલા વેણી ગૂંથતી હતી ત્યાં ઉમા આવી ચડી.

ઉમા—મંજુ, વેણી કોને માટે?

મંજુલા—કેમ? તમારે માટે. આજે તો લગ્નમાં જવાનાં છો ને!

ઉમા—આ પણ આપણા જેવાંજ છે, જ્યાં લગ્નને નામે બાળાઓ કસાઇખાને જાય છે. મંજુ, મારે સૌંદર્યનો ખપ નથી. તારા પિતાશ્રીને તેનો ખપ નથી. તેને તો પુત્ર જોઇએ. મારા આદર્શો, મારા અભિલાષોની કબર થઈ ગઇ છે, તો હવે એના પર મધુર ખુશ્બોભર્યાં પુષ્પો શાને ચડાવવાં?

મંજુલાની આંખમાં અશ્રુ આવ્યાં. તેણે કહ્યું: "હિંદુ સમાજમાં સ્ત્રી એટલે પુરુષો માટે વાસનાનું રમકડું. પ્રજોત્પત્ત માટેનું સાધન. ઉમા, મારા જેવી ત્રણ કરોડ વિધવાઓનાં આંસુથી પણ આ હિંદુ સમાજ ડગમગતો નથી. આ પાપ ક્યારે ધોવાશે?

ઉમા—બ્હેન, પુરુષો પાપ ને પુણ્ય એકજ સમજે છે. હિંદુઓ ધર્મને નામે પાપાચાર કરી રહ્યા છે. આપણાં મંદિરોમાં પણ ઇશ્વરની દૃષ્ટિ સમીપ પાપલીલા રમાય છે. હવે તો સ્ત્રીઓ જાતેજ જાગૃત થાય તોજ આ પાપ અટકે, પણ હવે શું? રાંડ્યા પછીનું ડહાપણ!

ઉમાએ મંજુલા પાસેથી વેણી લઇ બહાર ફેંકી દીધી. તેનાં ચક્ષુમાં અશ્રુ ઉભરાયાં. મંજુલા પણ રડવા લાગી. કેવું દર્દભર્યું જીવન!

× × × ×

વર્ષો વહ્યાં. મંજુલાનું દુઃખ પણ વધ્યું. લોકનિંદાથી મંજુલા ત્રાસી ગઇ. જીવનમાં તેને માટે કોઇ પણ આશ્રયસ્થાન ન હતું. એને જોઇને હિંદુ સમાજ જાણે અભડાતો હોય તેમ સર્વ કોઇ એનાથી દૂર રહેતું. માંગલિક પ્રસંગોમાં એની છાયા પણ દુઃખદાયક થઇ પડતી. મંજુલા કંટાળી ગઇ. આખરે તેણે આત્મઘાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. રાત્રિના બાર વાગ્યા હતા. ઉમા વિશ્વનાથ પાસે હતી. સર્વત્ર સ્મશાન જેટલી નીરવતા હતી. મંજુલા ઉઠી. બારણું ઉઘાડી બહારના અંધારામાં અદૃશ્ય થઇ ગઇ. નામજાગેળે એક વિશાળ કૂવો હતો. કેટલીય

બાળાઓએ આ કૂવામાં પડી અખંડ શાન્તિ મેળવી હતી. મંજુલા કૂવા પર ચડી અંદર જોયું. તે રડી પડી, પોતે શું કરી રહી છે એનો ખ્યાલ આવતાં તેનું શરીર ધ્રૂજી ઊઠ્યું. પણ હૃદયમાં અંગાર હતો. દુનિયામાં તેનું સ્વજન કોઇ ન હતું. તે દુઃખી હતી. દુઃખનો અંત લાવવા તેણે કૂવામાં પડતું મૂક્યું. એક હૃદયવેદક ચીસ! પડવાનો અવાજ! અને મંજુલાનો દેહ જડ બની કૂવામાં સમાયો!

× × × ×

ઉમા દુઃખમાં ઝૂરતી હતી. મંજુલા તેના જીવનમાંથી અદશ્ય થઇ હતી. હવે કોઇ સ્વજન ન હતું. હતો એક વાસનાલોભી વિશ્વનાથ.

ઉમા ચિત્તભ્રમ જેવી બની ગઇ હતી. મંજુલાની દિશાએ શા માટે ન જવું? આવા વિચારો આવતા પણ તેનામાં હિંમત ન હતી. આખરે એ મુંબઇ નાસી છૂટી. વિશ્વનાથ તે વખતે બહારગામ હતા. મુંબઇ જેવા મહાન નગરમાં કોઇ પણ આશ્રમમાં રહી શકાશે એ વિચારથી ઉમાએ ગૃહનો ત્યાગ કર્યો. વિશ્વનાથનું ઘર ઉમા માટે ગૃ સમાન ન હતું. અનેક યાતનાઓ ને અનેક નિઃશ્વાસોથી ભર્યું હતું વધારામાં મંજુલાની યાદ ઉમાને ઘણી સતાવતી. વિશ્વનાથ પ્રત્યે તેં અણગમો હતોજ. હવે તેના પ્રત્યે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો. મંજુલા અને અને પોતાનું જીવન બરબાદ કરનાર નરરાક્ષસ સાથે રહેવાન તેને માટે અસહ્ય થઇ પડ્યું.

× × × ×

ઉમા મુંબઇ આવી. કઇ દિશાએ જવું તેની તેને ગમ ન હતી એક મોટા આલીશાન મકાનમાં તે ગઇ કે જ્યાં એક રૂપવતી સ્ત્રી હીંચ બેઠી હતી. ઉમા અંદર ગઇ. કોઇ પણ નોકરી કરવા તે તત્પર હ એમ યાચના કરી. સ્ત્રીએ ત્યાંજ રહેવાનું કહ્યું. ઉમાને આશ્રય મળ્યે રાત્રી પડી હતી. ઉપરના ખંડમાંથી વાજિંત્રના સુર આવતા હ સાથે કોઇ નાચતું હતું. ઉમા સમજી ગઇ તે રૂપવતી સ્ત્રી કોઇ ગૃહસ્થ પત્ની ન હતી પરંતુ એક નામચીન વેશ્યા હતી. કાંઇક વાતચીત થ હોય એમ ઉમાને લાગ્યું—ત્યાંને પગલે તે એક રૂપાળા નટક ઉભો રહ્

"કેમ રેવતી! સુંદર ગ્રાહક લાવી છે! શું દામ રાખ્યા છે

કાંઇ ગાનતાન શિખવાડવું પડશે ને!"

"અરે, એની મેજેજ સપડાઇ છે. કોઇ ગામડાનું રત્ન લાગે છે. પાંચ હજાર સિવાય ઓછા દામ લેવાના નથી."

"જરા બોલવો તો ખરાં!" રૂપવતી રજનીએ ઉમાને બૂમ પાડી. ઉમાએ સ્વસ્થ થઇ અંદર પ્રવેશ કર્યો. નીચે આસન પર બેઠી. ગૃહસ્થની કાતિલ આંખ ઉમા પર સ્થિર થઇ.

રજની—આવ બહેન ઉમા, જો આ ગૃહસ્થને ત્યાં તારે જવું પડશે. આજે નહિ તો પાંચ દિવસ બાદ. તારે પણ કાંઇ કમાવું પડશે ને?

ગૃહસ્થે નિર્લજ્જતાથી હસીને કહ્યું: "આવું રૂપ છે તો પછી તો અહીં ટંકશાળજ સમજવી."

ઉમા—બહેન, તમારે ત્યાં નોકરી કરીશ. આ ધંધો હું નહિ કરું.

રજની—કેમ શું ખોટો ધંધો છે? લોહીનો વેપાર ન થઇ શકે? સ્ત્રીઓને વળી શીલ અને સદાચાર કેવા?

ઉમા—સ્ત્રી તો પૂજાયોગ્ય છે. આવી દશા સ્ત્રીની ન હોય. આપણે પુરુષોની પૂજા કરીએ છીએ એટલેજ એ લોકો પથ્થર બની જાય છે.

રજની—હિંદુ સમાજે સ્ત્રીને ગુલામ થવા સર્જી છે. માબાપની મિલકતમાં પણ તેનો હિસ્સો ન હોય અને જો નિઃસંતાન હોય તો પતિની મિલકતમાં પણ તેનો હિસ્સો ભરણપોષણ સિવાય ન હોય, તો પછી સ્ત્રીઓને અનીતિ સિવાય બીજું શું સાધન છે? હું પણ ગૃહસ્થની પુત્રી હતી. અને અત્યારે સમાજે મને તરછોડી ત્યારે આ કલંકિત વેપાર કરું છું.

ઉમા મૂકબની બેસી રહી. થોડીવારે ઊઠી બહાર જઇ રડવા લાગી.

× × × ×

આજે ઉમાને પેલા ગૃહસ્થને ત્યાં જવાનું હતું. નરકાગારનાં પગથિયાં ચડવાનાં હતા. ઉમા રડતી હતી. મંજુલા યાદ આવી. આત્મઘાતથી એના દુઃખનો અંત આવ્યો હતો. ઉમાએ પણ આત્મઘાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ચારિત્ર્યનો નાશ એ તો મૃત્યુ કરતાં પણ ગંભીર! ઉમા આર્ય સ્ત્રી હતી. શીલ અને સદાચારને એ બાળપણથી

પૂજતી આવી હતી. એનો કેમ લોપ થાય ?

રાતના દશ વાગ્યે ઉમાને તેડવા મોટર આવવાની હતી. રંજનીના ઘરમાંથી નસાય એમ તો હતુંજ નહિ. કાંઇક બહાનું કાઢવું, એ વિચાર આવતાં તે નીચે ઊતરી પડી. પઠાણે તેને રોકી.

"ગુણવંતરાય ચોપાટી પર મારી રાહ જોઇ બેઠા છે. તેમનો ટેલિફોન આવ્યો છે. બાસાહેબે પણ મને જવાની રજા આપી છે." એમ કહી તે ઉતાવળથી ચાલી નીકળી. ક્યાં ? મૃત્યુને ભેટવા તે અધીરી બની હતી, સંસારમાં પાપ અને નરરાક્ષસો સિવાય કાંઇ ન હતું એની ખાતરી તેને થઇ ચૂકી હતી. કોઇ આશ્રમમાં પણ આવા નરરાક્ષસો કેમ ન હોય ? તેને પતિ હતો પણ કઠોર-હૃદય વિનાનો તેને ઘર કહી શકાય એવું ઘર તો હતું પણ તે દુઃખદર્દથી ભરપૂર ઘર હતું ! બીજાં કોણ હતાં ? રંજની જેવી સ્ત્રીઓ, જેઓ સમાજને દંશ દઇ ઝેર પ્રસરાવતી હતી ગુણવંતરાય જેવા નરપિશાચો જેઓ શીલસદાચારનો ત્યાગ કરી રંજની જેવી વેસ્યાના ઘર શોધતા હતા. આવા ત્યાજ્યને તજીને ઉમા ચોપાટી તરફ દોડી. સર્વત્ર અંધકાર હતો, તે દોડી; સામે સમુદ્ર ઘોર ગર્જી રહ્યો હતો. ચંદ્રના અજવાળામાં સફેદ ફીણ ચળકી રહ્યાં હતાં–કોઇ રાક્ષસની દંતાવલિ જેવાં... ઉમા કમર સુધી પાણીનાં દોડી ગઇ. એની આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહી રહી હતી. સમુદ્રનાં મોજાં એના શરીરને જાણે આવકારતાં ન હોય, એમ ઊછળી રહ્યાં હતાં ! ઉમાએ એક નિઃશ્વાસ નાખ્યો, એ હવામાં અદૃશ્ય થઇ ગયો "મંજુલા" "મંજુલા" એમ પોકાર કરતી તે સમુદ્રનાં પાણીમાં તૂટી પડી. તેના કરુણ જીવનનો અંત આવી ગયો. તેને એક આશ્રયસ્થાન મળી ગયું. વિશ્વનાથની આશા અધૂરી રહી. મંજુલા અને ઉમાના આત્મઘાત–એના પાપથી એને માટે સ્વર્ગનાં દ્વાર તો સદાયને માટે બંધજ થઇ ગયાં હતાં. સો પુણ્યના ચિંઠાથી એ દ્વાર ઊઘડવાનાં ન હતા.

બે નિરપરાધી બાળાઓએ સમાજની વેદી પર આત્મબલિદાન કર્યાં. કોના વાંકે ! ('ગુજરાતી પંચ'ના એક અંકમાંથી)

૧૪૬–પઠાણોના પંજામાં સપડાયેલી બ્રાહ્મણ યુવતી

હિંદુ સંસારનો સળગતો પ્રશ્ન

"મને પઠાણો લઇ જાય છે. એક નહિ, બે નહિ, પણ પાંચ પાંચ પઠાણોએ મારી કાયા ચૂંથી નાખી છે. હું અધમૂઇ થઇ ગઇ છું. બ્રાહ્મણી છું. ગાય છું, મને કોઇ બચાવો."

કારમી ચીસ સંભળાઇ

આવી કારમી ચીસ એક સવારે અમદાવાદના કાલુપુર સ્ટેશન ઉપર સંભળાઈ અને હું સ્ટેશનની છાપાંની દુકાન ઉપર છાપાં ખરીદતો હતો તે પૈસા ચૂકવી દોડયો.

જોઉં છું તો કોઇ સિનેમા સ્ટારની ખૂબસૂરતીને પણ ભુલાવી દે તેવી એક રૂપરૂપનો અંબાર યુવતી પઠાણો વચ્ચે ઘેરાઇ પડી હતી. તેનો નાજુક દેહ શિકારીઓની સામે ફસાઇ પડેલી સસલીની જેમ થરથર કંપતો હતો અને તેની શ્રાવણભાદરવો વરસાવતી આંખો દયા યાચતી હતી. કોઈ પથ્થર હૃદયમાં પણ અનુકંપા પ્રકટે તેવી તેની સ્થિતિ કરુણાજનક હતી.

પઠાણોએ યુવતીને ઉઠાવી

જેમ હું પહોંચ્યો તેમ બીજા પણ પહોંચ્યા અને જોતજોતામાં પઠાણો અને યુવતીની આસપાસ મોટું ટોળું જામી ગયું.

પણ પઠાણો કાંઇ એવાં ટોળાંથી થોડાકજ ગભરાય છે? તેમાંના એક યુવતીને કમરમાંથી ઉઠાવી અને જેમ કોઇ કસાઇ બેં બેં કરતું ઘેટું ખભે નાખી ખુશખુશાલ ચાલવા માંડે, તેમ ચીસો પાડતી યુવતીને ખભે નાખી પોતાની માલિકીની વસ્તુ ઉઠાવી ચાલી જતો હોય તેટલી આસાનીથી તેણે ચાલવા માંડયું.

પોલીસ આવી પહોંચી

પણ આમ કાંઇ લાંબો સમય ચાલ્યું નહિ. પઠાણો, તે યુવતી

અને ટોળું ભાગ્યેજ પાંચપંદર કદમ આગળ વધ્યા ત્યાં તો પોલીસ દેખાઇ અને પઠાણો ડરી ગયા. ટોળાએ પણ બાઇનો છુટકારો પાસેજ આવેલો જોઇ છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો અને કેટલાકે ખુશાલીના પોકારો કર્યા.

પહેલાં તો પોલીસે ટોળું વિખેરી નાખ્યું અને પછી પઠાણો પાસેથી યુવતીને છોડાવી તેની હકીકત પૂછવા માંડી.

તે ખૂબ ગભરાયેલી હતી. તેણે પોલીસને માત્ર એટલુંજ કહ્યું: "પઠાણો મને લઇ જાય છે. મને બચાવો."

ગુનો હોવાની શંકા

આ યુવાન અને ખૂબસૂરત યુવતીનાં માત્ર એજ વાક્યોથી પોલીસને ખાતરી થઇ કે કાંઈક ગુનો બન્યો છે અને બધાને પોલીસ ચોકી ઉપર લઇ જવા જોઇએ. પોલીસે તરતજ સૌને ચોકી તરફ લીધા અને હું એ તમામ જાણવાનું કુતૂહલ રોકી ન શક્યો એટલે પાછળ પાછળ ગયો.

વાતનો પડદો ચિરાયો

અહીં પોલીસ અમલદારે પૂછપરછ ચાલુ કરી અને યુવતીની પાસેથી જાણવા માગ્યું કે તે કોણ હતી, પઠાણો તેને ધોળે દિવસે, સેંકડો માણસ વચ્ચેથી, કઇ હિંમત અને કઈ સત્તાના ઉપર ઉઠાવી જતા હતા, વગેરે અનેક, સવાલો પૂછયા અને યુવતીએ હિંમતભેર તેના જવાબો આપ્યા. આમ યુવતીની પૂરી એક કલાકની જુબાનીથી પોલીસ અમલદારને જે સત્ય હકીકત જોઇતી હતી તે મળી ગઈ અને આખીએ વાતનો પડદો ચિરાઇ ગયો.

બહેનોની સામે લાલ બત્તી

મને લખતાં દુઃખ થાય છે કે, મારે એ બનેલી હકીકત આજે હકીકતરૂપે પ્રકાશમાં મૂકવી પડે છે. હું આ હકીકત સેવાબુદ્ધિથી પ્રેરાઇને લખું છું. તેમાં જો મારી ભૂલ થતી હોય તો આપ આ લેખ છાપશો નહિ અને જો મારી જેમ આપને પણ એમ લાગતું હોય કે આ છાપવાથી કોઇની લાગણી આપણે દુખવતા નથી, કોઇની બદનક્ષી આપણે કરતા નથી, પણ સમાજની બીક મૂકી બનેલી

લાચાર બહેનોની સામે આ એક લાલ બત્તી ધરી આપણે
સેવા કરીએ છીએ તોજ તે છાપરો. આપણી વાંચવા-લખવા
વધારે કેળવણી લીધી ન હોય ઘણી તેની બહેનો પતિને દેવ
તેની દરેક આજ્ઞા શિરસાવંદ્ય ગણે છે, ત્યારે તે ક્યાં શિરસ
નથી તે તેમને જણાવવા પૂરતોજ આ લેખ છે અને એટલેજ
હું આંખીએ બનેલી ઘટના આ નીચે ક્રમશઃ આપું છું.

બિનઅનુભવી વરવહુ

બાબત એમ બનેલી કે જે યુવતી પરોણોમાં ફસાઈ પડી
તે ઝાલાવાડમાં આવેલા એક શહેરના એક ખૂબ કુળવાન અને પ્રતિ
કુટુંબની વહુ થતી હતી. તે તેના પતિ સાથે અમદાવાદ આવી
વરવહુના બનેલા આ યુગલે પોતાના વતનથી માત્ર નામન
ખરચી લીધી હતી અને તે ખલાસ થઈ જતાં ખૂબ તંગ હાલ
આવી પડ્યાં અને વેશ્યાવૃત્તિના અધમ માર્ગ ઉપર લપસ્યાં.
બધું એક પછી એક શી રીતે બન્યું તે હવે તપાસીએ.

ખરચી ખૂટી બેકાર બન્યો

એક સવારે આ કુટુંબની પાસે ખરચી માટે ખોટી પાઈ
હોતી, ત્યારે તેનો માલિક કે જેનું નામ આપવા હું ચાહતો નથી અ
તેને હવેથી આપણે શંકરલાલના નામે ઓળખીશું, તે ધંધાની તલ
શમાં ઘર બહાર નીકળ્યો. આખું અમદાવાદ તે ફરી વળ્યો પ
તેને કાંઇ ધંધો હાથ લાગ્યો નહિ. આખરે થાકીને તે ખાસબજાર
ના ફૂટપાથ ઉપર બેઠો કે જ્યાં પરોણો અનેક જાતના વ્યવહાર
કરતા માલુમ પડે છે.

અહીં વાતચીતમાં તેને જાણવા મળ્યું કે કોઇએક પરોણ
અંગ ઉધાર પૈસા ધીરે છે અને તેને જોઇતા હશે તો જો તે ગૃહસ્થ
હશે તો તેને ધીરશે.

પરોણાના કરજમાં

શંકરલાલની વાત તો સાચી હતી તે ગૃહસ્થ હતો. એક પરોણ
ઘરાકને તે પોતાને ઘેર લઇ ગયો. પોતાની ઓરત પાસે ચાહ બના-

વરાવી પઠાણને પાઈ અને તેને ખાતરી કરી આપી કે આખા કાઠિયાવાડ, ગુજરાતમાં જેની ખૂબસૂરતીની જોડી મળે નહિ તેવી એક ખૂબસૂરત ઓરતનો તે પતિ હતો. બસ થઈ રહ્યું. પછી તો પઠાણ શરાફ તેને પાંચ પાંચ, દસ દસ ધીરવા લાગ્યો અને એ કુટુંબ શેવ, ગાંઠિયા, ભજિયાં, ચાહ, નાટકસિનેમા કરવા લાગ્યું.

એમ અઠવાડિયામાં રૂપિયા પચાસ ધિરાયા અને પઠાણ શરાફ અકળાયો.

દેવું વાળવાની યોજના

તેને બાઇની ખૂબસૂરતીની કોઈ તમા નહોતી, તેને ફક્ત રૂપિયાનું ચાર આના વ્યાજ જોઈતું હતું. તેણે તકાદા ઉપર તકાદા ચાલુ કરી એક માસમાં યુવતીને અને તેના પતિને ગભરાવી મૂકર્યાં.

બિચારી ગભરુ યુવતી અને તેનો પતિ આ ત્રાસમાંથી છૂટવા ચિંતા કરવા લાગ્યાં. વતનમાંથી પાઇ મળે તેમ નહોતું. યુવતીના પિયેરમાંથી પણ કાંઇ મળે તેમ નહોતું, સગાંસબંધી કોરાં હતાં. એટલે આખરે પઠાણ શરાફ દેવું વાળવાની જે યોજના દરરોજ સમજાવતો હતો, તે અમલમાં મૂકવાનો પતિપત્નીં બન્નેએ નિરધાર કર્યો. અને પઠાણ શરાફ આવે ત્યારે તે જેને ત્યાં રહે તેને ત્યાં જવા બન્ને તૈયાર થઇને બેઠાં.

શિયળ વેચવા તૈયાર

પઠાણ શરાફ તો દરરોજ ધક્કા ખાતો હતો અને આખરી નિર્ણય જાણવા ખૂબ ઇંતેજાર હતો અને જ્યારે તેને જાણવા મળ્યું કે તે યુવતીની ખૂબસૂરતી કોઇને ત્યાં ગીરો મૂકી પૈસા ભરપાઈ કરવા તે યુવતી અને તેનો પતિ તૈયાર હતાં, ત્યારે તે ખૂબ ઉત્સાહમાં આવી ગયો અને તત્કાળ તેવા કોઇ ગીરોદાર શોધી આપવાનું વચન આપી ખરચી માટે બીજા રૂપિયા પચાસ આપીનો ચાલ્યો ગયો.

એક હજારનો દસ્તાવેજ થયો

તેજ રાતે પઠાણ શરાફ આવી પહોંચ્યો અને બન્નેને ચોક્કસ કર્યો કે રૂ. ૨૦૦૦) ના એક વરસ સુધી શંકરલાલની ઓરત બાઈ ચંચળ દરરોજ રાતે બિછાને ત્યાં સુવા જાય અને સવારે પાછી

પોતાના પતિ શંકરલાલને ત્યાં ચાલી આવે, એ રીતે ગોઠવણ થઈ છે. અને બાઇ ચંચળને મિયાંને ત્યાં મૂકવા તથા તેડવા જવાની જવાબદારી શંકરલાલ ઉપર નખાઇ છે અને એ જાતનો દસ્તાવેજ સ્ટેમ્પના કાગળ ઉપર લખાવીને સહી, સિક્કા, મતાં, સાક્ષી, કરીને મિયાંને સોંપવાની છે અને રૂા. ૧૦૦૦) લેવાના છે તો બન્નેએ તરતજ તેને ત્યાં જવું.

પટાવાના તકાદાએ બન્ને ગભરુ પતિપત્નીને કોણ જાણે કેટલાંએ લાચાર બનાવી મૂક્યાં હતાં કે, આટલું હલકું કામ કરવા પણ બન્ને તૈયાર થઇ ગયાં. તરતજ ગાડી બોલાવવામાં આવી અને બન્ને તેમાં બેઠાં. પટાણ પણ બેઠો અને ગાડી પૂરપાટ મિયાંને મુકામે પહોંચી.

શિયળભંગ થયો

અહીં કાગળપત્રો થયા. સહી, સિક્કા, સાક્ષી થયાં. રૂપિયા અપાવી દલાલી મહેનતાણાં ચૂકવાઇ ગયાં અને બાઇનું કદીએ નહિ અભડાયેલું શિયળ ચોખ્ખા રૂપિયા ૩૬૫) માં અભડાયું.

શરીર ભાંગી ગયું

પછી તો એક જાય અને બીજો અને બીજો જાય અને ત્રીજો એમ મિયાંના મિત્રો પણ આ બજારુ વસ્તુનો સ્વાદ ચાખવા આવવા લાગ્યા. દરરોજ નવા નવા કસબો પશ્ચાચાર ચલાવવા લાગ્યા અને પૂરું અઠવાડિયું પણ નહિ થયું હોય ત્યાં તો કમનસીબ ચંચળનું શરીર ભાંગીને ભૂકો થઇ ગયું અને તે ભાગી.

ચંચળ માતાના આશ્રયે

તેને હવે તેની માના સિવાય કોઇ સંઘરે તેમ નહોતું. તેનાં માતાજી પેટલાદમાં નર્સ હતાં તેથી ચંચળે સીધી તેની વાટ લીધી અને ત્યાં માની ગોદમાં લપાઇ ડૂસકે ડૂસકે રડી તેણે પોતાની સર્વ હકીકત ઠાલવી. પુત્રીને માએ ખૂબ આશ્વાસન આપ્યું અને તે પણ પુત્રીની વિતકકથા સાંભળી ખૂબ રડી.

નવો રસ્તો નીકળ્યો

આખરે પોતાની સર્વ શક્તિ એકઠી કરી માએ રસ્તો કાઢ્યો

અને એમ નક્કી થયું કે ચંચળે સિનિયર થઇ જવું અને શિક્ષિકા બનવું. ચંચળે પણ માને વિશ્વાસ આપ્યો કે આવાં નઠારાં કામોમાંથી કાયમ ફારેગ થવા તે પોતાની પળે પળ શિક્ષણ પછવાડે આપશે અને જેમ બને તેમ જલદી પાસ થઇ શિક્ષિકા બની સ્વતંત્ર અને ધર્મિષ્ઠ જીવન ગાળશે. આ રીતે ઉકેલ આવ્યો અને ચંચળને વિશેષ અભ્યાસ માટે રાજકોટ મોકલવાની ગોઠવણ થઇ.

ફરી અમદાવાદ સ્ટેશને.

બીજીજ પરોઢે ચંચળ અને તેના મામા કાઠિયાવાડ જવા પેટલાદથી નીકળ્યાં અને સવારના હજી સાત પણ થયા નહોતા ત્યાં અમદાવાદ પહોંચ્યાં. આ તેજ સવાર હતી કે જે સવારે પઠાણો શંકરલાલને લઇ ચંચળનો પત્તો મેળવવા પેટલાદ જતા હતા અને ટ્રેનને ઊપડવાની વાર હોવાથી સ્ટેશન ઉપર માણસોનાં મોં જોતા આંટાફેરા કરતા હતા.

પઠાણોના ભેટો થયો

આમ ચંચળને અને તેના મામાને કાઠિયાવાડ જવું અને શંકરલાલને અને પઠાણોને પેટલાદ જવું એટલે બધાનો અકસ્માત ભેટો કાળુપુર સ્ટેશન ઉપર થઇ ગયો અને ત્યાંજ ચંચળની ભાળ પઠાણોને શંકરલાલે આપી એટલે તેને પ્લેટફોર્મ ઉપરજ ઘેરી લેવામાં આવી. પઠાણોને કામમાં પડેલા જોઇ શંકરલાલ નાસી ગયો અને ચંચળનો મામો કે જે સર્વ વસ્તુથી અજ્ઞાત હતો તે આ બધું શું હતું તે વિચારતો મૂઢ જેવો ટોળાં સામે ઊભો રહ્યો અને જ્યારે તેની ભાણેજ ચંચળને ખભે નાખી પઠાણો ચાલવા લાગ્યા ત્યારે તે પણ બુમરાણ મચાવતો પોલીસને વાવવા દોડ્યો.

ચંચળની મુક્તિના પ્રયત્નો

પણ પોલીસ તો વગરબોલાવીજ આવી પહોંચી હતી. તેથી ચંચળનો મામો કે જેને હવે આપણે કેશવલાલના નામે ઓળખીશું, તે પોતાની ભાણેજને છોડાવવા તેનાથી બનતા દરેક પ્રયત્નો કરવા લાગ્યો. કેશવલાલે અમદાવાદમાં રહેતા ઝાલાવાડના બ્રાહ્મણ આગેવાનોને આ પ્રસંગે મદદ કરવા કહ્યું અને સૌએ તેને દિલોજાન મદદ

કરી. એક વકીલબંધુ જે અહીં ફોજદારી કામમાં કાબેલ ગણાય છે, તેમણે પણ આ લાચાર બાઇને છોડાવવામાં ખૂબ સહાય આપી.

પઠાણી દસ્તાવેજ ગેરકાયદેસર

તેણે સૌને સમજ પાડી કે બધું ગેરકાયદેસર હતું, સ્ટેમ્પના કાગળિયા ઉપર કરાર, લખાણ, સહી, સિક્કા, સાક્ષી બધું ગેરકાયદેસર હતું અને જો કોઇ બાઇની સામે ઊંચી આંગળી પણ કરશે તો ફોજદારી ગુનાને પાત્ર બનશે.

આમ સૌ કોઈ સમજી ગયા કે બધું ગેરકાયદેસર હતું. બાઇની જુવાની એકાંતમાં લેવાઇ અને દસ્તાવેજ ગેરકાયદેસર અને રદ બાતલ ગણાયો.

બાઇની વિશેષ કનડગત ન થાય તે માટે તેને વળાવવા પોલીસ આપવામાં આવ્યા અને તેને વતન પહોંચાડવામાં આવી.

આવા બનાવો બન્યે જાય છે

આ દુઃખદ ઘટના કાંઇ આજકાલ બની નથી. આ બનાવ બન્યાને કેટલીક દિવાળીઓ ચાલી ગઇ છે, છતાં આ જાતના બનાવો એટલા વિશાળ પ્રમાણમાં બનતા જાય છે કે આ દટાઇ ગયેલી વાતને તાજી કરવી પડે છે અને તેનો દાખલો ટાંકી સમાજને તેની ફરજ માટે અને બહેનોને તેમની સલામતી માટે લાલ બત્તી બતાવવી પડે છે અને તેમાંએ ખાસ કરીને સમાજે સાવચેતીનાં મજબૂત પગલાં લેવાં જોઇએ. તેવી વેળા હવે જરૂર આવી પહોંચી છે, તે પણ બતાવવું જોઇએ.

દરેક મર્દ અને ઓરતનો પ્રશ્ન

અલબત્ત આ દિશામાં હમણાં હમણાં ધીમી પ્રગતિ થઇ રહી છે અને કોઇ અનાથાશ્રમ કે કોઇ વિકાસગૃહ આવી વાતમાં રસ લઇ પોતાથી બનતું હરેક કરે છે; છતાં આ પ્રશ્ન એકલા અનાથાશ્રમનો કે એકલાં વિકાસગૃહોનો ગણાવો ન જોઇએ. આ પ્રશ્ન હરેક મર્દ અને હરેક ઓરતનો ગણાવો જોઇએ. ખૂબ પવિત્ર ગણાવો જોઇએ અને તેનો નિકાલ લાવવા માટે સમાજે કટિબદ્ધ બનવું જોઇએ.

આજે કોઇ મણિ કોઇ શેરખાં સાથે કે કોઇ શારદા કોઇ મિદીખાં સાથે ચાલી જાય છે, ત્યારે આવી ગભરુ બાળાની નાદાની તરફ આપણને અરેરાટી જાગે છે, પણ તે અરેરાટી ક્ષણિકજ હોય છે. તેટલી આપણી કમનસીબી છે. આપણે તેનાં મૂળ તપાસતાજ નથી.

ગરીબ કુટુંબોને મદદની જરૂર

પણ જો આપણે એ વાત ઝીણવટથી વિચારીએ તો આપણને જણાશે કે, ઘણી ગરીબાઇ અને તંગ હાલતમાં જે કુટુંબ આવી પડે છે, તેને ત્યાંજ મોટા ભાગે આવા બનાવો બને છે. એવા કુટુંબોને થોડો ટેકો, થોડી હિંમત આપવાની જવાબદારી સમાજની છે.

આવાં પોલાંઓને ઊભાં કરવાં તે પુણ્યનું કામ ગણી આપણે આગળ આવવું જોઇએ અને આપણી એક પણ બહેન વિનાશના પંથ ઉપર ચાલી ન જાય તેની આપણે તકેદારી રાખવી જોઇએ.

સામાજિક ફરજ

ખાવું, પીવું, સુવું, બેસવું, ઊઠવું અને કમાવું એ બધી ફરજ છે તેમ સમાજજીવન સ્વચ્છ અને સરળ રહે તે જોવું એ પણ આપણી ફરજ છે. નારી એ આપણી જન્મદાત્રી ગંગા છે. તેના ઉત્કર્ષમાં આપણો ઉત્કર્ષ છે અને તેનાંજ બાળકો આપણે તેનામાંથીજ સંસ્કાર સિંચવાના છીએ.

આટલી વાત આપણે દરેક જણ સમજીએ તો આવા બનાવો નાબૂદ બનવા તદ્દન સહેલ છે અને આપણે ત્યાંનું જ્ઞાતિજીવન ખૂબ નીરોગી, હિંમતવાન અને ધર્મિષ્ઠ રહે તેમાં પણ કાંઇ શંકા નથી.

છેવટે વાચનાર બંધુઓને એટલીજ વિનતિ કરું છું કે, આપ આ લેખ વાંચજો, વિચારજો અને આપનાથી જે કાંઇ યથાશક્તિ નારી-ઉત્કર્ષના કામમાં તનથી, વાણીથી અને પૈસાથી સહાય આપી શકાય તે આપજો. તનપે કે મનપે આ પણ પુણ્ય હાંસલ કરવાનો એક માર્ગ છે એટલી વિનતિ છે.

('ફુલછાબ' ના એક અંકમાંથી)

१२७–नारीमहिमा

(સંગ્રાહકઃ–શ્રી. અબ્દુલકરીમ એમ. દીવાન)

૧. તમારું સ્વર્ગ તમારી માતાના ચરણો નીચે છે. (હજરત મહમ્મદ સ. અ.)

૨. હે સ્ત્રી! તું ઘરની માલિક બની જા. ત્યાં જેટલાં પ્રાણી હોય તેટલાં બધાંની સાથે રાણી જેવો વર્તાવ કર. (ઋગ્વેદ)

૩. સ્ત્રી ઝૂંપડીને પણ રાજમહાલયથી પણ અધિક સુંદર બનાવે છે. (રામાયણ)

૪. જે પરાઇ સ્ત્રીઓ સામે પાપની દૃષ્ટિથી જુએ છે, તે પરમાત્માના કોપને જગાડે છે ને પોતાને માટે નર્કનો માર્ગ સાફ કરે છે. (રામતીર્થ)

૫. માતા એક દેવી છે, તેનું સ્વાગત કરો. (મસ્ત પ્રેમી)

૬. કોઇ પણ સ્ત્રીના સતીત્વને ભ્રષ્ટ કરવા પહેલાં મરી જવું લાખ દરજ્જે સારું છે. કોઇ પણ સ્ત્રીને બૂરા કામથી બચાવી લેવી તે સારામાં સારું કામ છે. (મહાત્મા ગાંધી)

૭. સૌંદર્યથી સ્ત્રી ગર્વિતા હોય છે. સારા વર્તાવથી તેની પ્રસંસા થાય છે. પણ લજ્જાથી તે દેવી બની જાય છે. (શેકસપિયર)

૮. સ્ત્રી પરમાત્માનું બધાથી મોટું ગજું છે. (આરકર ચાયલ્ડ)

૯. હું જે કંઇ કરું યા તો કાંઇ થાય તે બધું મારી માતાની પ્રસાદી છે. (અબ્રાહમ લિંકન)

૧૦. એક આદર્શ મા સો શિક્ષકોથી પણ વધારે છે. (જ્યોર્જ હર્બર્ટ)

૧૧. હું વીરતા અને ધૈર્ય મારી માતાની ગોદમાંથીજ શીખેલો છું. (નેપોલિયન)

૧૨. મારી માતાને મરી ગયે દસ વર્ષ વીતી ગયાં છે, પણ તે મારા વિચારો અને શબ્દમા હજી જીવંત છે. (મથલીટ)

૧૩. બધાથી અધિક ભાગ્યવાન એ પુરુષ છે કે જેની સ્ત્રી પતિવ્રતા અને મૃદુ સ્વભાવવાળી હોય અને તેની સાથે તેનો પતિ પ્રેમથી જીવન વ્યતિત કરી શકે.

૧૪૮–लक्ष्मीनो निवास

લક્ષ્મીએ કહ્યું–ભાગ્યશાળી, સત્યવચની, આળસ વિનાના, કાર્યકુશળ, ક્રોધ વિનાના, દેવતાનું આરાધન કરનારા, કરેલા ઉપકારને જાણનારા, જિતેન્દ્રિય તથા મહાબળવાન પુરુષને વિષે હું નિવાસ કરું છું. જેઓ સ્વધર્મમાં પરાયણ છે, ધર્મને જાણે છે, વૃદ્ધોની સેવા કરે છે, ઇન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખે છે, આત્માને ઓળખે છે, ક્ષમાશીલ છે, સમર્થ છે, તેઓને ઘેર હું વસું છું.

જે સ્ત્રીઓ ક્ષમાશીલ છે, સત્ય બોલનારી છે, ઇન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખનારી, સરળતાવાળી, દેવતા અને બ્રાહ્મણોનું પૂજન કરનારી છે, જેઓનું દર્શન પ્રિય લાગે છે તેવી સૌભાગ્યશાળી, પતિવ્રતા, ઉત્તમ સ્વભાવવાળી અને સદ્‌ગુણોથી શોભતી એવી સ્ત્રીઓમાં હું વસું છું.

હું વાહનોમાં, કન્યાઓમાં, આભૂષણોમાં, યજ્ઞોમાં, જળ વરસનારા મેઘોમાં, ખીલેલી કમળોની તળાવડીઓમાં, હાથીઓમાં, ગાયોનાં ગોઠરાંમાં, પ્રફુલ્લિત કમળવાળાં સરોવરોમાં, હંસોના શબ્દોથી ગાજી રહેતી, ક્રૌંચ પક્ષીઓના સ્વરોથી શોભાયમાન, કાંઠે ઊગેલાં વૃક્ષોની હારોથી શોભતી, તપસ્વીઓ, બ્રાહ્મણો અને સિદ્ધ પુરુષોથી સેવાયેલી નદીઓમાં, બગીચામાં, રાજાઓમાં, સિંહાસનમાં અને સત્પુરુષોમાં નિત્ય વાસ કરું છું.

જે ઘરોમાં અગ્નિમાં હોમ થાય છે, ગાયનું, બ્રાહ્મણોનું, દેવતાઓનું પૂજન થાય છે, જે ઘરોમાં બલિદાન અપાય છે, અતિથિઓના સત્કાર થાય છે, ત્યાં હું વસું છું. જે બ્રાહ્મણ હમેશાં વેદ અને શાસ્ત્ર ભણે છે, વાંચે છે તેવા બ્રાહ્મણોને વિષે, ધર્મ પર પ્રીતિ રાખનારા ક્ષત્રિયોને વિષે, ખેતી પર પ્રીતિ રાખનારા વૈશ્યોને વિષે અને ત્રણે વર્ણની સેવા કરનારા શૂદ્રોને વિષે હું વસું છું.

જે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય તથા શૂદ્રો પોતપોતાનાં કર્મમાં તત્પર નથી તેઓમાં, જેઓ નાસ્તિક છે, વર્ણસંકર છે, કૃતઘ્ની છે, દુરાચારી છે, કઠોર વચન બોલનારા છે, ચોર છે, મોટેરા પૂજ્યજનો તરફ માન

રાખતા નથી, ત્યાં હું વસતી નથી. જેઓનું ચોર્ય, બળ, બુદ્ધિ અને માન ઓછું છે, જેઓ જેનીતેની સાથે ક્રિયા કરે છે, ક્રોધ કરે છે, જેઓ મનમાં બીજું અને મોઢેથી બીજું બોલે છે તેઓમાં, જેઓ બ્રાહ્મણો અને રાજાઓનો દ્રોહ કરે છે, વેદ અને શાસ્ત્રોની નિંદા કરે છે, હોમહવન-યજ્ઞ કરતા નથી, અપવિત્રપણે રહે છે, નાસ્તિક છે, તેઓમાં હું વસતી નથી.

જે સ્ત્રીઓ પોતાનાં ઘરને સ્વચ્છ રાખતી નથી, પવિત્રપણે રહેતી નથી, જે સ્ત્રીઓ વિચાર્યા વિના કામ કરે છે, જે સ્ત્રીઓ પતિથી વિરુદ્ધ વર્તન કરનારી છે, જે સ્ત્રીઓ હમેશાં પારકે ઘેર બેસવા જવામાં આનંદ માનનારી છે, શરમ રાખતી નથી, નિર્દય હોય છે, પાપકર્મ કરે છે, મલિન રહે છે, પોતાનાં બન્ને ગલોફાં ચાલ્યા કરે છે, ધીરજ વિનાની છે, હમેશાં કંકાસક્રિયા કરનારી છે, દિવસે અને સૂર્યોદય સુધી જે સ્ત્રીઓ ઊંઘ્યા કરે છે, ઘણો વખત પથારીમાં પડી રહે છે તેવી સ્ત્રીઓમાં તથા તેવી સ્ત્રીઓના ઘરમાં લક્ષ્મી કહે છે હું વસતી નથી.

('આયુર્વેદ રહસ્યાર્ક'ના એક અંકમાંથી)

૧૪૧–આકૃતિ પરથી લક્ષણની જાણ

(લેખકઃ–શ્રી. મગનલાલ મ. ભટ્ટ)

મનુષ્યના જન્મ સમયે ગ્રહોની પરિસ્થિતિ પરથી જન્મકુંડળી માંડીને જ્યોતિર્વિદ્યાના ગણિતને આધારે જ્યોતિર્વિદ્યા મનુષ્યના આખા ભાવી જીવનનો ઇતિહાસ આલેખવાની શક્તિ ધરાવે છે, એવી આપણામાંના ઘણાંને શ્રદ્ધા હોય છે. અનેક સમર્થ વિદ્વાનો તો ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનના ઝીણામાં ઝીણા પ્રસંગો અતિશય સ્પષ્ટતાપૂર્વક જણાવી શકવાનો દાવો કરે છે. જ્યોતિર્વિદ્યા અને જ્યોતિષીઓ કેટલે અંશે સાચા અથવા તો ખોટા છે, તેનો નિર્ણય કરવાનું આ સ્થાન નથી. છતાં માનવજનતાનો અતિ મોટો ભાગ એક અથવા બીજારૂપે આ વિદ્યામાં ઓછેવત્તે અંશે શ્રદ્ધા ધરાવે છે. એ બાબતમાં

મતભેદ હોઇ શકે નહિ. ભાગ્યેજ કોઇ મનુષ્ય એવો હશે કે જેણે પોતાના જીવનના એકાદ પ્રસંગે પણ કોઇ જ્યોતિષી મહારાજની સલાહ ન લીધી હોય.

હસ્તરેખા

આપણી હથેલીમાં કુદરતે દોરેલી અનેક વિચિત્ર રેખાઓની ગૂંથણીમાંથી પણ સામુદ્રિકશાસ્ત્ર કે બીજી કોઇ પદ્ધતિ અનુસાર હસ્ત-રેખાશાસ્ત્રીએ જીવન પ્રસંગો–ભાવી પ્રસંગો આગળથી સમજી શકે છે એમ મનાય છે. ઘણાક આવા શાસ્ત્રીઓ તમારો હાથ એક સ્પષ્ટ નકશો હોય તે પ્રમાણે અંદરથી અનેક વસ્તુઓ સહેલાઇથી વાંચી શકે છે, આપણા મનનું સમાધાન કરી શકે છે અને પોતાને માટે સારી આર્થિક કમાણી પણ મેળવી શકે છે.

આ મહારાજોએ—વિદ્વાનોએ કરેલી આગાહીઓ અદ્દભુત રીતે સાચી પડ્યાનાં ઘણાં ચમત્કારિક દૃષ્ટાંતો ઘણી વાર આપણા સાંભળ-વામાં આવે છે. વિદ્વાનો ઘણી વાર સ્વમુખે પણ આ દૃષ્ટાંતો ટાંકી બતાવવાની ઉતાવળ કરતા જણાય છે, છતાં સ્વાભાવિક રીતે આ જમાનાના મનુષ્યોની સત્યપ્રિયતામાં આપણને પૂરતો વિશ્વાસ ન હોવાથી કદાચ આપણે આ આત્મપ્રશંસા પ્રત્યે શંકાની નજરથી જોઇએ, તો તેમાં ખાસ કરીને કોઇને પણ દોષપાત્ર માની ન શકાય.

બીજી પદ્ધતિઓ

આ બે પ્રાચિનકાળથી ઊતરી આવેલાં મનાતાં શાસ્ત્રોને બાદ કરતાં બીજી એવી અનેક પદ્ધતિઓ છે કે જે વડે મનુષ્યજીવનના પ્રસંગો નહિ પરંતુ તેનો સ્વભાવ, વર્તન, ચારિત્ર્ય અને સામાન્ય લક્ષણો વિષે ઘણું કહી શકાય. મસ્તકના આકાર પરથી ખોપરીની અંદર સંતાયલા ગુણો શોધવાનું સાહસ કેટલાક મહાનુભાવ વિદ્વાનો ઊઠાવે છે અને અવલોકન તથા અનુભવદ્વારા આ અભ્યાસ પણ શાસ્ત્રના રૂપમાં પરિણમ્યો છે.

શરીરના અવયવો

તે ઉપરાંત કેશ, કપાળ, કાન, ભમર, આંખ, નાક, મૂછ, હોઠ, મોઢ, દાઢી, જડબાં, ગળું, છાતી, કમર, હાથ, હથેળી,

આંગળી, નખ, પગ, પગનો આકાર, ચાલ, હાસ્ય, અવાજ, કદ, કે સ્વાભાવિક શારીરિક ચાળાઓ પરથી મનુષ્યના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની અટકળો કરવામાં આવે છે. આને માટે પણ અનેક ગ્રંથો લખાયા છે અને નિષ્ણાત વિદ્વાનો વારંવાર એ વિષયો પર પોતાના વિચારો વ્યક્ત કરે છે. ઘણા પ્રાચિનકાળથી મનુષ્યના અવયવોના બાહ્ય દેખાવ પરથી તેમના ગુણો વિષે અનેક ઉક્તિઓ પ્રચલિત છે અને આપણા પોતાના અનુભવ તથા અવલોકન પરથી જણાય છે કેઃ–

જૂની કહેવતો

આ ઉક્તિઓ ઘણી વાર અમુક અંશે સાચી હોય છે. બહુ ઊંચા માણસો મોટે ભાગે મૂર્ખ હોય છે એવી માન્યતાને પરિણામે "બહોત લંબા સો બેવકૂફ"ની કહેવત આપણને વારસામાં મળી છે. જગતના બુદ્ધિશાળી પુરુષોની ચિત્રાવલિમાં ઊંચા માણસોનું પ્રમાણ નહિ જેવુંજ માલૂમ પડશે. આ અણછાજતા પ્રમાણપત્રની લાયકાત ધરાવવા ઉપરાંત ઊંચાઈમાં બીજા અનેક ગેરફાયદાઓ સમાયલા છે. જે માત્ર ઘણાં ઊંચા માણસોજ સારી રીતે સમજી શકે છે. (બહોત લંબા એટલે ૭ ફૂટથી પણ વધારે) બહુ નીચા કદના વામનજીઓ તરફ જગત શંકાની દૃષ્ટિએ જોતું આવ્યું છે. એને માટે એમ કહેવાય છે કે, એ "જેટલો અંદર છે તેટલો બહાર નથી." આ ગૃહસ્થને માથે ઘણી વાર લુચ્ચાઇ અથવા ઢોંગાઇના દુર્ગુણનો ટોપલો ઢાંકવામાં આવે છે. પરંતુ મારા અનુભવ પ્રમાણે કેટલાક વામનજીઓ બેશક ઘણા ભલા પણ હોય છે.

જાડા અને પાતળા

બહુ જાડા માણસોને માટે જગતને મોંએ મશ્કરી છે. હાસ્ય છે, ઉપેક્ષા છે. ઘણી વાર તેમની સ્થૂલતા એવી હોય છે કે બાળકો પણ તેમને જોતાં હસી પડે છે. યુરોપિયન પ્રજાઓમાં જાડા માણસોને આનંદી અને ભોળા માનવામાં આવે છે; છતાં જાડાપણું એ એક પ્રકારનો રોગ પણ હોય શકે અને કેટલાક જાડા માણસો અભિમાની અને દમદારી કરવાની ટેવવાળા પણ હોય છે. ઘણાક જાડા માણસો છૂપી યોજના ઘડવામાં ઘણા કુશળ હોય છે. જાડાઓમાં બહુ જોર હોતું નથી એ પણ એક

સામાન્ય માન્યતા છે. પાતળા સોટી જેવા માણસોને જગત 'બેડોળ' તરીકે ઓળખે છે. એના હૃદયમાં હમેશાં કોઇ પ્રકારનો ખિજવાટ, બળતરા, ઉગ્ર અસંતોષ ઘૂમ્યા કરે છે અને તેથી માંસ અને ચરબી સાથે એને કાયમનું વેર બંધાઈ જાય છે. છતાં કેટલાક અતિશય લાગણીવાળા સહૃદય મનુષ્યો પણ દુર્બળ બની જાય છે. એ વાત તો એટલીજ સાચી છે કે, પાતળા માણસો સાધારણ રીતે વધુ તીખા અને ચીવટવાળા હોય છે. તેમની વાસના પર પણ ઘણી વખત તેઓ યોગ્ય સંયમ રાખી શકતા નથી. પાતળા માણસો સાથે તકરારમાં ઊતરતાં એક વાત હમેશાં યાદ રાખવી કે, "જાડા દેખકે ડરના નહિ ઓર પતલા દેખકે લડના નહિ."

આંખો

માંજરી આંખોવાળાને માટે પણ લોકોક્તિ બહુ સારો અભિપ્રાય બતાવતી નથી. "માંજરાથી ખુદા બેજાર" એ કહેવત છેક કાઢી નાખવા જેવી નથી. યુરોપની પ્રજાઓએ પ્રભુને તોબા પોકરાવી છે, તેની કોણ ના પાડી શકશે? આપણા દેશમાં પણ માંજરી આંખો ધરાવનારી પ્રજાઓ ખટપટી અને તોફાની તરીકે મનાય છે. માંજરી અને ભૂરી આંખોમાં ઘણો ફરક છે. માંજરી એટલે લગભગ બિલાડીના જેવી. એવી આંખોમાં ઊંડે ઊંડે અત્યંત હિંસકવૃત્તિ હોય છે. એ આંખોમાં શિકારખોરી હમેશાં ચમકયા કરે છે.

કાળી આંખોમાં સૌંદર્ય અને લાગણીઓ ભરેલી હોય છે, છતાં અત્યંત કાળી આંખો કંઇક વિકારસૂચક તો છેજ. એવી આંખો પર કવિઓ અને કલાકારો ઘેલા બને છે. તદ્દન કાળી આંખો ભાગ્યેજ જોવામાં આવશે.

વિશાળ આંખો લાગણી અને ભાવનાપ્રધાન હોય છે. ઝીણી અને સંકડી આંખો બુદ્ધિપ્રધાન અને કામબૂઝારી હોય છે. તદ્દન ઝીણી આંખો પાછળ ઘણી વાર કપટ છુપાયલું હોય છે, તેમ બહુ મોટી આંખો અને વાડકા જેવડા ડોળા બુદ્ધિનો અભાવ બતાવે છે.

નાક-કાન

મોટા કાન-મહાત્મા ગાંધીના જેવું અદ્દભુત મનોબળ, કાર્ય-

શક્તિ અને હઠીલાપણું કે દૃઢતા બતાવે છે.

ઘણું લાંબું, મોટું, જાડું ભૂંગળા જેવું નાક સિદ્ધાંતોનો અભ
અને આર્થિક લોભ બતાવે છે. એવા નાકના માલિકનામાં ચારિ
બળ હોતું નથી.

લાંબુ છતાં પાતળું અણીદાર અને ધાટીલું નાક વિચારશીલત
સૌંદર્ય અને કાર્યદક્ષતા બતાવે છે. એવા માણસો જેટલા કોમ
તેટલાજ દૃઢ હોઇ શકે છે. તેઓ શાંતિથી હસતા હસતા મૃત્યુને ભેટ
શકે છે. બનતા સુધી આવા માણસો વિશ્વાસપાત્ર હોય છે. તેઓ
એકજ પ્રવૃત્તિ પાછળ આખું જીવન રોકી શકે છે.

નાના, ટૂંકા અને ચપટા નાકના માણસો તકરારી અને લડા
યક વૃત્તિના હોય છે. છતાં નાના નાના વિષયમાં તેઓ અત્યંત
સ્વાર્થી અને દયાહીન માલૂમ પડે છે. ઘણી વાર તેમનામાં વિષય-
લોલુપતા પ્રમાણ બહારની હોય છે.

હોઠ–ગરદન

ઘણા પાતળા હોઠવાળા માણસો મક્કમ અને ક્રૂર હોય છે. તેમનો બંધાયેલો વિચાર ભાગ્યેજ ફેરવી શકાય છે. જાડા હોઠવાળા માણસો મૂર્ખ અને વિલાસી હોઇ શકે, પાતળી ને ઊંચી ગરદનવાળા માણસો ભોળાં, મૂર્ખ અને પ્રમાણિક હોય છે, એ ગરદન ક્ષત્રિયવટ બતાવે છે. જાડી અને ટૂંકી ગરદનવાળા મનુષ્યો હઠીલા અને ખંધા હોય છે. છતાં આ નિયમ હમેશાં લાગુ પડતો નથી. વિશાળ ઉન્નત, છાતીવાળા માણસોમાં મર્દાનગી હોય છે. તેમની ચાલ પણ તેટલીજ સરળ અને જોરદાર હોય છે. સાંકડી છાતીવાળા, બાયલી ચાલના, સ્રી જેવા અવાજના, પુરુષોનો ભાગ્યેજ વિશ્વાસ કરી શકાય.

અવાજ

બહુ જાડો, ઘોઘરો અને કાન ફાડી નાખે એવો ધારો નિષ્ઠુરતા અને બુદ્ધિની ઊણપ બતાવે છે. દૃઢ અને કોમળ છતાં સ્પષ્ટ અને ધીમો પણ પ્રસંગ આવે બુલંદ બની શકે એવો અવાજ કુલિનતા, સપ્રમાણતા અને બુદ્ધિબળ તથા દૃઢતા બતાવે છે.

હાસ્ય

અટ્ટહાસ્ય–મહોલ્લો ગજાવે તેવું હાસ્ય હસનારમાં કોમળ લાગણી કે શુદ્ધ આનંદનો અભાવ હોય છે. એના હાસ્યમાં નર્યો વિચારહીણ આત્મસંતોષ હોય છે. જે માણસ કદી પણ મુક્ત હાસ્યે હસી શકતો નથી તે મુત્સદી છે, કપટી છે, છતાં મહાસંયમી પણ હોઇ શકે.

કેટલાક માણસો વિનાકારણે દાંત ચળકાવ્યા કરે છે, અમસ્તા અમસ્તા મંદમંદ સ્મિત ફરકાવ્યા કરે છે, વાતવાતમાં હાહાહીહી કરી પાડે છે. તેઓ પૂરેપૂરા સ્વાર્થી હોય છે. કામ કઢાવી લેવાને માટેજ તેઓ હસે છે. તેમનાં હાસ્ય પાછળ આનંદ નહિ પણ યોજના છે. આપણી વાત તેઓ ભુલાવી દેવાને મથે છે.

સુંદર છતાં શયતાન

સાધારણ રીતે શરીરના કે અવયવોના આકાર કરતાં માત્ર મનુષ્યના મોં ઉપરથી આપણે તેના ગુણદોષ વિષે અભિપ્રાય બાંધી શકીએ છીએ. ઉપર જણાવેલા અભિપ્રાયો લેખકના પોતાના નથી, એ તો માત્ર સામાન્ય રીતે લોકોમાં જેમ મનાતું આવ્યું છે તેમ જણાવ્યું છે. એમાં સત્ય પણ હોય અને અસત્ય પણ હોઇ શકે. સુંદર દેહધારીઓ શયતાન કરતાં પણ વધારે નીચ બની શકે છે અને કદરૂપા, અણઘડ માનવ ખોળિયામાં અનેક વાર મહાત્માઓનાં પણ દર્શન થઈ શકે છે.

('મુંબઇ સામાચાર' ના એક અંકમાંથી)

૧૫૦–लोकवाणीए लखेली चोमासानी ऋतुचोपडी

ચોમાસાની ઋતુઓનાં બારીક નિરીક્ષણો કરી કરીને તેના પરથી લોકવાણીના સર્જકોએ કેટલાંક જોડકી–વાક્યો રચી આપ્યાં. લોકોએ એ કંઠે કરીને કંઠોપકંઠ એક પછી એક પેઢીને આપ્યાં.

સાધારણ માણસ પણ ઋતુઓની ચેષ્ટાઓનો ગજગ્રાહ તેમજ

તે તે ચેષ્ટાનાં વર્ષની આબાદી બરબાદી પર શાં શાં પરિણામો પડશે તેનો વાર્તાકાર રહેતો. આકાશ અને ધરતી એ લોકોની આંખે તો પોતાની રોટીનાં સારાંમાઠાં ભાગ્ય ઉકેલવાની મોટી કિતાબો છે.

'ભડલી–વાક્ય' આ બધાં સૂત્રોને શાથી કહેવાય છે? ખુલાસો મળે છે કે ભડલી ડોશી નામે એક કણબણ થઇ ગઇ. એને 'ઘણું થાવી' સૂઝતી, તે પરથી એણે આ વાણી આપી.

લાગે છે કે એવી કોઇ ચતુર ખેડૂતબાઇએ જિંદગીનાં સાઠ–સિત્તેર વર્ષ સુધી ઋતુઓનું બારીક નિરીક્ષણ કરીનેજ આ અનુભવસિદ્ધ વાણી ઉચ્ચારી હશે. આ ભવિષ્ય–વાણી નથી પણ અનુભવવાણી છે.

વરસે આદરા તો બારે પાધરા—આર્દ્રા નક્ષત્ર વરસે તો બારે માસ સીધા પાર ઊતરે.

વરસે ઉત્તર તો ધાન ન ખાય કૂતર—ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્ર વરસે તો એટલું બધું ધાન્ય પાકે કે કૂતરાં પણ ન ખાય.

વરસે મઘા તો ખડના ઓઘા—મઘા નક્ષત્ર વરસે તો ઘાસ પુષ્કળ થાય.

વરસે ભરણી તો નાર મેલે પરણી—ભરણી નક્ષત્ર વરસે તો પરણેલી સ્ત્રીને પણ તજી દેવી પડે એવો દુષ્કાળ પડે.

વરસે સ્વાંત તો ન વાગે તાંત—સ્વાતિ નક્ષત્ર વરસે તો પીંજારાની તાંત ન વાગે, અર્થાત્ કપાસનાં ફૂલ ખરી જાય ને રૂનો પાક ન ઊતરે.

અસળેખા સગી તો સગી ને ફગી તો ફગી—આશ્લેષા નક્ષત્ર જો સારું વરસે તો તો સારું, નહિતર તદ્દન બગાડે.

રોંણ દાઝી—રોહિણી નક્ષત્રમાં મેઘ વિનાની એકલી વીજળી થઇ હોય તો ભયંકર દુષ્કાળ પડે, એને 'રોંણ દાઝી' કહે.

રોંણ સુવાડી—કૃતિકા વરસી હોય અને રોહિણી વરસી તેમજ ચમકી હોય, તો સુવાડી કહેવાય એટલે કે સમૃદ્ધિ આપે. ગાય ભેંસને 'સુવાડી' કહેવાય છે.

રોંણ કુંડાળાં—કૃતિકા નક્ષત્ર વરસે ને તે પછી રોહિણીમાં છાંટા ને વીજળી થાય તો 'કુંડાળાં થાય' એટલે કે પાંચ ગામ સારાં પાકે

જનતાને ખાવા અનાજ અને પોતાનાં નિર્વાહ પૂરતો ચારો ઉગાડવામાં મદદરૂપ થાય છે. આ ઉપરાંત સૌરાષ્ટ્રની ધરામાં બે કરોડ ઘેટાં, બકરાં અને એક લાખ બીજાં જાનવર ઘોડાં વગેરે પણ છે, જંગલી જાનવરો અને પંખીઓ પાર વગરનાં છે.

કાઠિયાવાડ પૂર્વે ફળદ્રુપ દેશ હતો

કાઠિયાવાડ દેશ પૂર્વે બહુજ ફળદ્રુપ હતો. સંવત ૧૯૫૬ના દુષ્કાળ પહેલાં લગભગ ઘણાં વરસોમાં પુષ્કળ વરસાદ પડતો. અત્યારે કાઠિયાવાડમાં સરેરાશ વરસાદ ૨૦ થી ૨૫ ઇંચ જેટલો ગણાય છે. સંવત ૧૯૫૬ ના દુષ્કાળ પછી કાઠિયાવાડમાં દર ત્રીજે વરસે વરસાદની ખેંચ રહેવા લાગી છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ છપ્પનિયા દુષ્કાળ પહેલાંની જે વરસાદની સરેરાશ હતી, તેથી ઘણી ઓછી હાલ થઈ ગઈ છે. લગભગ ૧૦ ઇંચ વરસાદ સરેરાશ ઓછો પડે છે.

જૂના જમાનામાં કાઠિયાવાડમાં જ્યારે વસ્તી થોડી હતી, ત્યારે કાઠિયાવાડમાં બધાં શહેરો દરિયા કિનારે આવેલાં હતાં. નવાનગર રાજ્યમાં, જામનગર શહેરથી પશ્ચિમ દિશામાં લગભગ ત્રીશ માઇલ દૂર ભરાણા નામનું નાનું ગામડું આવેલું છે. ત્યાં ત્રણ માઇલ જેટલા વિસ્તારમાં એક સુંદર શહેર આવેલું હતું. આ શહેરનું નામ કનકાવતી હતું. કનકાવતીનગરીમાં ખંડેરોને અત્યારે પણ વિશાળ જગ્યામાં પથરાયેલા જોઈ શકાય છે.

કનકાવતી શહેર કચ્છના અખાતને કાંઠે આવેલ હતું ત્યાંથી દ્વારકાનગરી તરફ જતાં દરિયા કાંઠે પિંડતારક (હાલનું પિંડારા) નામનું શહેર હતું. પિંડારા ગામની નજદીકમાં દુર્વાસા ઋષિનો આશ્રમ છે. તે પછી ઓખા મંડળમાં દ્વારકા નગરી આવેલ હતી. જામનગર દ્વારકા રેલવે ઉપર ભાટિયા કરીને સ્ટેશન આવે છે. ત્યાંથી ૭ માઇલ દૂર રાણી કરીને ગામડું છે. ત્યાં આગળ પરશુરામ ઋષિનો આશ્રમ આવેલો હતો. રેલુકા નદી હજી પણ શુષ્ક અવસ્થામાં હયાત છે.

કાઠિયાવાડને દક્ષિણ કિનારે 'નાવદરા' કરીને નવાનગર રાજ્યનું એક ગામ આવેલું છે. તેનું મૂળ નામ નાવદ્વાર હતું. જૂના વખતમાં તે એક બંદર હતું.

એક હજાર વરસ પહેલા પોરબંદરની હદમાં આવેલ બિયાણી ગામે પ્રભાત ચાવડાની મોટી રાજધાનીનું શહેર હતું. આ શહેર સામેજ કોયલા ડુંગર ઉપર હરસિદ્ધિ માતાનું જૂનું મંદિર હાલ પણ મોજૂદ છે. તે પછી દરિયા કાંઠે હાલનું પોરબંદર યાને સુદામાપુરી પછી પ્રભાસપાટણ એમ શહેરો આવેલાં હતાં.

કાઠિયાવાડની મધ્યમાં બધાં જંગલો હતાં. જેમ જેમ આ પ્રદેશમાં વસ્તી વધતી ગઇ, તેમ તેમ જંગલો કપાતાં ગયાં અને કુંવારી જમીન ખેડાણ બનવા લાગી.

જેમ જેમ જંગલો કપાતાં ગયા તેમ તેમ વરસાદ ઓછો થવા લાગ્યો, જમીન ધોવાતી ગઇ, કૂવા ઊંડા થવા લાગ્યા, નદીઓ સુકાઇ ગઇ.

કાઠિયાવાડનું ભૂસ્તર-અવલોકન

ભૂસ્તરશાસ્ત્રીઓ કાઠિયાવાડ વિષે એમ કહે છે કે, આ દ્વીપકલ્પની કુ જેટલી જમીન ટ્રેપ નામના પથ્થરથી બનેલી છે. પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં લગભગ બે લાખ ચોરસ માઈલ જેટલા વિસ્તારમાં ટ્રેપ પથ્થરવાળી જમીન આવેલી છે. જેમાં ગુજરાત, માળવા અને મધ્ય-હિંદ તેમજ દક્ષિણનો ભાગ આવી જાય છે. ભૂસ્તરશાસ્ત્રીઓ એમ પણ માને છે કે, આ ટ્રેપ પથ્થરની ઊંડાઇ કાઠિયાવાડમાં લગભગ ૩૫૦૦ ફૂટ સુધી છે. જૂનાગઢમાં આવેલ ઊંચામાં ઊંચો પર્વત ગિરનાર ૩૦૦૦ ફૂટ ઊંચો છે ને આખો ટ્રેપ પથ્થરનો બનેલો છે.

કાઠિયાવાડના મુખ્ય ત્રણ પર્વતો ગિરનાર, શેત્રુંજો, બરડો હજારો ને લાખો વરસ પહેલાં જીવતા જ્વાળામુખી પર્વતો હતા, એમ પણ ભૂસ્તરવેત્તાઓ માને છે; પરંતુ હાલમાં આ બધા પર્વત હજારો વરસ થયાં શાંત છે. ટ્રેપ પથ્થર ભૂકંપના પરિણામે બનેલો હોવાથી આવા ખડકોમાંથી ઉત્પન્ન થતી જમીન ઘણીજ ફળદ્રુપ મનાય છે.

કાઠિયાવાડ દ્વીપકલ્પ હે.ઠ દરિયાકાંઠાની નજીકની જમીન તેમજ ઝાલાવાડમાં આવેલ બાર પ્રદેશની જમીન તેમજ નદીઓના મૂળ આગળ આવેલ જમીન બધી નદીની રેલમાં તણાઈ આવતાં રજકણોની બનેલી હોઈ અત્યંત ફળદ્રુપ છે. ખાસ કરીને ડુંગરાળ પ્રદેશમાં ખીણોમાં આવેલી બધી જમીન બહુજ ફળદ્રુપ મનાય છે,

કાઠિયાવાડના મુખ્ય ચાર વિભાગો

ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ કાઠિયાવાડના મુખ્ય ચાર વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. (૧) ઝાલાવાડ (૨) હાલાર (૩) સોરઠ ને (૪) ગોહિલવાડ. આ ચારે વિભાગમાં હવામાન, જમીન, લોકોની રહેણીકરણી જો કે એકસરખું ગણાય પરંતુ થોડો થોડો ફેર રહે છે. દાખલા તરીકે ઝાલાવાડનો પ્રદેશ સપાટ છે. ઝાલાવાડમાં જંગલો જરા પણ નથી. ઝાડો ઓછાં છે. આ પ્રદેશ કચ્છના રણને લગતો હોઇ વરસાદનું પ્રમાણ ઓછું છે. કાઠિયાવાડના બીજા પ્રાંતો કરતાં ઝાલાવાડમાં ગરમી વધુ પડે છે. ઝાલાવાડનો મુખ્ય પાક કપાસનો અને ભાલમાં મોટા પ્રમાણમાં ઘઉં વવાય છે. ઝાલાવાડનાં અમુક ગામડાઓમાં તેમાં ખાસ ભાલ પ્રદેશનાં ઘણાં ગામડાઓમાં પાણીની સખ્ત અછત રહે છે. સારા વરસે પણ ઉનાળામાં પાણીના કુવા ઉપર તાળાં દઇ રાતે માણસો ચોકી ભરે, ત્યારે પીવા પૂરતું પાણી બેત્રણ ઘરને મળે તેવી તેની સ્થિતિ છે. આવું સારે વરસે બને ત્યારે આ વરસે દુકાળ હોઇ ત્યાં પાણી વિના લોકોને કેવું અસહ્ય દુઃખ વેઠવું પડતું હશે, તેનો કંઇક ખ્યાલ આવશે. ઝાલાવાડનો આખો મુલક સપાટ છે. ધ્રાંગધ્રા, વઢવાણ, લીંબડી, ધંધુકા તાલુકો, ચૂડા, મૂળી વગેરે રાજ્યોની જમીન ઝાલાવાડમાં આવેલી છે. ઝાલાવાડમાં મુખ્ય નદીઓ બે છે. વઢવાણની ભોગાવો અને સુખભાદર. ચોમાસામાં સુખભાદર નદી ભાલપ્રદેશમાં રેલે, ત્યારે શિયાળામાં છાશિયા ઘઉંનું મોટા પ્રમાણમાં ત્યાં વાવેતર થઇ શકે છે.

હાલાર પ્રદેશમાં મોરબી, નવાનગર, ધ્રોળ, રાજકોટ, ગોંડલ અને વીરપુરના રાજ્યોની જમીન મુખ્યત્વે કરીને આવેલી છે. હાલાર પ્રદેશ ધારોવાળો છે. હાલારમાં ઠેક–ઠેકાણે ધાર ટેકરીઓ આવેલી હોઇ જમીનનું ધોવાણ ઘણુંજ થાય છે.

ચોમાસામાં રાજકોટ રાજ્યની જમીનને આજી નદી ધોઇ નાખે છે. નવાનગર રાજ્યની જમીનને ઉંડ, ડોંડી સરસોઇ, ઘી, સિંહણ, સાની વગેરે નદીઓ ધોઇ નાખે છે અને ગોંડલમાં ગોંડલી નદી તેમજ ધોરાજી આગળ ભાદર નદી અને તેનાં વહેનાં ઝરણાં ખેત-

રોના કાંપને તાણી દર વરસે લાખો ટન કાંપ દરિયા ભેગો થાય છે. હાલાર ધારોડ પ્રદેશ હોઇ ખેતરનું ધોવાણ જલદી થાય છે.

કાઠિયાવાડ પ્રદેશની મધ્યમાં બરડાની કરોડની પેઠે સરધારથી શરૂ થતી એક સરધારી ધાર આવેલી છે. આ સરધારી ધારનો કસ કાઠિયાવાડમાં ઊંચામાં ઊંચી જગાએ આવેલ હોઇ, જેટલી નદીઓ સરધારી ધારથી ઉત્તર દિશામાં વહે તે બધી કચ્છના અખાતમાં વહે છે અને સરધારી ધારની દક્ષિણ બાજુમાંથી નીકળતી નદીઓ અરબી સમુદ્રમાં વહે છે. આજી નદી સરધારી ધારમાંથી નીકળી રાજકોટ પાસેથી થઇ જામનગરમાં આવેલ બાલંભા ગામની નજીકમાં દરિયામાં ભળે છે. આજી નદીમાં જ્યારે પૂર આવે છે, ત્યારે રાજકોટ અને જામનગરની લાખો ટન જમીન ધોવાણ થઈ દરિયામાં ભળે છે.

મચ્છુ નદી વાંકાનેર ને મોરબી રાજ્યની જમીનને ધૂએ છે. ગોંડલ રાજ્યમાં ઓસમનો મોટો ગર આવેલો છે અને તે રાજ્યની જમીનનું ધોવાણ ભાદર અને ગોંડલી નદીથી થાય છે.

સોરઠ—સૌથી મોટામાં મોટું જંગલ સોરઠમાં આવેલું છે. ગિરનું જંગલ એટલું બધું મોટું ગણાતું કે આખી દુનિયામાં બેજ ઠેકાણે સિંહ જેવાં જંગલી જાનવરો રહે છે. એક આફ્રિકાનાં જંગલોમાં ને બીજે જૂનાગઢમાં આવેલ ગિરના જંગલમાં.

હજારે વરસ પહેલાં આ ગિર જંગલ ઠેઠ બરડા સુધી પથરાયલું હતું. આગળ બરડા સુધી સિંહ આવતા એમ લોકો કહે છે. પરંતુ આ જંગલનો ૮૦ ટકા જેટલો ભાગ કપાઇ ગયો હોવાથી, માત્ર ૨૦ ટકા જંગલ રહ્યું છે. સોરઠની ધરતીને હિરણ, સરસ્વતી, ત્રિવેણી, ભાદર આદિ નદીઓ ધોવાણ કરી ખેતરોનો લાખો ટન કાંપ દર વરસે અરબી સમુદ્રમાં ખેંચી જાય છે.

ગોહિલવાડ પ્રદેશમાં ભાવનગર રાજ્યનો અમુક ભાગ જે સપાટ છે, તે બાદ કરતાં વાગાડ, ઉંડા, સરસૈયાવાડ, પાલિતાના રાજ્યમાં આવેલ ડુંગરો વગેરે ધારોડ પ્રદેશ છે.

લાઠી રાજ્ય સપાટ છે. આ પ્રદેશના શેત્રુંજી નદી પાલિતાણા રાજ્યની જમીનનું ધોવાણ કરે છે. ભાવનગરના પણ કેટલીક નાની

નદીઓ હજારો એકર જેટલી જમીનનું ધોવાણ કરી દર વરસે લાખો ટન કાંપ દરિયા ભેળો કરે છે.

કાઠિયાવાડનો વરસાદ

સંવંત ૧૯૫૬ પહેલાં કાઠિયાવાડમાં વરસાદની સરેરાશ ૩૦ થી ૩૫ ઇંચની હતી. છપ્પનિયાનો દુષ્કાળ જ્યારે પડ્યો, ત્યારે જંગલો કપાઈ ગયાની અસર કાઠિયાવાડ ઉપર પહેલીજ વાર થઇ. એ ભયંકર દુષ્કાળ પછી દર ત્રીજે વરસે કાઠિયાવાડમાં નબળું વરસ આવે છે અને વરસાદની સરેરાશ પણ ઓછી થઇ ગઇ છે.

આજથી ત્રીસ વરસ પહેલા હું માર્ચ મહિનામાં પ્રાચી પાટણ યાત્રાએ ગયેલો, ત્યારે અમે બળદના ગાડામાં બેસીને પ્રભાસપાટણ આગળ હિરણ નદીનો પાંચ ફૂટ પહોળો પટ ઓળંગ્યો હતો. ભાદર નદીમાં બારે માસ વહેણ રહેતું, તે હવે બધી નદીઓ ચોમાસા પછી બેત્રણ મહિનામાં સુકાઈ જાય છે.

કાઠિયાવાડમાં $\frac{1}{10}$ ભાગ જેટલી જમીનમાં કૂવાઓ હોઇ કુલ જમીનના દસમા ભાગમાં કૂવાઓનાં પાણીથી પાછતર મોલ ઉગાડાય છે. આખા કાઠિયાવાડમાં તળાવથી ઇરિગેશન માત્ર નામનુંજ થાય છે.

કાઠિયાવાડનાં તળાવો

કાઠિયાવાડની કુલ ૨૦૦૦૦ ચોરસ માઈલ જેટલી જમીનમાં માત્ર ગણ્યાંગાંઠ્યાં થોડાંજ તળાવો છે. દાખલા તરીકે નવાનગર રાજ્યમાં નીચે પ્રમાણે તળાવો બંધાયાં છેઃ-

૧. રણજિતસાગર
૨. વીજરખી
૩. હંસસ્થળ
૪. ભાડલા
૫. ડેલિયા
૬. ઊંટ બેટ શામપુર

જામનગરમાં રાજ્યનું કુલ ક્ષેત્રફળ ૩૭૯૨ ચોરસ માઇલનું છે. પરિસ્થિતિ ઠીક ગણાય. પરંતુ વધુ ખરાબ પરિસ્થિતિ બીજાં રાજ્યોની છે. જૂનાગઢમાં એક પણ મોટું તળાવ નથી. ગોંડલમાં એક

ગોંડલનું તળાવ અને બીજું પાનેલીનું તળાવ એમ માત્ર બેજ તળાવો ૪૦ કે ૫૦ વરસ પહેલાં બાંધેલાં છે. ભાવનગરમાં બે તળાવો છે. એક વિક્ટર ને બીજું બોર તળાવ. રાજકોટમાં બે તળાવો બે નાના વોકળા બાંધી કરેલાં છે. ઝાલાવાડમાં નળકાંઠાના કુદરતી તળાવ સિવાય એક પણ તળાવ નથી.

કાઠિયાવાડની ૨૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલ જેટલી જમીનમાં ચોમાસાનો ધોધમાર વરસાદ પડે ત્યારે માત્ર ૫૦૦ ચોરસ માઇલ જેટલી જમીનમાં પડેલા વરસાદનું પાણી કાઠિયાવાડનાં તળાવોમાં એકઠું થાય છે. બાકીના ૧૯૫૦૦ ચોરસ માઇલમાં પડતો વરસાદ ખેતરોની જમીનનું ધોવાણ કરી દરિયામાં લાખો ટન કાંપ દર વરસે ઢસડી જાય છે. ગોહિલવાડ અને ભાલ પ્રદેશનો કાંપ ખંભાતના અખાતમાં, સોરઠની જમીનનો કાંપ અરબી સમુદ્રમાં, હાલાર, કચ્છ અને ઝાલાવાડની જમીનનો કાંપ કચ્છના અખાતમાં કરોડો ટન દર વરસે જમા થાય છે. આવી જાતની પરિસ્થિતિ હજારો વરસ થયાં ચાલતી આવી છે.

ચાલુ સાલે વરસાદની તંગીથી કેવી સ્થિતિ ઊભી થઈ છે તે જરા તપાસીએ.

૧. કાઠિયાવાડની એકેએક નદી અને તળાવ પાણી વિનાનાં ખાલી થઈ ગયાં છે.

કાઠિયાવાડમાં ૨/૩ જેટલી જમીનમાં કૂવાઓ છે. તેમાં પણ પાણી ઊંડાં ઊતરી ગયાં છે. છપ્પનિયા જેવા ભયંકર દુષ્કાળમાં જે વાડીઓમાં બેત્રણ કોસ ચાલતા, તે વાડીઓમાં અર્ધો કોસનું પણ પાણી આ સાલ રહ્યું નથી.

કાઠિયાવાડનાં ઘણાં ગામડાંઓમાં માણસને પીવા પણ પાણી મળતું નથી, તો ઢોરને પાવા માટે તો ક્યાંથીજ મળે!

૪. ૬૦ ટકા બેનરો પોતાઈ ગયાં હોવાથી નીચેની નજિયાની જમીન દેખાવા લાગી છે. આવી પરિસ્થિતિ હવે જો ચાલુ રહેશે તો ભય છે કે, દસ વરસમાં કાઠિયાવાડ પ્રદેશ વેરાન અને ઉજ્જડ થઈ જશે. આવી પરિસ્થિતિ અટકાવવા અને કાઠિયાવાડ દેશ રેતીનું રણ

ન થાય તે માટે ગંભીર વિચાર કરી તે બાબતના ઉપાયો
તરતમાં પગલાં લેવાં જોઇએ.

દુનિયાના બીજા ભાગોમાં કાઠિયાવાડથી પણ ઓછો વરસા
છે એવા દેશો આવેલા છે. છતાં ત્યાંની ધરતી અત્યંત ફળદ્રુ
ખેતી સારામાં સારી થાય છે અને પાણી જોઇએ તેટલું ત્યાં મળી ર

મેં આવો પ્રદેશ અમેરિકામાં જોયો છે. અમેરિકામાં યુટા ન
સ્ટેટ છે. આ યુટા સ્ટેટમાં મોરમન નામના લોકો રહે છે. આ
સો વરસ પહેલાં મુંબઈ ઇલાકા જેવડા યુટા પ્રદેશમાં માત્ર એ
ઝાડ હતું, તે પ્રદેશમાં હાલ રહેતા મોરમન લોકોના વડવાઓ
અને સો વરસ સુધી સખત મહેનત કર્યા પછી આખા દેશને ન
વન જેવો બનાવી દીધો છે. "સૂકી ખેતી" નો સિદ્ધાંત આ પ્રદે
કેટલે સુધી અમલમાં મૂકે છે, તેનો હવે ખ્યાલ આપું છું.

૧. યુટામાં દરેક ખેડૂતનું મકાન એવું બનાવવામાં આવે
તે મકાનનાં નેવાંનું પાણી વરસાદ પડે, ત્યારે બધું એક ટાંકામાં
કરવામાં આવે છે. આવી રીતે ભેગા કરેલા પાણીમાંથી તે ખેડૂ
ઢોર આખું વરસ પાણી પી શકે તેટલું પાણી એક ઋતુમાં સાચવી રા

૨. યુટાનાં દરેક ખેતર ફરતા ત્રણ ત્રણ ફૂટ ઊંચા અને મજ
પાળા બાંધવામાં આવ્યા છે. જેથી જેટલું વરસાદનું પાણી ખેત
પડે તે તે ખેતરમાંજ સીઝે. ખેતરની જમીનનું એક પણ રજ
ધોવાણ થઈ નદી કે વોકળામાં જાયજ નહિ, તેમ દરેક ખેડૂત અ
રાખી પાળા બાંધે છે.

૩. જ્યાં જ્યાં મોટી નદીઓ છે, ત્યાં ત્યાં યોગ્ય જગ્યાએ
ઇરિગેશન તળાવો બાંધી વધારાનું પાણી તળાવોમાં ભેગું કરે
અને તે તળાવના પાણીમાંથી લાખો એકર જમીનને ઇરિગેશન
પાણી વાપરવા આપે છે.

૪. જે પ્રદેશમાં ઇરિગેશન નથી, ત્યાં બેથી ત્રણ હજાર
ઊંડા કૂવાઓ કરી તેમાંથી હવાનાં દબાણવાળાં યંત્રોથી પાણી
લઇ વાડીઓ બનાવી પુષ્કળ શાકભાજી ઉત્પન્ન કરે છે.

૫. યુટા દેશમાં એક મોટામાં મોટું ખારા પાણીનું સરો

છે. તે સરોવરને કાંઠે "સોલ્ટ લેઇક સિટી" નામનું યુટાની રાજધાનીનું મુખ્ય જેવડું શહેર આવેલું છે. આ શહેર વેરાન પ્રદેશમાં બાંધેલું છે, છતાં ત્યાં મેં સુંદરમાં સુંદર બગીચાઓ અને વાડીઓ જોઇ છે.

કાઠિયાવાડ દેશને વેરાન થતો અટકાવવા શું શું પગલાં લેવાં જોઇએ, તે વિષે કેટલીક સૂચનાઓ હું કરું છું.

૧. કાઠિયાવાડમાં ૮૦ ટકા જંગલો કપાઇ જવાથી વરસાદનું પ્રમાણ ૮૦ ટકા ઓછું થયું છે, માટે વરસાદ વધારવા જંગલો વધારવાં જોઇએ. જ્યાં જ્યાં જંગલો હોય તે કાપવાની સખત બંધી થવી જોઇએ અને જ્યાં જ્યાં વાવી શકાય તેવી ખરાબાની જમીનમાં ઓછા વરસાદે થાય તેવાં ઝાડો વવરાવવા જોઇએ યુટા, ઓસ્ટ્રેલિયા આદિ દેશો કે જ્યાં વરસાદ ઓછો પડે છે ત્યાં જે ઝાડો ઊગે છે, તેવાં ઝાડોનાં બી મંગાવી તેને વવરાવવાની કોશિશ સતત બધાં રાજ્યોએ કરવી જોઇએ. વૃક્ષારોપણ-દિન આખા કાઠિયાવાડમાં ઊજવવો જોઇએ. જેથી એકીસાથે એકજ દિવસે દશ લાખ માણસોએ ગામડે ગામડે અને શહેરે શહેરે એક ઝાડ દર વરસે વાવવું અને તે ઉછેરવું. દર વરસે દસ લાખ ઝાડ વવાય તો દસ વરસમાં એક કરોડ નવાં ઝાડ કાઠિયાવાડમાં ઉગાડાય અને કંઇ પણ ખરચ વિના દસ વરસમાં જંગલનું મોટું પ્રમાણ વિના મહેનતે થઇ જાય.

૨. કાઠિયાવાડમાં એક પણ એવી સપાટ જમ્યા નથી કે, એક હજાર એકર એક રાટે ખેડાણ હોય. ખેતરનું ધોવાણ ગામડે ગામડે થતું અટકાવવા કાઠિયાવાડના દરેક ખેતર ફરતા ત્રણ ત્રણ ફૂટ ઊંચા અને મજબૂત પાળા બધા ખેડૂતો બેત્રણ વરસમાંજ બાંધી લે, તેવી જાતની ગોઠવણ દરેક રાજ્યમાં થવી જોઇએ. ખેતીસુધારણાના આ પહેલા પગથિયા તરફ બિનકાળજી રહેશે, તો કાઠિયાવાડ દેશ ઉજ્જડ થઇ જશે. આ વાત બહુજ અગત્યની છે. માટે કાઠિયાવાડનો દરેક ખેડૂત દેશની આબાદીનો વિચાર મનમાં રાખી પોતાથી બને તેટલી મહેનત કરી બે વરસની અંદર પોતપોતાના ખેતર ફરતા મજબૂત પાળા બાંધી લે અને ખેતરનું ધોવાણ થતું તરતનાં અટકાવે.

૩. કાઠિયાવાડમાં આવેલ નાનામોટા રાજ્યોએ જેટ-જેટલી

નદીઓ, વોકળાઓ પોતાની હદમાં આવેલાં છે, તે બધાં બાંધી નદીઓનાં પાણી દરિયામાં જતાં અટકાવવાં જોઇએ. પાંચ વરસની આવી યોજનાઓ આખા કાઠિયાવાડનાં બધાં રાજ્યોએ કરી નાખવી જોઇએ. આવાં નવાં તળાવો નીચે દર્શાવેલ નદીઓ ઉપર બંધાય તો ઘણો ફાયદો થાય. (૧) ભાદર નદી, (૨) આજી નદી, (૩) વતું નદી, (૪) હિરણ્ નદી, (૫) શેત્રુંજી નદી, (૬) સાની નદી, (૭) સરસોઈ નદી, (૮) ઊંટ નદી, (૯) ડોંડી નદી ને (૧૦) મચ્છુ નદી.

ઉપર પ્રમાણે દસ મોટાં તળાવો પાંચ વરસની અંદર બંધાઈ જવાં જોઇએ.

૪. જે ખેડૂતો વાડી ઉપર નવાં મકાન બાંધે ત્યાં મકાન પાસે પાકાં ટાંકાં બાંધવાની યોજના બને તો દરેક સારી સ્થિતિવાળા ખેડૂતોએ કરવી જોઇએ.

૫. કાઠિયાવાડમાં જેટલા ઇજનેરો રહે છે, તેઓએ કાઠિયાવાડના દરેક ગામના પાણીની નિકાશનો એન્જિનિયરિંગ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરી ગામે ગામના નકશાઓ તૈયાર કરાવી ઘરનું પાણી ઘર નજીક બાંધેલા ટાંકામાં ભેળું થાય, ખેતરનું પાણી ખેતરમાં જ સીઝે, ગામની સીમનું પાણી ગામની સીમના નીચેના ભાગમાં નાનકડું તળાવ બાંધી તેમાં ભેળું થાય અને મોટી નદીઓનાં પાણી મોટાં તળાવોમાં જમા થાય, એવી યોજનાઓ અધિકારીઓએ સતત કરવી જોઇએ.

જામનગર રાજ્યમાં સિંહણ નદી બાંધવાની મહાન યોજના થોડા વખતમાં અમલમાં મૂકવાની છે, તે ખરેખર સ્તુત્ય છે.

કાઠિયાવાડ પ્રદેશમાં જેટલો વરસાદ પડે છે અને તે વરસાદનું પાણી નદીઓનાં પૂરમાં નકામું દરિયામાં જવાને બદલે એ બધાં પાણીનો જુદાં જુદાં જંગી તળાવોમાં સંગ્રહ થાય, તો કાઠિયાવાડ ...ને માટે દુષ્કાળની ભીતિમાંથી દૂર થાય.

...ઠિયાવાડમાં જામનગર, ધ્રાંગધ્રા અને જૂનાગઢ રાજ્ય સિવાય ...િંગ કરવાના પ્રયોગો કોઇ પણ સ્થળે થયા નથી. ... પ્રયોગો થયા છે, ત્યાં પણ આવા ઊંડા કૂવા-

એનાં બોરિંગનાં પાણી ખેડૂતોની જમીનમાં પીત કરવા માટે આપવામાં આવતું નથી. કાઠિયાવાડમાં ટ્રેપરોકની રચના એવી છે કે તેનાં પડો વચ્ચે જેવી રીતે નદીઓનાં વહેણ પૃથ્વીની સપાટી ઉપર વહે છે, તેવાજ પાણીના ઝરા કાઠિયાવાડના ભૂગર્ભમાં અહોનિશ વહ્યા કરે છે; પરંતુ આવા ઊંડા કૂવાઓનું પ્રમાણ કાઠિયાવાડમાં બહુજ થોડું છે. જે પ્રદેશમાં વરસાદનાં પાણી ઉપરજ લાખો માણસોનું જીવન ટકી રહેલું છે, ત્યાં તો ખાસ ઊંડા કૂવાઓ હજારોની સંખ્યામાં થવા જોઈએ. કારણ કે વરસાદ દર વરસે આવશેજ એવી કોઈને ખાતરી નથી. ટ્રેપરોકમાં ઊંડા કૂવા ઉતારવા માટે બે લાખ રૂપિયાની મશિનરી અમેરિકામાં મળે છે. કેલિફોર્નિયામાં જેટ–જેટલા કૂવાઓ છે, તે બધા બે હજાર ફૂટથી વધુ ઊંડા છે ને ત્યાં બધા ખેડૂતો આવા કૂવાઓ ઉપર હવા–દબાણનું યંત્ર મૂકી મેલને પાણી પાય છે. જો અમેરિકામાં એમ થઈ શકે તો કાઠિયાવાડમાં કેમ ન થઈ શકે? ધારો કે ટ્રેપરોકની ઊંડાઈ સુધી પૂરતું પાણી ન નીકળે, તો ચાર હજાર ફૂટ સુધી પણ ડ્રીલ ઊંડે જઈ શકે છે. આવા પ્રયોગો દરેકેદરેક મોટા રાજ્યે તરતમાં શરૂ કરી દેવા જોઈએ.

૭. આખા કાઠિયાવાડમાં વરસમાં બે દિવસ ઊજવવા.

(૧) વૃક્ષારોપણ–દિન.

(૨) પાળા–દિન.

આ દિવસે ગરીબથી માંડી તવંગર ને રાજાથી તે રંક સુધી બધાએ વૃક્ષો રોપવાં અને પાળા બાંધવા.

નવાનગર રાજ્યમાં પાળા બાંધવાનું સ્તુત્ય કામ રજપૂત સમાજ તરફથી ઉપાડવામાં આવ્યું છે, તેમાં મોટું રહસ્ય રહેલું છે. ઘણાં સજ્જનો આવા કાર્યની મશ્કરી કરે છે, પણ તેની કિંમત સમય આવ્યે જણાશે.

આખા મુંબઈ ઇલાકામાં ખેતીની કૉલેજ માત્ર પુનામાં એક રહેલ છે. કાઠિયાવાડ જેવા ખેતીપ્રધાન દેશમાં એક પણ ખેતી-કૉલેજ નથી, એ ખરેખર દિલગીરીની વાત છે. કાઠિયાવાડની ૮૦

ટકા વસ્તી ખેતી ઉપર નિર્વાહ કરે છે. તે છતાં ખેતી સુધારવાના
સંગીન ઇલાજો કોઈ સ્થળે લેવાતા નથી. રાજ્યના ઘણા અમલદારો
ખેતીસુધારણા તરફ ઘૃણાથી જુએ છે. પુનામાં માત્ર મેટ્રિક થયા
પછી વિદ્યાર્થી દાખલ થઇ શકે છે.
અવી કોલેજ કાઠિયાવાડ દેશ માટે નકામી છે. આદર્શ ખેતી-
શાળા એવી હોવી જોઇએ કે જ્યાં ખેડૂતોના દીકરાઓને ગુજરાતી
ભાષામાં ખેતીવિજ્ઞાન પદ્ધતિસર શીખવવામાં આવે. કાઠિયાવાડના
ચારે પ્રાંતમાં એક આવી શાળા સ્થાપવી ખાસ જરૂરની છે. ખેતી
શાળા સ્થાપવામાં દર વરસે રૂપિયા પાંચ હજાર જેટલુંજ રાજ્યં
ખચર ભોગવવું પડે; તે છતાં આ દિશામાં કોઇએ લક્ષ આપ્યું ન
એ ખરેખર ખેદની વાત છે.
છેવટમાં ખેતી દૃષ્ટિએ કાઠિયાવાડ પ્રદેશમાં નાના નાનાં
સુધારાઓ વગર ખર્ચે શકે થઇ તેમ છે; પરંતુ તે બધું ત્ય
ઉપયોગી થઇ પડે કે જ્યારે કાઠિયાવાડમાં જંગલો વધે અને
ખેતરે પાળા બંધાય.
તેમજ જે ઉપાયો આ લેખમાં સૂચવ્યા છે, તે તરફ દુર્લક્ષ
વામાં આવશે તો લેખને મથાળે મેં જે પ્રશ્નાર્થ ચિહ્ન મૂક
તે ચેકી નાખી મારે લખવુંજ પડશે કે, " કાઠિયાવાડની ફળ
નજીકના ભવિષ્યમાં રેતીનું રણ બનશે. "
પ્રભુ તે સમય ન દેખાડે.
(' મુંબઇ સમાચાર ' ના એક અ

૧૫૨–मन ए शुं छे?

તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મની દૃષ્ટિએ મનનું પૃથ
મેસ્મેરિઝમ અને હિપ્નોટિઝમમાં રોગીને બેહોશ
કૃત્રિમ નિદ્રાવસ્થામાં લાવીને તેને વારંવાર સૂચના કરવ
એના રજ્જુભાગને હાથમાં લઈ હાથને ખંખેરી તે દ્રવ્ય
છે. તે પછી હાથ ધોઇને હાથમાં શુદ્ધ પ્રાણશક્તિ

તેના શરીરમાં પ્રવેશ કરાવે છે. પરંતુ આધુનિક ડૉક્ટરો જે પ્રસિદ્ધ માનસશાસ્ત્રીઓ છે, તેઓ આ સિદ્ધાંતને માનતા નથી. મેસ્મેરિઝમ અને હિપ્નોટિઝમના પ્રયોગોને સુશિક્ષિત વર્ગ માનતો નથી; કારણ કે આ પ્રયોગ બધા લોકો ઉપર સફળતાપૂર્વક થઈ શકતો નથી. અર્થાત્ બધા લોકોને તેમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ નિદ્રિત અવસ્થામાં નાખી શકાતા નથી. આજકાલ રોગનિવારણમાં માનસચિકિત્સાશાસ્ત્રને પ્રધાનસ્થાન આપવામાં આવે છે. રોગી નિદ્રિત અવસ્થામાં હોય, અથવા ન હોય, તેની કંઇ બહુ જરૂર નથી. માનસચિકિત્સાનો સિદ્ધાંત છે કે, જો તમારા શરીરમાં કાંઇ પીડા અથવા વેદના થતી હોય તો મનને તે સ્થાન પર પાંચદશ મિનિટ એકાગ્ર કરો; કહો કે, " પીડા દૂર થઈ જાઓ, પીડા દૂર થઈ જાઓ, " તો ખરેખર થોડાજ વખતમાં આરામ થયાનું જણાઈ આવશે અને બધું દુઃખ-દર્દ નાશ પામશે. એકાગ્રતાદ્વારાજ પોતાના અને બીજાના રોગને દૂર કરી શકાય છે. માનસચિકિત્સાનું બધું રહસ્ય એકાગ્રતામાંજ રહેલું છે. જે પ્રમાણે સૂર્યનારાયણનાં છુટાંછવાયાં કિરણ અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી શકતાં નથી, પણ જ્યારે તે અગ્નિની શીશી (લેન્સ) કે દર્પણદ્વારા એકઠાં કરવામાં આવે છે કે તરત અગ્નિ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. ચંચલ મન અને અસ્થિરતામાં કાંઇ શક્તિ નથી. જ્યારે ચંચલ મન સ્થિર થઇ જાય છે, ત્યારે તે પોતાનું અદ્ભુત સામર્થ્ય બતાવી દે છે. બધી શક્તિઓ કરતાં તેની અગાધ શક્તિ છે.

શાસ્ત્રોનું કથન છે કે, મનની કલ્પના થકીજ આ સૃષ્ટિની રચના થઈ છે. શરીરના પ્રત્યેક અવયવના અણુ અણુમાં મન વ્યાપી રહેલું છે, મનનું આધિપત્ય બધા ઉપર છે. રોગ ઉપર પણ મનની સંપૂર્ણ સત્તા છે, એટલા માટે મન શું છે, મન-કોને કહે છે, એ જાણવાની ખાસ જરૂર છે. મનઃશક્તિના જાણનારા અનુભવીઓનું કહેવું છે કે, મનજ શરીરનું રક્ષણ કરે છે, તેમ મનજ શરીરનો નાશ કરે છે, મનજ જિવાડે છે ને મનજ મારે છે. રોગ પણ મનનાં છે. રોગનું કારણ પણ મનજ છે. મનમાંજ સારા કરવાની શક્તિ છે. શરીરરચનાના, રોગના અને શરીરને સ્વસ્થ રાખવાના મન શું શું વિચ-

...ણ કામ કરે છે, તેજ શોધ અને અન્વેષણ આધુનિક પાશ્ચાત્ય ડોક્ટરો અને સુપ્રસિદ્ધ માનસશાસ્ત્રીઓ બહુ આનંદથી કરી રહ્યા છે.

મન શું છે?

મન એ શું છે અને તે શાનું બનેલું છે, તેની વ્યાખ્યા વિદ્વાન લોક જુદી જુદી રીતે કરે છે. ડોક્ટર મોડરલે મનનો અર્થ એવો બતાવે છે કે, મન-વિચાર-શક્તિ-ભાવના, ઇચ્છા અને બીજી સંકલ્પ-શક્તિનું તત્ત્વ છે. મનનો ગૂઢાર્થ જાણવા માટે વિચારશક્તિનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ.

મનનું સ્થાન

શરીરમાં મનનું સ્થાન ક્યાં છે એ જાણવું બહુ આવશ્યક છે. સાધારણ રીતે મનનું સ્થાન મસ્તિષ્ક (માથું) માનવામાં આવે છે. કોઈ માનસશાસ્ત્રીઓનો મત તેનાથી જુદો પણ છે. તેમનું કહેવું છે કે, મનનું સ્થાન મસ્તક નથી પણ, મન બધા શરીરના અણુ અણુમાં વ્યાપ્ત છે. માનસશાસ્ત્રી અલબર્ટનો મત એવો છે કે મસ્તક કેવળ તર્ક-શક્તિ અથવા બુદ્ધિનું સ્થાન છે. મન-શક્તિ-પ્રેરણા-બુદ્ધિ આદિ શક્તિઓ આ ઠેકાણે નથી. ડોક્ટર મોડરલેનું કહેવું છે કે, સ્મરણ-શક્તિ મસ્તકમાંજ નથી રહેતી પણ નાડીચક્રોમાં પણ રહે છે. તેનું એવું કારણ છે કે, શરીરના બધા અવયવો પોતાનું દૈનિક કાર્ય પોતાની આદતોના કારણેથીજ કરે છે. ડોક્ટર હેમન્ડનું કહેવું છે કે, પ્રેરણાશક્તિનો મસ્તક સાથે કંઈ સંબંધ નથી. ઘણાં જાનવરો મનુષ્યોની અપેક્ષાનાં કાંઈ કાર્ય પોતાની પ્રેરણાશક્તિ કરતાં વધા... ચતુરાઇથી કરે છે. તેમનું મસ્તક અપૂર્ણ છે અને કેટલાંકમાં ... મગજ હોતું પણ નથી. પ્રોફેસર એન્જેલોનો એવો મત છે કે, ... માણસ ઊંઘમાં હોય છે ત્યારે તેનું મસ્તક શાંત રહે છે અને ... ચક જ્યાંસુધી માણસ છે ત્યાંસુધી શરીરનું રક્ષણ કરે છે. શ... શાસ્ત્રીઓનું કહેવું છે કે, જાનવરોમાંથી ભેજું (મસ્તકનો અ... ભાગ) કાઢી લેતાં પણ એ પોતાનાં બધાં કામ બહુ આસ... કરી શકે છે. કબુતરા આદિ જાનવરોનાં ભેજાં કાઢી લઇને જો... માલમ પડ્યું છે કે, તેઓ પોતાનાં ભેજાં વિના પણ કામ ક...

છે. તેથી તેમનામાં મનઃશક્તિ દેખાઈ આવે છે.

આ ઉપરથી ઘણા જણનો એવો મત છે કે, મનનું ઠેકાણું મસ્તક નથી. મસ્તક વિના પણ માનસિક કાર્ય થઇ શકે છે. મન કોઇ પણ પદાર્થથી દેખી શકાતું નથી, પણ પદાર્થદ્વારા વ્યક્ત થાય છે. મનુષ્યના શરીરના પ્રત્યેક અણુ અણુમાં મન રહેલું છે. એટલુંજ નહિ પણ જગતની બધી વસ્તુઓમાં મન હાજર છે. એટલે કે તે આખા જગતમાં વ્યાપેલું છે, અર્થાત્ એ સર્વવ્યાપક છે. સંસારમાં જે ચમત્કાર દેખાય છે, તે બધા મનનાજ છે. મન સચરાચર ઓતપ્રોત થયેલું છે એ ચૈતન્યની શક્તિ છે. એ શક્તિ વીજળીની શક્તિથી પણ સૂક્ષ્મ છે. વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે, ચૈતન્યશક્તિના એક પરમાણુમાં ૨,૪૨,૨૫ મણ વજન ઉઠાવવાની શક્તિ છે.

માણસનું મન બે પ્રકારનું છે. એક પ્રકટ મન અને બીજું ગુપ્ત મન. પ્રગટ મનનેજ બાહ્ય મન, ચેતન મન અને જાગ્રત મન પણ કહે છે. ગુપ્ત મનને આંતર મન, અચેતન મન અને પ્રસુપ્ત મનથી પણ લોકો ઓળખે છે. અંગ્રેજીમાં પ્રકટ મનને આત્મલક્ષી કહે છે અને ગુપ્ત મનને પરલક્ષી કહે છે, એવો આધુનિક માનસશાસ્ત્રીઓનો મત છે. પ્રાચીનકાળના શાસ્ત્રીઓ ભાન અથવા ચેતનાનેજ મન માનતા હતા અને તેમનો એવો નિર્ણય હતો કે, ભાન વગરનું જે કામ થાય છે તેનો સંબંધ મગજ સાથે રહેલો છે.

આપણે ખાઇએ છીએ, પાણી પીએ છીએ, કામ અને જીવન-વ્યવહાર પણ કરીએ છીએ, તેનું જ્ઞાન આપણને છે. આપણે જે ભોજન જમીએ છીએ તે પેટમાં જાય છે. જઠરાગ્નિ તેને પચાવે છે, ત્યાંથી આંતરડાંમાં તેનો રસ થાય છે, પછી લોહી અને માંસ થાય છે. આ બધી ક્રિયા કઈ રીતે થાય છે, તેનું જ્ઞાન માણસને હોતું નથી. લોહી ઉત્પન્ન થઇને શરીરના દરેક પરમાણુને પુષ્ટ કરે છે અને શરીરમાં બળ પૂરે છે. શરીરનો દરેક અવયવ પોતાનો પોષક રક્તસંચારમાંથી લઇ પોતાની શક્તિ કાયમ રાખે છે. શરીરની વૃદ્ધિ, પુષ્ટિ કે નાશ સ્વાભાવિક રીતે થયા જ કરે છે, પછી આપણને તેનું જ્ઞાન હોય અથવા ન હોય, પ્રત્યેક અવયવ નિયમિત રીતે પોતાનાં

કાર્ય કર્યે જાય છે. તેની ઉપર આપણી ઇચ્છાશક્તિ ચાલી શકતી નથી.

આપણું હૃદય રાતદિવસ ધડકતું રહે છે, તેની ઉપર મનઃશક્તિનો અધિકાર ચાલતો નથી. આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે તે બંધ કે ચાલી શકતું નથી. લોહી આખા શરીરમાં ફરતું રહે છે, કાળજું શરીરમાંથી ઝેર ચૂસી લે છે. પેટ ખોરાકને પચાવે છે, ફેફસાં શ્વાસક્રિયા કર્યે જાય છે, હાડકાં લોહીમાંથી ચૂનાનું સત્ત્વ ખેંચી લે છે. આપણે કોઈ પણ રોગ ઉપર દવા લઈએ છીએ તે જો કાળજાની દવા હોય તો કાળજું તેને ખેંચી લે છે. હૃદયની હોય તો હૃદય તેને ખેંચી લે છે. શરીરના કોઈ ભાગ ઉપર જખમ થયો હોય, તો તે ભાગ પોતાની મેળે ધીમે ધીમે સાજો થતો જાય છે. હાડકું ભાંગી ગયું હોય તો તે ઘણે દિવસે પોતાની મેળે સંધાઈ જાય છે. હાથ-પગના નખ લેવડાવ્યા પછી ફરી પોતાની મેળે વધે છે.

આ ઉપરથી એવું જણાય છે કે, પ્રત્યેક અવયવમાં સ્વતઃ બુદ્ધિબળ અથવા મનઃશક્તિ છે અને તે મનઃશક્તિ આપણી પ્રકટ મનઃશક્તિથી જુદી છે. શરીરરચનાના સૂક્ષ્મ અભ્યાસથી એવું જણાય છે કે, ચેતન મનઃશક્તિ સિવાય બીજી ગુપ્ત મનઃશક્તિ પણ છે, જે આપણા જાણવામાં ન આવે તે પ્રમાણે શરીરનું રક્ષણ કરે છે. તેમ પ્રત્યેક અવયવ ઉપર પોતાનો અધિકાર ચલાવે છે. આ શક્તિ ગુપ્ત મનને આધીન છે. આ ગુપ્ત મન શરીરનું રક્ષણ કરવા માટે સદા તત્પર રહે છે. જ્યારે શરીરમાં ખરાબ જંતુ ઉત્પન્ન થાય છે, તે વખતે શરીરના અણુ અણુ ભેગા થઈ તેની સાથે લડાઈ કરી તેનો નાશ કરે છે. શરીરમાં શરદી, ગરમી પણ શરીરની હાજત પ્રમાણે વધે ઘટે છે. જ્યારે શરીરમાં ઝેરી તત્ત્વો વિશેષ પેદા થવા માંડે છે, તે વખતે તેને બહાર કાઢી નાખવા માટે બહુ ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે. આ ગરમીને આપણે તાવ કહીએ છીએ. જ્યારે પાચનશક્તિમાં કોઈ વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે ઊલટી અને દસ્ત થવા માંડે છે અને તેનાથી થયેલો વિકાર બહાર નીકળી જાય છે. જો ફેફસાંમાં કાંઈ વિકાર થાય અથવા જાળા એટલા થઈ ગયા હોય તો ઉધરસ-ખાંસી થઈ ફેફસાંમાંથી તે બહાર નીકળી જાય છે. નાકમાં

કાંઈ ચાલ્યું ગયું હોય તો છીંકો આવીને બહાર નીકળી જાય છે. શરીરના જ્ઞાનતંતુ જ્યારે થાકી જાય છે, ત્યારે ગાઢ નિદ્રા આવી જ્ઞાનતંતુઓને વિશ્રામ મળે છે. શરીરમાં દુઃખ, દર્દ અને રોગથી રક્ષણ કરવા માટે તેમાં સ્વાભાવિક રીતે શક્તિ રહેલી છે, જે ગુપ્ત મન છે. તેજ આ બધી ક્રિયા કરે છે.

પ્રાચીનકાળના માનસશાસ્ત્રી અને શરીરશાસ્ત્રીઓનો એવો મત હતો કે; શરીરની ટેવ અથવા આદતથી તેની અંદર બેભાનથી બધું કામ થતું હતું. પણ પ્રૉફેસર ફ્રેડરિક મેયરે હિપ્નોટિઝમ કરવાથી માલૂમ પડયું કે, મૃગી હિસ્ટીરિયા, મૂર્છા અને ભરનિદ્રામાં ચાલનારા માણસોનું બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કર્યું અને વીસ વરસ સુધી તેનું અધ્યયન કરી નક્કી કર્યું કે, આપણી પ્રકટ મનઃશક્તિથી બીજી ગુપ્ત મનઃશક્તિ પણ છે અને તેનામાં વળી બીજી મહાન ગુપ્ત શક્તિઓ રહેલી છે. આ શક્તિ મેસ્મેરિઝમથી સચેત થયેલા પુરુષોમાં, સમાધિસ્થ થયેલા ધ્યાનીઓમાં, નિદ્રાવશ થયેલા લોકોમાં, કવિઓમાં અને તત્ત્વવેત્તાઓમાં પોતાનો અદ્ભુત ચમત્કાર દેખાડે છે. કેટલાક શોધકો પોતાના વિચારો ને વિચારોમાં આ પ્રમાણે સમાધિસ્થ થઈ જાય છે. તેમને પોતાના દેહનું પણ ભાન રહેતું નથી અને ગુપ્ત મનની મદદથી મનુષ્યજાતિના કલ્યાણ માટે મહાન શોધો કરે છે. નિદ્રાવશ થયેલો માણસ (જેને અંગ્રેજીમાં સોમ્નેંબુલિસ્ટિક કહે છે તે) ભરનિદ્રામાંથી એકદમ ઊઠી ઊભો થઇ જાય છે, લખે છે, કૂંચી લઈ તાળું ઉઘાડે છે, બારણું ઉઘાડે છે, રસ્તામાં ચાલે છે, અને પોતાની સામે કોઇ માણસ કે ઢોર આવે તો તેનાથી ખસી જાય છે. આ બધાં કામ તે બંધ આંખોથી કરે છે. જ્યારે તે ઊંઘમાંથી જાગીને ઊઠે છે, ત્યારે તેણે ઊંઘમાં કાંઈ કર્યું હોય તે તેને યાદ હોતું નથી. જ્યારે કોઈ માણસ ઉપર હિપ્નોટિઝમનો પ્રયોગ કરી તેને બેભાન બનાવવામાં આવે છે, તે વખતે તેનું ગુપ્ત મન જાગ્રત રહે છે ને જ્યારે તે શુદ્ધિમાં આવે છે, ને વખતે તેને કોઇ પણ વાત યાદ રહેતી નથી.

આ બધા દાખલાથી પ્રૉફેસરે એવું સિદ્ધ કર્યું છે કે, મનના બે સ્વરૂપ છે. જાગ્રતી જે કાંઈ કામ થાય છે તે પ્રકટ મનથી થાય

છે અને શરીરમાં, નિદ્રામાં, મેસ્મેરિઝ્મમાં, સમાધિમાં, હિસ્ટીરિયામાં અને ભૂતપ્રવેશમાં, ગુપ્ત મન જાગૃત થઈ પોતાનું કામ કર્યે જાય છે અને પ્રકટ મન વિચાર કરવામાં, તેમ નિરીક્ષણ કરવામાં રોકાયેલું રહે છે અને શુદ્ધિમાં જેટલાં કામ થાય છે તે બધાં તે કરાવે છે અને ભાન ચાલ્યું જાય છે તો આ મન પણ ત્યાંથી ચાલ્યું જાય છે.

૧. શરીરના પ્રત્યેક અવયવમાં, અણુઅણુમાં મન વ્યાપ્ત છે. ગુપ્ત મન શરીરનો બધો વ્યાપાર ચલાવે છે. શરીરની રચના, પોષણ, બુદ્ધિ અને સંગઠન નિયમિત રીતે ગુપ્ત મનના હુકમ પ્રમાણેજ થાય છે. રોગોનો નાશ કરી શરીરને નીરોગી કરવાની પણ તેનામાં શક્તિ રહેલી છે.

૨. ગુપ્ત મન રાત-દહાડો સ્વતંત્રતાથી પોતાનું કામ કર્યે જાય છે. આપણી આસપાસ જે કાંઈ કામ થઈ રહ્યું છે, તે બધાનો તે હિસાબ રાખે છે. તેના ભંડારમાં સંપૂર્ણ સ્મરણશક્તિ રહેલી છે. બધા અનુભવોનો સંગ્રહ કરી પોતાના ભંડારમાં જમા રાખે છે અને બધા સ્નાયુઓ પર તેનો અધિકાર છે.

૩. પ્રકટ મન ગુપ્ત મનની પાસે પોતાની ઇચ્છાનુકૂળ કામો કરાવી શકે છે. જ્યારે શરીરમાં કોઇ કામ વ્યવસ્થિત રીતે ના હોય તો પ્રકટ મન તેને જે કાંઇ હુકમ કરે તે પ્રમાણે તે તરત કરી દે છે અને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે છે.

૪. શરીરના જે અવયવમાં અથવા શરીરના કોઇ ભાગમાં રોગ થયો હોય, તો તે અવયવના મનને અથવા તે ભાગના મનને સૂચના આપો કે રોગ દૂર કરી દે. આથી અવશ્ય તે સ્વીકાર કરી લે છે અને તમારી આજ્ઞાનુસાર વ્યાધિને દૂર કરી દે છે.

૫. આપણા પોતાના ગુપ્ત મનને સૂચના આપવાથી પણ વ્યાધિ, રોગ, દુર્વ્યસન અને દુર્ગુણ વગેરેને તે દૂર કરી દે છે. આ પ્રકારે બીજા માણસના ગુપ્ત મનને સૂચના આપવાથી તેના રોગ વગેરે પણ નાશ પામે છે.

૬. જે માણસ ઉપર માનસચિકિત્સાનો પ્રયોગ કરવાનો હોય,

તે માણસ આપણી પાસે હોય અથવા દૂર હોય (સ્થળ વગેરે માટે કંઇ જોવાનું નથી, તેમ તેને આ વાતની ખબર હોય અથવા ન હોય) તેના આવા રોગ, દુર્ગુણ અને દુર્વ્યસન આદિ બધું દૂર કરવા માટે પણ સફળતાપૂર્વક પ્રયોગક્રિયા કરવામાં આવે છે.

૭. પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી વારંવાર ગુપ્ત મનને આપણી ઇચ્છા પ્રકટ કરવી જોઇએ. એક વાર સૂચના આપવાથી કાંઇ કામ થતું નથી. કોઈ રોગ માટે બેચાર વાર સૂચના આપવાથી તે મટી જાય છે અને કોઈ રોગો પંદર મિનિટ કે અર્ધા કલાકમાં નાશ પામે છે. કોઇ રોગ કે દુર્ગુણને દૂર કરવા માટે એક અઠવાડિયું, એક મહિનો ને બે મહિના પણ લાગે છે. આપણું પોતાનું ગુપ્ત મન આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે જરૂર રોગનો નાશ કરી દે છે.

૮. જ્યારે પ્રકટ મન પોતાનો કારભાર બરોબર કરતું નથી, તે વખત ગુપ્ત મન જાગ્રત થઇને પોતાનો ચમત્કાર દેખાડી આપે છે. ગુપ્ત મન ઉપર સૂચનાશક્તિ અને કલ્પનાશક્તિથી અધિકાર પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. ગુપ્ત મન કલ્પનાશક્તિને આધીન છે. આપણે તેને જેવી સૂચના આપીશું તેવુંજ તે કરી દેખાડશે.

૯. માનસશાસ્ત્રના પ્રયોગ કરનારને એ યાદ રાખવાનું આવશ્યક છે કે, મનમાં બધી જાતનું બળ અને અમોઘ સામર્થ્ય છે. મનનું સર્વ સ્થળે ને બધાંની ઉપર સામ્રાજ્ય છે, એટલા માટે વાસિષ્ઠસારમાં પણ કહેલું છે કેઃ—

मनो हि जगतां कर्ता मनो हि पुरुषः स्मृतः ।
मनः कृतं कृतं लोके न शरीर कृते कृतम् ॥

અર્થાત્ ત્રિલોકને ઉત્પન્ન કરનારું મનજ છે અને પુરુષ પણ મનજ કહેવાય છે. લોકમાં મનનું કરેલું તેજ કરેલું છે; શરીરનું કરેલું તે કરેલું નથી.

મહાત્માઓનો સિદ્ધાંત છે કેઃ—

मन एव मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयोः ।

મનજ માણસને બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. વળી જગત કોણે જીત્યું તેના ઉત્તરમાં કહે છે કેઃ—

जितं जगत् केन मनो हि येन।

જેણે પોતાનું મન જીત્યું તેણે જગત જીત્યું.

(મણિરત્નમાળા-શ્લોક. ૧૧)

પ્રહ્લાદજીએ હિરણ્યકશિપુને કહ્યું છે કે, જો તમારું એક મનજ તમે જીતો તો ખરા બળિયા અને મન ના જિતાય તો મહાકાયર છો.

कस्यास्ति नाशे मनसो हि मोक्षः।

કોનો નાશ થવાથી મોક્ષ થાય છે તો કહે છે કે, મનનો નાશ થવાથી મોક્ષ થાય છે. (મણિરત્નમાળા-શ્લો. ૨૩)

મનનું સ્વરૂપઃ—

अयं सोहमिदं तन्मे एतावन्मात्रकं मनः।

આ તે હું, તથા આ અને તે મારું એમ થવું એટલુંજ મનનું સ્વરૂપ છે, એટલા માટે મનને નિર્મળ રાખવું.

મનમાં રોગોને દૂર કરવાની પણ શક્તિ છે. વારંવાર વિચારોનું મનન અને દૃઢતાપૂર્વક બોલેલાં વાક્યો વડે કરેલા નિશ્ચયથી તેનામાં બળની વૃદ્ધિ થાય છે અને તે દૃઢ થતું જાય છે. સૂતી વખતે જો તમે એ વાક્યો ઉપર વારંવાર પૂર્ણ દૃઢ શ્રદ્ધાથી વિચાર કરશો, તો થોડાજ દહાડાના અભ્યાસથી તમારો નિશ્ચય દૃઢ થઈ જશે.

૧૦. આપણા શરીરના આરોગ્યનું રક્ષણ, આપણું ગુપ્ત મન સ્વાભાવિક રીતે ઉત્તમ પ્રકારથી કરે છે. તેને માટે આપણે બીજું કાંઈ કરવું પડતું નથી. આપણું એટલુંજ કર્તવ્ય છે કે, આપણા શરીરમાં કોઇ વ્યાધિ માલૂમ પડી આવે કે તરતાતરત ગુપ્ત મન અને શરીરના અણુ અણુનાં બીજાં અસંખ્ય મનને વારંવાર એવી સૂચના આપવી કે, તમે તમારાં કર્તવ્યકર્મમાં બરોબર ચિત્ત રાખો, વારંવાર તેને આજ્ઞા આપીને તેને પોતાનું કાર્ય ઠીક ઠીક કરવા માટે કહેવું એજ માનસચિકિત્સાશાસ્ત્રનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે.

('મુંબઇ સમાચાર'ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

१५३–पुनर्जन्मना पुरावा

(લેખકઃ–એક જ્યોતિષી)

બેહજાર વર્ષો પૂર્વે મેં તારું ખૂન કરી નાખ્યું હતું

મનુષ્યની સ્મૃતિ ઘણી નિર્બળ છે. પાંચદશ વર્ષ ઉપર બનેલા સૂક્ષ્મપ્રસંગો ભાગ્યેજ યાદ રહી શકે છે. શૈશવ સમયનો ઇતિહાસ સહુ કોઇ ભૂલી જાય છે. "હું ૭ માસનો કે એક વર્ષનો બાળક હતો અને આવા પ્રકારનું જીવન ગાળતો" એમ કોણ કહી શકે છે? બાલ્યાવસ્થામાં મૃત થયેલાં માતા–પિતા ને અન્ય સ્નેહીઓનું મુખસ્મરણ ભૂંસાઇ જાય છે.

માનવસ્મૃતિ આટલી નિર્બળ હોવા છતાં પણ કોઇક અજાણ્યા પ્રદેશમાં જતા અથવા અપરિચિત સ્થાન કે મકાનની મુલાકાત લેતાં આપણને ઘણી વાર ઊંડે ઊંડે લાગે છે કે, આ સ્થળ તદ્દન અપરિચિત નથી. કોઇક વખતે આપણે જોયું હોય એમ મનમાં લાગ્યા કરે છે. આવી લાગણીને માટે કાંઇ પણ કારણ આપી શકાતું નથી.

અસાધારણ કૌશલ્ય

કેટલાક બાળકો છેક લઘુ વયથીજ અમુક વિષયમાં અસાધારણ કૌશલ્ય બતાવે છે. ગણિત જેવા ગહન વિષયમાં કેટલાક બાળકો અદ્દભુત પ્રગતિ કરી શકે છે. કોઇ સંસ્કૃતમાં તો કોઇ અન્ય ભાષાઓમાં અસામાન્ય ત્વરાથી અભ્યાસ કરી શકે છે. સામાન્ય બુદ્ધિવાળા બાળકોને અથવા તો મોટી વયના મનુષ્યોને શીખતા જેમાં વર્ષો લાગે તે ઉપર્યુક્ત અસાધારણ કૌશલ્યવાળાં બાળકો અલ્પ સમયમાંજ મહજ કરી શકે છે.

જન્મથીજ કેટલાંક બાળકોમાં કેટલાક આગળ પડતા ગુણો જોવામાં આવે છે. પાંચસાત વર્ષની વયમાંજ યુદ્ધ અથવા તો વ્યપાર કે અન્ય સાહસિક પ્રવૃત્તિઓ પ્રત્યેનો તેનો સ્વાભાવિક પક્ષપાત બાળક તેના વર્તનથી જણાવી આપે છે. મહાન યોદ્ધાઓ, વિજેતાઓ, વિદ્વાનો, સાક્ષરો, કવિઓ અને કલાકારોની બાલ્યાવસ્થા-

માંથીજ તેમના કેટલાક ગુણો સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે, એ વાત તો ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે.

આ ઉપરાંત કેટલીક વિચિત્રતાઓ જન્મની સાથેજ ઉતરી આવે છે. અમુક માણસને જોતાંજ આપણે કાંઇ પણ ખાસ કારણ સિવાય તેના તરફ કોઈ શુભ આકર્ષણોથી ખેંચાઇએ છીએ એજ પ્રમાણે કેટલાક તરફ કોઇ પણ દેખીતા કારણ વિના તિરસ્કાર અને અનાદરની લાગણી ઉદ્દભવે છે.

પૂર્વજીવન

આ સઘળાં દષ્ટાંતો પરથી ઘણાક વિદ્વાનો એમ માને છે કે, પ્રત્યેક મનુષ્યનું પૂર્વજીવન હોવાનો સંભવ છે અને તેમ હોય તોજ ઉપર જણાવેલી સઘળી વિચિત્રતાઓ સકારણ શક્ય બની જાય છે.

પૂર્વ અને પૂર્વજન્મના સિદ્ધાંતમાં આર્ય પ્રજા તો અનાદિકાળથી માન્યતા ધરાવે છે. એજ પ્રમાણે બૌદ્ધમતના સઘળા માનવીઓ પુનર્જન્મમાં દ્રઢતાથી માને છે. તેમના મત પ્રમાણે તો મનુષ્યની આજે જે સ્થિતિ હોય તેને માટે તેનાં આગલા જીવનનાં કર્મો જવાબદાર છે. ગયા જન્મોમાં તમે જેવાં કર્મો કર્યાં હોય, તેનું પરિણામ શુભ અથવા અશુભ આ અને આવતા અસંખ્ય જન્મોમાં તમારે ભોગવ્યેજ છૂટકો. એક બાળક શહેનશાહને ત્યાં જન્મી ચક્રવર્તી સમ્રાટ બને છે અને બીજું બાળક તેજ ક્ષણે કોઇ ભિખારણને ત્યાં અવતરી ભિક્ષા માગવામાં બાકીનું જીવન ગાળે છે. એ સ્થિતિને માટે ગત જન્મોનાં કર્મોજ જવાબદાર હોઇ શકે એમ તેઓ દ્રઢતાથી માને છે.

પૌર્વાત્ય દેશોમાં આવી માન્યતાઓ તદ્દન સ્વાભાવિક થઈ પડી છે. તેમના ઇતિહાસોમાં, ધર્મગ્રંથોમાં, કથાઓમાં, આવાં દષ્ટાંતો વારંવાર વર્ણવવામાં આવે છે અને જનના તરફથી શ્રદ્ધાપૂર્વક માનવામાં આવે છે. આજે પણ લગભગ એંશી કોટિ માનવોનો સમુદાય પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતમાં માને છે.

ઘેલછા કે સત્ય?

યુરોપ અમેરિકામાં આવી વાતોને ઘેલછા તરીકે હસી કાઢવામાં

આવતી; પરંતુ આ દેશોમાં પણ કેટલાંક એવાં દષ્ટાંતો જોવામાં આવ્યાં છે કે જેથી વિદ્વાનો આ વિષય પર ગંભીર વિચાર કરવાને પ્રેરાયા છે. આ દેશોમાંના ઘણાક વિદ્વાનોએ, સાક્ષરોએ અને તત્ત્વવેત્તાઓએ, પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતનો અમુક અંશે ઉઘાડો સ્વીકાર કર્યો છે અને તેમની માન્યતાને અનુકૂળ એવાં અનેક વ્યાખ્યાનો, લેખો અને પુસ્તકો જનતા સમક્ષ વારંવાર રજૂ કરી રહ્યા છે.

ઇંગ્લેંડના એક વિદ્વાને પોતાનાં સંશોધનથી પ્રકાશમાં આવેલાં કેટલાંક દષ્ટાંતો પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે, તે ઉપર્યુક્ત માન્યતાના સમર્થન માટે અત્રે આપવામાં આવ્યાં છે.

એક પંદર વર્ષની બાળા પોતાનાં માતપિતા સાથે ઇંગ્લેંડના એક અતિ પ્રાચીન દેવળમાં પ્રાર્થના કરવા માટે ગઇ. આ સ્થળે તે કદી પણ આગળ આવી નહોતી. દેવળમાં થોડીક વાર ફર્યા પછી તેણે પિતાને કહ્યું: " આ ઠેકાણે હું આગળ આવી હોઇશ. આ સ્થળ મને છેક પરિચિત જણાય છે." પિતાએ પ્રથમ તો આ વાત હસી કાઢી. પણ પછી તે બાળાએ પોતે ન જોયેલા એવા વિભાગનું વર્ણન કર્યું અને તપાસ કરતાં તે વાસ્તવિક માલુમ પડયું. અમુક ઓરડામાંથી બહાર જવાનું બારણું મેં જોયું છે. એમ કહેવાથી ત્યાં તપાસ કરતાં બારણું જણાયું નહિ; પરંતુ દેવળના પાદરીએ સ્વીકાર્યું કે, આવું બારણું હતું ખરું પણ બેત્રણ વર્ષ ઉપરજ પૂરી દેવામાં આવ્યું છે! આ દષ્ટાંતથી તે સમયે સમસ્ત ઇંગ્લેંડની જનતાનું ધ્યાન ખેંચાયું હતું.

પોતાની કબર જડી

ઇ૦ સ૦ ૧૮૮૦ માં એક તરુણ સ્ત્રીને સ્વપ્નમાં સૂચના મળી કે, " તારે ડોરસેટના પ્રાચીન દેવળમાં જવું." આ દેવળના ઉદ્યાનમાં ફરતાં આ બાળાએ જણાવ્યું કે, " હું અહીંયાં પ્રથમ વસવાટ કરતી હતી. તેમજ મારી કબર પણ મારા જૂના નામથી કોતરેલી આ ઉદ્યાનમાંજ હોવી જોઇએ" અને દોઢસો વર્ષ પૂર્વેનાં પોતાના સર્વ સગાંવહાલાંઓની વિગત નામઠામ સાથે તેણે સવિસ્તર કહી

વિવેકી મનુષ્યને અધિકાર નથી. જે તત્ત્વ આપણે જાણ્યું નથી, તે નથી. અમર અસત્ છે એમ કહેવું શોભાયુક્ત નથી. સૂક્ષ્મશરીરને વાસનામય શરીર પણ કહેવામાં આવે છે. વાસના એટલે આપણે જે જે વિચાર કરીએ છીએ, જેવી જેવી ભાવનાઓ કરીએ છીએ, તેનાં સૂક્ષ્મ આંદોલનો મનમાં જામે છે અને તે વડે મન રચાય છે, એટલે શુદ્ધ વાસના વડે મન શુદ્ધ થાય છે અને અશુદ્ધ વાસના વડે મન કામનાવાળું અને ક્રોધી થાય છે. શુદ્ધ વાસનાવાળું મન સાત્ત્વિક કહેવાય છે, સાત્ત્વિક મનને જ્ઞાન થાય છે. જ્ઞાન એટલે પદાર્થનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવું તે. આ સૂક્ષ્મશરીરમાં ત્રણ ગુણો રહેલા છે:-(૧) સત્ત્વગુણ, (૨) રજોગુણ, ને (૩) તમોગુણ. સત્ત્વગુણ વડે જ્ઞાન થાય છે, રજોગુણ વડે મનુષ્ય નાના પ્રકારની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવામાં મચ્યો રહે છે અને તમોગુણ વડે સારું શું છે અને નઠારું શું છે, તેનો મનુષ્ય વિચાર કરી શકતો નથી. માટે ધર્મજ્ઞ પુરુષોએ તમોગુણ અને રજોગુણને પોતાને વશ કરવા માટે તથા સત્ત્વગુણ ધારણ કરવા માટે ઉપદેશ કરેલો છે. આટલું સમજાવ્યા પછી હવે મરણ એટલે શું તે સમજાવવામાં આવે છે. આપણે આગળ કહી ગયા કે, સ્થૂળશરીરનો નાશ કર્યો તેથી જીવનો નાશ થતો નથી. તે સમજાવવા માટે દૃષ્ટાંત આપવામાં આવે છે. એક લાકડી લઇને તેને ભાગી નાખવામાં આવે તો તેથી તેના નાના કકડા થાય છે, તે કકડાને બાળવામાં આવે તો તેની રાખોડી થાય છે. રાખોડીને વધારે બાળવામાં આવે તો તે હવારૂપે થઈ જાય છે, એટલે તે આપણી દૃષ્ટિએ જોવામાં આવતી નથી, તેથી તેનો નાશ થયો એમ માની શકાય નહિ; પણ તેનાં રૂપાંતર થયાં, જેવાં કે કકડા, રાખોડી અને હવા; માટે લાકડીનું અસલ સ્વરૂપ બદલાઇને તેની જુદી જુદી અવસ્થાઓ થઇ તેથી તેનો નાશ થયો એમ કહી શકાય નહિ. તેજ પ્રમાણે સર્વે પ્રાણીઓ તથા પદાર્થની અવસ્થાઓ જુદી જુદી થાય, તે તેમનો નાશ થતોજ નથી એમ ઉપરના દૃષ્ટાંતથી તમારા જાણવામાં આવ્યું હશે. આનું નામ "મરણ" કહેવાય છે. મરણથી કશાનો નાશ થતો ?. ત્યારે શું થાય છે? એમ પ્રશ્ન કરવામાં આવે તો તેનું સમા-

ધાન આ પ્રમાણે છે. સૂક્ષ્મદેહ સ્થૂળદેહની અંદર રહેલો છે, એ સૂક્ષ્મદેહ સત્તર તત્ત્વોનો બનેલો છે. તે તત્ત્વો આ પ્રમાણે છે:-(૫) પાંચ પ્રાણ, (૫) જ્ઞાનેન્દ્રિયો, (૫) કર્મેન્દ્રિયો, (૧) મન, (૧) બુદ્ધિ, અર્થાત્ ૫+૫+૫+૧+૧=૧૭ આ સૂક્ષ્મદેહ સ્થૂળદેહનો નાશ થવાથી તેનાથી છૂટો પડે છે એટલે તેનો નાશ થતો નથી. સ્થૂળદેહનો પણ વાસ્તવિક રીતે નાશ થતો નથી, પણ તે જે પાંચ ભૂતોમાંથી બનેલો છે તેમાં જે તે તત્ત્વ મળી જાય છે. સૂક્ષ્મદેહ તો કેવળ વાસનાનો બનેલો છે, તેથી તે કશામાં મળી જતો નથી પણ સદા વિદ્યમાનજ રહે છે. આ વિષય ઘણો સૂક્ષ્મ છે, માટે તેનું વિવેચન હવે પછી સમય પ્રાપ્ત થયે કરવામાં આવશે. આ વાસનાનો બનેલો સૂક્ષ્મદેહ તેને અનુકૂળ એવો સ્થૂળદેહ પ્રાપ્ત થતાં તેમાં જોડાય છે ને ફરીથી પિતાના વીર્યમાં ઉત્પન્ન થઇ, માતાના ગર્ભમાં વીર્યનું પતન થવાથી માતાના રજમાં મળી તેનો દેહ બંધાય છે, જેને આપણે સ્થૂળદેહ કહીએ છીએ. તેનો જન્મ ફરીથી પોતાના પૂર્વજન્મની વાસના અનુકૂળ દેહમાં-સ્થૂળદેહરૂપે સંસારમાં અવતરે છે. "એનું નામ પુનર્જન્મ." પોતાને અનુકૂળ સ્થૂળદેહની પ્રાપ્તિ થવાના વચલા વખતમાં આ સૂક્ષ્મ વાસનાવાળો દેહ આ અનંત બ્રહ્માંડમાં પોતાને અનુકૂળ કોઇ સ્થિતિમાં રહે છે, એ રહેવાની સ્થિતિને આપણાં શાસ્ત્રોમાં સ્વર્ગ, નરક એવાં રૂપકથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ વાસનામય દેહ જ્યાંસુધી સ્થૂળશરીરમાં ન આવે ત્યાંસુધી તેનામાં નવી વાસના ઉત્પન્ન થતી નથી. પણ તે જ્યારે સ્થૂળદેહમાં જન્મ લે છે એટલે સ્થૂળદેહની સાથે જોડાય છે, ત્યારેજ તે નવાં કર્મ કરી નવી વાસનાઓ વડે પુષ્ટિ પામે છે. હવે તે જન્મ પામી બીજી સારી વાસનાઓ પામી સારાં કર્મ કરે છે તો તે ઉત્તમ માર્ગે જાય છે અને જો નઠારી વાસનાઓ પામી નઠારાં કર્મ કરે છે તો તે નઠારે માર્ગે જાય છે. આ કારણને લઇને આ સ્થૂલજગતને કર્મલોક એટલે નવી વાસના પ્રાપ્ત કરવાનું સ્થાન કહેવામાં આવે છે. જે ધર્મોના અનુયાયીઓ કહે છે કે, મૂઆ પછી તરત સ્વર્ગમાં કે નરકમાં પડાય છે, ને ત્યાંથી ફરીથી ફરી પણ જન્મ થતોજ નથી એમ કહેવું અન્યાયવાળું છે; કેમકે માત્ર

પાંચ-પચાસ વર્ષના એકજ જન્મથી કરોડો કે અસંખ્ય વર્ષ સુધી નિરંતર સ્વર્ગ કે નરક મળે એ તો થઇ ગયેલી ભૂલને ફરીથી સુધારવાનો સમય ન આવે, એતો અન્યાયજ કહેવાય. કુદરતનો નિયમ એવો છેજ નહિ, તે તો ઘણી દયાળુ છે, તે તો બમણે તેને સુધારે છે, તેને સુધારવાનો પ્રસંગ આપે છે, એમ આપણે ઘણી વાર આપણા મંદવાડમાં પણ જોઇએ છીએ. માટે પુનર્જન્મનો પ્રસંગ વારંવાર આવે છે; કારણ કે જો તેમ માનવામાં ન આવે તો એકજ જન્મનો અંત આવે, એટલે અનંતકાલ સુધી સ્વર્ગ કે નરકમાં પડી રહેવું પડે એ વાત સંભવી શકતી નથી; વળી જે લોકો પુનર્જન્મને માનતા નથી તેમની તે માન્યતા પણ ખોટી છે, કારણ કે આપણે ઉપર જોયું છે કે કોઇ પણ વસ્તુનો નાશ થતો નથી, અને સૂક્ષ્મદેહ મરતો નથી.

વળી પુનર્જન્મ નથી એવું કહેનારની તકરાર એવી છે કે, વસ્તુનો નાશ થતો નથી એવું અમે કબૂલ કરીએ છીએ, ને મરણ પછી તે વસ્તુ ગમે તે કોઈ રૂપે રહે છે એ પણ ખરું છે, પણ જે વસ્તુ એક વાર હતી તેજ ફરીને અમુકરૂપે થઈ છે એમ શી રીતે માની શકાય? તેના ઉત્તરમાં અમે નીચે પ્રમાણે પુનર્જન્મ નહિ માનનારાને પૂછીએ છીએ કે, નાનાં બાલક અવતરીને તરત મરી જાય છે, માણસો પણ બધાં સરખું ઉમરનાં નથી, કોઇ જન્મે છે ત્યાંથીજ ધનવાન હોય છે, કોઇનો જન્મ થવાથી માબાપનું ખાતાનું પણ નાશ પામે છે, કોઈ આખી જિંદગીપર્યંત શ્રમ કરીને મરી જાય છે, છતાં તેને એક કોડી પણ મળતી નથી, કોઇને ઠોકર વાગતાં દ્રવ્યના ચરુ મળી આવે છે, એ બધું શી રીતે થતું હશે? એટલુંજ નહિ પણ આપણે હજારો હત્યારા, લુચ્ચા, દગલબાજ માણસ જોઇએ છીએ ને તે મરતાં સુધી સુખમાંજ મહાલતા દેખાય છે, ત્યારે સારાનઠારામાં ફેર શો? જગતમાં ગમે તેમ ચાલીએ તો શી હરકત છે? એમજ હોય તો સારાનું સારું ને નઠારાનું નઠારું એવો જે કારણ અને કાર્યનો સંબંધ છે તે તૂટી જશે અને જગતમાં સઘળું ઉંધુંજ ચાલશે માટે જગતમાં મનસ્વી-સ્વચ્છંદ જેવું કાંઇ છેજ નહિ. જગતમાં સર્વ બનાવ નિયમ અનુસાર થવા કરે છે. માણસો જે ભોગ ભોગવે છે, તેમને જે સ્થિતિ

પ્રાપ્ત થાય છે, તેમનું આયુષ્ય, તેમજ અહીંયાં જે કર્યું પણ તે ભોગવ્યું નહિ તો તે કરેલું કોણ ભોગવશે ? જગતનો નિયમ એવો છે કે જે કરે તે ભોગવે, એ બધું તેની તેજ વસ્તુ ફરીજ જન્મ પામે છે, તેનો તેજ સૂક્ષ્મદેહ ફરી જન્મે છે, એવું સ્વીકારીએ તોજ ઉપરના પ્રશ્નોના ખુલાસા થાય છે. પુનર્જન્મમાં નહિ માનનારા એમ કહેશે કે, આપણો પૂર્વજન્મ શો હતો તેની આપણને ખબર નથી, એટલે પૂર્વનાં કર્મો માટે હાલમાં આપણને જે સુખ મળતું હોય અગર આપણને દુઃખ પડતું હોય તેનો કશો ઉપયોગ નથી, તો તેમનું તે કહેવું પણ યોગ્ય નથી. ગોળ અંધારામાં ખાવાથી પણ કાંઈ કડવો લાગતો નથી, તેમ પૂર્વનાં કર્મોનું સ્મરણ ન રહેવાથી તેનું ફળ ભોગવવામાં આપણને કોઈ પણ પ્રકારની હાનિ થતી નથી. પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ આપણને ન હોય એજ સારું છે, કેમકે તેથી આપણનેજ લાભ છે. પૂર્વજન્મના કર્મની સ્મૃતિ જો આપણને થાય તો તેથી સારાંનઠારાં કર્મને માટે આપણને એટલો બધો પશ્ચાત્તાપ થાત કે આ જન્મમાં આપણા જેવા અસંતોષી મનુષ્યોને આ દુઃખમય જગત નરકરૂપ થાત અને સારાં કર્મ કરી ઉન્નતિ પામવાનો ઉદ્યોગજ કરત નહિ અને તેથી અધોગતિનેજ પામત; માટે જગતના ચાલતા નિયમો શા માટે બાંધ્યા, કોણે કર્યા, એવી ભાંજગડમાં પડયા વિના જે વસ્તુ જેમ છે તેમ રહેવા દઈ, જગતના ઠરેલા નિયમને અનુસરી, સદ્‌માર્ગે ચાલી, અભ્યુદય તથા શ્રેયસ પ્રાપ્ત કરવામાંજ મનુષ્યજાતનું કર્તવ્ય છે. તેથી ઊલટા તર્ક કરવાથી મનુષ્ય અધોગતિને પામે છે. કેટલાક તર્કવાદીઓ પ્રશ્ન કરે છે કે, સૂર્યને શા માટે ઊંચે લટકાવ્યો છે ? તેને પૃથ્વીમાંથી કેમ ઉગાડયો નથી ? એવા પ્રશ્નો કરવા તદ્દન નકામા છે. પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ નથી એજ વાત સારી છે, સ્મૃતિ કરતી હોય તો અભ્યાસથી થઈ શકે છે. બાળક અવતરે છે તેવુંજ ધાવવા માંડે છે, પડી જવાથી રડે છે, ભૂખ લાગવાથી રડે છે, એ બધું તેને કોણ શીખવે છે ? તે ઉપરથી ખુલ્લું જણાય છે કે, તેને પૂર્વજન્મની વાસના છે અને તેજ પૂર્વની સ્મૃતિનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે.

પૃથ્વી ઉપર કરોડો જીવ હયાતી ભોગવે છે, ને તપખાની સ્થિતિ

ખી જોવામાં આવતી નથી. કોઇ જંગલી તો કોઇ ઘણુંજ
અને બુદ્ધિવાળા, કોઇ લક્ષ્મીપતિ ને કોઇને ખાવા સરખું
ળતું નથી, તેમજ ઓઢવા, પહેરવાનું પણ મળતું નથી; કોઇ
પુષ્ટ તો કોઇ દૂબળા, કોઇ રોગથી પીડાતા, કોઇ સુખી, તો
ઃખીજ ગણાય છે. ઇશ્વરે જીવોને જુદી જુદી સ્થિતિમાં કેમ
? આવો પક્ષપાત કરવો ઇશ્વરને છાજે નહિ એમ કોઇ કહે
ે કહેવામાં આવે છે કે, ઇશ્વરનો પક્ષપાત છેજ નહિ. પૃથ્વી
નિશાળ છે, જ્યાં અનેક જીવો શિક્ષણ લેવા માટે આવે છે.
ુ એટલું તો વિશાળ છે કે અનેક જન્મ થયા વિના મળી શકતું
જેમકે કક્કો શીખતાં આગળ વધતાં નિશાળિયો પંડિત બને
ેમજ એક જંગલી અવસ્થામાં પડેલો જીવ નવી નવી જિંદગીઓ
ઊંચા સુધારાની ટોચે પહોંચેલા જીવના જેવો થાય છે. જેમ
તે સારાં કર્મ કરતો હશે, તેમ તેમ તેના જન્મો એક પછી એક
થતા જશે. કર્મ કરવું તેના પોતાના હાથમાં છે અને તેથી દરેક
જન્મનો આધાર તેના પોતાના ઉપર છે. એકજ માબાપને પેટ
છોકરાઓ અવતરે છે અને તે બંન્નેના સ્વભાવ અને ગુણ એક
જાથી જુદા હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે એક ભણેલો તો બીજો મૂર્ખ.
નું કારણ એજ છે કે એ બે જીવ જુદા જુદા વર્ગના છે. હાલમાં
ા દાખલાઓ ઘણા બને છે કે, છેક બાળક હોય છે તેની બુદ્ધિ
ટાઓની બુદ્ધિને ઝંખવી નાખે છે. એવા બાળક આ જન્મમાં
ાવણી લેતાં પહેલાં કંઇ કંઇ વિદ્યામાં અત્યંત પ્રવીણતા ધરાવે છે.
ંચ વર્ષની વયનો છોકરો ગણિતમાં મોટા મોટા પ્રોફેસરોને હંફાવે
, તેવોજ બીજો છોકરો સંગીતમાં એટલી તો પ્રવીણતા ધરાવતો
ણાય છે કે, તેની સાથે મોટા મોટા ગવૈયા પણ હરીફાઇ કરી શકતા
ાથી. આટલી બધી વિદ્યાની પ્રવીણતા ક્યાંથી આવી? ઉત્તર એકજ
ે કે, આગલા જન્મમાં એ જીવે જે અભ્યાસ કરેલો તેનું આ પરિ-
ણામ છે. સર વિલિયમ રોવન હેમિલ્ટન ત્રણ વરસની ઉંમરે હિબ્રૂ
ભાષાનો અભ્યાસી થયો અને સાત વર્ષની વયે ભલભલાઓને કોરાણે
બેસાડે એવો તે નીકળી આવ્યો; એટલુંજ નહિ પણ તેર વર્ષની

ઉંમરે તો તેને તેર ભાષાનું સારું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું. આપણા પાછળના જન્મોનું આપણને સ્મરણ નથી, પણ તે સ્મરણ નથી માટે પાછલા જન્મ નથી થયા એમ કહેવાય નહિ. આપણી બાલ્યાવસ્થાની વાર્તાઓ આપણને સઘળી ક્યાં સાંભરે છે? આ સાધારણ નિયમ છે; પરંતુ હાલમાં ઘણા જીવો એવા પ્રગટ પડેલા છે કે જેઓ ખુલ્લી રીતે એમ કહે છે કે, પાછલા જન્મમાં અમે અમુક જગ્યાએ ને અમુક કુટુંબમાં જીવન ધરતા હતા.

આ સિવાય મનુષ્યજીવનનો હેતુ આગળ વધવાનો છે, એમ જ્યારે આપણે સમજીએ છીએ ત્યારે આપણને ખાતરી થાય છે કે, એક જીવે જો આગળ વધવા માંડ્યું છે, તો તેને અધવચ અટકાવી દેવાની ઈશ્વરની ઇચ્છા કદી પણ હોયજ નહિ! જુદા જુદા અનુભવો લેવાને જીવ પૃથ્વી ઉપર આવે છે. એ અનુભવો લેવા માટે અને તેમાંથી જ્ઞાન-સાર ગ્રહણ કરવા માટે ઈશ્વર જીવને અહીં મોકલે છે, તો એ કામ પરિપૂર્ણ કરવાને ઈશ્વર તેને અનુકૂળ તક આપ્યા વિના કદી રહેજ નહિ.

આવા વિચારોથી પુનર્જન્મનો નિયમ સિદ્ધ થાય છે. માણસનું બહાર દેખાતું શરીર તો જીવથી જુદું છે. તે જીવનું અંગરખું છે. એક અંગરખું જૂનું થાય અથવા ફાટી જાય ત્યારે માણસ તેને જેમ બદલે, તેમજ જીવ શરીરરૂપી અંગરખાને બદલે છે. અંગરખું પહેરનાર માણસ તો એકજ છે અને અંગરખાં જુદાં અને ઘણાં છે, તેમજ જીવ તો એકજ છે પણ તેનાં શરીર વારંવાર બદલાય છે અને તેનાથી જુદાં છે. શરીરનું બદલાવું એજ પુનર્જન્મ.

આપણાં સઘળાં કર્મો સારાં હશે તો દેવતાની જાતિમાં હવે પછી આપણો જન્મ થશે. જો સઘળાંજ કર્મો નબળાં હશે તો નીચ યોનિમાં જન્મ થશે. જેવી કે પશુ, પક્ષિ આદિક અને આપણાં કર્મો જે સારાં અને નબળાં એમ મિશ્ર હશે તો મનુષ્યયોનિમાં જન્મ થશે.

શરીરથી જીવ જુદો પડે છે તે મરણ કહેવાય છે એમ આપણે કેહન કરી ગયા છીએ. એ પ્રમાણે જુદો પડ્યા પછી કેટલાક સમયે

તે જીવ શરીર ધારણ કરીને પૃથ્વી ઉપર પાછો આવે છે. આને પુનર્જન્મ કહે છે એમ પણ આપણે કહી ગયા છીએ. આ પૃથ્વી ઉપરના વિષયોમાં જીવ જ્યાંસુધી લોભાઇ રહે છે, ત્યાંસુધી તેને ફરી ફરીને પૃથ્વી ઉપર જન્મ લેવો પડે છે; અર્થાત્ જ્યાં સુધી વાસના છે ત્યાંસુધી દુઃખ થવાનું છે. દુઃખથી છૂટવું હોય, પરમ સુખમાં રહેવું હોય, મોક્ષ મેળવવો હોય, તો વાસના તજવી એજ તત્ત્વ છે.

('પ્રકાશ'ના એક અંકમાંથી)

૧૫૫–ઘેરાં વાદળોમાં ઝબૂકતા વિદ્યુતના ચમકાર

સ્ત્રીઓ વીજળીને આકર્ષણરૂપ હોવાની માન્યતા

ઘનઘોર વાદળ જામે, રજનીની છાયા જેવો દિવસ બને, દિશાઓમાંથી ભયાનક વેગે પવન ધસમસતો આવે ને વ્યોમમાંથી નબળાં પોચાંનાં હૃદય બેસી જાય એવી ગર્જનાઓ સંભળાય, એવા ક્ષુબ્ધ વાતાવરણમાં પૃથ્વી ને વ્યોમને તેજલિસોટે સાંધી દેતી ચપળાના આંખ આંજતાં ચમકારા કોણે અનુભવ્યા નથી?

વિદ્યુત, વીજળી, ચપળા, ચતુરા એમ અનેક નામે એ લોકોમાં ઓળખાય છે.

આઠ મહિના બાંધે છે

દંતકથા કહે છે કે ઇશ્વર તેને આઠ મહિના બાંધી રાખે છે ને "આષાઢનાં પ્રથમ દિવસે મેઘલી રાત જામે" ત્યારે તેને મુક્ત કરે છે અને માનવોને થરથરાવતી, ધરતીને ધ્રુજાવતી તે નિરંકુશ વિહરે છે. ઇચ્છે ત્યારે આકાશમાંથી ભોંય પર ઊતરી સત્યાનાશ વાળે છે.

એની ચાલ અતી ઝડપી છે. એનું કાર્ય તે અતિ ત્વરાથી કરે છે. એનો વેગ માપી શકાતો નથી. એનો બધું અનામ છે. લોકહૃદય ઉપર તેની ધાક ભયંકર છે.

એવી એ વિદ્યુત ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય છે? તે ક્યારે પડે છે? કેવો વિનાશ ફેલાવે છે?

દૃષ્ટાંતો

વીજળી પડ્યાનાં અનેક દૃષ્ટાંતો જનસમૂહમાં પ્રસિદ્ધ છે. કોઇ ઝાડ, કોઇ લોખંડ કે એવી અમુક વસ્તુઓ પ્રત્યે તે વધુ આકર્ષાય છે, એમ લોકોની માન્યતા છે.

પરંતુ આ મનસ્વી વિદ્યુતથી ચોક્કસપણે બચી જવાનું કોઇ માણસના હાથમાં નથી; કારણ કે તમે ગમે ત્યાં હો ત્યાં પહોંચીને તે તમારો ઘાત કરી શકે છે ને કોઇ વખતે તમારાં કપડાંને સહેજ બાળીને તમને સાવ ઇજા વિનાનાં છૂટતા રાખે છે.

વિચિત્ર બનાવો

તે તમારા વાળ બાળી નાખે ને તમને જીવતા રાખે, તમારો હાથ કાપી નાખે ને દેહ અખંડ રાખે કે તમારી પાસેના મકાનને જમીનદોસ્ત કરે. એના તરંગોનો પાર પામી શકાય તેમ નથી.

એક માણસ હાથમાં કાચનો પ્યાલો લઇને જતો હતો. એવામાં વીજળી પડી. હાથમાંના કાચના પ્યાલાના સહસ્ર કટકા થઇ ગયા માણસ બચી ગયો.

એક સમયે છ ખેડુતો ચાલ્યા જતા હતા. વીજળી પડી ને બધાને લાગ્યું કે છ જણા મૃત્યુ પામ્યા હતા. પણ લોકોએ તેમના વહેમ પ્રમાણે ગળા સુધી જમીનમાં તેમને દાટ્યા ને છમાંથી પાંચ જણ જીવતા થયા.

અનામ ભય

લોકવાર્તાઓને એના તાદૃશ્ય સ્વરૂપે વિદ્યુતનો ભય માનવીને જેટલો લાગે છે, તેટલો બીજી કોઇ વસ્તુને લાગતો નથી. એકજ દાખલો લઇએ. વિદ્યુતથી જેટલાં માણસો મરે છે તે કરતાં અનેકગણાં વધારે મરણો મોટરના અકસ્માતથી થાય છે. છતાં મોટરનો આપણને ભય નથી ને તેમાં નિરાંતે બેસીએ છીએ. જ્યારે વીજળીના ચમકારથી આપણે ક્ષણે ક્ષણે ભય પામતાં ફરીએ છીએ.

એનો આકસ્મિક ચમકારો ને ગર્જના એવાં હોય છે કે આપણું હૃદય અતિ ઝડપથી ધબકવા લાગે છે.

એટલે જ્યારે વીજળીનું તોફાન જામે છે, ત્યારે માણસ સલામતી

સ્થાન શોધીને બેસી જાય છે; છતાં ત્યાં પણ તેનાં અંતરનો ફફડાટ જરાપણ મટતો નથી.

પતંગથી પ્રયોગ

ફ્રેન્કલિન નામના જગવિખ્યાત વૈજ્ઞાનિકે વિદ્યુતનો ખાસ અભ્યાસ કર્યો હતો. તેણે કેટલાએ પ્રયોગો કર્યા હતા. એક પ્રયોગમાં તેણે એક ખાસ પતંગ બનાવીને તેને ઊંચે અતિ ઊંચે ઉડાવ્યો ને પતંગને તેના ખાસ બનાવેલા દોર મારફતે ઊંચે રહેલા વાતાવરણમાં વીજળિક પ્રમાણનું માપ કાઢ્યું.

વાદળાંમાં જન્મ

વિદ્યુતની ઉત્પત્તિ વાદળાંમાં થાય છે. સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે જ્યારે મહાભારે જલધરો એકમેક સાથે અથડાય છે, ત્યારે તે ઘર્ષણમાંથી વિદ્યુતનો જન્મ થાય છે.

પ્રયોગશાળાઓમાં વૈજ્ઞાનિકો આવી કૃત્રીમ વીજળીના તણખા ઉત્પન્ન કરે છે; પરંતુ માઇલો સુધી લાંબા લિસોટા તો વાદળાંમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે.

હવામાં અનેક સ્થળે વીજળીનાં ક્ષેત્રો રહેલાં છે, પરંતુ હવા એ સામાન્ય પ્રબળતાની વિદ્યુતવાહક નથી. અતિ જોરદાર વિદ્યુતપ્રવાહ સામે હવા વિદ્યુતવાહક બને છે. વાદળાંનું જ્યારે ભંગાણ પડે છે ત્યારે તેની વચમાંથી આ ક્ષેત્રોને સાંકળતો એક લિસોટો નીકળે છે ને તેને આધારે ને તે માર્ગે વિદ્યુતનો પ્રવાહ નીચે ઊતરે છે.

કેટલાક કહે છે કે વીજળી નીચે પડ્યા પછી પાછી ઉપર ચાલી જાય છે. કોઇ કહે છે કે તે જમીનમાં ઊતરી જાય છે.

જમીનમાં

એનો આધાર વીજળી પડવાનાં સ્થાનની આસપાસના વાતાવરણનો છે. જો તેને વિદ્યુતનો બીજો પ્રવાહ મળી જાય તો તે તેમાં ભળી જાય છે. જો તેને જમીનમાં લઇ જતું કોઇ વાહક મળી જાય, તો તે જમીનમાં ઊતરે છે.

વિદ્યુતની આ પ્રકૃતિ પરથી વિદ્યુત સામે રક્ષણ મેળવવાના પ્રયોગો થયા છે.

તમે કેટલાંએ ઊંચાં ને મોટાં મકાનો પર ત્રાંબાની પટી એના મથાળેથી જમીનમાં જતી જોઇ હશે.

ઊંચાં મકાનો

અતિ ઊંચા મકાન પર વિદ્યુત પ્રથમ આકર્ષાય છે. હવે ઇચના ત્રીજા ભાગનો જેટલો જાડો ત્રાંબાનો સળિયો જો મકાન પર જડી દેવામાં આવ્યો હોય, તો તે સળિયો વિદ્યુતને આકર્ષે છે ને તેને સલામત રીતે મકાનને ઇજા કર્યા વિના જમીનમાં ઉતારી દે છે. કોઇ વખતે એ સળિયો સામાન્ય પ્રબલતાવાળી વિદ્યુતને વિખેરી પણ નાખે છે.

વૃક્ષ પર

વિદ્યુત ઘણે ભાગે વૃક્ષ પર પડે છે. વૃક્ષોનું એને આકર્ષણ હોય છે. વૃક્ષ મારફતે જમીનમાં ઊતરવા પ્રયત્ન કરે છે ને તેમ કરતાં વૃક્ષને તે અંદરની બાજુએથી ફાડી નાખી તેના ફુરચેફુરચા ઉડાવી દે છે.

એટલે રક્ષણ માટે વિદ્યુતની આ પ્રકૃતિનો લાભ લેવો જોઇએ. વિદ્યુત્વાહક કોઇ પણ સાધન વિદ્યુતને જમીનમાં લઇ જાય છે ને તેવું સાધન આપણી આસપાસ હોય તો તેથી ભય રહેતો નથી. છતાં એ સલામતી સાવ ભયરહિત ન કહેવાય. એફિલ ટાવર પર ત્રાંબાની પટી હોવા છતાં તેની નજીકનાં વૃક્ષો પર વીજળી પડ્યાના દાખલા છે; છતાં આવો સળિયો રાખવો તે સલાહકારક છે. સામાન્ય રીતે શહેરમાં રહેલાં નીચાં ઘરો પર વીજળી પડવાનો સંભવ ઘણો ઓછો હોય છે.

અંગત સલામતી

અંગત સલામતી માટે જો કોઇ પોતાના ઘરમાં રહે તો તેને ભયનો સંભવ ઓછો છે, પરંતુ ઘરની અંદર કયો ભાગ વધુ સલામત છે તેની પસંદગી કરવા જેવું નથી; કારણ કે ઘરમાં જો વિદ્યુત કોઇ માર્ગે પ્રવેશે તો પછી તે ગમે તે જગાએ પહોંચે છે. એક વખત એક ગૃહમાં પારણામાં બાળક સૂતું હતું. ચીમની મારફતે વીજળી દેહમાં આવી. પારણાનો નાશ કર્યો ને બાળક બચી ગયું.

૧૫૬—वरसाद लावी शकाय छे

યુરોપના બે મશહૂર વૈજ્ઞાનિકોએ રજૂ કરેલી અજબ યોજના

હવામાન પર આપણો અંકુશ રહી શકે કે નહિ? આપણી ઇચ્છા થાય તે પ્રમાણે વરસાદ આવે ને ઇચ્છા થાય તે પ્રમાણે વરસાદને રોકી રાખીએ એવું બની શકે કે નહિ? આજનું વિજ્ઞાન એટલી હદે આગળ વધ્યું છે કે, આ દિશામાંય એ ઘણું કરી શકે.

આ જાતના હવામાનનો અનુકૂળ રીતે ઉપયોગ કરી લેવાના કેટલાક સફળ અખતરા રશિયામાં થયેલા સાંભળ્યા છે, પણ એ બહુ ફેલાવો પામ્યા હોય એમ દેખાતું નથી.

હમણાંજ બ્રિટનના બે મશહૂર વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ સર ઓલિવર લોજ અને સર એંબ્રોઝ ફ્લેમિંગે જાહેર કર્યું છે કે, હવામાનને કાબૂમાં રાખવાનું આપણા હાથમાં છે.

કંઈ નહિ તો દુકાળના સમયમાં વરસાદ લાવવાનું શક્ય તો છેજ, એમ એમનું કહેવું છે અને જ્યાં વારંવાર જળપ્રલય થતો હોય ત્યાં સૂકા પાટ કરવાનું પણ શક્ય છે.

વરસાદનાં કારણો

વરસાદ આવે છે શાથી? એક મુખ્ય તત્વ તો આ છે
ગરમ અને ભીની હવા જમીન પરથી ઊડે છે, ફેલાય છે અને પ
ઠંડી બની જાય છે.

ઠંડી હવા ગરમ હવા જેટલી ભીનાશને રાખી શકે નહિ, એ
એમાંની પાણીની વરાળ થીજીને નાનાં ટીપા બની જાય છે. આ ટ
એકબીજાં સાથે મળી મોટાં બને છે, ને એ રીતે વરસાદ પડે

વરસાદને માટે એક મુખ્ય શરત એ છે કે, હવામાં રજ
જોઇએ. કારણ કે વરસાદનું ટીપું કોઇ નક્કર રજકણની આ
બાઝી જાય છે. આ રજકણ ઘણે ભાગે દરિયામાંથી ઊડેલા
હોય કે ધુમાડામાંથી ફેલાતા ગંધકનો હોય.

સર ઓલિવર અને સર એંબ્રોઝ કંઇ ભીની હવાને ગ

ડીને હજારો ફૂટ ઊંચે લઇ જવાની વાત કરતા નથી.

પણ એમની સૂચના તો એવી છે કે ધરતીની ઉપર જે જાડાં, સ્થિર અને ભીનાશવાળાં વાદળો ધીમે ધીમે પસાર થતાં રહે છે ને, એમને એવી રીતે 'ઉશ્કેરી મુકાય' કે જેથી એમાંથી વરસાદનાં બિંદુઓ બની જાય. જેમ જાપાનીઓ કાળી માછલીઓમાં નક્કર વસ્તુ છાંદીને એને ઉશ્કેરે છે, ને એમ કરીને મોતીના દાણા બનાવે છે તેમ.

વિમાનોનો ઉપયોગ

સર એંઘોઝની કલ્પના આવી છે: ખાસ 'વરસાદ પેદા કરનારાં' વિમાનો તૈયાર થાય, એમાં દબાયલી હવાથી ભરેલાં મોટા મોટાં સિલિન્ડરો અને ચકમકની ઝીણી ભૂકીથી ભરેલા બાટલા ભરવામાં આવે.

સામાન્ય રીતે વરસ્યા વિનાજ પસાર થઇ જાય એવું સરસ વાદળ દેખાતાં આ વિમાનો તરતજ ઊંચે ધસી જઇ એ વાદળમાં ઝંપલાવી દે.

એમાં ધસી જતાં ભારે દબાણ વાળી હવા છૂટી મુકાશે અને એમાં ચકમકની રજ ભળી જશે.

પરિણામે નાળચાંમાંથી વછૂટતી વખતે ઘર્ષણ થવાને લીધે વિદ્યુતશક્તિ ધરાવતી હવાની ધારા બહાર વહેવા માંડશે. એમાં 'ઉશ્કેરાઇ જનારા' લાખો અણુઓ હશે જેની આસપાસ વરસાદનાં ટીપાં બાઝ જશે. ને એમ થવુંજ જોઇએ એમ આ નિષ્ણાતો માને છે.

અનેક વાર પુરવાર થઇ ગયું છે કે વીજળિક ચાર્જ આપતાં વરાળમાંથી વરસાદનાં ટીપાં બની જાય છે અને મોટા પાયા પરનો દાખલો લઇએ તો વીજળીના ચમકારા પછી તરતજ વરસાદનાં ભારે ટીપાં વરસી પડે છે.

અખતરા પણ થયા છે

આ વિચાર અવ્યવહાર લાગશે, પણ કેટલીક સરકારો તો આ દિશએ અખતરા કરી પણ રહી છે. એમાં ખાસ કરીને હવાઇ જેવો લગભગ સંપૂર્ણ રીતે ખેતીવાડીનો દેશ જેને હવા પરજ આધાર રાખવો પડે છે તે આ પ્રયોગ કરી રહ્યો છે.

બીજી યુક્તિઓ

આવા બે મશહૂર વૈજ્ઞાનિકોએ રજૂ કરેલી યોજના સફળ થાય એ શક્ય છે, પણ એ આર્થિક પાયા પર કામ કરી શકશે ખરી! એ તો આ વૈજ્ઞાનિકો પણ કહી શકશે નહી. એક બે બીજા પ્રયોગકર્તાઓ તાજેતરમાં વરસાદ પેદા કરવામાં સફળ નીવડ્યા છે.

એક ડચ રસાયણશાસ્ત્રી બરફના ઝીણા પાઉડરનો જથ્થો વિમાનમાં ઊંચે લઇ ગયો અને ઊંચે જઇને એણે આ ભૂકી એક વાદળાં પર વેરી દીધી. એનો વિચાર વાદળાં પર એકાએક ઠંડાઇ લાવવાનો અને એની આસપાસ વરસાદના ટીપાં બાઝી રહે એવો પદાર્થ ઊભો કરવાનો હતો અને .૭ ચોરસ માઇલના વિસ્તાર પર વરસાદ ખરેખર પડ્યો.

એક બીજા નિષ્ણાત-અમેરિકનનો દાવો છે કે એણે હવામાં 'નેગેટિવ ઇલેક્ટ્રીસિટિ'ના ૫૦૦૦૦ વોલ્ટ ફેલાવીને વરસાદ પેદા કર્યો અને એજ ઉપાય વડે ત્રણ માઇલના વ્યાસવાળા ગોળ કુંડાળાના વિસ્તારને ધુમ્મસમાંથી મુક્ત કર્યો હતો.

ધુમ્મસ વિખેરી શકાય

ધુમ્મસ વિખેરવાના બીજા કેટલાક પ્રયોગો પણ થયા છે. એક પ્રયોગમાં સર્ચલાઇટ જેવો પ્રકારનો વીજળીનો ધોધ વહેવડાવવામાં આવતાં એવો તો ગરમીનો ધોધ પેદા થયો કે જેથી ધુમ્મસમાંનાં નાનાં નાનાં અધ્ધર રહી ગયેલાં ટીપાંઓની પાછી વરાળ બની ગઇ.

એ પ્રયોગ ખરેખર જાડા ધુમ્મસમાંથી પર્વતમાંથી ટ્રેન જેમ "ઘાટ" મારફતે ધસી જાય તેમ રસ્તો કાઢવામાં સફળ નીવડ્યો. પણ આ પ્રયોગ હવાઇ બંદરો પર ભારે ઉપયોગી બની જાય તેમ છે. પણ એનું ખર્ચ ભારે હતું.

પિરામિડોનો ઉપયોગ

પણ કેટલીક યોજનાઓ તો સાવ કાલ્પનિકજ છે. એક માણસે એવો દાવો કર્યો છે કે સિસરના પિરામિડો વરસાદ માટેજ બંધાયા છે. ગરમ હવાનો જથ્થો એમની સાથે અફળાઇ ઊંચે ફેંકાઇ જાય છે. જેથી એ ઠંડો બનીને વરસાદરૂપે ઊતરે

એટલે પિરામિડો બાંધો, એ એની સલાહ છે. એવા પિરામિડનો આજના હિસાબે ત્રણ કરોડ પાઉંડ ખરચો થાય.

એની વાત સરસ હતી-સિદ્ધાંત તરીકે-પર્વતો એજ સિદ્ધાંત પ્રમાણે વરસાદ લાવે છે.

'એવીજ મેજાંવાળી' બીજી વાત દરિયા પરની ભીની હવાને પ્રોપેલરોવાળી ગળણીદ્વારા ઊંચે ચડાવવાની છે.

એ ઉપરાંત એક બીજા પણ 'શોધક' હતા, જેમને હજારો ફુટ ઊંચે સંખ્યાબંધ બલૂનોના ટેકા પર સઢ પાથરી દેવાનો વિચાર હતો.

આ યુક્તિ વડે હવાના પ્રવાહો ઊંચે લઈ જવામાં આવે. અને એક બીજા 'પ્રયોજકે' પાણીથી ભરેલાં તળાવ, કુંડો, સરોવરોની આસપાસ આગ જલતી રાખવાની સૂચના કરી હતી, જેથી ભીની ગરમ હવા ઉપર જાય, ફેલાય અને પછી ઠંડી પડી જાય ને વરસાદ-રૂપે નીચે આવી પડે.

આમ આ બધી તરફાણોમાંથી સર ઓલિવર અને સર એંગ્રો-ઝનો ખ્યાલ જરા વધારે શક્ય ને વ્યવહારુ લાગે છે. સૌથી પહેલાં નાસી જતાં વાદળાને પકડી પાડો. પછી એને 'ઉત્તેજને' ફેલાઇ જવા દો. આ યુક્તિ બીજાં ક્ષેત્રોમાં સફળતાથી યોજાઈ છે, તો વરસાદમાં શા માટે નહિ?

અને થોડા વખતમાં એ થવાનુંજ છે.

('જન્મભૂમિ'ના એક અંકમાંથી)

१५७–विविध रंगोनी जीवन पर असर

લાગણીઓના આઘાતો મોટે ભાગે શાથી થાય છે?

તમારા ઘરના મેજનો, કપડાનો, ઓફિસની દીવાલોનો, ચોપડીઓનો, ફાઉન્ટન પેનનો રંગ કેવો છે! રંગના ફેરફારથી તમારી લાગણીઓ પર કોઇ અસર થયેલી તમે અનુભવી છે!

આધુનિક અભ્યાસો જાહેર કરે છે કે માનવીની લાગણી પર

રંગની સિત્તેર ટકા અસર થાય છે, રંગોની ગોઠવણને કારણે જભતી વખતે ભૂખ લાગે છે કે મરી જાય છે. કારખાનાંઓમાં મજૂરો વધુ કામ કરે છે કે ઓછું તે, રંગને કારણે માનવીના મિજાજ પ્રફુલ્લિત રહે છે કે વિષાદમય બને છે? આપણે જેના પ્રત્યે કદી લક્ષ આપતા નથી તેવા રંગો માનવજીવન પર કેવું પ્રભુત્વ ભોગવે છે તે આ લેખમાં છે.

તમારા ઘરમાં, શયનગૃહમાં, દીવાનખાનામાં, પુસ્તકાલયમાં કે તમારી ઑફિસમાં દીવાલના, ફર્નિચરના કે બીજી વસ્તુઓના રંગ કેવા છે તેનો તમે કદી વિચાર કર્યો છે? આગગાડી, મોટર, ટ્રામ, બસ કે કોઈ ઇમારતના રંગોની તમારા પર કાંઈ ખાસ અસર થઈ હોય તેવો તમને અનુભવ છે? તમારા નિત્ય દિનના ઉપયોગની કે શોખની વસ્તુઓ એકજ જાતની હોવા છતાં, અમુકજ રંગની તમે પસંદ કરો છો? તમારા કોટ કે ખમીસનો રંગ, તમારી ટોપીનો રંગ તમારા બૂટનો રંગ, તમારા ધોતિયાની કિનારીનો રંગ, તમારી ફાઉન્ટન પેનનો રંગ–એ બધામાં તફાવત હોય છે ને તમને અમુકજ રંગ પસંદ પડે છે ને બીજાને બીજો પસંદ પડે છે તેવું તમે જોયું છે? કેટલાક રંગોનું દર્શન તમને પ્રિય લાગે છે, દિલને ગમે છે; જ્યારે કેટલાક રંગો જોઈને તમને ઘૃણા થાય છે.

રંગની અસર

વરસાદ વરસ્યા પછીની કુદરત, વસંતનાં રંગબેરંગી પુષ્પોથી ભરેલા બગીચા, આસમાની આકાશ–આ બધું જોઈને તમને કેવી લાગણીઓ થાય છે? વસંત આગળ વધે છે ને ગ્રીષ્મ આવે છે તેમ તેમ લાલ, લીલાં, પીળાં, શ્વેત પુષ્પોનું તેજ વધતુંજ જાય છે ને આખું જગત રંગમય બનતું લાગે છે.

માણસની આસપાસ રહેલા રંગો તથા તેના દેહ તથા મનની સ્થિતિ વચ્ચેનો સંબંધ એ વૈજ્ઞાનિકોના ઊંડા અભ્યાસનો વિષય રહેલ છે. રંગ અને રંગની માનવીના ઉપરની અસર વિષે એટલી તો ચોંકાવનારી શોધો થઈ છે કે તે વિષેનો એક નિષ્ણાત, રંગ માનવ ઇન્દ્રિયોનો સૌથી મહત્ત્વનો ખોરાક ગણે છે. આ નિષ્ણાત

નામ ડૉ. એડવર્ડ મોડોવસ્કી છે. તેણે રંગની શારીરિક તથા માનસિક અસરોનો જીવનભર અભ્યાસ કર્યો છે.

અનેક કિસ્સા કે જેમાં રંગથી માનવીઓની વૃત્તિ બદલાઇ ગઇ હોય તેની તેણે નોંધ લીધી છે. લંડનમાં બ્લેક ફ્રાયર્સ બ્રિજ નામનો થેમ્સ નદી પર પુલ છે. એ ભૂખરો કાળા રંગનો હતો. આ પુલ અનેક આત્મહત્યા કરનારાઓને ખૂબ આકર્ષતો. તેમની સંખ્યા એટલી બધી વધી ગઇ કે શહેરના સત્તાવાળાઓ મૂંઝવણમાં પડ્યા. દિવસ અને રાત તેની રક્ષા કરવી અશક્ય હતી.

પુલનો રંગ બદલો

આ મૂંઝવણમાંથી માર્ગ કાઢવા કોઇએ રંગના નિષ્ણાતને બોલાવવાની સૂચના કરી. તેણે આ પુલને ખૂલતા લીલા રંગનો રંગી નાખ્યો ને તરતજ અહીંથી થતી આત્મહત્યાની સંખ્યામાં મોટો ઘટાડો થયો. આ રંગ આત્મહત્યા કરનારાઓને આકર્ષક ન લાગ્યો.

આવોજ એક બીજો ચમત્કાર આટલાંટિકને બીજે છેડે થયો. ન્યુયોર્કનાં એક કારખાનાની સ્ત્રી–નોકરોએ ફરિયાદ કરી કે તે કારખાનાનું રસોડું સાવ શુષ્ક હતું, ત્યાં અપાતો ખોરાક જરા પણ ભૂખ વિના ખવાતો હતો ને તે પચતો ન હતો. કારખાનાના માલિકોએ કોઇ નવા રસોઇયા લાવવાને બદલે રસોડાના રંગમાંજ ફેરફાર કરી નાખ્યો ને શુષ્ક લાગતો સફેદિયા રંગ બદલીને દીવાલને ચળકતો નારંગી રંગ લગાવ્યો ને ખુરસીઓને પણ એવોજ જાતનો રંગ આપવામાં આવ્યો.

પેલી સ્ત્રી–નોકરો આ રંગની નવી યોજના જોઇને ખુશ થઇ ગઇ. ખાંડ વધારે ઉપભોગમાં લાગ્યો ને ખોરાક વધારે સારો લાગ્યો કારણ કે તેમની દૃશ્યેન્દ્રિયોને વધારે ભાવતા રંગનો ખોરાક મળ્યો હતો.

સિત્તેર ટકા પ્રત્યાઘાત

ડૉ. મોડોવસ્કી કહે છે કે, "માનવીની લાગણીઓના સિત્તેર ટકા આઘાતપ્રત્યાઘાતો માણસ જે જુએ છે તેના પરિણામરૂપે હોય છે, માનવીની પાંચ ઇન્દ્રિયો—સ્પર્શ, રંગ, રસ, ગંધ અને અવાજ એ બધીમાં રંગની દૃશ્યેન્દ્રિય માનવીને સૌથી વધુ આનંદ કે નુકસાન આપે છે."

તંદુરસ્તી તથા સારા કામ માટે આપણા ઘરમાં, ઓફિસમાં, દુકાનોમાં, હૉસ્પિટલોમાં, યોગ્ય રંગો ખૂબ જરૂરી છે, કારણ કે અયોગ્ય રંગમિશ્રણ આપણને ખૂબ નુકસાન કરે છે.

અમેરિકામાં થયેલા પ્રયોગો એમ બતાવે છે કે કાળા બોર્ડ પર સફેદ ચાકથી લખવાને બદલે સફેદ બોર્ડ પર કાળા ચાકથી લખવામાં આવે તો બાળકો વધારે સારું કામ આપી શકે છે. પ્રયોગોથી ખીજી એ વાત નક્કી થઈ છે કે ઓપરેશનના ખંડમાં જો સફેદ રંગ હોય છે તેને બદલે આસમાની તથા લીલો રંગ વધારે કામ આપે છે. તેનાથી સરજનની આંખ સ્થિર બને છે ને તેનું કામ વધુ ખાતરીવાળું બને છે ને દર્દ અને રોગ સાથે સંકળાયેલી હૉસ્પિટલનો સફેદ રંગ પ્રતીક હોઈને નવો રંગ દર્દીના વર્તનમાં પણ ફેર કરે છે.

જ્ઞાનતંતુ ને રંગો

જ્ઞાનતંતુના રોગોને રંગોનો ફેરફાર જલદી અસર કરે છે. ગત મહાયુદ્ધમાં તોપગોળાથી આઘાત પામેલો એક સૈનિક સૂર્ય પ્રકાશનો આભાસ આપનારા ખંડમાં મુકાતાં જલદી સારો થયો હતો. દીવાલનો ઉપરનો ભાગ સૂર્યપ્રકાશ જેવો પીળો હતો ને નીચેનો ભાગ ફિક્કો લીલો હતો. સાદડી, પડદા, બત્તી વગેરે આ રંગની યોજનામાં ભળે તેવાંજ રખાયા હતાં. આખા ખંડનું વાતાવરણજ એવું સરસ હતું કે રંગના મહત્ત્વને ઓછું પિછાણનારા તબીબોને પણ દર્દીના સાજા થવાથી ઘણુંજ આશ્ચર્ય થયું.

કારખાનાનાં કામ કરનારા કારીગરો પર તો રંગની અસર ચોક્કસ ને મહત્ત્વની હોય છે. પેન્સિલવાનિયાના એક કારખાનામાં બધાં યંત્રો આછા આસમાની રંગે રંગેલાં છે. થાંભલા હળવા ભૂરા છે તેવીજ રીતે સિલિંગ, ટેબલો વગેરે જુદા જુદા એક બીજામાં ભળે તેવા રંગથી રંગાયેલાં છે, પરિણામે મજૂરો સુખી છે ને વધારે કામ આપે છે.

સામાન્ય રીતે ફિક્કા રંગોને દૂર રાખવાની જરૂરિયાતો ઔદ્યોગિક અમલદારોએ સ્વીકારી છે. મેજની કોરો, હેન્ડલ વગેરે ને રાતા રંગવા જોઈએ, યંત્રોને હળવા આસમાની કે લીલાં રંગવાં જોઈએ. · રંગો

શ્રમજીવીની તબિયત તથા કાર્યસાધકતા બન્નેને સારાં કરે છે ને સામાન્ય માણસ આવી ચળકતી દુકાન કે કારખાનામાં કામ કરવું વધુ પસંદ કરે છે.

જુદા જુદા રંગો

રાતો રંગ મોટરવ્યવહારને અટકાવની નિશાનીરૂપ હશે પણ માનવદેહને તો ઉત્તેજક છે. કારખાનામાં તેની અસરનાં કલાકે કલાકનાં પરિણામો નીકળ્યાં છે. તે ઉપરાંત રમતગમતનાં મેદાનોમાં શાળામાં તથા રંગભૂમિ પર પણ તેની અસર છે.

અમેરિકામાં ફૂટબોલનો મહાન શિક્ષક એલોન્ઝો સ્ટેગ રંગની અસરમાં એટલું માનતો કે તેણે બે ખંડો તૈયાર કરાવ્યા હતા. એક ચળકતો લાલ રંગનો. અહીં રમત પહેલાં ખેલાડીઓને તે ઉત્તેજક શબ્દો કહેતો, બીજો આસમાની રંગનો હતો. અહીં તેઓ આરામ લેતા.

કેલિફોર્નિયાની સ્ટેન્ટફોર્ડ વિદ્યાપીઠના એક આધ્યાપકે નાટકમાં દર્શાવાતી લાગણીઓ વિષે જુદા જુદા રંગો નક્કી કર્યા હતા.

વૈજ્ઞાનિક રીતે પ્રયોગ કર્યા પછી એક શોધકને જણાયું છે કે રાતા રંગની સ્નાયુ પર ખૂબજ અસર છે. માણસની પ્રવૃત્તિ સામાન્ય પ્રકાશમાં ૨૩ એકમ હોય તો આસમાની રંગમાં ૨૪ એકમ થતી. લીલા રંગમાં ૨૮, પીળામાં ૩૦ ને નારંગી રંગમાં ૩૫ એકમ સુધી પ્રવૃત્તિ પહોંચતી. પણ જ્યારે કસુંબા જેવો લાલ રંગ માનવીના સ્નાયુ પર પડતો ત્યારે તેની પ્રવૃત્તિ ૪૨ એકમ જેટલે પહોંચી જતી. સામાન્ય પ્રકાશ કરતાં લગભગ બમણો આ આંકડો છે.

તેવીજ રીતે શાળામાં લાલ રંગના ખંડો પ્રમાદી બાળકોને ઉત્તેજક જણાયા છે. તેવીજ રીતે જુદા જુદા છોડવા પર જેવા રંગનો પ્રકાશ પડે તે પ્રમાણમાં તેનો વિકાસ થતો માલૂમ પડ્યો છે. રાત કિરણો નીચે એક છોડ સામાન્ય કરતાં ચારગણી ઝડપે ઊગતો જણાયો ને તેજ છોડ આસમાની રંગ નીચે ઊગતો અટકી ગયો.

ખોરાક પર રંગની અસર

હરેક ચકચકતા રંગોવાળી રકાબીમાં પીરસેલો ખોરાક વધારે ભાવે છે ને જલદી પચે છે, તેવીજ રીતે જમવાના ખંડનાં રાતા]

નીવડી છે: જ્યારે
નારંગી રંગની બત્તીઓ ખાવામાં ખૂબ મદદરૂપ
પીળા રંગના ખોરાકનું દશ્ય બકારી થાય તેવી ભાવના ઉત્પન્ન કરે છે.
પ્રકાશની ગોઠવણના નિષ્ણાત હિલને એક પ્રયોગ કર્યો હતો.
તેણે એક ખાણું આપ્યું. ખોરાક શ્રેષ્ઠ હતો. તેની સાથે સંગીત હતું.
વાર્તાકથન હતું. મધુરાં પીણાં હતાં પણ તેણે લીલા તથા લાલ સિવાય
બીજા રંગનો પ્રકાશ રાખ્યો નહિ. પરિણામે ખોરાકની ચીજોના રંગ
જુદા જુદા દેખાવા લાગ્યા, કોફીનો રંગ પીળો દેખાયો પરિણામે
મહેમાનોને ભૂખ લાગી નહિ. બધાં વિષાદમય બન્યાં. કેટલાંક તો
માંદાં બની ગયાં તે રંગની અસરનો પ્રયોગ પુરવાર થયો.
રમતગમતમાં બિલિયર્ડ ટેબલની વાત લઈએ તો એમ જણાયું
છે કે અત્યારે જે લીલા રંગનું કપડું તેના પર વપરાય છે તે બહુ
ઇચ્છનીય નથી.
પીળા કે લીલા કાગળ પર ભૂરી શાહી વાંચનારની આંખને
ઓછી થકવનારી લાગી છે. રાતા રંગનાં દૃશ્યથી સૌથી વધારે ખપે
સંખ્યામાં મળે છે જ્યારે ફાઉન્ટન પેન લીલા રંગની વધારે ખપે
છે. રસોડામાં ચળકતો રાતો, લીલો, નારંગી કે આસમાની રંગ હોય
તો ગૃહિણી કાંઈક સંતાપી રહે છે.

અન્ય સ્થળે રંગનો ઉપયોગ

શ્વેત રંગ ચંદ્રિકા સાથે મળતો હોઈને તે રોમાંચક છે ને તેથી
શ્વેત વસ્ત્રો પહેરતી કુમારિકાઓને જલદીથી પતિ મળી જાય છે.
શયનગૃહમાં આસમાની કે જાંબુડિયા રંગથી અનિદ્રા દૂર થશે.
આ બધા ખંડોની દીવાલોના રંગો સાથે પ્રકાશ, પડદા, ફર્નિચર
વગેરેના રંગો પણ મળતા આવવા જોઈએ.
રંગ લાગણીઓને અસર કરે છે. લીલો રંગ ગ્રામપ્રદેશ યાદ
આપે છે. શ્વેત રંગ પવિત્રતાનું ચિહ્ન છે. લાલ રંગ મોહ વિકારને
ઉત્તેજન આપે છે.
ખૂબજ ગુસ્સો આવે ત્યારે મોઢું લાલ રંગનું બને છે, બી
કે નિરાશામાં તે ફિક્કું કે શ્યામ પડી જાય છે. ને લાગણીથી ય
રંગનાં આ પરિણામો હમેશાં બનવાને યાદ રહ્યાં છે.

પરંતુ દેશ દેશ પ્રમાણે રંગની સંજ્ઞા ફરે છે. ચીનમાં સફેદ રંગ શોક દેખાડે છે. એક અમેરિકાની તેલની કંપનીએ પોતાનાં ગૅસનાં મથકો શ્વેત રંગના રંગેલાં હોવાથી તેના ચીના ઘરાકો એકદમ ઓછા થઇ ગયાં. ચીનનો શાહી રંગ પીળો છે, જાપાનમાં લાલ રંગ અપ્રિય છે કારણ કે આગ અને નાશનો સૂચક છે.

જીવનધોરણ બદલો

એનલ આઇલૅન્ડમાં રસ્તાઓ રંગવાના પ્રયોગો થાય છે તેને પરિણામે તેના પર પડતાં પ્રકાશનાં ઝળાંહળાંમાં ચાળીસ ટકાનો ઘટાડો થાય છે. રસ્તાના રંગથી ગ્રામ્યવિસ્તારમાં રસ્તો જલદી જડી જાય છે.

રંગથી માણસની ટેવોને પ્રિય અપ્રિય વસ્તુઓનો ખ્યાલ આવે છે. બુદ્ધિવાદીઓ આસમાની રંગ તરફ ઢળે છે. ખેલાડીઓ રાતો રંગ પસંદ કરે છે. લહેરી માણસો નારંગી રંગ પસંદ કરે છે.

દરેક માણસને માટે જુદા જુદા રંગો સાનુકૂળ હોય છે તે રંગો જાણી લઇને એ મુજબ ખોરાક, રહેઠાણ, ફર્નિચર, કપડાં, ઑફિસ, કારખાનું વગેરે પસંદ કરો. કારણ કે સંપૂર્ણ સાનુકૂળ રંગમાં જિવાતું જીવન સૌથી તંદુરસ્ત ને સૌથી સુખી હોય છે.

('જન્મભૂમિ'ના એક અંકમાંથી)

१५८–थूंकवानी बूरी आदत

માણસ દેખીતી રીતે ભલે રોગી હોતો નથી, છતાંએ તેના શરીરમાં રોગનાં જંતુઓ તો હોઇ શકે છે. માણસના શરીરની તંદુરસ્ત હાલતને લીધે એ ઝેરી થૂંકમાં રહેલાં ઝેરી અને જીવલેણ જંતુઓ તેને ફક્ત તાત્કાલિક અસર કરી શક્યા હોતાં નથી, પણ તેના થૂંકમાં જંતુઓની હયાતી તો હોય છેજ. એટલે જ્યારે આવો માણસ થૂંકે છે, ત્યારે તે જંતુઓ હવા વાટે બહાર ફેલાય છે અને જ્યારે નબળા માણસના શરીરમાં શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયાદ્વારા તે જંતુઓ દાખલ થાય છે, ત્યારે એવા માણસ પર ભયંકર રોગનો

હુમલો થાય છે અને તેનું મરણ નીપજે છે.

શારીરિક સ્વચ્છતા દીર્ઘાયુષનો એક અક્સીર ઉપાય છે, કારણ કે સ્વાસ્થ્ય અને સ્વચ્છતાની વચ્ચે બહુજ ગાઢો અને નિકટનો સંબંધ છે. આરોગ્યને માટે સ્વચ્છતાની ખાસ જરૂર છે. શારીરિક સ્વાસ્થ્ય સાચવી રાખવા માટે અગર તે સંપાદન કરવા માટે સ્વચ્છતા રાખવાની માણસને માટે અતિશય અગત્યનું તેમજ અનિવાર્ય છે. હોવાનાં પહેરવાનાં કપડાંલત્તાં, ઉપયોગમાં લેવાતાં વાસણ-કૂસણ, ખાનપાન, હવાઉજાસ આવવાનાં સ્થળો, સૂવાનાં બિછાનાંઓ તેમજ રહેવા કરવાનાં અને હરવાફરવાનાં સ્થળો એ સર્વને ખૂબજ સારી રીતે સ્વચ્છ રાખવાની ખાસ જરૂર છે; કારણ કે તેની આરોગ્ય પર ઘણીજ અક્સીર અસર થાય છે.

સ્વચ્છતા એ પ્રભુતા છે

અંગ્રેજીમાં એક અતિશય પ્રાચીન અને લોકપ્રિય કહેવત છે કે, સ્વચ્છતા પ્રભુતાથી બીજે નંબરે છે. એ કહેવતનો આશય અને શબ્દાર્થ યથાયોગ્ય છે, પણ દિલગીરીની વાત તો એ છે કે એ કહેવત પ્રમાણે વાસ્તવિક રીતે વર્તનારા અગર તો વર્તવાની ઇચ્છા રાખનારાઓની સંખ્યા અતિશય અલ્પ છે. સ્વચ્છતા રાખવાની બાબતમાં બેદરકારી બતાવવાથી માણસજાતનો કેટલો ભયંકર ધ્વંસ થઇ રહ્યો છે, એની કલ્પના કરવાને માણસોએ ભાગ્યેજ પ્રયાસ કર્યો છે અગર તો કરે છે.

થૂંકવાની બૂરી આદત

આપણામાં થૂંકવાની એક જાતની બૂરી આદત છે અને તેથી આપણે જ્યાંત્યાં થૂંક થૂંક કરીએ છીએ. મુંબાઇનાં આલીશાન મકાનોના ખૂણાખાંચરા તેમજ ચડવાઊતરવાની સીડીઓ પર થૂંકના લેપડાઓ અને પાનની પિચકારીઓથી ખદબદતા હોય છે. આ પ્રમાણે બેદરકારીથી થૂંકવાથી કેવું ભયંકર પરિણામ આવે છે તે થૂંકનારને ખબર નથી; અને તેથીજ તે જાણેઅજાણ્યે ભયંકર રોગોનો ઉત્પાદક બને છે; એટલુંજ નહિ પણ પરિણામે અનેક માનવ-પ્રાણીઓનાં અકાળે મૃત્યુ ઉપજાવવામાં કારણભૂત બને છે.

જ્યાંત્યાં ન થૂંકો

થૂંકવાની આદત અને ખાસ કરીને ઘરોની જમીન ઉપર, ઓફિસોમાં, જાહેર ભાષણો આપવાનાં સ્થાનો–હોલોમાં, મોજમજાહ માણવાના કે રમતગમત કરવાનાં સ્થળોમાં, સિનેમાઓ અને થિયેટરોમાં, રેલવેના ડબ્બાઓમાં, વર્કશોપોમાં તેમજ બીજાં ઘણાં સ્થળો કે જ્યાં હમેશાં અનેક માણસોની સતત અવરજવર રહ્યા કરે છે અગર તો જ્યાં એકઠાં થાય છે, ત્યાં થૂંકવાની આદત ઘણીજ ગલીચીભરેલી હોવા ઉપરાંત અસુખાકારી ઉત્પન્ન કરનારી છે.

અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે

સામાન્ય રીતે સાજા માણસને વારંવાર થૂંકવાની જરૂર હોતી નથી. બેલાશક થૂંકવું એજ એક ખરાબ અને નજિસ આદત છે, પણ સામાન્ય રીતે માણસના થૂંકવાથી બીજાના માટે બહુજ થોડો ભય રહે છે; પણ જો કોઇ માણસમાં કોઇ જાતની બીમારી હોય છે અને થૂંકવામાં આવે તો તે થૂંક બીજાને માટે ખરેખર ભયંકર ભય ઉત્પન્ન કરે છે, ભયાનક પરિણામ ઉપજાવે છે. આખીએ દુનિયા પર જો કોઇ પણ અતિશય ખરાબમાં ખરાબ અને ભયંકરમાં ભયંકર રોગ હોય તો તે એક માત્ર ક્ષયજ છે. આપણા દેશ–હિંદુસ્તાનમાં દર અગિયાર મરણોમાંથી એક મરણ એ ક્ષયના ભયંકર રોગથી અથવા ક્ષયને મળતાં ફેફસાંના બીજા કોઈ રોગથી થાય છે. ક્ષયના જીવલેણ રોગથી પીડાતા દરદીના થૂંક વડે એક માણસનો રોગ બીજા માણસને લાગુ પડે છે, તેમજ બીજાનો રોગ ત્રીજાને લાગુ પડે છે અને એમ તેનો ચેપ સર્વત્ર ફેલાતો જાય છે. થૂંકની અંદર એ રોગનાં બારીક જંતુઓ સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથીજ નીરખી શકાય તેવાં ઝીણાં જંતુઓ ખદખદતા હોય છે. થૂંક જેમ જેમ સુકાતુ જાય છે, તેમ તેમ તેની અંદર ખદખદતાં ઝીણાં જંતુઓ હવામાં સેળભેળ થઇ જાય છે અને પછી હવાની સાથે ઊડતાં ફેલાતાં જાય છે. હવાની સાથે ઊડતાં આ ઝીણાં જીવલેણ જંતુઓ શ્વાસોશ્વાસ વાટે માણસોનાં ફેફસાંમાં દાખલ થાય છે. જે માણસોનાં ફેફસાંમાં આ ઝેરી જંતુઓ દાખલ થાય છે, તેઓની તંદુરસ્તી તે

વખતે જો નબળી હોય છે, તો એ જંતુઓ ત્યાં પોતાનું ઘર ઘાલી રોગ ઉત્પન્ન કરે છે અને પરિણામે તેમનો જીવનદીપ હોલવી નાખે છે. આ પ્રમાણે બીજા અનેક પ્રકારના રોગો એ જંતુઓથી પેદા થાય છે.

ક્ષય લાગુ પડે છે

માણસ દેખીતી રીતે ભલે રોગી હોતો નથી, છતાંએ તેના શરીરમાં રોગનાં જંતુઓ તો હોઇ શકે છે. માણસના શરીરની તંદુરસ્ત હાલતને લીધે એ ઝેરી અને જીવલેણ જંતુઓ તેને ફક્ત તાત્કાલિક અસર કરી શક્યાં હોતાં નથી; પરંતુ તેના થૂંકમાં જંતુઓની હયાતી તો હોય છેજ, એટલે જ્યારે આવો માણસ થૂંકે છે ત્યારે તે જંતુઓ હવા વાટે બહાર ફેલાય છે અને જ્યારે નબળા માણસના શરીરમાં શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયાદ્વારા તે જંતુઓ દાખલ થાય છે, ત્યારે તેવા માણસ પર ભયંકર રોગનો હુમલો થાય છે અને તેનું મરણ નીપજે છે.

ઘરમાં થૂંકદાનીઓ રાખો

જ્યાંત્યાં થૂંકવાની આદત રાખવી એ બહુજ નુકસાનકારક છે. મકાનોની અંદર કે ચડઊતર કરવાની સીડીઓ ઉપર, બારીમાં કે વાઝટિયા ઉપર થૂંકવું એ બહુજ ભયંકર છે. જો ઘર આગળ થૂંકવાની જરૂર પડે તો ઘરમાં થૂંકદાની રાખવી જોઇએ છે અને તે થૂંકદાનીમાં પાણી તથા જંતુઘ્ન એટલે જંતુઓનો નાશ કરે તેવી દવા નાખવી જોઇએ.

સૂર્યના પ્રકાશવાળાં સ્થળે થૂંકો

રેલવેમાં કે જવાઆવવાનાં વાહનો ટ્રામબસમાં થૂંકવાની જરૂર પડે તો પાટિયા પર ન થૂંકતાં બારીની બહાર થૂંકવું બહેતર છે–થૂંકવું જોઇએ. ખુલ્લા રસ્તા પર પડેલ થૂંકથી ઝાઝું જોખમ થવાનો સંભવ નથી; કારણ કે તડકાને લીધે બીજાને તે થૂંકની ક્રાતિલ અસર પહોંચે તે પહેલાં તેનો નાશ થઇ જવાની ઘણીજ સંભાવના છે. સૂર્યનો પ્રકાશ જ્યાં પૂરેપૂરો પડી શકે છે, તેવાં સ્થળોએ થૂંકવાની દરેક માણસે ખાસ કાળજી રાખવી ઘટે છે.

પૂરતું લક્ષ આપો

ઇંગ્લેંડ તથા ઑસ્ટ્રેલિયામાં તો રેલવે ગાડીઓમાં તથા ટ્રામ ગાડીઓમાં અને એવીજ બીજી જગ્યાઓમાં ફાવે તેમ નહિ થૂંકવા માટે ચેતવણી આપતાં પાટિયાંઓ ચોટાડવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે ચેતવણી આપવાથી ત્યાંના લોકો ભયંકર નુકસાનીમાંથી બચી શક્યા છે. જ્યારે તે દેશોમાં આવાં ચેતવણીનાં પાટિયાંઓ જાહેર વાહનોમાં ચોટાડવાની પ્રથા શરૂ કરવામાં આવી, ત્યારે સત્તાધારીઓને એવી બીક રહ્યા કરતી હતી કે કોઇ લોકો તે તરફ ધ્યાન આપશે નહિ, પણ થોડાજ વખતમાં તેમનો એ ભય ટળી ગયો. સત્ય હકીકત તો એ બની કે લોકો એ સુચનાઓ અને ચેતવણીઓ ઉપર કાળજીપૂર્વક લક્ષ આપવા લાગ્યા અને તેથી પરિણામ એ આવ્યું છે કે થૂંક મારફત ફેલાતા ક્ષય અને એવા બીજા ભયંકર રોગોથી થતું મરણપ્રમાણ તે દેશોમાં બહુજ ઘટી ગયું છે.

મૃત્યુપ્રમાણ કમી કરો

આપણા દેશમાં તો એથી વિપરીતજ દશા જોવામાં આવે છે. આપણાં મકાનના દરેક ખૂંણાખાંચરા અને અવરજવર કરવાના માર્ગો તેમજ ચડવાઉતરવાની સીડીઓ અને બારીઓ થૂંકના લબકાઓથી ખદબદતાં નજરે પડે છે. કહેવું જરૂરી નથી કે આ પ્રમાણે બેકાળજીથી જ્યાંત્યાં થૂંકવાની બૂરી આદત હોવાના પરિણામે આપણા દેશમાં દર વર્ષે હજારો માણસો અકાળે મરણશરણ થાય છે. ઇંગ્લેંડ અને ઑસ્ટ્રેલિયામાં જેમ સત્તાધારીઓ તરફથી થૂંકવાની બાબતમાં ચેતવણીઓ અને સુચનાઓ આપવાથી સુંદર પરિણામ આવ્યું છે, તેવુંજ સુંદર પરિણામ આપણા દેશ-હિંદુસ્તાનમાં પણ આવવાનો દરેક સંભવ છે; પણ આપણાં જાહેર તંદુરસ્તી ખાતાંઓએ એ દિશામાં કોઇ પણ સતેજ પગલું ભરવાને હજી તૈયાર હોય તેમ જણાતું નથી. તેમજ આપણા શરીરસ્વાસ્થ્યના જ્ઞાનમાં ભયંકર અજ્ઞાનના ધરાવતા દેશી બાઇઓ તે દિશામાં પોતાની જાતેજ કોઇ પણ પગલું ભરે તેની કાંઇ સંભાવના પણ જણાતી નથી.

સ્વાસ્થ્ય સંપાદન કરો

જાહેર તંદુરસ્તી ખાતાંઓએ સ્વચ્છતાનાં સુંદર પરિણામ દર્શાવતું પ્રચારકાર્ય કરવાની ખાસ જરૂર છે એટલુંજ બસ નથી, પણ સ્વાસ્થ્ય જાળવવાના નિયમોનું કડક રીતે આમજનતા પાસે પાલન કરાવવાની પણ ખાસ આવશ્યકતા છે. દરેક શાળાઓમાં પણ સ્વાસ્થ્ય સંભાળવાના તેમજ સ્વચ્છતા રાખવાના સિદ્ધાંતો શીખવવા જોઇએ છે. આ પ્રમાણે જો થોડાંજ વર્ષો નિયમિત રીતે પ્રચારકાર્ય કરવામાં આવે તો સ્વાસ્થ્ય માટે માણસોના માનસમાં અજબ પરિવર્તન થઇ જાય તેમાં કાંઇ શંકા નથી. ('પ્રજામિત્ર કેસરી'ના એક અંકમાંથી)

૧૫૧–ઊધઈનો ઉપાય

પુસ્તકોનાં ખાસ કરીને ઉષ્ણકટિબંધમાં, મોટામાં મોટા કોઈ શત્રુ હોય તો તે કંસારી, વાંદા, ઊધઈ જેવાં જંતુ અને જીવાતો છે. આ જીવાતોના ઘણા વર્ગો છે–નામો પણ ઘણાં છે. જીવાતોમાં ખાસ કરીને ચાર જાત છે. એક જાત ચળકતા ભૂખરા રંગની અને ધયળ જેવા નરમ શરીરની છે. તેને અંગ્રેજીમાં 'સિલ્વર ફિશ' કહે છે. પા ઇંચ લાંબી માછલી હોય તેવું તેનું શરીર હોય છે. અને પાણીમાં માછલી જે ઝડપે અને ચપળતાથી તરતી હોય છે તેવીજ રીતે તે ચાલે છે. તેનું શરીર માથા આગળથી ચપટું થતું જાય છે અને પૂંછડી આગળ અણીદાર બની જાય છે. 'લાહીનાં જંતુ' એ અર્થનાં એનાં બીજાં પણ ઘણાં નામો છે. ગુંદર, લાહી અને સ્ટાર્ચ એવા સાકરના રસ જેવા પદાર્થો એને બહુ ભાવતા હોય છે, તેથી તેવા પદાર્થ લગાડીને બાંધેલી ચોપડીઓમાં અને કાગળોમાં તે આહાર મેળવવા આવે છે. આ ચળકતા શરીરવાળાં લાહીનાં જંતુ ઇંચના ત્રીજા કે ચોથા ભાગ જેટલીજ લંબાઇનાં હોય છે. એમની પીઠ વચ્ચેથી બન્ને બાજુ ઢળતી એક ઝાંખા રંગની રેખા હોય છે.

જંતુની બીજી એક જાત છે, જેને ચોપડીના ચાંચડ કહી શકાય. એનું શરીર નરમ અને એક ઇંચના સોળમાથી પચ્ચીસમા ભાગ

સુધીની લંબાઇનું હોય છે. ગરમ અને ભેજવાળી જગ્યાએ અને અંધારામાં અને જ્યાં ભાગ્યેજ હાથ અડતો હોય ત્યાં તે ચોટે છે. એ પણ લાહી અને ગુંદરના આહારને પસંદ કરે છે.

રાત્રે આપણે જે તમરાંનો અવાજ સાંભળીએ છીએ, તે આ જંતુના જાતભાઈજ છે. આટલું નાનું સરખું જંતુ માણસ સાંભળી શકે એવો અવાજ કેમ કરી શકતું હશે, તે એક નવાઇ છે. એમ મનાય છે કે આવો અવાજ કરીને એ જંતુ પોતાના મિત્રોને સાદ કરે છે.

ત્રીજી જાત છે કંસારીની. કંસારી સંપૂર્ણ રીતે શાકાહારી છે. લાકડાની સુગંધ લેવી, લાકડાની નજીક જવું અને લાકડું ખાવું એને ખૂબ પ્રિય હોય છે.

કંસારી એક બીજી રીતે પણ શુદ્ધ હિંદુધર્મી છે. એની જાતમાં ચાર વર્ણો છે—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર. એમાં જે બ્રાહ્મણનું કાર્ય કરે છે, ઇતર વર્ણને પોતાના ધર્મો સમજાવે છે અને હુકમ કરે છે તે રાણી કહેવાય છે. જૂના સમયના બ્રાહ્મણો મંત્રબળથી જેમ એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને ઊડીને જતા, તેમ આ રાણી પોતાની પાંખોથી ઊડીને દૂર જઇ શકે છે. રાણીનું કામ પ્રજાવર્ધનનું પણ છે. તે સૌ વર્ણોમાં પૂજ્યસ્થાને છે. બીજી જાત છે ક્ષત્રિયની નહિ પણ વૈશ્યની. વૈશ્ય જેમ પ્રજાસંસ્કૃતિનું પ્રતીક છે, વૈશ્ય ઉપર જેમ પ્રજાનો વિકાસ આધાર રાખે તેમ આમાં વૈશ્યના ધર્મો બજાવતી વર્ણ કે જે બીજા અર્થમાં રાજા છે, તે સંસ્કૃતિનો પ્રચારક છે. રાજા પ્રજાને જન્મ આપવામાં મદદ કરે છે. ત્રીજી જાત ક્ષત્રિય અથવા સૈનિકની છે. તેનું કામ નગરરક્ષાનું છે અને ચોથી જાત શૂદ્ર અથવા વૈતરાની છે. નગરનું આરોગ્ય-ખાતું એમની જવાબદારી ઉપર છે. સૈનિક અને વૈતરાઓ લિંગવિહીન અને અંધ હોય છે.

કંસારીઓનું બળ અમાપ હોય છે. અંધારામાં એમને નિરાંતે કામ કરવા મળે તો તેઓ લાકડાં તો શું પણ પથ્થરોને પણ કોરી ખાય અને તેને એવું પોલું માળખું બનાવી દે કે સહેજ અડકતાં તે જમીન પર ફસડી પડીને ભૂકો થઇ જાય. કંસારીનાં પરાક્રમોની વાતો તો કંઇ ઓરજ છે. પણ આ બાબતમાં ખાસ નામના મેળ-

વનાર તો ઊધઈ છે. પુસ્તકની કોઈ પણ જીવાતનો વિચાર કરતાં પહેલાં ઊધઈનોજ વિચાર મુખ્યત્વે આવતો હોય છે. ઊધઈ આગળ બધી જીવાત પાણી ભરે. ઉપર જે કંસારીની વર્ણવ્યવસ્થા કહેવામાં આવી તે વિષે તો એવો મત છે કે, ઊધઈને બદલે ત્યાં કંસારીનું નામ મુકાઈ ગયું છે. કંસારી વિષે તો જે હો તે, પરંતુ કંસારી વિષે જે કહેવાયું છે તે વસ્તુ ઊધઈ વિષે તો સાચીજ છે.

આ ઉપરાંત જુદી જુદી વ્યક્તિઓને પોતાની માન્યતાનાં નામો આપીને ઘણી જાતિઓને ઓળખાવી છે. આ બધી જાતિઓ ખોફ-નાક છે. સર આર્થર શિપ્લીએ એક જાતની જીવાત વિષે લખ્યું છે કે, "એક જાહેર પુસ્તકાલયના (જેનો અલબત્ત બહુ ઉપયોગ નહોતો થતો) સત્તાવીસ મોટા ગ્રંથો સોસરી એવી સીધી લીટીમાં ઊધઈ પસાર થતી આરપાર નીકળી હતી કે, એથી પડેલા કાણામાં દોરી પરોવી હોય તો સત્તાવીસે ગ્રંથ એકી સાથે પકડીને ઊંચકી શકાય."

એક પુસ્તકાલયની એકેએક ચોપડીનું એકેએક પાનું અને જે કાંઈ આડું આવ્યું તેને ખાઈ ગઈ હોય તેવી એક બીજી જીવા-તની જાત પણ એક ગ્રંથપાલે નોંધી છે.

પણ આ દરેક જીવાત સૂર્યના પ્રકાશથી ખૂબ ડરનારી અને નિશાચર હોય છે. ચોપડીના કાગળ, પૂઠાં કે ચામડાનાં બંધન, ગુંદર, લાહી અને ચોપડીઓ રાખવાનાં કબાટો કે ઘોડાઓ, જેવા જેનો સ્વાદ, તે પ્રમાણે તેઓ તે તે વસ્તુ પર તરાપ મારે છે. ધૂળ અને રજ, ભેજ અને ગરમી, હવામાનના એકાએકના ફેરફારો, સાદડીના ટુકડા, લૂગડાંનાં ચીંથરાં અને એવી વસ્તુઓ એમના આદર્શ ઓરા-કની અને વસવાટની સારી સગવડ આપે છે.

વાંદાઓ પુસ્તકાલયોમાં આવવાની બહુ હિંમત કરતા નથી, કારણ કે એની વસાહત માટે જે જે થવું જોઈએ તે ફૂવડ વ્યક્તિઓજ કરી શકે તેમ હોય છે. જ્યારે ગ્રંથપાલો છેક એવા ફૂવડ તો થઈ શકતા નથી હોતા; પણ જો કદાચ આ વાંદાઓ પુસ્તકાલયોમાં પેસવા પામ્યા તો પછી મામલો તંગ બને છે. વાંદાને કાળો અને કાળાને મળતો વાદળી કે એવો રંગ ગમતો હોય છે. વાંદાથી બચવાને ગુંદર

અને લાખના વારનિસને મેથિલેટેડ સ્પિરિટ અથવા રેક્ટિફાઇડ સ્પિરિટમાં ઓગાળીને તેનાં બે પીંછાં ચોપડીઓને લગાડી દેવાં બસ છે.

પંજાબ વિદ્યાપીઠ પુસ્તકાલયમાં કીમતી હસ્તપ્રતો અને ગ્રંથોના એક ભાગને ઊધઇ લાગવી શરૂ થઇ હતી. ગ્રંથપાલનું ધ્યાન ગયું. તાબડતોબ ઉપાયો અજમાવ્યા. મોટી મોટી લાયબ્રેરીઓના અનુભવી ગ્રંથપાલોની સલાહ મંગાવી. જે સલાહો મળી તેનો સાર નીચે મુજબ છે:—

૧. પુસ્તકોને, કબાટોને, ઘોડાઓને બરાબર ઝાપટતા રહો.

૨. પુસ્તકોમાં અને કબાટોમાં લીમડાનાં અથવા તમાકુનાં તદ્દન સૂકાં પાન વેરી દો.

લીમડાનાં કે તમાકુનાં પાન તદ્દન સૂકાં હોવાં જોઇએ, કે જેથી પુસ્તકોનાં પાનાંમાં ડાઘ ન પડે.

૩. કપૂરની ગાંગડીઓ અને ફિનાઇલની ભૂકી ચોપડીઓ વચ્ચે ભરો.

૪. ઉનાળામાં સૂકી હવા હોય ત્યારે ક્યારેક ક્યારેક તડકામાં પુસ્તકો મૂકો. આમ કરવાથી જીવાતનાં ઇંડાંઓ તરતજ નાશ પામે છે.

૫. યોગ્ય વિષદ્રવ્યોનો ઉપયોગ કરીને જંતુઓનો નાશ કરવો. આ વિષદ્રવ્યો માટે કેટલાંક મિશ્રણો સૂચવવામાં આવ્યાં છે. અનુભવે જણાયું છે કે આ દ્રવ્યો ઠીક કામ કરે છે.

કોરોઝીવ સબ્લિમેટ ૩/૪ ઔંસ, કાર્બોલિક એસિડ ૩/૪ ઔંસ, મેથિલેટેડ સ્પિરિટ ૧ પિન્ટ.

આ પ્રમાણમાં વસ્તુઓ વર્ષમાં બે વાર હળવે હાથે પીંછી વતી પુસ્તકની બહારની બાજુ અને અંદરની બાજુએ લગાડવી. "ઇમ્પિરિયલ ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ એગ્રિકલ્ચર"ના અને "ઇમ્પિરિયલ કૉલેજ ઓફ ટ્રોપિકલ એગ્રિકલ્ચર"ના પુસ્તકાલયમાં આનો સતત સારો ઉપયોગ પુસ્તકોને માટે થાય છે.

આ મિશ્રણ માનવપ્રાણીને માટે જોખમી છે, પરંતુ જીવાતને માટે જેટલા પ્રમાણમાં વપરાય છે, તેથી ડરવા જેવું ખાસ નથી હોતું. એના આ તત્ત્વને કારણે પંજાબ વિદ્યાપીઠના પુસ્તકાલયે એની

એક ક્વાર્ટ ફિનાઇલ
તેના ઘોડાઓના પાયાને એક ક્વાર્ટ કેરોસિન અને એક ક્વાર્ટ કરે છે.
એક ઘડા પાણીમાં નાખીને ભરેલા તાસકમાં રાખીને એના માવામાંજ જો
કાગળો જ્યારે બનાવાતા હોય છે ત્યારે રાહત મળી રહે છે.
નીચેનાં રસાયણો ઉમેરવામાં આવે તો તેથી ઠીક કારબોનિક.
હજાર ચોરસ ફૂટે ૧ ગેલન પ્રમાણે ક્રૂડ બાયક્લોરાઇડ ઓફ
એક ચોરસફૂટે ૦૦૦૪૯ ઔંસ પ્રમાણે કોપર સલ્ફેટ.
મર્ક્યુરી અથવા ૦.૧૧૩ ઔંસ પ્રમાણે કેટલોક વખત
બેનઝીન ભરેલું વાસણ પુસ્તક ઘરમા રાખીને પામતી હોય છે.
તે બંધ રાખીએ તોપણ ચોપડીની જીવાત નાશ સો ટકા ધાર્યું
બહુ મોટી લાયબ્રેરીઓ માટે ૨૪ કલાકમાં જોખમકારક છે.
પરિણામ આપે તેવા બીજા ઉપાયો છે, પણ તે ઉપાય છે કે
સામાન્ય ગ્રંથાલયો અને નાનાં કબાટો માટે તો એજ ગરમીને વધી જવા
પુસ્તકોને અંધારામાં ન રાખો, ત્યાં ભેજ અને
ન દો અને કપૂર ઇત્યાદિના મિશ્રણનો ઉપયોગ કરો. *

૧૬૦–चोमासुं वेसवाना चमत्कारो

(લેખકઃ–શ્રી. મોહનલાલ શામજી રાયજાદા)

(૧)

૧. દરિયામાં નવો ખળભળાટ ઉત્પન્ન થાય અને દરિયો વર·
સાદની ગર્જના કરે, ત્યારે સમજવું કે એકબે દિવસમાં વરસાદ થશે.
૨. માછલીઓ દરિયામાં અધ્ધર ઊછળવા માંડે.
૩. હલવા નામની એક માછલી થાય છે તે કાયમ પાણી·
માંજ રહે છે, તે ઉપર આવતી જણાય, ત્યારે જાણવું કે વરસાદ·
નજીકમાં છે.
૪. જળચર પ્રાણીઓ પાણીમાં નહિ રહેતાં બહાર આવે.

* જૂન ૧૯૩૯ ના " મોડર્ન રિવ્યુ " માં છપાયેલા સી. જી.
કપુરના લેખનો " ઊર્મિ " જૂલાઇના અંકમાંનો અનુવાદ.

૫. મગર પાણી બહાર આવી અને આળોટે, ત્યારે જાણવું કે વરસાદ જલદી થશે.

૬. દેડકા જમીન ઉપર આવી કૂદવા લાગે, ત્યારે જાણવું કે વરસાદ નજીકમાં છે.

૭. નદી તથા કૂવાનાં પાણી ઊનાં લાગે.

૮. મોર કેકારવ કરવા લાગે.

૯. ચકલીઓ બહુ અધ્ધર ઊડી શકે નહિ, ત્યારે જાણવું કે વરસાદ ચોવીસ કલાકમાં થશે.

૧૦. કાગડા માળા બાંધવા મંડી જાય, ત્યારે જાણવું કે વરસાદ થશે.

૧૧. ઢોર ડોક લાંબી કરી નસકોરાં સૂંઘવા લાગે ત્યારે—

૧૨. કીડીમંકોડી ઊભરાય ત્યારે—

૧૩. કીડીઓ પોતાનું સ્થાન મૂકી નદીસ્થાને અનાજ લઇ જાય ત્યારે—

૧૪. આપણો અવાજ બહુ ખેંચાવા લાગે ત્યારે—

૧૫. ગાય આકાશ સામું જુએ ત્યારે—

૧૬. વનસ્પતિની વાસ બહુ આવવા લાગે ત્યારે—

૧૭. ખડમાંકડીઓ ગેલ કરતી માલૂમ પડે અને વાદળાં માથે આવતાં જણાય.

આવા ઘણા ચમત્કારો માલૂમ પડે છે.

× × × ×

(૨)

પાણી શોધવાની કળા

(એક કાશીના પંડિતની પુરાણી ચોપડીમાંથી)

પાણી વગરની જગ્યામાં નેતરનાં ઝાડ ઊગ્યાં હોય તો તે દિશાએ ત્રણ હાથ ઊંડું પાણી છે તેમ જાણવું.

જાંબુડાના ઝાડની પાસે જો પૂર્વ દિશામાં ઘણા રાફડા હોય તો ત્યાંથી દક્ષિણ દિશામાં ત્રણ પુરુષ જેટલે ઊંડે પાણી છે એમ જાણવું. (ત્રણ પુરુષ=૧૦ાા હાથ)

છે? દખણાદો રાફડો હોય, તો તે નીંગોડાના ઝાડથી ત્રણ હાથ જમીનમાં પાણી છે તેમ જાણવું.

ઓરડીના ઝાડથી પૂર્વ દિશાએ રાફડો હોય, તો ત્યાંથી પશ્ચિમ દિશાએ ત્રણ પુરુષ જેટલે જમીનમાં પાણી છે તેમ જાણવું.

બહેડાના ઝાડ પાસે દક્ષિણ તરફ રાફડો હોય, તો ત્યાંથી પૂર્વ દિશામાં દોઢ પુરુષ જેટલે પાણીનું વહેણ છે તેમ જાણવું.

કોઇ પણ ઝાડના મૂળમાં એક હાથ ઉપર ઘણા દેડકા હોય, તો ત્યાં સાડાચાર પુરુષ જેટલે પાણીનું વહેણ છે તેમ જાણવું.

મહુડાના ઝાડથી ઉત્તર દિશાએ સર્પનો રાફડો હોય, તો ત્યાં પાંચ હાથ ઊંડું પાણી છે તેમ જાણવું.

શિયાળા અને ઉનાળામાં પાણી વગરની જગો પાસે ઘો લીલી રહેલી હોય, તો ત્યાં એક પુરુષ જેટલે પાણી છે તેમ જાણવું.

('ગુજરાતી'ના એક અંકમાંથી)

१६१–फर्निचर पालीस (फ्रेंच पालीस)

(લેખકઃ–શ્રી. ધનંજય રમણલાલ શાહ)

લાકડાં ઉપર લગાવવા માટે ફર્નિચર પાલીસ બનાવવાની રીત નીચે પ્રમાણે છેઃ–

૧. એલતેલ ૪ ભાગ.
૨. ટરપેન્ટાઇન ૪ ભાગ.
૩. સરકો ૪ ભાગ.
૪. મેથિલેટેડ સ્પિરિટ ૧ ભાગ.

એ બધાને મેળવીને બાટલી ભરી લો અને જ્યારે પાલીસ કોઇ વસ્તુ પર લગાડવું હોય ત્યારે તે બાટલીને પહેલાં ખૂબ હલાવો. જે વસ્તુ ઉપર ફ્રેંચ પાલીસ કરવાનું છે તેને કાચપેપર વતી ઘસી નાખો અને પોચા કપડા વડે તે પાલીસ લગાડો, સુંદર ચળકાટ મારશે. એથી પણ સારું પાલીસ કરવું હોય તો બે હાથ મારવા.

१६२–डूबताने केम बचावशो?

(લેખકઃ–શ્રી. રમણીકલાલ જેચંદભાઇ દલાલ. બી. એ. એલ. એલ. બી.)

કોઇ પણ માણસ ડૂબી ગયું હોય તો તેને બહાર કાઢી તરતજ ડૉક્ટરને બોલાવવા મોકલવું.

ધોળાં, સૂકાં લૂગડાં, ગરમ પાણીની બાટલીઓ અથવા ગરમ ઈંટો મગાવવી.

આ બધું કરતાં પહેલાં એક જણને શ્વાસોચ્છ્‌વાસની ક્રિયા કરાવવાનું ચાલુ કરાવી દેવું. બને તેટલો પ્રાણવાયુ શરીરમાં જાય તેમ કરવું. નજીકમાં લોકોનાં ટોળાં વળવા દેવાં નહિ. એથી હવા રુંધાય છે. જે મદદ કરી શકે તેવા હોય તેનેજ નજીક આવવા દેવા.

દર્દીને એક કોટની કે ધાબળાની ગડી વાળી તે પર ઊંધો સુવાડવો. માથું એક બાજુએ રાખવું. નાક ને મોઢું જમીનને ન અડવું જોઇએ. એની બાજુમાં ઘૂંટણિયે પડી એની કમર પર પાંસળી નીચે તમારા હાથ રાખી દબાવવું. આંગળીઓ ઉઘાડી રાખવી. અંગૂઠા પીઠ વચ્ચે રાખવા. દર્દીનું પેટ જમીન સાથે દબાય તેમ જોર કરવું. એથી એનાં ફેફસાંમાંથી હવા બહાર જવા માંડશે.

પછી હાથ લઇ લીધા વિના દબાણ ઓછું કરવું, એટલે ફેફસાંમાં નવી હવા ભરાશે. ખૂબ જોરથી કે ખૂબ જલદી આમ કરવું નહિ. દર મિનિટે પંદર વાર આ ક્રિયા થાય તો બસ છે. દબાવતી વખતે ત્રણ ગણવા ને દબાણ ઓછું કરતાં બે ગણવા. એક પણ ક્ષણ અટકયા વિના એકાદ કલાક સુધી આ પ્રમાણે કર્યા કરવું. દર્દી કુદરતી શ્વાસ લેતો થઇ જાય ત્યાંસુધી એ ક્રિયા ચાલુ રાખવી. શ્વાસ શરૂ થાય ત્યારે તેની સાથે એકધારું દબાણ રાખવું.

આવી બરાબર વ્યવસ્થા થતાંજ જીભ બહાર આવશે ને મોઢામાંથી પાણી વહેવા માંડશે. જીભને અંદર કદી પણ જવા દેવી નહિ. દાંતમાં જીભ ભિડાઇ ન જાય તેની પણ સંભાળ રાખવી.

આમ શ્વાસોચ્છ્‌વાસ લેવરાવાય ત્યારે બીજા મદદનીશોએ

દર્દીનાં અંગ સૂકાં લૂગડાંથી મસળવાં. ત્યારે કુદરતી શ્વાસ લેવાય ત્યારે દર્દીને સૂકા ધાબળામાં વીંટી લેવો. ચારે બાજુ ગરમ પાણીની બાટલીઓ કે ગરમ ઈંટો મૂકવી. જેમ બને તેમ વધારે ગરમી આપવી. દર્દી પી શકે ત્યારે ગરમ ને કડક કોફી પાવી.

આમ કુદરતી શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાનું શરૂ થયા પછી પણ જો તે ક્રિયા મંદ પડતી જણાય તો ફરી તે ક્રિયા કરાવવી ને કુદરત કામ કરતી થઇ જાય ત્યાંસુધી ચાલુ રાખવી.

૧૬૩—अजमावी जुओ

૧. ગુંદરમાં રસકપૂર નાખવાથી તે ગંધાતો નથી કે બગડતો નથી.

૨. હાથ ઉપર ગમે તેવા ડાઘ પડ્યા હોય તો બાફેલા બટાટા-વડે હાથને ખૂબ ચોળીને ધોઇ નાખજો.

૩. ચૂલેથી ઉતારેલા ઇનેમલના ગરમ વાસણમાં કદી તરત ટાઢું પાણી ન રેડતા; કારણ કે એથી ઇનેમલ ફાટીને ઊખડી જાય છે.

૪. દૂધ ગરમ કરતા પહેલાં વાસણમાં થોડું ઘી ચોપડશો તો દાઝીને ચોટી નહિ જાય.

આરોગ્ય

મોંનો ચહેરો સુંદર બનાવવાને માટે થોડું થોડું દૂધ રોજ મોંએ ઘસી જોજો. મોંમાં પાણીનો કોગળો રાખીને ઠંડુ પાણી પણ મોં ઉપર છાંટ્યા કરજો. ચહેરો સ્વચ્છ અને મઝાનો થશે.

ગડગૂમડાને માટે અકસીર ઇલાજ

ગૂમડાને પાણીથી ધોઇ તેની ઉપર દિવસમાં ત્રણથી ચાર વાર કંકુનો લેપ કરવો.

જ્યાં સોજો આવ્યો હોય તેના ઉપર નિમક અને હળદર સમ ભાગે લઇ તેનો લેપ કરવો, કંકુમાં ચોથો ભાગ હળદર આવે છે. પા ભાગ બીજું કંઇ આવે છે.

૧૬૪–પ્રાણીઓનો વરસાદ!

(લેખકઃ–શ્રી. પદ્મકાંત ર. શાહ)

હવામાંથી પ્રાણીઓના વરસાદ પડ્યાની વાતો કેટલીક વાર આપણે સાંભળીએ છીએ, આવી ઘણી વાતો ગપ હોય છે પણ તેમાં કેટલુંક તથ્ય પણ હોય છે. પવનનો એકાદ વંટોળિયો તળાવમાંથી કે કોઇ ખાબોચિયામાંથી નાની નાની માછલીયો, જંતુઓનાં ઇંડાં, દેડકાં, છોડાં, વગેરે ઊંચકી શકે અને એકાદ જગ્યાએ તેમને નીચે ફેંકે તો પ્રાણીઓના વરસાદ જેવુંજ માલૂમ પડેને?

પી. એચ. ગોરસે (૧૮૬૭)માં આવાં પ્રાણીઓના વરસાદ વિષે વિવેચન કર્યું છે. લોકો આવા વરસાદને દૈવી ચમત્કાર માને છે. આવો પ્રસંગ બનતાં ઘણાની ધાર્મિક વૃત્તિ સતેજ થાય છે. અજ્ઞાનને લીધે અનેક જપ અને યજ્ઞયાગો થાય છે, સ્થળે સ્થળે પ્રાર્થનાઓ થાય છે અને દૈવની અવકૃપા ઊતરવાની આશંકા લોકો કરે છે. લોહીનો વરસાદ થાય છે ત્યારે તો લોકો ખરેખરાજ ગભરાઇ જાય છે. મોટા વિદ્વાનો (પણ વિજ્ઞાનમાં અવિદ્વાનો) પણ આવા ચમત્કારો(!)થી ભય પામી જાય છે, તો અજ્ઞાન શ્રદ્ધાળુ લોકોનું તો પૂછવુંજ શું!

પણ લોહીનો વરસાદ એ ખરી રીતે લોહીનો વરસાદ નથી હોતો. આવો લોહીનો વરસાદ પૃથ્વી પર ઘણી વાર નોંધાયો છે. લોહીનો વરસાદ બે પ્રકારનો હોય છે. નદીમાંથી લાલ જળો પવન વડે ઊંચકાઇ જઇ કોઇ અણધારેલે સ્થળે પડે છે અથવા તો પાણીમાં થતી ભમરીનાં લાલ ઇંડાં, કેટલાંક લાલ રંગનાં જંતુઓ વગેરે વંટોળમાં ખેંચાઇને કોઇ ઠેકાણે વરસે છે! આપણા શરીરમાં જેવો લોહીનો હેમોગ્લોબિનનો રક્ત રંગ હોય છે, તેવોજ આ જાતનાં જંતુઓ (કીડાઓ)માં હોય છે, એટલે આપણને લોહીનો વરસાદ થયો હોય એમ લાગે છે.

બીજો નવાઇનો બનાવ 'કીડીઓનો વરસાદ' છે. પાંખ વગ-

રની કીડીઓનાં ટોળાંમાંથી કેટલીક પાંખવાળી ઊંચે ઊડીને હવામાંજ નર અને માદાના સંયોગથી કીડીઓના લશ્કરને જન્મ આપે છે અને પછી બધું વૃષ્ટિરૂપે નીચે ઊતરે છે! ટૂંક સમયમાં નર અવસાન પામે છે, માદા કીડીઓ પોતાની પાંખો ખંખેરી નાખે છે અને બીજા પુત્રોની માતા થવા તૈયારી કરી કોઇ ઠેકાણે આશ્રય શોધી લે છે.

મધની વૃષ્ટિ થઇ પણ જાણ્યામાં છે. મધુમક્ષિકાના અને છોડ પરથી થયેલા મધના સ્રાવ સાથે ઝાકળનાં બિંદુઓ મળવાથી આવી વૃષ્ટિ ટપકે છે.

કેટલેક ઠેકાણે ગંધકનો વરસાદ પણ થયો છે. એ ગંધકનો વરસાદ કહેવાય છે એટલુંજ. બાકી એમાં ગંધકનું તો ચિહ્ન પણ પણ હોતું નથી. વનમાં પુષ્પોનો પરાગ નીચે પડે છે અને વનસ્પતિ, પાંદડાં વગેરે સુકાઇ જઇને એના ભૂકાનું પડ જમીન પર પથરાય છે. એ પુષ્પરજ પવનમાં ઊંચકાઇ હવાઇ સહેલ આરંભે છે અને કોઇ સ્થળે નીચે વરસે છે. કેટલીક વાર તો ધુમાડાના રૂપમાં તે વૃક્ષો પરથી ઊંચે ઊડતી માલૂમ પડે છે અને એ જંગલથી કેટલેએ દૂર આવેલે સ્થળે લોકોને ચકિત કરતી નીચે ખંખેરાય છે! લોકો ગમે તેટલી અટકળો કરે અને વહેમો બાંધે, પણ આકાશમાંથી કંઇ એવો વરસાદ પડતો નથી એ સાદી અને સાચી હકીકત છે.

કેટલીક વાર આકાશમાંથી ઇન્દ્રનું વજ્ર પડે છે! પણ આ તો કહેવાતા પેલા 'ખરતા તારાઓ' છે. એકાદ ધૂમકેતુની પૂંછડીમાંથી છૂટા પડેલા આવા કેટલાએ ટુકડાઓ આકાશમાંથી ફરતા ફરતા જ્યારે પૃથ્વીના સાન્નિધ્યમાં આવે છે, ત્યારે એમની ગતિ પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણને લીધે ખૂબજ વધી જાય છે અને હવામાં ઘર્ષણ થતાં ઉત્પન્ન થયેલી ગરમીને પરિણામે પ્રકાશી ઊઠે છે. ઘણી વાર તો પૃથ્વીની સપાટી પર પહોંચતા પહેલાંજ તેઓ બળીને ભસ્મ થઇ જાય છે, પણ કેટલીક વાર ઠેઠ સુધી તેઓ આવી શકે છે. આવા પથ્થરો, નાનાં અને મોટાં સંગ્રહસ્થાનમાં જોઇ શકાય છે.

એલેમ્નાઇટ્સ નામના વિચિત્ર જાતના મૃતાવશેષો કેટલીક વાર આવા વરસાદરૂપે પડે છે. વચલી આંગળી જેટલા તેઓ લાંબા અને

જાગ્યા હોય છે. ઘણી વાર તેઓ વજ્રસ્વરૂપે ઓળખાય છે, પણ તેઓ બેલેમ્નાઇટ્સ નામના અત્યારે લુપ્ત થઈ ગયેલ મત્સ્યનો મૃતાવશેષ છે. જૂના જમાનાના કોઇ સમુદ્રને તળિયેથી એનો ઉદ્ભવ થયેલો હોય છે.

પણ પ્રાણીઓના વરસાદની વાત તદ્દન કાઢી નાખવા જેવી નથી. આપણે ન જોઇ શકીએ તેમ અનેક સૂક્ષ્મજંતુઓ હવામાં તર્યા કરતાં હોય છે અને આપણી વપરાશની કોઇ વસ્તુમાં, જેમકે પાણીમાં, દૂધમાં, છાશમાં, પોરા પડે છે ત્યારે એમ પણ કેમ ન બની શકે કે હવામાંનાં આ સૂક્ષ્મજંતુઓનુંજ એ પરિણામ હોઈ શકે? અલબત્ત તે છેજ. બીજી એક માન્યતા એવી છે કે, પૃથ્વી પર જીવનની શરૂઆત બીજા કોઇ ગ્રહમાંથી ઘસડાઇ આવેલાં જંતુઓને આભારી છે. મોટા મોટા વિજ્ઞાનવિશારદોએ પણ આ વાતને ટેકો આપેલો છે. એ એક શક્યતા છેજ, કારણ કે અતિ સૂક્ષ્મજીવન પ્રતિકૂળ અને ઉષ્ણતામાન અને બીજા વિરુદ્ધ સંજોગો સામે લાંબા સમય સુધી ટકી શકે છે.

('યુવક'ના એક અંકમાંથી)

૧૬૫–भारतीय शिष्टाचार

મોટાઓને સદાય 'આપ' કહેવા, 'તમે' નહિ.

સવારમાં ઊઠતાંજ પહેલવહેલા વડીલોનો સામનો થાય ત્યારે, તથા સૂઇ રહેતાં પહેલાં તેમનાથી અલગ થતા સમયે તેમને પ્રણામ કરવા. ઘણાં ઉચ્ચ કુટુંબોમાં સંધ્યા સમયે જ્યારે દીવાબત્તી કરવામાં આવે છે, ત્યારે પણ પ્રણામ કરવાનો નિયમ છે.

જો કોઇ નવા આદમીનો પરિચય કરવામાં આવે તો તેને પ્રણામ કરો.

ઇલાયચી વગેરે અથવા કોઇ પ્રકારની ભેટ જો કોઇ આપે તો તેને પણ પ્રણામ કરો. પ્રણામ કરતી વખતે હાથમાં કોઇ જાતની વસ્તુ રાખવી નહિ. વળી પ્રણામ કરતી વખતે શાંતિ અને વિનય રાખો.

કોઇ વડીલ બોલાવે તો 'શું છે!' 'હં' એવું ના બોલો, પણ

'જી', 'જી હા' એમ કહો. બંગાળીઓ એવે સમયે 'આજ્ઞા' અને રજપૂતાનામાં 'હુકમ' કહે છે.

લોકોને બોલાવવા, પત્ર લખવામાં અથવા તેમની ચર્ચા કરવામાં તેમના નામની પહેલાં શ્રી, શ્રીયુત, પંડિત, બાબુ, મહાશય કે મોલવી જે યોગ્ય હોય તે અવશ્ય મૂકવું.

પોતાના નામની આગળ 'પંડિત' શબ્દ મૂકવો નહિ.

પોતાથી મોટા હોય તેમની તરફ બને ત્યાંસુધી પીઠ કરીને બેસવું અગર ચાલવું નહિ.

પોતાના ગુરુ કે પિતા આદિની સાથે ચાલવાનું હોય તો તેમનાથી એકબે ડગલાં પાછળ રહેવું. જો એઓ પાછળ હોય તો રસ્તો આપીને તેમને આગળ જવા દેવા. જો તેમના હાથમાં કોઇ બોજો હોય તો તે બધો અથવા તેમાંનો થોડો ભાગ પોતાના હાથમાં ઉઠાવી લો. કોઇ દરવાજામાં દાખલ થવાનું હોય તો પ્રથમ તેમનેજ દાખલ થવા દો. જો દરવાજો બંધ હોય તો આગળ જઇને તેને ખોલી આપવો અથવા જરૂર લાગે તો અંદર દીવાબત્તી પણ કરી આપવી.

જો દરવાજા ઉપર પડદો નાખેલો હોય તો જ્યાંસુધી મોટેરું અંદર જાય ત્યાંસુધી તે પડદાને ઝાલી રાખો.

કોઇ કામ સાથે મળીને કરવાનું હોય તો જે નાનો હોય તેણે સૌથી પહેલાં તૈયાર થઇ જવું. જો બંને સાથે તૈયાર થાય તો તો સારું, પણ પોતાને માટે વડીલને ખોટી થઇ રહેવું પડે તેમ કરવું નહિ.

કોઇ મોટા હોય અને તે કોઇ દૂરના આદમીને બોલાવવાનું કહે તો તમારે તેમાં જરાએ રકઝક ન કરવી, પણ જરા આગળ જઇને બોલાવી લાવવો અને જો કોઇ મોટાને બોલાવવા હોય તો દોડીને પાસે જઇને બોલાવો.

— કથા, વ્યાખ્યાન કે ભજનની વચમાંથી ઊઠવું નહિ; છતાં ઊઠવુંજ પડે તો જે પ્રસંગ ચાલી રહ્યો હોય કે ભજન ચાલતું હોય તેને પૂરું થવા દો. જો વચમાં ઊઠી જાઓ તો એમ જણાય કે તમારામાં પૂરતી સબૂરી નથી. વચમાં ઊઠવાથી પોતાની અધીરાઈ પ્રગટ થાય છે બોલનારા વિદ્વાન અથવા ગાનારનો એક પ્રકારનો અનાદર થાય છે.

વ્યાખ્યાન તથા કથા આદિમાં વાતો બહુ ન કરવી; જેઓ પાછળથી આવે તેમણે પાછળ બેસવું જોઇએ અને આગળ બેસવાની કોશિશ ન કરવી; જેને ખાંસીનો રોગ હોય તેણે કથા, વ્યાખ્યાન આદિમાં બેસીને વિઘ્ન નાખવું નહિ જોઇએ, તેમજ તેમાં ઊંઘવું પણ નહિ.

જો આપણે કોઇ ચબૂતરા ઉપર ઊંચી જગા ઉપર ઊભા રહીએ અને પછી નીચે ઊભેલા કોઈ મોટાની સાથે વાતચીત કરવી હોય તો નીચે ઊતરીને કરવી જોઇએ.

પોતાથી મોટા હોય તેમની સાથે વાત કરવી હોય તો ઊભા થઇને વાત કરવી અને તેમાં જો તે પોતે ઊભા હોય તો તો ખાસ કરીને ઊભા થઇને વાત કરવી.

પોતાથી મોટાની સાથે કે મહેમાનની સાથે ગાડીમાં બેસવું હોય, તો તેમનાથી ડાબી બાજુએ બેસવું અથવા તો તેમની સામી બાજુએ બેસવું.

તે બીજી ગાડીનાં બેઠા હોય ને તેમની સાથે વાત કરવી હોય તો નીચે ઊતરીને કરવી; તેમાં પણ જો તે પોતે ગાડીમાંથી નીચે ઊતરે તો તો આપણે જરૂર ઊતરવું.

કોઇ મોટા અગર મહેમાનો ઘેર આવે તો તેમનું સ્વાગત ઊભા થઇને કરવું તથા તેઓ જ્યાંસુધી બેસે નહિ ત્યાંસુધી બેસવુ નહિ; વળી જ્યારે તેઓ જવા માટે ઊઠે ત્યારે પણ તેમને દ્વાર સુધી વળાવવા જવું. જો કોઇ પ્રેમથી આપણને મળવા આવે તો આપણે પણ તેમને અવસ્ય મળવા જવું.

કોઇ મોટો માણસ કે અતિથિ આપણા ઘરની રીતિથી વિપરીત વ્યવહાર કરી બેસે તો તેના ઉપર હસવું નહિ.

ભોજન અથવા જળપાનના સમયે કોઇ અતિથિ, વિદ્વાન કે સંન્યાસી આવી જાય, તો તેમને ભોજન માટે પ્રાર્થના કરવી.

જો કોઇ મોટા અગર અતિથિ આપણે ત્યાં ભોજન કરે તો તેને પોતાના હાથે પીરસવું એજ યોગ્ય છે અને તેના જમ્યા પછી ભોજન લેવું. તેના પહેલાં કદી પણ ખાવું નહિ જોઇએ જો સાથે બેસીને જમવાનું હોય તો પ્રથમ ભોજન અતિથિની આગે રાખવું;